

HÓMAN BÁLINT ÉS NÉPBÍRÓSÁGI PERE

RÁCIÓ KIADÓ – VÁROSI LEVÉLTÁR ÉS KUTATÓINTÉZET

12

HÓMAN BÁLINT ÉS NÉPBÍRÓSÁGI PERE

Szerkesztette
UJVÁRY GÁBOR

Ráció Kiadó – Városi Levéltár és Kutatóintézet

Budapest–Székesfehérvár, 2019

2

343

477

A könyv megjelenését
a Nemzeti Kulturális Alap

25nka
Nemzeti Kulturális Alap

és a Székesfehérvár Megyei Jogú Város Önkormányzata

Somogyi-könyvtár, Szeged

S000685129

Az 1946. évi Hóman-per anyagát összeállította, sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta,
a Hóman Bálint életét áttekintő kronológiát készítette:

Ujváry Gábor

Lektorálta:

Pritz Pál és Szakály Sándor

~ Kísérőtanulmányok:

Horváth Zsolt

Susa Éva

Ujváry Gábor

Varga István

Zinner Tibor

A borítót egy 1946. március 22-i tárgyalási napon készült,

Hóman Bálintot ábrázoló felvétel (MTI) felhasználásával Arany Imre tervezte.

© Ujváry Gábor (szerk.), 2019

© Kísérőtanulmányok szerzői, 2019

© Ráció Kiadó, 2019

© Városi Levéltár és Kutatóintézet, Székesfehérvár, 2019

TARTALOM

Előszó (L. Simon László)	9
Hóman Bálint életének fontosabb állomásai (kronológia)	11
Válogatott bibliográfia Hóman Bálint pályafutásáról	108
ZINNER TIBOR	
„[...] éjjel-nappal jó hangulatban dolgozunk és igyekszünk igazolni a belénk vetett reményeket”	116
Szembenézés – a népbíróságokról feketén-fehéren	115
UJVÁRY GÁBOR	
Hóman Bálint 1946-os népbíróági pere és annak	163
2015-ös újratárgyalása	163
HÓMAN BÁLINT 1946-OS NÉPBÍRÓSÁGI PERE	
A forrásközlésről	199
Temesvári László és Ákos Miklós nyomozók jelentése a Hóman Bálint	201
ellen indított nyomozás eredményéről, 1945. november 29.	201
Jánossy Dénes tanúvallomási jegyzőkönyve, 1945. november 26.	212
Pasteiner Iván tanúvallomási jegyzőkönyve, 1945. november 24.	214
Edmund Veessenmayer tanúvallomási jegyzőkönyve,	215
1945. november 26.	215
Schiller Rezső tanúvallomási jegyzőkönyve, 1945. november 24.	216
Balassa Brunó tanú kihallgatása, 1945. december hó 19.	217
Paikert Géza tanú kihallgatása, 1945. december hó 19.	218
Sulyok Dezső tanú kihallgatása, 1946. február 15.	220
Bassola Zoltán tanú kihallgatása, 1946. február 21.	222
Hóman Bálint gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve,	225
1945. november 27.	225
Hóman Bálint kiegészítése 1945. november 27-én felvett	252
vallomásához, 1945. december 13.	252

Jegyzőkönyv Hóman Bálint terhelt kihallgatása tárgyában, 1945. december 11.	264
Jegyzőkönyv Hóman Bálint terhelt kihallgatása tárgyában, 1945. december 13.	265
Jegyzőkönyv a Hóman Bálint vádlott ellen indított bűnügyben a Budapesti Népbíróságnál tartott nyilvános tárgyalásról, 1946. március 18.	266
Hóman Bálint válasza a népügyészség vádiratára, a népbíró és a népügyész kérdéseire, illetve Vészy Mátyás védő bizonyítás kiegészítési indítványa	269
Jegyzőkönyv a Hóman Bálint vádlott ellen indított bűnügyben a Budapesti Népbíróságnál tartott nyilvános tárgyalásról, 1946. március 19.	305
Hóman Bálint válasza a népügyészség vádiratára, a népbíró, a politikai ügyész, a népügyész és a védő kérdéseire	307
Sulyok Dezső tanúvallomása	319
Bacher-Bodrogh Pál tanúvallomása	323
Bassola Zoltán tanúvallomása	326
Hubay Kálmán tanúvallomása	331
Wertheimer Adolf tanúvallomása	331
Györke József tanúvallomása	334
Deér József tanúvallomása	335
Jegyzőkönyv a Hóman Bálint vádlott ellen indított bűnügyben a Budapesti Népbíróságnál tartott nyilvános tárgyalásról, 1946. március 20.	340
Lukinich Imre tanúvallomása	341
Eckhardt Sándor tanúvallomása	344
Edmund Veesenmayer tanúvallomása	348
Tasnádi Nagy András tanúvallomása	350
Kelemen Jenőné, szül. Waldapfel Eszter tanúvallomása	352
Kosáry Domokos tanúvallomása	354
Hajdú Algernon László tanúvallomása	359
Jegyzőkönyv a Hóman Bálint vádlott ellen indított bűnügyben a Budapesti Népbíróságnál tartott nyilvános tárgyalásról, 1946. március 21.	363
Jegyzőkönyv a Hóman Bálint vádlott ellen indított bűnügyben a Budapesti Népbíróságnál tartott nyilvános tárgyalásról, 1946. március 22.	367
Jegyzőkönyv a Hóman Bálint vádlott ellen indított bűnügyben a Budapesti Népbíróságnál tartott nyilvános tárgyalásról, ítélethirdetés, 1946. március 23.	370
Tanácskozási jegyzőkönyv a Hóman Bálint vádlott ellen indított bűnügyben a Budapesti Népbíróságnál tartott zárt tanácskozásról, az ítélelhozatalról, 1946. március 23.	374
László Géza népbíró különvéleménye	375

Jegyzőkönyv a Népbíróságok Országos Tanácsánál a háborús és népellenes bűntettek miatt vádolt dr. Hóman Bálint elleni bűnügyben megtartott fellebbviteli főtárgyalásról, 1946. augusztus 17.	378
Tanácskozási jegyzőkönyv a Népbíróságok Országos Tanácsának nyilvános tanácsüléséről a háborús és népellenes bűntettek miatt elítélt dr. Hóman Bálint elleni bűnügyben, 1946. augusztus 17.	382
A Budapesti Néptügyészség vádirata az 1945. évi december hó 3. napja óta előzetes letartóztatásban levő Hóman Bálint ügyében, 1946. február 23.	384
A Budapesti Népbíróság ítélete, 1946. március 23.	393
A Népbíróságok Országos Tanácsának ítélete, 1946. augusztus 17.	408
A Népbíróságok Országos Tanácsának végzése, 1946. július 8.	413
A Budapesti Népbíróság végzése, 1947. április 17.	414
Major Róbert feljegyzése Csillag Dezső népügyésznek Hóman Bálint ügyéről, 1946. január 25.	416
Hóman Bálint fellebbezése, 1946 júniusa körül	428
Vészy Mátyás védőügyvéd fellebbezése, 1946 júniusa körül	449
Vészy Mátyás bizonyítási indítványa a fellebbezéshez, 1946 júniusa körül	461
Másolat a Magyar Nemzet 1942. június 9-i számából	464
Balassa Brunó nyilatkozata, 1946. március 17.	468
Szekfű Gyula levele a Budapesti Magyar Népbíróságnak, 1946. március első fele, illetve Huszti József kísérelvele, 1946. március 17.	469
Hóman Bálint levele Edmund Veesenmayernek, 1944. március 27.	471
Hóman Bálint 1938. márc. 7-én Szentesen tartott beszéde	476
Új Magyarország 1938. március 8.	476
Értesítés Hóman Bálint haláláról, 1951. június 2.	482

KÍSÉRLETEK HÓMAN BÁLINT REHABILITÁCIÓJÁRA

A Magyar Köztársaság Legfelsőbb Bíróságának végzése és indokolása a Hóman Bálint ügyében kezdeményezett felülvizsgálati kérelem elutasításáról, 1994. október 20.	485
SUSA ÉVA	
Hóman Bálint földi maradványainak felleléről és azonosításáról	488
VARGA ISTVÁN	
A „Hóman-ügy”	501
Hol nyugszanak Hóman Bálint hamvai?	515
Mikor kerül sor Hóman Bálint rehabilitálására és méltó eltemetésére?	518
Perújítási indítvány, 2013. július 9.	521

HÓMAN BÁLINT NÉPBÍRÓSÁGI PERÉNEK 2015-ÖS ÚJRATÁRGYALÁSA

UJVÁRY GÁBOR

Szakértői vélemény az ügyészség, a védő és a bíróság kérdéseiről 537

VARGA ISTVÁN

Perújítási beszédek a 2015-ös bírósági felülvizsgálat során 610

Perbeszéd, 2015. február 25. 610

Védőbeszéd, 2015. február 27. 620

HORVÁTH ZSOLT

Gondolatok az ítélet után 632

A kötet illusztrációiról

649

ELŐSZÓ

A 2010-es parlamenti választás konzervatív politikai fordulatot hozott hazánkban, ami az emlékezetpolitikában is változásokat generált. Vitatott köztéri alkotások tűntek el a tereinkről, és több olyan új mű is született, amelyek elkészültét érdemi viták, vagy alacsony színvonalú politikai acsarkodások övezték. Érdemes felsorolni néhány, a nyilvánosságot felkavaró esetet: Károlyi Mihály miniszterelnök szobrának elszállítása a Kossuth térről 2012-ben; Nyirő József író, katolikus pap, országgyűlési képviselő hamvainak hazahozatala, és Erdélyben való újratemetésére tett kudarcos kísérlet 2012-ben; a Szabadság téri szovjet obeliszkkel átellenesen felállított *A német megszállás áldozatainak emlékműve* körül kirobbant botrány 2014-ben; a Tisza István miniszterelnöknek emléket állító szoborcsoport rekonstruálása a Kossuth téren 2014-ben; Horn Gyula szocialista miniszterelnök angyalföldi szobrának 2014-es avatása, illetve a róla készült portré brüsszeli átadása, Jean-Claude Junckernek, az Európai Bizottság elnökének részvételével 2015-ben; Donáth György jogász, politikus szobrának felállítási szándéka 2016-ban; Lukács György filozófust, kommunista politikust ábrázoló alkotás elszállítása a budapesti Szent István parkból 2017-ben; Nagy Imre miniszterelnök szobrának áthelyezése a Vértanúk teréről a Jászai Mari térre 2018–19-ben; Horthy Miklós kormányzó több portréjának felállítási kísérlete, illetve magánterületen való elhelyezése: többek között 2012-ben Kerekiben, illetve Csókakőn, 2013-ban a pesti Hazatérés templomának lépcsőjén, 2017-ben a kálozi kastély parkjában és egy fővárosi szálloda udvarában, 2018 őszén Bodaszőlőn.

Ebbe a sorba illik Hóman Bálint történész, kultuszminiszter Székesfehérvárra 2015-ben felavatni tervezett szobra, amit ugyan megelőzőtt Hóman népbíróági perének Varga István ügyvéd által sikerre vitt bírósági felülvizsgálata, amelyben Hómant felmentették a háborús bűntett vádjától, ám ez kevés volt a hatalmas vihar megelőzéséhez. Az érzelmileg túlfűtött, durva személyeskedésektől sem mentes, javarészt színvonalatlan vitában szokatlan módon még az Egyesült Államok akkori elnöke is megszólalt.

Gulyás Gergely országgyűlési képviselő 2015 decemberében adott interjújában helyesen mutatott rá arra, hogy ha az '56-os forradalom leverésében szerepet vállaló Hornnak lehet szobra, akkor nehéz a Hóman-szobor felállítása ellen érvelni. Ha egységes mércével mérnünk, akkor vagy mindkettőnek, vagy egyiknek sem lehetne: „Nem feltételeztük azt, amikor valaki Horn Gyulának szobrot állít, vagy rá emlékezik, akkor azzal a kommunizmust, a diktatúrát, az egypártrendszert

1891 Későbbi feljegyzése szerint az alábbi helyeken jár ebben az évben: Siófok, Balatonfüred, Arács, Tihany, Vörösvár, Hidegkút, Anyácsa(puszt) (itt állt nagybátyja, Darányi Ignác kastélya), Páty.

1892 Későbbi feljegyzése szerint az alábbi helyeken jár ebben az évben: Győr, Sopron, Csorna, Kistata, Bécs, Graz, Tobelbad, Sankt Radegund.

1895–1903 A VII. kerületi (Barcsay utcai) m. kir. állami főgimnázium (1921-től Madách Imre Gimnázium) diákja, itt is érettségizik. Osztálytársa volt többek között: Abonyi István sakkmeister; Auer Pál nemzetközi jogász, képviselő, diplomata; Bacher(-Bodrogh) Pál, az Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület ügyvezető elnöke; Balogh Béla filmrendező; Benedek Marcell író, irodalomtörténész; Erődi-Harrach Tihamér ügyvéd, képviselő; Galamb Sándor színházi szakember, irodalomtörténész; Jaschik Álmos képző- és iparművész, díszlet- és jelmeztervező.

1897 Későbbi feljegyzése szerint az alábbi helyeken jár ebben az évben: Bécs, Laxenburg, Semmering, Salzburg, Bad Ischl, Gmunden, München, Chiemsee, Zürich, Zug, Rigi, Innsbruck; ezekben az esztendőben többször tartózkodik Fiumében, Abbáziában, Triesztben, a Felvidéken, Ausztriában.

1898–1901 A lakcímgjegyzékek tanúsága szerint családja a József körút 36. szám (Józsefváros) alatti épületben lakik.

1902–1903 Pilisvörösváron él a család.

Hóman Ottó fiatalkori portréja

A budapesti VII. kerületi (Barcsay utcai) állami főgimnázium 1902–1903. tanévben végzett tanulóinak érettségi tablóképe, Hóman arcképe Medveczky Lajos osztályfőnök alatt jobbra látható

1903. április 15. Édesapja – a neves klasszika-filológus, majd a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium miniszteri tanácsosa, középiskolákért felelős osztályfőnöke –, Hóman Ottó halála.

1903–1907 A budapesti tudományegyetem történelem–latin szakos hallgatója, közben az Egyetemi Könyvtár „fizetés nélküli díjnoka”.

1903–1909 A lakcímgjegyzékek tanúsága szerint családja az Állatorvosi Főiskolával szembeni Rottenbiller utca 34. szám alatti épületben lakik.

1904. január 24. Mintegy harminc fő részvételével az első egyeztető értekezletet tartják a jelenlétében Lukács György szüleinek lakásán az európai „szabad színházak” – ma alternatívnak neveznénk őket – mintájára létrejött Thália Társaságról. Alakuló közgyűlésükre március 27-én került sor (a társaság elnöke

Bánóczi László, művészeti vezetője Hevesi Sándor, egyik jegyzője Hóman lesz; tagjai között: Bauer Herbert [Balázs Béla], Benedek Marcell, Jaschik Álmos, Kodály Zoltán, ifj. Korányi Frigyes, Lukács György, Márkus László, Moly Tamás, Szini Gyula). A Thália Társaság 1908 végén oszlott föl.

1907. november 20. Tanári középiskolai szakvizsgát tesz.

1908. március 2. Édesanyja, született pusztaszentgyörgyi és tetétleni Darányi Borbála halála.

1908. június Bölcsészdoktori oklevelet szerez. Doktori dolgozata: *A magyar városok az Árpádok korában* (még ebben az esztendőben napvilágot lát nyomtatásban; ezután sorra jelennek meg szaktanulmányai); disszertációja bírálói: Marczali Henrik és Békefi Remig. Doktori szigorlatára június 17-én (vizsgáztatói: Marczali, Fejérpataky László és Kuzsinszky Bálint), doktorrá avatására június 30-án kerül sor.

1908–1922 Az Egyetemi Könyvtárban dolgozik, feladata a különgyűjtemények kezelése, majd vezetése (segédtitkár [1908–1909], könyvtártitkár [1909. február 1-jétől] és könyvtárőr [1915. augusztus 1-jétől – ez gyakorlatilag az igazgató-helyettesi pozíciót jelentette]).

Az Egyetemi Könyvtár épülete, 1885

Hóman Bálint az 1910-es években

1909–1914 A lakcímjegyzékek tanúsága szerint családja a Baross utca 66–68. szám alatti épületben lakik.

1912 Megjelenik két olyan tanulmánya, amelyet 1930 körüli, rövid önéletrajzában a legjelentősebbek között tart számon: *Az első állami egyenes adó* (Történelmi Szemle) és *A honfoglaló törzsek megtelepedése* (Turul).

1913. március eleje Eljegyzése Dáni Borbálával (1891–1981).

1913. október 15. Esküvőjük a budapesti Egyetemi templomban (vőféléjük unokatestvére, a későbbi miniszterelnök, Darányi Kálmán).

1914–1923 A Józsefvárosi templom melletti Baross utca 77., majd hamarosan az ehhez közeli József körút 37–39. szám alatti épületben lakik feleségével (az ingatlan 1923 után is a nevén marad).

1914. december 9. Bátyja, ifj. Hóman Ottó járásbíró, királyi táblai tanácsjegyző hősi halála Szerbiában, a valjevo-jasenicei magaslatokon zajló ütközetben.

1916 A *Magyar pénztörténet 1000–1325* című, a szakirodalmat mindmáig meghatározó kötetének megjelenése, amelyet 1930 körüli, rövid önéletrajzában maga is a legjelentősebb művei között tart számon.

A munka az év második felében – még november vége előtt – lát napvilágot; 1916. június 5-én felolvassa a még sajtó alatt álló mű egy fejezetét a Magyar Tudományos Akadémia II. osztályának ülésén.

1917. június 11. Magántanári képesítése a budapesti tudományegyetemen (a középkori magyar történet tárgyköréből).

1918. február 22. A Szent István Akadémia együttes ülésén rendes tagjává választja.

1918. május 2. Az MTA levelező tagja lesz (lásd még: **1929. május 10., 1933. május 19. és 1945. július 20.**). Ajánlói: Csánki Dezső, Károlyi Árpád, Angyal Dávid és Tagányi Károly – véleményük szerint: „Általában Hóman tehetségében épp úgy látjuk érvényesülni a kritikai, mint a rendszerező képességet. Ez utóbbinak legfényesebb tanújelét Magyar Pénztörténetében adta, szigorú kritikai analízise pedig valamennyi munkájának értékes jellemvonása. Ezek mellett figyelemre méltó nagy irodalmi tájékozottsága és különösen a külföldi szakirodalomban való jártassága.”

1918. november Kezdetben lelkesen köszönti az őszirózsás forradalmat, amiről *Néhány nap a magyar történelemből (Az októberi forradalom)* címmel, névtelenül egy 16 lapos brosrát ad ki (legalábbis egy 1972-es cikk állítása szerint; a brosrának nem maradt fenn példánya).

1918. november 4. A Tudományos Intézeti Alkalmazottak Szövetsége nevű érdekvédelmi szervezet alapításának kezdeményezője.

November 16-án a szervezet Egyetemi Könyvtárban tartott első ülését ő elnököli; november 19-én rendezik első közgyűlésüket, amelynek határozati javaslatát ő fogalmazza; ebben szerepel, hogy a „szövetség lelkesedéssel üdvözli a független magyar köztársaság első népkormányát s bizalommal kéri kulturális és szociális feladatainak támogatására”. Ő lesz a szövetség „ügyvezetője”.

1919. február 9-i ülésükön „Sajnálattal állapítja meg, hogy a kormány ezúttal még nem teljesítette előterjesztett óhajtásainkat” – mindaddig ő irányítja a szervezetet, melynek „megszervezésével szerzett érdemeiért” jegyzőkönyvben mondanak köszönetet.

A szövetség 1919. március végéig áll fenn.

1919 Későbbi feljegyzéseiben ekkor említi először az ebben az esztendőben a meglátogatott helységek között Tasst, ahol gyerekkorától gyakran megfordul, s általában a nyarakat is itt – és Balatonfüreden – tölti.

Sok szállal kötődik a községhez: anyai nagyapja, id. Darányi Ignác építtette föl 1863-ban Tass külterületén; Pusztaszentgyörgyön azt az őszlopos

kúriát, amelyet nagybátyja, Darányi Ignác halála után (lásd **1927. április 27.**) ő örökölt.

1919. január 9-étől a Bölcsészeti Magántanárok Országos Szövetsége budapesti szervezete bizalmi testületének aktív tagja. Január 29-én – csatlakozva az egyetem tanácsa és a jogi kar álláspontjához – ő fogalmazza meg a bölcsész magántanárok határozati javaslatát az egyetemi autonómia kormányzati megsértésének szándékával (egyetemi tanároknak az egyetemi testületek hozzájárulása nélküli kinevezésével) szemben: „Hóman Bálint indítványára az az álláspont jutott többségre, hogy a szövetség nem illetékes a kérdés személyes és politikai oldalának bírálatára. A tudomány általános érdekei szempontjából azonban kívánatosnak tartja az egyetemi szervezet és oktatás korszerű reformját, de a jövődöntő törvényhozás által meghatározandó reformot az egyetemi nyilvános és magántanárainak meghallgatásával kell elkészíteni. A reform elintézéséig ragaszkodik a szövetség az egyetem jogszokásban és törvényekben biztosított jogainak tiszteletben tartásához s ezért elvárja tagjaitól, hogy az egyetem jelölési jogának mellőzésével megtörtént kinevezést nem fogadják el.”

Február 3-án a bölcsészkar is hasonló véleményt nyilvánít. Február 5-én Kunfi Zsigmond miniszter a tiltakozások hatására megszünteti az egyetem autonómiáját, az univerzitás élére Jászi Oszkárt állítja kormánybiztosként.

1919. február 13. Fia, ifj. Hóman Bálint születése (2006-ban hunyt el).

1919. március 26. A Magyarországi Közalkalmazottak Szövetsége – ehhez csatlakozik a számára fontos Tudományos Intézeti Alkalmazottak Szövetsége és a Bölcsészeti Magántanárok Országos Szövetsége is – tagja lesz „a könyvtár tisztviselőinek és igazgatójának határozott kívánságára”, és különböző, könyvtári szakkérdésekkel és munkabérrendezéssel kapcsolatos értekezleteken szólal föl; eléri, hogy az Egyetemi Könyvtárban ne történjenek érdemi változások (1919. augusztus 4-én lép ki a szervezetből).

A tanácsköztársaság idején visszautasítja a felkérést, hogy „a középiskolai tanárok számára készült materialista kézikönyv középkori részét” megírja.

1919. október 13. Székfoglaló előadása az MTA-n, *A magyar államháztartás I. Károly korában* címmel (lásd még: **1918. május 2.**) – ebből születik az 1921 végén kiadott *A magyar királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában* című kötete, amelyet 1930 körüli, rövid önéletrajzában a legjelentősebb művei között tart számon.

1919. november 22. Válaszol az egyetemi igazolási eljárása során feltett kérdésekre – 1918–1919-es tevékenységében nem találunk kivetnivalót, igazolják, fegyelmi eljárás nem indul ellene.

1919. december 30. *A magyarság megtelepülése* című, később nyomtatásban is megjelent Uránia-beli előadásával ő is csatlakozik az ország területi megcsonkítása ellen tiltakozó tudósokhoz (többnyire történészekhez). Tárgyilagos, sokaktól eltérően a propagandisztikus elemektől mentes előadásban ismerteti

a magyarság megtelepedését és az ország nemzetiségi viszonyainak 20. századig bekövetkező változásait.

A fő tanulságot ő is a 19. század végétől – és a későbbiekben szintén – sokszor ismételt toposzban véli megtalálni: „ezen a természettől egységesnek alkotott területen történetileg belátható időben csak egy nép, egy nemzet – a magyar – tudta a politikai, gazdasági és kulturális egységet megteremteni és fenntartani. [...] az ország területének természet adta földrajzi és gazdasági egysége, az ország népének történetileg kialakult kulturális egysége megbonthatatlan, és a politikai egységet – a legrovidebb időn belül – ismét létre fogja hozni a természeti és történeti törvények hatalmas ereje.”

1920 Megjelenik *Tudományos történetírásunk megalapítása a XVIII. században* című kis-kötete, amelyet 1930 körüli, rövid önéletrajzában a legjelentősebb művei között tart számon.

1920. május 9. Az MTA székházában megnyílik a Zrínyi Miklós születésének 300. évfordulójára rendezett kiállítás, amelynek Ferenczi Zoltánnal – Egyetemi Könyvtár-béli főnökével – ő a kurátora.

1920. szeptember 1. A Magyar Történelmi Társulat választmánya (ennek ő maga is tagja) elé terjeszti tervzetét a Magyar Történettudomány Kézikönyve című sorozat kiadására és *Magyar történet* címmel egy új történeti szintézis megírására (előbbi részben megvalósul: keretében 1923 és 1934 között összesen tizenhárom hosszabb közlemény lát napvilágot a Magyar Történelmi Társulat kiadásában; utóbbi eredménye a Szekfű Gyulával írt, 1928 és 1934 között megjelent összegzése).

1921. május 12. Thienemann Tivadar kezdeményezésére a Centrál Kávéházban (Hóman egyik törzshelyén) megalakul a Minerva Társaság, melynek az elnöke Gombocz Zoltán, alelnöke Hóman, titkára a társaságot irányító és annak színvonalas folyóiratát, a Minervát 1923-tól egyedül szerkesztő Thienemann lesz.

Hóman 1932 októberéig tölti be tisztségét, amely érdemi tevékenységgel nem jár; miniszteri kinevezése után három testület vezető pozíciójáról való lemondását emeli ki: Minerva Társaság, Magyar Néprajzi Társaság és Magyar Szemle Társaság.

Miként később írja: „Az ún. szellemtörténeti mozgalom kezdeményezője – a napisajtó hízelgő beállításában még mindig fiatalelként szereplő, de a valóságban, sajnos, már öregedő – nemzedékünknek egy számban és súlyban egyaránt tekintélyes csoportja volt. Az irány zászlóbontásánál, az 1921-ben megalakult Minerva Társaság bölcsőjénél, mint alapító tagok vagy a Minerva folyóirat munkatársai velem együtt ott álltak Pauler Ákos, Kornis Gyula, Nagy József, Melich János, Gombocz Zoltán, Németh Gyula, Horváth János, Tolnai Vilmos, Thienemann Tivadar, Eckhardt Sándor, Zolnai Béla, Dománovszky Sándor, Hornyánszky Gyula, Lukinich Imre, Szekfű Gyula, Szentpétery Imre, Révész Imre, Gerevich Tibor, Hekler Antal, Takáts Zoltán, gróf Teleki Pál, Ereky

István, Ruber József és néhai Buday László egyetemi tanárok, tudományos életünknek megannyi kiváló tagja. Ezek a tudósok egymástól jobbra függetlenül, de szinte egy időben eszméltek rá, hogy a tudomány új eredményei és új törekvései a háború, a forradalmak és országcsonkítás szomorú tapasztalatai [...] mind a régi filozófiák és régi módszerek iskolájában gyökerező történeti módszer, felfogás és szemlélet revízióját követelik.” (Az idézett szöveg szinte szó szerint így jelenik meg a Budapesti Hírlap 1931. május 24-i számában, *A magyar történetírás új útjai* című kötetéről készített interjúbán, lásd 1931 eleje.)

Máshol e névsort kiegészítette még Moór Gyulával, Dékány Istvánnal, Farkas Gyulával, Gragger Róberttel, Huszti Józseffel, Koszó Jánossal, Melich Jánossal.

1922 szeptemberétől az 1526 előtti magyar történelem helyettes tanára a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen (a mai ELTE-n; 1922 októberétől a Történelmi Szeminárium vezető tanára is; lásd még: 1925. július 2.).

Az Est szeptember 2-i tudósítása szerint Marczali Henrik megüresedett tanszékeért „Titokban nagy harc folyt [...], de ennek véget vetettek azzal, hogy a pályázók helyett Hóman Bálintot bízták meg a helyettesítéssel, ami tudományos szempontból feltétlenül a legmegfelelőbb megoldás. Ez a megbízás nem jelenti azt, hogy Hóman Bálint Marczali tanszékét most elfoglalja, aminek egyébként Hóman, a ki Marczalinak egyik legkedvesebb tanítványa volt, még a látszatát is el akarja kerülni.”

1922. december 19. Kinevezik a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára (a mai Országos Széchényi Könyvtár) igazgatójává – 1923 decemberéig tölti be tisztségét (lásd: 1923. december 15.).

Fejérpataky László, a Nemzeti Múzeum főigazgatója – és Hóman egyik mestere – szerint Hóman olyan tisztviselő, „aki tudományos munkássága és agilitása révén szinte predesztinálva van arra, hogy a Széchényi-könyvtár fontos és díszes igazgatói állását betöltse”. Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter pedig kijelenti: „Hóman nemcsak elsőrendű könyvtári szakember, hanem kiváló tudós is, ki gazdaságtörténeti, különösen pénztörténeti kutatásaival alapvető munkát végzett. [...] hiszem, hogy Hóman kinevezése és működése új életet visz be a Nemzeti Múzeum könyvtárába.”

1922. december 27. Fejérpataky a Múzeum Széchényi-termében iktatja igazgatói tisztségébe – ekkor jelenti ki: „Nem ismerem el, aminthogy ti sem ismeritek el a szocialisták alapelvét, mely szerint a hivatal kenyeret adó munkahely és a tisztviselő bérmunkás. Nem ismerem el a munkanélküli segély, a bizalmi rendszer és a besúgó kegyencek jogosultságát. Minden erőmmel küzdeni fogok a magyar köztisztviselő munkátlán, fegyelembontó és intrikus közalkalmazottá lefokozó törekvések ellen. Kitartó, lelkiismeretes és pontos munka, kölcsönös nyílt őszinteség és tekintélytartó szigorú fegyelem a hivatali élet és a nemzeti fejlődés alappillérei. E három pontban nem ismerek megalkuvást.

Fejérpataki László

„Ezeket kötelezőnek tartom magamra és a vezetésemre bízott intézet valamennyi tisztviselőjére.”

1923 Az év első felében megjelenik *A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése* című kötete, amelyet 1930 körüli, rövid önéletrajzában legjelentősebb művei között tart számon.

1923. november vége Eckhart Ferenc közvetítésével kezdeményezi az 1919-től Bécsben élő Bánóczy Dénes – jórészt a császárvárosban megjelent, emigráns magyar kiadványokból álló – gyűjteményének megvásárlását, amiről végül 1924. május 13-án kötik meg az adásvételi szerződést a Széchényi Könyvtárral.

Az átadott anyagot zárt letétként kezelik, még az ezt kérő vádhatóságnak sem adják ki (népbíróági perében ezt mentségére hozza föl; ő maga és ügyvédje is felhasználja védekezésében, lásd e kötetben: 279–280.).

1923. december 15. Kinevezik a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatójává – 1932 októberéig tölti be tisztségét, amely a magyar közgyűjtemények messze leg-

magasabb, de a magyar tudományos életnek is egyik legjelentősebb pozíciója. Emiatt közgyűjteményi – részben tudományszervezési – szakkérdésekben Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter legfontosabb tanácsadójává válik.

Nagyon nehéz az öröksége: az 1920-as évek elején a múzeum dologi költségvetése az utolsó békeköltségvetés 8%-a (ezen a helyzeten csak részben segít a nagy közgyűjteményeket egyesítő Országos Magyar Gyűjteményegyetem 1922. november 18-i megalakulása – a róla szóló 1922. évi XIX. törvényt 1922. szeptember 1-jén hirdetik ki).

1924. január 3. Beiktatják hivatalába (ezután egészen 1944-ig a múzeum szolgálati lakásában lakik a családjával).

1924. május 6. Az MTA LXXXIV. nagygyűlése a II. osztály javaslata alapján Röck Szilárd-jutalomban részesíti a *Hún hagyomány és monda kérdésének mai állása* című pályatételre beadott munkájáért (1925-ben *A magyar húnhagyomány és húnmonda* címmel jelenik meg, 1930 körüli rövid önéletrajzában a legjelentősebb művei között tartja számon).

1924. május 12. Felterjesztést intéz Klebelsberg Kuno miniszterhez, melyben javaslatot tesz, miként lehetne a Néprajzi Múzeum veszélyeztetett gyűjteményének, illetve a Természettudományi Tárnak a megfelelő, ideiglenes elhelyezéséről gondoskodni (ez időben sorra jelennek meg az újságcikkek a múzeum raktárainak túlszűfoltóságáról, a pótolhatatlan értékek pusztulásának lehetőségéről).

Klebelsberg – a sajtó tudósítása szerint – a pénzügyi nehézségek ellenére ígéri, hogy a Nemzeti Múzeum immár égetően akut helykérdését a legrövidebb idő alatt sikerülni fog a reális gazdasági helyzetnek megfelelő szerényebb keretek között megoldania.

1924. szeptember 3. A Nemzeti Múzeum – Klebelsberg Kuno kultuszminiszter határozatával – megkapja a Néprajzi Tár elhelyezésére a Széchényi István Gimnázium tisztviselőtelepi épülettömbjét (Hungária körút 347.), melyet Klebelsberg szeptember 13-án személyesen ad át rendeltetésének (lásd még: **1928. május 24.**).

1924. szeptember 15. Apponyi Sándor a Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárának ajándékozta felbecsülhetetlen értékű hungarikagyűjteményét, amelyet 1925. január 23-án ad át jegyzőkönyvileg a lengyeli Apponyi-kastélyban Hóman-nak, s elhunytja után, 1925 májusában kerül a könyvtárba.

A jegyzőkönyvi átadás alkalmából írja Hóman: „A lengyeli dombokon, ahol egykor központja volt a primitív ember kezdetleges kultúrájának, ötezer év múltán újra kultúrközpont emelkedik. Kastély áll az ősi kunyhók, a kialudt szent tüzek helyén, egy minden szépért és nemesért rajongó magyar főúr kastélya, aki ötezeréves sírjából kiásta és a magyar tudománynak ajándékozta az ősi kultúra emlékeit, s aki kastélyában reneszánsz fejedelemhez illő elhatározással

oltárt emelt a magyar könyv kultuszának. E főúrnak, a magyar könyvgyűjtők és könyvtárosok pátriárkái kort ért tudós fejedelmének hódolatára jöttem a Magyar Nemzeti Múzeum képviselőjében.”

Apponyi érdemeit – a nemzet hálája jeléül – közvetlenül az adományozó halála (1925. április 18.) előtt iktatják törvénybe (1925. évi I. törvénycikk); Apponyi ravatalánál, 1925. április 20-án Hóman mondja a búcsúbeszédet (lásd még: 1926. augusztus 29.).

1924. október 11. Kossuth Lajos halálának 30. évfordulóján – Klebelsberg jelenlétében – emlékkiállítás nyílik a Nemzeti Múzeumban Kossuth Magyarországról való elmenekülése óta gyűjtött relikviáiból; a Kossuth-hagyaték gazdag kéziratanyaga is ekkortól válik kutathatóvá.

1925 Megjelennek *A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII–XIII. századi lezárma*, illetve *A forráskutatás és forráskritika története Magyarországon* című kötetek, amelyeket 1930 körüli, rövid önéletrajzában a legjelentősebb művei között tart számon.

1925. január 28. A Magyar Néprajzi Társaság elnökévé választják (1932 októberéig tölti be tisztségét, ezután a társaság védnöke lesz).

1925. március 14. – 1926. december 31. Az Országos Magyar Gyűjteményegyesület – az 1922. évi XIX. törvénycikkkel létrehozott, országos hatáskörű közgyűjteményeket tömörítő testület – ügyvezető alelnöke.

Alelnöki tevékenységéről szóló, 1927. január 8-án tartott beszámolójában figyelmeztet: „A fővárosban és vidéken valósággal burjánoznak a lokálpatrióták hiúságát izgató, de tudományos és közművelődési szempontból egyaránt meddő, jórészen jogosulatlan egyéni ambíciókra, hiúsági momentumokra vagy legjobb esetben dilettáns elgondolásokra visszavezethető tervezgetések. Sajnos előkelő intézmények, törvényhatóságok és városok jóhiszemű, de a dologhoz nem értő vezetői által felkarolva, e tervek nem egyszer komoly formában jelentkeznek. [...] Még szomorúbb állapotok vannak a muzeális értékek felkutatása és pazarlása terén. Az ország területén boldog-boldogtalan kutathat kincsek és régészeti emlékek után. [...] Mialatt a külföldi múzeumok és élelmes kereskedők így gazdagodnak a magyar föld kincseiből, a Magyar Nemzeti Múzeum és minden támogatásra érdemes jobb vidéki múzeumok ásatásai nem egyszer megghiúsulnak a maguk rosszul felfogott lokális érdekeit buzgón védelmező helyi hatóságok és múzeumnak csúfolt kis gyűjtemények kezelőinek gáncsvesztésén. A középosztály elszegényedése s a megszállott területek lakosainak nyomorúsága következtében a magyar családok féltve őrzött ereklyéi, műtárgyai, régiségei nagy számban, gyakran egész értékes gyűjtemények kerülnek piacra s lelkiismeretlen üzerek révén nem egyszer külföldre, anélkül, hogy az eladók érdekeit mindenestre sokkal inkább tiszteletben tartó közgyűjtemények vezetői tudomást szerezhetnének elidegenítésükről.” E visszasságokat később törvényi szabályozással szüntetik meg (lásd: 1929. március 22.).

1925. május 8. Az MTA LXXXV. nagygyűlése a II. osztály javaslatára Marczibányi-mellékjuttalommal díjazza 1916-ban megjelent *Magyar pénztörténetét* (a nagyjuttalom után ez az MTA legmagasabb elismerése).

1925. május 15. Születése centenáriumán Jókai Mór emlékkiállításának megnyitása a Nemzeti Múzeumban.

A vendégek és a megnyitó beszédet mondó Petri Pál kultuszminisztériumi államtitkár előtt Hóman – a korabeli összefoglaló szerint – „Lelkes beszédben fejtette ki, hogy a nagy katasztrófa után ránk szakadt kétségbeejtő külpolitikai és gazdasági helyzetben is csak kultúránk fejlesztésével, kultúrfelsőbbségünk fenntartásával, tudományunk színvonalának emelésével biztosíthatjuk létünket.

Erre int, erre tanít a sok centenáris ünnepség. Emlékezünk, nem azért, hogy elmúlt dicsőségünket hirdetve panaszkodjunk, hanem hogy a múltból erőt merítve tanúbizonyságot tegyünk életerőnkről és a magyar jövőbe vetett törhetetlen bizalmunkról. Ebből az emlékezésből veszi ki részét a Magyar Nemzeti Múzeum, mikor Petőfi [róla még Hóman főigazgatósága előtt rendezték a kiállítást] és Kossuth után most a nagy meseköltőnek, Jókai Mórnak ereklyéit mutatja be a nagyközönségnek. E világszerte ismert három magyarnak munkássága hirdesse népünknek múltunk dicsőségét és jövő reményességét.”

1925. május 16. Révfülöpön megnyílik a Nemzeti Múzeum Állattárához tartozó Balatoni Biológiai Állomás (lásd még: 1927. szeptember 5.).

1925. június A „német és olasz múzeumok szervezeti kérdéseinek és muzeális rendszerének tanulmányozása” céljából a kultuszminisztérium segítségével öthetes olaszországi tanulmányutat tesz – és nyaral – feleségével.

Útjukon szinte végig velük tart Gerevich Tibor, a Római Magyar Történeti Intézet igazgatója. Későbbi feljegyzése szerint az alábbi helyeken járnak: Firenze, Fiesole, Pisa, Róma, Frascati, Albani, Castel Gandolfo, Nápoly, Pompei, Milano, Genova, Como, Bellagio; Zürichbe és Münchenbe is ellátogatnak.

1925. június 15. A fővárosi közgyűlés rendes tagjává nevezik ki (valószínűleg 1930 végéig gyakorolja tagságát; az 1931. januárjában alakuló testületnek már nem tagja).

1925. július 2. A kormányzó – Nemzeti Múzeum-béli „főigazgatói címének és hatáskörének átmenetileg épségben tartása mellett” – az 1526 előtti magyar történelem nyilvános rendes tanárává nevezi ki a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen (az 1929/30. tanévben már nem hirdet órákat, de még 1931-ig az egyetemen van a „főállása”).

Kinevezésétől egyetemi tanári fizetéséért tölti be a Nemzeti Múzeum főigazgatói tisztségét is, ám azért nem kap külön juttatást (1929-től immár a IV. osztályba sorolt „státuszon kívülként” némi tiszteletdíjhoz is jut a Múzeumban).

Július 7-én, kinevezése alkalmából a szabadkőművesek és a polgári radikálisok 1926-ig megjelenő orgánuma, a Világ megjegyzi: „Hóman tudományos karrierjének sokoldalúsága és gyors tempója mintha arra vallana, hogy Hómanra

szerep vár a tudományos élet keretein túl is: és nem volna nagy meglepetés, ha előbb vagy utóbb valamilyen még nagyobb kultúrpolitikai állásba kerülne. Hóman, esetleg a kultuszminisztérium élére, mivel egyike azoknak a ritka tudósoknak, akik tudnak emberekkel érintkezni és ismerik az élet realitásait”.

Későbbi feljegyzéseiben tanítványai között említi: Bakács István János, Balassa Brunó, Baráth Tibor, Bulla Béla, Csapodi Csaba, Deér József, Ember Győző, Fekete Nagy Antal, Genthon István, Hermann Egyed, Ila Bálint, ifj. Iványi-Grünwald Béla, Knieszsa István, Komoróczy György, Kosáry Domokos, Kozocsa Sándor, Kumorovitz L. Bernát, Ligeti Lajos, Mályusz Elemér, Pálffy Ilona, Paulinyi Oszkár, Rásonyi Nagy László, Salacz Gábor, Sinkovics István, Szilágyi Loránd, Tamás Lajos, Tóth László, Váczy Péter, Waldapfel Eszter.

1925. november 6. Kiadják az állami intézmények létszámcsoökkentéséről szóló 7000/1925. M.E. sz. kormányrendeletet, melynek a Nemzeti Múzeumban – mint 1929-ben visszaemlékezve megállapítja – „15 tisztviselői és egyéb állás esett áldozatul. Bármely tetszetős érvekkel vitatható is a létszámcsoökkentés szükséges volta adminisztratív hivataloknál, a tudományos intézményeknél ez elvnek ily korlátozott keretek közt való alkalmazása is legnagyobb mértékben káros volt. Egész muzeális és könyvtári szakcsoportok maradtak szakavatott gondozó nélkül és anyagában és feladatkörében egyaránt gyarapodó intézményünk egyes osztályai – így pl. a Régészeti-osztály és az Ásvány- és Őslénytár – súlyos személyzethiánnyal küzdenek.”

1925. november 12. A Magyar Történelmi Társulat közgyűlésén Klebelsberg Kuno kultuszminiszter negyedszázados hivatali működése és ötvenedik születésnapja alkalmából az Országos Magyar Gyűjteményegyetem nevében ő méltatja a miniszter érdemeit. Többek között kijelenti: a miniszter nagy ívű koncepciójának „eszköze az összes magyar tudományos intézmények és személyek organikus együttműködésének biztosítása”; illetve: „A politikusnak, tudósnak hivatalnoknak és minden becsületes munkás embernek negyedszázad munkája után kijáró obligát üdvözlő szavaktól tartózkodva, s a személyi kultusz papjainak üres frázisaitól visszariadva, méltatjuk excellenciád kultúrpolitikáját, melynek alapelve, hogy életszükségletet és nem luxust lát a tudományban”.

1925. december 27. Nyolc teremben megnyílik a Nemzeti Múzeum Régiségtárának állandó kiállítása, amely a római kori művészeti emlékektől a 17. századig mutatja be a Kárpát-medence művelődéstörténetét (ezt 1929-ben újítják meg, az Árpád-kortól a 17. századig végigkísérve a magyar művelődéstörténetet).

Siklóssy László értékelése szerint: „Budapest lakosságának létesült egy olyan intézménye, ahol tanulhat, sőt szórakozhat, s amellyel mindenki előtt dicsekedhetik.”

1926. április Javaslata a Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtára három különálló osztályra tagolásáról (szeptemberben kezdi meg működését az immár különálló Régészeti, illetve Történeti Osztály, valamint az Éremtár).

1926. május 8. A kormányzó Klebelsberg Kuno kultuszminiszter beszéde után nyitja meg a Nemzeti Múzeum sporttörténeti kiállítását (amely a maga műfajában a legelső, egyben mindmáig a legnagyobb: a kupolacsarnokon kívül több mint 1000 m²-en 11 termet foglalt el).

1926. május 21. Kezdeményezése nyomán a múzeum beszerzéseinek; ásatásainak támogatására megalakul a Magyar Nemzeti Múzeum Barátainak Egyesülete; vármegyék és városok sora is belép az alapítók közé. Az egyesület 1933 februárjáig 100 000 pengővel támogatja a Nemzeti Múzeum munkáját.

1926 nyara Megkezdődik a múzeum főépületének átalakítása, Kismarty-Lechner Jenő tervei alapján (lásd még: **1926. november 22.**).

1926. augusztus 29. A Lengyelen kötött ajándékozási szerződés alapján Apponyi özvegye, született Eszterházy Alexandrina a Gyűjteményegyetemnek ajándékozta férjétől örökölt teljes vagyonát (vö. **1924. szeptember 15.**).

Az ingatlanokból – a grófnő kívánsága szerint – a „Magyar Nemzeti Múzeum gróf Apponyi Sándor alapítványa» létesül, melynek jövedelme a Nemzeti Múzeum könyvtárának és régiségtárának gyarapodására és fejlesztésére, továbbá a Nemzeti Múzeum egyéb tudományos szükségleteire fordítandó. Az alapítvány vagyonához tartozó park, kastély, erdőszlak és fürdő felhasználásával kulturális téren működő tisztviselők javára is szolgáló jóléti intézmény létesül. Az ingóságok muzeális elhelyezéséről, vagy másként való felhasználásáról a Magyar Nemzeti Múzeum vezetősége szabadon rendelkezik. A köztük levő műtárgyak országos múzeumainkban fognak elhelyezést találni.”

1926. október eleje és november 6. között A „svájci, francia és angol múzeumok szervezeti kérdéseinek és muzeális rendszerének tanulmányozása” céljából a kultuszminisztérium segélyével tesz tanulmányutat; későbbi feljegyzése szerint az alábbi helyeken jár: Basel, Párizs, Versailles, London, Genf, Luzern, Pilátus-hegy, Zürich, Bécs.

1926. november eleje A Nemzeti Múzeum 1913 és 1923 közötti tíz esztendejének munkáját összefoglaló kiadvány megjelenése alkalmából a 8 Órai Ujság szerint: „A Nemzeti Múzeum e tíz esztendő alatt háromszor cserélt igazgatót. Szalay Imre és Fejérpataky László örökebe 1925-ben [valójában 1923 legvégén, lásd **1923. december 15.**] Hóman Bálint lépett, akivel a Nemzeti Múzeumunk talán eddig legfényesebb korszaka vette kezdetét. Hóman Bálint kivételes tudományos képzettségű, kivételes munkabírási és kivételes szervező erejű igazgató, akire joggal lehetnek büszkék a magyar kultúra barátai.”

1926. november 22. Ferenc József halálának tizedik évfordulója alkalmából, egyetlen hiteles halotti maszkjának átadásához kapcsolódóan nyitja meg a múzeum restaurált előcsarnokát, kupoláját és dísztermét Hörth Miklós (lásd még: **1926 nyara**). A teljes átalakítás után 7369 m²-rel, az addigi terület 46%-ával gyarapodik a Nemzeti Múzeum hasznos területe.

Hóman szavai szerinti: „Ez a területgyarapodás hosszú időre, mindenesetre évtizedekre biztosítja a főépületben maradt gyűjtemények értékükhöz méltó elhelyezését és zavartalan fejlődését, melynek utolsó fázisaként a Nemzeti Múzeum patinás épülete teljes egészében a Régészeti és Történeti gyűjteményeké fog maradni, míg a Széchényi Könyvtár idők múltával a modern könyvtártechnika elvei szerint építendő palotában találhat végső hajlékra.” (Utóbbira csak 1985-ben kerül majd sor.)

1927–1932 A Magyar Szemle Társaság elnöke (emellett számos egyesület és szervezet vezetőségi tagja); pozíciójáról minisztersége elnyerése után, 1933-ban mond le, ezután 1940-ig a választmány tagja.

A társaság kiadásában megjelenő *Magyar Szemle* első száma 1927. szeptember végén lát napvilágot; 1933-ig a szerkesztőbizottság tagja.

1927. április 26. A kultuszminisztériumban az olasz követ Klebelsbergnek átnyújtja a Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárának kincseit gyarapító két modenai Corvina-kódexet.

1927. április 27. Nagybátyja, az őt édesapja halála (1903. április 15.) után szinte saját gyermekeként segítő Darányi Ignác volt földművelésügyi miniszter halála (május 1-jén temetik Tasson, a családi sírkertben).

Mivel Darányinak nem volt felesége vagy gyermeke, testvérei, illetve azok leszármazottai – köztük Hóman – örökölnék utána (lásd még: 1919).

1927. szeptember 5. A kormányzó és Klebelsberg Kuno kultuszminiszter jelenlétében megnyílik az Országos Magyar Gyűjteményegyetemhez tartozó, a révfülöpi Balatoni Biológiai Állomásból létrejött tihanyi Magyar Biológiai Intézet; az ünnepségen Hóman az intézményt átvevő Gyűjteményegyetem tanácsa nevében mond beszédet (lásd még: 1925. május 16.).

1927. december 20. A Magyar Történelmi Társulat ülésén a *Magyar történet* című munkájából olvas föl egy fejezetet *Szent István és a magyar nép megtérése* címen (ez az 1928-ban megjelenő összefoglaló első kötetében *A magyar nép megtérése és a katolikus egyház megszervezése* címen jelenik majd meg).

1928. február 22. Klebelsberg Kuno „meghívja” az 1927. évi XIII. törvénycikk alapján létesített Ösztöndíjtanács tagjai közé, egyben 1932 végéig a belföldi és a külföldi állami stipendiumokról döntő testület intézőbizottsági tagjává is kinevezi.

1928. május 24. Megnyílik az előző tíz esztendő „új szerzeményeit” bemutató kiállítás a Nemzeti Múzeumban; Hóman üdvözlő szavait Klebelsberg beszéde és a kormányzó megnyitója követi.

„A pozsonyi Duna-parton egy ezeréves ország területi épségének szimbóluma tört darabokra – mondja –, Fadrusz János Mária Terézia-szobra 1921. október végén szétvert maradványainak a Múzeum kupolacsarnokában való felállítására utalva – és ezek a töredékek most Csonka-Magyarország vérző testének szobrai lettek. Rombolás okozta töréseiken át is felcsillan művészi

erejük és a megkötött magyarság életerejét jelképezik most is. És az egész mai kiállítás ennek az erőnek, a magyarság életakarátának egyik megnyilvánulása.”

Ezzel egyidejűleg a Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának Tisztviselőtelepen elhelyezett gyűjteményét (lásd 1924. szeptember 3.), illetve Széchényi Könyvtárának főépületbéli, átalakított olvasótermét is átadják; utóbbiba bevezették a villanyvilágítást, így a korábbi gyakorlattól eltérően már délután is nyitva tarthatnak; az olvasóhelyek száma 99-re, a kézikönyvtár állománya 5000-ről 30 000-re emelkedik.

1928 nyara A Nemzeti Múzeum Állattára (amelynek 1925-től a Szentkirályi utcában béreltek egy épületet) a Baross utca 13. számú házba költözik.

1928–1934 A Szekfű Gyűléssel közösen írt *Magyar történet* megjelenése az első kiadásban nyolc (ebből egy kötet a mutatókat tartalmazta), a másodikban, 1935-ben – átdolgozva és bővítve – öt kötetben.

Hóman az őstörténettől a Mátyás király uralkodásáig tartó fejezetek szerzője (bár az eredeti tervek szerint a mohácsi vészig ő írta volna a szintézist, végül az 1440 és 1457 közötti részt is tanítványa, Bartoniek Emma jegyezte).

1928 legvégén két kötet lát napvilágot: az övé 1196-ig, Szekfűé az 1526-tól 1606-ig terjedő időszakban tárgyalja Magyarország történetét.

A második – az eseményeket 1342-ig követő – általa írt kötet 1930 őszi megjelenésekor a Budapesti Hírlap így méltatja a vállalkozást: „Nem történelmi átértékeléssel, vagy újraértékeléssel, nem az eddigi részletkutatási eredmények és elfogadott megállapítások revíziójával jutnak ők [Hóman és Szekfű] új eredményekre, hanem az eddigi kutatások szintetikus összefoglalásával s az eszmék, elvek, a társadalom, társadalmi osztályok, intézmények, hatalmi viszonyok fejlődésének vizsgálatával. Nem hiányzik náluk sem a történelem nagy drámáinak és nagy drámai hőseinek jellemzése, de nem ezek részletekbe menő leírása a fontos náluk, hanem ezek hatása a belpolitikára, a külpolitikára, a társadalom, a hatalmi és birtokviszonyok fejlődésére. E történelmi munkában a főszereplő nem a király, hanem a királyság.”

Pethő Sándor a második kötet kapcsán Hóman munkájáról kiemeli: „a modern magyar történelmi kútfővizsgálatnak és szemléleti rekonstrukciónak leg-sikerültebb megoldásai közé tartozik. Hóman Bálint talán nem olyan kiváló stílművész, mint szerzőtársa, de éppoly elmélyedő gondolkodó és éppoly finom érzékkel bír az események és a jelenségek szintézise iránt, mint Szekfű Gyula.”

1929. február 4. A miniszterelnök előterjesztésére a kormányzó „a magyar közgyűjtemények fejlesztése körül szerzett érdemei elismeréséül a II. osztályú Magyar Érdemkeresztet adományozza” neki.

Kitüntetését a Gyűjteményegyetem február 9-i ülésén veszi át Klebelsberg Kuno kultuszminisztertől, köszönőbeszédében kijelenti: „Nem hiányzik belőlem sem a munkakészség, sem az energia, de ez kevés a sikeres alkotásokhoz, mert ha sikerült valamit elérnem, azt elsősorban a miniszter úr jóindulatú támoga-

tásának és munkatársaimnak köszönhető. Az én munkásságom csak egy láncszeme Nagyméltóságod tudománypolitikai programjának és működése csak a kisugárzása annak a kultúrpolitikai koncepciónak, amelynek Magyarország szellemi, vagyoni tekintetben annyi nagy alkotást köszönhet.”

1929. március 22. Kihirdetik az 1929: XI., „a múzeum-, könyvtár- és levéltárügy némely kérdéseinek rendezéseiről” szóló törvénycikket, amely kimondja: a vidéki állami közgyűjtemények ellenőrzésével „kapcsolatos ügyviteli tennivalókat a Magyar Nemzeti Múzeum első tisztviselője (főigazgatója), mint a közgyűjtemények országos felügyelője irányítja és a felügyelet alatt álló közgyűjteményeket az Országos Magyar Gyűjteményegyetem igazgatótanácsában [...] képviseli”.

1929. május 10. Az MTA rendes tagja lesz (lásd még: **1918. május 2., 1933. május 19. és 1945. július 20.**).

1929. ősze A Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárát három részre, a Könyvtári, a Levéltári és a Hírlaptári Osztályra osztják; ez évtől kezdi meg működését a Zene(történet)i Osztály, a későbbi Zeneműtár is.

1929. november 11. Székfoglaló előadása az MTA-n II. Andrásról.

Az MTI összefoglalója, illetve a Budapesti Hírlap szerint: „Történetírásunk rendszerint Endrét teszi felelőssé a magyar királyság hatalmi szervezetének a XII. század elején bekövetkezett bomlásáért. Hóman Bálint előadásában a Magyar Történet II. kötetének azt a részletét mutatta be, melyben e nagy átalakulás világtörténeti előzményeivel foglalkozik, s ezek mérlegelésével rajzolja meg II. Endre jellemrajzát. [...] II. Endre erényeiben és hibáiban egyaránt az újkor gyermeke volt, hazánkban az első vérbeli lovagkirály. Ez az újszerűség okozta, hogy kortársainak egy része saját fiával, Bélával együtt, túl szigorúan és igazságtalanul ítélte meg egyéniségét és ez a felfogás a modern történeti irodalomban is meggyökeresedett.”

1930. február 11. *Történelmi ártértékelés* című előadása az Országos Kaszinóban. Megállapítja: „A történelem terén mindenki szakértőnek, bírálatra jogosultnak érzi magát. A történeti műveltség terjedése szempontjából ez a jelenség mindenre örvendő, mert a nagyközönség széles rétegeinek történeti érdeklődését bizonyítja. A történetírók munkájának megítélése és értékelése tekintetében azonban súlyos eltérésekre vezet; mert a laikus nem a tudományos módszer eszközeit használja és nem a tudományos igazságkeresés szempontjait tartja szem előtt. Ítéletében a tudománytól távol álló szempontok, politikai pártállás, felekezetiesség, rosszul értelmezett hazafiság, kozmopolitizmus, internacionalizmus, hírlapi olvasmányok és más egyéb tényezők befolyásolják, s mindezeket felül bizonyos a priori ítéletek, amelyek szükségszerűen következnek a tudomány igazságainak állandó érvényéről alkotott véleményéből. [...] Az adatok és jelenségek értékelésével megállapított részletigazságok hosszú sorozata végül érvényesen megállapított igazságnak tekinthető, s ennél fogva újraértékelésüknek szüksége nem merülhet fel. [...] azon a tényen, hogy mohácsi csata volt,

hogy 1526 augusztusában zajlott le, hogy benne a magyar sereg megsemmisült és Lajos király halálosan megsebesült, semmiféle ártértékelés nem változtathat. A részletigazságok összefüggését megvilágító történeti tények tekintetében azonban az anyag bővülésével, a kutatási módszerek és szempontok változásával és a világszemlélet módosulásával szükségképpen előáll az újabb és újabb ártértékelés szüksége. A mohácsi vereség okát új adatokon s korábban figyelembe nem vett körülményeken és szempontokon alapuló ártértékelés tehát [...] a tények közt fennálló összefüggésnek és az egyetemes fejlődésbe való beilleszkedésüknek új megvilágítását jelenti.

Történelmi jelenségek ártértékelésére kétféle okból lehet szükség: 1. a történeti forrásanyag bővülése, új adatok felmerülése, régieknek új értelmezése miatt; 2. új vizsgálati módszer alkalmazása s ennek következtében a korábbi történetírástól nem ismert vagy figyelembe nem vett szempontoknak felmerülése miatt. [...] Történetírói munkánk az események és jelenségek, intézmények és alakulatok, elvek és eszméáramlatok, egész korszakok, és egyes történeti személyek fejlődésbeli szerepét tisztázó, történeti jelentőségüket megállapító ártértékeléseknek láncolata. A történetírónak ez ártértékelések során természetesen tartózkodnia kell minden célzatosságtól és legjobb tudása szerint igyekeznie kell a szubjektív mozzanatok kiküszöbölésére s [...] minden történeti személyt, eseményt és jelenséget saját körülményében kell vizsgálnia és értékelnie, megelőzve a későbbi korszakok világnézetéből, elméleteiből és történetiszemléletéből következő anakronisztikus momentumokat. [...] A történeti igazságra való tudatos törekvés miatt a tudós néha oly tények és értékelések elvetésére és mással helyettesítésére kényszerül, [...] melyeket kortársai a régi tanítás alapján az emberiség vagy a nemzet erkölcsi vagyonának integráns és értékes alkotórészül tekintenek, az iskolában, politikában és köznapi életben, az emberi vagy nemzeti nagyság eklatáns bizonyítékaként emlegetnek. Ily esetben a laikus közvélemény nehezen tud belenyugodni bálványozott nagyjai és intézményei bármily igazságos ártértékelésébe, s ha akad kolompós, ki megpendíti az irányzatosság és tudatos ferdítés, tudósra legmeggyalázóbb vádját s ha akad sajtóorgánium, mely e vádhoz eszközül adja magát, hamar megindul a hajsza.”

1930. április 8–16. Jó egy hetet Balatonfüreden pihen, a választókerületének közsegeit is felkereső unokatestvére, Darányi Kálmán társaságában (az ezt megelőző és követő években is gyakran tartózkodik Füreden, részben szívbetegségének kezelésére).

A Zalamegyei Ujság 1944. augusztus 19-i tudósítása is kiemeli: „Hóman [...] állandó nyaralója Balatonfürednek és sokszor élvezi előkelő társaságával a sétány kellemes hűvösségét.”

1930. augusztus 3. A Nemzeti Múzeum a korábban is látogatható régészeti és történeti gyűjtemény, valamint az újabb szerzemények kiállítása mellett „az

eddig lezárt osztályokat, legalábbis azoknak nagy részét [...] ismét megnyithatja a nagyközönség előtt”.

Megnyílik „a Szent Imre-év alkalmából rendezett fegyverkiállítás, az újonnan létesített patikagyűjtemény, a végleges elhelyezésre talált állattár, ásványtár és őslénytár nagyobbik része, s végül az ősrégészeti gyűjtemény, amely a Krisztus utáni II. század közepétől a Krisztus utáni III. század közepéig tartó korból értékes leletekkel gazdagodott a gróf Vigyázó-alapból folytatott őszönyi ásatások útján”.

Hóman az erről szóló sajtótájékoztatón megállapítja: ezt az tette lehetővé, hogy Klebelsberg Kunó segítségével „a Múzeum épülete műemlék jellegének sérelme nélkül, a padlástér kihasználásával [...] hatalmas, modern és világos új helyiségekhez” jutott.

1931. eleje *A magyar történetírás új útjai* című kötet megjelenése (ő a szerkesztő, *A történelem útja* című írása a kötet nyitótanulmánya; rajta kívül Dékány István, Eckhart Ferenc, Gerevich Tibor, Mályusz Elemér, Németh Gyula, Révész Imre, Szekfű Gyula, Szentpétery Imre, Thienemann Tivadar és Tompa Ferenc írásait tartalmazza a kötet; lásd még: **1921. május 12.**).

A Budapesti Hírlapnak adott interjújában kijelenti: „A szellemtörténet egyértelmű a mi korunk tudományának színvonalán álló történelemmel. Nem jelent elvi szembefordulást az elődök tanításával, még kevésbé lekicsinylést az ő munkájukkal szemben. Nem jelent szakítást a történelem kipróbált régi módszertani eszközeivel. Nem jelenti az eredeti források, az analitikus kritika és az induktív következtetés mellőzését; csupán a bővülést és tökéletesbülést jelenti a módszernek. A szellemtörténet módszerében fokozottabban érvényesülnek a lélektan és a szintézis felé vezető filozófia szempontjai, mert a szellemtörténet – minden egyoldalúan természettudományi és materiális felfogással szemben – a lelki tényezők elsődleges fontosságát vallja, bár tudja, elismeri és kifejezetten hangsúlyozza a gazdasági, társadalmi s általában minden természeti és materiális tényező történetirányító szerepét is. A történeti fejlődés e felfogás értelmében az összes – materiális és spirituális – történetalkotó erők egymásba folyó együttműködésének eredménye, de minden jelenség és mozzanat háttérében szellemi mozgatóerők ismerhetők fel. Ezért a modern történész minden korból a maga lelkeségének miliójében vizsgál [...]”.

1931. február 23. Megkapja a korszak művészeti és tudományos érdemekért adható legnagyobb elismerését, a Corvin-koszorút (lásd még: **1935. január 21.**,

1936. február 24. és **1941. február 13.**).

Hóman emellett számos más kitüntetés és díj birtokosa.

1931. április eleje Megjelenik a Budapesti Szemlében *Külpolitikai irányok a magyar történetben* című tanulmánya.

Négy „történeti koncepciót” lát „egymással váltakozva fel-felbukkanni”: 1. a keletit: „a XII. században rövid ideig kísértő bizánci s a XVII. századi Er-

délyben kényszerűségből követett török orientáció példájára az orosz hatalommal vagy annak bármely exponensével kötött szövetség, a történet tanúsága szerint természetellenes és történetietlen, s legfeljebb mint valamely akut kritikus helyzetből kivezető ideiglenes expediens jöhet számba”; 2. a „turánit”, amelynek „a mai elhelyezkedési és erőviszonyok mellett kevesebb reálpolitikai értéke van, mint bármikor történetünk folyamán. Bármily szépen hangzó érzelmi húrokat pendítsen is meg szívünkben a Nyugat trianoni árulása után nagy erővel éledő turáni orientáció poétikus gondolata, bármily értékes kulturális, sőt gazdasági kapcsolatokkal kecsegtessen is a török, finnugor és mongol rokonokkal s az újabban Japántól a Balkánig mindenütt felismerni vélt többi »rokonokkal« való szorosabb érintkezés, e szimpátiákra politikát építeni nem lehet.” 3. „Az epizódyszerűen feltűnő s mindig irreálisnak, a kétségbeesés politikájának bizonyult keleti orientációval szemben történetünk két reálpolitikai értékű, nyugati irányú koncepciót termelt ki: a [...] lengyel–magyar–horvát–olasz szövetségnek történetünk folyamán a német hatalommal szemben defenzív s kelet felé expanzív értelemben alkalmazott koncepcióját, háttérében a francia szövetséggel (amit a mai világpolitikai konstelláció szerint az angolszász hatalom támogatása helyettesíthet), vagyis a széles front stratégiáját”; illetve 4. „a német–római birodalommal – mai nyelven: a német és olasz hatalommal – kötött szövetségnek keleti veszedelem esetén időszerű s keleti irányban defenzív természetű koncepcióját, mit katonai fogalomképzéssel a mély front stratégiájának nevezhetünk, s amelynek keretében időnként a mai bolgár és török hatalommal egyenértékű Bizánccal való szövetség is helyet talált.”

Végkövetkeztetése: „az első koncepció, a nyugati háttérrel bíró lengyel–horvát–olasz szövetség a német hatalmi aspirációkkal s a közvetlenül szomszédos kisebb hatalmakkal – csehekkel, osztrákokkal, szerbekkel – szemben járt sikerrel, viszont a német–olasz orientáció nagy keleti veszedelem esetén bizonyult egyedül célravezető politikának”.

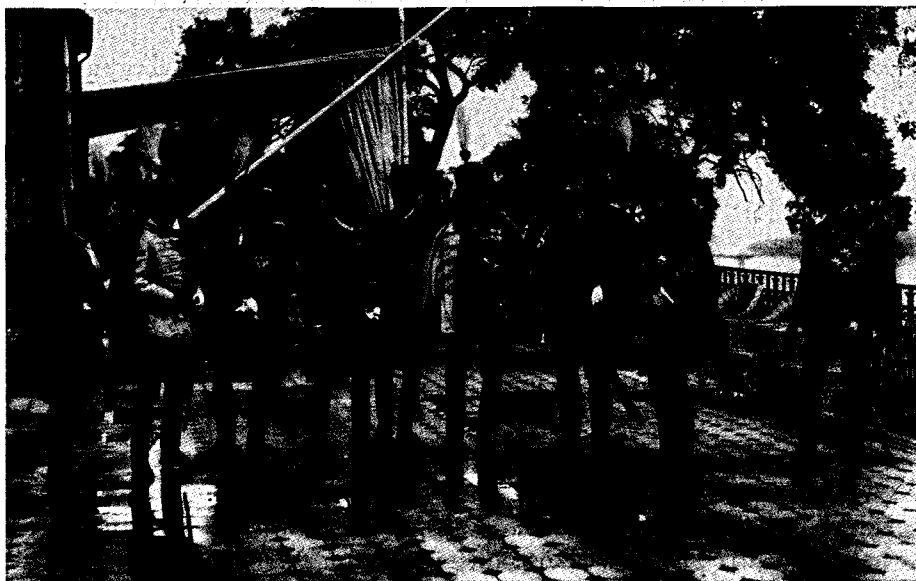
1931. augusztus 12. „A kormányzó a vallás- és közoktatásügyi miniszter előterjesztésére Hóman Bálint dr.-t, a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem nyilvános rendes tanárát, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatói hatáskörét betöltő címzetes főigazgatóját az intézet főigazgatójává a IV. fizetési osztályba kinevezte.” (Lásd még: **1925. július 2.**)

1931. augusztus 22. A vele az 1920-as évek második felétől baráti viszonyt ápoló Gömbös Gyula – akinek korábbihoz képest mérsékeltebb politikai irányvonala részben az ő hatásának köszönhető – Budapestre hivatja, hogy amennyiben kormányfői megbízást kap, Hóman a rendelkezésére álljon (Klebelsberg is több alkalommal kijelentette, hogy szívesen látnák őt utódjának.)

Gömbös második feleségének, Szilágyi Erzsébetnek a legjobb barátnője Hóman felesége, s a két család gyakran vendégeskedik egymásnál; így kerül Hóman és Gömbös is közelebb egymáshoz; Hóman mintegy Gömbös „tanára” lett.

1931. október 8. Nyilatkozata Az Estnek a világválságról: „Nem egyszer fordult már elő Európában és vele együtt Magyarországon a maihoz hasonló egyetemesség válság. Az eddigi nagy válságok azonban terjedelemben mégsem mérhetők a mostanihoz. A mai válságban ugyanis, a XX. század technikai és gazdasági kultúrája mellett [...] az egész világ érdekelt van. Régebben csak az egymással gazdaságilag érintkező kisebb közösségeket érintette egy-egy válság. Az ilyen válságok ismétlődésénél törvényszerűségről nem beszélhetünk, legfeljebb analógiákról, hiszen a történelem általában nem ismer teljes törvényszerűségeket. A maga fejlődésében. Ezenkívül a mai gazdasági élet bonyolult gépezete nagyon eltér a korábbi korok egyszerű gazdasági szervezeteinek életétől. [...] Az kétségtelen, hogy a mai gazdasági, társadalmi és politikai válság minden tünete arra mutat, hogy a világ új rendszer, új szervezet felé halad. A szociáldemokrácia, a bolsevizmus, a fasizmus, azok a diktatúrák, amelyek egyikéből sem hiányzik a szocialisztikus színezet, a történész szemében új út keresésének tűnnek fel. Hogy mi fog ezekből megvalósulni, vagy milyen más új rendszer fog kialakulni, azt már csak a jó mondhatná meg és nem a historikus.”

1931. december eleje Öt nyelven (a magyar mellett angol, francia, német és olasz) jelenik meg a magyar jogásztársadalom egésze által támogatott revíziós emlékirat, amelynek történeti részeit ő írja (másik szerzője Székács Árpád).

A Gömbös-kormány: Fabinyi Tihamér kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter, Kállay Miklós földművelésügyi miniszter, Imrédy Béla pénzügyminiszter, Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter, Lázár Andor igazságügyi miniszter, Gömbös Gyula miniszterelnök, Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter, Puky Endre külügyminiszter, Bárczy István, a miniszterelnöki hivatal adminisztratív államtitkára, 1932. október 4.

Hóman Bálint, Gömbös Gyula miniszterelnök és Kozma Miklós belügyminiszter a belügyminisztérium dísztermében, a közigazgatási továbbképző tanfolyam megnyitóján, 1936. március 3.

1931. december 13. Károlyi Gyula miniszterelnök Darányi Kálmán – ekkor a miniszterelnökség politikai államtitkára – közvetítésével felajánlja neki a kultusztárcát, amit nem fogad el.

1932. szeptember vége A nyugalomba vonuló Csánki Dezső helyett az országgyűlés felsőházának tagja lesz az Országos Magyar Gyűjteményegyetem képviselőjében (tisztségét 1932. december 8-ig tölti be).

1932. szeptember 30. Több napilap is közli, hogy Kornis Gyula lesz az új kultuszminiszter (ezek a hírek szeptember végén többször ismétlődnek; Ugron Gábor neve is fölmerül a tisztség várományosaként).

1932. október 1. A lapok már őt nevesítik kultuszminiszterként.

1932. október 1. – 1938. május 14. Vallás- és közoktatásügyi miniszter a Gömbös Gyula és a Darányi Kálmán vezette kormányokban.

Későbbi minisztertársa és barátja, Kozma Miklós szerint: „Ami eddig hiányzott – az igazi kultúráért –, talán az is meg lesz most. – Hóman minden jóra kapható.” Kozma egy másik feljegyzése – Imrédy Béla véleményét osztva – „a véleményüket megmondó miniszterek” közé, kettejükön kívül, Kánya Kálmánt, Keresztes-Fischer Ferencet és Hómant sorolja.

1932. október 2. Megjelenik Az Estben felesége – más miniszterfeleségek mellett – nyilatkozata: „A férjemet a múltban is nagyon lefoglalta a munkája, úgyszólván alig van itthon. Én viszont alig járok el hazulról. Sohasem szerepeltem a nyilvánosság előtt, nem is fogok. Egyetlen fiunk van, 13 esztendő, kitűnő tanuló; a bencés reál gimnáziumba jár, s főleg az ő kedvéért élek visszavonult életet.”

1932. október 11. Hóman Bálint a sajtó előtt ismerteti kultúrpolitikai programját; többek között kijelenti:

„a kultúrpolitikát nem ismerhetem el a fináncpolitika, sőt a gazdaságpolitika függvényének”; „nem helyezkedhettem a lemondás és »leépítés« politikájának álláspontjára”; „Állami kultúrpolitikánk elsőrendű feladatának tartom a nemzeti lélek regenerációjának, az egységes és szilárd magyar világnézet kialakításának előkészítését”; „A népművelődés s magaskultúra között nem vagyok hajlandó semmiféle ellentétet vagy rangbeli különbséget elismerni”.

Felekezeti békére törekszik; az iskolában a „doktriner elgondolások és dilettáns beavatkozások nyomán előállt túlterhelés megszüntetése mellett minden fokon nagyobb hangsúlyt kívánok adni a nevelő munkának”; a középiskolák esetében „a mai sokféle iskolatípus redukciójára és az élet követelte iskolatípusok kialakítására vezető reform előkészítő munkálatait” fogja elindítani; „a mai öt-hatféle és még többféle ágazó iskolatípusok helyett elegendőnek látszik két, esetleg három középiskola-típus fenntartása”. Nagy súlyt kíván helyezni a mezőgazdasági oktatásra, „ezért máris érintkezésbe léptem a földművelésügyi miniszter úrral a megreformálandó polgári iskola és a mezőgazdasági szakoktatás kooperációjának biztosítása érdekében”.

A „tankönyv- és tanszerügyet minden jogosulatlan üzleti aspiráció figyelmen kívül hagyásával az olcsó tankönyv és olcsó tanszer irányában kívánom végleg megoldani”; „Elvi ellensége vagyok az összes intézmények életképességét veszélyeztető lineáris javadalomcsökkentéseknek, a látszattakarékosságnak. Épp ezért nem fogok visszariadni életképtelen vagy hibás szerveztű intézmények átszervezésétől, az okszerű racionalizálás és a szakszerűség szempontjainak megfelelő összevonásától, sőt – szükség esetén – megszüntetésétől sem”; „a napjainkban hihetetlenül felburjánzott protekcionizmusnak nyíltan hadat üzenek”; „A magyar ifjúság jövőjének és érvényesülésének biztosítását a legsürgősebb nemzeti és szociális feladatok egyikének tartom, s ezért tárcám keretében igyekezni fogok a lehetőséghez képest minél több kulturális szolgálatra alkalmas ifjút alkalmazni. [...] szükségesnek tartom a szolgálati idejüket betöltött és a korhatárt túlhaladott tisztviselők és tanárok nyugalomba helyezését”; „tudományos művészeti és irodalmi téren a teljes békét szeretném előkészíteni”; „a polgári iskola átszervezésével olyan képzést kapnának a gazdái, amely a saját hivatásuknak megfelel”.

A numerus claususról: „Átmenetinek tartom a mostani gazdasági és pénzügyi helyzetet, amelyben változás fog bekövetkezni és akkor az egész diákügyet és az ifjúság elhelyezkedésének kérdését is egészen más megfontolás tárgyává kell tenni.”

A Collegium Hungaricumokról: „Elvileg semmi esetre sem akarom a külföldi akciókat megszüntetni.”

1932. október 14. Klebelsberg Kuno Nemzeti Múzeum-béli ravatalánál a kormány nevében búcsúztatja elődjét.

1932. október 22. A kormányzó hozzá intézett – vele nyilvánvalóan egyeztetett – leiratában a különböző irányzatokhoz tartozó művésztehetségek összefogását sürgeti (lásd még: **1940. február 8.**).

Október 28-i sajtótájékoztatóján Hóman kijelenti: „A magyar művészi életben ma számottevő irányokkal, felfogásokkal szemben a teljes tárgyilagosság alapján állunk. A történetileg lezárt, már beteljesedett művészet közöttünk élő mestereit és ifjabb képviselőit a maguk már bebizonyított nemzeti és művészeti jelentőségéhez képest értékeljük, de az újabb irányzatok jeles képviselőit is a nemzeti művelődés aktív, értékes tényezőjének tartjuk és ehhez képest az ő támogatásukra is törekszem. [...] Elhatározott törekvésem [...] az évente meghatározott időben megismétlődő és valamennyi művészi irány képviselőinek legjobb munkáit közszemlére bocsátó nemzeti reprezentatív kiállítás megvalósítására. Ez a kiállítás seregszemléje legyen az egész magyar művészetnek. Egyúttal legjobb alkalom az állami és fővárosi díjak és jutalmak kiosztására, valamint a vásárlások megtételére. E tekintetben teljes harmóniában kívánok eljárni a fővárossal és a művésztsadalommal.”

Utóbbi szándék nyomán rendezik meg 1933-tól két évente a Nemzeti Képzőművészeti Kiállítást (lásd még: **1933. április 19. – május 25.**).

1932. október 25. Az Est-konszern esti napilapja, a Magyarország tudósításának címe szerint *Hóman miniszter átszervezi a magyar kultúrát*: hamarosan megszünteti a Gyűjteményegyetemet (lásd még: **1934. június 2.**).

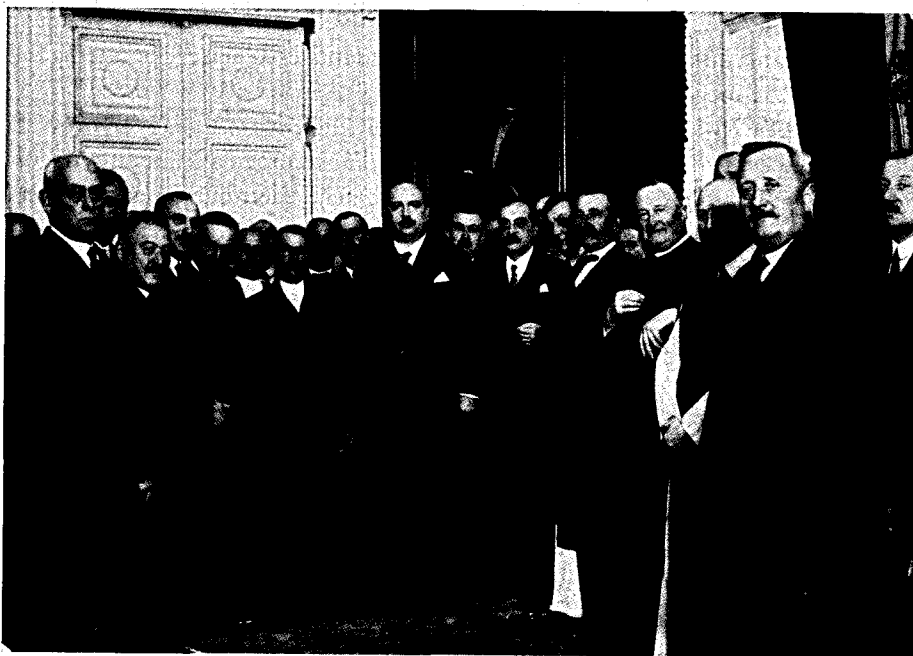
Átalakítja a Nemzeti Múzeumot, melynek épületében művelődéstörténeti múzeum jön létre, és levéltári anyaga az Országos Levéltárba kerül (utóbbi vezetőjének Szentpétery Zsigmondot szánja); könyvtári része pedig egyesül az Egyetemi Könyvtárral (az új gyűjteményt egyik legjobb barátja, Pasteiner Iván, az Egyetemi Könyvtár igazgatója irányítaná).

A Nemzeti Múzeumból „a természetrajzi múzeum, az ásványtár, az állattár és mindazok a gyűjtemények, amelyek természetrajzi vonatkozásnak, külön kezelés alá kerülnek”, ezeket a Vármúzeumba telepítene át.

Az „Iparművészeti, a Szépművészeti Múzeum és általában az összes művészeti kérdések legfőbb irányítására a kiszívárgott hírek szerint Gerevich Tibort, a Római Magyar Intézet igazgatóját akarja felkérni” (Gerevichcsel is baráti a kapcsolata); az Iparművészeti Múzeum a Nemzeti Múzeum épületébe kerülne, helyére az egyesített nagykönyvtárat költöztetnék.

A tudományos kutatóintézeteket kivennék a Gyűjteményegyetem joghatósága alól, s „közös irányítás alá kerülnének”; a Collegium Hungaricumokat közvetlenül a minisztériumból irányítanák.

A minden bizonnyal tudatosan kiszívárogatott tervek közül – melyek többnyire valóban Hóman elképzeléseit tükrözik – végül kevés valósul meg, az átalakítások mértékét maga is tudatosan túlozhatta el, hogy azok egy részébe könnyebben belemenjenek.

Székesfehérvár város küldöttsége Hóman Bálint miniszternél, amikor felkérlik a város képviselőjelöltjének, 1932. november 7.

1932. október 26. A Nemzeti Munkaterv nyilvánosságra hozatala. A kultúrpolitikával foglalkozó részt ő írja (83–91. pont: ezek nagyrészt azonosak október 11-én ismertetett programjával), illetve az egész tervezetet véleményezi.

1932. november 7. Hómant száztagú székesfehérvári küldöttség kéri fel az országgyűlési képviselőjelöltség elvállalására; az időközi választási küzdelemben nem a kormánypárt, hanem a „Hóman-párt” nevében indul.

1932. november 13. Székesfehérvári programbeszéde a Szent István-teremben.

1932. november 14. Gömbös Gyula a székesfehérvári pályaudvaron – Rómából hazautaztában – rövid beszédében kijelenti: „Nekem önök a legnagyobb szolgálatot akkor teszik, ha kedves barátomat, Hóman Bálint kultuszminisztert beküldik a parlamentbe.”

1932. november 20. Fölényesen nyer a választásokon az ellenzék közös jelöltjével, Friedrich Istvánnal szemben (7075 szavazat 3721 ellenében).

1932. november 20. – 1945 tavasza Székesfehérvár országgyűlési képviselője (lásd még: 1935. március 31. és 1939. május 28.).

Rendszeresen tart képviselői beszámolókat, a fontosabb városi eseményeken többnyire részt vesz; a választásokon mindig a „Hóman-párt” nevében indul; lobbimunkája eredményeként az 1930-as években Székesfehérvár az egyik legdinamikusabban fejlődő magyar várossá válik.

Egy 1937–1938 körüli jegyzete szerint: „Másutt ipar, kereskedelem; itt a földműves lakosság mellett a város hivatása a kultúra. Egy vidék központja. A város sokat áldoz kulturális célra. Ezt az áldozatot honorálni kell az államnak is.”

1932. november 27. Magyar–osztrák megállapodás az egykori bécsi császári és királyi udvari hitbizományi udvari gyűjteményekben található „múzeumi és a könyvtári állományok tárgyában”. A szerződés melléklete tételesen felsorolja a két állam által egymásnak kiszolgáltatott tárgyakat (az osztrákoktól visszakapott anyag a többszöröse a Magyarországról átadottnak).

A rengeteg értékes, Magyarországra visszakerült könyv és műtárgy között: nagybecsű kéziratok – mint Anonymus *Gesta Hungarorum* vagy a *Bécsi Képes Krónika* –, a Corvinák 16 hiteles példánya; jelentős múzeumi tárgyak sora (például 99 fegyver – teljes páncélzatok is –, amivel a Nemzeti Múzeum fegyvertárának „rangja a hasonló európai gyűjtemények sorában” jelentősen emelkedett).

„A magyar szellemi tulajdonhoz tartozó és Bécsben maradó tárgyakról kijelenti az egyezmény, hogy ezeket a két állam közös kultúrjainak kell tekinteni, és hogy mások számára egyáltalán nem szabad elidegeníteni.”

Hóman az egyezményről szóló december 1-jei sajtótájékoztatóján megállapítja: „Triumfálásra semmi okunk sincsen, mert a magyar tulajdonba kerülő tárgyak nem jelentik a Bécsben levő teljes magyar vonatkozású anyag átvételét.

Mínthogy azonban e sorozatban mégis bennfoglaltatnak a magyar történelem és művelődés szempontjából legnevezetesebb és legismertebb magyar emlékek,

meg lehetünk elégedve. [...] Lényegbevágó eltérés volt a magyar és osztrák felfogás között a tekintetben, hogy mi a történeti Magyarország, ők pedig a mai

Csonka-Magyarország határai szerint definiálták a »szellemi« tulajdont. Ebből az álláspontunkból, a tényleges helyzetre való tekintettel, sajnos, még az előzetes

tárgyalások során engednünk kellett és így estek ki a vitatható tárgyak köréből a mai államhatárokon kívül eső területen talált és a honfoglalás előtti időből

származó összes leletek, köztük a mienknek tudott nagyszentmiklósi kun-bolgár lelet és a verespataki római viasztáblák. [...] a nemzetközi tudományos közvé-

leménynek megfelelően magunk is kénytelenek voltunk elismerni azt az osztrák elvet, hogy [...] a világhírű bécsi gyűjtemények egységének teljes megbontását

nem kívánhatjuk. Ez egyébként magyar nemzeti szempontból is kívánatos volt, mert a mi szempontunkból sem lehet közömbös, hogy az európai közgyűjtemé-

nyek legjelesebbjeiben a magyar közművelődés gyűjteményei milyen hangsúlyal vannak képviselve. [...] A magyar kormánynak az egyezmény értelmében

joga van a gyűjteményekhez saját megbízottait kiküldeni, akiknek mindenkor szabad bejáratuk lesz nemcsak a gyűjteményekbe, hanem az összes hivatali

helyiségekbe és raktárakba.” (Lásd még: 1933. július 4.)

1932. december 8. – 1945 tavasza Az Országos Magyar Gyűjteményegyetem, majd 1934-től az ennek örökebe lépő Magyar Nemzeti Múzeum – az 1922: XIX.

törvénycikket módosító 1934:VIII. törvénycikk értelmében az országos nagy közgyűjteményeket magában foglaló intézmény (tehát nem azonos a korábbi Nemzeti Múzeummal) – elnöke.

A tisztséget minisztersége után is külön díjazás nélkül látja el; 1943. december 18-án 1944. január 1-jei hatállyal újabb hat évre nevezik ki.

1932. december 8. A Magyar Szemle Társaság vacsorája a Hungária szállóban, a miniszteri kinevezése miatt távozó elnöke, Hóman tiszteletére.

Ravasz László ünnepi beszéde szerint „ennek a kis társaságnak megalkotásával Hóman Bálint olyan kultúrmunkát végzett, amely képe, jóslata, nyitánya és reménye az ő miniszteri munkálkodásának és miniszteri eredményeinek is”.

A több mint 120 résztvevő között: Angyal Dávid, Antal István, Asztalos Miklós, Balanyi György, Balogh József, Bartucz Lajos, Bleyer Jakab, Bókay János, Buday Kálmán, Chorin Ferenc, Darányi Kálmán, Eckhart Ferenc, Eckhardt Sándor, Egyed István, Fabinyi Tihamér, Fellner Vilmos, Frey András, Genthon István, Gerevich Tibor, Glatz Oszkár, Gombocz Zoltán, Gratz Gusztáv, Gyalókey Jenő, Haász Aladár, Hajnal István, Halász Gábor, Haynal Imre, Hegedűs Kálmán, Hlatky Endre, Imrédy Béla, ifj. Iványi-Grünwald Béla, Julier Ferenc, Kastner [később Koltay-Kastner] Jenő, Kállay Miklós, Kenéz Béla, Kerecsényi Dezső, Kerék Mihály, Korányi Sándor báró, Kornfeld Móric báró, Kovrig Béla, Lakó Dezső, Markó Árpád, Matolcsy Mátyás, Málusz Elemér, Mihelics Vid, vitéz Nagy Iván, Halasi-Nagy József, Németh Antal, Nyíró Gyula, Olay Ferenc, Ottlik Gyöngy, Ottlik László, Pataky Tibor, Petrovics Elek, Pukánszky Béla, Ravasz László, Szász Zsombor, Szekfű Gyula, Szentpétery Imre, Szladits Károly, Teleki Pál, vitéz Terbócz Miklós, Thienemann Tivadar, Tóth László [történész], Tóth László [irodalomtörténész], Traeger Ernő, Treml [később Tamás] Lajos, Villani Lajos báró, Weis István, ifj. Wlassics Gyula báró.

1932. december 17–18. Elkíséri Gömböst az új elnevezésű kormánypárt, a Nemzeti Egység Pártja győri, pápai, sárvári és szombathelyi zászlóbontó gyűléseire (a pannonhalmi bencés apátságot is meglátogatják).

Hóman december 18-i szombathelyi „beszédében megindokolta, hogy miért vállalt politikai munkásságot annak ellenére, hogy eddigi közpályáján az volt a felfogása, hogy politikába nem elegyedik. Történelmi tanulmányai alapján azonban az a meggyőződés érlelődött meg benne, hogy oly kormány munkájában, amely a magyar történelem tanulságait megszívlevé fog hozzá az ország kormányzásához, neki is kötelessége részt venni. Gömbös Gyulában azt az embert látja, aki megértette a magyar történelem tanulságait, amelyek arra intenek bennünket, hogy Magyarország csak akkor állott meg, amikor egységes volt, nem szakadt pártokra és felül tudott emelkedni pártpolitikái, felekezeti, nemzetiségi és egyéb szempontokon. A nemzeti egységnek e szent gondolata a dunántúli földön született meg, amidőn Árpád vezér a Dunántúlt választotta

nemzete központjává és amidőn Szent István a kereszténység és a nyugati kultúra jegyében összeforrasztott a sok részre töredezett magyarságot. Ugyanennek a történelmi egységnek egyik harcos hirdetőjét látja Gömbös Gyulában [...]”

1932. december 29. Gömbös Gyula miniszterelnökkel részt vesz és beszédet mond az Országos Tanítószövetség nagygyűlésén: a panaszok orvoslását ígéri.

1933. január 12. – 1945 tavasza A Magyar Történelmi Társulat elnöke (a társulat rendkívüli közgyűlése egyhangúlag választja meg).

1933. január 14–15. Gömbös Gyulával Székesfehérvárott és Veszprémben a Nemzeti Egység Pártjának zászlóbontó gyűlésén (a zirci cisztercita apátságot is meglátogatják).

14-i székesfehérvári beszédében Gömbös kijelenti: „Eljöttem megköszönni Székesfehérvár közönségének, hogy Hóman Bálintot választotta meg képviselőjévé. Ez politikai szereplésemnek első sikeres megnyilvánulása volt. Küzdelem volt ez, majdnem azt mondanám, a régi stílus küzdelme a mi új stílusunkkal.” Hóman hangsúlyozza: „Diadalt arattunk s ez a diadal epochális eseménye lett a magyar politikai életnek, mert első győzelme volt az új politikának.”

1933. január 15. Rendeletben egyszerűsíti a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium szervezetét („ügy- és személyzeti beosztását”; lásd még: **1934. szeptember 15.**).

1933. január 18. Alárendelt hatóságaihoz és intézeteihez rendeletet intéz: „Elhatározott törekvésem lévén a gondjaimra bízott ügykörben kizáróan a közérdekeket szolgálni, kinevezéseknél, előléptetéseknél, áthelyezéseknél és mindennemű egyéb személyi vonatkozású intézkedéseknél a szolgálati érdek és szakszerű kiválasztás szempontjait érvényesíteni”.

1933. április 10–18. Az Abbázia melletti Lovranban tölti a húsvéti ünnepeket.

1933. április 19. – május 25. Kezdeményezésére a Múcsarnokban nyílik és tekinthető meg az első Nemzeti Képzőművészeti Kiállítás, amelyet ezután két évente rendeznek meg.

Művészeti kérdésekben a modern irányzatok iránt sokkal megértőbb és toleránsabb Klebelsbergnél, őszintén törekszik a különböző csoportosulások közötti egyensúly elérésére, a „művészbéke” megteremtésére (lásd még: **1932. október 22.**).

A tárlat katalógusában – részben a kiállítás április 19-i megnyitójakor mondott szavait ismételve – leszögezi: „Korunk művészetpolitikusa a legújabbkori kultúrtörténeti fejlődés sokszínűsége és a művészeti szubjektivitás fokozottabb érvényesülése következtében egymás mellett élő különböző irányok és felfogások értékelésénél kénytelen saját egyéniségét háttérbe állítva a teljes tárgyilagosság álláspontjára helyezkedni. Nem szorítkozhatik bármely irány egyoldalú és kizárólagos támogatására, hanem mindez irányokat az egységes nemzeti kultúrfejlődés és az egyetemes emberi haladás szolgálatába kívánja állítani. Az állami művészetpolitika egyedüli helyes értékmérőjéül csupán a tehetséget és

a nemzeti művelődés szolgálatában való komoly munkálkodást ismerheti el s ehhez képest [...] szabad utat enged a különböző irányok versenyének, a komoly művészek és műpártolók ízlésére, magára a történelemre bízva a helyes és egészséges művészi stílus kialakulását.”

1933. április 22. A Társadalmi Egyesületek Szövetsége díszközgyűlésén a szervezet operatív vezető testületének, az ügyvezető igazgatóságnak a tagjává választják.

1933. május 4. A Magyar Történelmi Társulat közgyűlésén Klebelsberg Kunóról mond emlékbeszédet.

1933. május 18. A Zeneakadémián a Fischer Annie győzelmével végződő nemzetközi Liszt-zongoraverseny záróünnepélyén mond beszédet Liszt Ferenc jelentőségéről és magyarságáról, majd átadja a díjakat.

1933. május 19. Az MTA igazgatósági tagja lesz (lásd még: 1918. május 2., 1929. május 10. és 1945. július 20.).

1933. május 20. A balatonfüredi orvosi hét záróülésén vesz részt és mond az orvos-továbbképzést méltató beszédet.

1933. június 1. A kultusztárca költségvetési vitájában első költségvetési beszédét tartja. A „kulturdefetizmus” ellen emel szót, s hangsúlyozza: a gazdasági világválság következtében sem leépítést, hanem észszerű átépítést kíván – minisztersége alatt a kulturális büdzsé mindvégig megtartja azt az arányát, amelyet Klebelsberg Kuno ért el 1927-re: az állami költségvetésből való 10% fölötti részesedést.

Csathó Kálmán, Herczeg Ferenc, Hóman Bálint, Gulácsy Irén, Gömbös Gyula, Székely Tibor, Tereszcsényi György és Fodor Gyula a Könyvnapon, az Új Idők könyvesszétről, 1933. június 8.

1933. június 3. Bejelenti, hogy intézkedett az elemi és polgári iskolák, illetve a középiskolák alsó tagozatos osztályai tankönyveinek jelentős árcsökkentéséről (minderről április végétől folytatott tárgyalásokat). Rendeletileg szabályozza az állami középiskolák, a felső kereskedelmi iskolák és a polgári iskolák tandíjrendszerét, szociális szempontokat is figyelembe véve („a progresszív tandíj- illetve degresszív tandíjmentesség [...] a tehetősebb és rossz előmenetelű diákok bizonyos megterhelésével jár, viszont a jó előmenetelű szegény diákoknak az eddiginél nagyobb kedvezményt biztosít” – nyilatkozza).

1933. július 4. Gömbös Gyula miniszterelnök jelenlétében Hóman beszédével nyílik kiállítás a Nemzeti Múzeum dísztermében az egykori bécsi udvari gyűjteményekből Magyarországnak a velencei szerződés értelmében visszaszolgáltatott múzeumi, könyvtári és levéltári tárgyakból (lásd még: 1932. november 27.).

Az ünnepélyes megnyitón kijelenti: „A bécsi udvari gyűjteményekből a velencei és a korábbi [1926-ban az egykori központi levéltárak 1526 és 1918 közötti anyagát közös szellemi tulajdonná nyilvánító] badeni egyezmények értelmében nemzeti múltunk legbecsesebb emlékeinek páratlanul értékes sorozata került vissza hazánkba. Az egyezmények – miként ez barátságos egyezkedéstől nem is volt várható – nem váltották be mindazokat a reményeket, amelyeket tizenöt évvel ezelőtt a visszaszerzésükért megindított tárgyalásokhoz fűztünk. A magyar származású gyűjteménytárgyaknak számra ennél is tekintélyesebb sorozata továbbra is Bécsben marad, de a két állam közös kultúrvagyonául elismerve hirdeti az osztrák gyűjteményekben nemzeti múltunk dicsőségét, s a szellemi tulajdon közösségének bélyegét viselve, szolgálja a két állam történeti alapokon nyugvó barátságos érintkezését. Ami hazakerült és most e kiállításon bemutatásra kerül, egytől-egyig a magyar nemzeti kultúrvagyonnak értékes gyöngyszeme.”

A kiállítás katalógusának előszavát is ő írja, eszerint: „Kiküldötteink a történeti Magyarország területét alapul véve értelmezték a szellemi tulajdont, az osztrákok viszont a mai politikai helyzetnek megfelelően csupán a megcsonkított ország határait voltak hajlandók figyelembe venni, s e tekintetben a leszakított részek mai tulajdonosai beavatkozásának lehetőségére is utaltak.”

1933. november 3. A minisztertanács határoz a magyar királyi József Nádor Műszaki, Közgazdasági és Mezőgazdasági Egyetem létrehozásáról (lásd 1934. június 2.). Döntenek arról is, hogy egyetlen egyetemi kart sem szüntetnek meg, ám a 390 tanszék létszámát 328-ra csökkentik – így a budapesti tudományegyetemen 98, a szegedini és a debrecenin 47-47, Pécsen 45, a József műegyetemen pedig 91 tanszék lesz; közülük 300 nyilvános rendes, 28 pedig nyilvános rendkívüli katedra (lásd még: 1933. december 31.).

1933. november 27. A jórészt antiszemita indíttatású – elsősorban a Turul Szövetség taggyejei kezdeményezte – diáktüntetések miatt a budapesti és a debreceni egyetemet december 2-ig bezárják („amilyen elhatározottsággal keresi

az ifjúság érdekeinek megfelelő megoldásokat, éppoly határozottsággal utasít vissza minden ultimátumszerű követelést és éppoly eréllyel fog megvizsgálni és megtorolni minden törvénysértő megmozdulást” – figyelmeztet Hóman).

1933. december 14–22. Hasonló okokból bezárják a műegyetemet is, ahol a Hungária Bajtársi Egyesület szervezi a tüntetéseket (az elkövetkező években ideiglenesen többször is bezárják a többnyire a numerus clausus törvény szigorú alkalmazását követelő ifjúsági rendbontások miatt az egyetemeket).

1933. december 31. A Budapesti Hírlapnak az egyetemi tanszékek csökkentéséről (lásd még: **1933. november 3.**); a középiskola egységesítéséről (lásd még: **1934. június 2.**) és az állástalan ifjúság elhelyezéséről (lásd még: **1934. január 14. és 16.**) ad interjút (mindhárom témát az ősz folyamán többször is említi).

1934. január 14. A Budapesti Hírlapban jelenik meg nyilatkozata *Hóman Bálint kultuszminister nagyszabású tervei a diplomás ifjúság elhelyezésére* címmel (ez elsősorban az állástalan diplomások segítésére irányul, melynek érdekében hetek óta tárgyalásokat folytat minisztertársaival és a gazdasági élet vezetőivel, valamint a minisztérium egyetemi ügyosztályán belül létrehozza az állástalan diplomások ügyeivel foglalkozó osztályt).

1934. január 16. Az állástalan diplomások foglalkoztatásáról tárgyal a minisztertanács, amely elfogadja a beszámolóját; megállapítja: „a diplomás ifjak elhelyezési problémája a maga teljességében csak olyképp lesz megoldható, ha az ifjúság egyetemekre és főiskolákra való tódulása megszűnik és a hivatali pályákra való törekvést, a gyakorlati gazdasági életben leendő elhelyezkedés iránti törekvés váltja fel. [...] ezt kívánom előmozdítani a középiskolákban és egyetemeken egyaránt életbeléptetendő szelekcióval.” Hóman a „kisebb állások szaporításával” az „álláshalmozás” elleni intézkedéseket kíván tenni és bejelenti: március 1-jétől 800 állásnélküli diplomást juttatnak álláshoz, havi 80 pengős fizetéssel; a „gazdasági érdekeltségek” is támogatják az akciót.

1934. január 22–24. Bécsi látogatása; 22-én a Collegium Hungaricumban emlékeznek Klebelsberg Kunóra (Hóman felavatja és megkoszorúzza Klebelsberg mellszobrát; Kurt von Schuschnigg osztrák közoktatásügyi miniszter és Lábán Antal, az intézet igazgatója mond emlékbeszédet Klebelsbergéről).

23-án Wilhelm Miklas osztrák szövetségi elnök és Engelbert Dollfuss kancellár is fogadja, majd *Az ember tragédiája* nagy tetszéssel fogadott, ünnepi bemutatóján vesz részt a Burgtheaterben, többek között Miklas, Dollfuss és Theodor Innitzer bécsi bíboros-érsek társaságában.

1934. február 8. Dollfuss osztrák szövetségi kancellár budapesti tartózkodása során az Osztrák Köztársaság Nagy Arany Díszjelvény a szalagon kitüntetést adományozza neki.

1934. május 7. Gömbös a költségvetésről folytatott vitában kijelenti: „A kultusztárca a legfontosabb tárca. Meg kell nevelni az új magyar típust, magyarra nevelni és gyakorlativá tenni, érzékeltetni vele az életet.”

Hómant Kurt Schuschnigg osztrák kultuszminiszter fogadja Bécsben, Hómantól jobbra Nelky Jenő magyar követ, 1934. január 23.

Dollfuss osztrák kancellár budapesti látogatásán a magyar kormány tagjaival, az osztrák követségen adott ebéd után (Hóman Bálinttól jobbra Kánya Kálmán külügyminiszter, Hómantól balra elől Dollfuss és Gömbös Gyula), 1934. február 8.

1934. május 10. A Popolo d'Italiában Balla Ignác róla és a magyar–olasz kulturális kapcsolatokról szóló cikkben a hozzá intézett kérdésre bevallja: „úgy mondtam, hogy belesodrótam a politikába, az új miliőbe való beleilleszkedés nem esett nehezemre. A történelem önmagában sem más, mint a múlt politikájának vizsgálata, s ezért nem léptem tulajdonképpen ismeretlen területre.” Egyben kijelenti: Mussolinit „történetírói szempontból a világ legnagyobb államférfiai közé” sorolja.

1934. május 24. Az MTA dísztermében nyitják meg a május 29-ig tartó nemzetközi ifjúsági testnevelési kongresszust.

1934. május 31. – június 3. Tornász-világbajnokságot rendeznek Budapesten (a verseny június 1-jén kezdődik).

1934. június 2. Kihirdetik a következő törvényeket:

1934. évi VIII. törvénycikk a Magyar Nemzeti Múzeumról (az országos hatókörű közgyűjteményeket egyesítő Országos Magyar Gyűjteményegyetem – 1922. évi XIX. törvénycikk – átalakítása; *lásd még: 1932. október 25.*);

– 1934. évi IX. törvénycikk az Országos Irodalmi és Művészeti Tanácsról (a kormány véleményező és javaslattevő szervezete irodalmi és művészeti kérdésekben);

– 1934. évi X. törvénycikk a Magyar Királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem szervezéséről (a József Műegyetem, a budapesti Magyar Tudományegyetemi Közgazdaságtudományi Kar, az Állatorvosi Főiskola, a soproni Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskola egyesítése; *lásd még: 1933. november 3.*);

1934. évi XI. törvénycikk a középiskolákról (a korábbi három típusú középiskola egységes, elméleti irányú gimnáziummá alakítása; *lásd még: 1933. december 31.*);

1934. június 16. Gömbös Gyula miniszterelnökkel részt vesz a Nemzeti Egység Pártja soproni nagygyűlésén és a Sopron vármegyei frontharcosok seregszemléjén (Nagycenket is meglátogatják).

1934. július 1. „[...] kiváló odaadással és fáradhatatlan ügybuzgalommal a hazának tett értékes szolgálatai elismerésül az I. osztályú Magyar Érdemkeresztet” adományozza neki a kormányzó.

1934. július 4. Beszéde Székesfehérvárott, az új strandfürdő ünnepélyes felavatásán.

1934. augusztus 9–10. Hóman korábbi meghívására Kurt von Schuschnigg osztrák szövetségi kancellár Szegeden 9-én megtekinti *Az ember tragédiája* szabadtréti előadását, majd 10-én Budapesten megbeszélést folytat Gömbös miniszterelnökkel, és Gödöllőn fogadja őt a kormányzó is.

1934. szeptember 15. Életbe lép a kultuszminisztérium szervezetét a „kulturális racionalizálás” szellemében átalakító rendelete; „a felesleges miniszteriális osztályok és külső hivatalok megszűnnek, viszont új osztályok és hatóságok

Hóman díszmagyarban, a Corvin-lánc medaillonjával és a Magyar Érdemkereszttel, 1935 körül

állítatnak fel a tanügyi igazgatás eredményesebb lebonyolítása érdekében” – mondja, s hozzáteszi: ez egy több éves, az ésszerűsítést célzó program „kis láncszeme” (lásd még: 1933. január 15.).

1934. szeptember 23. Beszéde a XXV. Országos Katolikus Nagygyűlés rendezvénysorozatán: a politikamentes, békét hirdető katolicizmus és a családvédelem fontosságát hangsúlyozza, „hiszen éppen ennek a kormánynak a programjában a megszokottnál nagyobb helyet foglal el a családvédelem intézményes megvalósítása”.

1934. október 3. Díszközgyűlés keretében átnyújtják neki Székesfehérvárott a város díszpolgári oklevelét.

1934. október 7–13. Bernhard Rust, a Német Birodalom Tudományos, Nevelési és Népművelési Minisztériumának vezetője hivatalos látogatása – a mindvégig vele tartó Hóman meghívására – Budapesten. Rust többek között megtekinti a Testnevelési Főiskolát, az Országos Levéltárat, a Nemzeti, a Szépművészeti és a Néprajzi Múzeumot, az egyetemet, a Baár-Madas és a ciszterci gimnáziumot, fogadja Gömbös miniszterelnök, a kormányzó villásreggelit ad tiszteletére, valamint Esztergomba, Debrecenbe és a Hortobágyra látogat.

„Feljegyzést” írnak alá „a magasabb műveltség célját szolgáló tanár-, diákcseré stb. ügyében” (ebből születik majd meg 1936-ban a szellemi együttműködésről szóló megállapodás; lásd még: 1936. május 28. és 1937. május 2.).

1934. október 14. Részt vesz és beszédet mond a pécsi egyetem jogi kara új egyetemi épületének felavatásán: „Amikor tehát a polgárság a maga keserves megtakarított fillérjeiből áldozott arra a célra, hogy itt a jogi kar épülete a város pénzügyi eszközeivel felépülhetett – jelenti ki –, ez ennek a városnak és vele együtt a nemzetnek legnagyobb tradícióját szolgálta.”

1934. október 21. Gömbös Gyula varsói látogatásán parafálja Josef Beck külügyminiszterrel a két ország közötti szellemi együttműködésről szóló egyezményt (lásd még: 1935. szeptember 24.).

1935. január 31. A történetírás terén elért kimagasló tudományos teljesítményéért megkapja a Corvin-rend kitüntetésének magasabb fokozatát, a Corvin-láncot (lásd még: 1931. február 23., 1936. február 24. és 1941. február 13.).

1935. február 14–24. Hivatalos látogatása Olaszországban (Róma mellett Perugiát, Assisit, Spoleto, Littoriát – mai neve: Latina –, Sabaudiát, Bolognát és Ravennát keresi föl).

Részlet Villani Frigyes római magyar követ jelentéséből: „Van szerencsém rámutatni arra az igen kedvező hatásra, amelyet a magyar kultuszminiszter itteni szereplése keltett. A miniszter közvetlenségével, fellépésének nyíltságával és az olasz lélek alapos ismeretére valló tapintatával megnyerte a vele érintkezők rokonszenvét. Alkalmam volt tapasztalni, hogy a kultuszminiszter igen jó benyomást tett Mussolinira, De Vecchi [Cesare Maria, nemzetnevelésügyi] miniszterre, Suvich [Fulvio, külügyi] államtitkára s általában mindazokra,

Hóman hivatalos római látogatásán, Cesare Maria de Vecchi nemzetnevelésügyi miniszterrel a katonai akadémiák sorfala előtt, 1935. február 18.

akikkel érintkezett s kétségtelen, hogy itteni ténykedése minden tekintetben elismerésre méltó, értékes és hasznos volt.”

1935. február 16. Benito Mussolini és Hóman Rómában, a Palazzo Veneziában aláírja az magyar–olasz szellemi együttműködésről szóló egyezményt; ezután Mussolini hosszabb beszélgetést folytat vele (lásd még: 1935. szeptember 24.).

1935. február 18. III. Viktor Emánuel olasz király az Olasz Koronarend Nagykeresztjét adományozza neki.

1935. február 19. De Vecchi miniszter a magyar követségen átnyújtja neki a Bolognai Egyetem díszdoktori oklevelét (Bolognában február 23-án avatják díszdoktorrá).

1935. február 20. A római magyar követségen átveszi a XI. Piusz papa által neki adományozott Nagy Szent Gergely-rend nagykeresztjét; majd a Vatikánban félórás magánkihallgatáson fogadja a pápa; ezután tisztelegő látogatást tesz Pacelli bíboros államtitkárnál.

1935. február 22. A Szent István Akadémia tiszteleti tagjává választják.

1935. március 2–4. Hivatalos látogatása Bécsben.

1935. március 2. Beszédet mond a bécsi magyar népművészeti kiállításon, amelyet Kurt von Schuschnigg osztrák szövetségi kancellár nyit meg a Hagenbund művészeti szövetség helyiségeiben.

1935. március 3. Meglátogatja a heiligenkreuzi ciszterci apátságot, majd a Bécsi Opera díszelőadásán (Pietro Mascagni *Parasztbecsülete*) vesz részt.

1935. március 4. Schuschnigg dolgozószobájában a kancellár és Egon Berger-Waldenegg külügyminiszter, illetve ő és Apor Gábor báró, bécsi magyar követ írják alá a magyar–osztrák szellemi együttműködésről szóló egyezményt, majd Wilhelm Miklas szövetségi elnököt és a Collegium Hungaricumot látogatja meg; utána hazautazik.

1935. március 6. Beszéde az Izraelita Országos Gyűlés díszvacsoráján a Vigadó nagytermében: „meggyőződésem, hogy az a vallásos érzésű magyar zsidóság, amely a maga hitélete keretén belül a szellemi öröknek és a nagy gondolatoknak ápolója kíván lenni, az a nemzet életében sem lehet más, mint a magyar nemzeti eszmének hű istápolója” – jelenti ki.

1935. március 31. Az országgyűlési választásokon ellenjelölt nélkül, egyhangúlag győz – mandátumát április 7-én, ünnepélyesen veszi át Székesfehérvárott.

1935. május 5. A pécsi Erzsébet Tudományegyetem díszdoktorává avatják.

1935. június 12. Kihirdetik a következő törvényeket:

1935. évi V. törvénycikk a Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem alapításának háromszázadik évfordulójáról.

1935. évi VI. törvénycikk a közoktatásügyi igazgatásról (kihirdetve: 1935. június 12.) 8 tankerület jön létre az országban: Budapest; Budapestvidék; Székesfehérvár; Szombathely; Pécs; Szeged; Debrecen; Miskolc.

1935. június 13. Összehívja az első tankerületi főigazgatói értekezletet, ezzel bevezetve ezt az intézményt. Az újságíróknak kijelenti: „Elgondolásom szerint az új szervezet célja a nemzetnevelés egységének biztosítása. Ezért a tankerületek vezetőinek kiválasztásánál nem érvényesültek partikuláris szempontok. Pedagógiai tudás, nevelőérzék, általános áttekintés és közigazgatási képesség voltak azok a követelmények, melyeket a főigazgatókkal szemben felállítottunk. A szakszempontok majd a főigazgatók mellé beosztott személyzet keretében, de különösen a minisztérium új nevelésügyi osztályának megszervezésével és a tanulmányi felügyelők kiválasztásánál érvényesülnek.”

1935. június 23. A budapesti József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem tanácsa az egyetembe olvasztott bányászati és erdészeti főiskola fennállásának 200. jubileuma alkalmából tartott díszközgyűlésen a bányamérnöki tudományok tiszteletbeli doktorává avatja.

1935. szeptember 24. Kihirdetik a következő törvényeket:

1935. évi XVII. törvénycikk a szellemi együttműködés tárgyában Varsóban

1934. évi október hó 21. napján kelt magyar–lengyel egyezmény becikkelye-

zéséről (kétoldalú kulturális, tudományos és oktatási megállapodás; lásd még: **1934. október 21.**).

1935. évi XVIII. törvénycikk a Rómában 1935. évi február hó 16. napján kelt magyar–olasz kulturális egyezmény becikkelyezéséről (kétoldalú kulturális, tudományos és oktatási megállapodás; lásd még: **1935. február 16.**).

1935. évi XIX. törvénycikk a szellemi együttműködés tárgyában Bécsben 1935. évi március hó 4. napján kelt magyar–osztrák egyezmény becikkelyezéséről (kétoldalú kulturális, tudományos és oktatási megállapodás; lásd még: **1935. március 4.**).

1935. szeptember 27. Beszéde a Pázmány Péter Tudományegyetemnek háromszázéves jubileuma alkalmából az Országház kupolacsarnokában rendezett ünnepi díszülésen.

1935. szeptember 28. A budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem tanácsa – az egyetem háromszázéves fennállásának jubileuma alkalmából rendezett ünnepségsorozat keretében – a hazai történettudomány és a magyar közoktatásügy terén szerzett kimagasló érdemeire tekintettel a bölcsészettudományok tiszteletbeli doktorává avatja.

1935. november 3–9. Hóman hivatalos lengyelországi látogatása.

1935. november 4. Ünnepélyes keretek között megnyitja a Varsói Tudományos Társaság palotájában helyet kapó Varsói Magyar Intézetet.

1935. november 5. Félórás kihallgatáson fogadja Ignacy Mościcki lengyel köztársasági elnök; ezután ünnepélyes külsőségek között a Varsói Egyetem díszdoktorává avatják (díszdoktori oklevelét latin beszédben köszöni meg). E napon még a Varsóhoz tartozó Łaziénkibé és Willanówba látogat.

1935. november 6. Látogatása Marian Zyndram Kościelkowski miniszterelnöknél, majd Wilnóba (az ekkor Lengyelországhoz tartozó Vilniusba) utazik.

1935. november 9. Krakkóba látogat, majd hazautazik.

Hory András varsói magyar követ november 12-i jelentése kiemeli: „Hóman Öexcellenciája, akinek a köztársasági elnök úr a Polonia Restituta nagykeresztjét adományozta, azon ritka kitüntetésben is részesült, hogy itt tartózkodása második napján a Pilsudski Egyetem díszdoktorává lett avarva. Minthogy a varsói egyetemnek mindössze talán öt vagy hat díszdoktora van, a momentum különös figyelmet érdemel. [...] Habár a fogadtatás elsősorban a magyar kormány egy illusztris tagjának szólt, teljes objektivitással meg kellett állapítanom, hogy viszont a hangulat közvetlensége és feltűnő melegsége azzal az igen rokonszenves benyomással függött össze, amelyet Hóman Öexcellenciája egyénisége itt mindenütt kiváltott. Bizonyítja ezt az, hogy az előre kijelölt kereteken belül a hangulat minden nappal melegebbé vált, ami a sajtóban is kifejezésre jutott. Ezen impresszióm alátámasztása céljából bátor vagyok hivatkozni azon egyes itteni kollégáimtól nyert értesülésre, hogy az utolsó évek folyamán egyetlen külföldi államférfi látogatásáról sem emlékezett meg ily részletesen és ennyi

melegséggel a lengyel sajtó. De a legkülönbözőbb személyektől nyert információim is megegyeznek abban, hogy Hóman Öexcellenciája nagy tudásával, modorának közvetlenségével, szeretetreméltóságával itt a legjobb benyomást keltette.”

1936. február 22. Beszéde a budapesti Olasz Intézet megnyitó ünnepségén.

1936. február 24. A Corvin-koszorú és a Corvin-lánc tulajdonosainak szervezete, a Corvin Testület a következő öt esztendőre öt választja elnökévé (lásd még: **1931. február 23., 1935. január 21. és 1941. február 13.**).

A testület estebédjén az ünnepi beszédet – az e célra alapított Corvin-serleggel – ő mondja Mátyás királyról. Összegzése szerint: „Történetünknek lehettek, voltak is Hunyadi Mátyásnál emberileg nagyobb, politikai sikerek és fejlődéstörténeti hatás tekintetében szerencsésebb szereplői, de egy sincs közöttük, akinek emberi erényei és uralkodói képességei oly változatosak, egyénisége annyira korszerű lett volna, mint Mátyásé. Nincs közöttük – tán az egy Szent István kivételével –, aki két történeti korszak határmezsgyéjén oly jellegzetes, sőt szimbolikus szerepet töltött volna be, mint ő.”

1936. április 16. Az első, ünnepélyes kapavágással elindítja a székesfehérvári püspökkertben folyó ásásokat, amelyeket Gerevich Tibor, a rekonstrukciót pedig Lux Kálmán irányítja. A feltárások 1936. április 29-től november 6-ig tartanak, ezután készül el a Romkert (lásd még: **1938. augusztus 18. és 1939. szeptember 13.**).

1936. május 11. Beszéde az Országos Felsőoktatási Tanács ünnepélyes alakuló ülésén. Megállapítja: a „Tanács az egyetemi önkormányzatokkal sem fölérendeltségi, sem mellérendeltségi viszonyban nem áll. Hatósági jogköre és végrehajtó hatalma egyáltalában nincs. [...] Elvi természetű felsőoktatási kérdésekben – aminők a tanulmányi rend, a továbbképzés, az egyetemfejlesztés, a közszolgálati minősítés kérdése, a tandíjkérdés és a diákság egyéb szociális vonatkozású problémái –, továbbá általános tudománypolitikai és neveléspolitikai problémákban az idáig kizárólag miniszteriális szakreferensek által gyakorolt véleményezés és javaslattevő funkcióját fogja végezni. Kizárólagosan véleményező hatásköre és személyi összetétele biztosítékául szolgál az egyetemi autonómiákkal leendő harmonikus együttműködésére. Szakosztályi és szakbizottsági tagolódása s az ezek munkájában résztvevő egyetemi tanárok közreműködése a nemzetnevelés és a magyar tudományosság elvi jelentőségű kérdéseinek szakszerű kormányzati elbírálását biztosítja.” (Lásd még: **1936. december 10.**).

1936. május 24–30. Berlini hivatalos látogatása az öt csaknem mindenhol el-kísérő Bernhard Rust, a Birodalmi Tudományos, Nevelési és Népművelési Minisztérium minisztere meghívására (27-én potsdami, 29-én hamburgi és kiel-i látogatással).

Ennek során találkozik Konstantin von Neurath külügyminiszterrel; Bernhard Wilhelm von Bülow külügyi államtitkárral; Hjalmar Schachtal, a biro-

dalmi jegybank elnökével és gazdasági miniszterrel; Wilhelm Frick birodalmi belügyminiszterrel; Werner Zschintschcsel, a Birodalmi Tudományos, Nevelési és Népművelési Minisztérium államtitkárával (vele aztán baráti viszonyba kerül); Joseph Goebbels propagandaminiszterrel és államtitkárával, Walther Funkkal; Alfred Rosenberggel, a nemzetiszocialista párt külpolitikai hivatálának vezetőjével; Heinrich Himmlerrel, az SS vezetőjével; Hans Lammersszel, a birodalmi kancellária vezetőjével.

Programjában: 25-én a hősök emlékművének koszorúzása, az állami és az egyetemi könyvtár megtekintése; 26-án Dahlemben a Kaiser-Wilhelm-Institut központja és Gragger Róbert sírjának megkoszorúzása, majd az egyetemi klinikák és a Collegium Hungaricum meglátogatása; este díszelőadás és a tiszteletére adott fogadás a berlini Operaházban (*Tannhäuser*, Némethy Ella főszereplésével); 27-én a potsdami Sanssouci-kastély és az Olimpiai Stadion megtekintése.

Hóman értékelése: „Mély benyomást tett reám az a tapasztalat, hogy az új rendszer az állam teljes támogatását nyújtja a német tudomány és a német műveltség régi bevált intézményeinek. Nagy örömmel állapíthattam meg, hogy a berlini magyar intézetek [az egyetem magyar tanszéke és a Collegium Hungaricum] a birodalmi kormány határtalanul barátságos támogatását élvezik s ugyanilyen örömmel láttam, mily egészséges életet élnek a német tudomány és oktatás összes intézményei. Különös nyomatékkal kívánom kiemelni azt a nagyszabású teljesítményt, amellyel létrehozták az olimpiai stadiont és a többi nagyszabású sporttelepet.”

A magyar sajtónak adott nyilatkozata szerint: „Hitler Adolf személyében a célkitűzésbe vetett rendületlen hitét és hivatástudatát, puritán erkölcsi felfogását, az egyszerűségig menő közvetlenségét, tekintetében és beszédében megnyilvánuló szuggesztív erejét s az alkotásokban és rendszerezésben jelentkező akaratát találom a legjellegzetesebbnek. Napjainknak kétségtelenül egyik legnagyobb egyéniségével álltam szemben, akit alkotásaival együtt igyekeztem a historikus szemével meglátni és megismerni.”

A berlini magyar követség sajtóelőadója, Haubert Kamilló szerint Hóman látogatásának „visszhangja a német sajtóban – jelül az itt ma uralkodó őszinte magyarbarát hangulatnak, de egyúttal a mértékadó hivatalos sajtótényezők figyelmének és fáradozásának is – a lehető legkielégítőbbnek mondható. [...] Kétségtelen, hogy a német közvélemény ezúttal a birodalom minden zugában felfigyelt egy hétig a magyar–német barátságnak s nevezetesen a két ország kulturális kapcsolatainak jelentőségére.”

1936. május 25. Díszelőadás a tiszteletére az Adlon szálló tükörtermében, ahol hangsúlyozza: „az idegen kultúrák átvétele csak akkor szolgálhat a nemzeti művelődés javára, ha átvételük a nemzeti műveltség értékeinek és sajátos vonásainak, a szellemi függetlenségnek feláldozása nélkül történhetik”.

1936. május 27. Hermann Göring, porosz miniszterelnök látja vendégül, majd Adolf Hitler vezér és kancellár fogadja.

1936. május 28. A Berlini Egyetem díszdoktorává avatják. Rusttal és Goebbels-szel aláírja a magyar–német szellemi együttműködésről szóló egyezményt (lásd még: 1934. október 7–13. és 1937. május 2.).

1936. június 13. Kihirdetik az 1936. évi XVI. törvénycikket az oktató jellegű filmek nemzetközi forgalmának megkönnyítése céljából a Genfben 1933. évi október hó 11-én kelt nemzetközi egyezmény becikkelyezéséről.

1936. július eleje A Heidelbergi Egyetem nemzetgazdasági szaka díszdoktori címet adományoz számára.

1936. július 15. Kihirdetik az 1936. évi XXIV. törvénycikket a Magyar Királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem szervezéséről alkotott 1934. évi X. törvénycikk némely rendelkezéseinek módosításáról („a mezőgazdasági kamaráknál és a gazdasági felügyelőségeknél szervezett [...] állásokra [...] a belföldi gazdasági akadémiákon az 1936. évi december hó 31. napja után megszerzendő /honosító/ oklevél is képesít”).

1936. augusztus 1–16. A XI. nyári olimpiai játékokon Magyarország az éremtáblázat harmadik helyét foglalja el (21 sportág 129 versenyszámában 10 arany, 1 ezüst és 5 bronzéremmel).

Augusztus 18-án a sportért is felelős miniszterként a kormányzó, Gömbös miniszterelnök és a magyar kormány nevében ő üdvözlí a hazatérő olimpikonokat: „örömmel és elismeréssel üdvözlöm hazánk földjén a magyar nemzeti színeket 51 nemzet nemes küzdelmében diadallal képviselő magyar világbajnokokat és az olimpiai mezőkön becsülettel és tisztességgel küzdő magyar csapat minden tagját. [...] Köszönöm nektek, hogy a sport valamennyi ágazatában tiszteletreméltó eredményeket, igen sok versenyszámban kimagasló sikereket hozó pompás olimpiai küzdelmekkel és sportszerű magatartásokkal újra tanúságot tettek az egész világ előtt a magyar erőről és tudásról, a magyar lovaságiasságról és sportszellemről, a magyar összetartásról és fegyelemlről, a magyar testnevelés hatalmas fejlődéséről és magas színvonaláról. [...] Száznál több magyar versenyzőnek 33 versenyszámban elért döntő szereplése és az első hat hely egyikére történt helyezése a magyar sport magas fejlettségéről, a magyar sportélet egészséges fejlődéséről tett az egész világ előtt tanúbizonyságot.”

1936. október 7. A müncheni királyi palota udvarán az október 6-án, Münchenben elhunyt Gömbös Gyula ravatalánál a magyar kormányt és a kormányzót képviselve rója le kegyeletét (a szertartáson Hitler is megjelenik).

1936. november 3. Sajtótájékoztatója az értelmiségi munkanélküliségről. Megállapítja: ez az „egyik legnehezebb és legaktuálisabb problémája a magyar társadalomnak és államnak”. Úgy véli: „Az értelmiségi túltermelés fő okai: 1) az összlakosság és az értelmiségi elem arányszámának az ország feldarabolása miatt bekövetkezett módosulása, az értelmiségi rétegnek a menekült intellektuális

egyénekkel és családokkal történt megnövekedése; 2) a változott gazdasági viszonyok miatt nagy tömegben keresetre utalt nők arányszámának hirtelen megnövekedése; 3) az elméleti és gyakorlati irányú iskolai képzés egyensúlyának az elméleti iskolatípusok társadalmi preferálása következtében bekövetkezett megbojlása és az iskolai szelekciónak fogyatékosága; 4) a magyar társadalom széles rétegeiben uralkodóvá vált káros törekvés egyfelől az elméleti pályák és fixfizetési állások, másfelől a főváros felé; 5) az egyéneknek és házastársaknak a megrosszabbodott gazdasági viszonyok és az élet megnehezedeése következtében mind gyakoribbá vált kettős foglalkozása. Mindezek az okok együttesen idézték elő a túltermelést és a munkanélküliséget, de valamennyiük közt leg-súlyosabban esik latba a társadalom idegenkedése a gyakorlati pályáktól. [...] Állami feladat az értelmiségi munkanélküliség okainak megszüntetése.” (Lásd még: 1936. november 3., 1938. február 25. és május 29.).

1936. november 14. Üdvözlí a budapesti tartózkodása során az Olasz Intézet is meglátogató Galeazzo Ciano olasz külügyminisztert, és a magyar kormány ajándékaiként egy Mussolini-mellszobrot ad át az intézetnek.

1936. november 26. Beszéde a Testnevelési Főiskola díszes aulájának felavatá-sán. Kijelenti: „A testnevelés hajlékának ez a művészileg kiképzett új aulája jellemzi azt az állapotot, hogy ma a magyar művelődésben a testi és szellemi kultúra egymás mellett foglalta el az őt megillető helyet. De jellemzi a művészet megjelenése itt azt is, hogy a testi kultúra sohasem válhat a művészi kultúra kárára. A magyar kultúra értékei csak akkor tesznek igazi szolgálatot az or-

Hóman Bálint felavatja 1937. január 31-én a székesfehérvári fedett sportcsarnokot, Kaulich Rudolf felvétele

szágnak, ha nemzetközi értékeké yálnak, ha külföldön is megismerik és elismerik. Ezért tettek nagy szolgálatot az országnak ifjaink, akik Berlinben tíz győzelmet arattak.”

1936. december eleje A Tartui Egyetemi bölcsészkarra díszdoktorává választja.

1936. december 10. A Vigadó nagytermében az Országos Felsőoktatási Kongresszuson – amelyen Horthy Miklós mond ünnepi megnyitó beszédet – ő tartja a bevezető előadást. A kongresszus fő célja: az egyetemi hallgatóság hatékonyabb felvételi szelekciója, illetve az oktatás színvonalának emelése (lásd még: **1936. május 11.**). Hangsúlyozza: „Az egyetemnek hármas oktató feladata van: alsófokú iskolákban folyó erkölcs-, jellem-, öntudatképzés és világszemlélet-formálás, szóval az állampolgári nevelés betetőzése; a középiskolában szerzett általános műveltségnek a magasabb műveltséget igénylő életpályákon szükséges szakműveltséggel való kiegészítése, vagyis a magasabb szakképzés; végül az arra hivatott ifjúságnak tudós munkára való előkészítése, vagyis a tudósképzés. A két utóbbi feladat csak a tudomány legújabb eredményeinek ismerete mellett, vagyis a kor színvonalán álló tudós tanárok munkájával oldható meg, így az előző három feladathoz negyedikként a tudományos munkálkodás sorakozik.”

A kongresszus előadásai és hozzászólásai három kötetben, 1937-ben jelennek meg, *Magyar felsőoktatás* címmel.

1936. december vége – 1937. január 11. Darányi Kálmán miniszterelnökkel két héten át az előkelő társaság kedvelt pihenőhelyén, a badeni Gutenbrunn szanatóriumban pihen.

Semmeringre is ellátogatnak; hazautaztukban január 11-én Bécsben tárgyalnak, Hóman Hans Pernter közoktatásügyi miniszterrel.

1937. január 14. Előadása az Országos Nemzeti Klub összejövetelén az Országos Kaszinó különtermében a közoktatás aktuális kérdéseiről.

Leszögezi: amennyiben „azt keresem, hogy az iskola mai válságának mi az oka, azt kell felelnem, hogy a nevelőszempont teljes elhanyagolása az oktató szempont mellett, másrészt az oktatásban is az értelmi nevelésnek elhanyagolása a szakismeret-közlés javára. [...] A szakpedagógusok, mivel csak szakmájukkal foglalkoznak és pedagógiával lehetőleg kevésbé, nincsen módszerük, gondolkodás nélkül átveszik a régi rendszert, s alkalmazzák az új ismeretek tanításánál, amelynél pedig az már nem helyénvaló. [...] az iskola elfelejtette, hogy rendeltetése nem enciklopédikus ismerethalmaz nyújtása, hanem a gondolkodás fejlesztése, a léleknevelés. Így van ez a legalacsonyabb fokú iskolától a legmagasabbig. Különböző ellentétes eszmék, ideológiák, gazdasági és politikai áramlatok sodrában élve kell keresnünk a helyes eligazodást s a helyes utat, amelyen haladva biztosíthatjuk a nemzet jövőjét, biztosíthatjuk egy helyes és szilárd nemzeti világszemlélet kialakulását. Ez az út az iskolán keresztül vezet. [...] a mi korunk kultúremberének eszménye csak az erkölcsös, művelt munkás,

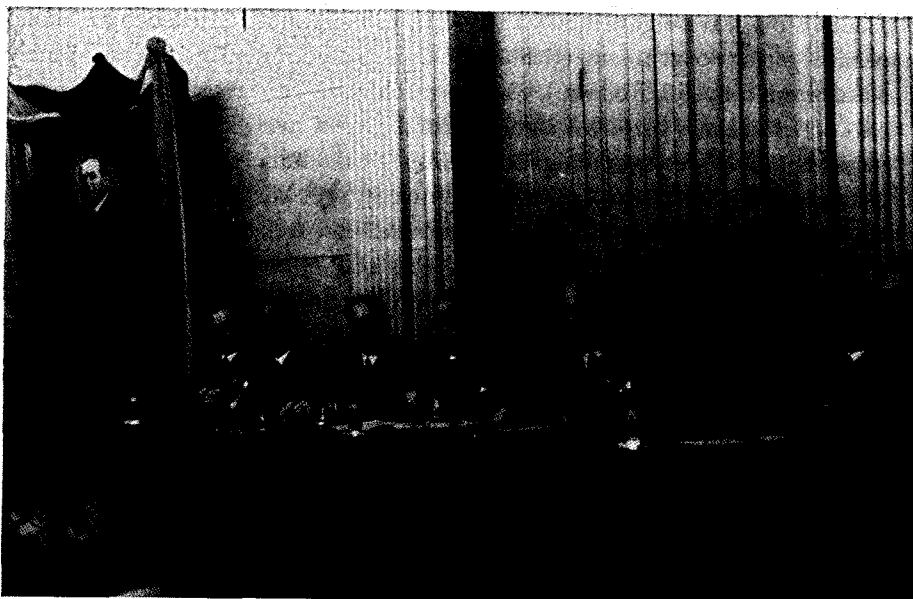
szociális magyar polgár lehet. Ez embertípus kialakítása érdekében az iskolai oktatás gerince csak a nemzetismereti oktatás lehet. A nemzetismeret – amely alatt értem a nyelvi, irodalmi, történeti, földrajzi, gazdasági, jogi, állampolgári ismereteket, s bizonyos iskolatípusnál a latin nyelvet is, mint a magyar nemzeti művelődés egyik alapját és részét – tulajdonképpen minden iskolai oktatásnak, minden iskolatípusban gerince. [...] A középiskola [itt a gimnáziumra gondol] elit-iskola, [...] mert a nemzeti élet szellemi elitjét hivatott növelni. [...] A gimnáziummal szemben a többi alsó- és középfokú iskolák – nemcsak a szakiskolák, [...] hanem a tömegnevelő népiskolák és polgári iskolák is – gyakorlati iskolák. [...] minden iskolareform sikerének alapfeltételét a jó tanárban látom, s ezért a tanárképzés kérdését is rövidesen elő fogom venni.”

1937. január 20. A magyar–német szellemi együttműködésről szóló egyezmény (lásd **1937. május 2.**) felsőházi vitájában kifejti: „Elítélendőnek tartana azonban minden olyan kísérletet, amely előmozdítani kívánná a magyar kultúrának és világnézetünknek függőségét a németektől vagy másoktól.”

Emellett ismerteti álláspontjának négy alapelemét, az erről készült összefoglaló szerint: „1) kulturális cserét, együttműködést nemzetek között csak a teljes egyenrangúság alapján tud elképzelni, s eleve tiltakozik az ellen, hogy a kulturális együttműködés alapján a magyar nemzeti kultúra függvénye legyen a németnek; 2) hangsúlyozta, hogy a nemzeti kultúrát külön egyéniségnek tekintti, amely fölvesz idegen javakat, ezzel gyarapítja értékállományát, de önállóságát megtartja és egyén marad; 3) Németországban pedig kifejezetten hangsúlyozta, ami ebben a kérdésben a legfontosabb – s emiatt kisebb német lapokban bírálatban is részesült –, hogy a magyar nemzet etnikai állásponton áll és a fajelméleti álláspontot nem fogadhatja el, a történetileg kialakult erkölcsi nemzet mellett tört tehát lándzsát; 4) félreérthetetlenül kijelentette, hogy a kisebbségi kérdésben, ahogyan ma nevezik, nem tud arra az álláspontra helyezkedni, mint a német társadalmi szervezéssel megbízott vezetők részéről ezt a kérdést megítélik, hogy ti. a német nemzeten kívül van egy német kultúrnemzet, amely a magyar állam németajkú polgárait is befoglalja, vérségi alapon.”

1937. március 13. Megnyitja a budapesti Nemzeti Szalonban a lett képzőművészeti kiállítást.

1937. április 7. Beszéde Gömbös Gyuláról a Nemzeti Egység Pártján ülésén, Gömbös Pólya Tibor festette portréjának leleplezésekor. Megjegyzi, hogy Gömbös, akinek a „nemzeti öncélúság” jelszavában meghatározható szellemi örökségét követendőnek véli: „Tehetségét a könnyű felfogás, gyors tájékozódó képesség, világos áttekintés és határozott ítélet jellemezték. Ezek a képességei szolgálták alapjául kiváló szervezőképességének és szintetikus irányú érdeklődésének. A teoretikusok elemző hajlandósága, a részletek kidolgozásában tökéletességre törekvő hajlama hiányzott belőle, de gyakorlati érzéke rávezette

Hóman Gömbösről tart emlékbeszédet, 1937. április 7.

a részletekben járatos szakemberek megbecsülésére; a szakértők érvei előtt mindig szívesen meghajolt, meglepően kapacitábilis volt.”

1937. május 2. Ő mondja az emlékbeszédet azon az ünnepségen, amelyen a kormányzó és Darányi miniszterelnök jelenlétében a Parlament előtti Kossuth Lajos téren leleplezik Rákóczi Ferenc lovassobrát, Pásztor János alkotását.

Történeti elemzése végén kijelenti: „Ma az öncélú magyar politika egyik legnagyobb képviselőjét, a nemzeti függetlenség eszméjének megszemélyesítőjét, a magyar népi gondolat és az osztálykereteket áttörő s határon innen és túl élő magyarság faji, nemzetiségi, kulturális egységét kifejező, átfogó nemzeti eszme első korai hírnökét tiszteljük Rákóczi Ferencben. Benne látjuk az élő nemzeti lelkiismeret, a nemzeti önbizalom, a nemzeti áldozatkészség, a cselekvő nemzeti erő és az építő nemzeti akarat jelképes megtestesülését, ami nélkül nincs nemzeti élet – vele eljön a feltámadás!”

1937. május 2. Kihirdetik 1937. évi V. törvénycikket a szellemi és kulturális együttműködés tárgyában Berlinben 1936. évi május hó 28. napján kelt magyar–német egyezmény becikkelyezéséről (kétoldalú kulturális, tudományos és oktatási megállapodás; lásd még: **1934. október 7–13.**, **1936. május 28.** és **1937. január 20.**).

1937. május 20. III. Viktor Emánuel olasz király budapesti látogatásakor a „kormányzói estély során, amikor [...] az egyik kisebb terembe visszavonult teázni, magához kérette Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi minisztert, maga mellé ültette és mintegy fél órán át beszélgetett vele részletesen történelmi és

*Hóman Bálint a Nemzeti Múzeumot meglátogató
III. Viktor Emánuel olasz királyt kíséri, 1937. május 21.*

archeológiai kérdésekről”. (Másnap a Nemzeti Múzeumban is részben Hóman kalauzolja az uralkodót.)

1937. május 24. A budapesti Vigadóban, az eucharisztikus szentév ünnepélyes világi megnyitóján a kormány nevében „azt az óhaját fejezte ki, hogy ez a mi nemzeti jubiláris évünkkel ölelkező szentév legyen biznyságtétel Szent István nemzetpolitikai koncepciója: az európai műveltségű keresztény magyar nemzetállam mellett”.

1937. május 30. Ünnepi beszéde Szegeden, ahol a kormányzó jelenlétében avatják fel az I. világháborúban elesett 12 000 szegedi hősi halott emlékére emelt Hősök Kapuját (tervét Pogány Móric, szobrát Lőte Éva, freskóit a Hóman miniszersége alatt sok egyházi és állami megbízást kapó Aba-Novák Vilmos készítette).

„Horthy Miklós a nagy összeomlás után – mondja zárásként –, amikor botor fejek és bűnös kezek a sárba tiporták, itt emelte fel újra a magyar nemzeti lobogót és ezen az úton indult el új idők, de örök magyar célkitűzések felé. A Hősök Kapuja előtt tegyük szent fogadalmat, hogy mindannyian hittel, bizalommal, lelkesedéssel, elszántsággal fogjuk követni őt a magyar élet munkás, küzdelmes, áldozatos útján, a nagy magyar országépítők — Szent István, IV. Béla, Zrínyi Miklós, Széchenyi István és a többiek — nyomában.”

Készül Aba-Novák Vilmos freskója a székesfehérvári Városházban, Molnár Tibor felvétele

1937. június 2–7. Meghívására Wojciech Świątosławski lengyel közoktatásügyi miniszter Budapestre, Szegedre és Esztergomba látogat (fogadja a kormányzó, Darányi Kálmán miniszterelnök, Kánya Kálmán külügyminiszter; a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem a műszaki tudományok tiszteletbeli doktorává avatja).

Hory András varsói magyar követ jelentése szerint: „Świątosławski lengyel közoktatásügyi miniszter a legjobb benyomásokkal tért vissza Budapestről. Velem folytatott konverzációjában nagy elragadtatással beszélt arról a nagyon meleg fogadtatásról, amelyben Hóman Öexcellenciája és Nagyméltóságod [Kánya Kálmán] őt részesítették, és nem győzte eléggé kifejezni örömét és elismerését a Magyarországon látottak felett. [...] igen lelkes hangon referált a köztársasági elnöknek is magyarországi utazásáról, [Stanisław] Łepkowski

Készül Aba-Novák Vilmos freskója a székesfehérvári Városházban, Molnár Tibor felvétele

[köztársasági elnök] úr tréfásan megjegyezte: »unheimlich [félelmetes], hogy mindenki, aki Magyarországra utazik teljesen a magyarok charme-ja alá kerül.«

1937. július 31. A milánói Katolikus Egyetem értesíti díszdoktorrá választásáról.

1937. augusztus elejétől augusztus 21-ig az előkelő magyar társaság körében népszerű üdülőhelyen, Bad Gasteinben üdül három héten át Darányi Kálmánal a Savoy hotelben (ugyanebben a szállóban lakik ekkor Franz von Papen egykori kancellár, bécsi német követ is; az üdülőhelyen rengeteg ismert magyar tartózkodik).

A Darányival interjút készítő újságírósnak a miniszterelnök elmondja: az asztalán fekvő detektívregényeket „Hóman hozta [...], szerinte a legjobb szer a fáradt elme pihentetésére. Elmondja a napi programját: délelőtti séta, ebéd, rövid szieszta; majd a kultuszminiszter bridzselni megy, ő pedig a halasztha-

atlan ügyeket intézi.” (Hóman detektívregények iránti vonzalmát barátja, a kiváló irodalomtudós Thienemann Tivadar is említi öregkori visszatekintésében.)

1937. augusztus 4. A margitszigeti nyitott versenyuszodát – Hóman külföldi pihenése miatt – Kelemen Kornél, az Országos Testnevelési Tanács elnöke avatja föl.

1937. augusztus 28. Rendeletet ad ki a Horthy Miklós Ösztöndíjalapról, a „szegénysorsú magyar családból származó, tehetséges és szorgalmas ifjak középiskolai és főiskolai tanulmányainak rendszeres támogatása céljából”. „Az ösztöndíjak száma az 1937–38. tanévre évfolyamonként 100 középiskolai vagy középfokú szakiskolai tanuló és első-, másodéves egyetemi hallgató részére adományozható 600, egyenként évi 200 pengő; évfolyamonként 100 harmad- és negyedéves egyetemi hallgató részére adományozható 200, egyenként évi 360 pengő és díjtalan gyakornokok részére adományozható 100, egyenként 600 pengő összegű ösztöndíjban állapítatik meg.”

1937. október 11–16. Meghívására Aleksander Jaakson észt közoktatásügyi miniszter magyarországi látogatása (Jaakson Budapesten kívül Debrecen és Esztergomot is felkeresi).

1937. október 13. Aleksander Jaaksonnal az Országos Széchényi Könyvtár Apponyi-termében aláírja az észt–magyar szellemi együttműködésről szóló szerződést (lásd még: **1938. július 9.**).

1937. október 20. Darányi miniszterelnök a Szent István Emlékév Országos Bizottsága végrehajtó bizottságának elnökévé nevezi ki.

1937. október 20–25. Uuno Hannula finn közoktatásügyi miniszter magyarországi látogatása (Hannula Budapesten kívül Szegedet és Esztergomot is felkeresi).

1937. október 22. Uuno Hannulával az Országos Széchényi Könyvtár Apponyi-termében aláírja a finn–magyar szellemi együttműködésről szóló szerződést (lásd még: **1938. július 22.**).

1937. november 23. A német birodalmi Sas-rend nagykeresztjét a budapesti német követség ügyvivője, Karl Werkmeister adja át neki.

1937. november 25. A Nemzeti Színház fennállásának 100. évfordulója alkalmából az MTA nagytermében rendezett megemlékezésen ő mondja az ünnepi beszédet.

Megállapítja: „Az Országos Széchényi Könyvtár és a Magyar Nemzeti Múzeum, a Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy Társaság, a Nemzeti Zenede és a Nemzeti Színház alapításának most gyors egymásutánjának következett századik évfordulóján [...] azt a korszakot és annak nagyjait is ünnepeljük, amikor a magára hagyott nemzeti társadalom tudatára ébredt a maga kulturális körelességeinek, s legjobbjainak vezetése alatt önerejéből valószínűtlenül meg mindazokat a fontos művelődési intézményeket, amelyeket más nemzetek szinte kivétel nélkül fejedelmük kegyének és bőkezűségének köszönhettek.

E nemzeti intézményeink közül a Könyvtár és Múzeum néhány kiválasztott elme lelkesedésének és akaraterejének alkotása, az Akadémiát, Társaságot, Zenedét az alapító mecénások köré sereglett tudósok, írók, művészek társadalmának növelte nagyra. A Nemzeti Színházat az egész magyar nemzet együttes lelkesedése és együttes ereje hívta életre. [...] Alapításának ezek a nemzetpolitikai vonatkozásai, építésének ez a közösségi természete a Nemzeti Színházat a magyar nemzeti eszme és a magyar faji erők szimbólumává avatták.”

Este díszelőadás a színházban: Vörösmarty Mihály *Árpád ébredése* című ünnepijátékát – amely száz éve a színház kapunyitó darabja volt –, majd Ruzicska József *Béla futása* című daljátékának első felvonását adják elő. Utána fogadóestély az Országos Kaszinóban, melynek házigazdája Hóman és felesége.

1937. november 30. Megnyitja a Nemzeti Színház százéves fennállása alkalmából az Iparművészeti Múzeumban rendezett emlékkiállítás.

1937. december 1. Hóman benyújtja lemondását, mert Eckhardt Tibor azzal támadja a képviselőházban, hogy egy éve nyilas propagandát űz, és engedi annak terjedését az iskolákban (lásd e kötetben: 221 [43. jegyzet]).

A lemondást Darányi Kálmán miniszterelnök nem fogadja el; december 10-én a miniszterelnök közvetítése révén kibékülnek egymással, Hóman ekkor nyilatkozza: „Mivel a miniszterelnök úr jelenlétében folytatott megbeszélés alkalmával Eckhardt Tibor képviselő úr kijelentette, hogy az általam sérelmezett és a Házban is szóvá tett kijelentésével nem kívánta személyemet vagy politikai működésemet bírálni s az csupán a tárcám keretében észlelt jelenségekre vonatkozott, a felmerült félreértést ezzel elintéztnek tekintem.”

1938 körül címszavakban írt jegyzetei az utolsó két évtizedről: „1919 óta lassú elszigeteltségből kiemelkedés. Szociális és gazdasági hátramaradást lát az idegen [...]. Eligazodás hiánya a politikában szociális feszültséget okoz. Sokan elfelejtik a kommunizmust. Önkritika helyett öngyalázás (ki pénzén?), öntudat helyett önimádat. Individuális vezéri aspirációk. Álhazafiság (jelszavak, frázis, retorika, turánkodás, német disszimiláció, kismagyarok). Külföldinek: »úri sziget« vagy »Mikosch« [a régi bécsi vicclapok karikírozott, ostoba magyar figurája], egzotikum, cigány, torz paraszt, női lábak (Zerkovitz: Láttál-e már...) [valószínűleg Zerkovitz Béla *Láttál-e már Budapestet éjjel* című slágerére utal]. Középkor vádja. Féktelen szélső agitáció jobb- és baloldaltól a »zsidó kapitalizmus« és az »idegen fajvédelem« ellen. Sajtó kútmérgezése. Sztrájkok és diáksztrájkok. Idegen befolyás hangoztatása. Alapindok szociális és gazdasági természetű s ez az agitáció fő eszköze, népi jelszó. Közigazgatás szociális beállítottságának irányát hangoztatják. Irány. Egész Európában, jobb- és baloldalon erős szociális irányzat. Nagytőke fokozott igénybevétele, szociális intézmények kiépítése.”

1938. január 17. A Szent István jubileumi év székesfehérvári rendezvényeinek ünnepélyes megnyitása, többek között Hóman előadásával.

„Szent István súlyos és komor történeti egyénisége – állapítja meg – talán nem tudott a magyar szívekhez oly közel férkőzni, mint történelmünknek sok más népszerű hőse: mint Szent László, a magyar hadak vezére, mint igazságos Mátyás, a nép imádjotta, mint Nagy Lajos, a magyar hatalom képviselője, mint Hunyadi János, a magyar védelmi politikának és katonai erőnek hőse, mint Rákóczi Ferenc, a szabadság megtestesült eszménye. Szent István nem került világnézeti és politikai irányzatok lobogójára, tisztelete sohasem volt olyan lobogó, hangos és kitörő erejű, mint ezeké, de általánosabb, állandóbb, mélyebb és átfogóbb, mert nem érzelmekből, hanem a tiszta értelemből táplálkozik. Szent István alakja az egyetemes magyar gondolat és korszerű haladás, a Kelet és Nyugat határán mindegyre nehéz próbát álló örök magyar halhatatlan szimbólumként él a mi lelkünkben. Ezért az átfogó gondolatért találta meg Szent István királyt minden korszak magyarja és minden magyar nemzetpolitikai irányzat benne találta meg a maga követésre méltó magyar eszményét.”

1938. február 3. A kormánypárt, a Nemzeti Egység Pártja pártértékeztetésén (mai szóhasználat: frakcióülésén) – a lábadozó Lázár Andor kivül valamennyi kormánytag részvételével – Darányi Kálmán miniszterelnök javaslatára a lemondott Ivády Béla elnök helyébe egyhangúlag Tasnádi Nagy Andrást (aki 1935. március 5-től 1938. február 14-ig a kultuszminisztérium politikai államtitkára) választják elnökké.

A pártértékeztetés végén Darányi bejelenti, „hogyan amennyiben őt a pártvezérvé tevékenységében bármi akadályozná; Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi minisztert kérte fel arra, hogy ilyen esetekben őt helyettesítse” – ezt a „párttagjai nagy tapsal és éljenzéssel” veszik tudomásul (Hóman így a hivatalból pártvezér miniszterelnök, Darányi Kálmán közvetlen helyettese lesz; posztját 1939. március 7-ig tölti be).

Az értekezlet utáni pártvacsorán mondott beszédében Hóman megállapítja: programjuk és politikájuk „teljességgel, a legteljesebben nemzeti, ez a program bensőségesen keresztény (*éljenzés*); ez a program mélységesen szociális (*éljenzés*), és mivel nemzeti, keresztény és szociális, határozottan jobboldali”.

1938. február 5. Bejelenti, hogy az „Alföld egyes községeinek határában egymástól nagy távolságban szétszórott tanyavilág lakossága oktatásának biztosítására egyelőre harmincöt vándortanítói körzetet szervezett”. Ezekben a „mozgó iskolával” felszerelt tanítók „magukkal viszik a szükséges tanszereket: térképeket, iskolai táblát, összezsukható asztalokat, padokat stb. – és ellátják nemcsak a tanköteles korú gyermekek megfelelő oktatását, hanem analfabéta és különböző ismeretterjesztő tanfolyamok tartásával a felnőtt lakosság iskolán kívüli művelését is eredményesen szolgálják”.

1938. február 21. után, július 6. előtt első találkozása és beszélgetése a július 6-ig rendőri felügyelet alatt álló Szálasi Ferenccel (*lásd még: 1944. november 8.*, illetve e kötetben: 234 [84. jegyzet]).

1938. február 25. A minisztertanácson beszámol „az értelmiségi munkanélküliség leküzdése érdekében megvalósítandó, valamint folyamatban lévő intézkedésekről”, melyek következtében a következő évtől jelentősen megemelik a rendelkezésre álló költségvetési tételeket; elhatározzák, hogy Kultsár István miniszteri tanácsost, az értelmiségi ügyek miniszteri biztosát kormánybiztosi hatáskörrel ruházzák fel (*lásd még: 1936. november 3. és 1938. május 29.*, illetve e kötetben: 202, 232–233, 286 [7–8. és 79. és 268. jegyzet]).

1938. március 1. Kihirdetik az 1938. évi VII. törvénycikket a Nemzeti Színházról (az alapítás századik évfordulóján az „intézmény jelentőségéhez méltó és a korszerű színpadművészeti követelményeknek megfelelő épület” építése és fenntartása érdekében).

1938. március 6. A Nemzeti Egység Pártja Csongrád megyei szervezetének ülésén, Szentesen ismerteteti a Darányi Kálmán által az előző nap meghirdetett győri programot; reformok szükségességéről szól a zsidókérdéssel kapcsolatos nézetéről is szól, annak kezelésére kizárólag törvényes eszközöket tart lehetségesnek; (a beszédet, mely népbíróági perének egyik vádpontja; *lásd e kötetben: 389* [továbbá 5. és 80. jegyzet], illetve a *Szakértői véleményből: 585–589*).

1938. április 20. New Yorkban megnyílik az Amerikai Magyar Tájékoztató Könyvtár (Hungarian Reference Library). Ebből szeretnék Hóman támogatásával magyar intézetet létesíteni, ám e terv – Magyarország USA-val szembeni hadba lépése miatt – megghiúsul, a könyvtárat is bezárják.

1938. április 30. Kihirdetik a következő törvényeket:

1938. évi XIII. törvénycikk a gyakorlati irányú középiskoláról (a középiskolák három fajtájáról: az egységes gimnázium mellett [*lásd még: 1934. június 2.*] a gyakorlati irányú líceumról [tanítóképzőről] és a gazdasági középiskoláról [három fajtája: mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi]).

1938. évi XIV. törvénycikk a tanítóképzésről (egységes tanítóképző-akadémiák, a „népnevelés szakszerű elméleti és gyakorlati ismereteinek” átadása érdekében).

1938. május 12. A Darányi-kormány válsága kapcsán az ő neve is felmerül a miniszterelnök-jelöltek között.

1938. május 14. – 1938. július 11. Tárca nélküli („nemzetnevelésügyi”) miniszter az Imrédy Béla vezette kormányban. Nyilatkozata szerint feladata: „A társadalomnevelés szervezetének [...] felépítése, [...] a nemzetnevelés szolgálatában a [...] szabadfoglalkozású értelmiség társadalmi szervezetének – a kamaráknak – megalapozása és [...] irányelveinek kijelölése. Feladatom lesz továbbá a nevelő és felvilágosító tevékenység országos megszervezése, a népművelés intézményein, a sajtón, rádión, filmen, tanfolyamokon, egyesületeken keresztül. Hasonlóképpen reám hárul a külföldi nemzetismertető kulturális és tudományos propagandánk kimélyítése [...]”.

Emellett a XXXIV. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus lebonyolításáért is ő felel – a kongresszust május 25-e és 29-e között rendezték.

1938. május 22. A hagyományosan a budapesti Margitszigeten rendezett vitézavatásra ezúttal a székesfehérvári Romkertben kerül sor.

Utána Horthy Miklós vezetésével tekinti meg az itteni ásatásokat, majd letejesi a Vitézi Székház alapkövét.

Ekkor avatják föl az új Szent István Központi Elemi Iskolát is (ebben található a Hóman minisztersége alatt felépített 1000. tanterem).

1938. május 25. Délelőtt a Vigadóban, délután pedig a Hősök terén – itt a magyar kormány nevében – mond ünnepi beszédet a XXXIV. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszuson.

A Vigadóban megállapítja: „Nehéz megpróbáltatások napjaiban a magyar lélek a hit ősi forrásaiból merített erőt és buzdítást a valláserkölcsi alapon épülő nemzeti művelődés védelmére és továbbépítésére. A Krisztusban való bensőséges hit és a nemzeti öntudat szétbonthatatlan szintézisével alkotta meg a maga spirituális irányú keresztény nemzeti világszemléletét s ezzel a szemlélettel felfegyverkezve vívta meg és vívja ma is harcát a hitet és erkölcsöt tagadó, az egyházat és államot támadó, a társadalmat és a szellemiséget bomlasztó törekvésekkel.”

A Hősök terén kijelenti: „a spirituális világszemlélet és erkölcsi életfelfogás térhódításának egyik szembeötlő jelensége korunknak a nemzeti gondolat teljes érvénytelenítésére és a hitélet elmélyítésére irányuló tudatos törekvése, s e törekvés egyik hatalmas megnyilvánulása a római katolikus egyház által a hitegység és testvériség dokumentálására életre hívott nemzetközi eucharisztikus mozgalom. Ez a mozgalom vallomástétel arról, hogy az emberi lelket az újkori civilizáció hatalmas anyagi teljesítményei korántsem elégíthették ki, ha nem párosult velük nagy igazságoknak és fennkölt eszményeknek az értelmet megacélozó erkölcsi ereje.”

1938. május 29. Kihirdetik az 1938. évi XV. törvénycikket a társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról (az első zsidótörvény), amely az értelmiségi munkanélküliség (lásd még: **1936. november 3.** és **1938. február 25.**) leküzdésének szükségességéről, a sajtó-, illetőleg a színművészeti és filmművészeti kamara felállításáról szól. Utóbbiak „tagjaiul zsidók csak olyan arányban vehetők fel, hogy számuk a kamara összes tagjai számának húsz százalékát ne haladja meg”.

A törvénycikket Hóman is megszavazta, annak előkészítésében a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium is részt vett (kihirdetésekor Hóman már nem kultuszminiszter; lásd még e kötetben: 285 [5. és 265. jegyzet]).

1938. június 1. A Szent Jobb országjáró útja során Székesfehérvárra érkezik az Aranyvonat, útja második – Esztergom utáni – állomásaként.

E napon temetik újra a közadakozásból épült Prohászka- emléktemplomban Prohászka Ottokár püspököt.

1938. június 4. Hóman kezdeményezésére Székesfehérváron – Művészeti Napok elnevezéssel – megnyílik az Országos Irodalmi és Művészeti Tanács első vidéki, június 19-ig látható szépművészeti kiállítása, amelyet a következő napokban hangverseny, majd a Nemzeti Színház vendéjátéka követ.

A Művészeti Napokból fejlődik ki a Művészeti Hetek 1939-ben Győrben és Kassán, 1940-ben Nyíregyházán, 1941-ben Pécsen, Ungváron és Komáromban, 1942-ben Kolozsvárott szervezett rendezvénysorozata, melyet – már Hóman minisztersége után – 1943–1944-ben a Székelyföldi Művészeti Év követ.

1938 júniusa és júliusa Jórészt Balatonfüreden pihen.

1938. július 9. Kihirdetik az 1938. évi XXIII. törvénycikket a szellemi együttműködés tárgyában Budapesten, 1937. évi október hó 13. napján kelt magyar–észti egyezmény becikkelyezéséről (kétoldalú kulturális, tudományos és oktatási megállapodás; kihirdetésekor Hóman már nem miniszter; lásd még: **1937. október 13.**)

1938. július 11. A 4600/1937. M. E. sz. rendelettel 1937. július 8-án létrehozott Nemzeti Önellósítási Alap – amelynek célja a „gazdasági és szellemi foglalkozási ágak körében önálló pálya alapítására törekvő, és támogatásra utalt érdemes és alkalmas egyének pályakezdésének előmozdítása” – „kezelésének és felhasználásának irányítására” szervezett Nemzeti Önellósítási Tanács elnökévé nevezik ki (1939. május 9-ig tölti be e tisztséget; lásd még: **1944. június 22. körül.**)

1938. július 14. Kihirdetik az 1938. évi XXIV. törvénycikket az országgyűlésnek Szent István király emlékére Székesfehérvárott tartandó üléséről. Ennek előkészítésében kulcsszerepe volt, de a törvény kihirdetésekor már nem miniszter (lásd még: **1938. augusztus 18.**).

1938. július 22. Kihirdetik az 1938. évi XXIX. törvénycikket a szellemi együttműködés tárgyában Budapesten, 1937. évi október hó 22. napján kelt magyar–finn egyezmény becikkelyezéséről (kétoldalú kulturális, tudományos és oktatási megállapodás; kihirdetésekor Hóman már nem miniszter; lásd még: **1937. október 22.**).

1938. augusztus 15. A kormányzó felavatja az 1934 nyarán kezdődött ásatások nyomán feltárt esztergomi királyi palota maradványait. Az ünnepségen Hóman a Szent István Emlékév végrehajtó bizottságának elnökeként (lásd **1937. október 20.**) mond beszédet.

Hangsúlyozza: „A gyorsított ütemben, s a műemlékrekonstrukció legmodernebb szabályai és módszere szerint helyreállított XII. századi román palota, alatta a régi királyi ház római köveken épült alapfalával, íme itt áll előttünk, ha nem is teljesen – felső emeletéről csak romok beszélnek –, de teljes pompájában.”

1938. augusztus 18. Székesfehérváron, a Városháza belső udvarán az országgyűlés képviselő- és a felsőházának együttes, ünnepélyes ülésén kihirdetik az 1938. évi XXXIII. törvénycikket Szent István király dicső emlékének megőrkítéséről

(ez ünnéppé és munkaszüneti nappá nyilvánítja Szent István napját; augusztus 20-át; *lásd még: 1938. július 22.*).

A képviselőház első szónokaként Hóman Szent István érdemeit méltatja: „István király lelke a magyar öntudat, a krisztusi hit, a nyugati szellem színtézise. Kultúrája magyar hagyományok, katolikus vallás, nyugati műveltség szíjjel nem bontható foglalat. Kereszténysége mélyen átélt lelki élmény, európai gondolkodása erős meggyőződés, nyugati tájékozódása és béketörekvése nemzetpolitikai hitvallás volt. Lelkiségenek ez az összetétele, más-más forrásból merített elemeinek harmóniája adja kulcsát egyéniségének. Ez magyarázza meg politikáját és a manapság oly sokféleképp értelmezett szent-istváni gondolatot. [...] Szent István a magyar népben rejlő fajfenntartó, nemzetépítő, államalkotó erőt és művelődő készséget teljesen kiaknázva, a magyarság és kereszténység szintézisének létrehozatalával, a belső egység és külső béke princípiuma alapján megoldotta a honfoglalás óta időszerű s a történet folyamán később is sokszor felmerült alapvető nemzetpolitikai kérdéseket: a belső egység, a függetlenség, a nyugati tájékozódás problémáit, megoldotta a magyar nemzet biztonságos európai elhelyezkedésének sorsdöntő kérdését.”

Ezután a kormányzó a közös királysír megkoszorúzásával hivatalosan is felavatja a székesfehérvári Romkertet (*lásd még: 1936. április 16. és 1939. szeptember 13.*).

Este leleplezik Sidló Ferenc székesfehérvári Szent István-szobrát; ez alkalomból is Hóman mond rövid beszédet.

1938. december 5. Pilisvörösvár első díszpolgára lesz; fölavatja az ottani, 175 000 pengős költséggel – a lobbimunkájának köszönhetően – fölépült polgári iskolát (*lásd még: 1890 és 1902–1903.*).

1939. február 5. Imrédy Béla miniszterelnök Hóman kíséretében érkezik Székesfehérvárra, ahol díszpolgári oklevele átvétele után ismerteti a január 6-án létrejött – március elején az új elnevezésű kormánypártba, a Magyar Élet Pártjába beolvadó – Magyar Élet (más nevén: Csodászarvas) Mozgalom célkitűzéseit, majd Hóman is beszédet mond (*lásd még e kötetben: 235 [87. és 759. jegyzet]*).

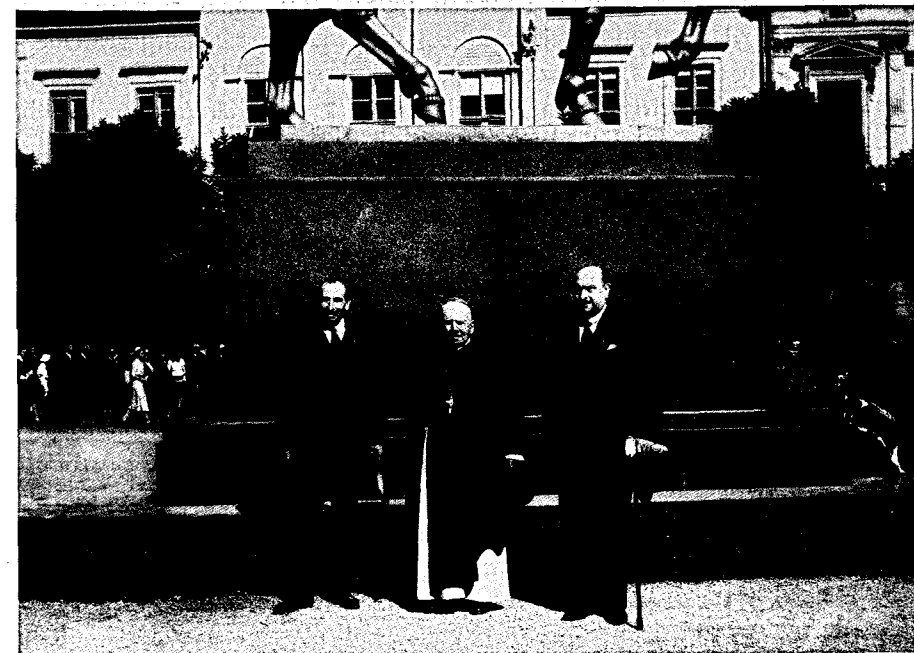
1939. február 16. – 1942. július 3. Másodszor is vallás- és közoktatásügyi miniszter a Teleki Pál, a Bárdossy László és a Kállay Miklós vezette kormányokban.

1939. május 5. Kihirdetik az 1939. évi IV. törvénycikket a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról (a második zsidótörvény). Ennek értelmében zsidókat a felsőoktatási intézményekbe, az ügyvédi, a mérnöki, az orvosi, a sajtó- és a színművészeti és filmművészeti kamarába csak hat százalékot meg nem haladó arányban lehet fölvenni; az értelmiségi állásokban is jelentősen korlátozzák a szerepüket.

A törvény előkészítésében az azt megszavazó Hóman is részt vesz (*lásd még e kötetben: 233, 286 [81. és 266–267. jegyzet]*).

Sidló Ferenc Szent István-szobrának leleplezése Székesfehérváron, 1938. augusztus 18.

Székesfehérvár díszpolgárai a Szent István-szobornál: Széchényi Viktor főispán, Werner Adolf zirci apát és Hóman Bálint nyugalmazott miniszter, Tóth Károly felvétele, 1938. augusztus 18.

1939. május 9. A kormányzó jelenlétében léplezik le gróf Klebelsberg Kuno Eskü téri (mai Március 15. tér) szobrát; az ünnepségen Teleki Pál miniszterelnök mellett Hóman is emlékbeszédet tart.

Klebelsberg özvegye ezt így köszönte meg: „Remek beszédének még most is hatása alatt vagyok, s nem tudom megállni, hogy még külön is meg ne mondjam, milyen mélyen meghatott a gyönyörű kegyelet, mellyel jó Kuno emlékének adóztak [...]”

1939. május 14. Programbeszéde Székesfehérvárott (ez népbírósi perének egyik vádpontja; bővebben lásd e kötetben: 292–293).

1939. május 28. Az országgyűlési választásokon ellenjelölt nélkül, egyhangúlag győz Hóman – mandátumát június 4-én, ünnepélyesen veszi át Székesfehérvárott.

Veszprém vármegyében és Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye északi körzetében is ő vezeti a kormánypárti listát, s mindkét helyen aktív kampánytevékenységet fejt ki; mindkét mandátumot elnyeri, ám ezekről lemond a listán utána következők javára.

1939. június 23. Kihirdetik az 1939. évi VI. törvénycikket a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területeknek az országgal való egyesítéséről.

1939. június 25. Az első osztályos középiskolai tanulók felvétele kapcsán jelenti, hogy egy osztályba maximum 40 diákot vehetnek föl. Az igazgatók „a negyvenes létszám keretén belül általában annyi zsidó tanulót vesznek majd fel, amennyi aránylagosan eddig is járt az illető iskolába. Ez a szám körülbelül megfelel a zsidóság országos arányszámának, amely az egész zsidóságra vonatkozik és nem az iskolás gyermekekre, mert a zsidó iskolás gyermekek létszáma kisebb, mint az országos arányszám. Gondoskodni kellett azonban arról is, hogy Budapesten és Miskolcon, ahol a zsidók arányszámá nagyobb, ez a többlet se szoruljon ki teljesen az iskolából [...]. Ezért a fővárosi zsidó lakosság által leginkább lakott kerületekben kijelöltem négy iskolát, ahol a zsidó tanulók számát az első osztályban az igazgatók 40–45-ben állapíthatják meg, Miskolcon pedig az eddigi helyzetnek megfelelően felmehetnek tizenkét százalékig.” (Lásd a jelen kötetben: 236–237 [91. jegyzet]).

1939 júliusában Balatonfüreden tölti a szabadságát.

1939. július 10. A Porosz Tudományos Akadémia „kiváló tudományos érdemei elismeréséül tiszteleti tagjává” választja (külföldi tudósként ő kapja először ezt az elismerést).

1939. szeptember 13. A székesfehérvári Romkertben megtekinti Aba-Novák Vilmos frissen elkészült seccóit, amelyek „tetszését rendkívül megnyerték”; Aba-Novák őt is megörökíti, a csuklyás Anonymus alakjában (lásd még: 1936. április 16. és 1938. augusztus 18.).

Aba-Novák a székesfehérvári Városháza három falán található seccóján – amelyet betegsége, majd halála miatt végül teljesen nem fejezett be, de 1939

augusztusában már nagyrészt elkészült vele – az 1938-as székesfehérvári ünnepi emlékévi legfontosabb eseményeit örökíti meg: a május 22-i vitézavatást (ez maradt félbe), a június 1-i Szent Jobb-ünnepet és az augusztus 18-i országgyűlést – utóbbi kettőn Hóman alakja is megjelenik.

1939. szeptember 16. Teleki Pál miniszterelnökkel Kassán részt vesznek Madarász István megyéspüspök beiktatási ünnepségén.

1939. szeptember 25. Veszprémben Czapik Gyula megyéspüspök beiktatási ünnepségén képviseli a kormányt.

1939. szeptember 27. Szombathelyen megtekinti az ottani oktatási intézményeket, majd Jákra látogat.

1939. október 1. Grósz József szombathelyi megyéspüspök ünnepélyes beiktatásán vesz részt, majd megtekinti a savariai őskeresztény bazilika ásatásait, illetve a múzeumot, meglátogatja a tankerületi főigazgatóságot és megsemméli a most megnyíló szombathelyi második polgári fiúiskolát.

1939. október 5. Hivatalosan is megnyitja a pannonthalmi Gróf Ciano Galeazzo és Costanzo Gimnáziumot (az olasz nyelv és kultúra oktatására nagy súlyt fektető intézményben a tanítás már szeptember 13-án elkezdődik).

Beszédében leszögezi: „az olasz–magyar kapcsolatoknak legrégibb tanúja ez a pannonthalmi bencés monostor. Ha visszagondolunk a történelmi múlt nagy eseményeire, a legnagyobbak egyike volt ennek a monostornak alapítása, félszázad híján éppen ezer esztendeje. Ennek a monostornak alapítása jelentette minálunk magyarok közt a nyugat-európai, a latin kultúrának a bevezetését e haza földjére, s az akkori egyházi rendnek a befogadásával a nyugati szellemnek, az olasz szellemnek a bejövételét, amely egybeolvadva nyugatról beáramló más szellemi áramlatokkal és egybeolvadva az ősi magyar lelki értékekkel alakította ki együttesen a magyar nemzeti kultúrát.”

A megnyitó alkalmából adott nyilatkozata szerint a „gimnázium újabb értékes eszköze és műhelye lesz az olasz–magyar szellemi érintkezésnek és kulturális kapcsolatoknak. Az ott nevelt ifjúság a szokásos középiskolai műveltség, képzés és a különleges nyelvi és szellemi kiképzés birtokában kiválóan alkalmas lesz a szellemi és gazdasági élet terén oly fontos állások és hivatalok betöltésére, amelyek az olasz–magyar történelmi barátság elmélyítése és a két nemzet között fennálló százados barátság gyakorlati szolgálatára hivatottak.”

1939. október 14. Vácon a székesegyházzal szembeni Szent István-szobor – Szent István Hiesz Géza alkotása – ünnepélyes leleplezésén a kormány képviselőjeként mond beszédet. Hangsúlyozza: „Magyar érzés és nemzeti öntudat, krisztusi hit és keresztény műveltség, belső egység és szigorú fegyelem, őszinte béketörekvés és elszánt harckészség, erős központi hatalom és az ősi jogszokásban gyökerező önkormányzat, korszerű haladás és a hagyományok tisztelete a jelzőoszlopai annak az útnak, amelyet Szent István népe számára kijelölt, s amelyen járunk kell, ha élni s nem halni akarunk.”

1939. október 24. A Nemzeti Múzeum kupolatermében megnyitja az Országos Protestáns Napok történeti kiállítását. „A keresztény egyházak erőit a nemzeti életben nem mint szétválasztó, de mint összefogó erőket fogom fel – jelenti ki –, amelyeket a közös nemzeti célok szolgálatában kell felhasználni. Ez a kiállítás is azt tanúsítja, hogy a protestáns szellemiség és a katolikus szellemiség egy közös magyar szellemiségnek részei, s azok a művészeti tárgyak, amelyek itt ki vannak állítva, éppúgy lehetnének katolikus kiállítás darabjai. A szellem, amely ezeket az értékeket létrehozta: magyar szellem.”

1939. november 1. Unokatestvére és barátja, Darányi Kálmán volt miniszterelnök halála (november 7-én a tassi református temetőben lévő családi sírkertbe temetik; lásd még: **2001. október 13.**).

1939. december 18. Részt vesz Székesfehérváron a Magyar Élet Pártja népgyűlésén, ahol Hunyady Ferenc gróf, a párt székesfehérvári lajstroma vezetőjének beszédére reagálva megjegyzi: Hunyady „Nagyon fiatalon kezdett politizálni s ezért a nyilvánosság előtt játszódtak le azok a folyamatok, amelyek 20 éves koromtól 40 éves koromig bennem is lejátszódtak, amely idő alatt én is ellenzéki emberből kormánypártivá, sőt miniszterré váltam. Ő is megjárta azt a nagy utat, amely az embert keresés közben vezet az igazság felé. [...] Egyetlen politikai minőséget ismerek, amelyben voltam, vagyok és valószínűleg azzal is fogom pályámat befejezni, s ez székesfehérvári követi minőségem. Székesfehérvár követeként léptem a politikába s így akarok onnan távozni.”

1940. január 25. Kihirdetik az 1940. évi I. törvénycikket a Budapesten, 1938. évi november hó 15. napján kelt magyar–japán barátsági és szellemi együttműködési egyezmény becikkelyezéséről (kétoldalú kulturális, tudományos és oktatási megállapodás).

1940. január 25. Híradás jelenik meg arról, hogy III. Viktor Emánuel olasz király és etióp császár a 19 kötetes *Corpus Nommarum Italicorum*-ot Hómannak ajánlodekózza (aki aztán letétbe adja a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Magyar Történeti Múzeuma Éremtárának; az ostrom alatt az éremtárban tartózkodó orosz katonák a sorozat 8 kötetét elégetik).

1940. január 31. A Társadalmi Egyesületek Szervezetének a Gellért szálló márványtermében – alapításának huszadik évfordulóján – rendezett emlékvacsoráján felavatják a Gömbös Gyula emlékére alkotott serleget, melynek avató beszédét ő mondja.

Gömbös – állítja – „nem értette volna meg, ha bárki másodrendű, kisebb értékű, rosszabb magyarnak nevezte volna előtte azt, akinek magyar vérébe egyik vagy másik ágon árja vér keveredett, azoknál, akiknek családfáján ily keveredés nyomai nem mutathatók ki [...]. Gömbös Gyula nem tett különbséget magyar, magyarabb, legmagyarabb magyarok között, mert tudta, hogy a magyar szót fokozni s a magyar fogalmat szűkebben vagy bővebben értelmezni nem lehet.”

1940. február 8. A régi Múcsarnok Andrássy úti épületében a Magyar Művészetért Akció képzőművészeti kiállításának ünnepélyes megnyitását ő üdvözlözte a kormányzót. Mint mondja: hét éve a „Kormányzó Úr Főméltóságának ünnepélyes felhívása [lásd **1932. október 22.**] adott ösztönzést a Nemzeti Képzőművészeti Kiállítások életre hívására, melyek immár nyolcadik esztendeje szolgálják a tehetségek versenyét, és kétévénként általános seregszemlére gyűjtik valamennyi komoly művészeti iskola számottevő mesterét és tanítványát. Ez a felhívás teremtette meg az állami vásárlások és rendelések terén is az egyensúlyt a különböző irányok követői között, a tehetség szempontját emelve az egyéni, egyesületi, politikai szempontok fölé. Hét esztendővel e nagyjelentőségű államfői szózat után Kormányzó urunk fennkölt hitvese fordult szövegével a magyar társadalomhoz. A Főméltóságú Asszony az általános gazdasági helyzet nyomán keletkezett művésznyomor enyhítése és a társadalom ízlésének fejlesztése céljából hívta szervezkedésre és áldozatra a magyar társadalmat, mindazokat, akiknek – gazdagnak és jómódúnak, tehetősnak és szegényebbnek – módjukban van nagyobb vagy kisebb összeget fordítaniuk szellemi élvezetre, művészi alkotások vásárlására. Ennek a felhívásnak eredménye volt a Magyar Művészetért megindított mozgalom, melynek első nagy sikerét imént hozta meg a fényes eredménnyel, erkölcsi és anyagi eredménnyel végződött operai este, második mozzanata az itt ma megnyíló kiállítás.”

1940. február 11. Hóman – Fáy István kultuszállamtitkár, a kormánypárt hivatalos jelöltjét támogató – „jászapáti beszédében kijelentette – az MTI összefog-

Hóman Bálint, Pátzay Pál és Mihályffy Ernő egy kiállításon, 1940

lalója szerint –, nem elég, hogy csak a nagybirtokosnak, a gyárosnak legyen nagyobb jövedelme, gazdasági föllendülés csak akkor lehet, ha a nép minden rétege részesül a gazdasági jólét áldásaiban: népi politikát kell folytatnunk amely mindig a nép széles rétegeire gondol, mert ebből a nagy tartályból jött elő minden nemzeti érték”.

1940. március 14. Kihirdetik az 1940. évi III. törvénycikket a filmügyekre vonatkozó kérdések szabályozása tárgyában Budapesten 1938. évi január hó 28. napján kelt magyar–német egyezmény becikkelyezéséről (célja: „állandó kölcsönös eszmecserének és tapasztalatok közlésének előmozdítása a film művészi, kulturális, gazdasági és műszaki kérdéseiben”).

1940. április 18. A szegedi Ferenc József Tudományegyetem – orvosi kara javaslatára – díszdoktorrá avatja Hóman Bálintot.

Köszönő szavaiban elmondja: „Politikai pályámon a legnagyobb örömet a törvényhozásnak nemzetnevelésünk korszerű kiképzését célzó javaslataimmal szemben tanúsított megértése és székesfehérvári választóimnak feltétlen bizalma szerezte nekem. Hivatali pályán legszebb emléke mindig az újjászületett Magyar Nemzeti Múzeum marad. Kormányzati tevékenységem legnagyobb elismerését és legtisztább örömét a magyar néptanítóknak és minisztériumom sok derék tisztviselőjének most másfél esztendeje a nyugdíjas miniszter előtt kifejezett szeretete és hálája hozta meg számomra. Tanári nevelőmunkám jutalmát kiváló tanítványaim ragaszkodó szeretetében s az én munkámat folytató, annak eredményeit helyesbítő és kiegészítő tudományos munkásságban találtam meg. Tudományos munkám jelentőségét sem dicsérettől áradó méltatások, hanem a hibákat is felismerő komoly bírálatok és az egyetemek, akadémiák, tudós társulatok kötelékében egyesült pályatársaim méltóságos elismerése nyomán igyekszem mérlegelni. Hozzáfűzöm, hogy ezek az elismerések, éppen mert szigorú kritika szűrőjén keresztül érkeztek, különösképpen kedvesek nekem, hiszen a tudomány embere, bárhová emelje is sorsa, mindig megmarad bensőjében igazi hivatása munkásának.”

1940. május 13. Kassán, a régi városháza dísztermében a Magyar Történelmi Társulat díszülését ő nyitja meg.

1940. május 16–21. Velencébe utazik Giuseppe Bottai olasz nemzetnevelésügyi miniszter meghívására; 18-án részt vesz a Velencei Biennálé megnyitásán, amelyen hosszabban beszélget III. Viktor Emánuel olasz királlyal; Bottai az olasz pavilon után elsőként Magyarországot nyitja meg.

Hóman feljegyzése szerint az uralkodó – a megnyitón történt beszélgetéssükör – meghívja (ugyancsak 18-án) „az új velencei gyárváros, Marghera megtekintésére, ahová ő is ez alkalommal látogatott el először. [...] A király szokott kedvességével most is sokat beszélt történelmi kérdésekről s közben élénken bízta minisztereit, hogy olvassák el az olasz akadémia kiadásában megjelent könyvet, amit Bottaion kívül – aki állítólag olvasta – [Giuseppe] Volpi és [Dino]

Grandi is megígérték. [...] felhívott, hogy ha legközelebb Rómába megyek, okvetlenül jelentkezzem nála és a királynénál kihallgatásra.” 19-én Hóman Torcellóba, 20-án Padovába látogat.

1940. május 28. Kihirdetik az 1940. évi XIV. törvénycikket a könyveknek, zeneműveknek és térképeknek árszállítás hirdetésével való árusításáról.

1940. május 30. A kormányzó jelenlétében lerakják a Horthy Miklós Nemzeti Sportcsarnok (a mai Gerevich Aladár sportcsarnok) alapkövét.

Ünnepi beszédében Hóman beszámol a sport területén minisztersége alatt elért eredményekről: „Nyolcadfél évvel ezelőtt, amikor Főméltóságú Kormányzó Úr kitüntető bizalmából átvettem a vallás- és közoktatásügyi minisztérium vezetését, első miniszteri ténykedésként volt szerencsém Főméltóságod magas jelenlétében a [z 1932. évi] Los Angeles-i olimpiai játékokról hazatért magyar bajnokainkat üdvözölni. Ezt az ünnepséget követő első kormányzói kihallgatásom alkalmával kaptam Főméltóságos Uramtól azt az utasítást, hogy az iskolai testnevelés elmélyítésére, valamint a társadalmi sportok fejlesztésére megfelelő intézkedéseket tegyek, s a legfontosabb sportintézmények – a középiskolai és egyetemi tornacsarnokok és pályák, közületi és egyesületi sportintézmények, a nyitott nemzeti sportuszoda, a Nemzeti Sportcsarnok és a Nemzeti Stadion – fölépítését előkészítem. A nehéz gazdasági helyzetben a pénzügyi kormányzat évekig nem talált módot a magas megbízatás alapján kidolgozott programunk megvalósításához szükséges fedezet előteremtésére, de a viszonyok javultával s részben már előbb, az Országos Testnevelési Alap jövedelmének igénybevételeével sikerült a munkálatokat megindítanom. Az iskolai testnevelés terén a tanórák számának felemelésével, az új tanterv kidolgozásával, kitűnő főiskolánk tanárképző munkájának előmozdításával, az állástalan testnevelő tanárok fokozatos elhelyezésével, majd legutóbb a testnevelő tanári státus rendezésével s végül a középiskolai tornatermek és pályák hosszú sorának építésével és korszerű berendezésével emeltük az oktatás színvonalát és biztosítottuk eredményességét. Az egyetemi ifúság részére felépíttettem a BEAC új diákstadionját, a pécsi és debreceni egyetemi sportcsarnokokat, ez évben indítom meg a szegedi egyetemi sportcsarnok építését, és előkészítés alá vettük a budapesti diákcsarnokot is. A társadalmi sport fejlesztését és versenyzőink alaposabb előkészítését és edzését közületi és egyesületi tornacsarnokok, sportpályák, sportuszodák létesítésével és segélyezésével, a szövetségek rendszeresebb támogatásával s az olimpia bizottság előkészítő munkájának fokozottabb anyagi segélyezésével igyekeztük előmozdítani. Az eredmények a [z 1936. évi] berlini olimpiai játék nagy sikereiben mutatkoztak meg. [...] Két év előtt felépült a nyitott sportuszoda. Most indult meg a fedett versenyszoda medencéjének helyreállítása és átépítése.”

Bisztray Gyula az emlékeit fölidézve írta le az alábbi, Szekfű Gyulától halott – persze valószínűleg kissé kiszínezett – történetet (amelyben Szekfű

Hóman szavait közvetítette): „Öföméltóságát» a katonai parádén, vadászaton és sportügyn kívül az égvilágon semmi sem érdekelte. A kultuszminiszter az audiencián rendszerint egy-egy sportkérdéssel kezdi a referálást. Abba az öreg lovastengerész [azaz Horthy] egészen belemélyed. Uszodákra, jachtokra, a levente-intézményre megad minden támogatást. Ekkor a miniszter óvatosan rátér a tulajdonképpeni kulturális feladatokra: az egyetemek, közép- és alapkörű iskolák s a népművelés kérdéseire... A Cyrano-orrú államfő ábrázata fokról-fokra elkomorodik, ujjával dobolni kezd az asztalon... Ez már vészjell! Ha ekkor a miniszter sürgősen abba nem hagyja az iskolák, könyvtárak, múzeumok meg egyéb haszontalanságok problémáit és sietve nem pakolja össze az iratait: még rágondolni is rossz, hogy a kormányos (szegény hazánk kormányosa!) mit nem művel akkor!”

1940. június vége Átadja Teleki Pál miniszterelnöknek *Rapszodikus gondolatok* című feljegyzését, amely perének egyik vádpontjaként szerepel (lásd még e kötetben: 205. [továbbá 15., 264., 280–281., 288. jegyzetek]).

1940. július 8. *Pro memoriát* (emlékeztető feljegyzést) ad át Telekinek és Csáky István külügyminiszternek Magyarország helyzetének történeti vonatkozásairól. Ennek 6. és 7. pontja:

„6. Magyarország világtörténeti hivatása Szent István (1000–1038) államrendszervezése óta a Kárpát-medence természettől egységes területén a nyugati szellemű művelődés és a nyugati tájékozódású, elsősorban német és olasz irányú politika útján a művelődési és politikai egység fenntartása, kapcsolatban a nyugati kultúrközösség állandó harcós védelmével és művelődésének terjesztésével. Keleti és déli határain túl a keleti világ kezdődik [...]. A trianoni békekével a bizánci kultúrájú románok és szerbek térhódítása révén Kelet határa Délen az Alpeseleg, északabbra a természetellenes román–magyar határig tolódott el.

7. Magyarország világtörténeti hivatásának csak úgy felelhet meg, ha birtokában van a Kárpát-medence politikai hegemoniája s annak keleti és déli természetes határa, ezért helyreállítását európai, elsősorban német és olasz érdekek követelik.” (Ekkoriban a német és részben az olasz érdekek is mást diktálnak.)

1940. július 11. körül Teleki Pál miniszterelnök megbízza „egy nagyobb terjedelmű, de számos cikkre tagolódó albumszerű munka kiadásával”, „az erdélyi kérdés beható történelmi és politikai ismertetéséről”.

A szerkesztésben Hóman munkáját Deér József segíti. A díszes kiállítású, szakmailag is értékes album egy hónap alatt készül el, magyar, német és olasz mutációban. Szerzői neves szakemberek: Hóman és Teleki mellett Alföldi András, Berlász Jenő, Eckhart Ferenc, Elekes Lajos, Fitz József, Gerevich Tibor, Imre Sándor, Kniezsa István, Kovács Alajos, Lukinich Imre, Makkai László, Makkai Sándor, Mályusz Elemér, Pukánszky Béla, Rónai András, Tamás Lajos, Tóth András és Viski Károly.

1940. július 12. Kihirdetik a következő törvényeket:

1940. évi XIX. törvénycikk a művészeti kamarák felállításáról és szerveztük megállapításáról (a színház- és filmkamara újjászervezéséről, a zenekamara és más művészeti kamarák szervezésének lehetőségéről).

1940. évi XX. törvénycikk az iskolai kötelezettségről és a nyolcosztályos népiskoláról.

1940. augusztus 30. A második bécsi döntéssel valamivel több mint 43 000 km² kerül vissza Magyarországhoz (a „keleti részek” és Észak-Erdély a Székelyfölddel).

1940. szeptember 5. Horthy kíséretében vesz részt a szatmárnémeti bevonuláson. „Felejthetetlen emlékem marad örökké – jegyzi föl – a falusi nép leírhatatlan lelkesedése az egész útvonalon, csupa magyar közység felszabadulást érző népe árasztott el bennünket valóságos virágésővel és ovációval. De mindent felülmúlt Szatmárnémeti főterén a fogadtatás.”

1940. szeptember 11. Megbízza Pasteiner Iván egyetemi könyvtári főigazgatót, a közgyűjtemények országos főfelügyelőjét az erdélyi közkönyvtárak könyvellátásának megszervezésével (ennek érdekében a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelősége keretében külön erdélyi osztály alakul).

1940. szeptember 14. Az MTI jelenti, hogy „Hóman Bálint [...] munkatársai-val együtt két nap óta részletekbe menő megbeszéléseket folytat a visszacsatolt keleti és erdélyi országrészek illetékes tényezőivel a tárcája körébe eső kérdésekről”.

Ezen a napon, az egyetem aulájában mondott beszédében többek között kijelenti: „Az államhatalomnak az a kötelessége, hogy a fennálló különbségeket a lehetőség szerint kisebbitse és a szakadékokat áthidalja. Egyszóval a társadalomnak és a kormánynak egyaránt kötelessége, hogy a szociális ellentéteket eltüntesse, mert csak akkor tudjuk a nagy nemzeti egységet megteremteni.”

Sajtónyilatkozata szerint: „Kolozsvár városát a kormány kulturális téren kívánja igen messzemenően támogatásban részesíteni, hogy kárpótolja a gazdasági téren elszenvedett veszteségeikért. Azért szükségesnek tartottam, hogy tüstént a honvédség bevonulása után személyesen jöjsek Kolozsvárra. Tájékozódni kívánok a felekezetek, az egyetem és általában a közoktatás intézményeiről, a jelen állapotokról és a szükségesnek mutató intézkedésekről. A délelőtti folyamán már megbeszéléseket folytattam az egyházi vezető férfiakkal, az egyetem magyar tanáraival és módomban volt az egyetemi ifjúsággal is beszélni.”

1940. szeptember 15. Részt vesz a kormányzó kolozsvári bevonulása alkalmából szervezett ünnepségen.

1940. szeptember 16. Négynapos kolozsvári tartózkodása végén a sajtó képviselőinek nyilatkozik. Szól az egyetem október közepére tervezett megnyitásáról; a közép- és a népiskolákról kijelenti: „Erdély egész területén folyamatban van

A magyar csapatok ünnepélyes bevonulása Kolozsvárra 1940. szeptember 15-én:
Teleki Pálné, Hóman Bálint kultuszminister és felesége,
Teleki Pál miniszterelnök és Tasnádi Nagy András, a képviselőház elnöke

az épületek, a felszerelés és a tanerők rendszeres számbavétele. Már az eddigi jelentések alapján is megállapítható, hogy iskolai épületekkel a most felszabadult terület eléggé el van látva, sőt egyes helyeken még felesleges iskolai épületek is állanak rendelkezésre a román kormány azon törekvése következtében, hogy a felekezeti iskolák mellé mindenütt állami iskolákat állítson fel. [...] A Székelyföldön – úgy hiszem – a feleslegessé váló állami épületek felhasználásával már most kielégítően meg tudjuk oldani a mező- és erdőgazdasági és egyéb szaknépiskolák problémáját. Úgyszintén ezekben az épületekben lesz megoldható a nagyon jól bevált téli gazdasági tanfolyamok kérdése is. [...] Gondoskodni fogunk az összes iskolai típusok tanfelszerelésinek kiegészítéséről és különös gondot fordítunk az erdélyi iskolák tankönyvellátására is.”

Az egyházi, a közművelődési, a tudományos, a közgyűteményi és a művészeti kérdéseket is hosszan taglalja.

1940. szeptember 16. A Giornale d'Italia budapesti tudósítójának adott nyilatkozata (ez népbíróági perének egyik vádpontja lesz; bővebben lásd e kötetben: 390).

1940. szeptember 17. Nagyváradon folytat megbeszéléseket, s kijelenti: „A visszatért területen élő román nemzetiségű lakosság gyermekeinek a magyar állam

módot fog adni arra, hogy román tannyelvű állami népiskolákban, illetve népiskolai tagozatokban folytathassák tanulmányaikat, de természetesen, hogy ezekben az iskolákban kötelező lesz a magyar államnyelv oktatása is. A magyar állam a nemzetiségi kérdésben nem a megtorlás, hanem a megértés álláspontjára helyezkedett és ezért művelődéspolitikai téren is igyekezni fogunk előmozdítani, hogy biztosítsuk a nem magyar anyanyelvű polgároknak velünk való békés együttélését.”

1942 júliusában a bukaresti magyar követ, galánthai Nagy László szerint „dél-erdélyi iskoláink további fennmaradásának biztosítása érdekében okvetlenül szükséges, hogy az észak-erdélyi román püspökök iskolanyitási kérelmeit, ha nem is száz százalékban, de legalábbis részben honoráljuk”. Hogy Dél-Erdélyben – a román törvények rendelkezéseivel szemben – a tanítói képesítéssel nem rendelkező lelkészek tanítói működését „a román kormánytól a siker valamelyes reményével kérni lehessen, annak előfeltétele az ún. Hóman-féle állami román tagozatos iskolapolitika feladása, amelynek helytelenségére egy év óta írásban és szóban számtalanszor rámutattam [...], s amely rendszer ellen – mikor ezt a románok akarták velünk szemben alkalmazni – mi két évtizeden át elkeseredetten küzdöttünk, szóban, írásban, parlamentben és népgyűléseken, valamint egyházaink emlékirataiban és közgyűlési határozataiban, úgyhogy a román kormány ezekben valóságos arzenálját találhatja a rendszer elleni érveknek.” (A követ bírálatát az váltotta ki, hogy 1941-ben összesen 1174 román tannyelvű népiskolát regisztráltak, közülük mindössze egy működött nem államiként; 692 iskolában románul, 482-ben viszont magyar és román nyelven oktattak, a felekezeti iskolák alapítását nem engedélyezték – mindez a magyarosítás szándékát sejtette; lásd még: **1940. szeptember 16.**)

1940. október 7–9. Ismét Kolozsvárott egyeztet a tárcája hatáskörébe tartozó ügyekről.

1940. október 8. Kihirdetik az 1940. évi XXVI. törvénycikket a román uralom alól felszabadult keleti és erdélyi országrészeknek a Magyar Szent Koronához visszacsatolásáról és az országgal egyesítéséről.

1940. október 11. Kihirdetik az 1940. évi XXVII. törvénycikket a keresztény vallásfelekezetek egyháznagyjainak és képviselőinek felsőházi tagságáról (az egyházfők felsőházi tagságának a visszacsatolások miatti változásait rögzítik).

1940. október 19. Kihirdetik az 1940. évi XXVIII. törvénycikket a Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem újjászervezéséről és a Magyar Királyi Horthy Miklós Tudományegyetem felállításáról (a második bécsi döntés következtében visszakérül Kolozsvárra a Szegedre menekült egyetem; Szegeden pedig – jogilag legalábbis – a kormányzóról elnevezett, új egyetem alakul).

1940. október 24. A Ferenc József Tudományegyetem tanévnyitóján ő mondja az ünnepi beszédet; az újra magyar tannyelvűvé vált intézményt Horthy Miklós nyitja meg.

„Erre az egyetemre – mondja többek között Hóman – új eszméktől és törekvésektől terhes korunkban nagy és nehéz feladat hárul. Szorgos tudósmunkával kell biztosítani az erdélyi tudományos életnek ma húsz esztendeje erőszakosan megszakított, de az erdélyi tudósok érdeméből mégis élő folytonosságát. Helyre kell állítani az újraegyesült országrészek tudományosságának szoros kapcsolatait. Új nemzedékeket kell felöveznie az egészséges magyar világszemlélet és a legalaposabb ismeretek szellemi fegyvereivel.”

1940. november 11. A szegedi egyetem ünnepélyes megnyitását bejelenti, hogy a jövő tanévtől új tandíjrendszert vezetnek be: „Az új rendszer szerint az egyetemi hallgatóknak mintegy 20%-a fog az eddiginél némileg magasabb, 60 százaléka pedig lényegesen alacsonyabb, körülbelül félévi 30, 60, 105 pengő körüli díjat fizetni [...]. A kedvezmények adományozásánál egyes-egyedül a ráutaltság, a szorgalom és a tanulmányi eredmény lesz irányadó. Vagyonos szülők gyermekei nem kaphatnak kedvezményt, s a hanyag, tehetségtelen, maga művelésére képtelen, bukdácsoló diáknak is nagyobb díjakat kell fizetnie [...].”

1940. november 20–21. Jegyzetei szerint a két bécsi döntés és Kárpátalja visszaszerzése „nyilvánvalóvá tette a magyar kormányok 1932 októberétől [...] következetesen folytatott külpolitikájának helyességét. Magyarország a maga revíziós igényeinek ez elgondolás szerint csak a tengelyhatalmak oldalán szerezhethet érvényt. Az is nyilvánvaló lett, hogy a német hatalom a kontinensen nem legyőzhető [...]. Németország teljes legyengülése esetén is avval kellene inkább számolnunk, mint ezt Csáky és én is sokszor hangsúlyoztuk a minisztertanács alkalmával, hogy a szovjet vagy a helyébe lépő orosz nacionalizmus lesz döntő tényezővé.”

1940. december 13–20. Látogatása a Német–Magyar Társaság meghívására Berlinben, Münchenben és Bécsben, felesége és fia társaságában.

Berlinben 13-án a tudományegyetem régi aulájában, Bécsben 19-én az akadémia dísztermében tart előadást, mindkét alkalommal – részben módosított szöveggel – *Német–magyar kapcsolatok (Deutsch-ungarische Beziehungen)* címmel, amely később *Német–magyar sorsközösség (Deutsch-ungarische Schicksalsgemeinschaft)* címen jelenik meg, magyarul és németül is.

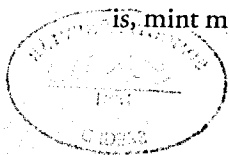
„Szokásom szerint – írja előadásairól és útjáról – kellőképpen kihangsúlyoztam, hogy ez a baráti viszony csak akkor lehet gyümölcsöző és mindkét félre értékes, ha az érintkezés mindenkor a teljes megértés és bizalom légkörében, a teljes viszonyosság és kölcsönösség elve alapján folyik s ha a nagyobbik nem igyekszik a kisebbik szellemi és politikai önállóságának és nemzeti önkormányzatának megsértésével bizonyítani és kiélni a maga hatalmát. [...] újra megállapíthattam, hogy a német hadsereg vezetőiben ma is él a világháborúban szerzett tapasztalatokon alapuló megbecsülés és rokonszenv a magyarság iránt. Most is, mint minden alkalommal arra törekszenek, hogy a párt egyes funkcionáriu-

sainak és egyik túlzott frakciójának velünk szemben tanúsított sokszor bizalmatlan, sőt ellenséges magatartását minden eszközzel ellensúlyozzák. Ugyanezt tapasztaltam a polgári hivatalos személyek részéről is. [...] Az is nyilvánvalóvá vált azonban előttem, hogy a további barátság zavartalanságának s az alsóbb hivatali körök és a párt részéről gazdasági és kulturális vonalon egyaránt megnyilvánuló követelések megszüntetésének bizonyos belpolitikai előfeltételei vannak. Miként azt 1940 júniusában Teleki Pálnak átadott pro memoriában kifejtettem [*lásd 1940. június vége*], a német barátság egyik legfontosabb előfeltétele a magyarországi német kisebbség ügyeinek a II. bécsi döntés alkalmával aláírt kisebbségi egyezménynek megfelelő, becsületes rendezése. Másfelől ugyancsak előfeltétele a barátságnak a zsidókérdés gyökeres rendezése, mert a németek nem az angolban, hanem a zsidó nemzetközi tőkében látják a fő-ellenséget. Látogatásom alkalmával azt a határozott impressziót szereztem, hogy e két kérdés korrekt megoldása esetén a németek minden eszközzel támogatni fogják a történeti határok visszaszerzésére irányuló törekvésünket.” (Utóbbi következtetése bizonyosan téves volt.)

1940. december 21. Pro memoriát ad át Telekinek, német útja tapasztalatai nyomán. Elemzésének eredménye: „A háború eredménye többféleképpen képzelhető el: 1) A tengelyhatalmak, helyesebben a németek totális győzelme; 2) a magát szárazon tartó Szovjet győzelme, ez következne be angol–amerikai győzelem esetén is; 3) kompromisszumos béke az angolok és németek között, ami új összeütközés és háború csíráját rejtene magában; 4) bár ez utópiának látszik: megegyezés az angolszász hatalmak és a háromhatalom közt a Szovjettel szemben. Az első esetben Németország fogja diktálni az új rendezést. A harmadik esetben a [Német] Birodalommal keleten szomszédos nemzetek teljesen a német érdekszférába utaltatnak. A második esetben a kontinens bolsevizálódik. A negyedik esetben helyünk a Szovjet ellen induló némettség mellett adva van. Nyilvánvaló tehát, hogy minden eshetőségre csak úgy készülhetünk fel, ha a háború alatt a legteljesebb hűséggel állunk a tengely, illetőleg az életlehetőségeiért küzdő Németország mellett s még ez idő alatt, a lehető legsürgősebben oldjuk meg azokat a belső problémákat, melyek Nagymagyarország helyreállításának, sőt a mai ország megtartásának is előfeltételei.”

1940. december 29. Kihirdetik az 1940. évi XXXIV. törvénycikket a szellemi és kulturális együttműködés tárgyában Budapesten, 1940. évi március hó 13. napján kelt magyar–német pótegyezmény becikkelyezéséről (ez az Anschluss miatti változásokat rögzíti: a bécsi magyar és a budapesti – egykori osztrák – tudományos intézmények további fenntartásáról szól).

1940. december 31. Kihirdetik az 1940. évi XXXIX. törvénycikket az egyetemi és főiskolai hallgatók felvételének szabályozásáról (a felsőoktatásban részt vevő „hallgatók számát úgy kell megállapítani, hogy az mind az egyetemi és főiskolai intézetek befogadóképességének, mind az országban az illető tuda-

mányszakkal kapcsolatban előreláthatóan felmerülő értelmiségi munkaerő-szükségletnek megfelelően”).

1941. február 1. Felavatják a győri Szent Orsolya-rendi apácák tanítónőképzőt és leányliceumot, illetve női ipariskolát és háziipariskolát magában foglaló, Hóman édesapjáról, Hóman Ottóról elnevezett intézetét (Hóman az ünnepségen egy hóvihár miatt nem tud részt venni; lásd még: **1941. szeptember 14.**).

1941. február 12. A kormány nevében részt vesz és beszédet mond a budapesti Német Tudományos Intézet megnyitásán.

1941. február 13. Öt esztendőre ismét a Corvin Testület elnökévé választják (lásd még: **1931. február 23.**, **1935. január 21.** és **1936. február 24.**).

1941. február 17–21. Szófia hivatalos látogatása.

1941. február 18. Aláírják a szellemi együttműködésről szóló szerződést Bogdan Filov bolgár miniszterelnök és közoktatásügyi miniszter dolgozószobájában.

Borisz bolgár király egy óra hosszúságú magánkihallgatáson fogadja, és a Szent Sándor-rend nagykeresztjével tünteti ki.

1941. február 20. Látogatása a rilai kolostorban.

1941. február 21. A Szófiai Ohridi Szent Kelemen Egyetem Történeti és Nyelvészeti Karának díszdoktorává avatják.

1941. február 21–23. Belgrádi látogatása során a kulturális kapcsolatok elmélyítésének szükségességéről tárgyal jugoszláviai partnereivel, a magyar–jugoszláv szellemi együttműködésről szóló egyezmény előkészítésének szándékával (ennek megkötése Jugoszlávia Német Birodalom általi, 1941. április 6-i megtámadása miatt meghiúsul).

1941. február 22. Látogatása Miha Krek közoktatásügyi miniszternél, Dragiša Cvetković miniszterelnöknél és Aleksandar Cincar-Marković külügyminiszternél, majd háromnegyed órás kihallgatás Pál hercegnél, a kormányzótanács tagjánál, aki átnyújtja neki a király által adományozott jugoszláv Korona-rend nagykeresztjét (ennek elfogadását és viselését a kormányzó április 11-én – miután már a magyar csapatok a két világháború között Jugoszláviához tartozó egykori magyar területekre léptek – engedélyezi).

A tiszteletére adott ebédén Krek pohárköszöntőjére válaszolva megállapítja, hogy az ő nemzedékük ráébredt végre „a jugoszláv–magyar együttműködés és barátság fontosságának, sőt szükségszerűségének tudatára. Ez az együttműködés, ez a barátságos érintkezés csak javára válhat mindegyikünknek, mert hiszen a Kárpát-medence és a Balkán népeit földrajzi és történeti adottságok ereje egymás támogatására utalja. Ezeket az adottságokat ismerve, mint történész és mint kultúrpolitikus egyaránt kívánatosnak és szükségesnek tartom a jugoszláv–magyar kulturális kapcsolatok felelevenítését és kimélyítését.”

1940. december 10-ével – Csáky István ekkor indul Belgrádba, ahol december 12-én aláírja a magyar–jugoszláv örök barátsági szerződést – kapcsolatos feljegyzése szerint: „Maguk a kormánykörök is inkább arra gondoltak, hogy

a háború után az egyesült szerb–jugoszláv–magyar erővel könnyebben lehet útját állni az egyre erősödő német befolyásnak. Ez a beállítást egyébként hatalmába ejtette a német orientációt rossz szemmel néző angol–franciabarát magyar politikusok és magyarországi zsidók lelkét is. [...] A németellenes megnyilatkozások akadályozva lévén, a szerb barátsággal fejezték ki ellenszenvüket.”

1941. március 9. Beszéde a Magyar Élet Pártja Fejér megyei szervezeteinek nagyválasztmányi ülésén (ez népbíróági perének egyik vádpontja lesz; bővebben lásd e kötetben: 390).

1941. április 1. A Legfelsőbb Honvédelmi Tanács ülésén – későbbi feljegyzése szerint – a következőképpen érvel Magyarország Jugoszláviával szemben követendő politikájáról: „történetpolitikai szempontból szoltam néhány szót, hangsúlyozva, hogy a külügyminiszterrel elvben teljesen egyetértek és szükségesnek tartom a hadműveletek dunai határvonalának megjelölését is. [...] magunk vegyünk részt az elvesztett területek visszaszerzésében, másfelől azonban szigorúan szem előtt kell tartanunk a kormányzó úr azon sokszor hangzottatott alapelvét, hogy a magyar yért a legnagyobb mértékben kímélni kell, annál is inkább, mert a béketárgyalásokon az a fontos, hogy minél nagyobb terület és minél érintetlenebb katonai erő birtokában legyünk.”

1941. április 3. Emlékezése szerint: a Teleki halála utáni, a „kormányzó elnöklete alatt este tartott minisztertanácsra avval a szándékkal mentem, hogy tárcát többé nem vállallok, mert Gömbös Gyula, Darányi Kálmán, Csáky Isti halála után már Teleki Pál személye volt az egyetlen kötelék, ami engem a politikai élethez fűzött, s most az is elszakadt, egészségem sincs egészen rendben s vágyom az íróasztalom és tollam után. Szándékomat mégsem valósíthattam meg, mert egyénenként való tárgyalás helyett a kormányzó úr az egész együttesnek jelentette be Bárdossy László kinevezését s egyben azt a határozott kívánságát, hogy a kormány minden tagja helyén maradjon. Ily körülmények közt lemondásom az új miniszterelnökkel szemben, akit igen nagyra becsülök, szeretek s egykor utódomul is szántam, bizalmatlanságot, a kormányzóval szemben tiszteletlenséget, saját lelkiismeretemmel szemben kötelességmulasztást jelentett volna. Így megelégedtem avval, hogy a másnapi eskütétel – a hetedik! – után magánkihallgatásomon utólag bejelentettem kormányzó úrnak távozási szándékomat s ugyanezt közöltem Bárdossyval is, hogy adandó alkalommal könnyebben távozhassak és folytathassam Teleki Pál nem hivatalos munkáját: az új Magyarország felépítésének tudományos előkészítését.”

1941. április 4. Az eredetileg Telekinek készített, minisztertanácsi ülésre szánt előterjesztés-tervezetet az új miniszterelnöknek, Bárdossynak adja át.

Ebben „a céltudatos és következetes nemzetnevelés” hiányára, a disszimilációs propaganda, a „faji és származási ellentétek kiélezésének” veszélyére figyelmeztet, s kijelenti: „a zsidó szellemiség legkárosabb befolyása éppen a nemzetmegosztó propaganda útján érvényesült a legutóbbi században igen sokszor,

s érvényesül ma is. [...] Két zsidótörvényt is hoztunk; a harmadik előkészületben van, s közben folyik a gazdasági élet hungarizálása kis alkalmazottak kihajigálásával s a zsidó vagyon érintetlen fenntartásával. Joggal vetik fel a kormány ellen, hogy e kérdésben erélytelen és határozatlan, hiszen a zsidó töke szolgáltatásban elhelyezkedett előkelőségek valósággal ügyvédeivé lettek a zsidóknak s valóban akadályozzák az erélyes megoldást. Már-már magunk is hajlamosak leszünk a zsidók nélkülözhetetlenségét és a magunk alacsonyabb rendűségét öntudatos következetességgel hirdető mese igazságának elismerésére. [...] a zsidó vagyon kérdésének megoldásával és csak ezen az úton lehetne leghatásosabban a megoldás felé elindítani az arányosabb és igazságosabb vagyonmegoszlás és jövedelemeloszlás alapvető szociális kérdését, ami nélkül – anélkül, hogy a termelést veszélyeztető túlzásokba esnénk – nincs és nem is lehet belpolitikai kibontakozás. [...]

A nemzetiségi kérdésben a megértést hirdetjük s evvel szemben, a Miniszterelnök Úr minden kijelentése és írása ellenére is, lépten-nyomon találkozunk a teljes értetlenség megnyilatkozásaival [...].

A külpolitikában a leggondosabb mérlegelés és megfontolás alapján állunk a tengely oldalán [...]. E politika sikerének azonban elengedhetetlen előfeltétele a másik fél teljes bizalma [...]. Ezt mindannyian tudjuk és mégis tűrjük, hogy [...] ezt a bizalmat állandóan veszélyeztessék felelőtlen személyek [...] és sajnos kormánypárti tagok és hivatali tényezők meggondolatlan nyilatkozatai.”

1941. május 11. A magyar napilapok nagy része emlékezik arra, hogy nyolc esztendeje tölti be a vallás- és közoktatásügyi miniszteri tisztséget (az 1938 nyaratól 1939 februárjáig tartó szünetet leszámítva, de beleértve 1938 májusa és júliusa közötti tárca nélküli miniszterségét, amikor „nemzetnevelésügyi” miniszter; lásd 1938. május 14. – 1938. július 11.).

Az Ujság a minisztersége alatt elért eredményeket sorolva kiemeli: „1934-ben megteremtette az egységes gimnáziumot [lásd 1934. június 2.], a hazai gazdasági élet korszerű kifejlesztésére megalkotta a gyakorlati gazdasági középiskolát [lásd 1938. április 30.], életre hívta a nevelési életpályákra előkészítő líceumokat és az erre épített tanítói akadémiát [lásd 1938. április 30.], megszervezte az Országos Közoktatásügyi Tanácsot, a magyar közoktatásügy központi szervezetét [ez már 1871-ben létrejött], életre hívta az Országos Felsőoktatási Tanácsot [lásd 1936. május 11.], amelynek tudós tagjai egységesen irányítják a magyar művelődéspolitikát, a gazdasági felsőoktatás elmélyítésére megalkotta a József nádor műszaki és gazdasági egyetemet [lásd 1934. június 2.], a közgyűjteményeknek a Magyar Nemzeti Múzeum keretében történt egyesítésével biztosította a tudományos munka és kutatás zavartalanságát [lásd 1934. június 2.], megalkotta az Országos Művészeti és Irodalmi Tanácsot [lásd 1934. június 2.], a magyar művelődés és művészet alakító, véleményező szervét, a leventeservezetben megoldáshoz segítette a nemzetvédelmi nevelést,

sorozatos ösztöndíjakat vívott ki, hogy felemelje és elindítsa életútjukon a szegénysorsú magyar gyermekeket [lásd 1937. augusztus 28.], bevezette a progresszív tandíjat [lásd 1933. június 3.], egységesítette a tankönyveket, leszállította ezeknek árát [lásd 1932. október 11. és 1933. június 3.] és nem szűnő erővel hirdette és végezte a munkát: művelt nemzetet teremteni, amely nagy népek tengerében a minőségi emberrel állja meg helyét. [...] szívósságával nemcsak tervbe vette, hanem véghez is vitte a magyar oktatásügy teljes átalállítását. Ez az új magyar művelődési politika érezte, hogy a harcot csak úgy nyeri meg, ha mélységes szociális tartalommal vegyül. Hóman Bálint a szociális munka nehézségeit is vállalta, vándortanítói felkeresték a magyar tanyavilágot, az Alföld szétszórott településeit, hogy a magyar föld minden zugába elvigyék és hirdessék a magyar betűt és magyar művelődést. Kilencven vándortanító működött a csonkaországban s a munka megbecsülésére és értékelésére elég annyit írunk, hogy a vándortanítói intézményt a külföldi államok közül például Törökország tőlünk tanulta el [lásd 1938. február 5.]. [...] néhány nappal ezelőtt jelent meg a nyolcosztályos népiskolák tanterve, amely döntő módon viszi előbbre a magyar népművelést. A terv szerint 9000 hazai népiskola közül öt és félezer tér át a nyolc osztályos rendszerre. A nyolcosztályos iskolák bevezetésének előkészítése során 2500 új tanítói állást szerveztek, 1000 új tanítói lakást létesítettek. [...] Még nem mérhetjük fel az újítás kihatását, de a következő évek új magyarsága, a paraszti mélyrétegből felemelkedő bátor, tiszta és nyílt férfiak serege, a művelt magyar falvak sora majd megmutatja, mit jelent egy nép életében a tudás és műveltség.”

Ehhez a Pesti Hírlap hozzáteszi: „Nyolcéves kultuszminiszterségének egyik legnagyobb jelentőségű és talán legbonyolultabb feladatát, a visszatért területek magyar kultúrájának az anyaország szellemi életébe való bekapcsolását is ugyanazzal a tervszerűséggel és céltudatossággal hajtotta végre, amellyel minisztersége egész ideje alatt szolgálta a magyar nemzeti kultúra célkitűzéseit.”

1941. május 24. – június 8. Kárpátaljai és erdélyi – számos kulturális és oktatási intézményt felkereső – munkakörútja.

25-én az ungvári Művészeti Hetek kiemelt eseményén, a Kárpátaljai Tudományos Társaság díszközgyűlésén vesz részt és mond beszédet, melynek végén megállapítja: „Kárpátalja ruszin népe egy kisebb közösség a nagy történeti magyar közösség keretében. A magyarságnak igenis van ahhoz kellő műveltsége, van ahhoz kellő belátása és van ahhoz kellő ereje is, hogy megadhassa ennek a népnek, de más nemzetiségeknek is a maguk népi műveltségének a szabad gyakorlását. Ez a magyar testvériség alapelve. És ha ennek keretében hozzuk egymáshoz közelebb az itt élő, különböző nyelveket beszélő testvérnépeket, akkor a magyar történeti közösség, amelyet valamikor régen Szent István királyunk alapított – élő valósággá lesz. Akkor lesz Magyarország naggyá és akkor

Hóman parlamenti dolgozószobájában száz székely kisfiú és kisleány jelenik meg, a miniszter előző évi, székelyföldi látogatását viszonzva – Hóman és felesége hosszan elbeszélget velük, és mindnyájuknak két-három értékes mesekönyvet adományoz, 1942. március 17.

fogja ennek az országnak minden fia ezt a földet a maga igazi kenyéradó és istápoló édesanyjának érezni!”

26-án Kozma Miklós kormányzói biztos társaságában a következő településeket látogatja meg: Perecseny, Turjaremete, Polena, Vezérszállás, Alsóve-recke, Volóc, Iszka, Repenye, Vízköz, Ökörmező, Alsószinévér, Alsókalocsa, Bustyaháza.

27-én Máramarosszigetre érkezik, majd Petrova, Felsővisó, Naszód, Bethlen, 28-án pedig Somkerék, Beszterce és Dés következik.

29-én visszatér Budapestre, majd 30-án ismét Erdélybe utazik: Szeretfalva, Szászrégen, Csíkszereda (31-én részt vesz a csíksomlyói pünkösdi búcsún), június 1-én Homoródfürdő, Székelyudvarhely, Székelykeresztúr, Fiátfalva, Csíkszereda, június 2-án Csíkcscsó, Madéfalva, Csíkmadaras, Csíkkarcfalva, Csíkszenttamás, Csíkszentdomokos, Tekerőpatak, Gyergyószentmiklós, Gyilkos-tó, Békás-szoros, 3-án Sepsiszentgyörgy, Árkos, Maksa, Kézdivásárhely, Torja, 4-én Marosvásárhely és Gernyeszeg az útja állomásai.

Június 5-e és 7-e között Kolozsvárott tartózkodik; 6-án részt vesz Alpár András joghallgató kormányzógyűrés doktorrá avatásán, ahol a kormányzó képviselőtében mond beszédet; az ezt követő ebéd pohárköszöntőjében kijelenti: „Erélyes helytállásra, egységes magatartásra, együttés harcra van szüksége ennek a népnek; hogy elérje azt, amit el kell érnie. Ki kell vetnünk mindenkit

magunkból, aki visszavonást szít. Meg kell bélyegezni azokat, akik az elválasztó mozzanatokot kiélezzik és akik a meg nem értés és illojalitás álláspontjára helyezkednek. Hangoskodó jelszavakkal nagy célokat elérni nem lehet. Az anyaországból jött magyarok tanuljanak az erdélyi, felvidéki és délvidéki magyaroktól. [...] A sovén álláspont lehet elméletben nagyon szép, de gyakorlatban nem szolgálja a nemzet érdekeit. Ragaszkodnunk kell ahhoz, amit régi királyaink is hirdettek, hogy a nemzetiségek más nyelven beszélő honfitársaink, és azokkal szemben türelmeseknek és megértőknek kell lennünk. Viszont meg kell követelnünk mindenkitől, aki a Kárpátok medencéjében él, a teljes lojalitást, a magyar állameszme megértését és elfogadását.”

Kolozsváron „behatóan” foglalkozik „a nemzetiségi vidékeken beékelten lakó, úgynevezett szórványmagyarság iskolai és kulturális gondozásának kérdésével” és az erdélyi népművelés megszervezésével; fogadja a kolozsvári diák-egyesületek vezetőit, majd a román egyetemi hallgatók küldöttségét.

Június 7-i sajtónyilatkozatában megállapítja: „A román tanítószág nagy részének eltávószása miatt a románlakta vidékeken nagy tanítóhiány volt s ide a nép nyelvét ismerő tanerőket kellett keresnünk, akik a békés együttélés szellemi és lelki előfeltételeit neveléssel, tanítással meg tudják teremteni, és a nem magyar anyanyelvű gyermekekkel a tőlük elidegenített magyar hazát és nemzetet megismertethetik. A tanszemélyzet evégből történt átcsoportosítását jórészen végrehajtottam. [...] Kolozsvárra főképpen a korábbi látogatásom alkalmával még meg nem érett tudományos és művészeti kérdések megtárgyalása céljából jöttem. Sikerült az egyetem, az Erdélyi Múzeum Egyesület, az új Erdélyi Tudományos Intézet vezetőivel és tagjaival az alapvető problémákat tisztáznunk s az újjászervezés folyamatban van. Az Erdélyi Múzeum Egyesület gyűjteményei és az Erdélyi Tudományos Intézet, valamint a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum, a marosvásárhelyi Teleki Téka és Erdély több művelődési intézményei jelentős támogatásban részesülnek, hogy még ez év folyamán megkezdhesék rendszeres munkájukat.”

1941. június 14. Kihirdetik az 1941. évi VII. törvénycikket az irodalmi és a művészeti művek kölcsönös védelme tárgyában Berlinben, 1940. évi november hó 6. napján kelt magyar–német egyezmény becikkelyezéséről (a két fél művei „a másik Szerződő Fél területén ugyanazokat a jogokat élvezik, mint a belföldi szerzők”).

1941. június 17–21. Meghívására Giuseppe Bottai olasz nemzetnevelésügyi miniszter Budapestre, valamint Esztergomba és Kolozsvárra látogat (Bottait fogadja a kormányzó és Bárdossy László miniszterelnök is; június 20-án a kolozsvári egyetem – Hóman jelenlétében – díszdoktorává avatják).

1941. június 26. Részt vesz azon a minisztertanácsi ülésen, amely kimondja a Szovjetunió és Magyarország közötti hadiállapot beálltát (népbírószági perének ez lesz a fő vádpontja; bővebben lásd e kötetben: 384).

1941. július 24. Rendeletet bocsát ki „a nem magyar anyanyelvű gyermekek középiskolai oktatásának szabályozásáról. A rendelet értelmében azokban az iskolákban, amelyekben eddig két nyelven: magyar nyelven és a gyermek anyanyelvén tanítottak, a következő iskolai évtől kezdve csak a gyermek anyanyelvén kell tanítani. Ez a rendelkezés természetesen nem érinti a magyar nyelvnek mint tantárgynak a tanítására vonatkozó kötelezettséget. A szülők kívánságára azonban a vallás- és közoktatásügyi miniszter megengedheti azt, hogy azokban az iskolákban, amelyekben a tanítás eddig is két nyelven folyt, a tanítást ilyen módon folytassák.”

Egy másik, ugyanekkor kiadott rendelete szerint „a nem magyar anyanyelvű környezetben élő magyar gyermek iskolai tanulmányait vagy magyar iskolai tagozatban vagy vándortanító útján [lásd 1938. február 5.] vagy magyar internátusban vagy egyébként magyar környezetben elhelyezve köteles folytatni”.

1941. augusztus 31. Kihirdetik az 1941. évi XII. törvénycikket a közoktatásügyi igazgatás egyszerűsítéséről (a tankerületi főigazgatók hatáskörének kiterjesztése).

1941. szeptember 6. Sajtótájékoztatóján a közoktatásügyi igazgatás egyszerűsítése mellett bejelenti: „A kormány a falusi szegény lakosság valóban tehetséges fiai számára meg akarja könnyíteni a gimnázium elvégzését. A támogatásban részesülő falusi szegény tanulókat képességvizsgálaton válogatják ki és részint internátusokban, részint megfelelő családoknál helyezik el. Az akció a mostani tanévben megindult, Mohácson, Jászapátiban és Besztercén gimnáziumi internátusokban, több vidéki gimnázium mellett pedig egyelőre családoknál helyezik el a tehetségvizsgán kiválasztott falusi fiukat, akik teljes tandíjmentességet kapnak. A tervszerűt a költségek a Horthy Miklós Ösztöndíjalap [lásd 1937. augusztus 28.] keretében találják fedezetet, részint a bukott tanulóknak bizonyos járulékaiból, részint a beírási mellékdíjnak a jövőben alkalmazandó szerény emeléséből, évente 250 tehetséges falusi szegény fiú iskoláztatását vették tervbe, ami nyolc év alatt 2000 új, csupán tehetséges gimnazistát jelent. Ebben a tanévben mintegy száz tanulóval indul a nagyjelentőségű kísérlet, amelynek végrehajtásánál az egyházak munkájára is számít a kultuszminiszter.” (Lásd még: 1942. április 4. és 30.; ennek az akciónak a segítségével kerül például a középiskolába Pápára Csoóri Sándor.)

Emellett: „A közeli napokban megjelenik a nyolcosztályos népiskola tervre, amelynek célja a nemzeti érzés és a valláserkölc forrásaiból táplálkozó maradandó értékű nemzetnevelés. Ebben az iskolaévben 5400 iskola tér át a nyolcosztályos rendszerre, az iskoláknak körülbelül 61 százaléka, de ez az ország tanítóinak [helyesen: tanulóinak] 78–80 százaléka igénybevételeét jelenti.”

1941. szeptember 14. Győrtől részt vesz az édesapjáról, Hóman Ottóról elnevezett Szent Orsolya-rendi tanintézet kápolnájának felavatásán, ahol beszédet

Bogdan Filov bolgár kultuszminiszter hivatalos magyarországi látogatásán Hóman Bálinttal a budapesti bolgár iskolában, 1941. október 16.

is mond (népbíróági perének ez lesz az egyik vádpontja; bővebben lásd e kötetben: 385; lásd még: 1941. február 1.).

1941. szeptember 25. A Magyar Történelmi Társulat közgyűlésén mondott elnöki megnyitó beszéde (népbíróági perének ez lesz az egyik vádpontja; bővebben lásd e kötetben: 385). A közgyűlésen jelenti be a munkáját hamarosan megkezdő Teleki Pál Tudományos Intézet megalakulását is (lásd még: 1941. december 6.).

1941. október 12. A kormánypárt (Magyar Élet Pártja) székesfehérvári pártvezetőségének értekezletén mond beszédet (népbíróági perének az lesz az egyik vádpontja; bővebben lásd e kötetben: 385–386).

1941. október 15–18. Bogdan Filov bolgár miniszterelnök és közoktatásügyi miniszter hivatalos látogatása Magyarországon (Budapest mellett Esztergomot, Székesfehérvárt és a Balatonkenesét keresi föl; lásd még: 1941. február 17–21.).

16-án Hómannal kicserélik a magyar–bolgár kulturális egyezmény (lásd 1941. február 18. és november 20.) megerősítő okiratait.

1941. november 9. Az 1919 után ismét magyar nyelvű intézménnyé váló, felújított kolozsvári Nemzeti Színház ünnepélyes megnyitó előadásán a kormányzó képviselőletében vesz részt.

1941. november 20. Kihirdetik az 1941. évi XVI. törvénycikket a szellemi együttműködés tárgyában Szófiában az 1941. évi február hó 18. napján kelt magyar–bolgár egyezmény becikkelyezéséről (kétoldalú kulturális, tudományos és oktatási megállapodás; lásd még: 1941. február 18. és október 15–18.).

1941. december 6. Szerény ünnepség keretében átadja rendeltetésének a budapesti Horthy Miklós Nemzeti Sportcsarnok „kiscsarnokát” (ma ez a Gerevich Aladár Nemzeti Sportcsarnok; a kormányzó 1942. február 28-án látogatja meg először, ekkor is Hóman mond üdvözlő beszédet).

1941. december 6. A 8.646 M.E. számú rendelettel megalakul a Gróf Teleki Pál Tudományos Intézet a „nemzeti tudományok művelésére”, „feladata a magyarság s a vele együtt élő és szomszédos népek életének – történetének, állami és társadalmi berendezkedésének, gazdasági és művelődési állapotának – módszeres tanulmányozása és ismertetése”, illetve a béke-előkészítés tudományos megalapozása.

Három tagintézménye: Államtudományi Intézet (Budapest), Magyar Történettudományi Intézet (Budapest – ezt a másik kettővel szemben ekkor alapítják) és az Erdélyi Tudományos Intézet (Kolozsvár). (Lásd még: **1941. szeptember 25.**)

1941. decembere – 1945 tavasza Hóman a Teleki Pál Tudományos Intézet elnöke (tisztségét díjazás nélkül látja el).

1941. december 31. Kihirdetik az 1941. évi XX. törvénycikket a visszafoglalt délvidéki területeknek a Magyar Szent Koronához visszacsatolásáról és az országgal egyesítéséről.

1942. február 1. Hatályba lép 1942. évi 239.000 sz. rendelete a sportszövetségek szervezetének szabályozásáról.

A rendelet 2. § (3) bekezdése szerint: „(3) Sportszövetség tisztikarának vagy más szervének és sportegyesületnek tagja nem lehet az, akit az 1941. XV. tc. 9. §-a értelmében zsidónak kell tekinteni. Az olyan sportegyesületet, amely ennek a rendelkezésnek nem felel meg, fel kell oszlatni.” Ezzel egy jelentős társadalmi csoport sportegyesületi tagságát tiltja meg; felelőssége akkor is fennáll, ha a rendelettel a „keresztény sporttársadalom kérésének” igyekszik eleget tenni, annak még radikálisabb követeléseit mérsékelve (mindez perében is szerepet játszik, lásd e kötetben: 423–424 [745–746. jegyzet]).

1942. február 10. Az MTI tudósítása szerint: „1932-ben választották meg Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi minisztert első ízben Székesfehérvár országgyűlési képviselőjévé [lásd 1932. november 20.]. Az azóta eltelt tíz év alatt a város, nagyrészt Hóman Bálint segítségével, példa nélkül álló fejlődést ért el. A város vezetősége most elhatározta, hogy tízéves képviselőisége alkalmából üdvözlí a minisztert.” (Lásd még: **1942. június 29.**)

1942. február 24. Megjelenik *A történelem útján* című cikke az Új Fehérvár című lapban (népbíróági perének ez lesz az egyik vádpontja; bővebben lásd e kötetben: 386).

1942. március eleje körül egy ismeretlenhez intézett levelében hosszan ír a németsegről és a háborúról alkotott álláspontjáról: „És ki szereti a németeket? Ez az a kérdés, amely igen kellemetlenül érinti és nagy zavarba hozza őket. Az északi

foktól a Gibraltárig egyetlenegy ilyen nemzet sincs. Csak mi voltunk azok, csak mi szerettük őket és erre ők ma azzal válaszolnak, hogy folyton fejbe vertek bennünket, úgy itt benn nálunk (Volksbund, német iskolák stb.), mint külpolitikájukkal. [...] Itt Európában csak egy hűséges barátja van a németeknek, s ezek mi vagyunk. Nem is annyira azért, hogy mit teszünk és mit mondunk, hanem földrajzi adottságunk, fekvésünk és sorsunk által, amelyek az egymásrautaltságot elkerülhetetlenné teszik. [...] Ezek sokkal erősebb kötelékek, mintha száz százalékgig lefekszünk és száz százalékgig hajtjuk végre a náci programot, pl. a zsidókérdést, mint azt a románok tették. Ezen földrajzi adottságokból kifolyólag minket kell nekik erősíteni, s ha minket erősítenek, akkor magukat is erősítik.”

Nyilvános megszólalásaihoz képest meglepő következtetésre jut a hadihelyzetről (amit még furcsábbá tesz, hogy később – több kortársa visszatekintése szerint még 1944 nyarán is – ismét bízik a német győzelemben): „a németek olyan fába vágják a fejszéjüket ezzel az orosz háborúval, amire ők nem is gondoltak. Tény az, hogy itt villámháború nem lesz. Ez alatt persze nem azt gondoltam, hogy a németek az erőket nem úgy fogják alkalmazni, mint azt a villámháborúban szokás, hanem azt, hogy a háborút nem tudják sem fegyverszünettel, sem békekötéssel befejezni, mert gyors döntés itt nincs, sőt azt hiszem, hogy ezen a harctéren a döntés lehetősége egyáltalán nem áll fenn. Az ellenfél politikai rendszere, a nép jellege, a táj-jelleg, a végtelen kiterjedések, elodázzák a döntés lehetőségét. Megverhetik a németek az ellenséget a Dnyeszternél, a Dnyepernél, megverhetik a Volgánál és talán az Urálnál, de a döntés nem lesz meg. A steril politikai rendszer, amelyet a kommunizmus alkotott, kizárta a csíráját egy politikai váltógazdaságnak, amely minden más politikai rendszerben át tudja vinni a kormányzatot attól a hatalomtól, amelynek eddig ellenzéke volt és így politikai irányt tud változtatni. Ezért, bár hadtörténelmi elvi alapon nagyon helyes az a felfogás, hogy Magyarország sorsa a Volgánál dől el, de ebben a konkrét helyzetben ezt nem tartom találónak. Túlságosan dogmatikus. [...] A kiterjedések olyan óriásiak, hogy valahol meg kell állanunk és ebből a szempontból azt mondom, hogy nekünk jobb előbb, mint utóbb. Mi nem vagyunk nagyhatalom, mint a németek. Ezek a kiterjedések messze túlhaladják lehetőségeinket és tehetségünket. [...] A lényeg az, hogy lesz keleti front. Hosszú háború lesz és a döntés nem itt lesz és a mi sorsunk sem itt lesz eldöntve [...]. Talán Londonban, ha a németeknek lesz módjuk és kedvük a csatornán átkelni, talán spanyol, francia vagy belga földön, ha a szövetségeseknek lesz kedvük és bátorságuk partra szállni. De hogy ez a döntés kinek a javára fog meghozatni, hogy az isteni Gondviselés útjai e döntés meghozatalánál merre járnak, azt csak Ő tudja. Én azt hiszem, hogy egyik fél sem fog győzni. [...] Ezért jó lesz a háborút mindinkább a mi kisebb tehetségű és korlátozottabb hatóerejű szempontjainkból kifolyólag nézni és nem a német nagyhatalom szemüvegén át. A villámháború kábulatából, sajnos, nekünk is fel kell ébrednünk és hosszú

háborúra berendezkednünk. [...] Én ugyanis azt hiszem, hogy a mi sorsunk már el van döntve Berlinben a politikusok által. Ők már pontosan tudják, hogy hogyan akarják elrendezni az új Európát. [...] A német Európa egy völkisch Európa lesz és nem a mi Európánk a nemzeti, történelmi Magyarországgal. A völkisch Európában a német koncepcióban nem urak, hanem – könnyen – megtűrték lehetünk a saját portánkon. [...] Minél hatalmasabb lesz a német győzelem, annál nagyobbak lesznek a rendezés hátrányai a számunkra, még abban az esetben is, hogy ha az egész magyar hadsereggel a Volgán harcoltunk volna. Száz százalékos német győzelem száz százalékos völkisch Ungarnt jelent. [...] Természetesen bennünket nem úgy kebeleznének be, mint a lengyeleket és cseheket, mi tarthatnánk magyar egyetemeket, magyar iskolákat, magyar színházakat stb. is, de ezzel szemben német egyetemeken és német iskolákban csak a völkisch tanárok és tanítók taníthatnának. A Volksbundot felfegyvereznék, illerve katonai alakulatokba szerveznék. Ez a valóság a német elképzelésben és szükségszerű következménye a mai német völkisch elképzelésnek. [...] Ezért mindent egybevetve azt hiszem, hogy várunk kell. Ne siessünk. Ne akarjunk németebbek lenni a németnél. Tartsuk szárazon a puskaport és gondoljuk meg, hogy mi nem nagyhatalom vagyunk és ne nagyhatalmi fejjel gondolkozunk. Nem helyezkedhetünk mi magyarok a németekkel azonos álláspontra. A háború hosszú háború lesz; erre és nem a villámháborúra kell berendezkednünk. [...] most következik a valódi háború, amely attól tartok, évekig el fog tartani.”

1942. március 9. Kállay Miklós kormányának megalakulása. Ez alkalommal – Hóman jegyzetei alapján – Kállay „Kifejtette, hogy bár tudomása van arról, hogy az ő megbízását nem helyeslem s vele szemben igen éles megjegyzéseket tettem, mégis arra kér, hogy tekintettel »a személyemben rejlő kiváló értékekre« s a fennálló nehéz helyzetre, továbbá a »Gömbös-kormányban folytatott harmonikus (?) együttműködésünkre«, vállalam a tárcát. Én hivatkoztam arra [a] körülményre, hogy már december 16-án mint megmásíthatatlan elhatározásomat jelentettem be lemondásomat Bárdossynak, akivel szemben a legteljesebb bizalommal viseltetem, tekintettel továbbá arra, hogy Kállay vállalkozását politikai szempontból szerencsétlennek tartom, amint hogy a közvélemény is e megbízás nyomán liberális és zsidóbarát irányba való balra hajlástól és tengelyellenes vagy legalábbis kevésbé tengelybarát irányba való eltolódástól tart, hivatkozva végül a pártvezetőség passzív magatartására az ellenem intrikáló képviselőkkel szemben; valamint a kormányzó bizalmának megrendülésére, a tárcavállalást elhárítottam magamtól. Ő kifogástalanul udvarias, sőt baráti modorban hosszasan kapacitálni igyekezett s a kormányzó úrra hivatkozva, az ő nevében is kérte elhatározásom megmásítását. Érveivel nem tudott meggyőzni, de a kormányzó úr óhajára való tekintettel néhány órai gondolkodási időt kértem, előre is kijelentve, hogy a tárcát csak az esetben vállalhatom, ha

Kállay Miklós kormánya; ülő sor: Reményi-Schneller Lajos pénzügyminiszter, Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter, Kállay Miklós miniszterelnök, Hóman Bálint vallás- és közoktatásiügyi miniszter, Bartha Károly honvédelmi miniszter; álló sor: Varga József kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter, Radocsay László igazságügy-miniszter, Györffy-Bengyel Sándor közellátási tárca nélküli miniszter, Bánffy Dániel földművelésügyi miniszter, Bárczy István, a miniszterelnöki hivatal adminisztratív államtitkára, 1942. március 9.

- 1) Bárdossy kormányának valamennyi tagja a helyén marad és megnyugtatást kapok a tekintetben, hogy rövid idő múltán Bárdossy is visszatér külügyminiszterként a kormányba;
- 2) a tárcavállalás esetén még az eskütétel előtt miniszteri értekezletet fog tartani s ott határozottan leszögezi programját és állásfoglalását a külpolitikában, a zsidókérdésben, a szociális kérdésben s általában a jobboldali vonalvezetés továbbvitele tekintetében;
- 3) az új miniszterelnök félreérthetetlen nyilatkozatot fog tenni a nemzeti-ségi kérdésben s az e téren teendő intézkedések tekintetében az egész kormány, különösen pedig a belügyminiszter és a honvédelmi miniszter a legteljesebb szolidaritással fog velem együttműködni s az egész kormány kifejezetten is viseli a felelősséget minden e körbe tartozó kormányzati cselekményért;
- 4) hosszabb pihenésre lévén szükségem, a közelgő húsvéti ünnepek alkalmával négyheti szabadságot vehetek;
- 5) az általam alkalmasnak jelzett időpontban politikamentes látszattal távozhatom még ez év nyarán a miniszteri székből; a kormányzó úrral leendő előzetes megbeszélés alapján.

Hangsúlyoztam, hogy kizárólag a Kormányzó Úr parancsára vállalom a tárcát, tekintettel a háborús állapotra.”

Éjfélig tartó egyeztetések után, „a már említett feltételek mellett vállaltam a tárcát. A meggyőződésem ellenére történt tárcaváltás nagyon felizgatott. [...] Így néhány hónapra vállalom kellett az új kormányban legalábbis két-értelmű szerepemet. Sajnos, nem lévén vérbeli politikus, mindig leszerelnék, ha lelkiismereti kérdésre s a közérdekre hivatkoznak.”

1942. március 10. Hóman az új kormány eskütételét megelőző miniszteri értekezleten a közvélemény hangulatváltásáról szól, s – legalábbis későbbi feljegyzése szerint – megjegyzi: „Általában liberális és kevésbé zsidóellenes irányról, másfelől feudális irányú konzervatív eltolódásról beszélnek [...]. Külpolitikai tekintetben határozott nyilatkozatot kértem. Kállay mind a tengelypolitikába, mind a zsidókérdés és a jobboldali politika tekintetében határozott és teljesen megnyugtató választ adott, sőt odáig ment, hogy most már attól félhetünk, hogy Imrédyhez hasonlóan mindkét tekintetben túl fog lőni a célon. Ez pedig veszedelemmel jár, mert esetleg több magyar vér feláldozásához vezethet (neki bizonyítania kell feltétlen németbarátságát).”

Az eskütételük utáni kormányzói kihallgatáson elmondja, hogy kizárólag Horthy kívánságára vállalta a tárcát, „és megkértem, hogy ha néhány hónap múlva lemondásomat előterjesztem, távozásom elé többé ne gördítsen akadályt. Ezt az ígéretet megkaptam.”

1942. április 4. Nyilatkozata a „tehetségmentő” akcióról (lásd 1941. szeptember 6.).

Miniszteri osztálytanácsosa, Szombatfalvy György szerint: „A múlt év augusztusában kiadott miniszteri rendelet félmillió pengő évi bért biztosított ezeknek a falusi tehetségeknek megmentésére. Ez az összeg, 600 pengő iskoláztatási költségét véve alapul, évenként 833 tanuló iskoláztatását teszi lehetővé.

Mivel nyilvánvaló, hogy ez a szám a vezető réteg felfrissítése szempontjából nem jelentős, gondoskodnak majd az összegnek évenkénti negyedmillió pengővel való felemeléséről. Ez a művelet nyolc év múlva 4000 tehetséges falusi szegény fiú középiskolai taníttatását teszi lehetővé.”

1942. április 30. Hóman megnyitja a budapesti Árpád Gimnáziumban „azt a háromnapos tanári továbbképző tanfolyamot, amelyet a kormány a falusi magyar tehetségmentéssel kapcsolatos versenyvizsgák módszerének elsajátítása céljából vidéki gimnáziumi tanárok részére rendez” (lásd még: 1941. szeptember 6. és 1942. április 4.). Beszédében kiemeli: „A társadalomnak és államnak [...] komoly és céltudatos nevelőmunkával, az erkölcsiség fejlesztésével és az értelmi műveltség gyarapításával a legmagasabb fokra kell emelniük az egyéni kötelességérzést, a népi közösségtudatot, a nemzeti hivatásérzetet. De épp oly fontos kötelességük a tehetségek megfontolt kiválasztása, hogy a nép minden fia hozzájusson a maga hajlamának és képességeinek megfelelő munkához, s a nemzeti élet minden őrhelyére a maguk hivatásának betöltésére alkalmas személyek

kerüljenek: [...] A középiskolán és az egyetemen a kiválasztás hanyag gyakorlása miatt keresztülvergődő s végül minden komoly készütség nélkül oklevélhez jutott személyek képességeiknek és műveltségüknek meg nem felelő pályákon törnek érvényesülésre, elzárva az utat az arra való tehetségek elől. [...] Másfelől pedig nagyképeségű, magas műveltségű, vezetésre hivatott kiváló egyéniségek kényelmi szempontból avagy anyagi okokból elhárítják maguktól a hozzájuk illő feladatokat [...]. [...] A tandíjkedvezmények, ösztöndíjak, segélyek és egyéb szociális kedvezések odaítélésénél egyes-egyedül a ráutaltság, a szorgalom és a tanulmányi eredmény lehet irányadó. [...] Ezt az alapelvet igyekeztem érvényesíteni [...]. [...] A középfokú és középiskolákban, valamint az egyetemen nemrégén életbeléptetett új degresszív tandíjrendszer, a kisemberek gyermekei számára rendszeresített Horthy Miklós-ösztöndíjak, a folytonosan fejlesztett diákközpont-hálózat, az egyetemi diákasztalok és egyéb diákszociális intézmények segítségével magyar népünk legtöbb tanulni vágyó és tanulásra képes szegény fia számára máris lehetővé tettük tanulmányaiknak gondtalan folytatását. De nem történt kellő gondoskodás a falusi szegénység fiainak támogatásáról, mert itt a kedvezményezés nem elegendő, teljesen ingyenes ellátásról és tanításról kell gondoskodnunk. [...] A magyar értelmiségi rétegből kirekesztett zsidók és az eddig hamis szempontok szerint helytelenül kedvezésekben részesített hanyag és tehetségtelen tanulók helyébe lépő életerős népi gyermekek tanulmányainak biztosítása által meggyorsítjuk a társadalom folytonos megújulásának egészséges folyamatát. [...] a magyar életnek [...] elméletileg és gyakorlatilag egyaránt alaposan képzett, erős felkészültségű, szilárd keresztény magyar világnézettel felfegyverkezett, munkás és szociális érzésű magyar fiatalságra van szüksége. Ez az út vezet a nép boldogulásához, a nemzet felemelkedéséhez, az ország megerősödéséhez. [...] A tanárookra azonban nehéz felelősség hárul már a kiválasztás alkalmával, később a nevelés folyamán is. [...] Folytonosan munkálkodniuk kell azon, hogy a társadalom különböző csoportjaiból és rétegeiből jött gyermekek és ifjak valóban egységbe forrjanak. Vigyázniok kell, nehogy a társadalmi emelkedés miatt a gyermekek teljesen elszakadjanak a maguk szerény családjától, falusi otthonától és korábbi sorstársaiktól, avagy pedig szerencsésebb társaik mellett valami alsóbbrendűségi érzéssel küszködve induljanak az élet útjára. A társadalmi kiegyenlítődés nagy nemzeti problémáját kell a megoldás felé segítenünk a városi és falusi, gazdag és szegény gyermekek egységes iskolai társadalmának kialakításával.”

1942. május 5. Rendeletben utasítja „a közép-, középfokú és szakiskolák igazgatóit, hogy azoknak a nyilvános tanulóknak, akiknek vagyoni helyzete atyjuk hadba vonulása következtében lényegesen rosszabbodott s emiatt tandíjfizetési kötelezettségüknek nem tudnak késedelem nélkül eleget tenni, az esedékes vagy hátralékos tandíj befizetésére minden lehető könnyítést a legnagyobb méltányossággal adjanak meg”.

1942. május 15. Értekezlet az elnökletével a kultuszminisztériumban a visegrádi királyi palota romjainak feltáráására 1934. december 31-én kezdődött ásatások folytatása ügyében (az esztergomi királyi palota és a Szent István alapította székesfehérvári bazilika 1934, illetve 1936 és 1938 között zajló ásatásai [lásd 1936. április 16., valamint 1938. augusztus 15. és 18.] mellett ezek a legjelentősebbek a korszakban).

Hóman „a legmesszebbmenő állami támogatást helyezte a további ásatás részére kilátásba s így lehetővé válik, hogy a visegrádi ásatásokat a legnagyobb erővel folytassák s az ottani nagy eredményeket konzerválják.” (az ásatások 1980-as évek végéig folytatódnak).

1942. május 21. Részt vesz és felszólal az orvosok továbbképzésére rendszeresen rendezett balatonfüredi Orvoshét záróülésén (a korábbi esztendőben is állandó vendége az Orvoshétnek; beszédében meg is említi, hogy miniszterként már tizedszer van jelen).

1942 tavasza és kora nyara „A Kormányzónál tett tisztelgésem alkalmával meggyőződtem róla, hogy bizalma irányomban valóban nem a régi. Bár a legkötelezőbb és megtisztelőbb módon nyilatkozott képességeimről, »bájos modoromról, tudományomról és miniszteri működésem nagy eredményeiről« és többször biztosított meleg személyes rokonszenvéről, arra a kérdésemre, hogy mi kifogása van, kijelentette, hogy »a nagy kérdésekben nem tudunk egyformán gondolkodni«. Mikor konkretizálni kívántam ezt, egyedül arra hivatkozott, hogy helyteleníti a latin tanítását a középiskolában s képtelennek tartja, hogy az ő kis leányunokája latinul tanul. Hivatkozott továbbá arra, hogy nem távolítottam el azokat a személyeket, akiket ő nem tart alkalmasnak tisztségükre, elsősorban Tárczay-Felcidest [Tárczay-Felcides Román osztályfőnököt, a honvédelmi, nevelési és testnevelési csoport vezetőjét], Sayt [Say Géza ügyosztályvezetőt, a képző-, iparművészeti és irodalmi ügyek vezetőjét] – akit a művészek és Tihamér Lajos megfűrtak – és Gerevichet [Gerevich Tibort]. Így azután, mondotta, »mindig az történik, amit Te akarsz s nem, amit én akarok«. Mikor ennek az álláspontnak helyességéről igyekeztem alkotmányjogi érveléssel meggyőzni, azt felelte, hogy egészen úgy beszélek, mint Bárdossy, aki szintén a miniszteri felelősségre hívatkozott. Ezt a beszélgetést megelőzte a fent jelzett sokféle okból történt lemondásomnak bejelentése, amit ő tudomásul is vett.”

1942. június 7. A szegedi Horthy Miklós Tudományegyetem a bölcsészet-, nyelv- és történelemtudományi kar által javasolt, első díszdoktori oklevelét Carl Gustaf Emil von Mannerheim finn marsallnak adományozza (Mannerheimet Aarne Wuorimaa finn követ képviseli).

Ezután az egyetem alapítása és továbbfejlesztése körül szerzett érdemeiért az univerzitás Horthy Miklós-émlékérmét adományozza Hómannak (valamint Varga József kereskedelem- és iparügyi miniszternek és Szily Kálmán kultuszállamtitkárnak).

A kitüntettek nevében Hóman mond bel- és külföldön is élénk visszhangot kiváltó beszédet, amely a Volksbunddal már korábban is meglévő konfliktusát tovább mélyíti, és újabb lökést ad lemondási szándékának megerősödéséhez (a beszéd perében – amelyben annak teljes másolata is megtalálható – szintén szerepet játszik, lásd e kötetben a peranyag 102., 350. és 544. jegyzeteit).

1942. június 29. Székesfehérvár a városháza közgyűlési termében köszönti őt, abból az alkalomból, hogy tíz év óta a város országgyűlési képviselője (lásd még: 1942. február 10.).

Farkas Sándor polgármester a város nevében „mélyseges hálájának akár kifejezést adni azért az értékes támogatásért, amelyben az ősi magyar koronázóvárost tíz éven át részesítette, s mint a történelemtudomány hivatott nagy mestere, az 1938-as Szent István-ünnepségek központjává tette. [...] üdvözlő beszéde végén Hóman Bálint miniszternek díszes albumot nyújtott át azokkal a kortörténeti emlékekkel, amelyek Székesfehérvárnak az elmúlt évtizedben végbement nagyarányú fejlődését örökítik meg kövekben, épületekben, szobrokban és festményekben.”

Hóman válaszában – politikai hitvallásának összegzése mellett – kijelenti: „Mikor az ember az öregkor küszöbéről visszatérint saját élete folyására és a körülötte zajló élet eseményeire, ellentétes érzelmek lesznek úrrá rajta. Ha azt vizsgáljuk, jól töltöttük-e be hivatásunkat, becsületesen teljesítettük-e a köz iránt tartozó kötelességünket, beváltottuk-e azt, amit vállaltunk és ígértünk, mit adtunk a közösségnek és mit kaptunk tőle – igen nehéz mindenképpen helytálló feleletet találnunk. Az egykori remények és a bekövetkezett tények, a merész céltűzések és a sokkalta szerényebb valóságok, az elszánt akarások és lassúbb ütemű cselekvések közt mutatkozó különbség, a szándék és az eredmény közötti eltérés mérlegelése az elégedetlenség borús érzését váltja ki belőlünk és a jövőt illetően könnyen lemondó hangulatba ejthet. Másfelől azonban a nagyvonalú cselekvésnek mindig útjában álló nehéz akadályok tüzetes ismerete s ez akadályok ellenére valóra váltott törekvéseinknek és terveinknek sikere, valamint az eszmények becsületes szolgálatának felemelő tudata s az a megértés és támogatás, amivel munkánk során találkoztunk, az elégedettség és megnyugvás derűs érzését kelti fel bennünk és megerősít a nemzet, a közösség szép jövőjébe vetett törhetetlen hitünkben. [...] nekem sem sikerült mindazt megvalósítanom, amit tíz év előtt országos viszonylatban és székesfehérvári vonatkozásban is tervbe vettem. Sok szép gondolatnak szárnyát szegték az adottságok és helyzetek, az elem tornyosuló akadályok. De viszont sok nagy terv mégis megvalósult és ebben nagy segítségemre volt munkatársaimnak, itt e városban pedig polgártársaimnak és az ő hivatott vezetőiknek mindenkor megértése, támogatása, tanácsa és kezdeményezése. [...] S így az elismerés voltaképpen ennek a székesfehérvári közösségnek egy tagját érte, s én azt jórészen vissza kell hogy hárítsam magára a közösségre, annak választott és hivatott vezetőire, s ezek között

legelsősorban az én kedves Csitáry Emil barátomra [a város polgármesterére]. [...] Székesfehérvár az utolsó tíz esztendőben példaadó szerepet töltött be a nemzet életében, mert hiszen ami itt történt kis keretek között, annak megvalósulása vezethet országszerte is népünk boldogulásához, a nemzet felemelkedéséhez.”

1942. július 2. Egyik utolsó miniszteri intézkedéseként felmenti a melléte mindvégig államtitkárként dolgozó Szily Kálmánt minisztériumi megbízatása alól (Szily ismét elfoglalja műegyetemi katedráját).

1942. július 3. E napon történt lemondása alkalmából a kormányzó „megemlékezve arról az értékes munkásságról, melyet közszolgálatá során csaknem négy évtizeden át a történeti tudomány fejlesztése, továbbá a vallás- és közoktatásügyi igazgatás, valamint a nevelésügy átszervezése és újjáalakítása terén kifejtett, a haza és a tudomány szolgálatában szerzett kiváló érdemeiért” a Magyar Érdemrend Szent. Koronával ékesített nagykeresztjét adományozza neki.

Országgyűlési képviselőként Hóman összeférhetetlenségi bejelentést tesz maga ellen, miszerint a Nemzeti Múzeum és a Teleki Pál Tudományos Intézet elnöki tiszte ugyan semmiféle díjazással nem jár, de feljogosítja az államkincstár tulajdonában lévő személygépköcsi használatára, amelyet igénybe kíván venni (1942. október 8-án az országgyűlés képviselőházának állandó összeférhetlenségi bizottsága kimondja, „hogy ebben az ügyben összeférhetlenség esete nem forog fenn”, tehát használhatja a hivatali autót).

Az MTI több oldalán át sorolja a minisztersége alatt elért eredményeket, és megállapítja: „mint Székesfehérvár képviselője továbbra is részt vesz a politikai életben. Tíz évi megfeszített politikai és közéleti munka után azonban most visszatér tudományos hivatásához és folytatja tíz éve megszakadt történelmi kutatásait. Emellett intenzíven kíván még foglalkozni a vezetése alatt álló tudományos intézeteknek, a Magyar Történeti Társulatnak, a Magyar Nemzeti Múzeumnak, a Gróf Teleki Pál Tudományos Intézetnek és még más közérdeklű tudományos, munkálatoknak irányításával. Teljesen a tudományos életnek szenteli tehát további munkásságát, semmiféle állást nem vállal, a fentebb említett intézményeknél betöltött elnöki tisztségei is mind tiszteletbeli állások.”

1942. július 4. A kultuszminisztérium tisztviselői előtt mondott búcsúbeszédében kijelenti: „Kérem, fogadjátok meg utolsó tanácsképpen, hogy az állami hivatal nem bér munka, nem hivatali állás, hanem szolgálat. Ez a szó: »közszolgálat« fejezi ki leghívebben a mi kötelességünket. Egyéni érdekünket félretéve kell hogy a közt szolgáljunk. [...] A kiválasztásnál a fő az, hogy mindig lelkiismeretünk szerint ítéljünk. Ez volt az alapelvem. Lehet, tudom is, hogy egyes esetekben tévedtem, de ennek ellenére állítom, hogy tiszta lelkiismerettel felelhetek mindazért, amit tettem személyi ügyekben és felelhetek azért, amit tárgyi ügyekben cselekedtem.”

Szily Kálmán is ekkor búcsúzik a minisztériumtól.

1942. július 9. A Magyar Élet Párjának rendkívüli pártértekezletén Lukács Béla országos elnök, majd Kállay Miklós miniszterelnök mond köszönetet Hómannak kilenc esztendőnyi, eredményes kultuszminiszteri tevékenységéért.

1942. július 19. Kihirdetik a még Hóman által előkészített 1942. évi VIII. törvénycikket az izraelita vallásfelekezet jogállásának szabályozásáról (törvényesen bevettből törvényesen elismertté minősítik vissza az izraelita vallásfelekezetet, amivel az 1895. évi XLII. törvénycikk érvényét veszti).

1942. július 23. Meghal nővére, Irén (július 25-én a tassi református temető Darányi családi sírkertjében helyezik örök nyugalomra; lásd még: **2001. október 13.**).

1942 decemberétől többször tárgyal Kállay miniszterelnökkel a béke-előkészítési szakmai munkálatairól, az ebbe bevonandó személyekről.

1943. március 17-i feljegyzése szerint ekkoriban közli Kállayval: nagy nehézségeket okoz majd, „hogy míg szomszédaink mindegyikének megvan a maga határozott nemzeti célkitűzése és programja, amit a háborúban küzdő felek mindegyike előtt folytonosan propagálnak, addig a magyar célkitűzésről nemcsak minden pártnak, de mondhatjuk minden személynek külön elgondolása van. Rendkívül elszomorító, hogy a nemzetiségi kérdésben a magyar társadalom ma sokkalta elfogultabb és primitívebb sovíniszta állásponton áll, mint valaha is a múltban. [...] Tudós professzorok és kormánypárti képviselők ágálnak a »tartományi gondolat« ellen, holott a vak is láthatja, hogy pl. Szlovákia visszatérése másképp, mint igen széleskörű autonómiával el sem képzelhető. Emiatt veszítettük el teljesen a velünk még öt év előtt is rokonszenvező szlovák politikusok bizalmát. Felhívtam továbbá figyelmét a külföldön minden oldalról szemünkre vetett és sok tekintetben jogos vádra feudális szellemű berendezkedésünkről és szociális elmaradottságunkról: Ezekre és más problémákra rámutatva felvettem, hogy konkrét programot és célkitűzést kell megállapítani a jövőt illetően.”

1943. április 14. A képviselőház új ülészakán a közoktatásügyi bizottság elnöke lesz (emellett a külügyi és a pénzügyi bizottság tagja).

1943. május Az MTA Történettudományi Bizottsága öt terjeszti föl a történeteszeknek kilenc évente odaítélhető nagyjutalomra. A díjról szavazó május 11-i zárt osztályülésen a vele már korábban konfliktusba keveredő Moór Gyula megtámadja a bizottság jelentését, és – az MTA szabályzatainak is ellentmondva – Szekfű Gyula *Állam és nemzet* című tanulmánygyűjteményét javasolja a nagyjutalomra, amit az osztályülés támogat.

A május 12-i összlülés 18:12 szavazati arányban Szekfűnek ítéli a nagyjutalmat – ennek következtében Szekfűvel való korábbi (az 1930-as évek közepétől gyöngülő) barátsága végleg megtörik (bár 1944-ben közbenjár Szekfű zsidó származású felesége mentesítése érdekében; Szekfű pedig öt védelmező levelet ír tanúkénti megjelenése helyett a perében, lásd e kötetben: 469–470).

Az összlés döntéséről a vele szemben ekkor már meglehetősen kritikus Angyal Dávid – Hóman gimnáziumi tanára és korábbi barátja – is feljegyzi naplójában: „ez igazságtalan. Szekfü és Hóman közt kellett volna megoztani a nagydíjat. Az egészet Moór Gyula csinálta. Igen okos és derék ember, de nagyon haragszik Hómanra. Ami azt illeti, Hóman megérdemli, hogy nem szeretik. De igazság mindenkéft. Ezt Moór is hangoztatja, de nem bírja átézni.”

(1943. május 12-i feljegyzés) Két nappal később Angyal ezt írja: „Hóman ma megjelent az Akadémiában. Rosszul bántak vele, kedden és szerdán és ő mégis eljött. Ez szép, jó modor volt.” Május 15-én pedig megjegyzi: „Ma Zemplén Géza [neves kémikus] megfogott és diadallal kérdezte, hogy örülök-e Hóman kudarcának? Mennyien gyűlölik őexcellenciáját. Velem igen rosszul bánt, de én sajnálom.”

Az ügy egyik következménye: Szegedy-Maszák Aladár, a külügyminisztérium politikai osztályának vezetője, az angol Foreign Office-nak 1943. június–júliusában írt – Kállay Miklós miniszterelnök jóváhagyásával készült – memorandumában a magyar szellemi élet szabadságát többek között így bizonyítja: „a magyar szellemi élet képviselői a cenzúráról gyakorlatilag nem korlátozva fejthetik ki álláspontjukat. Szekfü Gyula egyetemi tanár, aki közismerten éles ellentétben áll a nemzetiszocialistákkal, nemcsak dékánja lehetett a bölcsészeti karnak az 1942–1943. tanévben, hanem tudományos munkásságának elismeréseként megkapta a Magyar Tudományos Akadémia legnagyobb kitüntetését, az 1943. évi Grand Prix-t. Ellenjelöltje Hóman Bálint korábbi miniszter volt, akinek német szimpátiája közismert.” A Kállay-kormány tehát politikai aduként használja föl egykori minisztere akadémiai megbuktatásának tényét.

1943. június 10. Hóman elnöki megnyitóbeszéde a Magyar Történelmi Társulat közgyűlésén; keményen bírálja a divatos történelmi módszerek politikával átítatottságát; a német és az olasz „népiségtörténelmi iskolát” és az ezt követő hazai tudósokat, és – bürkoltan ugyan, de teljesen érthetően – a fajelméleti ihletésű történetírást; a szellemtörténet – de semmiképpen sem annak vadhajtsái – és a nemzeti történetírás mellett tört lándzsát. „[...] a történetírásnak ez a nemzeti jellege azonban – hangsúlyozza – semmiképpen sem jelentheti bármily időszerű politikai célzatok érvényesítését”. Határozottan kiáll a kizárólag szakmai alapozottságú kutatások mellett, óv a ma „jelentős, sőt sorsfordító eszmék és törekvések múltba vetítésétől”, és „attól, hogy a történelem szemléletébe napi politikai szempontokat vegyítsünk”. „Gyakran halljuk – emeli ki –, hogy a történet a múlt politikája és a politika a jelen története. Ha ez a megállapítás nem is szabatos, sok igazság van benne. Az államférfinak mindig hasznára van a történet ismerete, a történetíró sem vallja kárát, ha betekinhet a gyakorlati politika műhelyébe. A múlt politikáját azonban éppoly kevésbé szabad a jelen szemszögéből vizsgálnunk és értékelnünk, amint hogy az államférfi sem folya-

modhatik a történet folyamán gyakorta bevált, de ma már a körülmények változása miatt idejüket múlt politikai eszközök alkalmazásához.”

1943. november 8. A Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsa „egyhangúlag és egyedül” őt jelöli a múzeum elnökévé, így „immár húsz esztendeje áll a Magyar Nemzeti Múzeum élén, előbb főigazgatói, 1933 óta pedig elnöki minőségben” (a kormányzó a kultuszminiszter felterjesztése alapján december 18-án nevezi ki 1944. január 1-től újabb hat esztendőre).

1944. január 12. Szinyei-Merse Jenő az Andrássy út 66. szám alatt megnyitja a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Bolgár Intézetét. Szinyei-Merse hangsúlyozza: „Ez az intézet nagyra becsült elődöm, Hóman Bálint Őexcellenciája által aláírt bolgár–magyar kulturális egyezményből folyó és a két ország kormányzatát kötelező rendelkezések egyik gyakorlati megvalósulása. A bolgár–magyar kulturális egyezmény ugyanis előírta, hogy Szófiában magyar, Budapesten pedig bolgár intézet szerveztessék. Kitűnő bolgár kollégám, Jocov közoktatásügyi miniszter néhány nap előtt, december végén nyitotta meg Bulgária fővárosában a magyar kultúra terjesztésének szolgálatában álló intézetünket [...]”

1944. március 19. A német megszállás után, „saját használatra készült feljegyzése” szerint: „A közvélemény általában a legnagyobb megdöbbenéssel, fájdalommal s egy része felháborodással, más része szégyenkezéssel értesült a »szövetséges« haderő bevonulásáról, a megszállás tényéről, s a német közegek önhatalmú intézkedéseiről. A német–magyar barátság és együttműködés hívei, akik történetpolitikai meggyőződésük szerint hirdették ennek szükségességét, az eseményekben szükségszerű következményét látrák a másfél év óta folytatott kétértelmű kormánypolitikának s a közben előállt nehéz stratégiai helyzetnek. A másik fél a német náci kormányzat előre elhatározott gonosz szándékának teljesedését vélte felismerni ezekben a tényekben, amihez a kormány és egyes magyar személyiségek magatartása csupán ürügyként használtatott fel. Tény, hogy az első napokban a hangulat általában németellenes volt [...]”

A megszállás előzményeiről kifejti: az anglofil politika veszélyei „mellett egyre erőteljesebben lépett fel az oroszbarátság gondolata, különösen a kommunizmus felé hajló s annak ügynökei által izgatott munkás, sőt paraszti rétegekben is. [...] Előkelő nagybirtokosoktól, egyházi személyektől, ún. tájékozott politikusoktól hallottuk, hogy a szovjet nem az, amii volt, sőt ellenkezőleg, egy igen akceptábilis demokrata hatalom, amelynek sorkatonasága magyar földre érkezve semmiféle excesszusokra [rútkapásokra, kilengésekre] nem lesz hajlandó. [...] Én magam 1943 karácsonya előtt – hosszabb vidéki tartózkodásra készülvén – felkerestem Kállay Miklóst és teljes komolysággal fejtettem ki előtte azt a meggyőződésemet, hogy a kétértelmű politika ideje lejárt, s neki vagy jobbra vagy balra hajolva véglegesen és nyíltan állást kell foglalnia, annál is inkább, mert – tőle vett tudomásunk szerint – a német kormány immár egy esztendeje

nem hajlandó sem magát Kállayt, sem pedig azóta kinevezett külügyminiszterét, Ghyczy Jenőt fogadni, akinek így még bemutatkozó látogatása is elmaradt a szövetséges hatalom külügyminiszterénél. Felhívtam figyelmét arra, hogy a hadihelyzet változásával ez a politika, s a különböző üzelmek megtűrése minden körülmények között német megszálláshoz fog vezetni, amitől – ismerve a németek szervezetségét és alaposságát – az Isten óvjon meg minden népet és országot. Ő erre avval válaszolt, hogy bármely percben hajlandó a kormányt bármelyikünknek átengedni. Persze bölcsen elhallgatta, hogy ezt a kormányt az eddig elmaradt angolszász bombázók egyszeri megjelenése Budapest felett az akkori hangulatban azonnal lehetetlenné tenné az ország népe előtt, amelynek többé-kevésbé burkoltan mindennap tudtára adták, hogy Budapestet Kállay bölcs politikája miatt, s másfelől az itt lakó sok zsidó oltalma érdekében nem bombázzák. Azt is elhallgatta, hogy ilyen kormány kinevezésére, a jobboldali politika maradéktalan érvényesítésére voltaképpen nincs is lehetőség, mert – sajnos – idők folyamán az államfő mellett egy háttérben működő kiskabinet vagy kamarilla vagy mi más alakult ki [...].”

Kállay a karácsony előtti pártvacsorán „arra a cinikus megjegyzésre vete-medett, hogy »ha a németek megszállnák az országot, a ti kötelességetek megmenteni az országot, akikről tudják, hogy németbarát politikusok vagytok«. Kérdésemre Bárdossy, Imrédy, Tasnádi Nagy, Reményi-Schneller és az én nevemre utalt. Válaszul annyit mondtam, hogy német megszállás esetén én magam semminő miniszteri megbízatást nem vagyok hajlandó vállalni és túlságosan szép elgondolásnak tartom az ő egyéni szempontjából azt, ha politikájával kihívja a német megszállást, s utána mint becsületes nagy hazafi félrevonul, s átengedi helyét és szerepét a magamhoz hasonló »gyanús németbarátoknak«. [...] Ily előzmények után [1944.] februárban pártunk említett tagjai Lukács Béla elnök útján terjedelmes memorandumban fejtették ki aggodalmaikat a külügyi szervek működésével s a belügyminiszter türelmi politikájával szemben, s ezt a memorandumot az államfőhöz s a miniszterelnökhöz juttattuk [lásd 1944. április 5.]. A válasz a megszállásig nem érkezett meg. [...] Ha a magyar kormány nem tűri a németellenes propagandát, [...] a) német hadsereg kétségkívül bevonult volna az országba, hogy honvédségünkkel együtt védelmezze határainkat, de nem történt volna meg a magyar polgári hatóságoknak kikapcsolása, ha még oly rövid időre is, az ország rendészeti igazgatásából, s ami a fő, nem történt volna meg kormányzónk tagadhatatlan megaláztatása, akit rossz tanácsadói juttattak odáig, hogy ezt a megszállást tűrni volt kénytelen.”

1944. március 20. vagy 21. Visszautasítja az Edmund Veesenmayer, a Nagynémet Birodalom teljhatalmú megbízottja és követe által felkínált vallás- és közoktatásügyi miniszteri tárcát (ez perében is többször szóba kerül).

Sztójay – népbíróági vallomása szerinti – jelöltje a kultuszminiszteri posztra szintén Hóman volt.

Toldi Árpád csendőrezredes beiktatása Fejér vármegye és Székesfehérvár főispáni tisztségébe a székesfehérvári megyeházán – az első sorban ül (balról): Széchenyi Viktor gróf, egykori főispán, Jurcsik Béla földművelésügyi miniszter, Hóman Bálint, Székesfehérvár országgyűlési képviselője, Faragho Gábor, a csendőrség felügyelője és Baky László, a belügyminisztérium politikai államtitkára, 1944. május 11.

1944. március 27. Hóman Veesenmayerhez írt levelében tiltakozik a német megszállás és annak módja ellen (ez perében is többször szóba kerül, lásd e kötetben: 471–475).

1944. március 30. Horthy Miklós fogadja, több mint egy órán át a kormányzó klessheimi látogatásáról és a német megszállás körülményeiről beszélgetnek.

1944. április 5. A Függetlenség című lapban megjelenik a harmincnégy Magyar Élet Pártja-beli képviselő által aláírt, valószínűleg 1944 februárjában a kormányfőnek átadott memorandum (bővebben lásd e kötetben a Szakértői vélemény 9. pontját: 603–607; illetve **1944. március 19.**).

1944. május 11. Toldi Árpád Fejér megyei és székesfehérvári főispán ünnepélyes beiktatásán üdvözlő beszédet tart (lásd még: **1944. szeptember 13.**; népbíróági perének ez lesz az egyik vádpontja; bővebben lásd e kötetben: 386).

1944. május 30. A balatonfüredi és a tapolcai választókerület képviselőjelöltségét elfogadó Sztójay Döme miniszterelnök füredi programbeszédének ő is hallgatója. Június 15-én – a kerület egyhangú mandátumának Sztójaynak történő átadásakor – a miniszterelnökségen adott ebédén is a miniszterelnök vendége.

1944 tavaszán és nyarán számos zsidónak minősített tudós és író mentesítését kezdeményezi. Valószínűleg júniusban *pro memoria*t ír Sztójay Döme miniszterelnöknek, ebből megállapítja:

„A zsidókérdés megoldásában alkalmazott oktanul brutális eljárás országsszerte igen sok helyütt zsidóvédő filozemita hangulat kialakulására vezet, melynek élesztésében elől járnak a nők és a papok. E hangulat oka különösen a következő intézkedésekben rejlik.

1.) Helytelen a régen kikeresztelkedett s a magyar társadalmi életbe bekapcsolódott zsidók és félvérek egyforma kezelése a többi zsidóval.

2.) Senki sem érti meg, miképpen lehet a magyar kultúra, tudomány, művészet, irodalom terén valóban maradandó értékeket alkotó zsidókat és félvéreket egyformán kezelni a magyar szellemiségre és gazdasági életre káros elemekkel.

3.) Rendkívül demoralizáló hatással volt országsszerte a Weisz Manfréd családjának külföldre bocsátásáról szóló hír, mert ez megerősíti azt a felfogást, hogy a gazdag nagy zsidónak mindent lehet, csak a szegény kis zsidó szenved.

4.) A végrehajtásnál túlkapások történtek. A csendőrség sok helyt, indokolatlanul vagy indokkal, kérdéses, brutális volt. A vallatásokról vidéken rémhírek terjengenek. Hasonlóképpen beszélnek – nem tudni, alappal-e – az ingó vagyon, ékszerek, ruhák, értéktárgyak jogtalan elidegenítéséről is.

5.) Nyilvánvaló ellentmondások mutatkoznak a kormányrendeletek s a végrehajtás között.

6.) Előfordult, hogy a b[elügy]m[iniszter] által utóbb mentesített és csillagviselésre keresztény felesége és gyermeke miatt nem kötelezett zsidót külföldre vittek munkatáborba, sőt olyan színkeresztény embert is, aki iratait nem tudta bemutatni, mert ezek a hadtestparancsnokságoknál voltak felülvizsgálatra beadva.”

1944 júniusában, valószínűleg balatonfüredi szabadsága alatt, talán volt gimnáziumi osztálytársától, Bacher-Bodrogh Páltól megkapja az ún. Auschwitz-jegyzőkönyvet, amelynek tartalmában kételkedik, borítékjára ráírja: „Nyilván a háború utáni németellenes propaganda számára készült.” (Ez perében is szóba kerül: lásd e kötetben: 208 [és 22. jegyzet].) Ennek ellenére interveniál ez ügyben Serédi Jusztinián hercegprímásnál és Sztójay Döme miniszterelnöknél.

1944. június 22. körül Sztójay Döme miniszterelnök másodszor is kinevezi a Nemzeti Önellósítási Alap elnökének (lásd még: 1938. július 11.).

1944. július 7. és 11. között Sztójaynál részt vesz azon az értekezleten, amelyen Ferenczy László csendőr alezredes utasítást kap, hogy személyesen győződjék meg az Auschwitzban uralkodó állapotokról (ez perében is szóba kerül, lásd e kötetben: 248–249 [és a 22., 118. jegyzetek]).

1944. július 27. Teleki Mihály elnök javaslatára a Magyar Élet Pártja pártértékelésén Hómant egyhangúlag a közoktatásügyi szakcsoport elnökévé választják.

1944. szeptember 13. Hóman kezdeményezésére felmentik az 1944. április 26-án kinevezett Fejér megyei és székesfehérvári főispánt, a szélsőségesen antiszemita, szélsőjobboldali, Toldi Árpádot – akivel Hóman többször komoly konf-

liktusba került (lásd még: 1944. május 11.; ez perében is szóba kerül, lásd e kötetben a *Szakértői vélemény* 10. pontját: 607–609).

1944. október 9. Megalakul a Törvényhozók Nemzeti Szövetsége a Nyilas-kereszties Párt – Hungarista Mozgalom, a Magyar Nemzeti Szocialista Párt, a Nemzeti Szocialista Front, a Magyar Élet Pártja, a Magyar Megújulás Pártja és az Erdélyi Párt országgyűlési képviselőiből, akiknek mintegy egyharmada csatlakozott a szövetséghez, köztük Hóman is. A szövetség a Szálasi-kormány megalakulása után a parlamenttel párhuzamosan működött, 1944. decemberétől 1945. márciusáig már Sopronban.

1944. november 8. Második találkozója Szálasi Ferenczel (legalábbis 1946-os tanúvallomása szerint, lásd e kötetben: 250; lásd még: 1938. február 21. után, július 6. előtt).

1944. november 10. Végleg távozik a családjával Budapestről, Balatonfüredre, majd november 13-án Pannonhalmára utazik.

1944. november 24. Sopronba költözik, a bencések rendházában lakik.

1945. március 27. Családjával elhagyja Sopront és az országot, az ausztriai Bad Ausseeben találhatnak menedéket.

1945. július 2. Örizetbe veszik az amerikai csapatok, több gyűjtőhelyen keresztül Salzburgba viszik.

1945. július 20. Kizárják az MTA tagjai közül (lásd még: 1918. május 2., 1929. május 10. és 1933. május 19.).

1945. november 21. A „háborús bűnösök” egyik csoportjával Salzburgból Sopronba, onnan 22-én Budapestre szállítják.

1945. november 23. Első kihallgatása a Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitányságának Politikai Rendészeti Osztályán (Andrássy út 60.).

1945. november 24. Megkezdődnek ügyében a tanúkihallgatások (lásd e kötetben: 212–216).

1945. november 28. Hóman első írásbeli vallomása (ennek kiegészítése: december 13.; lásd e kötetben: 225–263).

1945. december 3. A Markó utcai fogházba kerül (cellatársai között: Ferenczy László, Károlyi Viktor, Málnási Ödön, Sztójay Döme).

1945. december 11. Első kihallgatása a Budapesti Néppügyészségen (lásd e kötetben: 264).

1945. december 19. A tanúkihallgatások folytatása a néppügyészségen (lásd e kötetben: 217–219).

1946. január 15. Major Róbert, a Budapesti Néppügyészség sajtóosztálya vezetőjének levele a néppügyészhez Hóman „működésének megítéléséről” (lásd e kötetben: 416–427).

1946. február 23. A Budapesti Néppügyészség (dr. Csillag Dezső néppügyész) vádirata (lásd e kötetben: 384–392).

1946. március 9. A Budapesti Népbíróságon dr. Gálfalvi István tanácsvezető bíró ismerteti a végzést, miszerint március 18-án kezdődik a pere.

1946. március 14. Vészy Mátyást rendelik ki a védőjének.

1946. március 18–21. Perének első–negyedik tárgyalási napja (lásd e kötetben: 266–366).

Tárgyalásának bírái: dr. Gálfalvi István tanácsvezető bíró; népbírák: Bolgár Menyhért (Független Kisgazdapárt); Kádár Iván (Magyar Kommunista Párt); Miszti Károly (Szociáldemokrata Párt); Szigeti Sándor (Nemzeti Parasztpárt); László Géza (Polgári Demokrata Párt); dr. Nagy Istvánné (Szakszervezeti Tanács). Ügyészek: dr. Szekeres Károly népügyész; dr. Katona Jenő politikai ügyész (először a tárgyalás második napján jelenik meg). További résztvevők: dr. Hóman Bálint vádlott; dr. Vészy Mátyás védő; jegyzőkönyvvezető: dr. Sinka József.

1946. március 22. Az ötödik tárgyalási nap, a politikai ügyész a vádat, a védő a védelmet terjeszti elő, Hóman az utolsó szó jogán mond beszédet (lásd e kötetben: 367–369).

1946. március 23. Ítélethirdetés. A hat népbíró közül hárman (Bolgár Menyhért, Szigeti László és László Géza) 10 évi, a másik három életfogytiglani fegyházat javasol; a tanácsvezető bíró (Gálfalvi) utóbbiakhoz csatlakozik. Életfogytiglani fegyházra ítélik.

Hóman a kőbányai Gyűjtőfogház Kisfogházába kerül.

1946. július vagy augusztus Hóman, illetve védője, Vészy Mátyás dátum nélküli beadványai a Népbíróságok Országos Tanácsához (lásd e kötetben: 428–463).

1946. augusztus 17. Fellebbviteli tárgyalás. Résztvevői: dr. Szabó Mihály tanácsvezető (Nemzeti Parasztpárt); dr. Sömjén Pál előadó (Magyar Kommunista Párt); dr. Berend György szavazó (Független Kisgazdapárt); dr. Hajnal Béla szavazó (Szociáldemokrata Párt); dr. Sacher Róbert szavazó (Polgári Demokrata Párt); dr. Borbély János, a népfőügyész helyettese; dr. Hóman Bálint vádlott; dr. Vészy Mátyás védő és dr. Sárközy Andor jegyzőkönyvvezető.

A Népbíróságok Országos Tanácsának ítélete megerősíti az életfogytiglani fegyházra ítélest.

1950. március 11. A Kisfogházból átszállítják az Államvédelmi Hatóság váci börtönébe.

1951. június 2. Hóman halála.

1985. decembere A Magyar Numizmatikai Társaság serlegvác során Gedai István emlékezik a száz esztendeje született Hómanra.

1990-től Kosáry Domokos, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke több alkalommal is kezdeményezi Hóman MTA-tagságának visszaállítását, s számos interjúban kijelenti, hogy – bár politikájával nem értett egyet – nem tartja őt háborús bűnösnek.

1994. április 21. Hóman távoli rokona, Perényi Ottó kérelmet nyújt be Hóman népbírósági ítéletének felülvizsgálatára; ezt a Legfelsőbb Bíróság – mint joga-

sulatlantól származót – 1994. október 20-án érdemi vizsgálat nélkül elutasítja (lásd e kötetben: 485–487).

1994. november 15. Hóman Bálint perújítási kérelmet nyújt be édesapja népbírósági ítéletével szemben; ezt a Fővárosi Bíróság 2001. november 15-én elutasítja, amit a Legfelsőbb Bíróság 2002. március 13-án helybenhagy.

1995. november 28. Varga István MDF-es képviselő azonnali kérdést intéz Vastagh Pál szocialista igazságügyi miniszterhez *Hol nyugszanak Hóman Bálint hamvai?* címmel. Vastagh Pál feleletében közli: „Feltételezhetően a váci rabtemetőben nyugszik, de ezt büntetésvégrehajtási hivatalos okirattal nem tudom alátámasztani.”

1999. A Független Kisgazdapárt és a Magyar Igazság és Élet Pártja a váci rabtemetőben keresztet állít „az ártatlanul elpusztult politikai foglyok, így dr. Hóman Bálint” tiszteletére.

1999. május 30. Leleplezik emléktábláját a pannonhalmi apátság róla elnevezett bástyáján.

1999. augusztus 20. Posztumusz Vác díszpolgára lesz.

1999. augusztus 30. Tasson, magánterületen leplezik le Horváth Attila Hómanról és Darányi Ignácról készített fa mellszobrát.

2000. május 29. – június 17. A váci rabtemető részleges kegyeleti-régészeti feltárása az Igazságügyi Minisztérium és Vác Város Önkormányzata anyagi támogatásával, Susa Éva igazságügyi antropológus szakértő vezetésével.

2000. június 17. A feltárás utolsó napján megtalálják, 2001. tavaszán azonosítják földi maradványait.

2000. június 20. Varga István MDF-es képviselő azonnali kérdést intéz párttársához, Dávid Ibolya igazságügy-miniszterhez *Mikor kerül sor Hóman Bálint rehabilitálására és méltó eltemetésére?* címmel. Dávid Ibolya válaszában leszögezi, hogy „személyes döntéssel megbízást adtam az Igazságügyi Orvosszakértői Intézetnek az 1945 és 1962 közötti években bizonytalan körülmények között elhunyt és eltemetett személyek földi maradványainak felkutatására”, s az így alakult kutatócsoport első feladata a váci rabtemető feltárása lett.

2000. november 28. Az MTA elnökségi ülésén javasolják, hogy a testület közgyűlése tárgyaljon Hóman MTA-tagságának visszaállításáról. Glatz Ferenc elnök jogi szakvéleményt kér, amit Király Tibor elkészít, ám ez semmiféle következménnyel nem jár, mivel annak végkövetkeztetése: csak akkor tárgyalhatnának Hóman visszavételéről, ha a népbíróság ellene hozott ítéletét felülbírálnák, és megtörténne politikai rehabilitációja.

2001. június eleje Az MTA Történettudományi Bizottsága – annak elnöke, Székely György kezdeményezésére – megemlékezik Hóman Bálint munkásságáról.

A felszólalók – Báthory Zoltán, Kapronczay Károly, Kónya Sándor, Kovács László, Kristó Gyula, Szögi László, Ujváry Gábor, Zinner Tibor – döntő

többsége és Székely György megállapítja: Hóman politikai felelősségét nem lehet vitatni, de népellenes bűnökkel megalapozottan nem lehet vádolni!

2001. augusztus 11. A Hóman Bálint Numizmatikai Nyári Egyetem – a magyar éremgyűjtők tatai csoportjával – a Tatai Helyőrségi Klub épületén felavatja Hóman domborműves, bronz emléktábláját, amelyet a Hóman család adományozott a helyi éremgyűjtőknek.

2001. szeptember A váci rábtemető melletti, korábbi Híradó utcát róla nevezik el (négy évvel később Kodály Zoltán utcára keresztelik át, 2007-től ismét Hóman nevét viseli).

2001. október 10. A Magyar Numizmatikai Társaság vezetőségi ülésén egyhangú határozatot hoznak arról, hogy levelet intéznek Dávid Ibolya igazságügy-miniszterhez Hóman rehabilitációja érdekében; a levelet október 29-i keltezéssel postázzák, felülvizsgálatot és az ítélet semmissé tételét kérve.

2001. október 13. Újrátemetése Tasson, a református temető Darányi-sírkertjében, a katolikus egyház szertartása szerint, katonai díszpompával. Három miniszter: Dávid Ibolya, Rockenbauer Zoltán és Pállinkás József, illetve az MTA volt és akkori elnöke, Kosáry Domokos és Glatz Ferenc is részt vesz a temetésen; az emlékbeszédet Glatz mondja.

2008. március 29. Szekfű Gyulával közösen írt *Magyar történet* című munkáját Magyar Örökség Díjban részesítik.

2010. november 24. Egésznapos, több szekcióban zajló konferenciát rendeznek Székesfehérvárott, születésének 125. évfordulója alkalmából.

Előadók: Debreczeni-Droppán Béla, Demeter Zsófia, Dénes Iván Zoltán, Draskóczy István, Erős Vilmos, Farkas Gábor, Gedai István, Katona Csaba, Kovács Dávid, K. Lengyel Zsolt, Lugosi András, Márfi Attila, Pritz Pál, Romsics Ignác, Szabados György, Szende László, Szögi László, Tókéczki László, Ujváry Gábor és Vizi László Tamás. Az ülésszak szerkesztett anyagából kötet jelenik meg: *Történeti ártértelek. Hóman Bálint, a történész és a politikus* (szerk. Ujváry Gábor, Ráció, Budapest, 2011).

A konferencia résztvevői levelet küldenek Pállinkás Józsefnek, az MTA elnökének, amelyben javasolják: az MTA „vizsgálja meg újólag Hóman Bálint tudományos rehabilitációjának, vagyis akadémiai tagsága posztumusz visszaállításának a lehetőségét” (a levélre nem érkezett válasz).

2011. június 4. A Hóman Bálint Numizmatikai Nyári Egyetem a váci városi börtön falán fölavatja emléktábláját.

2011. október 30. A tassi református temető Darányi-sírkertjében felállítják kopjafáját, amelyet Bábel Balázs kalocsai érsek Szöcs Géza kulturális államtitkár jelenlétében áld meg.

2013. április 6. A székesfehérvári Szent István-emlékév keretében a Hóman Bálint Alapítvány konferenciát szervez Hóman történetírói munkásságáról és a várossal ápolott kapcsolatáról, *Aki atyjával szemben áll, Isten ellenségének áll*

címmel. Előadók: Dékány Árpád Sixtus, Demeter Zsófia, Farkas Gábor, Mózessy Gergely, Tókéczki László, Ujváry Gábor, Vizi László Tamás.

2013. június 3. Az országgyűlés elfogadja a 2013. évi LXXVIII. törvényt, a – kezdeményezőjéről, Varga Istvánról elnevezett – lex Vargát, amelynek 15. §-a lehetővé teszi, hogy rendkívüli perújítási indítványt – amennyiben több mint 50 esztendő telt el a terhelt halála óta – oldalági rokon is beterjeszthessen.

2013. szeptember 7. Harmath Kálmán, Hóman oldalági rokona perújítási indítványt nyújt be Hóman népbíróági perében.

2015. március 6. A Fővárosi Törvényszék elsőfokú, jogerős döntésével – büncselekmény hiányában – felmenti Hómant a háborús bűntett vádjáról (lásd e kötetben: 537–647).

2015 ősze és tele Komoly sajtóvíták székesfehérvári szobra – végül meghiúsult – felállításának terve miatt.

2016. január 25. Varga István – Hóman oldalági rokona nevében – pert indít az MTA ellen, annak érdekében, hogy a testület fogadja vissza tagjai közé Hómant. A keresetet a Fővárosi Ügyészség eljárási okokból – Hóman távoli hozzátartozója nem jogosult ilyen pert indítani – elutasítja.

VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIA HÓMAN BÁLINT PÁLYAFUTÁSÁRÓL

Az összeállításba elsősorban a Hóman politikai életútjára és tevékenységére vonatkozó, főleg a legutóbbi fél évszázadban kiadott legfontosabb tételeket – egyes esetekben újságcikkeket, lexikonokat, címtárakat, valamint másokról szóló, de róla is fontos adatokat tartalmazó biográfiákat és (tanulmány) köteteket – vettem föl. Szakirodalmi munkásságának csak a legfontosabb címeit jelzem; jelentősebb tanulmányai a *Történetírás és forráskritika*, illetve a *Magyar középkor* című 1938-as kötetekben, valamint Buza János 2002-es, *A történelem útja* című válogatásában láthatnak az első megjelenés után ismét napvilágot. Buza összeállítása, Kozocsa Sándor 1934-es és Gulyás Pál 1993-ban sajtó alá rendezett áttekintése, valamint Hóman 1938-as *Művelődéspolitikai* című kötete történettudományi műveinek teljességre törekvő bibliográfiáját, utóbbi kötet addigi politikai és egyéb beszédeinek a javát – és azok bibliográfiai adatait – is közli. (A Szerk.)

HIVATKOZOTT IRODALOM

- ERŐS 1996 – ERŐS Vilmos, *A Hóman–Mályusz ügy*, Aetas 1996/2–3., 220–243.
- FARKAS 1980 – FARKAS Gábor, *Politikai viszonyok Fejér megyében 1919–1945*, Akadémiai, Budapest, 1980.
- GLATZ 1970 – GLATZ Ferenc, *Hóman Bálint és a nemzetiszocialisták összeütközése Székesfehérvárott 1944-ben = A felszabadulás Fejér megyében. Fejér Megyei Történeti Évkönyv 4*, MSZMP Fejér Megyei Bizottsága – Fejér Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága, Székesfehérvár, 1970, 181–202.
- GLATZ 1988 – GLATZ Ferenc, *Hóman Bálint – németbarátság történelmi alapokon. Hóman Bálint 1944-ben = Uő., Nemzeti kultúra – kulturált nemzet. 1867–1987*, Kossuth, Budapest, 1988, 304–328.
- GLATZ 2010 – GLATZ Ferenc, *Hóman Bálint és Szekfű Gyula párhuzamos életrajzai. Történetírás, forradalom, rendszerváltások*, Történelmi Szemle 2010/4., 467–499.
- GYÁNI 2016 – GYÁNI Gábor, *A Veritas átlépte a Rubicont*, Élet és Irodalom 2016. február 12., 5.
- HÓMAN 1938a – HÓMAN Bálint, *Művelődéspolitikai*, Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1938.
- HÓMAN 1942 – HÓMAN Bálint, *Magyar sors – Magyar hivatás*, Athenaeum, Budapest, 1942.

- HÓMAN 1985 – HÓMAN Bálint, *Öseemberek – ősmagyarok*, kéziratból s. a. r. SZENDREY Tamás – CLEMENTIS-ZÁHONY Botond, bev. SZENDREY Tamás, Hungarian Cultural Foundation, Atlanta (GA), 1985.
- HÓMAN 2002 – HÓMAN Bálint, *A történelem útja. Válogatott tanulmányok*, vál., szerk., utószó BUZA János, Osiris, Budapest, 2002.
- HÓMAN–SEKFFÜ 1928–34/1936 – HÓMAN Bálint – SEKFFÜ Gyula, *Magyar történet*, I–VII., Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1928–1934 (a legnagyobb példányszámban kiadott, változatlan szövegű 3. kiadás 5 kötetben: 1936).
- HORVÁTH 1993 – HORVÁTH László Béla, *Hóman Bálint utolsó évei 1945–1951*, Sic Itur ad Astra 1993/2–4., 120–229.
- HORVÁTH 1995 – HORVÁTH László Béla, *Hóman Bálint utolsó éveiből*, I–V., Új Magyarország 1995. február 18., 12 (I.); február 25., 12 (II.); március 4., 12 (III.); március 11., 11 (IV.); március 18., 12 (V.).
- KOSÁRY 2003 – KOSÁRY Domokos, *Emlékeim Hóman Bálintról*, História 2003/1., 25–28.
- KOVÁCS–UNGVÁRY 2016 – KOVÁCS M. Mária – UNGVÁRY Krisztián, *Hóman Bálint az Igazság Intézet fogságában*, Mozgó Világ 2016/4., 17–28.
- THIENEMANN 2010 – THIENEMANN Tivadar, *Az utókor címére. Hátrahagyott életrajzi feljegyzések*, s. a. r. KONCZ Lajos, Pro Pannonia, Pécs, 2010.
- UJVÁRY 2008 – UJVÁRY Gábor, *Barátság vagy ellenség? Angyal Dávid és Hóman Bálint barátságáról = Rediteator. Tanulmányok Sahin-Tóth Péter emlékére*, szerk. KRÁSZ Lilla – OBORNI Teréz, ELTE Eötvös, Budapest, 2008, 659–677.
- UJVÁRY 2009 – UJVÁRY Gábor, *Klebsberg Kuno és Hóman Bálint kultúrpolitikája = A magyar jobboldali hagyomány*, szerk. ROMSICS Ignác, Osiris, Budapest, 2009, 377–413.
- UJVÁRY 2011a – UJVÁRY Gábor, *Hóman Bálint népbírósi pere*, Rubicon, 2011/7., 52–59.
- UJVÁRY 2011b – UJVÁRY Gábor, *Magyar sors – magyar hivatás. Hóman Bálint külpolitikai nézetei = „...nem leleplezni, hanem megismerni és megérteni”. Tanulmányok a 60 éves Romsics Ignác tiszteletére*, szerk. GEBEI Sándor – ifj. BERTÉNYI Iván – RAINER M. János, Líceum, Eger, 2011, 464–482.
- UJVÁRY 2013a – UJVÁRY Gábor, *Kulturális hídfőállások. A külföldi intézetek, tanácsok és lektorátusok szerepe a magyar kulturális külpolitika történetében*, I. Az I. világháború előtti időszak és a berlini mintaintézetek, Ráció, Budapest, 2013.
- UJVÁRY 2015 – UJVÁRY Gábor, *Hóman Bálint rehabilitálása*, Rubicon 2015/4., 48–61.
- UJVÁRY 2016a – UJVÁRY Gábor, *Hóman Bálint és a magyar konzervatív hagyomány = Konzervatív gondolkodók a két világháború között*, szerk. PAPP Gábor, Budapest, Kossuth, 2016, 230–251.
- UJVÁRY 2016b – UJVÁRY Gábor, *Történettudomány vagy törvényszék? Még egyszer a Hóman-perről*, Rubicon 2016/2., 52–65.

UNGVÁRY 2016 – UNGVÁRY Krisztián, *Hóman Bálint és népbíróági pere*, MTA Law Working Papers 2016/1., 1–17.

VÍZI 2001 – VÍZI László Tamás, *A biztos befutó. Hóman Bálint és az 1939-es választások = Történeti ártérkép. Hóman Bálint, a történész és a politikus*, szerk.

UJVÁRY Gábor, Ráció, Budapest, 2011, 270–294.

TOVÁBBI AJÁNLOTT IRODALOM

ANGYAL Dávid, *Emlékezések*, Szepsi Csombor Kör, London, 1971.

ARANY Bálint, *Koronatanú (Emlékirat 1945–57)*, Püski, Budapest, 1990.

BAKAY Kornél, *A magyar történettudomány és régészet nagyjai – Hóman Bálint*, Kapu 2007/2., 36–39.

BENEDEK Elek, *Naplómat olvasom*, Szépirodalmi, Budapest, 1965.

BÜKY Orsolya, *Család, identitás, politika. Hóman Bálint politikai értékvalasztásainak gyökerei* = VERITAS Évkönyv 2016, szerk. UJVÁRY Gábor, Magyar Napló – VERITAS Történetkutató Intézet, Budapest, 2017, 87–105.

BÜKY Orsolya, *Mezővárosi polgár, vagy birtokos nemes. Hóman Bálint és a Darányiak* = VERITAS Évkönyv 2017, szerk. UJVÁRY Gábor, Magyar Napló – VERITAS Történetkutató Intézet, Budapest, 2018, 145–170.

DÉNES Iván Zoltán, *Hóman Bálint és Szekfű Gyula kapcsolata 1913–1946*, 2000–2011. január, 63–76.

DÉNES Iván Zoltán, *A történelmi Magyarország eszménye. Szekfű Gyula a történetíró és ideológus*, Kalligram, Pozsony, 2015.

DOMANÓVSZKY Sándor, *Hóman Bálint harminc éves írói jubileuma*, Századok 1937/9–10., 508–510.

ERŐS Vilmos, *Hóman Bálint és a historiográfia*, Korunk 2010/9., 62–70 (ugyanazzal a szöveggel megjelent még: Magyar Szemle 2010/11–12., 90–106).

ERŐS Vilmos, *Modern historiográfia. Az újkori történetírás egy története*, Ráció, Budapest, 2015.

FARKAS Gábor, *Hóman Bálint pályaképe (1885–1951)*, Árgus 2001/4., 73–84.

FEHÉR György, *Darányi Ignác élete (1849–1927)*, Gondolat, Budapest, 2016.

FIALA Ferenc – MARSCHALKÓ Lajos, *Vádló bitófák. A magyar nemzet igazi strásói*, Gede Testvérek, Budapest, 1999 (az 1958. évi londoni kiadás reprintje).

GERGELY Jenő, *Hóman Bálint* = GERGELY Jenő – IZSÁK Lajos – PÖLÖSKEI Ferenc, *Századformáló magyarok (Arcképek a XX. századból)*, Gesta, Budapest, 2002, 121–128.

GLATZ Ferenc, *Konzervatív reform. Klebelsberg, Domanovszky, Szekfű, Hóman, Hajnal*, Kossuth, Budapest, 2016.

GLATZ Ferenc, *Németbarátság, kollaboráció, megszállás. Hóman Bálint 1944. március 19-ről* = *Az 1944. év históriája*, Lapkiadó Vállalat – História, Budapest, 1984, 30–38.

GLATZ Ferenc, *Történetíró és politika. Szekfű, Steier, Thim és Miskolczy nemzetről és államról*, Akadémiai, Budapest, 1980.

GULYÁS Pál, *Magyar írók élete és munkái*, XIV., s. a. r. VICZIÁN János, Argumentum – MTA Könyvtára, Budapest, 1993, 85–91.

GYURGYÁK János, *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*, Osiris, Budapest, 2007.

Három évtized története életrajzokban. Magyarország monográfiája 1900–1932, szerk. GELLÉRT Imre – MADARÁSZ Elemér, Európa, Budapest, 1932.

HÓMAN Bálint, *A magyar királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában*, Budavári Tudományos Társaság, Budapest, 1921.

HÓMAN Bálint, *Magyar középkor*, Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1938.

HÓMAN Bálint, *Magyarország szerepe a világháborúban*, közreadja és bev. HORVÁTH László Béla, Havi Magyar Fórum 1995/2., 14–28.

HÓMAN Bálint, *Magyar pénztörténet. 1000–1325*, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1916.

HÓMAN Bálint, *Nemzeti egység* [1928], 2000–2011. január, 64–76.

HÓMAN Bálint, *Történetírás és forráskritika*, Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1938.

Hóman Bálint az események sodrában, szerk. NESZMÉNYI György – NESZMÉNYINÉ Gubacsi Erzsébet, Tassi Helytörténeti Egyesület, Tass, 2016.

Hóman Bálint irodalmi munkássága, összeáll. KOZÓCSA Sándor, A bécsi gr. Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve 1934, 434–443.

Hóman Bálint a magyar–német kapcsolatokról, közreadja BENCSIK Zsuzsanna, Világosság 1994/2., 58–71.

Ifj. HÓMAN Bálint, *Emlékeim apám utolsó éveiről*, Sic Itur ad Astrá 1993/2–4., 230–234.

[Ifj.] HÓMAN Bálint József, *Az igazság koronája. Hóman Bálint utolsó éveiből* 6., Új Magyarország 1995. március 25., 12.

HORVÁTH László Béla, *Hóman Bálint börtönverseiről*, Havi Magyar Fórum 1994/9., 58–63.

ILLÉS Endre, *Az Árpádok és Anjouk pénzügyminisztériuma a kultuszminisztériumi székhelyen. Beszélgetés Hóman Bálinttal*, Budapesti Hírlap 1933. december 24., 9–10.

KENDI FINÁLY István, *A magyar földért (Darányi Ignác élete és munkássága)*, Pátria, Budapest, 1940.

KEREPESZKI Róbert, *A „tépelődő gentleman”. Darányi Kálmán (1886–1893)*, Kronosz – Magyar Történelmi Társulat, Pécs–Budapest, 2014.

KEREPESZKI Róbert, *Darányi Kálmán. Pályakép, személyiség, korrajz*, Kronosz, Pécs, 2018.

Ki kicsoda? Kortársak lexikona, Béta, Budapest, 1937, 333–334.

T. KISS Tamás, *A magyarországi kulturális minisztériumokról*, Villányi úti Konferenciaközpont és Szabadegyetem Alapítvány, Budapest, 1993.

- T. KISS Tamás, *Oktatáspolitikai a Horthy-rendszerben. Klebelsberg Kuno és Hóman Bálint miniszteri tevékenységének tükrében*, Társadalmi Szemle 1986/8–9., 81–93.
- KOSÁRY Domokos, „Kárpát-Európa”-kutatás a Teleki Intézetben [Tóth János interjúja], Valóság 1983/9., 32–41.
- KOVÁCS M. Mária, *Törvénytől sújtva. A numerus clausus Magyarországon, 1920–1945*, Napvilág, Budapest, 2012.
- LADÁNYI Andor, *A gazdasági válságtól a háborúig. A magyar felsőoktatás az 1930-as években*, Argumentum, Budapest, 2002.
- LADÁNYI Andor, *Még egyszer Hóman Bálintról*, Élet és Irodalom 2001/49., 13–14.
- LUKCSICS Pál, *Hóman Bálint*, Nemzeti Újság 1931. április 5., xiii.
- Magyar múzeumi arcképcsarnok*, főszerk. BODÓ Sándor – VIGÁ Gyula, Tarsoly, Budapest, 2002, 384–385.
- A Magyar Nemzeti Múzeum öt éve. Jelentés az intézet 1924–1928. évi állapotáról és működéséről*, közléteszi HÓMAN Bálint, Egyetemi Nyomda, Budapest, 1929.
- Magyarország tiszti cím- és névtára. XXXVIII–51. évfolyam*, szerk. és kiadja a m. kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1927–1944.
- Magyar Politikai Lexikon (Politikai Magyarország) 1929–1935*, II., szerk. MADARÁSZ Elemér, Magyar Politikai Lexikon Kiadóvállalat, Budapest, 1935, 68–69.
- A magyar tudománypolitika alapvetése*, szerk. MAGYARY Zoltán, Tudományos Társulatok és Intézmények Országos Szövetsége, Budapest, 1927.
- MÁLNÁSI Ödön, *Magyar mártírok*, Süli József kiadása, London, 1958, 10–12.
- NAGY Péter Tibor, *A magyar oktatás második államosítása*, Educatio, Budapest, 1992.
- NAGY Péter Tibor, *A növekvő állam árnyékában. Oktatás, politika 1867–1945*, Gondolat, Budapest, 2011.
- NAGY Péter Tibor, „Oktatásállamosítás” a harmincas években, Világosság 1993/6., 26–36.
- Az Országos Magyar Gyűjteménygyűjtemény kiadványai*, IV–VI. füzet és II. ciklus I. füzet, Egyetemi Nyomda, Budapest, 1927–1931.
- PÜSKI Levente, *Szakemberből politikus – Hóman Bálint*, Történelmi Szemle 2011/2., 215–233.
- ROMSICS Ignác, *Clio bűvöletében. Magyar történetírás a 19–20. században – európai kitekintéssel*, Osiris, Budapest, 2011.
- SOÓS Ferenc, *Magyar numizmatikusok panteonja*, Argumentum, Budapest, 2010.
- SZENDREY Tamás, *Bevezetés = HÓMAN Bálint, Ösemberek – ősmagyarok*, a szerző hátrahagyott kéziratából s. a. r. SZENDREY Tamás – CLEMENTIS-ZÁHONY Botond, Hungarian Cultural Foundation, Atlanta, 1985, 11–17.
- SZENDREY Tamás, *Hóman Bálint helye és szerepe a magyar tudományos életben = A XVII. Magyar Találkozó krónikája*, szerk. NÁDAS János – SOMOGYI Ferenc Árpád, Cleveland, 1978, 221–224.

- SZERAFINNÉ SZABOLCSI Ágnes, *Gróf Klebelsberg Kunó és Hóman Bálint könyvtárpolitikája, Tisicum. A Jász-Nagykun-Szolnok megyei múzeumok évkönyve XV.*, Szolnok, 2006, 155–164.
- SZILÁGYI Ágnes Judit, *Hóman Bálint és ellentéte Mályusz Elemérről = Uő., Érdekes személyiségek, emlékeztető viták a magyar történetírásban*, Palatinus, Budapest, 2007, 101–107.
- SZITNYAI Zoltán, *Szellemi tájakon*, Transworldtaste Books, Chicago, 1971.
- Születtem... Magyar tudósok önéletrajzai*, szerk. CSIFFÁRY Gabriella, Új Palatinus, Budapest, 2003, 236–238.
- TÁPAY-SZABÓ László, *Nagy reformok előkészítése*, Pesti Napló 1932. október 8., 1. „... tisztelve egymás hitét, nyelvét, függetlenségét, szabadságát...” [Barbul Jenő és Hóman Bálint levelezése, 1940–1941], közléteszi GLATZ Ferenc, História 1984/5–6., 40–42.
- TÓTH László, *Hóman Bálint a történetíró* [klly. a Pannonia 1938–1939. évfolyamából], Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda, Pécs, 1939.
- TÖKÉCZKI László, *Hóman Bálint művelődési és művelődéspolitikai eszményei*, Protestáns Szemle 1995/2., 108–123.
- Történeti ártértekelés. Hóman Bálint, a történész és politikus*, szerk. UJVÁRY Gábor, Ráció, Budapest, 2011.
- UJVÁRY Gábor, „Egy európai formátumú államférfi”. *Klebelsberg Kuno (1875–1932)*, Kronosz – Magyar Történelmi Társulat, Pécs–Budapest, 2014.
- UJVÁRY Gábor, *Hóman Bálint 1918–1919-ben = Universitas – Historia. Tanulmányok a 70 éves Szögi László tiszteletére*, szerk. DRASKÓCZY István – VARGA Júlia – ZSIDI Vilmos, Magyar Levéltárosok Szövetsége, Budapest, 2018, 589–601.
- UJVÁRY Gábor, *Hóman Bálint népbíróági pere*, Rubicon 2011/7., 52–59.
- UJVÁRY Gábor, *Kételemek sora. A Hóman Bálint-életrajz buktatói és módszertani problémái = Személyiség és történelem. A történelmi személyiség. A történeti életrajz módszertani kérdései*, szerk. VONYÓ József, Magyar Történelmi Társulat – Kronosz – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Pécs–Budapest, 2017, 341–373.
- UJVÁRY Gábor, *Klebelsberg, Hóman, Szekfü és Gerevich. Székesfehérvár és a magyar kultúrpolitika a 20. század első felében*, Rubicon 2013/6., 40–45.
- UJVÁRY Gábor, *Kulturális hídfőállások. A külföldi intézetek, tanszékek és lektorátusok szerepe a magyar kulturális külpolitika történetében II. Bécs és a magyar kulturális külpolitika*, Ráció, Budapest, 2017.
- UJVÁRY Gábor, *A politikus Hóman Bálint = Magyar évszázadok. Tanulmányok Kosáry Domokos 90. születésnapjára*, szerk. ORMOS Mária, Osiris, Budapest, 2003, 261–285.
- UJVÁRY Gábor, *Pozitív válaszok Trianonra. Klebelsberg Kuno és Hóman Bálint kulturális politikája*, Korunk 2012/11., 66–75.

UJVÁRY Gábor, *Tudomány és politika választóján. Hóman Bálint rendszerváltoztatás utáni megítéléséről* = Zinner 70. Egy élet az (i)gazdagszolgáltatás kutatásának szolgálatában, Írott Szó Alapítvány – Magyar Napló, Budapest, 2018, 359–369.

UJVÁRY Gábor, *A végtelenben újra találkoznak. Szekfű Gyula és Hóman Bálint párhuzamos, majd elváló életpályája* = Szekfű Gyula és nemzedéke a magyar történetírásban, szerk. PAKSA Rudolf, Argumentum – Eötvös József Collegium, Budapest, 2007, 43–78.

STEVEN BÉLA VÁRDY, *Modern Hungarian Historiography*, East European Quarterly, Boulder, 1976.

STEVEN BÉLA VÁRDY, *Clio's Art in Hungary and Hungarian America*, Columbia University Press, New York, 1985.

VÁSÁRHELYI Ferenc, *Az ötvenéves férfi ifúságáról, jelenéről, jövő céljairól beszél*, Az Est 1935. december 31., 3.

VÉRTESY Miklós, *Hóman Bálint és Szekfű Gyula 1918-ban*, Valóság 1972/7., 56–59.

VÖRÖS Géza, *Klebsberg Kuno és az Országos Magyar Gyűjteményegyetem*, Levéltári Szemle 2010/2., 21–50.

ZINNER Tibor, *A magyar nép nevében? A Nemzeti Emlékezet Bizottsága részére 2015-ben készített írásának (hálózati verzió: MTA Law Working Papers 2016/6., https://jog.tk.mta.hu/uploads/files/mtalwp/2016_6_Zinner.pdf) bővített, újraserkesztett változata.*

Az idézet forrása: Rákosi Máttyás levele Georgi Mihajlovics Dimitrovhoz, 1945. április 7., Politikatörténeti Intézet Levéltára [a továbbiakban: PIL] 274. fond [a továbbiakban: f], 10. csoport [a továbbiakban: cs.], 114. őrzési egység [a továbbiakban: ő. e.], 49. folio [fol.] A Moszkvában tartózkodó bolgár politikushoz a Szovjetunióból Magyarországra érkezett Rákosi leveleket intézett mindaddig, amíg Dimitrov vissza nem tért szülőhazájába. Ezek egyikének végén, 1945. április 7-én ekképp fogalmazott: „éjjel-nappal jó hangulatban dolgozunk és igyekszünk igazolni a belénk vetett reményeket”.

Törvénytelen szocializmus. A Tényfeltáró Bizottság jelentése, írták ZINNER Tibor – SZAKÁCS Sándor – HABUDA Miklós – SVÉD László – SZOMSZÉD Imre – MARKÓ György – BALOGH Margit, Zrínyi – Új Magyarország, Budapest, 1991, 18 és 37–38.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés 1945. szeptember 11-én törvényerőre emelt négy miniszterelnöki rendeletet: a 81/1945, az 1.440/1945, az 5.900/1945. és a 6.750/1945. M. E. sz. korábban kiadottakat, és ekképp elfogadta az 1945. évi VII. törvénycikket: 1945. évi VII. törvénycikk a népbíráskodás körében kibocsátott kormányrendeletek törvényerőre emeléséről, lásd az 1943–1945. évi törvénycikkek kiadásában: Franklin, Budapest, é. n., 90–110.

A szerző *A magyar nép nevében?* címmel, a Nemzeti Emlékezet Bizottsága részére 2015-ben készített írásának (hálózati verzió: MTA Law Working Papers 2016/6., https://jog.tk.mta.hu/uploads/files/mtalwp/2016_6_Zinner.pdf) bővített, újraserkesztett változata.

Az idézet forrása: Rákosi Máttyás levele Georgi Mihajlovics Dimitrovhoz, 1945. április 7., Politikatörténeti Intézet Levéltára [a továbbiakban: PIL] 274. fond [a továbbiakban: f], 10. csoport [a továbbiakban: cs.], 114. őrzési egység [a továbbiakban: ő. e.], 49. folio [fol.] A Moszkvában tartózkodó bolgár politikushoz a Szovjetunióból Magyarországra érkezett Rákosi leveleket intézett mindaddig, amíg Dimitrov vissza nem tért szülőhazájába. Ezek egyikének végén, 1945. április 7-én ekképp fogalmazott: „éjjel-nappal jó hangulatban dolgozunk és igyekszünk igazolni a belénk vetett reményeket”.

Törvénytelen szocializmus. A Tényfeltáró Bizottság jelentése, írták ZINNER Tibor – SZAKÁCS Sándor – HABUDA Miklós – SVÉD László – SZOMSZÉD Imre – MARKÓ György – BALOGH Margit, Zrínyi – Új Magyarország, Budapest, 1991, 18 és 37–38.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés 1945. szeptember 11-én törvényerőre emelt négy miniszterelnöki rendeletet: a 81/1945, az 1.440/1945, az 5.900/1945. és a 6.750/1945. M. E. sz. korábban kiadottakat, és ekképp elfogadta az 1945. évi VII. törvénycikket: 1945. évi VII. törvénycikk a népbíráskodás körében kibocsátott kormányrendeletek törvényerőre emeléséről, lásd az 1943–1945. évi törvénycikkek kiadásában: Franklin, Budapest, é. n., 90–110.

ZINNER TIBOR

„[...] ÉJJEL-NAPPAL JÓ HANGULATBAN DOLGOZUNK ÉS IGYEKSZÜNK IGAZOLNI A BELÉNK VETETT REMÉNYEKET”¹

Szembenézés – a népbíráóságokról feketén-fehéren*

BEVEZETÉS

A Közép- és Délkelet-Európa országaihoz hasonlóan alakult magyarországi katonai műveletek idején, az 1944–1945-ös eseménysorozat közepetté bontakozott ki – a korszak megfogalmazása szerint – a „fasisztamentes Magyarország” megteremtését célzó komplex „számunkérési” rendszer, benne az egyre fokozódó, problémákkal teli, már annak idején is súlyos kritikákat kiváltó ítélkezés. A „fasiszta” maradványok felszámolásának² – az igazolási eljárás; az internálás; a német kitelepítés, a népbíráskodás³ során – nem csupán azokat vonták (vonatták) különböző közigazgatási és népbíróági eljárások hatálya alá, akik büntettekkel követtek el, hanem azokat is, akik a részben emigrációs, illegális, majd legális körülmények közepette megfogalmazott náciellenes, antifasiszta jellegű következetes forradalmi átalakulás megvalósításának esetleges vagy vélt ellenzői lehettek. Nem csupán azokat marasztalták el, akik a korábbi politikai berendezkedésekben bizonyíthatóan torz, emberellenes politikát valósítottak meg és elévülhetetlen bűnöket követtek el, hanem azokat is, akiknek háborús és népellenes bűnössé minősítése jogtalan, elítélése-meghurcolása törvénytelen

* A szerző *A magyar nép nevében?* címmel, a Nemzeti Emlékezet Bizottsága részére 2015-ben készített írásának (hálózati verzió: MTA Law Working Papers 2016/6., https://jog.tk.mta.hu/uploads/files/mtalwp/2016_6_Zinner.pdf) bővített, újraserkesztett változata.

¹ Az idézet forrása: Rákosi Máttyás levele Georgi Mihajlovics Dimitrovhoz, 1945. április 7., Politikatörténeti Intézet Levéltára [a továbbiakban: PIL] 274. fond [a továbbiakban: f], 10. csoport [a továbbiakban: cs.], 114. őrzési egység [a továbbiakban: ő. e.], 49. folio [fol.] A Moszkvában tartózkodó bolgár politikushoz a Szovjetunióból Magyarországra érkezett Rákosi leveleket intézett mindaddig, amíg Dimitrov vissza nem tért szülőhazájába. Ezek egyikének végén, 1945. április 7-én ekképp fogalmazott: „éjjel-nappal jó hangulatban dolgozunk és igyekszünk igazolni a belénk vetett reményeket”.

² *Törvénytelen szocializmus. A Tényfeltáró Bizottság jelentése*, írták ZINNER Tibor – SZAKÁCS Sándor – HABUDA Miklós – SVÉD László – SZOMSZÉD Imre – MARKÓ György – BALOGH Margit, Zrínyi – Új Magyarország, Budapest, 1991, 18 és 37–38.

³ Az Ideiglenes Nemzetgyűlés 1945. szeptember 11-én törvényerőre emelt négy miniszterelnöki rendeletet: a 81/1945, az 1.440/1945, az 5.900/1945. és a 6.750/1945. M. E. sz. korábban kiadottakat, és ekképp elfogadta az 1945. évi VII. törvénycikket: 1945. évi VII. törvénycikk a népbíráskodás körében kibocsátott kormányrendeletek törvényerőre emeléséről, lásd az 1943–1945. évi törvénycikkek kiadásában: Franklin, Budapest, é. n., 90–110.

volt. Három, az idő tájt egyre ismertebbé vált személyiség megnyilatkozásával érzékeltetem a korabeli légkört.

Amikor az európai harctereken elhallgattak a fegyverek, egy vékonyka, majd hetvenoldalas összeállítás jelent meg az immár módosított népbírósi rendeletnek tíz nappal korábban történt hatályba lépését követően. A népbíráskodás másodfokú fórumának, a Népbíráóságok Országos Tanácsának (NOT) egyik akkori tanácsvezetője, dr. Ries István írt hozzá bevezetőt 1945. május 10-én. A szociáldemokrata politikus, korábbi ügyvéd heteken belül az igazságügyi tárca vezetője lett, és volt fél évtizeden keresztül. Szerinte „ennek a felelősségrevonásnak kérlelhetetlennek és igazságosnak kell lenni, annak ellenére, hogy érezzük: ezeknek a bűnöknek az elkövetői nem várhatnak igazságot, csak megtorlást.⁴ [...] ezeknek a büntetőpereknek a vádlottjai nem emberi bűnözők, hanem vadállatok, akikkel szemben a köztudat nem tudja megérteni a humanizmust s bár a demokratikus kormány nem alkalmazkodhat a felzaklatott népi hangulathoz, de viszont nem is zárkozhat el attól teljesen és össze kell egyeztetnie a demokrácia fenséges eszméit a nép követelésével: [...] Gyors és határozott ökolcsapásokra van tehát szükség. [...] most már minden remény megvan arra, hogy a népbíráóságok a demokrácia legélesebb és a reakció számára a legfélelmetesebb fegyverei lesznek.”⁵ Ries szerint a felelősségrevonáskor lehetővé válik a gyors és teljes elégtelnyújtás. Úgy vélekedett, hogy a népbíráskodás „a nemzet pere megröntőíval szemben, voltaképpen egy per, mely technikai szempontokból bomlik különböző perekre”.⁶

Hetekkel később a másik, immár nem illegális munkaspárt, a Magyar Kommunista Párt (MKP) Moszkvából hazatért egyik vezetője, Révai József azt írta a Szabad Népből, hogy „reakciós az, aki antikommunista”.⁷ Békövetkezett a „rég Magyarországon meghatározó erővel bíró politikai tényezők egyre kevésbé differenciált értékelése, a korszak egyértelmű »fasiszta« minősítése”. A titokban kizárólagos hatalomra törekvők Moszkvából visszatért egyikének írása azt mutatta meg 1945. július 22-én, hogy „aki az MKP-vezetés vagy egyáltalán a »sztálini« politika céljait keresztezi, vagy feltehető, hogy keresztezni meri, vagy egyáltalán akarja, az mind reakciós, az mind a »demokrácia«, egytől-egyig a »nép ellensége«, s úgy is

kell bánni vele”.⁸ Mindez lehetőséget biztosított arra, hogy adminisztratív-igazságügyi nyomásnak vessék alá egyfelől azokat, akik ténylegesen háborús vagy népellenes bűnöket követtek el, másfelől azokat is, akiket akként nevesítettek. Az MKP politikájában a demokrácia–reakció fogalompárra szűkült az érdekek tagoltsága. Ez már a kezdetektől meghatározóvá vált a politikai csatározások során. Révai egyfajta iránymutatásából fakadt, hogy az a kommunista vezetésű megfélemlítő szervezet számára potenciálisan milliókra tágitotta ki az ellenség fogalmát. Ennek jegyében vált parttalanná a múltban történeteket nemes egyszerűséggel „fasizmusnak” tituláló, haraggal és részrehajlással megtorló népbíráskodás.

Végül a NOT debreceni szervezője, első tanácselnöke, dr. Bojta (Burger) Ernő Béla szerint „az ítélkezésnek egyrészt meg kell mutatnia, hogy *ma valóban változás folyik Magyarországon*, – *másfelől pedig elégtételt kell adni a megsértett millióknak*. Végeredményben a reakció elleni küzdelemhez az erkölcsi háttérrel és erővel az ítélkezés adja meg. A reakció erejét nem lehet lebecsülni, mert jelentős érdekkört képez az a csoport, amelynek gestióit a demokratikus rend és fegyelem megsemmisítéssel fenyegeti.”⁹ Mindez törvényszerűen fakadt abból a szellemből, amit a népbírástól határokon belül és kívül elvártak. Ami ettől eltért, arra az egykori szegedi ügyvéd nem utalt.

A NEMZETKÖZI ELŐZMÉNYEK ÉS A MAGYAR TERVEK

Európában a Jaltáig történetekből fakadt, hogy a világegés sújtotta térség hatalmi szerkezete átrendeződött, és az utóbb győztessé vált angolszász–szovjet koalíció, a három szövetséges kormány ennek eredményeit kámatoztatták a vesztesekkel, a világháborút kirombantató náci birodalommal és „csatlósáikkal” szemben. Horthy Miklós kormányzó küldöttei ugyan aláírták – Winston Leonard Spencer Churchill és Joszif Visszarionovics Sztálin ú. n. érdekszférás vagy százalékos megállapodása után¹⁰ alig 48 órával – 1944. október 11-én a moszkvai előzetes feltételeket egy majdan megkötendő fegyverszünethez, az október 15–16-i budapesti országos események azonban azok hatályát semmissé tették.¹¹

1944 őszétől a katonai győzelmekre alapozott, egyoldalú fegyverszüneti okmányok, a „jaj a legyőzötteknek” szellemében alakították a politikai erők kényszerpályáját Magyarországon is, ahol 1945. január 20-ától a megszállók mozgásterének

⁴ Minderről okkal rögzítette Szakály Sándor: „ez az ajánlás soha nem hagyott figyelmen kívül”. Lásd SZAKÁLY Sándor, *Történelem és publicisztika*, VERITAS – Magyar Napló, Budapest, 2015, 272.

⁵ A népbíráskodásról szóló 81/1945. M. E. sz. és az ezt kiegészítő 1.440/1945. M. E. számú rendelet szövege és magyarázata, magyarázatokkal ellátta dr. RIES István, a Népbíráóságok Országos Tanácsának tanácsvezetője, az előszót írta dr. MAJOR Ákos, a Budapesti Népbíráóság elnöke, Politzer Zsigmond és fia Könyvkereskedés, Budapest, 1945, 6, 8–10.

⁶ Idézi ZINNER Tibor, *XX. századi politikai perek. A magyarországi eljárások vázlata 1944/1945–1992*, Rejtjel, Budapest, 1999, 31. Vö. Budapest Főváros Levéltára [a továbbiakban: BFL] Szolnoki Népbíráóság Elnöki iratai, 1945. Eln. I. a. 35/6. 72.1946. IM X. [Népbíráósági osztály]: az elsőfokú ítélettel szembeni jogorvoslat bejelentésénél a népbíráóság által követendő irányelvek.

⁷ Szabad Nép 1945. július 22. Kötetben: RÉVAI József, *Élni tudunk a szabadsággal. Válogatott beszédek és cikkek (1945–1949)*, Szikra, Budapest, 1949, 8–14.

⁸ SZAKÁCS Sándor – ZINNER Tibor, *A háború megváltozott természete. Adatok és adalékok, tények és összefüggések, 1944–1948*, Génus Gold, Budapest, 1997, 47.

⁹ A népbíráskodás jogszabályainak gyűjteménye a Népbíráóságok Országos Tanácsának joggyakorlatával, szerk. dr. RÓTH Jenő, szerkesztői kiadás, Budapest, 1945, 4 (kiemelés az eredetiben).

¹⁰ Amíg Sztálin egyetértett Churchill 50:50%-os ajánlatával a magyarországi érdekeiket illetően, addig órákkal később a szovjet külügyi népbíró már elérte az angol külügyminiszternél, hogy ezt az arányt Moszkva javára, 80:20%-ra módosították.

¹¹ SZAKÁCS – ZINNER, I. m., 75.

korlátlanágával, kényszerítőerejével, hatalmi eszköztárával voltak kénytelenek szembesülni.¹²

Jaltában, 1945. február 9-én a konferencián részt vevők megállapodtak arról is, hogy a háborús bűnösök felett ne jogi, hanem politikai fórum ítélkezzen. A „Nyilatkozat a felszabadított Európáról” a jogi újjárendezésről úgy fogalmazott, hogy „a felszabadított népeknek” kell vállalniuk „a nácizmus és fasizmus utolsó maradványainak megsemmisítését és a maguk választotta demokratikus intézmények megteremtését”.¹³ A mindennapokban ettől utóbb úgy tértek el, ahogy a kivitelezők hatalmi helyzete alakult. Mi történt addig, amíg a Krím-félsziget üdülőhelyén elfogadott nyilatkozat ismertté vált?¹⁴

Kelet-Közép-Európa népeinek sorsáról a második világhéges során a szövetségesek 1941. decembere és 1944. októbere közötti tanácskozásain, tehát már évekkel Jalta előtt tárgyaltak, határoztak, majd ezt követték a Sztálin vezette Szövetséges Szocialista Szovjet Köztársaságok (a Szovjetunió) további önkényeskedései. A moszkvai diktátor a pártjának és titkosrendőrségének uralma alá kényszerítettekkel szemben alkalmazott kegyetlen erőszakkal védte, majd valósította meg totális rendszerét. A nemzetközi elszigeteltségből azért törhetett ki, mert a nemzetiszocializmus hatalomra jutását követően a francia, majd a brit diplomácia ellensúlyt keresett az egyre erőszakosabb Adolf Hitlerrel és körével szemben. A Kreml erős embere azonban előbb nem velük „üzletelt”, hanem az 1939. augusztusi, Vjacseszlav Mihajlovics Molotov és Joachim von Ribbentrop által aláírt titkos paktum révén elérte, hogy birodalma nyugati határait megváltoztathatta, mert elfoglalhatta Lengyelország és Románia keleti területeit, valamint a balti államokat. Finnország az önvédelmi harcával azonban megmentette magát.

Az Egyesült Brit Királyság (Anglia) és Franciaország korábbi, 1934-től folytatott „megbékítési politikája” vezetett a müncheni egyezményhez 1938-ban,¹⁵ és a németeknek küldött hadüzenetet leszámítva nem támogatták a lengyeleket sem 1939. szeptemberében. A II. világháború poklából már majd két esztendő telt el, amikor vége szakadt az agresszorok együttmenetelésének, mert Hitler felrúgta a Kremllal kötött szövetséget, és 1941. június 22-én támadást indított a Szovjetunió ellen. Az angol kormányfő ekkor jelezte, hogy szövetkezni kíván a megtámadottal.

¹² ZINNER Tibor, *Az új hatalom kiépítése, különös tekintettel a politikai rendőrségre*. Előadás a Parlament felsőházi termében 2014. szeptember 29-én, a *Megszállástól megszállásig* konferencián. Rövidített szövege ZINNER Tibor, *A kizárólagos hatalomért folyt a harc*, Magyar Hírlap 2014. október 24.

¹³ *Teherán, Jalta, Potsdam. Dokumentumgyűjtemény*, szerk. B. L. CIBULEVSKIJ – S. P. SZANAKOJEV, ford. ZALAI Edvin, Kossuth, Budapest, 1972 (2. bővített kiadás), 166 és 183.

¹⁴ ZINNER Tibor, *Adalékok az antifasiszta számonkéréshez és a népi demokrácia védelméhez különös tekintettel a Budapesti Népbíróságra*, Budapest Főváros Levéltára Közleményei '84, BFL, Budapest, 1985, 137–138.

¹⁵ Hitler nem akart valójában „Münchent”, számára nem a néprajzi alapon történő megoldás volt kíváncs. Vö. PRITZ Pál, *Magyarország és a nagyhatalmak 1938-ban = Visszacsatolás vagy megszállás? Szempontok az első bécsi döntés értelmezéséhez* (Adatok, források és tanulmányok a Nógrád megyei Levéltárból 58.), szerk. SIMON Attila, Nógrád Megyei Levéltár – Selye János Egyetem, Balassagyarmat, 2010, 11–20 (<http://www.nogradhistoria.eu/data/files/186782770.pdf>).

Az angolszászok közül előbb Churchill, majd Franklin Delano Rooseveltt is „fokozatosan beletörődött abba, hogy a Szovjetunió megtartsa az 1939-es paktum révén szerzett hódításait, majd elfogadta, hogy az Elbától keletre eső területek szovjet érdekszférának fognak minősülni”. Azt követően, hogy Japán támadása után az Amerikai Egyesült Államok is bekapcsolódott a világhéges harcaiba, 1941. december 16-án az angol külügyminiszter találkozott a szovjet vezetőkkel Moszkvában, szövetséggé kívánván alakítani újszülött háborús együttműködésüket. A generalisszimusz azt javasolta Anthony Edennek, hogy kössenek egy titkos egyezményt, amelyben a szigetország „fogadja el a Szovjetunió 1941-es határait”. A vezető külügyér ezt akkor nem támogathatta, de utóbb mindent megtett Churchill és kormánya hozzájárulásának eléréséhez.

Rooseveltt azt remélte, hogy a harcok elültével majd le tudja beszélni Sztálint hódításairól, és a II. világháború után hazájának meghatározó szerepe lesz a jövőt formáló tanácskozásokon, a különböző békeszerződések megkötésekor. Szemben az elnöki álmokkal a szigetország vezetői okkal vélelmezték, hogy a nácizmus vereségét követően a Vörös Hadsereg ellenőrzése alatt lesz egész Közép- és Közép-Kelet-Európa. Ezért óhajtottak mielőbb megállapodni Sztálinnal, elérni nála azt, hogy szavatolja a katonái által majd megszállandó országok függetlenségét, ám e megállapodásba vetett reményük – mint köztudott – nem vált valóra. Amikor 1943. októberében – előkészítendő a hetek múlva esedékes teheráni találkozót – a külügyi tárcák három vezetője a szovjet fővárosban tanácskozott, amerikai részről továbbra is csak arra összpontosítottak, hogy elérjék a Szovjetunió támogatását az Atlanti Charta céljaihoz és egy jövőendő új világ szervezet gondolatához. Eden azonban, immár Churchill egyetértésével, hallgatólagosan elfogadta Moszkva területi igényeit, de még mindig abban reménykedve, hogy ezzel megmenthető a térség államainak függetlensége.

Azután következett Teherán. Sztálin itt azt ígérte, hogy amint elül a csatazaj az európai harctereken, győzelmük után három hónapon belül csatlakoznak csapatai a Japánnal szemben vívott küzdelemhez, ami az Egyesült Államok véráldozatának csökkenésével járhat. Churchill viszont elfogadta, hogy „Lengyelország keleti határa a szovjet elképzelésnek feleljen meg (Sztálin ügyesen az 1920-ban¹⁶ [George Nathaniel] Curzon akkori brit külügyminiszter által a lengyel többségű területek keleti határát jelölő vonalra hivatkozott), s a »három nagy« megállapodott, hogy a lengyeleket az Oderáig terjedő német területekkel fogják kompenzálni”.

1943. december 1-jén Rooseveltt vetette fel Teheránban, hogy tárgyalják meg „Lengyelország és Németország kérdését”, Churchill pedig emlékeztetett „a már említett példára a három gyufával, amelyek közül az egyik Németország, a másik Lengyelország, a harmadik a Szovjetunió. Mind a három gyufát el kell tolnunk

¹⁶ Helyesen: 1919. decemberében.

nyugat felé, hogy megoldjuk a szövetségesek előtt álló egyik legfőbb feladatot: a Szovjetunió nyugati határainak a biztosítását.” Sztálin rövest tudakolta, hogy mit jelent e három gyufa. Az angolok nem rejtették véka alá, hogy „Németország rovására” akarják a változtatásokat. Ezután Sztálin már nem kertelt: „arról van szó – szögezte le –, hogy az ukrán területeknek Ukrajnához, a belorusz területeknek pedig Belorussziához kell kerülniük, vagyis köztünk és Lengyelország között a szovjet alkotmányban rögzített 1939-es határoknak kell fennállniuk. A szovjet kormány e határok mellett foglalt állást, mert ezt tartja helyesnek.”

A találkozó e tárgyalási fordulójának végén mind Churchill, mind Sztálin a lengyel határok ügyéről összegezte mondandóját, azt követően, hogy előzőleg még Németország feldarabolásáról vitakoztak. Churchill szerint közöttük „elvben az a megállapodás született, hogy a lengyel állam és nép fészke az úgynevezett Curzon-vonal és az Odera-vonal között kell elterülnie, Lengyelországhoz csatolva Kelet-Poroszországot és Oppeln tartományt. A határok végleges megvonása még beható tanulmányozást igényel, és egyes helyeken esetleg áttelepítéseket tesz szükségessé.” Sztálin azonnal replikázott: „Oroszországnak nincsenek jégmentes kikötői a Balti-tengeren. Az oroszoknak ezért szükségük lenne Königsberg és Memel jégmentes kikötőire és Kelet-Poroszország területének megfelelő részére. Annál is inkább, mivel történelmileg ősi szláv területekről van szó. Ha az angolok egyetértenek azzal, hogy az említett területeket mi kapjuk meg, egyetértünk a Churchill által javasolt formulával.” Az angol kormányfő nem tehetett mást, mint jelezte, hogy a „nagyon érdekes” javaslatot „okvetlenül” tanulmányozni fogja.¹⁷

A képmutató, patetikus hangvételi közös nyilatkozatban mindezekről azonban szó sem esett, ellenben annak utolsóelőtti bekezdéseként az olvasható, hogy „baráti tanácskozásaink végeztével bizakodva várjuk azt a napot, amikor a világ valamennyi népe szabadon élhet, minden zsarnokságtól mentesen, saját törekvéseinek és lelkiismeretének megfelelően”.¹⁸

A térségben a helyzetteremtő képesség így alakult ki a nácizmus képviselőit és helyi támogatóit elűző Vörös Hadsereg uralma alá kerülő országokban. Mindez azt jelentette nem csupán elvben, hanem a gyakorlatban is, hogy mindazok, akik Sztálin jövőbeli „birodalomteremtő” elképzeléseivel egyetértettek vagy önös, saját országaikon belüli hatalmi céljaik megvalósításakor rá és erőhatalmi szervezeteire kívánták támaszkodni, lehetőséget kaptak arra, hogy saját, a Kreml erős emberének vágyaitól el nem térő, meghatározó szovjet politikusokkal előzetesen egyeztetett direktívaikat megvalósítsák. Ebben a történelmi helyzetben miként merült fel a felelősségre vonás ügye ez idő tájt nemzetközi, illetve magyar relációban?

¹⁷ *Teherán, Jalta, Potsdam, 72–79.* Sztálin országa nyugati, Lengyelországgal közös határával összefüggő célját végül Jaltában érte el.

¹⁸ *Uo.*, 82.

Előbb Robert Vansittart, az angol kormány adminisztratív államtitkára, a külügyminisztérium diplomáciai főtanácsadója fejtette ki Anglia álláspontját a háborús bűnösségről, majd Londonban 1942. január 13-án kibocsátották a Szövetségi Nyilatkozatot. Érzékeltetni lehetett ezekből, hogy a győztesek nem kívánnak napirendre térni a bűnök felett, mint tették az I. világháborút követően. Erről szólt az amerikai elnök és a szovjet külügyi népbiztos is ebben az esztendőben. Sztálin a magyarokról rendkívül kemény véleményt fogalmazott meg 1941 decemberében, amikor azt közölte Edennel, hogy „a magyarok rosszabbak az SS-nél”, utalva a megszálló erők tevékenységére.¹⁹ A vezető szovjet külügyér Archibald Clark Kerr moszkvai brit nagykövethoz írt levelet 1943. június 7-én. Ebben – többek között – kifejtette, hogy „azért a fegyveres segítségért, amelyet Magyarország Németországnak nyújtott, valamint azokért a gyilkosságokért és erőszakos cselekményekért, fosztogatásokért és gyalázatoságokért, amelyeket a megszállt területen követtek el, a felelősséget nemcsak a magyar kormánynak kell viselnie, hanem nagyobb vagy kisebb mértékben a magyar népnek is”.²⁰

Az 1943. október 19–30. között Moszkvában tartott külügyminiszeri értekezleten már állást foglaltak a náci háborús bűnösökről, az olaszországi kibontakozásról szóló nyilatkozat hetedik pontjában pedig rögzítették, hogy „a fasiszta vezetőket és más háborús bűnösöket ismert vagy gyanúsított személyeket le kell tartóztatni és az igazságszolgáltatásnak átadni”. Nyilvánvalóvá vált, hogy a világháború kirobantói és a velük együtt menetelők nem maradhatnak büntetlenek a csatazaj elülte után, és a győztesek felelősségre vonják a közelmúlt szörnyűségeinek elkövetőit. A harminckett szövetséges nemzet nevében kiadott állásfoglalás a jaltai nyilatkozat előzményének tekinthető. A Krím-félsziget üdülőhelyén, 1945. február 9-én Churchill utalt az 1943-as moszkvai nyilatkozatra, s a szövetségesek vezetői megállapodtak arról is, hogy a háborús bűnösök felett ne jogi, hanem politikai fórum ítélkezzék. A két nappal később elfogadott „Nyilatkozat a felszabadított Európáról” tartalmazta a jogi újrárendezés követendő útját is. Ám a mindennapok gyakorlata ettől akként tért el, ahogy a kivitelezők hatalmi helyzete alakult.

A szovjetek 1943. júniusi álláspontjának a módosulása 1944 őszén alapvetően a Vörös Hadsereg harci eredményeitől függött.²¹ Ezért már eltekintettek a magyar tisztikar kollektív felelősségre vonásától, de ezt továbbra is tervezték a háborús bűnösök esetében. Az Egyesült Államok a magyar háborús bűnösökről 1944. július

¹⁹ Más történészek kutatási eredményeire utalva idézi egymásnak ellentmondó, pontatlan forrásmegjelöléssel KRAUSZ Tamás, *Az elhárított népiértés* = KRAUSZ Tamás – VARGA Éva Mária, *A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban. Levéltári dokumentumok 1941–1947*, L'Harmattan, Budapest, 2013, 26–27.

²⁰ *Magyar–brit titkos tárgyalások 1943-ban*, szerk., s. a. r., bev. JUHÁSZ Gyula, Kossuth, Budapest, 1978, 158–159.

²¹ KOROM Mihály, *Magyarország Ideiglenes Nemzeti Kormánya és a fegyverszünet (1944–1945)*, Akadémiai, Budapest, 1981, 205. Vélhető, hogy 1944. október 21-i, Moszkva követelte parancsában dálnoki Miklós Béla, a Vörös Hadsereg oldalára átvált vezérezredes felhívott „a hazaárulókkal való könyörtelen leszámolásra”.

26-án foglalt állást meg nem vitatott javaslatában. Az ajánlott megadási feltételek között olvasható, hogy „kötelesek a magyarok a szövetségesek utasításait teljesíteni, és ki kell szolgáltatniuk a háború bűnösöket is”. Amennyiben Magyarország ellenáll a Führer birodalmának, akkor „a magyar háborús bűnösök megbüntetését egy bizottság vagy más szerv is végezhetné”. Az amerikai javaslat egyfelől az 1945. január 20-i fegyverszüneti szerződésnek a háborús bűnösök kiadatására vonatkozó 14. pontja ősenek tekinthető, másfelől benne foglaltatott a népbíróság („egy bizottság vagy más szerv”) gondolata is. Az angol javaslatot sem vitatták meg a szövetségesek, miután Magyarország politikai berendezkedéséről alkotott véleményük eltért attól, amit Moszkvában vállottak, és Londonban a háborús bűnösségről is másképp, sokkal objektívebben vélekedtek.²²

Minderről a pár esztendő alatt átformálódott nemzetközi összefüggésrendszerről még Jalta előtt, 1945. február 8-án Révai úgy nyilatkozott a kommunista pártvezetés nevében, hogy a „teheráni értekezleten a szocialista Szovjetunió a polgári Angliával és Amerikával hosszan tartó egyetértésre és szövetségre rendezkedett be. Ez a teheráni politika meg kell, hogy szabja a mi politikánkat is. Nem tekinthetünk el a Szovjetunió nemzetközi politikájától, amikor Magyarországon, ezen a kis magyar földön meg akarjuk szabni a mi politikánkat. A kommunisták mindig nemzetközi politikát csináltak, és nemcsak a maguk kis hazai szemétdombjából indultak ki. Mi nemzetközi párt voltunk, amikor volt Kommunista Internacionálé, és ma is azok vagyunk, amikor nincs Kommunista Internacionálé. Mit jelent nemzetközi politikát folytatni? Ez elsősorban azt jelenti: támogatni a Szovjetunió nemzetközi politikáját. Ha mi most Magyarországon arra törekednénk, hogy proletárdiktatúrát csináljunk, akkor az nem nemzetközi, hanem szűk nacionalista politika volna, akkor nem törödnénk a Szovjetunió nemzetközi politikájával, sőt közönséges provokáció volna, mert alkalmas volna arra, hogy ellentétet provokáljon ki a Szovjetunió és szövetségesei, Anglia és Amerika között.”²³

A KOMMUNISTA CÉLOK MEGVALÓSÍTÁSA

„KOALÍCIÓS” PROGRAMKÉNT

Miként alakult a nemzetközi erőhatalmi tényezők teremtette viszonyok közepe a magyar kommunisták álláspontja a jövőendő számonkérésről? A Vörös Hadseregnek a Kárpát-medencében elért hadisikereit követően – érthető helyzeti előnnyel – leghamarabb egyfelől a Magyarhonban az illegálisításban, másfelől a Moszkvában élő magyar kommunisták fogtak immár jövőt illető programalkotásba. Mind a budapesti pártvezetés, mind a moszkvai „Bizottság” programjának alakulása s végső változata ismert.

²² ZINNER, *Adalékok az antifasiszta számonkéréshez...*, 138.

²³ SZAKÁCS–ZINNER, *I. m.*, 41–42.

Az illegális hazaiak 1944. szeptember 1-jei kiáltványukban követelték a magyar Gestapó azonnali megszüntetését, tagjainak és vezetőinek azonnali letartóztatását és bíróság elé állítását. A Kállai Gyula és Rajk László készítette 1944. október 2-i akcióprogram tervezetében foglalkoztak a háborús bűnösséggel és a népbírászkodással. A 12. pont szerint az egyik legfőbb feladat „a háborús felelősök letartóztatása, vagyonuk elkobzása és népítélet elé állítása”, a 13. pont a háborús károslultak kárpótlását és a bűnösök vagyonának elkobzását tárgyalta.²⁴

A budapesti kommunisták tervei számos ponton eltértek a Moszkvában tartózkodó magyarok akcióprogramjában rögzítettektől. A Szovjetunió fővárosában 1944. szeptember 28-án tanácskozók egyéb antifasiszta követeléseik mellett azt is tervezték, hogy „a hazaárulók és háborús bűnösök feletti ítélkezésre különbíróságokat kell szervezni”, továbbá „a háborús bűnösöket és hazaárulókat le kell tartóztatni és a különbíróságnak átadni”, köztük a kormányzót, az 1941. április 6-a óta hivatalban volt kormányok összes minisztereit és politikai államtitkárait. A vita során egyfelől javasolták a háborús bűnösök vagyonának elkobzását, másfelől felmerült, hogy ne kössék a felelősségre vonás időpontját 1941 áprilisához.²⁵

A magyar fővárosban tervezett kommunista elképzelések érdemben nem válhattak a MKP tevékenységének vezérfonalává. Főképp azt követően, hogy Georgi Mihajlovics Dimitrov a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front (MNFF) Gerő Ernő és Révai által írott programját eljuttatta a moszkvai birodalom vezetőihez, akik azon olyan taktikai módosításokat is végrehajtottak, hogy abba például belekerült a magántulajdon védelmének szükségessége. A program lényegi, jövőt formáló elemeit így valójában nem Szegeden, Debrecenben, illetve/vagy Budapesten, hanem a Szovjetunióban vetették papírra szeptember utolsó hetében s azt követően.²⁶ A hatalomra kerülni vágyók elképzelései nem térhettek el egyfelől a szövetségesek céljaitól, másfelől Sztálin és köre világbirodalom-teremtő vágyaitól. Ez a kommunista akcióprogram tekinthető az MNFF szegedi programja ősenek. A háborús bűnösség tekintetében – érzékeltetve a moszkvai ukázokat – kimaradt belőle a kormányzó eltávolítása és a felelősségre vonása, bővült a háborús bűnösök vagyonának elkobzásával és az időhatár-cezúra is eltűnt.

A többi magyar politikai erőcsoporthoz is megfogalmazta jövőbeli céljait, terveit, egyik korábban, másik később. A Polgári Demokrata Párt követelte a nemzeti-szocialista megszállás idején okozott károk számbavételét, „a hatálytalanított zsidótörvények és rendeletek következtében, továbbá az egyébként kárt szenvedet-

²⁴ *A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai 1944–1948*, szerk. RÁKOSI Sándor – SZABÓ Bálint, Kossuth, Budapest, 1967, 25–30 (*A Kommunista Párt Központi Bizottságának programtervezete a háború utáni időkre*).

²⁵ Gerő Ernő válasza Korom Mihály történész kérdéseire, 1972. július 12. (A nemrég elhunyt szakember bocsátotta a kéziratot a szerző rendelkezésére még a '80-as évek második felében.)

²⁶ ZINNER Tibor, *Adalékok az antifasiszta számonkéréshez...*, 139 és 162. A debreceni és a szegedi program között az volt a különbség, hogy a szegedibe – miután állítólag Apró Antal vitte magával az 1944. októberi program szövegét Budapestről Szegedre – nem a „háborús”, hanem a „felelős bűnös” meghatározást tartalmazta.

teknek kártalanítását a háborús és nyilas bűnösöknek a jogerős ítélet alapján elkobzás alá kerülő vagyonából, az ország romlásáért felelős bűnösök felelősségére vonását”. A szociáldemokraták a XXXIV. pártkongresszuson, már a potsdami konferencia után fogadták el akcióprogramjukat, benne rögzítve, hogy „a demokráciaellenes bűncselekmények megtorlása a jövőben is a népbíróságok feladata”.²⁷

Az 1944. októberi, a kormányzó vezette átállási kísérlet kudarca nyomán tehát új helyzet teremődött. A hadműveletek következtében a trianoni határok mögé visszaparancsolt országban szétesett a korábbi uralmi, igazgatási, rendészeti és elnyomó szervezet. Helyette olyan hatalmi berendezkedés jött létre, amiben valamennyi – külső és belső – politikai erő az adott katonai helyzethez, és kizárólag a szövetségesek egyetértéséhez igazodva törekedhetett politikai céljai megvalósítására. Az új törvényhozó, valamint a végrehajtó hatalom azonban közel sem bírhatta a bizalmát az ország voksolásra jogosult teljes lakosságának. A kommunista, szociáldemokrata, kisközgazdász és nemzeti parasztpárti, valamint „pártonkívüli” politikusból álló „koalíciós” kormányt megválasztó hasonlóképp ideiglenes törvényhozás összetételét ezért a kezdetektől erőteljes baloldali túlsúly jellemezte. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány feladata a megfelelő életkörülmények újbóli megteremtése s az újjászervezés volt, igazodva a fegyverszüneti állapothoz.²⁸

A moszkvai magyarok Gerő és Révai fogalmazta akcióprogramjának egy példányát a szovjet fővárosból hazaindulók magukkal is hozták. 1944. november 5-én Szegedre érkezett Farkas Mihály, Gerő, Nagy Imre és Révai is, Rákosi Mátyás január végén követte őket.²⁹ Ez a dokumentum *Magyarország demokratikus újjáépítésének és felemelkedésének programja* címmel vált ismertté Szegeden 1944. november 30-án, majd némi módosítással immár koalíciós, többpárti programmá ugyanott, végül Debrecenben egyfelől ideiglenes nemzetgyűlési, másfelől kormányprogramként. Mindarról, ami '44 decemberétől Magyarországon ekképp kezdetét vette, Moszkvában határoztak. Az első fejezet második pontja rögzítette a háborús bűnösök népbíróság elé állítását, vagyonuk elkobzását.³⁰ Mindez Szegeden a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front dokumentumában így vált ismertté: „2. A hazaárulókat, a háborús bűnösöket le kell tartóztatni és átadni az erre a célra létesítendő népbíróságoknak. Vagyonukat el kell kobozni.”³¹

Október 27-én a Szovjetunió Állami Honvédelmi Bizottságának határozata tartalmazta, hogy miként kell kezelni a lakosságot, másrészt a katonai, illetve fegyverszüneti helyzetre vonatkozó hatalmi-uralmi utasításokat rögzítette. Ez az ukáz a magyarországi hadműveletek alatt s után a „felelős” parancsnokokra „min-

²⁷ BALOGH Sándor – Izsák Lajos, *Pártok és pártprogramok Magyarországon (1944–1948)*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1977, 162, 198 és 205.

²⁸ ZINNER, XX. századi politikai perek, 7.

²⁹ Vö. KOROM, I. m., 235–268. Utóbb, decemberben Sztálin és Molotov is észrevételezte, ezért módosították is. A két vezetőtestület egyesült 1945. február 23-án a magyar fővárosban, az MKP Központi Vezetőségének megválasztott főtitkára Rákosi lett.

³⁰ Uo., 265–266.

³¹ BALOGH–Izsák, I. m., 162.

denre kiterjedő állásfoglalást” írt elő, a „háborús és népellenes bűnözők felelősségére vonását államhatalmi feladatnak” minősítette.³² A Moszkvából hazatértek, akik a szovjet vezetés irányítása alatt dolgoztak, előbb részt vettek a háborús (megszállást előkészítő) propaganda, illetve „frontmunkában”; majd felderítést, szervezést végeztek, irányítottak, előbb Gerő, majd Farkas felügyeletével. Sőt többen közülük részt vettek a Sztálin, Molotov és társaik vezetésével megformált átállítási, berendezkedési tervek előkészítésében. Ismerhették „a nagy Sztálin” felfogását „a folyamatban lévő háború megváltozott természetéről”. E szerint „ez a háború elüt a múlt háborúitól: ha valaki területeket foglal el, ezekre a területekre rákényszeríti a maga társadalmi rendszerét. Mindenki, amennyiben hadserege képes erre, a maga rendszerének szerez érvényt. Másképp nem is volna lehetséges.”³³

Mindaz, ami Moszkvában 1944. október 11-én, majd alig száz órával később a magyar fővárosban történt, Magyarország jövőbeli sorsát behatárolta. A különböző indíttatású 1944. október közepi, illetve decemberi szegedi, valamint debreceni remények 1945. január 20-án szertefoszlottak. Ugyanis a feltétel nélküli kapituláció elvének Magyarországra való kényszerítésével, a Szövetséges Ellenőrző Bizottságon (SZEB) belüli szovjet hegemoniával az angolszászok tulajdonképpen átadták az országot Sztálinnak és vazallusainak. Az ország lakossága mindezt az angol(szász) „megbékítési” politika újabb kudarcként élhette meg és túl (évtizedeken keresztül).³⁴

Szemben nyári reményeivel Rákosi nagyot csalódott, mert az 1945. október 7-én tartott budapesti törvényhatósági választás fiascoval járt a kommunisták számára, a kisközgazdák egyedül ugyanannyi helyet szereztek, mint a munkáspártok együtt. S még hátra volt az újabb, a nemzetgyűlési voksolás. A pártok támogatottságának két politikai megmérése között, kétszáz kilométernél is távolabb a fővárostól, egy zempléni nagyközségben, Taktaharkányban az előjáróság nevében kiállítottak egy községi bizonyítványt. Ebben olvasható, hogy az illető személy az „orosz felszabadító megszállás” idején pártonkívüli volt.³⁵ A Vörös Hadsereg elűzte a Wehrmacht és az SS fegyvereseit, de nem távozott, hanem maradt a világháborúban győztes nagyhatalmak állásfoglalása nyomán, annak minden árnyoldalával együtt. Ezt Grósz József kalocsai érsek éppúgy rögzítette naplójában,³⁶ mint

³² KOROM, I. m., 217 és 274.

³³ Milovan GYILASZ, *Beszélgések Sztálinnal*, Nagy Imre Politikai és Társadalomtudományi Intézet, Brüsszel, 1963, 118; idézi SZAKÁCS–ZINNER, I. m., 44.

³⁴ Gyöngyösi János, az Ideiglenes Nemzeti Kormány külügyminisztere meg sem kérdezhetette telefonon felettesét vagy a kormánytagokat, hogy aláírhatja-e vagy sem az elé tett dokumentumot, hanem alá kellett írnia.

³⁵ ZINNER Tibor: *A Zinnernek története* = dr. KÁRPÁTI Zoltán – dr. PALKONYAY Gábor – dr. ZINNER Tibor, *Egy csaknem elfeledett professzor. Zinner Nándor. Az első hazai ortopédiai klinika alapítójának küzdelmes élete*, szerzői kiadás, Budapest, 2018, 40. (Forrás: Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár Sátorajárhelyi Fiókleveletára, V. 269., Taktaharkány nagyközség iratai 1945–1949. Közigazgatási iratok, 994/1945., Községi bizonyítvány, 1945. október 26.)

³⁶ Grósz József kalocsai érsek *Naplója 1944–1946*, s. a. r. Török József, Szent István Társulat, Budapest, é. n.

az új prímás, Mindszenty József, a templomokban 1945. november 1-jén, a halottak napi miséken felolvasott pásztorlevelében.³⁷ Ezért érthetünk egyet azzal a sommás értékeléssel, miszerint „az 1944 és 1949 közötti átmeneti időszakot »népi demokráciának« vagy »koalíciós évekné« nevezni [...] olyan eufemizmus, amely éppen az átalakulás lényegét és irányát hagyja homályban. Az, hogy ezt sokan nem látták előre, mások pedig nem így élték meg, nem változtat azon, hogy a Szovjetunió és a magyar kommunisták célja kezdettől az ország szovjetizálása volt.”³⁸ Mindezek ismeretében okkal tehető fel a kérdés: miképp értékelhető ennek ismeretében a népbíróóságok 1945. február – 1950. április közötti ítélkezése?

A TITKOSRENDŐRSÉG ÉS A NÉPÜGYÉSZSÉGEK

Miután a magyar „háborús és népellenes bűnözők felelősségre vonását államhatalmi feladatnak” minősítették Moszkvában, ezért a tisztogató, megtorló, megfélemlítő, elnyomó szervezet kialakításában a helyzetteremtő képesség a Vörös Hadsereggel együtt „érkező” szovjet állambiztonsági szervek, az 1943–1946 között fennállt NKGB (Narodnij Komisszariat Goszudarsztvennoj Bezopasznosztyi – Állambiztonsági Népbiztosság) munkatársait illette. Ők kezdték meg azt a front mögötti szervezőmunkát, ami az új magyar szervek felállításának feltételeit biztosította.³⁹ Emellett számos személyt tartóztattak le a harcok elültével, miután tájékozottak voltak lakcímükről. Elég utalni Méhes Ignác kúriai bíróra, aki annak idején a Budapesti Királyi Büntetőtörvényszék Töreky Géza elnökölte büntetőtanácsának egyik tagjaként Fürst Sándort és Sallai Imrét ítélte halálra.⁴⁰ A rendőrségi és politikai rendőrségi pozíciók zömét az MKP szerezte meg, és tagjai meghatározó szerepet tölthettek be a kezdetektől.⁴¹ Sőt számos esetben a „koalíciós” pártok tagjaiként váltak ismertté a közvélemény előtt, miközben titokban a kommunista párt tagjai voltak, közülük a belügyminiszter, „nemzeti parasztpárti” Erdei Ferenc mellett az egyik legjelesebb a budapesti főkapitány, a „kisgazdapárti” Sólyom László volt.⁴²

Zömmel „szervezett munkások” alkották az új gárdát, ők mint „ellenállók”, illetve „megbízhatónak tűnő” egyének lettek az állomány tagjai. Ennek ellenére – miként Rákosi Dimitrovot erről is tájékoztatta, alig egy héttel a főváros ostromának befejeződése után, 1945. február 19-én – „új veszély a hazatérő zsidók felbukkanása is, akik [...] a rendőrségnél hamarosan vezető befolyásra tesznek szert. [...] a pártot erősen elzsidósodottnak tekintik. E volt munkaszolgálatosok jelentős része korrupt karrieristának bizonyul és nagy károkat okoz pártunk tekintélyének.”⁴³ Mindezt kiegészíti Rákosinak Háy Lászlóhoz, az MKP moszkvai képviselőjéhez 1945. március 5-én írott levelének alábbi részlete: „rendkívül hátráltatja munkánkat, hogy bár Budapest és a nagyvárosok rendőrkapitányai párttagok, de valamenyny kivétel nélkül kezdő és amateur. Nem tudom a helyzetet jobban jellemezni, mint azzal, hogy a budapesti politikai rendőrség vezetői[t] én próbáltam kioktatni a nyomozás és vállalat kezdő alapelemeinek halvány segédfogalmaira.”⁴⁴

A világegést túlélők térfoglalását mutatta, hogy azok is titkosrendőrök lettek, akiket kizárólag a „bosszúvágó”, a „kapzsi kereseti lehetőség, szadisztikus ösztönöknek és hajlamoknak a kielégítése indított arra”. Mi több, „sokan a múlt rendszer bűnösei közül is” kerestek itt „menedéket”. Minderről a főállamügyész-helyettes népbüvész tájékoztatta a SZEB Pest megyei kirendeltségét 1945. szeptember 24-én.⁴⁵

Ahhoz, hogy valakit meg lehessen vádolni, majd bírák, adott esetben népbírák elé állítani, előbb a titkosrendőrségnek kellett őrizetbe venni az illetőt. Az új szervezet kialakításakor az ország fővárosában kizárólagossá tették a kommunista befolyást. Budapesten felszámolták a különböző illegális rendőri szerveket. A Sólyom mellé kinevezett Kádár János főkapitány-helyettes erről is tájékoztatta a civis fővárosban lévő belügyminisztert, és beszámolójában nem hallgathatótt sem a belső gondokról, sem a megszállók okozta konfliktusokról.⁴⁶ A politikai rendőrség megszervezésével 1945. január 17-én Péter Gábort bízták meg.⁴⁷ Ő, a Debrecenből érkezett és a szovjetek, főképp a kémelhárítók hathatós támogatását élvező, Tömpe András vezette „Belügyi Részleggel”, nyomozócsoporttal szemben érvényre juttathatta a budapesti kommunisták elképzeléseit, és így alapította meg február 2-án az osztályt „80 főnyi, válogatott, teljesen új testület” formájában. Ehhez csatlakoztak 1945. február 26-án (hivatalosan is) a Debrecenből érkezettek, a kb. 100 főnyi legénységgel együtt.⁴⁸ A belügyminisztérium egykori útlevelesztályának

³⁷ PIL 274. f. 10. cs. 114. 6. c., 42. fol.

³⁸ PIL 274. f. 10. cs. 43. 6. c.

³⁹ BFL XXV. 2. a. 8. H. 53., Budapesti Népbüvész Elnöki iratok. Vélemény a Nemzetközi Szöveteséges Ellenőrző Bizottság Pest megyei Kirendeltsége számára a Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitánysága Politikai és Rendészeti Osztályáról, 1945. szeptember 24.

⁴⁰ Belügyminisztérium Központi Irattára [a továbbiakban: BM Kp. Ir.], Erdei Ferenc belügyminiszter irathagyaték. Kádár János levele a belügyminiszterhez [a továbbiakban: Kádár-leve], 1945. február 9.

⁴¹ Dr. Bauer Miklósné (Schönberg Judit, „Jucó”) 1985-ben írta le e sorok szerzője számára, hogy mellette ki volt a további tíz alapító.

⁴² Kádár-leve, 1945. február 9. A politikailag tájékozatlan Kádár azt írta a Debrecenből érkezettekéről, hogy „amilyen örömmel üdvözölte a főváros lakossága az első fegyveres rendőröket, olyan súlyos csalódást

³⁷ A magyar püspöki kar közös pásztorlevele, 1945. október 18., 1. „Ne avatkozzunk be a választási küzdelmekbe, nem foglalunk állást egyetlen párt mellett sem, de az igazság és a kötelesség elveit kifejtjük, hogy minden katolikus hívó szerintünk válasszon.” De: „nem az a demokrácia, mely az egyik ember személy korlátlan uralma helyébe egy másikat állítja, nem az, amelyik az egyik embercsoport önző és féltelen uralmát egy másik csoport önző és féltelen hatalmaskodásával váltja fel”.

³⁸ ROMSICS Ignác, *Magyarország története a XX. században*, Osiris, Budapest, 2010, 271. Idézi „Törvényes” megszállás. Szovjet csapatok Magyarországon 1944–1947 között, szerk., bev. L. BALOGH Béni, Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest, 2015, 25.

³⁹ ZINNER Tibor, *Népbíráskodás Magyarországon, 1945–1950*, Rubicon 2015/4., 64.

⁴⁰ Dr. Méhest 1945. március 23-án tartóztatták le.

⁴¹ RÁKOSI Máttyás, *Népi demokráciánk útja*, Szikra, Budapest, 1952, 53–54. „Egyetlen hely volt, amelynek vezetését pártunk az első perctől kezdve magának követelte, és ahol semmi néven nevezendő megoszlásba, koalíciós számarányba nem ment bele: ez az Államvédelmi Hatóság volt. [...] Keményen kézben tartottuk, s gondoskodtunk róla, hogy a népi demokráciáért folytatott harcnak biztos és éles fegyvere maradjon.”

⁴² KOVÁCS Imre, *Magyarország megszállása*, Katalizátor Iroda, Budapest, 1990, 251.

VI. Eötvös utca 7. alatti helyiségeiből távozva, a kezdeti napok után a VI. Andrássy út 60. bérházban rendezték be székhelyüket, majd a környező épületeket is elfoglalták. A hó végén a központban 205, a kerületekben 308 nyomozó teljesített szolgálatot. 1945 nyarán a testületek 95%-a kommunistákból állt.⁴⁹

A politikai rendőrség már osztállyá (Államvédelmi Osztály – ÁVO) szerveződése előtt megkezdte „begyűjtő” tevékenységét, a szinte válogatás nélküli lefogásokat, és a kihallgatásokat követően, 1945. január 29-én Kádár már aláírhatta az első néptörvényszéki tárgyaláshoz vezető vádindítványt a 124 rendbeli gyilkosság elkövetésével gyanúsított, valamint a harcterekre hurcolt munkaszolgálatosokkal szemben kegyetlenkedő keretlegények ügyében.⁵⁰

A budapesti politikai rendőrség feladata – vezetőjének 1945. február 20-i feljegyzése szerint –: „a nyilasok, fasiszták lefogása, néptörvényszék elé állítása, a demokratikus Magyarországgal szemben álló mindennemű szervezkedés és mozgalom likvidálása. Anyagának 60 százalékát a társadalom közreműködése (feljelentések, besúgások), 40 százalékát saját kezdeményezés (nyomozás) útján kapja meg.”⁵¹ Péter szerint a „feljelentések nagy része alaptalan és bosszú műve volt”.⁵² A politikai rendőrségen elfogult tanúk, hamis felismerők és fel nem ismerők, gyanús mentővallomásokot tevők, gyanúsítottak ártatlanságát és akasztását követelők között gyakorta voltak zsidók, és – miként utóbb Bibó István szintén utalt rá – ékképp magatartásukkal gerjesztették az antiszemitizmust.⁵³

A pártvezéri instrukciók alapján a kezdetektől jelen volt a fizikai terror, a kényszerítés, a „beismerő vallomások” fetisizálása. Utóbb, 1947 áprilisában Péter erre is célzott az orosz illetékesek előtt, amikor kijelentette, hogy a vizsgálatoknál a legfőbb feladat, hogy „mindent fizikai kényszer nélkül érjünk el. Nem állíthatjuk – hangzott önkritikája –, hogy e téren nálunk minden rendben van, de ahhoz képest, ami itt korábban volt – árulta el szervezete mindennapos gyakorlatát és igazi árclatát –, kétségtelenül tapasztalható fejlődés.”⁵⁴

Az NKGB tisztje, Orlov tanácsos lett az összekötő a szovjet és a magyar politikai nyomozó szervek között. „Ezen a téren az együttműködés teljesen kifogástalan” – rögzítette a belügyminiszterhez küldött 1945. február 15-i feljegyzés.⁵⁵

keltettek ezek sorozatos túllapásai. Ennek megszüntetésére javasolom a debreceni csoport alárendelését a budapesti főkapitányságnak.”

⁴⁹ Zinner Tibor interjúja dr. Décsi Gyulával [a továbbiakban: Décsi-interjú], 1984. április 12. (Zinner Tibor birtokában).

⁵⁰ Rotyis Péter főtörzssőrmestert és Szívós Sándor szakaszvezetőt 1945. február 4-én nyilvános akasztással végezték ki az Oktogonon.

⁵¹ PIL 274. f. 11/10. ö. e., 6. fol. Tájékoztató a politikai rendészeti osztályról, 1945. február 20.

⁵² Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára [a továbbiakban: ÁBTL] V – 150342. Beszámoló a politikai rendőrség munkájáról, 1945. április vége.

⁵³ Bibó István: *Harmadik út*, kiadó nélkül, Róma, 1960, 329–335.

⁵⁴ *Moszkvának jelentjük. Titkos dokumentumok 1944–1948*, szerk. Izsák Lajos – Kun Miklós, Századvég, Budapest, 1994, 170 (G. Ja. Korotkevics, az SZKP KB Külföldi Információs Osztálya osztályvezetői titkárságán dolgozó magyar referátúavezető feljegyzése a Péterrel folytatott megbeszélésről, 1947. április).

⁵⁵ BM Kp. Ir. 0004/1945., Andreánszky István jelentése a belügyminiszterhez, 1945. február 15.

1945. február–március fordulóján megjelent Magyarországon Mihail Iljics Belkin szovjet államvédelmi altábornagy. Velé Péter – emlékei szerint – először 1945. március közepén találkozott.⁵⁶ Belkin a világháborút követően – székhelye a kezdetektől⁵⁷ Baden bei Wienben volt – júliustól (együttal a SZEB budapesti egyik delegáltjaként) gyakran találkozott a magyar (budapesti) államvédelem vezetőjével a fővárosban, Mosonmagyaróváron stb. Belkin társaival együtt meghatározó szerepet játszott a sztálini állambiztonsági gyakorlat magyarországi átültetésében, a magyar államvédelemnek „nagy segítséget nyújtott”. Így a magyar államvédelmi szervek „vezetői az első perctől kezdve szoros kapcsolatban voltak a szovjet biztonsági szervek magyarországi képviselőivel [...] kelet-európai vezetőivel”. A kelet-európai elhárító parancsnokság vezetőjét, a sztálini rendőrállam legfőbb képviselőjét okkal-joggal illették „főparancsnok”,⁵⁸ illetve „kormányzó”⁵⁹ címmel.

Felállították a Politikai Nyilvántartó Irodát, ez országos jelleggel tevékenykedett március 1-jétől. Főképp Tömpe, Fehér Lajos (fedőnéven Kovács Gyula) s nem Péter irányításával 1945 tavaszára a budapesti szervezet kiépült, ami a politikai, gazdasági és intézményi rendszert átfogta, behálózta. A folyamatosan gyűjtött lexikális adatok, a hadműveletek során a szovjet szervektől kapott, általuk „terhelőnek” értékelt dokumentumok mellett a kiépülő kartotékrendszer személyekről, egyesületekről, pártokról tájékoztatót, azaz a társadalmi és politikai élet rezdüléseit már árgus szemekkel követhették nyomon, „megalkothatták” a folyamatosan változó ellenségképet.

1945. május 10-én feloszlatták a csendőrséget. Felszámolták a korábbi belügyi szervezetet. Az újabb szovjet „direktíváknak” megfelelően csak szovjet, illetve párt-megbízottak alapján működő rendfenntartó, tisztogató, büntető, megfélemlítő rendőri alakulatokat hoztak létre. A belügyminiszter közvetlen felügyelete alatt alakították ki annak szervezetét, és teremtték meg ennek központját, a Magyar Államrendőrséget, azon belül a Budapesti és Vidéki Főkapitányságot. A budapesti politikai osztály élén Pétert megerősítették, a vidéki politikai osztály élére Tömpét nevezték ki május 19-én. Ezzel a Péter és Tömpe közötti konfliktust időlegesen föld alá separték, de az különbözőképp és változó intenzitással 1962 augusztusáig jelen volt a titkosrendőrségen.⁶⁰

A ’45. október eleji statisztikai adatok szerint a politikai rendőrség a népzűgyességeknek minden hetedik gyanúsítottat adta át, minden második őrizetbe vett

⁵⁶ Zinner Tibor Péter Gáborral folytatott beszélgetése, 1982. február 26.

⁵⁷ MÜLLER Rolf, *Az erőszak neve: Péter Gábor. Az ÁVH vezetőjének élete*, Jaffa, Budapest, 2018, 120. 1947 nyaratól a Központi Hadseregcsoporthoz Állambiztonsági Főigazgatóságának kémelhárítási főnöke lett.

⁵⁸ PIL 274. f. 11/10. ö. e., 43. fol. Jelentés Solyom r. altábornagy úr utasítására a br. Kemény [Gábor] és társai kivégzésén történekről, 1946. március 19. Dr. Váradi György rendőrfőhadnagy: „szembe jött velem Solyom altábornagy úr a Főparancsnok úr kíséretében”.

⁵⁹ Szász Béla, *Minden kényszer nélkül. Egy műper története*, utószó, jegyz. ZINNER Tibor, Európa–História, Budapest, 1989, 143.

⁶⁰ PIL 274. f. 11. cs. 11. ö. e. Tömpe szerint Péter nem értette meg, hogy őt Debrecenből „a pártvezetőség rendelte mellé”. Hozzátehetjük: vagy tudatosan nem is akarta megérteni...

személyt internált.⁶¹ 1946. augusztus 5-ig a Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitánysága (az 1945-ös kezdetektől) 115 640 személyt tartóztatott le, közülük 37 377 a politikai rendőrségi fogdáiban sínylődött, 18 478 személyt internáltak.⁶² Ebben a szervezeti keretben a politikai osztályok 1946. október 4-ig álltak fenn, a létrejöttük idején meghatározott fő feladatuk a „fasiszta maradványok” felszámolása volt, utóbb ez akképp módosult, hogy a feladat kettős: egyrészt a „megtorlás” legfőbb segédeszközeként kell működnie, másrészt meg kell akadályoznia minden mozgalmat és egyéni kezdeményezést, ami a háborús és népellenes bűnök megismétléséhez vezethetne.⁶³

A politikai rendészeti osztályok működése idején három, tízezreket, de összességében százazereket érintő „közigazgatási” akció zajlott: egyrészt elkezdődött a magyarországi németiség kollektív felelősségre vonásaként a kitelepítés. Másrészt a munkaspártok az igazolási eljárások sikertelenségének ürügyén kieroszakolták a „B”-listázást, harmadrészt 1945 márciusától előbb az ún. fasiszta, majd 1946 tavaszától a polgári tömörüléseket oszlatták fel. A kartotékon a potenciális „ellenségként” nyilvántartottak száma az egekbe szökött. Közöttük a korábbi időszakban a Nyilas-keresztes Párt (és jogelődei), valamint a Volksbund der Deutschen in Ungarn összegyűjtött nyilvántartásaiban szereplő személyekkel kapcsolatos információk mellett a népügyészségnek átadott gyanúsítottak, a fővárosi „nem igazolt” személyek, a már ki is telepített németek, a B-listázottak száma meghaladta a félmillió személyt.⁶⁴

Rajk László belügyminisztersége idején alakult ki az a sztálini mintájú politikai rendészeti belső struktúra – Kovács János alezredes, Rákosi sürgető kérésére Moszkvából érkezett⁶⁵ szovjet belügyes (állambiztonsági) tevékeny közreműködésével –, ami új szervezeti kereteket hozott létre. Amikor 1946. október 6-án létrejöttek az államvédelmi osztályok – a köznyelvben ekkortól nevezeték az államvédelmiseket ávosoknak – a politikai fordulat előkészítésekor az MKP a köztársaság politikai rendőrségét saját célja elérésére sajátította ki. Az államvédelmi osztályok kommunistái számára már csupán egyetlen feladat, pártjuk utasításainak maradéktalan végrehajtása létezett a kényszeredetten vállalt „koalíciós” politika háttérbe szorításakor, midőn az MKP megkezdte harcát a kizárólagos hatalomért. Az államvédelmisek felrúgva a köztársaság államára tett esküjüket, alapvetően pártjuk védelmét látták el – ami akkor a hatalomszerzésben való aktív szerepvállalást jelentette –, és a „teljesen külön érdekek erőszak-képviselőjévé” váltak.

⁶¹ BM Kp. Ir. Bűnügyi statisztikai adatok, 2244/3. Jelentés, 1945. október 1.

⁶² *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez* I., szerk. dr. HORVÁTH Ibolya – dr. SOLT Pál – dr. SZABÓ Győző – dr. ZANATHY János – dr. ZINNER Tibor, Közgazdasági és Jogi, Budapest, 1992, 123 (2. jegyzet).

⁶³ BFL XXV. 2. a. 8. H. 53. Budapesti Népügyészség Elnöki iratok. Vélemény a Nemzetközi Szövetséges Ellenőrző Bizottság Pest megyei Kirendeltsége számára a Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitánysága Politikai és Rendészeti Osztályáról, 1945. szeptember 24.

⁶⁴ *Törvénytelen szocializmus*, 35–36. A magyarországi németek sorsát behatárolták az általuk közölt nemzetiségi és anyanyelvi hovatartozásukra vonatkozó információk. Ezért tették kutathatatlaná az 1941-es népszámlálás adatlapjait, az a mindenkor politikai rendőrség adatbázisává vált, évtizedeken keresztül.

⁶⁵ PIL 274. f. 10. cs. 114. ő. e. 48. fol. Rákosi levele Dimitrovhoz, 1945. április 7.

Miként Kovács alezredes érzékeltette, a társadalmon belül folyó „harcban az államvédelmi osztály az első helyen harcol. Ez a harc osztályharc.”⁶⁶ Ez azonban nem a végső volt...

Mindezen előzmények után következett a letartóztatottak újabb stációja a népügyészségeken.⁶⁷ Ezek személyi összetételükben 85%-ban volt munkaszolgálatosok vagy deportálásból visszajött, korábban sértett emberek képviselték a vádat, ami önmagában is a nem fair eljárásnak volt a biztosítéka. A Budapesti Népügyészség összetételéről dr. Major Ákos hasonlóképp vélekedett, mint „tanítómestere”, dr. Domokos József. A Budapesti Népbíróság elnöke ezért is idézte őt visszaemlékezésében, amiben így írt: „nagy számú testület volt, amelynek élére a Pestvidéki Törvényszék egyik jó szándékú, de szerény képességű bíróját nevezték ki, tagjai pedig néhány ügyészen kívül ismeretlen nevű, főleg pesti ügyvédekkel terelődtek össze, javarészt olyanokból, akiket származásuk megakadályozott abban, hogy a fasizmus alatt kompromittálják magukat és így népügyészi kinevezésüknek akadálya nem volt. Szerény jogi képzettséggel, polgári ügyvédi gyakorlattal rendelkeztek; büntető praxisa alig volt valakinek. Aki közülük csak egy kicsit kiemelkedett, azt az igazságszolgáltatás más területére osztották be. Ezért az ügyészségen senki sem volt, akinek a felszabadulás előtt a munkásmozgalomhoz a legkisebb köze is lett volna.”⁶⁸

Nem volt tehát itt sem más a helyzet, mint a politikai rendőrségen, összetételük hasonlóképp alakult.⁶⁹ A népügyészségeken folyt kihallgatások során – ugyan

⁶⁶ ÁBTL V – 150.339. Jegyzőkönyv az ÁVO fővárosi és vidéki vezetőinek országos értekezletéről, 1947. április 11–12.

⁶⁷ ZINNER Tibor – RÓNA Péter, *Szállasiék bilincseiben*, I. A Hűség Házától az Andrássy út 60-ig, Lapkiadó, Budapest, 1986, 48–49. Dr. Juhász Nagy Sándor (az egykor, 1918–1919 fordulóján több, közöttük az igazságügyi tárcát vezető miniszternek, ez idő tájt ügyvédnek), a Debreceni Nemzeti Bizottság elnökének, az Ideiglenes Nemzetgyűlés alelnökének felszólalása 1945. január 15-én; a bizottság ülésén. Szerint: „a magyarság nem indulhat el az újjáépítés, a helyreállítás útján, ha nem vizsgálja meg, hogy ki a felelős az ország pusztulásáért, és nem torolja meg azokat a bűnöket, melyeknek eredménye az ország mai szomorú állapota. Nem bosszúról, hanem az igazság vizsgálatáról van szó. [...] A múlt vizsgálata hármas célt szolgál. Először lehetővé teszi az igazságszolgáltatást, másodszor megakadályozza, hogy az ország még egyszer német szolgaságba süllyedjen, harmadszor jövőnket is csak úgy biztosíthatjuk, hogy okulunk a múlt bűnein. Az ország közvéleménye egyre inkább sürgeti a Népbíróságok felállítását. A Népbíróságnál maga a nép fog ítéletet hozni. Nagyon fontos, hogy ezek a bíróságok olyan szabályozást kapjanak, hogy az eljárás minél gyorsabb legyen, de természetesen vigyázni kell arra, hogy a humanizmus törvényei itt is érvényesüljenek. Gondoskodnunk kell arról, hogy a vádlott védekezhessen. Meg kell szervezni a vádhatóságot, amely megállapítja, hogy alapos-e a vád, nem lehet kitenni egyeseket a személyi bosszúnak, és csak azokat lehet bíróság elé állítani, akikről a vádhatóság megállapítja kétséget kizáróan a bűnösséget.” Dr. Juhász Naggyal szemben dr. Ries, majd dr. Bojta megnyilatkozásai jeleztek, hogy utóbb a megtorlás értelmezése, majd gyakorlata miként tért el.

⁶⁸ MAJOR Ákos, *Népbíráskodás – forradalmi törvényesség. Egy népbíró visszaemlékezései*, s. a. r., először ZINNER Tibor, Minerva, Budapest, 1988, 160. Az idézet: DOMOKOS József, „... emlékezz proletár!”, Kossuth, Budapest, 1964, 261.

⁶⁹ ZINNER – RÓNA, I. m., 89. Dr. Décsi (Damweber) Gyula visszaemlékezése, 1985: „Bibó István az 1944 utáni magyarországi zsidókérdésről 1948 végén a Valóságban megjelent tanulmányában ír arról a veszélyes beállításról, hogy az egész számonkérés lényege, »hogy most – a múlt visszatörlesztéseként, amikor magyarok ítékeztek zsidók felett – a zsidók ítékezzenek a magyarok felett«. Ezt a veszélyes, hamis látszatot mi is láttuk, vezetőink is látták. Azt is vallottuk, amit Bibó tanulmányában úgy fogalmazott meg:

sokan próbálták visszavonni a különböző kényszerintézkedésekkel kicsikart beismert vallomásaikat – valójában akképp rögzült minden a vádiratokban, ahogy a korábbiakban a titkosrendőrök vagy a Honvédelmi Minisztérium Katona Politikai Osztályának munkatársai jegyzőkönyvezték. Az ugyancsak kommunista irányítás és vezetés⁷⁰ alatt álló katonai nyomozószervnek sem a funkciói, sem a módszerei nem sokban különböztek a politikai rendőrségtől, illetve az államvédelmi apparátusétól. Az utóbbi főként polgári-állampolgári, az előbbi katonai-katonapolitikai „vonalon” teljesítette – vagy (és ez volt a jellemző) teljesítette túl – a hatáskörileg tágra szabott feladatokat, utasításokat. Formailag kissé túlzó, bizonyos értelemben azonban találó is az a későbbi megfogalmazás, hogy „ez a camorrista szervezet volt az, melyhez képest a Péter Gábor vezette Államvédelmi Osztály csak siheder-tanulónak tekinthető. Kegyetlenségben, embertelenségben – az egykori Hadik-laktanya kat.pól.-os nyomozói és vezetői – pályahosszal megelőzték az Andrássy út 60. alatt működő testvérintézményt.” Másképp: „a Péter Gábor által irányított Andrássy út 60. sz. alatti »műintézet« 1945–1950. február között az Angolkisasszonyok B. M. W. leánynevelő intézete volt Pálffy György intézményéhez viszonyítva.”⁷¹ A politikai nyomozó hatóságok mindennapos gyakorlata ekképp alakult ki, mindez pedig eleve befolyásolta előbb a népügyészségek, majd a népbíróságok büntetőeljárásait is.

A KÜLÖNBÍRÁSKODÁS

Tímár (Schwartz) István, a háborús főbűnök elkövetésével gyanúsítottak politikai rendőrségi kihallgatásait 1945. október 3-tól vezető rendőrtiszt, későbbi ezredes emlékei szerint „a népbíróági ítélezés lényegében csaknem kizárólag a politikai

⁷⁰ „a zsidók és üldözöik perében tehát [...] a hitel és megnyugvás komoly kilátásával ítélnie a nem zsidó magyarság jobbik részének kell és lehet». Ezt vallottuk, ha kimondatlanul is, már 1945-ben, a háborús főbűnösök elleni nyomozások, majd az ítélezés során is. Ezért került Endre László és Sztójay Döme elé, és nem valamelyik korábban üldözött nyomozó vagy fogalmazótársam elé.” Mindez azonban sem a főbűnösökkel, sem az „épizodistákkal” szemben lefolytatott vizsgálatoknál nem vált általános gyakorlattá – tehetjük hozzá az iratok ismeretében.

⁷¹ Pálffy (Oesterreicher) György (Temesvár, 1909. szeptember 16. – Budapest, 1949. október 24.) a HM Katona Politikai Osztályának vezetője lett 1945. március 3-ától (másutt: 2-ától) Debrecenben, április 14-től már a fővárosban dolgozott beosztottjaival. Ezt megelőzően azonban a szovjet titkosszolgálat már beszervezte, ennek bizonyítékára – a lakásán talált rádió adóvevő-készülékre – letartóztatásakor, 1949. július 5-én derült fény. Ekkor a honvédség felügyelője, első miniszterhelyettes volt altábornagyként. A Budapesti Népbíróság büntetőügyét elkülönítette, hadbíróság elé utalta 1949. szeptember 24-én. A Budapesti Központi Katonai Ügyészség vádat emelt vele szemben szeptember 26-án, a Budapesti Katonai Törvényszék halálra ítélte 1949. október 10-én, a Katonai Főtörvényszék az ítéletet helyben hagyta október 21-én, kivégezték. A Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiumának egyik tanácsa a perújítási tárgyaláson újabb törvénysértést követett el, a régi vádpontok alól bűncselekmény hiányában, míg az újabbak alól büntethetőséget kizáró ok címén mentette fel (mert kivégezték) 1955. november 30-án. A Legfelsőbb Bíróság 1963. szeptember 27-én kihirdette valamennyi vádpont alóli teljes felmentését.

⁷² ZINNER, XX. századi politikai perek, 26. ([I.] B. M. V. vagy – az alapító Mariá Ward családnévére utalva – [I.] B. M. W.: a Boldogságos Szűz Mária Intézete: Institutum Beatae Mariae Virginis.)

rendőrség által felvett jegyzőkönyveken alapul. A népügyészség és a népbíróság a tényálláshoz nem sokat tett hozzá, de a népbíróági ítéletek indoklása számos esetben komoly politikai és jogi műveltségről tanúskodott, márpedig a politikai bűncselekmények értékelése szempontjából ennek nagy jelentősége volt.”⁷²

Rákosi a népbíráskodásra is kitért már az első, Dimitrovhoz írott levelében. Debrecenben, 1945. február 19-én azt vetette papírra, hogy „sok szociáldemokrata milyen aljas, azt Bély [Alajos]⁷³ esete bizonyítja. A fasiszta ifjúság e hírhedt vezetőjét egy bizottság, amely három miniszter-tábornokból és a szociáldemokrata igazságügyminiszterből⁷⁴ állt, titkos vizsgálóbizottsági ülésen igazolták, sőt a demokratikus ifjúság katonai előkészítő nevelésének vezetőjévé szemelték ki. Mi Bélyt letartóztattuk és a kormány reakciós tagjait erőteljesen rendreutasítottuk. Ennek hatására a kormány Bélyt a háborús bűnösök listájára tette.”⁷⁵ Most harc folyik a fasiszták internálásának kérdésében. A szociáldemokrata igazságügyminiszter meg akarja vonni a rendőrségtől az internálás jogát és azt a még fel sem állított népbíróságokra⁷⁶ akarja ruházni.”⁷⁷

Második alkalommal, midőn még nem ért végett a nemzetvezető és társai tobozódása a Kisalföldön és a nyugati határszélen, 1945. március 17-én Rákosi arról

⁷² ZINNER–RÓNA, I. m., 89.

⁷³ ZINNER Tibor – KAHLER Frigyes – KOCZKA Éva – PÁLVÖLGYI Ferenc – TÓTH Béla, *Megfogva és megtörve. Évtizedek és tizedelések a jogszolgáltatásban 1918–1962*, Magyar Hivatalos Közlönykiadó, Budapest, 2005, 121 és 216 (320. jegyzet). „A fővárosi nemzeti bizottsága rosszallását fejezte ki az 1945. március 2-án tartott ülésén (miután Bély Alajos vezéreztetés ügyében Debrecenben kipattant és affért kavart), hogy a katonatisztek egymást igazolják, ezért ennek azonnali megszüntetéséről és arról is határozott, hogy igazolásukat egy, a »Nemzeti Bizottság által delegált igazolóbizottság fogja végezni, melynek tagjait a polgári pártok delegálják.« (A Budapesti Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei 1945–1946, szerk. GÁSPÁR Ferenc – HALASI László, BFL, Budapest, 1975, 46: BNB öbh. XVII/11. – 1945. 1945. március 2.)

⁷⁴ Az idő tájt ekképp írták a miniszter és tárcája nevét, tanulmányom ezt követi. Dr. Valentiny Ágoston (1888–1958) ügyvéd Szegeden, majd polgármester. Igazságügy-miniszter 1944. december 22. – 1945. július 21. között. Az ÁVH 1950. június 14-én letartóztatta. Életfogytiglan tartó fegyházbüntetésre ítélte a Budapesti Katonai Törvényszék 1950. szeptember 13-án, majd a Katonai Főtörvényszék 1950. szeptember 20-án. 1955. december 14-én szabadult. A Legfelsőbb Bíróság 1962. augusztus 6-án felmentette a vádak alól.

⁷⁵ A Budapesti Népbíróság halálra ítélte az 1889-ben született Bély (Brückner) Alajost az 1945. július 6–7-én tartott tárgyalást követően, július 20-án. A védő és az elítélt bejelentette fellebbezését, a NOT végzésével ezt utasította vissza július 27-én. A Nemzeti Főtanács kegyelemből életfogytiglan tartó kényszermunkára változtatta az elmarasztalást 1945. augusztus 13-án. Bély 1946. december 22-én hunyt el, a szabadságvesztés büntetése alatt. A Magyar Köztársaság Legfőbb Ügyészsége 1994. május 2-án felülvizsgálati indítványt terjesztett elő. Ennek helyt adva, a Magyar Köztársaság Legfelsőbb Bírósága hatályon kívül helyezte a korábbi elmarasztalást, és a vádak alól 1994. november 21-én felmentette.

⁷⁶ ZINNER Tibor, *Háborús bűnösök perai. Internálások, kiteleptetések és igazolási eljárások 1945–49*, Történelmi Szemle 1985/1., 139. Miskolcon 1945. január 2-án, Szegeden január 13-án, Debrecenben január 15-én, Budapesten január 28-án kezdte meg működését a népbíróság. Utóbbi – még Budapesti Néptörvényszék néven és nem a Debrecenben január 26-án elfogadott, de a hivatalos lapban csupán február 5-én közzétett, és ettől a naptól hatályos jogszabályt, hanem a hadra kelt seregbeli eljárást alkalmazva – február 3-án már ítéletet is hirdetett mind az elé állított, mind a távollévő vádlottak büntetőperében. Azaz – miként Rákosinál ez természetesnek tekinthető – a levélíró nem zavarták a tények. A következő népbírószágot Sátoraljaújhelyen állították fel 1945. március 17-én.

⁷⁷ PII 274. f. 10. cs. 114. ó. e., 8–9. fol.: Rákosi levele Dimitrovhoz, 1945. február 19. A 81/1945. M. E. sz. rendelet alapján a népbíróság marasztaló ítéletében főbüntetésként kimondhatta az internálást. Ez a rendelkezés hatályban volt 1945. május 1-jéig, összesen tizenhat személyt ekképp marasztaltak el. Ettől az időtől kizárólag rendőrhatalósági vagy titkosrendőrségi eljárásként alkalmazták.

írt Dimitrovnak, hogy „általában a reakció ébredése konstataálható. Az állami alkalmazottak felülvizsgálata számunkra világos vereséggel végződött. Ha a Nyugat-Magyarországra szökött állami és magántisztviselőket nem számítjuk, az itt maradt tisztviselőknek legalább 95%-a visszakerült a régi állásába.⁷⁸ Ez természetesen új revíziót tesz szükségessé.⁷⁹ A népbíróságok sem funkcionálnak jól. A mi nyomásunkra valami élet került ugyan a munkájukba, de az egész intézmény úgy van felépítve, hogy a halálos ítéletek végrehajtása nagyon lassan megy. Most itt is közbe kell lépünk, s követeljük a gyorsabb ügymenetet, valamint a valóban nagy politikai bűnösök – és nemcsak a kis gazemberek – felelősségre vonását.”⁸⁰

Ehhez mindössze annyit teszek hozzá, hogy a mindenkori bíraskodás során az egyes büntetőeljárások időszűrűségének kérdésében nem a politikusok szava volt a meghatározó. Ha netán a büntetőeljárások elhúzódása mögött jogalkotói (normális körülmények között ezt követően törvényhozási) anomáliák vannak, akkor azokat módosító, és ekképp hatályossá váló újabb jogszabályok szükségesek. Tudott azonban az is – és itt ez történt –, hogy annak idején a „nép” nevében harsogó politikusok, közöttük főképp Rákosi azzal is tisztában volt, hogy a népbíróság az elé állított vagy távollévő megvádoltak felett ítélkezhet. Demagógiája itt visszafelé sült el: a hiányosságért főképp a kommunisták vezette politikai rendőrséget és katonapolitikai társszervet, valamint frissen szerveződött népjogvédelmi szerveket okolhatta.

Rákosi minderről akkor írt, midőn a nemzetvezető egyre zsugorodó területre érvényes uralmát a Vörös Hadsereg még nem számolta fel. Továbbá a korábbi államhatalmi szervezetet irányító politikusi gárdának meghatározó része – akiket a levélíró eleve nagy politikai bűnösnek vélelmezett – nyugat felé már elhagyta Magyarországot, „kitelepült”. A SZEB debreceni amerikai missziója távirati jelentésében pedig az is olvasható, hogy a kommunisták „csak második helyre helyezik a fasiszta elemek gyors megsemmisítését, elsődleges fontosságúnak továbbra is a munkásélelmézést tekintik”.⁸¹

Harmadik alkalommal, amikor Európában még nem fejeződött be a II. világháború, 1945. május 5-én Rákosi már azt tudatta Dimitrovval, hogy „a népbíróságok megerősítésének kérdésében Valentiny igazságügyminiszter a saját pártja

⁷⁸ HABUDA Miklós, *A magyar szakszervezetek a népi demokratikus forradalomban 1945–1948*, Kossuth, Budapest, 1971, 145. A szerző szerint a közigazgatási alkalmazottak száma 72 318 fő volt, közülük 2283 személyt, a fővárosban pedig 50 795-ből 1686 főt távolítottak el.

⁷⁹ ZINNER-KÄHLER-KOCZKA-PÁLVÖLGYI-TÓTH, I. m., 345 (933. jegyzet). Rákosi jövőt előrevetítő jelzése valósult meg utóbb a „B”-listázás során. Ennek tényleges országos következményét jelentette, hogy az 1946 októberében közzétett 62 ezres adattal szemben az 5.000/1946. M. E. sz. rendelet alapján elbocsátottak száma 86 530 személy volt. A 9.050/1946. M. E. sz. rendelet augusztus 6-ától volt hatályos. Erre hivatkozással 25 909 személy visszavételét terjesztették elő. Az állásukba visszavettek száma 6489 fő volt, tehát nem érte el az engedélyezett 10%-ot (7,47%), lásd *Uo.*, 345 (939. jegyzet). Vö. GYARMATI György, *Harc a közigazgatás birtoklásáért – 1946*, Századok 1996/3., 533; a szerző szerint még ennél is több embert, a minisztériumokban 45 348, az önkormányzatoknál 21 209, az állami üzemeknél 26 576, összesen tehát 93 133 személyt bocsátottak el.

⁸⁰ PIL 274. f. 10. cs. 114. ö. e., 21. fol.: Rákosi levele Dimitrovhoz, 1945. március 17.

⁸¹ ZINNER, *Adalékok az antifasiszta számonkéréshez...*, 164 (55. jegyzet).

határozata ellen foglalt állást és csak különböző kényszerítő eszközök hatására engedett”.⁸² A főtitkár arról szemérmesen hallgatott, hogy mit értett kényszerítő eszközök alatt. Arról sem ejtett szót, hogy a megerősítés az a május 1-jétől hatályossá váló 1.440/1945. M. E. sz. rendelet volt. Ez számos helyen módosította a népbírósági rendszert és eljárást létrehozó 81/1945. M. E. sz. alaprendeletet. Így a fiatalkorúak esetében a halálbüntetés feltétele az lett, hogy a vádlott a büntető elkövetésekor 16. életévét betöltse.⁸³

A kommunista pártvezér végül a negyedik alkalommal, 1945. június 11-én megemlítette Dimitrovnak, hogy „nehézi helyzetünket az is, hogy nem tudunk megfelelően harcolni a fasiszmus ellen. A vezető fasiszták kivétel nélkül megszöktek. A fasiszta kormány egyetlen miniszterét vagy tábornokát sem fogtuk el. A népbíróságok előtt folyó perek többnyire harmadrangú embereket érintenek, főleg olyan emberekről van szó, akik valamilyen bűnt követtek el a zsidók ellen, és ez természetesen nem az igazi. Statisztikát állítatunk össze és kiderült, hogy az internáltak több mint 75%-a ipari munkás, úgyhogy most hozzáfogunk szabadon bocsátásukhoz.”⁸⁴

Mindezek után nem meglepő, ami vitéz Bély sorsát utóbb illette. A büntetőeljárás szabályokat súlyosan megsértették a Budapesti Népbíróság tárgyalásán, ahol a szociáldemokrata népbíró, korábban ügyvéd dr. Krebs Jenő⁸⁵ így érvelt a halálbüntetésre ítélt kegyelmi kérelméről tartott tanácskozáson: „az államérdek azt kívánja, hogy az első háborús bűnös a legsúlyosabb büntetéssel sujtassék. Különösen áll ez a tétel azért, mert háborús bűnösök kivétel nélkül külföldön vannak. Azoknak részünkre való kiadása akadályokba ütközne akkor, ha az első felelősségre vont háborús bűnös a halálos ítélet után kegyelmet kapna”.⁸⁶ Kommentárt nem igényel.

KÉTFAJTA MEGKÖZELÍTÉS

Előre jelezve, hogy a holokausztot időben és térben nem a '44-es deportálásokra és következményeire szűkített, hanem annál szélesebb értelmezéssel vizsgáljuk,

⁸² PIL 274. f. 10. cs. 114. ö. e., 69. fol.: Rákosi levele Dimitrovhoz, 1945. május 5-én.

⁸³ A szigorítást tartalmazó módosítást Frank Kálmán, „Csöpi testvér” büntetőügye váltotta ki, akit a Budapesti Népbíróság életkora miatt nem ítéltett halálra elsőfokú eljárásban a hatályos 81/1945. M. E. sz. alapján.

⁸⁴ PIL 274. f. 10. cs. 114. ö. e. 88. fol.: Rákosi levele Dimitrovhoz, 1945. június 11-én.

⁸⁵ Krebs Samu községi állatorvos 1876-ban született Kispécen. Oklevelét 1900-ban szerezte, egy évig Gyertyámoson, 1901 óta Kunszentmártonban községi állatorvos. Az állategészségügy fejlesztésében, a járványok eredményes leküzdésében nagy érdemei vannak. Az I. világháború alatt a román és orosz fronton teljesített szolgálatot. „Felesége: Löwy Eszter, gyermekei: Jenő (ügyvéd), Etel (fogorvos), Ica és Rózsi.” Vélhető, hogy az ügyvéd, az állatorvos fiúgyermek volt a szociáldemokrata népbíró Bély elsőfokú népbírósági perében. Lásd Jász-Nagykunszolgátatás Megyei Elektronikus Könyvtár, Kunszentmárton, http://vfk.vfmk.hu/00000113/adat_46.htm.

⁸⁶ SZAKÁLY Sándor, „...az államérdek azt kívánja, hogy az első háborús bűnös a legsúlyosabb büntetéssel sujtassék”. = Zinner 70. Egy élet az (i)gazdagszolgálatok kutatásának szolgálatában, Írott Szó Alapítvány – Magyar Napló, Budapest, 2018, 197.

kétféle megközelítés adott. Az első fő kérdés, hogy a különböző megszorító intézkedésekkel sújtott, drámai éveket túlélt honi zsidóság⁸⁷ miként és hogyan vállalt szerepet előbb a népbíráskodáshoz vezető eljárások nyomozati-vizsgálati, tehát titkosrendőrségi, valamint katonapolitikai szakaszaiban, majd a népnek nevezett bírósági rendszer működésének, azaz a világháborút követő megtorlásnak különböző, népügyészégi és népbírói fázisaiban. A másik kérdés pedig az, hogy kiket ítélték el – vagy ellenkezőleg, nem vontak felelősségre – a holokauszt, az Endlösung bekövetkezése miatt Magyarországon.

Ha eddig lett volna bárkiben is kétely, hogy a népbírók rótt feladatok teljesítésekor e „koalíciós” alapon szervezett pártbírók ítélezési tevékenysége nem a kezdetektől, hanem csupán utóbb torzult el, akkor Rákosi Moszkvába Dimitrovhoz küldött jelzéseinek egyértelmű cáfolatát jelentik. Írásaiból ugyanis érzékelhető, hogy milyen szempontok vezérelték a kommunista párti korifeusok magatartását a népbíróknak mint ítélező fórumnak a működését meghatározó szervezeti keretek alakításában, azaz a vonatkozó jogalkotásban (és noha erről még nem írhatott, végül a törvényhozásban is). Továbbá abban, hogy miképp járjanak el a kezdetektől a felelősségre vonható és elítélendő személyekkel kapcsolatos előkészítő (titkosrendőrségi) tevékenységben. Úgy, hogy meghatározhassák a korábbi esztendőben nyilaskeresztes párttagsággal rendelkező személyekkel összefüggő vizsgálatok során kik szabadulhatnak az őrizetükből, illetve kikkel szemben folytatják az eljárásokat, és adják át őket a népügyészeknek. Azaz így a népbírók elé nem állított, ekképp el nem marasztalt, de azért esetenként internált kisnyilasokat hamarosan, a közelgő budapesti törvényhatósági, valamint a nemzetgyűlési voksolásokra is tekintettel kiengedték, esetükben az osztálypolitikát érvényesítve. Az utóbbi népbíráskodáshoz nem vezető út a pártpolitikai csatározások színtereként így vált a kommunista párt hitbizományává: a képviselőletében titokban eljáró illetékes intézkedőktől függött, hogy kikkel szemben indítanak vagy mellőzik a büntetőeljárást.⁸⁸

Rákosi, júniusi 11-ei, Dimitrovhoz írott levelében kitért arra is, hogy – lakonikus megfogalmazásával – a „fasiszta” politikai s katonai vezetők közül senkit sem tudtak Magyarország területén letartóztatni, majd elítélni. (Ők – mint az köztudott – az idő tájt még az angolszász szövetségesek őrizetében voltak.) Ezzel szemben a felelősségre vont harmadrangú személyek elmarasztalása azért következett be a nép-

⁸⁷ Az 1941-ben, Kamenyec-Podolszkijban bekövetkezett dráma jogkövetkezményének részletes vizsgálata túlmutat a jelen írás keretein.

⁸⁸ Mindez kétféle következménnyel járt: egyfelől annak idején eleve kisebb lett a jogerősen elmarasztaltak száma. Másfelől – ami ebből fakad – az Európa-szerte bekövetkezett számonkérésnek, az ún. „fasiszta maradványok” felszámolásának számszerű, országonkénti összehasonlító vizsgálatánál téves következtetésekhez vezet. A magyarországi tényfeltáráskor ugyanis nem lehet csupán a jogszolgáltatásra, a népbíráskodásra szűkíteni az adatsorokat, hanem a köthető valamennyi adminisztratív eljárás, beleértve a kollektív büntetéssel sújtott, száműzött németekkel szemben lefolytatott kitelepítés adatait is figyelembe kell venni. Ekképp részben a holokauszt következményeként is végrehajtott, azzal összefüggő, különböző megtorló intézkedések százazreket sújtottak.

bíróágokon, mert „valamilyen bünt követtek el a zsidók ellen”. Adott a kérdés: hogyan történt a jogszolgáltatók előtt a múltban elkövetett, büntethető cselekményekért a számonkérés? Avagy miután a korszak kommunista terminológiájában nem ért véget a fegyverek zajának elcsitulásával a küzdelem, hanem miként az a korabeli megfogalmazásból ismert, és Rákosi ekképp is fuvalázta, miért „nem tudunk harcolni a fasiszmussal szemben”? Valóban nem tudtak?

A budapesti és vidéki politikai rendőrség, valamint a HM Katona Politikai Osztálya 1945 februárjától–márciusától tartóztatta le azokat a személyeket, akiket – ha büntetőügyükben vádemelésére okot adó cselekményeket találtak – átadtak a népügyészeknek. A „fasiszta maradványok felszámolásának” népügyészégi és népbírói szakaszában népügyészek és népbírók vettek részt. A háborús bűnök magyarországi megtorlásáról Molotov már 1945. január 4-én érdeklődött Moszkvában. Akkor, midőn dr. Valentiny még csupán a népbírók jogkörének kidolgozásáról nyilatkozhatott Debrecenben.

A nemzetközi kötelezettségek is szükségessé tették, hogy a belpolitikai kormányzó erők – „koalíciós” alapon – fellépjenek mindazokkal szemben, akik felelősek voltak az újabb világháborús vereségért. Az MNFF programjának megfelelően, az Ideiglenes Nemzeti Kormány 81/1945. M. E. sz. rendeletével felállított honi népbírók külön politikai bíróságként funkcionáltak, és egyrészt a korábbi törvények által is közönséges büntetteknek minősített esetek elkövetőit, másrészt pedig azokat vonták felelősségre, akiknek tevékenységét maga a rendelet minősítette bűncselekménnyé. A moszkvai, háromhatalmi értekezleten elfogadott elveket utóbb a londoni egyezményben véglegesítették 1945. augusztus 8-án. Az 1945-ben a nemzetiszocializmus és támogatói felett feltétel nélküli diadalt aratott nemzetközi nagykoalíció politikai büntetőelveitől nem tért el a II. világháború utáni magyarországi jogpolitika, de azt hónapokkal megelőzte!

Az angol fővárosban készített ún. Charter, a felállítandó nemzetközi büntetőbíróság szabályzata a béke elleni, a háborús és az emberiség elleni, míg a magyarországi jogszabálya háborús és népellenes büntetteket kodifikálta. Ez utóbbi a враз народов (vrag narodov), azaz a „nép ellensége” fogalom szó szerinti fordításaként, különösképp a '30-as évek Szovjetuniójának hírhedt moszkvai büntetőpereiből ismert. Ebben az is szerepet játszott, hogy a rendelet alkotásánál olyanok is bábáskodtak, akik különböző okokból sértettjei voltak az előző éveknek, hónapoknak. Dr. Réczai (Koch) László nevéhez fűződik a „népellenes” fogalom bevezetése a magyar jogszabályba. „A háború előtt Szegeden voltam ügyvéd, ott nősültem, ott született fiam, feleségemet, fiamat deportálták. A fiam 9 éves volt, amikor őket elvitték. Akkor én megszöktem a munkaszolgálatból, hamisítottam magamnak papírokat, és Miskolcon átvészeltam a háborút. 1944. december végén, karácsony táján lementem Szegedre, ott értesültem arról, hogy a kormány megalakult Debrecenben és Valentiny Ágoston szegedi ügyvéd kollégám [...] lett az igazságügyminiszter. [...] fölmentem Debrecenbe – ahol az igazságügyi tárca veze-

tője közölte velem, hogy – jogász köll nekem az igazságügyminisztériumba.” Dr. Réczei ott maradt és kodifikált másokkal, közöttük volt üldözöttekkel együtt.⁸⁹

S nem volt ez kezdetben másképp a bírák kiválasztásánál sem. A NOT első tanácselnöke – aki tanácsának az első ülését még Debrecenben, április 10-én tartotta – dr. Bojta (Burger) Ernő, hasonlóképp szegedi ügyvéd lett. Kiadatlan emlékirata szerint dr. Valentiny február 22-án magához kérte s „a következőket mondotta: »Bűnügyi védő voltál, jártas vagy az igazságügyi eljárás valamennyi területén. Magad is sértettje vagy elmúlt időknek, tehát tudod azt is, miben áll a fájdalom, és hogy lehet azt kiegyenlíteni. Objektív gondolkodónak ismerlek, meg fogod találni az igazságot, ami fedi a magyar nép érdekeit.⁹⁰ Te leszel a Népbíró-ságok Országos Tanácsának vezetője.«⁹¹ A NOT szervezője, első tanácselnöke valóban dr. Bojta, de az első elnöke dr. Simándi Tamás ítélőtáblai tanácsvezető bíró lett (és volt 1946. november 13-ig), aki a kommunista titkosszolgálattal is együttműködött.⁹²

A „nullum crimen sine lege” (nincsen büntetés törvény nélkül) elvét – hasonlóan a nyugat-európai népbíró-ságokhoz – figyelmen kívül hagyták a kodifikáláskor.⁹³ Ennek számos oka volt. Többek között az, hogy a II. világháború alatt a hadviselő országok jogszabályai által büntettnék nem minősített cselekményekért esetenként az elvárt vagy megkövetelt felelősségre vonás nem következhetett volna be. A megfogalmazott minősítések politikai színezete komoly jogértelmezési feszültségek forrása lett. A nyomozó szervek, a népügyészségek és népbíró-ságok összetétele, a második világhé- gés családokat – különböző okokból – csonkító következményei, a napi politikai csatáknak a népbíró-ságok mindkét fokán jelentkező hatása kitörölhetetlen nyomokat hagyott a büntetőügyekben.

A dr. Ries által említett „megrontók” tételes megkülönböztetését a 81/1945. M. E. sz. alaprendelet, annak módosítása, majd még két további kiegészítő rendelet egységbe foglalt jogszabályaként az 1945. évi VII. törvénycikk tartalmazta. A „fasiszta maradványok felszámolásának” folyamatában az ennek érvényt szerző népbíró-sági tanácsok a rájuk rótt feladatokat végrehajtották. Ám nem hagyható az sem figyelmen kívül, hogy e büntetőper- ek elítélteivel szemben a büntetőeljárás különböző szakaszaiban számos törvénytelen- séget is elkövettek.

⁸⁹ ZINNER-RÓNA, I. m., 55. Mások mellett a BM-ből dr. Tímár, dr. Villányi (Wilhelm) András is segített neki...

⁹⁰ Uo., 69. Dr. Tímár emlékei szerint: „néha súlyosabb ítéletet hoztak, mint amit szerintem kellett volna. Ez különösen azokban az ügyekben fordult elő, amelyekben a vádlottak bűncselekményei elsősorban az üldözöttek ellen irányultak. Viszont más esetekben, amikor a vádlottak cselekményeinek az egész magyar népre nézve messzemenő negatív politikai következményei voltak, megítélesem szerint, többször enyhén ítélték.” Bibó István korabeli kritikáját dr. Tímár visszaemlékezése alátámasztja.

⁹¹ Uo., 64–65. Dr. Simándi Tamást előbb dr. Major, majd 1948. augusztus 6. – 1950. április 1. között dr. Bojta követte.

⁹² ZINNER Tibor, *A nagy politikai affér – a Rajk-Brankov-ügy*, I., Saxum, Budapest, 2013, 591.

⁹³ Annak idején a Magyar Köztársaság legfőbb ügyésze, dr. Györgyi Kálmán is elolvasta egy kéziratot 1999-ben. Köszönettel vett november 18-ai észrevétele: „a nullum crimen sine lege elvének a sérelmére utalsz. Ez a belső jogra nézve igaz. Sokak szerint a nemzetközi jogra nézve: nem.”

A fizikai és lelki erőszakkal kicsikart „beismerő vallomások” – „Beismerem, hogy fasiszta beállítottságú voltam” kezdetű politikai rendőrségi jegyzőkönyvek stb. – ezek sorába illeszkedtek, miként a hamis (a vád vagy a védelem érdekeivel azonos) tanúvallomások. Ismertek az alaptalan vádaskodásokat tartalmazó feljelentések, a meg nem – vagy másképp, esetleg más elkövetőkkel – történt eseményeket gyanúsításként tartalmazó vádiratok, a büntetőper- ek vádlottjait a „katonás” tárgyalásvezetéssel megfélemlítő tanácselnökök, a történelmi tények szabatos kezelésének hiánya, majd a sajátos interpretáció okozta problémák. Mindezek a tényállásokban, a valótlanságoknak helyt adó első-, másodfokon kihirdetett határozatokban stb. tükröződtek.

Így indult a történet Debrecenben, a népbíráskodás nyitánya mégis Budapesté volt. Az ítélkezési folyamat ugyanis 1945. február 4-én az Oktogonon, a Budapesti Néptörvényszék előző napi két halálos ítéletének végrehajtásával, annak záróakkordjaként nyilvános akasztással vette kezdetét, hogy a Budapesti Népbíró-ság esetében a VIII. kerületi Magdolna utcában, Rajk László és társai büntetőperével, illetve végül Szegeden, 1950. április 1-jén érjen véget.

A II. világháború után kialakított politikai jellegű különbíráskodás során, 1945–1989 októbere között kihirdetett, és így a politikai cselekvést és „másként gondolkodást” büntető ítélőszéki határozatoknak, valamint az azokat megalapozó nyomozati, „vizsgálati” módszereknek és a vádképviselők tevékenységének számos kritikáját jelenti az öt semmisségi, felsőszintű jogszabály.⁹⁴ A bűnüldözés igazságügyi vonulatát meghatározó kommunista politikai és politikai rendőrségi „gyakorlat és elmélet” bűnei köztudottak.⁹⁵ Már a kezdetektől nem csupán a kivételes, hanem a tömeges politikai büntetőügyek is ezeknek az elveknek a hatálya alá estek. Ez a kettősség követhető nyomon a joggyakorlat személyi, szervezeti és intézményi feltételeinek alakulásában. Egyrészt a régi bírói ka- tiszonytató módon megrosta- lták 1956 őszéig: ezerégyszáz bírót távolítottak el, másrészt helyettük laikus, „megbízható” – eufemisztikusan népinek nevezett – elemeket vontak be az ítélkezésbe. A régi – törvényszéki – szervezet mellett bevezették az új, a különbíró-sági, a népbíró-sági rendszert és a csatlakozó joggyakorlatot.⁹⁶

⁹⁴ Az 1989. évi XXXVI., az 1990. évi XXVI., az 1992. évi XI. törvényt követve utóbb a honatyák elfogadták a 2000. évi CXXX. törvényt az 1956. évi forradalom és szabadságharc utáni leszámolással összefüggő elítélések semmisségének megállapításáról. Ez eljárásjogi oldalról közelített az egyre égetőbb ellentmondás feloldásához, a törvényhozó ekkor lépett túl az 1989-es politikai viszonyok szűkkeblésén.

⁹⁵ ZINNER, *Az új hatalom kiépítése...*

⁹⁶ A Magyar Köztársaság Alkotmánybírósága (AB) észlelte a népbíráskodásra vonatkozó jogszabály alkotmányellenességét. Ezért 1994. január 14-én megsemmisítette annak a 11. § 1–4. és 6, továbbá a 13. § 1. és 3–7. pontját. Az országgyűlés a határozat kihirdetéséig három semmisségi törvényt alkotott. Ezek az 1945–1989 közötti időszakban folyt tömeges, politikai jellegű ítélkezés nem háborús és népellenes büntetőeljárásaival összefüggő, marasztaló büntetéseket kiszabó ítéletek semmissé nyilvánítását tették lehetővé. Az AB különböző megszorításokat tartalmazó határozata az 1989. október 23. előtt kihirdetett háborús bűncselekmények elkövetése miatt kirott különböző mértékű marasztaló bírósági határozatokat azonban nem nyilvánította semmissé. Azért, mert az AB az egyedi polgári vagy büntetőügyekben illetéktelen volt. Feladatként sem írta elő a jogalkotóknak, és rajtuk keresztül

A Vörös Hadsereg megszállta országokban a szovjet–angolszász büntetőpolitikai elképzelések megvalósítása megegyezett a korabeli sztálini eljárási módokkal: a mérlegelés nélküli, megfellebbezhetetlen „ukázoknak” megfelelően. Az Andrej Januarjevics Visinszkij nevét viselő formula – „minden bírósági ügy az osztályharc egyik epizódja” – nem csupán a rendszer átalakítása, hanem már a népbíráskodás, az ún. „fasiszta maradványok felszámolása” során is érvényesült. Az 1930-as évek Szovjetuniója legfőbb államügyészének vélekedése szerint a bírói tevékenység egész tartalma és formái elkerülhetetlenül az uralkodó osztály – hazájában a „munkásosztály” – meghatározott politikai céljait és törekvéseit szolgálják. Ám mint köztudott, a Szovjetunióban, majd az ott történtek után az Elbától keletre – tehát a „rab nemzeteknél”, így Magyarországon is – ez nem a „munkásosztály”, hanem a sztálini rendszer hatalmat kisajátító vezetőinek céljait juttatta érvényre, főként a „koalíciós” berendezkedés likvidálása után.

A korábbi időszakból öröklött jogrendszer és joggyakorlat ugyanakkor számos ellentmondást hordozott. A századfordulóra megszilárdult struktúrát csorbították az I. világháborút megelőző időszaktól elfogadott és hatályossá vált antidemokratikus, klasszikus elvekkel szakító jogszabályok és jogintézmények. Noha számos liberális elv egyfajta kettősséget eredményezett, azaz a büntetőbíráskodásban érvényesülő rendkívüli szigor alkalmazása nem vált általánossá és az igazságszolgáltatás egészét a szélsőséges hatások kevéssé hatották át, mégis jelezve a napi politika primátusát, az annak idején alkalmazott, ún. „horthysta kétfrontos harc” gyakorlatából a közvélemény inkább a kommunistákkal, mintsem az 1919–1923 között a szélsőséges cselekedeteket elkövetőkkel, valamint utóbb a nyilaskeresztes szélsőjobboldal egyes bűnös képviselőivel szemben indított büntetőeljárások következményeit ismerhette meg.⁹⁷ E mozzanatok tudatos elhallgatása pedig kihatott nem csupán a büntetőperек iránt fogékonyak gondolkodásmódjára, hanem az ítélkezés deformálhatóságára is.

A népbírószági tanácsok megfélemlítését, a közvélemény esetleges kritikájának megakadályozását is célozták a korábbi periódus igazságügyi vezetőivel,⁹⁸ bírásaival⁹⁹

a törvényhozóknak egy újabb, az alkotmányellenessé nyilvánított pontok alapján elmarasztaltakra vonatkozó semmisségi törvény megalkotását. Az érem másik oldala, hogy az illetékesek ezzel lehetőséggel mindmáig nem élnek.

⁹⁷ Vö. ZINNER Tibor, *Dr. Törek Gyula, a mindenkori hatalom őre? = Bibliotheca Curiae. A Kúria és elnökei*, II., szerk. BÓDINÉ DR. BELIZNAI Kinga, Hvg–orac, Budapest, 2015, 94–95.

⁹⁸ Az igazságügyi tárca négy vezetőjét tartóztatták le. Dr. Budinszky Lászlót a Budapesti Népbírószág (1945. december 12-én) és a NOT (1946. február 26-án) halálra ítélte, Budapesten kivégezték (1946. március 9-én). Dr. Antal Istvánt ugyanezek a fórumok (1946. április 5-én és augusztus 31-én) hasonlóképp halálra ítélték, de a köztársasági elnöktől (1946. október 14-én) kegyelmet kapott. (Tudott, hogy Rákosi mentette meg: ZINNER–RÓNA, *I. m.*, 88–89). Dr. Zsitvay Tibort a Budapesti Népbírószág (1946. június 1-jén) kétévi s hat havi, majd – immár távollétében – a NOT (1948. június 15-én) nyolcévi fegyházbüntetésre ítélte. A Legfelsőbb Bíróság (1992. november 9-én) felmentette a vádak alól. Dr. Mikecz Ödön „büntetőügye” a politikai rendőrségen maradt.

⁹⁹ A Magyar Köztársaság Legfelsőbb Bíróságának Elnökségi Tanácsa (1992. november 9-én) a törvényességi óvást követően mentette fel a Sallai és Fürst büntetőperének tárgyalása miatt a népbírószági fórumok által elítélt korabeli igazságügyi tárcavezetőt, dr. Zsitvayt, valamint a bírakat, dr. Krayzell

szemben indított (esetenként távollétükben tárgyalt)¹⁰⁰ büntetőeljárások, amik kiegészítették a létszámcsökkenést eredményező igazolási¹⁰¹ és „B”-listás¹⁰² eljárásokat, az internálásokat stb. 1946 közepéig az igazságügyi tisztviselők, jogalkalmazók 15%-át elbocsátották, és „B”-listázták a bírák, az ügyészek, az igazságügyi alkalmazottak közel ötödét.¹⁰³ Okkal tette szová az igazságügyi államtitkár, dr. Kovács Kálmán a belügyminiszternél, hogy „nap-nap mellett tapasztalom, hogy a politikai rendőrség népügyészeket, államügyészeket, bírakat letartóztatásba helyez [...] a népbíráskodást pedig valósággal megbénítja”. Utóbb dr. Pfeiffer Zoltán, az IM újabb államtitkára már arra hívta fel a bírák és ügyészek figyelmét, hogy „kilencmillió magyarnak ítélkeznek. A bírói és ügyészi testület maradjon távol a politikai élet hullámveréseitől.” A két megnyilatkozás – 1945. augusztus 31. és 1946. november 7. – között a határokon kívül, és főként belül a jogszolgáltatás során történtek ismeretében rögzíthető, hogy dr. Pfeiffer szavainak nem volt foganatja.

A különleges helyzetben kiadott jogszabályok keretrendeletek voltak, és széles lehetőséget biztosítottak a különbírószágok számára, beleértve az esetlegesen kiszabható, megtorló jellegű, kivételesen súlyos ítéleteket is. A pártpolitikai küzdelmektől befolyásolt bíráskodás számos klasszikus jogelvet sértett meg. A büntetőbíráskodás során a törvények mellett – és esetenként helyettük – a miniszterelnöki rendeletek sajátos buktatókat teremtettek a jogalkalmazóknak, és az adott politikai helyzethez történő alkalmazásuk révén, sértve a „nullum crimen sine lege” elvét, különböző társadalmi-foglalkozási csoportok stb. megfélemlítésének eszközévé váltak.

„A munkáspárti politikusok a nemzetközi, ezen belül a magyar politikai helyzet változásával – sőt esetenként ezt megelőzően – az új »ellenségkép« kialakítása során végül is nem csupán az ún. horthysta és Szálasi-féle periódus állami berendezkedésének politikai és erőszakszervi vezető rétegeire koncentráltak, törekvésük

Miklóst, dr. Méhest, dr. Paulay Gyulát és dr. Pálffy Eleket. Nem vonatkozott az 1992-es felmentő határozat a Nyugaton maradt, távollétében meg nem vádolt, ám a háborús bűnösök egyik listáján szereplő, s időközben szeme világát veszített dr. Törekre, az 1932. július 29-én ítélkező tanács elnökére. Lásd KAHLER Frigyes – ZINNER Tibor, *Homo homini lupus – avagy a koncepciók ítélkezés jogállami alarcban*, Büntetőjogi tanulmányok XIV. (MTA Veszprémi Akadémiai Bizottság, Veszprém, 2014), 7–69 (kötetben: *Bibliotheca Curiae*, II., 99–143). Az egykori, statáriális büntetőper ügyészenek, dr. Széchy Istvánnak sorsa másképp alakult. Őt – noha 1946. március 29. – június 1. között letartóztatásban volt – 1946. június 1-jén nem találta bűnösnek a fővárosi népbírószág. Az ÁVH viszont 1952. november 20-án mégis letartóztatta a főállamügyész-helyettest, a Budapesti Megyei Bíróság (1953. június 14-én) ötévi börtönrre ítélte, a határozat (november 19-én) jogerőssé vált.

¹⁰⁰ A nemzetvezetőre felesküdtött kúriai elnököt, dr. Szemák Jenőt – távollétében (1948. május 29-én) – a Budapesti Népbírószág tizenöt évi fegyházbüntetésre ítélte. Lásd ZINNER Tibor, *A nyilaskeresztesek kúriai elnöke, dr. Szemák Jenő (1878–1958) = Bibliotheca Curiae*, I., 110–182.

¹⁰¹ ZINNER–KAHLER–KOCZKA–PÁLYÖLGYI–TÓTH, *I. m.*, 200. Az igazolási eljárások során az igazságügyi alkalmazottak kb. 5,7%-át (kb. 530–540 személyt) értek különböző jellegű joghátrányok 1946. április 24-ig. Közülük 3,5% bíró és ügyész volt.

¹⁰² Uo., 328. A „B”-lista során az igazságügyi apparátusból 1616 személyt, minden ötödikét elbocsátottak. A II. világháborút megelőző és a „fordulat évének” végén meglévő létszámhoz képest 16,24%-kal, illetve 18,8%-kal voltak kevesebben.

¹⁰³ Uo., 328–329. A 2116 személyből álló bírói és ügyészi testület 17,95%-át, 390 főt távolítottak el.

messze túlmutatott a különböző ún. antifasiszta rendeletekben célba vett csoportosulások tagjainak felelősségre vonásán. Ennek távolabbi hátterében az állt, hogy [...] lényegileg 1946-tól a konfrontáció, azaz a mind nyilvánvalóbb ütközés hívei erősödtek fel a II. világháború vezető, illetve győztes kelet-nyugati hatalmainak viszonyában.¹⁰⁴

A hazai különbírók különböző pártérdekeket kifejezésre juttató tanácsainak létrejöttével az igazságszolgáltatás olyan politikai fegyverré vált, ami nem csupán az elkövetett cselekményekkel szembeni védelmet szolgálta, hanem alapvetően a politikai érdekeknek rendelődött alá. Az MKP a belügyi és a katonai nyomozó szerveket kisajátította, ami eleve ellentétes volt az állam védelmével. Kiváltképp azután, amikor a titokban külön-célú, immár nem egy, úgy ahogy demokratikusan működő, többpárti társadalmi berendezkedés hosszú távú fenntartásában, hanem a sztálini rendszer meghonosításában, majd totálissá tételében érdekelt, Moszkva által erre sarkallt pártvezetésnek rendelődött alá.

Ennek következtében torzult el – még ha lassabban is – és vált a pártérdek „kihirdetőjévé” a „bírói eljárás” azzal, hogy a különböző okokból szervezett ún. különtanácsok létrejöttét követően egyre kevesebb „büntetni való” maradt a hagyományos, szerves fejlődés során kialakult bírósági szervezetben ítélezőknek. Az ítékezés torzulása nem csupán a háborús és népellenes cselekmények elkövetésével vádoltak büntetőügyeiben, hanem a gazdasági renddel összefüggő, továbbá a demokratikus államrend és a köztársaság védelmére alkotott preventív, felsőszintű jogszabály, az 1946. évi VII. tc-ben¹⁰⁵ megjelölt esetekben,¹⁰⁶ a statá-

¹⁰⁴ SZAKÁCS–ZINNER, I. m., 69.

¹⁰⁵ ZINNER Tibor: *Adalékok az antifasiszta számonkéréshez...*, 156–158. E törvény alapján 1946 tavasza – 1950 eleje között Budapesten, Debrecenben, Győrött, Pécsen és Szegeden ítéleztek népbírói ún. különtanácsok. Összesített adatok szerint a népügyészségek elé állított és befejezett büntetőüggyel rendelkező 12 992 személy a népügyészségeknek átadott 13 748 személynek 94,5%-át, míg a népbírók elé állított és lezárt büntetőüggyel rendelkező 10 878 személy a népbírók elé állított összes, 12 276 személynek 88,59%-át teszi ki. A lezárt népügyészségi büntetőügyek gyanúsítottai közül a népbírók elé állították azokat, akiknek büntetőeljárásában már elkészült a vádirat (7229 személy, 55,64%), illetve azokat, akiknek büntetőügyét még nem adták át végleg a népbírókhoz, mert vádemelés előtt az iratokat előbb felterjesztették a Népfőügyészséghez (1246 személy, 9,59%). Népügyészségi szakban fejeződött be egyfelől a nyomozó hatóságok által átadott 4276 személy (32,91%) büntetőügye, másfelől 241 személy (1,85%) esetében úgy szűnt meg a népügyészség büntetőeljárása, hogy a gyanúsítottakkal szemben indítandó további cselekmény más, nem politikai büntetőügyekben eljáró vádhatóság feladata lett. Összességében a politikai nyomozásokat követően 13 748 személlyel szemben indítottak olyan további büntetőeljárás, amelynek végén átadták a dokumentumokat a népügyészségeknek. Ezek közül minden harmadik, 4517 személy (34,76%) esetében megszűnt a büntetőeljárás, azaz alaptalanul hurcolták meg a gyanúsítottakat. A népbírók az eléjük állított 10 878 személy közül elmarasztaltak 5861, felmentettek 2304 személyt, 2713 esetben egyéb módon zárták le a büntetőeljárás, továbbá 1793 vagyonelkobzást, 80 pénzbüntetést és tizenegy halálos ítéletet hirdettek ki, közülük két személyt távollétében ítélték el. A politikai nyomozások és a népügyészségek tevékenységének kritikus mérése, hogy a népbírók által jogerősen elítéltek százalékos aránya Budapesten 51,15%, Debrecenben 51,32%, Győrött 48,23%, Pécsen 57,77% és Szegeden 67,74%, azaz országosan 55,24% volt. E szerint minden második vádlottat alaptalanul hurcolták meg. A politikai nyomozószervek által az igazságszolgálati hatóságoknak felelősségre vonásra átadott összes, 13 748 személyhez viszonyítva az 5861 személyre (42,63%) kirott jogerős, bárminemű eltérés azt jelenti, hogy a népbírók öt, már meghurcolt személy közül hármat ártatlannak nyilvánítottak, és 2/5-üket marasztalták el.

riális büntetőperekben, valamint a munkásbíróságok ítélezésénél is tetten érhető. Főképp azonban a demokratikus államrend és a köztársaság védelméről alkotott jogszabály hatálybalépését követően, mert ennek a paragrafusai alapján megvádoltak büntetőperei is a népbírók ún. különtanácsai előtt zajlottak. Minderre, többek között a Magyar Testvéri Közösség tagjaival szemben lefolytatott „vizsgálatra” dr. Décsi, az egykori államvédelmi alezredes utóbb emlékeztette is egykori főnökét, dr. Tímárt, a Budapesti ÁVO vezetőjének, Péter Gábornak 1947. július 26-ától egyik helyettesét, aki az immár BM Államvédelmi Hatóságától 1948 decemberében az IM-hez távozott. Az államvédelmi ezredes Rajk mellett meghatározó szerepet vitt attól az időszaktól, amikor a budapesti ÁVO átvette a nyomozás, majd a „vizsgálat” irányítását, továbbá az 1947. február 3. és március 10. között keletkezett jelentések összeállításakor, valamint a büntetőeljárás alá vont személyek cselekményeinek jogi értékelésekor, a rájuk vonatkozó minősítés megszövegezésében. Dr. Décsi szerint a katonai titkosszolgálatról „ronggyá vert embereket hoztak át az ÁVO-ra, és részben már a Kat.pol.-on eltörzstelt vallomások alapján folyt nálunk a vizsgálat tovább”¹⁰⁷. Hasonlóképp, mint a korábbiakban – tehetem hozzá. A helyzet pedig még fokozható volt.

Dr. Tímár 1962 nyarán elismerte – a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) Központi Ellenőrző Bizottságának tagjai előtt, tehát továbbra is titkokban tartva –, hogy egyes bírakkal „1946–1948 között személyes kapcsolatot tartott, amire szerinte szükség volt, mert biztosítani kellett a párt befolyását a politikai bűnügyekben, amelynek során a koalíciós rendszeren belül erős jobboldali ellenállás; mentőakciók, éles viták voltak”. A dr. Tímár pártügyében meghallgatott tanúk egybehangzóan állították, hogy például az esztergomi érsek és társai büntetőügyében az ügyészekkel, bírakkal való megbeszélések azért voltak szükségesek, hogy a párt – értsd alatta Rákosit és körét – akkori véleménye érvényesüljön a politikai ügyek elbírálásánál. Az egyik tanú, dr. Olti (Obetko) Vilmos¹⁰⁸ – 1948. szeptember 10.

¹⁰⁶ Egyes történészek és publicisták szerint a felelősségre vontak száma, és a jogerőssé vált ítéletek mértéke eltérő, a különböző mértékű sérelmek okozásában bárminő szerepet vállalt és ezért felelőssé tehető személyek számához képest. Ennek egyik legfőbb oka az volt, hogy a munkáspártok erőszakos hatalomszerzése idején bekövetkezett az „ellenségek” módosulása. Ennek hatását érzékeltettem az 1946. évi VII. tc. – miként dr. Sulyok Dezső, a neves polgári politikus, ügyvéd, az Imrédy Béla egykori miniszterelnökkel szemben lefolytatott népbírói büntetőper politikai ügyésze nevezte – a „hóhérvortörvény” hatálybalépésének következményeivel.

¹⁰⁷ ZINNER Tibor, *Kommunista összeesküvők és cinkosaik – avagy hogyan kell hatalmat szerezni*, Rubicon Online, http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/kommunista_osszeeskuvok_es_cinkosaik_avagy_hogyan_kell_hatalmat_szerezni.

¹⁰⁸ A Billédén 1914. január 31-én született jogász – aki szemben a róla terjesztett legendákkal soha nem volt nyilaskeresztes párttag –, a Budapesti Polgári Törvényszéken joggyakornok 1945-ig, majd a Budapesti Népfőügyészség népügyésze. Az IM Börtönügyi Főosztályának munkatársa, a Budapesti Uzsorabírók bíróját, majd a Budapesti Népbírók tanácsvezetője, elnöke 1948. szeptember 10-től. Dr. Nagy Károly utóda lett, és amikor dr. Nagy különválasztási elnöki tisztségét megszűntette a tárca, ekkor nevezték ki dr. Oltit, immár a Budapesti Népbírók elnökét a népbírói különválasztási elnökévé is. Az idő tájt, majd a Budapesti Megyei Bíróság, végül Fővárosi Bíróság elsőfokú büntetőeljárásban ítélező tanácsvezetőjeként a kiemelkedő politikai büntetőperekben kifejtett tevékenysége miatt nem bíraskodhatott

– 1956. október 30. között a legismeretebb (utóbb egyértelműen leghírhedtebb) elsőfokú bírósági tanácsvezető – azt sem tagadta, hogy voltak „irányított ügyek”, ami azt jelentette, hogy a párt vezetőtestületeinek határozatát dr. Tímár, dr. Décsi vagy dr. Ries, az igazságügyi tárca vezetője közvetítette hozzá.¹⁰⁹ Miként ismertté vált, hogy mint egy sajátos magyarországi államvédelmi különbíróóság elsőfokú tanácsainak élén ő és mellette dr. Jónás Béla, valamint másodfokon dr. Jankó Péter tanácsvezető, valamint dr. Alapy Gyula ügyész előbb ezer,¹¹⁰ majd két-háromezer forintot kaptak „a párt utasítására” havonta fizetésükön felül előbb dr. Tímártól, majd dr. Décsitől. Amikor utóbbi az IM-ben államtitkár lett 1950. június 23-tól, akkor már nem az ÁVO, illetve az ÁVH, hanem a tárca „fizetett”.¹¹¹

A „hóhértörvény” minden a háborús és népellenes bűncselekménytől független politikai bűntettét és vétséget a népbíróóságok elé utalt, 1946. március 23-tól volt hatályos.¹¹² Az idő tájt pedig vajmi kevesen hallottak arról Magyarországon – mert nem ismerték a korábbi, ’20-as évekbeli (1931-ig volt) szovjet főügyész (az 1940-ben kivégzett), Nyikolaj Vasziljevics Krilenko oly fontos tételét – miszerint a „bunkó primitív fegyver, a puská felettebb fegyver, de legjobb fegyver a bíróság”.¹¹³ Ami pedig a lényegét, a jogszabály alkalmazását illette, arról már nem sokkal a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodája, a Kominform létrejötte után, az Elbán inneni „táborban” fejtette ki álláspontját¹¹⁴ nem kevés vitát kiváltva dr. Olti.

Az ún. moszkvai perek fővádójának Andrej Januarjevics Visinszkijnek, a beismert vallomások fetisizálójának¹¹⁵ nyomdokába lépve vetette papírra, hogy a politikai büntetőperekben „a való tényállás megállapításánál a bíróságnak a szokásosnál nagyobb mértékben kell támaszkodni az előkészítő eljárás során tett s a főtárgyaláson legtöbbször visszavont vagy módosított vallomásokra, mint bizonyító eszközökre”.¹¹⁶ A mindennapos gyakorlatában is ekképp cselekedett, tehát nem csupán szóbeli iránymutatást adott. Nem lehetett senki sem boldogabb sem a titkosrendőrséget, sem a HM Katona Politikai Osztályát vezetőik és a beosztottaik

a forradalom után. 1956. október 29-én, másnapi hatállyal mentették fel. Ítélezett a Rajk–Brankov-ügy mellékpereiben és a kiemelkedő nem munkásmozgalmi személyekkel szemben indult büntetőügyekben, Papp Simon, Mindszenty, Grösz és társai stb. büntetőügyében. Ügyvéd 1957. április 27. és 1960. március 12. között, utána a Bőr Kisipari Szövetkezetek Országos Szövetségének jogtanácsosa, végül idegenvezető lett. Elhunyt 2009. április 4-én Budapesten.

¹⁰⁹ *Törvénytelen szocializmus*, 27–28 (56–60. jegyzet).

¹¹⁰ SOMORJAI ÁDÁM OSB – ZINNER TIBOR, *Majd' halálra ítélve. Dokumentumok Mindszenty József élet-történetéhez*, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2008, 1211 (368. dokumentum).

¹¹¹ Décsi-interjú, 60–63, 66, 69–71, 89 és 190 (1984. április 24. és június 6.).

¹¹² *1946. évi törvények*, Franklin-Társulat, Budapest, é. n., 20–21: 1946. évi VII. törvények a demokratikus államrend és köztársaság büntetőjogi védelméről.

¹¹³ ZINNER–KAHLER–KOCZKA–PÁLVÖLGYI–TÓTH, I. m., 620 (1800. jegyzet).

¹¹⁴ DR. OLTÍ VILMOS, *A demokratikus államrend vagy a demokratikus köztársaság megdöntésére irányuló bűntettek*, I., Jogtudományi Közlöny 1947. november 20., 331–337 és II., Jogtudományi Közlöny 1947. december 20., 348–353.

¹¹⁵ Visinszkij szerint a bizonyítékok királynője a beismert vallomás.

¹¹⁶ OLTÍ, I. m., II., 353 (Olti kiemelése).

közül, midőn dr. Olti kétrészes írását elolvasták a Jogtudományi Közlönyben. Az államvédelmisek, valamint a HM Katona Politikai Osztályán szorgoskodók által dokumentáltak így egyfajta szentírássá váltak a nyomozások és a „vizsgálatok” során, ám a továbbiakban sem ezen „vallomások” keletkezése, sem esetleges visszavonásuk oka az eljáró jogászokat nem érdekelte, számukra a mindenkor politikai megítélés vált irányadóvá a szélesen értelmezhető, tudatosan parttalanná tett bűncselekmény-fogalmak alkalmazásakor. S következett a folytatás.

Révai megjövendölte 1949. március 5-én, a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) Központi Vezetőségének (KV) ülésén, hogy „a proletárdiktatúra fő funkciója a külső és belső ellenséggel szemben alkalmazott erőszak lesz”.¹¹⁷ Az MDP KV Titkársága 1950. február 22-én tárgyalta Kovács István előterjesztését az ÁVH pártszervezetéről. E szerint „az ÁVH a proletárdiktatúra rendszerében betöltött fontos szerepe miatt a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének az állam gépezetében működő szerve. Feladata, hogy a Párt Politikai Bizottságának utasítása szerint harcoljon a munkásosztály hatalmának ellenségei ellen.” Ezért is konstruálták a „Péter és bandája” elnevezést a bűnbakállítás időszakában Magyarországon, megelőzve a Berija és bandájaként elhíresült moszkvai változatot! Alapjaiban pedig azért, hogy egy (közel négy és fél évtizeden keresztül) a legszűkebb pártvezetés által irányított, tehát kiválasztottakból szervezett, titkos pártfeladatot ellátó, pártutasításokat végrehajtó, de a közvélemény előtt állami feladatokat ellátó apparátusra, illetve nevesített személyeire hárítva leplezzék a hazai politikai rendszert és annak irányító testületeit. Bizonyítja ezt, hogy a büntetőeljárások során a különböző intézkedésekről a Magyar Testvéri Közösség tagjai, illetve egyes kisgazdapárti vezetők esetében az MKP KV Politikai Bizottsága (PB) tízszer tárgyalta. A pártvezérek és felelős miniszterek közvetlen beavatkozásai mellett az esztergomi érsek és társai meghurcolásakor az MDP KV egyszer, az MDP KV PB háromszor (utóbb, 1955-ben még egyszer), az MDP KV Titkárság pedig tízszer foglalt állást. A prímás-bíboros és társai drámájának lényege itt érhető tetten. Ahogy Rákosi – kényszeredetten, de – be is vallotta 1953. június 27-én elvtársai előtt, az MDP KV ülésén: „Én vezettem az Államvédelmi Hatóságot Ezzel kapcsolatban beavatkoztam az ügyek vitélébe, beleszóltam abba, hogy kit tartóztassanak le, kit bántalmazzanak, kit hogyan ítéljenek el”.¹¹⁸ Az igazi mozgatórugóra – a maga pörösségében – azonban csak 1989 végén derült fény, mert Rákosi ’53. június 27-i, az MDP KV tagjai előtt elhangzott önkritikája nem kaphatott nyilvánosságot.¹¹⁹ Nevezetesen az, hogy „a párt vezető szerepéből következett” iránymutatásokat a kiemelkedő személyekkel szemben indított büntetőeljárásokban úgy érvényesítették a gyakorlatban, hogy „a párt legfelsőbb vezetőinek tudta vagy egyetértése

¹¹⁷ ZINNER TIBOR, *XX. századi politikai perek. A magyarországi eljárások vázlata 1944/1945–1992*, Rejtjel, Budapest, 1999, 20.

¹¹⁸ MNL OL M–KS–276. f. 24. ő. e. Az MDP KV ülésének jegyzőkönyve, 1953. június 27–28.

¹¹⁹ MNL OL M–KS–276. f. 60/371. ő. e.

nélkül semmiféle eljárást nem lehetett indítani vagy lefolytatni. Ebbe a körbe tartozott természetesen a nyomozás elrendelése, a vádirat benyújtása, a bírói eljárás is.¹²⁰ Mindez a születő totális rendszer egyik legjellegzetesebb, ám ugyanakkor legszigorúbban titkolt eleme volt. Dr. Olti erről a fátylat 1989. december 6-án tett tanúvallomásában, a Mindszenty és társai ügyben indult perújítási nyomozás során ismét fellebbentette.

MIT MUTATNAK A STATISZTIKAI ADATOK?

Magyarországon huszonöt népbíróság szerveződött, számos helyen ítélkezett kihelyezett tanácsuk. Létrejött, de nem működött a Berettyóújfalui Népbíróság, míg Makó, Mátészalka, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye, Salgótarján és Szentes néptörvényszék felállítására vonatkozó kérelmét elutasították. A népbíróságok tevékenysége három nagy szakaszra osztható: 1945 eleje és 1948 tavasza között végeztek el a munka dandárját, amit 1948 januárjában tizenöt népbíróság megszüntetése is bizonyít. 1949 tavaszáig tartott a következő periódus, ekkor azok hagyták abba ítélkezésüket, amelyek a korábban felszámolt ítélkező fórumoktól a legkevesebb folyó büntetőügyet vették át; végül 1950 tavaszára a már centralizált népbírósági rendszer utolsó tanácsai is befejezték munkájukat.

A népbíróságok működésének értékelése csak a népügyészségek munkájának áttekintése után végezhető el. A népbíráskodás megszűnésekor rendelkezésre állt adatok szerint 90 551 személyt állítottak a népügyészek elé. 87 417 személy büntetőügye 1950 áprilisáig lezárult. Vádat emeltek 42 066 személlyel szemben, a többi esetben – itt nem részletezett okok miatt – a büntetőeljárásokat megszüntették. Minden második gyanúsított büntetőügye vádemeléssel zárult. A radikális, szélsőséges nyomozati tevékenységnek nem csupán ez a bírálata, hanem annak megalapozatlanságára utal a 23 939 személy esetében elrendelt pótnyomozás is.

1945. február 3. – 1950. április 1. között, az 1945. évi VII. tc. alapján népbíróságok elé 59 429 személyt állítottak. A népügyészségeknek átadottak több mint harmadát, 26 997 személyt marasztaltak el. Ebben az időszakban a 477 halálra ítélt közül 189 személyt végeztek ki.¹²¹

¹²⁰ SOMORJAI-ZINNER, I. m., 1200 (367. dokumentum).

¹²¹ 1950. április 1-jét követően már nem a népbírák, hanem a rendes bíróságok népi ülnökei elé állították az 1945. évi VII. tc. alapján megvádoltakat. A halálra ítélték számát – szemben a népbíróságoknak a másodfokú fórumhoz megküldött (és a szerző által összegzett) adataival (MNL OL Népbíróságok Országos Tanácsa iratai. Ügyforgalmi kimutatások 1945–1950.) – egy 1951 februárjából származó IM TÜK összeállítás 315 személyben rögzítette, tartalmazva egyúttal azt is, hogy közülük a kivégzettek száma 227, míg 88 személy kegyelmet kapott. Feltűnő, és nincs rá magyarázat, hogy az ún. '50-es évek radikalizálódó, fokozatosan szigorodóbbá váló ítélkezése ellenére további 162 halálos ítélet miért maradt ki ebből a statisztikából (MNL OL IM iratai. TÜK iratok. 0090/1951. Feljegyzés).

Szabadságvesztés büntetések

1 évig terjedő	12 629 személy	46,77 %
1–5 év közötti	9366 személy	34,69 %
5–10 év közötti	1355 személy	5,01 %
10–15 év közötti	481 személy	1,78 %
életfogytiglan tartó	167 személy	0,61 %
internálásra ítélt	16 személy	

Kényszermunka büntetések

3 évig terjedő	249 személy	0,92 %
3–5 év közötti	548 személy	2,02 %
5–10 év közötti	603 személy	2,23 %
10–15 év közötti	576 személy	2,15 %
életfogytiglan tartó	315 személy	1,16 % ¹²²

A 27 000 elítélt közel 80%-a egyéves vagy egy és öt év közötti szabadságvesztés büntetést kapott, ezen belül az arány 45% egy éven aluli. Jórészt annyi letöltendő évre, hónapra marasztalták a vádlottakat, amennyi időt előzetes őrizetben töltöttek, illetve egy és öt év között 33%-ot. Más összefüggésben azonban ma már az is köztudott, hogy a politikai rendőrség 90 ezer személy hol vaskos, hol gyér oldal-számú aktáját adta át a népügyészségeknek. A nyomozásuk színvonalát jellemzi, hogy húszezer gyanúsított esetében pótnyomozás vált szükségessé. A 90 ezer személlyel szemben indított népügyészeti eljárást követően a közel 60 ezer, népbíróság elé állított személy közül 27 000-nél hirdettek ki elmarasztalást. Háromból egy személynél állapították meg, hogy büntetendő cselekményt követett el, és ezen belül az enyhe ítéletek aránya 80% volt.

A pótnyomozási adatok, a gyanúsítottak és az elmarasztaló ítéletek egymáshoz való viszonya jelzi, hogy a „koalíciós” pártok által delegált népbírák ítélkezése, a népbíráskodás a pártpolitikai csatározások színterévé vált. Már 1945 szeptemberében úgy nyilatkozott dr. Ries, hogy a népbíráskodás „a követelményeknek nem felel meg”. Felvetette, ha a tettes „értelmiségi”, a népügyészek szerezzék be életrajzát, derítsék ki személyi körülményeit, műveltségét, osztályhelyzetét, mutassák be a szélsőjobb oldali mozgalmakkal való kapcsolatát. A kétkezi munkások, földművesek, törpebirtokosok, kisiparosok stb. – mint tettesek – esetében, ha a nyilaskeresztesek mozgalmával kapcsolatuk csupán alkalmoszerű volt, a „fasiszta demagógia” hatását emelte ki az igazságügyi tárca szociáldemokrata vezetője. Azoknál pedig, akik közülük „népellenes nézeteiket revideálták”, meg kellett szün-

¹²² Törvénytelen szocializmus, 44.

tetni a nyomozást. (A fővárosi törvényhatósági, valamint ezt követő nemzetgyűlési választások előtt megnyilatkozó miniszter állásfoglalása annak a munkaspárti politikának volt szerves folytatása, amit már a nyár folyamán elfogadtak az ún. „kisnyilas”-kérdésben.¹²³)¹²⁴

1945 októberétől kezdve szállították Magyarországra nyugatról az ún. háborús főbűnösöket. Miként dr. Sulyok is megállapította, közülük kettő, Bárdossy László és Imrédy Béla, a két miniszterelnök volt jelentős személyiség. Halálra ítélték, és 1946. január 10-én, illetve február 28-án végezték ki őket. A deportáltat „trió” – a két belügyi államtitkár, Baky László és vitéz dr. Endre László, valamint miniszterük, nemesmiticzi vitéz Jaross Andor – büntetőügyében szintén halálbüntetést szabott ki a főváros népbírósága. Az államtitkárok sorsa 1946. március 29-én, miniszterüké április 11-én teljesedett be.

Az 1942 eleji, délvidéki vérengzésért is felelős Grassy Józsefet és Zöldy Márton 1946. január 11-én ítélték halálra, kiadatásuk után, 1946 őszén, Jugoszláviában végezték ki őket (miként Fekete-halmy-Czeydner Ferenc tábornokot, és az őket felelősségre vonni kívánó vitéz Szombathelyi Ferencet,¹²⁵ a Magyar Királyi Honvéd Vezérkar főnökét is). Az 1946. március 1-jén halálra ítélt Szálasi Ferenc és társai büntetőügyében elhangzott ítéletet követően – miután Nürnbergben a Nemzetközi Katonai Törvényszéken nem kívánták őket kihallgatni tanúként, és ezért hozzájárultak kivégzésükhöz – március 12-én és 19-én voltak az akasztások: a nemzetvezetőt, Beregfy Károlyt, Gera Józsefet és Vajna Gábort, illetve Csia Sándort, báró Kemény Gábort és Szöllősi Jenőt ekkor kísérték bitó alá. A Sztójay Döme vezette ún. quisling-kabinet tagjai közül 1946. augusztus 24-én végezték ki a volt kormányfőt, illetve Reményi-Schneller Lajos és Szász Lajos minisztereket. A 2. magyar hadsereg tragédiája miatt bűnössé kikiáltott vitéz Jány Gusztáv nyugalmazott vezérezredes élete ítéletének végrehajtásával zárult 1947. november 28-án, Budapesten.¹²⁶

Annak idején a „főbűnösök” büntetőperei nagyobb politikai viharokat nem váltottak ki. Sőt az amerikaiak által Magyarországra visszaszállítottak büntetőeljárásaival szemben sokkal komolyabb problémát okozott az első, ismertebb elítélt háborús „bűnös”, Meskó Zoltán büntetőügye. Őt nem azért marasztalták el, amit tett, hanem azért, amit nem tett. Nevezetesen: nem tiltakozott Bárdossy parlamenti, a Szovjetunióval a háborús állapotot bejelentő megnyilatkozásával szemben. Nem azért ítélték el, mert ő volt az első, ún. Hitler-típusú párt megalapítója Magyarországon, hanem mert nem volt eléggé demokrata. Az országgyű-

¹²³ ZINNER Tibor, *Árpád-sávos kommunisták. Az osztálypolitika védőhálójában*, Rubicon 1992/10., 17–18.

¹²⁴ ZINNER Tibor, *A magyarországi népbíráskodásról – a XXI. századból visszatekintve = Pártatlan igazságszolgáltatás vagy megtorlás? Népbíráskodás-történeti tanulmányok*, szerk. dr. GYENESEI József, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, Kecskemét, 2011, 148.

¹²⁵ A Magyar Köztársaság Legfelsőbb Bírósága 1994. március 16-án felmentette a vádak alól. Ennek hatálya azonban nem vonatkozik a jugoszláviai ítéletre.

¹²⁶ A Magyar Köztársaság Legfelsőbb Bírósága 1993. október 4-én felmentette a vádak alól.

lésben 1941-ben jelen volt honatyák közül 1944 decemberében többen ismét képviselők lettek Debrecenben. A NOT ítélőbírói – apolitikusan, „az utca hangjára” hallgatva – akarva-akaratlanul felettük is „ítéletet” hirdettek.

A tömegperekben ítélkező népbíróági tanácsokról a társadalomban kialakult képet jelentősen befolyásolta, hogy az erőszakszervekben lévő volt deportáltak és munkaszolgálatosok gyakorta fizikai erőszakkal párosult nyomozásai után a büntetőeljárások során számos zsidó vallású népügyész és népbíró tevékenykedett. A vagyoni jogi vitákkal még csak éleződött a helyzet. A megaláztatásokból, meghurcolásokból visszatértek közel sem következetes antifasizmusának érvényesülésekor nem mindig a korábbi jogi képzettségéből fakadó tudás volt a meghatározó. Az egykori diszkrimináltak közül sokan a hatályos jogszabály szellemével, tartalmával ellentétesen vádoltak, ítélkeztek. S a feljelentők, valamint a vád és a védelem tanúi között sokszor a bosszúvágy volt érzékelhető.

Nem kis nehézséget okozott, hogy például az ország legjelentősebb népbíróságán, a Budapesti Népbírószágon szolgálatot teljesítő laikus népbírák felkészültsége eltérő volt. A munkaspártok alacsonyabb képzettségű népbírái – pártjaik álláspontjának elfogadtatására törekedve – kevésbé voltak figyelemmel a ténylegesen megtörténtek minden tekintetben jogszerű lezárására. Miként az MKP közigazgatási osztályának összefoglalójából ismert, „7. Megtartjuk minden csütörtökön a népbírák összejövetelét és instruáljuk őket. 8. Október 1-ig felvesszük az érintkezést a vidéki népbírákkal.”¹²⁷ Mindennek jogkövetkezményeiről számos példát hozott a népbíróági ítélkezést bíráló, az eltérő pártérdeket szem előtt tartó, ezért az ítélkezést ellentétes mértékű ítéletek kihirdetésére befolyásolni igyekvő sajtó.

A problémákat fokozta, hogy az első- és másodfokú népbíráskodás fórumai számos alkalommal kerültek szembe egymással. A NOT bírái mind szakképzettek voltak, és tudásuk alapján joggal minősíthetők az objektivitás mércéjének a „pártbírásként” aposztrofált elsőfokú népbíráskodásokkal szemben. Ries igazságügy-miniszter mégis úgy jellemezte a másodfokon folyt bíráskodást, hogy ott „nem ítélkezés, nem megtorlás, hanem nagyon szép formában való háborús és népellenes bűnös-mentés folyik”. E súlyos, elmarasztaló álláspont elfogadhatatlan, alapját a jogalkotás számos ellentmondása képezi. Amíg ugyanis az elsőfokú ítéleteket kihirdető tanácsok a legszélsőségesebb határozatokat hozhatták meg, annak tudatában, hogy majd a népügyész és a védő/elítélt mindenképp fellebbez súlyosbírtásért vagy enyhítés miatt – mert tudott volt, ha döntésük nem egyhangú, akkor fellebbezést tesz (ráadásul öt év alatti ítélet esetében a népügyészt erre a jogszabály kötelezte) –, addig a NOT bárminő, jogerős döntése a büntetőper kimenetelében érdekeltet maga ellen uszíthatta.

Így amíg a laikus népbírák és tanácselnökök ítélete a „fasizmus felett aratott győzelemnek” számított, addig a NOT – esetleges enyhítő határozata után –

¹²⁷ PIL 274. f. 15. cs. 3. §. e.: Az MKP Közigazgatási Osztályának iratai. Az osztály összefoglalója a választási munkáról, 1945. szeptember 6–24.

a „hivatásos fasisztamentők gyülekezőhelye” címkét kapta. Sőt ha a másodfokú fórum a „kisnyilasok” esetében nem enyhített, hanem súlyosbított, az csak fokozta a munkaspárti bírálatot. Az a tény, hogy a NOT az általa tárgyalta büntetőügyekben, 1946 végéig a súlyosbításokhoz képest háromszor annyi enyhítést hirdetett ki, sőt 1947-ben 3,7-szerest, 1948-ban viszont már csak 1,1-szerest, míg 1949-ben közel kétszerest (1,8), egyúttal jelzi a laikus népbírákkal működő népbíróságok számának csökkenését. A másodfokú ítélkező fórumot ért bírálat azért is volt megalapozatlan, mert bírái csak minden második népbíróági büntetőügyben jártak el. A büntetőperек alapján megállapítható, hogy a pártpolitikai döntésektől behatárolt elsőfokú népbíróági radikalizmussal szemben a NOT – sokszor a SZEB kényszerítő jellegű beavatkozási kísérletei ellenére is – a körülményekhez képest a törvénykezés tisztaságát igyekezett védeni.

Ez a kétfokozatú pártbíráskodás alapjaiban hordozta az ellentétének a magvát, ami az első- és másodfokú fórumrendszerében ítélkező, eltérő jogi felkészültséggel rendelkező személyek összetételének tudatos kialakításából fakadt. Amíg a „koalíciós” pártok és a szakszervezet, valamint a polgári demokraták delegált népbírái első fokon egy hat hónapra választott tanácselnökkel pártbíróágként ítélkeztek, a másodfokú fórumban kizárólag szakképzett jogászok vehettek részt, hasonlóképp pártképvislettel. Az elsőfokú bíróság gyakorta sértve a jogszabályokat a „népi” radikalizmust juttatta érvényre a tényekkel szemben, súlyos mértékű elmarasztalásokat hirdetett ki ítéletében, mert „az utca”, a „nép” ezt kívánja. „Az utcát” általában a korabeli baloldali sajtó képviselte. Ha viszont a NOT szakképzett jogásza enyhébb ítéleteket hirdettek ki – mert ez igen gyakran vált szükségessé –, akkor ezért a másodfokú büntetőperек ítélőszékéről az a pesti bon mot terjedt el, hogy rövidített nevének feloldása „nem olyan tragikus”.

A népbíróági fórumoknál a munkaspárti elképzelések valóra váltását jelentette az 1947. évi XXXIV. tc. hatálybelépése. Ennek 12. paragrafusa módosította mind a népbíróságok, mind a NOT ítélkező tanácsainak szervezetét. A laikusokkal ítélkező fórumokból kimaradtak a szakszervezeti és a polgári demokrata párti népbírák. Ezzel az intézkedéssel azonossá vált az 1945. és az 1946. évi VII. tc.-ben foglaltak védelmére megalakított tanácsok összetétele, a továbbiakban a népbíróságok háborús és népellenes büntetőügyekben ítélkező tanácsai is a külön tanácsai gyakorlatnak megfelelő összetételben ítélkeztek. A másodfokú fórumnál a négy, „koalíciós” párti népbíró mellé tanácselnököket jelölt ki a tárca vezetője, megbízatásuk hat hónapra szólt.

A szövetségesek 1946. január 15-ig negyedezer ki nem kért,¹²⁸ majd augusztus elejéig a kikért 546 közül 312 háborús bűncselekmény elkövetésével gyanúsított személyt adtak át a magyar hatóságoknak – miként az egykori Népfőgyógyászság irataiban olvasható. 1948. április 28-án a kikért, de ki nem adott személyek száma

¹²⁸ ZINNER, *Háborús bűnösök pereit*, 144 és 165 (68. jegyzet).

már 518 volt.¹²⁹ Számos, a Magyar Köztársaság hatóságai által a magyar népbíróságok előtti felelősségre vonás érdekében tett előterjesztést, a háborús vagy népellenes bűncselekmény elkövetésével gyanúsított személyre vonatkozó kiadatási kérelmet azonban nem teljesítettek a megkeresett államok hatóságai, és így őket nem állíthatták magyar népbírák elé.

Mi a helyzet a Magyarország által kikért személyek esetében? Kiket kértek ki az angolszász szövetségesektől, akiket ők nem adtak ki a magyar hatóságoknak? A teljesség igénye nélkül (alfabetikus sorrendben): Habsburg Albrecht, Habsburg József, Habsburg József Ferenc, Henney Gusztáv, Kállay Miklós, Muráti Lili, Páger Antal, Sombor-Schweinitzer József, Szeleczky Zita és Zákó András, valamint Bibó Dénes, Csonka Emil, kisbarnaki Farkas Ferenc és Héjjas Iván, utóbbi négy személyt távollétében elmarasztalták. Nem állhatott Magyarországon bírái elé vádlottként a teljesség igénye nélkül (ábécérendben): Kurt Becher, Adolf Eichmann, Kurt Haller, Wilhelm Höttl, Hermann Krumei, Edmund Veessenmayer, Dietrich Wisliceny és Otto Winckelmann. Magyarországi büntetőjogi felelősségre vonásuk elmaradásának legfőbb oka az volt, hogy Nürnbergben az Egyesült Államok fővádlója, Robert Houghwout Jackson 1944. március 19-ének nem tulajdonított jelentőséget.¹³⁰ Becher, Veessenmayer és Winckelmann viszont tanúskodott Budapesten.

A korábbiakban mind a Moszkvában tartózkodó, mind a budapesti magyar kommunisták tervbe vették a kormányzó büntetőjogi felelősségre vonását. Ettől időlegesen, taktikai okokból kényszerültek elállni, végül Sztálin Moszkvában, 1946. április 16-án tudatta a kisgazda miniszterelnök, Nagy Ferenc vezette delegációval, hogy „Horthyt nem kell bíróság elé állítani”, sőt Molotov ehhez még azt is hozzáfűzte, hogy a kormányzó „azzal, hogy fegyverszünetet kért, részben jóvátette bűnét”.¹³¹

A jugoszláv és a román – írásban átnyújtott – kiadatási kéréseknek a magyar szervek eleget tettek, erre 1945. január 20-án kötelezettséget vállaltak. Mi több, a néha szóban előadott kérelmeiket is teljesítették. A szovjet megszálló hatóságok nem terjesztettek elő kiadatási kérelmeket, maguk intézkedtek, rövid úton. Elég Werth Henrik altábornagynak, a Magyar Királyi Honvéd Vezérkar főnökének 1945. január 19-én történt letartóztatására, március 28-án Szovjetunióba hurcolására utalni.¹³² Ezekben az országokban – Jugoszláviában, Romániában és a Szovjetunióban

¹²⁹ ZINNER, *Adalékok az antifasiszta számonkéréshez...*, 144.

¹³⁰ Uo. 166. o. 85. j.

¹³¹ ZINNER Tibor, *Sztálin Horthyról*. Magyar Hírlap 2014. május 23. A jegyzőkönyvet az MNL OL őrzi, jelzete: 274. f. 10. cs. 115. ó. c., 177. fol. A taktikus moszkvai diktátorral és vezetőtársával szemben Karsai László történése – az idő tájt Szegeden egyetemi tanár – úgy vélekedett, hogy Horthy „bűntettes volt 437 ezer magyar vidéki zsidó totális jogfosztásában, kirablásában és deportálásában”, és kormányzóságának utolsó hónapjaiban kb. 350 ezer zsidó vesztette életét. Lásd KARSAI László, *Horthy és Szálasi – 1944-ben*, Népszabadság 2014. október 15.

¹³² A megszálló erők magyarországi és határon túli, magyar állampolgárokkal szemben indított büntető-eljárásainak ismertetése meghaladja a feldolgozás kereteit.

– sokszor még a magyar népbíróságok korábban hozott ítéleteinél is súlyosabb megtorlásban részesültek a kiadottak, és végrehajtott halálbüntetést szenvedtek.

A tíz államvédelmi osztály 1946. őszi létrejötte után a felmentett gyanúsítottakat vissza kellett kísérni a politikai rendőrséghez, ahol – folytatva a korábban kialakított, törvényellenes gyakorlatot – internálhatták a felmentetteket, erőteljes kommunista kritikáját adva a népbíráskodásnak.¹³³

A NÉPBÍRÁSKODÁS '56 UTÁN HÁBORÚS ÉS NÉPELLENES BÜNTETŐÜGYEKBE

Miután a háborús és népellenes bűnök nem évülhetnek el, ilyen vádak alapján az 1950 és 1956 októbere közötti büntetőítélkezések során 1469 személyt marasztaltak el. Az '56-os forradalmat és szabadságharcot követően azonban nem csupán az ezek alatti, illetve későbbi, utóvédharc jellegű eseményekben részt vett személyekkel szemben indított megtorló jellegű ítélezés, az akkor alkotott jogszabályok alapján zajlott népbíráskodás folyt,¹³⁴ hanem a számonkérés a II. világháború előtti¹³⁵ és alatti, az egykor történetekben¹³⁶ bűnösnek tekinthető tevékenységet kifejtőkkel szemben indított újabb büntetőeljárásokban is testet öltött.¹³⁷ Ugyanis „van a kivégzettek között egy jól körülírható politikai csoport is. 1958 májusától Biszku Béla belügyminiszter utasítására” büntetőeljárás indult 385 olyan személlyel szemben, akik háborúsak vagy népellenesnek minősülő bűncselekményeket követtek el. Közülük végül hatvankilenc személyt tartóztattak le, 1959. január 21–22-én. A megindult büntetőeljárások után a halálos ítéleteket végrehajtották.

¹³³ ZINNER Tibor, *A totális diktatúra kezdetének napja = Rendszerváltások kortára és kutatója. Tanulmánykötet Izsák Lajos 70. születésnapjára*, szerk. FEJTI István – SIPOS Balázs – VARGA Zsuzsanna, ELTE Eötvös, Budapest, 2013, 295–299.

¹³⁴ ZINNER Tibor, *A kádári megtorlás rendszere*, Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet, Budapest, 2001, 118–168. A kádári megtorlás idején az öt, az idő tájt alkotott jogszabályból négy alapján hoztak marasztaló határozatokat. A rögtönbíráskodás, majd a gyorsított büntetőeljárás bevezetését követve jelent meg az Elnöki Tanácsnak (ET) 1957. évi 25. sz. törvényerejű rendelete a Legfelsőbb Bíróság Népbíróági Tanácsának felállításáról és eljárásának szabályozásáról (Magyar Közlöny 1957. április 6., 237–239), majd a ET 1957. évi 34. sz. törvényerejű rendelet a népbíróági tanácsokról és a bírósági szervezet, valamint a büntetőeljárás egyes kérdéseinek szabályozásáról (Magyar Közlöny 1957. június 15., 383–388).

¹³⁵ Budapest 1957. augusztus 13-án, Győrött 1957. november 6-án, Veszprémben 1959. október 3-án és Pécsen 1959. november 4-én végeztek ki egy-egy személyt.

¹³⁶ CSEH Zita, *Volt csendőrnnyomozók és politikai detektívek elleni büntetőeljárások 1959–60-ban*, kézirat, '56-os Intézet Könyvtára, Budapest, 2000, 9–11. A büntetőeljárások alapját képző cselekmények: az alagi, az Andrásy-laktanyai, a csillaghegyi, a délvidéki, az erdélyi, a felvidéki, a fővárosi, a kárpátukrajnai, az orosházi és a soroksári nyomozások. Továbbá a délvidéki razzia (Boldogasszonyfán, Óbécén, Újvidéken és Zsablyán); a fehérterrorban való részvétel; a felvidéki Tótmegyeren elkövetett gyilkosságok; a Nemzeti Számonkérés Szervezetének tagjaként és nyilas pártszolgálatosként, valamint a nagyváradi és a nyíregyházi gettóban elkövetett bűntettek, illetve gyilkosságok Kispesten; Ságvári Endre elfogása, végül vallató berendezések készítése.

¹³⁷ SZAKOLCZAI Attila, *Háborús bűnösök elítélése az 1956-os forradalom után = Évkönyv 12.*, 1956-os Intézet, Budapest, 2004, 29–30.

Más feldolgozás szerint a kommunistaellenes nyomozások miatt hatvanhat személyt állítottak a hadbíróóságok elé, és tizenkilenc egykori magyar királyi csendőrt végeztek ki. 1959–1960-ban a hadbírák által elmarasztalt és kivégzett csendőrök száma pedig huszonhatra gyarapodott. A Nemzeti Számonkérés Szervezete tagjai, illetve vele együttműködők és egyéb, politikai jellegű bűnelkövetők közül 1960. február 13-ig további hét személyt végeztek ki.¹³⁸ A büntetőügyek zömét hadbíróóság – a Budapesti, valamint a Szegedi Katonai Bíróság – tárgyalta első-, majd a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiumának egyik tanácsa másodfokú büntetőeljárásban.¹³⁹ Később, a hatvanas évtizedben az ilyen bűntettek elkövetése miatt indított büntetőügyek száma sem volt elenyésző, volt, ami halálbüntetéssel zárult.¹⁴⁰ A legismertebb közülük az 1967-ben tárgyalta ún. zuglói nyilasper volt, három kivégzéssel.¹⁴¹

Magyarországon 1945. február 4. és 1988. július 14. között a büntető- és katonai bíróságok jogerős ítéletei alapján kivégeztek 1234 személyt.¹⁴² Budapesten 1945. február 4. (Budapesti Néptörvényszék) – 1988. július 14. (Hajdú-Bihar Megyei Bíróság emberölésért) között kivégeztek 1956. október 23-ig 651, november 4-e után 322, összesen 973 személyt, különböző helyszíneken. Vidéken, huszonhárom településen 1945. május 26. (Pécs) – 1987. október 2. (Kecskemét) között kivégeztek 257, 1956. október 23-ig 132, utána 125 személyt. Az országban 1956. október 23-ig 783, utána 447, összesen 1945-től Budapesten 973 és vidéken 257, azaz 1230 személy kivégzéséről hitelt érdemlő adatok ismertek, négy személy esetében még további kutatás szükséges.

¹³⁸ KOVÁCS Zoltán András, *Csendőrsors Magyarországon 1945 után = Katonai perek a kommunista diktatúra időszakában 1945–1958*, Történeti Hivatal, Budapest, 2001, 136, 138–140. A szerző nem tájékoztat részletesen arról, hogy az első- és másodfokú büntetőeljárásban mikor hirdettek ítéletet a hadbírák, illetve mikor és hol történtek a kivégzések.

¹³⁹ ZINNER Tibor, *Halálos évtized a „Népköztársaság nevében!”*. A Legfelsőbb Bíróság halálos ítéletei 1957. január 14. és 1966. október 13. között = „A Köztársaság nevében!” Pálkás György emlékkönyve, Rejtjel, Budapest, 2007, 203–314. Kutatások szerint az 1959–1961 között kivégzett csendőrök száma nem huszonhat, hanem huszonöt, a Nemzeti Számonkérés Szervezete tagjai, a vele együttműködők és egyéb bűnelkövetők közül kivégzettek száma nem hét, hanem nyolc; vö. KOVÁCS, I. m., 136. A „végrehajtott halálos” ítélettel életüket vesztett huszonkét személy között említi CSAPÓ Bálint csendőr főtörzserőrmestert. A Budapesti Katonai Bíróság Csapót 1959. december 23-án ítélte halálra. A Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiuma 1960. február 29-én életfogytiglan tartó szabadságvesztés büntetésre enyhítette ítéletét. 1971. október 11-én szabadult. Lásd Uo., 139. „Rajtuk kívül őrizetbe vették még [...] Csergő Endre csendőr századost [...] 1960 novemberéig halálra ítélték, amit hamarosan végre is hajtottak”. A szerző az eljáró bíróságok nevét, az első- és másodfokú ítéletet, valamint a kivégzés helyét és időpontját nem közli. Szakály Sándor szíves tájékoztatása alapján – amit ezúton is köszönök – annyi tudható róla, hogy a magyar fővárosban harcoló szovjet alakulatok egyike elfogta, és kiadták Jugoszláviának. Onnan megszökött (állítólag lefizetett valakit), Németország nyugatiak által szállított övezeteinek egyikébe menekült. Sfoktató lett, egy balesetben lábát törte, a műtét közben 1977 decemberében vesztette életét.

¹⁴⁰ Budapest 1964. május 13-án történt kivégzés.

¹⁴¹ A Legfelsőbb Bíróság 1967. április 18-án jogerőre emelte három, a Fővárosi Bíróságon elsőfokú büntetőeljárásban halálra ítélt személynek a büntetését. Az ún. zuglói nyilasperben elítélteket 1967. augusztus 2-án akasztották fel.

¹⁴² KISS Dávid – RÁCZ János, *Interjú Zinner Tiborral* = Zinner 70, 47.

Közülük a nem köztörvényes cselekmények elkövetése miatt 910 személyt akasztottak fel vagy lőttek agyon. Ezek közel háromnegyede, 73,9%, azaz négy kivégzett közül három politikai okból elítélt volt. Mindehhez hozzáadandó az '56 után köztörvényesként elítélt forradalmár. Az államellenes tettek elkövetésével megvádolt életüktől megfosztott 550 személy mellett háborús és népellenes cselekmények elkövetésével 360 személyt végeztek ki Magyarországon. Közülük Budapesten háromszázkilenc, míg az országban másutt ötvenegy – Debrecenben hat, Győrött tizenegy, Kaposváron és Kecskeméten három-három, Miskolcon tizenkét, Nyíregyházán egy, Pécsen négy, Sátoraljaújhelyben egy, Szegeden hét, Székesfehérvárott, Vácott és Veszprém egy-egy – személyt, közülük vidéken 1956. november 4-ét követően négyet fosztottak meg életétől. A forradalom és szabadságharc előtt Budapesten 324, míg 1959–1976 között további 36 személyt végeztek ki. Közülük utóbb a különböző jogorvoslatok nyomán számos személyt felmentettek a vádak alól, vagy ítéletüket előbb hatályon kívül helyezték; majd az új büntetőeljárást (miután elhunytak) utóbb megszüntették.¹⁴³

MIKÉPP ÉRTÉKELHETŐ A NÉPBÍRÁSKODÁS?

A honi népbíróságok ítélkező tevékenységét jogerős ítéleteik ismeretében – szemben számos kutató kemény jelzőkkel ellátott, szakmai, tárgyyszerű elemzésre alapított bírálatával – nem ítéltük „véreskezűnek”.¹⁴⁴ Nyilvánvaló ugyanakkor, hogy különösképp a visszafordíthatatlan, életutak drámai végét eredményező törvénysértő joggyakorlat okkal váltotta és váltja ki a kortársak és az utókor elmarasztalását, a kihirdetett ítéletek megkérdőjelezését, és ezért vezetett a hatályon kívül helyezésekhez.

Az ország lakosságából a különböző viszontagságokat, szenvedéseket túlélők és a honi holokauszttól vérzivatarának összefüggéseit feltárók viszont éppen ellenkező álláspontot képviselnek: keveslik a felelősségre vonás nagyságát és mértékét, főképp a népellenes cselekedetek kitervelőinél, hatályba léptetőinél és végrehajtóknál. Azért, mert egyrészt a korabeli közigazgatásban tevékenykedőkkel szemben főképp adminisztratív eljárásokat fogantatosítottak, és nem vették igénybe a népi igazságszolgáltatást – erről sem a népjogsegészek, sem a népbírák nem tehettek –, másrészt a világháborúk közötti magyarországi, utóbb szélsőjobbaldali és fasiszta szerveződéseknek minősített politikai erők ismertté vált adataihoz, létszámához viszonyítva a népbíróságok kb. minden 15–17. személyt büntettek meg.¹⁴⁵

A valóság valahol e két álláspont között húzódik. A népbíróságok a második világháború utolsó hónapjaitól rájuk rótt feladatot – adott, állandóan változó, fokozatosan radikalizálódó politikai mozgástérben és személyi összetétellel – nem szabo-

¹⁴³ A kutatásaim alapján összesített adatok.

¹⁴⁴ ZINNER Tibor, *Háborús bűnösök pereit*, 133 (122. jegyzet). Például néhai Gosztonyi Péter ekképp vélekedett, mert szerinte Magyarországon „a fasizmus tulajdonképpen 1944. márc. 19-cel kezdődött”.

¹⁴⁵ Uo., 152.

tálták el, így-úgy, de végrehajtották, mi több, gyakorta túlteljesítették. Nem kis mértékben azért, mert a politikai erőtevétezők a csenevész magyar antifasiszta erők helyett rájuk oktrojálták olyan feladatok elvégzését is, amelyeket a világháború során másutt másképp „oldottak meg”. A népbírósági tanácsokba delegáltak pártjuk álláspontját képviselték. Ez a mindennapos gyakorlatban azt jelentette, hogy párt-politikai csatározások színterévé vált a népbíróságok működése, hol a „koalíció” belüli baloldali radikalizmus, hol az ezzel ellentétes „mentőakciók” érhetők tetten.

A megszálló erők siettetett baloldali fordulat fokozatosan rányomta bélyegét a népbíráskodásra. A '45-ös voksolások után a munkáspártok – elsősorban a kommunisták, és hasonlóképp az igazságügyi területet felügyelő szociáldemokraták, főként az igazságügyi tárcát vezető Ries István közreműködésével – a „fasiszta maradványokkal” szemben indított harc mellé az ún. „népi demokratikus forradalom” győzelméért folytatott küzdelmet a népbírósági tárgyalótermekbe is betelepítették. Így oda a múlt bűneinek számonkérése mellé egyre gyakrabban szüremkedett be a mindennapos politikai harc is. Az antifasizmust cégerül felhasználva igyekeztek lehetőséget keresni – s találtak is – a „gyűjtőpárt” és a mögötte meghúzódó politikai erők „szálamizására”, illetve a baloldali térnyerésre. Így következhetett be, hogy a törvénysértő büntetőeljárások szinte a kezdetektől jelen voltak.

A „koalíciós” alapon hozott ítéletek lehetőséget teremtettek a pártatlan, „pártharcokon felüli” népbíróság csalfa nimbuszának kialakulásához, és elterelték a figyelmet azokról a folyamatos törvényszegésekről, amelyeknek jelei mind a nyomozati, mind a népjogsegészi fázisban tetten érhetők, az első pillanatoktól. Mindez egyúttal gátja lett annak, hogy a népbíróságok azt a tevékenységet folytassák, amiért létrehozták őket. Torzulásaik, törvénysértéseik nem választhatók el a működésüket meghatározó korszak belső és külső összetevőitől.

Az első- és másodfokú népbíróságok tanácsvezetői „A MAGYAR NÉP NEVÉBEN” hirdették ki az ítéleteket a jogszabály 51. paragrafusa szerint.¹⁴⁶ Erre azonban gyakorta firtyt hányva, teret engedve az igazságszolgáltatást befolyásoló politikai akaratnak, és figyelmen kívül hagyva azokat a milliókat, akiknek nevében ítéleztek, a háborús és népellenes bűntettekkel vádoltak büntetőeljárásaiban a bíráskodást eltorzították.

HOGYAN OSZLIK MEG AZ ELMARASZTALTAK SZÁMA A VÁDPONTOK ALAPJÁN?

Miért nem ismert mindmáig, hogy hány személyt ítéltek el jogerősen népellenes és háborús bűntettek elkövetésével 1945–1950 között? Ennek fő oka az, hogy az igazságügyi tárca a párizsi béketárgyalásokon elérendő remélt siker érdekében

¹⁴⁶ A népbíráskodásról szóló 81/1945. M. E. számú és az ezt kiegészítő 1.440/1945. M. E. számú rendelet szövege és magyarázata, 55.

1946 nyarától nem engedte rögzíteni az ítélkezési statisztikák készítésekor, hogy kit milyen paragrafusok alapján vádolnak meg, majd ítélnék el, hanem kizárólag a „háborús bűnös” kifejezés volt használható. Ezzel a valótlanúságot tartalmazó, a ténylegesnél jóval magasabb statisztikai adattal kívánták jelezni a nagyvilágnak egyfelől a korábbi, az országot újabb világháborús vereséghez vezető politikai berendezkedés bel- és külpolitikájától történt elhatárolódást, a győztes szövetségesekkel, alapvetően a Szovjetunió állampolgáraival szemben elkövetett bűnök számonkérését, másfelől azt, hogy az új Magyarország a múltban történtek jogi következményeit immár milyen „eredményesen” vonta le. Miután így a népellenes büntettekkel vádoltak, elmarasztaltak bűnügyeit elhallgathatták, ezért a tudatosan torzított statisztikai adatokkal lehetőség nyílt a népbíráskodás okozta folyamatos belpolitikai feszültségek csillapítására.

E jelzett, rendkívül lényeges statisztikai adatok hiányosságát pótlandó, a VERITAS Történetkutató Intézet két fiatal munkatársa, Kiss Dávid és Rácz János kutatást kezdett Budapest Főváros Levéltárában. Az ország legjelentősebb népügyészségének és népbíróságának iktatókönyvi bejegyzéseiből arra keresnek választ, hogy hány személyt ítélték el annak idején háborús, illetve népellenes bűncselekmények elkövetésével. Tényfeltáró munkájuk azonban nem könnyű, mert az iktatókönyvi bejegyzések sporadikusak. Az eddig feltártak szerint csak 1945-ben a Budapesti Népbíróság elé állított ötezernél is több személy büntetőügyéből ezernél is többre kellene, hogy vonatkozzon a semmisség az AB 1994-es határozatából fakadóan. Ez önmagában is azt jelenti, hogy az annak idején jogerősen elítéltek több mint ötödét, közel negyedét eleve nem lehetett volna népbíróság elé állítani, elmarasztalni. Avagy utóbb elítéléseiket semmissé kellett volna nyilvánítani egy felsőszintű jogszabállyal, ez viszont mindmáig elmaradt. Ezért jutott a Legfelsőbb Bíróságnak, illetve utódának, a Kúriának az a szomorú feladat, hogy már eddig is több mint félezer esetben mentsen fel ismert és kevésbé ismert embereket az egykori vádak alól, mentesítve őket meghurcolásuk következményei alól.¹⁴⁷

Ezért az e sorok írója által elvégzett vizsgálat kiterjedt arra is – kifejezetten egyfajta statisztikai mintavételként –, hogy a Budapesten 1949. február 10-ig kivégzett személyeket milyen büntettek elkövetésével vádolták meg, majd marasztalták el háborús vagy népellenes bűnösként.¹⁴⁸ Mit tudunk ezek alapján a holokausztal összefüggő, magyar népbíróságok előtt lefolytatott büntetőeljárásokról?

Rögzítendő, hogy a Kárpát-medencében élő zsidóságot ért különböző sérelmek, bekövetkezett kataklizmák miatt a felelősségre vonás időbeli határa nem köthető az

¹⁴⁷ Dr. KENDE Péter, *Védetlen igazság. Röpirat bírókról, ítéletekről*, Hibiszkusz, Budapest, 2007, 321. A szerző számításai szerint a jogerősen befejezett háborús és népellenes büntetőperekkel összefüggően benyújtott felülvizsgálati kérelmek 96%-át a Legfelsőbb Bíróság elfogadta s az annak idején elítélt személyeket felmentette. Ő száz olyan ítéletet vizsgált meg az 1992–2006 között keletkezett kb. ötszáz büntetőügyből, amelyeknek vádlottjait a népbíróság 1945–1950 között háborús és népellenes bűncselekmények elkövetése miatt marasztalta el.

¹⁴⁸ *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez*, IV., 1995, 57–200.

1944. március 19-ét követő eseménysorokhoz. Elég utalni arra, hogy az elévülés az 1919-ben és utána elkövetett politikai gyilkosságok esetében 1944. december 21-étől vette kezdetét, tehát eleve negyedszázadot fogott át az időhatár azok esetében, akiket letartóztattak, megvádoltak és népbíróság előtt felelősségre kívántak vonni. Továbbá nem csupán a zsidóságot sújtó különböző szintű jog- és rendszabályok megalkotása, majd a gettózás, a deportálások miatt, hanem a munkaszolgálat során velük szemben elkövetett cselekmények miatt is számos személlyel szemben indult büntetőeljárás. Így a holokauszt fogalma szélesebb értelemben vizsgálendő s nem szűkíthető le az ország német megszállását követő drámai mozzanatokra.

Nyilvánvaló, hogy a Sztójay vezette quisling-kormány tagjainak, a deportálások legfőbb irányítóinak, a két belügyi államtitkárnak, valamint a belügyminiszternek, továbbá vitéz Ferenczy László csendőr alezredesnek a büntetőpere a szűkített értelmű holokausztért való népbíróság előtti felelősségre vonást fémjelezte.¹⁴⁹ Említhetők Hain Péter és társai, vagy a Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hatóság vezetőjének, Pásztoy (Polczer) Ámonnak¹⁵⁰ a büntetőpere, ezekben azonban a vádlottakat időben nem csupán az 1944. március 19-ét követő drámai események miatt marasztalták el. A nemzetvezető és társai büntetőperének tartalmi vonatkozásai közismertek, a vád tárgyává tett bűncselekményeik idején a vidéki zsidóság drámája már hónapokkal korábban befejeződött.¹⁵¹

A törvényerőre emelt négy miniszterelnöki rendelet alapján 1945. február 4-étől négy esztendőn keresztül – 1949. február 1-jéig – a fővárosban százhatvan személyt végeztek a háborús és népellenes büntettek elkövetése miatt. Két jól elkülöníthető csoport emelkedik ki. A legtöbb kivégzést – 78 személynél – a nyilaskezesek hatalomra juttatását követően általuk elkövetett, jórészt tömeges gyilkosságokban való, különböző fokú részvételük miatt hajtották végre. Ezek elkövetési színhelyei közül a legismertebbek – a teljesség igénye nélkül – a pesti Duna-part a Margit-hídtól északra és délre, a Városház és a Sörház utca, illetve a Városmajor utca Budán, valamint Pestszentimre. A kivégzettek foglalkozási összetétele heterogén volt: a korabeli feljegyzések szerint négy-négy asztalossegéd, földműves és magántisztviselő mellett három-három hentes és lakatossegéd alkották a meghatározó csoportokat közülük.

¹⁴⁹ A kegyelmet kapott elítéltek közül említendő – az 1945. január 20-án Moszkvában aláírt fegyverszüneti szerződés hatálybalépéstől immár ismét nem magyar fennhatóság alatt lévő – Kassa 1944-es rendőrségi vezetője, Horváth György, akit a budapesti népbírák ítélték halálbüntetésre. A szegedi gettó, majd a bevagonírozás távollévő parancsnokát, Finta Imre csendőr századost, az V. (szegedi) csendőrkörület nyomozó alosztályának vezetőjét viszont – távollétében – Szegeden nem halálra, hanem szabadságvesztésre ítélték a védelem felsorakoztatott tanúinak vallomását követően. Amerikai fogságba esett, utóbb Kanadában élt. Büntetőeljárás indult vele szemben, de a bíróság felmentette bizonyítékok hiányában (MAKÓ Imre – SZIGETI János, *„Vihar és vér közepette” = A Holokauszt hódmezővásárhelyi áldozatai*, szerk. MAKÓ Imre, Magyar Nemzeti Levéltár – Csongrád Megyei Levéltár Hódmezővásárhelyi Levéltára, Hódmezővásárhely, 2014, 125–130).

¹⁵⁰ Utódát, dr. Siménfalvi Sándort nem ítélték halálra.

¹⁵¹ A hazai és külföldi történészek vonatkozó munkásságának tételes, valamint egyes népbíróági, majd a későbbi – immár nem népbíróságok előtt folyt – büntetőeljárások során elmarasztaltak nevének önkényes kiemeléssel történő ismertetése meghaladja e feldolgozás kereteit.

A különböző munkaszolgálatos századok tagjaival szemben elkövetett kegyetlenkedések miatt elítéltek közül huszonnyolc személyt végeztek ki Budapesten. Ezek közül a legismertebbek a szerbiai Borban, az onnan indult gyalogmenet során és az orosz fronton a 401-es különleges munkásszázad tagjaival szemben elkövetett atrocitások. A kivégzettek foglalkozási összetétele itt is heterogén volt: az öt cipész és cipészsegéd mellett négy-négy földműves és magántisztviselő, valamint három-három kereskedő- és péksegéd emelhető ki.

A további kivégzésekkel a különböző fegyveres szervezetek magas rangú vezetőit, valamint mellettük különböző, kisebb-nagyobb beosztásokban működő társaikat sújtották. Hivatásos katonák, csendőrök és rendőrök egyaránt találhatók közöttük, a ranglétra esetükben a vezérezredestől a tizedesig terjedt. Voltak, akiknek semmi közük nem volt a zsidósággal szemben alkalmazott korábbi agresszív cselekményekhez. A közismert kormányzati vezetőkkel szemben lefolytatott büntetőeljárások során a vádiratokban és a kihirdetett ítéletekben a hangsúlyt nem a holokauszt során történetekre helyezték.

ZÁRÓ GONDOLATOK – BIBÓT IS IDÉZVE

Befejezésül okkal tehető fel a kérdés: amit Bibó 1948-ban (háromsztdendős tapasztalatok ismeretében) helyzetértékelő írásában vetett papírra, megállja-e napjainkban is a helyét? Nevezetesen arról írt híres tanulmányában, miszerint „a magyarországi zsidóüldözések számonkérése és jóvátétele első pillanattól kezdve nem tisztázott és nem őszinte feltételek mellett folyt. Nem vitás, hogy annak a számonkérésnek, melynek az ellenforradalmi Magyarország összeomlása után be kellett következnie, tömegben és cselekményben túlnyomó részét a zsidóüldözések számonkérése tette ki: azoknak az eljárásoknak a száma, melyeket az országot a hitleri túlhatalom kezébe adó és nem zsidókkal kegyetlenkedő politikusok, katonák és tisztviselők ellen indítottak, együttvéve is töredéket jelentett azok között az eljárások között, melyek a zsidók gyilkosai, kínzóai, kifosztói, kiszolgáltatói és bántalmazói ellen indultak.”

Bibó mindehhez azt is hozzáfűzte, hogy „a zsidók ügye lehetőleg keveset emlegetődött külön, beleolvasztódott a fasizmus felszámolásának az egyetemes akcióiba, mintha a zsidók csak egy fajtája lennének a fasizmus rengeteg egyébféle áldozatainak, mintha az ő szenvedésük csak egy esete lenne sok másféle, de egyenértékű szenvedésnek”. Történt mindez úgy, hogy „elmaradt az, hogy az országot politikailag és szellemileg képviselni hivatottak komoly hitellel és példamutatással, az egész országra vonatkoztatva felvetették volna a zsidóüldözésért való önvizsgálat, magába szállás és felelősségvállalás kérdéseit; ami ilyen állásfoglalás mégis történt, nagyjából a másik bűnről beszélt”.¹⁵²

¹⁵² Bibó István, *Zsidókérdés Magyarországon 1944 után* = Uő., *Válogatott tanulmányok*, II., Magvető, Budapest, 1986, 762–763.

Mindebből következett Bibó további okfejtése. Szerinte „most pedig mindaz az elégtételi és jóvátételi igényük, melynek különleges és mással össze nem hasonlítható voltát az ország nem volt hajlandó elismerni, elborította a számonkérés egész legális és jogász apparátusát, országos elégtételadás rangjára emelte az egyes bűnösök vagy gyanúsítottak üldözésére és megbüntetésére szolgáló eljárásokat, s az egész számonkérés levegőjét úgy alakította, hogy a zsidóüldözések áldozatai minden kétés és határon álló tényálláshoz hozzászámították mindazt a részvétlenséget és rosszindulatot, amire a vádlottak padjára nem került többi emberek egész viselkedésében emlékeztek.”

A felelősségvállalás és számon kérhetőség mértékének összezavarodása – Bibó szerint – „feszültséget idézett elő. Ez a feszültség, sajnos, nem csupán a szemben álló felek között áll fenn – bár egy bizonyos távlatból megmutatkozik, hogy az egész számonkérési apparátus mennyire igyekezett egyensúlyt tartani az objektív igazság és sértett igény, hatékonyság és igazságkeresés között – a számonkérés összes intézményeinek hitelét is nagyon aláásta. [...] Hamarosan a vádló és védekező indulatoknak és húzásoknak egy olyan tömkelege alakul ki, hogy a legtisztábbnak induló ügy is percekben belül rejtelmessé válik az alaptalan feljelentések, előre elfogult tanúk, hamis ráismerések és rá nem ismerések, gyanús mentővallomások és akasztást követelő vagy a vádlottakat vértanúként kezelő tárgyalótermek összevisszaságában. Így a frontok a hatóság kebelén belül is úgy állanak fel, hogy egymással csatáznak olyanok, akik hajlandók az erélyes számonkérés érdekében biztonság kedvéért ártatlanokat is megbüntetni, és olyanok, akik hajlandók az enyhe irányzat érdekében a biztonság kedvéért bűnösöket is futni hagyni, s a határon álló eseteket rendesen a két irányzat egymás közti erőviszonya dönti el. Mindennek együttes eredményeképpen a zsidóság túlnyomó részének ma sem szűnt meg az a meggyőződése, hogy az ellene elkövetett vétkek számonkérése szándékosan lagymatagon történik, s ezek az eljárások mind büntetőjogi, mind magánjogi síkon lassan bürokratikusán, enyhén, helyenként részrehajlóan, néha pedig egyenesen égbekiáltó igazságtalansággal zajlanak. A nem zsidó környezetben pedig a fasizmust számon kérő összes eljárásokkal szemben kialakult egy szélesen elterjedt meggyőződés, melynek értelmében ezek az eljárások emberhajszává váltak, ahol az ártatlanok sem érezhetik magukat teljes biztonságban.”

Még súlyosabbá vált a helyes mérték, határok és megkülönböztetések hiánya ott, ahol a számonkérés, igazolás ügyeibe egyben szemben álló egzisztenciális érdekek is belejátszottak.”¹⁵³

S nem csoda mindezek után, hogy Bibó azt is papírra vethette egyfajta összegzésként, hogy „ilyen körülmények között vált súlyos problémává a zsidóknak az egész számonkérési eljárásban való hivatalos szerepe. A számonkérésben az ügyek bírálként a nyomozás és ítékezés különböző szakaszaiban szerepelt annyi

¹⁵³ Uo., 764–766.

zsidó vagy zsidótörvények által érintett személy, hogy ennek alapján tapasztalati támpontot is kapott s komoly visszhangra számíthat az a beállítás, hogy az egész számonkérés lényege tulajdonképpen az, hogy most – a múlt visszatorlásaként, amikor a magyarok ítélték a zsidók felett – a zsidók ítélték a magyarok felett. Ennek a beállításnak a veszélyességét hamar felismerték sokan, azóta nem is egyszer leszögezték hivatalosan és nem hivatalosan, hogy az igazolásnak és a népbíráskodásnak nem az a célja, hogy a zsidók számára adjon az ítélezésre alkalmat a nem zsidókkal szemben, hanem az, hogy a megsértett emberi méltóságot és az elpusztult emberéletéért szerezzen elégtételt az aljassággal és gonoszossággal szemben; s a kormányzat köreiben is hamar kialakult az a törekvés, hogy ezekre a posztokra minél több nem zsidót kell keresni.”

Majd azt is okkal fűzte még hozzá: téves volt az alapelv, miszerint azt kell kimondani, hogy „lehetőleg minél több nem zsidó szerepeljen ezekben az eljárásokban, hanem egyenesen és nyugodtan azt, hogy a zsidóüldözések számonkérésére vonatkozó különleges bíraskodásban az ügyek bíráiként – akár kezdeti, akár végső fokon – zsidók és zsidótörvények által érintett emberek egyáltalán ne vegyenek részt”. Bibó a történetek kortársaként – tapasztalván, látván és hallván mindazt, ami írásra serkentette – példákkal támaszthatta alá, hogy volt olyan munkaszolgálatos, akinek családját kiirtották, és ezt követően „beállott a számonkérés apparátusába vallatni, nyomozni és ítélni”, s demokrata maradt. Ám tapasztalhatta azt is, hogy az általa vártnál „mennyivel nagyobb számban vannak olyan volt üldözöttek, akik konkrét számonkérési ügyekben szenvedélyesen akarják és meg is tudják őrizni tárgyilagosságukat; arról azonban, hogy ez volna az általánosan uralkodó beállítás, nem tudok”. Ezért vélte célszerűnek, hogy a zsidók ne vegyenek részt számonkérésben, miután finom megfogalmazásából kitűnik, hogy ha nem ez, akkor a másik beállítás, a tárgyilagosság hiánya uralkodott az idő tájt és a korábbiakban. A zsidók távoltartásával elérhető lenne, „hogy a magyar nemzet a maga becsületét, amennyire azt büntetésekkel egyáltalán lehet, helyreállítsa, a maga becsületének bemocskolóit megbüntesse és megbélyegezze: mindennél fontosabb tehát, hogy az annak az ítéletnek az erkölcsi érvényessége, melyet ennek az eljárásnak a során meghoznak, soha később, semmilyen vonatkozásban megerősíthető és kétségesse tehető ne legyen”.¹⁵⁴

Bibó reményeit, megalapozott vágyait utóbb a tények nem igazolták. Miért? A sztálini rendszer létrehozását, felépítését és mindenkori megvédését is szolgáló büntető igazságszolgáltatás megtorló határozatainak egy részét semmissé nyilvánították az 1989–2016 között kihirdetett öt semmisségi törvénnyel. Ez azonban mindmáig elmaradt a háborús és népellenes büntetőügyekben ártatlanul meghurcoltak büntetőpereinek esetében. Az egyéni elbírálást szem előtt tartó olyan rendezés szükséges, mint az 1963–1989 között elítéltek esetében, tehát nem ex lege

¹⁵⁴ *Uo.*, 771–773.

(a törvény erejénél fogva lefolytatott) eljárás.¹⁵⁵ Okkal tehető fel a kérdés: vajon annak idején a fájdalmat kellett volna kiegyenlíteni, avagy igazságot szolgáltatni?

Nyilvánvaló a válasz, hogy az utóbbit, Magyarországon azonban – mint oly sok esetben – másként történt, mert különböző okokból elfogultak nyomoztak, vádoltak és ítélték. A hiteles adatok, tények helyett gyakorta az érzelmek tobzódtak, a kihallgatók szobáit, a tárgyalótermeket nem uralta a tárgyilagosság.¹⁵⁶ A büntetőperek végső kimenetelére fogékony közvéleményt erőteljesen befolyásolni igyekeztek a különböző pártállású politikusok, és a társadalmat már előzetesen ráhangolták a politika rezdüléseit élénken figyelő, a Moszkvából érkezett hatalmasságokat a végletekig kiszolgáló, egyfajta előzetes ítélethirdető fórumként megnyilatkozó, a korábbi esztendőkből különböző okokból sértett újságírók.

A traumák vélt okozói vagy a büntetettek valóban elkövetők között gyakorta tűnt el a különbség a népbíráóságok tárgyalótermében. Egyes önmagukat küldetéstudattal felruházók – áthágva a törvényes kereteket – a helyzetet úgy alakították, hogy gyakorta nem arra használták a háborús és népellenes büntetőperekben eljáró népbíráóságokat, amiért azokat létrehozták. Nem a nemzet perét folytatták le megrontóival szemben, miként azt dr. Valentiny utóda oly hangzatosan, oly érzélgősen kifejtette annak idején. Magyarországon úgy alakultak az események a népbíráóságok előtt, ahogy az országba süvítő keleti szelet vitorlájukba fogták azok, akiknek feladata a világbirodalommal lett Szovjetunió vezetői által vallott politika tűzön-vízen át történő megvalósítása, majd képviselte lett az immár Elbától keletre létrejövő táborban. Ők pedig attól sem riadtak vissza, hogy ártatlan áldozatok szenvedjenek. Jó Quislingek módjára igyekeztek igazolni – miként Rákosi írta Dimitrovnak – a beléjük „vetett reményeket”. Polgárháborús körülményeket teremtve torzították el az eufemisztikusan népinek nevezett igazságszolgáltatást, tették azt lépésről lépésre a politika szolgálólányává, később szinte játékszerévé. Azt, hogy kiket kellett volna valóban elmarasztalni, kiket kellett volna elérnie Justitia pallosának, a jövőformálás közepette szinte csak néhány elkötelezett, törvénytisztelő jogászt érdekelt, és csak addig, amíg el nem távolították őket hivatalukból.

Tudott, hogy mekkora és érthető indulatok feszültek a II. világháborút túlélőkben (és feszülnek napjainkban is, az előbb a deportálásokról és a munkaszolgálatból, később a nyugati, de legfőképpen a szovjetunióbeli hadifogolytáborokból hazatértekben, jórészt már csupán utódaikban). Tudott az is, hogy a világéget követő számonkérés során (a nemzetközi kötelezettséget fügefalevélként használva) – élve, majd visszaélve ezzel a lehetőséggel – a munkáspártok, főként

¹⁵⁵ ZINNER, *A magyarországi népbíráskodásról...*, 141–142. Szemben dr. Kende felháborodásával, több mint négyévtizedes kutatásaim (és közel egy évtizeden át ezen iratokkal való hivatali, levéltárosi foglalataskodásom) alapján ezeknek a felmentő határozatoknak a tartalmával rokonítható tudományos következtetésekhez jutottam.

¹⁵⁶ Vö. SZAKÁLY, *I. m.*, 284–285. Az írás *Jobban kellene figyelni a tényekre* címmel a Magyar Nemzet 2012. augusztus 6-i számának 6. oldalán jelent meg.

a kommunisták (noha az igazságszolgáltatást a szociáldemokraták felügyelték) nem csupán a bűnöket valójában elkövetők felelősségre vonására, hanem már a kezdetektől a politikai hatalmi berendezkedés átalakítására vonták össze erőiket. Törvénytelenések garmadáját követték el az ártatlanok meghurcolásával, a különböző adminisztratív módszerekkel és a jogszolgáltatók segítségével. A feltárt nemzetközi adatokkal egybevetve okkal állapítható meg Karsai László, hogy a hazai „népbíráskodás nem volt kegyetlenebb vagy igazságtalanabb, vagy ellenkezőleg, elnézőbb, megbocsátóbb, mint kelet- vagy nyugat-európai »társai«. Hogy a felelősségre vonás és a megtorlás lehetett volna nálunk is, Európa-szerte is igazságosabb, az biztos.”¹⁵⁷

Ezért – hét és fél évtizeddel a történetek után – okkal-joggal merül fel a múlttal való immár valóban őszinte szembenézés szükségessége. A történész megértheti a különböző indítékok motiválta korábbi s a kései vágyakat. Hivatása alapján azonban nem bíró, mert más körülmények között dolgozik, kutatásai során tényeket tár fel és rendszerez. Még akkor is, ha azokból fájdalmas következtetések is levonhatók. Függetlenül attól, hogy ezzel a népbíráskodás véreskezűségét vagy épp ellenkezőleg, az ítélkezés során elmaradt taliót (a „szemet szemért, fogat fogatért” elvét) hangoztatók nem értenek egyet.

SZUBJEKTÍV BEFEJEZÉS

Azzal illik befejeznem, ismét Bibó írásának finom, de érdemi kritikájára utalva, miképp értékelte ő az érintettek tárgyilagosságát: „arról azonban, hogy ez [az üldözöttek tárgyilagosságának megőrzése] volna az általánosan uralkodó beállítást, nem tudok”. Nos, a népbíráskodás valóban aligha szólt, szólhatott erről, mert „oly korban” történt. Napjainkban ’44 kapcsán sokan és folyamatosan (mindenféle, kerek és nem kerek évfordulótól függetlenül, egyfajta politikai megnyilatkozásként) követelik (mint egy papagáj-kommandó), hogy a halottak emlékével összefüggve az államhatalom hajtson fejet és ismerje el a történetekért az elődök felelősségét (azért, amihez az újabb és újabb politikusi generációknak semmi, de semmi köze nem volt, nem lehetett). Ezzel szemben tényként rögzíthetem (miután a magam részéről még soha nem találkoztam ilyesmivel), hogy senki és semmilyen intézmény: sem magánemberként, sem politikai szerveződés vagy egyházi szervezet részéről nem követte meg az 1945 elejétől a népbíráskodás során a büntetőeljárások titkosrendőrségi, katonapolitikai kezdeteitől a jogerős elmarasztalásokig ártatlanul meghurcoltakat, a túlélőket és utódaikat. Ennek az írásnak tartalma alapján érzem kötelességemnek – a történész tollát ugyanis kizárólag az igazság, nem pedig a harag és részrehajlás vezetheti –, hogy megkövessem őket.

¹⁵⁷ KARSAI László, *A magyarországi népbíráskodás nemzetközi összehasonlításban = Pártatlan igazságszolgáltatás vagy megtorlás?*, 63.

UJVÁRY GÁBOR

HÓMAN BÁLINT 1946-OS NÉPBÍRÓSÁGI PERE ÉS ANNAK 2015-ÖS ÚJRATÁRGYALÁSA*

A NÉPBÍRÓSÁGI ELJÁRÁS

A történelem iránt érdeklődők a „Hóman–Szekfű” társszerzőjeként és – Klebelsberg Kuno mellett – a két világháború közötti időszak meghatározó vallás- és közoktatásügyi minisztereként ismerik Hóman Bálintot. A mindeddig legkiválóbb, mára persze sokban elavulttá vált magyar történeti összefoglaló egyik íróját a legjelesebb magyar középkorászok között tartjuk számon. Gyorsan felívelő

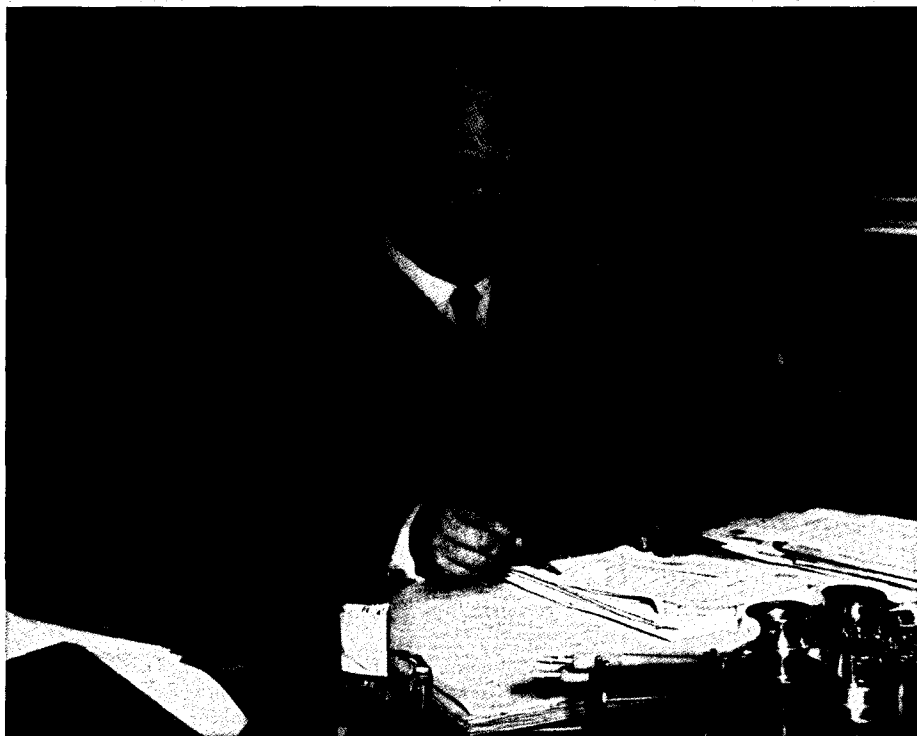

Herman Ottó emlékművének leleplezése a Nemzeti Múzeum kertjében
– a képen Hóman Bálint, a Nemzeti Múzeum igazgatója,
Horvay János, az emlékmű alkotója, Herman Miksa nyugalmazott miniszter,
Peyer Károly képviselő, gróf Klebelsberg Kuno kultuszminiszter, 1930. május 29.

* A tanulmány Hóman-kutatásaim – illetve a Rubiconban a perrel és annak újratárgyalásáról megjelent két írásom – eredményeinek összefoglalása, ezért lábjegyzetekkel nem kívánom agyonterhelni. Hóman életére, miniszteri működésére lásd a kötet bibliográfiai részét; szakirodalomként az itt jelzett tételeket használtam föl. Így többnyire csak az idézetek forrását és az egyértelmű utalásokat, illetve a bibliográfiában nem szereplő címeket jelzem.

pályáján – megérdemelten – mind magasabbra emelkedett. 1923-tól, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatójaként már szakpolitikai kérdésekben is sokszor véleményét kellett nyilvánítania. A harmincas évek elején pedig sokan reménykedtek abban, hogy ő lesz a Klebelsberg utáni kultuszminiszter. Miután ez 1932 októberében bekövetkezett, jó néhány éven át nyitott, ügyes és rátermett tárcavezető hírében állt, aki szinte kizárólag szakmai kérdésekben foglalt állást – a többség meglegedésére. A korabeli politikai közvélemény általában becsülte és nagyra értékelte tevékenységét. 1938-tól azonban – amikor rövid időre megvált pozíciójától, és a kormánypart pártvezér-helyettese lett – mind többször szólt bele a „nagy-politika” ügyeibe. Utólag ő is belátta, hogy ezzel végzetes tévedést követett el. Hibás döntésének szomorú és szörnyű következménye volt, hogy 1946-ban a népbíróság – az ellenforradalmi rendszer kultúrpolitikájának megtestesítőjeként – háborús bűnösként életfogytiglani fegyházbüntetésre ítélte. Oly módon, hogy az ellene folytatott perben kultúrpolitikájáról alig esett szó, jórészt szerencsétlen és vétkes „nagypolitikai” döntései szerepeltek vádpontként.

Mindennek persze számos oka volt. Hóman ugyanis több olyan döntést hozott kultuszminiszterként, amelyet az új rezsim, benne a megszálló szovjet csapatok támogatását élvező, mindinkább meghatározó tényezővé váló kommunista párt is

Hóman Bálint a miniszteri dolgozóasztalánál, 1937 körül

elfogadott, sőt minden eszközzel támogatott. Ide tartozott a népi tehetségek értelmiségbe emelésének célja (1937-től), az első népi kollégium megalakítása (1939), a nyolcosztályos népiskola törvénybe iktatása (1940 – az utóbbi csak korlátozottan valósulhatott meg Magyarország II. világháborús részvételének következtében). S bár az 1945 utáni baloldali sajtóban „fasiszta kultúrhóhékként” jellemezték, nyilvánvaló volt, hogy a népbíróság nem elsősorban szakpolitikai ténykedését, hanem ezen túlmutató politikai állásfoglalásait fogja vizsgálni – és majd ennek alapján ítéli meg kultúrpolitikai működését is. Mégis különös ellentmondás volt, hogy számos korábbi tervét és intézkedését akkor valósították meg, amikor ő már börtönben ült.

1946 márciusában, Hóman perének megkezdésekor a „háborús főbűnösök” közül Bárdossy Lászlót, Imrédy Bélát, Baky Lászlót, Endre Lászlót és a Szálasi-kormány több tagját (Szálasi Ferencet, Beregfy Károlyt, Csia Sándort, Gera Józsefet, báró Kemény Gábort, Szöllösi Jenőt, Vajna Gábort) már halálra ítélték. Többek – így Bárdossy és Imrédy – kivégzésére is sor került már. A perek azonban a vádlók szempontjából keserű tapasztalatokkal is jártak. A fővádlottak közül az első, a tudásában, műveltségében és intellektusában messze a vádlói fölé emelkedő Bárdossy László volt, aki sokszor hozta zavarba a népbíróság tagjait (akárcsak nem sokkal ezután Imrédy Béla is). Nem véletlenül terjedt el akkoriban az a pesti bon mot, hogy Major Ákos – Bárdossy perének népbírósági elnöke – egészen ügyesen védekezik Bárdossyval szemben. Ezen tapasztalatok alapján a későbbi pereket már megfontoltabban készítették elő és átgondoltabban igyekeztek vezetni. Mindezzel együtt kijelenthetjük: az eljárások elsősorban politikai és ideológiai jellegűek voltak, az igazságszolgáltatási szempontok sokszor háttérbe szorultak. Bár kétségtelen, hogy a népbíróságok működése nemzetközi kötelezettségeken (főképp az 1945 januárjában, Moszkvában aláírt fegyverszüneti megállapodáson) alapult, belpolitikai szerepük ennél sokkal fontosabbnak bizonyult. Ily módon kerülhettek egymás mellé a hazájuk és az emberiesség elleni bűntetteket valóban elkövető, fanatikus nyilas miniszterek és funkcionáriusok, illetve a politikával „szükségyszerűen” sodródó, Magyarországnak a nemzetiszocialista Német Birodalom melletti kényszerpályáját kétségbevonhatatlan adottságként elfogadó – ezáltal gyakran téves, sőt bűnös határozatokat hozó vagy egyszerűen csak ezekben segédkező – politikusok és tisztviselők. Pedig már 1945–1946-ban is nyilvánvaló volt, hogy Baky László, Beregfy Károly, Csia Sándor, Endre László, Gera József, Kemény Gábor, Szálasi Ferenc, Szöllösi Jenő és Vajna Gábor semmiképpen sem említhető egy lapon Bárdossy Lászlóval, Imrédy Bélával – és különösen nem a nagypolitikában alárendelt szerepet játszó Hóman Bálinttal.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. január 25-i, 81/1945. M.E. számú rendelete, annak módosításai, majd törvényerőre emelése (1945. évi VII. tc.) azonban mégis lehetőséget adott erre. Ugyanis olyan „gumijogszabály” jött létre, amelyet tulajdonképpen bárkire lehetett alkalmazni, aki a II. világháború idején

Bárdossy László miniszterelnök, 1941 (MNM)

valamilyen fontosabb hivatali pozíciót töltött be. Eszerint: „Aki az 1939. évi háborúnak Magyarországra való kiterjedését vagy Magyarországnak a háborúba mind fokozottabb mértékben történt belesodródását vezető állásban kifejtett tevékenységével vagy magatartásával elősegítette, vagy azt megakadályozni nem törekedett; bár erre vezető közhivatali állásánál, politikai, közgazdasági, közéleti szerepénél fogva módja lett volna”, háborús bűncselekményt követett el.¹ Ennek alapján pedig valóban ugyanolyan megítélés alá eshettek a politikai értelemben véve is bűnözőnek tekinthető nyilas főemberek és a kétségtelenül sokat vétkező, ám politikai szempontból bűnözőnek semmiképpen sem tekinthető személyek. A cél nyilvánvaló volt: nemcsak a II. világháború, a német megszállás és a nyilas uralom alatti tisztségviselők, hanem velük együtt az egész ellenforradalmi rendszer

¹ A 81/1945. (II. 5.) ME rendelet 11. § 1. szakaszát idézem: http://www.jogiportal.hu/index.php?id=sk_hftzg15im9ykd5b&state=20070701&menu=view. Az 1945. VII. törvény ezt ismételte meg, e szakasza azonban az 1994. január 14-i alkotmánybírósági határozat értelmében hatályát veszítette: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=94500007.TV>.

elítélése – akár a közelmúlt meghamisítása árán is. A Horthy-korszakkal való teljes leszámolás igénye számtalan korabeli népgyűlési megnyilvánulásban, illetve – elsősorban a kommunista és a polgári radikális sajtóban megjelent – újságcikkben is egyértelműen nyomon követhető. Nem az igazság keresése vált elsődlegessé, hanem az előző rezsim politikájának és ideológiájának teljes elvetése. Így nehezen lehetett szó bármiféle méltányosságról.²

Ebben a légkörben zajlott Hóman Bálint népbíróági pere, amelyet kiváló tanulmányban, alaposan – a per anyagának legfontosabb részleteit szó szerint is idézve – ismertetett és elemzett Horváth László Béla.³ Hóman perének kezdete kor egyik utódját, a Szálasi idején regnáló (később a nyilasokban mélyen csalódó s pozíciójáról lemondó) Rajniss Ferenc vallás- és közoktatásügyi minisztert már kivégezték. Hóman volt tehát a második kultuszminiszter, aki ellen népbíróági eljárás indult.

A korabeli közhangulatot – legalábbis a sajtóban – uralók törekvése világos volt: az 1919 és 1944 közötti magyar kultúrpolitika és az egész időszak szégyenpadra állítása. Úgy vélték, erre nagyszerű lehetőség Hóman Bálint felelősségre vonása is. Hiszen Hóman 1932 és 1942 között (egy alig több mint fél évet, 1938–1939-es szünet kivételével) a mindenkor magyar kormányok miniszterelnökök melletti legtekintélyesebb tagja volt; fizikai megjelenésében, de szellemi megbecsültségében is. Olyan valaki, akire a miniszterek többsége is felnézett. Aki az egyik leginkább ideologikus természetű tudomány szak, a történelem területén szintén nagy tiszteltnek örvendett, sőt annak intézményrendszerét is irányította.

Hóman 1945. március 27-én hagyta el a családjával az országot. Bad Aussee-ig jutott, ahol az amerikaiak 1945. július 2-án vették őrizetbe. Több gyűjtőhelyen keresztül érkezett Salzburgba, innen november 20-án indították Budapest felé,⁴ a magyar háborús főbűnösök második, 104 fős csoportjával. November 21-én érkezett ismét magyar földre, Sopronba, majd másnap Budapestre. Jövetelét komoly sajtóérdeklődés kísérte. Miként a Szabadság írta, a két „főbenjáró bűnös” közül: „Hóman Bálint az egyik, a náci politikai és szellemi terjeszkedés előkészítője és hű kiszolgálója, a szélsőjobboldali gondolat német zsoldban álló főpropagálója. A másik a rombolás sátáni szellemét testesíti meg – Vajna Gábor, a nyilas belügyminiszter.”⁵ Ezt követően majd fél esztendőre megcsappant a Hóman iránti figyelem, hiszen a korábbi miniszterelnökök (Imrédy, Bárdossy, Sztójay) és miniszterek elleni népbíróági perek kötötték le a sajtó és a közvélemény híréhségét.

Az ellene indított népbíróági eljárás 1945. november 28-án, a politikai rendőrségen lefolytatott kihallgatással vette kezdetét. Hóman nagyjából ugyanarra az

² A népbíróóságok működéséről bővebben lásd a jelen kötetben Zinner Tibor, illetve Horváth Zsolt tanulmányait.

³ HORVÁTH 1993.

⁴ Lásd 1945. november 27-i kihallgatási jegyzőkönyvét e kötetben: 225–251.

⁵ *Mit vall Budapest elpusztítója a politikai rendőrségen. Vajna „belügyminiszter” is a titkos fegyverekben hitt.* Szabadság 1945. november 24., 2.

álláspontra helyezkedett, mint későbbi védekezésében. Miután részletesen beszámolt életútjáról, elmondta, hogy kezdetben csak szakminiszterként tevékenykedett. Darányi Kálmán miniszterelnöksége idején kezdett el a nagypolitikával is foglalkozni. Félig-meddig kényszerből, hiszen Darányi nemcsak unokatestvére; de egyben legjobb barátja is volt, aki rendszeresen kikérte a véleményét bel- és külpolitikai kérdésekben. Hóman elismerte, hogy miniszterként megszavazta a második zsidótörvényt, az 1941/42. évi költségvetési vitában pedig benyújtotta „azt a törvényjavaslatot, amely hatályon kívül helyezte az 1895. évi 11. tc-t és az izraelita hitfelekezetet bevett vallásból elismert vallássá nyilvánította”. A zsidókérdéstől vallott felfogásában – tette hozzá – sohasem a faji szempontok domináltak. Ugyanakkor azt is kijelentette, hogy 1944 nyarán az „Auschwitzból, illetőleg Birkenauból származó értesüléseket nem hittem el, nem hittem el a gázkamrákban történő megsemmisítéseket és túlzottnak véltem a jelentést. A jelentést tartalmazó borítékra írott megjegyzésem ezzel a mondattal végződik: »Nyilván a háború utáni németellenes propaganda számára készült.«” Az igazságnak megfelelően hangsúlyozta, hogy az üldöztetés idején eljárta annak érdekében, „hogy a magyar kulturális életben működő és érdemeket szerzett összes zsidó művészeket, írókat, tudósokat mentesítsenek minden zsidó intézkedés alól”.

Amikor németbarátságáról faggatták, Bárdossy László és Imrédy Béla népbírók előtti érveléséhez rendkívül hasonlóan, ugyancsak a nyomasztó német gazdasági és politikai befolyásra hivatkozott. „A magyar politikának ezzel a változott helyzettel – mondta, a Harmadik Birodalom 1938–1939-es, rendkívüli megerősödésére utalva – számolnia kellett, de nem bocsátkozhatott az egyesek által helyesnek vélt angolszász orientáció akkor mindenesetre irreálisnak tetsző elgondolásának realizálásába. Számunkra világviszonylatban [...] csak orosz vagy német kérdés volt és pillanatnyilag e két hatalmat együttműködésben láttuk.” Végül elismerte, hogy – abban a tudatban: szovjet repülőgépek bombázták Kassát – 1941 júniusában megszavazta a Szovjetunióval a hadiállapot beálltáról szóló minisztertanácsi határozatot. Bevallotta, hogy az 1944. október 9-én alakult „Nemzeti Szövetségbe, amelynek célkitűzése volt a kormány támogatása a háborús erőfeszítések megvalósításában, legalábbis én úgy tudtam, a megalakulását követő napon” belépett, ugyanakkor – a tényekhez hűen – állította: annak „üléseiben több ízben is felszólaltam a nyilas kormány túlkapásai ellen”.⁶

Ennek alapján a Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztályának 1945. november 29-i jelentése így összegezte Hóman politikai tevékenységét: „Magatartása a legnagyobb mértékben visszataszító.”⁷

Mindeközben a tanúk meghallgatása is megkezdődött. Jánossy Dénes, a Magyar Nemzeti Múzeum elnöke és a Magyar Országos Levéltár főigazgatója, Pasteiner

Iván, az Egyetemi Könyvtár korábbi vezetője, illetve Paikert Géza vallás- és közoktatásügyi minisztériumi osztálytanácsos egybehangzóan állították: bár Hóman erősen németbarát volt, de mindig meghallgatta és elfogadta mások vele ellentétes álláspontját. Nem politikai szimpátiái, hanem szakmai tudásuk alapján osztályozta munkatársait és beosztottjait. Schiller Rezső, a Magyar Nemzeti Múzeum gazdasági igazgatója közölte: „A zsidó-rendelkezések végrehajtásával kapcsolatban elmondhatom, hogy azokat a Nemzeti Múzeumban lanyhán hajtották végre és Hóman ez ellen soha nem protestált.” Velük szemben Sulyok Dezső – aki egyébként egy korábbi összetűzésük miatt elfogult volt Hómannal szemben – hangsúlyozta, hogy Hómannak „kitűnő kapcsolatai voltak Szálasi Ferenccel, Hubay Kálmánnal”. (Ezt aztán nemcsak az érintett, de szinte valamennyi tanú határozottan cáfolta.) Bassola Zoltán, a kultuszminisztérium tisztviselője, majd 1946–1948 közötti államtitkára úgy vélte: Hóman „rendkívül nagy tudású, tiszta ítélőképességű, gyors elhatározású ember, akinek egy nagy erény és egy nagy hiba determinálta későbbi pályaalakulását. Az erény: az egyénnel szemben érvényesülő kritika nélküli jószág – a fogyatkozás: a nagyfokú hiúság.”⁸

Hóman 1945. december 13-án véglegesítette a népiugyésznek írott jegyzőkönyv-kiegészítését. Ebben – önmagához következetesen – leszögezte, hogy a magyar külpolitikát „ezer év óta ható geopolitikai és történeti adottságok s az 1920 óta központi problémának tekintett revíziós törekvéseink” határozták meg. Megdöbbentő és kiábrándító volt a magyar társadalomnak „a nyugati hatalmak és a Népszövetség elutasító magatartása [...] kisebbségvédelmi kérelmeinkkel és panaszainkkal szemben”. Ugyanakkor „revíziós törekvéseinket mindvégig, még a bácskai akció alkalmával is békés úton kívántuk megvalósítani s a háborúba csupán kényszerűségből sodródtunk be. [...] Külpolitikánk német–olasz tájékozódása semmiképpen sem jelentette a diktatórikus és totalitárius parancsuralmi rendszer elfogadását. Ellenkezőleg, a kormányok s jómagam is mereven szembehelyezkedtünk a magyar alkotmány szellemével ellentétes nemzetiszocialista törekvésekkel s az ezek realizálását követelő nyilaskeresztes mozgalommal.”

Mint már többen rámutattak, Hóman külpolitikai megnyilatkozásait valóban erősen befolyásolták az általa elsődlegesnek vélt „geopolitikai és történeti adottságok”: Magyarország belső önállóságának megőrzését kizárólag a németekkel történő külpolitikai együttműködés révén vélte fenntarthatónak. Jegyzőkönyv-kiegészítésében – a tanúvallomásokkal összhangban – még azt is hangsúlyozta: „Közvetlen munkatársaim kiválasztásánál minden politikai előítéletől mentesen a képességek és arravalóság mérlegelésével jártam el.”⁹

⁸ Jánossy Dénes 1945. november 26-i, Pasteiner Iván 1945. november 24-i, Paikert Géza 1945. december 19-i, Schiller Rezső 1945. november 24-i, Bassola Zoltán 1946. február 21-i és Sulyok Dezső 1946. február 15-i tanúvallomási jegyzőkönyve, lásd e kötetben: 212–224.

⁹ Az idézetek: Hóman Bálint kiegészítése 1945. november 27-én felvett vallomásához, 1945. december 13., lásd e kötetben: 252–263.

⁶ Hóman 1945. november 27-i kihallgatási jegyzőkönyve, lásd e kötetben: 251.

⁷ Temesvári László és Ákos Miklós nyomozók jelentése a Hóman Bálint ellen indított nyomozás eredményéről, 1945. november 29., lásd e kötetben: 201–211.

A Budapesti Népügyészség vádirata 1946. február 23-ára készült el. A Hóman elleni vádpontok egyike sem vonatkozott miniszteri tevékenységére, kizárólag bel- és külpolitikai megnyilatkozásait kifogásolták. Szóvá tették, hogy Hóman a Szovjetunióval beállott hadiállapot bejelentésekor, 1941. június 26-án tagja volt a kormánynak. Ugyancsak nehezményezték, hogy csatlakozott a Nemzeti Szövetséghez – ezzel kapcsolatban Hóman megjegyezte, hogy annak budapesti üléseire nem járt el, és Sopronban is csak egyszer szólalt fel, amikor „tiltakoztam egyes személyek őrizetbe vétele, atrocitások és közigazgatási visszaélések ellen. Mindszenty és Shvóy püspökök letartóztatása volt ennek az oka.”¹⁰ Számos 1941 és 1944 közötti beszédét is terhelő bizonyítékként idézték. Ezzel szemben Vészy Mátyás, Hóman kiváló védője – aki ugyan egyértelműen szemben állt Hóman politikai nézeteivel, de tudta, hogy ügyvédként mi a kötelessége – bizonyításkiegyeztetési indítványt terjesztett elő. Aláhúzta: 1944. március 19-e után a szabadlábban lévő magyar politikusok közül egyedül Hóman Bálintnak volt bátorsága ahhoz – komoly kockázatot vállalva –, hogy erőlesen tiltakozzon Magyarország német megszállása ellen. Emellett a nyilas hatalomátvétel után a Teleki Pál Tudományos Intézet (ennek alapításától, 1941 végétől volt az elnöke) további irányítását azzal a feltétellel vállalta, ha annak tevékenységébe a politikai vezetés nem szól bele. Igyekezett mindent megtenni azért is, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum – ebbe akkoriban valamilyen nagy országos közgyűjtemény beletartozott – kincseit ne szállítsák külföldre. Mindemellett erősen és hathatósan pártfogolta 1944 késő tavaszán és nyarán zsidó tudósok és művészek mentesítését, munkatársait pedig sohasem faji szempontok alapján választotta. Vészy és a perben elhangzott többi tanúvallomás, illetve a későbbi emlékezések szerint is Hómannak tudomása volt arról, hogy 1944-ben a Teleki Intézetben illegálisan dokumentumokat hamisítottak. Ezt azonban – bár hatalmában állt volna – nem akadályozta meg. További – ám nem bizonyított, szinte mindenki által cáfolt – vádpontként szerepelt Hóman ellen, hogy állandó összeköttetésben állt a szélsőjobbokkal és a nyilasokkal. Ennél nyomósabb és valós állítás volt, hogy megszavazta a zsidótörvényeket. Magát a tényt nem vitatva, Hóman megint csak Magyarország kényszerpályájára kerülésére utalt, és kijelentette, hogy a zsidótörvények a velük szemben jóval határozottabb fellépést követelő Német Birodalommal szembeni szükség-szerű engedmények voltak. Ő maga is tudta, hogy „nem szabad a nyilasok által követelt faji alapra helyezkedni”. Védekezésének – különösen 1946-ban – nehezen elfogadható érvelése szerint: „A mi elgondolásunk szerint azon a vonalon kellett megcsinálni a zsidótörvényt, amely most [1946-ban] egész Európában szokásos a kisebbségekkel szemben követett eljárásban; szóval szerintünk a zsidóság jogait biztosítani kellett teljes mértékben számarányuknak és súlyuknak megfelelően.”¹¹

¹⁰ Az 1946. március 18-i nyilvános népbírósi tárgyalás jegyzőkönyve, lásd e kötetben: 266–304.

¹¹ Uo., lásd e kötetben: 285.

Emellett még „következtesen népellenes, fasisztabarát működését” vetették szemére vádlói. Ezt Hóman szintén visszautasította. Beszédeit – gyakran a szövegkörnyezetből kiragadott mondatokkal – citálva a vádirat kiemelte: „állandó jellegű és folyamatos tevékenységet fejtett ki, amely alkalmas volt arra, hogy a fasiszta és demokráciaellenes irányzatok elterjesztése és megerősítése végett vagy a faji és felekezeti gyűlölet felkeltése, illetőleg ébrentartása céljából a közfelfogást jelentős mértékben befolyásolja és az országra káros irányba terelje”.¹² Ennek kapcsán Hóman külpolitikai irányvonalát is – 1946-ban már könnyű volt ezt megtenni – mindenestül elhibázottnak bélyegezték. Hóman megismételte, hogy a harmincas évek végén „a nyugattal, nevezetesen az angolokkal való szövetséget teljesen vérszegény gondolatnak tartottam, mert ezek a hatalmak messze vannak tőlünk. Itt csak két hatalom jöhetett számításba, a német és az orosz.”¹³

Mindezeket túl egyéb „gyanúokokat” is megfogalmaztak Hómannal szemben. Ezek között néhány teljesen alaptalan vagy legalábbis erősen vitatható volt. Például:

- munkatársait politikai szempontok alapján válogatta;
- tudományos munkásságában politikai szempontokat érvényesített (az előzővel együtt mindkét állításnak inkább éppen az ellenkezője igazolható);
- Bernhard Rusttal, a Német Birodalom tudományos, nevelési és népoktatási miniszterével baráti kapcsolatot tartott fenn;
- a Volksbund vezetőinek folyamatosan engedményeket tett;
- már a Szovjetunió megtámadása előtt hirdette a háború szükségességét;
- Szálasinál a nyilas hatalomátvétel után tisztelgő látogatást tett.

Voltak olyan „gyanúokok” is, melyeknek volt ugyan valós alapjuk, ám egy tárgyilagos perben aligha szerepelhettek volna vádpontként. Többek között Hóman szemére hányták:

- 1936-ban a berlini egyetem díszdoktorává avatta (ekkoriban ezt még sok más, a nemzetiszocializmussal egyébként nem igazán szimpatizáló tudóssal is megtették);
- 1936-os németországi tárgyalásairól hazatérve elismerően nyilatkozott Hitlerrel (miközben ebben az időben még számos nyugat-európai politikus is – legalább részben – kedvezően vélekedett róla);
- a *Magyar középkor* című, német nyelven kiadott művét (ami a *Magyar történet* általa írt fejezeteinek részben módosított változata volt) Hitlernek is megküldte (mindez kötelező udvariassági gesztusnak tekinthető);
- 1940. december 13-án előadást tartott Berlinben a német–magyar sorsközösségről (önmagában ezt a tényt semmiképpen sem lehetett volna háborús bűncselekményt értékelni; az általa adott, eredeti cím egyébként *A német–magyar kapcsolatok* volt);

¹² A Budapesti Népügyészség vádirata, 1946. február 23., lásd e kötetben: 384–392.

¹³ Az 1946. március 18-i nyilvános népbírósi tárgyalás jegyzőkönyve, lásd e kötetben: 294.

Rust német birodalmi tudomány-, nevelésügyi és népművelési miniszter hivatalos budapesti látogatásán megkoszorúzza a Hősök emlékkövét, mellette Hóman Bálint, 1934. október 8.

– helytelenítette a Kállay-kormány kétkulacsos politikáját, és ezért lépett ki a kormányból (valóban így történt, ám nem feltétlenül indokolt bárkit is – még oly helytelen – politikai szimpátiáért elítélni).

Különösen visszas, hogy olyasmi miatt is Hóman felelősségét firtatták, amelyhez az égvilágon semmi köze sem volt. Kifogásolták ugyanis, hogy Edmund Veessenmayer, a Harmadik Birodalom teljhatalmú megbízottja 1944. március 19-e után – kultúrattaséja tanácsára – őt jelölte először kultuszminiszternek. E vád azért is volt abszurd, mivel Hóman azonnal visszautasította az ajánlatot, sőt ekkor és még később is hangot adott annak: helyteleníti Magyarország német megszállását. Több más „gyanúokat” is megneveztek még, de az elmondottakból is nyilvánvaló: a népművelésügyet nem Hóman politikai felelősségének tisztázása, hanem a korábbi rendszer egészének elítélése – mondjuk ki: a megtorlás szándéka – irányította.

A Népbíróági Közlöny 1946. március 10-én közölte a Hóman Bálint elleni vádirat kivonatolt változatát, a szénzációhajhász, tartalmában is valótlan, *Szálasi kémje volt Hóman Bálint* címmel.¹⁴ A népbíróági tárgyalás március 18-án kezdődött, az elsőfokú ítélet kihirdetésére március 23-án került sor. A vád legfontosabb képviselője Katona Jenő politikai ügyész – civilben katolikus újságíró – volt.¹⁵ A per kezdetén Hóman Bálint pontról pontra válaszolt az ellene fölhozott vádakra, amelyek többségét visszautasította:

„Az egyes vádpontokban inkriminált cselekményekben nem érzem magamat bűnösnek.

Bűnösnek érzem magamat azonban abban, hogy a tudományos pályát odahagyva a miniszterelnök azon biztatására, hogy napi politikával foglalkoznom nem kell, miniszteri tárcát vállaltam és ezáltal akarva, nem akarva belesodrótam a napi politikába.

Mai tudásommal belátom, hogy tévesen ítélt meg a helyzetet, amikor nem tudtam hinni a németiségnek abban a lezüllésében és eljárási módjában, amelyet a magyarokkal szemben később tanúsított. Előző felfogásomat azonban még 1944 elején revideáltam, amikor március 20. után az itt lévő német követhoz megfelelő formában levelet intéztem [...]”¹⁶

A tanúk közül – a korábban már említettek mellett – megszólalt a tárgyaláson Bacher-Bodrogh Pál, az Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület ügyvezető elnöke, Hóman egykori Barcsay utcai gimnáziumi osztálytársa. Elmondta,

¹⁴ Népbíróági Közlöny 1946. március 10. 5. Beszédes az alcím is: *Budapesten elárulta a nyilasoknak a kormány titkait*.

¹⁵ Kosáry Domokos emlékezése szerint a Hóman elleni per ítéletének kihirdetése után a „terem bejáratánál, Illyés Gyulával beszélgettünk, aki keserű szemrehányásokkal kezdte szidni a közelbe érő Katona Jenőt. »Hát így vagyunk keresztények? Egyáltalán keresztények vagyunk?« – kérdezte tőle.” (KOSÁRY Domokos, *Emlékeim Hóman Bálintról*, *História* 2003/1., 25–28, az idézet: 28.) Illyés naplójegyzetei szerint valóban részt vett a tárgyaláson, sőt eredetileg őt akarták fölkérni a Hóman-per népművelésügyének, lásd ILLYÉS Gyula, *Naplójegyzetek 1946–1960*, Szépirodalmi, Budapest, 1987. 47–49 (1946. március 16. és 20.). Illyés az eljárásokról már akkor megjegyezte: »A mai *Világosság* riportja »Szálasiék a síralomházban«. »Beszélgetés Rajnissal«. Amihez újságíró nyúl, elrontja. Hogy utálta az ország őket októberben. Valóban hazaárulók. De most a levegőben mégis az érződik: nem tanul esetükből a magyarság. Nem a bűn kapott hangsúlyt, hanem a megtorlás.” (ILLYÉS, *Naplójegyzetek 1946–1960*, 45 [1946. március 12.])

¹⁶ Az 1946. március 18-i nyilvános népbíróági tárgyalás jegyzőkönyve, lásd e könyvben: 269.

hogyan a húszas években sokszor segített neki a numerus clausus-törvény miatt a felsőoktatásból kiszorított zsidó diákok egyetemi felvételében, illetve 1939 után a Goldmark-teremben¹⁷ helyet kapott zsidó színház működtetésében. 1944-ben – vele egyeztetve – sok zsidó tudóst és művészt mentesített, és kijelentette előtte: „Endre Lászlót fel kellene kötni.” Bacher-Bodrogh felhívta a figyelmet Hóman 1942 körüli szavaira, miszerint „higgyem el neki, nagyon sok mindent csináltak a zsidókkal, de amit nem csináltak, az sokkal nehezebb volt, mert olyan nyomás alatt álltak – és itt Jagowra [Dietrich von Jagowra, a Német Birodalom követére] hivatkozott –, hogy sokkal nehezebb volt azt meg nem csinálni.” Hubay Kálmán, egykori nyilas újságíró és országgyűlési képviselő Sulyok Dezső vallomását cáfolva jelentette ki: nem igaz, hogy Hóman a nyilasokat bármiről is informálta, és arról sem tud, hogy Szálasival bármiféle kapcsolatban állt volna.

Wertheimer Adolf, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank igazgatója is kiállt Hóman mellett. Wertheimer 1935-től volt a Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet „vezérőlbizottságának” elnöke. Vallomása szerint Hóman miniszterként a rabbiképző épületének helyreállítására – annak ellenére, hogy a gazdasági világválság következtében igen rossz helyzetben volt a magyar költségvetés – jelentős összegeket bocsátott rendelkezésükre, amiért aztán a nyilasok keményen támadták. Wertheimer az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat elnöke is volt, s ebben a minőségében kapott Hómantól a *Monumenta Judaica* című 4 kötetes törvénygyűjtemény kiadására államsegélyt. Azt is megemlíttette, hogy a közbenjárására Hóman tekintélyes évjáradékot biztosított – a vele egyébként rossz viszonyban lévő – Marczali Henriknek. Györke József, a Nemzeti Múzeum (1945–46. évi) főigazgatója úgy vélte, hogy Hómannak szerepe volt abban, hogy 1944 végén a múzeum legértékesebb kincseit nem szállították el az országból. (Hóman a Nemzeti Múzeum főigazgatója, majd minisztersége idején és után – 1932-től 1945-ig – elnöke volt. 1934-től a Nemzeti Múzeum, az Országos Magyar Gyűjteményegyetem részben megváltozott rendeltetésű jogutódjaként a nagy nemzeti közgyűjteményeket összefogó csúcsintézményként működött.) Deér József, a Teleki Intézet Történettudományi Intézetének igazgatója közölte, hogy a Teleki Intézet 1944-ben az üldözöttek megsegítésére hamis dokumentumokat állított ki, s minderről Hómannak is tudomása lehetett. Mindezt Benda Kálmán és Kosáry Domokos későbbi visszatekintése is igazolta. „Az intézet elnöke, Hóman Bálint – jelentette ki Deér –, az intézetet sem németbarát, sem fasiszta irányban nem befolyásolta. Tudomása volt arról, hogy az intézet vezetői antifasiszta és németellenes beállítottságúak. [...] Hóman Bálint külpolitikai tekintetben a német orientációt ki-

¹⁷ A Dohány utcai zsinagóga mögötti telken, a Pesti Izraelita Hitközség székházának épülettömbjében működött az az 1931-ben felújított zsidó lányiskola, melynek díszes homlokzata a Wesselényi utcára nyílt (1075, Budapest, Wesselényi u. 7.). Ennek díszterme volt a Goldmark-terem, amely 1938-tól 1944-ig a zsidótörvények következtében a színpadról kiszorult zsidó művészeknek biztosított – általában telt ház előtt – fellépési lehetőséget. A teremben napjainkban is rendeznek művészeti, közösségi és tudományos programokat.

kerülhetetlen vagy szükségszerű dolognak tartotta. Belpolitikai viszonylatban azonban a német penetráció, a német imperializmus magyarországi érvényesülése tekintetében nem állott ezen a vonalon.”¹⁸

Lukinich Imre történészprofesszor állította, hogy a Pázmány Péter Tudományegyetem (a mai ELTE) 1943/44. tanévi bölcsészdékánjaként fölkereste Hómant, hogy a zsidó kollégák érdekében tegyen meg mindent, ami csak lehetséges. Hóman készséggel teljesítette e kérését. „Ő minden egyes esetben megtette a tőle telhetőt – hangsúlyozta –, és pedig eredménnyel, úgy, hogy az ő intervenciójára a tanár és hozzátartozóik szempontjából enyhítések történtek. Tudomásom van ezenkívül arról is, hogy bárki fordult hozzá, ő mindenkit a legnagyobb jóindulattal segített, és senkinek kárt nem okozott.” Eckhardt Sándor szerint: „Kulturpolitikai vonalon és tudományos téren ő [Hóman] a német szellem befolyását nem kívánta, és beszélgetéseinkben erről soha nem is volt szó. Tudományos szempontból és a szellemi érintkezések szempontjából vádlott mindenkor határozott magyar nemzeti állásponton volt.” Eckhardt elmondta, hogy Hóman a vele a barátságot 1943-ban megszakító Szekfű Gyula zsidó származású feleségének mentesítése ügyében is közbenjárt, és – mintegy Bacher-Bodrogh Pál korábbi vallomását megerősítve – beszámolt arról is, hogy „Endre Lászlót szadista gazembernek nevezte”.

Edmund Veessenmayer, 1944. március 19-étől a Német Birodalom teljhatalmú megbízottja és követe elismerte, hogy 1944. március 19-én vagy 20-án meghívta Hóman Bálintot, hogy felkérje a kultusztárca irányítására. „Amennyire visszaemlékszem a dologra – idézte föl –, Hóman Bálint ekkor meglehetősen élesen állást foglalt Magyarországnak a németek által történt megszállása ellen, és a felajánlott kultusztárcát élesen elutasította magától. [...] Arról semmi tudomásom sincs; hogy vádlott március 19-e előtt a német politikai köröket informálta volna a Magyarországon történt dolgokról. [...] Hóman Bálint által hozzám intézett levélre emlékszem, [...] meglehetősen éles szellemben van megírva, és az akkori viszonyokhoz mérten meglehetősen erős ellenzést, illetőleg óvatot jelentett. Én Hóman levelét komolyan vettem, mert politikai körökből ez volt az egyetlen megnyilvánulás, amely a német megszállással szemben világos ellenérzést fejtett ki.”

Tasnádi Nagy András, az országgyűlés képviselőházának 1939 és 1945 közötti elnöke határozottan arra emlékezett, „hogy vádlott Sopronban a Nemzeti Szövetség egyik ülésén egy hosszú felszólalásban tiltakozott a püspökök elhurcolása és más brutalitások ellen”. A legnagyobb hatást azonban Kelemen Jenőné Waldapfel Eszter vallomása váltotta ki: Ő beszámolt róla, hogy Hóman – zsidó származása ellenére – mindig segítette őt az előrelépésben. „Amikor a bátyámat 1944 végén internálták – tette hozzá –, az érdekéért előbb Endrénél, aztán Jarossnál járt el, azonban

¹⁸ Az 1946. március 19-i nyilvános népbíróági tárgyalás jegyzőkönyve, Bacher-Bodrogh Pál, Hubay Kálmán, Wertheimer Adolf, Györke József és Deér József tanúvallomása; lásd e könyvben: 323–338. Vö. Benda és Kosáry emlékezéseivel: *Egy történész életútja. Benda Kálmán válasza Glatz Ferenc kérdéseire*, Forrás 1987/5., 1–14; Kosáry, *Emlékeim Hóman Bálintról*.

sajnos sikertelenül, és ekkor egészen kétségbeesve panaszkodott arról, hogy teljesen tehetetlenek Endréekkel szemben. [...] amikor fent voltam nála, magam elé tettem a retikülömet, nem akartam, hogy a csillagot lássa rajtam. Beszéd közben azonban valahogy megfellebbeztem róla, levettem a kezemet, és ő ekkor egész felháborodva, magából kikelve azt mondta, hogy vegyem le magamról azt az ocsmányságot, ha arra ránéz, szégyelli a magyarságát.” Hóman többször is mondta neki, hogy „a német ma olyan hatalom, amely sokkal nagyobb veszély számunkra, ha ellenségünk; mintha barátunkként lép fel, mert hiszen ha ellenségünk, akkor azonnali megszállás következne be, amivel szemben teljesen tehetetlenek lennénk”.

Kosáry Domokos is mentőtanúként lépett föl, s egészen haláláig többször nyilvánosan is kiállt Hóman rehabilitálása mellett. „Nagy katasztrófának, nagy bajnak minősítette a német megszállást. Én közöltem vele, hogy amennyiben bennünket, a Teleki Intézet tisztviselőit katonai szolgálatra behívnak és ez elől kitérni nem tudnánk, átmegyünk az orosz hadsereg oldalára. Vádlott ekkor azt mondta, hogy nem egészen osztozik ebben a felfogásban, mert hiszen mi a németek mellett küzdünk, de mindenesetre tudomásul vette, hogy nekünk ez a felfogásunk, és nem tett lépéseket az én eltávolításom érdekében. [...] Én Hóman Bálintot olyan embernek ismertem meg, aki előtt lehetett németellenes kijelentéseket tenni. [...] A Teleki Intézet németellenes működését egyáltalában nem helytelenítette, sőt bizonyos vonalon az volt a véleménye, hogy a németekkel szemben határozottságot kell mutatni, mert ez talán jobban hat rájuk, mintha egyszerűen lefeküdnénk előttük. [...] Én vádlottat jó magyar embernek tartottam, aki, ezt hozzá kell tennem, téves utakon járt.”¹⁹

A március 21-i tárgyalási napon Szekeres Károly népügyész a leg súlyosabb büntetés kiszabását indítványozta. Ezután különös esemény történt. Hóman korábbi barátja és szerzőtársa, az ekkor már „társutas” Szekfű Gyula személyesen ugyan nem jelent meg, de felolvasták levelét Hómanhoz fűződő kapcsolatáról. A magát makacsul tartó történeti legendákkal szemben Szekfű tárgyilagosan szólt Hómanról, történeti munkásságát nagyra értékelte, és az 1944-es esztendő Hómanjára is rokonszenvvel emlékezett. „Hóman Bálint – írta – nekem egyetemi iskolatársam volt, és így 40 év óta jó ismerősöm és barátom. Ezelőtt 20 évvel én szólítottam fel őt, hogy velem együtt írja a M[agyar].T[örténet]. középkori kötetét (az újkoriakat én írtam meg) [valójában a *Magyar történet* Hóman 1920-as javaslata nyomán született meg], mint munkatársa tanúskodhatom tehát, hogy ő ezen és egyéb tudományos munkásságában semminemű tudományellenes szempontokat nem alkalmazott: sem németbarát, sem hitlerista, sem antiszociális, sem antiszemita szempontokat. Hóman Bálint irodalmi munkássága tudományos szempontból a magyar szellemi élet nagy nyeresége volt. Nem számítom irodalmi

¹⁹ Az 1946. március 20-i nyilvános népbíróági tárgyalás jegyzőkönyve, Lukinich Imre, Eckhardt Sándor, Edmund Veessenmayer, Tasnádi Nagy András, Kelemen Jenőné Waldapfel Eszter és Kosáry Domokos tanúvallomása, lásd e kötetben: 341–358.

munkásságnak természetesen a minisztersége alatt tartott különböző beszédeit és értekezéseit, melyekben már gyakran politika érvényesült. De még ebben az időben is politikától sugalmazott történeti áttekintéseiben nem német szellem érvényesült, hanem egyre az olasz és a lengyel szellemiséggel való kapcsolatainkat rajzolta és próbálta a jelenre is alkalmazni.

Envelem minisztersége alatt igen keveset érintkezett, bizonyára azért, mert tudatában volt politikai nézeteink eltérésének és a vitát kerülni akarta. Voltak évek minisztersége alatt, mikor egyszer sem beszéltem vele. De 1944. márc. 19. után találkoztam vele, s akkor ő előadta nekem, hogy Veessenmayer felszólításának, hogy miniszterséget vállaljon, nem tett eleget, mert nem helyesli Magyarország német megszállását, és ezt katasztrófálisnak mondotta. Ugyanekkor a zsidóság sorsáról is részvétellel beszélt, és közölte velem, hogy lépéseket próbál meg annak érvényesítésére [...]. Azóta többet nem is láttam.”²⁰

Szekfű egyébként – s talán ez is jelképes az egész történetben – ha akart volna, akkor sem mehetett volna el a tárgyalásra. Bár az ideiglenes kormány már 1945. október 15-én kinevezte moszkvai követté, hosszú betegségét követően éppen azon a napon adta át a Kremlben Molotov szovjet külügyminiszternek követi megbízólevelét, amikor írásbeli vallomását ismertették a Hóman-perben. Kettejük pályája így vált el végleg egymástól.

Március 22-én Katona Jenő politikai ügyész mindenben fenntartotta a vádat, Hóman pedig politikai vétkeit elismerve kérte az igazságos ítélet kimondását. Az utolsó szó jogán mondott beszédében kijelentette: „hogy ő mindig magyar szívvvel és lélekkel a magyar nép iránt érzett nagy szeretettel és mindig jó szándékkal igyekezett hivatását akár tudósként, akár tanárként, akár hivatalnokként, akár miniszterként betölteni. Hibásnak és vétkezőnek tartja magát, mert odahagyva a tudomány területét a politika útjára lépett. Hibáját azonban a jó szándéka menti.”²¹

Hómant végül háborús és népellenes büntettekben marasztalta el a budapesti népbíróság. A hat népbíróból három tíz évi, három pedig életfogytiglani fegyházbüntetés kiszabását javasolta. A tanácsvezető bíró, Gálfalvi István szavazata döntött a szigorúbb felelősségre vonás mellett. Az indoklás hosszan sorolta az enyhítő körülményeket, és ezek alapján tekintett el a leg súlyosabb, a halálos ítélettől.

Hóman sorsa így megpecsételődött. „A büntetés kiszabásánál a népbíróság – szólt a határozat – enyhítő körülményként mérlegelte vádlott idős korát, betegségét, azt a körülményt, hogy mint történettudós a magyar tudományos életet számos értékes munkával gazdagította, az üldözések alatt az izraelita egyházat – bár kezdeményezője volt az ellene irányuló jogfosztó rendelkezéseknek is –, továbbá több üldözött és baloldali embert támogatott. Nagyfokú enyhítő körülménynek

²⁰ Az 1946. március 21-i nyilvános népbíróági tárgyalás jegyzőkönyve, Szekfű Gyula levele, lásd e kötetben: 469–470.

²¹ Az 1946. március 22-i nyilvános népbíróági tárgyalás jegyzőkönyve, Hóman Bálint beszéde, lásd e kötetben: 368.

tekintette azt is a népbíróság, hogy Hóman Bálint volt az egyedüli az akkori politikusok, miniszterséget viselt emberek közül, aki a németek 1944. március 19-én történt bevonulása után felemelte a szavát a német megszállás ellen, sőt levelet intézett a német kormány itteni megbízottjához, Veesenmayer követhöz, amelyben tiltakozott a megszállás ellen.

Ezzel szemben súlyosbító körülményként vette figyelembe a népbíróság a halmazatot és azt a körülményt, hogy neki mint történelemtudósna kivételes tudásánál és intelligenciájánál fogva tisztában kellett volna lennie németbarát politikájának helytelen voltával és a bekövetkező eredményével, ő azonban, ennek ellenére, mindvégig kitartott a német vonal mellett.

Érdekes, a népbíróság előtt egy pszichológiai rejtély áll Hóman Bálint tevékenységével kapcsolatban. Ugyanis az egyik oldalon, kifelé, a legteljesebb németbarátságot, a németek legteljesebb kiszolgálását hirdette, és politikai ténykedése is erre irányult, a másik oldalon pedig nagyon sok embernek segítségére sietett, a hozzá közelállókna, akik többek között az üldözöttekhez tartoztak, továbbá akik a baloldali gondolat képviselői voltak, semmi tekintetben nem ártott, sőt maga körül ezeket az embereket meghagyta, és rajtuk minden vonatkozásban segíteni akart. Ezeket a körülményeket, főként azonban a német megszállás elleni tiltakozását olyan nagyfokú enyhítő körülménynek tekintette a népbíróság, hogy vádlottal szemben a legsúlyosabb büntetés kiszabását mellőzendőnek találta, és büntetését az ítéletrendelkező részében meghatározott tartamú fegyházban állapította meg, mint amely büntetés vádlott alanyi bűnösségi fokával és cselekményeinek tárgyi súlyával arányban állott.²²

László Géza, a Polgári Demokrata Párt által delegált népbíró különvéleménye szerint azonban „jóval enyhébb ítéletet [kellett volna] hozni; annál is inkább, mert magyarok oly kevesen vagyunk, és a vádlott egyébként értékes tudományos munkásságát nem nagyon nélkülözhetjük, és a jövőben – évek múltán, a vihar elültével – még hasznunkra fordíthatjuk”.²³

Az ítélet kihirdetése után a népgyűlés és a védő – hozzá csatlakozva pedig a vádlott – fellebbezést nyújtottak be. „A kormányok, amelyeknek 1932 és 1942 közt tagja voltam – hangsúlyozta Hóman –, nemcsak hogy nem kívánták az országot háborúba sodorni, hanem *mindig a legnagyobb következetességgel törekedtek a béke fenntartására* s a trianoni Magyarország külpolitikájának központjában álló revíziós igényeinket is kizárólag *békés úton* kívánták érvényesíteni. [...] E határozathozatalban [a hadiállapot bejelentése a Szovjetunióval] való részvételem mérlegelésénél kérem figyelembe venni, hogy szakminiszterként, akinek feladata nyolc egymást követő kormányban kizárólag a kultúrpolitika irányítása volt, külpolitikai kérdésekben sem kompetenciám, sem – még sokkal kevésbé – döntő szerepem nem volt. [...] Azzal a váddal szemben, mintha akár a háború fokozottabb

²² A Budapesti Népbíróság ítélete, 1946. március 23., lásd e kötetben: 370–373.

²³ Tanácskozási jegyzőkönyv az ítélethozatalról, 1946. március 23., lásd e kötetben: 377.

mértékben leendő folytatására, akár pedig a faji vagy felekezeti gyűlölet fenntartására izgató beszédekkel igyekeztem volna a közvéleményt befolyásolni, utalok arra, hogy ily szellemű beszédek nem tartottam, és sem a háborús, sem a zsidóellenes propagandában nem vettem részt, noha erre több száz miniszteri és képviselői megnyilatkozásom során bőségesen lett volna alkalmam. [...] Az Értelmiségi Munkanélküliség Ügyeinek Kormánybiztosságát mintegy 20-25 000 ifjú elhelyezése céljából valóban én állítottam fel, de ennek a zsidótlanítás kérdéséhez *semmi köze sem volt*. Mikor eredeti feladatát betöltötte s az országgyűlés feloszlása után a munkanélküliség megszűnt, a kormánybiztosság szervezetét a miniszterelnök használta fel a gazdasági élet zsidótlanításának végrehajtására, s a kormánybiztos úr is a miniszterelnök hatósága alá került. [...] Lehet, hogy közéleti és kormányzati működésem során hibákat és tévedéseket követtem el. Lehet, hogy a nemzetpolitikai irányzat és a kormánypolitika, melyet kultúrpolitikai vonalon követtem, mai szemszögből nézve elhibázottnak és tévesnek látszik, hiszen a politikust csakúgy, mint a hadvezért, a kortárs szemében csak a siker igazolhatja. Emelt fővel és tiszta lelkiismerettel állíthatom azonban, hogy négy évtizedes közhivatali, tanári, tudományos és kormányzati működésem mindig magyar érzésem, tiszta szándékaim, lelkiismeretes kötelességtudásom irányítottak, s minden pozícióban, ahova sorsom állított, mélyeséges magyar meggyőződéssel igyekeztem népemnek s hazámat szolgálni.”²⁴

Hóman védője, Vészy Mátyás részben hasonló érveket sorakoztatott föl enyhítő körülményekként:

1. „Végigvonul a főtárgyalás bizonyítási eredménye szerint is egész munkásságán a mégiscsak tárgyilagosságra törekvő tudós, aki éppen azért maga körül meghagyja azokat, akik a legélesebben szemben állanak azzal a politikával, amelynek ő egyik képviselője. Tény, hogy hosszú ideig nem ártja bele magát a napi politikába, annak a demagóg korteshadjáratnak, amely itt minden humánusmot az emberek lelkéből kiölt, hosszú ideig egyáltalán nem lesz részese, és később is messze elmarad mások féktelenségeitől.”

2. 1942-ben, a miniszteri posztról történt lemondásakor „a nemzet legjelentősebb értékállományában az emberiségben nem süllyedt úgy alá, mint ahogy az az utolsó években bekövetkezett. [...]”

3. Szemben állt a fajgyűlölettel, és egy egészen különös megértést tanúsított a baloldali felfogásokkal szemben. [...]

4. Ha a vádlott politikai működésén végig is vonul annak a látszata, mint aki túlzottan szereti a hatalmat, de ki az a világtörténelem politikusai között, akiben ez ne lenne, de mégis a kevesek közül ő volt az, aki, amikor 1944. március 19. után kormány alakul, amely újra vissza akarja hívni a hatalomra, határozott formában tér ki ettől.”

²⁴ Hóman Bálint fellebbezése a Népbíróságok Országos Tanácsához, 1946, dátum nélkül (április és július között), lásd e kötetben: 428–448.

5. Végül Vészy kiemelte: „A legnagyobb jelentőségű enyhítő körülménynek az ismert Veesenmayer-féle levelet tekintjük.”²⁵

Az 1946. augusztus 17-i fellebbviteli tárgyaláson a Népbírószágok Országos Tanácsa végül „szótöbbséggel az elsőfokú ítéletben kiszabott életfogytig tartó fegyházbüntetés mellett határozott”. A hivatkozási alap megint csak a népbírószági törvény nevezetes gumiparagrafus (a már idézett 11. § 1. pont) volt. Ennek alapján pedig könnyen megállapíthatták, hogy Hóman „össztevékenysége maradéktalanul megvalósítja a felhívott törvényhelyben szabályozott tényálladékot” – azaz hogy nem törekedett megakadályozni „Magyarországnak a háborúba mind fokozottabb mértékben történt belesodródását”.

Hóman először a kőbányai gyűjtőfogházba került. Az Ítélet című lap elégedetten számolt be róla, hogy „felére fogyva udvariás fürgeséggel igyekszik megnyerni az örök szimpátiáját”.²⁶ Azon is gyakran élcelődött a baloldali sajtó, hogy a súlyos szívbeteg Hóman milyen gyakran fordul meg a rabkórházban, ahol egy „elfogulatlan” újságíró szerint úgy élt, „mintha a soproni Löwerekben [!] vagy a mecseki Kikelet-szállodában” lenne. „Selyempizsamában társalognak egymással; Hóman előadásokat tart a magyar történelemről, sakkoznak és mint önköztosok, a legfinomabb ételek között válogatnak. Ugyanakkor a gyűjtőfogház más részében levő foglyok, akik nem kapnak kívülről étellemezést, kukoricakását és babot esznek.”²⁷

Ezért aztán – miközben többször kiemelték, hogy Hóman mennyire meghízott – rögtön figyelmeztettek az éberség fontosságára, hiszen mégiscsak tűrhetetlen volt, hogy a „demokrácia ez elsőrendű ellenségei [...] olyan ellátásban részesülnek, amelyben a becsületesen dolgozó tömegeknek nincs részük. Máj- és vitamininjekciókat kapnak, amelyekhez a becsületes dolgozók beteg állapotban sem juthatnak a mai hiányos gyógyszerellátás következtében”.²⁸ Mindeközben a kommunista zsurnaliszták híradásai alapján paradicsomi körülmények közé került Hóman állapota egyre inkább romlott. Megrázó olvasmány börtönből írt leveleinek sora, amelyekből kiderül, állandóan reménykedett abban: engedik dolgozni, papírhoz és írószerhez juthat, hogy tervezett magyar őstörténeti szintézisét megírja. Néha lehetőséget is kapott erre, amit aztán hamarosan ismét, végül teljesen megvontak tőle. Felesége és fia már nyugaton éltek, egyedül testvére látogatta a fegyházban – amíg ez lehetséges volt.

1950 márciusában a politikai rabokat a Gyűjtőfogházból átszállították Vácra, az Államvédelmi Hatóság leghírhedtebb börtönébe. Hóman Bálintot sok-sok megaláztatás után 1951. június 2-án itt érte a megváltó halál. Erről csak három esztendő múltán értesítették testvérét. A végtisztességet is megtagadva jeltelen sírba

²⁵ Vészy Mátys fellebbezése a Népbírószágok Országos Tanácsához, 1946 júniusa körül, lásd e kötetben: 459.

²⁶ Az 1946. november 14-i számból idézi HORVÁTH 1993, 186.

²⁷ PALÁSTI László, *Gyöngyélet a gyűjtőfogházban. Hóman, Tasnádi-Nagy [helyesen: Tasnádi Nagy] András, Antal István és a többiek...*, Képes Figyelő 1947. február 15., 14.

²⁸ Az MKP Központi Ellenőrző Bizottságának közleménye a Gyűjtőfogház kórházában uralkodó állapotokról és Ferencz Sándor dr. főorvos kizárásáról, Szabad Nép 1948. március 28.

temették. A váci rabtemetőben 2000-ben tárták fel, majd 2001-ben azonosították a hamvait. Ugyanebben az esztendőben, október 13-án Tassón, a Darányi család sírkertjében helyezték végső nyugalomra. Igaza lett az egykori barátoknak, az 1948 óta az Egyesült Államokban élő Thienemann Tivadarnak, aki 1984-ben – amikor még gondolni sem lehetett erre – mindezt megjósolta: „Tudom és hiszem, hogy lesz majd valaki, majd ha kétezer x-t írnak dátumnak, aki exhumálni fogja Hóman Bálint hamvait és méltó síremléket állít annak, aki Szekfüvel együtt minden időkre tudatossá tette a nemzet történeti önismeretét.”²⁹

HÓMAN AKADÉMIÁRÓL TÖRTÉNT KIZÁRÁSA ÉS REHABILITÁCIÓJÁNAK ELSŐ KÍSÉRLETEI

Hóman politikai felelősségre vonását megelőzte a Magyar Tudományos Akadémia határozata a tagjai közüli kizárásáról. Az Akadémia 1945. március 7. és október 29. közötti elnöke, a Hómannal korábban feszült viszonyban álló Kornis Gyula már az 1945. május végi nagygyűlés után – mindenki által érthetően Hómanra célozva – kijelentette: „Akadémiánktól egyesek valami büntudatot, meaculpát követelnek. Az Akadémia azonban nem érezheti magát valami külön bűnösnek. [...] Vajon tehet-e az Akadémia arról, hogy harmincegy-néhány éves korában megválaszt egy kiváló fiatal történészt, aki azonban később a politika terére lép és szélsőséges jobboldalivá torzul?”³⁰

Ekkor már ismert volt a Hómannal 1936-ban, majd 1943-ban is komoly konfliktusba került, öt gyűlölő és már korábban is igaztalanul támadó Moór Gyula 1945. május 20-i, egyes tagok – köztük Hóman – kizárására vonatkozó javaslata. Mivel azonban az Akadémia alapszabályai nem tették lehetővé a tagok kirekesztését, az egyébként kiváló jogfilozófus ötlete csak úgy volt megvalósítható, ha módosítják azokat. Miután ez július 20-án megtörtént, a II. osztály ülésén – még ugyanezen a napon – Moór mellett a Hómannal szemben ugyancsak sértett neves középkorász, Váczy Péter, illetve a kriptokommunista kisgazda, az 1947-től a magyar kultúrpolitika szovjetizálását levezénylő Ortutay Gyula kérték Hóman eltávolítását az Akadémiáról. A hamis és rosszindulatú indokolás szerint Hóman „a nemzetiszocializmusnak Németországban történt uralomra jutása után szál-láscsinálója volt hazánkban a horogkeresztes eszméknek s hosszú vallás- és köz-oktatásügyi minisztersége alatt az ország szellemi életét minden erejével a német érdekek szolgálatába törekedett állítani. Ezáltal egyik legfőbb okozója lett az országot ért történelmi katasztrófának.”³¹

A javaslatot az osztály tíz igen, egy nem és egy érvénytelen, majd az „összes ülés” tíz igen és két nem szavazattal elfogadta. Hómanon kívül – ugyanilyen arányú

²⁹ THIENEMANN 2010, 52.

³⁰ KORNIS Gyula, *A megújuló Akadémia*, Világ 1945. június 3., 1.

³¹ Idézi HORVÁTH 1995 II., 12.

voksolással – a már a saját korában is nehezen vállalható politikai kijelentéseiről ismert nemzetközi hírnű patológust, Orsós Ferencet, illetve az Akadémia 1936 és 1944 közötti, tudományos érdemekkel nemigen rendelkező elnökét, József (Ágost) királyi főherceget is kizárták a tagok sorából. Bár a rendszerváltás idején valamennyi 1949-ben kizárt vagy tanácskozó státuszúvá visszaminősített tagjának elégtételt szolgáltatott a tudós testület (többségüknek – köztük a Hóman kizárását kezdeményező, a tagságáról 1948-ban lemondott Kornisnak és az attól 1949-ben megfosztott Moórnak – már csak posztumusz), hármukat nem rehabilitálták. Ennek fő oka az lehetett, hogy kirekesztésükről még 1949-es „gleichschaltolása” előtt, elvileg szabad és autonóm testületként hozta meg döntését az Akadémia. Hármuk közül egyedül Hóman ellen folyt népbírósi eljárás: József főherceg és Orsós Ferenc nyugatra menekültek, és a Német Szövetségi Köztársaságban éltek 1962-ben bekövetkezett halálukig.³²

Hóman esetében az utóbbi években több kezdeményezés szorgalmazta, hogy akadémiai tagságát állítsák vissza. Bár tudományos érdemeit ma már senki sem vitatja, erre mindeddig azért nem volt mód, mivel az ellene hozott jogerős népbírósi ítélet érvényben maradt, büntetett előélettel pedig – teljesen érthetően – senki sem lehet az Akadémia tagja. Miután azonban 2015. március 6-án felmentették, lehetőség nyílt akadémiai rehabilitálására is. Számosan úgy érveltek: ha 1990-ben az akkori elnök, Kosáry Domokos – egyébként bölcsen és megfontoltan – kijelentette, hogy az Akadémián nem lesz boszorkányüldözés, s emiatt a pártállambeli politikai érdekek jutalmaként az akadémikusok közé kerültek nem távolították el, éppen ideje lenne, hogy a 20. század egyik legnagyobb magyar historikusát is visszavegyék a testületbe.

Hóman politikai működésének értékeléséről ugyan hosszan vitatkozhatnak még a történészek, ám őt nem kultuszminiszteri vagy kormánypárti képviselői tevékenységéért, hanem nemzetközileg is (el)ismert tudományos tevékenységért választotta tagjának a tudós testület. S ha politikusként vétkezett is, mindig az egyik legkiválóbb magyar középkorászként fogjuk őt emlegetni.

A „Hóman-probléma” gyökerei 1990-re nyúlnak vissza, amikor Kosáry Domokos a Magyar Tudományos Akadémia elnökeként kezdeményezte, hogy állítsák vissza Hóman tagságát. Mint Kosáry az MTA 1991. évi közgyűlésén az előző év mérlegéről szólva megemlítette, Hóman – akinek a politikájával egyébként nem értett egyet – „egyéniileg azt a határt, amit [...] az emberek és az emberiség elleni büntettként” határozhatunk meg, „nem lépte át”. Kijelentette, hogy az 1949-ben kizárt tagokat sem világnézeti alapon rehabilitálták, mivel az ilyen szempontú vizsgálat nem lehet feladata az Akadémiának. Mályusz Elemérre utalva pedig hozzátette: ezért „fordulhatott elő, hogy egyik, szakmailag igen jeles tagtársunkat, aki

³² Minderről az Akadémiai Értesítő 1946 és 1949–1950 közötti számai tudósítanak. Az MTA teljes átalakításáról lásd Huszár Tibor, *A hatalom rejtett dimenziói. Magyar Tudományos Tanács 1948–1949*, Akadémiai, Budapest, 1995.

Hómant még 1943-ban a nyilvánosság előtt azért támadta, hogy nem hajtotta végre Magyarországon a hitleri »reformokat«, az Akadémia nyugodtan rehabilitálta.

Ha pedig azt vesszük elő, hogy valaki egy vezető állásban vajon megtett-e mindent az adott rendszer gonoszítottainak megakadályozása érdekében, akkor ezt az elvet alkalmaznunk kellene nemcsak az 1945 előtti, hanem a későbbi, pártállami rendszer bizonyos tagjaira is. Ugyanekkor tudomásul vették, „hogyan a Tudomány-etikai Bizottság Hóman Bálint rehabilitációs ügyének a jelen közgyűlésen való előterjesztésétől eltekint, és további vizsgálat után kialakított javaslatát később terjeszti elő”.³⁴

Három esztendővel a Hóman Akadémiára történő visszavételét szorgalmazó első kísérlet után, 1993-ban jelent meg Horváth László Béla Hóman Bálint utolsó éveiről és népbírósi peréről írt, rendkívül alapos és adatgazdag, kisebb kötetnyi terjedelmű tanulmánya, amely szakmai körökben ugyan feltűnést keltett, gyakorlati eredménnyel azonban – bár részletesen és meggyőzően cáfolta a Hóman elleni 1946-os vádpontokat – mégsem járt.³⁵

Kosáry 1994-es akadémiai elnöki megnyitójában ismét kitért arra, hogy már 1990-ben kezdeményezte Hóman rehabilitálását, amelyet az MTA-tól teljesen függetlenül hozott, hatályos népbírósi döntés akadályozott meg. Mint mondta: „Ez akkor jogi problémák – a népbírósi ítélet – miatt elakadt. Úgy értesültem, hogy most a Legfelsőbb Bíróság elindítja a felülvizsgálatot. Javasolom, hogy amint jogilag ez lehetséges, az Akadémia tekintse Hóman Bálintot rehabilitátnak.” 1996-ban azonban ismét kénytelen volt megállapítani, hogy „Hóman Bálint akadémiai tagsága visszaállításának jogi, formális akadályai vannak, szakmai rehabilitálása azonban megtörténik majd, egy akadémiai emlékülés keretében”.³⁶

Legközelebb az MTA 2000. november 28-i elnökségi ülésén javasolták, hogy a közgyűlés tárgyalja Hóman tagságának visszaállítását. Glatz Ferenc elnök azonban – aki történészként sokat tett Hóman személyének korábrinál tárgyilagosabb értékeléséért –, az előzmények ismeretében elzárkózott ettől, és jogi szakvéleményt kért a „Hóman-ügyről”. Ez aztán „megállapította: Hóman Bálintot mint a Népbírósi bíróság által háborús bűnösnek vád alá helyezett személyt zárta ki soraiból az

³³ E hivatkozás némileg pontatlan volt, hiszen Mályusz Elemér 1942-ben az Egyedül Vagyunk című szélsőjobboldali folyóiratban megjelent cikksorozatában (könyv alakban is kiadták: MÁLYUSZ Elemér, *A magyar történettudomány*, Bolyai Akadémia, Budapest, 1942) tényleg keményen bírálta Hómant és a magyar történettudomány intézményrendszerét, ezt azonban nem elsősorban a „hitleri reformok”, hanem a Német Birodalomban valóban népszerű népiségtörténet fontosságát – és magyarországi háttérbe szorítottágát – hangsúlyozta.

³⁴ KOSÁRY Domokos, *Az elmúlt év mérlege*, Magyar Tudomány 1991/6., 671; RÉT Rózsa: *Tudósítás a zárt ülésekről*, Magyar Tudomány 1991/6., 685.

³⁵ Mindmáig ez a Hóman-per legteljesebb feldolgozása: HORVÁTH 1993. Horváth Lászlónak a következő két esztendőben még több, a Hóman-perrel kapcsolatos publikációja és forrásközlése is megjelent az Új Magyarországon és a Havi Magyar Fórumban.

³⁶ KOSÁRY Domokos, *Egység és reform*, Magyar Tudomány 1994/7., 765; *Beszámoló a közgyűlésről*, Magyar Tudomány 1996/2., 152. Kosáry számos további interjújában is kifejtette, hogy Hómant nem tartja háborús bűnösnek. Például HOVANYECZ László, *A történelemre nem lehet megharagudni. Születésnap interjú a nyolcvanéves Kosáry Domokossal*, Népszabadság 1993. július 24., 19.

MTA.³⁷ Tagságának folyamatosságáról a közgyűlés csak akkor tárgyalhatna, ha a Hóman-per felülvizsgálata és az elítélt politikai rehabilitációja bekövetkezne.” Az erről szóló sajtóközlemény utalt rá, hogy 2001. április 11-én tudományos ülés-szakot rendezett az MTA, amelyen „a szakma legkiválóbb szakértőinek részvételével megállapították: Hóman Bálint történész, tudományszervezői, szakminiszteri működése értékes és időtálló volt, és az Akadémiából nem tudományos tevékenysége miatt zárták ki. Szakmai rehabilitációja már az 1970–80-as években megtörtént, műveit az elmúlt évtizedekben, függetlenül a politikai rehabilitáció ügyétől, újra kiadták. Erről Glatz Ferenc elnök, Kosáry Domokos az MTA volt elnöke és a jogi szakvéleményt készítő Király Tibor akadémikus a fentiek szellemében több alkalommal nyilatkozott.”³⁸

Bár ennek a konferenciának Glatz Ferenc egy újraközölt tanulmányának bevezetőjén kívül³⁹ sehöl nem találtam a nyomát, Hóman halálának 50. évfordulóján, 2001 júniusában az MTA Történettudományi Bizottsága – annak elnöke, Székely György javaslatára – valóban megemlékezett Hóman munkásságáról. (Nyilván erre célzott az előbbi MTA-hír is.) A meghívott előadók – Báthory Zoltán, Kapronczay Károly, Kónya Sándor, Kovács László, Kristó Gyula, Szögi László, Zinner Tibor és e sorok szerzője – Hóman életútját és tudományos teljesítményét értékelték, ám a referátumokat a bizottság tagjainak egy része meg sem hallgatta. Többen ugyanis – Hajdu Tibor, Litván György, L. Nagy Zsuzsa, Pach Zsigmond Pál és Sipos Péter – már azok megtartása előtt távoztak a teremből. Mint kifejtették, így tiltakoznak az ellen, hogy a „Hóman-kérdés” egy akadémiai testület ülésének témája lehet. A kivonulókat éles kritikával illető Székely György ellenben úgy vélte, a felszólalók a korábbinál „árnyaltabb (össz)képet alakítottak ki Hómanról. Háborús felelősségét nem lehet vitatni, de néppellenes bűnökkel nem lehet meg-alapozottan vádolni. A népbíróság ítéletét nem bírálhatják felül”, mivel az később történt, mint MTA-ból való kizárása – utóbbi ezért nem minősíthető mellék-büntetésnek.⁴⁰

Ezután 2015-ben, a háborús büntettek alóli felmentése után került ismét szóba Hóman akadémiai tagságának kérdése, az MTA azonban elzárkózott ennek tárgyalásától.⁴¹ Ezért Varga István ügyvéd, korábbi országgyűlési képviselő 2016 januárjában – Hóman oldalági rokona nevében – pert indított az Akadémia ellen,

³⁷ Ez valójában nem így volt, az MTA több mint fél esztendővel a népbíróági ítélet előtt zárta ki a tagjai sorából Hómant, amikor még szó sem volt népbíróági peréről.

³⁸ Az MTA közleménye, Élet és Irodalom 2001. november 16.

³⁹ GLATZ 2010. A dolgozat a „Hóman–Szekfü” 1990-es előszavának újbóli kiadása, amelyhez rövid bevezetőt írt Glatz. Ebben szerepel: „2001. április 11-én a Magyar Tudományos Akadémia dísztermében Hóman-emlékülést rendeztünk, amely a neves középkorkutató tudományos rehabilitációját véglegesítette” (467). Mint jeleztem, a konferenciáról – Glatzon és az MTA előbbi közleményén kívül – sehöl másutt nem számoltak be.

⁴⁰ KURCZ Béla, *Kegyeleti feltárás. Hóman-perék és -viták*, 168 Óra 2001. június 14., 23–24.

⁴¹ Erről példaképpen két tudósítás: *Hóman nem kell az Akadémiának sem*, Népszava 2015. július 17., 3; PILHÁL György, *Egy évig nem lesz téma Hóman Bálint*, Magyar Nemzet 2015. július 18., 6.

annak érdekében, hogy a tudós testület posztumusz fogadja vissza tagjai közé a neves középkorászt. A keresetet azonban a Fővárosi Ügyészség eljárási okokból – arra hivatkozva, hogy „Hóman távoli hozzátartozója nem jogosult ilyen pert indítani” – elutasította.⁴²

Mindeközben több kísérlet is történt Hóman Bálint népbíróági perének újratárgyalására,⁴³ amelyben az 1990-es évek közepétől ugyancsak kulcsszerepe volt Varga Istvánnak. 1993-ban Hóman távoli rokona, Perényi Ottó nyújtott be felülvizsgálati kérelmet, amelyet a Legfelsőbb Bíróság 1994 októberében érdemi vizsgálat nélkül – mint jogosulatlantól származót – elutasított. Egy hónappal később a Kanadában élő ifj. Hóman Bálint Bócz Endre fővárosi főügyészhez terjesztett elő kérelmet édesapja felmentése érdekében, s Bánáti Jánost bízta meg jogi képviselésével. A kérelmező betegsége miatt azonban hosszú ideig húzódott az ügy, míg végül 2001 novemberében a Fővárosi Bíróság ennek a beadványnak sem adott helyt, mivel ifj. Hóman többszöri megkeresésre sem tett eleget az eljáráshoz megkívánt formai követelményeknek és pontosításoknak, ezért kérelmét nem tekintették a semmisség megállapítására vagy a felülvizsgálatra irányulónak.

1995. november 28-án Varga István MDF-es képviselőként intézett azonnali kérdést Vastagh Pál szocialista igazságügyi miniszterhez, *Hol nyugszanak Hóman Bálint hamvai?* címmel. „Talán nem kellene-e a Magyar Tudományos Akadémiának rehabilitálni Hóman Bálintot – érdeklődött Varga –, s talán nem kellene-e ezzel a törvénytelen perrel foglalkozni?” Glatz Ferenc szavaira utalva kijelentette: Hómannak „egyetlenegy pechje volt [...], hogy amikor Bárdossy László hadat üzent, ő azon a kormányülésen ott volt [...]. Tehát, miniszter úr, kérdésem az, hogy esetleg sor kerülhet-e a kiemelkedő miniszter és tudós rehabilitálására; illetve ennyi év után mikor találjuk meg Hóman Bálint hamvait [...]?”

Vastagh Pál nem adott „egyértelmű választ [...], hogy vajon Hóman Bálintot hol temették el. Feltételezhetően a váci rabtemetőben nyugszik, de ezt büntetés-végrehajtási hivatalos okirattal nem tudom alátámasztani.” Emellett kifejtette, hogy ez „az ügy már felvetődött 1989-ben, felvetődött 1991-ben, és felvetődött '90-ben, a szabad választások előtt és közvetlenül utána is”. Hozzátette, hogy ifj. Hóman Bálint már 1991 őszén Antall Józsefhez fordult, édesapja rehabilitálását kérve. „Az ezzel kapcsolatban kialakult igazságügyi minisztériumi álláspont – amelyet hivatali elődöm október 31-én küldött át a miniszterelnök úrnak – ezt nem találta megalapozottnak.” A népbíróság ítéletét „a szabad választásokat követően megtörtént felülvizsgálatok során a Legfelsőbb Bíróság nem vonta kétségbe,

⁴² Többek között lásd Győr Ágnes, *Per Hóman akadémiai tagságáért*, Magyar Nemzet 2015. december 30., 2; CZENE Gábor, *Ma perbe fogják az Akadémiát*, Népszabadság 2016. január 25., 3; *Per Hóman Bálint akadémiai tagságáért*, Népszava 2016. április 13. 2; *Most mellékes, nyilas volt-e*, Népszava 2016. június 10. 5 (az idézet e cikkből származik).

⁴³ Ezeket a jogi kísérleteket – eltérő következtetésekkel – elemzi Dr. VINCZE Bálint: *Hóman Bálint igazsága messze fénylik*, Kapu 2015/6–7., 76–80; GELLÉRT Ádám, *A népbíróági jog hálójában. Perújítási eljárás Hóman Bálint ügyében*, MTA Law Working Papers 2016/5.

és nem tartotta indokoltnak, hogy törvényességi óvást emeljen, sem a Legfelsőbb Bíróság, sem a legfőbb ügyész”. Hozzátette: „Nyilvánvalóan a jogrendszerbe később beépült felülvizsgálati kérelem intézményével élhet ifjabb Hóman Bálint – mint ahogy ilyen felülvizsgálati kérelmet elő is terjesztettek, de nem az arra jogosultak, és ezt a Legfelsőbb Bíróság nem hagyta jóvá, nem foglalkozott vele 1994-ben.”

A felülvizsgálati kérelem beterjesztésének megalapozottságát illetően beszereztem a legfőbb ügyész úr álláspontját és véleményét. Ő nem tartja megalapozottnak, hogy a felülvizsgálati kérelem törvény szabta feltételei között felülvizsgálati kérelem ez esetben benyújtható.” Vastagh Pál így összegezte mondandóját: „valószínűleg Hóman Bálint is osztozik azoknak a XX. századi tragikus politikusoknak a sorsában; akiknek külön kell választani tudományos munkásságát – azt az arra hivatottaknak értékelni kell –, és külön kell választani politikai tevékenységét, amelyet a történelem megítélt”. Varga István nem fogadta el a miniszter választát, és közölte: „ugyanolyan koncepció, törvénytelen ítélet volt ez, mint a többi”, ezért „valamilyen formában be kellene nyújtani felülvizsgálati kérelmet, természetesen a jogosultnak”.⁴⁴

2000. június 20-án Varga István immár MDF-es párttársához, Dávid Ibolya igazságügy-miniszterhez intézett újból azonnali kérdést – annak 1995-ös előzményét is megemlítve –, *Mikor kerül sor Hóman Bálint rehabilitálására és méltó eltemetésére?* címmel. A millennium évében – hangsúlyozta Varga – „elérhetnénk végre [...], hogy megtalálják Hóman Bálint sírját”. Dávid Ibolya biztosította őt, hogy: „1999-ben személyes döntéssel megbízást adtam az Igazságügyi Orvosszakértői Intézetnek az 1945 és 1962 közötti években bizonytalan körülmények között elhunyt és eltemetett személyek földi maradványainak felkutatására”. Az így alakult kutatócsoport első feladata a váci rabtemető feltárása volt. Ennek a „kegyeleti régészeti feltárása az idén május 29-étől június 17. napjáig folyt, és közel száz ember csontmaradványának kihantolása történt meg. A napokban pedig elkezdődött az előkerült csontmaradványok személyre szóló beazonosítása is. A rehabilitációval kapcsolatban az utókor azonban már törlesztett valamit az adósságból.”⁴⁵

Varga megköszönte Dávid Ibolya tájékoztatását, és javasolta: „ha sikerülne a sírhelyét megtalálni, illetve sikerülne rehabilitálni, akkor már csak egyetlenegy lépés lenne hátra, és azt hiszem, nagyon könnyű dolga lenne a Magyar Tudományos Akadémia elnökének, Glatz Ferencnek, hisz ő nagyon szépen írt még az átkos időkben is Hóman Bálintról. Azt hiszem, nincs akadálya annak, hogy Glatz elnök úr segítségével a Magyar Tudományos Akadémia végre tagjai sorába visszafogadja.”⁴⁶

⁴⁴ Lásd e kötetben: 518; és a parlamenti jegyzőkönyvek hálózati verzióját: <http://www.parlament.hu/naplo35/132/1320175.htm>; <http://www.parlament.hu/naplo35/132/1320177.htm>; <http://www.parlament.hu/naplo35/132/1320179.htm>.

⁴⁵ Minderről lásd e kötetben Susa Éva tanulmányát.

⁴⁶ Lásd e kötetben: 520; és a parlamenti jegyzőkönyvek hálózati verzióját: http://www.parlament.hu/orszaggyulesi-naplo-ciklusbeli-adatai?p_auth=0eqLGLQy&p_id=pairproxy_WAR_pairproxyportlet_

Hóman Bálint politikusként és ügyvédként lobbizott Hóman Bálint rehabilitációjáért. Ifj. Hóman Bálint 2006-os halála után azonban mindezt akadályozta, „hogy a hatályos eljárásjogi törvény rendkívüli perorvoslat benyújtását csak egyes ági rokon számára tette lehetővé”. Varga az alkotmányjogi bizottság tagjaként azonban elérte ennek módosítását, s a lex Vargaként ismertté vált 2013. évi LXXVIII. törvény lehetővé tette, hogy 2013. szeptember 7-én – Harmath Kálmán, Hóman távoli rokona segítségével – benyújthassa azt a perújítási indítványt, amely végül a Hóman háborús bűnösségét megállapító 1946-os népbírósi ítélet megsemmisítéséhez vezetett.⁴⁷ Mindez persze – sokak értelmezésével ellentétben – nem jelentette Hóman teljes politikai rehabilitálását, csak az 1946-os vádpontok alól mentette őt föl. Azonban már ezt a döntést is sokan, érveiket sokszor és hangosan ismételve kritizálták, így végül Hóman 2015 végére tervezett székesfehérvári szoborállítás – amelynek előzményeivel és következményeivel most nem foglalkozom – végül meghiúsult.

A 2015-ÖS ÚJRATÁRGYALÁS, ANNAK FŐ KÖVETKEZTETÉSEI ÉS KÖVETKEZMÉNYEI

2015. március 6-án a Fővárosi Törvényszék elsőfokú, jogerős döntésében bűncselekmény hiányában felmentette Hóman Bálintot a háborús bűntett alól, s egyben hatályon kívül helyezte az ellene 1946-ban meghozott népbírósi ítéleteket. Utóbbiak fő – a Népbírók Országos Tanácsának másodfokú határozatában már egyedüli – vádpontja az volt, hogy Hóman részt vett azon a rendkívüli minisztertanácsi ülésen, amely 1941. július 26-án, Hóman támogató szavazatával kimondta a hádiállapot beálltát a Szovjetunióval. Ezzel pedig „a háborúnak Magyarországra való kiterjedését vagy Magyarországnak a háborúba mind fokozottabb mértékben történt belesodródását vezető állásban kifejtett tevékenységével vagy magatartásával elősegítette”. Az 1946. augusztus 17-én kihirdetett határozat sem hagyott azonban kétséget afelől, hogy az elsőfokú végzést megerősítve nemcsak ezért ítélték szótöbbséggel, jogerősen életfogytiglani fegyházbüntetésre Hómant, hanem azért is, hogy – akárcsak Bárdossy László perének esetében – az egész Horthy-korszakot, annak kulturális politikáját megbélyegezzék.

„Háborús cél alatt pedig itt azt érti az Országos Tanács – hangzott az indoklásban –, hogy a vádlott egész politikai működését az az irányvonal határozta meg, amely Magyarország fejlődését, belső politikai, gazdasági és kulturális emelke-

INSTANCE_9xd2Wc9jP4z8&p_p_lifecycle=1&p_p_state=normal&p_p_mode=view&p_p_col_id=column-1&p_p_col_count=1&pairproxy_WAR_pairproxyportlet_INSTANCE_9xd2Wc9jP4z8_pairAction=%2Finternet%2Fcpql%2Ffogy_naplo.naplo_fadat_aktus%3Fp_ckl%3D36%26p_uln%3D151%26p_felsz%3D87%26p_felszig%3D94%26p_aktus%3D17.

⁴⁷ E folyamatokat alaposan bemutatta VINCZE, I. m.; GELLÉRT, I. m.; továbbá Varga István *Miért kezdem foglalkozni a Hóman-üggyel?* kezdetű, e kötetben olvasható emlékezése: 501–514.

dését, továbbá mindezek által determinált külpolitikáját nem a népi erők mind fokozottabb érvényesülésében, a politikai, gazdasági és szellemi elnyomás határozott ütemű felszámolásában, a szabadságjogok biztosításában, ezekkel párhuzamosan a nagyhatalmak felé való gravitálásban, hanem abban kereste, hogy évszázados és történelmi fejlődés által rég idejét múlta előjogokat fenntartsion, egészségtelenül konzerváljon olyan társadalmi berendezkedést, amelyen a fejlődés rég túlment és mindennek érdekében hozzákösse az ország sorsát a világ népei ellen merényletre készülő tengelyhatalmakhoz.⁴⁸

Eltekintve attól, hogy az erős szociális érzékkel rendelkező Hóman nem kívánta a „népi erők” érvényesülésének akadályozását és a társadalmi berendezkedés konzerválását – ellenkezőleg: a paraszti és részben a munkás tehetségek középosztályba emelését sürgette –, az ország „determinált külpolitikája” sem elsősorban miatta vagy a korszak kormányai más tagjainak kívánságára alakult 1941 nyaráig úgy, ahogy. Hanem elsősorban a alábbiak miatt:

1) A trianoni békekötés utáni magyar közhangulat a szélsőjobbtól a szélsőbalig a szerződés valamilyen korrekcióját követelte, így a revízió, társadalmi nyomásra is, az 1920-as évek végére nyíltan hirdetett kormányzati törekvéssé vált.

2) Ehhez viszont az 1930-as évek végétől már kizárólag az Olasz Királyság és az annál nemzetközi téren sokkalta erősebb Német Birodalom nyújthatott – és végül adott is – segítséget.

3) Akkoriban, amikor már az összes környező ország – beleértve a Szovjetuniót is – szövetségese volt a Német Birodalomnak, az az ellen egyedül fellépő Jugoszlávia pedig 1941. április 10-én megszűnt létezni, Magyarország geopolitikai helyzete nem tette lehetővé a különutas politikát. Annál inkább sem, mert hagyományosan, külpolitikai, gazdasági és kulturális szempontból is a német nyelvterülethez kötődött a leginkább.

Ezt a korabeli politikai vezetés, Hómannal együtt, így látta. Teleki Pál 1941. április 3-i öngyilkosságában is döntő szerepet játszott, hogy képtelen volt feloldani azt az ellentmondást, amely a Jugoszláviával nemrég kötött örökbarátsági szerződés betartása, a nemzetiszocialista Németországtól való távolságtartás, illetve a magyar társadalom szinte egésze által várt délvidéki revíziós igények kielégítése között feszült.

Hóman Bálint már a harmincas évek második felében és a negyvenes évek elején is úgy képviselte a kényszerűnek érzett németbarátságot, hogy az semmiképpen se befolyásolja Magyarország belpolitikai függetlenségét. A nemzetiszocialista berendezkedést ugyanis maga is élesen elítélte, ám a szovjetrendszer még annál is veszélyesebbnek vélte. Azt gondolta, hogy az 1939 őszére a két nagyhatalom harpófogójába került Magyarország csak a szovjet vagy a német szövetség közül választhat, s a kettő közül az utóbbit még mindig szerencsésebbnek tartotta. Ugyanakkor

a külpolitikai együttműködés fejében Magyarország belső önállóságának legalább részbeni megőrzésében bízott. Utólag ezért könnyű őt elítélni, a saját korában azonban ez legitim, bár – mint ma már, 1944. március 19-e következményeként tisztán látjuk – végsősoron eredménytelen törekvés volt.

Hómannak ehhez a gondolatmenetéhez kapcsolódott a Szovjetunió elleni hadba lépés támogatása is. 1941. június 26-án a magyar kormány tagjai egyébként kész helyzet elé kerültek, hiszen a katonai válaszcsepásról és a hadiállapot beállításának kimondásáról azt követően kellett egy rendkívüli minisztertanácson szavazniuk, hogy Horthy Miklós – államfői jogával élve – már határozott erről. A kabinet végül kisebb vita után osztozott a felelősségben, és jóváhagyta a kormányzó döntését. Mindezt annak tudatában tette, hogy a honvédelmi miniszter úgy tájékoztatta a minisztereket, hogy szovjet repülők provokálatlan támadást hajtottak végre egy magyar gyorsvonat és Kassa városa ellen. Mint ma már tudjuk: az előbbi akciót bizonyíthatóan, a kassai bombázást pedig valószínűleg – esetleg eltévedt – szovjet gépek hajtották végre.

Mivel – miként azt Hóman perének 2015-ös újratárgyalásakor az ügyész, a védő és a bíró is kifejtette – háborús bűntettet csak szándékosan lehet elkövetni, Hóman 1946-os elítélése jogellenes volt. A szándékosságot ugyanis Hóman és mások esetében sem lehet megállapítani. A Szovjetunió elleni német hadjárat június 22-i megindulása után ugyanis a kormánytagok Bárdossy László észszerű taktikáját követték. Ennek lényege az volt, hogy a diplomáciai viszony Szovjetunióval való – német nyomásra történt – megszakítása (június 23.) után sem szükséges belépni a háborúba, s lehetőleg nem hadviselő félként kell megőrizni az ország fegyveres erejét, amely amúgy sem készült még föl komolyabb hadműveletekre. Egyedül Bartha Károly honvédelmi miniszter osztotta a honvéd vezérkar főnökének, Werth Henriknek a véleményét, miszerint Magyarországnak a németek oldalán azonnal be kell kapcsolódnia a harcokba.

Bár német katonai vezetők többször is jelezték, hogy szívesen vennék Magyarország részvételét a hadjáratban, a magyar kormány kizárólag a határozott német politikai kívánságnak lett volna hajlandó engedni. A magyar honvédség irányítói és a kabinet tagjai közötti ellentétet végül a kassai támadás oldotta föl. Kétségtelen, hogy a háborúba sodródásról hozott döntés Magyarország későbbi sorsára nézve végzetesnek bizonyult, ebben azonban elsősorban nem Hómant vagy a kabinet többi tagját, hanem a kormányzót terhelte felelősség. Az ő akaratával csak a kormány lemondásával lehetett volna szembeszegülni, ám Bárdossy – és minden bizonnyal a többi miniszter is – úgy vélte, hogy ez esetben olyanok kerülnének a helyükre, akik teljesen kiszolgáltatják a magyar haderőt a német szövetségeseknek.⁴⁹

Mindezek alapján a Hómant felmentő 2015-ös ítéletet – melyben a bíró hangsúlyozta, hogy a tényállás alapján döntött, s egyáltalán nem szeretne a történészi

⁴⁹ Minderről bővebben lásd e kötetben UJVÁRY Gábor, *Szakértői vélemény az ügyész, a védő és a bíróság kérdéseiről*: 537–609.

⁴⁸ A Népbírósgok Országos Tanácsának ítélete, 1946. augusztus 17., lásd e kötetben: 408–412.

vitákba beleszólni – senki sem vitatta, hiszen Hóman háborús büntette az 1946-os évekkel sem volt – ma pedig különösen nem – igazolható.

Ugyanakkor rögtön hallatszottak olyan hangok is, amelyek az 1946-os népbírósi eljárás okfejtésénél is tovább mentek Hóman megbélyegzésében. Közülük a legmarkánsabban Révész Sándor újságíró nyilvánított véleményt. Kijelentette, hogy „Hóman Bálintot a bíróság rehabilitálhatja, az élet soha. Tudniillik sokkal többet tett ő honfitársai haláláért, mint életéért.” Ezért szerinte Hóman becsületét „csak a náci birodalom, Hitler, a nyilasok és a tömeggyilkosok becsületével együtt lehet” visszaállítani. Révész Hómant a németbarátsága mellett antiszemita, „idegenellenes” nézetei miatt, illetve azért kárhoztatta, mert „a nyilasokkal bezárólag a legutolsó pillanatig mindenki mellé odaállt, aki kitártott Hitler mellett”.⁵⁰ Bizonyítékokkal nem alátámasztott, ám többek által osztott markáns minősítését mindenképpen árnyalni szükséges, hiszen – ahogy arra Kosáry Domokos számos alkalommal fölhevítette a figyelmet – már 1946-ban is hiba volt Hómant olyan tömeggyilkosokkal közösen emlegetni, akik valóban háborús bűnöket követtek el. Napjainkban ez még kevésbé indokolt.

Mint Révész cikkéből is kiderül, Hóman 1946-os népbírósi ítéletének hatályon kívül helyezése 2015–2016-ban komoly visszhangot kiváltó emlékezetpolitikai vitát eredményezett. Sajnos a disputa nem történettudományi, hanem inkább politikai szempontú volt. Nem érvek, hanem többnyire érzelmek, nem ellenőrizhető adatokon – levél-, kéziratári és más forrásokon – alapuló elemzések, hanem pártpolitikai szimpátiák szerinti, publicisztikai ízü állítások versengtek egymással. Az egyre kiterjedtebb szócsata nélkülözötte a historikus szakmájában megkövetelt szakszerűséget, jórészt csak az ellentétek kiélezésében érdekelt értelmiséget és a bal- és jobboldali „megmondó-embereket” foglalkoztatta.

Ezért is kapta föl a témát a politika. A népbírósi per felülvizsgálata és Hóman részbeni rehabilitálása, majd székesfehérvári szobra fölállításának a terve nem várt vihart kavart. Számos hazai újságíró és politikuson kívül több zsidó szervezet, sőt Barack Obama, az USA elnöke is tiltakozott Hóman emlékének ápolása, annak bármilyen megnyilvánulása ellen.⁵¹ Annyi eredménye mégiscsak lett ennek az áldatlan hercehurcának, hogy Magyarországon jelentősen megnőtt azok száma, akik ismerik Hóman nevét. Korábban ugyanis alig volt valaki, aki tudta volna, kicsoda ő, ám a média, az internetes fórumok – általában akaratukon kívül – sokat tettek azért, hogy a helyzet megváltozzon.

Jómagam a Hóman felmentését kimondó 2015-ös bírósági eljárás szakértőjeként s Hóman életútjának alapos ismerőjeként, szándékom ellenére keveredtem bele ebbe a napi sajtóban, a rádióban és a televízióban, valamint a különböző szakmai fórumokon zajló disputaáradatba. S bár hozzáértésemben senki sem kételkedett,

mégis többen, olykor szokatlan hévvel bíráltak amiatt, hogy Hómant méltatlanul, „tényfabulációt” alkalmazva védem; apológiát nyújtok, ahelyett, hogy az általa elkövetett cselekményeket határozottan elítélném.⁵² Mindezt gyakran olyan érvekkel tették, amelyek arról tanúskodtak, hogy Hóman pályafutását igencsak hézagosan ismerik. Kategorikus megbélyegzésük Hóman életútja mindössze néhány esztendejének egyoldalú értékelésén, kizárólag a zsidósággal kapcsolatos, általuk vélelmezett álláspontjának vizsgálatán alapult.⁵³ E leszűkített értelmezés azóta is makacsul tartja magát, Hóman ilyen látószögű megítélésére még 2018 márciusában is visszatért egy kutató.⁵⁴ A másik, főleg a szélsőjobboldali portálon olvasható végletes álláspont – amely olykor szintén alapvető ismeretek hiányában mutatja be Hóman politikai működését, s azt kiválónak, mindenben elfogadhatónak minősíti – éppilyen veszélyes.

Ungváry Krisztiánnal számos alkalommal vitakoztam Hóman Bálint életútjáról: a Heti Válasz párhuzamos interjújában (2015. szeptember 3.), az RTL Klub Baló György vezette műsorában (*Magyarul Balóval*, 2015. december 15.), a Károli Gáspár Református Egyetem történezhallgatói előtt (2016. április 27.) vagy éppen 2015. november 12-én a Magyar Tudományos Akadémia II. osztályának *Konzervatív társadalomtudósok politikai válaszútjai az 1930-as, 1940-es években* című konferenciáján.⁵⁵ 2016. február 4-én pedig az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézete rendezett *Hóman Bálint ügyében hozott 1946-os és 2015-ös ítéletek – történeti és jogi szempontok* címmel nagy érdeklődéssel kísért kerekasztal-beszélgetést, Hoffmann Tamás, Hollán Miklós, Ungváry Krisztián, Zinner Tibor és a sorok írójának részvételével.

A Hóman pályáját kizárólag vitathatatlan antiszemizmusa szempontjából értékelők érvei már az 1946-os, elsőfokú eljárásban is szerepeltek. Arra senki sem emlékeztetett, hogy Hóman olyan gimnáziumba járt, ahol – az osztályában is – többségben voltak az izraelita diákok, akik egyik vezetőjüként, mintegy osztálybizalmiként tartották őt számon. 1904-ben részt vett a jórészt zsidó művészekből álló, főleg Lukács György és Benedek Marcell – Hóman gimnáziumi padtársa és egyik legjobb barátja – ismeretségi köréből toborzott, a modern darabokat új

⁵² Legtöbbször nem a részletes szaktanulmányaimat, hanem következő dolgozataimat bírálták: UJVÁRY 2011a; UJVÁRY 2015; UJVÁRY 2016b.

⁵³ A publicisztikai csörtéket (többek között a HVG, a Magyar Idők, a Magyar Nemzet, a Napi Gazdaság, a Népszabadság és a Népszava hasábjain) itt nem említem. Sokkal érdekesebb és fontosabb ezeknél a különböző kiadványokban, szinte ugyanazzal a szöveggel megjelent értekezés: UNGVÁRY 2016. Lásd még GYÁNI 2016; KOVÁCS–UNGVÁRY 2016.

⁵⁴ Szapor Judit cikkeivel a hvg.hu-n vitakoztam: http://hvg.hu/kultura/20180313_Homan_Balint_mar_1933ban_jol_tudott_a_zsido_hallgatok_elleni_inzultusokrol; http://hvg.hu/kultura/20180327_Meg-egyszer_Homan_antiszemizmusarol_valaszaim; http://hvg.hu/kultura/20180321_homan_balintrol_maskent_veritas; http://www.veritasintezet.hu/images/2018/SzaporJuditnak_33.pdf.

⁵⁵ Utóbbi anyaga kötetben is megjelent: *Konzervatív gondolkodók a két világháború között*, szerk. PAPP Gábor, Kossuth, Budapest, 2016 (Ujváry Gábor: *Hóman Bálint és a konzervatív hagyomány* [UJVÁRY 2016a], illetve UNGVÁRY Krisztián: *Hóman Bálint és népbírósi pere* [252–287] – utóbbi tanulmány csaknem szó szerint megegyezik az 52. jegyzetben említettel: UNGVÁRY 2016).

⁵⁰ Révész Sándor, *Hóman becsülete*, Népszabadság 2015. március 7., 9.

⁵¹ Mindez számos lapban megjelent, lásd például Bíró Marianna, *Washingtoni nyomás, magyar tagadás*, Népszava 2016. január 29., 12.

felfogásban és közönségszervezési elvekkel játszó, mai szóhasználatnál élve „alternatív színház”, az 1908-ig fennálló Thália Társaság szervezésében. (A Thália Társaság tagjai között volt Bánóczi László, Hevesi Sándor, Kodály Zoltán és a később Balázs Bélaként ismertté vált Bauer Herbert is.)

Hóman az 1910-es években is számos zsidóval állt szoros kapcsolatban. Majd csak a sokak által „zsidóuralomnak” tartott tanácsköztársaság reakciójaként, 1919 után vált antiszemitává, oly sok, a zsidókkal szemben korábban teljesen toleráns és befogadó értelmiségi kortársához hasonlóan. Mindnyájan úgy hitték, hogy a gazdasági és a kulturális hatalom részbeni megszerzését követően a zsidóság 1919-ben a politikai hatalmat is megkaparintotta. A friss tapasztalatok és az ezek nyomán túltengő érzelmek miatt azt már nem mérlegelték, hogy a tanácsköztársaság vezetőinek többsége az internacionalizmus jegyében a saját hitét és a zsidóságot is megtagadta.

Hóman antiszemizmusa teljesen más volt, mint amit a holokauszt utáni ismereteink alapján e veszélyes eszméről gondolunk. Szándéka a magyar társadalom többsége által a gazdasági és a kulturális életben túlzottnak vélt zsidó befolyás *részbeni* visszaszorítására irányult, így nem sok köze volt a teljes kirekesztéshez vezető 1944-es – általa is kárhoztatott – zsidóüldözésekhez. A nemzetiszocialista fajelméletet amúgy is számos alkalommal bírálta. Antiszemizmusát ezért leginkább „szelektívnek” nevezném, amely az asszimiláció – nem a vallási, hanem a magyarsághoz való hasonulás – mélysége szempontjából ítélte meg az egyébként korántsem egységes, társadalmi, vallási és kulturális szempontból is erősen tagolt zsidóságot. Hóman ezért maga is óvott az általánosítástól.

Amúgy is ritkán, sohasem harsányan, így például a nyilasokat jellemző útszéli propaganda – és semmikor sem a német birodalmi faji törvények – szellemében szólt a zsidókérdésről. Nem gondolt erőszakos, súlyos jogfosztást jelentő megoldásra. Ugyanakkor vallotta, hogy a szerinte is szükséges szociálpolitikai intézkedések végrehajtása csak a nagy vagyonok részbeni megadóztatásával lehetséges. Mivel azokat a zsidók – társadalomtörténeti okokra visszavezethetően – lakosságon belüli arányszámukhoz mérten sokszorosan felülreprezentáltak birtokolták, a kisajátítás kétségtelenül érzékenyebben érintette volna őket, mint a keresztény nagytőkét. Hóman azonban a zsidó vagyonok teljes, 1944 tavaszán és nyarán bekövetkezett kisajátítására álmában sem gondolt. Elismerte a zsidók kiváló gazdasági képességeit, sőt kulturáltságuk magasabb fokát is, egyben kárhoztatta a magyarokat azért, mert nem mennek elegendő gazdasági pályára és nem fordítanak kellő figyelmet gyermekeik nevelésére és művelődésére.

Hóman már a harmincas évek közepétől szorgalmazta az egyetemeken és a főiskolákon a zsidók arányszámának csökkentését, amit részben az egyetemi ifjúsági egyesületek és a szélsőjobboldal nyomásának engedve, az állampolgári jogegyenlőséget sértve hajtott végre. A kiesett zsidók helyébe elsősorban a szegény sorsú, főleg paraszti tehetségeket kívánta beemelni a felsőoktatásba, majd a szerinte is

megújulásra érett középosztályba. Megszavazta az első és a második zsidótörvényt (1938, 1939) is: kormánypárti képviselőként és miniszterként aligha cselekedhetett volna másként. Mindkettőt a németeknek tett kényszerű engedménynek tartotta. Azt gondolta – megint csak tévesen és komoly sérelmeket okozva –, hogy ezzel a német igényeket kielégítik, illetve a kulturális területen az arányszámához képest erősen felülreprezentált zsidóság háttérbe szorításával (az esélyegyenlőség nevében) a keresztény értelmiséget hozhatják helyzetbe.

Ám ezt követően is következetesen képviselte, hogy a „zsidókérdést” csakis törvényes intézkedésekkel, a magyar gazdaság érdekeit mindig szem előtt tartva, nem drasztikusan és – 1938. márciusi, sokat idézett, és később részben méltatlanul a fejére olvasott szentesi beszéde szerint –, „nem bunkóval” szabad csak megoldani. E tekintetben mérsékelt jobboldali politikusnak számított. Esze ágában sem volt túlmenni a – kétségtelenül elítélendő – törvények szabta kereteken, hitt benne, hogy ezekkel a zsidóságot is megvédhetik a németek által 1942-től egyre erőszakosabban követelt, brutális intézkedésektől. Népbíróági perében is többen tanúskodtak amellet, hogy a zsidótörvényeket minisztersége után, a Nemzeti Múzeum és a Teleki Intézet elnökeként a lehető legenyhébben hajtotta végre az irányítása alatt álló intézményekben. 1944 tavaszán és korá nyarán pedig sikerrel kezdeményezte számos zsidó tudós és művész mentesítését. A deportáltak sorsáról szóló híreket – mint már szóltam róla – nem is hitte el és teljesen irracionálisnak vélte: az auschwitzi jegyzőkönyvek valóságában komolyan kételkedett.

Az 1944. március 19-i megszállás azonban nem csak a zsidók helyzetében bekövetkező változások, a gettósítás, majd a deportálás embertelensége miatt keserítette el. Mélyen csalódott a németekben, s addigi politikai pályáját minden bizonnyal önmagában is felülvizsgálta. Ezért, bár szerette a hatalmat, a felkínált kultuszminiszteri tárcát határozottan elutasította, s ő volt az egyetlen a szabadlábban maradt magyar politikusok közül, aki egy igen erélyes, kemény hangú levélben tiltakozott a megszállás miatt Edmund Veessenmayer teljhatalmú német birodalmi megbízottnál és követnél. Ezt a perében is enyhítő körülménynek vették, mint ahogy március 19-e utáni, mérséklő szerepét is. Erre Hóman 1945. május 20-án, még szabadlábban befejezett följegyzésében (*Magyarország szerepe a világháborúban*) – az igazságnak megfelelően – így emlékezett: „több ízben közbenjártam, mint képviselő s a magyar tudományos élet egyik vezető egyénisége, a német befolyásra kiadott sérelmes intézkedések módosítása, különösen a közigazgatási és egyházi sérelmek orvoslása, a zsidósággal szemben alkalmazott embertelen üldözési módszerek megszüntetése s a keresztény hitű, valamint a magyar tudomány, művészet, irodalom terén érdemeket szerzett zsidóknak mentesítése ügyében”.⁵⁶ Ugyancsak kulcsszerepe volt abban, hogy Székesfehérvár és Fejér megye 1944. április végén kinevezett szélsőjobboldal, végletesen antiszemita főispánját, Toldi

⁵⁶ HÓMAN Balint, *Magyarország szerepe a világháborúban*, Bad Aussee, 1945, Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Analekta 12:369.

Árpádot – négy és fél hónapnyi, áldatlan tevékenysége után – megfosszák tisztességétől.

Hómannak a kirívó túlkapások elleni ténykedése egyértelműen pozitívan értékelendő. Ugyanakkor kétségtelen, hogy székesfehérvári mandátumának megtartása – az általa is elítélt német megszállás, sőt a nyilas hatalomátvétel után is – óriási politikai tévedés volt. Még akkor is, ha a parlament munkájában alig vett részt, ritka felszólalásaiban fölhevítve a figyelmet a túlkapásokra, amelyeket igyekezett megakadályozni. Bár tekintélyét és széleskörű összeköttetéseit jó célok szolgálatába állította, 1944 márciusának, majd különösen októberének közepétől mégiscsak olyasmire adta a nevét, amiről egyébként részben maga is irtózott. Végzetes ballépését – mint 1946-os fellebbezése bizonyítja – maga is belátta.

Tanulmányom végén Hóman népbírói ítéletének sikeres megsemmisítése, illetve akadémiai tagságának eredménytelen visszaállítási kísérletei kapcsán – nem is annyira történészként, mint inkább ezen események kortárs megfigyelőjeként – néhány elgondolkodtató jelenségre utalnék, több alkalommal és jó néhány fórumon hangoztatott véleményemet röviden ismertetve.

1. Rendkívül veszélyesnek látszik a 2015–2016-os – és bár erre már nem tértem ki, az azóta is folytatódó – Hóman-vita szellemi igénytelensége, az abban mindkét oldal szélsőségei részéről megnyilvánuló fekete-fehér szemlélet és ábrázolásmód, amelyet sajnos nemcsak a publicisták többsége, hanem néhány történész is képvisel. Rendszerint politikai szimpátiák alapján, a mai elvárásokat a múltba visszavetítve – vagy éppen fordítva: a múlt normáit a mába helyezve –, irigylendő magabiztossággal, néha az alapvető tényeket sem ismerve ítélezkének egy csaknem hét évtizede elhunyt személyiség fölött. Oly módon, hogy annak életútját nem a saját korának adottságai és feltételrendszere alapján, hanem napjaink politikai korrektségének normáit – illetve azok ellentétéjeként: azokat mindenben tagadva, 1930-as évekbeli eszmerendszereket – követve vizsgálják, és így osztják fellebbezhetetlennek vélt „igazságait”, s még olyan is előfordul, hogy a vizsgált személy vélt vagy valós véleményét az őt kutató történész véleményével azonosítják.

2. Több, neves történészhez hasonlóan úgy gondolom, Hóman Bálint munkássága továbbra sem kerülhető meg, és megérdemli a tudományos jóváértékelést. Ez azonban nem mosható össze politikai rehabilitációjával, amit mindig is kérdésesnek tartottam. Az a paradox helyzet állt elő, hogy az utóbbi – legalábbis részben – bekövetkezett, az előbbi viszont még várat magára.

3. Nehéz tehát megmagyarázni, hogy az MTA – politikai, nem pedig tudományos érvek alapján – nem vette vissza a tagjai sorába Hóman Bálintot. Még azután sem, miután 2015-ben a bíróság a háborús bűnösségét kimondó 1946-os népbírói ítéletet felülbírálta. Hómannál nagyságrendekkel szerényebb tudományos munkásságot felmutató, a pártállami rendszer fenntartásában viszont elévülhetetlen érdemeket szerző – és a jobboldali Hómannál jóval elkötelezet-

tebben és szélsőségebben, ám a baloldalon politizáló – akadémiai tagok (mint például Andics Erzsébet, Fogarasi Béla, Molnár Erik, Nemes Dezső, Révai József, Rudas László) esetében nem ugyanazt a mérlegelési szempontrendszert alkalmazták, mint Hómannál, akinek vitatható módon történt kizárásához továbbra is ragaszkodnak. Pedig itt csak néhány példát említettem. (Azt már tényleg csak zárójelben jegyzem meg, hogy Gerő Ernőt sem távolították el a testületből, csak „szünetel” a tagsága. A Hómanhoz hasonló kiváló tudósak, Lukács Györgynek pedig – az előzőekhez hasonlóan – szintén tagadhatatlanul megvolt a felelőssége egy embertelen és milliókat halálba küldő ideológia megalapozásában és védelmében.) Mindezzel nem azt akarom szorgalmazni, hogy nevezettektől, jóval a haláluk után, meg kellene vonni a tagságot, hiszen az is jól jellemzi az 1947–1948 utáni évtizedeket, hogy kiket juttattak ilyen pozícióba. Pusztán azt szeretném megállapítani, hogy a tudósi és politikusi tevékenység összefonódó, bonyolult kérdéseiről való ítékezés mindenki esetében azonos szabályrendszerrel alkalmazandó, s Hómannak tudományos érdemei (és nyilván nem politikusi működése) okán az Akadémia tagjai között lenne a helye.

4. A Hóman-szobor felállítása körüli élénk szócsaták, végül az avatás megakadályozása óhatatlanul és szétválaszthatatlanul ezerféle múltbéli és napi politikai kérdéssel, érzelmi töltettel átitatódott át. Azt gondolom, hogy minden közösségnek megvan a joga, hogy emlékezzen azokra, akiket tisztel (kivéve, ha elvetemült köztörvényes vagy politikai bűnözőkről, illetve ha úgy tetszik, háborús bűnösökről van szó). Hóman székesfehérvári szoborállítását ezért helyeseltam, hiszen tudom, hogy rendkívül sokat tett az 1930-as években az ekkoriban leggyorsabban fejlődő vidéki magyar városért. Annak eljárási módja viszont átgondolatlan volt, azért véltem szerencsétlennek, mivel a szobor nem közadakozásból készült és „rossz időben és rossz helyen” kívánták fölavatni.

Bizonyos, hogy sok más történelmi személyiséghez hasonlóan Hóman Bálint megítélése is tisztulni fog a jövőben. Hiszen mint Hóman maga mondta: „Gyakran halljuk, hogy a történet a múlt politikája és a politika a jelen története.” Márpedig Hóman múltja még mindig túl közel van a jelen politikájához. Ám a „múlt politikáját [...] éppoly kevésbé szabad a jelen szemszögéből vizsgálnunk és értékelnünk, amint hogy az államférfi sem folyamosodhatik a történet folyamán gyakorta bevált, de ma már a körülmények változása miatt idejüket múlt politikai eszközök alkalmazásához”.⁵⁷

⁵⁷ HÓMAN Bálint, *Elnöki megnyitó beszéd*, Századok 1943/4–6., 152.

HÓMAN BÁLINT

A FORRÁSKÖZLÉSRŐL

Hóman Bálint 1946-os népbíróági perének – az 1946. március 18-a és 23-a között a Budapesti Népbíróságon lefolytatottnak, valamint 1946. augusztus 17-i, a Népbíróságok Országos Tanácsánál zajlott fellebbviteli tárgyalásának – iratai két helyen is fennmaradtak: Budapest Főváros Levéltárában (jelzete: Nb. 864/1946), illetve az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában, Kósa Kálmán „népellenes bűntette” aktáihoz csatolva (jelzete: TL, 3.1.9. V-98 692). Ez anynyiban jelentett segítséget, hogy a rosszul olvasható részeket a két, azonos szövegű forrás egymással történt összevetésével sikerült értelmezni. A szövegeket a mai helyesírás szabályai szerint közlöm, az elütéseket, a család- és a tulajdonnevek helytelen írásmódját, a rossz központosítást, néha a szöveg tagolását is ennek megfelelően javítottam. Mivel a tárgyalás során egy-egy problémára több alkalommal is kitértek, az ismétlések elkerülése érdekében a jegyzetekben számos alkalommal utalok – a vonatkozó jegyzetszámok megadásával – előre vagy vissza, olykor a per 2015. évi újratárgyalása során általam írt *Szakértői vélemény* e kötetben olvasható oldalszámaira is.

A jegyzetekben elsősorban a Hóman Bálintra és miniszteri működésére vonatkozó tényeket emelem ki, helyenként a fontosabb szakirodalomra is föl hívom a figyelmet. A széles körben ismert személyiségekről (Horthy Miklós, Adolf Hitler stb.) nem adok életrajzi adatokat, melyeket csak az első előfordulásnál tüntetek föl. Ha az érintettektől Hóman irathagyatékában – vagy más, általam ismert kéziratári dokumentumokban – érdemi, Hómannal folytatott levelezés maradt fenn, ennek jelzetét is megadom. Az életrajzoknál – akárcsak a többi jegyzet esetében – a kortárs lexikonok (almanachok) mellett felhasználtam a kortárs címtárakat (például a Vallás- és a Közoktatásügyi Minisztériummal kapcsolatban állók esetében a Hivatalos Értesítő), a különböző periodikák és napilapok, a minisztertanácsai jegyzőkönyvek, a Magyar Távirati Iroda és természetesen a szakirodalom adatait, illetve Kozák Péter kiváló vállalkozását, a *Névpontot* (nevpont.hu). Az MTA-tagok esetében nem jeleztem, hogy 1949-ben szinte valamennyiüket tanácskozó taggá minősítették vissza, majd – éppen Hóman, valamint Orsós József és József Ágost főherceg kivételével – 1989-ben visszaállították tagságukat.

A szorosan vett bírósági (és bírósági eljárás előtti, nyomozati-ügyészi) szövegek mellett/végén közlöm azokat a dokumentumokat is, amelyek a tárgyalás során hangsúlyosan előkerültek, és ezért az 1946-os eljárás során hivatkozták őket. A dokumentumokat a fennmaradt gyűjteményi sorrendben adom közre.

A FORRÁSKÖZLÉS JEGYZETEIBEN HASZNÁLT FORRÁSOK A RÖVIDÍTÉSEK ÉS JELZÉSEK

AA Auswärtiges Amt, Archiv (Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, Berlin)

BA Bundesarchiv, Berlin

BFL Budapest Főváros Levéltára

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Kmft. Kelt mint fent

MNL OL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

MTAKK Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára

MTI Magyar Távirati Iroda

OSZKK Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára

tc. törvénycikk

[...] szövegből kihagyott részlet jelzése

[!] hiányos írás (nyelvtanilag és/vagy stilisztikailag hibás részlet sajtó alá rendezői)

[szöveg] a jelzése

[szöveg] általam beiktatott kiegészítés, magyarázat

<szöveg> az eredeti forrásban törölt/kihúzott, de olvasható szöveg(rész)re

|: szöveg |: utólag betöltött szöveg az eredeti szövegben

[: szöveg:] utólag betöltött szöveg az eredeti szövegben

[: szöveg:] utólag betöltött szöveg az eredeti szövegben

[: szöveg:] utólag betöltött szöveg az eredeti szövegben

[: szöveg:] utólag betöltött szöveg az eredeti szövegben

[: szöveg:] utólag betöltött szöveg az eredeti szövegben

[: szöveg:] utólag betöltött szöveg az eredeti szövegben

[: szöveg:] utólag betöltött szöveg az eredeti szövegben

[: szöveg:] utólag betöltött szöveg az eredeti szövegben

[: szöveg:] utólag betöltött szöveg az eredeti szövegben

[: szöveg:] utólag betöltött szöveg az eredeti szövegben

[: szöveg:] utólag betöltött szöveg az eredeti szövegben

[: szöveg:] utólag betöltött szöveg az eredeti szövegben

[: szöveg:] utólag betöltött szöveg az eredeti szövegben

[: szöveg:] utólag betöltött szöveg az eredeti szövegben

[: szöveg:] utólag betöltött szöveg az eredeti szövegben

[: szöveg:] utólag betöltött szöveg az eredeti szövegben

[: szöveg:] utólag betöltött szöveg az eredeti szövegben

[: szöveg:] utólag betöltött szöveg az eredeti szövegben

[: szöveg:] utólag betöltött szöveg az eredeti szövegben

[: szöveg:] utólag betöltött szöveg az eredeti szövegben

[: szöveg:] utólag betöltött szöveg az eredeti szövegben

[TEMESVÁRI LÁSZLÓ ÉS ÁKOS MIKLÓS NYOMOZÓK JELENTÉSE A HÓMAN BÁLINT ELLEN INDÍTOTT NYOMOZÁS EREDMÉNYÉRŐL, 1945. NOVEMBER 29.]

Jelentés
Budapest, 1945. november 29.

Jelentem, hogy dr. Hóman Bálint ny. vallás és közoktatásügyi miniszter ügyében, aki háborús és népellenes bűncselekmények sorozatos elkövetésével gyanúsítható, a nyomozást az alábbiak megállapításával fejeztem be.

Dr. Hóman Bálint tudósak, történészek indult. Mint a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója került kapcsolatban [!] gróf Klebelsberg Kuno kultuszminiszterrel és az útján kapcsolódott be a politikába, amennyiben hűséges munkatársa, majd Klebelsberg halála után utódja lett a bársonyszékben. Nem vitatható, hogy ebben az időben jelentős kultúrmunkát végzett. Beállítottsága azonban már ezekben az években is kétségtelenül jobboldali, erre mutat belépése az Egyesült Keresztény Nemzeti Ligába.¹ Szükséges kitűzésű társadalmi egyesületeknek (Ex, ÉME, stb.)² Hóman nem volt tagja.

Miniszerségének első percétől kezdve tökéletesen Gömbös Gyula és annak politikája mellé áll, részt vesz a Nemzeti Munkaterv 95 pontjának megszövegezésében és különböző nemzetközi kultúregyezmények aláírása során már 1936-ban eljut Berlinbe is. Rust német közoktatási miniszteren³ kívül megismerkedik Hitlerrel és Göringgel. Tagadja, de az erre vonatkozó cikkei és beszédei pregnánsan igazolják, hogy már ebben az időben tetszik neki a náci rendszer, és bár az

¹ Hóman nem Klebelsberg közvetlen utódként lett miniszter. Klebelsberg lemondását követően 1931. augusztus 24-étől 1931. december 16-ig Ernst Sándor (rőla lásd a 211. jegyzetet), majd Hóman 1932. október 1-jei hivatalba lépéséig Karafiát Jenő (lásd a 213. jegyzetet) vezette a tárcát. Az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga 1919 decemberének végén alakult, fő célja az „önvédelem a szervezett keresztény és nemzeti akarat érvényesítésére”. Első elnöke Teleki Pál (1879–1941), ügyvezető elnöke a Liga arcultatát meghatározó Wolff Károly (1874–1936) volt. 1946 júniusában oszlatták fel. Bár Hóman hagyatékában és a szakirodalomban nincs nyoma annak, hogy Hóman tagja lett volna, 1945. november 27-i tanúvallomása szerint „körülbelül 1919 derekán” belépett az egyesületbe (lásd e kötetben: 226).

² Az Ex (Etelközi Szövetség) 1919-ben a Magyarországi Tanácsköztársaság idején a francia megszállás alatt álló Szegeden alakult titkos, szélsőjobboldali keresztény-nemzeti ellenforradalmi szervezet, amelybe számos vezető politikus belépett. Egyre jelentéktelenebbé válva a második világháború végéig működött. – Az ÉME (Ébredő Magyarok Egyesülete) 1918 decemberében jött létre, fő célja „a keresztény és magyar nemzeti közszellem felébresztése, a keresztény fajiség védelme úgy közgazdasági, kulturális, mint társadalmi téren”. 1923 nyarától – bár formailag az egész korszakban működött – egyre inkább háttérbe szorult.

³ Bernhard Rust (1883–1945) 1933–1934-ben a porosz kultuszminisztérium, 1934-től 1945-ig a Birodalmi Tudományos, Nevelési és Népművelési Minisztérium (röviden: Birodalmi Nevelésügyi Minisztérium – Reichsministerium für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung) vezetője. 1945. május 8-án öngyilkos lett.

egyezmény hatása alatt Magyarországon egyre jobban lábra kap a cseppet sem kulturális vonatkozású nemzetiszocialista propaganda és Hóman erről tud: nem tesz ellene semmit.

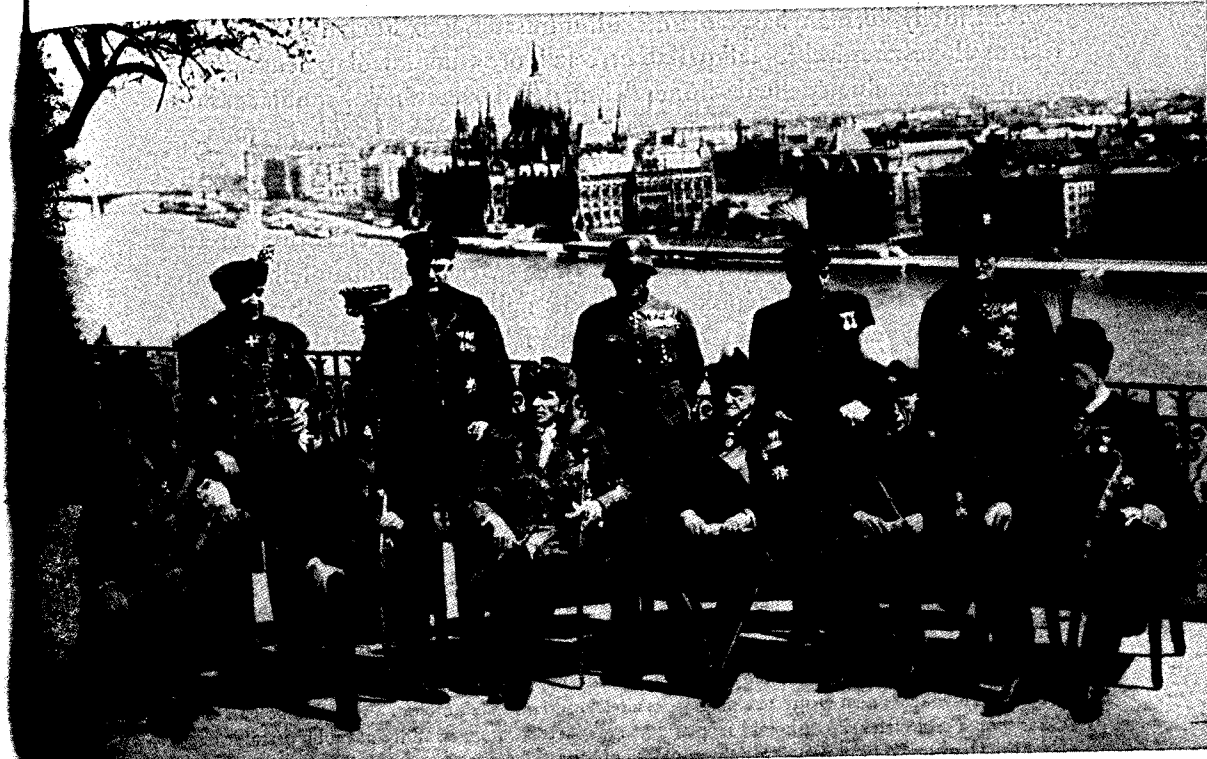
Gömbös után Darányi [Kálmán] kormányában is megtartja tarcáját. Kétségtelen, hogy mindenbe belelát, mindenről tud, saját vallomása szerint is bizalmasa Darányinak, aki egyébként közeli rokona.⁴ Ott van, amikor Darányi meghirdeti ominózus győri programját, aktíve részt vesz az első zsidótörvény meghozatalában⁵ és az ÁDOB,⁶ illetőleg Értelmiségi Kormánybiztosság,⁷ amelynek szerepe közismert, az ő kreációja. Mint ahogy annak vezetője, a hírhedt Kulcsár István⁸

⁴ Unokatestvére.
⁵ Hóman kétségkívül részt vett az első zsidótörvény (1938:XV. tc.) előkészítésében, annál is inkább, mivel annak intézkedései az ő tarcáját is komolyan érintették, s miniszterként nyilván véleményeznie kellett a törvényjavaslatot. Darányi Kálmán (1886–1939) miniszterelnök győri beszéde után egy nappal, 1938. március 6-án Szentesen (lásd a 80. jegyzetet), a – szónoklatának csak kis részét jelentő – „zsidókérdés” fejtegetésénél is beszélt arról, hogy „Nagy tévedés volna azt hinni, hogy erőszakos fellépéssel – mondjuk bunkóval – lehet ilyen kérdést megoldani. Erre azonban gondolni sem szabad, hiszen megvannak törvényes eszközeink ennek a kérdésnek a rendezésére.” Ugyanakkor az 1938-as első zsidótörvényt – bár sokan, megalapozatlanul és légből kapottan még mindig ezt a véleményt hangoztatják – nem Hóman, hanem Imrédy Béla (1891–1946; a törvényt már az ő miniszterelnöksége alatt fogadták el), Mikecz Ödön (1894–1965) igazságügy-miniszter, illetve Kovács Alajos (1877–1963) statisztikus fogalmazta. Bár többen azt állítják, hogy annak első változata a Hóman által 1938. február 25-én a minisztertanácsnak benyújtott „Beszámoló az értelmiségi munkanélküliség leküzdése érdekében megvalósítandó, valamint folyamatban lévő intézkedésekről”, ám Hóman 38 pontos javaslata semmiben sem előlegezte a zsidótörvényt. A kabinet ülésén annak 19. pontjával kapcsolatban Darányi Kálmán miniszterelnök javasolta, hogy „a jövőben közmunkákban, közszállításokban és az előbb említett egyéb kedvezményekben csak az részesülhet, aki igazolja, hogy bizonyos számú keresztény munkaerőt máris foglalkoztat vállalatában” (a minisztertanács ülés 37. napirendi pontja). Tehát elsősorban a zsidó kézben lévő vállalatoknál a keresztények száma növelésének szükségességéről, nem pedig valamiféle zsidókvóta megállapításáról döntöttek – és nem Hóman, hanem Darányi kérésére. A zsidótörvény parlamenti előadója sem Hóman, hanem vitéz Balogh Gábor volt. Rendkívül hosszú vitájához Hóman hozzá sem szólt.

⁶ Az ÁDOB – Állásalan Diplomások Országos Bizottsága – 1932-ben, Károlyi Gyula (1871–1947) kormányfősége alatt alakult Illés József (1871–1944) jogászprofesszor elnöklétével. Az 1938-ig működő intézmény fő célja az egyetemet vagy főiskolát végzettek álláshoz juttatása volt. Illés a budapesti tudományegyetem magántanára (1902–1914), a magyar alkotmány- és jogtörténet nyilvános rendkívüli (1914–1917), illetve nyilvános rendes tanára (1917–1942), 1922-től 1939-ig nemzetgyűlési majd országgyűlési képviselő volt.

⁷ Az Értelmiségi Munkanélküliség Ügyeinek m. kir. Kormánybiztossága – az 1937 májusától, a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1937. évi 4626., illetve 7864. sz. rendeletei alapján működő miniszteri biztosi pozíció kormánybiztossávvá változtatásával – a minisztertanács 1938. február 25-i ülésének döntése alapján jött létre (37. napirendi pont, azon belül a 8–10. pontok). Feladatairól az 1938. április 13-án kihirdetett 2323/1938. M. E. sz. rendelet határozott, amelyben egyetlen szó sem szerepel arról, hogy a szabályozás zsidóság ellen irányulna. A hivatal vezetője 1938-tól 1943-ig Kulcsár István (lásd a következő jegyzetet) volt, akit az 1938. november 16-i minisztertanács ülés határozata alapján vontak be a „zsidókérdésbeni tervbe vett intézkedések” teljesítésébe, mivel „szakszerű tapasztalatokat szerzett e téren” (6. napirendi pont), 1943. március 10-étől a német megszállásig Sztamoray János (?–?), majd 1944. március 27-étől ismét Kulcsár volt. 290 főnyi apparátusa 1941-re már 600-ra nőtt; így jelentősége a minisztériumokéval vetekedett. A hivatal tehát csak 1938 novemberétől – amikor Hóman nem is volt miniszter – foglalkozott a zsidótörvények végrehajtásának ellenőrzésével: mindebből pedig Hómannak nem sok beleszólása volt.

⁸ Kulcsár István dr. (1896–?), az értelmiségi munkanélküliség ügyeinek miniszteri, majd kormánybiztosa. 1919-től segédfogalmazóként, 1921-től miniszteri fogalmazóként, 1923-tól segédtitkárként, 1928-tól miniszteri titkárként, 1932-től miniszteri osztálytanácsosként, 1939-től miniszteri tanácsosként dolgo-

Az Imrédy-kormány a Sándor-palota teraszán, 1938. május 15-i esküdtete után – álló sor (balról jobbra): Reményi-Schneller Lajos pénzügyminiszter, Bornemisza Géza iparügyi miniszter, Rátz Jenő honvédelmi miniszter, Mikecz Ödön igazságügy-miniszter, Bárcziházi Bárczy István, a miniszterelnöki hivatal adminisztratív államtitkára; ülő sor (balról jobbra): Sztranyavszky Sándor földművelésügyi miniszter, Teleki Pál vallás- és közoktatásügyi miniszter, Imrédy Béla miniszterelnök, Kánya Kálmán külügyminiszter, Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter és Hóman Bálint tárcanélküli miniszter

is az ő kreatúrája. Hóman tagja a NEP ún. zsidóbizottságának, amely a párt szélsőjobboldali politikusaiból áll, és azon van, hogy ezt a kérdést ébren tartsa.⁹

zott a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban, ahol Klebelsberg Kunó, majd Karafiáth Jenő személyi titkára, az Elnöki B osztály (fegyelmi és ifjúsági, egyetemi munkatábor-ügyek) helyettes vezetője és a nemzetvédelmi ügyek előadója lett. 1937 májusától az értelmiségi munkanélküliség felszámolásával foglalkozó miniszteri, 1938 áprilisától kormánybiztos (az 2323/1938. M. E. sz. rendelet alapján). Feladata 1938 végétől elsősorban az 1938. évi XV., majd az 1939. évi IV. törvények (első és második zsidótörvények) végrehajtása volt. 1943. március 10-éig maradt hivatalában, de 1944. március 29-én ismét őt bízták ezekkel a teendőkkel. Kormánybiztosként az Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Önkéntes Nemzeti Munkatáborainak közigazgatási felügyeletét, továbbá a Nemzeti Önellátási Alap előadói tisztségét is ellátta. 1945-ben Argentínába menekült, a háború után Buenos Airesben élt. Távollétében népbírói vizsgálatot indítottak ellene.

⁹ A NEP (Nemzeti Egység Pártja) a röviden csak Egységes Pártnak nevezett kormánypárt átalakításával, a Gömbös-kormány alakulását közvetlenül követően, 1932. október 27-én jött létre, és ezen a néven 1939. március 7-ig működött. Jogutódja az 1945. február végéig (a magyar–német kézen maradt területeken az összeomlásig) tevékenykedő Magyar Élet Pártja (MÉP) lett. A párt „zsidóbizottságáról” lásd a 81. jegyzetet.

Az Imrédy-kormányban tárca nélküli miniszter és az Eucharisztikus Kongresszus előkészítésével foglalkozik,¹⁰ erre az időre vonatkozólag nem található olyan adat, amely népellenes bűncselekmény elkövetésének gyanúját támasztaná alá.

Imrédy bukása után belép Teleki kormányába is. Szélsőséges diákbizottság-nak ígéretet tesz a zsidó egyetemi hallgatók létszámának a numerus claususon belüli szigorítására és még a második zsidótörvény végrehajtási utasításának megszövegezése előtt oly intézkedést hoz, amely az egész sajtóban felháborodást vált ki. Nevezetesen: a középiskolai numerus nullust.¹¹ Vallomásában megpróbálja ezt a tényt elferdíteni és a közoktatás megfelelő rendelkezéseire hivatkozik, de az akkori lapok – amelyeknek támadásait nem tudta és nem is kísérelte meg cáfolni! – ékesen mutatják a kérdés lényegét.

¹⁰ Hóman 1938. május 14-étől július 11-ig volt tárca nélküli miniszter. A XXXIV. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszust a Szent István Emlékéumban, 1938. május 25-étől 29-ig Budapesten rendezték.

¹¹ A numerus claususról lásd a 299. jegyzetet. Hóman nem vezette be a numerus nullust, azaz a zsidó(nak minősített) diákok teljes kizárását a középiskolákból. A második zsidótörvény után, 1939 nyarán a középiskolák első évfolyamára felvehető zsidó diákok számát 6%-ra csökkentették. A kultuszminisztérium bizalmas utasításának alapszabálya szerint a maximum 40 fős osztályokba három zsidó tanulót lehetett felvenni. Négy budapesti gimnáziumban külön osztályokat létesítettek a zsidó és a zsidó származású(nak minősített) tanulóknak, ezáltal ezekben jóval a meghatározott arányszámon felül kaptak helyet izraeliták. (Lásd Hóman MTI-nek adott nyilatkozatát: MTI, Hírkiadás, 1939. június 26.) A rendelkezés nem érintette a magán- és a felekezeti gimnáziumokat, ahogyan a polgári iskolákat sem, a zsidó felekezeti iskolákban pedig lehetővé tették, hogy az addiginál több osztályt létesítsenek. Ugyancsak 1939-ben engedélyezte Hóman a pesti izraelita fiú- és leánygimnáziumokban az értelmiségi pályákról kizáruló zsidó fiatalok ipari szakmákra történő átképzését, ennek érdekében új fiú ipari középiskolai tagozat, illetve női ipari középiskola alapítását is. Kósa Kálmán (rőla lásd a 104. jegyzetet) 1946-os perében, március 23-án így vallott erről: „1939 nyarán Hóman Bálint hivatott és a legutóbbi minisztertanácsban történt megbeszélésre való hivatkozással olyan szolgálati utasítás elkészítésére adott rendelkezést, amelynek értelmében a bizonytalanságok megszüntetése céljából a gimnáziumok I. osztályába 6% zsidó tanuló vehető fel. Mint ügyosztályfőnök a statisztikai adatok összeállítására adtam utasítást, s mikor ezekből azt láttam, hogy egyes helyeken <főleg Budapesten> a zsidó tanulók száma az említett 6%-ot meghaladja, ezért az arányszám felemelésére, ill. Budapesten külön osztályok felállítására tettem javaslatot. Ezenkívül javasoltam, hogy Budapesten három leányiskolában arányszámra való tekintet nélkül vehessenek fel zsidó leánytanulókat, a Mária Terézia leánygimnáziumban pedig külön osztály nyitását. E javaslataimat a miniszter hosszabb megbeszélés után elfogadta és az utasítás így ment ki.” Hómannak a Kósa-perben tett március 18-i tanúvallomása szerint: „Jelentették nekem, hogy a középiskolák, főleg a budapesti középiskolák igazgatói külső nyomásra – tüntetéstől való félelem, sajtó és parlamenti megtámadástól való tartás stb. – zsidó tanulókat miniszteri rendelkezés nélkül nem mernek felvenni, és az egyetemekre megállapított arányszám érvényesítésére van kilyátás. Oly megoldásra van tehát szükség, hogy a miniszter lehetővé tegye a középiskolai oktatást a zsidó gyermekek részére. E megoldás mikéntjéről folytak nálam tárgyalások tisztviselőim-mel, s ekkor merült fel az a gondolat, hogy mivel az ország többi iskoláiban a zsidó tanulók létszáma a 6%-ot amúgy sem haladta meg, Miskolcon és Budapesten kivételes megoldás történjék. A megelőző évi statisztika szerint Miskolcon a 12%-os megoldás keresztülvihető volt, Budapesten azonban külön osztályokat kellett létesíteni a kizsoruult tanulók számára. Így azután e rendelkezéssel sikerült a megelőző évben a középiskolák első osztályába járt zsidó tanulók számának megfelelő zsidó kisdíák felvételét biztosítani. E megoldásnál Kósa Kálmán is segítségemre volt [...]”. (ÁBTL, 3.1.9. V-98 692, Kósa Kálmán, 7. és 25.) – A középiskolai numerus clausust végül nem hajtották szigorúan végre: 1939/40-ben 11,26%, s még Hóman miniszterségének utolsó évében, az 1941/42. tanévben is 8,53% volt a zsidó tanulók középiskolán belüli aránya.

Természetesen megszavazza az 1939. évi IV. tc.-et, a második zsidótörvényt. Utasításokat ad a kamarákban való végrehajtásra és – ez egyik legjellemzőbb gesztusa! – a tanárok vonalán történő végrehajtást Kultsár Istvánra bízva.

Ő hozza Balogh Lászlót a Nemzeti Múzeumból a filmgyekek élére,¹² de jegyzőkönyvében sajnálkozva mondja, hogy miután ezen a téren nem volt otthonos, nem tud a filmgyártás erőszakos irányításáról és azokról a túlkapásokról, amelyeket előzetes cenzúra, a gyártók, színészek, szűzsék, stb. kijelölésével a kultuszminisztérium elkövetett; hogy megfelelően a „korszellem” szolgálatába állítsa a filmet, mint a nemzetnevelés egyik legfontosabb eszközét és lehetőségét.

A Giornale d'Italia-ban megjelent nyilatkozatának jellegzetesen fasiszta mondatait egész egyszerűen letagadja, annak ellenére, hogy azt két budapesti napilap szó szerint közli.¹³ „Fordítási vagy értelmezési hiba” – mondja Hóman.

Mint a TESZ tagja, 1940-ben nagy serlegavató beszédet mond és Gömbös Gyula emlékét örökíti meg szavaiban, dicsérve politikáját és azt az irányt, amelyet Gömbös jelentett.¹⁴

A nyomozás során megkerült az a bizalmas pro memoria, amelyet „Rapszodikus gondolatok” cím alatt írt – kizárólag gróf Teleki Pál használatára. Jegyzőkönyve bőséges idézetet tartalmaz ebből az emlékiratból, amely a legpregnansabb bizonyítéka fenntartás nélkül németbarátságának. A legenyhébb politikai tanácsai közé tartozik, hogy még azokat a köztisztviselőket is el kell távolítani helyükről, akikhez a németbarátság | ellenzésének | gyanúja férhet.

Egyszakaszos – faji alapon konstruált – zsidótörvényt kíván, irányított gazdálkodást, sajtót, filmet, irodalmat és teljes kiállást a németek mellett, a szociáldemokrata szakszervezetek feloszlátását, stb. stb. Ezt az írást Telekinek nem sokkal a miniszterelnök berlini utazása előtt, mint mondja „emlékeztetőül” adta át.

¹² 1939-től a magyar állami filmgyártás ellenőrzése szigorodott. A forgatókönyveket az Országos Nemzeti Filmbizottságnak kellett leadni, amely a filmek támogatásának mértékéről is döntött. Balogh László (1898–1954) az 1940 májusában átszervezett bizottság – melynek elnöke ifj. Wlassics Gyula (1884–1962) lett – főtitkára volt. Ugyanekkor miniszteri osztálytanácsosként a kultuszminisztérium népművelési főosztályán belüli filmgyosztály vezetője lett. Ennek „magasabb felülvizsgálatát” ugyan-csak ifj. Wlassics Gyula – aki 1925-től 1945-ig volt helyettes államtitkár a minisztériumban – látta el. Balogh – Hóman főigazgatósa idején – könyvtári segédtitkárként, majd 1928-tól alkönyvtárnokként dolgozott a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárában. 1934-től a kultuszminisztériumban miniszteri segédtitkár, majd titkár, 1939-től osztálytanácsos.

¹³ Az MTI római híre szerint Hóman – többek között – a következőt mondta Giornale d'Italia budapesti tudósítójának, Francesco Giarizzónak: „Amikor nyolc évvel ezelőtt átvettém a kultuszárca a vezetését, elhatároztam, hogy a magyar közoktatásból kizárom a materialista, demokrata, liberális felfogást. Nézetem szerint az iskola feladata nemcsak az, hogy tanítson, hanem az is, hogy egészséges életfelfogást, magas erkölcsi színvonalat és nemzeti és szociális érettséget adjon az ifjúságnak. Az iskolaügyi reformja során a nevelő és alakító elvet tartottam szem előtt” (MTI Hírkadás, 1940. szeptember 16.). Lásd még e kötetben a Hóman-per újratárgyalása Szakértői véleménye bíróság kérdéseire adott válaszában 3. pontját: 594–597.

¹⁴ A TESZ (Társadalmi Egyesületek Szövetsége) valószínűleg 1919 decemberében jött létre és 1942 februárjáig működött a magyar nemzeti szellemű társadalmi szervezetek összefogására, mintegy azok csúciszerveként. Hóman a TESZ 1940. január 31-i vacsoráján mondta el a Gömbös Gyula emlékére alapított serleg avató beszédét: MTI Magyar Országos Tudósító, 1940. január 31.

Tagadja, hogy a Volksbund szervezkedését elősegítette volna, de kétségtelen, hogy azt megakadályozni nem igyekezett, bár jegyzőkönyvében kísérletet tesz arra a tornászmutatványra is, hogy eljárását, magatartását időnként németellenesnek tüntesse fel.¹⁵

Tudni sem akar arról, hogy köze lenne az egyetemi atrocitásokhoz, inkább letagadja azt is, hogy az ő direktívája alapján hozták volna a zsidó főiskolai hallgatók számára a „Kisegítő előképzést”, ahol közismerten súlyos bántalmazások történtek.¹⁶

Bárdossynak természetesen szintén kultuszminisztere. Számos hírlapi megnyilatkozása kétségtelenné teszi, hogy minden befolyásával a németek ügyét szolgálja. A Bárdossy-kabinet törvénytelen hadüzenetét megszavazza. Nem hajlandó elismerni, hogy ez a hadüzenet a legnagyobb mértékben szája íze szerint való volt, de azt elismeri, hogy Keresztes-Fischer Ferencnek kételyei voltak a tekintetben, hogy az ominózus csapi és kassai „orvtámadásokat” valóban szovjet-orosz repülők követték volna el. A törvénytelen és koronatanács közbeiktatása nélkül, puccsrúen történt hadba lépést helyesli¹⁷ és ettől a periódustól kezdve mindig és min-

¹⁵ A *Rapszodikus gondolatokat* Hóman Teleki Pál kérésére készítette és 1940. június végén adta át a miniszterelnöknek. Szövege csonkán maradt fenn – a tíz oldal mintegy fele hiányzik –, és az ún. Hóman-naplóban olvasható. Ez nem valódi napló, hanem Hóman fontosabb eseményekre reflektáló, 1940 márciusa és 1944 tavasza között keletkezett jegyzeteinek (az utolsó, „Saját használatra készült feljegyzés” a német megszállás előzményeit és következményeit elemzi), illetve néhány hozzá csatolt dokumentumnak (mint például a *Rapszodikus gondolatoknak*) a minden bizonnyal éppen az ellené lefolytatott eljárás előkészítése érdekében összeillesztett gyűjteménye. A „napló” több helyen is (ÁBTL, 4.1. A-742, Hóman Bálint naplója; BFL, XXV-1-a. Nb. 293/1946. 110. sorszám, Hóman Bálint iratai, naplójegyzetei, 7518–7521.) megtalálható – de mindenütt töredékesen; ugyanazok az oldalak maradnak ki belőle, Bencsik Zsuzsanna pedig – részben pontatlanul – a *Világosság* 1994/2. számában (58–71) tette közzé. A dokumentum nagy részét a perben is idézik. – A Volksbund (a teljes nevén: Volksbund der Deutschen in Ungarn – a Magyarországi Németek Népi Szövetsége) a nemzetiszocialista Német Birodalommal együttműködő magyarországi németek szervezete, amely az 1923-ban létrejött – 1933-tól mind jelentéktelenebbé váló – Magyarországi Német Népművelődési Egyesület (Ungarländischer Deutscher Volksbildungsverein) feladatait vette át és módosította. A Népművelődési Egyesületet az 1930-as évek elejétől öntudatosodó magyarországi németiség jelentős része már nem támogatta. A radikalizálódást jelezte, hogy az egyesületből kivált csoport 1936-ban megalapította a Népi Német Bajtársi Szövetséget (Volksdeutsche Kameradschaft), majd tulajdonképpen ebből hozták létre a Volksbundot 1938. november 26-án (alapszabályait csak 1939 áprilisában hagyták jóvá). A Volksbundot Franz Basch (Basch Ferenc, róla lásd a 103. jegyzetet) vezette; ám megalakulásában Huss Richárd (1885–1941) debreceni germanista professzornak is jelentős szerepe volt. A Volksbund 1940. augusztus 30-án vált a magyarországi németiség egyetlen legitim szervezetévé (lásd a 65. jegyzetet), és a Waffen-SS magyarországi toborzásaiban is közreműködött. Az Ideiglenes Kormány 1945. február 26-án föloszlatta, Magyarország magyar–német ellenőrzési területein 1945 áprilisáig működött. Bővebben lásd TILKOVSKY Lóránt, *Ez volt a Volksbund*, Kossuth, Budapest, 1978; Norbert SPANNENBERGER, *A magyarországi Volksbund Berlin és Budapest között, 1938–1944*, Lucidus, Budapest, 2005.

¹⁶ Az 1942.XIV. tc. kihirdetése már Hóman minisztersége után történt, nem a kultuszminisztérium kezdeményezésére született, „végrehajtásáról a honvédelmi miniszter az érdekelt miniszterekkel egyetértve” kellett hogy gondoskodjon. A törvény 4. §-a szerint: „A zsidókat a leventekötelezettség helyett a kisegítő szolgálatra való előképzés kötelezettsége terheli.” A leventekötelezettség pedig azon 12 és 21 év közötti fiatalokra vonatkozott, akik nem jártak már iskolába (1921:LIII. tc. a *testnevelésről*).

¹⁷ Keresztes-Fischer Ferenc (1881–1948) ügyvéd, politikus. 1921-től Baranya vármegye és Pécs, 1925-től egyben Somogy vármegye főispánja. 1931–1935 között belügyminiszter, 1936–1938-ban a Pénzügyminis-

denhol kiáll azért, hogy a magyarság minden erejét latba vesse a háborúban való részvétel során.

1941 végén benyújtja azt a törvényjavaslatát, amely az izr. vallásból, amely az 1895. évi XI. tc. alapján bevett hitfelekezet és így kultuszminiszteri támogatást kap, elismert hitfelekezetté csínl.¹⁸ Vallomásaiban bizonyos cinizmussal mondja, hogy az amúgy is jogfosztottá tett zsidóságtól csak így lehetett a költségvetésben szereplő támogatást jogszerűen megvonni. Az időben még rendületlenül hisz a német győzelemben.

Tagadja, hogy imádta a náciakat és olyan kísérletet próbált tenni, hogy vallomása során a germán fajt és a náci rendszert különválasztva, irántuk való imádatát a kitűnő germánságra és nem annak politikai rendszerére redukálja. Csak nagy vita után ismerte el a két fogalom – sajnálatos módon – azonos voltát.

1942-ben lemond a miniszteri tárcáról, mint mondja azért, hogy a tudománynak élhessen, de aki az akkori atmoszférát ismeri, tudja, hogy lemondására a kormányzó készítette, aki túlságosan németbarátnak és a németek támogatójának, szószólójának ismerte. Ilyen vonalon nem tesz beismerő vallomást.¹⁹

Hóman Bálint megválása a minisztériumtól, nem jelenti egyúttal elszakadását a politikától. Képviselői mandátumát megtartja, a MÉP életében élénken részt vesz. Időnként cikkeket ír választókerületének lapjában, ahol a legféltetlenebb háborús uszítást végzi és arról ír, hogy Magyarországnak kötelessége kivenni részét Európá háborújából a Szovjet ellen.

Központ elnöke, 1938-tól a német megszállásig ismét belügyminiszter. A Gestapo 1944. március 19-én letartóztatta, Mauthausenbe hurcolta. Két levele maradt fenn Hóman hagyatékában (OSZKK, Fond 15/838.). – Hóman részt vett azon a rendkívüli minisztertanácsi ülésen, amely 1941. július 26-án megállapította a hadiállapot beálltát a Szovjetunióval (nem pedig hadat üzent neki, mint a jelentés megállapítja), miután Horthy Miklós, az 1920. évi XVII. tc. 2. §-ában biztosított államfői jogával elve már határozott erről. A kabinet így osztozott a felelősségben, és jóváhagyta a kormányzó döntését. Mindezt annak tudatában tette, hogy úgy értesült: szovjet repülők provokálatlan támadást hajtottak végre egy magyar gyorsvonat és Kassa városa ellen. Mint ma már tudjuk: az előbbi akciót bizonyíthatóan, a kassai bombázást pedig valószínűleg (esetleg eltévedt) szovjet gépek hajtották végre. Az aktus – a jelentéssel ellentétben – törvényes volt. A koronatanács a Horthy-korszakban a kormányzó részvételével és elnöklésével tartott kormányülés volt.

¹⁸ Az 584. sz. – az addigi zsidótörvényekből következő – törvényjavaslatot 1941. december 5-én nyújtotta be Hóman. A képviselőház 1942. május 1-jén, a felsőház pedig június 9-én fogadta el, és 1942.VIII. törvénycikként, *Az izraelita vallásfelekezet jogállásának szabályozásáról* címmel jelent meg a Magyar Törvénytárban. Az 1. § szerint: „Az izraelita vallásról szóló 1895. XLII. [nem pedig XI., mint a szövegben tévesen szerepel] törvény cikk hatályát veszti. Az izraelita vallásfelekezet törvényesen elismert vallásfelekezetnek nyilváníttatik.” A tc. 2. §-a kimondta: „Az izraelita vallásfelekezetet, továbbá az izraelita vallásfelekezet, annak szerve vagy tagjai által fenntartott iskolát vagy más intézetet az állami vagy községi háztartás terhére támogatásban vagy segélyezésben részesíteni és az ilyen célra e törvény hatálybalépése előtt már előirányzott kiadásokat teljesíteni nem lehet.” Mint azonban Bacher-Bodrog Pálnak, az Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület ügyvezető elnökének (róla lásd a 166. jegyzetet) vallomásából kiderül, Hóman ennek ellenére is támogatta az egyesület 1939-ben, a Goldmark-teremben – a zsidótörvények miatt kényszerűségeiből – alapított színházát. Erről lásd a 397. jegyzetet.

¹⁹ Hóman nem Horthy Miklós készítette lemondására. Már 1941-től foglalkoztatta annak gondolata, melyet szívbetegsége, további tudományos ambíciói és a Kállay Miklóssal keletkezett konfliktusai csak erősítettek.

Ha ez vallomásából nem is világlik ki, bizalmas irataiból, levelezéséből látszik, hogy ott él, ágál a háttérben, kijavítja a MÉP programját, választmányi tag lesz a Gömbös Gyula Társaságban, stb.²⁰ Megy a maga útján, a szélső jobboldalon, a németbarátság jegyében.

1943-ban nem szerepel szembeötlő módon, de jellemző, hogy ennek az évnek a végén a MÉP szélső jobbszárnya tiltakozó emlékiratot szerkeszt a magyar bel- és külpolitika „balratolódása” ellen és Hóman Bálint az első aláírók között szerepel. Érdekes, hogy erről a különös dokumentumról csak már 1944. április 5-én, tehát a németek bevonulása után ír a Függetlenség, úgy említve a memorandum aláíróit, mint akik nagyon helyesen előre látták az eseményeket és becsületes lángolással követelték a „balratolódás” megakadályozását, aminek elmulasztása okozta a németek magyarországi bevonulását.²¹

Dr. Hóman Bálintnak kezében vannak azok a dokumentumok, amelyek a zsidók ügyét megvilágítják. Befut hozzá részletes jelentés Auschwitz és Birkenau rémségeiről. A dokumentum borítékjára ezt írja: „Nyilván a háború utáni németellenes propaganda számára készül.” Nem hiszi el a gázkamrák és egyéb német módszerek létezésének lehetőségét.²² És még mindig hirdeti, hogy a helyünk ott

²⁰ A Magyar Élet Pártja (MÉP) az 1939. március 7-e és 1945 tavasza között működő kormánypárt, a Nemzeti Egység Pártja jogutódja; Hóman is ennek volt a tagja. A német megszállás után a Sztójay-kormány egyik – abba hat minisztert delegáló – koalíciós pártja. 1944 októberétől egyes képviselői a Törvényhozók Nemzeti Szövetségének munkájában vettek részt, a Szálasi-kormányban három minisztere vállalt szerepet. A pártot az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. február 26-án feloszlatta, ám a nyilasok uralta országgrészek 1945 áprilisáig működött. – Gömbös Gyula emlékének ápolására 1937 októberében, a kormány valamennyi tagja – így Hóman – jelenlétében alapítottak egyesületet, amely rendezvények és emlékezők szervezése mellett országos gyűjtést indított a néhai miniszterelnök síremlékének elkészítésére. Ezt végül 1941 júniusában avatták föl a Kerepesi úti temetőben. A kriptát és a talapzatot Medgyaszay István (1877–1959) építész tervezte, a talapzaton állt ifj. Vastagh György (1868–1946) hét méter magas alkotása, egy távolba tekintő ősmagyar vitéz lovasszobra. A sírboltra a következő feliratot vésték: „Itt öröködik a haza hős és nagy fiának, Gömbös Gyulának örök álma fölött a honfoglaló örök magyar.” A Gömbös Gyula Társaságot 1945-ben betiltották, a síremléket 1946-ban lebombolták, Gömbös koporsóját másik parcellába helyezték.

²¹ Az emlékiratot először a Függetlenség közölte – Lukács Béla pártelnöknek történő átadását 1944 februárjára datálva –, a későbbiekben pedig leglényegesebb részei Kállay Miklós miniszterelnök emlékirataiban is megjelentek (ő tévesen 1943 októberére helyezte átnyújtásának az időpontját: KÁLLAY Miklós, *Magyarország miniszterelnöke voltam 1942–1944*, I., Európa–História, Budapest, 1991, 256–263). Bővebben lásd a Hóman-per újratárgyalása *Szakértői véleménye bíróság kérdésre adott válaszában* 9. pontját: 603–607.

²² Bacher-Bodróg Pál vallomása szerint az auschwitzi és a birkenauai táborok működéséről, a gázkamrákról, a krematóriumokról és a zsidók megsemmisítésének módjáról beszámoló első auschwitzi jegyzőkönyvet 1944 májusában vagy júniusában adta át Hómannak. A Ferenczy László csendőr alezredes perében tanúskodó Hóman kijelentette: „A Zsidó Tanácsnak az auschwitzi borzalmakról szóló memorandumát [valójában itt az auschwitzi jegyzőkönyvről gondolt Hóman] a Balaton mellett vettem kézhez, ahol éppen nyári szabadságomat töltöttem. Ebben a memorandumban az auschwitzi atrocitások és kegyetlenkedések voltak leírva. Amikor ezeket a kegyetlenségeket elolvastam, szabadságomat félbeszakítva tüstént felutaztam Budapestre, ahol előbb a hercegprímással [Serédi Jusztiniánnal] léptem érintkezésbe, majd pedig kihallgatáson jelentem meg a miniszterelnöknek [Sztójay Döménél].” Sztójayval július 7-e és 11-e között tárgyalt a jegyzőkönyvekben foglaltakról, illetve „zsidó közéleti személyiségek mentesítése ügyében”. (*Csendőrtiszt a Markóban*, szerk. MOLNÁR Judit, Scolar, Budapest, 2014, 179–180.)

van a harcoló németek mellett, a keresztény kultúra megmentéséért vívott háborúban.

Kezébe kerül a Zsidótanács kétségbeesett memoranduma Jaross belügyminiszterhez a deportálások ügyében. De más referátumokból is tudja, mi van folyamatban e téren. Hóman nem mozdul. Néhány régi tudós ügyében eljár a kormányzónál, de a túlkapasok ellen, 650 000 ember elhurcolása és megkínzása ügyében nem lázad fel benne a humanista.²³

A németek bevonulását szükségszerűnek találja, ez a hintapolitika következménye. Tiltakozik ugyan Veessenmayernél amiatt, hogy a magyar közigazgatást is németek veszik kézbe, de ezt a tiltakozását később enyhíti, majdnem visszavonja. A németek bevonulása után választókerületében égis magasztalja a németeket Toldi Árpád csendőrezredes főispáni beiktatásán és még ekkor, tehát 1944. május 12-én, annak ellenére, hogy látnia kell, hol tart a háború, helytállásról szónokol, amelynek során töretlenül ki kell venni részünket Európa harcából a Szovjet ellen.²⁴

²³ Lásd az előző jegyzetet. Hóman saját szavai és a perében tett tanúk vallomásai alapján számos zsidó tudós és művész mentesítésében járt el sikerrel. A 650 000 ember deportálásáról szóló rész erősen túloz. Az 1941. évi népszámláláskor – már a visszacsatolt területek lakosságát is figyelembe véve – a magyarországi zsidóság lélekszáma mintegy 800 000 fő volt. Ez 1944 márciusára 750 000 fő körülire csökkent, közülük a mai Magyarország területén mintegy 375 000-en éltek. Az 1944. május 14-én induló deportáló vonatok – összesen 147 szerelvény – csaknem 427 ezer embert szállítottak Auschwitz-Birkenaubá, melléjük további 5 szerelvényrel 15 011-et Strasshof an der Nordbahn vasútállomásra. Emellett július végén és augusztus elején további 3000 főt hurcoltak el Sárvárról, és szeptemberig a németek további kisebb – néhány fős – csoportokat vittek Auschwitz-Birkenaubá. A Zsidó Világkongresszus Magyarországi Képviselői Statisztikai Osztálya szerint 1945. december végén Magyarországon összesen 190 ezer zsidó élt. Egy 1945. júliusi összeírás megállapította, hogy a főváros kivételével a trianoni határokon belül 176 207 zsidót deportáltak, akik közül mindaddig 136 478 nem tért vissza (ebben a számban azonban a halottak mellett a kivándorlók is szerepeltek). A trianoni Magyarországon élt zsidóság – pontosabban: a „deportálásban meghaltak” – teljes veszteségét a hivatalos statisztika 220 ezerre tette. Bővebben: BOKOR Béla, *Magyarország háborús károsodása a II. világháborúban*, Statisztikai Szemle 1955. február, 183; BOTOS János, *A magyarországi zsidóság vagyonának sorsa 1938–1949*, VERITAS – Magyar Napló, Budapest, 2015.

²⁴ Edmund Veessenmayer (1904–1977) közgazdász, diplomata. 1938-tól a Külügyi Hivatalnak nevezett német külügyminisztérium (a továbbiakban külügyminisztérium) gazdasági szakértője, 1941-től 1943-ig szlovákiai és jugoszláviai különmegbízott. 1944. március 19-étől a Német Birodalom teljhatalmú magyarországi megbízottja és követe. 1949-ben 20 év fegyházra ítélték, 1951 végén szabadult. Hóman – Veessenmayer 1945. november 26-i tanúvallomásával szemben: lásd 215 – valószínűleg nem enyhítette vagy vonta vissza a német megszállással szembeni, 1944. március 27-én írt német nyelvű tiltakozását. (Ennek Veessenmayer vallomásán kívül semmi nyoma. 1946. március 20-án egyébként Veessenmayer már másként nyilatkozott Hóman leveléről, és annak visszavonását sem említette: lásd 349. Vö. BFL XXV-1-a. Nb. 293/1946. 110. sorszám, Hóman Bálint iratai, naplójegyzetei, 7556–7564.). Hóman levelének magyar fordítása a peranyagban is szerepel, lásd: 471–475. – Toldi Árpád (1898–?) nyugalmazott csendőrezredes, 1944. április 26-ától szeptember 16-áig Székesfehérvár és Fejér vármegye főispánja. A dühödt antiszemita, szélsőjobboldali főispán leváltásában Hómannak döntő szerepe volt. Toldi 1944 novemberétől a zsidó vagyonok kormánybiztosa, a „zsidó aranyvonat” parancsnoka volt. 1944 júliusából két levele maradt fenn Hóman hagyatékában, mindkettő a kettejük közötti, komoly ellentétől tanúskodik (OSZKK, Fond 15/1567.). Hóman a Toldi csendőrezredes Fejér megyei és székesfehérvári főispáni beiktatása alkalmából 1944. május 11-én (nem pedig 12-én) mondott beszédéről – amelyben egyáltalán nem magasztalta a németeket – bővebben lásd a Hóman-per újratárgyalása *Szakértői véleménye bíróság kérdésre adott válaszában* 9. pontját: 576–577. Lásd még OSZKK, Fond 15/97.

A Szálasi puccs után – Szálásinál történt „audiencia” után – megtartja mindkét tisztét: a Nemzeti Múzeum elnöke és a Teleki Intézet vezetője marad. Másodszor is jár Szálásinál, ennek részletei nem tisztázhatók.²⁵

Belép a Nemzeti Szövetségbe²⁶ és még Sopronban is részt vesz a nyilas parlament ülésein, valamint a Nemzeti Szövetség munkájában, bár vallomása során arra tesz kísérletet, hogy ezt a körülményt kedvező színben, tervszerű lépésként tüntesse fel.

Végül a Nemzeti Múzeum elnöki autóján menekül el az országból, amíg az amerikaiak őrízetbe veszik.²⁷

Dr. Hóman Bálint vallomása során állandóan arra tesz kísérletet, hogy szerepét jelentéktelenné tüntesse fel, befolyását eltagadja és szerepléséből kihagyja azokat a momentumokat, amelyek mindvégig töretlen németbarátságát, fasiszta beállítottságát és antiszemita beállítottságát mutatják. E terve csak azon bukik meg, hogy az aktához 147 (száznegyvenhét) számozott mellékletet csatolok, amelyek jóformán egytől egyig azt bizonyítják, hogy Hóman Bálint dr.-nál lelkesebb németbarát, fasiszta miniszter alig foglalt helyet akármelyik magyar kormányban is.

Magatartása a legnagyobb mértékben visszataszító. Vénasszonyos panaszkodása, kertelése, az a mód, ahogy a felelősségvállalás alól kibújni próbál, jellegzetes megvilágításba helyezik nem csak személyét, de rajta keresztül mindazokat

²⁵ A Magyar Nemzeti Múzeum – az 1922:XIX. törvénycikkkel alapított Országos Magyar Gyűjteményegyetem jogutódja – létrehozásáról az 1934:VIII. tc. döntött (nem tévesztendő össze a Nemzeti Múzeummal). Szervezetébe közgyűjtemények (a Magyar Királyi Országos Levéltár közös címébe foglalt Kormányhatósági Levéltár és Magyar Nemzeti Múzeumi Levéltár; az – akkor a Nemzeti Múzeumhoz tartozó – Országos Széchényi Könyvtár; az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum; a Magyar Történeti Múzeum közös címébe foglalt Régészeti-Történeti-Iparművészeti Gyűjtemények és Néprajzi Múzeum – tulajdonképpen az 1934 előtti Nemzeti Múzeum –; az Országos Természettudományi Múzeum), illetve egy hivatal (a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelősége) tartozott. Hóman miniszterként hivatalból volt az elnöke, de pozícióját lemondása után is megtartotta. – A Teleki Pál Tudományos Intézetet 1941. évi 8646 M.E. számú, 1941. december 6-án kiadott rendeletével létesítette a magyar kormány, egyik feladata a békeelőkészítő munkálatok tudományos megalapozása volt. Három tagintézménye volt: a budapesti székhelyű Államtudományi Intézet és a Magyar Történettudományi Intézet, illetve a kolozsvári székhelyű Erdélyi Tudományos Intézet. Első elnöke – 1945-ig – Hóman volt. Az intézetet 1948. február 14-ével szüntette meg a kormány, egyes feladatait az 1949. szeptember 13-án ugyancsak feloszlott Kelet-európai Tudományos Intézet vette át. Hóman – tanúvallomása szerint – 1944. november 8-án találkozott másodszor Szálásival.

²⁶ Helyesen: Törvényhozók Nemzeti Szövetsége. 1944. október 9-én alakult a Nyilaskeresztes Párt – Hungarista Mozgalom, a Magyar Nemzeti Szocialista Párt, a Nemzeti Szocialista Front, a Magyar Élet Pártja, a Magyar Megújulás Pártja és az Erdélyi Párt országgyűlési képviselőiből – körülbelül egyharmaduk csatlakozott a szövetséghez –, elnöke Szász Lajos, társelnöke Jaross Andor, alelnöke Szöllösi Jenő, ügyvezető alelnöke Rajniss Ferenc lett. A Szálasi-kormány megalakulása után a parlamenttel párhuzamosan működött, 1944 decemberétől 1945 márciusáig Sopronban.

²⁷ A „nyilas parlament” formailag nem létezett. A Szálasi hatalomátvétele utáni országgyűlésben a német megszállás után szabadlábban maradt – illetve nem valahol bujdosó –, 1939-ben megválasztott magyar képviselők ültek. – Hóman 1945. március 27-én hagyta el családjával Sopront és az országot; sokakhoz hasonlóan az ausztriai Bad Aussee-ben találtak szállást. Az amerikai csapatok 1945. július 2-án vették őrízetbe, több gyűjtőhelyen keresztül vitték Salzburgba.

az államférfiakat, akik a legutolsó években Magyarország sorsát intézték és a nemzetet katasztrófába döntötték.

Temesvári László Ákos Miklós
r[endőr]. ny[omozó]. százados r. ny. százados
főcsoportvezető csoportvezető²⁸

²⁸ Temesváriról és Ákosról nem találtam életrajzi adatokat. A Hóman-per előkészítésekor mindketten a Politikai Rendészeti Osztály (PRO) – 1946-tól Államvédelmi Osztály (ÁVO), 1949-től Államvédelmi Hatóság (ÁVH) – nyomozói voltak. Ákos 1945-ben a PRO intellektuális „G” csoportjánál dolgozott, csoportvezető, vezető-helyettes, majd főcsoportvezető volt, 1949-ben már rendőr őrnagy. 1952-ben leszerelt az ÁVH-tól. Valószínűleg azonos Ákos (Adler) Miklós (1911–?) (újság)íróval, aki 1956-ban elhagyta az országot, azután Izraelben élt. Temesvári talán azonos azzal a „letartóztatási ezredessel”, akit 1947 végén az igazságügy-miniszter a Soproni Országos Büntetőintézet vezetésével bízott meg.

[JÁNOSSY DÉNES TANÚVALLOMÁSI JEGYZŐKÖNYVE, 1945. NOVEMBER 26.]

Tanúvallomási jegyzőkönyv

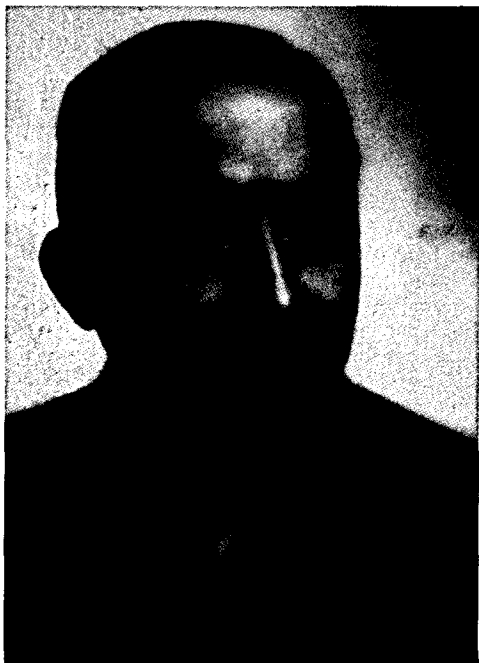
Készült Budapesten, 1945. november 26-án

Dr. Jánossy Dénes²⁹

(születési ideje: 1891. szeptember 25.)

Dr. Hóman Bálinttal kapcsolatban a következőket adom elő:

Tudomásom van arról és azt Hóman szájából is hallottam, hogy azt a nézetet vallja, Magyarország helye ott van a küzdő Németország oldalán, mert csak a tényleg győzelme esetén kaphatja meg Magyarország az őt megillető helyet a kialakuló új Európában.

Jánossy Dénes

²⁹ Jánossy Dénes (1891–1966) történész, levéltáros, az MTA levelező tagja (1940–1949). 1916-tól dolgozott a Magyar Országos Levéltárban, 1928-tól miniszteri titkár a kultuszminisztériumban. 1930-tól országos levéltárnok és miniszteri osztálytanácsos, 1930–1936 között kormány megbízottként magyar levéltári delegátus Bécsben, 1934-től az Országos Levéltár osztályigazgatója, 1941. december 30-ától a Magyar Országos Levéltár címzetes levéltári igazgatója, 1942. február 7-étől – 1949-es felfüggesztéséig és nyugdíjazásáig – főigazgatója. Öt levele található Hóman hagyatékában (OSZKK, Fond 15/757.).

Én közismerten angol orientációm miatt nem tartoztam Hóman úr bizalmasai közé, éppen ezért az én jelenlétemben, illetőleg nekem nem tett különösen jelentős politikai vonatkozású megjegyzéseket, de tény, hogy a németek iránt való rokonszenvét és a győzelemben való hitét többször hangoztatta.

Meg kívánom jegyezni, hogy bár ismerte vele ellentétes felfogásomat, ezért vele differenciám nem volt, és 1941-ben történt kinevezésem útjába sem gördített akadályt.

Elmondhatom még, hogy körülbelül 1944 júniusában, hivatalos összeköttetésünk kapcsán találkoztam Hómannal. Ekkor beszélgettünk is és én azt a megjegyzést tettem, hogy most már minden józanul gondolkodó ember láthatja a háború befejezését. Ekkor Hóman elmondta, hogy egy teán együtt volt Guderian vezérezzredessel,³⁰ ahol feltették a kérdést, mi az igazság a német csodafegyverekkel kapcsolatban. Guderian válasza úgy hangzott, hogy a fegyvereknek nincs döntő befolyásuk a háború kimenetelére. Hóman ebből azt a következtetést vont le, amit meg is mondott nekem, hogy úgy látszik, a németek elvesztették a háborút.

Más előadnivalóm nincs, vallomásomat önként tettem és annak elolvasása után írtam alá.

³⁰ Heinz Guderian (1888–1954) német vezérezzredes, a német villámháborús taktika egyik kidolgozója. 1943 februárjától 1944 júniusáig a motorizált alakulatok modernizációjának feladatával bízták meg, június 20-ától a szárazföldi haderők vezérkari főnöke (Chef des Generalstabs des Heeres) volt.

[PASTEINER IVÁN TANÚVALLOMÁSI JEGYZŐKÖNYVE, 1945. NOVEMBER 24.]

Tanúvallomási jegyzőkönyv
Készült Budapesten, 1945. november 24-én

Dr. Pasteiner Iván³¹ (születési ideje: 1887. május 16.)

Dr. Hóman Bálinttal kapcsolatban a következőket mondhatom:
Tudomásom szerint Hóman Bálint beállítottsága szerint csak a tengelyhatalmak győzelme hozhatta meg Magyarországnak a megfelelő helyet az új Európában. Ezt a felfogását többször kifejezésre juttatta előttem is. Én, mint a Közgűjtemények Országos Főfelügyelője,³² tagja voltam a Nemzeti Múzeum tanácsának is. Az üléseken, ahol Hóman többször elnökölt, részt vettem, de az üléseken Hóman nem tett semmiféle politikai kijelentést. Miután én mindig távol tartottam magam a politikától, Hóman politikai gesztusait és cselekedeteit csak a lapokból ismerem. Többször beszélgettünk politikáról, én vele ellenkező álláspontot foglaltam el és ezt nem is titkoltam, de emiatt vele soha összetűzésbe nem kerültem.

Más előadnivalóm nincs, vallomásomat önként tettem és annak elolvasása után írtam alá.

³¹ Pasteiner Iván (1887–1962) könyvtáros, 1920-ban az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ szervezője, megbízott igazgatója. 1926-tól a budapesti Egyetemi Könyvtár igazgatója, 1935-től 1945-ös nyugdíjazásáig főigazgatója. 1947-ben emigrált, Grazban élt haláláig. Hóman egyik legjobb barátja, harminc levele található Hóman hagyatékában (OSZKK, Fond 15/1204.).

³² Pasteiner 1934-től, a Magyar Országos Gyűjteményegyetem (1922:XIX. tc.) Nemzeti Múzeummal való átszervezésétől (1934:VIII. tc.) töltötte be e tiszteket. A Közgűjtemények Országos Főfelügyelősége az 1934:VIII. tc. 3. § (1) alapján a nagy országos közgyűjteményeket összefogó Magyar Nemzeti Múzeum szervezetébe tartozott.

[EDMUND VEESENMAYER TANÚVALLOMÁSI JEGYZŐKÖNYVE, 1945. NOVEMBER 26.]

Tanúvallomási jegyzőkönyv

Készült Budapesten, 1945. november 26-án

Edmund Veesenmayer³³ (születési ideje: 1904. november 12.)

Dr. Hóman Bálinttal kapcsolatosan a következőket adom elő:

Dr. Hóman Bálintot 1944 márciusa előtt személyesen nem ismertem, vele soha nem tárgyaltam. Előző magyarországi tárgyalásaim során vele összeköttetésbe nem kerültem.

1944 márciusában, miután a német hadsereg bevonult Magyarországra, a kormányalakítással kapcsolatban tárgyalásokat folytattam a német követségen. E tárgyalásokra – feltehetően Imrédy – magával hozta Hóman Bálintot.

Én az első tárgyalás után Köhler követségi tanácsos, kultúrattasé³⁴ révén tájékozódttam Hóman felől és azt az információt kaptam, hogy Hóman német beállítottságú és megbízható. Ezután – Hóman második látogatása alkalmával – felvettem a kérdést, vállalná-e a kultusztárcát. Hóman azt válaszolta, hogy nem, és rossz egészségi állapotára hivatkozott.

Körülbelül március végén vagy talán április első napjaiban levelet, illetve emlékiratot kaptam dr. Hóman Bálinttól, amelyben ha nem is tiltakozását, de rosszalását fejezi ki amiatt, hogy a német megszálló csapatok a közigazgatást is kivetkék a magyarok kezéből. Később – hogy kinek az útján, arra már nem emlékszem – üzenetet küldött, hogy ezt az emlékiratot nem kell oly keménynek értelmezni, mint ahogy megírta.³⁵ Ezután már csak egy alkalommal találkoztunk futólag, a Magyar–Német Társaság teáján.

Más előadnivalóm nincs, vallomásomat önként tettem és annak aláírása előtt felolvasták.

³³ Lásd a 24. jegyzetet.

³⁴ Heinrich Köhler (1903–1983), 1930-tól Budapesten gazdasági tanácsadó, a német követség szaktanácsadója a magyarországi német kisebbség ügyeiben. 1939-ben tudományos segédmunkatárs a német külügyminisztérium kultúrpolitikai osztályán, majd 1940. március 7-étől 1944. augusztus 1-jéig a budapesti német követség kulturális attaséja, kezdetben követségi titkári, majd 1942. április 30-ától követségi tanácsosi rangban. 1945 áprilisáig dolgozott a külügyminisztériumban. 1953-tól ismét külügyi szolgálatba került.

³⁵ Lásd a 24. jegyzetet.

[SCHILLER REZSŐ TANÚVALLOMÁSI JEGYZŐKÖNYVE, 1945. NOVEMBER 24.]

Tanúvallomási jegyzőkönyv

Készült Budapesten, 1945. november 24-én
Schiller Rezső³⁶
(születési ideje: 1889. január 17.)

Dr. Hóman Bálinttal kapcsolatban a következőket adom elő:
Körülbelül huszonöt esztendeje ismerem Hóman Bálintot. Vele gyakran érintkeztem, mint a Nemzeti Múzeum gazdasági igazgatója, és ezt az érintkezést fenn tartottuk akkor is, amikor Hóman miniszter lett, bár akkor már ritkábban beszélgettünk. Beszélgetéseink során gyakran adott kifejezést annak az álláspontjának, amit különben, mint politikus is képviselt, hogy helyünk ott van a tengelyhatalmak mellett, mert csak a tengely győzelme esetén biztosíthatjuk magunknak a megfelelő helyet a kialakuló új Európában. Biztosan tudom, hogy amíg a németek előre mentek Oroszországban, addig hitt a győzelmükben. Később, amikor a németek kénytelenek voltak visszavonulni, a háborús eseményekkel kapcsolatosan csak így nyilatkozott: „Bízni kell!”

A zsidó-rendelkezések végrehajtásával kapcsolatban elmondhatom, hogy azokat a Nemzeti Múzeumban lányhán hajtották végre és Hóman ez ellen soha nem protestált.

Más előadnivalóm nincs, vallomásomat önként tettem és annak elolvasása után írtam alá.

³⁶ Schiller Rezső (1889–?) 1912-től miniszteri számtisztként az Országos Szépművészeti Múzeumban dolgozott, 1920-tól másodtitkárként került a Magyar Nemzeti Múzeumba, ahol az általa szervezett Gazdasági Hivatal vezetője, 1922-től főnöke. 1930-tól a múzeum gazdasági igazgatója.

[BALASSA BRUNÓ TANÚ KIHALLGATÁSA, 1945. DECEMBER HÓ 19.]

Jegyzőkönyv

Készült az 1945. évi december hó 19. napján 10 órakor a budapesti népügyészség hivatalos helyiségében Dr. Hóman Bálint terhelt ügyében Balassa Brunó³⁷ tanú kihallgatása tárgyában

Idézésre megjelent Balassa Brunó ciszterci pap, miniszteri osztályfőnök, született 1896. január 30-án Székesfehérváron, anyja: néhai Horváth Anna, budapesti XI. Eszék u. 9. II. em. 4. sz. alatti lakos, törvényes figyelmeztetés után a következőket adja elő:

1939 decemberében kerültem a Vallás és Közoktatási Minisztérium kötelekébe, mint a pedagógiai ügyosztály vezetője. Szolgálatom idején készült két törvény, a népfőiskolai és az igazgatás decentralizációjáról szóló törvények; komoly szükségleteket elégítettek ki. Politikai vagy személyi vonatkozásuk nem volt.

En politikai vonalon Hóman Bálinttal nem érintkeztem, csupán annyit mondhatok, hogy Erdély visszacsatolása alkalmával a zsidó vonatkozású kérdésekben Hóman Bálint részéről megértő magatartást tapasztaltam.

Egyebet előadni nem tudok, vallomásom jól van felvéve.

³⁷ Balassa (Aschenbrenner) Brunó István (1896–1979) ciszterci szerzetes, neveléstörténész. 1933-tól a budapesti rendi tanárképző intézet igazgatója. 1935-től tanügyi tanácsos és a székesfehérvári tankerület főigazgatója, egyben a székesfehérvári ciszterci rendház igazgatója, 1936-tól az Országos Közoktatási Tanács tagja. 1939-től 1946-ig a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium miniszteri osztályfőnöke, 1941-től az Elnöki E osztály (nemzeti kisebbségek közművelődési és közoktatási ügyei) ügyosztály-vezetője, 1942-től a Nemzetnevelési Csoport főnöke, 1944-től a X. ügyosztály (népiskolák ügyei) vezetője. 1951-től 1971-es nyugdíjba vonulásáig civil munkakörökben dolgozott. Öt levele található Hóman hagyatékában (OSZKK, Fond 15/224.).

[PAIKERT GÉZA TANÚ KIHALLGATÁSA, 1945. DECEMBER HÓ 19.]

Jegyzőkönyv

Készült az 1945. évi december hó 19. napján 12 órakor a budapesti népügyészség hivatalos helyiségében Dr. Hóman Bálint terhelt ügyében Paikert Géza³⁸ tanú kihallgatása tárgyában.

Idézésre megjelent Paikert Géza, született 1902. augusztus 18. St. Agathe de Mont,³⁹ miniszteri tanácsos, budapesti XII. Napos u. 4. sz. alatti lakos, törvényes figyelmeztetés után a következőket adja elő:

Hóman Bálintot 1933. év óta, amióta a Kultuszminisztériumba neveztettem ki, ismerem és vele, mint miniszteremmel érintkezésben voltam. Közvetlen tapasztalatból tudom, hogy nevezett az ún. magyar–német barátság, „sorsközösség” lelkes és magát hivatottnak érző apostola volt.

Azok közzé a kevesek közé tartoztam, akik referálás közben nem mulasztottam el a saját nézetével homlokegyenest ellenkező nézeteimet sokszor a legőszintebben kifejezni. Hóman ilyenkor vitaközással bár, de meghallgatott és azt bizonyította, hogy ő neki a németek előtt nem mint miniszternek van súlya, hanem mint professornak és történésznek, és ezt a reputációt ő arra igyekszik kihasználni, hogy az ellentéteket az ország és a németiség érdekei között elsimítsa. Erre nézve több ízben bizonyítékokkal is szolgált.

Minden gesztusán, minden ténykedésén ki volt érezhető, mennyire át volt itatva a múlt propagandájának hatásával, mennyire veszedelmesnek és tragikusnak vélte a német (jelesül a náci) összeomlást, amely szerinte nemcsak az akkor uralkodó rend, de egész Magyarország bukását vonná maga után. Minden alkalmat megragadtam, hogy ennek ellenkezőjét bizonyítsam, érveléseimet meghallgatta ugyan, de ahhoz túl kicsi egyéniség voltam, hogy azokat magáévá tegye. A minisztériumban minisztersége alatt óriási tekintély és hatalom volt, nélküle és tudta nélkül fontos és főleg elvi jelentőségű döntések aligha voltak eszközölhetők.

³⁸ Paikert Géza Károly, seprősi (1902–1990) jogász, történész. 1933-tól dolgozott a Vallás- és Közoktatási Minisztériumban, 1935-től miniszteri titkár, 1939-től miniszteri osztálytanácsos, 1942-től miniszteri tanácsos, 1937-től 1939-ig a külföldi kapcsolatokért felelős osztály helyettes főnöke, majd 1940-től 1946-ig vezetője. 1944-ben Raoul Wallenberggel együttműködve vállalt szerepet zsidómentő akciókban. 1946-ban Nagy-Britanniába emigrált, 1947-ben az Egyesült Államokba költözött, ahol a 1975-ig a syracuse-i Le Moyne College-ban, majd a Lemye Egyetemen a történelem és a politikatudományok professzora volt. 1946-ban keményen támadták Paikert azért, hogy már Hóman idején is a kulturális kapcsolatokért felelős vezető volt a minisztériumban: (H–I), *Portré – halvány színekben – egy sikeres úriemberről*, Népszava 1946. július 16., 2. old.

³⁹ Sainte-Agathe-des-Monts: város Kanada Québec tartományában. Paikert édesapja, seprősi ifj. Paikert Alajos (1866–1948) 1900 és 1903 között az Egyesült Államokban és Kanadában dolgozott a Földművelésügyi Minisztérium gazdasági szaktudósítójaként.

Én 1944. március 19-én kerültem feketelistára és kényszerültem állásomat otthagyni, ebben neki semmiképpen nem tulajdonítok szerepet.

Általános hiedelem volt a minisztériumban, hogy Hóman Bálint tudását és idejét legnagyobb részt politizálásnak szentelte, amit magam is osztottam, és bukásának, valamint annak következményeinek fő indítékául jelöltem meg.

Mint már említettem, meggyőződéssel vallotta, hogy az ő személye kiválóan alkalmas a magyarság és németiség közötti közvetítésre, ugyancsak meggyőződéssel vallotta, hogy a magyarországi zsidókérdést nem véresen, de gyökeresen kell elintézni azért, hogy ezáltal a németeknél egy súrlódási felülettel kevesebb legyen. Ennek a nézetének, valamint a kérdés iránti ellenszenvének több ízben kifejezést adott. Arról, hogy inconcreto [ténylegesen] tett-e ez ügyben valamit vagy ezek csak az akkori idők jelszavainak átvétele volt, nincs tudomásom. Mindenesetre az én összes ellenérveim és politikai meggyőződésem dacára, amelyeket nagyon jól ismert, ellenem soha nem lépett fel, így káromra soha nem tett semmit, politikai meggyőződésemet előtte mindig szabadon vallhattam.

Arra a feltett kérdésre, hogy Kultár István szélsőjobboldali és szélsőséges antiszemita beállítottsága a minisztériumban köztudomású volt-e, igennel felelek.

Egyebet előadni nem kívánok, vallomásom jól van felvéve.

[SULYOK DEZSŐ TANÚ KIHALLGATÁSA, 1946. FEBRUÁR 15.]

Jegyzőkönyv az előzetes tárgyalásról. A tárgyalás a Budapesti Népbírói Székben, 1946. február 15. napján 12 órakor a budapesti népbürokrácia hivatalos helyiségében Dr. Hóman Bálint terhelt ügyében dr. Sulyok Dezső⁴⁰ tanú kihallgatása tárgyában.

Dr. Sulyok Dezső, a Pénzügyi Központ elnöke, ügyvéd, 1897. március 28. Simaháza-pusztai születésű, nő, családostól, érdektelen, budapesti Gr. Teleki Pál u. 23. sz. alatti lakos; törvényes figyelmeztetés után a következőket adja elő:

Az 1935 májusától 1939 májusáig együtt volt országgyűlésben képviselőtársam Hóman Bálintnak [!], aki az időben a ciklus legnagyobb részén keresztül vallás- és közoktatásügyi miniszter volt. Parlamenti beszédeiből, de különösen felszólalásain kívül tanúsított egész magatartásából, személyi kapcsolataiból és magánbeszélgetésekből tudom, hogy ő mindig a kormánypart szélsőjobboldali részéhez tartozott. Állandó és közvetlen kapcsolatot tartott fenn a kormányon kívül álló szélsőjobboldali elemekkel, így kitűnő kapcsolatai voltak Szálasi Ferencel, Hubay Kálmánnal⁴¹ és mindazokkal, akik akkor a hitlerizmus közvetlen szövetségeseiként voltak ismeretesek Magyarországon. Hosszú időn keresztül az volt a képviselők között az általános felfogás, hogy amennyiben a nyilas pártárnyalatok kerülnek uralomra, Hóman Bálint lesz a miniszterelnök, akinek a személye alkalmas arra, hogy kormányképesse tegye a meglehetősen gyenge személyi képességekkel rendelkező szélsőjobboldalt.

Tudom, hogy többször próbált kapcsolatot létesíteni a kormányzó és a Szálasi-csoport között és Hubay Kálmántól tudom azt is, hogy őket Hóman állandóan informálta a kormány tanácskozásairól és szándékairól.⁴² Parlamentben meg-

⁴⁰ Sulyok Dezső (1897–1965) ügyvéd, politikus, 1935 és 1939 között kezdetben kormányparti, majd 1937-től kizsaszdapárti képviselő. 1944 áprilisában a Gestapo letartóztatatta. Két hónap múlva szabadult, a nyilas hatalomátvétel után bujkált. 1945-ben rövid ideig Pápa polgármestere, majd a Független Kisgazdapárt jelöltjeként a Pénzügyi Központ vezetője. Népbürokráciaként a vádat képviselte az Imrédy-perben. 1946-ban kilépett a kizsaszdapártból és megalapította a Szabadság Pártot, amelynek elnöke lett. 1947 júliusában kényszerült pártja feloszlására, s ez év augusztusában az Egyesült Államokba menekült.

⁴¹ Hubay Kálmán (1902–1946) újságíró, nyilaskereszties politikus. 1938 márciusában időközi választásokon jutott képviselőházi mandátumhoz, április 4-én pedig a parlamentben jelentette be a Nemzeti Szocialista Magyar Párt – Hungarista Mozgalom alapítását, amely 1939. február 23-i betiltása után március 8-án Nyilaskereszties Párt néven alakult újjá Hubay vezetésével, és igen jól szerepelt az 1939-es választásokon (31 képviselőjük jutott a parlamentbe). Szálasival folytatott vitái – Szálasi 1940-es szabadulásától ő volt a helyettese a pártban – miatt 1942. február 23-án Szálasi kizárta a pártból. Hubay belépett a gróf Pálffy Fidél vezette Egyesült Magyar Nemzetiszocialista Pártba, amely aztán Magyar Megújulás Nemzetiszocialista Pártszövetség néven egyesült az Imrédy Béla vezette Magyar Élet Mozgalommal. A Szálasi-kormányban a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium működését ellenőrző kormánytisztviselő volt, 1946 júniusában a népbírói határozata alapján kivégezték.

⁴² Sulyoknak ezek a vádjai semmivel sem igazolhatóak, nyilvánvalóan abból erednek, hogy a viszonya Hómannal már korábban is feszült volt (lásd a következő jegyzetet).

lehetősen fölényes hangnemben szokott megnyilatkozni, mindig előtérbe állította az ő történettudományi felkészültségét és ennek következtében a képviselők között általában nem volt népszerű.

Emlékszem arra, hogy 1937 decemberében Eckhardt Tibor támadta Hómant szélsőjobboldali politikája miatt, abból az alkalomból, hogy az interpellációt intéztem Hómanhoz a tanuló ifjúság helytelen irányú politikai nevelése miatt. Tudom, hogy ekkor Hóman rendkívül indulatba jött és heves vitát folytatott Eckhardttal, aminek a során annak a véleményének adott kifejezést, hogy Szálasiék legalább olyan becsületes és jó magyarok, mint a baloldal.⁴³

Tudom azt, hogy közvetlen és gyakori kapcsolatokat tartott fenn a budapesti német követ társaságában, és parlamenti körökben köztudomású volt az a meleg barátság, amely őt az ez időben akkreditált budapesti német követhez fűzte.⁴⁴

Egyebet előadni nem kívánok, vallomásom jól van felvéve.

⁴³ Eckhardt Tibor (1888–1972) politikus. 1919-ben az aradi, majd a szegedi ellenforradalmi kormányok miniszterelnöke, illetve külügyminisztériumi sajtófőnöke. 1922-ben a Keresztény Kisgazda és Földműves Párt jelöltjeként került a nemzetgyűlésbe. 1924-es megalakulásától a Magyar Nemzeti Függetlenségi (Fajvédő) Párt egyik vezetője, 1928-tól a Magyar Revíziós Liga ügyvezető alelnöke. 1930-ban a kormánypartból kivált Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párthoz csatlakozott, 1932-től 1940-ig annak elnöke volt. 1934–1935-ben Magyarország népszövetségi főmegbízottja. 1940-ben a kormányzó és Teleki Pál miniszterelnök megbízásából az USA-ba utazott, hogy – a német orientáció ellensúlyozására – kapcsolatokat építsen ki az angolszász hatalmakkal. 1945 után az emigráció egyik vezéralakja, a Magyar Nemzeti Tanács egyik megszervezője és végrehajtó bizottsági tagja. Két levele található Hóman hagyatékában (OSZKK, Fond 15/466.). – 1937. december 1-jén a képviselőház ülésén Sulyok Dezső az ifjúság állam- és nemzetfelfogásának helytelen fejlődéséről nyújtott be Hómanhoz interpellációt, és felhívta a figyelmet a fiatalok körében terjedő szélsőjobboldali propaganda veszélyeire. Hóman a válaszában kifejtette, hogy semmiféle politikai agitációt nem tűr meg az iskolában. Egy következő interpelláció alatt a képviselők arra lettek figyelmesek, hogy az addig Eckhardt Tiborral beszélgető Hóman föl pattant, és hangosan rákiáltott Eckhardtra, kikerve magának annak vádját, miszerint ő a szélsőjobboldallal játszana össze, és egy év óta nyilas propagandát művelne. Hóman még aznap este beadta a miniszterségről történő lemondását – arra hivatkozva: nem akarja, hogy a személye miatt boruljon föl a politikai béke –, Darányi Kálmán kormányfő azonban maradásra bírta. (*Képviselőházi Napló*, 1935–1939, XVI. kötet, 150–155 és 168–169; lásd még: *Hóman és Eckhardt drámai összecsapása a Házban*, Pesti Napló 1937. december 2., 3–5.) Az esetet a sajtó is több napon át a felszínen tartotta, arról azonban egyik lap sem írt, hogy Hóman azt mondta volna, amit Sulyok Dezső állított, miszerint „Szálasiék legalább olyan becsületes és jó magyarok, mint a baloldaliak”. December 10-én Darányi közvetítésével Eckhardt és Hóman kibékült, erről mindketten nyilatkoztak a sajtónak.

⁴⁴ Ez időben német követek voltak: 1933-tól 1937-ig Hans-Georg von Mackensen (1883–1947), majd 1937-től 1941-ig Otto von Erdmannsdorff (1888–1978). Semmi adatunk nincs arra vonatkozóan, hogy Hóman bármelyikükkel is „közvetlen és gyakori kapcsolatokat tartott fenn”.

[BASSOLA ZOLTÁN TANÚ KIHALLGATÁSA, 1946. FEBRUÁR 21.]

Jegyzőkönyv

Készült az 1946. évi február hó 21. napján 10 órakor a budapesti népjegyzőkönyv hivatalos helyiségében Dr. Hóman Bálint terhelt ügyében Dr. Bassola Zoltán⁴⁵ tanú kihallgatása tárgyában

Dr. Bassola Zoltán, született 1902. Budapesten, nős, családosa, anyja: Kovács Ida, kultuszminisztériumi államtitkár, budapesti Bánffy u. 9. sz. alatti lakos, törvényes figyelmeztetés után a következőket adja elő:

1935-ben lettem a Köznevelési Tanács jegyzője és ezen idő óta ismerem Dr. Hóman Bálintot. 1939-ben mint miniszteri segédtitkár kerültem a kultuszminisztériumba.

Hivatali érintkezés során többször találkoztam Hóman Bálinttal, s így alkalmam volt megismerni képességeit és jellemét. Ha összesítő képet kellene róla rajzolni, azt mondanám, hogy rendkívül nagy tudású, tiszta ítélőképességű, gyors elhatározású ember, akinek egy nagy erény és egy nagy hiba determinálta későbbi pályaalakulását. Az erény: az egyénekkel szemben érvényesülő kritika nélküli jószág, a fogyatkozás: a nagyfokú hiúság. Jószágából keletkezett, hogy munkatársai között nagyon sok kisképességű, judícium [ítélőképesség] nélküli embert is hagyott érvényesülni, akik működését vagy mert nem tudták, vagy mert nem merték, bírálat tárgyává soha nem tették. Kevés volt tehát azoknak az embereknek a száma körülötte, akik az esetleges hibás intézkedéseket idejében megakadályozhatták volna. Hiúságából folyt viszont az, hogy kompromisszumokra hajlott és sokszor talán jó meggyőződése ellenére politikai engedményeket tett akkor is, amikor ezek későbbi hibásorok kiindulási pontjává válhattak.

Itt gondolok például a magyar–német kultúregyezmény megkötésére, amely német vonatkozásban az első zsilipje volt a meginduló német befolyásnak.⁴⁶ Lehet,

⁴⁵ Bassola Zoltán (1902–1968) középiskolai tanár (1928–1934), az Országos Köznevelési Tanács segédtitkára és jegyzője (1935–1938). 1937-től tanügyi segédfogalmazó, 1938-tól miniszteri segédtitkár, 1939-től miniszteri titkár, 1941-től miniszteri osztálytanácsos, 1938-tól a Vallás- és Köznevelési Minisztériumban az V/I. ügyosztály (középiskolai ügyek) munkatársa, 1942-től vezetője, 1944-ben a VIII/1. ügyosztály (gimnáziumi ügyek) egyik ügyosztályfőnök-helyettese 1945 után a VKM egyik újjászervezője, 1946-tól 1948-as nyugdíjazásáig adminisztratív államtitkára. Nyugdíja megvonása után 1957-ig magántanításból és fordításokból élt, majd haláláig az Országos Széchényi Könyvtár tudományos munkatársa. *Ki voltam... Egy kultuszminisztériumi államtitkár vallomása* című munkája (szerk. Jáki László – Kardos József, OPMK, Budapest, 1998) értékes visszaemlékezés a minisztérium működéséről, és sok szó esik benne Hóman Bálintról is. 1946-ban Bassolát komoly támadások érték amiatt, hogy nem tanúskodott Hóman ellen. Justus Pál egyenesen a minisztériumból való eltávolítását követelte – „nem bízhatjuk rá a demokratikus köznevelés irányítását, vezetését, vagy ellenőrzését”, zárta *Kicsoda Bassola Zoltán?* című cikkét (Népszava 1946. március 28., 1). Nem sokkal később visszatért a témára *Nagytakarítást a kultuszminisztériumban!* című írásában (Népszava 1946. június 20., 1) is.

⁴⁶ Az 1937.V. tc. szolt „a szellemi és kulturális együttműködés tárgyában Berlinben 1936. évi május hó 28. napján kelt magyar–német egyezmény becsikelyezéséről”, amit az 1940:XXXIV. tc. egészített ki egy

hogy Hóman Bálintnak – nem ismerem a kultúregyezmény megkötésének politikai hátterét – nem volt kezdeményező szerepe magyar részről a kultúregyezmény megkötésében, az az érzésem azonban, hogy semmi esetre sem fejtett ki a végrehajtás alkalmával olyan ellenállást, mint amilyent kellett volna. Később az volt a benyomásom, hogy például ezen a vonalon látta a szörnyű következményeket és a maga részéről mindent elkövetett ezek megakadályozására, de ekkor már ez kevésbé állott módjában. Példaképpen megemlítem a szekszárdi német tanítatású nyelvű gimnázium felállítását. Amikor nem tudott kitérni a németek olyan irányú kívánságának [!], hogy [a] volksbundista⁴⁷ gimnáziumon felül állami jellegű gimnázium is működjék, akkor szándékosan Szekszárd városában olyan helységet választott, amelynek tiszta magyar volta a német gimnázium felvirágzását és valamilyen disszimilálás lehetőségét, ab ovo kizárta.⁴⁸ Ugyanezt láttam pl. a volksbundista gimnáziumok tanulóanyagának megválasztására irányuló intézkedéseiben is: itt ugyanis nem engedte, hogy más tanuló, mint volksbundista tanulóként beiratkozhassek ezekben az intézetekben. Mindezeket azért vagyok bátor példaként felhozni, hogy a szoruló német gyűrtű tágtítására irányuló törekvéseit illusztráljam.

Az emberi jószágára vezethető vissza, amint említettem, hogy bizonyos fokú kritika nélkül választotta ki, illetve tűrtte meg maga mellett a vezetésre, vagy képeségekre, vagy politikai érettség hiánya miatt nem alkalmas egyéneket. Így például szerepet juttatott Kulcsár Istvánnak, akiről szélsőjobboldali magatartása köztudomású volt.

Az Értelmiségi Kormánybiztosság felállításának politikai hátteréről nem tudok semmi, azt sem tudom miképpen csúszott át mind jobban és jobban politikai síkra a biztosság ügye. Mindössze annyit tudok felállításának körülményeiről, hogy azt az állásnélküli értelmiségi elem (főleg főiskolát végzett egyének) valamilyen foglalkoztatása tette szükségessé. Mivel személyi referens soha sem voltam, azt sem tudom, hogy a meginduláskor a vallás- és köznevelési minisztériumnak az Értelmiségi Kormánybiztossággal kapcsolatban mi volt a felügyeleti szerepe. Kétségtelennek látszik azonban, hogy Kulcsár Istvánt azért helyezték annak idején az Értelmiségi Kormánybiztosság élére, mert expeditív [hatékony] és gyorsan intézkedő embernek ismerték, viszont szélsőjobboldali beállítottsága már akkor megmondolást tárgyává tehetné volna az ő ilyen nagy hatáskörrel való felruházását.⁴⁹

[Hóman] Politikai ténykedését közelről nem volt alkalmam megfigyelni, távolról nézve azonban azt állapítottam meg, hogy ezen a vonalon az jellemezhetette:

„pótegyezmény”. A német befolyást ez nem különösebben erősítette, mivel Magyarország már 1935-ben – tehát a Német Birodalomnál előbb – hasonló megállapodást kötött Lengyelországgal, Olaszországgal és Ausztriával (1935:XVII., XVIII. és XIX. tc.). Lásd még az 59. jegyzetet.

⁴⁷ A Volksbundról lásd a 15. jegyzetet.

⁴⁸ A magyar kormány 1939-ben állította föl a szekszárdi német tanítási nyelvű gimnáziumot – a már 1896-tól ott működő nyolcosztályos főgimnázium (1923-tól Garay János Gimnázium) épületében –, amelynek igazgatója a magyar gimnázium igazgatója lett volna. Az intézménybe ebben, de a következő négy évben sem iratkozott be egyetlen diák sem.

⁴⁹ Lásd a 7–8. jegyzeteket.

kis dolgokban engedni, hogy a nagyobb dolgokban ellent állhasson. Emlékszem például arra, hogy [ifj.] virtsologi Rupprecht Olivér,⁵⁰ szélsőjobboldali lapszerkesztő kis ügyes-bajos dolgainak (leányának felvételi ügye) figyelmeztetést adott a gimnáziumi ügyosztálynak titkárságán keresztül, hogy a szerkesztő kérését messzeszemenő figyelemben részesítsék.

Politikával soha nem foglalkoztam, a nyilas éra alatt a hivatalban nem szerepeltem, több alkalommal bujkálnom kellett; amikor ebben az időszakban értesültem arról, hogy Hóman Bálint a képviselők Nemzeti Szövetségének⁵¹ tagja lett. Megdöbbentem és csak úgy tudtam magyarázatot találni erre a szerintem szörnyű révedésére, hogy a kis hibák következményeképpen mind jobban és jobban csúszott a politikai élet vonalán a szilárd talajról lefelé, egészen addig, amíg – minden bizonnyal – a meggyőződése ellenére ennek a végzetes eredményű szövetségnek a tagjává vált.

Egyebet előadni nem kívánok; vallomásom jól van felvéve.

[...]

⁵⁰ Ifj. virtsologi Rupprecht Olivér (1898–?), újságíró, 1939-től a Magyarország Lapkiadó Rt. elnök-vezérigazgatója és a Magyarország című szélsőjobboldali lap főszerkesztője.

⁵¹ Lásd a 26. jegyzetet.

[HÓMAN BÁLINT GYANÚSÍTOTT KIHALLGATÁSI JEGYZŐKÖNYVE, 1945. NOVEMBER 27.]

Gyanúsított kihallgatásáról jegyzőkönyv
Készült Budapesten, 1945. november 27-én.

[...]

Középiskolai tanulmányaimat a Barcsay utcai gimnáziumban végeztem, majd beiratkoztam az egyetem bölcsészeti fakultására, egyidejűleg, 1903-ban a Budapesti Egyetemi Könyvtár fizetés nélküli tisztviselőjévé neveztek ki. A Budapesti Egyetemi Könyvtárnál maradtam, ahol a ranglétrán a VI. fizetési osztályban, mint könyvtárőr 1922. december 22-ig szolgáltam. Ekkor gróf Klebelsberg akkori kultuszminiszter meghívására a Nemzeti Múzeum gróf Széchényi Könyvtárának igazgatójává, egy évvel később pedig a Nemzeti Múzeum főigazgatójává neveztettem ki. Ebben az időben politikával nem foglalkoztam, semmiféle politikai pártnak tagja nem voltam. Párhuzamosan, tudományos munkám alapján a bölcsészeti kar a magyar történetből magántanárrá habilitált 1916-ban. 1922-ben megbíztak az egyik megüresedett történeti tanszék helyettesítésével, 1925-ben pedig e tanszék nyilvános rendes tanára lettem. Ugyanakkor – jelentéktelen tiszteletdíj ellenében – a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatói tisztjét is betöltöttem. 1930-ban megváltam az egyetemtől, mert mindkét tisztségem egyidejűleg ellátni nem tudtam és ismét kineveztek a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatójává.

Mint a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója, hivatalból tagja lettem a Budapest Székesfőváros Törvényhatósági Bizottságának, de ekkor is párton kívül maradtam mindig.

Múzeumi munkámmal kapcsolatosan kultúrpolitikai kérdésekben több ízben, illetőleg állandóan kapcsolatban állottam gróf Klebelsberg Kunóval, aki bizalmával megtisztelt és innen datálódik bekapcsolódásom a politikába. Klebelsberg volt az, aki több ízben úgy nyilatkozott, szeretné, ha én lennék az utódja a kultuszminiszteri székhelyen.

Múzeumi főigazgatói tevékenységem idejére esik a Magyar Szemle megalapítása, amelynek élén gróf Bethlen István állt, mint a szerkesztőbizottság elnöke, a kiadó társaság elnöki tisztjét én töltöttem be. Ez a szemle hivatva volt egy politikamentes, illetőleg pártpolitikán felülálló nemzetpolitikai és társadalompolitikai szemlélet kialakítására. A Magyar Szemle szerkesztője Szekfű Gyula volt.⁵²

⁵² Hóman életútjáról bővebben lásd e kötet *Hóman Bálint életének fontosabb állomásai* című kronológiáját: 11–107. Minden idők egyik legszínvonalasabb konzervatív folyóiratának, a Magyar Szemlének 1927 és 1944 között – 46 kötetbe rendezve – összesen 199 száma jelent meg, melyet a Magyar Szemle Társaság adott ki. (Ugyancsak ők jegyezték – más sorozatok mellett – A Magyar Szemle Kincsestára

Már gróf Károlyi Gyula⁵³ megkérdezte, elvállalnám-e kormányában a kultusztárcát. Én ezt különböző okokból visszautasítottam. 1932 végén, amikor Gömbös Gyula⁵⁴ ajánlotta fel a kultusztárcát, elfogadtam, azzal a kikötéssel, hogy egyrészt szabad kezet kapok bizonyos kulturális ügyek intézésében, másrészt nem szükséges aktíve részt vennem a párt politikai életében. Pótlólag megjegyzem, hogy az Egyesült Keresztény Ligába körülbelül 1919 derekán léptem be, ugyanott 1920 júniusában választmányi tag lettem.⁵⁵

Erre az időre tehető a később feloszlott Területvédő Ligába⁵⁶ történt belépésem is.

Gömbös Gyula 95 pontból álló ún. Nemzeti Munkatervének megszövegezésében annyiban vettem részt, hogy részben kritikát gyakoroltam a nekem előzetesen megküldött tervet fölött, másrészt a kulturális vonatkozású pontokat én szöve-

című, nagy népszerűségnek örvendő tudományos ismeretterjesztő sorozatot.) A társaság választmányának 1933-ig Hóman, ezt követően Bethlen István töltötte be az elnöki tisztét. Hóman 1933 után is a választmány tagja maradt. 1938-ig a Magyar Szemle szerkesztője a lap irányvonalát meghatározó Szekfű Gyula, azután Eckhardt Sándor volt. – Szekfű Gyula (1883–1955) történész, az MTA (1924-től levelező, 1941-től rendes) tagja. 1909-től 1925-ig a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchivban dolgozott, 1925-ben Hómannal együtt nevezték ki nyilvános rendes egyetemi tanárnak a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemre (a mai ELTE-re). Az 1920-as és 1930-as évek egyik legbefolyásosabb magyar értelmiségye, Hómannal együtt a *Magyar történet* című, először 1928 és 1934 között nyolc, később öt kötetben, összesen hét kiadásban napvilágot látott történeti szintézisnek a szerzője (ő írta a Mátyás halála utáni részeket). Az 1930-as évek második feléig Hóman jó barátja, utána mindinkább elhidegülték egymástól. Szekfű a II. világháború után (1945 októberétől) Magyarországot első követe, majd hazatérte évében (1948 májusától) már nagykövete a Szovjetunióban. 1953-tól országgyűlési képviselő, 1954-től az Elnöki Tanács tagja. Hóman hagyatékában 75 levele maradt fenn (OSZKK, Fond 15/1474), az ő hagyatékában (Egyetemi Könyvtár-Kézirattár; G. 628.) pedig Hóman hozzá írott levelei olvashatóak. Szekfűnek a Magyar Szemle ügyében Hómanhoz intézett huszonhárom levelét lásd OSZKK, Fond 7/2250.

⁵³ Károlyi Gyula gróf, nagykárolyi (1871–1947), gazdálkodó, politikus. 1919-ben, a Magyarországi Tanácsköztársaság idején az aradi, majd a szegedi ellenkormányzatok vezetője, Horthy egyik legbensőbb híve és bizalmasa, 1931. augusztus 24-étől 1932. október 1-jéig a Magyar Királyság miniszterelnöke. Bár kormányfősége után visszavonult a politikából, a kormányzó befolyásos tanácsadója maradt. Életrajza: Püski Levente, *A Horthy-korszak szürke eminenciása. Károlyi Gyula (1871–1947)*, Kronosz, Pécs, 2016.

⁵⁴ Gömbös Gyula, 1929-től vezérjékfi (1886–1936) katonatiszt, politikus, 1918 novemberében a Magyar Országos Véderő Egyesület alapítója. A Magyarországi Tanácsköztársaság idején Bécsben csatlakozott az ABC-hez (Antibolszevista Comité), ezt követően aktív politikai szerepet játszott. 1922-től az Egységes Párt ügyvezető alelnöke. 1923-ban kilépett a kormánypártból, és megalapította a jobboldali ellenzéki Magyar Nemzeti Függetlenségi (Fajvédő) Pártot, majd annak 1928-as feloszlása után ismét belépett a kormánypártba, s a Honvédelmi Minisztérium politikai államtitkára (1928–1929), majd vezetője (1929–1936) lett. 1932. október 1-jétől 1936. október 6-án bekövetkezett haláláig Magyarország miniszterelnöke. Hómannal feleségeik révén az 1920-as évek közepén kerültek baráti kapcsolatba. 24 levele maradt meg Hóman hagyatékában (OSZKK, Fond 15/607.). Legújabb életrajza: VONYÓ József, *Gömbös Gyula és a hatalom*, Pécs, 2018.

⁵⁵ Lásd az 1. jegyzetet. Hóman nem léphetett be a ligába 1919 derekán, hiszen az csak 1919. december 28-án alakult.

⁵⁶ Teljes nevén Magyarország Területi Épsége Védelmi Ligája (TEVÉL), 1918 novemberében a revíziós propaganda szervezésére alakult társadalmi egyesület, melynek jelszava, a „Nem, nem, soha!” rendkívül elterjedt vált. A liga gyűjtéséből állították fel az 1921. január 16-án a budapesti Szabadság téren fölavatott irredenta szobrokat is. A szervezet elnöke Lóczy Lajos (1849–1920), Teleki Pál, majd Urmánczy Nándor (1868–1940) volt. Az 1920-as évek közepén beolvadt a Magyar Nemzeti Szövetségbe.

geztem meg, már mint kultuszminiszter. A Gömbös-kormányban történt tárcaválalásommal egyidejűleg beléptem a kormánypártba, amely Gömbös alatt Magyar Nemzeti Egység Pártjává alakult át.⁵⁷ E párt programjával választottak képviselővé Székesfehérvárott 1932 novemberében.⁵⁸

Miniszteri programom előterében az oktatásügyi reformok állottak, vonatkozott ez a középiskolákra, főiskolákra és mindenfajta gyakorlati irányú iskolára egyaránt. Ugyancsak programomhoz tartozott a közoktatási igazgatásnak újjászervezése, a művészbéke létrehozása, az alapítványi ügyek rendezése és végül a tudományos és művészeti vonatkozásainál fogva a kulturális kapcsolatok kiépítése. E vonatkozásban a Klebelsberg által megkezdett úton haladtam és így természetesen nagy szerep jutott programomban Olaszországnak és Németországnak és Ausztriának, ahol már meglévő tudományos intézetek álltak rendelkezésre. Párizsban egy tanulmányi központ állt fenn továbbra is, míg az angol és amerikai kapcsolatokat a követségek útján intéztük. Lengyelországgal, Bulgáriával, Észtországgal, Finnországgal, majd Svédországgal is egyetemi magyar lektorátusok útján érintkeztünk és ezekkel az államokkal kulturális egyezményt írtam alá. Az angolszász államok ily egyezmény kötésétől elvileg elzárkóztak.⁵⁹

Rust német közoktatásügyi miniszter 1934-ben járt Budapesten,⁶⁰ az én személyes látogatásomra. Ez a látogatás a rangidős miniszternek szólt. Ez alkalommal kívánta tisztázni a régi német–magyar kulturális kapcsolatok továbbvitelének módjait. Az eredmény egy ideiglenes egyezmény volt, amelyet ketten parafáltunk.⁶¹

Feltett kérdésre válaszolva közlöm, hogy 1934-ben az volt a véleményem a nemzetiszocialista Németországról és annak politikájáról, mint az egyidejűleg Európában felszínre került egyéb rendszerekről is, hogy az nem más, mint kivezető út keresése a régi állami, társadalmi és gazdasági rend bomlása és szétesése következtében fenyegető, vagy már előállott helyzetből. Láttam kinövéseit és tévedéseit, sőt: nagy hibáit, melyeket azonban egy kezdődő mozgalom később lecsiszoló

⁵⁷ Helyesen: Nemzeti Egység Pártja. Lásd a 9. jegyzetet.

⁵⁸ Hómant 1932. november 20-án választották képviselővé, s 1945-ig megőrizte mandátumát. 1935. március 31-én már nem is volt ellenjelöltje. Az 1939. május 28-i választáson ugyancsak egyhangúan, azaz ismét ellenjelölt nélkül nyert egyéni mandátumot.

⁵⁹ Lásd a 46. jegyzetet; az ott említetteken kívül Hóman 1938-ban Észt- és Finnországgal, valamint Japánnal (1938:XXIII. és XXIX., illetve 1940:I. tc.), végül 1941-ben Bulgáriával (1941:XVI. tc.) kötött a szellemi együttműködésről szóló szerződéseket. Hóman a Klebelsberg Kuno kezdeményezésére a magyar állam által alapított történeti intézeteket (Bécs: 1920; Róma: 1923) és Collegium Hungaricumokat (Bécs és Berlin: 1924; Róma: 1927); valamint a Magyar–Francia Egyetemi Tájékoztató Irodát (1927; 1933-tól: Franciaországi Magyar Tanulmányi Központot) fenntartotta ugyan, de nem fejlesztette tovább. Annál inkább támogatta viszont a külföldi egyetemek létesítése magyar tanszékeket és lektorátusokat, amelyek létrejöttében a magyar állami segítség is nagy szerepet játszott. Minisztersége végén már körülbelül 35 magyar tanszéket és lektorátust részesítettek valamiféle magyar juttatásban (könyvadomány, lektorok, vendégtanárak kiküldése stb.). Bővebben lásd UJVÁRY 2013a, 65–123.

⁶⁰ Lásd a 3. jegyzetet. Rust látogatására 1934. október 7–13. között került sor. Bővebben: OSZKK, Fond 15/80. A német sajtóviszhangról: BA, R 8034 II: Reichslandbund. Pressearchiv, 9235, Bd. 5: 1934–1937, illetve NS 5 VI, 30 536 állagok.

⁶¹ 1934. október 13-án.

kinövésüként ítélt meg. Ezek miatt nem tudtam soha nemzetiszocialistává lenni és a német párttal sem vettem fel semmiféle kapcsolatot; csupán a hivatalos szerepet vivő személyekkel igyekeztem az érintkezést fenntartani.

1935. február derekán írtam alá az olasz–magyar kulturális egyezményt Rómában, ahol a másik aláíró fél Mussolini volt. Két héttel később Bécsben kötöttük meg Schuschnigg kancellárral az osztrák–magyar egyezményt, miután külügyi vonalon Kánya külügyminiszter még az előző év végén aláírt Varsóban egy keret egyezményt a lengyel kormánnyal, melyet nekem kellett tartalommal kitöltenem. Evégből utaztam az év végén Varsóba, s ott a kiegészítő egyezményt a lengyel kultuszminiszterrel aláírtuk.⁶²

Németországi utazásom 1935 júniusára volt tervezve. A nekem most bemutatott gróf Teleki Pál aláírású levelet eredetinek ismerem el. Ebben a levélben Teleki gróf figyelmeztet, hogy egy Königsbergben tartott ún. Auslandsdeutschtum [külföldön élő németiség] gyűlésen a Bund [szövetség] hivatalos plakátjain felvetik a kérdést: „Gibt es überhaupt eine ungarische Nation?” [Létezik egyáltalán a magyar nemzet?] Felhívja a figyelmemet Teleki, hogy talán sikerül Rust kultuszminiszter útján némi reparációt [kiigazítást] szerezni ezzel az igazságtalan és jogtalan kitéttel szemben. Részben ez az ügy, részben más észleltektől utam elhagyására késztettek.

Berlini látogatásom csak 1936 júniusában következett be.⁶³

Berlinben írtam alá az olasz és osztrák keretnek megfelelően kidolgozott német–magyar kulturális egyezményt,⁶⁴ melynek tárgyalása közben – emlékezetem szerint – a magyarországi német népcsoport kulturális ügyeinek szabályozása tekintetében és a filmügyekben is nehézségek voltak. Én nem akartam a magyarországi németiség ügyét ebben az egyezményben tárgyalni. Filmügyben a németek követeléseket támasztottak, mondván, hogy a magyar filmeket zsidók csinálják és az egyezményben kvázi ellenőrzés alá akarták venni a filmgyártás kérdését.⁶⁵

⁶² Lásd a 46. és 59. jegyzeteket. Rómában 1935. február 16-án, Bécsben 1935. március 4-én, Varsóban pedig 1934. október 21-én írták alá az egyezményeket (utóbbit nem Hóman, hanem Kánya Kálmán [1869–1945], 1933–1938 közötti külügyminiszter). Hóman 1935. november elején járt Varsóban, erről lásd OSZKK, Fol. Hung. 3085.

⁶³ Hóman berlini programja valójában 1936. május 24-től 30-ig tartott (potsdami, hamburgi és kielői látogatással). Feljegyzésében rögzítette, hogy kik voltak a fontosabb személyiségek, akikkel találkozott: „Németországban voltam. Hitler, Neurath [Konstantin von (1873–1956), 1932 és 1938 között külügyminiszter], Göring, Schacht [Hjalmar (1877–1970), 1933-tól 1939 a birodalmi jegybank elnöke, 1934-től 1937-ig gazdasági miniszter], Frick [Wilhelm (1877–1946), 1933-tól 1943-ig birodalmi belügyminiszter], Rust, Goebbels, Rosenberg [Alfred (1893–1946), 1933-tól 1938-ig a nemzetiszocialista párt külpolitikai hivatalának vezetője], Himmler, Lammers [Hans (1879–1962), 1933-tól államtitkári, 1937-től 1945-ig miniszteri rangban a birodalmi kancellária vezetője], Zschintsch [Werner (1888–1953), 1936-tól 1945-ig a Birodalmi Tudományos, Nevelési és Népművelési Minisztérium államtitkára]”. (OSZKK, Fond 15/2.)

⁶⁴ 1936. május 28-án.

⁶⁵ Mindkét kérdésben komoly nézeteltérések adódtak a tárgyalásokon. A filmügyekről végül a rájuk „vonatkozó kérdések szabályozása tárgyában Budapesten 1938. évi január hó 28. napján kelt magyar–német egyezmény beikikelyezéséről” szóló 1940. III. tc. rendelkezett (magyar részről Széll József bel-

Mindkét kérdést sikerült a saját felfogásomnak megfelelően, a magyar állásponthoz képest megoldani. Ez alkalommal megismertem Hitlert, aki ötödmagammal a szokásos húsz perces audiencián fogadott, löncsre voltam hivatalos Göringnél, mint [porosz] miniszterelnöknél, és részt vettem a Rust és mások által adott ebédeken is. Hazatérésem után nyilatkoztam a lapoknak a nemzetiszocialista Németországról és Hitlerről. Ezek a nyilatkozatok kedvezőek, mint minden hivatalos látogatás után kiadott udvariassági nyilatkozat.⁶⁶

Részben a nekem most bemutatott, részben más bizalmas jelentésekből már 1936 végén tudomást szereztem arról, hogy a magyarországi németiség erős szervezkedést folytat és nemzetiszocialista agitációt fejt ki. A hozzám befutott jelentéseket részben áttettem a Belügyminisztériumba intézkedés végett, illetőleg személyesen adtam át a belügyminiszternek, részben saját hatáskörömben a főigazgatók és tanfelügyelők útján igyekeztem ellenőrizni és ellensúlyozni a folyamatban lévő propagandát. A befutó jelentések érlelték meg bennem azt a meggyőződést, amit egyes német kormányzati óhajok is alátámasztottak, hogy a kulturális egyezményben lefektetett célkitűzés mögött politikai célok húzódnak meg. Ez teljesen világossá vált 1940-ben, amikor a második bécsi döntés alkalmával Észak-Erdély visszaitélése ellenében Teleki miniszterelnökre és Csáky külügyminiszterre rákényszerítették a német kisebbségi egyezményt.⁶⁷

1936 októberében meghalt Gömbös Gyula.⁶⁸ Utóda: Darányi Kálmán lett, aki unokatestvérem és egyik legbizalmasabb barátom volt. Az ő kabinetében is megtartottam a kultuszminiszteri tárcát.

ügyminiszter, nem pedig Hóman írta alá a megállapodást). – Az ún. magyar–német népcsoport-egyezményt a „keleti országrészeket”, az Észak-Erdélyt és a Székelyföldet olasz és német döntőbíráskodással Magyarországhoz csatoló második bécsi döntés napján – az újabb revíziós siker ellentételeként –, 1940. augusztus 30-án írta alá gróf Csáky István (1894–1941; külügyminiszter: 1938. december 10-étől 1941. január 27-ig haláláig) magyar és Joachim von Ribbentrop (1893–1946; külügyminiszter: 1938–1945) német birodalmi külügyminiszter. Ennek értelmében a német birodalmi kormány támogatását élvező, a nemzetiszocialista ideológiával mindjobban átitatott Volksbund (lásd a 15. jegyzetet) vált a hazai németiség egyetlen, a magyar kormány által elismert legitim szervezetévé.

⁶⁶ Hitler 1936. május 27-én fogadta Hómant, aki útjáról és Hitlerrel való találkozásáról a magyar és a német sajtónak is nyilatkozott. (Lásd például O. J., *Hóman Bálint Hitlerről és rendszeréről. A magyar kultuszminiszter tapasztalatai a Harmadik Birodalomban*, Függetlenség 1936. június 7., 8; BARABÁS Endre, *Hóman Bálint kultuszminiszter beszél németországi útjának élményeiről, az új nacionalizmus államrendezkedésének tapasztalatairól és Hitler kancellárral való találkozásáról*, Új Magyarország 1936. június 7., 7; ÁBRÁNYI Aurél, *A nemzeti szocializmus eszméi tartalma: a nemzeti elv és a népiség erőteljes kidomborítása. A kortárs- és a történetíró Hóman Bálint a harmadik birodalomról*, Budapesti Hírlap 1936. június 7., 5.) Egy érdekes adalékot is megemlített, e szerint a Führer audienciáján „Hitler nagy szeretettel emlékezett meg Budapestről, ahol fiatalabb korában hosszabb időt töltött” (a Pesti Napló rövid híre: *Hóman kultuszminiszter hazaérkezett Berlinből*, 1936. június 2., 11). Hóman berlini tárgyalásairól – egyebek mellett – lásd OSZKK, Fond 15/109. és Fol. Hung. 3085.; AA, R 61 258, Ungarn Bd. 1 (1936–1937); Gesandtschaft Budapest, K. 110, Besuch des Kultuministers Homan in Berlin; K. 173, 2 No. 1, Kulturabkommen allagok. A német sajtóvisszhangról: BA, R 8034 II: Reichslandbund. Pressearchiv, 9235, Bd. 5: 1934–1937, illetve NS 5 VI, 30 536 és R 8034/III – 207 (Hóman) állagok.

⁶⁷ Lásd a 65. jegyzetet.

⁶⁸ Gömbös 1936. október 6-án, egy München melletti klinikán (a neuwittelsbachi szanatóriumban) hunyt el.

Gömbös Gyula temetésén én képviseltem a magyar kormányt és ekkor találkoztam másodszer és utoljára Hitler Adolf vezérrel. Hitler a koporsó előtt nekem fejezte ki részvétét.⁶⁹

Szükségszerűen, miután Darányihoz szoros kapcsolat fűzött, közelebb kerültem a politikához. Minden fontosabb kérdést lehetőleg megtárgyalt velém; még akkor is, ha felfogásaink között eltérés mutatkozott. Erre az időre tehető a három legjelentősebb probléma kiélesedése. Egyik a német kapcsolat, másik a nyilaskezes mozgalom ügye, harmadik a zsidókérdés. Darányival a Gömbös idejében kialakított Róma–Bécs–Budapest koncepciót igyekeztünk elmélyíteni, amelynek életre hívásánál Kállay még Dollfuss⁷⁰ idejében velem együtt közreműködött. Ennek az évnek karácsonyát Darányival együtt Ausztriában töltöttük, valamint a következő nyáron és karácsonykor is néhány hetet, mely alkalmakkal mindig felvettük az érintkezést Schuschnigg kancellárral.⁷¹ Ebben az elgondolásban mindig bizonyos ellensúlyt láttunk az egyre növekvő német hatalommal szemben, aminek nagyságáról magam az említett látogatás alkalmával, Darányi pedig ugyancsak egy német látogatás alkalmával szerzett bizonyosságot. Erre az időre esik Horthy látogatása az olasz királynál és Miklas osztrák köztársasági elnöknel, s ezek viszontlátogatása Budapesten. A kormányzó németországi látogatására csak Imrédy Béla kormánya idején került sor.⁷²

1937 karácsonyán Darányi a Schuschnignál tett látogatás során arról győződött meg, hogy osztrák–magyar viszonylatban a helyzet teljesen kiéleződött, miként azt Kánya külügyminiszter már jelentette. 1938 januárjában találkozott Budapesten utoljára Schuschnigg, Schmidt külügyminiszter és Ciano, valamint a magyar miniszterelnök és külügyminiszter. Schuschnigg ez alkalommal a barátsági szerződésnek védszövetséggé való felfokozását kérte, támadás esetére. Ciano azonban visszautasította az ajánlatot, valamint Kánya is.⁷³ Ezt a találkozást

⁶⁹ Gömböst Budapesten temették, 1936. október 10-én. Müncheni búcsúztatásán – amelyen a Gömbös ravatalát már a halála napján fölkereső Hitler is részt vett – Hóman Bálint képviselte a magyar kormányt.

⁷⁰ Engelbert Dollfuss (1892–1934) 1932–1934 között volt Ausztria kancellárja. 1934. július 25-én az osztrák nemzetiszocialisták – Berlin által szított – sikertelen puccskísérlete során gyilkolták meg.

⁷¹ Hóman jegyzetei szerint 1933. „XI vagy XII. Bécsben Dollfussnál voltam és Schuschnignál”; 1934. I. 23. Bécsi Madách előadás. Dollfuss–Schuschnigg stb.”; 1934 (ekkor minden bizonnyal Darányival) Bécs–Kobenzl (Bécshez tartozó, Döblingtől északra fekvő egykori település); 1935. „III. 2–4. Bécsben. Egyezmény. Miklas, Schuschnigg stb.”; utazásai között 1935-ben is megemlékezik Bécsről, illetve Bécs–Heiligenkreuzról; 1936-ban Bécs–Baden–Semmeringről (OSZKK, Fond 15/2.).

⁷² Horthy Miklós 1936. november 23-án Rómába, december 1-jén Bécsbe utazott hivatalos látogatásra. Ezt Wilhelm Miklas (1872–1956) osztrák szövetségi elnök (1928–1938) 1937. május 3–5., III. Viktor Emánuel (1869–1947) olasz király (1900–1946) pedig 1937. május 19–22. között viszonzotta. A Német Birodalomban 1938. augusztus 20–26. között tartózkodott a kormányzó, Imrédy Béla miniszterelnök, Kánya Kálmán külügyminiszter és Rátz Jenő (1882–1952) honvédelmi miniszter (1938-ban) kíséretében. (A Salzburg környéki vadászaton részt vevő kormányzó először 1936. augusztus 22-én találkozott Hitlerrel, az osztrák városhoz közeli Berchtesgadenben. Ez azonban – az 1938-assal szemben – nem hivatalos, hanem udvariassági látogatásnak minősült.)

⁷³ Darányi, Kánya, Schuschnigg osztrák szövetségi kancellár, Guido Schmidt osztrák külügyi államtitkár (1901–1957; külügyi államtitkár: 1936–1938, külügyminiszter: 1938) és Ciano gróf olasz kül-

Kurt Schuschnigg osztrák kancellár (balszélén, kalapban), tőle jobbra Hóman Bálint és a kép jobbszélén Gömbös Gyula (mindketten cylinderben) és feleségeik Budapesten, 1934. augusztus 10-én

követte két hónap múlva a németeknek ausztriai bevonulása, az Anschluss,⁷⁴ amivel Magyarország helyzete is új képet kapott.

Ennek a külpolitikai változásnak következménye volt bizonyos fokig a második Darányi-kormány megalakulása⁷⁵ és az új katonai program kidolgozása,⁷⁶ ami egyébként 1937 vége óta előkészületben volt. Nem volt kétséges előttünk, hogy egyfelől Csehszlovákia, másfelől Németország és Lengyelország, mint együttműködő

ügyminiszter Budapesten, 1938. január 10–12. között folytattak közös nyilatkozattal záruló tanácskozást Budapesten. (Az osztrák–magyar–olasz kapcsolatok osztrák szempontú elemzését lásd például KERÉKES Lajos, *Ausztria hatvan éve. Karl Rennertől Bruno Kreiskyig*, Gondolat, Budapest, 1984, főleg 195–215.)

⁷⁴ 1938. március 12–13-án.

⁷⁵ Darányi – a „szélkifogás” jegyében – 1938. március 9-én alakította át kormányát. Fabinyi Tihamér helyett Reményi-Schneller Lajos lett a pénzügy-, Lázár Andor helyett Mikecz Ödön az igazságügy-, Darányi helyett Marschall Ferenc a földművelésügyi miniszter, Imrédy Béla pedig tárca nélküli gazdasági „csúcsminiszteri” megbízást kapott.

⁷⁶ A „győri program”, melyet 1938. március 5-én a Nemzeti Egység Pártja győri nagygyűlésén jelentett be Darányi.

Schuschnigg osztrák kancellár megnyitja a bécsi magyar népművészeti kiállítást, tőle balra Hóman Bálint és Szablya János, a Magyar Iparművészeti Társaság alelnöke, jobbra Petri Pál kultuszállamtitkár, 1935. március 2.

felek között az összeütközés bármely pillanatban kirobbanhat, amely esetre Magyarországnak is készenlétben kellett állania.

A zsidókérdés előtérbe nyomulását az értelmiségi munkanélküliség problémájának felmerülése okozta. Ezt a kérdést a kormány előbb társadalmi úton próbálta megoldani, így jött létre az ÁDOB (Állástalan Diplomások Országos Bizottsága) amely társadalmi szerv volt, élén Illés József és Eckhardt Tibor állottak.⁷⁷ Ez a bizottság több ezer ifjút el is helyezett, de a kérdést kormányhatalmi eszközök híján nem oldotta meg. Az egyik minisztertanácson közöltem, hogy mint kultuszminiszter, akihez az ifjúság kérdése tartozik, hajlandó vagyok ezt a problémát kézbe venni, ha a kormány többi tagjától megfelelő támogatást kapok. Ez volt válaszom a miniszterelnök – talán még Gömbös Gyula – felszólítására. Ekkor bíztam meg az idevonatkozó anyag összeállításával Kultsár István miniszteri osztálytanácsost. A Kultsár által bemutatott és 36 000 állástalan intellektuálról tanús-
kodó kartoték alapján tettem előterjesztést a kormánynak avval, hogy a probléma

⁷⁷ Lásd a 6. jegyzetet. Eckhardt Tiborról lásd a 43. jegyzetet.

megoldására különféle gazdasági és társadalmi szervek bevonása szükséges. A megoldásokkal kapcsolatosan merült fel és vált valósággá az önkéntes munkatáborok felállítása. Megfelel a valóságnak, hogy e munkatáborok felállításával kapcsolatosan a tervezetben egyfelől nyilas-, másfelől bolsevistaellenes agitáció ellensúlyozására tettem előterjesztést. Ezek az állami segítséggel létrehívott munkatáborok voltak hivatva helyettesíteni a Turul szövetség által már létrehívott és ellenőrzés nélkül működő munkatáborokat.⁷⁸ Az elhelyezési lehetőségek felmérése után az ifjúság elhelyezésének kérdésében Miniszteri Biztosságot kellett felállítani. Ez a Miniszteri Biztosság a kultuszárca, tehát az én felügyeletem alá tartozott, Kultsár István volt a vezetője. Ebből a szervből, az első zsidótörvény tető alá jutása után, a törvény végrehajtásának ellenőrzésére alakult az ún. Értelmiségi Kormánybiztosság, amely a miniszterelnök hatáskörébe tartozott, és amelynek vezetője Kultsár István maradt.⁷⁹

A második Darányi-kormány 1938 tavaszán meghirdette az ún. győri programot, az egymilliárdos hitellel és a zsidókérdés törvényes rendezésével. A győri program kihirdetésénél részt vettem.⁸⁰

Megfelel a valóságnak, hogy a NEP zsidóbizottságának tagja voltam. Ennek a bizottságnak feladata volt letárgyalni a törvénytervezetet.⁸¹

⁷⁸ A kultuszminisztérium a Honvédelmi Minisztérium bevonásával 1934–1935 fordulójától tárgyalt az – I. világháború után Európában sok helyütt (főleg Svájcban, Németországban, Bulgáriában és Olaszországban) elterjedt – egyetemi munkaszolgálatról. Az erről született tervezetet 1935 júniusában hagyták jóvá. 1937-ig a Turul Szövetség, ezután a kultuszminisztérium felügyelete alá kerültek a munkatáborok. A kultuszminisztérium 1937-től több rendeletben szabályozta az Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Önkéntes Nemzeti Munkaszolgálatának 1944-ig fennálló szervezetét. 1935 és 1939 között mintegy 40, 1939 és 1943 között évente 6–8 férfitábort állítottak föl, emellett 1936-tól női munkatáborokat is létesítettek. Összesen több mint 150 munkatáborban dolgoztak a fiatalok. A néhány hetes férfitáborok szinte mindig a nyári szünidőben működtek, lakói útjavítást, gátjavítást, folyószabályozás végeztek. A női táborok elsősorban parasztszaladoknál végeztek kiegészítő és mezeti munkát. Bővebben lásd SZÉCSÉNYI András, *Egyetemi munkaszolgálat Magyarországon, különös tekintettel a Turul Szövetség tevékenységére*, PhD-disszertáció, ELTE BTK, Budapest, 2014, a tézisek: <http://doktori.btk.elte.hu/hist/szecsényiandras/tezis.pdf>; SZÉCSÉNYI András, *A korszellem hálójában. Az egyetemi önkéntes munkaszolgálat rendszere, működése és nemzetközi beágyazottsága Magyarországon (1935–1944)*, Gondolat, Budapest, 2016.

⁷⁹ Kultsár 1937-től lett az értelmiségi munkanélküliség felszámolásával foglalkozó miniszteri, 1938-tól pedig kormánybiztos (lásd a 7. és a 8. jegyzeteket). A kormánybiztosság munkáját a kultuszminiszter felügyelte (az 1938. évi 2323 M.E. sz. rendelet 2. §-a alapján).

⁸⁰ Lásd a 76. jegyzetet. A program megvalósításának érdekében megadóztatták az 50 000 pengőnél nagyobb tiszta jövedelemmel rendelkező vagyonokat. Így 600 millió pengő bevételre tettek szert, amelyet a honvédség fejlesztésére fordítottak. A fennmaradó 400 milliót államkölcsönből fedezték, és egyéb beruházásokra (a közlekedési és távközlési infrastruktúra, szociális célok, az egészségügy, a mezőgazdaság, a bányászat stb. támogatására) használták föl. Hóman egy nappal Darányi győri beszéde után, 1938. március 6-án, a kormánypárt szentesi nagygyűlésén ismertette a széles nyilvánosság előtt a győri programot, melynek a gazdaságélénkítő és a nemzetnevelésben, valamint a zsidókérdés rendezésében játszott szerepét hangsúlyozta.

⁸¹ Hóman a második zsidótörvény (1939:IV. tc.) kidolgozására a NEP pártvezér-helyetteseként lett a kormány „zsidóbizottságának” tagja. Ekkor nem töltött be miniszteri tisztséget (kultuszminisztersége után, 1938. május 14-étől július 11-éig tárca nélküli miniszterként felelt a Budapesten rendezett XXXIV. Eucharisztikus Világkongresszus rendezéséért, ezután 1939. február 16-ától volt ismét miniszter). A bizottság 1938. november 18-án alakult Tasnádi Nagy András (1882–1956) igazságügy-miniszter elnök-

Dr. Friedmann Ignácról,⁸² akinek levelei elfekszenek irataim között, csak annyit mondhatok, hogy az Apponyi-alapítvány ügyeinek tárgyalásakor⁸³ kerültem vele összeköttetésbe, de arra, hogy levelezésünk a zsidókérdésben érdemben mire vonatkozott, nem tudok visszaemlékezni.

Részben az értelmiségi munkanélküliség kérdésével, részben a zsidókérdések tárgyalásával kapcsolatos a nyilasok mind figyelemreméltóbb szervezkedése, féktelen agitációja, aminek eredménye Szálasi elítéltetése majd lefogása lett. Érdekességként megemlítem, hogy ebben az időben beszéltem első ízben Szálasiival, aki tőlem, akárcsak Horthytól és Darányitól meghallgatást kért. Eszméit zűrvarosnak találtam, szervezési programját viszont figyelemreméltónak és kormányeszközökkel ellensúlyozandónak találtam. Az előadottakat jelentettem a kormányzónak és a miniszterelnöknek.⁸⁴ Szálasi ezután 1944 novemberéig nem is láttam.

letével, és legközelebb december 17-én ülésezett. Utóbbi tanácskozáson az a Hóman elnökölt, akiről ugyanezen a napon a 8 Órai Újság déli számának tudósítása megállapította, hogy a politikai körökben elterjedt hírek szerint a zsidókérdés rendezésénél nem kívánt további szigorításokat. Ugyanez a lap azt is tudni vélte, hogy vele szemben Kultsár István a legkeményebb eszközökkel kívánta a készülő törvényjavaslat rendelkezéseit végrehajtani. A Hóman elnökletével 1939. december 17-én tartott közel négy órás megbeszélésen Tasnádi Nagy ismertette a törvényjavaslatot, amelyet ugyanő terjesztett a december 18-ai, majd a december 20-ai minisztertanács elé. Az utóbbi ülés hozzájárulása alapján december 22-én – a NEP érkekezletén – szintén ő szolt a tervezetről, annak fontosabb szempontjairól Imrédy Béla miniszterelnök tájékoztatta párttársait. Hóman ekkor – legalábbis a Pesti Napló szerint, mintegy rímelve a 8 Órai Újság korábbi véleményére – további egyeztetéseket javasolt. Ezt nem vették figyelembe, így Tasnádi Nagy a képviselőház december 23-i ülésén benyújtotta az Antal István igazságügy-miniszteriumi államtitkár szövegezte javaslatot, melynek bevezetőjét és indokolását Teleki Pál kultuszminiszter írta; parlamenti előadója Makkai János volt. Ezt hosszú – 1939. január 23-án induló bizottsági és február 24-én kezdődő plenáris – vita után végül a képviselőház április 28-án, a felsőház május 3-án fogadta el, és 1939. május 5-én hirdették ki. Közben 1939. január 9-én, a kormánypárt közgazdasági, társadalompolitikai, közjogi, valamint zsidóbizottságának egyesített ülésén – Bárczay Ferenc elnökletével, Makkai János előterjesztésében és Hóman részvételével – ismét megvitaták a törvényjavaslatot. A bizalmas tanácskozásról azonban nem adtak ki közleményt, csak annyit közöltek, hogy a tervezet „beható tárgyalás alá vették”. Január végén aztán arról tudósított a sajtó, hogy a zsidóbizottság félbeszakította munkáját, és január 31-én ülésezik ismét. Ezen a napon végül nem a zsidóbizottság, hanem a képviselőház egyesített bizottságai tárgyaltak az ügyről, ám nem tudjuk, Hóman ott volt-e a találkozáson (az MTI hosszú tudósításából ez nem derül ki). Másnap, február 1-jén ugyanez a testület immár Hóman elnökletével folytatta a zsidótörvény javaslatának általános vitáját (Hóman 1938. december 9-től az országgyűlés közoktatásügyi bizottságának elnöke volt). Az egyesített bizottság következő ülésein (február 3-án, amikor Imrédy Béla miniszterelnök és Tasnádi Nagy András igazságügy-miniszter is felszólalt; február 6-án, 7-én, 8-án, 9-én, 10-én és a továbbiakban) Hóman egyszer sem nyilvánított véleményt. (Bővebben lásd LADÁNYI Andor: *A második zsidótörvény*, Századok 2013/6., 1423–1459, főleg 1426–1427.)

⁸² Friedmann Ignác (1882–1956) ügyvéd, zsidó műtárgyak neves gyűjtője, magyar arisztokraták birtokügyeinek intézője. Hóman hagyatékában nem található levele.

⁸³ Valószínűleg Apponyi Sándor (1844–1925) rendkívül gazdag hungarika-anyagot tartalmazó, végrendeletileg a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának (a mai Országos Széchényi Könyvtárnak) adományozott gyűjteményével kapcsolatos jogi ügyletekre céloz Hóman. Apponyi ez irányú érdemeit a gróf Apponyi Sándor Magyar Könyvtáráról szóló 1925-I. tc. örököltette meg.

⁸⁴ Szálasi 71 társával 1938. február 21-én helyezték rendőri felügyelet alá, egyben pártja működését is betiltották. 1938. július 6-án végül háromévi fegyházra ítélték, Hóman valószínűleg közvetlenül ez előtt, májusban találkozott vele. Büntetésének letöltését augusztus 27-én kezdte a szegedi Csillagbörtönben, ahonnan 1940. szeptember 18-án szabadult. A Hómannal való 1938-as találkozására börtön-

1938 májusában Darányival együtt lemondtam,⁸⁵ és az újonnan megalakult Imrédy-kormányban mint tárca nélküli miniszter vettem részt. Címem nemzeti-nevelési miniszter volt, valójában azonban csak az Eucharisztikus Kongresszus munkálatainak lebonyolításával foglalkoztam. Ennek lezajlása után szabadságra mentem, majd nyugdíjba.⁸⁶

1939 januárjában, amikor Imrédy Csodaszarvas Mozgalma bizonyos mértékig neveltségbe fulladt, én nyilatkozatot adtam ebben a dologban, de akkor nem voltam a kormány tagja. Állítom, hogy annak ellenére, hogy ezt Imrédy mondotta, a megnyitó gyűlésen való részvétele[m]en kívül aktív szerepem nem volt ebben a mozgalomban.⁸⁷

Imrédy bukása után, 1939. február közepén beléptem az akkor alakult Teleki-kormányba,⁸⁸ ahol ismét a kultusztárcát fogadtam el. Ekkor még nem volt meg a második zsidótörvény.

Megfelel a valóságnak, hogy 1939. március 12-én diákküldöttség járt nálam a kultuszminisztériumban és kérte a numerus clausus olyképpen bevezetését; illetve alkalmazását, hogy a zsidó hallgatók létszáma karonként ne haladja meg az országos arányszámot. Én kijelentettem, hogy a tárgyalás alatt lévő törvényben a kormány külön szakaszban kívánja biztosítani az egyetemi numerus clausust, abban az értelemben, ahogy azt a szónok előadta.⁸⁹

naplójának 1939. január 22-i bejegyzésében így emlékezett Szálasi: „rendőri felügyelet alatt Béla öcsém közvetítésével Hóman Bálinttal hosszasan elbeszélgettem sógora lakásán. [...] csak a szervezésünkre vonatkozóan intézett verbő kérdéseket hoztam. Én pontosan elmondtam mindent, hiszen nem titok. Ő meg nagyon, de nagyon szorgalmasan jegyzett magával hozott nagy papíroson, vagy négy oldalt. Közben folyton verte öklével az asztalt: »Hát ugyanezt mondtam szegény Gömbösnek is, amint ahogyan te most mondog, de ő nem akarta elfogadni tervemet!« [...] Különösen tetszett neki a párt és a mozgalom kettéválasztása, és egész apróra kikérdezett mindenről. A végén megígérte, hogy majd beszél Darányival, hogy engem fogadjon, és a Kormányzó Úrnak is említést fog tenni beszélgetésünkről. Teljesen igazat adott mindenben.” (*Szálasi Ferenc börtönaplója 1938–1940*, szerk. CSIFFÁRY Tamás, Budapest Főváros Levéltára – Filum, Budapest, 1997, 78–79.) Valószínűsíthető, hogy Hóman tényleg hasonlókat mondott Szálasiinak, de az is gyanítható, hogy ezt taktikai okokból – annak érdekében: minél jobban beszélje ki magát és árulja el szándékait Szálasi – tette.

⁸⁵ Május 12-én.

⁸⁶ Lásd a 10. és a 81. jegyzeteket.

⁸⁷ Imrédy Béla miniszterelnök 1939. január 6-án, a Nemzeti Egység Pártjának pesti Vigadóban tartott nagygyűlésén – melyen Hóman mint pártvezér-helyettes az elnökségben ült – hirdette meg a Magyar Élet Mozgalmat (Csodaszarvas Mozgalom), amelynek jelképe a csodaszarvas lett. (Pontosabban a nemzetiszín zászlóba és fehér mezőbe foglalt arany kör, az apostoli kettőskeresztrel és a hármshalommal, rajta egy jobbra ugró, fejét hátrafordító arany csodaszarvas.) Hóman – azon túl, hogy részt vett az alakuló ülésen – nem vállalt szerepet a mozgalom népszerűsítésében. A politikai célokra felhasznált csodaszarvas-motívumot sokan – így Bethlen István is – bírálták. Hóman viszont az ellen tiltakozott, hogy „hogy magyar múltunk tisztos szimbólumait bárki viccelődések középpontjába állíthassa” (Esti Újság 1939. január 22., 5, lásd még Magyar Nemzet 1939. január 24., 9; 8 Órai Újság 1939. január 24. 3 és január 27., 9). A mozgalom 1939 márciusában beolvadt a kormányzó Nemzeti Egység Pártjába, amely felvette a Magyar Élet Pártja (MÉP) nevet.

⁸⁸ A kormány február 16-án alakult.

⁸⁹ A Magyar Nemzeti Diákszövetség és az abba tömörült egyesületek – köztük a bajtársi szervezetek – ifjúsági vezetőségeinek küldöttsége március 11-én délelőtt járt Hómannál. Az MTI tudósítása alapján a találkozó úgy zajlott, ahogy Hóman elmondta. Lásd még a 269. és a 299. jegyzeteket.

Megfelel a valóságnak, hogy a Népszövetségből való kilépésünk[et], az Antikomintern egyezményhez való csatlakozásunkat 1939. május 2-án, Székesfehérvárott tartott beszédemben helyeselt. Ebben láttam nem csak a mi biztonságunk garanciáját, hanem a Közép-Európa, nevezetesen a Duna-völgye békéjének biztosítékát. Az utolsó két mondat előtt kívánom megjegyezni, hogy a szövegből kimaradt a „valóságnak” szó után az, hogy a Róma–Berlin tengellyel fennálló kapcsolatunkat...⁹⁰

Nem tudok visszaemlékezni, hogy milyen formák között történt 1939 júliusában a második zsidótörvény végrehajtási utasításának megszövegezése előtt, hogy középiskolákban a zsidó tanulók addig korlátlan felvétele ügyében új intézkedést hoztam. Ebben az ügyben kizárólag annyit ismerek el, mint amit a 8 Órai Újságnak adott nyilatkozatomban mondtam 1939. június 27-én, és ami szó szerint idézve így hangzik: „Minden esztendő elején a törvény értelmében a kultuszminiszter megállapítja a középiskola első osztályába felvehető tanulók létszámát. Az idén végre sikerült a negyven tanuló létszáma leszállnunk, amely mellett egyedül lehetséges eredményes oktatást elképzelni a középiskolában. Az új, kisebb létszám természetesen maga után vonta, hogy a felvételre jogosult igazgatók általános tájékoztatást kapnak abban a tekintetben is, miképpen gondoskodjanak egyfelől a középiskolába kíváncsozó zsidó tanulóknak a felvételéről, másfelől arról, hogy egyes iskolákba ne kerüljenek kizárólag zsidó hallgatók felvételre. Az eddigi tapasztalatok alapján járnak el az egyes igazgatók, és a negyvenes létszám keretében annyi zsidó tanulót fognak felvenni, amennyi aránylagosan az illető iskolába eddig is járt. Ez a szám körülbelül az országos arányszámnak felel meg, amely az egész zsidóságra vonatkozik és nem az iskolás gyermekek arányszámának, amely 33 százalékkal kisebb, mint az országos arányszám. A középiskolákba járó zsidó tanulók arányszáma az elmúlt tanévben 3,9%-ot tett ki. Gondoskodni kellene azonban arról is, hogy Budapesten és Miskolcon, ahol a zsidó tanulók száma nagyobb, ez a többlet ne szoruljon ki az iskolákból, annál is inkább, mert a vidéki és budapesti felekezeti gimnáziumok jó részében nem is vesznek fel zsidó tanulókat. Ezért

⁹⁰ A Népszövetség (hivatalos nevén: Nemzetek Szövetsége) az I. világháborúban győztes hatalmak kezdeményezésére 1919 és 1940 között – formailag jogutódja, az Egyesült Nemzetek Szervezete 1945-ös megalakulásáig, sőt egészen 1948-ig – működött genfi székhellyel, fő célja a nemzetek közötti együttműködés elősegítése volt. Magyarország 1922. szeptember 18-án lett tagja, és 1939. április 11-én lépett ki belőle. – Az Antikomintern Paktumot 1936. november 25-én kötötte Joachim von Ribbentrop meghatalmazott német nagykövet és Kintomo Musanokódzsi (Mushajoki) berlini japán nagykövet. A szerződés a Kommunista Internacionálé (Komintern) térhódítása és a kommunista ideológia ellen jött létre. Magyarország 1939. február 24-én csatlakozott a paktumhoz. – Hóman 1939. április 30-án – nem pedig május 2-án –, nagy érdeklődés mellett mondta el székesfehérvári beszédét a Szent István-teremben. Ebben kijelentette: „A világháború győzteseinek egyoldalú hatalmi érdekeit szolgáló Népszövetség a világpolitika egyetemes szervéből egy szűkebb hatalmi csoport és néhány semleges állam összekötő szervé lett. [...] A Róma–berlini tengely hatalmaival fennálló szoros kapcsolatunk, az antikomintern ligához történő csatlakozásunk, a sérelmeink orvoslásától következetesen elzárkózó népszövetségből történt kilépésünk és jóindulatú szomszédjainkkal szemben követett politikánk nemcsak a mi biztonságunknak garanciája, hanem a közép-európai és nevezetesen a Duna völgyi békének is egyik legfontosabb biztosítéka.” (MTI Hírkiadás, 1939. április 30.)

a zsidó lakosság által leginkább lakott kerületekben négy iskolát jelöltem ki, ahol felveendő tanulók számát 40–45-ben állapíthatják meg az igazgatók.

Nyilatkozata végén hangsúlyozta a kultuszminiszter, hogy újítás a most kiadott rendelkezésben nincsen, lényegileg nem változott a helyzet, mert minden iskolában felvehetnek annyit, amennyit eddig is felvettek. Hogy fognak-e külön zsidó osztályokat létesíteni az iskolákban, ez az igazgatók dolga. Az igazgatók eddig is a vallásoktatás szempontjából igyekeztek a legcélravezetőbben beosztani a tanulókat.”

Nem tudom, reflektáltam-e a Magyarországon 1939. június 27-én megjelent „Zsidótörvény a középiskolákban” és a Magyar Nemzetben megjelent „Miért szigorúbb a kultuszminiszter, mint a törvény?” című cikkekre, miután már előzőleg nyilatkoztam.⁹¹

A Teleki-kormány tagjaként megszavaztam az ún. második zsidótörvényt.

Az 1939. évi IV. törvénycikk, tehát az ún. második zsidótörvény rendelkezéseit végre kellett hajtani a különböző kamarákban is. Így tehát a sajtó és filmművészeti kamarákban is. A zsidótörvénnyel kapcsolatos rendelkezéseknek a tanárok között történő végrehajtását emlékezetem szerint Kultsár István kormánybiztoságára, illetőleg órá, mint kultuszminiszteri osztályfőnökre bízam.

Nem tudom pontosan megmondani, mikor hoztam Balogh Lászlót a Nemzeti Múzeumból a kultuszminisztériumba. Balogh előbb csak beosztott volt, később került statusba. Balognak voltak bizonyos elgondolásai a magyar filmgépgyártással kapcsolatban, személyét Kozma Miklós ajánlotta e vonatkozásban. Tudomásom van arról, hogy a kultuszminisztérium részéről legfelsőbb fokon b[á]r[ó]. Wlassics

⁹¹ Az MTI 1939. június 26-i hírkiadása volt az alapja a 8 Órai Újság tudósításának. Az MTI szerint: „A vallás- és közoktatásügyi miniszter a törvény értelmében minden esztendő elején megállapítja az első osztályba felvehető tanulók létszámát. Az idén végre sikerült leszállnia negyven-tanuló létszáma, amely mellett egyedül lehetséges igazán eredményes oktatást elképzelni. Az új, kisebb létszám megállapítása természetesen vonta maga után, hogy a felvételre jogosult igazgatók általános tájékoztatást kapjanak abban a tekintetben is, hogy miképpen gondoskodjanak egyfelől a középiskolába kíváncsozó zsidó tanulók felvételéről, másfelől arról, hogy egyes iskolákban ne kerüljenek kizárólag zsidó tanulók felvételre. Az igazgatók természetesen az eddigi tapasztalatok alapján járnak el, és a negyvenes létszám keretén belül általában annyi zsidó tanulót vesznek majd fel, amennyi aránylagosan eddig is járt az illető iskolába. Ez a szám körülbelül megfelel a zsidóság országos arányszámának, amely az egész zsidóságra vonatkozik és nem az iskolás gyermekekre, mert a zsidó iskolás gyermekek létszáma kisebb, mint az országos arányszám. Gondoskodni kellett azonban arról is, hogy Budapesten és Miskolcon, ahol a zsidók arányszáma nagyobb, ez a többlet se szoruljon ki teljesen az iskolából, annál kevésbé, mert a vidéki és a budapesti felekezeti gimnáziumok jó részébe nem vesznek fel zsidó tanulókat. Ezért a fővárosi zsidó lakosság által leginkább lakott kerületekben kijelöltem négy iskolát, ahol a zsidó tanulók számát az első osztályban az igazgatók 40–45-ben állapíthatják meg, Miskolcon pedig az eddigi helyzetnek megfelelően felvehetnek tizenkét százalékg. Hogy fognak-e külön zsidó osztályokat létesíteni az iskolákban, ez az igazgatók dolga. Az igazgatók eddig is a vallásoktatás szempontjából igyekeztek a legcélravezetőbben beosztani a tanulókat. (Pro domo: A miniszterelnökség sajtóosztálya kéri a t. Szerkesztőseket, hogy Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszternek fenti nyilatkozatát vegyék át, az egyes délutáni lapokban ezzel a kérdéssel kapcsolatban megjelent más „illetékes” magyarázatot pedig mellőzzék.)” A zsidó hallgatók arányszáma a középiskolákban 1938/39-ben és 1939/40-ben is 10% fölötti volt, tehát a 3,9%-os adat téves; lásd még a 11. jegyzetet. A Magyar Nemzetben nem 1939. június 27-én, hanem egy nappal később jelent meg a hivatkozott cikk, olvasói levélként, „Egy tanár” aláírással: *Miért szigorúbb a kultuszminiszter, mint a törvény?* Magyar Nemzet 1939. június 28., 6.

Gyula működött, mint filmcenzor. Hallottam arról [és] az ő jelentéseiből is tudomást szereztem róla, hogy Wlassics előzetes cenzúrát gyakorol a gyártásra kerülő magyar filmek felett. Én csak arról tudok, hogy a kultuszminisztérium – Wlassics és Balogh útján – bizonyos ellenőrzést gyakorolt a filmgyártás felett, arról, hogy erőszakosan és előre megszabott irányelvek szerint a filmgyártást a jobboldali politika szolgálatába állították, nincs tudomásom.⁹²

Meg kell jegyezni, hogy a filmek ügyével az összes kulturális ágazatok közül a legkevésbé foglalkoztam. Hallomásból értesültem a filmszakma visszasságairól, ezért ettől az ügykörtől szabadulni igyekeztem. Engem csak az iskolai filmoktatás érdekelt részletesen. Az akkori légkörben valószínűnek tartom, hogy a filmgyártással kapcsolatosan elsősorban jobboldali írókat, jobboldali színészeket és jobboldali filmeseket foglalkoztattak. Ez egyébként a filmekből is látható volt. Tisztában voltam a filmügy nevelő és propagandisztikus hatásával, hiszen az Új Magyarország 1940. június 23-iki számában adott nyilatkozatomban említést teszek arról, hogy egy-egy magyar filmet átlagban egymillió néző tekint meg. Ennek ellenére nem folytam bele a filmgyártás ügyeibe, és sokirányú elfoglaltságom miatt az ügyek vitelét Wlassics Gyula b[á]r[ó], államtitkára és Balogh László oszt[ály], tan[ácsos], főtitkára bízta. Balogh Lászlót 1942-ben, vagy talán előbb, amikor arról értesültem, hogy nem megy minden rendben és női vonalon bizonyos protekciók lehetségesek, az önálló osztályvezetés alól felmentettem, de tudok arról, hogy utódom⁹³ ezt az intézkedésemet annulálta.

1940. szeptember 17-én a Nemzeti Újságban megjelent egy cikk, amelynek címe volt: „Hóman nyilatkozott a Giornale d'Italiában”. Ebben a cikkben többek között ez a mondat is olvasható: „Amikor nyolc évvel ezelőtt átvettem a kultusztárca vezetését – mondotta Hóman Bálint – elhatároztam, hogy a magyar közoktatásból kizárom a materialista demokrata, liberális felfogást”. Kijelentem, hogy ez a mondat nem származik tőlem, vagy az interjúvoló újságíró rosszul adta vissza szavaimat, vagy pedig az ő cikkét fordították rosszul az MTI-nél.⁹⁴

Tény, hogy a fenti mondat szó szerint azonosan jelent meg a Magyar Nemzet című budapesti napilap 1940. szeptember 17-iki számában, és én nem emlékszem, hogy bármelyik cikk ügyében rektifikációt [helyesbítést] kértem volna.

1940. február 1-jén felkértek, hogy mint Gömbös egyik barátja és munkatársa tartsak beszédet a TESZ-ben, az egyesület 20 éves fennállása alkalmából. Állítom, hogy a TESZ életében, amely egyesület valamilyen díszes tisztségre választott meg, intenzíven részt nem vettem néhány ünnepi ülésen, felvonuláson mint meghívott részt vettem.⁹⁵

⁹² Lásd a 12. jegyzetet.

⁹³ Szinyei-Merse Jenő (1888–1957; kultuszminiszter: 1942–1944).

⁹⁴ Lásd a 13. jegyzetet.

⁹⁵ Lásd a 14. jegyzetet. A beszédre 1940. január 31-én került sor. Hóman részletes, egyesületi tagságáról írott feljegyzésében nincs róla szó, hogy bármilyen tisztséget viselt volna a TESZ-ben, és erre más források sem utalnak (OSZK Fond 15/26.).

1940-es szerepléssel kapcsolatban részletesen kívánok elmondani bizonyos dolgokat, amelyek megfelelő megvilágításba helyezik akkori magatartásomat. A magyar külpolitika tengelyében 1919 óta a revíziós gondolat állott. Ennek a gondolatnak jegyében folyt minden kormány külföldi munkája. Kétségtelen, hogy e gondolatnak számos híve volt Itáliában, Németországban, Angliában és Amerikában. Bethlen külpolitikáját elsősorban az olasz–német kapcsolatok jellemezték.

Ez a vonal bővült Gömbös korában az osztrák és a lengyel kapcsolatokkal, ezzel bizonyos ellensúlyt adva a német kizárólagosságnak. 1938–39-ben lényegesen megváltozott a külpolitikai helyzet. Németország bekebelezte Ausztriát, leigázta Lengyelországot és beolvasztotta Csehszlovákiát. A lengyel hadjárat idején Ribbentrop átvonulási engedélyt kért a magyar kormánytól a bécsi döntéssel visszacsatolt Csap–Kassa–Munkács vonalon Lengyelország felé. Ezt a kívánságát a Teleki-kormány egyhangúlag megtagadta, Csáky külügyminiszter idevonatkozó telefonközlését mint fültanú végighallgattam. E tény megemlézése csupán azért fontos, merít nyilvánvaló, hogy a németek háborújában 1939 végén semmiképpen sem kívántunk részt venni.⁹⁶ Fenn kívántuk tartani a békés érintkezést Nagy-Britanniával és az Egyesült Államokkal is, nem is szólva a Szovjetről, mely ez időben a németek lengyel akciójával párhuzamosan vette újra birtokába Lengyelország orosz lakta részeit, Besszarábiát és Bukovinát, és így közvetlen szomszédunkká lett.⁹⁷

Magyarország abba a kényes helyzetbe került, hogy északi határán – mint szomszédos hatalmak – álltak két nagy szomszédjának látszatra egyetértően együttműködő seregei. A magyar politikának ezzel a változott helyzettel számolnia kellett, de nem bocsátkozhatott az egyesek által helyesnek vélt angolszász orientáció – akkor mindenesetre irreálisnak tetsző – elgondolásának realizálásába. Számunkra világviszonylatban – felfogásunk szerint – csak orosz vagy német kérdés volt, és pillanatnyilag e két hatalmat együttműködésben láttuk. Simulnunk kellett tehát

⁹⁶ Ribbentrop német külügyminiszter 1939. szeptember 9-én a lakásán kereste telefonon Csáky István magyar külügyminisztert, arra kérve őt, hogy Magyarország a kassai vasútvonalat (Kassa–Nagyszalanc–Velejte szakaszon) sürgősen bocsássa csapatszállítások céljából a német szárazföldi haderő rendelkezésére. A szeptember 10-i minisztertanács – Teleki Pálnak Magyarország fegyveres semlegességének megőrzésére irányuló politikája jegyében – a német kérés teljesítését egyhangúlag elutasította, mivel ez „nemzeti becsületünkkel nem fér össze”, ráadásul „a semlegesség megsértését jelentené, és mindjárt három hadüzenetet kapnánk: Anglia, Franciaország és Lengyelország részéről. [...] Mi különben is akaratunk ellenére nem óhajunk belekeveredni vagy belesodródni a világháborúba.” Ha a német csapatok engedély nélkül mégis Magyarország területére lépnek, „úgy az ellenintézkedéseket a m. kir. kormány meg fogja tenni” (MNL OL, K 27, 1939. szeptember 10-i minisztertanácsi ülés, 1. [és egyetlen] napirendi pont). Szeptember 11-én Csáky értesítette Erdmannsdorff német birodalmi követet, hogy az említett vasútvonalon – Ribbentrop előző napi kérését teljesítve – engedélyezik a német hadianyagszállításokat, de csak zárt vagonokban, katonai kíséret nélkül. Magyarország szeptember 18-án megnyitotta határát a lengyel menekültek – köztük számos, teljes fegyverzetrel érkező katona – előtt.

⁹⁷ A Szovjetunió 1939. szeptember 17-én támadta meg Lengyelországot. Szeptember 22-én a német és a szovjet hadsereg a közöttük kialakított demarkációs vonalra vonultak vissza, majd Moszkvában szeptember 28-án írták alá a német–szovjet határ és barátsági szerződést, amely megszüntette Lengyelországot. A Szovjetunió – jelentős lengyel területek bekebelezésével – Magyarország szomszédja lett.

politikánkban ezekhez a hatalmakhoz és közülük elsősorban a velünk régebbi kapcsolatban álló s a bécsi döntés alkalmából a felvidéki kérdésben, majd Kárpátja annexiójának elismerésében [!] az országnak bizonyos előnyöket juttató német hatalomhoz. Ezen az úton vélte nem csak a kormány, hanem az akkori közvélemény egy tekintélyes része is megvalósíthatónak egyéb revíziós igényeinket, melyek közül első helyen akkor az erdélyi igény állt.

Ennek megvalósítására egy katonai terv szerint az a pillanat lett volna alkalmas, amikor Szovjetország visszafoglalta Romániától Besszarábiát és Bukovinát.⁹⁸ Ettől a megoldástól, illetőleg a fegyveres lépéstől azonban a Teleki-kormány a békés szándék bizonyoságaképpen tartózkodott, s inkább a közvetlen tárgyalás útját kívánta választani. E tárgyalásokra azonban Románia csak nyomás ellenében volt hajlandó és évégből Teleki miniszterelnök és Csáky külügyminiszter a német és olasz segítséget szeretne volna igénybe venni.⁹⁹ Így jött létre Teleki 1940. évi több itáliai és németországi tárgyalása. E két német utazás közben több beszélgetést folytattam Teleki Pállal az időszerű kérdésekről,¹⁰⁰ és akkor kért meg, hogy – [mint] barát a baráthoz – pongyolán vessen papírra azokat az elvi szempontokat, s azokat a gyakorlati engedményeket, amiket a németek felé tehetőnek gondolok. Így született meg a nekem itt bemutatott, 1940. június hó 20-án kelt, aláírásommal ellátott tízoldalas pro memoria, amelyből az alábbi részlet való:

„Hitler és Mussolini faji gondolatán épülő, de immár a történeti jog és birodalmi gondolat síkjára áttelepedett elgondolásába szervesen beilleszthető a szláv, a germán világ határán számottevő hatalommal rendelkező Szent István-i Magyarország gondolata. Talán egyetlen ütközőpont a Magyarország területén élő német nemzetiség problémája. A másik lehet állami és társadalmi berendezkedésünk másneműsége.

⁹⁸ Románia a szovjet ultimátumnak engedelmessé 1940. június 28-án átadta Besszarábiát, Észak-Bukovinát és a moldvai Herta kerületet a Szovjetunióknak (összesen 49,7 ezer négyzetkilométert 3 748 100 lakossal; csaknem a felük volt rutén, ukrán és orosz anyanyelvű).

⁹⁹ Teleki Pál 1940. április 17-én írt levelében ajánlotta Hitlernek, hogy német–olasz–magyar megbeszéléseken egyeztessenek a Balkán és a Duna-térség problémáiról, azokról is – célzott az Erdéllyel kapcsolatos magyar igények akár fegyveres úton történő teljesítésére –, „amelyek a diplomácia normális eszközein kívül esnek”. Mivel a Német Birodalom ekkoriban tette az utolsó előkészületeket a nyugati hadjárat megindítására. Hitler május 14-i válaszlevelében – a Balkán békéjének megőrzése érdekében – elvetette a háromoldalú tárgyalás gondolatát, és Magyarországnak a nyugalom megőrzését ajánlotta. A leveleket közli *Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához. 1936–1945*, összeáll. és s. a. r. JUHÁSZ Gyula, Akadémiai, Budapest, 1962, IV., 771–772 és V. (s. a. r. JUHÁSZ Gyula – FEJES Judit), 1982, 124–126.

¹⁰⁰ Teleki Pál 1940. március 23–28. között tartózkodott Rómában, 26-án találkozott Mussolinival, 28-án fogadta a pápa. Teleki és Csáky István július 10-én tárgyaltak Münchenben Hitlerrel, illetve Ribbentrop német és Ciano olasz külügyminiszterrel (több ilyen magas szintű találkozó ebben az esztendőben már nem volt, tehát ebben téved Hóman), elsősorban a magyar–román viszonyról. A német és az olasz fél kijelentette, hogy – bár Magyarország területi igényeit jogosnak ismerik el – fegyveres összetűzés esetén nem hajlandók támogatni Magyarországot, és a Magyarország és Románia közti békés megállapodást szorgalmazták. Teleki és Csáky hangsúlyozta, hogy a román kormánnyal folytatott tárgyalás csak akkor vezethetne eredményre, ha abban Német- és Olaszország is részt venne. Hitler erre közölte, hogy a román királynak levelet szándékozik küldeni, amelyben a szorosabb német–román együttműködés feltételeként a Magyarországgal való megegyezést köti ki.

Nemzeti nagy céljaink eléréséhez mindenesetre szükségünk van a német hatalom teljes bizalmára, minek birtokában meggyőzhetjük érdekeink nyilvánvaló közösségéről. A németekkel való érintkezésben mindnyájan tapasztalhattuk, a történelem is bizonyítja, hogy velük őszintén és kendőzés nélkül kell beszélni, sőt brutális igazmondásért sem neheztelnek, de ehhez feltétlen bizalmuk szükséges. Aki szolgamódra hódol, vagy éppen véleményét változtatva alájuk fekszik, attól mindent sokszoros mértékben kívánnak. Félre kell tehát állítani tehát azokat, akik a múltban kifejezetten németellenes politikát folytattak, vagy ily értelemben beszéltek és cselekedtek. Másfelől pedig el kell ragadnunk végleg a kezdeményezést a hatalom miatt felkínálkozó és aláfekvésre készek elől. Szükség van erre, mert ismerve a német erőt, bizonyos, hogy a legmelegebb és legerőteljesebb olasz támogatás is csak féleredményhez vezethet – a döntő pillanatban az olasz visszavonulhat –, ha a német kemény lesz, és közvetlenül nem bízik bennünk.

Nem riadnék vissza a kormány kibővítésétől, esetleges rekonstrukciótól sem, hogy jellege világos és határozott legyen. Le kellene váltani mind a polgári, mind a katonai vezetőhelyeken lévő németellenesnek ismert avagy csak ilyennek tartott személyeket is.

A külügyi vonalon teljes okfejtéssel kellene a német és olasz kormány előtt újra felvázolnunk a magyarság és Magyarország – fentebb röviden kifejtett – hivatásának jelentőségét, a ránk váró szerepet Kelet és Nyugat versengésében, megfelelően rámutatva a szláv veszedelemre. Azonnal le kellene váltani a külügyi szolgálat közismerten tengelyellenes követit és főtisztviselőit (pl. Spanyolország, Portugália). Hasonlóképpen utasítani kellene egyes követeket és kisebbségi magyar vezetőket, szakítsák meg a szabadkőműves és zsidó körökkel a kapcsolatot.

A nemzetiségi és önkormányzati kérdésben félreérthetetlenül világos kormánynyilatkozat kívánatos, miként arról a napokban beszéltünk, mégpedig lehetőleg a parlament előtt.

A sajtó, rádió, mozi, híradó a legerélyesebb irányítás alá volna helyezendő és az új sajtótörvény tervezete szerint volna módosítandó.

A külpolitikát is érintő belső kérdések közül a nyilaskérdés és zsidókérdés kezelésében módszerváltoztatásra volna szükség. Az idegen nyomon járó és minduntalan felkínálkozó szélső mozgalommal szemben most volna meg a pszichológiai alapfeltétele a magyar szellemű jobboldali elemek koncentrációjának, mi módon, alaposan megfontolandó. Erre szükség van az orosz szomszédság miatt nyilván erősödő kommunista agitáció ellen és a felszín alatt észlelhető nyugtalanság lecsillapítása végett is. De szükség van más okból is.

Miként a Hubay-javaslat elleni mozgalom kihasználható oly irányban, mint-ha a kormány és a magyarság általában megtagadna a nemzetiségektől minden jogot, úgy a nyilaskérdés pusztán rendőri kezelése arra az agitatív beállításra vezethet, mintha a szociális reformok útjába kívánnánk állni. Politikailag azt hiszem, megoldható a kérdés.

A zsidókérdés kezelésében végre szakítani kell a kompromisszumok rendszerével. Nem szólva az európai áramlatról, bent az országban is igen széles körben kelt nyugtalanságot a félmegoldás módszere. Tudatára kell ébrednünk végre, hogy a zsidó, ha kivételezett is, sőt a zsidó származású és zsidó kapcsolatú személy is elensége kell hogy legyen a mai kormányrendszernek. Ha nem volna az, önmagát tagadná meg, becstelen volna. Ebből nyilván következik, hogy zsidókat semminő hatalmi pozícióban, sem a közigazgatásban, sem a bírói székben, sem az iskolában nem lehet megtűnni, s nekik a gazdasági életben sem szabad tanácsadói, irányítói, vezető szerepet kezükben meghagyni. Bármennyire behódolni lássanak is, természetükből következik a kérlelhetetlenség, és ezért titkon mindig ellenünk fognak dolgozni. A meglévő törvény rossz. Ezért mielőbb meg kell hozni az új egy-két szakaszos törvényt, mely faji alapra helyezkedik, s egyetlen kivételt ismer, meghatározott számú felmentést, amit a kormány előterjesztésére az államfő ad. Ennek szükségéről minden tényezőt meg kell győzni. Revízió alá kell vonni az őrségváltás során történt elhelyezkedéseket is, el kell távolítani a zsidó érdekeltség folytán álláshoz jutottakat. Véget kell vetni az őrségváltás nyomán keletkezett pletykáknak és szóbeszédeknek. E körben kell gondoskodni az emigránsok hazatérésének és itt leendő szereplésének megakadályozásáról, ha kell, a legerélyesebb eszközök (internálás stb.) alkalmazásával.

Folytonosan új rendről, a liberalizmus bukásáról, a szociáldemokrácia csődjéről beszélünk, de továbbélünk a liberális rendszerben, és minduntalan kiütköznek annak szellemi megnyilvánulásai, a szociáldemokrácia pedig ma is aktív hatalom, amint a múltban, most is meg fogja az utat találni Moszkva felé. Ez annál veszélyesebb, mert a szervezett munkások az utóbbi években újra megnövekedett, s a nyilasok szubverzív [fölforgató] rétegeiből is sokan odapártolnak.

A szociáldemokrata szervezeteket fel kell oszlatni és be kell vezetni az állami munkaközvetítés rendszerét, ki kell építeni a munkások népművelő szervezetét (szabadidő). Ez utóbbi a népművelési törvény keretében megtörténhetik. Ki kell azonban küszöbölnünk a reszort- [hatásköri] ellentéteket, ha másképp nem megy, külön propaganda és népművelési minisztérium felállításával.¹⁰¹

¹⁰¹ Lásd a 15. jegyzetet. Spanyolországban vitéz Andorka (1927-ig Fleischhacker) Rezső (Rudolf; 1891–1961), Portugáliában maglódi Wodianer Andor (1890–1964) volt ekkor a magyar követ. – A Hubay-javaslat: Hubay Kálmán (lásd a 41. jegyzetet) 1940. június 4-én a szintén a Nyilaskeresztes Párthoz tartozó képviselőtársával, Vágó Pállal (1889–1982) törvényjavaslatot terjesztett be „a Magyar Szent Korona területén élő népcsoportok önkormányzatáról és anyakönyvvezetéséről”. Ebben a Volksbund által szorgalmazott népcsoportjogi követelések teljesítését ajánlották valamennyi „államalapító tulajdonságokkal rendelkező” magyarországi nemzetiségnek, amelyek így a magyar állam beleszólása nélkül szervezhetnék volna meg saját „népközösségüket”, és számarányuknak megfelelő képviselőt küldhettek volna a parlamentbe. A Német Birodalom érdekének vélték, hogy a Kárpát-medencében élő nemzetek népcsoportjogi alapon éljenek együtt a nemzetiszocialista Nagy-Magyarországban. Mivel azonban a németek kizárólag maguknak követelték a népcsoport-autonómiát – amit aztán a második bécsi döntés fejében meg is kaptak (lásd a 15. és a 65. jegyzeteket) –, a kormányzat mindenféle külpolitikai bonyodalom nélkül elérte, hogy Hubayt és Vágót az országgyűlés összeférhetetlenségi bizottsága a magyar hazával és a magyar nemzettel szembeni hűtlenség és állambomlasztó tevékenység vádjával megfosssa mandátumától. A képviselőház 1940. június 11-én a magyar államiságot támadó tartalma miatt vetette el a törvényjavaslatot.

Teleki ezt követő berlini utazása után következett az erdélyi probléma megoldása. A második bécsi döntéssel kapcsolatosan a németek iránt bizonyos fokú bizalmatlanság kapott lábra, aminek magyarázata abban keresendő, hogy az erdélyi határvonalat meg nem felelően jelölték ki, ezenkívül ránk erőltették az ún. kisebbségi egyezményt. Ezzel a kisebbségi egyezménnyel lett önállóvá a Volksbund, bizonyos iskolaügyi kérdések intézésében, aminek realizálását mi akadályozni próbáltuk, s emiatt súrlódásaink voltak.¹⁰² Basch Ferenc¹⁰³ és közegeivel a kultuszminisztérium kisebbségi ügyeivel foglalkozó osztálya, és az ezt revideáló [felülvizsgáló] Kósa Kálmán min[iszter]i. oszt[ály]-. főnök¹⁰⁴ érintkezett. Nálam Basch két ízben járt, egyik esetben Goldschmidt¹⁰⁵ társaságában, s mindkét ízben Kósa és a referens jelenlétében tárgyaltam vele, mert felfogásunk lényegesen eltérő volt.

¹⁰² Teleki útjára 1940. július 10-én került sor (lásd a 100. jegyzetet). A második bécsi döntést és a népcsoport- (kisebbségi-) egyezményt 1940. augusztus 30-án írták alá (lásd a 65. jegyzetet). Ennek következtében a Volksbund valóban alaposan megerősödött. Hómannak a Basch-perben tett 1946. január 16-án tett tanúvallomása szerint: „Dr. Basch Ferenc kétszer volt nálam kultuszminiszteri kihallgatáson, emlékezetem szerint 1940 körül, a német népiskolai oktatás és polgári iskolai oktatás ügyében. Kívánságaival kapcsolatban előadom, hogy a német nemzetiségi párt és a kormány felfogása között bizonyos ellentét volt. Mi tisztán a szülők akaratára építettük fel a nemzetiségi oktatást, vagyis akinek a szülei valamely nemzetiséghez tartozónak tartják magukat, azokat kívántuk csak felvenni a vonatkozó nemzetiségi iskolába. Dr. Baschnak az volt a kívánsága, hogy a német nemzetiségű, illetve anyanyelvű magyar állampolgárok mindegyikének német iskolába járjon a gyermeke.” (ÁBTL, 3.1.9 V-128 418, Basch Ferenc, 130.) Kósa Kálmán (lásd a 104. jegyzetet) perének 1946. március 23-i kihallgatási jegyzőkönyve szerint: „A nemzetiségi iskolaügyi elvi irányítója a miniszterelnök, ill. illetékes osztálya volt, onnan kaptuk az utasításokat, és a Volksbund vezetőikkel is mindig a miniszterelnökség, Pataky [róla lásd a 136. jegyzetet] ügyosztálya [tárgyalt]. Az ügyosztály csak azokat a Volksbund-iskolákat engedélyezte, amelyeket a miniszterelnökség jegyzékben felvett és engedélyezendőnek jelentett ki. Rá kell mutatnom arra, hogy ügyosztályunk az erős külpolitikai nyomás ellenére sem részesítette kedvezőbb elbánásban a németiséget, mint a többi nemzetiséget, ezt a statisztikai adatok is alátámasztják.” (ÁBTL, 3.1.9. V-98 692, Kósa Kálmán, 7.)

¹⁰³ Franz Anton Basch (1901–1946), újságíró, politikus. 1925-től 1934-ig a Magyarországi Német Közművelődési Egyesület (Ungarländischer Deutscher Volksbildungsverein) titkára, 1934-től főtitkára. E pozíciójáról 1935-ben, „a magyar nemzet megsértése” címén ellene hozott ítélet miatt leváltották. (Öt hónapot ült fogházban a népmagyarosítás elleni tiltakozása miatt.) 1935-től 1938-ig a Népi Német Bajtársi Szövetség (Volksdeutsche Kameradschaft) vezetője, 1938–1945 között az általa alapított Volksbund der Deutschen in Ungarn (Magyarországi Németek Népi Szövetsége) elnöke, 1940-től – a népcsoport-egyezmény következményeként – a magyarországi német népcsoport vezetője. Háborús bűnösnek ítélték el és végezték ki.

¹⁰⁴ Kósa Kálmán (1888–?) 1911-ben díjtalan fogalmazó gyakornokként került a kultuszminisztériumba. 1913-tól segédfogalmazó, 1918-tól fogalmazó, 1931-től osztálytanácsos, 1935-től tanácsos, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Elnöki B. Osztályának (nevelési és külső igazgatási ügyek) vezetője, 1937-től – ügykörének megtartása mellett – miniszteri osztályfőnökként a IX. ügyosztály (később a nevelés- és oktatásügyi, majd közép- és népoktatási csoport) vezetője, a közoktatási ügyek, a tanügyigazgatás és felügyelet neves szakértője.

¹⁰⁵ Georg Goldschmidt (1903–1989) jogász, a Volksbund Baschnál radikálisabb álláspontot elfoglaló – tőle eltérően a magyar állam iránti hűséget sohasem hangoztató – helyettes vezetője. A Magyarországi Német Közművelődési Egyesület (Ungarländischer Deutscher Volksbildungsverein) titkára, a mozgalmon belüli szakadást követően a Népinémet Bajtársakhoz (Volksdeutsche Kameradschaft) csatlakozott. Az ő szerkesztésében jelent meg a Volksbund hetilapja, a Deutscher Volksbote, majd napilapja, a Deutsche Zeitung is. 1938 után a Volksbund helyettes vezetője és sajtófőnöke, de ő felügyelte az egyesület gazdasági ügyeit és a Waffen-SS toborzásokat is. A háború végén Németország nyugati megszállási övezetében telepedett le, ahol sem kiadatására, sem felelősségre vonására nem került sor. Az ötvenes években az Elűzöttek, Menekültek és Hadikárosultak Szövetségi Minisztériumának (Bundesministerium für Vertriebene, Flüchtlinge und Kriegsgeschädigte) osztályvezetője.

A surlódások tették szükségessé 1940 végén bekövetkezett berlini utazáso-
mat, amire a kormányelnök kért meg. Kétségtelen, hogy németországi utazásom
során, amikor két tudományos előadást is tartottam, úgy nyilatkoztam, hogy
Magyarország Németországgal évszázados kulturális és politikai kapcsolatban
van és a tengelypolitikának mind olasz, mind német vonatkozásban megvannak
a történelmi előzményei, és így ezt a politikát helyeslem.¹⁰⁶

Ez időben merült fel az a Teleki–Csáky-féle elgondolás, amely szerint a német
túlsúly egyensúlyozására a tengelyhatalmaknak változatlanul történő materiális
segítség mellett helyes lenne egy jugoszláv–magyar–bolgár tömböt alkotni, amely
együtt a háborúba való belesodródásunkat is elkerülhetővé tennénk. Ez a gondo-
lat volt a jugoszláv baráti szerződés alapja, ide kapcsolódik az ez év februárjában
történt látogatásom Szófiában és Belgrádban. Ekkor írtuk alá a bolgár–magyar
kultúregyezményt.¹⁰⁷ 1941-ben következett be Teleki tragikus halála¹⁰⁸ a már
ismert körülmények között. A Telekit követő Bárdossy-kormányban ismét elvál-
laltam a kultuszminiszteri tárcát, a Teleki-kormány összes többi tagjával együtt.

Ebben az időben még többirányú kísérletet folytattunk, hogy Magyarország
ne sodródjék bele a háborúba. Egy alkalommal Bárdossy miniszterelnök előze-
tes koronatanács nélkül a minisztertanácsban jelentette be, illetőleg provokálta ki
és bocsátotta döntés alá, hogy a Szovjettel hadiállapotban lévőknek tekintjük
magunkat. Ennek az elhatározásnak az alapja három komplexumból áll. A hon-
védelmi miniszter jelentése két orosz repülőtémadásról, amelyek közül az egyik
a Csap felől jövő vonatot érte, a másik Kassa városa ellen irányult. A második
komplexum az ekkor előttünk már köztudomású tény, hogy a németek részéről
követelik a hadba lépést. A harmadik, hogy ennek a kívánságnak figyelmen kí-
vül hagyása esetén esetleges megszállással is számolnunk kell, amely akár német,
vagy esetleg rőt [szlovák] csapatok részéről fenyeget. Számolnunk kell továbbá
Románia észak-erdélyi revíziós törekvéseinek támogatásával.

Ilyen előzmények után a kormány, közöttük én is, megállapítottuk, hogy
Oroszország és Magyarország között a hadiállapot beállt. Meg kell jegyeznem,

¹⁰⁶ Hóman a berlini Német–Magyar Társaság meghívására 1940. december 13-án tartotta a berlini, illetve
december 18-án a bécsi tudományegyetemen *Német–magyar kapcsolatok* című beszédét (nyomatásban
is megjelent 1941-ben, *Német–magyar sorsközösség* címmel). Ennek – szerinte – német- és osztrákelles
részeit többek között Edmund Glaise von Horstenau (1882–1946) tábornok, 1938-tól a bécsi, majd
1940-től már a berlini székhelyű Német–Magyar Baráti Társaság elnöke erősen kifogásolta. (*Ein
General im Zwielicht*, II., Wien–Köln–Graz, 1983, 615–622). Lásd még a 293. jegyzetet.

¹⁰⁷ Hóman 1941. február 17–21-e között tartózkodott Szófiában, ahol Bogdan Filov (1883–1945) bolgár
miniszterelnökkel és közoktatásügyi miniszterrel „szellemi együttműködési” egyezményt írtak alá.
Az egyezmény megerősítő okiratainak kicserélése október 16-án, a bolgár miniszterelnök budapesti
látogatása alkalmával történt, a Magyar Törvénytárba az 1941:XVI. törvénycikként került be. Hóman
belgrádi látogatására 1941. február 22–23-án került sor, annak célja szintén a „szellemi együttműkö-
désről” szóló megállapodás előkészítése volt. Mivel azonban Jugoszláviát másfél hónappal Hóman
látogatása után megtámadta a Német Birodalom – s ennek következtében a jugoszláv állam április
10-én felbomlott, másnap pedig a magyar csapatok is megkezdtek a bevonulást az egykori magyar
területekre – végül ennek megkötése meghiúsult. A két útról lásd OSZKK, Fol. Hung. 3085.

¹⁰⁸ 1941. április 3.

*Hóman Bálint hivatalos belgrádi látogatásán a szerb főváros közelében lévő Avala-hegyen
megkoszorúzza a jugoszláv hősök emlékművét, kísérete és a magyar követség tagjaival,
illetve a jugoszláv közoktatásügyi minisztérium vezető tisztviselőivel, 1941. február 22.*

hogy a honvédelmi miniszter a repülőtémadásokat ismételten tényleg megtörtén-
teknek mondotta. Tudomásom van arról, hogy Keresztes-Fischer Ferenc belügy-
miniszter olyan értelmű kijelentést tett, amely szerint meg kellene győződnünk
arról, hogy a támadásokat valóban az oroszok hajtották-e végre. A honvédelmi
miniszter határozott válaszára elállt attól a javaslatától, hogy újabb támadás volna
bevárandó a határozat előtt.¹⁰⁹

Az 1941–42. évi költségvetési vita során a bizottságban hangok hallatszottak,
amelyek kifogásolták, hogy az izraelita hitfelekezet, illetőleg annak intézményei

¹⁰⁹ Lásd a 17. jegyzetet. A német politika július 26-ig nem kívánta a magyarok csatlakozását, a német
hadvezetőség azonban több alkalommal jelezte ennek szükségességét. Minderről bővebben lásd a Hóman-
per újratárgyalása *Szakértői véleményét*, elsősorban az 1–3. kérdésre adott válaszokat.

a kultuszminiszteri tárca keretein belül bizonyos támogatásban részesülnek. Ez így volt törvényes, így részesült támogatásban minden bevett felekezet. A támogatás törvényes úton való megvonására mód nem volt, csak új törvény útján. Miután az első két zsidótörvény amúgy is jogfosztottá tette az izraelita vallás híveit, a bizottság kívánságának megfelelően benyújtottam azt a törvényjavaslatot, amely hatályon kívül helyezte az 1895. évi 42. tc.-[e]t és az izraelita hitfelekezeti bevett vallásból elismert vallássá nyilvánította. Így volt mód arra, hogy a költségvetésben még szereplő támogatást megvonjuk.¹¹⁰

Feltett kérdésre közlöm, hogy ebben az időben akárcsak a többiek, akik német vonalon állottak, hittem és bíztam a német győzelemben.

Nekem itt most bemutatták az alábbi iratot, amelyet dr. Szily Kálmán államtitkár „a miniszter helyett jelzés”-sel továbbított a kir[ályi]. Pázmány Péter Tudományegyetemhez. Ez a leirat szó szerint a következőképpen hangzik:

„Tudomás és további eljárás végett értesítem a tek[intetes]. Tanácsot, hogy az 1941/42. tanév I. félévétől kezdődően a zsidó hallgatók a »Korszerű Honvédelem« című előadást nem hallgatják, miért is a jelen tanév I. féléve ennek a tárgynak hallgatása és a katonai előadó láttamozása nélkül is lezárandó, s a végbizonyítvány kiadandó.

A II. félévtől kezdődően pedig ezek a hallgatók az említett tárgyat a lecke-könyvbe nem vehetik fel, s e helyett kisegítő előképzésben tartoznak részt venni.

Budapest, 1942. január hó 13.

A miniszter helyett:
dr. Szily Kálmán s. k.
államtitkár¹¹¹

¹¹⁰ Lásd a 18. és a 286. jegyzeteket. A törvény indokolása arra utalt, hogy meg kell szüntetni azt az elentmondást, ami az izraelita felekezethez tartozók egyéni jogai és a zsidótörvények között fennáll. „[...] míg az izraelita vallásfelekezet minden tagjának jogállása lényegesen megváltozott, alanyi jogaik mind közjogi, mind magánjogi téren a többi magyar állampolgár hasonló jogainál szűkebbek lettek, sőt több vonatkozásban teljesen megszűntek, addig maga az izraelita vallásfelekezet továbbra is birtokában maradt annak a kiváltságos jogállásnak, amely hazai jogunk szerint a bevett egyházakat illeti meg. Belső elvi ellentmondás van abban, hogy olyan vallásfelekezet élvezze a vallásfelekezetek számára megállapított legelőnyösebb, kiváltságos közjogi állást, amelyhez tartozás egyszersmind jellegzetes és leronthatatlan ismérve annak, hogy az ilyen személyt az állampolgári jogok és a magánjogok tekintetében kevesebb illeti, mint a többi magyar állampolgárt.” A törvény ugyanakkor nem érintette az izraeliták szabad vallásgyakorlatát. A képviselőházi vitában 1941. december 17-én és 18-án Tömböly Dénes előadó, illetve Balás Károly, Bálint József, Közi Horváth József, Mosonyi Kálmán, Paál Árpád támogatta, Rapcsányi László, Serényi Miklós Vajna Gábor – többük szigorúbb szabályozást követelve – elfogadták a javaslatot, ami ellen egyedül Bródy Ernő szólalt föl. Mint Hóman közölte, „ez a törvényjavaslat az 1938. évi XV. tc.-nek, az 1939. évi IV. tc.-nek, az 1941. évi XV. tc.-nek és, ha jól tudom, az 1941. évi XLVII. tc.-nek [nem tudom, mire gondolhatott Hóman, 1941-ben összesen húsz törvénycíkket fogadott el az országgyűlés] mintegy természetes folyamánya lévén, ide kellett vele a Ház elé jönnöm”.

¹¹¹ Szily Kálmán, ifj. (1875–1958), mérnök, politikus, az MTA tagja (levelező: 1920): A József műegyetem tanársegéde, majd adjunktusa (1898–1913) címzetes nyilvános rendkívüli tanára (1901–1906), nyilvános rendes tanára (1913–1944). 1919-től 1922-ig a Mérnöki és Építészeti Osztály dékánja, 1927-től 1930-ig az egyetem rektora, egyben a felsőház tagja. 1930. július 28-ától a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium címzetes államtitkára, 1932. december 20-ától 1942. július 3-ig közigazgatási állam-

Ezzel az irattal kapcsolatban megjegyezni kívánom, hogy a „Korszerű Honvédelem” című előadásokról mindössze annyit tudok, hogy ott bizonyos verések voltak, emiatt a hallgatók [arra] nem jártak, és az előadó katonatiszt megtagadta a láttamozást a lecke-könyvben. Arról, hogy a kisegítő előképzésben részt vevő zsidó hallgatókat bántalmazták volna, egyáltalán arról, hogy mi lenne az a kisegítő előképzés, nem tudok semmit.

A nekem itt most bemutatott MÉP-memorandumon én eszközöltem bizonyos változtatásokat. Lehetséges, hogy magamnak, lehetséges, hogy a párt számára.

Tárczay-Felícides Románnal¹¹² kapcsolatosan csak annyit mondhatok, hogy több oldalról figyelmeztettek arra, hogy Tárczay a nyilaspárt tagja. Maga a kormányzó is felszólított ennek kivizsgálása. Tárczay igazolta, hogy nem tagja a nyilaskeresztes pártnak, és így ez az ügy abbamaradt.

1942 júliusában többszöri lemondási kísérlet után kiváltam a kormányból,¹¹³ egyfelől a nemzeti kérdésben támadt nehézségeim miatt, másrészt vissza akartam térni a tudományhoz. A Magyar Élet Pártjából nem léptem ki annak feloszlásáig, és képviselői mandátumomat is megtartottam.

Feltett kérdésre közlöm, hogy nem tudok válaszolni arra, hogy 1942 decemberében feltétlenül hittem-e a német győzelemben. Mindenesetre tény, hogy olyan álláspontot képviseltem, mely szerint vállalt kötelezettségünknek eleget kell tenni. 1942. december 24-én az Újfehértár című napilapban, amely választókeretem egyik lapja, „A történelem útján” címmel cikket írtam. Ebben a cikkben többek között oly értelemben is írok, hogy a magyarságnak történelmi hivatása értelmében ki kell vennie a maga részét Európának a Szovjet ellen folytatott háborújából.

1943. január 6-ikán dr. Radocsay László¹¹⁴ értesített arról, hogy a Gömbös Gyula Társaság az igazgatóság tagjává választott.

titkára (Hómannal együtt távozott a minisztériumból, és tért vissza katedrájához), illetve az Országos Felsőoktatási Tanács elnöke (1936–1944). Tizenhárom levele található Hóman hagyatékában (OSZKK, Fond 15/1498.). A kisegítő előképzésről lásd még a 16. jegyzetet.

¹¹² (Tárczay-) Felícides Román (1888–1965) 1910-től fogalmazó-gyakornokként, 1911-től segédfogalmazóként, 1914-től fogalmazóként, 1918-tól segédtitkárként, 1922-től osztálytanácsosként – és a film-ügyek országos felügyelőjeként – dolgozott a kultuszminisztériumban. 1924-től a tanácsosként a testnevelési ügyosztály vezetője, 1925-től a film- és a testnevelési ügyek országos főfelügyelője. 1938-tól osztályfőnök, 1941 nyarától a VKM IX. főcsoportját (honvédelmi nevelési és testnevelési csoport) irányította a társadalmi sport és testnevelés vezetőjeként. 1944. december 1-jétől a kultuszminisztérium államtitkára, 1945. február végétől tényleges vezetője. Háborús bűnösként életfogytiglani fegyházra ítélték. 1957-ben kiengedték, ám 1958-ban ismét börtönbe került, ahonnan 1960-ban közkegyelemmel szabadult.

¹¹³ 1942. július 3-án.

¹¹⁴ Radocsay László (1878–1968) jogász, politikus. Temesvárott ügyvéd, 1912–1914-ben Temes vármegye alügyésze, 1914–1918-ban Temesvár főjegyzője. 1924–1934 között Kecskeméten a Duna-Tisza közí Mezőgazdasági Hitelszövetkezet ügyvezető igazgatója, 1934-től 1939-ig Komárom és Esztergom vármegye, 1936-ban emellett Győr, Moson és Sopron vármegye és Győr város főispánja is. 1939. november 9-étől 1944. március 22-ig igazságügy-miniszter, 1944. áprilistól decemberig az Országos Központi

A minisztériumtól való megválásom után nem vállaltam politikai munkát, hanem mint a Magyar Nemzeti Múzeum elnöke és mint a Teleki Pál Tudományos Intézet elnöke vettem részt bizonyos fokig tudományos munkák és kultúrigazgatási ügyek irányításában. Tudományos munkáimon dolgoztam.

1944. április 5-ikén a Függetlenség című napilapban cikk jelent meg arról a memorandumról, amelyben a MÉP-nek jobboldali többséget tiltakozott a helytelen külpolitika és a belpolitika baloldali eltolódása ellen. Állítom, hogy ez a memorandum, amelyet én is aláírtam, Kállay miniszterelnöksége alatt, 1944 februárjában készült.

Elismerem, hogy 1944. május 12-én székesfehérvári pártom prominens tagjainak kérésére Toldi Árpád csendőrezredesnek főispáni beiktatásán részt vettem és ez alkalomból beszédet is tartottam. Ebben a beszédben szólottam a helytállásról és arról a kötelességünkről, hogy töretlenül ott kell állanunk Európa harcában a Szovjet ellen. Megfelel a valóságnak, hogy részben hozzám juttatott pro memoria, részben a magyarországi zsidók szövetségének ideiglenes intézőbizottsága útján Jaross belügyminiszterhez¹¹⁵ juttatott könyörgő hangú memorandumból, részben a hozzám került Auschwitzból, illetőleg Birkenauból szökött zsidók leírásából tudomást szereztem egyrészt a magyarországi deportálások bestiális körülményeiről, a zsidókkal való bánásmódról, valamint arról, hogy mi vár rájuk a deportálás után. Az Auschwitzból, illetőleg Birkenauból származó értesítéseket nem hittem el, nem hittem el a gázkamrákban történő megsemmisítéseket és túlzottnak véltem a jelentést. A jelentést tartalmazó borítékra írott megjegyzésem ezzel a mondattal végződik: „Nyilván a háború utáni németellenes propaganda számára készült.”

Állítom, hogy ezekkel a kérdésekkel kapcsolatban részben a miniszterelnöknél, részben a hercegprímásnál jártam közbe. Ugyanekkor eljártam Jaross belügyminiszternél, majd mikor ezt az ügyet a kultuszminiszter hatáskörébe tartozónak ítélte, Antal István kultuszminiszternél¹¹⁶ és Mester Miklós állam-

Hitelszövetkezet igazgatóságának elnöke. Négy levele található Hóman hagyatékában (OSZKK, Fond 15/1274.).

¹¹⁵ Jaross Andor (1896–1946) felvidéki politikus, 1940 és 1944 között az ellenzéki – a német megszállás után kormánypárti – Magyar Megújulás Pártja (Imrédy-párt) helyettes vezetője, 1944. március 22-e és augusztus 17-e között belügyminiszter, a magyarországi zsidók deportálásának egyik irányítója, 1944 októberétől a Törvényhozók Nemzeti Szövetségének társelnöke (lásd a 26. jegyzetet). Háborús bűnösneként végezték ki.

¹¹⁶ Antal István (1896–1974) politikus, jogász, 1935–1936-ban és 1938–1942 között igazságügyi államtitkár, 1942. április 17-étől 1944. március 22-ig a Nemzetvédelmi Propagandahivatal vezetésével megbízott tárca nélküli miniszter. 1944. március 22-étől augusztus 29-éig igazságügyi, egyben válás- és közoktatásügyi miniszter. 1946-ban háborús bűnösneként halálra ítélték, majd büntetését a köztársasági elnök – Rákosi Mátyás közbenjárására – kegyelemből életfogytiglani fegyházra változtatta. 1956. október 23. után kiszabadult, a forradalom leverését követően azonban önként visszatért a börtönbe, ahonnan 1960-ban bocsátották végleg szabadon. Ezután az MTA Történettudományi Intézete megbízásából megírta emlékezéseit, melyek egy részét Gergely Jenő rendezett sajtó alá: *Gömbös Gyula hatalomra kerülése és kormányzása 1932–1936. Antal István sajtófőnök emlékiratai*, (Palatinus, Budapest, 1994).

titkárnál¹¹⁷ abban az irányban, hogy a magyar kulturális életben működő és érdemeket szerzett összes zsidó művészeket, írókat, tudósokat mentesítsék minden zsidó intézkedés alól. Az átnyújtott pro memoria-ban számos nevet soroltam fel. Ezen kívül egyes személyek érdekében a kormányzó kabinetirodájának főnökénél is eljártam, majdnem minden esetben eredménnyel.¹¹⁸

Megfelel a valóságnak, hogy 1944. március 27-én a nekem itt most fotókópiában bemutatott németnyelvű levelet én küldöttem Veessenmayer német követnek. Ennek előzménye röviden a következő: A németek bevonulását követő napon megjelent nálam Jurcsek Béla,¹¹⁹ és közölte velem, hogy másnap Veessenmayer kéretni fog a követségre. Másnap Veessenmayer fel is hívatott, én azonban azt feleltem, hogy szívesen látom magamnál. Ezután felkeresett dr. Köhler¹²⁰ követségi tanácsos, magával hozva Veessenmayer névjegyet, és arra kért, tekintsem ezt a követ látogatásának és adjam vissza a vizitet. Tőle értesültem, hogy Veessenmayer helyet szánt nekem az alakítandó kabinetben. Én fel is kerestem Veessenmayert, aki arra kért, vegyek részét a kormányban. Ezt én azzal utasítottam vissza, hogy egészségi állapotom nem megfelelő, másrészt nem látom harmonikus együttműködés lehetőségét az adott körülmények között. Beszélgetésünk félbeszakadt, mert a balkáni hadsereg parancsnoka kereste Veessenmayert, én azonban gondolatmenetemet lerögzítettem írásban és elküldöttem a német követnek. Csupán hetek múlva kaptam rövid udvariassági választ. Veessenmayerrel még két vagy három ízben találkoztam: egyszer a Magyar–Német Társaság¹²¹ teáján és egyszer a finn követnél.¹²²

¹¹⁷ Mester Miklós (1906–1989) politikus, 1939–1944 között a kormánypárt országgyűlési képviselője, 1944 áprilisától októberig a kultuszminisztérium államtitkára. 1944-ben sok száz zsidó mentesítését érte el, szorosan együttműködött a cionistákkal. Mester emlékezése szerint: „Őrzöm azonban Hóman Bálinttal kapcsolatban 1944-ből egy nevezetes, feljegyzésre méltó emlékeket. Hóman Bálint mindjárt államtitkárságom első napjaiban levéllel fordult hozzám, hogy Alföldi András professzort, a neves római kori régészeti vegyem pártfogásomba. Jól emlékszem, azt írta nekem, hogy akik az elvhűséget a politikában túlzásba viszik, azok valójában nem elvhűek, hanem kegyetlen, szadista emberek. Figyelmeztetett, hogy az ilyenekkel szembe kell szállni. Kétségtelen, hogy Hóman Bálint akkor levelében Bakó Lászlóra és Endre Lászlóra célt.” (MESTER Miklós, *Archépek. Két tragikus kor árnyékában*, Tarsoly, Budapest, 2012, 650.)

¹¹⁸ Lásd a 22. jegyzetet. Minderről Ferenczy László és Imrédy Béla perében is tanúskodott Hóman, de az ő perében is számosan megerősítettek szavait. Az említett pro memoria valószínűleg az a dokumentum lehet, amely dátum nélküli, hátára rá van írva: „Pro memoria a M[iniszter]E[lnök]-nek”. E szerint: „A zsidókérdés megoldásában alkalmazott okatlanul brutális eljárás országszerte igen sok helyütt zsidóvédő filozemita hangulat kialakulására vezet”, s ennek okaként elsősorban a hatósági túlkapaszkodat, a kormányrendeletek és az azok végrehajtása közötti ellentéteket nevezi meg Hóman. Ugyanitt található egy feljegyzés a mentesítendő személyre vonatkozóan (OSZKK, Fond 15/94.). A kormányzó kabinetiroda főnöke 1943–1944-ben Ambrózy Gyula (1884–1954), Horthy bizalmas híve volt.

¹¹⁹ Jurcsek Béla (1893–1945) földbirtokos, miniszter. 1935-től 1944-ig kormánypárti országgyűlési képviselő. 1940–1941-ben mezőgazdasági termelési és értékesítési kormánybiztos. 1942-től 1944-ig a Magyar Oltóanyagtermelő Intézet elnöke, egyben közellátási államtitkár, 1944. március 22-étől október 16-ig földművelésügyi, egyben tárca nélküli közellátásügyi miniszter, majd a Szálasi-kormányban közellátási miniszter. 1945 áprilisában öngyilkos lett.

¹²⁰ Lásd a 34. jegyzetet.

¹²¹ A Magyar–Német Társaságot 1939 májusában alakították, lásd a 342. jegyzetet.

¹²² Aarne Wuorimaa (1892–1975) diplomata, 1940. július 8-ától Finnország budapesti követe. Finnország 1944. szeptember 5-én különbékét kötött a Szovjetunióval, emiatt megszakította kapcsolatait a Német

Aktív politikai szerepem a továbbiak során nem volt, csak annyiban, hogy a parlament tagja maradtam és a pártból sem léptem ki.

A Szálasi-puccsról csak a rádióból értesültem, akkoriban Balatonfüreden tartózkodtam.

Első ízben Szálasival október végén beszéltem, amikor azért jelentem meg nála, hogy rendelkezésére bocsássam múzeumi és a Teleki Intézet elnöki tisztségét. Szálasi ezt egyelőre nem fogadta el és arra kért, keressém fel november 8-án újra, amikor majd közli velem szempontjait. November 8-án ismét felkerestem a királyi palotában, ez alkalommal azonban különböző tudományszervezési kérdésekről beszélt egy munkatársa jelenlétében, és miután és fontosnak tartotta, hogy pozícióm a Teleki Intézetben megtartsam, a lemondás akceptálása nélkül távoztam. A minisztériumból felszólítottak, hogy tegyem le az esküt Szálasiira. Ezt azonban megtagadtam.¹²³

A Nemzeti Szövetségbe, amelynek célkitűzése volt a kormány támogatása a háborús erőfeszítések megvalósításában, legalább is én úgy tudtam, a megalakulását követő napon beléptem.¹²⁴ Egy ülésen részt vettem, azután ismét elutaztam. A szövetség életében voltaképpen csak Sopronban vettem részt.¹²⁵

A Nemzeti Múzeum műkincseiből mindössze az akkori könyvtára és a Szépművészeti Múzeum jelentős anyaga az, amely tudomásom szerint nincs itthon. Ezeknek a kiszállításaért azonban engem nem terhel semmi felelősség, ezt részben Szinnyei Merse akkori kultuszminiszter, részben a nyilas kormány szállította el.¹²⁶

Én 1944. november 10-én hagytam el Budapestet a múzeumi elnöki autón. November 13-ig Balatonfüreden voltunk, 24-ig Pannonhalmán és november 24-étől 1945. március 27-ig a soproni bencés rendházban a főpát vendégeként. Itt tartotta üléseit a parlament és a Nemzeti Szövetség is, mely utóbbiakról a nyilas-

Birodalommal és szövetségeseivel, így Magyarországgal is. Utóbbival a finn diplomáciai és konzuli kapcsolatok 1944. szeptember 20-án szűntek meg. Wuorimaa 1944. október 14-én hagyta el Magyarországot.

¹²³ Lásd a 25. jegyzetet.

¹²⁴ Lásd az 26. jegyzetet.

¹²⁵ Sopronban 1944. december 19-e és 1945. március 16-a között összesen 29 alkalommal ülésezett a csonka országgyűlés. Ugyanott a Törvényhozók Nemzeti Szövetsége 1944. december 1-jétől 1945. március 16-áig 23 ülést tartott.

¹²⁶ A Nemzeti Múzeum épületében a legértékesebb tárgyak biztonságba helyezése már 1942 szeptemberében elkezdődött, 1943-ban a kiállításokat is leszerelték. A gondos őrizet következtében a gyűjtemények viszonylag kevés kárt szenvedtek. Az 1946 márciusában tartott összesítés 13%-os károsodást állapított meg a múzeum anyagában. Más intézmények becsült pusztulási aránya: Országos Levéltár 40%, Szépművészeti Múzeum 10%, Iparművészeti Múzeum 13%, Néprajzi Múzeum 20%, Állattár 12%, Növénytár 40%, Hopp Ferenc Múzeum 12%, Ráth György Múzeum 14%, Országos Széchényi Könyvtár (Eszterházy u.) 18%. A több közgyűjteményt összefogó Magyar Nemzeti Múzeum intézményeiből a Szépművészeti Múzeum anyagát – és az oda beszállított, lefoglalt zsidó műkincseket – a Szálasi-kormány rendelkezésének megfelelően 1944 novemberében elszállították. Ennek egy része Szentgotthárdon maradt, másik része viszont Németországba került, ahol az amerikai hadsereg foglalta le. A magyar műkincseket Münchenbe szállították, majd 1946 decembere és 1947 áprilisa között visszaszolgáltatták Magyarországnak. A Berlin környékére került műkincseket a szovjet hadsereg a Szovjetunióba vitte, ezek visszaszolgáltatása nem történt meg.

keresztes párti képviselők elmaradtak, csupán néhány megfigyelőjük jelent meg. A parlament ülésein időnként részt vettem. Állítom, hogy a Nemzeti Szövetség ülésein több ízben is felszólaltam a nyilas kormány túlkapásai ellen.¹²⁷

1945. március 27-én hagytam el ugyancsak a múzeumi elnöki autón családommal az országot, és előre meghatározott cél nélkül Bad Aussee-ig jutottunk el, ahol sikerült lakást találnunk. Itt értek az amerikaiak, akik 1945. július másodikán vettem őrizetbe, majd több gyűjtőhelyen keresztül Salzburgba vittek, ahonnan 1945. november 20-án indultunk el Budapest felé. Azóta vagyok a rendőrség politikai osztályán.

A kihallgatás végére érve szükségesnek vélem még megállapítani, hogy az e jegyzőkönyvben rapszodikusán egymásmellé helyeződő ténymegállapításokból tiszta kép életműködésemről és miniszteri tevékenységemről nem alkotható. Szándékaim, elgondolásaim, célkitűzéseim és politikám részletes ismertetéséhez hosszabb időre van szükségem, és ezért azt a bírói tárgyalás idején kívánom kifejezésre juttatni.

Más előadnivalóm nincs, vallomásumat önként tettem és annak elolvasása után írtam alá. Vallomásom minden egyes oldalát kézjeggyemmel láttam el.

Budapest, 1945. november hó 28.

Hóman Bálint

Felvette:

Ákos Miklós

r[endőr]. ny[omozó]. százados

¹²⁷ Hóman a Törvényhozók Nemzeti Szövetsége ülésein 1944. december 1-jén és 5-én, 1945. január 2-án, 12-én és 19-én, február 9-én és 16-án szólalt föl. 1944. december 1-jén kijelentette, hogy az országgyűlés átalakítására vonatkozó terveket „jelen pillanatban sem alkotmányjogi szempontból, sem a politikai rezon [ésszerűség], sem pedig a történeti akusztika szempontjából nem tartja helyesnek”. 1945. január 19-én kifogásolta, „hogymost, amikor Budapest pusztul, a magyar rádió a lelkesítő szavak után frívól kuplékat és buta dalokat közvetít”, illetve „hogya magyar rádió sok olyan hírt vesz át a német rádiótól, amely a magyar közönséget nem érdekli. Ezeknek az adása tehát felesleges, sőt némely esetben egyenesen káros.” Február 16-án szót tett „Shvoy Lajos székesfehérvári püspök ügyét, akit állítólag a főispán rendeletére 12 géppisztolyos katona a lakásáról elvitt és több papjával és rokonával együtt őrizetbe vett”. Helytelennek tartotta, „hogya akár a katolikus egyház, akár a protestáns egyházak valamelyikének főpapjait helyi polgári hatóságok bármely okból és címen letartóztatásba vétethessék. Ezért a kormánynak kell a felelősséget vállalnia. Ez egy kultúrharc kezdetét jelenti. [...] Megengedhetetlen dolog, hogy helyi hatóságok, főispánok, katonai parancsnokok, rendőri közegek letartóztassanak, és géppisztolyos kísérettel vigyenek végig a városon főpapokat.” Egyben Székesfehérvár képviselőjeként és volt kultuszminiszterként kérte Jaross Andort, a Törvényhozók Nemzeti Szövetségének elnökét, járjon közbe, hogy „minden alsóbb hatóságot tiltsanak el hasonló őrizetbe vételektől és kihallgatásoktól”.

[HÓMAN BÁLINT KIEGÉSZÍTÉSE 1945. NOVEMBER 27-ÉN FELVETT VALLOMÁSÁHOZ, 1945. DECEMBER 13.]

A rendőrség politikai osztályán tett vallomásomat a következőkkel kívánom kiegészíteni:

Az 1932 és 1942 közt hivatalban volt kormányok, kiváltképp a magam külpolitikai felfogása és tengelybarát tájékozódása tekintetében hangsúlyozom, hogy állásfoglalásunk éppúgy, mint a német hatalom túlzott befolyásának ellensúlyozását célzó olasz–osztrák–lengyel, majd későbbi jugoszláv–bolgár tájékozódásunk is az ezer év óta ható geopolitikai és történeti adottságok s az 1920 óta központi problémának tekintett revíziós törekvéseink gondos mérlegelésével történt. Döntő szerepe volt politikánk kialakulásában a nyugati hatalmak és a Népszövetség elutasító magatartásának revíziós és kisebbségvédelmi kérelmeinkkel és panaszainkkal szemben. Hangsúlyozom, hogy az olasz és német tájékozódást épp ez okból még a Bethlen-kormány kezdeményezte, s éppen Gömbös volt az, aki az olasz–osztrák–magyar, majd a lengyel–magyar barátság kiépítésével, Darányi ezek kimélyítésével, Teleki pedig később a jugoszláv–bolgár–magyar barátság megalapozásával ellensúlyt igyekeztek a német befolyással szemben szervezni.

Hangsúlyozom továbbá, hogy revíziós törekvéseinket mindvégig, még a bácskai akció alkalmával is békés úton kívántuk megvalósítani, s a háborúba csupán kényszerűségből sodródtunk be. Az erdélyi revízió alkalmával voltaképpen az orosz példát követtük, amikor a németek lengyelországi hadi sikereit kihasználva, birtokba vettük a magyarlakta erdélyi területeket.¹²⁸ Különbség csak az volt, hogy Szovjetország saját hadierejére támaszkodva foglalta vissza, Magyarország pedig a békés tárgyalások meghiúsulása után, a barátságos nagyhatalmak döntése alapján szállta meg a tőle 1920-ban igaztalanul elcsatolt orosz-, illetőleg magyarlakta országrészeket.¹²⁹ Az orosz példa után indultunk a Bácska 1941. évi megszálláshoz is, amikor Jugoszlávia szétdarabolása és az önálló Horvátország proklamálása után gazdátlanul maradt régi magyar területre bevonultunk anélkül, hogy a jugoszláv–német háborúba beavatkoztunk volna.¹³⁰

¹²⁸ Félreérthető Hóman fogalmazása: nyilván arra céloz, hogy a német hadisikerek után meggyengült Lengyelországot az ott élő ukránok és beloruszok védelmére hivatkozva támadta meg a Szovjetunió 1939. szeptember 17-én. Lásd még a 130. jegyzetet.

¹²⁹ A második bécsi döntést (lásd a 65. jegyzetet) megelőzték az 1940. augusztus 16–24. közötti, sikertelen turnu-severini (szőrényvári) magyar–román tárgyalások.

¹³⁰ Az 1941. április 6-án megindult német támadás következtében összeroppanjt Jugoszlávia 1941. április 10-én – miután Zágrábban kikiáltották az önálló Horvátországot – megszűnt létezni. A következő napon a magyar csapatok – a délvidéki magyarság védelmére hivatkozva – átlépték a határt, hogy visszafoglalják az egykori magyar területeket. Végül a Bácska, a baranyai háromszög és a Mura köz került vissza Magyarországhoz. A magyar akcióért neheztelő Szovjetunió külügyi népbiztosságán

Mindennek bővebb kifejtése megtalálható az amerikai katonai hatóság kérésére 1945 júniusában német és angol nyelvre lefordított, s jelenleg fogházi letétben levő „Ungarn im Weltkrieg” [Magyarország a világháborúban] című összefoglalásomból.¹³¹ Kérem ennek egyik példányát az iratokhoz csatolni, a másikat pedig nekem kiadni.

Ugyanaz a feljegyzés megvilágítja a német–magyar viszony természetét, s az együttműködést állandóan zavaró és megnehezítő bizalmatlanságot.

A német–magyar kulturális egyezmény és az ezen alapuló érintkezés kialakulását illetőleg kiemelem, hogy az 1935. évi olasz, osztrák, lengyel, az 1936. évi német, finn, észt, majd az 1941. évi bolgár egyezmények megkötésével s a jugoszláv egyezmény előkészítésével a kormány itt jellemzett általános politikájával teljes összhangban jártam el.¹³² A német részről eleve várható, sőt az 1934. évi előzetes tárgyaláson már ki is ütközött propagandisztikus politikai tendenciák érvényesülését megakadályozandó én kezdeményeztem a kulturális érintkezés módját, kereteit és korlátait szabatosan körülíró, részletező szerződési formát. Ez alapon sikerült a jogosulatlan és túlzott német követeléseket és politikai célzatú beavatkozási kísérleteket, különösen a Hitlerjugend tömeglátogatásaira irányuló törekvést a hazai és német kisebbség iskolaügyeibe való beavatkozást következetesen elhárítanom.

E téren a helyzet csak akkor változott, amikor Teleki és Csáky a második bécsi döntés alkalmával 1940. augusztus 30-án kénytelenek voltak az erdélyi részek visszaítélésének előfeltételeként váratlanul eléjük tett ún. kisebbségi egyezményt aláírni, amihez a minisztertanács Keresztés-Fischer Ferenc h[elyettes], miniszterelnök javaslatára, Teleki telefonkérésére látatlanban járult hozzá.¹³³ A német népcsoportnak különleges előjogokat biztosító egyezmény ellentétben állt az

Kristóffy József moszkvai magyar követ – Hómanhoz hasonlóan – azzal érvelt, hogy Magyarország az 1939 szeptemberében alkalmazott szovjet megoldást tekintette példának, és úgy igyekezett a magyar kisebbséget megvédeni, mint ahogy a Szovjetunió Lengyelország esetében tette.

¹³¹ Lelőhelye: OSZKK Analekta 12.369, Hóman Bálint: *Magyarország szerepe a világháborúban*, Bad Aussee, 1945 (közreadta: Horváth László Béla, Havi Magyar Fórum 1995/2., 14–28).

¹³² Lásd a 46. és az 59. jegyzeteket.

¹³³ Lásd a 65. jegyzetet. Az 1940. augusztus 30-a reggelén összehívott rendkívüli minisztertanácsról csak Hóman vallomásából értesülünk, erre valószínűleg nem került sor. (TILKOVSKY Loránt is Hómanra hivatkozik, amikor tényként találja az aznapi ülést *Ez volt a Volksbund* című művében [91 és 370]. Teleki távollétében – Keresztés-Fischer elnökletével – augusztus 29-én tartottak minisztertanácsot, melynek egyedüli témája volt: „Keresztés-Fischer Ferenc m. kir. titkos tanácsos tájékoztatása a gr. Csáky István külügyminiszterrel folytatott telefonbeszélgetésről, a Magyarország és Románia között fennálló területi kérdésekről, valamint Németország és Olaszország döntőbírói szerepének elfogadásáról”. Ekkor „A Minisztertanács a helyzetet minden szempontból gondosan mérlegelvé egyhangúan akként határozott, hogy Németország és Olaszország döntőbíráskodását elfogadja, és döntésüknek magát Magyarország feltétlenül aláveti”. Augusztus 31-én a Bécsből visszatért Teleki Pál tudósított a minisztertanács az előző nap eseményeiről. A népcsoport-egyezmény kapcsán kijelentette: „Németország ezt az alkalmat felhasználta arra, hogy úgy Magyarországgal, mint Romániával szemben a német kisebbségi kérdést rendezze. Kéri a minisztertanácsot, hogy ezen felolvasott német kisebbségi egyezményt vegye tudomásul. A külügyminiszter úrral vállalták ezért a felelősséget.” (Itt is ez volt az egyetlen napirendi pont.) Hóman a két ülés eseményeire emlékezhetett úgy, mintha azok egy alkalommal történtek volna. (MNL OL, K 27, 1940. augusztus 29-i és 31-i minisztertanácsi ülés, mindkét esetben 1. – és egyetlen – napirendi pont.)

összes nemzetiségekkel szemben konciliáns iskolapolitikám szellemével, s ezért a benne foglalt rendelkezések végrehajtását halogató politikával igyekeztem, mégpedig sikerrel elodázní.

A kisebbségi iskolaügy revízióját az egyházi-beállítása miatt, de egyéni meggyőződése szerint is németellenes Kósa Kálmán miniszteri osztályfőnökre bíz- tam, aki nem egyszer került szembe a német iskolák tekintetében a megegyezé- sek végrehajtását kívánó miniszterelnökségi tisztviselőkkel.¹³⁴ A német–magyar viszony mérlegelésében elfoglalt álláspontom s a nemzetiszocialista német kor- mányzattal szemben táplált bizalmatlanságom jutott kifejezésre abban is, hogy a nemzetközi kulturális érintkezéseinket előkészítő és lebonyolító ügyosztályom élére a közismerten németellenes, angol névelésű, demokratikus szellemű Paikert Géza miniszteri osztálytanácsost hoztam a minisztériumba,¹³⁵ s a németekkel való közvetlen tárgyalásokkal is őt bízam meg. Így véltem érdekeinket leginkább megvédhetőnek és álláspontunkat érvényesíthetőnek a mértéktelen és túlzott német hatalmi törekvésekkel szemben; s e felvetésemben nem is csalatkoztam. Erre vonatkozólag kérem Paikert Géza miniszteri tanácsos, az iskolaügyre vonat- kozólag Pataky Tibor miniszterelnöki államtitkár¹³⁶ és Kósa Kálmán kultusz- minisztériumi osztályfőnök tanúként leendő kihallgatását.

Politikai felfogásom s a nemzetiszocializmushoz való viszonyom megvilágítá- sára a következőket adom elő. Külpolitikánk német–olasz tájékozódása semmikép- pen sem jelentette a diktatórikus és totalitárius parancsuralmi rendszer elfoga- dását. Ellenkezőleg: a kormányok, s jómagam is méreven szembelyezkedtünk a magyar alkotmány szellemével ellentétes nemzetiszocialista törekvésekkel, s az ezek realizálását követelő nyilaskeresztes mozgalommal. Elismertük a gazdasági és szellemi élet terén orosz és német–olasz földön is gyakorolt fokozottabb álla- mi ellenőrzés és irányítás szükségességét, de nem helyeseltük s nem is követtük a nemzetiszocialista fasiszta politika túlzásait. Az alkotmányos kormányzás hívei voltunk, s erről minden alkalommal szavakban és tettekben is hitet tettünk. Ma- gam sohasem voltam a német nemzetiszocialista párttal s a magyar nyilaskeresztes mozgalommal összekötetésben.

A legszükségesebbekre korlátozott német értekezéseim kizárólag hivatalos sze- mélyekkel és tudósokkal voltak. Magyarország megszállása után pedig Veese- n-mayer követhet intézett, s az iratokhoz csatolt levelemmel¹³⁷ a németekkel minden érintkezést beszünttettem, tudományos kapcsolataim kivételével.

Általános politikai felfogásomra és a nemzetiszocialista ideológiával ellenté- tes elgondolásaimra világot vet az egyházak fokozott támogatásában és iskolái

¹³⁴ Lásd a 102. és a 104. jegyzeteket.

¹³⁵ Lásd a 38. jegyzetet.

¹³⁶ Pataky Tibor, hadpataki (1889–1953), miniszterelnökségi államtitkár, a nemzetiségi ügyosztály ve- zetője. 1916-ban került a miniszterelnökségre, ahol előbb a politikai ügyosztályt, majd 1921 és 1944 között a kisebbségi és nemzetiségi ügyosztályt vezette. 1928-tól címzetes államtitkár.

¹³⁷ Lásd e kötetben: 471–475.

autonómiájuk kifejezésében is megnyilvánult egyház- és iskolapolitikám, és a né- metektől elfajzott művészetnek bélyegzett modern művészi irányokat felkaroló művészetpolitikám, valamint a személyi kérdések kezelésében is kifejezésre jutott törekvésem a tehetség értékmérőként való alkalmazására, s a hivatali és kulturális élet depolitizálására.

Közvetlen munkatársaim kiválasztásánál minden politikai előítélettől men- tesen a képességek és arravalóság mérlegelésével jártam el. Személyi titkárim – az első hat évben Terbócz és Ivándy, később Palkovics és Keöves,¹³⁸ és elnöki osztályom vezetői – Jalsoviczky, Velics,¹³⁹ majd Terbócz – egytől egyik németellenes, francia és angol műveltségű, demokratikus gondol- kodású és zsidó összekötetésekkel rendelkező személyek voltak, ami miatt elég kritikában volt részem. Ugyanez áll politikai államtitkárim közül Petri Párról, Zsindely Ferencről,¹⁴⁰ Jalsoviczky Károlyról, valamint az Irodalmi és Művészeti Tanács elnökévé kinevezett Ugron Gáborról,¹⁴¹ a Testnevelési Tanács élére he-

¹³⁸ *Terbócz Miklós* (?–?) 1933-tól miniszteri titkár, 1934-től Hóman személyi titkára. 1935-től miniszteri osztálytanácsos, 1937-től miniszteri tanácsos és az Elnöki A osztály helyettes főnöke, 1941-től főnöke. 1942-től miniszteri osztályfőnök és az általános igazgatási főcsoport vezetője, 1944-ben a VIII/3. ügyosztály (líceumok, tanítóképző intézetek és internátusok ügyei) vezetője. Hat levele található Hóman hagyatékában (OSZKK, Fond 15/1548.). – *Ivándy Kálmán* (1892–?) az 1930-as évek második felében miniszteri osztálytanácsosként, 1938-tól tanácsosként Tárczay-Felícides Román (lásd a 112. jegyzetet) helyettese a kultuszminisztériumban. A Testnevelési Főiskola tanácsának tagja, 1938 de- cemberétől az Országos Testnevelési Tanács alelnöke. 1939 márciusától a Mechanikai Szövőgyár ügy- vezető igazgatója, majd igazgatója, a Gyáriparosok Országos Szövetségének, illetve a Bajai Posztó- és Takarógyár igazgatóságának tagja. – *Palkovics Pál* (?–?) 1933-tól fogalmazó-gyakornok, 1934-től tan- ügyi segédfogalmazó, 1935-től tanügyi fogalmazó – ekkortól dolgozik a miniszter titkári hivatalában – a kultuszminisztériumban, 1937-től segédtitkárként a miniszter egyik titkára, 1939-től miniszteri titkár. 1941-től miniszteri osztálytanácsosként Tárczay-Felícides Román alárendeltségében a IX/2. ügyosztály (iskolai és honvédelmi testnevelés) vezetője, majd a XII. ügyosztályon (testnevelési ügyek) Tárczay- Felícides egyik helyettese. – *Keöves András* (1908–?) az 1930-as évek közepétől a kultuszminisztérium Elnöki A osztályán tanügyi segédfogalmazó, majd miniszteri segédtitkár, 1941-től titkár.

¹³⁹ *Jalsoviczky Károly* (1883–?) a kultuszminisztériumban a II. ügyosztályon (protestáns és görögkeleti egyházak, illetve nem katolikus felekezetek ügyei) dolgozott miniszteri osztálytanácsosként. 1933-tól miniszteri tanácsos, 1935-től miniszteri osztályfőnök, az elnöki osztály főnöke, 1938-tól a minisz- térium egyik államtitkára, majd 1939-től az Országos Színművészeti és Filmművészeti Tanács elnöke. Tizenhárom Hómanhoz írott levele található Hóman hagyatékában (OSZKK, Fond 15/752.). – *Velics Lajos* (1887–1964) 1910-től dolgozott a kultuszminisztériumban. 1914-től miniszteri fogalma- zó, 1918-tól miniszteri segédtitkár, 1923-tól miniszteri osztálytanácsos, 1935-től miniszteri tanácsos, az elnöki osztály helyettes főnöke, 1937-től miniszteri osztályfőnök, az Elnöki A osztály főnöke, 1942- től – még Hóman minisztersége alatt nevezték ki – 1944-ig a minisztérium államtitkára. Őt Hómanhoz írott levele található Hóman hagyatékában (OSZKK, Fond 15/1651.).

¹⁴⁰ *Petri Pál* (1881–1945) 1905-től dolgozott a miniszterelnökségen, miniszteri tanácsos volt, 1922-ben a kultuszminisztérium politikai államtitkárának nevezték ki. E tisztséget 1935-ig töltötte be. A mi- nisztériumban a nem katolikus egyházi ügyek és a népoktatás volt a szakterülete. 1935-től 1940-ig az Országos Köznevelési Tanács alelnöke (tulajdonképpen vezetője, hiszen az elnök hivatalból a miniszter volt). Négy levele – közülük három államtitkárságról történő lemondásával kapcsolatos – található Hóman hagyatékában (OSZKK, Fond 15/1237.). – *Zsindely Ferenc* (1891–1963) 1938–1939-ben a kultuszminisztérium, 1939-től 1943-ig a miniszterelnökség államtitkára, 1943–1944-ben Kállay Miklós kormányának kereskedelmi és közlekedésügyi minisztere. Három levele található Hóman hagyatékában (OSZKK, Fond 15/1741.).

¹⁴¹ Ugron Gábor (1880–1960) politikus, 1917–1918-ban belügyminiszter. 1930-tól a Magyar Országos Képzőművészeti Tanács elnöke, 1933-tól 1944-ig az Írók Gazdasági Egyesülete (IGE) elnöke, 1934-től 1941-ig az 1934:IX. tc. alapján létrehozott Országos Irodalmi és Művészeti Tanács elnöke.

lyezett Kelemen Kornélról,¹⁴² a Köznevelési Tanács ügyvezető elnökeiről: Kemenes Illés¹⁴³ és Balassa Brunó¹⁴⁴ szerzetes tanárokról, a Nemzeti Múzeum ügyvivő alelnökeként engem helyettesítő Pasteiner Ivánról,¹⁴⁵ továbbá a Zichy István,¹⁴⁶ Jánossy Dénes,¹⁴⁷ Pongrácz Sándor¹⁴⁸ főigazgatókról és számos más munkatársamról, míg más pozíciókat német tájékozódású személyek töltötték be. Mindezekre vonatkozólag kérem a belső lelkivilágomat legjobban ismerő Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapát¹⁴⁹ és Pasteiner Iván ny[ugalmazott]. egyetemi könyvtári főigazgató, továbbá művészetpolitikai vonatkozásban Ugron Gábor ny. miniszter és Say Géza kultuszminiszteri tanácsos,¹⁵⁰ iskolaügyi vonatkozásban Balassa Brunó és Kósa Kálmán osztályfőnök[ök]. kihallgatását.

A Szálasi-kormány idején a kormányzat túlkapásaival szemben, különösen pedig az üldözött főpapok érdekében vagy az alkotmányellenes közigazgatási intézkedések ellen történt fellépésemre¹⁵¹ vonatkozólag kérem Shvoy Lajos székesfehérvári püspök,¹⁵² Mindszenty József hercegprímás,¹⁵³ Kuczogi Marcell¹⁵⁴

¹⁴² Kelemen Kornél (1885–1962) ismert fővárosi védőügyvéd, 1931-től kormányfőtanácsos, 1931–1939 között a kunszentmiklósi választókerület országgyűlési képviselője. 1932-től 1938-ig az Országos Testnevelési Tanács elnöke, 1936-tól az Országos Köznevelési Tanács tagja. Hóman ifjúkori barátja, tíz, 1908 és 1917 közötti levele található Hóman hagyatékában (OSZKK, Fond 15/827).

¹⁴³ Kemenes Illés (1885–1943) bencés tanár, 1920-tól a pannonhalmi gimnázium igazgatója, 1924-től a rend budapesti, majd 1931-től 1934-ig esztergomi házfőnöke. 1933-tól a Budapestvidéki Tankerület főigazgatója, 1934–1935-ben az Országos Köznevelési Tanács alelnöke – azaz gyakorlatilag vezetője – volt. Két gratuláló levele található Hóman hagyatékában (OSZKK, Fond 15/830.).

¹⁴⁴ Lásd a 37. jegyzetet.

¹⁴⁵ Lásd a 31–32. jegyzeteket.

¹⁴⁶ Zichy István (1879–1951) festő, elsősorban a magyar őstörténettel foglalkozó történész, az MTA tagja (levelező: 1925). 1913 és 1919 között a Szépművészeti Múzeum Magyar Történelmi Képcsarnokának vezetője, 1931-től egyetemi magántanár. 1934-től 1944-ig az ekkor Országos Magyar Történelmi Múzeumnak nevezett Nemzeti Múzeum főigazgatója (ekkoriban az Országos Magyar Gyűjteménygyűjtemény jogutódja, a Magyar Nemzeti Múzeum a nagy nemzeti közgyűjteményeket egyesítő szervezet neve volt), egyben a Magyar Néprajzi Társaság elnöke. 1944 júniusában németellenessége miatt nyugdíjazták. 1935-től 1942-ig az országgyűlés felsőházának tagja.

¹⁴⁷ Lásd a 29. jegyzetet.

¹⁴⁸ Pongrácz Sándor (1887–1945) biológus, entomológus (rovartanos), paleontológus. 1910-től fizetés nélküli gyakornokként, 1914-től fizetéstelen (1916-tól fizetést kapó) segédőrként dolgozott a Nemzeti Múzeum Állattárában. 1934-től az Országos Magyar Természettudományi Múzeum Állattárának osztályigazgatója, 1936-tól a múzeum főigazgatója. 1930-tól a debreceni tudománygyűjtemény magántanára, 1931-től címzetes nyilvános rendkívüli tanára, 1937-től nyilvános rendkívüli tanára.

¹⁴⁹ Kelemen Krizosztom (1884–1950) bencés szerzetes, az MTA tagja (igazgatósági: 1943–1945). 1928–1929-ben a győri bencés gimnázium igazgatója, 1929-től kormányzó apát, 1933-tól 1950-ig főapát Pannonhalmán – egyben 1945-ig a felsőház tagja. 1944–45-ben az apátságot és annak környékét, így Győrszentivánt a Nemzetközi Vöröskereszt védelme alá helyezte, így az a menekültek menhelyévé vált. 1947-ben Brazíliába emigrált, majd az USA-ba költözött. Kelemen kiváló kapcsolatban állt Hóman-nal, harminchét levele maradt fenn Hóman hagyatékában (OSZKK, Fond 15/829.).

¹⁵⁰ Say Géza (1892–1958) festőművész. 1935-től a kultuszminisztérium tanügyi tanácsosa, 1937-től III. ügyosztálya (művészeti ügyek) miniszteri titkára, majd miniszteri osztálytanácsosa, 1941-től a III/1. ügyosztály (képző- és iparművészeti, irodalmi ügyek) ügyosztályvezetője, 1942-től miniszteri tanácsos, 1943–1944-ben az elnöki osztály költségvetési osztályának vezetője. 1934-től 1943-ig az Országos Irodalmi és Művészeti Tanács tagja, 1936-tól főtitkára, 1942–1943-ban ügyvezető igazgatója.

¹⁵¹ Lásd a 127. jegyzetet.

¹⁵² Shvoy Lajos (1879–1968) 1927-től volt Székesfehérvári püspöke. Kormányzása alatt másfélszeresére nőtt a plébániák és lelkészségek, megduplázódott az esperesi kerületek száma. Dunántúli püspöktársai

és Tálos Ferenc¹⁵⁵ soproni bencés tanárok és Szász Lajos miniszter, a Nemzeti Szövetség elnöke¹⁵⁶ tanúként leendő kihallgatását.

A zsidókérdésben a két zsidótörvényt egyfelől a zsidóságnak Szekfü Gyula Három nemzedék című művében jellemzett, a magyar politikai életben 1919 óta állandóan élesen kritizált, túlzott térfoglalása korlátozására, másfelől az 1930. évi gazdasági válság nyomán kelt s mind követelődzőbben fellépő szélsőséges antiszemita irányzat ellensúlyozására tartottam alkalmasnak. 1938. március 7-i szentesi beszédemből is kitűnőleg a kérdés brutális és embertelen megoldására is hajlamos elemekkel szemben különbséget kívántam tenni az érzelmeiben és erkölcsiében magyarrá hasonló zsidók, és az idegen erkölcsű és szellemiségű újabb bevándoroltak közt, miként Teleki Pál és Kállay Miklós is, a kérdés kardinális megoldását ez utóbbiak kitelepítésében, amazok teljes beolvadásában láttam.¹⁵⁷

A brutális és felháborító zsidóüldözést, különösen az 1944. évi német megszállás idejében alkalmazott embertelen módszereket elítéltem s végzetes hibának tartottam. Székesfehérvári választókerületemnek e kérdésben egészen más felfogású, s azt a gyakorlatban – kéréseim ellenére – végrehajtó főispánját, Toldi Árpádot¹⁵⁸ 1944 júliusában Bonczos belügyminiszter¹⁵⁹ az én határozott óhajom-

– Mindszenty József veszprémi, Apor Vilmos győri püspökökkel és Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapáttal – 1944 őszén hiába kérte memorandumban Szálasiék, hogy mentse meg a Dunántúlt a háború pusztításaitól. 1945-ben nyilasok hurcolták el – ami ellen Hóman is tiltakozott a Törvényhozók Nemzeti Szövetségének 1945. február 16-i ülésén (lásd a 127. jegyzetet) –, 1951-től pedig a kommunista hatalom tartotta házi őrizetben.

¹⁵³ Mindszenty (Pehm) József (1892–1975), a 20. századi magyar egyháztörténet legismertebb személyisége. Zalaegerszegen 1917-től főgimnáziumi hittanár, 1919-től – igen aktív társadalmi szerepet vállaló – plébános. 1937-től pápai prelátus, 1944 márciusától veszprémi püspök. Shvoyhoz hasonlóan őt is letartóztatták a nyilasok. 1945 szeptemberében XII. Pius pápa esztergomi érseké nevezte ki, 1946-ban bíboros lett. 1948 decemberében letartóztatták, életfogytiglani fegyházra ítélték. Rabságából 1956. október 30-án szabadult, a forradalom leverésekor az USA budapesti nagykövetségén talált menedéket. 1971-ben távozhatót a Vatikánba, ezután a bécsi Pázmáneumban élt haláláig. 1974-ben VI. Pál pápa felmentette érseki tisztségéből.

¹⁵⁴ Kuczogi Marcell (?–?) a soproni bencés gimnázium tanára, igazgatóhelyettese, a Szent György plébánia káplánja (1948–1951).

¹⁵⁵ Nem találtam róla életrajzi adatokat.

¹⁵⁶ Szász Lajos (1888–1946) 1942-től 1944-ig tárca nélküli közellátásügyi miniszter, majd 1944-ben a német megszállás után iparügyi, a Lakatos- és a Szálasi-kormányban kereskedelmi és közlekedésügyi miniszter. Háborús bűnösnek ítélték halálra.

¹⁵⁷ Szekfüről lásd az 52. jegyzetet. A *Három nemzedék. Egy hanyatló kor története* először 1920-ban jelent meg, ezt követően még további hat kiadásban látott napvilágot. A négy „könyvből” álló, Magyarország történetét a reformkortól az I. világháborús összeomlásig végigkísérő történelmi nagyszessé a korabeli értelmiségi fiatalok egyik alapkönyve volt. Szekfü ezt 1934-ben egy ötödik könyvvel egészítette ki, *Trianon óta* címmel (ezt követően *Három nemzedék és ami utána következik* címen olvashatták). – A szentesi beszédre lásd az 5. és a 80. jegyzeteket. A beszédet március 6-án mondta Hóman.

¹⁵⁸ Lásd a 24. jegyzetet.

¹⁵⁹ Bonczos Miklós, vitéz (1897–1971) Ludovikát végzett katonatiszt, 1919-től a Honvédelmi Minisztériumban teljesített szolgálatot. 1925-ben ügyvédi irodát nyitott, 1933–1937 között Csongrád vármegye tisztii főügyésze, 1937-ben főispánja. 1938-tól 1942-ig országos árvízvédelmi és menekültügyi kormánybiztos, egyben belügyi államtitkár, 1939–1944-ben Szentesi kormánypárti képviselője. 1942. július 14-étől 1944. augusztus 7-éig igazságügyi államtitkár; 1944. augusztus 7-étől 1944. október 12-éig belügyminiszter. 1944 decemberében elhagyta Magyarországot, Argentínában telepedett le.

ra mentette fel tisztéből. A magyar kulturális élet terén érdemeket szerzett zsidó írók, művészek, tudósok mentesítése iránt eredménnyel járó akciót kezdeményeztem, amire vonatkozólag kérem Sztójay Döme v[olt]. miniszterelnök, Antal István kultuszminiszter,¹⁶⁰ Mester Miklós államtitkár,¹⁶¹ Deér József, Rónai András, Lukinich Imre, Alföldi András egyetemi tanárok,¹⁶² Komáromy Pál és Székely Mihály operaénekesek,¹⁶³ özv. Ligeti Miklósné,¹⁶⁴ Kelemenné Waldapfel Eszter múzeumi tisztviselő,¹⁶⁵ Bacher-Bodrogh Pál író,¹⁶⁶ Gárdonyi Alfréd Fejér

¹⁶⁰ Lásd a 116. jegyzetet.

¹⁶¹ Lásd a 117. jegyzetet.

¹⁶² *Deér József* (1905–1972) történész, középkorász, az MTA levelező tagja (1945). A szegedi (1933–1940), majd a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem (1940–1941); illetve a József nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem (1940 és 1941–1946) és a Pázmány Péter Tudományegyetem (1945–1948) tanára, a Teleki Pál Tudományos Intézet (lásd a 25. jegyzetet) Magyar Történettudományi Intézetének igazgatója (1941–1945). Hóman tanítványa, s utóbbi minőségében szoros munkatársa volt. 1948-ban Svájcban telepedett le, a berni egyetemen oktatott 1971-ig. 14 levele maradt fenn Hóman hagyatékában (OSZKK, Fond 15/431.). – *Rónai András* (1906–1991) földrajztudós, a Teleki Pál alapította Államtudományi Intézet munkatársa, 1939-től igazgatója. Az intézet 1941-től a Teleki Pál Tudományos Intézet (lásd a 25. jegyzetet) egyik tagintézménye lett, Rónai így szoros kapcsolatba került Hómannal. 1940 és 1944 között a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem, illetve 1940-től 1949-ig a József nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem tanára. 1950-től a Magyar Állami Földtani Intézetben dolgozott, 1954-től nyugdíjba vonulásáig (1986) a Sikvidéki Kutató Osztály vezetője. Négy levele található Hóman hagyatékában (OSZKK, Fond 15/1320.), és *Térképezett történelem* című munkájában (1989) is megemlékezett Hómanról (különösen 300–310). – *Lukinich Imre* (1880–1950) történész, az MTA tagja (levelező: 1919; rendes: 1931; igazgatósági: 1935–1946). Gimnáziumi tanár (1902–1918), a pozsonyi – 1919-ben Budapestre menekült – egyetem nyilvános rendes tanára (1918–1923) és rektora (1920/1921). A Hóman vezette Nemzeti Múzeumhoz tartozó Széchényi Könyvtár igazgatója (1924–1929), a Pázmány Péter Tudományegyetem professzora (1929–1949), a bölcsészkar dékánja (1943/1944). Három levele Hóman hagyatékában (OSZKK, Fond 15/987.), illetve Hóman huszonhárom hozzá írott levele maradt fenn (OSZKK, Fond 116/803.). – *Alföldi András* (1895–1981) ókortörténész, régész, az MTA tagja (levelező: 1933; rendes: 1945). A Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárának gyakornoka, múzeumi segédőre, majd őre (1915–1923), a debreceni Tisza István Tudományegyetem Okori Történeti Tanszék nyilvános rendkívüli tanára (1923–1930), a Pázmány Péter Tudományegyetem Régészeti Intézete nyilvános rendes tanára, majd vezetője (1930–1947). 1947-ben Angliába emigrált, majd Svájcban telepedett le. A berni (1948–1952) és a bázeli egyetem (1952–1956), illetve a Princetoni Institute for Advanced Study ókortörténet professzora (1956–1965). Kilenc levele található Hóman hagyatékában (OSZKK, Fond 15/178.).

¹⁶³ *Komáromy Pál* (1892–1966) nemzetközileg ismert operaénekes, 1914-től 1944-ig a budapesti Operaház magánéneke, 1945 áprilisától másfél éven át igazgatója (1945 végétől már csak ügyvezető igazgatója). 1948-ban nyugdíjazták, 1959-től az Operaház örökös tagja. Három levele maradt fenn Hóman hagyatékában (OSZKK, Fond 15/879.). – *Székely Mihály* (1901–1963), az egyik leghíresebb magyar operaénekes, az operairodalom csaknem valamennyi fontos basszuszerepét elénekelte. 1923-tól haláláig a budapesti Operaház magánéneke, számos külföldi színpad ünnepelt fellépője.

¹⁶⁴ *Ligeti Miklós* (1871–1944) szobrász, elsősorban köztéri emlékműveiről volt ismert. Kern Hedviggel (?–?), egy Magyarországon letelepedett bajor polgárcsalád sarjával 1909-ben kötött házasságot. Ligetnek három levele található Hóman hagyatékában (OSZKK, Fond 15/962.).

¹⁶⁵ *Waldapfel Eszter* (1906–1968) az egyetemen Hóman tanítványa volt. 1933-tól az Országos Könyvtar-galmi és Bibliográfiai Központban, 1934-től a Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárában dolgozott. 1946-tól a kéziratár vezetője, 1952-től a már önállóvá vált Országos Széchényi Könyvtár helyettes főigazgatója, majd 1958-tól 1966-os nyugdíjazásáig az Országos Pedagógiai Könyvtár igazgatója.

¹⁶⁶ *Bacher (-Bodrogh) Pál* (1885–1950) ügyvéd, újságíró, Hóman gimnáziumi osztálytársa. Bodrogh Pál néven költeményei, színjátékai, versfordításai is megjelentek. 1911-től 1944-ig a Budapesti Ügyvédi Kamara tagja, a világháború idején az 1909-ben alapított Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület ügyvezető elnöke, 1944-ben a Központi Zsidó Tanács fordítócsoportjának munkatársa. Hóman hagyatékában két levele található (OSZKK, Fond 15/213.).

megyei földbirtokos¹⁶⁷ és volt levelező-titkárom, Balás Erzsébet nemz[eti]. múzeumi tisztviselő¹⁶⁸ kihallgatását.

A zsidótanács részéről az auschwitzi táborról hozzám juttatott pro memoria tartalmát az abban foglalt borzalmak miatt kételkedve vettem tudomásul, propagandisztikus túlzásokat véltem benne felismerni. Ennek ellenére haladéktalanul eljártam az ügyben, valamint a magyarországi zsidók kitelepítésének adatait egybefoglaló memorandum alapján Sztójay miniszterelnöknél és Serédi hercegprímásnál,¹⁶⁹ akik már tudtak mindkét ügyről. Közbelépésem vonta maga után azt, hogy Sztójay meghívott egy ez ügyben nála tartott hivatalos értekezletre, mint tanácsadót. Ezen az 1944. július 10-én tartott értekezleten Ferenczy László¹⁷⁰ csendőr alezredes beszámolt a budapesti zsidók elszállításának megakadályozásáról, és utasítást kapott a miniszterelnöktől, hogy személyesen győződjék meg az Auschwitzban uralkodó állapotokról, végül tájékoztatást adott a német közegek túlkapásairól, önkényeskedéséről és fosztogatásairól. Ugyanez értekezleten került szóba a hercegprímás közbelépése és körlevele a zsidókérdésben.¹⁷¹ Minderre kérem Sztójay Döme, Imrédy Béla, Antal István¹⁷² és Ferenczy László tanú kihallgatását.

A zsidó felekezettel bevett vallásból elismert vallássá nyilvánító törvény (1941: ? tc.)¹⁷³ javaslatát a Képviselőház Pénzügyi és Közoktatási Bizottságainak együttes ülésén a költségvetés tárgyalása alkalmával kifejezett kívánságára [!] terjesztettem a Ház elé. E törvény nem érinti a hitfelekezet tagjainak szabad vallásgyakorlatát, de nem érintette egyenjogúságukat sem, mert egyenjogúságuk a két zsidótörvénnyel már megszűnt, azokban a zsidóság kritériumaként az izraelita hitfelekezethez való tartozás jelöltetvén meg.

Az irataim közt lefoglalt „Rapszodikus gondolatok csak Teleki Pál számára” című feljegyzésemben foglaltakra vonatkozóan kiemelem, hogy azt egy Teleki-

¹⁶⁷ Gárdonyi Alfréd (1885–1967) vállalkozó, ügyvéd, Hóman gimnáziumi iskolatársa volt.

¹⁶⁸ Balás Erzsébet (1903–?) 1936-tól a békéscsabai leánylíceumban, 1938-tól budapesti leánygimnáziumi óraadó helyettes tanár, 1942-ben a kultuszminisztérium Elnöki A osztályához, 1943-tól a Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsának elnöki hivatalához beosztott gimnáziumi tanár.

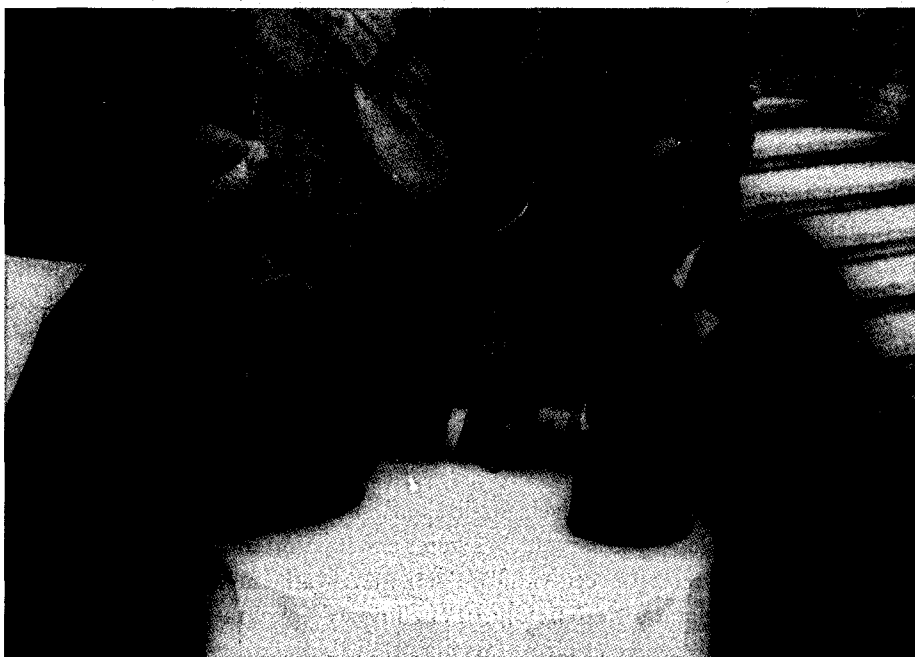
¹⁶⁹ Serédi Jusztinián (Szapucsek György) (1884–1945) esztergomi érsek, hercegprímás. Bencés rendi szerzetes, 1908-tól az egyházi törvénykönyvet megszövegező nemzetközi tudósbizottság tagja Rómában, ahol 1918 után – többek között – a magyar egyházak ügyvivője, és egyházjogot tanít a bencés egyetemen, az Anselmianumban. 1927-ben – nagy vitákat kiváltva ezzel Magyarországon, mivel nem volt még püspököknek felszentelve – XI. Pius pápa esztergomi érsekké, ugyanebben az esztendőben bíborossá nevezte ki.

¹⁷⁰ Ferenczy László (1898–1946) csendőrtiszt. 1923-tól főhadnagy, 1928-tól százados, 1934-től 1938-ig a szegedi V. csendőrkörület gyulai szárnyának szárnyparancsnoka, 1939-től a VI. (debreceni) csendőrkörület I. (debreceni) szárnyának szárnyparancsnoka, 1940-től a VIII. (kassai) csendőrkörület 8. nyomozó alosztályának parancsnoka. 1940-től őrnagy, 1942-től alezredes. 1942-től 1944-ig a Központi Nyomozó Parancsnokság előadója. A német megszállás után az Adolf Eichmann vezette – a zsidók deportálásának végrehajtásáért felelős – kommandó és a magyar rendvédelmi szervek közötti összekötőtiszt. 1944–1945-ben a Csendőrség Központi Nyomozó Parancsnokságának parancsnoka. Háborús bűnösésként végezték ki (lásd még a 22. jegyzetet).

¹⁷¹ Lásd a 22. jegyzetet.

¹⁷² Lásd a 116. jegyzetet.

¹⁷³ A törvényt valójában 1942-ben fogadták el, 1942:VIII. tc. Lásd a 18., a 110. és a 283. jegyzeteket.

Szmrécányi Lajos érsek, Serédi Jusztinián bíboros-prímás és Hóman Bálint
Horthy Miklós kormányzó „garden-partyján”, 1933. május vége

vel az erdélyi revízió ügyében tett második németországi látogatása előtt folytatott baráti beszélgetésünk nyomán az ő kérésére vettem papírra.¹⁷⁴

Nem annyira a mi elvi álláspontunkat, mint inkább azt foglaltam össze, amit adott helyzetben a németek felé fel lehetne Erdély visszaszerzése ellenében ajánlani. Mérlegelésénél figyelembe kell vennünk akkori súlyos helyzetünket. Németország hadereje – Csehszlovákia, Lengyelország, Franciaország s a nyugati kis államok letiprása után hatalma tetőfokán – teljes egyetértésben s látszatra szövetségben Oroszországgal állt északi határunkon. Magyarországnak nem volt más választása, mint a német hatalomhoz simulni, vagy a német, esetleg német–román megszállás minden borzalmát vállalni, sőt esetleg az orosz beavatkozást is.

Hasonló volt a helyzet az orosz–magyar hadiállapot deklarálása idejében is. A minisztertanács által mérlegelt tényállás egyik eleme épp a német–román megszállás lehetősége volt. A minisztertanácsi határozatra vonatkozólag megjegyzem, hogy Keresztes-Fischer¹⁷⁵ halasztó indítványt tett a Kassát támadó repülőgépek nemzetiségének biztos megállapításáig, mely indítványhoz Radocsay¹⁷⁶ is csatlakozott.

¹⁷⁴ Lásd a 15. jegyzetet.

¹⁷⁵ Lásd a 17. jegyzetet.

¹⁷⁶ Lásd a 114. jegyzetet.

Mielőtt a többi miniszterek nyilatkozhattak volna, Bartha honvédelmi miniszter¹⁷⁷ bejelentette, hogy a hozzá érkezett hivatalos jelentések szerint semmi kétség sem foroghat fenn az iránt, hogy Kassát orosz felségjelvényt viselő orosz repülőgépek bombázták. E felvilágosítás után elsőnek Varga¹⁷⁸ és Bánffy,¹⁷⁹ majd az ülés sorrendjében Reményi-Schneller,¹⁸⁰ Bartha, Bengyel,¹⁸¹ végül én nyilatkoztam, egyértelműleg megállapítva, hogy ily körülmények közt az önhibánkon kívül beállt hadiállapot deklarálása elkerülhetetlen. Felfogásunk javaslatát visszavonó Keresztes-Fischer és Radocsay is magukévá tették, ezzel egyhangú határozat jött létre. Arról, hogy orosz részről semlegességre szólítottak volna fel, mit sem hallottam.

Bárdossy miniszterelnök azonban határozathozatal előtt bejelentette, hogy Molotov moszkvai követünkhöz kérdést intézett még június 22-én az iránt: sem-

¹⁷⁷ Bartha Károly (1884–1964) katonatiszt, politikus, 1911-ben került a hadmérnök-törzskarba. Az I. világháborúban és a Magyarországi Tanácsköztársaság alatt is szolgált, majd 1919-ben belépett a Nemzeti Hadseregbe. 1921-től 1926-ig a honvédség főparancsnokának műszaki előadója (1922-től ezredesi rangban), majd (1930-tól tábornokként) műszaki szemlélője (1926–1932). A Honvédelmi Minisztérium anyagi csoportfőnöke (1932–1936), katonai főcsoportfőnöke és a honvédelmi miniszter állandó helyettese (1936–1938). 1936-tól altábornagy, 1938-tól tábornagy. 1938-tól 1942-ig honvédelmi miniszter. A németekkel való szoros katonai-politikai együttműködés híveként szorgalmazta Magyarország részvételét a Szovjetunió elleni háborúban. Felmentése után nyugalmazták. 1945-ben Venezuelába emigrált, ahol vasútépítő mérnökként dolgozott, majd az ausztriai Linzben élt haláláig.

¹⁷⁸ Varga József (1891–1956) vegyészmérnök, politikus. A József Műegyetem, 1934-től a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Kémiai Tanszékének tanársegéde (1913–1915), adjunktusa (1915–1923), nyilvános rendes tanára (1923–1939, 1943–1944), az Egyetemes és Vegyészmérnöki Osztály dékánja (1930–1933). 1939-ben az Iparügyi Minisztérium államtitkára, majd minisztere (1939–1943), egyúttal kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter (1939–1943) is. Kormánypárti programmal Szeged országgyűlési képviselője (1939–1944), a Magyar Állami Köszénbánya Rt. elnöke (1943–1945). 1945 után a Nagynyomású Kísérleti Intézet igazgatója (1951), a Veszprémi Nehézipari Egyetem Ásványolaj- és Szénfeldolgozó Iparok Tanszékének tanszékvezető egyetemi tanára (1952–1956).

¹⁷⁹ Bánffy Dániel (1893–1955) földbirtokos, erdészeti és fafeldolgozási szakember, erdélyi politikus. Észak-Erdély 1940-es visszacsatolása után behívott országgyűlési képviselő (1940–1944), az Erdélyi Párt vezetőségi tagja (1940–1944), 1940. december 30-ától 1944. március 22-áig földművelésügyi miniszter. 1944. szeptember elején azonnali fegyverszünet megkötését követelte pártja nevében.

¹⁸⁰ Reményi-Schneller Lajos (1892–1946) pénzügyi szakember, politikus. 1923-tól a Magyar Leszámlító és Pénzváltó Bank igazgatója, 1926-tól az Egyesült Budapesti Fővárosi Takarékpénztár vezetője, 1928-tól a Budapesti Székesfővárosi Községi Takarékpénztár, 1935-től a Magyar Földhitelintézetek Országos Szövetségének vezérigazgatója. Utóbbiból jött létre a vezetésével 1936-ban az Országos Földhitelintézet. 1938. március 9-étől 1945. március 27-éig pénzügyminiszter, egyben a Teleki-, a Bárdossy- és a Kállay-kormányban „gazdasági csúcsminiszter”. Az egyik legismertebb, nemzeti-szocializmussal rokonszenvező magyar politikus volt; háborús bűnösnek végezték ki.

¹⁸¹ Györfly-Bengyel Sándor (1930-ig Bengyel; 1886–1942) vezérezredes. Az I. világháborúban vezérkari tisztt több seregest-parancsnokságnál (1914–1917), majd a Honvédelmi Minisztériumban szolgált (1917–1918). A Magyarországi Tanácsköztársaság alatt hadosztály- és hadtest-vezérkari főnök (1919). 1921-től különböző vezérkari tiszti beosztásokat töltött be és honvédség főparancsnokának szárnysegéde (1921–1927). Ezredesként a Honvédelmi Minisztérium 3/c. osztályának vezetője (1927–1933), anyagi csoportfőnökének helyettese (1933–1935), majd anyagi csoportfőnöke (1936–1937). A Legfelsőbb Honvéd Törvényszék alelnöke (1937–1938), a minisztérium III. csoportjának főnöke (1938–1940) és katonai főcsoportfőnöke (1940–1941). 1941 februárja és szeptembere között honvédelmi minisztériumi államtitkár. 1934-től tábornok, 1937-től altábornagy, 1940-től gyalogsági tábornok (az elnevezés 1941. augusztustól: vezérezredes). Szolgálaton kívüli viszonyban 1941. szeptember 15–1942. június 14. között közellátásügyi tárca nélküli miniszter. Az 1941. június 26-i minisztertanácsi ülésen nem vett részt.

legesek maradunk-e? Erről az értesítés 24-én vagy 25-én elkésve jött meg, mert a diplomáciai viszonyt 23-án német kívánságra már megszakítottuk, 26-án pedig bekövetkezett a kassai támadás is.

A hadiállapot bekövetkeztét deklaráló minisztertanácsi egyhangú határozatként a felelősséget a kormány minden tagja egyenlő mértékben viseli, de a felelősséget az országgyűlés minden tagja is vállalta, még pedig pártkülönbség nélkül, mert a határozat kimondása ellen senki sem emelt szót.¹⁸²

A sport, iskolaügy, színház- és filmügy terén kiadott kultuszminiszteri rendelkezésekről csupán annyit kívánok megjegyezni, hogy azok az 1939:IV. tc.¹⁸³ végrehajtása során szükségképpen kerültek kiadásra. A sportügyeket egyébként „az ifjúság honvédelmi nevelésének és a testnevelésnek országos vezetője”¹⁸⁴ a színházi és filmügyeket a kamara kiterjedt autonóm hatáskörrel intézte.¹⁸⁵

A Toldi főispán beiktatásán 1944 márciusában mondott beszédemről meg kell állapítanom, hogy arra csak székesfehérvári párthíveim sürgető unszolására vállaltam,

¹⁸² Az 1941. június 26-i minisztertanácsi ülésről eredeti jegyzőkönyv nem maradt fenn, előzményeiről és következményeiről lásd a Hóman-per újratárgyalása *Szakértői véleménye* ügyészégi kérdésekre adott válaszainak 2. pontját: 547–565.

¹⁸³ A második zsidótörvény, „a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról”.

¹⁸⁴ 1941 januárjától több kultuszminiszteriumi – vagy a kultuszminiszter egyetértésével kiadott – rendelet született a levantekepzés, illetve az egyetemi és főiskolai ifjúság sporttevékenységének átszervezésére (148.000/1940. B.M. sz./1941 januárjában jelent meg – a honvédelmi és a vallás- és közoktatásügyi miniszterrel egyetértésben – „a levantekegyesületek alapszabályairól”; 24.344/1941. VKM. sz. „a nyilvános iskolák helyiségeinek, udvarának, sporttelepének, valamint testnevelés céljaira szolgáló be rendezéseinek és felszerelési tárgyainak levantekepzés céljára használatáról”; 177.500/1941. VKM. sz. „a Magyar Egyetemi és Főiskolai Sportegyesületek Országos Központja felállításának és szervezeti szabályzatának közzétételéről”). Ezeket a szabályozásokat tetőzte be az 5.520/1941. M.E. sz. kormányrendelet, amelynek értelmében létrehozták „az ifjúság honvédelmi nevelésének és a testnevelésnek országos vezetője” (1943 februárjától az „ifjúság honvédelmi nevelésének országos vezetője”) tisztségét. Az országos vezető 1944 szeptemberéig Bély Alajos (1889–1946) tábornok (1941-től altábornagy, 1944-től vezérezredes) volt.

¹⁸⁵ Az első zsidótörvény értelmében a kormány 1938. augusztus hó 28-án adta ki 6.090/1938. M.E. sz. rendeletét a színművészeti és filmművészeti kamara felállításáról, melynek fő feladata „a nemzeti szellem és keresztény erkölcs követelményeinek érvényre juttatása és biztosítása” volt. Elnökét a kultuszminiszter – ekkor nem Hóman, hanem Teleki Pál – három jelöltje közül választhatták, felügyeletét a kultuszminiszter látta el. A kamara az 6.095/1938. M.E. sz. rendelet értelmében 1939. január 1-jével kezdte működését. Rendezőként, előadóművészként, művészeti ügykezelőként és segédkezésként tagjaként csak kamarai tagok voltak alkalmazhatók. A kamarába felvehető zsidók számárányát az összlétszám maximum húsz százalékában határozták meg. A kamara elnöke Kiss Ferenc (1893–1978) színész lett. A második zsidótörvény (1939:IV. tc.) következtében 6%-ra kellett csökkenteni a zsidók kamarán belüli arányát. Zsidók nem lehettek vezető alkalmazottak a színházakban és a filméletben, és az állami színházak újabb zsidó alkalmazottakat nem vehettek fel, zsidók lejárt szerződését nem hosszabbíthatták meg. 1942. január 1-jén a kultuszminiszter 26.600/1941. sz. rendelete („a színművészeti és a filmművészeti kamara működésének fokozatos megszüntetése a színházi és a filmkamara, továbbá a művészeti kamarák összefoglaló szerve felállításának előkészítéséről”) értelmében elvileg megkezdődött a kamara működésének átalakítása. Kiss Ferenc leköszönése után, 1942. május 1-jétől a kamara felállításának előkészítésére Cziffra András (?–?) közalapítványi ügyész neveztek ki miniszteri biztostnak. A rendeletet végül nem hajtották végre – Cziffra szinte semmilyen tevékenységet nem végzett –, 1944. március 29-én viszont a kormány rendeletet (1.220/1944. M.E. sz.) adott ki arról, hogy „a jelen rendelet hatálybalépése előtt bejegyzett zsidó kamarai tagokat az országos magyar sajtókamara illetékes fősztályának választmánya, illetőleg a színművészeti és filmművészeti kamara miniszteri biztosa a névjegyzékből legkésőbb az 1944. évi április hó 30. napjáig törölni köteles” (2. §). Ehhez azonban Hómannak már semmi köze sem volt.

koztam, mert az ő felfogásuk szerint csupán nekem volt módomban a szélsőséges és erőszakos jellemű főispánt kötelességeiről kissé kioktatni vagy a túlkapásokban rejlő veszedelemre figyelmeztetni. Hangsúlyozom, hogy mikor figyelmeztetésem és ígérete ellenére mégis erőszakosan lépett fel, Bonczos belügyminiszternél ki-
eszközöltem felmentését.¹⁸⁶

Ezekre vonatkozólag kérem Csitáry Emil ny[ugalmazott] főispán,¹⁸⁷ Kaltenecker Viktor felsőházi tag¹⁸⁸ és gr. Széchenyi György volt főispán¹⁸⁹ kihallgatását. 1945. december 13.

Dr. Hóman Bálint

¹⁸⁶ Lásd a 24. és a 159. jegyzeteket, illetve a Hóman-per újratárgyalása *Szakértői véleménye* bíróság kérdéseire adott válaszában 10. pontját: 607–609. (Toldi beiktatására nem 1944 márciusában, hanem május 11-én került sor.)

¹⁸⁷ Csitáry G[ramanetz]. Emil (1892–1970) jogász, Székesfehérvár egyik legjelentősebb polgármestere. 1915-től Saára Gyula polgármester személyi titkára, 1917-től a város I. osztályú aljegyzője. 1919 februárjában polgármester-helyettesnek választották, ám a tisztséget nem töltötte be. 1920-tól a város főjegyzője, 1931 decemberétől polgármestere, 1939 márciusától egyben főispánja is. Polgármesterségéről 1941. május 20-án mondott le, főispáni tiszteből – saját kérésére – 1943. január 20-án mentették föl. Városvezetése alatt rendkívül gyors fejlődésnek indult Székesfehérvár – az 1938. évi Szent István-emlékév számos kiemelt eseménye zajlott a megújult megyeszékhelyen –, ami nagyban annak volt köszönhető, hogy Csitáry kiválóan együttműködött a város országgyűlési képviselőjével, a választóköreztében minden lobbierjét fölhasználó Hóman Bálinttal. Csitáry 17 levele maradt fenn Hóman hagyatékában (OSZKK, Fond 15/400.), de 72 esztendősen írott emlékezéseiben (*Emlékiratok, Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára, Székesfehérvár, 2013*) is meleg szavakkal emlékezett vissza Hómanra.

¹⁸⁸ Kaltenecker Viktor (1879–1950) ügyvéd, politikus. 1904-ben nyitott ügyvédi irodát Székesfehérváron, a város – melynek társadalmi és kulturális életében jelentős szerepet játszott – törvényhatósági bizottságának és kisgyűlésének, 1928-tól 1945-ig a törvényhatóság választottjaként az országgyűlés felsőházának tagja, 1939-től 1944-ig a székesfehérvári ügyvédi kamara elnöke.

¹⁸⁹ Széchenyi György (1910–1984) jogász, politikus, újságíró (nem azonos a Korunk Szava felelős szerkesztőjével és kiadóival). 1940-ben Zala vármegye aljegyzője, majd több vármegye szolgabírája (1940–1943), a balatonfüredi járás főszolgabírája (1943–1944). 1944. szeptember 18-ától a nyilas hatalomátvételig Fejér vármegye és Székesfehérvár főispánja. A Gestapo letartóztatta, de fogságából megszökött. 1947-ben 3 évi börtönrre ítélték, ezután internálták. 1956-ban Belgiumba emigrált, majd a Németországi Szövetségi Köztársaságban telepedett le.

[JEGYZŐKÖNYV HÓMAN BÁLINT TERHELT KIHALLGATÁSA TÁRGYÁBAN, 1945. DECEMBER II.]

Budapesti Népügyészség

Jegyzőkönyv

Készült az 1945. évi december hó 11. napján de. 11 órakor a budapesti népügyészség hivatalos helyiségében Hóman Bálint terhelt kihallgatása tárgyában

Jelen vannak:

Dr. Csillag Dezső népügyész¹⁹⁰ Hóman Bálint terhelt

Ujvári Anna jegyzőkönyvvezető

Hóman Bálint szül. Budapesten, 1895. december 29., anyja: Darányi Borbála, ny[ugalmazott], kultuszminiszter, egyetemi tanár, budapesti Múzeum krt. 14–16. sz. alatti lakos.

A Politikai Rendőrség előtt f. évi november hó 27. napján felvett vallomásomat egész terjedelmében fenntartom, az teljesen az általam vallottakat tartalmazza. A vallomásomban foglaltakat még kiegészíteni kívánom, ezekről sajátkezű jegyzeteket készítettem, amelyeket a legközelebbi kihallgatásom alkalmával be fogok csatolni.

A fogházban letett irataim között van egy „Ungarn im Weltkrieg” című pro memoriám¹⁹¹ két példányban, amely 1945. június derekán készült Bad Aussee-ben, az amerikai hatóságok kérésére. Kérem ennek egyik példányát az iratokhoz csatoltatni, a másikat kezeimhez kiadatni.

Vallomásom jól van fölvéve.

Előadó ügyész meghozta és kihirdette a külön íven szerkesztett, előzetes le-tartóztatást elrendelő határozatot.

Dr. Csillag Dezső népügyész

Hóman Bálint terhelt

Ujvári Anna jegyzőkönyvvezető

¹⁹⁰ Csillag Dezső (?–?), ügyvéd; 1945-től népügyész. 1946 decemberében – népügyészi beosztásának érintetlenül hagyása mellett – a Budapesti Államügyészségre nevezték ki.

¹⁹¹ Lásd a 131. jegyzetet.

[JEGYZŐKÖNYV HÓMAN BÁLINT TERHELT KIHALLGATÁSA TÁRGYÁBAN, 1945. DECEMBER 13.]

Budapesti Népügyészség

Jegyzőkönyv

Készült az 1945. évi december hó 13. napján du. 2 órakor a budapesti népügyészség hivatalos helyiségében Hóman Bálint terhelt kihallgatása tárgyában

Jelen vannak:

Dr. Csillag Dezső népügyész Hóman Bálint terhelt

Ujvári Anna jegyzőkönyvvezető

A fogházból elővezetett Hóman Bálint gyanúsított előadja, hogy a rendőrség politikai osztályán tett vallomását kiegészíteni kívánván a kiegészítésről saját kezűleg feljegyzéseket készített, s ezeket ezennel a jegyzőkönyvhöz becsatolja. A feljegyzések minden oldalát saját kezűleg aláírta.

Vallomásom jól van fölvéve.

Dr. Csillag Dezső népügyész

Hóman Bálint terhelt

Ujvári Anna jegyzőkönyvvezető

[JEGYZŐKÖNYV A HÓMAN BÁLINT VÁDLOTT ELLEN INDÍTOTT BÜNYGYBEN A BUDAPESTI NÉPBÍRÓSÁGNÁL TARTOTT NYILVÁNOS TÁRGYALÁSRÓL, 1946. MÁRCIUS 18.]

Budapesti népbíróstól

Jegyzőkönyv

Készült az 1946. évi VII. tc. által törvényerőre emelt Nb.¹⁹² 11. § 2. 3. 6. p.¹⁹³ 13. § 3. p. 1. bek[ezdés]-ben¹⁹⁴ meghatározott háborús, valamint 15. § 1. 3. és 4. p[ont]-ban¹⁹⁵ meghatározott népellenes bűntettek miatt dr. Hóman Bálint ellen indított bünygyben a budapesti népbíróstól Budapestén 1946. évi március hó 18. napján tartott nyilvános tárgyalásról

Jelen voltak:

dr. Gálfalvi István¹⁹⁶
tanácsvezető bíró

dr. Hóman Bálint

vádlott

¹⁹² A törvény az ideiglenes nemzeti kormány korábbi, „a népbíráskodás tárgyában kibocsátott” rendeleteinek „törvényerőre emeléséről” szolt. Ezek a rendeletek a következők voltak: 81/1945. M. E. számú rendelet a népbíráskodásról; kibocsátott Debrecenben az 1945. évi január hó 25. napján; hatályba lépett az 1945. évi február hó 5. napján; 1.440/1945. M. E. számú rendelet a népbíráskodásról szolt 81/1945. M. E. számú rendelet módosítása és kiegészítése tárgyában; kibocsátott Budapestén, az 1945. évi április hó 27. napján, hatályba lépett az 1945. évi május hó 1. napján; 5.900/1945. M. E. számú rendelet a népbíráskodás körében a távollevő terhelt ellen folyó eljárásra, úgyszintén a közbád képviselére vonatkozó szabályok kiegészítése tárgyában; kibocsátott Budapestén, az 1945. évi augusztus hó 1. napján; hatályba lépett az 1945. évi augusztus hó 5. napján; 6.750/1945. M. E. számú rendelet a közhivatalnokok munkafegyelmeének fokozottabb biztosítása tárgyában; kibocsátott Budapestén, az 1945. évi augusztus hó 16. napján, hatályba lépett az 1945. évi augusztus hó 19. napján.

¹⁹³ A 11. § szerint „Háborús bűnös az: [...] 2. aki, mint a kormány, országgyűlés tagja, vagy mint vezető állást betöltő közalkalmazott, kezdeményezője, vagy, bár a következményeket előre láthatta, részese volt olyan határozat hozatalának, amely a magyar népet az 1939. évben kitört világháborúba sodorta, 3. aki a fegyverszünet megkötését erőszakkal vagy befolyásának kihatásával megakadályozni igyekezett, [...] 6. aki nyomtatványban (bármilyen módon sokszorosított iratban), gyűlekezet előtt elmondott beszédben vagy rádió útján huzamosabb időn át olyan állandó jellegű és folyamatos tevékenységet fejtett ki, amely alkalmas volt arra, hogy az ország háborúba lépése, illetőleg a háború fokozottabb mértékben való folytatása érdekében a közfelfogást jelentős mértékben befolyásolja és az országra káros irányba terelje. [...]”

¹⁹⁴ E szerint háborús bűnös az is, „aki nem vezető jellegű cselekményével a nyilas mozgalomnak segítséget nyújtott a hatalom megszerzéséhez vagy megtartásához”.

¹⁹⁵ „15. § Népellenes bűntettben bűnös: 1. a minisztériumnak, az országgyűlésnek az a tagja vagy az a vezető állást betöltő közalkalmazott, ki a nép érdekeit súlyosan sértő jogszabály kezdeményezője volt, vagy annak meghozatalában tudatosan részt vett, [...] 3. az a joghatósággal bíró közalkalmazott, aki következetesen népellenes, fasiszta-barát hivatali működést fejtett ki [...], 4. aki nyomtatványban (bármilyen módon sokszorosított iratban), gyűlekezet előtt elmondott beszédben vagy rádió útján huzamosabb időn át olyan állandó jellegű és folyamatos tevékenységet fejtett ki, amely alkalmas volt arra, hogy a fasiszta és a demokráciaellenes irányzatok elterjesztése és megerősítése végett vagy a faji és felekezeti gyűlölet felkeltése, illetőleg ébrentartása céljára a közfelfogást jelentős mértékben befolyásolja és az országra káros irányba terelje [...]”

Bolgár Menyhért¹⁹⁷

dr. Vészy Mátyás¹⁹⁸

Független Kisgazda P[árt].

ügyvéd

hivatalból kirendelve

Kádár Iván¹⁹⁹

M[agyar]. K[ommunista]. P[árt].

Miszi Károly²⁰⁰

Szoc[iál]. Dem[okrata]. P[árt].

Szigeti Sándor

Nemzeti Paraszt P[árt].

László Géza

Polg[ári]. Demokrata P[árt].

dr. Nagy István

szakszerv[ezeti]. tanács

¹⁹⁶ Gálfalvi István (1900–?), ügyvéd, népbíró. 1923-tól a székesfehérvári bíróságon joggyakornok, 1937-től a szolnoki járásbíró bírja, 1942-től a Budapesti Büntetőtörvényszékre került. 1945 tavaszától 1948. augusztus 10-ig a Budapesti Népbíró tanácsvezető bírja, 1946 decemberétől kúriai bíró (1947. február 15-én tette le esküjét). A Magyar Kúria 1948. szeptember 2-án jelentkezett, és a II. sz. büntetőtanácsba osztotta be a másodelnök, utóbb bontóperes bíró lett. A legfelsőbb bírósági bíró a Minisztertanács a Budapesti Felsőbíró tanácselnökévé nevezte ki.

¹⁹⁷ Több népbírósi perben – így a Szálasi-perben is – a Kisgazdapárt népbírja. További életrajzi adatokat nem találtam róla.

¹⁹⁸ Vészy Mátyás (1892–1959) ügyvéd, politikus. 1919-ben, a Magyarországi Tanácsköztársaság után részt vett a karhatalmi alakulatok felállításában, a Frontharcosok Nemzeti Szövetsége országos nagytanácsának tagja. 1919-től dolgozott ügyvédként. 1927-től az Ügyvédek Reformszövetsége helyettes elnöke, 1931-től az Országos Ügyvédszövetség társelnöke. 1920-ban belépett a polgári liberális eszméket valló Nemzeti Demokrata (Vázsonyi-) Pártba. 1943-tól az ellenállási mozgalomban a németekkel való szembefordulás előkészítésére szerveződő radikális polgári párt megalapítását segítette. 1944 novemberében a nyilasok, 1945 februárjában a németek vették őrizetbe. 1945 tavaszán megbízták a Polgári Demokrata Párt országos szervezésének irányításával. 1947-től országgyűlési képviselő, de még ez évben távozott pártjából, 1948 novemberétől a párton kívüli képviselők álló csoport szónivője. Több politikai perben is védőként szerepelt, közülük az elsőben Hóman Bálint, ezután Kelemen Gyula (1897–1973) szociáldemokrata politikus és Gróh József (1883–1969) – a Keresztény Női Tábor mandátumától megfosztott képviselője – ügyvédje volt. Mindszenty József védelmére is ő készült, de végül megakadályozták feladatát ellátásában. 1949-ben Ausztriába emigrált, 1950-ben Londonban telepedett le, különböző vezető funkciókban aktív résztvevője volt a magyar emigráció életének.

¹⁹⁹ Kádár Iván (1921–1995) közigazdász, politikus. Az ország német megszállása után részt vett a fegyveres nemzeti ellenállási mozgalomban. 1945–1948 között az MKP pártközpontjának politikai munkatársa. 1948-tól a Magyar Közgazdaságtudományi Egyetem oktatója, 1953-tól 1957-ig tanszékvezető egyetemi tanára. Mivel a forradalom alatt a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottságának tagja és titkára volt, 1957-ben eltávolították az egyetemről. Ezután gazdasági középvezetői állásokban dolgozott, majd az SG2–MKB Pénzügyi Informatikai Kft. igazgatója (1984–1990). Az SZDSZ tagja, 1990-től országgyűlési képviselője volt, 1991 elején – betegsége miatt – lemondott mandátumáról.

²⁰⁰ Miszi Károly (?–) grafikus, 1926-ban az MSZDP képviselőjelöltje a budapesti északi lajstromos választókerületben, 1927-től a XV. pártszervezet választmányi tagja, 1930-ban Erzsébetváros jelöltje a budapesti törvényhatósági bizottsági tagsági helyekre, 1943-ban a lipótvárosi pártszervezet ellenőrző-bizottságának elnöke. További életrajzi adatokat nem találtam róla.

dr. Sinka Endre²⁰¹ jegyzőkönyvvezető

dr. Szekeres Károly²⁰²
népügyész

Tanácsvezető bíró a tárgyalást a Bp. 301. §²⁰³ szerint az ügy rövid megjelölésével megnyitja, a hallgatóságot a csend és rend megtartására figyelmezteti és vádlottat személyes viszonyai felől kikérdezi.

Vádlott a feltett kérdésekre az alábbiakban nyilatkozik:

dr. Hóman Bálint született 1885. dec. 29-én Budapesten, budapesti illetőségű és (VIII. Múzeum krt. 14–16.) lakos, nős Dáni Borbálával, egy gyermekes (27 éves),²⁰⁴ egyetemet végzett, katonai szolgálatot nem teljesített, 3 és fél hold földje és a fia birtokán haszonélvezeti joga van,²⁰⁵ ny. kultuszminiszter, volt egyetemi tanár, apja: néhai Hóman Ottó, anyja néhai Darányi Borbála,²⁰⁶ büntetlen előéletű.

Tanácsvezető bíró megállapítja, hogy a mai tárgyaláson a megidézetek mindnyáján megjelentek, megállapítja továbbá, hogy vádlott vagyoni és erkölcsi bizonyítványa beszerezhető nem volt.

²⁰¹ Szigeti Sándor, László Géza, dr. Nagy Istvánné, dr. Sinka Endre: nem találtam róluk életrajzi adatokat.

²⁰² Szekeres Károly (?–?), budapesti népügyész, 1948 augusztusától budapesti államügyész.

²⁰³ A bűnvádi perrendtartásról van szó. Ekkoriban az 1896:XXXIII. tc. „a bűnvádi perrendtartásról” rendelkezései voltak érvényben. Ennek hivatkozott 301. § szerint: „A főtárgyalást az ügy rövid megjelölésével az elnök nyitja meg s azután a hallgatóságot a csend és a rend megtartására és a rendzavarás következményeire figyelmezteti. A vádlott bilincs nélkül, mindazáltal ha fogva van, őt kíséretében jelen[k] meg. Az elnök gondoskodik a biztonság fenntartásához szükséges elővigyázati intézkedésekről. Szükség esetében a szabadlábon levő vádlottat is fegyveres őrizet alá helyezheti. Miután az elnök kikérdezte a vádlottat személyes viszonyai felől (133. § első bekezdés), megállapítja a megidézett felek, tanúk és szakértők megjelenését vagy meg nem jelenését és ennek megtörténtével a tanúkat és a szakértőket a terem elhagyására azzal a felhívással szólítja fel, hogy a részökre kijelölt helyiségből engedelmével el ne távozzanak. Szükség esetében az elnök intézkedik az iránt, hogy a vádlott, a tanúk és a szakértők el ne távozzanak, és össze ne beszéljenek. A tanúképp kihallgatandó magánvádló és sértett a körülményekhez képest szintén kötelezhető a terem elhagyására. Figyelmeztetendők azonban arra, hogy képviselőjük, s ha ilyenről még nem gondoskodtak, a részükről nyomban választható képviselő, a teremben maradhat. Ha a megidézetek közül egy vagy több nem jelent meg, a törvényszék a felek meghallgatása után határoz a főtárgyalás elnapolása vagy folytatása iránt. A törvényszék ezt a határozatot későbbre is halaszthatja. Ha a főtárgyaláson állapítják meg, hogy a vádlott meghalt, a törvényszék ellene a további bűnvádi eljárást végzéssel megszünteti.”

²⁰⁴ Hóman a Nemzeti Múzeum-béli szolgálati lakását minisztersége alatt és után is – mint a nagy közgyűteményeket egyesítő Magyar Nemzeti Múzeum elnöke – megtartotta. Dáni Borbála (1891–1981) Hóman felesége volt, 1913-ban házasodtak össze. Gyermekük: ifj. Hóman Bálint József (1919–2006).

²⁰⁵ Hóman Darányi Ignác tassi kúriáját és birtokának egy részét örökölte nagybátyja halála után. Gyerekkorától sokat tartózkodott Tasson.

²⁰⁶ Hóman Ottó (1843–1903) klasszika-filológus. 1870-ben doktorált a göttingeni egyetemen. A budapesti tudományegyetem magántanára (1871–1872), 1872-től a kolozsvári tudományegyetem professzora, 1875-től Budapest vidéki tankerületi főigazgató, 1897-től 1902-ig a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban az V. (középiskolai) ügyosztály főnöke. Darányi Borbála (1853–1908), a legnevesebb magyar földművelésügyi miniszter, az unokaöccse pályáját is sikeresen támogató Darányi Ignác (1849–1927) húga.

Tanácsvezető bíró a Bp. 304. §-a értelmében felolvassa az 1946. évi február hó 23. napján 1945. n[épl]ü[gyészség]. 14.930/1. szám alatt kelt vádiratnak a Bp. 255. § 1. és 2. p[ont]j[ában] meghatározott részét.²⁰⁷

[HÓMAN BÁLINT VÁLASZA A NÉPÜGYÉSZSÉG VÁDIRATÁRA, A NÉPBÍRÓ ÉS A NÉPÜGYÉSZ KÉRDÉSEIRE, ILLETVE VÉSZY MÁTYÁS VÉDŐ BIZONYÍTÁS KIEGÉSZÍTÉSI INDÍTVÁNYA]

A vádat megértettem. Az egyes vádpontokban inkriminált cselekményekben nem érzem magamat bűnösnek.

Bűnösnek érzem magamat azonban abban, hogy a tudományos pályát odahagyva a miniszterelnök azon biztatására, hogy napi politikával foglalkoznom nem kell, miniszteri tárcát vállaltam, és ezáltal akarva, nem akarva belesodródtam a napi politikába.

Mai tudásommal belátom, hogy tévesen ítélt meg a helyzetet, amikor nem tudtam hinni a németységnek abban a lezüllesztésében és eljárási módjában, amelyet a magyarokkal szemben később tanúsított. Előző felfogásomat azonban még 1944 elején revideáltam [felülvizsgáltam], amikor március 20-a után az itt lévő német követhet megfélemlítő formában levelet intéztem, és abban kifejeztem azt az álláspontomat, amelyet pedig ápolniuk és gondozniuk kellene. Ez időtől kezdve a német vonalról tudni sem akartam, velük nem érintkeztem és nem voltam hajlandó semmiféle munkában sem velük részt venni.²⁰⁸

Politikai pályafutásom előtt mint egyetemi tanár és a Nemzeti Múzeum [fő] igazgatója csak tudományos kérdésekkel, közelebbről a történelemtudománnyal foglalkoztam. A kultuszminiszteri tárcát még egyetemi tanár koromban, több ízben is felajánlották nekem.²⁰⁹ Először Klebelsberg Kuno, Bethlen István megbí-

²⁰⁷ A bűnvádi perrendtartás 304. §: „Miután a tanúk és a szakértők elhagyták a tárgyaló termet, semmiség terhe alatt felolvasandó a vádhatározatnak rendelkező, illetőleg a netán később hozott határozatnak olyan része, a melynek folytán a vádpontok valamelyike elesett; ha pedig vádhatározat nem volt hozva, a vádiratnak a 255. § 1. és 2. pontjában megjelölt részei. Az elnök köteles ellenőrizni, hogy ennél többet a vádhatározatból vagy a vádiratból fel ne olvassanak. Erre az elnök a tanúk és a többi vádlottak távollétében, a vádlottat és ha többen vannak, mindegyiküket kihallgatja. Az elnök megkérdezi a vádlottól, hogy megértette-e a vádat, és tagadó válasz esetén azt neki megmagyarázza, azután pedig kérdést intéz hozzá az iránt, hogy bűnösségét elismeri-e vagy sem. Ha a vádlott tagad, az elnök figyelmezteti őt, hogy a váddal szemben a tényállást elbeszélheti, a bizonyítékokra észrevételeit a tárgyalás folyamán megteheti, a megelőző eljárásban a bizonyítás kiegészítése céljából tett, de mellőzött indítványait ismételheti, és új bizonyítás-felvételt indítványozhat. A vádlott kihallgatásánál a jelen fejezetben foglaltakon kívül a X. fejezet rendelkezései is megfelelően alkalmazandók. A vádlotthoz az elnökön kívül sem közvetlenül, sem az elnök közvetítésével senki sem intézhet kérdést.” A 255. § 1. és 2. pontjában megjelölt részek: „A vádiratnak tartalmaznia kell: 1. a terhelt nevét, annak megjelölésével, hogy fogva van-e vagy nincs; 2. a vád tárgyává tett bűncselekménynek vagy bűncselekményeknek tüzetes megjelölését a törvényben megállapított és a tényállásból vett ismertető jelek szerint [...]”

²⁰⁸ Lásd a 24. jegyzetet.

²⁰⁹ Hóman 1925 és 1931 között volt a Pázmány Péter Tudományegyetem (a mai ELTE) nyilvános rendes tanára, de ezután is tartott még szemináriumot az egyetemen. A Nemzeti Múzeum főigazgatói tisztét 1923-tól 1932-ig töltötte be.

zásából. Akkor volt ugyanis a terv, hogy Klebelsberg más tárcát vesz át, én pedig az ő utóda leszek. Másodszor Károlyi Gyula²¹⁰ idején, amikor Ernst Sándor²¹¹ nyugdíjba ment, a miniszterelnökségi államtitkár érdeklődött nálam, hogy hajlandó volnék-e a kultusztárcát átvenni. Az ajánlatot mind a két alkalommal visszautasítottam, mert elvi elhatározásom volt, hogy a politikába nem avatkozom bele; és meg is mondtam, hogy nem óhajtok politikával foglalkozni. Ugyancsak visszautasította az akkor felajánlott kultuszminiszteri tárcát Teleki Pál, valamint Ugron Gábor²¹² is. Így került azután Karafiáth Jenő²¹³ a kultuszminiszteri székbe.

Harmadízben Gömbös Gyula szólított fel, hogy vegyem át a kultuszminiszteri tárcát. Én neki is határozottan kijelentettem, hogy nem óhajtok politikával foglalkozni. Gömbös ekkor garanciát adott nekem arra, hogy a kormánypártba be kell ugyan lépnem, de semmiféle pártpolitikai agitációban, propagandában vagy a pártpolitikai életben részt vennem nem kell. Én erre beléptem a Gömbös-kormányba, Gömbös pedig az ígéretét egészen a haláláig be is tartotta.

A Gömbös-kormány alatt végig én voltam a kultuszminiszter. Gömbös halála után Darányi lett a miniszterelnök,²¹⁴ aki nekem unokatestvérem és legjobb barátom volt, így elkerülhetetlen volt, hogy igénybe vegye szolgálataimat. Ezzel kapcsolatban tárgyalnom kellett egyesekkel bizonyos politikai kérdésekben és néhány beszédet kellett mondanom, köztük azt a bizonyos inkriminált szentesi beszédet is. Darányi után Imrédy vette át a miniszterelnökséget. Én az Imrédy-kormányban két hónapig voltam bent, mint tárca nélküli miniszter. Ugyanis annak idején az Eucharisztikus Kongresszus megszervezésével voltam megbízva, s amíg ez le nem zajlott, bent kellett lennem a kormányban. Minisztériumom nem volt. Egész idő alatt az Eucharisztikus Kongresszus szervezési és rendezési kérdéseivel foglalkoztam. Ez volt egyetlen feladatomban. Ez tartott egy hónapig, a második hónapot Balatonfüreden töltöttem, a szívbjajom miatt. Onnan minden héten kétszer is bejelentettem lemondásomat, míg végül júniusban tudomásul vették és

²¹⁰ Lásd az 53. jegyzetet.

²¹¹ Ernst Sándor (1870–1938) kanonok, újságíró, politikus. 1901-től 1935-ig – egy év megszakítással 1905–1906-ban – különböző keresztény pártok országgyűlési képviselője. 1908-ban a Katolikus Népszövetség egyik alapítója és vezetője, 1919-ben a bécsi ABC aktív tagja. 1922-től nagyvárad kanonok, majd pápai prelátus. 1930. szeptember 28-ától 1931. augusztus 24-éig (ideiglenesen december 16-áig) népjóléti és munkügyi, 1931. augusztus 24-étől 1931. december 16-áig vallás- és közoktatásügyi miniszter. Öt levele maradt fenn Hóman hagyatékában (OSZKK, Fond 15/487).

²¹² Lásd a 141. jegyzetet.

²¹³ Karafiáth Jenő (1883–1952) jogász, költő, politikus. 1919–1920-ban miniszterelnökségi államtitkár, 1920-tól 1935-ig az ipolyszalkai kerület nemzetgyűlési, majd országgyűlési képviselője, 1922-től 1931-ig a képviselőház háznapja. Különösen a magyar sportélet fejlesztésében szerzett érdemeket, 1924-től 1931-ig az Országos Testnevelési Tanács elnöke. 1931. december 16-ától 1932. október 1-jéig vallás- és közoktatásügyi miniszter, 1935-től az országgyűlés felsőházának tagja, 1937-től 1942-ig Budapest főpolgármestere. Hómanal egy gimnáziumba, a „Barcsayba” (mai Madách Gimnázium) jártak – igaz, ő három évvel Hóman előtt érettségizett –, és a későbbiekben is baráti kapcsolatban maradtak. Tizenöt levele – köztük több tréfás verse – található Hóman hagyatékában. (OSZKK, Fond 15/804.)

²¹⁴ Gömbös Gyula. 1932. október 1-jétől október 6-áig, Darányi Kálmán 1936. október 10-étől 1938. május 14-éig volt miniszterelnök.

felmentettek.²¹⁵ Ezután nem voltam bent a kormányban mindaddig, amíg Imrédy lemondása után 1939 februárjában Teleki Pál át nem vette a miniszterelnökséget. Teleki ekkor megkért engemet, hogy mint régi barátja vállaljam a kultuszminiszterséget. A Teleki-kormányban²¹⁶ 1942. július 4-ig²¹⁷ voltam bent.

Voltaképpen Telekinek már 1940 decemberében lemondtam, de Teleki kérésére úgy beszéltek meg a dolgot, hogy az erdélyi szervezés befejezéséig, amely iskolai téren különösen nagy feladatokat rótt ránk, maradok, mégpedig 1941 júniusáig. Addig ő próbál utódot keresni helyettem. Amikor ezután Teleki 1941. április 3-án öngyilkos lett, a kormányzó kifejezett kívánsága volt, hogy a Teleki-kabinet teljes összetételében maradjon úgy, ahogy volt. Én ehhez a kívánsághoz képest maradtam bent a Bárdossy-kormányban.²¹⁸ A Bárdossy-kormányban – amely mindössze nyolc hónapig állott fent²¹⁹ – egészen végig tagja voltam. Közben azonban két alkalommal is lemondtam. Utódomat György Lajos kolozsvári egyetemi tanár²²⁰

²¹⁵ Imrédy 1938. május 14-étől 1939. február 16-áig volt kormányfő. Hóman 1938. május 14-éig, majd 1939. február 23-ától kultuszminiszter – közben Teleki Pál töltötte be a posztot. Tárca nélküli – „nemzetnevelésügyi” – minisztersége 1938. május 14-étől július 11-éig tartott.

²¹⁶ Pontosabban a Teleki-, a Bárdossy- és a Kállay Miklós-kormányokban. Utóbbi kettő – Bárdossy 1941. április 3-ától 1942. március 7-éig, Kállay 1942. március 9-étől 1944. március 22-éig – személyi összetétele nagyrészt valóban azonos volt a Teleki-kormányával.

²¹⁷ Horthy Miklós 1942. július 3-án mentette föl az ezt kérő Hómant – aki minisztériumi tisztviselői előtti búcsúbeszédét másnap mondta el –, s még ugyanezen a napon kinevezte utódját, Szinyei Merse Jenőt. A kormányzó kísérőlevelében a következő olvasható: „Sajnálatlaltan vettem tudomásul, hogy közel egy évtizeden át viselt miniszteri tisztéről lemondott, mert a jövőben minden idejét a tudományos hivatásának körében megoldásra váró közérdekű feladatoknak óhajta szentelni. Méltányolva indokait, a magyar királyi miniszterelnök előterjesztésére önt vallás- és közoktatásügyi minisztériumi állásától saját kérelmére felmentem. Ez alkalomból, megemlékezve arról az értékes munkásságról, melyet közszolgálatában során csaknem négy évtizeden át a történeti tudomány fejlesztése, továbbá a vallás- és közoktatásügyi igazgatás, valamint a nevelésügyi átszervezése és újjáalakítása terén kifejtett, a haza és a tudomány szolgálatában szerzett kiváló érdemeiért Önnek a Magyar Érdemrend Szent Koronával ékesített nagykeresztjét adományozom.” (MTI Hírkiadás, 1942. július 4.)

²¹⁸ Erről „naplójában” a következőt írta: „A kormányzó elnöklése alatt este tartott minisztertanácsra avval a szándékkal mentem, hogy tárcát többé nem válllok, mert Gömbös Gyula, Darányi Kálmán, Csáky Isti halála után már Teleki Pál személye volt az egyetlen kötelek, ami engem a politikai élethez fűzött, s most az is elszakadt, egészségem sincs egészen rendben, s vágyom az íróasztalom és tollam után. Szándékomat mégsem valósíthattam meg, mert egyénenként való tárgyalás helyett a kormányzó úr az egész együttesnek jelentette be Bárdossy László kinevezését s egyben azt a határozott kívánságát, hogy a kormány minden tagja helyén maradjon. Ily körülmények közt lemondásom az új miniszterelnökkel szemben, akit igen nagyra becsülök, szeretek, s egykor utódomul is szántam, bizalmatlanságot, a kormányzóval szemben tiszteletlenséget, saját lelkiismeretemmel szemben kötelességmulasztást jelentett volna. Így megelégedtem avval, hogy a másnapi eskütel – a hetedik! – után magánkihallgatásomon utólag bejelentettem kormányzó úrnak távozási szándékomat s ugyanezt közöltem Bárdossyval is, hogy adandó alkalommal könnyebben távozhassak és folytathassam a Teleki Pál nem hivatalos munkáját: az új Magyarország felépítésének tudományos előkészítését. A magam tudományának művelése mellett egyetlen ambícióm a különféle tudományos kutató- és propagandaintézetek munkájában való részvétel, ha szükség van rá, a munka irányítása.” (ÁBTL, 4.1. A–742, Hóman Bálint naplója, 1941. április 3.)

²¹⁹ Valójában tizenegy hónapig.

²²⁰ György Lajos (1890–1950) irodalomtörténész, az MTA tagja (levelező: 1930; rendes: 1942). A kolozsvári Marianum tanára, majd igazgatója (1916–1927), a Kolozsvári Református Teológiai Akadémián működő magyar tanárképző intézet tanára (1919–1921) és tanulmányi igazgatója (1928–1940), a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem magántanára (1931–1940). 1940-től 1944-ig a felsőház tagja. A kolozsvári Ferenc József, 1945-től már Bolyai Tudományegyetemen a magyar irodalomtörténet

személyében kiszemeltem, ő azonban a kormányzó tetszését nem nyerte meg. A másik jelölt Szinyei Merse Jenő²²¹ volt, aki később utódom is lett. Szinyei Mersét pedig Bárdossy nem fogadta el, és így továbbra is maradnom kellett,²²² sőt a kormányzó egyenes kívánságára pár hónapig a Kállay-kormányban is részt kellett vennem.²²³ Július elején sikerült kiválnom azzal, hogy orvosi bizonyítványt küldtem.

A Kállay-kabinetből nem azért léptem ki, mert az ő kétlaki politikája nem tetszett nekem. Erről 1942-ben még egyáltalán nem volt szó, mert ekkor még Kállay túl erélyesen állott ki a németbarátság mellett, sőt volt egy beszéde, amelyben bejelentette, hogy: „ez a mi háborúnk”.²²⁴ Engem nem az ő politikai vezetése, hanem főleg a német nemzeti kérdés kedvetlenített el, mert állandó közelharcot kellett vívnom az ő nemzetiségi politikájával szemben. Egyéb nemzetiségi kérdésben pedig pártommal kerültem bizonyos fokig ellentétbe. A pártom[ban] ugyanis nem helyeselték, hogy én a románok, szerbek és tótok számára iskolákat létesítsek. Az egyik vonalon túlzó sovinizmussal vádoltak a német kérdésben, a másik oldalon pedig nem helyeselték, hogy a kisebbségek iskolai óhajait biztosítani kívánom.

nyilvános rendes tanára (1940–1947) és az egyetem rektorhelyettese (1946), valamint az Erdélyi Tudományos Intézet igazgatója (1946–1947). 1947-ben állásától és nyugdíjogosultságától is megfosztották. Az 1920-as évektől az erdélyi magyar kulturális – elsősorban az irodalmi – élet egyik legfontosabb szervezője. Hat levele maradt fenn Hóman hagyatékában (OSZKK, Fond 15/627.).

²²¹ Szinyei Merse Jenő (1888–1957) jogász, politikus. 1911-ben segédfogalmazóként került a kultuszminisztériumba. 1918-ban fogalmazó, ugyanebben az évben miniszteri titkár. 1925-től osztálytanácsosként Klebelsberg személyi titkára, 1926-ban közalapítványi igazgató. 1926-tól 1944-ig Hatvan kormánypárti országgyűlési képviselője. 1936-tól 1938-ig a Nemzeti Egység Pártjának ügyvezető alelnöke, 1938-ban a képviselőház második, 1939-től 1942-ig első alelnöke. 1942. július 3-tól 1944. március 22-éig vallás- és közoktatásügyi miniszter.

²²² Erről így ír naplójában: „Bizonyos azonban, hogy a kormányzó úr rossz szemmel nézte Bárdossy »túlságosan jobboldali« törekvéseit. Kabinetrekonstrukciós tervét sem fogadt[a] szívesen. Az én távozásomat tudomásul vette volna, de a megnevezett utódjelölteket kicsinek tartotta.” (ÁBTL, 4.1. A-742, Hóman Bálint naplója, 1942. március.)

²²³ Kállay rábeszélése ellenére sem kívánta vállalni a további miniszterséget. Naplója szerint arra hivatkozott, hogy „már december 16-án mint megmásíthatatlan elhatározásomat jelentettem be lemondásomat Bárdossynak, akivel szemben a legteljesebb bizalommal viseltetem, tekintettel továbbá arra, hogy Kállay vállalkozását politikai szempontból szerencsétlennek tartom, amint hogy a közvélemény is e megbízatás nyomán liberális és zsidóbarát irányba való balra hajlástól és tengelyellenes vagy legalábbis kevésbé tengelybarát irányba való eltolódástól tart, hivatkozva végül a pártvezetőség passzív magatartására az ellenem intrikáló képviselőkkel szemben, valamint a kormányzó bizalmának megrendülésére, a tárcaválalást elhárítottam magamtól.” Végül – mivel Bárdossy kormányának összes többi minisztere vállalta a további megbízatást – mégis vállalta a miniszterséget, hogy ne az ő vonatkozásában hiúsítsa meg a kormányalakítást. „Így néhány hónapra vállalnom kellett az új kormányban legalábbis kétértelmű szerepemet. Sajnos, nem lévén vérbeli politikus, mindig leszerelnék, ha lelkiismereti kérdésre a közérdekre hivatkoznék.” (ÁBTL, 4.1. A-742, Hóman Bálint naplója, 1942. március 9.) Hóman valóban nem volt vérbeli politikus, hiszen mikor azt írta, hogy a kormányfő iránt „a legteljesebb bizalommal viseltetik”, nem látta át annak veszélyét, mit is jelent öt hónapon belül három nagyhatalommal hadiállapotba kerülni.

²²⁴ Zsindely Ferenc miniszterelnökségi államtitkár 1942. március 8-án a kormánypárt komáromi nagyválasztmányi ülésén jelentette ki: „Ez a háború a mi háborúnk, még akkor is, ha nem határainkon vívjuk.” Kállay Miklós a képviselőház előtti bemutatkozó beszédében, 1942. március 19-én hasonlóan nyilatkozott: „Az én programom, tevékenységem, munkám röviden ebben az egy mondatban foglalható össze: minden rendelkezésünkre álló energiánkat ennek a háborúnak – és hangsúlyozom – a mi háborúnknak szolgálatába kell állítani, mert bennünket nem idegen érdekek visznek ebbe a háborúba, mi elsősorban magyar érdekekért harcolunk.” (*Képviselőházi Napló*, 1939–1944, XIII. kötet, 90.)

Azt vetették a szememre, hogy feladom a tradíciókat. Ez a huzavona kedvetlenített el, másfelől pedig láttam, hogy a pártban is megrendült irányomban a bizalom, és ezért lemondtam.²²⁵

1. vádpont

Az orosz hadüzenet illetőleg az Oroszországgal beállott hadiállapot fennforgásának megállapítása 1941. június 26-án történt. Én ekkor tagja voltam a kormánynak. Június 26-án váratlanul minisztertanácsot hívtak össze. Előzetesen koronatanács nem volt, tehát semmi különösebb külpolitikai kérdés felvetését nem vártuk. Ennek ellenére a minisztertanácsban a miniszterelnök, úgy is mint külügyminiszter és a honvédelmi miniszter egy határozott tényállást jelentettek be. Bejelentették azt, hogy Oroszország Magyarországot hadüzenet nélkül megtámadta, és pedig olyképpen, hogy Csapnál egy vonatszerelvényt, Kassán pedig a várost légi úton bombázta. Ekkor kérdést intéztünk a honvédelmi miniszterhez, hogy meg van-e állapítva, hogy a bombázó gépek orosz gépek voltak. Erre azt a határozott választ kaptuk, hogy a vezérkari főnök jelentése szerint határozottan megállapítható, hogy orosz felségjelvénnel ellátott orosz gépek bombázták Magyarországot, és ennek a bombázásnak 35 vagy még több személy esett áldozatul. Tehát benne voltunk a háborúban anélkül, hogy hadat üzentünk volna, mert megtámadtak bennünket.

A kérdéshez Keresztes-Fischer Ferenc szólt hozzá elsőnek, és azt mondta, hogy várunk kell addig, amíg a németek nagyobb nyomást gyakorolnak ránk. Azt indítványozta, hogy el kell halasztani a határozat kimondását. A Keresztes-Fischer indítványához csatlakozott Radocsay is. Varga József emlékezetem szerint nem szólt semmit. Már úgy volt, hogy a halasztáshoz hozzájárulunk, közben azonban azt a tájékoztatást kaptuk, hogy a németek egészen határozottan követelik a hadba lépést.

Azt, hogy a bombázást nem orosz gépek hajtották végre, most nemrég hallottam itt, a Markó utcai fogházban, és ezt a hírt a legnagyobb megdöbbenéssel fogadtam. Annak idején erre nézve megkérdeztük a honvédelmi minisztert, és ő a külügyminiszterrel egyetértőleg úgy nyilatkozott, hogy meg van állapítva, hogy a gépek orosz gépek voltak. Én mint szakminiszter, nem lehettem hivatott arra,

²²⁵ Kétségtelen, hogy a Hóman által mondottak fontos szerepet játszottak lemondásában, ugyanakkor naplója tanúsága szerint ennek fő oka Kállay őszintétlen politizálása volt. 1942. márciusi bejegyzései szerint: „Külpolitikai tekintetben határozott nyilatkozatot kértem. Kállay mind a tengelypolitikába, mind a zsidókérdés és a jobboldali politika tekintetében határozott és teljesen megnyugtató választ adott, sőt odáig ment, hogy most már attól félhetünk, hogy Imrédyhez hasonlóan mindkét tekintetben túl fog lőni a célon. Ez pedig veszedelemmel jár, mert esetleg több magyar vér feláldozásához vezethet. (Neki bizonyítania kell feltétlen németbarátságát.)” Kállay parlamenti bemutatkozó beszéde után pedig azzal a feltétellel maradt továbbra is kormánytag, hogy „a legelső lehető alkalommal lemond”. Emellett az is bántotta, hogy: „A kormányzónál tett tisztelgéseim alkalmával meggyőződtem róla, hogy bizalma irányomban valóban nem a régi.” (ÁBTL, 4.1. A-742, Hóman Bálint naplója, 1942. március 9. és március, nap megjelölése nélkül.)

hogy a külügyminiszternek és a honvédelmi miniszternek azt a megállapítását konkrét bizonyítékok nélkül kétségbe vonjam. Általában a külpolitikában abban az időben kevésbé voltam tájékozott, mert míg Gömbös és Darányi tájékoztattak a külpolitikai helyzetről, addig itt csak annyit tudtam, amiről hivatalosan tájékoztattak.

Az kétségtelen, hogy a 48-as zászlók visszaadása igen barátságos lépés volt a szovjet kormány részéről, és ez ellentétben is állott a későbbi támadással. Erre vonatkozólag a külügyminiszter azt a tájékoztatást terjesztette elő, hogy Molotov²²⁶ Moszkvában Kristóffy²²⁷ magához hívatta, és megkérdezte tőle, hogy Magyarország semleges marad-e ebben a háborúban. Ez a semlegesség azonban részükről közben tárgyalanná vált, mert közben megtörtént az orosz támadás.

A minisztertanácson ezután Bárdossy sorban megkérdezte az egyes minisztereket. Varga József az ülés előtt kérdezett valamit a honvédelmi minisztertől az orosz gépekre vonatkozólag, hogy tényleg azok voltak-e, és nem kellene-e várni a hadiállapot kimondásának deklarálásával. Az ülésen azonban hozzájárult szavazatával a határozathoz. Ezután Bárdossy Bánffy Dánielt kérdezte meg, majd Reményit, azután az akkori közellátási minisztert – azt hiszem Laky volt – és azután jöttem én. Én ezekkel a szavakkal adtam meg a hozzájárulásomat: „Ilyen körülmények között úgy látszik, elkerülhetetlen lesz a határozat kimondása”. Ekkor Keresztes-Fischer is visszavonta halasztó indítványát azzal az indokolással, hogy az egyhangú határozathozatal végett ő is csatlakozik ehhez a megállapításhoz. Tehát Keresztes-Fischer nem állott végig szemben az üggyel, hanem csak a határozatig. Természetesen Radocsay szintén visszavonult és csatlakozott Keresztes-Fischerhez, úgyhogy a minisztertanács egyhangúlag hozta meg a határozatát.²²⁸

Hadiállapot kimondásánál az is döntő szerepet játszott, hogy a németek részéről burkolt fenyegetésben volt részünk, amely később, amikor 1944. márciusban a kormányzó urat kivitték Hitlerhez meglátogatására,²²⁹ nyílt fenyegetéssé vált.

²²⁶ Vjacseszlav Mihajlovics Molotov (1890–1986) szovjet politikus. A Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége Népbiztosok Tanácsának elnöke (1930–1941), külügyi népbiztosa (1939–1946), majd külügyminisztere (1946–1949 és 1953–1956).

²²⁷ Kristóffy József (1890–1969) jogász, külügyi szakember. 1919 októberétől 1937 áprilisáig központi szolgálatot teljesített a külügyminisztérium különböző osztályain, a segédtitkárságtól 1938-ra a tanácsosi címig jutva. 1937-ben került át a diplomáciai karba, a varsói magyar követség második embereként. Lengyelország lerohanása után tért haza, s ezután rögtön kinevezték moszkvai magyar követnek. A magyar–szovjet diplomáciai kapcsolatok 1941. június 23-i megszakítását követően visszatért Budapestre, 1941 decemberétől miniszteri osztályfőnök. 1944 elejétől dániai magyar követ, a nyugati irányú kapcsolatokat igyekszik ápolni. A Szálasi-puccs után az egész követséggel Stockholmba menekült, amiért távollétében – 1944 decemberében – halálra ítélték. 1945 májusában visszatért Koppenhágába, majd 1946 februárjában hazatért. Bár igazolták, nyugdíját 1949-ben megvonták, 1951-ben kitlepítették. 1956 novemberében Koppenhágába emigrált.

²²⁸ Az 1941. június 26-i minisztertanácsi ülésről, annak előzményeiről és következményeiről bővebben lásd a Hóman-per újratárgyalása *Szakértői véleménye* ügyészégi kérdésekre adott válaszainak 2–13. pontját, illetve a védő kérdéseire adott válaszokat: 547–585.

²²⁹ 1944. március 18-án Klessheimben Hitler közölte Horthyval, hogy a németek megszállják Magyarországot, és ellenállás esetén a Magyarországgal – szövetségi státuszuk ellenére is – ellenséges viszonyban lévő környező államok haderejét is fölhasználják erre.

A németek azzal fenyegettek meg bennünket, hogy ha nem parírozunk [itt: alkalmazkodunk], megszállják az országot román, horvát és szlovák csapatokkal. Azt pedig mindannyian tudtuk, hogy ez az ország teljes kifosztását jelentette volna. A második momentum az volt, hogy Romániában akkor kezdődött meg Antonescu²³⁰ részéről [az] Észak-Erdély visszaszerzésére irányuló erős propaganda. Arról is szó volt, hogy ha a hadüzenethez nem járulunk hozzá, Erdélyt, amelyet egy fél éve szereztünk csak vissza, újra el fogjuk veszíteni. Ezek olyan momentumok voltak, amelyek a minisztertanácsot a határozat kimondására bírták, annál is inkább, mert a honvédelmi miniszter bejelentette, hogy a magyarság részvétele inkább szimbolikus jelentőségű lesz, és a hadseregünk értékesebb részeiből nem fogunk nagyobb kontingenst rendelkezésre bocsátani.

2. vádpont

A Nemzeti Szövetségbe való belépésnél számomra bizonyos előzmények voltak. Én 1944. június 20. és 25-e körül kihallgatáson voltam a kormányzó úrnál. Akkor szóba került, hogy ő a pártokat fel kívánja oszlatni és helyükbe olyan szervezetet akar állítani, amely hívatva volna a képviselőket összefogni és a kormánnyal való érintkezésüket biztosítani.

A kormányzó úr akkor meg is kért engem arra, hogy az erre vonatkozó szöveget tervezetét stilárisan nézzem át. Ezt meg is tettem és átadtam neki a tervezetet, azonban ebből a dologból nem lett semmi.²³¹ Amikor vidékről visszajöttem, a Nemzeti Szövetség már megalakult, illetőleg alakulóban volt. A Nemzeti Szövetség célkitűzéseit nem ismerem.²³² Amikor Pestre feljöttem, meghívást kaptam a pártelnökömtől a MÉP vezetőségi ülésére, és ott Lukács Bélával²³³ együtt felmerült az a gyanúnk, hogy ez az alakulás esetleg a nyilasoknak arra irányuló törekvése, hogy a hatalmat kezükbe kerítsék. Ebben a tekintetben azonban megnyugtattak bennünket, hogy nem erről van szó, hanem a Nemzeti Szövetség célkitűzése az, hogy – az ország háborúban lévén – a belső egységet fenntartsa.

A tájékoztatásunk szerint a cél az összefogás és összetartás megteremtése volt, nehogy összeomlás következzen be, és ebben megerősített bennünket az is, hogy egy képviselői összejövetelen a házelnök kérte Lakatos miniszterelnök²³⁴ meg-

²³⁰ Ion Antonescu (1882–1946) román katonatiszt. 1922-ben Párizsban, 1923-tól 1926-ig Londonban katonai attasé. 1934-től tábornok, a román hadsereg vezérkari főnöke, 1937-től hadügyminiszter, 1940–1944 között miniszterelnök (Conducător). Románia 1944. augusztus 23-i átállásakor letartóztatták, 1946-ban háborús bűnösneként végezték ki.

²³¹ A találkozásiról – tudomásom szerint – csak ebből a forrásból értesülünk.

²³² A Törvényhozók Nemzeti Szövetségéről lásd az 26. jegyzetet.

²³³ Lukács Béla (1892–1958) földbirtokos, politikus. 1931-től az ónodi kerület – elsősorban agrárgazdasági kérdésekkel foglalkozó – kormánypárti országgyűlési képviselője. 1935-től Miskolc főispánja, 1938-tól földművelésügyi államtitkár, 1942. április 17-étől 1944. március 22-éig a hadigondozási ügyek tárca nélküli minisztere, 1940 novemberétől 1944 májusáig a Magyar Élet Pártja országos elnöke. Három levele maradt fenn Hóman hagyatékában (OSZKK, Fond 15/982.).

²³⁴ Lakatos Géza (1890–1967) katonatiszt, miniszterelnök. 1919 áprilisától a Vörös Hadseregben, majd Horthy Nemzeti Hadseregében szolgált. 1921-től 1923-ig a Ludovika Akadémián, majd a vezérkari

jelenését. Lakatoshoz akkor mi kérdést intéztünk néhányan, hogy mi van azokkal a tárgyalásokkal, amelyek állítólag Oroszország felé megindultak. Lakatos teljes határozottsággal tagadta, hogy ilyen tárgyalásokról tudna és ilyenek volnának, sőt kijelentette, hogy a háborút folytatni akarjuk. Mi tehát azt hittük, hogy a kormányzó elhatározta a háború folytatását.

Én azt gondoltam, hogy ha háborúban áll az ország, és ebben a kérdésben a kompetens tényezők: a kormányzó, a miniszterelnök, [a] külügyminiszter és a katonaság vezetői azt elhatározzák, akkor nekünk ezt tudomásul kell vennünk, mint ahogyan minden rendezett államban háború idején az egész népnek fel kell sorakoznia a kormányzat mögé. Október 15-e előtt egyáltalán nem merült fel bennem az a gondolat, hogy itt esetleg akár a nyilasokat segítik hatalomra, akár ellenállást szervezünk a kormányzóval szemben. Természetesen október 15-e után, amikor vidékről ismét feljöttem Budapestre – egészségi állapotom miatt ugyanis csaknem állandóan vidéken tartózkodtam –, rögtön láttam a helyzetet, hogy ez egy ugródeszka volt.

A Nemzeti Szövetség üléseire Pesten nem jártam el. Mindössze egy ülésen voltam, amikor Beregfy²³⁵ tájékoztatta a képviselőket a hadihelyzetről, egészen rosszul és ügyetlenül. Ezen az egy alkalmon kívül Pesten nem is voltam több ülésen. Ellenben Sopronba[n], amikor véletlenül összekerültem több képviselővel a bencsházban, ahová a pannonhalmi főapát²³⁶ vendégül hívott meg, meghívtak a Nemzeti Szövetség üléseire. Én ezután néhány ülésre elmentem, de ekkor már a Nemzeti Szövetségben a nyilasok nem vettek részt, csupán két megfigyelőjük volt jelen. Részt vettek ellenben az ülésen a MÉP-nek és a Magyar Megújulás Pártjának ott levő képviselői. Az ülésen panaszok és kritikák hangzottak el. Én egy alkalommal szóltam fel, amelyben tiltakoztam egyes személyek őrizetbe vétele, atrocitások és közigazgatási visszaélések ellen. Mindszenty és Shvoy püspökök letartóztatása volt ennek az oka akkor, akiket Sopronban is felkerestem, és a tőlük nyert információ alapján tartottam azt a felszólalást. Más képviselők pedig különféle közigazgatási dolgokat, katonai vonalon tapasztaltakat és nyilas kilengéseket tettek

főnökség hírszerzési és felderítési osztályán dolgozott. 1927-től 1934-ig prágai katonai attasé, 1935-től 1938-ig a 7. vegyesdandár, 1940–1941-ben a 2. hadsereg vezérkari főnöke. 1934-től ezredes, 1939-től tábornok, 1941-től altábornagy, 1943-tól vezérezredes. 1941 és 1943 között a VIII. hadtest parancsnoka, 1943–1944-ben a 2. hadsereg parancsnoka, 1944. augusztus 29-étől 1944. október 16-áig miniszterelnök. 1944 októberében nyilas fogságba került, 1945–1946-ban a szovjetek internálták. 1965-ben költözött Ausztráliába.

²³⁵ Beregfy Károly (1888–1946) katonatiszt, politikus. A Honvédelmi Minisztérium anyagi, majd III. csoportfőnök-helyettese (1937–1938), 1939-től 1941-ig a Hadiakadémia parancsnoka. 1939-től tábornok, 1941-től altábornagy. 1941. november 1-jétől a VI. hadtest parancsnoka és 1943. június 12-étől a 3. magyar hadsereg megbízott parancsnoka is. 1943. augusztus 1. és 1944. május 15. között a 3., augusztus 1-ig az 1. magyar hadsereg parancsnoka. Ezután a Honvédelmi Minisztériumban a központi átszervezéssel megbízva póthadsereg-parancsnok. 1944. október 16-a és december 20-a között honvédelmi miniszter és a honvéd vezérkar főnöke, december 20-ától honvédelmi miniszter és a honvédség főparancsnoka. Háborús bűnösneként végezték ki.

²³⁶ Kelemen Krizosztom (lásd a 149. jegyzetet).

szóvá. Ennek eredményeként történt az, hogy Szálasi felszólított bennünket, előbb Szöllösi útján, azután személyesen is, hogy lépünk be a nyilaskeresztes pártba, mert egységre van szükség. Mi ezt szemtől szemben határozottan megtagadtuk Szálásinak, mert a nyilas kormányzattal semmilyen közösséget nem voltunk hajlandók vállalni.²³⁷

Azt nem tudtam, hogy a Nemzeti Szövetség célkitűzése a fegyverszünet megkötésének megakadályozására irányult. A Nemzeti Szövetség megalakulásakor nem voltam Budapesten, én úgy kerültem be az egészbe, hogy egy alkalommal megérkeztem Balatonfüredről, és másnapra meghívtak egy pártvezetőségi értekezletre. Itt azonban a fegyverszünet megakadályozásáról nem volt szó.

3. vádpont

1941. szeptember 26-án a Magyar Történelmi Társulat közgyűlési elnöki megnyitó beszédemből a vád tárgyává tett részeket egy beszéd keretében elmondtam. A beszéd alapja az volt, hogy a miniszterelnök felkért arra, hogy mondjak egy beszédet, amelyben emlékezzem meg a háborúról és tegyek egy gesztust a kormányzó és szövetségesink felé.

Az előttem felolvasott – 1941. szeptember 15-i győri beszédemet elismerem.

Erre vonatkozólag előadom, hogy azt egészen szűk körben mondtam el.

Elismerem az 1941. október 12-én a székesfehérvári választóim előtt elmondott beszédemet is. Ennek az volt a nettója [értsd: lényege], hogy ha fiaink kint harcolnak a harctéren, akkor ezekkel szemben hálával tartozunk olyképpen, hogy itthon is megteesszük a kötelességeinket.

Az 1942. december 24-én az Új Fehérvár című lapban megjelent cikket nem én írtam. A cikket különböző beszédeimből vágták össze és bemutatták nekem. Én ezt azután approbáltam [jóváhagytam], és így jelent meg a cikk.

Az 1944. május 12-i [I., valójában 11-i] székesfehérvári beszédemmel kapcsolatban előadom a következőket: Székesfehérvár törvényhatóságának örökös bizottsági tagja voltam, és amikor Toldi Árpádot az én akaratom és egyenesen kívánságom ellenére főispánnak kinevezték ott, nem akartam részt venni a beiktatáson. De ekkor eljöttek hozzám a székesfehérvári híveim, és felkértek arra, hogy mint a város törvényhatóságának a legtekintélyesebb tagja én beszéljek a beiktatáson azzal, hogy megmondhatok Toldinak olyan dolgokat is, amiket ők nem mernek megmondani. S felkértek arra is, hogy Toldit intsem mérsékleltre. Ebből a beszédből való ez az egy kiragadott mondat, amelyben azonban nincs benne az a rész, ahol én őt mér-

²³⁷ Hóman valójában hét alkalommal szólalt föl a Törvényhozók Nemzeti Szövetsége ülésein. Lásd a 125. és 127. jegyzeteket. – Szöllösi Jenő (1896–1946) gyógyszerész, nyilaskeresztes politikus, a Szálasi-kormány miniszterelnök-helyettese. 1923-tól Makón gyógyszerész, a vármegyei törvényhatóságnak és a városi képviselőtestületnek is tagja. 1939-től 1945-ig Makó országgyűlési képviselője, 1941-től a Nyilaskeresztes Párt (1942-től Nyilaskeresztes Párt – Hungarista Mozgalom) frakcióvezetője. A nyilas hatalomátvétel után tárca nélküli miniszterként miniszterelnök-helyettes, ténylegesen ő látta el a kormányfői feladatokat. Háborús bűnösneként kötél általi halálra ítélték.

sékletre intettem. Később azután Toldi Árpádot Bonczos miniszter az én kívánságomra eltávolította, mert a zsidók kitelepítésénél a fehérváriak brutalitásokat tapasztaltak, és ezt rögtön jelentették nekem, én pedig azonnal közbeléptem a belügyminiszternél. Ekkor Bonczos volt már a belügyminiszter, aki Toldit fel is mentette azonnal, és helyébe Széchenyi Györgyöt nevezte ki főispánnak.²³⁸

A védő abból az okból, hogy a bizonyítás kiegészítési indítványa ne idézze elő esetleg a tárgyalás elnapolását, már most a bizonyítási eljárás megkezdése előtt bizonyítás kiegészítési indítványt terjeszt elő.

1.) Annak igazolására, hogy a vádlott 1944. évi március havában Veessenmayer német követhöz a megszállással szemben határozott tiltakozást jelentett be, a német megszállásról a legnagyobb felháborodással beszélt mint a Teleki Pál Intézet elnöke eme intézet tisztviselőivel, továbbmenően annak igazolására, hogy eme intézet vezetését a Szálasi-rendszer alatt kizárólag azzal a feltétellel vállalta, hogy az intézet munkásságába rajta kívül senkinek befolyása és beleszólása nem lehet, végül annak igazolására, hogy a vádlott jól tudott a Teleki Pál Intézet történettudományi osztályának élesen baloldali és németellenes beállítottságáról, annak ily irányú munkásságáról, indítványozza tanúkul kihallgatni Kosáry Domokos,²³⁹ dr. Deér József²⁴⁰ egyetemi tanárokat, idézendők mindketten Eszterházy utca 26. szám alól, Teleki Pál Intézet és Waldapfel Eszter, Kelemen Jánosné,²⁴¹ múzeumi könyvtárnokot, Budapest VIII., Thék Endre utca 43/c.

2.) Annak igazolására, hogy a Nemzeti Múzeum kincseinek kiszállításánál vádlott mindent elkövetett, hogy a nemzet értékei ne kerüljenek külföldre, indítványozza kihallgatni Györke Józsefet,²⁴² a Nemzeti Múzeum Széchenyi Könyvtár

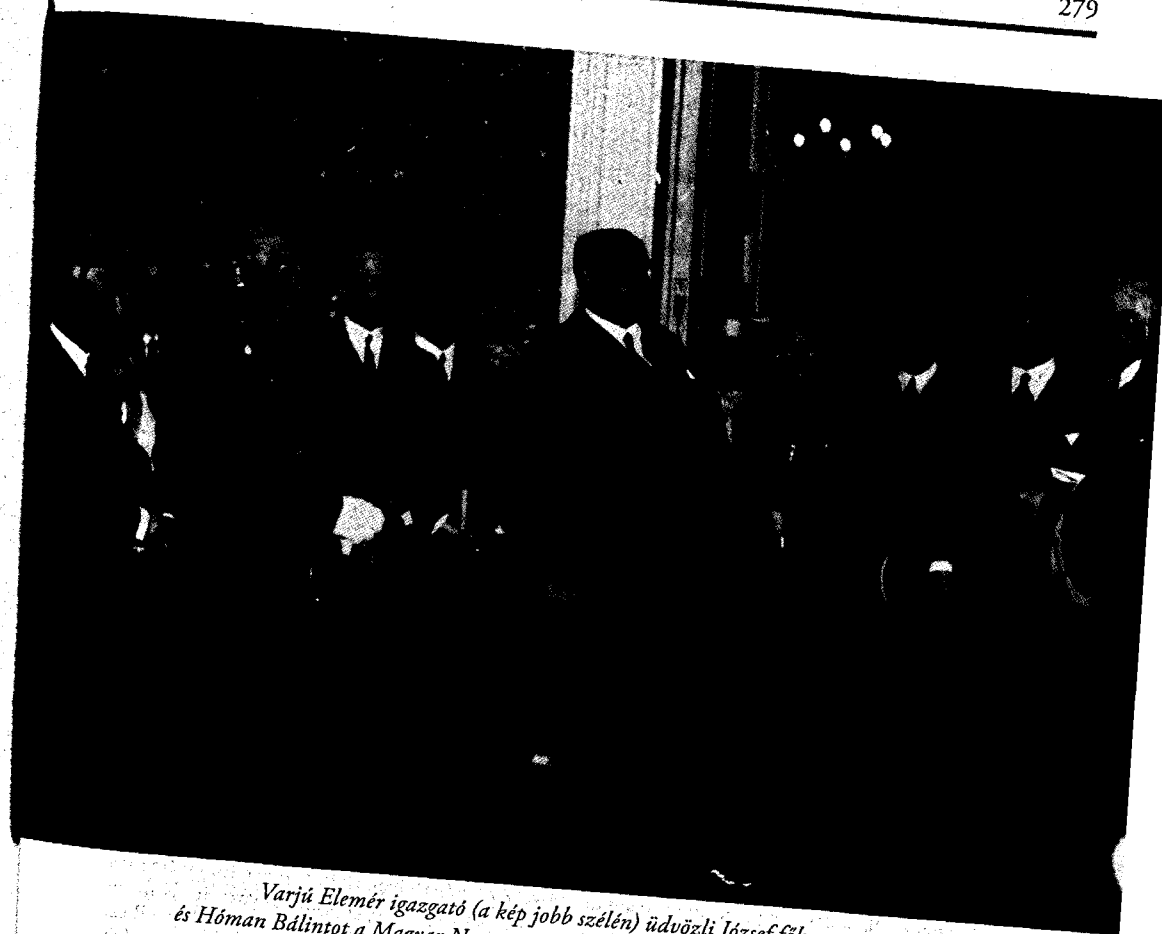
²³⁸ A cikkekre és beszédekre vonatkozóan lásd a Hóman-per újrátárgyalása *Szakértői véleményének a bíróság kérdésre adott válaszában* 1–10. pontját. Bonczosról lásd a 164., Széchenyiről a 189. jegyzetet.

²³⁹ Kosáry Domokos (1913–2007) történész, az MTA tagja (levelező: 1982; rendes: 1985) és elnöke (1990. május 24. – 1996. május 9.). Az Eötvös Collegium történelem tanszékvezető tanára (1937–1950), a Teleki Pál Tudományos Intézetben – 1948 februárjától 1949 szeptemberéig Kelet-európai Tudományos Intézetben – belüli Magyar Történettudományi Intézet osztályigazgatója (1941–1945), majd igazgatója (1945–1949), a Pázmány Péter Tudományegyetem tanára (1945–1949). 1949 őszén valamennyi állásától megfosztották. 1950-ben az Országos Könyvtári Központban dolgozott, majd az Agrártudományi Egyetemi Központi Könyvtárának könyvtárosa (1952–1954) és igazgatója (1954–1957). A forradalom idején a Magyar Történészek Forradalmi Bizottságának elnöke, ezért 1957-ben bebörtönözték. 1960-ban amnesztiával szabadult, utána a Pest Megyei Levéltár levéltárosa (1960–1966), az MTA II. Osztályának ún. támogató kutatóhelyi tudományos munkatársa (1966–1968), az MTA Történettudományi Intézet tudományos főmunkatársa, majd tanácsadója (1968–1989). 1990-ben a testület elnökeként sem tudta elérni, hogy Hóman visszakérüljön az MTA tagjai közé. Két hosszú levele maradt fenn Hóman hagyatékában (OSZKK, Fond 15/886.).

²⁴⁰ Lásd a 162. jegyzetet.

²⁴¹ Lásd a 165. jegyzetet.

²⁴² Györke József (1906–1946) nyelvész (uralista és finnugrista), az MTA tagja (levelező: 1945). A Tartui Tudományegyetemen magyar lektor és a Magyar Intézet vezetője (1930–1936), majd az Országos Széchenyi Könyvtár gyakornoka (1936–1941), I. osztályú könyvtári segédőre (1941–1944), alkönyvtárnoka (1944–1945), a Pázmány Péter Tudományegyetem magántanára (1942–1946). 1945 áprilisától júniusáig a nagy országos közgyűjteményeket összefogó Magyar Nemzeti Múzeum elnöki hivatalának vezetője, majd a Széchenyi Könyvtár főigazgatója (1945. június 7. – 1946. szeptember 11.).

Varjú Elemér igazgató (a kép jobb szélén) üdvözli József főherceget és Hóman Bálintot a Magyar Nemzeti Múzeumban az Ernst Lajos magyar történeti gyűjteményéből rendezett, Hóman által megnyitott kiállításon, 1933. május 3.

főigazgatóját, idézendő a Nemzeti Múzeum Széchenyi Könyvtárából, Fitz József²⁴³ volt igazgatót, Budapest VIII., Sándor utca 13. szám alól.

3.) Annak igazolására, hogy amidőn a vádlott mint a Nemzeti Múzeum igazgatója²⁴⁴ megvásárolta az emigrációs irodalmi anyagot, és utóbb ezt az anyagot vádemelésre akarták felhasználni, elkövetett mindent, mégpedig eredményesen, hogy az anyag senkivel szemben a vád szempontjából bizonyítékul ne szolgálhasson,

²⁴³ Fitz József (1888–1964) művelődéstörténész, könyvtáros, az irodalomtudományok kandidátusa (1957). A budapesti Egyetemi Könyvtár segédtisztje, 1921-től őre (1914–1930). A pécsi Erzsébet Tudományegyetem Könyvtárának őre, egyben igazgatója (1930–1934). A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchenyi Könyvtárának igazgatója (1934), majd főigazgatója (1935–1945). 1946-ban nyugdíjazták. 1948–1949-ben a Balkáni Intézet könyvtárosa, ezután az Országos Könyvtári Központ szaktanácsadója (1949–1952). Három levele található Hóman hagyatékában (OSZKK, Fond 15/543.), illetve Hóman harmincöt hozzá írott levele maradt fenn (OSZKK, Fond 45/265.).

²⁴⁴ Helyesen: főigazgatója.

indítványozza tanúul kihallgatni Bánóczi Dénes,²⁴⁵ Budapest, Rózsa u. 38/b. szám alatti lakost azzal, hogy a tárgyalásra az emigrációs anyaggal kapcsolatos iratokat hozza magával.

4.) Annak igazolására, hogy a vádlott a származásuk miatt üldözöttek mentesítése érdekében minő tevékenységet fejtett ki, indítványozza tanúul kihallgatni, Lukinich Imre egyetemi tanárt,²⁴⁶ Budapest, Múzeum krt. 6–8. szám, Stern Samu²⁴⁷ Budapest, V., Nádor u. 8. szám alatti lakost, dr. Munkácsi Ernő hitközségi főtitkárt,²⁴⁸ Budapest, Síp utca 12. szám.

5.) Annak igazolására, hogy művészeinkkel szemben származásra tekintet nélkül minő tevékenységet fejtett ki, indítványozza tanúul kihallgatni Hajdu László múzeumi tisztviselőt,²⁴⁹ Budapest Mária Terézia tér 16., Bacher-Bodrogh Pált, az OMIKE művészakciója vezetőjét,²⁵⁰ Budapest Művész kávéház, Andrassy út és Vörösmarty utcasarok.

²⁴⁵ Bánóczi Dénes (1888–1958) ügyvéd, publicista, szociáldemokrata politikus. 1919-ben Bécsbe menekült, ahol szisztematikusan és teljességre törekedve gyűjtötte a jórészt ott megjelenő emigráns magyar sajtótermékeket. Hóman 1922. december 19-étől 1923. december 15-éig volt a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának igazgatója, ezután miniszterségig a múzeum főigazgatója. 1923 novemberében a könyvtár igazgatójaként kezdeményezte a Bánóczi-gyűjtemény megvételét. (Bánóczi Dénes testvére volt Bánóczi László színész-rendező, aki Hóman legjobb fiatalkori barátjával, Benedek Marcellal és a filozófus Lukács Györggyel együtt – Hóman társaságában – hozta létre a modern darabokat új felfogásban és új közönség szervezési elvekkel játszó, mai szóhasználatlaltal élve „alternatív színházat”, az 1904-től 1908-ig fennálló Thália Társaságot. Ennek szervezői között Hóman mellett ott találjuk Balázs Bélát, Hevesi Sándort és Kodály Zoltánt is. Hóman tehát minden bizonnyal személyesen is ismerte Bánóczi Dénest.) Bánóczi végül 1924 májusában adta el az értékes könyv- és folyóiratanyagot a Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárának, ahol azt zárt letétként őrizték, és senkinek nem adták ki, még az ezt kérő vádhatóságnak sem. Hóman egy 1924 végi utasításában nyilatkozott arról, hogy „a gyűjtemény használatára engedélyt kérő ügyvédeknek megbízottjuk, dr. Vámbéry Rusztem ügyvéd úr nevére címzett levelében, a gyűjtemény használatának engedélyezését az eladóval kötött jegyzőkönyvi megállapodás értelmében megtagadtam. Mivel Az Újság [folyó]. é[vi]. október 26.-i számában megjelent közlemény szerint a vádhatóság is tervebe vette a gyűjtemény áttanulmányozását, felhívom Méltóságodat, hogy amennyiben ily irányú megkeresés érkezne közvetlenül Méltóságod kezéhez, arról minden intézkedés mellőzésével nekem haladéktalanul jelentést tenni szíveskedjék.” Hóman tehát valóban megakadályozta az emigrációs gyűjtemény kiadását, a közben hazatért baloldali politikusokkal szembeni felhasználásának lehetőségét. A szélsőjobb oldali Szózat 1923. november 15-én idézte Hóman szavait, miszerint a zárt letétként átvett anyagot a könyvtár hagyományaihoz híven; fenyegetések ellenére sem adja ki, az ügyészégi megkeresésre sem. (Bővebben lásd DEZSÉNYI Béla, *Fejezetek az Országos Széchényi Könyvtár gyarapítási politikájáról és állományának fejlődése köréből a két világháború között*, Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve 1968–1969, 85–158, különösen 99–108.)

²⁴⁶ Lásd a 162. jegyzetet.

²⁴⁷ Stern Samu (1874–1946) élelmiszer-kereskedő, sikeres üzletember, bankár, zsidó vallási vezető. Az I. világháború kitörése után a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank igazgatója, 1929-től a neológ irányzatú Pesti Izraelita Hitközség – akkor a világ legnagyobb hitközsége –, 1932-től már a Magyarországi Izraelita Országos Irodája elnöke is. 1944-ben – a német megszállás után – a németek utasításait vonakodva végrehajtó Központi Zsidó Tanács (1944 májusától Magyarországi Zsidók Szövetségének Ideiglenes Intéző Bizottsága) vezetője. Bár a háború után sokan követelték felelősségre vonását, végül nem emeltek ellene vádat. Megítélése ma is erősen vitatott.

²⁴⁸ Munkácsi Ernő (1896–1950) ügyvéd, a Pesti Izraelita Hitközség, majd a Központi Zsidó Tanács főtitkára, 1934 és 1942 között a Magyar Zsidó Múzeum igazgatója. Jogi tanulmányaiban elsősorban a zsidó felekezet jogaiival kapcsolatos kérdésekkel foglalkozott. 1947-ben ő tette közzé először magyar nyelven az auschwitz-i jegyzőkönyveket.

²⁴⁹ Nem találom róla életrajzi adatokat.

²⁵⁰ Lásd a 166. jegyzetet.

6.) Annak igazolására, hogy a vádlott kultuszminiszteri működésének ideje alatt ő tette lehetővé, hogy a minisztériumban ne a faji szempontok, hanem rátermettség érvényesüljön, indítványozza kihallgatni a már fentebb hivatkozott Waldapfel Eszter, Kelemen Jánosné²⁵¹ múzeumi könyvtárnokot.

7.) Annak igazolására, hogy a vádlott közreműködött abban az irányban, hogy a Teleki Pál Intézet²⁵² béke-előkészítő munkája kétirányú legyen, hogy a Baráth Tibor²⁵³ és Mályusz Elemér-féle²⁵⁴ egyoldali történelmi beállítást a legélesebben

²⁵¹ Lásd a 165. jegyzetet.

²⁵² Lásd a 25. jegyzetet.

²⁵³ Baráth Tibor (1906–1992) történész. 1934-től a Nemzeti Múzeum gyakornoka, 1935-től segédőre, 1932-től 1939-ig a párizsi Magyar Tanulmányi Központ titkára, illetve a párizsi Nemzetközi Történeti Bizottság lapjának szerkesztője és titkára, ily módon a magyar történetírást képviselte Franciaországban. 1940-től a kolozsvári egyetemen a magyar történelem nyilvános rendkívüli tanára. 1944–1945-ben a Vallás- és Közoktatási Minisztérium egyetemi ügyosztályának a vezetőjeként menekült nyugatra. Ezután különböző párizsi tudományos intézetek munkatársa, 1946–1952 között az északi-franciaországi ipartanács dokumentációs osztályát vezette. 1952-től Kanadában élt. Hóman a Magyar Történelmi Társulat 1943. június 10-i közgyűlésének elnöki megnyitójában (Századok 1943/4–6., 137–153) a német mintára Magyarországon is alkalmazott népi történelemszemlélet (a népiségtörténet) kapcsán – az érintettek megnevezése nélkül – élesen bírálta Baráth Tibor és Mályusz Elemér felfogását. Baráth Tibor koncepcióját nemzetiszocialista ihletésű műveiben, a *Magyar történet* című kötetében (Kolozsvár, 1941), de főleg *Az új Magyarország történetírása* (Új Európa 1942/1., 9–21) című programcikkében, illetve *Az országépítés filozófiája a Kárpátmedencében* című szintézisében (Kolozsvár, 1943) összegezte, követelve a tér (geopolitika), a faji alapon értelmezett nemzet és a totalitás fogalmainak a magyar történetírásban való használatát. Hóman mindezt mélyen elítélte, és megkísérelte Baráth áthelyezését a szegedi egyetemre (BFL, NB/2205/48). Baráth egy emlékezésében ennek ellenére is nagyra értékelte Hóman munkásságát: „mindig a legmodernebb kutatási módszereket igyekezett megismerni és hasznosítani, azaz mindig »korszerű« tudott maradni” – írta (*Hóman Bálint a történetíró és professzor*, Magyar Hírlap 2002/2., 15–17).

²⁵⁴ Mályusz Elemér (1898–1989) történész, az MTA tagja (levelező: 1930, rendes: 1941). A Magyar Országos Levéltár allevéltárnoka (1922–1923), majd országos levéltárnoka (1923–1930). A Pázmány Péter Tudományegyetem magántanára (1925–1930), a szegedi Ferenc József Tudományegyetem nyilvános rendkívüli tanára (1930–1934), a Pázmány Péter Tudományegyetem nyilvános rendes tanára (1934–1945). 1945-ben politikai okokból nyugdíjazták, majd az evangélikus egyház nyugdíjas levéltárosaként a Zsigmond-kori oklevéltár összeállításával foglalkozott (1947–1954). 1954-től 1968-ig az MTA Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa. Mályusz és Hóman viszonya az 1930-as évek elején megromlott. A legélesebb konfliktusba 1942 elején kerültek, amikor Mályusznak az Egyedül Vagyunk című hetilap hasábjain megjelent *Az utolsó órában* című cikksorozata, amelyben a magyar történettudomány intézményrendszerének népiségtörténeti alapú átalakítását követelte; és keményen bírálta Hómant is. (Könyv alakban *A magyar történettudomány* címmel jelent meg: Budapest, 1942.) Hóman és Mályusz ellentétének, illetve Mályusz cikksorozatának iratai Hóman hagyatékában is megtalálhatóak (OSZKK, Fond 15/45. és 46.; összetűzésük dokumentumait közölte Erős 1996). Hóman emiatt támadta 1943-ban Mályusz történelemszemléletét. Mályusz kettejük összetűzésére így emlékezett a Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitányságának Politikai Rendészeti Osztályán 1945. december 14-én lefolytatott gyanúsított kihallgatásakor: „1941-ben Hóman Bálint és köztem igen éles személyi és tárgyi ellentétek merültek fel a Teleki Intézet megalapítása kapcsán. Kéréssem nélkül megígérte ugyanis tudományos működésem legmesszebbmenő támogatását, azonban midőn a kivételre került volna a sor, szavadt nem tartotta meg. Német származását erősen kihangsúlyozó kijelentései azt a meggyőződést ébresztették bennem, hogy a magyar tudománypolitika igazgatása nem megfelelő kézben van. Ezért elhatároztam, hogy egész kultúrpolitikai működését bírálat tárgyává teszem. Így írtam meg a »Magyar történettudomány« c. könyvemet 1941 őszén. Ebben a könyvben Hóman Bálintnak különböző téren kifejtett tudományos és kultúrpolitikai tevékenységét kritizáltam.” (ÁBTL, 3.1.9. V-89902 Dr. Mályusz Elemér, 8.) Mályusznak 17 levele maradt fenn Hóman hagyatékában (OSZKK, Fond 15/1021.).

ellenezte, Baráth Tibort fogadni hajlandó nem volt, hogy tudott a Teleki Pál Intézet illegális tevékenységéről és azt helyén maradásával előmozdította, kéri a már indítványozott három első tanú²⁵⁵ kihallgatását.

Becsatolja vádlott által 1944. március 27-én Veesenmayerhez intézett és az iratoknál elfekvő német eredeti levélnek egyszerű fordítását. Indítványozza a fordítást ellenőriztetni és a levelet ismertetni.

Népügyész a Veesenmayer-levél lefordítása illetőleg ismertetése ellen [!] észrevételt nem tesz, a védő indítványának egyéb részét ellenzi.

A népbíróság ezután zárt tanácskozásban meghozta és tanácsvezető bíró nyilvánosan kihirdette a következő

végzést:

A népbíróság elrendeli dr. Deér József, Waldapfel Eszter, Györke József, Bánóczy Dénes, Lukinich Imre, dr. Munkácsi Ernő, Hajdu László, Bacher-Bodrogh Pál tanúkenti kihallgatását a védő által indítványozott ténykörülményekre vonatkozólag.

Elrendeli a népbíróság ezen kívül a Veesenmayerhez intézett levél ismertetését. A fordítás ellenőrzésében a népbíróság László Géza népbíró bízta meg.

Tudomásul szolgált.

4. vádpont

Vádlott: Abból a vádból, hogy én a nyilasokkal összeköttetésben álltam és őket támogattam, egy szó sem igaz. Szálasi Ferencsel 1938 májusában beszéltem először, amikor ő kihallgatást kért a kormányzótól és Darányi Kálmántól. A kormányzó és a miniszterelnök azonban nem fogadták őt. Ekkor az öccse, Szálasi Béla²⁵⁶ jött el hozzám és arra kért, hogy fogadjam a bátyját. Én ezt a kérelmet bejelentettem a miniszterelnöknek és a kormányzó úrnak. Mindketten azon az állásponton voltak, hogy fogadjam Szálasi, és majd adjam elő neki[k], hogy mit beszéltem vele.

Szálasi egy ismerő[s] alezredes lakásán fogadtam, mert a miniszterelnök [nem javasolta, hogy] a hivatalomban keressen fel. Szálasi a kihallgatás alkalmával arra kért engem, közvetítsek abban a tekintetben, hogy őt a kormányzó úr és Darányi Kálmán fogadják. Előadott egy hosszú történetet arról, hogy ő Keresztes-Fischer Lajossal,²⁵⁷ a kabinetiroda főnökével összeköttetésben állott,

²⁵⁵ Kosáry Domokos, Deér József és Waldapfel Eszter.

²⁵⁶ Szálasi Ferencnek egy nővére és három öccse volt, testvérei közül Béla állt hozzá a legközelebb. Szálasi Béla (1898–1944) hivatásos katona volt, ezredesi rangfokozatban szolgált, amikor 1944. szeptember 15-én egy bombatámadás következtében életét veszítette Kolozsvárott.

²⁵⁷ Keresztes-Fischer Lajos (1884–1948) katonatiszt. 1919 augusztusától a Nemzeti Hadsereg fővezérsegénél szolgált. 1920-tól a kormányzó Katonai Irodájának beosztottja, 1925-től a HM VI/1. (honvéd vezérkar főnöke) osztályvezetője. 1929-től a 6. veyesdandár gyalogsági parancsnoka, 1931-től az

többször volt fent a kormányzónál is, de ez azonban egy idő óta megszűnt. Én a kormányzó úrtól tudtam, hogy Szálasi előadása nem felel meg a valóságnak, és ez megerősített engem abban a nézetemben, amely a beszélgetés után felmerült bennem, hogy Szálasi egy fantazista, aki elképzelt vagy tudatosan valótlan dolgokat állít.

Előadása szerint Szálasi vázolta előttem törekvéseit a hatalom átvételére vonatkozólag. Vele kapcsolatban az volt a benyomásom, hogy mint vezérkari tiszt formális szervezésre hajlamos és talán képes ember, valódi rendszeres tudása és igazi szervezőképessége azonban nincs, emellett egy fantazista, zavaros ideológia alapján álló ember, aki mihelyt programjáról van szó, megszünteti minden kontaktusát a való élettel.

Nem tudta[m] megérteni, amit mondott. Végeredményben azt tapasztaltam, hogy vagy tudatosan, vagy öntudatlanul, fantáziája következtében elferdíti a tényállásokat. Ezek után az impresszióim után sem Darányinak, sem a kormányzó úrnak nem javasoltam Szálasi meghallgatását, és ez nem is történt meg. Ez után az eset után Szálasisal 1944. október 15-ig soha nem találkoztam.²⁵⁸

Hubay Kálmánt²⁵⁹ még abból az időből ismertem, amikor ő kormánypárti újságíró volt. 1936-ig néhányszor találkoztam vele. Később pedig, amikor képviselő lett, vele éppen úgy, mint a többi más pártbeli képviselőtársammal, néha találkoztam a folyosón, de köztünk semminemű közelebbi érintkezés nem volt. Más nyilas tényezőket jóformán nem is ismertem, csak a képviselőket, akikkel, amikor megválasztották őket, bemutatkoztunk egymásnak és kezét fogtunk.

Amikor Hubayt megfosztották a mandátumától abban a bizonyos nemzeti-ségi javaslatban kifejtett ténykedései miatt, ő nemcsak nekem, hanem minden képviselőnek küldött egy olyan röpiratot, amelyiknek egyik példányát az irataim között megtalálták.²⁶⁰

1937 végén a Kisgazdapártban megindult ellenem egy akció, amely engemet nagy meglepetésemre megvádolt azzal, hogy én közel állok a nyilasokhoz. Meg

1. lovasdandár parancsnoka. 1933-tól a honvéd vezérkar főnökének helyettese, 1935 januárjától a kormányzó Katonai Irodájának főnöke. 1925-től ezredes, 1934-től tábornok, 1937-től altábornagy, 1940-től tüzérségi tábornok. 1938-ban a honvéd vezérkar főnöke, 1939 februárjától 1942 októberéig ismét a kormányzó Katonai Irodájának főnöke, egyben főhadsegéd. 1943 februárjában nyugállományba helyezték. 1944-ben a nyilas hatalomátvétel után Dachauba deportálták, 1945 után Ausztriában élt.

²⁵⁸ Lásd a 84. jegyzetet.

²⁵⁹ Lásd a 41. jegyzetet.

²⁶⁰ A Nyilaskeresztes Párt képviselői, Hubay Kálmán és Vágó Pál (1889–1982) 1940 júniusában – parlamenti bejelentésére június 7-én került sor – törvényjavaslatot nyújtottak be a magyarországi nemzetiségek jogállásáról. Eszerint az itt élő népcsoportoknak széleskörű autonómiát kívántak biztosítani. A Teleki Pál vezette kormány a tervezetet a magyar nemzetállami koncepcióval szembeni támadásnak, a német kultúrmentes-eltérő szolgai másolásának tekintette, ezért erősen támadta, s végül nem is tűzte napirendre. Sőt a parlament Hubay és Vágó ellen hazaárulás címén eljárást kezdeményezett. Hubay július 10-én az országgyűlés valamennyi képviselőjének eljuttatott terjedelmes levelében érvelt a saját igaza mellett (erre utal Hóman). Az országgyűlés összeférhetetlenségi bizottsága 1940. július 22-én határozott Hubay és Vágó mandátumának megszüntetéséről. (Bővebben: TILKOVSKY Lóránt, *A nyilasok törvényjavaslata a nemzetiségi kérdés rendezéséről*, Századok 1965/6., 1247–1258.)

Hóman Bálint kultuszminiszter és Tahy László miniszterelnökségi államtitkár, 1936 körül.

kell mondanom azt is ezzel kapcsolatban, hogy engemet akkor „nyilas pufinak” kereszteltek el a parlamentben. Abban az időben Eckhardt Tibor azzal vádolt meg engem, hogy a nyilasokat pártolom. Én azt követeltem Eckhardttól, hogy terjessze elő erre vonatkozó bizonyítékait, és a miniszterségről egyben le is mondtam. A miniszterelnök azonban másnap magához hívatta Eckhardtot és engemet is, és egy békítő eljárást folytatott le, amelynek a vége az volt, hogy Eckhardt sajnálkozását fejezte ki a történetek felett, nem úgy értette, hogy én nyilas volnék, és támogatnám a nyilasokat, hanem csak nem veszem észre azt, ami a tárca keretében történik, hogy ott néhány nyilas van.²⁶¹

Én ezt ekkor a leghatározottabban megcáfoltam, és konkrét bizonyítékokat kértem, amit azonban a mai napig senkitől nem kaptam meg. Ezzel az ügyvel kapcsolatban Eckhardttal szemben a képviselőházban egy elvi nyilatkozatot is tettem, ebben leszögeztem azon álláspontomat, hogy becstelenségnek minősítem; ha valaki egy párthoz tartozik, de egy másik párttal összeszövetkezve azt informálja, vagy bármely módon támogatja.²⁶² Ezen elvi álláspontomból kitűnően is

²⁶¹ Lásd a 43. jegyzetet. A kibékülésre valójában 10 nappal Eckhardt 1937. december 1-jei felszólalása után, december 10-én került sor.

²⁶² Hóman a következőt mondta erről 1937. december 1-jén: „egy beszélgetés során olyan sértésben volt részem, amelyet vissza kellett utasítanom. [...] Eckhardt Tibor [tisztelt], képviselő úr azt mondta a szemembe, hogy egy év óta Magyarországon én csinálom a nyilas propagandát. (Malasits Géza: Igaza van!) Én ezt kétségbevettem, kikértem magamnak – (Malasits Géza felé:) kikértem öntől is –, és felszólítottam

abszolút lehetetlen, hogy más párti politikusokkal szűrtem volna össze a levelet. Egyébként egész politikai működésem – miniszterségem – alatt a nyilaspárttal szemben foglaltam állást. Egyetlen igazán politikai szereplésem az volt, hogy az 1939. évi választások során 45-50 beszédet mondtam olyan kerületekben, ahol a nyilasokkal állt szemben a kormánypárt, és sikerült is megbuktatni a nyilas jelölteket.²⁶³ Egyébként a politikai és pártpropagandában nem vettem részt, de fontosnak tartottam, hogy a Teleki-féle mérsékelt irányzat a nyilaskeresztesek vad túlzásával szemben érvényesüljön.

5. vádpont

Az első zsidótörvény előzetes előkészítése Darányi Kálmán idejében történt. Én ekkor a kormány tagja voltam. Ezzel kapcsolatban az elvi álláspontom az volt, hogy nem szabad a nyilasok által követelt faji alapra helyezkedni. A mi elgondolásunk szerint azon a vonalon kellett megcsinálni a zsidótörvényt, amely most egész Európában szokásos a kisebbségekkel szemben követett eljárásban, szóval szerintünk a zsidóság jogait biztosítani kellett teljes mértékben számarányuknak és súlyuknak megfelelően.

Én a kisebbségvédelmi törvények keretébe tartozónak véltem ezt az ügyet. Soha a faji gondolat alapjára nem helyezkedtem.²⁶⁴ Az a tény, hogy ennek a törvénynek az előkészítésében részt vettem, bizonyos szakaszokon az egyes kivételezéseknél meg is látszik. Ezt azonban most itt nem akarom védelmemre felhozni.²⁶⁵

a képviselő urat, legyen szíves erre vonatkozó bizonyítékait a Ház elé terjeszteni. Mert én nem szoktam két pártban játszani! [...] Én egy pártnak a tagja vagyok, én miniszter vagyok ennek az országnak, az államfő, a miniszterelnök és egy párt bizalmából, és nem szoktam kétfelé játszani.” (*Képviselőházi Napló*; 1935–1939, XVI. kötet, 169.)

²⁶³ 1939-ben Hóman Bálint nemcsak a székesfehérvári egyéni választókerületben indult, hanem a kormánypárt Veszprém vármegyei, illetve a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye északi részét jelentő választókerület lajstromának is az élére került, de Fejér megyében is kampányolt a listavezető Tasnádi Nagy András mellett. Minderre csak tíz nap állt rendelkezésére. Ezalatt választókerületei és Fejér vármegye valamennyi nagyobb települését meglátogatta, valóban több tucat programbeszédet mondott, nagygyűléseken, fogadásokon és pártvacsorákon vett részt. Hóman az 1939. május 28-i választásokon mind a három mandátumot megszerezte, s – mint ez előre is tudható volt – a székesfehérvárit tartotta meg. Itt végül ellenjelölt nélkül lett képviselő. (Bővebben lásd Vizi 2011.)

²⁶⁴ Hóman tényleg többször bírálta a faji gondolaton alapuló szemléletet. Ugyanakkor az 1940 júniusának végén, az erdélyi revízió mielőbbi érvényesítése céljából összeállított, Teleki Pálnak szóló – és csak részben fennmaradt – feljegyzésében, a *Rapszodikus gondolatokban* mégis a zsidótörvények faji alapú megváltoztatását javasolta. „A meglévő törvény rossz – írja Hóman. – Ezért mielőbb meg kell hozni az új egy-két szakaszos törvényt, mely faji alapra helyezkedik, s egyetlen kivételt ismer, meghatározott számú felmentést, amit a kormány előterjesztésére az államfő ad.” Bár valószínű az is, hogy e dokumentum tulajdonképpen a minél teljesebb revízió elérése érdekében ösztönzött a német kívánságok részbeni teljesítésére, s – éppen töredékessége miatt – nem biztos, hogy mindenben Hóman álláspontját tükrözte. Elképzelhető, hogy – miként azt Hóman többször állította – néhol csak a német elképzeléseket visszhangozta. (ÁBTL, 4.1. A–742. 19.)

²⁶⁵ Bár többen állítják, hogy Hóman az 1938-as első zsidótörvény (1938:XV. tc.) szövegezője és előterjesztője volt, ez nem felel meg a valóságnak. Azt ugyanis nem Hóman, hanem Imrédy Béla (a törvényt már az ő miniszterelnöksége alatt fogadták el), Mikecz Ödön igazságügy-miniszter, illetve Kovács Alajos statisztikus fogalmazták. Ungváry Krisztián ugyan több írásában kifejezte, hogy annak elsősorban Hóman által 1938. február 25-én a minisztertanácsnak benyújtott „Beszámoló az értelmiségi munkanélküliség leküzdése érdekében megvalósítandó, valamint folyamatban lévő intézkedésekről”

A második zsidótörvény meghozatalakor nem voltam miniszter. A törvényt a parlamentben megszavaztam.²⁶⁶

A MÉP zsidóbizottságáról egyáltalán nem tudok. Nincs tudomásom arról, hogy ilyen bizottság lett volna. Egy alkalommal részt vettem egy MÉP-pártülésen, ahol az egyik zsidótörvényt tárgyalta a párt. Ez azonban nem zsidóbizottsági ülés volt. Arról nincs tudomásom, hogy én ilyen bizottságnak tagja lettem volna.²⁶⁷

Amikor az állástalan fiatalság elhelyezése céljából az Értelmiségi Kormánybiztosságot felállították, nem sikerült egy megfelelő előadót kapnom ennek az élére. Végül is Kultsár István, akit én egy jó adminisztratív tisztviselőnek ismertem, vállalta az ügyet. Később, amikor azután ez a kormánybiztosság mintegy 20 000 ifjút elhelyezett, lassanként elvesztette létjogosultságát, mert a területek visszaszerzése után már nem volt értelmiségi munkanélküliség Magyarországon.

Ekkor viszont szükség lett egy szervre a zsidótlanítási ügyek végrehajtására. A miniszterelnök arra a gondolatra jutott, hogy erre a célra fel lehetne használni ezt a kész szervezetet, és megbízta ezzel az ügykörrel Kultsárt. Ekkor már az Értelmiségi Kormánybiztosság semminemű vonatkozásban nem állt a kultuszminisztériummal és velem sem. Azt már nem tudom, hogy ez melyik miniszterelnök alatt történt, Imrédy vagy Teleki korában, de azt tudom, hogy a kormánybiztosság a miniszterelnök hatásköre alá került, és Kultsár csak papíron volt nyilvántartva a kultuszminisztériumban, egyébként működése teljesen a miniszterelnök közvetlen felügyelete alá tartozott. A zsidótörvények végrehajtása körüli ténykedéséről nem tudok, erről nekem nem is referált.

Az én időmben, amikor még Kultsár az értelmiségi ifjúság elhelyezésével foglalkozott, sem a kormánybiztosságnak, sem neki semmi köze nem volt a zsidókérdéshez.²⁶⁸

volt, ám Hóman 38 pontos javaslata semmiben sem előlegezte a zsidótörvényt. A kabinet ülésén annak 19. pontjával kapcsolatban Darányi Kálmán miniszterelnök proponálta, hogy „a jövőben közmunkákban, közszállításokban és az előbb említett egyéb kedvezményekben csak az részesülhet, aki igazolja, hogy bizonyos számú keresztény munkaerőt máris foglalkoztat vállalatában”. Tehát elsősorban a zsidó kézben lévő vállalatoknál a keresztények száma növelésének szükségességéről, nem pedig valamiféle zsidókvóta megállapításáról döntöttek – és nem Hóman, hanem Darányi kérésére. A zsidótörvény parlamenti előadója sem Hóman, hanem vitéz Balogh Gábor volt. Rendkívül hosszú vitájához Hóman hozzá sem szólt.

²⁶⁶ Hóman a második zsidótörvény (1939:IV. tc.) beterjesztésekor (1938. december 23.) még nem, ám vitájának kezdetekor (1939. február 24.), a javaslat elfogadásakor (1939. május 3.) és 1939. május 5-i kihirdetésekor már ismét miniszter volt (1939. február 16. óta). A törvény előkészítésében azonban nem játszott aktív szerepet, annak hosszú, gyakran ingerült parlamenti vitájában nem szólalt föl.

²⁶⁷ Valójában Hóman a kormánypárt zsidóbizottságának pártvezér-helyettesként a tagja volt, ám valószínűleg annak csak két ülésén vett részt, 1938. november 18-án és december 17-én. Ezen kívül még egy megbeszélésen volt jelen, december 9-én, amikor a miniszterelnökségen Imrédy Béla elnökletével a készülő javaslat legfontosabb kérdéseiről egyeztettek. Bővebben lásd a 81. jegyzetet.

²⁶⁸ Kultsárról és a kormánybiztosságról – melyet még Darányi miniszterelnöksége alatt állítottak föl – lásd a 7. és a 8. jegyzeteket. A kormánybiztosság munkáját valójában a kultuszminiszter felügyelte, és az 1938. november 16-i minisztertanács ülés határozata alapján – Imrédy kormányfősége idején, amikor Hóman nem volt miniszteri pozícióban – kapta feladatul a „zsidókérdésben tervbe vett intézkedések” teljesítését.

Az megfelel a valóságnak, hogy a második zsidótörvény után egy alkalommal megjelent nálam egy diákküldöttség, és igen agresszív hangon követelte tőlem a numerus nullus bevezetését. Én kereken elutasítottam őket és megmondtam neki[k], hogy a II. zsidótörvény végrehajtására nem vagyok hajlamos, de erre kötelezve vagyok, tehát az egyetemeken a törvénynek megfelelő számarány szerint fel fogom venni a zsidó hallgatókat. A küldöttségtől azután nagyon rossz hangulatban váltunk el, mert én kikértem magamnak a velem használt hangot. Tehát éppen az ellenkezője történt annak, mint amit a vádirat feltüntet, mert én a kérésük teljesítését megtagadtam.²⁶⁹

A küldöttség később egy értesítést adott ki a dologról, és azt mint eredményt könyvelte el a maguk diáktömegei felé.

A vádirat szerinti Teleki Pálhoz intézett emlékirattal kapcsolatban előadom, hogy ez nem emlékirat volt, hanem csak egy feljegyzés; ez egy magánokirat; két professzor – Teleki és én – beszélgetésének írásba foglalása, amelynek semmi konzekvenciája nem volt.²⁷⁰ Akkor a magyarság 1940 júniusában egy nagy kérdés előestéjén állott; Oroszország akkor valósította meg revíziós igényeit Romániával szemben.²⁷¹ Magyarországon is sokan elérkezettnek látták az időt arra, különösen katonai vonalon, hogy Magyarország bevonuljon Erdélynek román uralom alatt levő részébe. Mi ezt az akciót nem helyeseltük, mert a revíziót békés úton képeztük el. Így ez a katonai vonalról érkezett indítvány a minisztertanácsban nem talált helyeslésre. Ekkor jött elő az a kérdés, hogy miképp lehetne a román revízió kérdését megoldani. A németektől jött egy ultimátum, mely szerint Magyarországnak nem szabad Erdélybe bevonulni, mert ez a német érdekeket sérti.²⁷²

²⁶⁹ Mint Hóman fellebbezéséből is kiderül (lásd e kötetben: 428–448) a Magyar Nemzeti Diákszövetség – és az abban tömörült tagegyesületek, köztük a Turul, az Emericana és a Hungaria is – küldöttsége még a második zsidótörvény elfogadása előtt, 1939. március 11-én délelőtt járt nála. Annak vezetője, Kozma Emil, a diákszövetség vezértitkára az MTI tudósítását szerint „előadta, hogy az ifjúság a numerus clausus bevezetését kéri az egyetemen, oly módon, hogy a zsidó hallgatók létszáma karonként ne haladja meg az országos arányszámot” (tehát nem a numerus nullust – azaz a zsidók teljes kizárását –, hanem felvételük valamennyi fakultáson 6%-ra csökkentését követelték). Hóman válaszában közölte, hogy „a tárgyalás alatt levő [második zsidó] törvényben a kormány külön szakaszban kívánja biztosítani az egyetemi numerus clausust, abban a szellemben, ahogyan azt a szónok előadta”. Ugyanakkor, a hallgatók zsidóellenes tüntetéseit megelőzendő: „Figyelmeztette azonban az ifjúságot, hogy midőn szociális helyzetének javítására a kormány minden intézkedést megtesz, az ifjúságtól elvárja a szigorúan fegyelmet magartatást. A jelen pillanatban minden rendezavaró törekvést helytelennek és elítélendőnek tart.” (MTI Hírkiadás, 1939. március 11.)

²⁷⁰ Lásd a 15. és 264. jegyzeteket.

²⁷¹ 1940. június 28-án, lásd a 98. jegyzetet.

²⁷² Valójában nemcsak a katonai, de a politikai vezetés is a fegyveres beavatkozás mellett állt, miközben a Balkánon a békét megőrizni kívánó német vezetés ezt ellenezte. 1940. június 27-én – a külpolitikai helyzet tárgyalásakor – a minisztertanács arról határozott, hogy amennyiben Románia teljesíti a Szovjetunió területi követelését, kényszeríteni kell Magyarországot hasonló igényeinek kielégítésére is. A „kormány óvatosan szemléli a helyzetet és energikusan fog fellépni – jelentette ki Csáky István külügyminiszter. – Álláspontja az, hogy Magyarország diszkriminációt nem tűrhet el” (81. napirendi pont). Az 1939:II. tc. alapján létrehozott Legfelső Honvédelmi Tanács ugyanezen a napon elrendelte a honvédség mozgósítását, valamint a szegedi V. és debreceni VI. hadtestek, továbbá a határvadászcsoportok román határra felvonultatását.

Ebben az időben a magyar politika központjában a revízió kérdése állott. Ugyanúgy, mint az oroszok, a bolgárok vagy [az] olaszok, mi is törekedtünk a régi történeti határok felé. Teleki Pál elhatározta, hogy lépést tesz Hitlernél, Mussolininál és más hatalmaknál is a revízió érdekében. Hitlerhez készült Teleki, mi pedig egy megbeszélést folytattunk le az elutazás előtt, és ennek a baráti beszélgetésnek eredményeként született meg ez a feljegyzés.

Teleki megkért arra, hogy foglaljam össze, amiről beszéltünk. Ez a feljegyzés nem a mi felfogásunkat tükrözi vissza, mint a következmények és a kormányzati cselekedeteink is bizonyítják, csak azt, hogy mi az a végső vonal, amelyet esetleg a tárgyalás során, ha annak szüksége merül fel, Teleki Hitlerrel szemben mint ütőkártyát felhasználhat. Természetesen azzal a hátsó gondolattal, hogy ez nem fog úgy megvalósulni, ahogy ebben az írásban foglaltatik. Egyébként magából az iratból is kitűnik, nem gondoltam soha, hogy Magyarország Hitler-féle nacionalista, faji gondolon épülő ország legyen, ellenkezőleg, világosan megmondtam, hogy bár Magyarországnak illeszkednie kell a német és olasz konstrukcióhoz, de más-nemű társadalmi és állami berendezéssel.²⁷³

Ezek közül a kérdések közül aztán Teleki Pálnak csak egy kérdéssel kellett szembenéznie, a német nemzetiségi kérdéssel. Amikor 1940. augusztus 29-én²⁷⁴ rákényszerítették a bécsi döntőbírói ítélet alkalmával az úgynevezett kisebbségi egyezményt. Amikor ezt az egyezményt megkötöttük, én akkor is minden esz-közzel nemcsak hátrálatni, de szabotálni igyekeztem a Bundnak [Volksbundnak] azt a törekvését, hogy a német iskolaügyet fejlessze.²⁷⁵

Akkor az volt a helyzet, hogy Európában Németország és Oroszország voltak a nagyhatalmak, és mindkét hatalom barátságosan, esetleg titkos baráti szerződés alapján állott Lengyelország földjén. Bár tévesen ítéltük meg a helyzetet, de a mi akkori megítélésünk szerint ez volt a helyzet Európában. Mi akkor a németek felé egy gesztust akartunk tenni, hogy területeket kapjunk vissza.²⁷⁶

Az oroszokkal nem volt a Teleki-kormánynak megfelelő összeköttetése. Azt hiszem, Oroszország felé is tehetett volna ő ilyen gesztust, de ezt nem tette meg.²⁷⁷

²⁷³ Lásd a 15., a 99., a 100. és a 264. jegyzeteket.

²⁷⁴ Helyesen: augusztus 30-án.

²⁷⁵ Lásd a 65., a 102. és a 133. jegyzeteket.

²⁷⁶ Telekiék e tekintetben nem ítélték meg tévesen a helyzetet, hiszen a német és a szovjet kormány között valóban létezett megállapodás Közép- és Kelet-Európa fölöstársáról: az 1939. augusztus 23-án Moszkvában megkötött, a két aláíróról – a szovjet külügyi népbiztostól és a német birodalmi külügy-miniszterrel elnevezett – Molotov–Ribbentrop-paktum. A meg nem támadási szerződésnek titkos záradéka is volt, amelyben kijelölték befolyási övezetük határait, és kölcsönösen elismerték egymás ezekre vonatkozó igényeit. Ez alapján állapították meg a felosztandó Lengyelország két nagyhatalom közötti, hamarosan meghúzott határait, illetve megegyeztek arról, hogy a balti államok, Finnország és a román fennhatóság alatti Besszarábia a Szovjetunió, az ezektől nyugatra lévő területek a Német Birodalom érdekszférájába tartoznak. A Szovjetunió 1989-ig tagadta a titkos záradék létezését.

²⁷⁷ A Szovjetunióval a magyar kormánynak megfelelő összeköttetése volt, hiszen a diplomáciai kapcsolatok 1934. februári felvétele óta, azok 1941. június 23-i megszüntetéséig magyar követség működött Moszkvában, és szovjet Budapesten, 1939 és 1941 között Kristóffy József és Nyikolaj Saranov követek vezetésével.

A feljegyzéseknek két része van a vádirat szerint: kifogás tárgyává téve. Az egyik az, hogy én a faji gondolon felépülő Magyarországról beszélek, a másik az, hogy én bizonyos szigorításokat ajánlok. Ami az első dolgot illeti, ebben a feljegyzésben nem a faji gondolon épülő Magyarországról, hanem Szent István-i Magyarországról beszélek. Ami a második részt illeti, a zsidók kiszorítása a közhivatalokból és a gazdasági életből nem lehetett a törekvésem. Hiszen ekkor már a zsidók a fajvédelmi törvény alapján a közhivatalokból és különösen a gazdasági életből teljesen ki voltak zárva.²⁷⁸

Ami a szakszervezeteket illeti, meg kell mondanom, hogy soha nem voltam történelmi materialista. Én a tudományban is a szellemtörténeti, spiritualista álláspontot képviseltem, tehát nekem a szakszervezeti kérdésben az az álláspontom, hogy a szakszervezetet más alapra kell helyezni; nem jelentett a munkássággal szemben-állást, mert én azt hittem, hogy a munkásság a helyét és érdekeinek képviseletét egy másnemű szervezetben is megtalálja. Egyébként a szociáldemokrata szakszervezeteket nem tartottam alkalmatlanoknak arra, hogy ők a munkásság érdekeit képviseljék. A szociáldemokrata szakszervezetekkel szemben Keresztes-Fischer²⁷⁹ politikáját helyeseltam, és azonosítottam magamat az ő magatartásával.²⁸⁰

Ezzel a feljegyzéssel kapcsolatban az is tévedés a vádiratban, hogy én azt mondtam volna, hogy félre kell állítani a múltban németellenes magatartást tanúsító elemeket. Én ezzel szemben kifejezetten azt mondtam, hogy egyfelől félre kell állítani a múltban következetesen németellenes politikát folytatókat, másfelől azonban el kell azoktól is ragadnunk a kezdeményezést, akik túlzott németbarátságukban mint felkínálkozók és aláfekvők jelentkeznek.²⁸¹ Én a közép vonalat tartottam akkor helyesnek. Ki kell azonban jelentenem azzal kapcsolatban, hogy teljesen légüres térben mozgok, mert ez a feljegyzés nem emlékirat, nem javaslat,

²⁷⁸ A Telekinek 1940 júniusának végén átadott *Rapszodikus gondolatok* című feljegyzés idején a részben faji alapra helyezkedő második zsidótörvény (1939:IV. tc.) már érvényben volt, ez azonban nem jelentette a zsidók teljes kizárását a gazdasági életből.

²⁷⁹ Lásd a 17. jegyzetet.

²⁸⁰ Hóman a szociáldemokráciáról és a szakszervezetekről a következőképpen vélekedett a *Rapszodikus gondolatok*-ban: „a szociáldemokrácia pedig ma is aktív hatalom, s mint a múltban, most is meg fogja az utat találni Moszkva felé. Ez annál veszélyesebb, mert a szervezett munkások száma az utóbbi években újra megnövekedett, s a nyilasok szubverzív [felforgató] elemeiből is sokan odapártolnak. A szociáldemokrata szervezeteket fel kell vezetni az állami munkaközvetítés rendszerét, ki kell építeni a munkások népművelő intézményét (szabadidő). Ez utóbbi, a népművelési törvény keretében megtörténhetik.” (ÁBTL 4.1. A-742, Hóman Bálint naplója, 19.)

²⁸¹ Erről a *Rapszodikus gondolatok*-ban a következőt írta: „A németekkel való érintkezésben mindnyájan tapasztalhattuk, a történelem is bizonyítja, hogy velük őszintén és kendőzés nélkül kell beszélni, sőt brutális igazmondásért sem neheztelnék, de ehhez feltétlen bizalmuk szükséges. Aki szolgamódra hódol, vagy éppen véleményét változtatva alájuk fekszik, attól mindent sokszoros mértékben kívánnak. Félre kell állítani tehát azokat, akik a múltban kifejezetten németellenes politikát folytattak, vagy ily értelemben beszéltek és cselekedtek. Másfelől pedig el kell ragadnunk végleg a kezdeményezést a hatalom miatt felkínálkozó és aláfekvésre készek elől. Szükség van erre, mert ismerve a német erőt, bizonyos, hogy a legmelegebb és legerőteljesebb olasz támogatás is csak féleredményhez vezethet – a döntő pillanatban az olasz visszavonulhat –, ha a német kemény lesz, és közvetlenül nem bízik bennünk.” (ÁBTL 4.1. A-742, Hóman Bálint naplója, 18.)

nem memorandum, ez csupán egy feljegyzés, egy adott helyzetben, amikor reánk volt kényszerítve, hogy a németeknek esetleg nyújtanunk kell valamit azért, hogy Erdélyt visszakapjuk. Azonban Erdélyt nem kaptuk vissza. Ettől kezdve teljes bizalmatlanság állt elő.

Az 1895. évi XLII. tc.²⁸² hatályon kívül helyezésével²⁸³ kapcsolatban a következőket adom elő: Az 1938. és 1939-es két zsidótörvény után a közoktatásügyi bizottságban felmerült az az óhaj, hogy ezt a törvényjavaslatot benyújtsuk. Ezt a kívánságot azonban négy éven át nem teljesítettem, és még az 1942. évi költségvetésbe is felvettem az izraelita hitfelekezet céljaira szolgáló támogatást, mert vallási és egyházi téren semmiféle korlátozásba nem voltam hajlandó belemenni. Amikor 1941 végén az 1942. költségvetést tárgyaltuk, a többség felvetette azt a problémát a bizottságban, hogy engem utasítsanak egy ilyen törvényjavaslat beterjesztésére.²⁸⁴ Csak ekkor, tehát utasításra terjesztettem elő a javaslatot.

A törvény maga semmiféle változást nem hozott, egyedül az anyagi támogatás megvonását. Azonban az az összeg, amely az állami költségvetésben ezen a címen szerepelt, egészen kis összeg volt, az egész inkább elvi jellegű, szimbolikus dolog volt. A támogatás megvonása után én azonnal tárgyalásokat folytattam az izraelita hitfelekezetek képviselőivel, hogy miképpen lehetne ezt a kérdést az adóztatási joguk kiterjesztésével és az adó állami beszédésével megoldani. Ezeknek a megbeszéléseknek az alapján találtunk itt módot az elmaradt állami támogatás pótlására.²⁸⁵

²⁸² „Az izraelita vallásról” szól a törvény, 1. §-a szerint: „Az izraelita vallás törvényesen bevett vallásnak nyilvánítottatik.”

²⁸³ 1942.VIII. tc. „az izraelita vallásfelekezet jogállásának szabályozásáról”, melynek értelmében az izraelita vallásfelekezet törvényesen bevettből „törvényesen elismertté” vált. Ez gyakorlatilag a felekezetnek, az általa fenntartott intézményeknek nyújtott állami támogatások megvonását jelentette: „Az izraelita vallásfelekezetet, továbbá az izraelita vallásfelekezet, annak szerve vagy tagjai által fenntartott iskolát vagy más intézetet az állami vagy községi háztartás terhére támogatásban vagy segélyezésben részesíteni és az ilyen célra e törvény hatálybalépése előtt már előirányzott kiadásokat teljesíteni nem lehet” (2. §). Emellett megtiltotta az izraelita vallásfelekezetre való áttérést is (5. §). Lásd még a 18. jegyzetet.

²⁸⁴ A kérdés a költségvetés parlamenti tárgyalásakor is előkerült. Rapcsányi László „nagyon furcsának” találta „az országos izraelita iskolaalap részére beállított 235 000 pengőt. Igen tisztelt kultuszminiszter úr, ma, amikor minden úton-módon meg akarunk szabadulni a zsidóságtól és az ő nagyfokú szellemi romboló hatásától, akkor nem látom indokoltnak ezt a támogatást [...] [...] én az ellen tiltakozom, hogy a magyar kultúra költségvetésébe egyetlen fillért is beállítsunk az országos izraelita iskolaalapra. [...] Én ebből az egyetlen példából is azt látom, hogy a kormányzat, mint olyan, még mindig nem tud szakítani a maga liberális és zsidó kapcsolataival, sem fizikailag, sem szellemileg. A költségvetést nem fogadom el. (Helyeslés és taps a szélsőbaloldalon. A szónokot üdvözlik.)” Hóman erre így válaszolt: „A költségvetésben valóban szerepel egy tétel, három esztendő óta egy összegben, [...] de ez nem a magyar törvények értelmében vett »zsidók« támogatására van felvéve, hanem az »izraelita vallásfelekezet« támogatására. [...] Minthogy ez a felekezet mint bevett vallásfelekezet szerepel Magyarországon, a tétel nem szűnt meg. (Zaj és ellenmondások a szélsőbaloldalon. – Gr. Festetics Domonkos: Egyszakaszos törvényt elintézi! – Meskó Zoltán: Igazán be lehet szüntetni, nem kerül pénzbe, mindenki örül neki! Miért nem csinálják?)” (*Képviselőházi Napló*, 1939–1944, XI. kötet, 38 és 75.)

²⁸⁵ Erre utalt a perben tett tanúvallomásaiban Wertheimer Adolf is (lásd e kötetben: 331–334). Az 1942. VIII. tc. 3. §-a pedig arról rendelkezik, hogy: „Felhatalmaztatik a vallás- és közoktatásügyi miniszter, hogy a pénzügyminiszterrel és az igazságügyminiszterrel egyetértve az izraelita hitközösségeket az izraelita vallásfelekezet céljaira szolgáló országos járulék fizetésére kötelezhesse, és mind az országos járulék, mind az izraelita hitközösségi adónak behajtási szabályait rendeletben megállapítsa.” (Lásd még a 18. és a 434. jegyzeteket.)

Azt belátom, hogy ezzel a törvényjavaslattal hibát követtem el, tény azonban az is, hogy ebben a javaslatban tényleges jogfosztás már nem foglaltatott, mert itt tulajdonképpen csak az állami támogatás elvesztéséről volt szó. Azt kívánom még hangsúlyozni ezzel kapcsolatban, hogy a törvény kezdeményezője nem én voltam, sőt a törvény létrejöttét négy éven keresztül igyekeztem elhalasztani.²⁸⁶

6. vádpont

Én soha nem álltam a faji gondolat alapján. A zsidótörvény indokolásának bevezetésében is – amelyet Teleki Pál fogalmazott – le van szögezve az az álláspont, hogy az nem a faji gondolat alapján áll. Abban az időben különben a zsidókérdésben mesterségesen egy hallatlanul véres és szélsőséges propagandát terjesztettek, úgyhogy amikor a kormányok a zsidótörvényeket beterjesztették, mindig az volt az indoklás, hogy úgy mondjam, ez a legkevesebb, mellyel meg lehet úszni a dolgot, hogy ez az áradat ne söpörjön el bennünket, és ne hozzon olyan túlzó intézkedéseket, amilyeneket aztán később a német megszállás hozott. Ezekkel a törvényekkel tulajdonképpen elébe akartunk menni annak, hogy itt brutális megoldás legyen.²⁸⁷ Ismételten hangsúlyozom azonban, hogy ez csak egy magánfeljegyzés, pro memoria, amelyek Teleki részére készültek. Ő kért rá, mert neki már nem volt ideje az elkészítéshez.

A németellenes beállítottságú vezetőknek és külügyi szolgálatot teljesítőknek leváltásával kapcsolatban a vallomásomat már előbb megtettem.²⁸⁸

7. vádpont

A vád tárgyává tett szentesi beszéddel kapcsolatban a következőket adom elő: Én nem ezt a kikapott és több mondatból összekonstruált beszédet mondtam, mint amelyik a vádiratban szerepel. Én ebben a beszédemben az akkor országszerte felhangzó súlyos és szinte brutális antiszemita propagandával és hangulattal szemben

²⁸⁶ A törvény előzményeiről lásd a 18. és a 110. jegyzeteket. Az izraelita felekezet nemcsak az állami támogatást, hanem a bevett vallások élvezte egyéb előjogokat (rabbijaik díjazása, képviselő a felsőházban és az önkormányzatokban) is elvesztette a törvénnyel.

²⁸⁷ Hómannak minden bizonnyal valóban ez volt a szándéka, de igaza volt Bethlen Istvánnak is, amikor 1944 nyarán született emlékiratában kifejtette: Darányi az első zsidótörvény beterjesztésével „azt remélte, hogy pontot tehet az antiszemita hullám végére. Ez természetesen nem sikerülhetett, mert avval, hogy a jogegyenlőség elvét áttörte, csak felszabadította azoknak a követeléseknek a légióját, amelyeknek valóra váltásában az antiszemitizmus hívei, ki-ki a maga ízlése és vágyai szerint, a zsidókérdés megoldását keresték. A Darányi által meghozott zsidótörvényt, amelyet ő a továbbiakban túl nem liciálható, nollimetangerének [»nennyúlhozám«-nak; értsd: megváltoztathatatlan] állított az országgyűlés elé, rövid időközökben két újabb zsidótörvény és ezek után a zsidórendeletek tömege követte, amelyek révén Németország után most már dicstelenül élére kerültünk az antiszemita üldözés terén a többi kis nemzetnek.” (BETHLEN ISTVÁN, *Válogatott politikai írások és beszédek*, szerk. ROMSICS IGNÁC, Osiris, Budapest, 2000, 416–417.)

²⁸⁸ Erre vonatkozóan a *Rapszodikus gondolatokban* szereplő szöveg: „Azonnal le kellene váltani a külügyi szolgálat közismerten tengelyellenes követőit és főtisztviselőit. (Például Spanyolország, Portugália.) Hasonlóképpen utasítani kellene egyes követeket és kisebbségi magyar vezetőket, szakítsák meg a kapcsolatot a szabadkőműves és zsidó körökkel.” (ÁBTL 4.1. A-742, Hóman Bálint naplója, 18.)

foglaltam állást. Beszédemben a zsidóságnak két rétegét különböztettem meg. Az asszimilálódó magyar zsidóságot és a most bevándorló keleti zsidóságot. A két réteg között éles határvonalat húztam, és a beszéd végén azt a következtetést vontam le, hogy a tagadhatatlanul meglevő zsidókérdés megoldását olyféleképp látom, hogy a magyar zsidóságot teljesen asszimilálni kell, a másik részt pedig a keletről mértéktelenül beáramló zsidóságot nem kell beengedni, illetve ki kell telepíteni. Ebben a beszédemben a miniszterelnök és a magam felfogását szegeztem le. Mi a zsidókérdésben Deák Ferenc álláspontját foglaltuk le. Ezt fejtettem ki, semmi mást nem mondtam, mint a köztudatban levő tényeket, hogy a zsidóságnak a gazdasági életben való túlságos előnyomulása bizonyos elégedetlenséget kelt, de a zsidóság [a] képességei miatt jutott ebbe a helyzetbe, mert kiváló képességei vannak. Ez bent van a beszédemben. Hangsúlyoztam, hogy ennek a helyzetnek másfelől a keresztény társadalom elzárkózása az oka, mert mindig előbbre helyezte a hivatali és az értelmiségi pályát a gazdasági pályákkal szemben. Ígyképp magyaráztam az egész kérdést, a szellemiség szempontjából fogtam fel, mint ahogy egész történeti működésem alatt a szellemi történeti [!] állásponton voltam, amely szerint a nemzet szellemiségébe való beilleszkedése tesz valakit magyarrá, németté, oroszra vagy bármilyen nemzetiségűvé, ezt a zsidóság egy részénél tapasztaltam, hogy így volt, de van egy része a zsidóságnak – és ez a keletről beszivárgott elem –, amely nem tud behelyezkedni, és ez általánosításokra vezet. Kifejezetten hangsúlyoztam, hogy minden atrocitást elítélek. A zsidókérdést bunkóval nem lehet megoldani, hanem csak ráneveléssel.

Én tehát csupán azokat kívántam kitelepíteni, akik nem asszimilálódtak, és tudjuk, mert ez nem titok, hogy ilyen elemek voltak a zsidóság körében. Szekfü is rámutatott a „Harmadik Nemzedék” [helyesen: Három nemzedék] című művében a zsidókérdés keletkezéseinek okaira, teljes objektivitással, anélkül, hogy antiszemita hangot ütött volna meg. A felolvasott beszéd szerint én magam sem voltam abban az értelemben antiszemita, amely értelemben mondják rólam. Lehet, hogy annak tetszettem, de beszédemben nincs egyetlen olyan hang sem, vagy gesztus, amely a zsidóságot lekicsinyelné vagy üldözni akarná. Ugyanezen álláspontra helyezkedtem volna akkor is, ha nem zsidó[k], hanem mások jöttek volna be az országba, és helyezkedtek volna szemben a magyar közszellemmel.²⁸⁹

Amikor az 1939-es választásoknál programbeszédet tartottam, vagy mint képviselő bárhol megnyilatkoztam, beszéd közben mindig közbekiáltottak, hogy mi van a zsidókérdéssel. Ezekre a közbekiáltásokra rendszeren nem reflektáltam. A zsidókérdésről a szentesi beszédetől eltekintve soha nem beszéltem. A székesfehérvári, a győri és még egy fehérvári beszédemben egészen röviden utaltam

²⁸⁹ Szentesi beszédének lényegét a tényeknek megfelelően foglalja össze Hóman. Bővebben lásd az 5. és a 80. jegyzeteket, illetve a Hóman-per újratárgyalása *Szakértői véleményének a bíróság kérdésére adott válasza* 1. pontját (585–589). Szekfü Gyula *Három nemzedékében* első sorban a negyedik könyv V. fejezete (*A zsidóság szerepe és Budapest kultúrája*) foglalkozott a zsidókérdéssel (az első kiadásban: Élet Irodalmi és Nyomda Rt., Budapest, 1920, 287–300).

erre a kérdésre, mégpedig úgy, hogy a szentesi beszédemből idéztem egy-egy mondatot.

Az nem felel meg a valóságnak, hogy én a székesfehérvári beszédemben nemzetiszocialista politikáról beszéltem volna. Ez elírás vagy sajtóhiba. Én ugyanis azt mondtam, hogy nemzeti és szociális politikának nevezhetném a mi politikánkat.

1940. szeptember 17-én a *Giornale d'Italia* budapesti tudósítója előtt tett nyilatkozatomban nem használtam azokat a szavakat, hogy kizárom a demokrata és materialista szellemet a közoktatásból. Ezt legfeljebb az újságíró így írhatta meg. Ezzel kapcsolatban előadom, hogy számtalanszor jelenik meg olyan tudósítás, amely nem fedi az elmondottakat. Ez a nyilatkozat különben a *Függetlenség* című lapban másként jelent meg.

Az 1941. március 10-i beszédemet vádirat szerint elismerem, ezzel kapcsolatban védekezésemet már fentebb előterjesztettem.²⁹⁰

Kultúrpolitikai vonalon én elsősorban az olasz, osztrák és lengyel vonalat műveltem. Ezekkel az államokkal kötöttem először kultúregyezményt, és csak ezután került sor a németekre, bár ők nagyon szorgalmazták a dolgot.²⁹¹ Németországban semmiféle politikai szerepem nem volt. A Német Birodalom vezetőjével nem tárgyaltam. Hitlernél egyetlenegyszer voltam egy rövid látogatáson 1936-ban, amikor Rust miniszternek visszaadtam az 1934. évi látogatását. Ugyanakkor írtuk alá Rusttal a magyar–német kulturális egyezményt.²⁹²

1940-ben decemberében az erdélyi döntés és kisebbségi egyezmény után Teleki szükségesnek látta, hogy kimenjek Németországba egy előadást tartani. Ekkor a németeknek megmondtam azt is, ami kellemetlen volt nekik. A beszédemnek a címe *Deutsch-Ungarische Beziehungen* [Német–magyar kapcsolatok] volt, és ebben a németeknek megmondtam azt is, hogy a magyarokkal szemben részükéről sohasem tapasztaltuk azt a százszázalékos bizalmat, amelyet tapasztalnunk kellett volna sokszor tanúsított hűségünk után.²⁹³

²⁹⁰ A cikkekre és beszédekre vonatkozóan lásd a Hóman-per újratárgyalása *Szakértői véleményének a bíróság kérdésére adott válaszát* (585–609).

²⁹¹ Valóban így történt, lásd a 46. és az 59. jegyzeteket.

²⁹² Lásd a 60–66., illetve Rustról a 3. jegyzetet.

²⁹³ Hóman – felesége és fia társaságában – 1940. december 13-án a Német–Magyar Társaság meghívására érkezett Berlinbe, és e nap estéjén tartotta meg előadását a tudományegyetem régi aulájában. 16-án és 17-én Münchenben tartózkodott, majd 18-án utazott tovább Bécsbe, ahol másnap a Tudományos Akadémia dísztermében – némi módosítással – megismételte berlini előadását (lásd még a 106. jegyzetet). December 20-án utazott vissza Budapestre. Utazásáról részletesen beszámolt az őt mindenhol elkísítő Glaise von Horstenau (1882–1946), a Német–Magyar Társaság elnöke (*Ein General im Zwielicht. Die Erinnerungen Edmund Glaises von Horstenau*, II., kiad. Peter BROUCEK, Böhlau, Wien–Köln–Graz, 1983, 615–622). Hóman látogatásának programja és arról írt cikke: AA, R 61 314 *Deutsch-Ungarische Gesellschaft Bd. 3* (1940–1941). Hóman előadása – melynek eredeti címe az arról beszámoló MTI szerint is *Német–magyar kapcsolatok (Deutsch-ungarische Beziehungen)* volt (MTI Hírkiadás, 1940. december 13.) – nyomtatásban is megjelent, immár *Német–magyar sorsközösség* címmel (Budapest, 1941; német változata: *Deutsch-ungarische Schicksalsgemeinschaft* (Budapest, 1940); illetve az Ungarn című folyóirat 1941. évfolyamának februári számában is napvilágot látott: 65–83).

A németekkel szemben az volt az álláspontom, hogy Magyarország geográfiai helyzete következtében összekötő híd a Kelet és Nyugat között. A sorsunk azért volt olyan szerencsétlen, mert a keleti és nyugati erők itt ütköztek meg. Az én történelmi meggyőződéseim szerint nekünk nyugaton a helyünk. Az lehet, hogy a mai szememmel, mai ismereteimmel másképp látnám a dolgot. Belátom – és ez hibám és bűnöm –, hogy az orosz belső viszonyok iránt nem tájékozódtam eléggé, de ez nem volt lehetséges, mert a külpolitikai vonalon nem volt meg a kellő értesültségem. Így akkor a történelemből ítélve úgy láttam a helyzetet, hogy mi a történelem folyamán mindig a nyugati hatalmakra támaszkodva védekeztünk a keletiek ellen. A tatárok, a törökök, a bizánci görögök és később a kisantant ellen.

A németekkel szemben a bizalmatlanságunk megvolt, és folyton fokozódott. Értesültem azokról a kegyetlenségekről is, amelyek a németországi táborokban folytak. Mihelyt ezekről a dolgokról értesültem, telefonbeszélgetést folytattam a teendők iránt a hercegprímás úrral, majd felmentem ebben az ügyben intervenni Sztójayhoz. Megjegyzem, hogy akkor már nagyon kerültem a magyar kormánnyal való érintkezést. Mégis fent voltam Sztójaynál ebben az ügyben. Akkor történt, hogy ő egy értekezletet tartott és arra engem is meghívott, mondván, hogy maradjak ott, mert ezt a kérdést tárgyalják. Magához hívatta Ferenczyt, és jelenlétemben megparancsolta neki, hogy azonnal lépjen érintkezésbe a németekkel, személyesen utazzon ki Auschwitzba és győződjék meg az ottani helyzetről. Úgy tudom, Ferenczy meg is tette ezeket a lépéseket, de a németek engedélyét a kiutazásra nem kapta meg.²⁹⁴

Azt mindenki tudta rólam, hogy a németekkel szemben nem vagyok a százszázalékos bizalom álláspontján. A vádiratban könyveimből, előadásaimból, beszédeimből kiragadtak egy-két mondatot, de megnyilatkozásaim a maguk egészében nincsenek idézve, úgyszintén munkásságom sem.

Én a nyugattal, nevezetesen az angolokkal való szövetséget teljesen vérszegény gondolatnak tartottam, mert ezek a hatalmak messze vannak tőlünk. Itt csak két hatalom jöhetett számításba, a német és az orosz. Tehát vagy német, vagy orosz vonalon kell elhelyezkednünk. Különben úgy járunk, mint annak idején Rákóczi Ferenc és Kossuth Lajos, akik a franciákkal, angolokkal és hollandokkal próbáltak szövetkezni, és az eredmény az volt, hogy cserbenhagyták őket, mert messze voltak ezek a nyugati hatalmak és Európa keleti térségében érdektelenek. Ha tehát a német és orosz között kellett választanunk, és mi a nyugatot választjuk, úgy részünkről a szövetséges csak a német lehetett. De én az ellensúlyra igyekezve az olasz, osztrák, lengyel vonalat igyekeztem kultúrpolitikánkban művelni.²⁹⁵

²⁹⁴ Lásd a 22. jegyzetet.

²⁹⁵ Hóman 1931-es esszéjében (*Külpolitikai irányok a magyar történetben*) fejtette ki először külpolitikai koncepcióját. Ekkor – egészen a '30-as évek végéig – még a többirányú tájékozódás híve volt. A Német Birodalom és a Szovjetunió 1938–1939-es megerősödése után azonban meggyőződésévé vált, hogy Magyarországnak – éppen azért, hogy belpolitikai önállóságát minél nagyobb mértékben megőrizhesse

Ekkor volt a bécs–budapesti egyezmény. Olaszország akkor ellenséges viszonyban volt Németországgal.²⁹⁶ Később Teleki és Csáky azzal a konstrukcióval jöttek, hogy – bár a német túlhatalom akkor állott tetőpontján, 1941–1942-ben a németek mélyen behatoltak Oroszországba – nem marad más módunk a német hatalom ellensúlyozására, mint a Bulgáriával és Jugoszláviával való megegyezés. Ebből született meg a jugoszláv szerződés gondolata és a bolgár együttműködés. Ezekben az ügyekben én is jártam Szerbiában és Bulgáriában.²⁹⁷

Mikor Hitler felszólította a kormányzó urat, hogy vegyük birtokunkba, ami a miénk volt, egyhangú határozatot hoztunk, hogy Jugoszlávia ellen nem vagyunk hajlandók hadat üzeni.

Később azonban, amikor Jugoszlávia részeire bomlott, azért, hogy megakadályozzuk Bácskának a németek által történt kifosztását, elfogadtuk a Teleki-féle formulát. Az kétségtelen, hogy Teleki öngyilkossága mindannyiunkban nagy gátlás volt a szavazásnál, de ebbe a formulába mégis beleyugodtunk.²⁹⁸

– külpolitikai tekintetben Németország mellett van a helye. Mindez *Naplójának* sok részletéből és más dokumentumokból is világosan kiderül. Bővebben lásd UJVÁRY 2011b.

²⁹⁶ A harmincas évek utolsó harmadáig Magyarország legfontosabb külpolitikai szövetséges Olaszország volt. Az erősödő, befolyását a térségre mindinkább kiterjeszteni óhajtó Németország, illetve a Magyarország ellen szervezett kisantant szorításából Gömbös, majd – legalábbis kezdetben – Darányi kormányainak Kánya Kálmán irányította külpolitikája olasz és osztrák támogatással igyekezett kitörni. A három ország pillanatnyi közös érdekei vezettek 1934. március 17-én az ún. római jegyzőkönyvek aláírásához. A szorosabb kapcsolatok kialakítása céljából kötött gazdasági, kereskedelmi és politikai szövetség formailag ugyan Ausztria 1938. márciusi, Németországba való bekebelezéséig fennállt, 1936 után azonban mindinkább veszített jelentőségéből.

²⁹⁷ Lásd a 107. jegyzetet.

²⁹⁸ Hitler az 1941. március 26-áról 27-ére virradó éjjel végrehajtott belgrádi államcsíny után, március 27-én fogadta Sztójay Döme berlini magyar követet, akit arra kért, hogy személyesen adja át Horthy-nak szóbeli üzenetét. Eszerint – amennyiben Jugoszláviával szemben összezsapásra kerülne sor, és ebben Magyarország fegyveresen támogatná a Német Birodalmat – nem állítanak akadályokat a magyar revíziós célok elé. Sztójay a rendelkezésére bocsátott különrepülőgépen azonnal hazautazott, és tájékoztatta a külügyminisztert és a miniszterelnököt, majd a kormányzót is. Bár Horthy lelkesen fogadta a hírt, Teleki és Bárdossy igyekeztek őt figyelmeztetni Hitler ajánlatának veszélyeire. Emiatt Horthy többféleképpen értelmezhető válaszelele csak a magyar és a német vezérkarok kapcsolatfelvételéhez járult hozzá, amit azonban a németek az együttműködési készség jeleként értelmeztek. Az 1941. március 28-i minisztertanácsán Bárdossy ismértette a jugoszláv eseményeket, s azt is, hogy Horthy Hitlernek írott levelében „egy esetleges katonai akció tekintetében rámutatott arra, hogy katonai feladat lesz annak mértékét és taktikáját megbeszélni” (27. napirendi pont). Április 1-jén, a Legfelső Honvédelmi Tanács ülésén – Hóman *Naplója* szerint – Teleki, többek hozzászólása után, „az elhangzottakra is reflektálva bámulatosan világos okfejtéssel jellemezte a helyzetet és írta körül a teendőket [...], minek alapján határozatba ment, hogy a beavatkozást a horvátországi német előrehaladástól s ezáltal a jugoszláv állam szétbomlásától tesszük függővé, határozott időpont megjelölése nélkül, fenntartva teljes és azonnali akciószabadságunkat szerb támadás vagy provokálás esetére, amiben bent foglaltatik az elszakított részen élő magyarok üldözésének eshetősége is.” (Hóman minden bizonnyal ezt nevezi „Teleki-féle formulának”). Teleki javaslata alapján a kormányzó megbízta a vezérkar főnökét és a honvédelmi minisztert a szükséges német–magyar tárgyalások lebonyolításával, illetve az előkészületek (négy vagy öt hadtest mozgósítása) megtételével, „a végső rendelkezést önmagának tartva fenn”. (ÁBTL, 4.1. A-742., 48). Végül – már Teleki április 3-i öngyilkosságát és Horvátország függetlenségének március 10-i bejelentését követően – a Teleki meghatározta feltételek teljesülése adott lehetőséget a délvideki magyar bevonulás március 11-i megkezdésére. Hóman czekekkel a napokkal és Teleki öngyilkosságának előzményeivel hosszan foglalkozott *Naplójában* (ÁBTL, 4.1. A-742., 42–67; 1941. március 28-a és április 5-e közötti bejegyzések).

Népbírói kérdésre vádlott előadja: A numerus clausus törvényt nem én hoztam. Ezzel kapcsolatban mindig az volt a célom, hogy legalább a százalékos arányszám szerinti felvételt biztosítsam, mert volt idő, amikor az egyetemeken egyáltalán nem akartak zsidókat felvenni.²⁹⁹

Mint történettudós úgy láttam a helyzetet, hogy Magyarország a törökökkel és a németekkel állott ellenséges viszonyban. És hogy a török hódítás és a törököknek Magyarország ellen vezetett hadjáratok, amelyek során a népet elhurcolták, okoztak rengeteg pusztulást az országnak. Azután a felszabadító hadjárat is rengeteg embert pusztított el. Így a németek sem voltak senki előtt sem szimpatikusak.

Én nem törekedtem arra, hogy a németekkel szorosabbra vegyük a kapcsolatunkat. A német, olasz, lengyel és egyéb kapcsolatok megvoltak az én miniszterségem előtt is. Mint miniszter arra törekedtem kinevezésemkor, hogy az országot a német szellemi rabszolgaságtól függetleníti a Németországgal nem is barátságtalan, de ellenséges viszonyban álló Olaszországgal, továbbá Ausztriával és Lengyelországgal keressek kapcsolatot. Egymásután kötöttem meg ezekkel az országokkal a kulturális egyezményeket, és csak 1936 júliusában, amikor már nem lehetett elkerülni, kötöttem meg a kulturális egyezményt Németországgal. Ugyancsak megkötöttem egy kultúregyezményt Bulgáriával és előkészítettem Jugoszláviával. Ez utóbbi sajnos az események következtében dugába dőlt.³⁰⁰ Ugyancsak kerestem kapcsolatot Anglia és Amerika felé, de ezek puhatolózásomra azt a választ adták, hogy nem kötnek ilyen egyezményt más államokkal, de hajlandók támogatni törekvéseinket. Akkor létesítettem Amerikában egy könyvtárt, a Teleki- [helyesen: Feleky-] könyvtár megvásárlásával,³⁰¹ akkor létesítettem

²⁹⁹ A numerus clausus (zárt szám) a felsőoktatási intézményekbe fölvehető hallgatók számának korlátozását jelenti. 1920-ban Magyarországnak több szempontból is szüksége volt a numerus claususra. A gazdasági összeomlás, a háború után az egyetemekre és a főiskolákra tóduló fiatalok tömege, a Kolozsvárról és Pozsonyból Budapestre menekült tudományegyetemek – és más Magyarországra költözött intézmények –, az elszakított országrészekből az értelmiség jó részének Magyarországra menekülése sürgették a numerus clausus törvény meghozatalát. Ennek első, parlament elé terjesztett javaslatában még szó sem volt a zsidóság arányának visszaszorításáról, ám az utca – elsősorban a radikális, antiszemita egyetemi ifjúsági egyesületek – és számos parlamenti képviselő nyomásának engedve, a hosszú huzavona után, 1920 szeptemberében elfogadott törvény (1920:XXV. tc., módosítva: 1928:XIV. tc.) mégis elsősorban a zsidók egyetemi felvételének lehetőségét korlátozta. Még akkor is, ha a zsidó vagy az izraelita kifejezés nem is szerepelt benne, s a törvény csak a tudományegyetemekre, a műegyetemre a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra, illetve a jogakadémiákra vonatkozott. Az 1910-es évek elején a zsidók aránya még 25%, 1920-tól kezdődően már csak 10% körüli volt a teljes egyetemi és főiskolai hallgatószám (a numerus clausus országos arányszámuk 6%-ának betartását írta volna elő). A törvény 1928-as módosítása következtében ugyan némileg növekedett a számuk (1928/29: 8,8%; 1932/33: 12,5%), 1932/33-tól azonban folyamatosan csökkent (1934/35: 9,7%; 1936/37: 7,4%; 1937/38: 6,2%; 1938/39: 3,9%; 1940/41: 3,1%; 1942/43: 2,7%). Hómannak a numerus clausus megszületéséhez tényleg semmi köze sem volt, a zsidóság 1930-as évekbeli arányának fokozatos csökkentéséhez viszont annál inkább.

³⁰⁰ Lásd a 46., az 59., a 63–64. és a 107. jegyzeteket. (A magyar–német egyezmény aláírására 1936 májusában – és nem júliusában – került sor.)

³⁰¹ A New York-i Hungarian Reference Libraryt 1938-ban nyitották meg. Alapját egy 5000 kötetes angol nyelvű, de magyar vonatkozású szakkönyvtár jelentette. Ehhez társult egy kb. tízezer rétekből álló – angol nyelvű folyóiratokban Magyarországról megjelent írásokat tartalmazó – cikkgyűjtemény.

lektorátust az amerikai és angol egyetemeken.³⁰² Létesítettem angol–magyar tudóscserét,³⁰³ hasonlóképpen Szovjet-Oroszországba is kiküldtem három tudóst, és pedig Fettich Nándort, László Gyulát és Magyar Zoltánt.³⁰⁴

A zsidókérdés keletkezésének az oka Szekfü Gyulának a Harmadik Nemzedék című könyvében meg van magyarázva részletesen.³⁰⁵ Nem a zsidókat lehet a zsidókérdés okozóiként tekinteni, és nem a magyar politikai életnek bizonyos tényezőit. De voltak egyesek, akik túlzó hangokat hangoztattak és kiélezték a helyzetet. Az kétségtelen, hogy 1936-tól kezdve ebben a kérdésben egy rettenetesen erőteljes propaganda indult meg.

A Szálasival való második találkozásom a Teleki Intézet ügyével kapcsolatos. A Teleki Intézet nagyon fontos feladattal volt megbízva és pedig a béke-előkészítés munkálatainak tudományos részével. Amikor Szálas a hatalmat átvette, már az egész anyag kezünkben volt. Igen kellemetlen lett volna, és Magyarországra végzetes kár, ha abban a nyilasok betekintést nyernek vagy megkapják az anyagot.

Én a Teleki Intézetnek a kormányzó által kinevezett elnöke voltam. Ebből a pozícióból eneim bármikor elmozdíthattak volna. A nyilas hatalomvétel után nehezen bár, de elhatároztam, hogy felmegyek Szálasihoz és megkérdezem tőle, hogy maradhatok-e az intézet élén. Szálas fogadott, és én ekkor megkérdeztem tőle, hogy van-e valami terve a Teleki Intézettel. Láttam róla, hogy fogalma sem volt felőle, hogy miféle intézet ez. Azt mondta kérdésémre, hogy egyelőre maradjak az intézet élén, mint elnök. Ez volt Szálasival a második találkozásom, a harmadik pedig akkor volt, amikor Sopronban felszólított bennünket, hogy lépjünk be a nyilaskeresztes pártba, amit mi határozottan megtagadtunk.³⁰⁶

Kassa bombázásával kapcsolatban előadom, hogy a minisztertanácson az egyes miniszterek kérdést intéztek a megjelent vezérkari tisztekhez, akik kijelentették: ők határozottan megállapították, hogy a támadók orosz gépek voltak.

Ugyanakkor a miniszterelnök, aki egyszersmind külügyminiszter is volt, bejelentette: Molotov megkérdezte Kristóffy követet, hogy Magyarország semleges

A bibliotéka legnagyobb részét Feleky Károly (1868–1930) karmester, színikazgató és hungarikagyűjtő könyvtára jelentette, amelyet a Magyar Nemzeti Múzeum vásárolt meg az özvegyétől. A könyvtárat a II. világháborúban az USA kormánya lefoglalta, egy része a Library of Congressbe, egy másik pedig New Brunswickbe, a Rutgers State University Magyar Intézetébe került.

³⁰² New Yorkban a Columbia Egyetemen 1939-től, Londonban a School of Slavonic and East European Studieson 1937-től működött magyar lektorátus.

³⁰³ Magyar állami ösztöndíjjal az 1927:XIII. tc. alapján az Egyesült Királyságba, illetve az USA-ba is utazhattak tehetséges magyar fiatalok, mint például Kosáry Domokos 1938/39-ben és 1941-ben.

³⁰⁴ Fettich Nándor (1900–1971) 1935-ben Moszkvában és Kijevben járt tanulmányúton, majd 1941 végén és 1942 elején László Gyulával (1910–1998) együtt vett részt a kijevi múzeum anyagának mentésében, szakszerű csomagolásában. Magyar Zoltán (1888–1945) 1935 őszén töltött két hónapot a Szovjetunióban. Ottani megfigyeléséről érdekes dokumentumkötet is megjelent: *Egy konzervatív úr a baloldali zarándokok között. Magyar Zoltán szovjetunióbeli útja*, gyűjtötte, vál., ford., bev. és jegyz. BABUS Antal, Argumentum, Budapest, 2014.

³⁰⁵ Lásd a 157. és a 289. jegyzeteket.

³⁰⁶ Lásd a 25. jegyzetet.

marad-e a német–orosz háborúban vagy nem. Azonban ugyanakkor közölte Bárdossy azt is, hogy ez az orosz lépés már tárgytalan, mert közben megtörtént az orosz támadás.³⁰⁷

Veesenmayer nekem a német megszállás után azt az ajánlatot tette, hogy vegyek részt a kormányban. Ezt én leghatározottabban visszautasítottam. És szóban is megmondtam neki egy részét annak, amit később írásba foglaltam. Közben jött volna egy látogatás, de ez elmaradt, és ekkor levélben írtam meg neki az álláspontomat. Azt tudtam, hogy tiltakozásomat nem fogják figyelembe venni. De mégis szükségesnek tartottam leszzegezni a német hatalom itteni képviselője előtt, hogy a magyar társadalomnak nemcsak az úgynevezett baloldali elemei, hanem az úgynevezett jobboldali elemei – és azok között magam is, aki tudományos vonalon; mint a németekkel barátságos ember voltam ismeretes – kifejezzék a felett való felháborodását és elégedetlenségét.³⁰⁸

Én a németeket tudományos vonalon ismertem meg. Nekem voltak barátaim a német tudósok között éppen úgy, mint az angol, francia és olasz tudósok között. Ezeket és Németország történeti múltját ismerve talán több bizalmat helyeztem beléjük, mint kellett volna. 1940. augusztus 30-a óta ez a bizalom megrendült.³⁰⁹ Attól fogva bizalmatlanság folyton fokozódott. Ennek csúcspontja volt a Veese-mayerhez intézett levelem.

Ezzel a kérdéssel kapcsolatban beismerem, hogy volt egy nagy hibám. Nem hittem volna azt, amit a németek később lezüllő állapotukban cselekedtek és tettek.

Én Hitlerrel semmilyen összekötetésben nem állottam, arról nincs tudomásom, hogy a minisztertanácsokon lefolyt tanácskozásokról részletek jutottak volna el hozzám.

A népgyész kérdésére vádolt előadja:

A Függetlenség 1944. április hó 5-i számában megjelent nyilatkozattal kapcsolatban előadom, hogy teljesen kizárt az, hogy én ekkor egy ilyen nyilatkozatot aláírtam volna. Ez talán egy korábbi nyilatkozat lehet, amely áprilisban jelenhetett meg. Magára a nyilatkozatra nem emlékszem. Valószínűleg egy pártvezetőségi összejövetelen lehetett erről szó, 1944 februárjában vagy 1943 decemberében.³¹⁰

Én a Szovjetunió ellen soha nem uszítottam, ellenben volt egy történelmi meggyőződése, amelyet itt már kifejtettem, és amely szerint a magyarság Nyugat és Kelet között állván, választani kell a nyugati és a keleti hatalom között. Én ebben

³⁰⁷ Az 1941. június 26-i minisztertanácsi ülésről, annak előzményeiről és következményeiről bővebben lásd a Hóman-per újratárgyalása *Szakértői véleménye* ügyészégi kérdésekre adott válaszainak 2–13. pontját, illetve a védő kérdéseire adott válaszokat: 547–582.

³⁰⁸ Lásd a 24. jegyzetet.

³⁰⁹ Hóman itt nyilván a népcsoport-egyezmény megkötésére céloz, lásd a 65. és a 133. jegyzeteket. Hóman németekbe vetett bizalma – bár 1940 után valóban sokszor kifogásolta a magatartásukat – igazán csak a megszállás következtében rendült meg, de alighanem még ekkor is elképzelhetőnek tartotta, hogy Magyarország a jövőben is német érdekszférá marad.

³¹⁰ Lásd a per újratárgyalása *Szakértői véleménye*nek a bíróság kérdésére adott válasza 9. pontját: 603–607.

a választásban a régi magyar tradícióknak megfelelően a magyarság helyét nyugaton láttam.

Az orosz háború kitörése előtt sehol nem beszéltem arról, hogy az oroszokkal hadba kellene menni. Én a békét szolgáltam, és mindvégig abban a hitben és reményben voltam, hogy Magyarországnak nem kell ebbe a háborúba belesodródnia.

Az antikomintern paktumhoz való csatlakozást³¹¹ nem fogadtam lelkesedéssel, mert azt nem helyeseltem. Lehet, hogy egy beszédemben utólag megemlékeztem róla, de valószínűleg a már megtörtént tényekről beszéltem. Lehetséges, hogy kiemeltam azt, hogy csatlakoztunk, de azt, hogy csatlakozzunk, nem mondtam.

A szükséges mértéken felül soha németbarát kultúrpolitikát nem folytattam. Hitler-imádó nem voltam. Amikor Németországból hazatérve a Budapesti Hírlapban Hitlerről nyilatkoztam, ebben a nyilatkozatomban csak egy bizonyos tényeket konstatáltam [!], pl. a szemében rejlő szuggesztív erőt, azt, hogy mozgulataiban egyszerű, konstatáltam róla azt, hogy célkitűzéseiben következetes stb.³¹² Ezzel érte el azt, amit elért, bűnösen érte el, bűn volt a világ ellen, a népe ellen az, amit tett, de hogy ebben nagy volt, az nem kérdés. Napóleon kérdésében is vannak viták, hogy nagy ember volt-e vagy gazember. Egy gazember is lehet nagy. Én így láttam Hitlert, ez egy impresszióm volt.

Ehhez hozzá kell még tenni azt, hogy ez egy olyan nyilatkozat volt, amelyet egy külföldön látogatást tett miniszter adott a vendéglátóról. Más lapokban más alkalmakkor ugyanilyen nyilatkozatokat tettem Miklásról,³¹³ Dollfussról³¹⁴ Rydz-Smygliről³¹⁵ vagy a jugoszláv régensről,³¹⁶ mert ez az udvariassági formulákhoz hozzátartozott.

Én a „Magyar Középkor” című művem³¹⁷ nem prezentáltam a Führernek. Lehetséges, hogy a könyvet megküldték neki, és ő ezért köszönte azt meg nekem,

³¹¹ Lásd a 90. jegyzetet.

³¹² Lásd a 66. jegyzetet. Hóman ekkor Hitlerről szerzett személyes benyomásait a következőképpen összegezte: benné: „a fentebb jelzett szempontoknak megfelelően a célkitűzésbe vetett rendkívüli hitet, a hivatás tudatát, puritán erkölcsi felfogást és az egyszerűségig menő közvetlenséget, tekintetében és beszédében megnyilvánuló szuggesztív erőt és az alkotásokban és rendszerezésben jelentkező akaratot találtam a legjellegzetesebbnek. Hitler személyében napjainknak kétségtelenül egyik legnagyobb egyéniségével álltam szemben, akit alkotásaival együtt igyekeztem a historikus szemével meglátni.” (O. J.: *Hóman Bálint Hitlerről és rendszeréről. A magyar kultuszminiszter tapasztalatai a Harmadik Birodalomban*, Függetlenség 1936. június 7., 8.) A magyar sajtó más orgánumai is szinte szó szerint ugyanezt közölték. Ekkoriban Hitlerről számos nyugat-európai politikus is hasonlóan nyilatkozott.

³¹³ Lásd a 71–72. jegyzeteket.

³¹⁴ Lásd a 70. jegyzetet.

³¹⁵ Edward Rydz-Smygli (1886–1943?) lengyel marsall. 1939-ben, a német támadás idején a hadsereg főparancsnoka. A szovjet támadás napján, szeptember 17-én Romániába menekült, ahol internálták. 1941-ben megszökött Romániából, és Lengyelországban – álnéven – a földalatti mozgalom tagja lett. Valószínűleg a németek végezték ki.

³¹⁶ Pál régensherceg (Pavle Karadordević, 1893–1976), 1934–1941 között Jugoszlávia régenshercege. 1941-ben ő írta alá a háromhatalmi egyezményt, melynek következtében katonai puccs során fosztották meg régensi tisztétől. A háború idején az angolok tartották házi őrizetben. Párizsi száműzetésben halt meg.

³¹⁷ Minden bizonnyal a Szekfüvel közösen írt *Magyar történet* német fordításáról van szó: *Geschichte des ungarischen Mittelalters*, I–II., de Gruyter, Berlin, 1940–1943.

mert az én művem volt. Ezek udvariassági formák. Nekem ilyen levelem van 150-200. Vannak leveleim bíbornokoktól, a pápától, sőt a szovjet követtől is, aki szintén megköszönte egy könyvemet, amelyet megküldtek neki.

Az 1936-ban megkötött német–magyar kultúregyezmény a nácizmus kultúr-expanzióját, illetve politikai expanszióját Magyarország felé nem segítette elő, sőt azt meggátolni igyekezett. Tudniillik ezek az összekötések a németekkel megvoltak már Klebelsberg óta, és ami engedményként szerepel a németek számára az egyezményben, egy új tanszék, annak ellenében 9 lektort küldtünk ki Németországba.³¹⁸ Felmerült a szüksége ugyanis annak, hogy a magyar ügyet Németországba[n] propagáljuk, mert a román, jugoszláv, és csehszlovák állam százával küldte ki a fiatalokat, akik mind propagandisták voltak. Nekünk ezt kulturális téren ellensúlyozni kellett.

Az egyezmény jóformán szóról szóra megegyezik azzal, amit előzőleg másfél évvel Olaszországgal, Ausztriával és Lengyelországgal kötöttem.

Ezzel a kultúregyezménnyel, amely pontokba volt foglalva és törvénybe volt iktatva, leszögeztem azokat a térrésumokat, ahol a németekkel kapcsolatban állunk, és elébe tudtam vágni számtalan olyan német óhajnak, amely velünk szemben megnyilvánult, és amely nem az egyezményben gyökerezett. Gondolok főleg a németeknek az iskolakérdésben előterjesztett óhajaira, a nagy és tömeges német diák-bevándoroltatásokra. Százával, ezrével jártak akkor ezek a fiatal német diákok Magyarországon. Ezeket korlátok közé kellett szorítani. Bejövételüknek bizonyos határt kellett szabni. Ezért kellett a viszonyosság alapjára helyezkedni. Mi sohasem tudtunk és nem is akartunk annyi diákot kiküldeni, mint a németek. Ezzel kevesbítettük ezek számát, és minden egyéb Wandervogelt³¹⁹ a külügyminiszter más úton elintézt: kivitték őket az országból.³²⁰

³¹⁸ Klebelsberg minisztersége idején a nem túl harmonikus politikai kapcsolatok ellenére is kiváló volt a két ország kulturális együttműködése. Az 1937.V. törvényként becikkelyezett, „szellemi együttműködésről” szóló egyezmény I. cikke kimondta, hogy a magyar kormány továbbra is „fenntartja a budapesti, szegedi, debreceni és pécsi tudományegyetemek összesen négy német filológiai tanszéke mellett a budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetemen a német irodalmi tanszéket. A német birodalmi kormány továbbra is fenntartja a berlini Friedrich-Wilhelm Egyetemen meglévő, magyar tudós által betöltött és a jövőben is ilyenekkel betöltendő porosz tanszéket a magyar irodalom és nyelv részére, valamint az azzal kapcsolatban lévő Magyar Intézetet és lektorátust. A magyar királyi kormány a budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetemen létesítendő német kultúrtörténeti tanszéket szerződés alapján birodalmi német tudóssal fogja betölteni. Ennek a tanszéknek különleges hivatása a német szellemi élet ismertetése.” Az utóbbi tanszék létrehozására 1938-ban került sor, annak vezetője a világhírű szociológus, történetfilozófus, Johannes Freyer (1887–1969) lett. A magyar kormány anyagi támogatásával a 1937 után több magyar lektorátus is alakult a Német Birodalomban. Közülük Hóman miniszterségének utolsó esztendejében hét (Berlin, Bécs – a tudományegyetemen és a műegyetemen is –, Boroszló, Lipcse, München, Stuttgart) működött, ezekhez társult még 1944-ig Heidelberg és Tübingen.

³¹⁹ A Wandervogel (vándormadár) mozgalom 1896-ban induló, önálló ifjúsági kultúra megteremtését célzó, modern német kezdeményezés volt a 20. század első negyedében. Hóman a kifejezést itt a szó szoros értelmében használja, azokra a német középiskolásokra és egyetemistákra, akik a „német néptalaj” megismerésére, kutatására érkeztek Magyarországra.

³²⁰ A törvény ez irányú pozitívumaira a magyar–német szellemi együttműködésről kötött szerződés vitáinak felsőházi bizottsági ülésén, 1937. január 20-án mondott beszédében is fölhívta a figyelmet: „Az

Ismétlem: kultúrpolitikai vonalon az olasz, osztrák és lengyel vonalat ápoltam. Az, hogy a berlini egyetemen 1936-ban honoris causa [tisztelretbeli] doktorrá avattak, ez nem jelenti azt, hogy különös érdemeim lettek volna a németeknél, vagy hogy engemet a németek különösképpen bizalmi emberüknek tartottak volna. Ezzel kapcsolatban előadom, hogy nemcsak a berlini egyetemnek, hanem a varsói, tartui, szófiai, milánói és római egyetemeknek is díszdoktora vagyok.³²¹

A kultuszminiszteri tárcának Veessenmayer részéről történt felajánlásával kapcsolatban a következőket adom elő:

1944. március 19-én Veessenmayer követ meghívott magához egy csomó magyar politikust. Részből a Magyar Megújulás Pártja,³²² részből a Pálffy-féle Nemzeti Szocialista Párt,³²³ részből a Magyar Élet Pártjának³²⁴ tagjai közül. Az értekezlet kb. 30-an lehettek. Én nem voltam meghíva, tehát sem Veessenmayernek, sem a németeknek különös bizalma nem volt velem szemben. Este eljött hozzám Jurcsék Béla,³²⁵ és közölte velem, hogy Veessenmayer meg akar hívni. Én azonban nem voltam hajlandó elmenni.

Másnap reggel Veessenmayer egyik tisztviselője telefonon felhívott, hogy menjek el a követhet. Én azt válaszoltam neki, hogy nem vagyok hajlandó elmenni, de ha ő eljön, fogadni fogom, és talán visszaadom a látogatását. Erre Köhler tanácsos³²⁶ jött el hozzám egy névjeggyel Veessenmayertől, és arra kért, hogy mivel

a körülmény, hogy ebben a kultúregyezményben leszögeztük az eddigi álláspontot és bizonyos új lépéseket teszünk, annyiban teremt kedvezőbb helyzetet, mert módot nyújt a kormánynak és a kultuszminiszternek az ellenőrzésre, ami eddig teljesen hiányzott. A 11. cikk jogot ad a cserediák-akciónál bárkinek visszahívására, s így lehetővé teszi, hogy az esetleges magyarellenes propagandát megszüntessük. Amint a német kormány nem tűri el, hogy antihitlerista agitátorok menjenek ki, mi is eltávolíthatjuk a nekünk alkalmatlan egyéneket. Bizalmasan közli, hogy még egy megállapodás történt, hogy a cserediákok bejelentésre lesznek kötelezve, mielőtt kutatásaikat megkezdnék, nálunk egy, a fennhatósága alatt létesített intézménynél kell jelentkezniük és így lehetővé válik kellő ellenőrzésük.” (OSZKK, Fol. Hung. 3084.).

³²¹ Hóman 1935. február 23-án lett a bolognai, 1935. november 5-én a varsói, 1936. május 28-án a berlini, ugyancsak 1936-ban a tartui és 1941. február 21-én a szófiai tudományegyetem díszdoktora. Emellett a heidelbergi, a milánói egyetemek díszdoktora, a budapesti, a kolozsvári, a pécsi tudományegyetemek, illetve a budapesti József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem tiszteletbeli doktora.

³²² 1940. október 14-én, a kormánypártból kilépett Imrédy Béla vezetésével alapított szélsőjobboldali ellenzéki párt – 1941. szeptember 23-ától 1944. május 22-éig a Magyar Megújulás Nemzetiszocialista Pártszövetség önállóságát megtartó tagpártja –, amely a német megszállás idején részt vett a kormánykoalícióban, abba négy, majd a Szálasi-kormányba egy minisztert delegált. 1944. november 16-án beolvadt a Szálasi vezette Nyilaskeresztes Párt – Hungarista Mozgalomba.

³²³ Helyesen: Magyar Nemzeti Szocialista Párt. Őt párt működött ilyen néven, Hóman itt a Szálasi-féle Nyilaskeresztes Pártból 1941 szeptemberében kilépett Pálffy Fidél és Bakó László vezetésével (Pálffy lett az elnök), 1941. szeptember 14-én alakult, szélsőjobboldali ellenzéki pártra gondol, amely 11 nappal később – különállása megőrzésével – az Imrédy irányította Magyar Megújulás Pártjával létrehozta a 1944. május 22-én fölbomlott Magyar Megújulás Nemzetiszocialista Pártszövetséget. Az MNSZP a német megszállás után koalíciós kormánypártként működött, a Szálasi-kormányba egy minisztert delegált, majd 1944. november 16-án beolvadt a Szálasi vezette Nyilaskeresztes Párt – Hungarista Mozgalomba.

³²⁴ Lásd a 20. jegyzetet.

³²⁵ Lásd a 119. jegyzetet. (Kihallgatási jegyzőkönyvében Hóman még úgy emlékezett, hogy másnap jelent meg nála Jurcsék; lásd e kötetben: 249.)

³²⁶ Lásd a 34. jegyzetet.

Veesenmayer nagyon el van foglálva, adjam vissza személyesen ezt a látogatást, mert fontos dolgot akar velem közölni. Felmentem hozzá, és ő ott akkor előadta, hogy nagyon nagy súlyt helyez rá, hogy én ebben a kormányalakításban részt vegyek. Valószínűleg az előző értekezleten megjelent politikusok közül tehették azt a javaslatot, hogy jó volna Hómant tízéves miniszteri tekintélyével ennek az alakulatnak megnyerni. Én Veesenmayer ajánlatát kereken visszautasítottam, és ezután a kormányzónak is bejelentettem elhatározásomat. Kijelentette, hogy jó lenne, ha részt vennék ebben a kormányban, én azonban akkor is visszautasítottam, és ezután a kormányzónak is bejelentettem elhatározásomat. Ő kijelentette, hogy jó lenne, ha részt vennék ebben a kormányban, én azonban ekkor is visszautasítottam a miniszteri tárca elfogadását.

Rust miniszterrel életemben háromszor találkoztam. 1934 novemberében többszöri ajánlkozás után külügyi úton jelentkezett Rust, hogy még akar engem látogatni, mint idősebb kollégáját, és a régi magyar kapcsolatok kérdéséről akar beszélni velem, s meg akarja ismerni Magyarországot. Rust 1934 novemberében eljött, itt volt kb. 5-6 napig, és úgy volt, hogy fél év múlva ezt a látogatást visszaadom. A látogatást azonban halogattam, amiatt a Teleki Pál-féle levél miatt, amelyben Teleki felhívta a figyelmemet a Bund für das Auslandsdeutschtum³²⁷ egyik ülésére, ahol azt a problémát vetették fel, hogy egyáltalán létezik-e magyar nemzet. Azok után, amikről Teleki Pál értesített, nem voltam hajlandó Berlinbe elmenni, míg ez az ügy bizonyos fokú tisztázást nem nyer és ezért elégtételt nem kapunk. Másodszor találkoztam Rusttal 1936 júniusában, amikor másfél év után már nem lehetett tovább halasztani a látogatást. Ekkor történt a kultúregyezmény aláírása. 1940 decemberében Teleki kérésére harmadszor is kimentem Németországba, hogy bizonyos dolgokat megmondjak a németeknek. Ebben a beszédemben foglaltam össze azt, amit mi a németek viselkedéséből kifogásoltunk, és ami nekünk nem tetszett.³²⁸

Amint már kifejtettem, a fajvédelem alatt kb. azt értettem, amit ma kisebbségvédelmen értenek. Szóval a nemzeti, a népi és faji kifejezések kb. egy fogalmat jelentenek nálam.³²⁹ Ezt a szót különben talán életemben kétszer használtam, 500 beszédet tudnék hozni, ahol ez a kifejezés nem szerepel.

³²⁷ Hóman valószínűleg a Verein für das Deutschtum im Ausland (Külföldi Németiség Egyesülete) nevű szervezetre gondolt, melynek jogelődje az 1881-től 1908-ig működő Allgemeiner Deutscher Schulverein zur Erhaltung des Deutschtums im Ausland (Általános Német Iskolaegyesület a Külföldi Németiség Megőrzéséért) volt. Az egyesület célja a külföldi németek Német Birodalomhoz fűződő kapcsolatainak ápolása volt, különösen iskolaügyük támogatása révén. 1938-ban elveszítették önállóságukat, és Volksbund für das Deutschtum im Ausland (Külföldi Németek Népi Szövetsége) néven váltak a nemzetiszocialista „népiségpolitikát” kiszolgáló szervezetté. 1955-ben újjáalakították, napjainkban is létezik.

³²⁸ Rust, illetve Hóman látogatásairól lásd a 60–61., 63–66. és a 293. jegyzeteket. Rust 1934-es látogatására októberben és nem novemberben, Hóman 1936-os útjára nem júniusban, hanem májusban került sor.

³²⁹ Az egész korszakra jellemző volt, hogy a *faj* kifejezést – baloldali és kommunista gondolkodók is – nem a mai értelmében, hanem a nemzet vagy a nép szinonimájaként használták.

Hóman Bálint hivatalos berlini látogatásán, Bernhard Rust, német birodalmi tudomány-, nevelés- és népművelésügyi miniszter társaságában, 1936. május 27.

Arra a körözüvényre vonatkozólag, amely a kultusztárca hatáskörébe tartozó zsidó tanerők összeírását rendelte el, közelebbit előadni nem tudok, mert ezt az ügyet az elnöki osztály intézte. Erre vonatkozólag egy generális intézkedés volt, ilyen körözüvény, illetőleg összeírás minden minisztériumban megtörtént.³³⁰

³³⁰ Ilyen összeírás bizonyára történt, hiszen a második zsidótörvény (1939:IV. tc.) 5. §-a előírta, hogy: „Tisztviselőként vagy egyéb alkalmazottként zsidó nem léphet az állam, törvényhatóság, község, ügy-szintén bármely más köztestület, közintézet vagy közüzem szolgálatába: [...] A közép-, a középfokú és a szakiskolákban oktatást végző zsidó tanárokat, a népiskolákban oktatást végző zsidó tanítókat, továbbá a zsidó községi jegyzőket (körjegyzőket) az 1943. évi január hó 1. napjáig, a zsidó kir. ítélőbírákat és a kir. ügyészségek zsidó tagjait az 1940. évi január hó 1. napjával nyugdíjazni kell, illetőleg az erre irányadó szabályok szerint a szolgálatból végkielégítéssel el kell bocsátani. Nem terjed ki ez a rendelkezés arra, aki az előbb meghatározott időpont eltelte előtt a közszolgálat más ágában nyer alkalmazást. [...] Az izraelita hitfelekezeti vallástanárookra (vallástanítókra) és az izraelita hitfelekezet szervezeteinek,

Arra nem emlékszem, hogy a fővárosnál 1940 januárjában menesztették volna az összes zsidó tanulókat és tanárokat.³³¹

Az állami iskolákból a zsidó tanárokat, 3, 4 vagy 5 évre osztottuk be – már nem emlékszem pontosan –, ahogy a törvényben volt, és úgy bocsátottuk el őket.³³²

A népbíróság ezután halk tanácskozásban meghozta és tanácsvezető bíró kihirdette a következő

végzést:

A népbíróság a mai tárgyalást félbeszakítja és annak folytatására 1946. évi március hó 19. napjának dé. 9. óráját tűzi ki.

Tudomásul szolgált.

Tanácsvezető bíró a tárgyalást berekeszti azzal, hogy a felmerült és kiutaltványozott 4 050 000 P[engő]. népbíróiapidíjköltség a költségjegyzék 1. tétele alatt feljegyzést nyert.

Kmft.

dr. Gálfalvi István³³³
tanácsvezető bíró

dr. Sinka Endre³³⁴
jegyzőkönyvvezető

intézményeinek és intézeteinek alkalmazottaira a jelen § rendelkezései nem terjednek ki.” A törvény végrehajtási rendelkezése (1939. évi 7.720 M. E. sz. rendelet) felhívta a zsidónak tekintendő tanárokat és tanítókat „ezt a körülményt [mármint azt, hogy zsidónak minősülnek] fegyelmi és büntetőjogi felelősség terhével jelentsék be”; a bejelentés határidejét a vallás- és közoktatásügyi miniszter szabta meg. (Nem sikerült kiderítenem, miként szabták meg a határidőt.)

³³¹ Lásd a 11. jegyzetet.

³³² Lásd a 330. jegyzetet.

³³³ Lásd a 196. jegyzetet.

³³⁴ Nem találtam róla életrajzi adatokat.

[JEGYZŐKÖNYV A HÓMAN BÁLINT VÁDLOTT ELLEN INDÍTOTT BÜNNÜGYBEN A BUDAPESTI NÉPBÍRÓSÁGNÁL TARTOTT NYILVÁNOS TÁRGYALÁSRÓL, 1946. MÁRCIUS 19.]

A budapesti népbíróságtól. Nb. V. 864/1946/2.

Jegyzőkönyv
Készült az 1945. évi VII. tc. által törvényerőre emelt Nbr. 11. § 2., 3., 6. pontjai, a 13. § 3 pont 1. bek[ezdés].-ben meghatározott háborús, valamint 15. § 1., 3. és 4. p[ontj].-aiban³³⁵ meghatározott népellenes bűntettek miatt dr. Hóman Bálint vádlott ellen indított bűnnügyben a budapesti népbíróságnál Budapesten 1946. évi március hó 19. napján tartott nyilvános tárgyalásról.

Jelen voltak:

dr. Gálfalvi István
tanácsvezető bíró

dr. Hóman Bálint
vádlott

Bolgár Menyhért
Független Kisgazdapárttól,

dr. Vészy Mátyás ügyvéd
hivatalból kirendelt védő

Kádár Iván
a Magyar Kommunista Párttól,

a jegyzőkönyvben megnevezett
tanúk

Miszi Károly
a Szociáldemokrata Párttól,

Szigeti Sándor
a Nemzeti Parasztpárttól,

László Géza
a Polgári Demokrata Párttól,

dr. Nagy Istvánné
a Szakszervezeti Tanácstól
kiküldött népbírák,

dr. Sinka Endre
jegyzőkönyvvezető

³³⁵ A hivatkozott jogszabályok kapcsán lásd a 192–195. jegyzeteket.

dr. Szekeres Károly³³⁶
népügyész

dr. Katona Jenő³³⁷
politikai ügyész

Tanácsvezető bíró a tárgyalást a Bp. 301. § szerint az ügy rövid megjelölésével megnyitja, és a hallgatóságot a csend és rend megtartására figyelmezteti.

A tárgyalás megnyitása után a mai napra megidézett és megjelent tanúknak a Bp. 301. § szerinti távollétükben a népügyész a törvényerőre emelt Nbr. 15. § 3. p[aragrafus]a³³⁸ alapján emelt vád tényállását kiegészíti azzal, hogy Hóman Bálint vádlott az 1936. évi német–magyar kultuszegyezményt megkötötte, és azóta is elősegítette a németiség kultúrexpanzióját Magyarországon.³³⁹

Ezen kívül a népügyész bizonyítás kiegészítési indítványt terjeszt elő, és indítványozza Hubay Kálmán³⁴⁰ tanúkénti kihallgatásának elrendelését arra vonatkozólag, hogy vádlottnak milyen kapcsolatai voltak a nyilasokkal. Továbbá

³³⁶ A felsorolatról lásd a 196–202. jegyzeteket.

³³⁷ Katona Jenő (1905–1978) a magyar politikai katolicizmus neves publicistája, politikus. A Korunk Szava katolikus hetilap (1931–1938) és az annak szellemiségét folytató Jelenkor felelős szerkesztője (1939–1944), emellett a Magyar Nemzet főmunkatársa (1938–1944). A német megszállás után a nemzeti ellenállás tagjaként letartóztatták. 1945-től a Független Kisgazdapárt tagja és sajtófőnöke (1945–1946), a kommunistákkal együttműködő baloldali értelmiségi szárny képviselője. A párt nemzetgyűlései (1945–1947), majd országgyűlési képviselője (1947–1949); 1949-től 1953-ig is mandátumot kapott. 1947-től az Országos Központi Hitelszövetkezet alelnöke, 1949-től 1953-ig az Elnöki Tanács, majd 1957-től 1964-ig a Hazafias Népfront Országos Tanácsának tagja.

³³⁸ A bűnvádi perrendtartás 301. §-ról lásd a 203., a népbíráskodási törvény 15. §-áról a 195. jegyzetet.

³³⁹ Hóman ezt következetesen cáfolta, s hogy némi joggal, azt bizonyítja a magyar–német szellemi együttműködésről kötött szerződés vitájának felsőházi bizottsági ülésén, 1937. január 20-án mondott beszéde is. Ebben kijelentette: „A magyar állam, mint minden állam, sokszor van abban a helyzetben, hogy olyan államokkal lép nemzetközi kapcsolatba, amelyek esetleg más világnézetet, más politikai irányzatot követnek. [...] Nálunk Olaszországgal és Ausztriával szemben mi kezdeményeztük az egyezményt, ellenben a német–magyar egyezménynél a kezdeményező a német kormány volt. [...] minden nemzeti kultúra addig jár helyes úton, míg nemzeti függetlenségét megóvjá, míg önálló kultúra marad. [...] Elítélendőnek tartana azonban minden olyan kísérletet, amely előmozdítani kívánná a magyar kultúrának és világnézetünknek függőségét a németektől vagy másoktól. [...] Rust német miniszter ittléte alkalmával az első ünnepi ebédén mondott beszédében, azután Berlinben is egyik beszédében határozottan leszögezte négy álláspontját: 1) kulturális cserét, együttműködést nemzetek között csak a teljes egyenrangúság alapján tud elképzelni, s eleve tiltakozik az ellen, hogy a kulturális együttműködés alapján a magyar nemzeti kultúra függvénye legyen a németnek; 2) hangsúlyozta, hogy a nemzeti kultúrát külön egységnek tekinti, amely fölvesz idegen javakat, ezzel gyarapítja értékállományát, de önállóságát megtartja, és egyéni marad; 3) Németországban pedig kifejezetten hangsúlyozta, ami ebben a kérdésben a legfontosabb – s emiatt kisebb német lapokban bírálatban is részesült –, hogy a magyar nemzet etnikai állásponton áll, és a fajelméleti álláspontot nem fogadhatja el, a történetileg kialakult erkölcsi nemzet mellett tört tehát lándzsát; 4) félreérthetetlenül kijelentette, hogy a kisebbségi kérdésben, ahogyan ma nevezik, nem tud arra az álláspontra helyezkedni, mint a német társadalmi szervezéssel megbízott vezetők részéről ezt a kérdést megítélik, hogy [tudni]illik. A német nemzetén kívül van egy német kultúrnemzet, amely a magyar állam németajkú polgárait is befoglalja, vérségi alapon.” (OSZKK, Fol. Hung. 3084.)

³⁴⁰ Lásd. a 41. jegyzetet.

indítványozza Tasnádi Nagy András³⁴¹ tanúkénti kihallgatásának elrendelését arra vonatkozólag, hogy vádlottnak milyen szerepe volt a Német–Magyar Társaság³⁴² létrehozásában és működésének elősegítésében.

A védő a népügyész bizonyítás kiegészítési indítványával kapcsolatban észrevételt nem tesz.

A népbírószak a bizonyítás kiegészítési indítvány tekintetében később határoz.

[HÓMAN BÁLINT VÁLASZA A NÉPÜGYÉSZSÉG VÁDIRATÁRA, A NÉPBÍRÓ, A POLITIKAI ÜGYÉSZ, A NÉPÜGYÉSZ ÉS A VÉDŐ KÉRDÉSEIRE]

Vádlott az új tényállásra vonatkozólag a Bp. 304. §-[á]nak³⁴³ alkalmazása mellett feltett kérdésekre lényegében az alábbiakban nyilatkozik:

A vádat megértettem, nem érzem magamat bűnösnek.

Amikor a kultuszminiszteri tárcát átvettem, elődöm, gróf Klebelsberg Kuno politikája szellemében igyekeztem Magyarországnak más nemzetek felé való kul-

³⁴¹ Tasnádi Nagy András (1882–1956) jogász, politikus. 1910–1925 között a MÁV ügyésze, 1925–1926-ban főügyésze. 1933-tól az Igazságügyi Minisztérium, 1935. március 5-étől 1938. február 12-éig – saját kérelmére történt felmentéséig – a kultuszminisztérium államtitkára, 1938. november 15-étől 1939. november 9-éig igazságügy-miniszter. 1935-től 1945-ig országgyűlési képviselő, 1939. november 1-je és 1945. március 29-e között a képviselőház elnöke, 1944–1945-ben a Törvényhozók Nemzeti Szövetségének elnökségi tagja. Háborús bűnösnek először halálra, majd kegyelemből életfogytiglani fegyházra ítélték. A börtönben halt meg. Hat levelé található Hóman hagyatékában (OSZKK, Fond 15/1534.).

³⁴² A Német–Magyar Társaság (Deutsch-Ungarische Gesellschaft) a Német Birodalomban, a Magyar–Német Társaság viszont Magyarországon működött. Nyilvánvaló, hogy az utóbira gondolt Szekeres Károly népügyész. A Magyar–Német Társaság 1939. május 5-én alakult Darányi Kálmán – akkor a képviselőház elnöke – elnöklésével, az első ünnepélyes ülését 1939. július 17-én tartották a Parlament delegációs termében, előkelő német vendégek jelenlétében. A létrehozásával kapcsolatos német iratokban szó sincs arról, hogy ebben Hóman bármiféle szerepet játszott, bár egy 1939. február 3-i irat szerint német részről szívesen vették volna az ő elnökségét is, hiszen Hóman korábban kultuszminiszter (ekkor még nem kapta vissza a tárcáját, arra majd február 16-án került sor), egyben a berlini egyetem díszdoktora volt (AA, R 61 292. állag). Darányi 1939. november 1-jén bekövetkezett halála után Tasnádi Nagy András lett az 1945-ig fennálló társaság elnöke – a társelnökök Teleki Tibor (1871–1942), Szily Kálmán (lásd a 111. jegyzetet) és Hekler Antal (1882–1940) voltak –, a főtítkári pozíciót Kibédi Varga Sándor (1902–1986) töltötte be. A társaság társadalmi összefogóeleket, előadásokat és számos kulturális programot szervezett, 1940–1944 között pedig Ungarn címen színvonalas és igényes – nem nemzetiszocialista szellemiségű –, havonta megjelenő németnyelvű folyóiratot adott ki, Pukánszky Béla (1895–1950) irodalomtörténész szerkesztésében.

³⁴³ „304. § Miután a tanúk és a szakértők elhagyták a tárgyalótermet, semmisség terhe alatt felolvasandó a vádhatározatnak rendelkező, illetőleg a netán később hozott határozatnak olyan része, amelynek folytán a vádpontok valamelyike esett; ha pedig vádhatározat nem volt hozva, a vádiratnak a 255. § 1. és 2. pontjában megjelölt részei. Az elnök köteles ellenőrizni, hogy ennél többet a vádhatározatból vagy a vádiratból fel ne olvassanak. Erre az elnök a tanúk és a többi vádlottak távollétében, a vádlottat és ha többen vannak, mindegyiküket kihallgatja. Az elnök megkérdi a vádlottól, hogy megértette-e a vádat, és tagadó válasz esetén azt neki megmagyarázza, azután pedig kérdést intéz hozzá az iránt, hogy bűnösségét elismeri-e vagy sem. Ha a vádlott tagad, az elnök figyelmezteti őt, hogy a váddal szemben a tényállást elbeszélheti, a bizonyítékokra észrevételeit a tárgyalás folyamán megteheti, a megelőző eljárásban a bizonyítás kiegészítése céljából tett, de mellőzött indítványait ismételheti, és új bizonyítás-felvételt indítványozhat. A vádlott kihallgatásánál a jelen fejezetben foglaltakon kívül a X. fejezet rendelkezései is megfelelően alkalmazandók. A vádlorthoz az elnökön kívül sem közvetlenül, sem az elnök közvetítésével senki sem intézhet kérdést.”

túrpolitikai kapcsolatait fenntartani és kimélyíteni. Ezt a törekvésemet szolgálták az úgynevezett kultúregyezmények is, amelyeknek sorát 1934-ben a lengyel kultúregyezménnyel kezdtük meg.³⁴⁴ 1935-ben olasz és osztrák vonalon szintén megkötöttem az egyezményeket. A német egyezmény megkötésére 1936-ban az adott okot, hogy bár Németországgal volt ugyan szabályozva bizonyos mértékig a kérdések egy része – Rust birodalmi miniszter 1934 év előtt [valójában 1934-ben] tett látogatása alkalmával –, de nem volt precízen lefektetve ebben a megállapodásban az a határ, amelyen belül a kultúrérintkezés történhetik, és ennek a megállapodásnak nem volt törvényereje. Szükség volt tehát ugyanúgy, amint az az olasz és osztrák vonalon történt, a lengyel és német egyezmények kiegészítésére. Ez a kiegészítés történt meg és egyúttal a lekorlátozása ennek a kulturális érintkezésnek oly mértékre, hogy csupán kulturális téren legyen érintkezés, és ne lehessen politikai célzattal propagandára felhasználni. Egyenesen kizártunk ebből a kultúregyezményből minden olyan pontot, amely a náciizmusnak mint politikai rendszernek az elterjesztését Magyarországon lehetővé tette volna.

Emiatt húzódott meglehetősen sokáig, talán háromnegyed évig, sőt tovább is az egyezmény szövegének megállapítása, és végül is az utolsó pillanatban kénytelen voltam Berlinben a film-szakaszra vonatkozó német követelések túlzottsága miatt az aláírást megtagadni, és csak amikor elálltak követelésüktől, akkor írtam alá a kultúregyezményt.³⁴⁵

Hasonló kultúregyezményt kötöttem később 1941-ben Bulgáriával. Szerbiával előkészítés alatt volt. Ugyancsak kultúregyezményt kötöttem Észtországgal és Finnországgal is. Hasonló egyezményt óhajtottam kötni Angliával és az Egyesült Államokkal, ahonnan tapogatózásunkra azt a választ kaptuk, hogy egyes nemzetekkel ők ilyen kultúregyezményeket nem kötnek, de hajlandók a mi kulturális kapcsolataink elmélyítésére irányuló törekvéseinket támogatni. És ezért várják az erre vonatkozó javaslatainkat. Ezen az alapon sikerült több lektorátust létesíteni, több magyar könyvnek, irodalmi és tudományos munkának angol, francia és más nyelven való megjelenését előmozdítani és New Yorkban egy magyar könyvtárat létesíteni.³⁴⁶

A német kulturális egyezmény tehát pontosan beleillik, egy láncszeme ezeknek a nyugati és délkeleti, valamint északkeleti kulturális érintkezéseinknek. A kultúregyezménynek semmilyen politikai célja nem volt a mi részünkről. Ellenben a németek részéről 1939 után tapasztaltam ilyen követeléseket, hogy szeretnék ennek a kultúregyezménynek alapján a politikai befolyásukat kiterjeszteni és az egyezményt politikai agitációkra felhasználni. Ennek a törekvésnek ellent tudunk állni egészen 1940. augusztus 30-ig. Amikor Teleki Pál és Csáky István – az erdélyi revízióra vonatkozó bécsi döntés alkalmával – kénytelenek voltak azt a bizonyos

Hóman Bálint, Imrédy Béla, Hubay Kálmán, Keresztes-Fischer Ferenc, Csáky István, Rácz Károly és Kolosváry-Borcsa Mihály egy vacsorán, 1939-ben

kulturális; német kisebbségi egyezményt aláírni. Erről az egyezményről sem nekem, sem a Teleki-kormány más tagjának előzőleg semmi tudomásunk nem volt. Reggel, a tárgyalás napján, amikor a döntés történt, hívta fel telefonon Teleki Pál Budapesten a helyettesét, Keresztes-Fischer Ferencet. Ő összehívott egy rendkívüli minisztertanácsot azzal a kérdéssel, hogy mivel Teleki bejelentése szerint ez az előfeltétele Erdély északi része visszaítélésének, hajlandó-e a kormány hozzájárulni, hogy ő ezt aláírja. Mi teljesen Teleki belátására bízva a dolgot, anélkül, hogy az egyezmény részleteit ismertük volna, ehhez hozzájárultunk, mert meg voltunk győződve, hogy Teleki Pál, aki a magyar nemzet érdekeit mind német, mind más viszonylatban mindig figyelembe vette, ez alkalommal is el fog követni mindent, hogy a legkevesebb engedményt nyújtsa a németeknek.³⁴⁷

Mi ezt a német lépést zsarolási műveletnek fogtuk fel, és így is tárgyaltunk az ügyről. Én ettől kezdve teljes bizalmatlansággal viseltetem a németekkel szemben. 1940. augusztus 30-tól 1942. július 4-ig³⁴⁸ megakadályozni igyekeztem még az olyan német követelések teljesítését is, amelyek ebben a bizonyos kisebbségi egyezményben egészen világosan le voltak fektetve. Például középokú iskolát

³⁴⁴ Lásd a 62. jegyzetet.

³⁴⁵ Lásd a 46., az 59–66., a 293. és a 339. jegyzeteket.

³⁴⁶ Lásd a 107. és a 301–303. jegyzeteket.

³⁴⁷ Lásd a 65. és a 133. jegyzeteket.

³⁴⁸ Valójában július 3-ig, lásd a 217. jegyzetet.

egy-kettőt engedélyeztem a látszat kedvéért, de azokat sem ott, ahol a német népcsoport vezetői kívánták. Kívánták nevezetesen egy német középiskola létesítését Tolna megyében, Bonyhád vidékén, és ezt én tudatosan Szekszárd városába helyeztem, ahol magyar környezetben volt az iskola, tehát agitációt nem fejthetett ki. Azután 8 vagy 9 polgári iskola helyett, úgy emlékszem, 2 vagy 3 iskolát engedélyeztem.³⁴⁹

Ami[k] a népiszkolai fokozatnál magasabb német Bund- [Volksbund-] iskolák létrejövetelét illetik, itt két tényező volt. Az egyik az, hogy új iskolák alapítását, ismétlem, minden téren szabotáltuk, és akadályozni igyekeztünk, mégpedig sikerrel. Másrészt azonban a visszacsatolt területeken működő – az előtt egyházi, főleg lutheránus – iskolák önmagukat mondták ki Bund-iskoláknak, és ezek tekintetében többször deferálni [meghátrálni] kellett a minisztériumban, bár az utolsó pillanatig azt az álláspontot védelmeztem, hogy pl. a Beszterce vidéki szász közösség egyházi iskoláit nem vagyok hajlandó a népcsoport rendelkezése alá tartozó iskoláknak elismerni.³⁵⁰

Kultúrpolitikai téren egyoldalú német beállítottságról nálam egyáltalán nem lehet beszélni, bár tudom, és akkor is tudtam, hogy ezt híresztelik rólam. Ennek a híresztelésnek az okát nem tudom. Én teljesen pártatlanul kerestem a kulturális összeköttetést mindazon európai államokkal, amelyekkel Magyarországnak régi kapcsolatai voltak és ahol Magyarország érdekében állott a kulturális kapcsolatok fenntartása. Túl minden politikai rendszerkülönbségen, én a tudomány világából jött emberként a tudósok, művészek munkásságát néztem, és ezen az úton igyekeztem a kulturális kapcsolatokat fenntartani. Nekem sem Németországgal, sem másutt politikai kapcsolataim nem voltak. Egyedül a kollégákkal érintkeztem,

³⁴⁹ Lásd a 48. jegyzetet. 1942 nyarán, Hóman lemondásakor a Volksbundnak a trianoni országban Hidason, Németbolyban és Baján (ez valóban három intézmény), a második bécsi döntéssel visszakerült területen pedig Nagykárolyban volt polgári iskolája. A magyar állam tartotta fenn a bácsalmási, a bátaszéki, a hógyszéki és – az első bécsi döntéssel visszakerült – munkácsi németnyelvű polgári iskolákat, amelyeket azonban a Volksbund alkalmatlannak tartott „a népinémet nevelési igények” kielégítésére, mivel azok nem nemzeti-socialista szellemben nevelték a fiatalokat. (TILKOVSKY, *Ez volt a Volksbund*, 208.)

³⁵⁰ A Volksbundot erősen zavarta Hóman 1942. június 8-án, a szegedi egyetemen mondott, nagy visszhangot kiváltó beszéde, melyben kijelentette: „A közigazgatásban biztosítjuk a nemzetiségek számára saját nyelvük használatát, az iskolában az anyanyelv oktatását, de mindenkor csak a szülők kívánságára, mert a család joga meghatározni, hogy melyik nemzetiséghez tartozik a gyermek. Ezzel szemben a magyar állam megköveteli a nemzetiségektől a teljes lojalitást és hűséget. A magyar állam történeti jogon követeli magának az irányítás és felügyelet jogát a művelődéspolitikai minden területén. Nem engedhetjük kétségessé tenni a magyar állam iskolai felségjogát, amit a történeti egyházakkal egyetértve gyakorol. Ha másoknak jogot adunk iskola fenntartására, ezt a magyar állami jog átruházásával tesszük.” (*Mannerheim tábornagy a szegedi egyetem díszdoktora. Hóman Bálint kultuszminiszter nagypontosságú beszéde Szegeden*, Nemzeti Újság 1942. június 9. – A Magyar Nemzet szinte azonos szöveggel tudósított az eseményről.) Június 18-án Hóman Josef Schmidt, a Volksbund iskolahivatalának vezetője és Franz Hamm népinémet országgyűlési képviselő előtt is kijelentette, hogy a Volksbund nem igényelhet külön jogokat, és miniszterként nem járult hozzá, hogy német oktatási intézményeket létesítsenek olyan magyar városokban, mint Esztergom, Székesfehérvár, Szentes vagy Veszprém. Emiatt aztán Franz Basch 1942. június 21-i, besztercei beszédében a bécsi népcsoport egyezmény szabotálásával vádolta őt. (TILKOVSKY, *Ez volt a Volksbund*, 210.)

és nem engedtem a kulturális egyezmény alapján a politika érvényesülését. Ha ez nem járt mindig sikerrel, ez a németek hibája lehetett, de ebben nekem semminő részem nincs.

Népbírói kérdésre vádolt előadja: Azt nem tudom pontosan megmondani, hogy Magyarországon 1936 óta hány német nyelvű iskolát létesítettem.

Amint már előadtam, nemcsak nyugat, hanem kelet felé is igyekeztem a kulturális kapcsolatokat kimélyíteni.

A [Törvényhozók] Nemzeti Szövetség célkitűzéseivel kapcsolatban előadom a következőket:

Amikor 1944. június közepén a szokásos nyári audiencián megjelentem a kormányzó úrnál, szóba került az, hogy sor kerülhet az összes politikai pártok feloszlására, és arra is, hogy ez esetben kellene egy olyan szervezetről gondoskodni, amely szervezet keretében a képviselők tájékozódást nyernek a kormányzati politikáról és a kormány tagjai ott megjelenve tájékoztatják a képviselőket, miután a pártszervezetek megszűntek. Ennek az intézkedésnek a feladatát abban jelölte meg a kormányzó úr, hogy a nyilaskeresztes párt agitációját és túlságos németbarát orientációját meg akarja akadályozni.

Szeptember végén a M[agyar]. É[let]. P[ártja]. volt elnöke összehívott bennünket egy úgynevezett vezetőségi értekezletre. Ezen hallottam, hogy alakul egy ilyen szövetség, amely felöleli a pártokat, és arra szolgál, hogy a harctéren küzdő katonák iránti kötelességünk miatt az ország belső erőinek összefogására törekedjünk.³⁵¹

Ugyanakkor felmerült az a kérdés is, hogy a kormány a kormányzó úr tudomásával tárgyalásokat folytat a fegyverszünet kérdésében. Bár ezt Lakatos miniszterelnök még előzőleg megcáfolta, én azt gondoltam, hogy ez a három dolog összefüggésben van egymással, és hogy a kormányzó úr ezen az úton fogja kezébe keríteni a képviselőház irányítását és ezután fogja talán magát elhatározni egy más lépésre, a fegyverszünet megkötésére.³⁵²

³⁵¹ A Törvényhozók Nemzeti Szövetsége 1944. október 9-én alakult, lásd a 26. jegyzetet.

³⁵² A kormányzó bizalmatlan volt a Törvényhozók Nemzeti Szövetsége iránt, annak tagjai ezért sem értesülhettek a fegyverszüneti tárgyalásokról, amelyekről csak Horthy legszűkebb környezetének volt tudomása. A kormányzó az 1944. október 15-i koronatanács ülésén – miután Lakatos Géza miniszterelnök kérte tőle, „hogy fegyverszünet iránti kérésünk tényét, hozzájárulás végett az országgyűlés mindkét háza elé terjeszthesse” – kijelentette: „a törvény a békekötés tényére vonatkozólag rendelheti el azt, és nem a fegyverszünetre, hogy az országgyűlés elé terjesztendő. A mai képviselőház összetételénél fogva ma nem képviseli már a magyar közvéleményt. Túlságos szélsőséges alapon jött össze a Nemzeti Szövetség is. Már a vezetőségének az az összeállítása is, hogy az országgyűlés nagy többségét képviselő Magyar Élet Pártjával szemben sokkal kisebb tagszámú pártoknak két-két tagsági helyet biztosít, mutatja azt, hogy a szélsőséges irányzatok dominálják ezt a Nemzeti Szövetséget. Különben is sok képviselő és felsőházi tag a németek által le van tartóztatva, és így nem is teljes az országgyűlés. Sok törvényhozó a hadihelyzet következtében akadályozva van a megjelenésben. Különben is a német Gestapo terrorjával szembeni félelem következtében nemigen mernék ma a képviselők nyíltan kimondani a véleményüket. [...] Mi egy megszállott ország vagyunk. [...] Nem tartja tehát szükségesnek a parlament összehívását.” (Koronatanács, 1944. október 15. – a német ultimátum megtárgyalása és megvitatása.)

Amikor Németországban kint voltam, velem senki nem tárgyalt arról, hogy Magyarországra német gyerekeket fognak hozni nyaraltatni. A kultúregyezményre vonatkozó tárgyalások alkalmával Basch Ferenc³⁵³ nem volt jelen, ebben a kérdésben elvi álláspontom az volt, hogy a Volksbundnak és vezetőiknek semmi közük a magyar–német kulturális kapcsolatokhoz. A Volksbund vezetőit én sohasem úgy kezeltem, mint a németiség exponenseit, hanem mint magyar állampolgárokat. És ennél fogva a velük való tárgyalás nem is annyira az én hatáskörömbe tartozott, hanem a miniszterelnökség kisebbségpolitikai ügyosztályához.³⁵⁴ A kultuszminiszter ezen a vonalon csak végrehajtó közeg volt.

A politikai ügyész kérdésére vádolt előadja:

Azt nem tudom, hogy amikor lemondtam a miniszteri tárcámról, a magyar társadalom németellenes része miért örült ennek a lemondásnak. Lehet, hogy ez propaganda volt, lehet, hogy az a politikai hajszá, amelyet 1937 végén a Kisgazdapárt indított ellenünk. Én nem voltam németellenes egy pillanatra sem; de akkor, amikor 1940. augusztus 30-án a kisebbségi egyezményt reám kényszerítették, teljesen kiábrándultam a németiségből. Ennek azzal adtam tanújelét, hogy Teleki előtt, majd később Bárdossy előtt is bejelentettem távozási szándékomat különböző okokból, azonban – amelyeket már előadtam – csak 1942. június 8-án,³⁵⁵ azzal az indokkal tudtam távozni, hogy betegségekre hivatkoztam, valamint arra, hogy betöltöttem 40 éves közszolgálatomat.

Bennem sohasem volt német-szimpatia, olyan értelemben, hogy bármikor is német érdekű tudományos munkásságot vagy politikát folytattam volna. Felfogásomat inkább úgy határozhatom meg, hogy bizonyos szükségszerűségét láttam a németekkel való kapcsolat létesítésének.

Azt láttam, hogy a kialakuló új német nemzetiszocialista rendszerben rendkívüli visszasságok vannak, és ezekkel szemben védekeznünk kell. Ezért a belpolitikában minden erővel azon voltunk, hogy ennek az iránynak az érvényesülését nemcsak megakadályozzuk, hanem le is törjük.

Gudériánnal³⁵⁶ egyszer találkoztam, amikor Sztójayt betegsége idején a János szanatóriumban meglátogattam. Amikor kijöttem Sztójaytól, akkor ment be hozzá Gudérián, csak köszöntünk egymásnak, de nem beszélgettünk. Teán nem voltam vele együtt és a csodafegyverekről nem beszéltem neki. Jánossy Dénesnek csak azt mondtam el, hogy Gudérián beszélt valakinek a csodafegyverekről, de hogy kinek, arra nem emlékszem.³⁵⁷

³⁵³ Lásd a 103. jegyzetet.

³⁵⁴ A miniszterelnökség II. (nemzeti és kisebbségi) osztályáról van szó, melyet 1921-től 1944-ig Pataky Tibor – lásd a 136. jegyzetet – vezetett.

³⁵⁵ Valójában 1942. június 3-án, lásd a 217. jegyzetet.

³⁵⁶ Lásd a 30. jegyzetet.

³⁵⁷ Erről lásd Jánossy tanúvallomását e kötetben: 212–213.

Én 1944. október 15-ig azt hittem, hogy a Nemzeti Szövetség egyedüli célkitűzései azok, amelyeket már előadtam, és azt, hogy a Nemzeti Szövetség a kormányzónak segítségére lehet. Egyébként – amint már előadtam – abban az időben állandóan vidéken tartózkodtam, akkor sem voltam Pesten, amikor a Nemzeti Szövetség megbízásából, 1944 szeptemberében egy küldöttség kereste fel Lakatos miniszterelnököt, és Jaross kijelentette Lakatosnak, hogy: itt nem lesz kiugrás, nem lesz hazaárulás.³⁵⁸

Október 15-e előtt, amint már előadtam, felébredt bennem az a gyanú, hogy a Nemzeti Szövetség által a nyilas párt nagyobb befolyáshoz akar jutni, de a pártelnöktől³⁵⁹ e tekintetben teljes megnyugtatót kaptunk.

Rajniss Ferencnek³⁶⁰ arról a Nemzeti Szövetségben elhangzott nyilatkozatáról, hogy falhoz kell állítani minden olyan magyar tisztet és katonát, aki a kormányzó fegyverletéti parancsának engedelmeskedik, nem tudok.³⁶¹ A Nemzeti

³⁵⁸ Lakatos Géza miniszterelnök emlékezései szerint a találkozóra – melyen a Törvényhozók Nemzeti Szövetségének tizenkét képviselője vett részt – október 12-én került sor. „Szász ismertette a célkitűzést, Rajniss felolvasta a szövetség már megszervezett programját. Ezután a jelenlévők szemére hánytam a megalakulás módját, mely kétségsbe nem vonhatóan a kormányzó és a kormány ellen történt. Ezután Jaross roppant hévvel hangoztatta az ismert jobboldali eszméket, melyektől a szövetség a harci szellem fokozását remélte. Erre többen nyíltan számon kérték tőlem Faragho tábornok küldetését. Bíralták a kormányt, elsősorban engem azért is, hogy a Vár védelmére egy feltétlenül megbízható huszárszázadot rendeltém vissza. Élesen szembehelyezkedtem a felszólalókkal. Kijelentettem, hogy a legszebb program sem lehet alkalmas arra, hogy hadsereg, fegyver és megfelelő német támogatás hiányában a rendkívül erős orosz hadsereggel szemben hatásos ellenállást fejthessünk ki. A vita egyre élesebbé vált. [...] Figyelmeztettem ezeket az embereket, hogy a kormány következményeiben végzetesen nagyobb tévedéssel és mulasztással lenne vádolható, ha feláldozná a magyar fiatalságot és engedné elpusztítani az országot. A kormány tehát szembenézve a reális tényezőkkel, más megoldást keres, melyre előbb-utóbb sor kerül. Faragho misszióját tagadni voltam kénytelen. [...] A nagy hanggal érkező Nemzeti Szövetség csendesesen, szinte letörve távozott” (LAKATOS Géza, *Ahogy én láttam*, Auróra Könyvek, München, 1981, 135–136). A megbeszélésen jelen lévő Henyey Gusztáv külügyminiszter hasonlóképpen idézte föl az eseményt. Eszerint a szövetség képviselői „a harc folytatása mellett kardoskodtak, és állást foglaltak bármiféle fegyverszünet ellen. A miniszterelnöktől és a tőlem kapott válaszok szemmel láthatóan mely benyomást tettek a jelenlévőkre, akik nyomott hangulatban távoztak a Miniszterelnökségről” (HENYÉY Gusztáv, *Magyarország sorsa Kelet és Nyugat között*, Európa–História, Budapest, 1992, 85).

³⁵⁹ Itt valószínűleg a kormánypártra gondol Hóman. 1944 májusától a háborúból való kilépést szorgalmazó Teleki Béla gróf (1899–1990) volt a Magyar Élet Pártjának elnöke.

³⁶⁰ Rajniss Ferenc (1893–1946) publicista, politikus. 1935-ben pártönkívüli programmal került az országgyűlés képviselőházába, majd belépett a kormánypártba, ahonnan 1940 októberében az Imrédy Béla vezetésével alakult, szélsőjobboldali, ellenzéki Magyar Megújulás Pártjába lépett át. 1944. október 16-a és 1945. március 7-e között a Szálasi-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere. Háborús bűnösneként 1946. március 12-én, hét nappal Hóman tárgyalásának megkezdése előtt végezték ki, tehát meghallgatására e perben nem kerülhetett sor.

³⁶¹ Rajniss valóban keményen ellenezte a kormányzó fegyverszünet megkötésére irányuló kísérleteit. Az 1944. szeptember 17-ei, Szálasival folytatott megbeszélésről készült összefoglaló szerint Rajniss „a jelenlegi helyzetét kimondottan és határozottan a kormányzót hibáztatja; rámutatott különösen arra a két-színű játékra, melyet az államfő különösen március 19. óta folytat, valamint a kormányzó környezetét képező angolszász-zsidó cimboraság galád játékára, mellyel a kormányzót bábként és aljas eszközként használják fel érdekeik szolgálatában; véleménye szerint a kibontakozás csak abban az esetben lehetséges, ha eltávolítják az államfő környezetéből a már említett angolszász-zsidó cimboraságot”. Naplójának 1945. április 2-i bejegyzésében pedig – a Törvényhozók Nemzeti Szövetsége alapításának felidézésekor – így írt a szovjetek elleni háború folytatásának szükségességéről: „A magyar elkötelezés a szervezkedés mögött az volt, hogy a szovjet elleni harcot álljuk a végeletekig, s az angolszászok felé pedig az eddigi irány-

Szövetségnek nem voltam jelen minden ülésén, csak akkor mentem el, amikor el kellett mennem.

Azt mindig tudtam, hogy a Nemzeti Szövetségnek a programjában az volt, hogy a háborút folytassuk. Hogy a németek oldalán folytassuk erre nézve a kormányzó álláspontját is ismertem. Neki is ez volt az álláspontja, legalább nekünk ezt mondta.

Én nem az oroszoknak szóló hadüzenetet, hanem az oroszok támadása következtében beállott hadiállapotot vettem tudomásul a minisztertanácson.

A minisztertanácson szóba került az a gyanú, hogy a bombázást nem orosz gépek hajtották végre, de katonai részről leghatározottabban kijelentették, hogy orosz gépek bombáztak, és annak 35 magyar áldozata is volt.

Az oroszokkal való háborúval szemben mindnyájunknak a legteljesebb lelkiismereti aggályaink voltak. És csak egy határozott ténymegállapítás alapján jutottunk arra a meggyőződésre, hogy elkerülhetetlen annak kijelentése, hogy Oroszország minket hadüzenet nélkül megtámadott. Ez volt az egyhangú álláspont. Teljes felelősséget vállalok ezért a határozatért, minisztertársaimmal együtt, de én természetesen egy határozott tényállás alapján járultam hozzá a minisztertanácsi határozathoz. Ezt a tényállást mi az illetékes két miniszter – és pedig a külügy-miniszter és a honvédelmi miniszter – felvilágosításai után szögeztük le.

Arra nem gondoltunk, hogy a légitámadások miatt – mint Svájc és Egyiptom hasonló alkalmakkor – tiltakozó jegyzéket intézzünk a Szovjetunióhoz, mert hadügyi és katonai kérdésekben, a háború és béke előkészítésében az államfőnek biztosít a törvény igen széleskörű jogokat, és az államfő ebben a kérdésben nem tartotta szükségesnek a további vitát.

A határozathoz való hozzájárulásunkat előidézte még, amint már előadtam az, hogy a külügyminiszter felvilágosítása szerint a németek kívánták, hogy részt vegyünk a háborúban. A következő érv az volt, hogy Románia már belépett a háborúba, és Finnország is, aminek következtében attól féltünk, hogy Románia revíziós igényei Észak-Erdéllyel szemben érvényesülni fognak, ha mi nem lépünk be a háborúba. A harmadik ok az volt, hogy a német kívánság megtagadása esetén az ország megszállása következhetett volna be.³⁶²

A magyar külpolitika az első világháború után 25 éven keresztül a revízió gondolatán épült fel. Ez volt a központi problémánk. Ezen a téren a magyar kormány hiába fordult a Népszövetséghez vagy az angolszász hatalmakhoz, segítséget csak a németektől kaphatott és kapott, és ezért Magyarországnak bizonyos

zattal ellentétben az európai és a világviszonylatú szolidaritás szükségére apellálunk fokozódó erővel. [...] mivel fegyverszüneti tárgyalások hírért terjesztik szerteszét, mely tisztelettel figyelmeztetjük a kormányzó urat arra, hogy fegyverszünetet a törvényhozás hozzájárulása nélkül kötni nem lehet.” (Szálasi miniszter voltam. *Rajniss Ferenc naplója*, szerk. SIROS Péter, Palatinus, Budapest, 2001, 209 és 91.)

³⁶² Az 1941. június 26-i minisztertanácsi ülésről bővebben lásd a Hóman-per újratárgyalása *Szakértői véleménye* ügyészégi kérdésekre adott válaszainak 2–13. pontját, illetve a védő kérdéseire adott válaszokat: 547–585.

kötelezettségei voltak Németországgal szemben. Azt tudom, hogy a nemzet függetlenségét és létét nem szabad kockára tenni részrevízióért. Azonban azt hittük, hogy mi a függetlenséget, a becsületet és a létet ezen az úton is meg tudjuk óvni. Ismétlem azonban, amit már mondtam: nem hittem a németeket képeseknek azokra a cselekedetekre, amelyet később velünk szemben elkövettek.

A népgyész kérdésre, vádlott előadja:

Az 1940 decemberében tett németországi utammal Teleki Pál és Csáky István kívánságára azt a célt szolgáltam, hogy egy tudományos előadás keretében elmondjam azt, hogy Németország részéről Magyarország nagyon sokszor helytelen eljárással, erőszakosságokkal és bizalmatlanságokkal találkozott, pedig mi a köteles barátságon és hűségen felül állottunk mindig a németek mellett.

Az előadást nem a „Német–magyar sorsközösség” címe alatt tartottam, hanem Deutsch–ungarische Beziehungen címmel. Később egy magyar fordítás jelent meg, amelynek azt a címet adták, hogy Német–magyar sorsközösség.³⁶³ A német kérdésben elfoglalt álláspontomat különben már kifejtettem, lehet, hogy akkor bizonyos dolgokat másképp láttam, mint ma látok, a következmények után. De én nem voltam a szükséges mértéken felül németbarát, mert azt hittem, hogy a magyar nemzet érdekében áll az, hogy a német vonalon kitartsunk.

A politikai ügyész kérdésre vádlott előadja:

Arra nem emlékszem, hogy a Függetlenség 1944. április 5-i számában megjelent memorandumot aláírtam volna, de alatta van a nevem, lehet, hogy aláírtam. A memorandumra nem emlékszem most sem, és nem emlékszem akkor sem, amikor azt az ügyészségen elem tárták. A memorandummal kapcsolatban cáfolatot nem is tehettem közzé, mert nem láttam azt a lapot, amelyben megjelent, csak most, a politikai rendőrségen.³⁶⁴

A védő kérdésre vádlott előadja:

Amikor értesültem arról, hogy a kormányzó fegyverszüneti próbálkozásokat kezdett, legjobb tudomásom szerint sohasem vettem részt olyan megbeszéléseken vagy olyan akcióban, ahol ennek megakadályozására törekedtek.

1944. március 20-án, amikor Veessenmayernél azt a bizonyos beszélgetést folytattam, amelynek következménye az iratoknál elfekvő levelem, azonnal felmentem a kormányzó úrhoz, és akkor a kormányzó úr nekem egy levelet mutatott.³⁶⁵

Közölte velem, hogy a németek bejövetele után az első gondolat[a] az volt, hogy ezt a levelet elküldi Veessenmayernek, és ebben bejelenti, hogy visszavonul

³⁶³ Lásd a 293. jegyzetet.

³⁶⁴ Lásd a 21. jegyzetet.

³⁶⁵ *Naplójának* tanúsága szerint március 30-án járt Horthynál, akivel „március 30-án volt alkalmam ötnegyed órán át e kérdésről [a megszállásról] részletesen beszélni”.

a kormányzástól, mert abban akadályozva van, és mert a nemzet szuverenitása megszűnt azáltal, hogy a németek bevonultak. A kormányzó úr azonban azonnal hozzáfűzte, hogy azért nem küldte el ezt a levelet, mert tanácsadói, Keresztes-Fischer, Kállay és mások is lebeszéltek erről, s azt mondták, hogy helyesebb, ha a helyén marad. Én ezzel szemben azt mondtam, hogy meggondolnám a dolgot, mert ebben a helyzetben lehet, hogy a másik út helyesebb, ami a dán király helyzetét idézné elő.³⁶⁶

Ez a véleményem azonban már nem volt döntő jelentőségű, mert a kormányzó akkor már döntött, hogy nem küldi el a levelet, hanem igyekezik a kormányt úgy megalakítani, hogy az hivatalnokokból álljon.

A kormányzó és a Szálasi-csoport között soha semmilyen kapcsolatot nem próbáltam létesíteni. A kormány tanácskozásairól és szándékairól Szálasiékát soha nem informáltam, és nem is informálhattam, mert felesküdt miniszter voltam.

A Teleki-féle emlékiratban foglaltakból egyáltalán semmi nem valósult meg soha. Az emlékiratnak semmi konzekvenciája nem volt. Ez csak egy bizalmas beszélgetés pro memóriája volt, amelyet gróf Teleki Pál sajátkezű feljegyzésével tudok igazolni, mely szerint az írat nekem visszaadandó.³⁶⁷

A Teleki Intézetnek a német kérdéshez semmi közvetlen köze nem volt, mert a Teleki Intézetet, amelyet én alapítottam meg, egyenesen németellenes beállítottságú vezetőkkel és tisztségviselőkkel szerveztem meg, éppen azért, mert meggyőződésem szerint a németekkel szemben gerincre és feltétlen óvatosságra volt szükség. Mint a Teleki Intézet elnöke meg voltam bízva a béke-előkészítés tudományos anyagának összegyűjtésével is. Ebben a vonatkozásban utasítást adtam az igazgatóknak, hogy a szövetségesek győzelme esetére is dolgozzák ki az anyagot, mert a másik vonalon szükséges anyag úgyis rendelkezésünkre áll. Ők tehát azal az utasítással dolgoztak, hogy a szövetségesek győzelme esetére készítsék elő a béke-előkészítés anyagát.³⁶⁸

Ebben az irányban tudomásom szerint Deér József³⁶⁹ és Kosáry Domokos³⁷⁰ közvetlen összekötők voltak a külügyminisztérium és a Teleki Intézet közt, és a külügyminisztériumból Szegedy-Maszák Aladártól³⁷¹ kapták az utasításokat.

³⁶⁶ X. Keresztély (Christian Carl Frederik Albert Alexander Vilhelm, 1870–1947) 1912 és 1947 között Dánia, 1918-tól 1944-ig egyben Izland uralkodója. 1940. április 9-én elfogadta a németek ultimátumát, így a német megszállás Dániában sokkal békésebb volt, mint más országokban, az ország belpolitikai önállósága – a németekkel való hallgatólagos együttműködés fejében – lényegében megmaradt. X. Keresztély nem menekült el az országból, szinte mindennap, demonstratív módon, kíséret nélkül kilovagolt kastélyából Koppenhága utcáira, s fedezte a dán ellenállási mozgalmat, valamint 1943 októberében 7000 dániai zsidó Svédországba menekítését. 1943-ban a németek házi őrizet alá helyezték.

³⁶⁷ Lásd a 15., a 264., a 280–281. és a 288. jegyzeteket.

³⁶⁸ Lásd a 25. jegyzetet.

³⁶⁹ Lásd a 162. jegyzetet.

³⁷⁰ Lásd a 239. jegyzetet.

³⁷¹ Szegedy-Maszák Aladár (1903–1988) diplomata. 1927-ben lépett be a külügyminisztériumba, 1932-től 1937-ig – követségi titkárként – a berlini magyar követségen teljesített szolgálatot. 1937-től ismét a budapesti központban dolgozott. 1942-től a külügyminisztérium politikai osztályának helyettes vezetője,

A kultuszminisztérium hatáskörébe tartozó tisztviselők megítélésénél politikai szempontot soha nem ismertem és nem akartam ismerni. Én depolitizálnak akartam látni a minisztériumot, a múzeumot és minden hivatalt, az egyetemet és az intézetemet. Munkatársaimat igyekeztem politikai állásfoglalásra való tekintet nélkül kiválasztani a legjobb és legalkalmasabb tisztviselők közül.³⁷²

Az úgynevezett múzeumi értékek kiadása tekintetében a következő álláspontom volt:

A múzeumi értékek védelme először légoltalmi szempontból került szóba, és ekkor elleneztem Szinyei Merse miniszternek³⁷³ azt a kívánságát, hogy a múzeumi kincseket részben a királyi vár pincéjében, részben a veszprémi bank pincéjében helyezzem el, mert mint múzeumi igazgató régi praxis alapján tudom, hogy a kincsek a legjobb helyen a múzeum épületében vannak, akkor fenyegeti őket a legkisebb veszély. Ezért a kincsek elhelyezésére nézve a pincét és az elásást javasoltam, arra az esetre, ha már nem légi veszélyről lesz szó, hanem esetleg megszállásról. Amikor Szinyei Merse miniszter ennek ellenére elrendelte bizonyos értékek elszállítását – még légoltalmi szempontból –, akkor az igazgatók az én intencióimnak megfelelően nem a legértékesebb anyagot vitték fel a Vár pincéjébe és Veszprémbe, hanem a kisebb értékűt, és az értékesebb anyagot a múzeum épületében hagyták meg, és ott az – minden baj nélkül – meg is menekült.³⁷⁴

Az megfelel a valóságnak, hogy a Nemzeti Múzeum az én elnökletem alatt megvásárolta az úgynevezett emigrációs iratokat. Arra emlékezem, hogy ezeket az

majd 1943. július 24-től osztályvezetője. 1944. április közepén a Gestapo letartóztatta, Dachauba hurcolták. 1946–1947-ben Magyarország követe az USA-ban. Miután Nagy Ferenc miniszterelnök lemondatása elleni tiltakozásként 1947 júniusában leköszönt hivatalától, Washingtonban telepedett le. Az 1940-es évek elejétől a külügyminisztériumon belül a németellenes irányzat egyik fő képviselője. Kosáry Domokossal valóban jó viszonyban volt, és elszórt adatok arról tanúskodnak, hogy Kosáry és Deér „összekötők” voltak a Teleki Intézet és a külügyminisztérium között (Kosáry maga is ezt vallotta, megtoldva azzal, hogy Hóman bízta meg őt a Szegedy-Maszákkal való kapcsolattartásra, lásd e kötetben: 358). Rák Vilmos államvédelmis alhadnagy 1950. május 20-i „szolgálati jelentése” – Andics Erzsébetre hivatkozva – közli: „A Teleki Intézetben 1944 előtt kétféle békeelőkészítés folyt: egyfelől számítottak a szövetségesek győzelmére, másfelől pedig a Kállay-kormány számára készítettek tervek. Ez utóbbiak vezetője, Szegedy-Maszák Aladár megbízásából, Kosáry Domokos volt.” Egy 1949–1950 körül írt, Kosáry Domokosról szóló névtelen jelentés ugyancsak erre utal: „Kosáry Domokos, valamint többi barátai fontos megbízásokat nyertek Szegedy-Maszák Aladártól: tervekkel dolgoztak ki a külföldi propaganda számára és akarták készíteni elő a békekonferenciát, ezért jelentős díjazást kaptak.” (ÁBTL, 3.1.5. O-11 182, Kosáry Domokos, 72 és 78.) Szegedy-Maszák az emlékezésében pozitívan nyilatkozott Hómanról. Többek között ezt írta róla, 1936. májusi berlini látogatása kapcsán: „Nagydarab, rendkívül szívélyes, megnyerő modorú ember volt, aki csodálatosképpen rosszul tudott németül. Látogatása alatt esténként maga köré gyűjtött minket, ingujjra vetkőzött, törölgette a homlokáról a verejtéket, és ásványvíz vagy spriccer mellett megbeszélte velünk tapasztalatait. [...] Kellemes néhány óra volt ez, valami naiv, majdnem gyermeketeg vonás is volt benne, élvezte a szereplést, a politikát, amelybe reménytelenül szerelmes volt. [...] Későbbi jobbra sodródása valószínűleg annak a következménye volt, hogy aktívan részt akart venni a politikában.” (SZEGEDY-MASZÁK Aladár, *Az ember ősszel visszanéz... Egy volt magyar diplomata emlékirataiból*, I., vál., s. a. r. CSORBA László, Európa, Budapest, 1996, 83.)

³⁷² Ennek alátámasztására lásd a perben Balassa Brunó, Bassola Zoltán, Deér József, Jánossy Dénes, Kosáry Domokos, Paikert Géza, Pasteiner Iván, Schiller Rezső és Waldapfel Eszter tanúvallomásait: 217–358.

³⁷³ Lásd a 221. jegyzetet.

³⁷⁴ Erről lásd a 126. jegyzetet, illetve Györke József tanúvallomását: 335.

iratokat egy időben fel akarták politikai célokra használni. Én ehhez nemcsak hogy nem járultam hozzá, hanem a leghatározottabban ellenszegültem annak az óhajnak, hogy ezeket az iratokat akár a rendőrségnek, akár az ügyészségnek kiadjam, mert egyes abban szereplő személyeknek és levélíróknak felelősségre vonására lett volna alkalmas. Ez az iratcsomó zárt letét volt.³⁷⁵

Én a fegyverszünet megakadályozásának kérdésével egyáltalán nem foglalkoztam. A Nemzeti Szövetségben nem is fejthettem ki tehát olyan ténykedést, amely ezt célozta volna.³⁷⁶

1944. március 19-től kezdve nagyon kevés időt töltöttem Budapesten. Március 27-én mentem le Balatonfüredre és október 20-ig az egész időt ott töltöttem. Közben néha egy-két napra feljöttem Budapestre, elintézni családi és egyéb ügyeimmet. Az időt annál is inkább Balatonfüreden töltöttem, mert a Teleki Intézet is Balatonfüreden volt, és ott nyugodtan dolgoztam a béke-előkészítés munkáján.³⁷⁷

Az iratoknál 146-os szám alatt elfekvő levelet én intéztem Veesenmayerhez, ezt a levelet soha nem vontam vissza. Nagyon fontos és komoly lépésnek tartottam ezt a levelet, amelynek az volt a célja, hogy valaki megmondja az őszinte véleményét a német megszállásról.³⁷⁸

A politikai ügyész indítványozza a jelenlevő dr. Kosáry Domokos tanúkénti kihallgatásának elrendelését, vádlottnak a Teleki Intézet működésében betöltött szerepére vonatkozólag.

A népbíróság a politikai ügyésznek bizonyítás kiegészítési indítványa tekintetében később fog határozni.

Egyben a népbíróság a Bp. 306. §³⁷⁹ értelmében elrendeli a bizonyítás felvételét.

³⁷⁵ Lásd a 245. jegyzetet.

³⁷⁶ Hóman nem foglalkozhatott 1944. október 15-e előtt a fegyverszünet megakadályozásával, hiszen – bár azt valószínűleg nem helyeselte – titkossága miatt nem is tudhatott arról (lásd még a 352. jegyzetet).

³⁷⁷ Hóman a korábbi esztendő nyári időszakában is gyakran tartózkodott Balatonfüreden, elsősorban szívbetegségének kezelése céljából. 1944 nyarán a Teleki Intézet (lásd a 25. jegyzetet) két tagintézménye, az Államtudományi Intézet, illetve a Történettudományi Intézet egy része költözött le Budapestről – a Festerics-palotából – Balatonfüredre (az Erdélyi Tudományos Intézet székhelye eleve Kolozsvár volt). A Történettudományi Intézet munkatársainak többsége azonban – Deér József és Kosáry Domokos is – a fővárosban maradt.

³⁷⁸ Lásd a 24. jegyzetet.

³⁷⁹ A bűnvádi perrendtartás 306. §: „A vádlott kihallgatása után a bizonyítás a felek jelenlétében, az elnök meghatározta sorban és rendszerint oly módon veendő fel, hogy a vád bizonyítékai megelőzzék a védelem bizonyítékait. A főtárgyalásra megidézett és megjelent tanú vagy szakértő kihallgatása, valamint a főtárgyalásra beszerzett egyéb bizonyíték felvétele csak a felek beleegyezésével, vagy az esetben mellőzhető, ha a bíróság azt teljesen feleslegesnek tartja. Mind az elnök, mind a törvényszék új bizonyítékok felvételét vagy megszerzését rendelhetik el. Mindazáltal az erre vonatkozó indítványt elutasító, valamint oly bizonyítást elrendelő határozatot, mely miatt a főtárgyalás huszonnégy órán túl volna félbeszakítandó, csak a törvényszék hozhat. A főtárgyaláson elrendelt szemlét vagy az egész törvényszék, vagy ha ez nem lehetséges, egyik kiküldött tagja teljesíti, ki a szemle befejezésével a törvényszéknek azonnal jelentést tesz. A felek a szemle megtartásának idejéről semmiség terhe alatt értesítendőek. Új bizonyíték felvétele vagy megszerzése az indítvány elkészése okából nem tagadható meg.”

[SULYOK DEZSŐ TANÚVALLOMÁSA]

Belép: Sulyok Dezső,³⁸⁰ 49 éves, simaházapusztai születésű budapesti lakos, nő, a Pénzügyi Központ elnöke, nemzetgyűlési képviselő, érdektelen tanú, és törvényes figyelmeztetés után előadja:

Vádlottat 1935 tavasza óta ismerem. Politikai tevékenységét figyelemmel kísérem; egy cikluson keresztül ugyanis együtt voltunk országgyűlési képviselők.³⁸¹ Ő akkor Székesfehérvárnak volt a képviselője és a Gömbös-kormány kultuszminisztere. Én dr. Hóman Bálintot megnyilatkozásaiból, felszólalásaiból, életstílusából és egész magatartásából erősen német beállítottságú és szélsőjobboldali felfogású embernek ismertem meg.

Rajnisztól és Hubay Kálmántól hallottam, hogy vádlott a nyilasokkal is kapcsolatot tartott fenn. Hóman az ő felfogásuk szerint kvázi egy elöretolt posztjuk volt nekik a kormányban. Ők nekem legalábbis azt mondták annak idején, hogy Hóman az ő küldöttjük és szálláscsinálójuk a kormányban, és a gondolkozása lényegében egyforma az övékkel.

Abban az időben a kormány bizonyos fokig nyilasellenes magatartást tanúsított. Én mint kisgazdapárti képviselő – azt hiszem, Pápán – 1937 áprilisában egy beszámoló népgyűlésen Eckhardt Tiborral tettem szóvá azt, hogy a kormány nyilasellenes beállítottsága ellenére van a kormánynak egy olyan tagja, aki ugyan nem azonosítja magát hivatalosan a nyilasokkal, de mégis mintegy a nyilasok exponense a kormányban.³⁸² Ezt a dolgot Eckhardt Tiborral együtt szóvá tettük és kifogásoltuk. Akkor felvetődött az a kérdés is, hogy a jobboldalt a szélsőjobboldaltól el kellene határolni, és a kormányban nem volna szabad helyet foglalniuk olyan embereknek, akikről köztudomású, hogy már nem jobboldaliak, hanem szélsőjobboldaliak. Ez után az eset után Eckhardt és Hóman Bálint között a parlamentben volt egy vita; ennek a lefolyására már pontosan nem emlékszem. Én

³⁸⁰ Lásd a 40. jegyzetet.

³⁸¹ 1935-től 1939-ig. Sulyok kormánypártiként került be a parlamentbe, de 1937-ben átlépett az ellenzéki Független Kisgazdapártba.

³⁸² 1937. április 11-én Sulyok Dezső a választókerületében, Pápán tartott beszámoló gyűlést, amelyen Eckhardt Tibor is – tizenkilenc képviselőtársa kíséretében – megjelent. Sulyok a szélsőséges izgatásokra, mindenekelőtt a szélsőjobboldalra célozva kijelentette: „Itt mindig a szabadsáért voltak forradalmak, most megkötögyagosodott agitátorok a szolgasáért akarnak forradalmat csinálni.” Eckhardt a titkos választójog azonnali bevezetését követelte, és szintén keményen támatta a szélsőjobboldalt. Nagyhatású, a sajtót napokon át foglalkoztató beszédében megállapította: „A [nyilaskeresztes] mozgalom résztvevői törpe, jelentéktelen kisebbség, önmagukban nem jelentenek veszedelmet. De ha a kormánypártnak egy része és a kormányhatalomnak egy része melléjük áll, fedezi őket, titokban segíti mozgalmukat és törvénytelen cselekmények sorozatos folytatására nyújt nekik leherőseget, akkor már komoly veszedelemmé válhatnak. [...] Semmi kétségem a felől, hogy egy jó szándékú, hazafias és jó ízlésű kormánynak, mint aminő Darányi kormányja, a most ismertetett jelenségek semmi esetre sem kedvesek. De sajnálattal látom, hogy nem tudja magát megszabadítani tőlük. [...] A kormány teremtsen rendet a saját portáján, saját pártjában, akkor rend lesz az egész országban [...] Ma a rendbontás a kormánypárti oldalról fenyeget.” (Eckhardt Tibor támadása Pápán a szélsőséges izgatás és népbolondítás ellen, Pesti Napló 1937. április 12., 5–6.) A sajtótudósítások – köztük a Népszava – és az MTI-tudósítások nem számoltak be róla, hogy Sulyok vagy Eckhardt Hómanra utalt volna beszédében.

Hóman Bálint felszólalása a képviselőházban, 1937. december

ugyanis a középiskolás ifjúság nevelésével kapcsolatban interpelláltam, hogy az iskolákban az ifjúságot faji gyűlöletre nevelik, amely végeredményben azután az ifjúság lelkét megmérgezi, és az elkövetkező nemzedékben nem lehet lesz [!] békés atmoszférát teremteni a közélethez, amire pedig szükség van. Hóman Bálint ekkor az ő megszokott módorával, a tudós fölényével és a lekezelés módszerével adta meg nekem a választ, és ezután keletkezett közte és Eckhardt Tibor között a vita.³⁸³

Én az 1939-ben összeült parlamentnek már nem voltam tagja. Eddig az időpontig úgy tudtam, hogy vádlott a legjobb kapcsolatban állott a németekkel. Ezt az állításomat perrendszerűen nem tudom bizonyítani, de mindig tudtuk és tudjuk azt a politikában, hogy valaki lényegében hová tartozik, akkor is tudtuk, és

³⁸³ Lásd a 42–43. jegyzeteket.

bennünk, országgyűlési képviselőkben mindig ez a tudat élt Hóman Bálint személyével kapcsolatban.

A népügyész kérdéseire, tanú előadja:
A Hubay–Vágó-féle törvényjavaslat³⁸⁴ idején én már nem voltam képviselő. Arról nincs tudomásom, hogy ezt a törvényjavaslatot Hubayék milyen képviselőknek küldték meg. Az megfelel a valóságnak, hogy Hóman Bálint egy alkalommal a parlament folyosóján kijelentette, hogy Szálasi legalább olyan jó magyar ember, mint bárki más.³⁸⁵

Politikai ügyész kérdésére tanú előadja:
Vádlott a Szálasi védelmébe vevő kijelentését egy a folyosón összeverődött ad hoc csoport előtt tette, abban az időben, amikor én először kezdtem Szálasi dolgait a nyilvánosság előtt firtatni.

Arra már nem emlékszem, hogy amikor én 1938. április 30-án egy interpellációt mondtam Szálasi származásáról, vádlott jelen volt[-e] a parlamentben. A kormány tagjai azonban legnagyobb részt jelen voltak.³⁸⁶

Azt nekem egy vasúti utazás alkalmával Hubay Kálmán mondta el, hogy őket vádlott rendszeresen informálta a kormány tanácskozásairól. Hubay ekkor kijelentette, hogy nekik a kormányban már vannak exponenseik, az ő kezük minden-hová elér, és Hóman Bálint az ő szolgálatukban áll.³⁸⁷

Arról én nem győződtem meg, hogy ez igaz is. Én Hubay igazmondásáért felelősséget nem válllok. Lehet, hogy ő túlzott.

Mindenesetre Hubay akkor terrorisztikus módon meg akart engem félemlíteni. Kijelentette például, hogy Bethlennel együtt lámpavasra fogunk kerülni.³⁸⁸

Amint már előadtam, bizonyítékkal nem tudom alátámasztani, hogy vádlott a németek bizalmasa lett volna, de sok minden jelenségből erre lehetett következtetni, például a beszélgetésekből. Egy alkalommal vádlott például egészen szélső extázisban nyilatkozott a német fölényről és Németország jövőjéről, az ellenállhatatlan erőről, amellyel a német szellem végeredményben az egész világot maga alá fogja gyűrni. Ezen kívül a folyosón is lehetett látni vádlottat az akkori német követtel félrevonulva beszélgetni.³⁸⁹

³⁸⁴ Lásd a 260. jegyzetet.

³⁸⁵ Erre semmiféle bizonyíték sincs, lásd még a 43. jegyzetet.

³⁸⁶ A Szálasi örmény származásáról szóló interpellációt 1938. április 26-án mondta el Sulyok. A jegyzőkönyv szerint az ülésen a kormány részéről csak Reményi-Schneller Lajos volt jelen (*Képviselőházi Napló*, 1935–1939, XVIII. kötet, 38–40).

³⁸⁷ Mindezt semmi sem támasztja alá, és maga Hubay is cáfolta a perben tett tanúvallomásaiban: 437. Ha Hóman valóban az ő „exponensük” lett volna, ezt nyilván nem a politikai ellenfelével közölte – hanem titokban tartotta – volna Hubay.

³⁸⁸ Nem igazán életszerű, ezért a legkevésbé valószínű, hogy Hubay ilyesmit mondott volna Sulyok szemébe.

³⁸⁹ Lásd a 44. jegyzetet. Ismét csak szertelen fantáziával képzelhető – inkább a lehetetlennel határos –, hogy a német követ a parlament folyosóján vonult volna felre bármelyik magyar miniszterrel beszélgetni.

A népügyész kérdéseire tanú előadja:

Mi – a németellenes beállítottságú képviselők – a vádlott által 1936-ban megkötött német–magyar kultúregyezményt helytelenítettük, mert tudtuk azt, hogy a német törekvések nem állnak meg a kultúregyezménynél. A kulturális kapcsolatokat követik a gazdasági kapcsolatok, a gazdasági kapcsolatokat a politikai alárendeltségek és a politikai alárendeltséget a katonai szövetség, és akkor együtt csúszunk a lejtőn lefelé.³⁹⁰

Én 1936 februárjában interpelláltam is a német kapcsolatok kimélyítése ellen, és rámutattam arra, hogy ennek az lesz a vége, hogy az elkövetkező új katasztrófában megint együtt leszünk a németekkel.³⁹¹

Valaki azt is szóvá tette a parlamentben, hogy a német kultúragensek tulajdonképpen politikai dugárut hoznak be az országba.³⁹²

A védő kérdésére tanú előadja: Arról nekem, mint politikusnak tudomásom van, hogy a politikai életben sokszor előfordul az, hogy valakiről elterjed egy hír, azt felveszik, általánosítják, pedig igen gyakran ennek pont az ellenkezője áll. Ezt saját bőrömon is tapasztaltam.

Arról semmi tudomásom nincs, hogy vádlott német besúgó vagy kém lett volna. Ezt ebben a formában nem is tételezem fel róla.

A népügyész indítványozza tanú megesketését, védő észrevételt nem tesz.

Ez mindenfajta diplomáciai szabálynak – amelyet a németek is szigorúan betartottak – ellentmondott volna.

³⁹⁰ Valójában a magyar–német kulturális kapcsolatok élénkebbek és erősebbek voltak az 1920-as években, a weimari köztársaság idején, mint 1933 és a „szellemi együttműködésről” kötött egyezmény után.

³⁹¹ Sulyok 1936. március 11-én a kereskedelem- és közlekedésügyi miniszterhez adott be interpellációt a „Németországba irányuló külkereskedelmi forgalmunk növelésének káros következményei tárgyában”. Beszéde elején kijelentette: „Ez az interpelláció semmi körülmények között sem akar háttérbevonást lenni annak a Németországnak, amely ezekben a súlyos történelmi időkben a Rajna–locarnói fronton a maga emberi méltóságáért, területi szuverenitásáért, nemzeti becsületéért hősi küzdelmet folytat.” Ezt szerinte „csak tisztelettel lehet tudomásul venni”. Az interpellációban Sulyok valóban rámutatott a mind inkább egyoldalúvá váló magyar külkereskedelmi veszélyeire, ám arról egyáltalán nem esett szó, hogy ennek következményeként „az elkövetkező új katasztrófában megint együtt leszünk a németekkel”. (*Képviselőházi Napló*, 1935–1939, XVIII. kötet, 254–260, az idézet: 254.)

³⁹² Valószínűleg a legitimista Apponyi György (1898–1970) – akit a németek 1944 márciusában letartóztattak, és Mauthausenbe hurcoltak – 1938. május 24-i felszólalására célzott Sulyok. Apponyi kijelentette: „Nem szeretném, ha a nemzeti, politikai jelszavak alatt a magyar nemzeti politika helyett egyes külföldön kitermelő nacionalizmusok lemásolása (Farkas István: Dugáru!) és különböző idegen országban gyártott dugáruk csempészése történnék. Azt tartjuk, hogy a különféle külföldről átvett eszmé-áramlatok vagy intézmények meghonosításánál még a múltnál is jobban kell vigyázni arra, hogy azokat a magyar szellemhez, a magyar tradíciókhoz, a magyar nemzetnek – hogy a múltkor tárgyalt törvényjavaslat gyönyörű magyarságával beszéljek – lelki habitusához idomítsuk. Minden olyan külföldi áramlatnak változtatás nélkül való átvétele, amelyet tehát át kell idomítani a magyar habitushoz, még ha nacionalista jelszavak alatt jön is be, ha nacionalista irányzat termelvénye is, végeredményben nem a magyar nacionalizmus, a magyar nemzeti érzés megerősítéséhez, hanem annak meggyengítéséhez vezet.” (*Képviselőházi Napló*, 1935–1939, XIX. kötet, 136.)

A népbíróóság elrendeli tanú megesketését.

Tanú ismételt törvényes figyelmeztetés után vallomására az előírt módon esküt tett.

[BACHER-BODROGH PÁL TANÚVALLOMÁSA]

Belép: Dr. Bacher-Bodrogh Pál,³⁹³ 61 éves, budapesti születésű és lakos, elvált, ügyvéd, az Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület ügyvezető elnöke, érdektelen tanú, és törvényes figyelmeztetés után előadja:

Vádlottat gimnazista korom óta, kb. 50-51. éve ismerem. Együtt jártam a gimnáziumba vele.³⁹⁴

Én vádlottnak politikai működését egy vonatkozásban ismerem. Zsidó ügyekben érintkeztem vele különböző időpontokban. A húszas években, amikor ő egyetemi tanár és múzeumi igazgató volt és a zsidókat az egyetemre nem vették fel vagy nem engedték vizsgára, ismételtén jártam nála mások ügyeiben, és ő többnyire ezeket az ügyeket elintézte az illető dékánnál. Segített abban, hogy ezeket a zsidó egyetemi hallgatókat az egyetemre felvették, vagy pedig abban, hogy vizsgát tehessenek, azután jött a minisztersége. 1939-ben a zsidó színészeket kizárták az összes színpadokról.³⁹⁵ Én [az] OMIKE³⁹⁶ vezetőségének voltam a tagja, és akkor mi létesítettünk egy színházat a zsidó színészek számára.³⁹⁷ Hogy a játszási engedélyt is megkapjuk, én vádlotthoz fordultam. Ő segítségünkre volt, úgyhogy

³⁹³ Lásd a 166. jegyzetet.

³⁹⁴ Bacher-Bodrogh Hóman osztálytársa volt a VII. kerületi Barcsay utcai főgimnáziumban.

³⁹⁵ Pontosabban: a zsidó színészeknek a második zsidótörvény által megállapított kvótán felüli részét. Mindez azonban így is rengeteg elbocsátáshoz vezetett. Az 1939. IV. tc. rendelkezései szerint: „9. Ügyvédi, mérnöki, orvosi kamarába, sajtókamarába, úgyszintén színművészeti és filmművészeti kamarába zsidót tagul csak olyan arányban lehet felvenni, hogy a zsidó tagok száma az illető kamara összes tagjai, ha pedig a kamara szakosztályokra vagy foglalkozási csoportokra tagozódik, az egyes szakosztályok, illetőleg foglalkozási csoportok tagjai számának hat százalékát ne haladja meg. Mindaddig, amíg a zsidó kamarai tagok száma az illető kamara összes tagjai számának hat százalékát kitevő szám alá nem csökken, zsidó kamarai tagul felvenni nem lehet. [...] 11. § Zsidó nem lehet színház igazgatója, művészeti titkára, dramaturgja vagy bármily névvel megjelölt olyan alkalmazottja, aki a színház szellemi vagy művészeti irányát megszabja, a színház művészi személyzetének alkalmazásában vagy a színház művészeti ügyvitelében egyébként irányító befolyást gyakorol.”

³⁹⁶ Az Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület 1909 és 1944 között működött, elsősorban karitatív és kulturális tevékenységet folytatott.

³⁹⁷ Az OMIKE „Művészakciója” 1939 októberében indult, és az 1944-es német megszállásig működött azon zsidó színészek, írók, festők és zenészek segítségével, akik a zsidótörvények következtében elvesztették addigi állásukat, vagy megélhetésük a korábbinál lényegesen nehezebbé vált. A Művészakció és az említett színház otthona a Pesti Izraelita Hitközség Wesselényi utca 7. szám alatt lévő Goldmark-terme volt, melynek zártkörű előadásait – az első 1939. november 11-én rendezték – csak a zsidó hitközség tagjai látogathatták. Ezen kívül a Hollán utca 21/B szám alatt lévő kultúrteremben és a Bethlen Gábor tér 2-ben is szerveztek programokat. A Művészakció igazgatója a Hómannal korábban kapcsolatban álló Bánóczi László (1884–1945; lásd a 245. jegyzetet), művészeti vezetője Bálint Lajos (1886–1974; Hómant ő is bizonyosan ismerte, hiszen a Thália Társaság – melynek Hóman is tagja volt – titkáráként vált ismertté), zenei vezetője a karmester Komor Vilmos (1895–1971), főrendezője a neves színész, Beregi Oszkár (1876–1965) volt. Az OMIKE – benne a Művészakció – számos dokumentumot tartalmazó honlapja: www.omike.hu.

a belügyminisztertől a játszási engedélyeket meg is kaptuk az ő ajánlására. Én ennek a színháznak a vezetésében ezután is éveken át részt vettem,³⁹⁸ és ha bármi nehézségünk is volt, Hóman Bálint mindig rendelkezésünkre állott. Vagy felkerestem őt, vagy írtam neki levelet, és ő a kérdésünket mindig elintézte.

Amikor megszűnt miniszter lenni, akkor is többször találkoztam vele. Politikai dolgokról is beszélgettünk, főként azonban történeti témák kerültek szóba köztünk; ő történész volt, én pedig író, aki történeti témákat dolgozott fel.

Kevéssel a német megszállás után ismét felkerestem őt, s megkérdeztem tőle, hogy mit lehetne tenni a zsidók deportálásának megszüntetése érdekében. Ő azonban azt mondta nekem, hogy sajnos intézményesen nem tud ebben a dologban semmit sem tenni, mert Veessenmayernek kijelentette, hogy ő a német megszállás alatt semmilyen szerepet nem vállal, és így emiatt a németekkel meglehetősen hideg viszonyban van. Mindig szívesen lát azonban, és informál, én viszont informáljam őt. Azt meg tudja azonban tenni, hogy mint volt kultuszminiszter egyeseknek, szellemi kiválóságoknak esetleg a mentességet megszerzi.

Ezt meg is tette, tudtommal Fejér Lipóttól,³⁹⁹ a matematikustól egészen Mohácsi Jenőig⁴⁰⁰ egy sorozat tudósak és írók Sztójay felé mentességet szerzett. Ezekben a dolgokban többször érintkeztem vele, bármikor mentem át hozzá, mindig fogadott. Egyrészt információt vittem, másrészt ő is informált engem arról, ha valami készült.

Elvittem hozzá az úgynevezett auschwitz-i jegyzőkönyveket is. Amikor belezétem, egészen megdöbbsent. 8-10 nap múlva beszéltem vele a dologról, láttam, hogy alaposan elolvasta a jegyzőkönyvet. Ekkor beszélünk Endre Lászlóról, és vádlott kijelentette, hogy Endre Lászlót fel kellene kötni.⁴⁰¹

Én csodálkoztam, hogy így beszél, ő azonban kijelentette, hogy ha annyi zsidót ártatlanul megölnék, egy embert miért ne lehetne elintézni.

³⁹⁸ Bacher-Bodrogh az OMIKE ügyvezető elnöke volt.

³⁹⁹ Fejér Lipót (1880–1959) matematikus, az MTA tagja (levelező: 1908; rendes: 1930; tiszteleti: 1946–1949). Az ógyallai csillagvizsgáló hullócsillag-megfigyelője (1902), a budapesti tudományegyetem (1903–1905), illetve a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem tanársegéde (1905–1906), adjunktusa és magántanára (1906–1911), a matematika nyilvános rendkívüli tanára (1911). 1911-től 1959-ig a budapesti tudományegyetemen a matematika iskolateremtő, nemzetközi hírű nyilvános rendes tanára.

⁴⁰⁰ Mohácsi Jenő (1886–1944) dráma- és librettóíró, műfordító, a Kisfaludy Társaság tagja (1936), a Magyar PEN Club alelnöke (1942-től). Német fordításai jelentősek, ő ültette át *Az ember tragédiáját* és a *Bánk bánt* is németre.

⁴⁰¹ Lásd a 22. jegyzetet. Endre László (1895–1946) politikus. 1919-től szolgabíró, 1923-tól főszolgabíró Gödöllőn, 1938-tól Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánja, 1944. április 8-ától a Sztójay-kormány belügyminisztériumi államtitkára. A magyarországi zsidóság deportálásának lelkes végrehajtójaként szorosan együttműködött Adolf Eichmann-nal. 1944. július 20-án Jaross Andor belügyminiszter elvonta tőle a zsidók ügyei intézésének jogát. 1944. október 29-étől a hadművelési területek polgári közgazdászatának kormánybiztosa, az ország kiűrésének egyik irányítója. A népbíróság háborús bűnösöként közel általi halálra ítélt. Öt levele található Hóman hagyatékában (OSZKK, Fond 15/472.). Az egyikben Sidló Ferencnek a Képzőművészeti Főiskola rektorává történt kinevezését kifogásolta. Erre Hóman ráírta: „Szemtelenség!” Nem sokkal rá Endre bocsánatot kért tőle, s jelezte, hogy a belügyminiszternél fegyelmi eljárást kér maga ellen (1940. augusztus 7-i és 20-i levelei). Rossz kapcsolatuk részben nyilván e konfliktusnak tulajdonítható.

Hóman június közepén lement Balatonfüredre. Akkor mondta nekem, hogy sajnos a deportálások fenyegetnek, van azonban egy megoldás: kb. 15-16 000 zsidónak kivándorlási engedélyt akarnak adni,⁴⁰² menjek el egy ilyen csoporttal én is, mert nem tudja, mi fog itt történni. Ezután hosszabb ideig nem láttam őt. Amikor Balatonfüredről visszajött, találkoztam vele, beszélgettünk a dolgokról, jöttek Szálasiék, és azóta nem láttam.

Én vádlottal politikáról, a német vonalról nemigen beszéltem. Egy alkalommal – talán 3 év előtt lehetett –, amikor már nem volt miniszter, Balatonfüreden beszélgettem vele az elmúlt eseményekről. Akkor ő azt mondta nekem, hogy higgyem el neki, nagyon sok mindent csináltak a zsidókkal, de amit nem csináltak, az sokkal nehezebb volt, mert olyan nyomás alatt álltak – és itt Jagowra⁴⁰³ hivatkozott –, hogy sokkal nehezebb volt azt meg nem csinálni. Azt is mondta nekem, hogy ő mint történész úgy látja, hogy mi a németek szomszédjai vagyunk, és ezért kénytelenek vagyunk bizonyos német politikát folytatni, de azt, hogy ő a német megszállás alatt tárcát vállaljon, tőle kívánni nem lehet.

A védő kérdésére tanú előadja: Az OMIKE Művészakciója nagyon jelentős akció volt. 1939-ben sok száz színészt, operaénekest, írókat stb.-t kitiltottak a színpadról. Ezek az emberek itt álltak egy falat kenyér nélkül. Vagyona egynek sem volt, ezen kívül meg voltak fosztva az életüktől, a színpadtól, mert hiszen ez is hozzátartozott a lelki életükhöz. Ezeknek mi a Goldmark-teremben nyújtottunk színpadot, közönséget és egy szerény megélhetést, úgyhogy egy sem lett közülük öngyilkos. És produkáltunk egy olyan színházat, amely művészi szempontból is érték volt. Ez az egész elsősorban Hóman Bálint érdeme volt, mert ő volt a kultuszminiszter, és ő volt az, aki az engedélyt a belügyminiszternél kieszközölte.

Azon túl is, ha kellett, mindenben segítségemre volt, sőt vádlott utasítására Terbócz osztályfőnök⁴⁰⁴ nem is kérdezte meg őt, ha zsidók ügyében mentem hozzá, hanem azonnal elintézte kérésemet.

⁴⁰² A vidéki zsidóság 1944. májusi–júniusi deportálása következtében 1944 júliusára a budapesti maradt az egyetlen nagyobb zsidó közösség Magyarországon. A németek azonban – annak ellenére, hogy 1944. július 7-én Horthy leállította a deportálásokat – a budapesti zsidóságot is szerették volna deportálni. Ezért a „zsidókérdés megoldására” olyan német – részben a magyar kormány által is támogatott – tervek születtek, miszerint 55-60 ezer „galíciai és bevándorló” zsidó Németországba szállítása fejében engedélyeznék a budapesti zsidóság egy részének semleges országokba távozását. 1944. július 18-án a magyar kormány jegyzekekben tájékoztatta külföldi képviselőit: „a zsidók tekintetében tett intézkedéseinek jelenlegi helyzetéről”. Eszerint: „A Svéd Vöröskereszt, a War Refugee Board és a Jewish Agency javaslatai alapján engedélyeztük zsidóknak Svédországba, Svájcba, Palesztinába és más államokba való kivándorlását.” A háborús helyzet miatt azonban mindegyikre már csak nagyon korlátozottan kerülhetett sor. (Bővebben lásd: Randolph L. BRAHAM, *A népiértés politikája. A Holocaust Magyarországon*, II., Belvárosi, Budapest, 1997 [2., bővített és átdolgozott kiadás], *Németország és a budapesti zsidók deportálása* című fejezet: 841–849, az idézet: 844.)

⁴⁰³ Dietrich von Jagow (1892–1945) tengerésztiszt, diplomata. 1929-től a Német Nemzetiszocialista Munkáspárt és az SA tagja. 1932-től a Reichstag képviselője, 1933-ban a württembergi rendőrség birodalmi biztosa, 1934-től a néptörvényszék tagja. Alig egy hónappal külügyi szolgálatba kerülése után, 1941. július 24-én lett a Német Birodalom magyarországi követe, 1944. március 19-éig maradt hivatalában.

⁴⁰⁴ Lásd a 138. jegyzetet.

A politikai ügyész kérdéseire tanú előadja: Én az ügynevezett auschwitzi jegyzőkönyveket kb. 1944. májusban vagy júniusban adtam át vádlottnak. Ő, amint már elmondtam, meg volt döbbenve, és azt kérdezte, hogy hihető-e ez, lehetséges-e ez a dolog.

A politikai ügyész kérdéseire vádlott előadja: Én az auschwitzi jegyzőkönyvben foglaltakat elhittem. Azonban túlzásokat véltem benne, ennek ellenére azonnal közben jártam a hercegprímásnál és Sztójay miniszterelnöknél.⁴⁰⁵

Azt a feljegyzést, hogy: „a háború utáni németellenes propaganda számára”, én írtam rá a jegyzőkönyvre. Ez azonban nem saját meggyőződésem, hanem egy telefonbeszélgetésnél jegyeztem meg. Ugyanis beszélgettünk erről a kérdéssel a hercegprímással; és ő akkor azt mondta, hogy ilyen nézet is felmerült és ilyen választ kapott a belügyminisztertől.

Én akkor ezt rájegyeztem a bórítékra, és elmentem Sztójayhoz.

Ő értesített, hogy tud a dologról és megteszi az intézkedéseket.

A vádlott tanú vallomására észrevételt nem tesz.

A népbíróság indítvány hiányában tanú megesketését mellőzte.

[BASSOLA ZOLTÁN TANÚVALLOMÁSA]

Belép: Bassola Zoltán,⁴⁰⁶ 44 éves, budapesti születésű és lakos, nős, kultuszminiszeri államtitkár, érdektelen tanú, és törvényes figyelmeztetés után előadja:

Hóman Bálintot 1935 óta ismerem. Én ekkor kerültem a kultuszminisztériumba mint középiskolai tanár. Vádlottal csak hivatalos érintkezésben állottam: Őt rendkívül nagy tudású, abszolút intelligenciájú, jó lelkű embernek ismertem meg, akit mi alárendeltjei szerettünk jólelkűsége miatt, és tiszteltünk nagy tudása és szakértelme miatt. Igaz, hogy néha haragudtunk rá, azért, mert a szakkérdéseket a politika néha háttérbe szorította nála.

Én bizonyosra veszem, hogy ő politikai vonatkozásban a helyes vonalat, a magyarság érdekei biztosításának vonalát szerette volna tartani. Ezt azonban csak nagyon nehezen sikerült neki elérni.

Az ő politikai ténykedései során az első tévedése talán ott volt, amikor a magyar-német kultúregyezményt megkötötték.⁴⁰⁷ Nem tudom, hogy mi volt ennek az indoka. Nem tudom a körülményeit. Ez volt a primum vitium [első hiba], de azt állandóan láttuk, hogy a németek hihetetlenül nagy követelésével szemben egy

⁴⁰⁵ Lásd a 22. jegyzeteket.

⁴⁰⁶ Lásd a 45. jegyzeteket.

⁴⁰⁷ Lásd a 46., a 60–61., 63–66. és a 339. jegyzeteket.

állandó nagy tartózkodást mutatott, és próbálta a németekkel szemben a helyzetet úgy menteni, ahogyan egyáltalában menthető volt.

Erre tudok konkrét esetet is elmondani. Amikor a német követelések elől nem lehetett kitérni és fel kellett állítani egy német gimnáziumot, Hóman azt Szekszárdon állíttatta fel, mint állami német gimnáziumot. Szándékosan azért Szekszárdon, mert valószínűleg sejtette, hogy ott nem fog akadni egyetlen egy tanuló sem, aki oda beiratkozna. Csupán két jelentkező volt ebben a német gimnáziumban, amely ténylegesen sohasem működött.⁴⁰⁸

Én a magam részéről nem állíthattam azt, hogy a németek felé tett megnyilatkozásai mindig a németeknek kedvező gesztusok lettek volna. Azt hiszem, ott volt az alapvető hiba, hogy Hóman nagyon jó ember volt, de egyúttal hiú ember is; és mint hiú ember, azt hiszem, mindenáron tartani akarta pozícióját. Ez a pozíció utáni vágya azután olyan politikai triblizésre [cselezésre] kényszerítette, amely nem mindig olyan irányban sikerült és haladt, amilyen irányt magának Hóman megszabott.

A zsidókérdésben elfoglalt felfogását és politikai működését nem ismerem. Ezen a téren csak annyit tudok, hogy láttam és tapasztaltam, hogy ő a zsidótörvény szigorú végrehajtását soha nem szorgalmazta.

Arról, hogy ő a zsidótörvény végrehajtási utasításának megjelenése előtt a kultuszminisztériumban körlevelet adatott volna ki a zsidó tanároknak, amelyben nekik nyilatkozniuk kellett, hogy a felmenőik milyen származásúak és hogy tagjai-e zsidó hitfelekezetnek, nem tudok.⁴⁰⁹ Arra nem emlékszem, hogy ő zsidókérdésben valaha is megnyilatkozott volna előttem.

Az Értelmiségi Kormánybiztosság felállításának körülményeivel nem vagyok teljesen tisztában. A kormánybiztosságot tudomásom szerint azért kellett felállítani, hogy az állás nélküli diplomásokat el lehessen helyezni. Azt nem tudom azonban, hogy Kultsár akkor, amikor őt a kormánybiztosság élére kinevezték, már kimondottan jobboldali beállítottságú ember volt-e. Amennyiben Hóman állította volna őt az intézet élére, nem gondolnám, hogy ez azzal a szándékkal történt volna, hogy oda exponált jobboldali embert tegyen.

Később valószínűnek tartom, hogy rájött erre, látta, hogy Kultsár helytelen irányban csúszott el, de itt volt neki egy nagy erénye, amely valósággal hibává torzult, az ő emberi jósága. Azokat az embereket, akik körülötte dolgoztak, nem tudta magától eltávolítani még akkor sem, ha rájött arra, hogy azok helytelen irányban működtek és szellemi képességeik sem megfelelőek. Azt hiszem, Kultsár esetében is ez lehetett az oka annak, hogy ott tartotta.⁴¹⁰

⁴⁰⁸ Lásd a 48. jegyzeteket.

⁴⁰⁹ Lásd a 11. és a 330. jegyzeteket, illetve az 1939. június 27-i sajtótudósításokat; például *Numerus clausus a középiskolákban*, Népszava 1939. június 27., 3.

⁴¹⁰ Lásd a 7–8. és a 268. jegyzeteket.

Népbírói kérdésre tanú előadja: Arról tudomásom van, hogy vádlott a németeket megelőzően kultúregyezményeket kötött más nemzetekkel, így az olaszokkal és a lengyelekkel is. Az én megítélésem szerint ennek ellenére azért volt hiba a német–magyar kultúregyezmény megkötése, mert mi a németekkel szemben álltunk, míg a lengyeleknek, finneknek és olaszoknak nem voltak velünk szemben disszimilációs törekvései. Magamban hibáztattam is Hómant a német–magyar kultúregyezmény megkötése miatt, azonban nem tartottam magamat feljogosítottnak arra, hogy ebből kifolyólag következtést vonjak le, mert nem láttam a kultúregyezmény megkötésének a körülményeit, és nem tudtam, hogy nem olyanok voltak-e ezek a körülmények, amelyekből kifolyólag az egyezmény megkötése elől nem lehetett kitérni.

Én vádlottat határozottan jó magyar embernek tartom.

A népgyész kérdésre tanú előadja: Az bizonyos, hogy a német–magyar kultúregyezmény megkötése alkalmával német részről az lehetett a szándék, hogy a kultúregyezménnyel tulajdonképpen a nácizmus dugárúját csempézzék be az országba. Hómanról azonban teljesen kizártnak tartom, hogy ő ilyen szempontokat tartott volna szem előtt. A kultúregyezmény végrehajtásával kapcsolatban annyit tudok, hogy Hóman mindazt, amit az egyezmény következtében végre kellett hajtani, fogcsikorgatva hajtotta végre. Azt kell mondanom, hogy lépésről lépésre hátrált.⁴¹¹

A diákcserével kapcsolatban előadom, hogy diákok nemcsak Németországba mentek, hanem más nyugati államokba is. Lehet, hogy nagyobb számban mentek Németországba, de ez nem lehetett Hóman részéről tendenciózus dolog.⁴¹²

Az, hogy általában a tanárok elbocsátása sokszor történt évközben, egy bizonyos számvevőségi mechanizmusnak volt az eredménye. Akkor történt az elbocsátás, amikor a szolgálati idejüket betöltötték. Arról azonban, hogy zsidó tanárokkal ilyesmi történt volna; illetőleg hogy csak velük történt volna ez, nem hallottam.

A politikai ügyész kérdésére tanú előadja:

Annak, hogy Hóman a nyugati nagyhatalmakkal, nevezetesen Franciaországgal és Angliával nem kötött kultúregyezményt, azt hiszem, az volt az oka, hogy ezek a nagyhatalmak nem álltak velünk szóba.

⁴¹¹ Lásd a 339. jegyzetet.

⁴¹² Mivel Magyarországnak hagyományosan a német nyelvterülettel voltak a legerősebbek a kulturális és a tudományos kapcsolatai, ezért már a dualizmus idején, majd az 1920-as években – Klebelsberg Kuno minisztersége alatt – is elsősorban a Német Birodalomba és Ausztriába utaztak a magyar állami ösztöndíjasok (annál is inkább, mivel Róma mellett Berlinben és Bécsben működtek az őket befogadó Collegium Hungaricumok). A Németországba érkező állami stipendisták száma Hóman alatt jelentősen csökkent. Az már más kérdés, hogy a nemzetiszocialista német állam sok ösztöndíjat juttatott külföldi fiataloknak, így magyaroknak is. (Bővebben Ujváry Gábor, *Kulturális hídfőállások*, I., Ráció, Budapest, 2013, 98–101 és 261.)

Nekem a véleményem, hogy a kultuszminisztériumnak par excellence [elsősorban] szakminisztériumnak kell lennie, úgyhogy én általában helytelenítettem a minisztériumban a politizálást. Helytelenítettük azt is, hogy Hóman politizált.⁴¹³

Arról nincs tudomásom, hogy amikor a magyar ifúságnál felmerült a munkatáborok kérdése, és ez ellen a Népszava, az Esti Kurír és a Korunk Szava élesen állást foglalt, vádlott ezeket a lapokat emiatt perbe vonta.⁴¹⁴

Én a magyar középiskola utolsó 8–10 évének szellemét nem tartottam ideálisnak, mert nem nevelte a tanulókat saját lábukon járni tudó és saját fejükkal gondolkodó embereknek. Ennek a kérdésnek politikai vonatkozásával nem foglalkoztam.

Petrovics Eleknek, a Szépművészeti Múzeum igazgatója lecserélésnek körülményeiről nem tudok. Azt tudom, hogy a lecserélés nagy port vert fel a sajtóban.⁴¹⁵

Én a Német–Magyar Társaságot nem ismertem közelebbről, működését sem kísértem figyelemmel. Azt nem tudom, hogy vádlottnak mi szerepe volt a társaságban; mint kultuszminiszternek bizonyára volt szerepe, de pozitív tudomásom nincs a dologról.⁴¹⁶

⁴¹³ Szép elv ugyan a szakemberek vezette minisztériumok rendszere, de a modern európai politikai kultúrában – néhány szabályt erősítő kivételtől eltekintve – politikusok vezetik a tárcákat. Ennek egyik ellenpéldája éppen Hóman volt, hiszen 1938-ig elsősorban szakminiszterként működött, csak azután kapcsolódott bele igazán a politikába. Kétségtelen viszont, hogy éppen ekkortól követett el olyan hibákat, melyek miatt – részben joggal – sokan bíralták és kritizálták ma is tevékenységét.

⁴¹⁴ Lásd a 78. jegyzetet. Nem találtam arra vonatkozó dokumentumot, mely szerint Hóman beperelte volna a lapokat. Az tény, hogy 1937–1938-ban a Korunk Szava is kritikusan foglalkozott a munkatáborok problémáival, a Népszava pedig már az 1930-as évek közepétől keményen támadta azokat. Egy vezércikkében például megállapította: „A kötelező munkaszolgálat csak a parancsuralmi korszak álszocialista elképzelése. Nem jelent folszabadulást a bérabszolgálat bilincseiből. Nem hozza a munkanélküliség enyhülését sem, csak a munkanélküliek társadalmi helyzetét rontja le még jobban. Nem jelenti a munka megbecsülését, nem keresi a munka örömet; a robotos, céltalan, reménytelenül sivár és a lehető leghitványabbul fizetett munkát hozhatja csupán. A »munkatábor« a mai hanyatló társadalom gazdaság torzszülötte lehetne csak, de nem átmenet a munkára épülő szocialista társadalom felé.” (*Kötelező munkaszolgálat?*, Népszava 1937. április 2., 1.) Máskor, Hómant is kritizálva, azt írták: „A munkatáborvesszőparipából nem lehet hasznos valóság, mert a munkatábor mindenütt megbukott, de legalaposabban minálunk. [...] Ha a miniszter ezen úgy akar segíteni, hogy »önkéntes« jelzéssel a munkatábor kötelezővé teszi s egy megbukott ügyet makacsul erőszakol tovább, a következmény csak az lehet, hogy egy újabb s még tökéletesebb bukást arat. Több bölcsesség volna abban, ha erről a munkatábor szeszélyről végre véglegesen lemondana!” (*Állami munkatáborok?*, Népszava 1938. február 27.)

⁴¹⁵ Petrovics Elek (1873–1945) jogász, művészettörténész, az MTA tagja (levelező: 1924; tiszteleti: 1941). A Belügyminisztérium Törvényelőkészítő Osztálya tisztviselője (1896–1912), majd miniszteri osztálytanácsosi rangban vezetője (1912–1914). A Szépművészeti Múzeum igazgatója (1914-től), majd főigazgatója és sikeres újjászervezője, fejlesztője (1921–1935). Nyugdíjaztatása után is több kiállítást rendezett a múzeumban. Művészettörténészként elsősorban a 19–20. század elején jelentkező modern irányzatok képviselőinek (Szinyei Merse Pál, Rippl-Rónai József, Ferenczy Károly) életművével foglalkozott. Bár főigazgatósága utolsó feléve már betegségben telt, nyugdíjazását a sajtó egy része mégis felháborodással fogadta. A Ranggal című lap akciót indított annak érdekében, hogy Petrovics maradjon a múzeum élén; s e célból több ezer aláírást gyűjtött össze. (Gróf HADIK Mihály, *A Hóman–Csányi puccs. Megható és felemelő a magyar értelmiség együttérzése Petrovics Elekkel*, a Ranggal 1935. július 15.) Petrovicsnak tizenhárom levele maradt fenn Hóman hagyatékában (OSZKK, Fond 15/1239.)

⁴¹⁶ Nyilván a Magyar–Német Társaságról van szó, amely Magyarországon, nem pedig a Német–Magyar-ról, amely a Német Birodalomban működött. Lásd a 342. jegyzetet.

Egészen véve Hóman működését, azt nem tartom olyannak, hogy annak megismétlése a magyar állam szellemi életének szempontjából kívánatos volna.

Védő kérdésére tanú előadja: Az Értelmiségi Kormánybiztosságnak eleinte feltétlenül az volt a célja, hogy az állástalan diplomásokat elhelyezze. Tehát szociális jellegű intézmény volt. Én úgy tudom, hogy a kormánybiztosság státusz szerint a miniszterelnökséghez tartozott.

Vádlott belföldi kultúrpolitikájában magyar és kisebbségi politikát folytatott. Az ő intézkedésére hoztuk létre a különböző tannyelvű kisebbségi iskolákat. Például két ruszin gimnáziumot,⁴¹⁷ azután tudomásom szerint két szlovák gimnáziumot.⁴¹⁸ A Volksbund-iskolák zárt iskolák voltak, azoknak magyar tanulói sem itt, sem Erdélyben nem voltak.

Arról nincs tudomásom, hogy vádlott a kultuszminisztériumban zsidókat alkalmazott volna, de arról tudok, hogy több zsidó származású tanítványát pártfogolta. Így például Waldapfel Esztert⁴¹⁹ is.

A védő nem ellenzett indítványára tanú ismételt törvényes figyelmeztetés után vallomására az előírt módon esküt tett.

Védő bejelenti, hogy dr. Munkácsi Ernő⁴²⁰ budapesti izraelita hitközségi főtitkár, akinek tanúkénti kihallgatását a népbíróóság elrendelte, nem tudott megjelenni, indítványozza, hogy a népbíróóság helyette Wertheimer Adolfot⁴²¹ hallgassa ki.

A népbíróóság halk tanácskozásban meghozta és tanácsvezető bíró kihirdette a következő végzést:

A népbíróóság elrendeli a már előzőleg néppügyész, illetve a politikai ügyész által indítványozott Hubay Kálmán,⁴²² Tasnádi Nagy András⁴²³ és dr. Kosáry Domokos,⁴²⁴ végül Wertheimer Adolf tanú kihallgatását a felek által bejelentett ténykörülményekre vonatkozólag. – Tudomásul szolgált.

⁴¹⁷ Két tiszán ruszin tannyelvű állami gimnázium működött ebben az időben: a munkácsi (1939/40-től) és az ungvári (1941/42-től).

⁴¹⁸ Két szlovák tannyelvű állami gimnázium működött 1938-tól: a kassai és a nagysurányi. Az 1938 és 1941 közötti revíziós sikereket követően a magyar középiskolák történetében először fordult elő, hogy a magyar állam nemzetiségi tannyelvű gimnáziumokat tartott fenn (korábban kizárólag az egyházak tették ezt).

⁴¹⁹ Lásd a 165. jegyzetet.

⁴²⁰ Lásd a 248. jegyzetet.

⁴²¹ Wertheimer Adolf (1868–1955) közgazdász, neves műgyűjtő. 1885-től dolgozott a Pesti Magyar Kereskedelmi Bankban, ahol a ranglétrán fokozatosan előrehaladva ügyvezető igazgató lett. 1928-tól az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat, 1936-tól a Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet Vezérőbízottsága, illetve a Magyar Zsidó Múzeum elnöke.

⁴²² Lásd a 41. jegyzetet.

⁴²³ Lásd a 341. jegyzetet.

⁴²⁴ Lásd a 239. jegyzetet.

[HUBAY KÁLMÁN TANÚVALLOMÁSA]

Belép: Hubay Kálmán, 44 éves, jászapáti születésű, budapesti lakos, nős, hírlapíró, érdektelen tanú, aki törvényes figyelmeztetés után előadja: Vádlottat a parlamenti életből ismerem, én országgyűlési képviselő voltam, ő pedig miniszter. Vele semmi közvetlen kapcsolatban nem álltam. Az nem felel meg a valóságnak, hogy ő a nyilas pártot a kormány elhatározásairól informálta volna. Arra nem emlékszem, hogy én Sulyok Dezsőnek Hóman Bálintról ilyen nyilatkozatot tettem volna. Arra emlékszem, hogy Sulyok Dezsővel egyszer vonaton együtt utaztam, de emlékezetem szerint Hóman Bálint neve nem került szóba.⁴²⁵ Amikor én a nemzetiségi kérdésben benyújtottam ezt a törvényjavaslatot, amely miatt aztán ki is zártak a parlamentből, az álláspontomat egy körlevélben fektettem le. Ezt a körlevelet kivétel nélkül minden felsőházi tagnak és minden képviselőnek megküldtem.⁴²⁶

Október 15-e után Hóman Bálinttal nem is találkoztam. Arról nem tudok, hogy Szálasinak valamilyen kapcsolata lett volna a vádlottal.

Néppügyész kérdéseire tanú előadja: Azt a parlamentben hallottam, hogy vádlottat „nyilas pufinak” nevezték. Ennek a névnek a magyarázatát nem tudom, de a képviselők minden neves politikusnak adtak valamilyen gúnynevet.

Vádlott tanú vallomására észrevételt nem tesz.

A népbíróóság indítvány hiányában tanú megeskütését a Bp. 311. §⁴²⁷ alapján mellőzte.

[WERTHEIMER ADOLF TANÚVALLOMÁSA]

Belép: Wertheimer Adolf, 78 éves, nagyváradi születésű, budapesti lakos, özvegy, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank igazgatója, érdektelen tanú, aki törvényes figyelmeztetés után előadja:

Hóman Bálintot 1925 óta ismerem. Ekkor ő Lukinich Imrével⁴²⁸ együtt meglátogattam. Ugyanis annakidején a Magyar Nemzeti Múzeumnak felajánlottak egy nagyon értékes és fontos adatanyagot a kommunisták és bolsevisták működésével kapcsolatban. A Nemzeti Múzeum szerette volna ezt megszerezni, de az

⁴²⁵ Hubay itt Sulyok tanúvallomására utal vissza, lásd 321.

⁴²⁶ Lásd a 260. jegyzetet.

⁴²⁷ A bünvádi perrendtartásról szóló 1896:XXXIII. tc. 311. §: „Mindenik tanú megeskütése vagy meg nem eskütése tárgyában, kihallgatása és a felek indítványainak meghallgatása után, a bíróság külön határoz; a megeskütést azonban bármelyik fél indítványára vagy hivatalból is későbbre halaszthatja. A megeskütés mellőzendő a 221. és 222. §-ok eseteiben és akkor, ha azt a felek egyike sem kívánja.”

⁴²⁸ Lásd a 162. jegyzetet.

államnak a megvásárlásra nem volt pénze.⁴²⁹ Azt a tanácsot adták ekkor vádlott-nak, aki a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója volt akkor, hogy forduljon Weisz Fülöphöz,⁴³⁰ a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank akkori elnökéhez, aki művészeti, irodalmi és tudományos célokra mindig nagy összegeket áldozott. Viszont azt mondták nekik, hogy én volnék az, aki ilyen kérdésekben hatni tud Weisz Fülöpre, és ezért keresett fel engem Hóman Bálint a lakásomon. Az összeget 24 óra alatt megszereztem. Ettől az időtől kezdve – mivel általában foglalkoztam az irodalom és művészet támogatásával – Hóman Bálinttal állandó kapcsolatban állottam.

1935-ben a Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet vezető [helyesen: vezérő]bizottságának elnökévé választottak. Ez az intézet abból a hadisarcból létesült, amelyet Haynau vetett ki 1849-ben a magyar zsidóságra azért, mert a szabadságharcot támogatta. Ezt a hadisarcot később Ferenc József visszaadta az államnak azzal, hogy ez királyi alapítványként kezelendő.⁴³¹

Amikor a Rabbiképző Intézet elnökségét átvettem, az intézet nagyon rossz állapotban volt, a fűtőtestek teljesen felmondták a szolgálatot, úgyhogy lehetetlen volt már tanítást folytatni. Én ekkor a magyar államhoz mint tulajdonoshoz fordultam. Az állam pénzügyi helyzete akkor a lehető legsúlyosabb volt. Ennek ellenére Hóman Bálint a Rabbiképző Intézet épületének helyrehozatalára szükséges elég jelentékeny összeget a rendelkezésemre bocsátotta. Később az épület rohamosan ment tönkre, annyira, hogy néhány évvel később egy alapos és teljes restaurálásra lett szükség. Hóman ekkor ismét egy igen jelentékeny összeget – talán 50 000 pengőnél is többet – a rendelkezésemre bocsátott. A nyilaskeresztes párt állandóan támadta emiatt vádlottat, de tudomásom szerint őt emiatt az országgyűlés egyes bizottságaiban is minden oldalról támadták. Támadásokat mindig azzal védte ki, hogy bejelentette, ez az épület királyi alapítvány volt és így annak helyreállítása az ő kötelessége. Éveken át sikerült így védekeznie, végül is azonban már nem a bizottságokban, hanem a parlament nyílt ülésén támadták meg, hogy szüntessen be minden kapcsolatot a zsidókkal.

Én akkor elmentem hozzá és elmondtam neki, hogy a mi intézetünk növendékei a világ leghíresebb zsidó egyetemén és rabbiképző intézeteiben tanítanak. Kértem, hogy amit csak tehet, tegye meg, és mentse meg az intézetet. Politikailag azonban olyan vehemenssen támadták, hogy ezt már nem tudta megtenni. Talált azonban egy olyan módozatot, amely mellett megszűnt ugyan az intézetnek az állammal való kapcsolata, de mégis biztosította a fennmaradását. Hóman Bálint

⁴²⁹ Lásd a 245. jegyzetet. A vételre 1924 májusában került sor, tehát valószínűleg ekkortól – és nem 1925-től – ismerték egymást.

⁴³⁰ Weisz Fülöp (1859–1942) közgazdász. 1882-től dolgozott a Pesti Magyar Kereskedelmi Bankban, ahol gyorsan haladt előre a ranglétrán: a banknak 1911-től vezérigazgatója, 1921-től 1938-as nyugalomba vonulásáig elnöke. Emellett a Magyar Textilgyárosok Országos Egyesületének elnöke, a Gyáriparosok Országos Szövetsége végrehajtó bizottságának tagja, a Magyar Nemzeti Bank főtanácsosa. 1927-től az országgyűlés felsőházának tagja.

⁴³¹ A Rabbiképző Intézetet 1877-ben alapították, a világ legrégebbi, folyamatosan működő rabbiképzője. Wertheimer vezérőbizottsági elnökké választására 1936-ban került sor.

ugyanis egy törvényerejű rendeletet hozott, amelyben kötelezte a magyar zsidóság összes hitközségeit, hogy taglétszámuk és adóbevételeik arányában költségvetésükbe olyan tételt állítsanak be, amelynek országos összege lehetővé tette, hogy az intézet tovább folytathassa működését. Ez emlékezetem szerint 1942-ben történt.⁴³² Én 18 év óta az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat elnöke is vagyok. Az egyesület számtalan értékes tudományos munkát adott ki. Így kiadtuk a Monumenta Judaica című 4 kötetes törvénygyűjteményt is.⁴³³ A kiadás költségeire a Tudományos Akadémia és az állam is kiutalt egy bizonyos összeget annak ellenére, hogy már a hitlerizmus nagyon előrehaladott volt az országban. A támogatás csak jelképes volt, annak inkább erkölcsi jelentősége volt, mert a magyar állam a támogatással elismerte a törvénygyűjtemény kiadásának fontosságát. Az állami segílyt Hóman Bálint utalta ki, úgyhogy én hálából kötelességemnek tartottam a mű előszavában megemlékezni a kultuszminiszter úrnak a kiadás iránt tanúsított jóakarataról.⁴³⁴

Az első forradalom után Marczali Henrik történelemprofesszort igazolásra szólították fel, annak ellenére, hogy ő az egyetemen megjelent népbiztos által a történelem tanításának módjára kiadott utasításának ellenszegült. Marczali az igazolási felhívás miatt annyira el volt keseredve, hogy azonnal lemondott tanári állásáról. A lemondáskor részére egy bizonyos összeget fizettek ki, amelyet azonban rosszul fektetett be, úgyhogy teljesen elszegényedett. Én próbáltam rajta valamiképp segíteni, és többek között Hóman Bálintot kértem fel arra, hogy gondoskodjék a magyar állam erről a 75 éves öregemberről. A kultuszminiszter azonnal eleget tett a kérésemnek, azt hiszem 6000 pengős, akkor elég tekintélyes évi járadékot biztosított 6 évre, feltételezve azt, hogy Marczali úgysem éri meg

⁴³² Bár a magyar kormány az 1942:VIII. tc. értelmében az állami költségvetésből már nem nyújthatott zsidó intézményeknek támogatást (lásd a 18. és a 285. jegyzeteket), az izraelita hitközségeket kötelezte azok további fenntartására. Erről már Hóman minisztersége idején megkezdődtek a tárgyalások, de az ezt szabályozó rendeletet utóda, Szinyei Merse Jenő hirdette ki 1943. április 7-én (8.888/1943. VKM sz. rendelet). Ez kimondta, hogy „1. § (1) Minden izraelita hitközség köteles az 1943. évi január hó 1. napjától kezdve az izraelita vallásfelekezet céljaira – évenként visszatérő szolgáltatásként – országos járulékot fizetni. (2) Az országos járulékból fedezetéről a hitközség évi rendes költségvetésében kell gondoskodni. [...] 5. § (1) Az országos járulékból befolyó jövedelmet csak az izraelita vallásfelekezet céljaira lehet felhasználni. Ilyen célnak kell tekinteni különösen a rabbiképző intézet, izraelita vallásfelekezeti tanítóképző intézet, vallásfelekezeti más tanintézet, továbbá kórház vagy jótékonyági intézet, valamint a vallásfelekezeti igazgatási szerveinek fenntartását, a lelkesítő jövedelem-kiegészítést és általában a jótékonyági célokat.”

⁴³³ A Magyar–Zsidó Oklevéltár (*Monumenta Hungariae Judaica*) 1903 és 1980 között megjelent tizenhét kötetét az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat – amelynek elnöke 1928-tól Wertheimer volt –, majd 1959-től, az 5. kötettől a Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete adta ki. II. és III. (Mandl Bernát szerkesztésében), illetve IV. kötete (Kováts Ferenc szerkesztésében) 1937–1938-ban látott napvilágot. Az I. kötete Weinmann Fülöp elnöklete alatt, 1903-ban hagyta el a nyomdát.

⁴³⁴ „Szívbeli kötelességet teljesítek – írta Wertheimer a II. kötet előszavában –, midőn a magyar zsidóság háláját tolmácsolom a Magyar Kir. Közoktatásügyi Kormányának és Fejének, a magyar történetírásnak új utakat, új célkitűzéseket mutató nagy tudósnak, dr. Hóman Bálint Miniszter Úr Önagyméltóságának, kik értékelve és méltányolva jelen munkánkat, annak megjelenését erkölcsileg és anyagiilag támogat-
ták.” (*Magyar–Zsidó Oklevéltár*, II., gyűjtötte és összeállította MANDL Bernát, Budapest, 1937, vi.)

ezt a hat évet. Amikor azonban a 81-ik évét is elérte, újból Hómanhoz fordultam, aki most már terminus nélkül kiutalta neki ezt a támogatást.⁴³⁵

Népbírói kérdésére tanú előadja: a bolsevizmusra és kommunizmusra vonatkozó adatgyűjtemény megszerzésére pusztán tudományos okokból volt szükség, nem pedig azért, hogy azt a bolsevizmus ellen vagy a bolsevizmus mellett felhasználják.

Népgyűlési kérdésére tanú előadja: Én a numerus clausus törvények vádlott által történt szigorítását csakis úgy tudom megmagyarázni, hogy ennek a dolognak az előjátékai nem az ő minisztersége alatt kezdődtek, hanem ez már a Haller-féle numerus claususból folyt. Azt akarták folyton erősíteni, és Hóman mint miniszter a politikai pártok nyomása alatt kénytelen volt a megkezdett csapáson tovább menni.⁴³⁶

Vádlott a tanú vallomására észrevételt nem tesz.

A népbíróóság tanú megesketését indítvány hiányában a Bp. 311. §-a⁴³⁷ alapján mellőzte.

[GYÖRKE JÓZSEF TANÚVALLOMÁSA]

Belép: Dr. Györke József,⁴³⁸ 39 éves, celldömölki születésű budapesti lakos, nő, a Nemzeti Múzeum főigazgatója, érdektelen tanú, aki törvényes figyelmeztetés után előadja:

⁴³⁵ A budapesti tudományegyetemen korábban Hómant is tanító Marczi Henriket (1856–1940) 1919-ben, a Magyarországi Tanácsköztársaság bukása után szabadságolták, majd 1924-ben végkielégítéssel nyugdíjazták. 1922/1923-tól Hóman helyettesítette őt a középkori magyar történelem tanszékén (ELTE Levéltára, 8/a, 27. kötet, 1922. június 20-i V. rendkívüli ülés; 29. kötet, 1923. december 14-i II. rendes ülés; 1924. február 14-i III. rendes ülés), melynek vezetésével 1925-ben ugyancsak Hómant bízták meg (Uo. 30. kötet, 1925. január 14-i III. rendes ülés). A minisztertanács 1932. augusztus 2-án, még Hóman minisztersége előtt döntött arról, hogy Marcziinak – könyvtára megvásárlása fejében – havi 250 pengő utalását engedélyezi, majd 1939. június 16-i ülésén arról, hogy további két éven át folyósítják a havi 250 pengő államsegélyt (1939. június 16-i ülés, 4. napirendi pont). Marcziinak – akit Hóman egy ideig tudós ideáljának tartott (OSZKK, Fond 15/20.), majd később keményen támadott a vezető francia történeti folyóirat (Revue Historique) ünnepi kiadványában megjelent, az 1920-as évek magyar historikusait bíráló cikkéért (HÓMAN Bálint, *Hazai történetírásunk csődje*, Magyar Szemle 1929, 131–134) – négy levele (pontosabban csak névjegykártyája) maradt fenn Hóman hagyatékában (OSZKK, Fond 15/1023.).

⁴³⁶ Lásd a 299. jegyzetet. A numerus clausus szigorítása több tényező következménye volt. Ebben a fő szerepet az értelmiségi munkanélküliség – elsősorban gazdasági világválság miatti – növekedése, az egyetemi bajtársi egyesületek (mindenekelőtt a Turul és a Hungária) ezirányú nyomásgyakorlása, illetve az antiszemitizmus Közép-Kelet-Európában megfigyelhető erősödése volt.

⁴³⁷ Lásd a 427. jegyzetet.

⁴³⁸ Lásd a 242. jegyzetet.

Én Hóman Bálintot közelebből csak 1944 óta ismerem, amikor ő az „Ösnekpek és ös-magyarok” című munkáján⁴³⁹ dolgozott, és engem mint finnugor nyelvészt ezzel a munkával kapcsolatban megkérdezett, és így több alkalommal is beszélgettünk.

A Nemzeti Múzeum kincseinek kihasználásával kapcsolatban én nem tudok lényegeseit mondani, mert akkor még nem voltam főigazgató. Arról tudomásom van, hogy Csánky Dénes⁴⁴⁰ – azt hiszem, valamikor 1945. március folyamán – írt egy levelet Szálasinak, amelyben bejelenti neki, hogy a Nemzeti Múzeumnak nemi az értékes anyaga lett kiszállítva, amelyre ők gondoltak, tehát nem a Corvinák és nem a nyelvemlékek, hanem a mi relációnkban csak másodrendű anyag. A Széchényi Könyvtár és a [Nemzeti] Múzeum szempontjából igen nagy jelentőségű dolog, hogy ezek a kincsek nem kerültek ki, és most megvannak.

A Corvinákról mindenki tudja, hogy milyen értékek, ugyanúgy a nyelvemlékekről. A nyelvemlékek mind unikumok, amelyekből ha egy elvész, az soha nem pótolható, és így történeti vonatkozásban a lehető legnagyobb értéket képviselik.

Arról nincs tudomásom, hogy a kincsek kiszállításának megakadályozása Hóman ténykedésére volnának visszavezethető[k], de úgy hallottam, hogy Hóman Bálint is írt arról, hogy nem a primer fontosságú anyag ment ki, s ezen kívül neki mint a Nemzeti Múzeum elnökének feltétlenül kellett hogy szerepe legyen abban, hogy milyen értékeket szállítanak ki.⁴⁴¹

Vádlott tanú vallomására észrevételt nem tesz.

Népbíróóság tanú megesketését indítvány hiányában mellőzte.

[DEÉR JÓZSEF TANÚVALLOMÁSA]

Belép: Dr. Deér József,⁴⁴² 41 éves, budapesti születésű és lakos, nő, egyetemi tanár, érdektelen tanú, aki törvényes figyelmeztetés után előadja:

⁴³⁹ Hóman 1943–1944-ben írta *Ösnekpek – ösmagyarok* című munkáját, amelyet börtönveci alatt is – mint onnan írt leveleiből is kiderül (OSZKK, Fond 15/2027–2031.) – szeretett volna folytatni. 1985-ben az USA-ban adták ki először (HÓMAN 1985), 2001-ben a Kairosz Kiadó gondozásában, Budapesten is megjelent, azóta újabb kiadásai is napvilágot láttak.

⁴⁴⁰ Csánky Dénes (1885–1972) festőművész, művészettörténész. A Műemlékek Országos Bizottságának titkára (1909–1912), a Fővárosi Múzeum igazgatóhelyettese (1912–1922), a budapesti Gróf Zichy Jenő Múzeum igazgatója (1921–1933), a Székesfővárosi Képtár vezetője (1933–1934), a Budapest Székesfővárosi Múzeumok központi igazgatója (1935), majd az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum főigazgatója (1935–1944). 1944-ben a lefoglalt zsidó műkincsek kormánybiztosa, a Szépművészeti Múzeum legértékesebb anyagait 1944. november–decemberben nyugatra szállíttatta (lásd a 126. jegyzetet). 1945 után Németországban, 1949-től Brazíliában élt. Hat levele található Hóman hagyatékában (OSZKK, Fond 15/384.).

⁴⁴¹ Lásd a 126. jegyzetet.

⁴⁴² Lásd a 162. jegyzetet.

A Teleki Pál Tudományos Intézet⁴⁴³ működése határozottan baloldali volt. Az intézet elnöke, Hóman Bálint az intézetet soha sem németbarát, sem fasiszta irányban nem befolyásolta. Tudomása volt arról, hogy az intézet vezetői antifasiszta és németellenes beállítottságúak.

1944. március 19-e után Sztójay Döme rám parancsolt, hogy német nyelven egy magyar történetet írjak az új orientáció alátámasztására. Én ezt a leghatározottabban megtagadtam. Sztójay erre velem szemben szabotázsvádát emelt, és hogy ennek rám nézve következményei nem voltak, ezt csak Hóman Bálint közbelépésének köszönhettem.⁴⁴⁴ Hóman Bálint tisztában volt – különösen március 19-e után – a mi egész mentalitásunkkal. Ennek ellenére a jobboldali befolyásokat az intézettől változatlanul távol tartotta. Én és helyettesem, Kosáry Domokos március 19-e után lemondottunk igazgatói állásunkról, és csak akkor maradtunk vissza, amikor az elnöktől biztosítékot kaptunk arra vonatkozóan, hogy belátásunk szerint vezethetjük tovább az intézetet. Ez október 15-én megismétlődött.

Még egy jellemző dolgot kívánok elmondani.

Baráth Tibor 1942-ben kísérletet tett arra, hogy a Teleki Intézetet egy jobboldali folyóirat számára megnyerje.⁴⁴⁵ Baráth Tibor felkeresett engem ebben az ügyben, és én Hóman Bálint előzetes tudomásával és hozzájárulásával őt kiutasítottam. Ez a dolog odáig ment, hogy a szellemi jobboldal az Egyedül Vagyunk című folyóiratban megjelent cikksorozatban éles támadást intézett a Teleki Intézet és Hóman Bálint ellen.

Azt, hogy vádlott egyik oldalon elnézte a Teleki Intézet baloldali tevékenységét, a másik oldalon pedig német vonalon haladt, két dologgal tudom megmagyarázni. Az egyik magyarázat az, hogy Hóman Bálintnak a béke előkészítése, illetőleg előttünk ismételtén kifejtett felfogása az volt, hogy minden eshetőségre fel kell készülnünk, a másik pedig az, hogy Hóman Bálint külpolitikai tekintetben a német orientációt kikerülhetetlen vagy szükségszerű dolognak tartotta. Külpolitikai viszonylatban azonban a német penetráció [behatolás], a német imperializmus magyarországi érvényesülése tekintetében nem állott ezen a vonalon.

⁴⁴³ Lásd a 25. jegyzetet.

⁴⁴⁴ Nincs rá adatom, hogy Sztójay valóban felkérte-e Deért egy német nyelvű magyar történelmi szintézis megírására. Ugyanakkor pontosan dokumentálható, hogy 1936-tól több alkalommal is fölmerült a „Hóman–Szekfű”-féle *Magyar történet* rövidített német változatának kiadása (ebből végül a Hóman írta részek szinte teljes anyagának fordítása jelent meg: *Geschichte des ungarischen Mittelalters*, I–II., de Gruyter, Berlin, 1940 és 1943), majd 1942 márciusában Hóman Szekfűnek írt levelében vetette föl egy egykötetes magyar történeti összefoglaló kiadásának szükségességét. Hóman Deért vagy Kosáry Domokost javasolta szerzőnek, Szekfű azonban igyekezett lebeszélni erről, s tudomásom szerint Hóman nem tért már vissza erre a tervre. (OSZKK, Fond 15/1474, Szekfű Gyula Hóman Bálintnak, 1942. március 29.; minderről bővebben UJVÁRY GÁBOR, *Kis magyar história – nagy magyar történettől = A negyedik nemzedék és ami utána következik. Szekfű Gyula és a magyar történetírás a 20. század első felében*, szerk. UJVÁRY GÁBOR, Ráció, Budapest, 2011, 251–288, különösen 283–288.)

⁴⁴⁵ Valószínűleg az Egyedül Vagyunk című – egyébként színvonalas, Oláh György szerkesztette – szélsőjobboldali társadalompolitikai és szépirodalmi folyóiratról van szó: lásd a szöveg folytatását, és utalását Mályusz Elemérnek ott – majd önálló kötetben is – megjelent cikksorozatára (254. jegyzet).

Hogy ezt megvilágítsam, rámutatok például arra, hogy 1943-ban a Történelmi Társulatban mondott elnöki beszédében a nemzetiszocialista nemzetfogalom ellen érvelt, és nyíltan polemizált Baráth Tiborral és Mályusz Elemérrel.⁴⁴⁶

A politikai ügyész kérdéseire tanú előadja:

Vádlott nem volt híve a németiség magyarországi térfoglalásának és a német nemzetiszocialista ideológiának.

Az én nézetem szerint objektív tudományos szempontból Baráth Tibor semmi esetre nem érdemelte meg az egyetemi tanári kinevezését. Arra vonatkozóan nem vagyok illetékes nyilatkozni, hogy Hóman Bálint ennek ellenére miért nevezte ki Baráth Tibort, csupán egyet kell megemlítenem, hogy Baráth Tibor politikai tevékenysége egyetemi tanári kinevezése után vette kezdetét.⁴⁴⁷

A népügyész kérdéseire tanú előadja: vádlott külpolitikai vonalon a németbarátságot szükségszerűnek tartotta.

A Történelmi Társulat 1941 szeptemberében tartott ülésén, amelyen vádlott Teleki Pálról emlékezett meg, jelen voltam. A vádlott előadására azonban már részletekben nem emlékszem, és így nem emlékszem arra sem, hogy ő a németek mellett nyilatkozott-e, a szovjet elleni harc szükségességét hangoztatta-e.⁴⁴⁸

Arról nem tudok, hogy ő Ruszt német kultuszminiszternek⁴⁴⁹ Corvin-láncot adományozott volna.⁴⁵⁰

Amennyire mi a magunk reszortjában a Teleki Intézetet keresztül meg tudtuk állapítani, vádlott a német kultúrpolitikai tényezőivel való kapcsolatában nem ment túl a szükséges mértéken.

⁴⁴⁶ Lásd a 253–254. jegyzeteket.

⁴⁴⁷ Baráth Tibort 1940. október 19-én nevezte ki Hóman a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem bölcsészettudományi karán a magyar történeti tanszék nyilvános rendkívüli tanárává, majd nem sokkal ezután az Erdélyi Tudományos Intézet tagjává. Ekkor még nem lehetett tudni Baráth szélsőjobbra sodródásáról, hiszen nagy felzúdulást – és a magyar történészek többségének tiltakozását – kiváltó szintéziseit, a *Magyar történetet*, illetve *Az országépítés filozófiája a Kárpátmedencében* címűeket csak ezután, 1941-ben, illetve 1943-ban jelentette meg Kolozsvárott. Lásd még a 253. jegyzetet.

⁴⁴⁸ Lásd a *Szakértői vélemény* bíróság kérdésre adott válaszában 6. pontját: 600–601.

⁴⁴⁹ Lásd a 3. jegyzetet.

⁴⁵⁰ Horthy Miklós a Hivatalos Közlönyben 1930. november 1-jén megjelent, október 11-én kelt, „Kedves gróf Klebelsberg” kezdetű hivatalos leiratban jelentette be, hogy a „mai páratlanul nehéz időkben a magyar művelődés szintjének fenntartásáért és emelésért folyó szellemi munkából kimagasló tehetséggel és rendkívüli odaadással résztvevők” számára tizenkét Corvin-láncot, hatvan Corvin-koszorút, és tizenkét Corvin-díszjelvényt alapít. Külföldi állampolgárok kizárólag a díszjelvényt kaphatták meg. Bernhard Rustnak – Hóman Bálint kultuszminiszternek a külügyminiszeri posztot is betöltő miniszterelnökkel, Kállay Miklóssal egyeztetett előterjesztésére – Horthy 1942. június 30-án, néhány nappal Hóman lemondása előtt, négy másik kitüntetéssel együtt adományozta a Corvin-díszjelvényt, „a magyar művelődés ügyének előmozdítása körül teljesített különösen hasznos szolgálataikért”. A kitüntetések történetéről bővebben: BÜKY ORSÓLYA, *A szellem lovagjai. A Magyar Corvin-lánc, a Magyar Corvin-koszorú és a Magyar Corvin-díszjelvény kitüntetés története*, Magyar Napló VERITAS Füzetek, Budapest, 2015.

Védő kérdéseire tanú előadja: Az megfelel a valóságnak, hogy a Teleki Pál Intézet annyira baloldali beállítású, szinte illegális erővel dolgozott, hogy katonaszökevények, zsidók és baloldali felfogású emberek számára hamis okmányokat is adott ki. Arról nincs pozitív tudomásom, hogy ezt Hóman is tudta, azonban sejtem, hogy tudomással bírt róla.⁴⁵¹

Hóman tudta, hogy a Teleki Pál Intézet személyzete baloldali és németellenes beállítottságú. A személyzet és vezetőség összeállítása Hóman Bálint műve volt, tehát a kiválasztás is.

Arról tudok, hogy Kosáry Domokos ellen egy alkalommal feljelentés érkezett baloldali magatartása miatt. Hóman ekkor azt tanácsolta Kosáry Domokosnak, hogy saját biztonsága érdekében menjen vidékre, és ez alkalommal azt is mondta neki, hogy az intézetnek még szüksége lesz rá.

A politikai ügyész kérdéseire vádlott előadja: Amikor Szekfű Gyula a Magyar Nemzet hasábjain egy nyilatkozatot adott, amelyben Baráth Tibort nyilvánosan megtagadta,⁴⁵² én Baráthot azonnal szabadságotoltam, és ő már az én időmben nem is jött vissza. Vele az volt a tervem, hogy a szabadsága után úgy fogom elhelyezni, hogy az egyetemi katedrára már ne kerüljön vissza.⁴⁵³

Az ő kinevezésével kapcsolatban azt kívánom előadni, hogy én Baráth Tibort úgy ismertem, mint több igen tehetséges munkának a szerzőjét, és Szekfű

⁴⁵¹ Waldapfel Eszter tanúvallomása, valamint Benda Kálmán és Kosáry Domokos későbbi emlékezései alapján Hóman tudott erről, lásd 354–355; illetve: *Egy történész életútja. Benda Kálmán válaszol Glatz Ferenc kérdéseire*, Forrás 1987/5., 1–14; Kosáry 2003.

⁴⁵² A nyilatkozat 1941. december 19-én jelent meg. Ebben a Baráth könyve (*Magyar történet* – lásd a 253. jegyzetet) körüli viták kapcsán Szekfű kifejtette: „Baráth Tibor tanítványom volt a budapesti egyetemen, mégpedig időrendben a legelső, akkor, amikor mint újonnan kinevezett tanár megkezdtem előadásaimat. Az első volt, aki szemináriumomban készítette doktori értekezését. Egyetemi tanulmányai után ajánlatomra, ha jól emlékszem, bécsi, majd párizsi ösztöndíjat kapott, de amikor ösztöndíját meghosszabbították és számára új, párizsi beosztást találtak, az ottani nemzetközi történeti bizottságnál, ez már az én közreműködésem nélkül történt. Baráth Tibor már párizsi évei alatt annyira eltávolodott tőlem és tudományos irányomtól, hogy nem lepett meg, mikor egyetlen nagyobb, francia nyelvű tudományos munkájában nemcsak hogy tanítványomnak nem mutatta magát, hanem egész történetírói munkásságomról is elítélő jellemzést adott. Budapestre visszatérése után mindössze egyszer beszéltem vele, 1940 nyarán, amikor is azt kérte tőlem, hogy magántanári habilitálását pártoljam, illetőleg hivatalosan képviseljem. Ezt kénytelen voltam megtagadni azon indoklással, hogy még nincs olyan tudományos munkássága, melynek alapján habilitálhatnám.” (*Szekfű Gyula nyilatkozata, Magyar Nemzet* 1941. december 19.)

⁴⁵³ Ez valószínűleg így történt. A Népszava 1941. december 21-i rövidhíre (*Baráth Tibor félévi szabadságra ment*, 8) szerint ugyanis: „Baráth Tibor kolozsvári egyetemi nyilvános rendkívüli tanár, akinek »Magyar történet« című munkájáról – mint csüörtöröki számunkban megírtuk – gróf Pálffy Géza felsőházi tag interpellációt intézett a közoktatásügyi miniszterhez és akinek ezzel a művével a napisajtó is több ízben foglalkozott, arra való hivatkozással, hogy a sajtóban és a politikai közvéleményben könyvével kapcsolatban megindult vita tanári működéséhez kívánatos nyugodt lelkiállapotát megzavarta, másrészt pedig azért, hogy már régebbi idő óta készülő munkáját befejezhesse, a közoktatásügyi minisztertől az egyetemi év második felére szabadságolását kérte. A miniszter a kérést teljesítette és a kért szabadságot megadta, Baráth Tibor helyettesítéséről a kolozsvári egyetem tanácsának javaslata alapján dönt a miniszter.”

Gyulának egyik volt tanítványát. Egyetemi professzorok is voltak, akik őt méltónak tartották a katedrára. Én egyebet nem tudtam róla. Később ez a választás nem sikerült, mint ahogy nagyon gyakran előfordul, hogy az egyetemi tanárok kinevezésénél tévedünk.

A népbíróság indítvány hiányában tanú megesketését a Bp. 311. §⁴⁵⁴ alapján mellőzte.

A népbíróság ezután halk tanácskozásban meghozta, a tanácsvezető bíró kihirdette a következő végzést: „A népbíróság a mai tárgyalást félbeszakítja és annak folytatására 1946. évi március hó 20. napjának de. 9 óráját tűzi ki.”

Tudomásul szolgált.

Tanácsvezető bíró a tárgyalást berekeszti azzal, hogy a tárgyaláson felmerült és kiutalványozott 4 050 000 P[engő], népbírói napidíjköltség a költségjegyzék 2. tétele alatt feljegyzést nyert.

Kmft.

tanácsvezető bíró

jegyzőkönyvvezető

⁴⁵⁴ Lásd a 427. jegyzetet.

[JEGYZŐKÖNYV A HÓMAN BÁLINT VÁDLOTT ELLEN INDÍTOTT BÜNYGYBEN A BUDAPESTI NÉPBÍRÓSÁGNÁL TARTOTT NYILVÁNOS TÁRGYALÁSRÓL, 1946. MÁRCIUS 20.]

A budapesti népbíróságtól

Nb. V. 864/1946/2.

Jegyzőkönyv

Készült az 1945. évi VII. tc. által törvényerőre emelt Nbr. 11. § 2., 3., 6. pontjai, a 13. § 3. pont 1. bek[ezdés]ben meghatározott háborús, valamint 15. § 1., 3. és 4.⁴⁵⁵ pontjaiban meghatározott népellenes bűntettek miatt dr. Hóman Bálint vádlott ellen indított bünygyben a budapesti népbíróságnál Budapesten 1946. évi március hó 20. napján tartott nyilvános tárgyalásról.

Jelen voltak:

dr. Gálfalvi István

tanácsvezető bíró

Bolgár Menyhért

a Független Kisgazdapárttól,

Kádár Iván

a Magyar Kommunista Párttól,

Miszi Károly

a Szociáldemokrata Párttól,

Szigeti Sándor

a Nemzeti Parasztpárttól,

László Géza

a Polgári Demokrata Párttól,

dr. Nagy Istvánné

a Szakszervezeti Tanácstól

kiküldött népbírák,

dr. Hóman Bálint

vádlott

dr. Vészy Mátyás ügyvéd,

hivatalból kirendelt védő

a jegyzőkönyvben megnevezett

tanúk

⁴⁵⁵ Lásd a 192–195. jegyzeteket.

dr. Sinka Endre

jegyzőkönyvvezető

dr. Szekeres Károly

népügyész

dr. Katona Jenő

politikai ügyész⁴⁵⁶

Tanácsvezető bíró a tárgyalást a Bp. 301. §⁴⁵⁷ szerint az ügy rövid megjelölésével megnyitja, és a hallgatóságot a csend és rend megtartására figyelmezteti.

[LUKINICH IMRE TANÚVALLOMÁSA]

A tárgyalás megnyitása után a népbíróság folytatja a bizonyítás felvételét. A tanúknak a Bp. 301. § 4. és 5. bek[ezdés]. szerinti távozása után

belép: Dr. Lukinich Imre,⁴⁵⁸ 66 éves, varjasi születésű, budapesti lakos, nő, egyetemi tanár, érdektelen tanú, aki törvényes figyelmeztetés után előadja:

Én vádlottat már régebbi idők óta ismerem. Politikával soha nem foglalkoztam, így csak tudományos működését figyeltem.

1943–44-ben a bölcsészeti tudománykar dékánja voltam. Ekkor több zsidóellenes rendelet jelent meg, amelyek a tanári kar néhány tagját is közvetlenül érintették. Nekem, mint dékánnak, kötelességem volt tanártársaim érdekében megtenni azt, amit csak lehetett. Hómanhoz fordultam, akinek a politikai életben súlya volt, és őt kértem meg, hogy legyen szíves és tegyen meg mindent a tanárok érdekében, amit meg lehet tenni. Ő minden egyes esetben megtette a tőle telhetőt, és pedig eredménnyel, úgy, hogy az ő intervenciójára a tanár és hozzátartozóik szempontjából enyhítések történtek.

Tudomásom van ezen kívül arról is, hogy bárki fordult hozzá, ő mindenkit a legnagyobb jóindulattal segített, és senkinek kárt nem okozott. Ez egy általános vélemény is volt különben vádlottról.

A népügyész kérdéseire tanú előadja: A magyar–német kultúregyezmény megkötéséről csak annyit tudok, amennyit az újságokban olvastam a dologról. Arról nem tudok, hogy ez a kultúregyezmény fokozott mértékben biztosította a német-ség kulturális expanzióját Magyarország felé.

⁴⁵⁶ Lásd a 196–202. és 337. jegyzeteket.

⁴⁵⁷ Lásd a 203. jegyzetet.

⁴⁵⁸ Lásd a 162. jegyzetet.

Az ő kultúrpolitikai ténykedése, németbarátsága tudományos körökben végyes hatást váltott ki, voltak, akik mellette szólaltak fel, voltak, akik ellene.

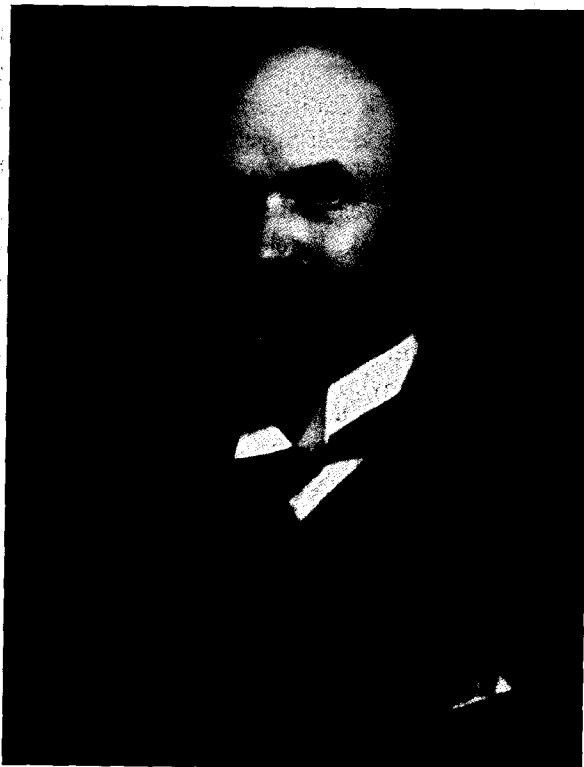
Arról nincs tudomásom, hogy vádlott a zsidótörvény végrehajtási utasítása által kitűzött idő előtt bocsátott volna el állásából valakit.⁴⁵⁹

Politikai ügyész kérdésére tanú előadja:

Vádlottnak jellemző vonása volt, hogy mindenkivel szemben emberséges magatartást tanúsított. Én politikával nem foglalkoztam, és így annak okát sem tudom, hogy ő ilyen felfogása ellenére hogyan támogatott egy olyan politikai irányt, amely később a legembertelenebb irányvá vált.

Én a magam részéről nem vettem észre soha, hogy vádlottnak bizonyos tudományos megnyilatkozásai politikával volnának infiltrálva [értsd: átitatva].

Én a Magyar Történelmi Társulat főtákará voltam; azt tudom, hogy nálunk tartott beszédeknek, elnöki megnyilatkozásoknak politikai vonatkozásuk is volt gyakran, azonban a vádlott beszédeire és elnöki megnyilatkozásaira is részleteiben már nem emlékszem.

Lukinich Imre

⁴⁵⁹ Lásd a 330. jegyzetet.

A védő kérdéseire tanú előadja: Vádlottnak mint történetírónak és tanárnak feltétlenül az volt az álláspontja, hogy a történelemtudományba és a történet szemléletébe a napi politika szempontjait nem szabad belevegyíteni, hanem azt csak teljes tárgyilagossággal, tudományos szellemben szabad művelni.

Az megfelel a valóságnak, hogy az elmúlt időkben a nemzet fogalmának meghatározásánál két vonal állott szemben egymással. A népnemzet történelmi fogalma és a politikai nemzet történelmi fogalma. A népnemzet fogalma a német vonalat, a politikai nemzet fogalma a francia és angol fogalmat jelentette. Hóman Bálint egészen az utolsó időkig a népnemzet fogalmát hirdető történettudósokkal szemben a politikai nemzet gondolatát képviselte, amely a francia és angol történelemtudomány alapja.⁴⁶⁰

A vádlott kérdéseire tanú előadja: Én a lengyel–magyar kultúrkapcsolatok kimélyítésének szükségességét hangsúlyoztam.⁴⁶¹ Ebben a vonatkozásban vádlottnál állandó támogatást találtam.

Arról tudomásom van, hogy vádlott közbenjárására a magyar zsidóság tudományos, művészi és írói kiválóságai részére enyhítések történtek a zsidótörvény végrehajtásával kapcsolatban.

Emlékszem arra is, hogy amikor 1924-ben a B-listázások⁴⁶² kapcsán egy kormányrendelet jelent meg, mely szerint mindazokat, akik kommunista bűncselekmény miatt fegyelmi úton büntetve voltak, el kellett bocsátani,⁴⁶³ vádlott a Nemzeti Múzeumnál, a levéltárban és más intézeteknél lévő tisztviselők ügyében revíziót rendelt el. Ezek az emberek megmaradtak állásukban mindaddig, amíg nem nyugdíjazták őket.

Az is megfelel a valóságnak, hogy Hóman Bálint a kommunista bűncselekmények miatt állásukból elbocsátott több tudós érdekében, így Supka Géza,⁴⁶⁴

⁴⁶⁰ Lukinich itt elsősorban Hóman Baráth Tiborral és Mályusz Elemérrel szembeni állásfoglalásaira utal, lásd a 253–254. jegyzeteket.

⁴⁶¹ Lukinichnek számos írása jelent meg a magyar–lengyel történelmi és művelődéstörténelmi kapcsolatokról.

⁴⁶² A B-lista a nyugdíjazás vagy elhalálozás folytán be nem töltött hivatali helyeket vagy a közszolgálati – néha a magánalkalmazotti – tisztviselők és alkalmazottak létszámának apasztását jelenti. Mivel a trianoni Magyarországon túlméretezett volt az értelmiségi, hivatalnoki álláshelyek száma (ezt csak tovább erősítette az 1920-as években az elcsatolt területekről ide érkező, családtagokkal együtt mintegy 400 000 főt számláló, jórészt közalkalmazottakból álló tömeg), a kényszerű B-listázások 1922–23-ban 26 ezer közalkalmazottat, 1924–25-ben – a népszövetségi kölcsön feltételeként – újabb ezreket érintettek.

⁴⁶³ Az 1923. évi XXXV. törvénycikk szolt „a közszolgálatban álló tisztviselők és egyéb alkalmazottak létszámának csökkentéséről és egyes kapcsolatos intézkedésekről”. 1924-ben két rendelet intézkedett az elbocsátottak „más pályákon való elhelyezkedésének előmozdításáról” (1924. évi 200. M.E. sz. és 1924. évi 209. P.M. sz.), azonban ezek egyikében – mint ahogy a törvényben – sem volt szó arról, hogy a „kommunista bűncselekmény miatt” fegyelmi büntetést kapottakat el kellene bocsátani.

⁴⁶⁴ Supka Géza (1883–1956) régész, művészettörténész, szerkesztő. A Magyar Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának segédőre, majd őre (1904–1921); a bécsi egyetemen a régészet és a művészettörténet előadója (1916–1917). A Károlyi-, majd a Berinkey-kormány idején Magyarország prágai követe (1918. december – 1919. március). A forradalmak alatt tanúsított magatartása miatt 1921-ben elvesztette állását,

Benedek Marcell⁴⁶⁵ és mások érdekében is eljár, és ennek következtében ezek jó-részt nyugdíjat kaptak.

Az is megfelel a valóságnak, hogy vádlott a magyar történelemtudományban a túlzott német befolyást hangsúlyozó történészekkel szemben a francia kapcsolatokra mutatott rá, és megállapította, hogy Szent László és IV. Béla között sokkal erősebb francia befolyásban volt részünk, mint németben.

A védő nem ellenzett indítványára a tanú – ismételt törvényes figyelmeztetés után – vallomásra az előírt módon esküt tett.

[ECKHARDT SÁNDOR TANÚVALLOMÁSA]

Belép: Dr. Eckhardt Sándor,⁴⁶⁶ 56 éves, aradi születésű budapesti lakos, nő, egyetemi tanár, érdektelen tanú, aki törvényes figyelmeztetés után előadja:

Én vádlottat 1909 óta ismerem. Vele tudományos téren, azután mint kollégámmal voltam összeköttetésben. Ezenkívül a Magyar Szemle Társaságban volt ő igazgató, választmányi tag,⁴⁶⁷ és közös személyes barátságban is voltunk.

Kultúrpolitikai vonalon és tudományos téren ő a német szellem befolyását nem kívánta, és beszélgetéseinkben erről soha nem is volt szó. Tudományos szempontból és a szellemi érintkezések szempontjából vádlott mindenkor határozott

lapszerkesztőként és újságíróként dolgozott. 1934-től 1945-ig – tehát Hóman elnöksége idején – a Nemzeti Múzeum könyvtárosa, 1945-ben rövid ideig a Magyar Nemzeti Múzeum elnöke, e pozícióban Hóman utóda.

⁴⁶⁵ Benedek Marcell (1885–1969) író, irodalomtörténész, műfordító, színházigazgató. 1909-től 1918-ig budapesti főgimnáziumi tanár, a Magyarországi Tanácsköztársaság idején a budapesti tudományegyetemen a francia irodalom előadója. 1919. december 29-én a kultuszminiszter, több társával együtt, „a proletárdiktatúra alatti magartásukért, illetőleg a proletárdiktatúra támogatásáért állásvesztésre ítélte”. Részből Hóman segítségével – számos cikkének, kötetének megjelenése révén – már a húszas évek elején visszakerült a magyar kulturális közéletbe. 1930–1939 között a Magyar Könyvkiadók Országos Egyesületének főtárgyára, 1939-től az Új Idők Irodalmi Intézetének munkatársa, majd igazgatója. 1945-től a kolozsvári magyar egyetemen, 1947-től 1962-ig az ELTE-n oktatott. Harminchárom levele található Hóman hagyatékában (OSZKK, Fond 15/287.) Benedek Marcell *Naplómat olvasom* (Szépirodalmi, Budapest, 1965) című kötetének sok helyén – gyermek- és ifjúkori pájtasságukat nem tagadva, de az 1960-as évek közepi idők szellemének megfelelő kritikával – szól Hómanról, akivel osztály- és padtársak, sőt a legjobb barátok voltak. Benedek Marcell leírja azt is, hogy édesapja – Elek, a „nagy mese-mondó” – egy tárcájában megjósolta, „hogyan nem csodálná, ha miniszter lenne belőle [Hómanból] is, mint a nagybátyjából (Darányi), és kinevezné az unokáját díjlanul fogalmazógyakornok-jelöltnek” (30). Hóman aztán 1937-ben valóban kinevezte Benedek Elek unokáját – Marcell fiát –, Andrást (1913–1995) az Egyetemi Könyvtárba ÁDOB-gyakornoknak, aki azután 1945-ig dolgozott könyvtárosként. Hóman 1944-ben a Benedek család mentésében is komoly szerepet játszott (lásd OSZKK, Fond 15/94.).

⁴⁶⁶ Lásd az 52. jegyzetet.

magyar nemzeti állásponton volt. Hogy ő mégis a gömbösi, illetőleg az azt követő Darányi-, Teleki- és Imrédy-féle jobboldali irányzathoz csatlakozott, azzal tudom magyarázni, hogy ő Gömbössel személyes barátságban volt. Annak idején összejártak a társaságban is. Gömbös őt tekintette a társasága legkiválóbb tudósának, és ezért vitte be a kabinetjébe kultuszminiszternek. Tudományos és szellemi vonatkozásban azonban nem hiszem, hogy vádlott német beállítottságú lett volna.

Vádlottnak a zsidókérdésben elfoglalt álláspontjáról a következőket tudom előadni. A németek bevonulása után egy alkalommal találkoztam a Múzeum körúton Szekfű Gyulával. Szekfű Hómanhoz ment éppen, megköszönni felesége érdekében tett közbenjárását. Szekfű felesége ugyanis zsidó származású volt,⁴⁶⁸ és Hóman közbenjárta a törvény enyhítése szempontjából, hogy a házastársaknál figyelembe vegyék a keresztény házaselet.

Később egy alkalommal, amikor a lapunkat betiltották,⁴⁶⁹ felkerestem Hóman Bálintot, és kértem a közbenjárását, hogy enyhítse ezt a dolgot, vagy járjon közbe annak érdekében, hogy a tisztviselőinket ne tegyék ki az utcára és a készleteinket ne pusztítsák el. Akkoriban ő ezt meg is tette, és ebben az ügyben közbenjárta Antalnál⁴⁷⁰ és Stolpánál.⁴⁷¹

Hóman Bálint Endre Lászlót szadista gazembernek nevezte, és borzasztóan kétségbe volt esve, amikor a zsidóüldözések megkezdődtek. Akkoriban név szerint is említett előttem egy csomó fehervári embert, akiknek az érdekében próbált tenni valamit.⁴⁷²

A népügyész kérdésére tanú előadja: Amikor mi a Magyar Szemle Társaságban egy magyar kötetet adtunk ki abból a célból, hogy a magyar nemzeti érzést tudatosabbá tegyük a német invázióval szemben,⁴⁷³ Imrédy Béla egy levelet intézett hozzánk, amelyben bejelentette, hogy választmányi tagságáról lemond, mert igen veszedelmes tüneteket észlelt körünkben. Hóman erre érdeklődött a dolog iránt, hogy miről van szó, és azt mondta, hogy ő nem lép ki. Csak azt kérte, hogy

⁴⁶⁸ Szekfű felesége a bécsi zsidó családból származó származású Ammann Antónia (Tonika) volt, 1926. december végén kötött házasságot. Egyéb információt nem sikerült róla találnom.

⁴⁶⁹ A Magyar Szemle utolsó száma 1944 márciusában jelent meg, kiadását a német megszállás után betiltották.

⁴⁷⁰ Antal Istvánról lásd a 116. jegyzetet.

⁴⁷¹ Stolpa József (1887–1958) (egyház)jogász. 1913-tól a budapesti törvényszéken jegyző, majd az igazságügy-minisztériumban fogalmazó (1915), segédtitkár (1917), titkár (1918), osztálytanácsos (1921), tanácsos (1928). 1937. október 1-jétől 1944. október 16-áig a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium államtitkára, 1939 és 1944 között a Magyar–Német Társaság társelnöke. Utóbbi tiszte miatt 1946-ban 6 havi, másodfokon, 1949-ben 8 havi börtönrre és nyugdíjvesztésre ítélték (BFL, XXV. 1. a. 2764/1946.). 1950-es szabadulása után raktárosként dolgozott. Hóman hagyatékában négy – illetve Hóman egy hozzá frott – levele maradt fenn (OSZKK, Fond 15/1421. és 1873.).

⁴⁷² Lásd a 22. és a 401. jegyzeteket.

⁴⁷³ A Szekfű Gyula szerkesztésében megjelent *Mi a magyar?* (Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1939) című kötetéről van szó. Szerzői a korabeli magyar szellemi élet kiválóságai voltak: Babits Mihály, Bartucz Lajos, Eckhardt Sándor, Farkas Gyula, Gerevich Tibor, Kerecsényi Dezső, Keresztury Dezső, Kodály Zoltán, Ravasz László, Szekfű Gyula, Viski Károly, Zolnai Béla, Zsrai Miklós. A kötetben Gerevich és Szekfű többször hivatkozik Hómanra.

vegyük le az egész igazgatóság névsorát a borítékról, mert azt abban az időben egy bizonyos fokig kompromittálónak tartotta. Ő tehát mindvégig bent maradt az igazgatóválasztmányban, ami bizonyos fokig azt jelentette, hogy szolidárisnak vallja magát velünk. Szellemileg azonban nem tartottuk őt teljesen hozzánk tartozónak, politikai okokból ugyanis akkor már egy bizonyos fokú elhidegülés keletkezett közöttünk.

Tudományos körökben általában nem tartották vádlottat a német kultúrexpanzióval szemben állónak.

Az 1936-ban megkötött német–magyar kultúregyezmény azonban nem biztosította fokozott mértékben a német kultúrexpanziót Magyarország felé. Ez az egyezmény eléggé felületes dolog volt, tisztán csak szellemi érintkezésekre szorítkozott, színházlátogatásokra, tanácserekre és egyéb ilyen dolgokra, ezek azonban nem voltak lényegbevágók.⁴⁷⁴

Politikai ügyész kérdésére tanú előadja: Vádlott a magyar történelemről és a magyar politikai magatartásról az alábbiakat mondta: Én vádlott jobboldali és németbarát politikai magatartását azzal magyarázom, hogy ő valószínűleg azt a gondolatot táplálta magában, hogy Magyarország nagysága mindig összefüggött a német birodalom nagyságával, és az ettől a vonaltól eltérés pedig bizonyos kisebb Magyarországot eredményezett. Belpolitikai szempontból az ő jobboldali vonalvezetését pedig talán a gömbösi barátság és a Darányival való rokonsága idézte elő.

Vádlott a Magyar Szemle megalapításától fogva igazgatóválasztmányi tag, illetőleg elnök volt minálunk. Amikor miniszter lett, lemondott, és akkor Bethlen István lett az elnök. Ettől kezdve ő inkább távolabbról nézte a dolgokat, de nem vett aktív részt a munkában. Azonban jóakarató támogatásban részesített, éppen a legkritikusabb pillanatokban.⁴⁷⁵

A védő kérdésére tanú előadja: Vádlott soha semmilyen szempontból nem akadályozta a francia szellemnek a befolyását és a franciabarátság megtartását.

Az én megítélésem szerint 1936-ban, amikor már a többi államokkal a kultúregyezményeket megkötötte vádlott, elkerülhetetlenné vált, hogy a németekkel is kössön egy ilyen egyezményt.

Vádlott a kultúregyezmények megkötésével, annak következtében, hogy tudósokat tudott a világ minden részébe küldeni, feltétlenül használt Magyarországnak.

A tudományos munkásságában vádlott nem tért át soha a népmemzet fogalmára, hanem mindig megmaradt a francia politikai nemzet fogalmánál.⁴⁷⁶

⁴⁷⁴ Lásd a 46., a 320., a 339. és a 390. jegyzeteket.

⁴⁷⁵ A Magyar Szemle és a Magyar Szemle kincsestára sorozat egyik legfőbb támogatójává Hóman minisztersége idején – megrendelése (1933-ban minden folyóiratszámából 700 példány) és kótvásárlásai révén – a kultuszárca vált.

⁴⁷⁶ Erről lásd Lukinich Imre tanúvallomását: 343.

A Darányi-kormány: Hóman Bálint, Bárczy István, a miniszterelnöki hivatal adminisztratív államtitkára, Darányi Kálmán miniszterelnök, Lázár Andor igazságügy-miniszter, Kánya Kálmán külügyminiszter, Röder Vilmos honvédelmi miniszter, Fabinyi Tihamér pénzügyminiszter, Kozma Miklós belügyminiszter

A vádlott kérdéseire tanú előadja: Az megfelel a valóságnak, hogy vádlott a magyar történet bizonyos korszakaiban a francia szellemi hatást hangsúlyozta, és kifejezésre juttatta a clunyi reformnak Magyarországra gyakorolt jelentőségét.⁴⁷⁷

A népbíróság tanú megesketését, indítvány hiányában a Bp. 311. §⁴⁷⁸ alapján mellőzte.

⁴⁷⁷ A clunyi reform a bencés szerzetesség és ezen keresztül a kereszténység megújulását eredményezte a 10–11. században. Hóman a Magyar történelemben *A magyar nép megtérése és a katolikus egyház megszervezése* című fejezetben elemezte a clunyi reform pozitív magyarországi hatásait.

⁴⁷⁸ Lásd a 427. jegyzetet.

[EDMUND VEESENMAIER TANÚVALLOMÁSA]

Belép: Dr. Edmund Veessenmayer,⁴⁷⁹ 41 éves, Bad Kissingen-i születésű, jelenleg budapesti lakos, nős, diplomata, érdektelen tanú, és dr. Balassa Ervin – már esküt tett bírósági tolmács – tolmácsolása útján a következőket adja elő:

Én vádlottat éppen pontosan két éve, 1944. március 20. vagy 21-e óta ismerem. Azelőtt csak mint történelemtanárt ismertem, hírből.

1944. március 19-én vagy 20-án a kormány megalakításával kapcsolatban került az ő neve kombinációba [értsd: lehetőségként]. Nyitva volt még a kultusztárca kérdése, és amennyire emlékezem, a német követség kultúrattaséjának⁴⁸⁰ javaslatára meghívtam Hóman Bálintot, és tárgyaltam vele erről a kérdésről. Amennyire visszaemlékezem a dologra, Hóman Bálint ekkor meglehetősen élesen állást foglalt Magyarországnak a németek által történt megszállása ellen, és a felajánlott kultusztárcát élesen elutasította magától. Ezt egyrészt betegségével indokolta, de azt is láttatni engedte, hogy Magyarország megszállására való tekintettel nem hajlandó ezt az állást elvállalni.

Arról semmi tudomásom nincs, hogy vádlott március 19-e előtt a német politikai köröket informálta volna a Magyarországon történt dolgokról. Hogy a magyar részről kik voltak a tényleges informátorok, arról nincs tudomásom. Ha azonban Hóman Bálint ilyen informátor lett volna, feltétlenül megtudtam volna erről valamit, és ha ilyesmit megtudtam volna, akkor saját részemről is igyekeztem volna felvenni vele a kapcsolatot.

Azokat a magyar politikusokat, akik a német külügyi kormánnyal kapcsolatban állottak, általában ismertem. Hóman nem volt közöttük.

Hóman Bálint által hozzám intézett levélre⁴⁸¹ emlékezem, és az ügyészség előtt már a levél azonosságát is megállapítottam. Ez a levél meglehetősen éles szellemenben van megírva, és az akkori viszonyokhoz mérten meglehetősen erős ellenzést, illetőleg óvást jelentett.

A népügyész kérdésére tanú előadja: Hóman Bálintot mi inkább történettannak tekintettük és kevésbé politikusnak. Őt eleinte inkább barátunknak minősítettük, később azonban láttam, hogy az ő felfogása inkább tudományosan, absztraktnak és objektíven van beállítva.

Azonban a német külügyi körökben ennek ellenére az ő németbarátságát kétségtelenül pozitívabban ítélték meg, mint több más politikusét. Ez a pozitívság az ő kultúrpolitikájában nyilvánult [meg] – [pótolta Dr. Sinka]. :|.

⁴⁷⁹ Lásd a 24. jegyzetet.

⁴⁸⁰ Heinrich Köhler, lásd a 34. jegyzetet.

⁴⁸¹ Hóman 1944. március 27-i levelét lásd e kötetben: 471–475.

A Rusttal⁴⁸² való barátságáról nem tudok, azonban szeretném megjegyezni, hogy Rust mint nevelésügyi miniszter szerepköre Németországban meglehetősen alárendelt volt.

Politikai ügyész kérdéseire tanú előadja: Vádlottal összesen háromszor találkoztam. Először március 20-án vagy 21-én, másodszor a Margitszigeten egy 5 órai teán, amelyet a Magyar–Német Társaság⁴⁸³ tartott, harmadszor talán Sopronban találkoztam vádlottal a kiürítési kérdésekkel kapcsolatban, de ennek teljesen alárendelt jelentősége volt.

Azt már nem tudom megmondani, hogy az első találkozásunk alkalmával Imrédy jelen volt-e. Úgy emlékszem, hogy vádlott látogatása akkor történt, amikor Imrédy is nálunk volt. Pontosán azonban nem tudok visszaemlékezni a dologra, mert Imrédy 4-5-ször is volt nálam.⁴⁸⁴

A második találkozásunknál csak pár szót váltottam vádlottal. Ekkor közöltem vele, hogy ezt a levelet nagyon keménynek találtam. Arra már nem emlékszem, hogy vádlott mit válaszolt.

Később szó volt arról, hogy Hóman ezt a levelet leegyszerűsítette, és azt mondta, hogy azt nem szabad tragikusnak tartani. Azonban a levelet semmi esetre nem oldotta fel, és nem is vonta vissza. Amennyire visszaemlékszem, ez a dolog Sztójay közvetítésével történt, aki minden kérdést igyekezett kellemesen kiegyenlíteni.

Én Hóman levelét komolyan vettem, mert politikai körökből ez volt az egyetlen megnyilvánulás, amely a német megszállással szemben világos ellenkezést fejtett ki.

Vádlott tanú vallomására megjegyzi: Én egyedül Köhler tanácsossal voltam bent a tanúnál, és utánam Weichs generális⁴⁸⁵ jött be.

Én most hallom először, hogy Sztójay azt mondta, hogy nem kell komolyan venni a levelet. Ez nem tőlem, hanem Sztójaytól származott.

Mind a két dolgot feltételezem, mert Weichs abban az időben járt nálam. Egyébként Köhler volt a kultúrattasé, és már egyszer mondtam, hogy csak az ő révén ismertem meg vádlottat, a levélre vonatkozólag pedig már előadtam, hogy Sztójaynak az volt az általános modora, hogy kiegyenlítőleg hasson.

A népügyész nem ellenzett indítványára a tanú ismételt törvényes figyelmeztetés után vallomására az előírt módon esküt tett.

⁴⁸² Lásd a 3. jegyzetet.

⁴⁸³ Lásd a 342. jegyzetet.

⁴⁸⁴ Veessenmayer Imrédy Béla miniszterelnökségét szerette volna elfogadtatni, végül azonban – mivel Horthy nem volt hajlandó kinevezni Imrédyt – 1944. március 22-én Sztójay Döme korábbi berlini magyar követ lett a miniszterelnök.

⁴⁸⁵ Maximilian von und zur Glon Weichs (1881–1954) báró, katonatiszt. 1942-től a B – ez alá tartozott a 2. magyar hadsereg is –, 1943-tól az F hadseregcsoport főparancsnoka, 1943-tól vezértábornagy. Ő készítette elő Magyarország 1944-es megszállását.

[TASNÁDI NAGY ANDRÁS TANÚVALLOMÁSA] Belép: Tasnádi Nagy András,⁴⁸⁶ 64 éves, budapesti születésű és lakos, nő, nyugalmozott], igazságügy-miniszter, érdektelen tanú, és törvényes figyelmeztetés után előadja: Vádlottat kb. 40. esztendeje ismerem.

Én a Magyar–Német Társaság elnöke voltam, vádlott a társaságban, úgy emlékszem, nagyon keveset tevékenykedett. Lehet, hogy az igazgatóság tagja volt, erre pontosan már nem emlékszem.⁴⁸⁷

A Magyar–Német Társaság célja a kulturális kapcsolat fenntartása volt Németországgal. Főként pedig az, hogy a magyar viszonyokat teljesen ismertesse a német közvéleménnyel, Németországban tartott előadások útján.⁴⁸⁸ A társaság 1939-ben alakult emlékezetem szerint.⁴⁸⁹ Egyáltalán nem volt a célunk az, hogy a társaság révén a német birodalmi gondolatot vagy a nemzetiszocialista ideológiát átplántáljuk Magyarországra.⁴⁹⁰

A néppügyész kérdéseire tanú előadja: Hóman Bálintnak a Berlinben tartott Német–magyar sorsközösség című előadására⁴⁹¹ nem emlékszem.

Magyar–német kultúrkapcsolatok kiépítését Klebelsberg Kuno kezdte meg. Ennek révén igen intenzív és állandó volt a magyar–német kultúrkapcsolat és kultúrösszeköttetés hosszú évtizedek óta Magyarországon. Tudomásom szerint ezek a kapcsolatok vádlott alatt csak rendeződtek, újabb formát kaptak.⁴⁹²

A Magyar–Német Társaságban olyan propagatív előadás, amely a nemzetiszocialista rendszer gondolatát akarta volna Magyarországon propagálni, nem volt.

A Magyar–Német Társaságot vagy a miniszterelnök, vagy a külügyminiszter támogatta. Arról nincs tudomása [!], hogy a kultuszminisztériumból is kaptunk volna támogatást.⁴⁹³

⁴⁸⁶ Lásd a 341. jegyzetet.

⁴⁸⁷ Egy 1941-es nyilvántartás szerint Hóman nem volt tagja a társaságnak, ugyanakkor társintézményének, a berlini székhelyű Német–Magyar Társaságnak – egy 1940. április 3-i feljegyzés alapján – tiszteletbeli tagja volt. (AA, Gesandtschaft Budapest, K. 182, Kult 12, 4c.; illetve AA, R 61 313, Bd. 2.)

⁴⁸⁸ Fordítva volt: a társaság elsődleges célja a német kultúra magyarországi megismertetése és népszerűsítése volt, ezért számos német kulturális eseményt (filmek, kiállítások, előadások stb.) szervezett Magyarországon. A programszervezés tekintetében a társaság szorosan együttműködött a budapesti német követséggel is (lásd például: AA, R 61 314, Bd. 3, 1940. július 9-i feljegyzés). A magyar kultúra németországi bemutatása – a berlini és a bécsi Collegium Hungaricum mellett – a berlini székhelyű Német–Magyar Társaság feladata volt.

⁴⁸⁹ 1939. május 5-én, lásd a 342. jegyzetet.

⁴⁹⁰ Lásd az 488. jegyzetet. A nemzetiszocialista ideológia terjesztése valóban nem szerepelt a társaság céljai között, ugyanakkor – mivel a társaság programszervezését a német követség is segítette – azt mégis népszerűsítették.

⁴⁹¹ Lásd a 293. jegyzetet.

⁴⁹² Lásd a 390. és a 412. jegyzeteket.

⁴⁹³ A társaság iratanyaga nem maradt fön, de valószínűsíthetjük, hogy tevékenységüket a külügyminisztérium támogatta (hiszen német részről a berlini külügyminisztérium volt a partnerszervezet, a Német–Magyar Társaság patrónusa).

Politikai ügyész kérdésére tanú előadja: A Függetlenség 1944. április 5-i számában megjelent memorandumra nem emlékszem. Annak idején a legkülönbébb csoportok és memorandumok voltak, nem tudok a dologra visszaemlékezni.⁴⁹⁴

Hóman Bálint kétségtelenül jobboldali volt. Azonban az is tény, hogy ő a nyilas szellem és a nyilas irányzatok ellen mindvégig határozottan állást foglalt.

Én a parlamentnek elnöke maradtam egészen Sopronig. Vádlott a parlamenti üléseken időnként részt vett, azonban ott semmiféle szerepet nem vitt, nem mondott beszédeket, nem tanúsított sem németbarát, sem németellenes magatartást.⁴⁹⁵ Vádlott 1944. október 15-e után tagja maradt a parlamentnek.

Azt én soha nem kérdeztem tőle, hogy ő a parlamentet érvényes és törvényes magyar parlamentnek tartja-e, azonban nyilván ez volt a véleménye.

Én a Nemzeti Szövetség ülésein néhány alkalommal részt vettem. A Nemzeti Szövetség a pártok egy részének, a Magyar Élet Pártjának, azután az Erdélyi Pártnak, a Nyilaskeresztes Pártnak és az Imrédy-pártnak⁴⁹⁶ egy szövetsége, megállapodása volt, arra nézve, hogy a háború végéig félreteszik külön programjukat, és semmi mást nem szolgálnak, mint azokat a szükséges intézkedéseket, amelyeket a háború tesz szükségessé: a termelés fenntartását, a termelt anyag lehetőleg igazságos elosztását és a belső rend fenntartását. A Nemzeti Szövetség kb. 1944 szeptemberében vagy októberében alakult meg. Célja nem az volt, hogy a háborút folytassuk, hanem az, hogy amíg a háború tart, addig mindent megtegyen az ország érdekében. A szövetség egyáltalán nem fejtett ki intenzív munkát.⁴⁹⁷

Az üléseken néhány alkalommal vádlott is megjelent.

Vádlott kérdéseire tanú előadja: Arra határozottan emlékszem, hogy vádlott Sopronban a Nemzeti Szövetség egyik ülésén egy hosszú felszólalásban tiltakozott a püspökök elhurcolása és más brutalitások ellen.⁴⁹⁸

A védő kérdéseire tanú előadja: Vádlottnak a Veesenmayerhez intézett leveléről tudomásom van, mert ő előttem a levelet felolvasta.

A népbíróság indítvány hiányában tanú megesketését a Bp. 311. §⁴⁹⁹ alapján mellőzte.

⁴⁹⁴ Lásd a 21. jegyzetet.

⁴⁹⁵ A képviselőházi jegyzőkönyvek hiányában nem tudjuk, hogy Hóman 1944 végén és 1945 elején felszólalt-e a soproni országgyűlésen. A Törvényhozók Nemzeti Szövetségének ülésein viszont többször is – olykor kritikusan – megtette ezt (erről lásd a 127. és a 237. jegyzeteket).

⁴⁹⁶ Magyar Megújulás Pártja.

⁴⁹⁷ A szövetség 1944. október 9-én alakult, egyik célja a háború folytatása volt. Lásd még a 26. és a 125. jegyzeteket.

⁴⁹⁸ Lásd a 127. jegyzetet.

⁴⁹⁹ Lásd a 427. jegyzetet.

[KELEMEN JENŐNÉ, SZÜL. WALDAPFEL ESZTER TANÚVALLOMÁSA]

Belép: Kelemen Jenőné, szül. Waldapfel Eszter,⁵⁰⁰ 39 éves, budapesti születésű és lakos, férjes, múzeumi könyvtárnok, érdektelen tanú, és törvényes figyelmeztetés után előadja:

Vádlottat 1926-ban ismertem meg, amikor az egyetemre kerültem; tanárom volt. Később azután ő maga mellé vett a [Nemzeti] Múzeumba.

Én 1943-ig zsidó vallású voltam. Hóman ezt tudta, és ennek ellenére mindig segített engem abban, hogy a pályámon előbbre jussak. Neki köszönhetem, hogy a múzeumba bekerültem, és később is mindig amellett volt, hogy ott megmaradhassak, és folytathassam tudományos munkámat.

Mielőtt még a múzeumhoz bekerültem volna, Szily államtitkár⁵⁰¹ úgy informálta apámat,⁵⁰² hogy 1919 óta zsidó származású tisztviselő nem került be a múzeumhoz, de Hóman Bálint mindent megtesz, és nagyon akarja, hogy én bekerüljek. Amikor a jogfosztó rendelkezések életbe léptek, én végig megmaradhattam állásomban, sőt 1944 márciusa után, amikor egy rövid ideig nem teljesíthettem szolgálatot, többször is hívatott, és mindig biztatott, hogy amennyiben lehetséges, megpróbálja a mentességet keresztyülni, amit azután szeptemberben meg is kaptam az ő közbenjárására. Vádlott szobájában értesültem, hogy megkaptam a mentességet, és ez alkalommal személyesen vágta le rólam a csillagot.

Amikor a bátyámat⁵⁰³ 1944. március végén internálták, az érdekében előbb Endrénél,⁵⁰⁴ aztán Jarosznál⁵⁰⁵ járt el, azonban sajnos sikertelenül, és ekkor egészen kétségbeesve panaszkodott arról, hogy teljesen tehetetlenek Endréekkel szemben, teljesen Endréék hatalmában vannak mind. Ekkor történt az, hogy amikor fent voltam nála, magam elé tettem a retikülömet, nem akartam, hogy a csillagot lássa rajtám. Beszéd közben azonban valahogy megfeledkeztem róla, levettem a kezemet, és ő ekkor egészen felháborodva, magából kikelve azt mondta, hogy vegyem le azt az ocsmányságot, ha arra ránéz, szégyelli a magyarságát. Ekkor említette azt is, hogy Veessenmayernél olyan nyilatkozatot tett, hogy a magyar szuverenitást úgy megsértették a megszállással a németek, hogy becsületes magyar ember semmi körülmény közt sem lehet mellettük. Amikor bátyám ügyéről volt szó, akkor hozzátette azt is, hogy talán jobb lett volna, ha szerepe lenne, mert akkor talán többet tudna segíteni,⁵⁰⁶ de ezt magyar ember nem vállalhatja, mert ez már hazaárulás volna.

⁵⁰⁰ Lásd a 165. jegyzetet.

⁵⁰¹ Lásd a 111. jegyzetet.

⁵⁰² Waldapfel János (1866–1935) főgimnáziumi tanár, korának neves pedagógusa.

⁵⁰³ (Tréncsényi-)Waldapfel Imre (1908–1970) klasszika-filológus, irodalomtörténész, az MTA tagja (levelező: 1949; rendes: 1950).

⁵⁰⁴ Lásd a 401. jegyzetet.

⁵⁰⁵ Lásd a 115. jegyzetet.

⁵⁰⁶ Hóman 1944. március 19-e utáni magatartását nagyon jó jellemzik Waldapfel szavai. Képviselőségének megtartását – annak ellenére, hogy a szabadlábban lévő politikusok közül egyedül ő tiltakozott a német megszállás ellen – ez a szándék is befolyásolta. Emellett persze az ezzel járó (vélt vagy valós – ekkor

Vádlottnak a németekkel szemben valamint a zsidókérdésben elfoglalt politikai felfogásáról sokszor beszélünk. Ő mindig azt mondta ezzel kapcsolatban, hogy a német ma olyan hatalom, amely sokkal nagyobb veszély számunkra, ha ellenségünk, mintha barátunkként lép fel, mert hiszen ha ellenségünk, akkor azonnali megszállás következne be, amivel szemben teljesen tehetetlenek lennénk.

A zsidó rendelkezések kapcsán igen sokszor előfordult, hogy hónapokkal, sőt volt eset hogy évekkel előbb kétségbe esve mondta nekem, hogy most megint követelnek tőle valamit, és nem tudja, hogy mit csináljon. Például amikor a recepció eltörléséről volt szó,⁵⁰⁷ többször mondta, hogy a parlamentben követelték tőle, de ismét sikerült elhalasztania.

Aztán emlékezetem szerint 1942-ben vagy 1943-ban azt követelték, hogy a zsidókat a főútvonalakról telepítsék ki. Erről szintén borzasztó felháborodással beszélt és gondolkozott rajta, hogy hogyan lehetne ezt elhárítani. Akkor – ha jól emlékszem – egy sokkal kisebb jelentőségű rendelkezést hoztak ebben a tárgyban, és erre azt mondta, hogy megint sikerült valami koncót odadobni annak a bandának.⁵⁰⁸

Kijött az a rendelet, hogy a zsidó származásúak nem taníthatnak és a nem véglegesítetteket el kell bocsátani,⁵⁰⁹ és akkor ő egyeseket – például Dohnát [valószínűleg Donáth] Reginát⁵¹⁰ is – visszatartott, és valamilyen segédhivatali munkára osztott be. Akkor nekem is azt mondta, hogy ameddig lehet, próbál megmenteni, hiszen csak arról van szó, hogy átvészelnem ezeket a borzalmakat. Állandóan átmenetinek tartotta ezt a helyzetet. Engem mindig azzal biztatott, hogy „kitartani”, „átvészelni”, „dolgozni”.

Politikai ügyész kérdéseire tanú előadja:

Ezzel az átvészeléssel kapcsolatban vádlott régebben mindig azt remélte, hogy a németeket le lehet majd szerelni. Egyszer azt is mondta, hogy ez az egész csak propaganda, amelyet a háború érdekében folytatnak.

A németekkel kapcsolatban különben vádlott mindig a német megszállás bekövetkeztétől félt. Ezért helytelenítette Kállay kétkulacsos politikáját is, mert ez szerinte a német megszálláshoz vezet.⁵¹¹

inkább már csak vélt) előnyök, illetve rossz értelemben vett következetessége is hatottak döntésére. Ahogy Rónai András 1944. december közepi balatonfüredi találkozásukra emlékezett, Hóman „Elmondta, hogy ő a kormánnyal Sopronba költözik. Nem ért ugyan egyet Szálasival, de nincs más választása. Ő a németek győzelmére tett, és a konzekvenciákat most le kell vonnia.” (RÓNAI András, *Térképezett történelem*, Magvető, Budapest, 1989, 310.)

⁵⁰⁷ 1942:VIII. tc., lásd a 18. és a 434. jegyzeteket.

⁵⁰⁸ Nehezen tisztázható, milyen rendeletre céloz Waldapfel Eszter; talán az 1942. évi 5.300 M.E. számúról („a zsidók tulajdonában levő egyes ingatlanok elidegenítésének szabályozásáról”) van szó.

⁵⁰⁹ Lásd a 330. jegyzetet.

⁵¹⁰ Donáth Regina (1917–?) történész, később az ELTE Egyetemi Könyvtárának osztályvezetője.

⁵¹¹ Hóman a *Naplójában*, az 1944. március 19-ével kapcsolatos feljegyzésében írta: „Én magam 1943 karcsonya előtt – hosszabb vidéki tartózkodásra készülve – felkerestem Kállay Miklóst, és teljes komolysággal fejtettem ki előtte azt a meggyőződésemet, hogy a kétértelmű politika ideje lejárt, s neki vagy

A védő kérdéseire tanú előadja: Az én megítélésem szerint vádlott törekvése az volt, hogy a lehetőséghez képest minél kevésbé álljon a németek rendelkezésére. Erről a kérdésről mindig úgy beszélt, hogy a német kapcsolatainkban kényszer hatása alatt állunk.

Arról egész határozott tudomásom van, hogy vádlott a Széchényi Könyvtárban és a Teleki Intézetben baloldali felfogású tudósokat, tisztviselőket és volt tanítványait igyekezett maga mellett tartani. A Teleki Intézettel kapcsolatban tudta azt, hogy ott erős baloldali meggyőződések vannak. Biztatott engem arra is, hogy ha valami baj van, a Teleki Intézethez forduljanak; arra lehet számítani. Deér József⁵¹² nevezte meg és annak környezetét, akik közül bárkihez fordulhatok. Ha ő nem tudta volna, hogy az egész intézet milyen irányú, akkor nem mondta volna azt, hogy a Történettudományi Intézet bármely tagjához fordulhatok, mindenki segítségemre lesz. Sőt nekem még az volt az érzésem, arról is tudott, hogy a Teleki Intézet segítséget nyújtott az üldözötteknek okmányokkal, és mert egyszer kérdezte, hogy vannak-e nekem ilyen okmányaim. S akkor azt mondta, hogy tudna nekem valamit ajánlani, hiszen én Deér Józsefekkel kapcsolatban voltam. Ezek szerint neki feltétlenül tudnia kellett valamit Deér Józsefeknek ilyen irányú dolgairól is.⁵¹³

Tudomásom van arról is, hogy vádlott nemcsak rajtam, hanem tanítványain és más professzorok tanítványain is hasonló módon segített. Vádlott tanú vallomására észrevételt nem tesz. A tanú a védő nem ellenzett indítványára ismételt törvényes figyelmeztetés után vallomására előírt módon esküt tett.

[KOSÁRY DOMOKOS TANÚVALLOMÁSA]

Belép: Dr. Kosáry Domokos,⁵¹⁴ 32 éves, selmecbányai születésű budapesti lakos, nős, a Teleki Pál Intézet igazgatója, érdektelen tanú, és törvényes figyelmeztetés után előadja:

Én Hóman Bálintot közelebről 1941 vége óta ismerem, amióta az intézet megalakult. Elsősorban mint intézeti tisztviselő figyeltem elnöki működését,

jobbra, vagy balra hajolva, véglegesen és nyíltan állást kell foglalnia, annál is inkább, mert – tőle vett tudomásunk szerint – a német kormány immár egy esztendeje nem hajlandó sem magát Kállayt, sem pedig azóta kinevezett külügyminiszterét, Ghyczy Jenőt fogadni, akinek így még bemutatkozó látogatása is elmaradt a szövetséges hatalom külügyminiszterénél. Felhívtam figyelmét arra, hogy a hadihelyzet változásával ez a politika, s a különböző üzelmek megtűrése minden körülmények között német megszálláshoz fog vezetni, amitől – ismerve a németek szervezethez és alaposságát – az Isten óvjon meg minden népet és országot.” (ÁBTL, 4.1. A-742., 115.)

⁵¹² Lásd a 162. jegyzetet.

⁵¹³ Ezt Deér vallomása is alátámasztotta, lásd e kötetben: 335–339 (különösen 444. jegyzet).

⁵¹⁴ Lásd a 239. jegyzetet.

politikai dolgokra legfeljebb akkor került szó, amikor a későbbi események ilyen jellegű beszélgetést kiváltottak közöttünk. Ilyen politikai tárgyú beszélgetésünk volt például 1944. március 20-án, amikor a többi vezető tisztviselő távollétében én mentem jelteni, hogy az intézetnek bizonyos bizalmas olyan anyagát, amely németellenes gyűjtést tartalmazott, megsemmisítettem.

Ezzel kapcsolatban a politikai helyzetre is kitértünk, ő nagy katasztrófának, nagy bajnak minősítette a német megszállást. Én közöltem vele, hogy amennyiben bennünket, a Teleki Intézet tisztviselőit katonai szolgálatra behívják és ez elől kitérni nem tudnánk, átmegyünk az orosz hadsereg oldalára. Vádlott ekkor azt mondta, hogy nem egészen osztozik ebben a felfogásban, mert hiszen mi a németek mellett küzdünk, de mindenesetre tudomásul vette, hogy nekünk ez a felfogásunk; és nem tett lépéseket az én eltávolításom érdekében.

Vádlott kezdettől fogva tudta rólam, hogy én meggyőződésből németellenes vagyok. Ezt nem titkoltam előtte. Az intézethez is azzal a feltétellel mentem, hogy engem politikailag nem befolyásolnak. Vádlott a Teleki Intézet tisztviselői megválasztásánál nem törődött azzal, hogy valaki németbarát-e, és nem igyekezett onnan a nem németbarátokat eltávolítani.

Én Hóman Bálintot olyan embernek ismertem meg, aki előtt lehetett németellenes kijelentéseket tenni. Amikor a Teleki Intézetbe bekerültem és először be mentem hozzá azzal, hogy én politikai szempontból nem tudom magamat alávetni a németbarát iránynak, és csak így vállalhatok állást az intézetben, az ő magatartásából láttam, hogy erről nyíltan beszélhetek, nem fog vele visszaélni. És azt válaszolta, hogy ő tudományos szempontból nézi az intézet működését, és nem kell attól félnem, hogy valamilyen formában rossz néven veszi, hogy így gondolkodom.

A Teleki Intézet németellenes működését egyáltalában nem helytelenítette, sőt bizonyos vonalon az volt a véleménye, hogy a németekkel szemben határozottságot kell mutatni, mert ez talán jobban hat rájuk, mintha egyszerűen lefeküdnénk előttük.⁵¹⁵ A Kállay-féle kétkulacos politikát is ezért helytelenítette, és az volt a felfogása, hogy a megszállás ennek a politikának az eredménye.⁵¹⁶

Néhány esetben a háború kimenetelének kérdéséről is beszélgettünk. Én azt az álláspontot vallottam, hogy a németek elvesztették a háborút már akkor, amikor megindították. Ő azonban a németeket olyan nagy erőnek látta, amellyel számolnunk kell, és amelyet nem lehet könnyen legyűrni. Lehetőnek tartotta, hogy a németek fennmaradnak.

⁵¹⁵ „A németekkel való érintkezésben – írta például Hóman 1940 júniusának végén – mindnyájan tapasztalhattuk, a történelem is bizonyítja, hogy velük őszintén és kendőzés nélkül kell beszélni, sőt brutális igazmondásért sem neheztelnek, de ehhez feltétlen bizalmuk szükséges. Aki szolgamódra hódol, vagy éppen véleményét változtatva alájuk fekszik, attól mindent sokszoros mértékben kívánnak.” (A szöveget idézi Hóman 1945. november 25-i kihallgatási jegyzőkönyve is, lásd 241, illetve a 15. jegyzetet. Vö. ÁBTL, 4.1. A-742., 18.)

⁵¹⁶ Lásd az 511. jegyzetet.

Kosáry Domokos, 1947

Az ő német elképzelése benyomásom szerint két tévhiten alapult. Az egyik az volt, hogy a német olyan állandó erő, amely fenn fog maradni, tehát valamilyen formában megegyezést kell velük keresnünk. A másik tévhit az volt, hogy a németekkel valamilyen formában meg lehet egyezni, hogy őket kulturális kapcsolattal, a barátság mutatásával vagy a sorsközösségre való rámutatással el lehet tántorítani olyan szándékaiktól, amelyek ellenünk is irányulhatnak.

A nemzetiszocializmust vádlott nem helyeselte. A nyilas és fasiszta irányt több ízben helytelenítette is. Németországot nem ismerte eléggé, németül nem tudott teljesen,⁵¹⁷ és csak olyan emberekkel érintkezett, akik tudományos vagy kulturális vonalon forogtak.

⁵¹⁷ Szegedy-Maszák Aladár szerint Hóman „csodálatosképpen rosszul tudott németül”; lásd a 371. jegyzetet.

A népügyész kérdéseire tanú előadja:

Amikor Baráth Tibor és Mályusz Elemér a magyar történetírásban olyan kísérletet tettek, amelyek a náci eszméket propagálták, Hóman előttünk úgy nyilatkozott, hogy ezt nem akarja tűrni. Jelen voltam a Történelmi Társulat azon ülésén, ha jól emlékszem 1943-ban, amelyen ő a náci[k] nemzetfogalma ellen kikelt, és előttem is beszélt arról, hogy ilyen Baráth-féle alakokkal nem hajlandó a magyar történetírást megfertőzni.⁵¹⁸

Sőt amikor a Századoknál, a történelemtudományi társulat [Magyar Történelmi Társulat] folyóiratánál is szerkesztőválság állott elő, ő ezt a szerkesztői válságot a mi kívánságunknak megfelelően oldotta meg.⁵¹⁹

A politikai ügyész kérdéseire tanú előadja:

Én valószínűnek tartom, hogy vádlott fejében felmerülhetett az a gondolat, hogy a németek is elveszíthetik a háborút, mert engedélyünk volt arra, hogy a béke-előkészítési munkálatokat a szövetségesek győzelme esetére is folytassuk.⁵²⁰

⁵¹⁸ Lásd a 253–254. jegyzeteket.

⁵¹⁹ A Magyar Történelmi Társulat – melynek 1932 és 1945 közötti elnöke Hóman volt – folyóiratát, a Századokat 1929-től Domanovszky Sándor, Hajnal István és Mályusz Elemér (utóbbi csak 1935-ig) szerkesztette. 1942-ben a folyóiratban Komoróczy György tollából dicséretes recenzió jelent meg Baráth Tibor *Magyar történetének* második kiadásáról. Az e körül támadt viták következtében végül Hajnal, majd Domanovszky is lemondott, s az 1943. évi 7–10. számtól Eckhart Ferenc vette át a lap szerkesztését, a helyettes szerkesztő Berlász Jenő lett.

⁵²⁰ Kosáry szavait támasztja alá, hogy Hóman 1940. december 21-én – németországi útja után – átadott egy emlékeztetőt Teleki Pálnak. Ebben a háború befejezésének lehetőségeiről így nyilatkozott: „1.) A tengelyhatalmak, helyesebben a németek totális győzelme; 2.) a magát szárazon tartó Szovjet győzelme, ez következne be angol–amerikai győzelem esetén is; 3.) kompromisszumos béke az angolok és németek között, ami új összeütközés és háború csíráját rejtene magában; 4.) bár ez utópianak látszik: megegyezés az angolszász hatalmak és a háromhatalom között a Szovjettel szemben. Az első esetben Németország fogja diktálni az új rendezést. A harmadik esetben a Birodalommal keleten szomszédos nemzetek teljesen a német érdekszférába utaltatnak. A második esetben a kontinens bolsevizálódik. A negyedik esetben helyünk a Szovjet ellen induló némettség mellett adva van. Nyilvánvaló tehát, hogy minden eshetőségre csak úgy készülhetünk fel, ha a háború alatt a legteljesebb hűséggel állunk a tengely, illetőleg az életlehetőségeiért küzdő Németország mellett, s még ez idő alatt, a lehető legsürgősebben oldjuk meg azokat a belső problémákat, melyek Nagy-Magyarország helyreállításának, sőt a mai ország megtartásának is előfeltételei.” (ÁBTL, 4.1. A–742., 40.) 1941 végén vagy 1942 elején viszont már helyesen észlelte, hogy „a németek olyan fába vágják a fejszéjüket ezzel az orosz háborúval, amire ők nem is gondoltak”. A „háborút nem tudják sem fegyverszünettel, sem békekötéssel befejezni, mert gyors döntés itt nincs, sőt azt hiszem, hogy ezen a harctéren a döntés lehetősége egyáltalán nem áll fenn. [...] Ezért – cáfolta meg saját, nyilvános szónoklatokban hirtetett szavait –, bár hadtörténelmi elvi alapon nagyon helyes az a felfogás, hogy Magyarország sorsa Volgánál dől el, de ebben a konkrét helyzetben ezt nem tartom találónak. [...] Én azt hiszem, hogy egyik fél sem fog győzni.” Mindebből megint csak érdekes tanulságot fogalmazott meg: a térségben a német befolyás megmarad, a magyarok viszont teljesen háttérbe szorulhatnak. „Én ugyanis azt hiszem – közölte –, hogy a mi sorsunk már el van döntve Berlinben a politikusok által. Ők már pontosan tudják, hogy hogyan akarják elrendezni az új Európát. [...] A német Európa egy völkisch Európa lesz és nem a mi Európánk, a nemzeti, történelmi Magyarországgal. A völkisch Európában a német koncepcióban nem urak, hanem – könnyen – megtértek lehetünk a saját portánkon.” Érthető – ám a politikai tisztánlátását gátló, zsigeri – szovjetellenessége miatt mégis a németbarát irányt támogatta, miközben jól tudta: „Minél hatalmasabb lesz a német győzelem, annál nagyobbak lesznek a rendezés hátrányai a számunkra, még abban az esetben is, hogy ha

Arról tudomásom van, hogy vádlott nemcsak Németországba, hanem más államokba is igyekezett kiküldeni az ösztöndíjas magyar ifjúságot. Párizsban például nem egy magyar ösztöndíjas volt, hanem egy egész magyar csoport. Ezek állandóan kicserélődtek, úgyhogy nekünk nem volt az a benyomásunk, hogy a politikai helyzetnek szükségszerűségein túlmenőleg kimondott és szándékos előnyben részesítését látnánk Németország javára az ösztöndíjas politikának.⁵²¹

A béke-előkészítés munkájával kapcsolatban vádlottól azt a megbízatást kaptam, hogy ebben az ügyben Szegedy-Maszák Aladárral vegyem fel a közvetlen kapcsolatokat.

Ez meg is történt, és vádlottnak jelentettem, hogy Szegedy-Maszákkal bizonyos kérdésekről tárgyaltam, és megneveztem azt is, hogy mik voltak ezek a kérdések. Ezek között voltak olyanok is, amelyek a német elgondolásokkal és a kormányának a németek felé tanúsított politikájával ellenkeztek.⁵²² Hóman Bálint ezeket nyugodtan tudomásul vette.

Vádlott kérdéseire tanú előadja: Történelemből tudok adni példát, hogy teljesen más világnézeti síkon és alkotmányjogi, politikai felfogás alapján álló népek szövetségben harcoltak együtt egy velük hasonló világnézeti síkon mozgó hatalommal szemben. A jelen háborúban is észrevettem, hogy két olyan hatalom vezető államférfijai, akiknek tökéletesen ellentétes elvi szempontjaik voltak – az orosz és angol hatalom exponensei –, a legteljesebb szövetségben harcoltak.

A védő kérdésére tanú előadja:

Én vádlottat jó magyar embernek tartottam, aki – ezt hozzá kell tennem – téves utakon járt.

A népbíróság indítvány hiányában a Bp. 311. §⁵²³ alapján tanú megesketését mellőzte:

az egész magyar hadsereggel a Volgán harcoltunk volna. Száz százalékos német győzelem százszázalékos völkisch Ungarnt jelent. [...] Azt fogják mondani, a magyarok szolgálataik fejében kiélhetik saját fazonjukat a Duna-medencében, nem fogják kitelepíteni őket és már ez is elég jutalom a szövetségi hűségükért. Az urak azonban ők lesznek a Duna-medencében, mert ez szerintük ősi német föld.” Ezért javasolta a németbartság megőrzésével a kiválás taktikáját: „Ne siessünk. Ne akarjunk németebbek lenni a németnél. Tartsuk szárazon a puskaport és gondoljuk meg, hogy mi nem nagyhatalom vagyunk és ne nagyhatalmi fejjel gondolkozunk.” (Uo., 96–98.)

⁵²¹ Lásd a 412. jegyzetet. Kosáry a saját példáján igazolhatta állítása helyességét. 1935-ben rövid ideig a Bécsi Magyar Történeti Intézetben, az 1936/37. tanévet Párizsban, az 1938/39-iker Londonban tölthette magyar állami stipendium segítségével, 1941-ben pedig – Teleki Pál megbízásából, Hóman támogatásával – az USA-ban folytatott kutatásokat, illetve teljesített „rejtett” diplomáciai küldetést. Bővebben: Gábor UJVÁRY, *Domokos Kosáry (31. Juli 1913 – 15. November 2007)*, Ungarn Jahrbuch 29. (2008) 568–574 (http://epa.oszk.hu/01500/01536/00029/pdf/EPA01536_ungarn_jahrbuch_29_568-574.pdf).

⁵²² Lásd a 371. jegyzetet.

⁵²³ Lásd a 427. jegyzetet.

[HAJDÚ ALGERNON LÁSZLÓ TANÚVALLOMÁSA]

Belép: Hajdú Algernon László,⁵²⁴ 56 éves, budapesti születésű és lakos, nő, a Nemzeti Színház nyugalmazott tiktára, érdektelen tanú, és törvényes figyelmeztetés után előadja:

Hóman Bálintot 1935-ben mint a Nemzeti Színház tiktára ismertem meg.

A zsidókérdésben elfoglalt álláspontjáról a következőket tudom előadni. Hóman Bálint Németh Antalnak⁵²⁵ és Márkus Lászlónak⁵²⁶ annakidején azt a tanácsot adta, hogy ha valakit meg akarnak menteni, adjanak neki hosszabb lejáratú szerződést.⁵²⁷ Ez Gózon⁵²⁸ és Székely Mihály⁵²⁹ esetében meg is történt. Arról is tudok, hogy mindenkin – akin lehetett – segíteni akart, az örökös tagok [zsidó] csillagját az ő intervenciójára vették le.

Hóman Bálint igen gyakran járt színházba, és a szüneteket rendszeren az én irodámban töltötte. Ilyen alkalmakkor politikai kérdésekről is beszélgettünk. Vádlott egyszer – amikor szóba került, hogy angolbarát vagyok – részletesen kifejtette, hogy ők nagyon szívesen csináltak volna angol orientációt, de közbeékelődött Németország, és ezért nem lehetett.⁵³⁰

⁵²⁴ Hajdú Algernon László (1890–1952) színész, ügyelő, színházi szakember. 1922–1926-ban a Nemzeti Színház ügyelője, 1934–1937-ben tiktára. 1945-ben távozott az intézményből. Az 1930–40-es években a színház 1837. augusztus 22-étől 1941. június 22-éig terjedő műsorát cím- és szerzői mutatóval, szereposztással együtt összeállította.

⁵²⁵ Németh Antal (1903–1968) rendező, színháztörténész, színházigazgató, egyetemi magántanár. 1929–1931 között a szegedi színház rendezője, 1935-től a rádió drámai osztályának vezetője, majd 1935-től 1944-ig a Nemzeti Színház igazgatója; az egyik legismertebb és legnagyobb hatású magyar rendező, emellett kiváló elméleti szakember és színháztörténész. Kinevezése miatt Hómant – aki a későbbiekben is mindig megvédte őt – komoly támadások érték. Bár 1945 után Némethet a népbíróság igazolta, csak 1956-tól dolgozhatott ismét színházban: 1956–1957-ben a kaposvári Csiky Gergely, 1957–1959 között a kecskeméti Károna József, 1959–1965 között a Pécsi Nemzeti Színház rendezője. 1965-ös nyugdíjazásától az OSZK Színháztörténeti Osztályán dolgozott. Hat levele található Hóman hagyatékában (OSZKK, Fond 15/1139).

⁵²⁶ Márkus László (1881–1948) újságíró, drámaíró, kritikus, díszlet- és jelmeztervező, színház- és filmrendező, színházigazgató és főiskolai tanár. 1907-től a Magyar Színház rendezője, egyben szcenikai főfelügyelője. 1917-től 1922-ig mintegy húsz némafilm készítésében vett részt, 1919-től az Apolló Kabaré művészeti vezetője. 1923-tól az Operaház főrendezője, 1932–1933-ban a Nemzeti Színház, 1934-től az Új Thália vezetője. 1935-től az 1944-es német megszállásig az Operaház igazgatója. A II. világháború után a Színház-művészeti Főiskola oktatója, 1947 augusztusától 1948 áprilisában bekövetkezett haláláig a Nemzeti Színház rendezője. Tizenhárom levele maradt meg Hóman hagyatékában (OSZKK, Fond 15/1033.).

⁵²⁷ Az Operaházból a második zsidótörvény után összesen harminchét tagnak kellett távoznia, a német megszállásig azonban – jórészt Márkus László jóvoltából – huszonegy zsidó tagja mégis maradt a társulatnak. A Nemzeti Színházból eltanácsolt színészek magánszínházaknál helyezkedtek el. Várkonyi Zoltánnak, Tapolczai Gyulának, Both Bélának 1941 nyarán kellett elhagynia a színházat. Gózon Gyulát Németh Antal úgy igyekezett megmenteni, hogy hároméves szerződést kötött vele, ám ennek ellenére sem maradhatott „rendes tag”.

⁵²⁸ Gózon Gyula (1885–1972) színész. 1906-tól 1910-ig Nagyváradon játszott. 1914-ben vett részt először forgatáson, ezt követően mintegy 100 filmben szerepelt. 1920-tól a Király, 1927-től a Belvárosi, 1929-től az Új Színház, 1935-től haláláig a Nemzeti Színház tagja; 1941-től 1945-ig azonban a zsidótörvények következtében nem játszhatott.

⁵²⁹ Lásd a 163. jegyzetet.

⁵³⁰ Hóman 1945-ös visszatekintésében – korábbi feljegyzéseihez hasonló szellemben – négy külpolitikai irányzatot különböztetett meg az ellenforradalmi Magyarországon. 1. A szociáldemokraták a „radiká-

A népbíróóság tanú megeskütését indítvány hiányában a Bp. 311. § alapján mellőzte.

Tanácsvezető bírónak a bizonyítás kiegészítése tárgyában feltett kérdésére a politikai ügyész indítványozza Jánossy Dénes,⁵³¹ Pasteiner Iván⁵³² és Balassa Bruno⁵³³ kihallgatását, vádlottnak a Guderíánnal⁵³⁴ való beszélgetését és vádlott iskolapolitikáját illetően.

A népügyész indítványozza vádlott által a Német–magyar sorsközösség címmel Berlinben tartott előadás⁵³⁵ utolsó bekezdésének ismertetését. Indítványozza továbbá a Függetlenség 1944. április 5-i számában megjelent memorandum⁵³⁶ teljes terjedelmében való felolvasását.

A védő indítványozza Bánóczi Dénes kihallgatásának elrendelését arra vonatkozólag, hogy Hóman Bálint az emigrációs iratok megszerzése után Bánóczi Dénessel olyan megállapodásokat szerkesztett, amelyekkel meg tudta tagadni ezeknek az iratoknak a kiadását és a hazatért kommunista politikusok ellen való felhasználását.⁵³⁷ Indítványozza továbbá dr. Farkas Elemér miniszteri tanácsos⁵³⁸ kihallgatását, arra vonatkozóan, hogy vádlott a székesfehérvári képviselőválasztáson

lis-demokrata-szocialista nyugat-európai politikai csoportokkal való együttműködés elvi alapján álltak, s több-kevesebb nyíltsággal a Szovjet felé is tájékozódtak”. 2. A nemzetiszocialisták és a nyilas-keresztések a náci és a fasiszta hatalmakhoz vonzódtak, s „a Német Birodalomnak teljesen behódolva kívánták a nemzet külpolitikai céljait megvalósítani”. 3–4. E két szélsőség közt „a közbeszédben rendszerint »angolbarát« és »németbarát« néven emlegetett, de egyaránt magyarul érző és gondolkodó politikusok és híveik egymással szembenálló két népes csoportja” helyezkedett el. Ők a „magyar külpolitika alapelvei és törekvései – a nyugati tájékozódás, a revíziós törekvések, a keleti veszedelemmel szemben való védekezés s a német hatalom túlkapasai elleni önvédelem – tekintetében egyetértettek, de a célt más úton kívánták megközelíteni”. Az angolbarátok a németekhez közeledésben látták a legfőbb kockázatot. „Csupán azt hagyták számításon kívül – érvelt Hóman –, hogy az angol politika szempontjából Magyarország sorsa nem fontos tényező s hogy számunkra voltaképpen nincs is angol-német kérdés, annál nagyobb súlya van az orosz-német problémának.” A németbarátok ellenben minden rossz forrását Keleten vélték felismerni, s azt gondolták, hogy a német hatalomnak minden „törekvése megtörik a magyarság ellenálló erején, viszont a keleti – román és szláv – beolvasztási kísérletekkel szemben népünknek nincs kellő ellenálló ereje, [ezért] a közvetlenül szomszédos német hatalomhoz simulva vélték céljainkat és törekvéseinket megvalósíthatónak”. Ennek az iránynak a hívei, így ő maga is, fontosnak tartották azonban a nyugati – főleg az angol és az amerikai – kapcsolatokat is, ám „a keleti hatalmakkal szemben az e tájon érdektelen és nagyon is távol eső nyugati nemzetek támogatását még formális szövetség esetében is illuzórikus értékűnek vélték”. (OSZKK, Analekta 12.369.)

⁵³¹ Lásd a 29. jegyzeteket.

⁵³² Lásd a 31–32. jegyzeteket.

⁵³³ Lásd a 37. jegyzeteket.

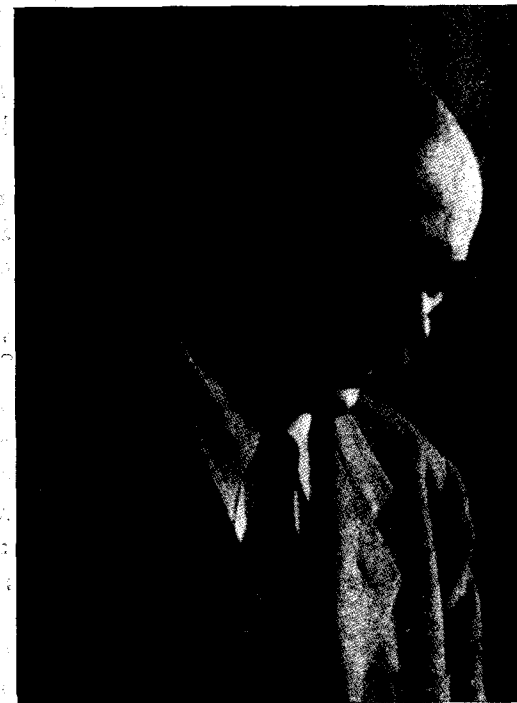
⁵³⁴ Lásd a 30. jegyzeteket.

⁵³⁵ Lásd a 106. és a 293. jegyzeteket.

⁵³⁶ Lásd a 21. jegyzeteket.

⁵³⁷ Lásd a 245. jegyzeteket.

⁵³⁸ Farkas Elemér (1886–?) publicista, politikus. 1908-tól a Hazai Bank gyakornoka, 1910-től 1926-ig a honvédelmi minisztériumban dolgozott, ahol a miniszteri tanácsossági jutott. 1926-tól 1939-ig a hercegfalvi kerület (Fejér megye) kormánypárti országgyűlési képviselője.

Szekfű Gyula

valójában nem is mint NEP és nem is mint Gömbös-párti jelölt lépett fel, és vállalt mandátumot.⁵³⁹

Indítványozza továbbá vádlott tudományos munkásságára vonatkozólag mindazoknak az iratoknak az ismertetését, amelyek felsorolását vádlottnak vádirattal szemben tett észrevételei, továbbá Major Róbertnek,⁵⁴⁰ a népügyészégi sajtóosztály vezetőjének az előterjesztése tartalmazzák.

Végül indítványozza vádlottnak 1944. március 27. én Veessenmayerhez intézett levele⁵⁴¹ teljes egészében való felolvasását. Becsatolja Szekfű Gyula⁵⁴² moszkvai magyar követ nyilatkozatát, indítványozza annak ismertetését. Végül indítványozza Hóman Bálint vádlott által 1943. június 10-én tartott elnöki megnyitó⁵⁴³

⁵³⁹ Hóman 1932-től kezdve mindig kormánypárti programmal indult és nyert a székesfehérvári választásokon, a mögé felsorakozó politikai erőt azonban Hóman-pártnak nevezték a megyeszékhelyen. (FARKAS 1980, 153–156; lásd még a 263. jegyzeteket.)

⁵⁴⁰ Major Róbert (1896–1985) közgazdasági író, újságíró, szerkesztő. 1945. február 5-étől a Budapesti Népbíróóság „sajtó- és intellektuális szakreferense”, majd miniszteri tanácsosként az igazságügy-minisztérium sajtóirodájának vezetője. Elemzéseket készített a háborús és népellenes bűnökkel vádolt személyek – így Hóman – népbíróósági peréhez (lásd e kötetben: 416–427). 1947-ben Rómába emigrált, 1951-től New Yorkban, 1975-től Bécsben élt.

⁵⁴¹ Lásd a 24. jegyzeteket.

⁵⁴² Lásd az 52. jegyzeteket.

⁵⁴³ Lásd a 253. jegyzeteket.

ismertetését és a Magyar Nemzet 1942. június 9-i számából vádlott díszdoktorrá avatásakor tartott beszédének⁵⁴⁴ felolvasását.

A politikai ügyész és népügyész által előterjesztett bizonyítás kiegészítés iránti indítvány ellen észrevételt nem tesz.

A politikai ügyész és népügyész a Veesenmayer-féle levél és Szekfű Gyula nyilatkozatának ismertetése ellen észrevételt nem tesz, a többi iratok ismertetését azonban ellenzi.

A népbíróság halk tanácskozásban meghozta és tanácsvezető bíró kihirdette a következő

végzést:

A népbíróság a mai tárgyalást félbeszakítja, és annak folytatására, valamint a bizonyíték kiegészítése tárgyában előterjesztett indítványokra vonatkozólag a népbíróság határozatának kihirdetésére határnapul 1946. évi március hó 21. napjának de. 9 óráját tűzi ki.

Tudomásul szolgált.

Tanácsvezető bíró a tárgyalást berekeszti azzal, hogy a felmerült és kiutalványozott 4 050 000 pengő népbírói napidíjköltség a költségjegyzék 3. tétele alatt feljegyzést nyert.

Kmf.

dr. Gálfalvi István

tanácsvezető bíró

dr. Sinka Endre

jegyzőkönyvvezető

⁵⁴⁴ A Magyar Nemzet 1942. június 9-i számában jelent meg *Nagyszabású beszédet mondott Szegeden a nemzetiségekről Hóman Bálint* című tudósítás. Ugyanezen a napon, csaknem ugyanezzel a tartalommal jött a szöveg más lapokban, így a Nemzeti Újságban is (*Mannerheim tábornagy a szegedi egyetem díszdoktora. Hóman Bálint kultuszminiszter nagyfőntosságú beszéde Szegeden*). Valamennyi híradás az MTI tudósítására támaszkodott: 1942. június 8-án a kitüntetett Carl Gustaf Emil von Mannerheim finn marsallt képviselő finn követnek, Aarne Wuorimaanak nyújtották át a szegedi Horthy Miklós Tudományegyetem első díszdoktori oklevelét. Hómannak is ez alkalommal – Varga József ipariügyi, a kereskedelem- és közlekedésügyi tárca vezetésével is megbízott miniszter és Szily Kálmán kultuszállamtitkár társaságában – nyújtották át az egyetem Horthy Miklós-émlékérmét. A kitüntetettek nevében mondta beszédét Hóman. Lásd a peranyaghoz csatolt Magyar Nemzet-tudósítást: 464–467.

[JEGYZŐKÖNYV A HÓMAN BÁLINT VÁDLOTT ELLEN INDÍTOTT BÜNYGYBEN A BUDAPESTI NÉPBÍRÓSÁGNÁL TARTOTT NYILVÁNOS TÁRGYALÁSRÓL, 1946. MÁRCIUS 21.]

A budapesti népbíróságtól Nb. V. 864/1946/2. sz. juttatott el a 1946. évi VII. tc. által törvényerőre emelt Nbr. 11. § 2., 3., 6. pontjai; 13. § 3. p. 1. bek[ezdés]-ben meghatározott háborús; valamint 15. § 1., 3. és 4. p[ont]-ban⁵⁴⁵ meghatározott népellemes bűntettek miatt dr. Hóman Bálint vádlott ellen indított bünygyben a budapesti népbíróságnál Budapesten 1946. évi március hó 21. napján tartott nyilvános tárgyalásról. Jelen voltak:

dr. Gálfalvi István bíró, dr. Hóman Bálint vádlott, tanácsvezető bíró, dr. Nagy István ügyész, dr. Vészy Mátyás ügyvéd a Független Kisgazdapárttól,

Kádár Iván

a Magyar Kommunista Párttól,

Miszti Károly

a Szociáldemokrata Párttól,

Szigeti Sándor

a Nemzeti Parasztpárttól,

László Géza

a Polgári Demokrata Párttól,

dr. Nagy Istvánné

a Szakszervezeti Tanácstól

kiküldött népbírák,

⁵⁴⁵ Lásd a 335., a hivatkozott paragrafusokról a 193–195. jegyzeteket.

dr. Sinka Endre
jegyzőkönyvvezető

dr. Szekeres Károly
népügyész

dr. Katona Jenő
politikai ügyész⁵⁴⁶

Tanácsvezető bíró a tárgyalást a Bp. 301. §⁵⁴⁷ szerint az ügy rövid megjelölésével megnyitja és [a] hallgatóságot a csend és rend megtartására figyelmezteti.
A tárgyalás megnyitása után tanácsvezető bíró kihirdeti a népbíróságnak a bizonyítás kiegészítése iránti indítvány tekintetében hozott végzését:
A népbíróság elrendeli a Bp. 313. §⁵⁴⁸ alapján a felek által indítványozott iratok ismertetését és a távollévő, de a nyomozás során kihallgatott tanúk nyomozati vallomásának felolvasását.

A védő a Bp. 384. § 9. pont⁵⁴⁹ alapján semmisségi okot jelent be, mert a népbíróság az elrendelt tanúkihallgatást nem foganatosította.

⁵⁴⁶ Az említettekről lásd a 196–202. és 337. jegyzeteket.

⁵⁴⁷ Lásd a 203. jegyzetet.

⁵⁴⁸ Az 1896:XXXIII. tc. 313. §: „A bűncselekményre vonatkozó okirat, hatósági bizonyítvány, a bírói szemléről, házkutatásról, lefoglalásról vagy személymotozásról felvett jegyzőkönyv és a vádlottnak korábban történt jogerős elítéléséről szóló ítélet a főtárgyaláson felolvasandók, hatósági értesítések felolvashatók. A vádlottnak előéletéről vagy erkölcsiségéről kiállított kedvezőtlen bizonyítványt azonban csak akkor szabad felolvasni, ha abban a vádlottnak korábban elkövetett valamely bűncselekménye tüzetesen meg van jelölve. A szakértőnek vagy ellenőrző szakértőnek a megelőző eljárás alatt adott véleménye csak akkor olvasható fel: 1. ha azt közhatósági orvos adta és az eljárás súlyos testi sértés büntette vagy testi sértés vétsége miatt folyik; 2. ha a véleményt az igazságügyi orvosi tanács, az országos bírósági vegyész, illetőleg fölülévelményezésre hivatott más testület vagy hatóság adta; 3. ha a véleményt adott szakértő a tárgyalásra nem volt megidézhető, vagy ha a megjelenésben akadályozva volt. A tanúvallomásról felvett jegyzőkönyv csak a 200. § és a 201. § 1. és 2. pontja esetében és még akkor olvasható fel, ha a tanú a tanúságtételt a főtárgyaláson törvényes jogosultság nélkül a kényszerítő eszközök alkalmazása dacára megtagadta; vagy ha meghalt vagy beszámíthatatlan állapotba jutott, és ki van zárva, hogy már korábbi kihallgatásakor is beszámíthatatlan állapotban volt; továbbá, ha tartózkodó helye nem tudható ki; végre, ha megjelenése nagy nehézséggel vagy aránytalanul nagy költséggel járna. A tettestárs vagy részes vallomásáról felvett jegyzőkönyv ugyane feltételek mellett és akkor is felolvasható, ha a tettestárs vagy részes már el van ítélve. Ezen iratok felolvasása esetében a felolvasás oka a főtárgyalás jegyzőkönyvében mindig megemlítendő. A tanúságtétel kötelessége alól mentes tanúnak vallomásáról felvett jegyzőkönyv egyáltalában nem olvasható fel, ha az ilyen tanú a főtárgyalásra nem volt megidéztve, vagy ha a főtárgyaláson megtagadta a tanúságtételt.”

⁵⁴⁹ A 384. § 9. pontja szerint alaki semmisségi ok: „ha a bíróság a perorvoslatot használónak a főtárgyaláson tett indítványa felett nem határozott vagy indítványa ellenére, illetőleg ellenzése dacára a főtárgyaláson oly közbenszóló határozatot hozott, mely a törvénynek a vád vagy a védelem szempontjából lényeges rendelkezését vagy elvét sértette meg, illetőleg tévesen alkalmazta”.

Tanácsvezető bíró a Bp. 313. § alapján felolvassa a Függetlenség című napilap 1944. április 5-i számában megjelent memorandumot,⁵⁵⁰ a Magyar–Német Társaság kiadmányából vádlott által a Német–magyar sorsközösség címmel Berlinben tartott beszédnek utolsó bekezdését,⁵⁵¹ Pasteiner Iván és Jánossy Dénes nyomozati vallomásait.

Hóman Bálint vádlott Jánossy Dénes nyomozati vallomására⁵⁵² következőket adja elő: Amikor Sztójay 1944. június végén megbetegedett, és hírek voltak arról, hogy távozik, felkerestem őt a János szanatóriumban, abból a célból, hogy a Teleki Intézet számára anyagi támogatásként az utolsó százezreket a béke-előkészítés munkájára megkapjam. E látogatásom alkalmával énelőttem Guderian⁵⁵³ volt bent Sztójaynál. Amikor én a betegszobába be akartam lépni, Guderian éppen kilépett onnan. Fejhajtással üdvözlöttük egymást, de nem is mutatkoztam be neki. Ekkor hallottam vagy Sztójaytól, vagy a kormány valamelyik tagjától, hogy Guderian azt a kijelentést tette volna, hogy a németek nincsenek a háborút eldöntő fegyverek birtokában. Ezt én elmondtam Jánossynak, és ő ezt akként magyarázta, hogy én ezt a kijelentést magam személyesen hallottam Guderiantól.

Tanácsvezető bíró a Bp. 313. § alapján ismerteti Paikert Géának és Balassa Brunónak a népügyészség előtt tett vallomását.⁵⁵⁴ Továbbá Hóman Bálint vádlottnak a Magyar Nemzet című napilap 1942. június 9-i számában megjelent beszédének, valamint vádlott által a Magyar Történelmi Társulat közgyűlésén 1943. június 10-én tartott beszédének a védelem által indítványozott részét.⁵⁵⁵ Végül Szekfű Gyulának a nyilatkozatát és vádlott által 1944. március 27-én Veesenmayerhez intézett levelet.⁵⁵⁶

Tanácsvezető bírónak a bizonyítás kiegészítése tárgyában feltett kérdésre, felek indítványt nem terjesztettek elő.

Tanácsvezető bíró a bizonyítási eljárást befejezettnek nyilvánítja, és felhívja a népügyészt a vádbeszédének megtartására.

⁵⁵⁰ Lásd a *Szakértői vélemény* bíróság kérdésére adott válaszában 9. pontját: 603–607.

⁵⁵¹ Az utolsó bekezdés így hangzott: „A német–magyar barátság történeti szükségszerűség, évszázados folyamat, élő valóság. Félreértések és ingerlő külső behatások, mesterségesen szított, avagy tapintatlanul előidézett ellentétek rövid időre megzavarhatják, de fonálát el nem vágthatják, mert ez a baráti együttműködés mindkét népnek eminens érdeke. A német erőt egységbe foglaló hatalmas Németbirodalom a magyarság természetes hátvédje, az erős és egységes Magyarország a némettség védőbástyája a keleti erővel vívott közös küzdelmükben. A némettség és magyarság, bármily nagy is az eltérés közöttük számban és erőben, természetes társak a nyugati kultúrközösségben. Barátságukat továbbbővíteni, kapcsolataikat kímélyíteni, egymás kölcsönös megértését előmozdítani s evégből minden zavarteltő törekvést elfojtani, minden öntudatos németnek és minden jó magyarnak, a két nép társadalmának és államkormányzatuknak is kötelessége.” (*Német–magyar sorsközösség*, 1941, 21.)

⁵⁵² Lásd e kötetben: 212–213.

⁵⁵³ Lásd a 30. jegyzetet.

⁵⁵⁴ Lásd e kötetben: 218–219, 217.

⁵⁵⁵ Vö. e kötetben: 277.

⁵⁵⁶ Lásd e kötetben: 469–470, 471–475.

Népügyész a vádat vádirat szerint fenntartja,¹ és a legsúlyosabb büntetés kiszabását indítványozza.² A népbírók a vádat a vádirat szerint fenntartja, és a legsúlyosabb büntetés kiszabását indítványozza. A népbírók a vádat a vádirat szerint fenntartja, és a legsúlyosabb büntetés kiszabását indítványozza.

A népbírók a vádat a vádirat szerint fenntartja, és a legsúlyosabb büntetés kiszabását indítványozza. A népbírók a vádat a vádirat szerint fenntartja, és a legsúlyosabb büntetés kiszabását indítványozza. A népbírók a vádat a vádirat szerint fenntartja, és a legsúlyosabb büntetés kiszabását indítványozza.

dr. Gálfalvi István tanácsvezető bíró, dr. Sinka Endre tanácsvezető bíró, jegyzőkönyvvezető, a vádat a vádirat szerint fenntartja, és a legsúlyosabb büntetés kiszabását indítványozza. A népbírók a vádat a vádirat szerint fenntartja, és a legsúlyosabb büntetés kiszabását indítványozza.

A népbírók a vádat a vádirat szerint fenntartja, és a legsúlyosabb büntetés kiszabását indítványozza. A népbírók a vádat a vádirat szerint fenntartja, és a legsúlyosabb büntetés kiszabását indítványozza. A népbírók a vádat a vádirat szerint fenntartja, és a legsúlyosabb büntetés kiszabását indítványozza.

[JEGYZŐKÖNYV A HÓMAN BÁLINT VÁDLOTT ELLEN INDÍTOTT BÜNNYÜBEN A BUDAPESTI NÉPBÍRÓSÁGNÁL TARTOTT NYILVÁNOS TÁRGYALÁSRÓL, 1946. MÁRCIUS 22.]

A budapesti népbíróstól

Nb. V. 864/1946/2.

Jegyzőkönyv

Készült az 1945. évi VII. tc. által törvényerőre emelt Nbr. 11. § 2., 3., 6.; pontjai, 13. § 3. p. 1. bek.[ezdés]-ben meghatározott háborús, valamint 15. § 1., 3. és 4. pontban⁵⁵⁷ meghatározott népeellenes bűntettek miatt dr. Hóman Bálint vádlott ellen indított bünyyben a budapesti népbíróstól Budapest 1946. évi március hó 22. napján tartott nyilvános tárgyalásról.

Jelen voltak: dr. Gálfalvi István tanácsvezető bíró, dr. Sinka Endre tanácsvezető bíró, jegyzőkönyvvezető, a vádat a vádirat szerint fenntartja, és a legsúlyosabb büntetés kiszabását indítványozza.

dr. Gálfalvi István
tanácsvezető bíró

dr. Hóman Bálint
vádlott

Bolgár Ményhért ügyvéd, dr. Vészy Mátyás ügyvéd a Független Kisgazdapárttól, Miszti Károly ügyvéd a Szociáldemokrata Párttól, Szigeti Sándor ügyvéd a Nemzeti Parasztpárttól, László Géza ügyvéd a Polgári Demokrata Párttól, dr. Nagy István ügyvéd a Szakszervezeti Tanácstól kiküldött népbírák,

Miszti Károly ügyvéd a Szociáldemokrata Párttól,

Szigeti Sándor
a Nemzeti Parasztpárttól,

László Géza ügyvéd a Polgári Demokrata Párttól,

dr. Nagy István
a Szakszervezeti Tanácstól
kiküldött népbírák,

⁵⁵⁷ Lásd a 335., a hivatkozott paragrafusokról a 193–195. jegyzeteket.

[JEGYZŐKÖNYV A HÓMAN BÁLINT VÁDLOTT ELLEN INDÍTOTT BÜNYÜGBEN A BUDAPESTI NÉPBÍRÓSÁGNÁL TARTOTT NYILVÁNOS TÁRGYALÁSRÓL [ÍTÉLETHIRDETÉS], 1946. MÁRCIUS 23.]

A budapesti népbíróságtól

Nb. V. 864/1946/2.

Jegyzőkönyv

Készült az 1945. évi VII. tc. által törvényerőre emelt Nbr. 11. § 2., 3., 6. pontjai, 13. § 3. p. 1. bek[ezdés]-ben meghatározott háborús, valamint 15. § 1., 3. és 4. pontban⁵⁶⁰ meghatározott népellenes bűntettek miatt dr. Hóman Bálint vádlott ellen indított bűnyűgyben a budapesti népbíróságnál Budapesten 1946. évi március hó 23. napján tartott nyilvános tárgyalásról.

Jelen voltak:

dr. Gálfalvi István
tanácsvezető bíró

Bolgár Menyhért
a Független Kisgazdapárttól,

Kádár Iván

a Magyar Kommunista Párttól,

Miszi Károly

a Szociáldemokrata Párttól,

Szigeti Sándor

a Nemzeti Parasztpárttól,

László Géza

a Polgári Demokrata Párttól,

dr. Hóman Bálint
vádlott

dr. Vészy Mátyás ügyvéd
hivatalból kirendelt védő

⁵⁶⁰ Lásd a 335., a hivatkozott paragrafusokról a 193–195. jegyzeteket.

dr. Nagy Istvánné

a Szakszervezeti Tanácstól

kiküldött népbírák,

dr. Sinka Endre

jegyzőkönyvvezető

dr. Szekeres Károly

népügyész

dr. Katona Jenő

politikai ügyész⁵⁶¹

Tanácsvezető bíró a tárgyalást a Bp. 301. §⁵⁶² szerint az ügy rövid megjelölésével megnyitja, és a hallgatóságot megfelelően figyelmezteti.

A tárgyalás megnyitása után a népbíróság a Bp. 301. §-[á]ban, illetőleg a törvényerőre emelt Nbr. 49. §-[á]ban⁵⁶³ jelzett módon meghozta és tanácsvezető bíró nyilvánosan kihirdette a külön íven szerkesztett és csatolt ítéletet, a rendelkező rész felolvasásával és az indokolás lényeges tartalmának szóbeli előadásával.

Az ítélet kihirdetése után a Bp. 330. §⁵⁶⁴ alapján feltett kérdésre:

⁵⁶¹ Az említettekről ld. a 196–202. és 337. jegyzeteket.

⁵⁶² Lásd a 203. jegyzetet.

⁵⁶³ Az 1945. VII. tc. 49. §: „A bizonyítási eljárás befejezése után a tanács határozathozatalra vonul vissza. A tanácskozás zárt s azon a népbírákon kívül a vezető bíró és a jegyzőkönyvvezető vesz részt. A tanácskozáson a vezető bíró összefoglalja a tárgyalás eredményét, szakszerű felvilágosítást nyújt az alkalmazható törvény-, illetve rendelethelyekről, a kiszabható büntetésnevekről és azok mértékéről. A vezető bíró köteles indokolt véleményt nyilvánítani abban a kérdésben is, hogy a tárgyalás bizonyítási anyagához képest milyen bűncselekmények elkövetése látszik bizonyítottnak. Tilos azonban véleményt nyilvánítani a tekintetben, hogy mint ítélőbíró, milyen nemű és mérvű büntetést szabna ki. A tanács előbb abban a kérdésben határoz, hogy milyen bűncselekmény, illetve bűncselekmények bizonyítása állapítható meg. A szavazás sorrendjét a népbírák életkora határozza meg akként, hogy legelőször a legidősebb, legutoljára pedig a legfiatalabb népbíró szavaz. A vezető bíró nem szavaz. A bűnösség kérdésében való döntés után a vezető bíró újból felvilágosítást ad a népbíráknak arra vonatkozólag, hogy a már megállapított bűncselekményekre milyen nemű és mérvű büntetések szabhatók ki. A népbírák a fentírt sorrendben szavaznak a kiszabandó büntetés neméről és mérvéről. Amennyiben a határozathozatalhoz szükséges három egybehangzó vélemény (szavazat) nem alakulna ki, a vezető bíró jogosult két népbíró egybehangzó szavazatához csatlakozni. Ettől az esettől eltekintve, a vezető bírónak szavazati joga nincs. A szavazásról csak abban az esetben kell jegyzőkönyvet felvenni, ha azt a vezető bíró szükségesnek tartja. Az ítéletet a vezető bíró szerkeszti a fennálló törvényes rendelkezések szerint.”

⁵⁶⁴ Az 1896:XXXIII. tc. 330. §: „Az ítélet kihirdetése után az elnök megkérdezi előbb a vádlót, aztán a vádlottat, hogy kívánnak-e perorvoslattal élni. Ez alkalommal az elnök a vádlottat, ha nincs védője, a perorvoslatok használhatóságáról felvilágosítani tartozik. Ha az ítéletet a vádlottal kézbesítés útján közlik (329. § harmadik bekezdés), e felvilágosítás a kézbesítést rendelő határozatba foglalandó. A perorvoslatra vonatkozó nyilatkozatok előterjesztése után a törvényszék a vádlottnak további fogva tartása, illetőleg fogságba vagy szabadlábra helyezése tárgyában határoz. Ha a kimondott büntetés súlyánál vagy más körülménynél fogva az elítéltnak megszökésétől kell tartani; a törvényszék előzetes letartóztatását

A népügyész fellebbezést jelent be a törvényerőre emelt Nbr. 13. § 3. p[ont]-ban⁵⁶⁵ meghatározott háborús bűntett alapján emelt vád alóli felmentés miatt, továbbá a II. Bn. 28. §⁵⁶⁶ alapján súlyosbításért.

A védő – vádlott kifejezett hozzájárulásával – fellebbezést jelent be a Bp. 385. § 1/a., 1/d. és 2. pontja⁵⁶⁷ alapján valamint a II. Bn. 28. § alapján enyhítésért, a bejelentett semmisségi ok kifejezett fenntartásával.

Vádlott a védő által bejelentett fellebbezéshez csatlakozik.

A népügyész vádlott előzetes letartóztatásának az ítélet jogerőre emelkedéséig való meghosszabbítását indítványozza.

A népbíróság: halk tanácskozásban meghozta és tanácsvezető bíró kihirdette a következő

végzést:

A népbíróság a bejelentett fellebbezéseket elfogadja és az ügy iratait a Népbíróságok Országos Tanácsához felterjeszteni rendeli.

Egyben a népbíróság vádlott előzetes letartóztatását az ítélet jogerőre emelkedéséig meghosszabbítja, mert az előzetes letartóztatás elrendelésének okai jelenleg is fennforognak.

Tudomásul szolgált.

vagy vizsgálati fogságát meghosszabbíthatja, illetőleg a szabadlábon levő vádlottat előzetes letartóztatásba vagy vizsgálati fogságba helyezheti. Oly jogerős ítélet, mely hivatalvesztést vagy politikai jogok gyakorlásának felfüggesztését együtt vagy külön állapít meg, az elítéltnak törvényhatóságával, az 1889. évi VI. törvénycikkbe ütköző bűncselekmény tárgyában hozott ítélet pedig az illetékes katonai hatósággal is közlendő. A javító intézetben való elhelyezést elrendelő jogerős ítélet, ha az elítéltnak törvényes képviselője a kihirdetésnél nem volt jelen, ennek kézbesítendő.”

⁵⁶⁵ Lásd a 194. jegyzetet.

⁵⁶⁶ Az 1928:X. tc. („a büntető igazságszolgáltatás egyes kérdéseinek szabályozásáról”) 28. §: „A Bp. 385. § 3. pontja helyébe az alábbi 3. pontban foglalt rendelkezés iktattatik: 3. Ha a bíróság a büntetés megállapításánál a törvénynek a büntetés kiszabására vonatkozó rendelkezését (Btk. 66., 72., 89., 90., 91., 92. vagy 93. §-a, az 1879:XL. tc. 21. §-a, 1908:XXXVI. tc. 18. § első bekezdése, 1913:VII. tc. 10. §-a, 59. § második és harmadik bekezdése, 1913:XXI. tc. 5., 6. vagy 7. §-a, a jelen törvény 2–12. §-a, szigorított dologházba utalás stb.) tévesen alkalmazta vagy tévesen nem alkalmazta.”

⁵⁶⁷ Az 1896:XXXIII. tc. 385. §: „Anyagi semmisségi okok: 1. ha a bíróság a büntető törvénynek megfelelő rendelkezését nem alkalmazta vagy tévesen alkalmazta ama kérdésekben: a) hogy a vád alapjául szolgáló tett megállapítja-e valamely bűncselekmény tényálladékat; [...] 2. ha a bíróság a büntetés kiszabásánál a törvényben megállapított büntetési tételeket vagy ezeknek megengedett enyhítésénél, átváltoztatásánál vagy súlyosbításánál a törvényben vont határokat nem tartotta meg. [...] A jelen §-ban meghatározott semmisségi okok csak akkor veendő hivataltól is figyelembe, ha a vádlott sérelmére szolgáltak.”

Tanácsvezető bíró a tárgyalást berekeszti azzal, hogy a tárgyalás következtében felmerült és kiutaltványozott 4 050 000 P[engő]. népbírói napidíjköltség a költségjegyzék 6. tétele alatt feljegyzést nyert.

Kmft.

dr. Gálfalvi István
tanácsvezető bíró

dr. Sinka Endre
jegyzőkönyvvezető

[TANÁCSKOZÁSI JEGYZŐKÖNYV A HÓMAN BÁLINT VÁDLOTT ELLEN INDÍTOTT BÜNYGYBEN A BUDAPESTI NÉPBÍRÓSÁGNÁL TARTOTT ZÁRT TANÁCSKOZÁSRÓL, AZ ÍTÉLETHOZATALRÓL, 1946. MÁRCIUS 23.]

A budapesti népbíróságtól

Nb. V. 864/1946/2.

Tanácskozási jegyzőkönyv

Készült az 1945. évi VII. tc. által törvényerőre emelt Nbr. 11. § 2., 3., 6. pontjaiban és a 13. § 3. p. 1. bek[ezdés]-ben meghatározott háborús, valamint 15. § 1., 3. és 4. p[ont]-okban⁵⁶⁸ meghatározott népellenes bűntettek miatt dr. Hóman Bálint vádlott ellen indított bünygyben a budapesti népbíróságnál Budapesten 1946. évi március hó 23. napján tartott zárt tanácskozásról.

Jelen voltak:

dr. Gálfalvi István tanácsvezető bíró; Bolgár Menyhért a Független Kisgazdapárttól; Kádár Iván a Magyar Kommunista Párttól; Miszti Károly a Szociáldemokrata Párttól; Szigeti Sándor a Nemzeti Parasztpárttól; László Géza a Polgári Demokrata Párttól; dr. Nagy Istvánné a Szakszervezeti Tanácstól kiküldött népbírák; dr. Sinka Endre jegyzőkönyvvezető⁵⁶⁹.

A tanácskozás megnyitása után a tanácsvezető bíró összefoglalja a tárgyalás eredményét és szakszerű felvilágosítást nyújt az alkalmazható törvényes rendelkezésekről.

Ezután a tanács a bűnösség tekintetében a következő határozatot hozta:

dr. Hóman Bálint bűnös az 1945. évi VII. tc. által törvényerőre emelt Nbr. 11. § 2. p[ont]-ban és 11. § 6. p[ont]-ban meghatározott háborús, továbbá 15. § 3. és 15. § 4. p[ont]-ban meghatározott népellenes bűntettekben.

A bűnösség kérdésében való döntés után tanácsvezető bíró felvilágosítást nyújt a népbíráknak arra, hogy a már megállapított bűncselekményekre milyen nemű és mérvű büntetések szabhatók ki.

⁵⁶⁸ Lásd a 335., a hivatkozott paragrafusokról a 193–195. jegyzeteket.

⁵⁶⁹ Az említettekről lásd a 196–197. és 199–202. jegyzeteket.

Ezután a népbírák büntetés mérve tekintetében a következők szerint szavaznak:

1. Bolgár Menyhért:	10 évi fegyház,
2. László Géza:	10 évi fegyház,
3. Miszti Károly:	életfogytiglani fegyház,
4. dr. Nagy Istvánné:	életfogytiglani fegyház,
5. Szigeti Sándor:	10 évi fegyház,
6. Kádár Iván:	életfogytiglani fegyház.

Tanácsvezető bíró ezután Miszti Károly, dr. Nagy Istvánné és Kádár Iván egyhangzó szavazatához csatlakozik, megállapítja, hogy ezek szerint a népbíróság vádlottat életfogytiglani fegyházra ítélte.

Tanácsvezető bíró a zárt tanácskozást berekeszti.

Kmft.

Dr. Gálfalvi István
tanácsvezető bíró

Dr. Sinka Endre
jegyzőkönyvvezető

[LÁSZLÓ GÉZA NÉPBÍRÓ KÜLÖNVÉLEMÉNYE]

Különvélemény

Hóman Bálint alanyi és tárgyi bűnösségénél 3 szempontot veszek figyelembe. Először azokat a bűnöket, amelyeket tevőlegesen saját elhatározásával követett el, vagy amelyeknek elhatározásában részt vett. Ezek a Bárdossy-kormányban az 1939-i minisztertanács háborúba lépése⁵⁷⁰ és részben a per folyamán ismertetett beszédei⁵⁷¹ és a zsidótörvények megszavazásai.⁵⁷²

Másodsorban azon bűnök vagy hibák, amelyekben az adott helyzetben sodródott. Ezek az inkriminált beszédek másik része, a nemzeti bizottságban, a soproni parlamentben való részvétele⁵⁷³ és a német kultúregyezmény létrehozása, habár itt figyelembe veendő, hogy ugyanilyen egyezményeket kötött a lengyelekkel, finnekkel, jugoszlávokkal stb., és nem rajta múlt, hogy a többi nyugati államokkal az ugyanilyen mértékben nem sikerült.⁵⁷⁴

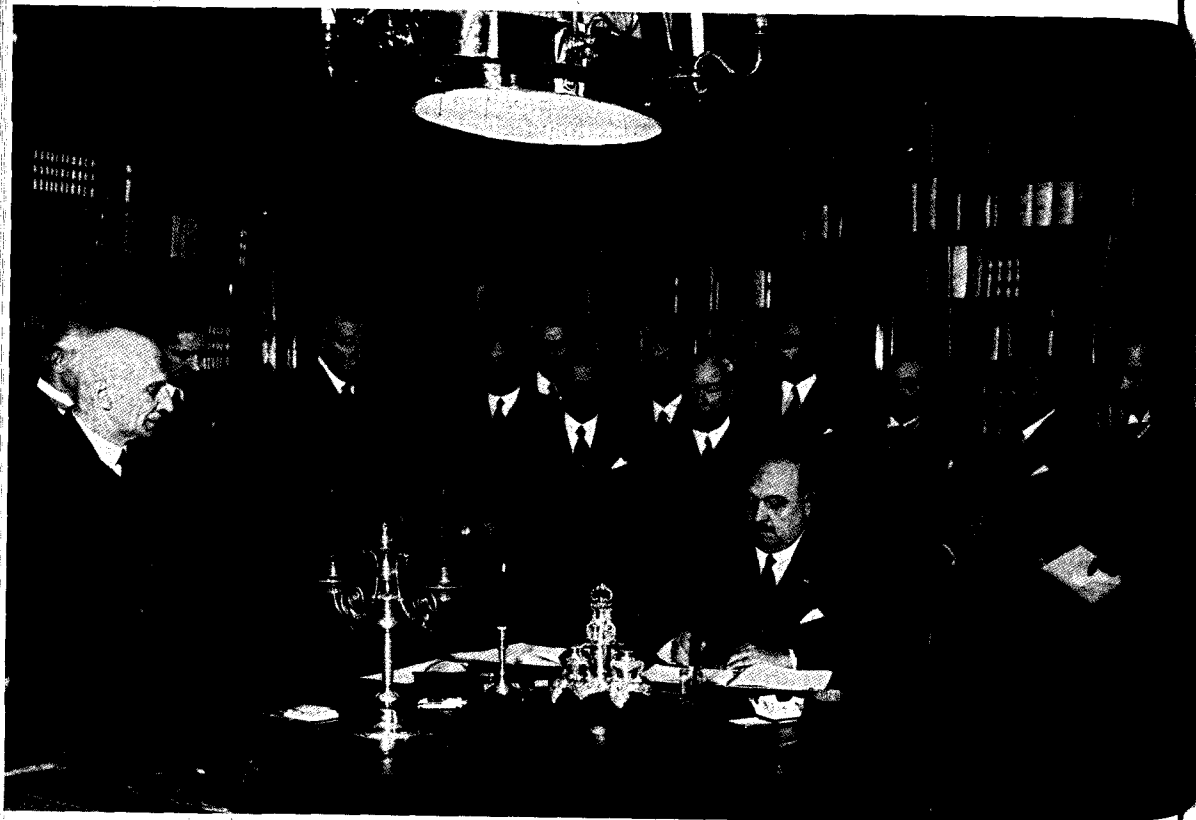
⁵⁷⁰ Az 1941. június 26-i minisztertanácsi ülésről van szó. Bővebben ld. a Hóman-per újratárgyalása *Szakértői véleménye* ügyészégi kérdésekre adott válaszainak 2–13. pontját, illetve a védő kérdéseire adott válaszokat: 547–585.

⁵⁷¹ A beszédekről lásd a Hóman-per újratárgyalása *Szakértői véleménye* bíróság kérdésére adott válaszait.

⁵⁷² Hóman mindkét zsidótörvényt megszavazta, bővebben lásd az 5., a 81. és a 265–266. jegyzeteket.

⁵⁷³ Biztosat csak a Törvényhozók Nemzeti Szövetségében kifejtett működéséről tudunk, lásd a 26., a 125., a 127., a 237. és az 495. jegyzeteket.

⁵⁷⁴ Lásd a 46., az 59., a 320. és a 339. jegyzeteket.

Hóman Bálint Uno Hannula finn közoktatásügyi miniszterrel aláírja a szellemi együttműködésről szóló magyar–finn egyezményt, Budapest, 1937. október 22.

Ugyancsak nem rajta múltott, hogy a második bécsi döntés alkalmával kiszorított kisebbségi szerződés⁵⁷⁵ következtében a kultúrexpanzió egészen más irányt vett, mint a valószínű eredeti elgondolás.

Mindezekben természetesen magamévá teszem a vádhatóság álláspontjának nagy részét.

Harmadsorban magamévá teszem azonban a védelem álláspontját abban a tekintetben, hogy ő nemcsak egyes üldözött személyek érdekében lépett közbe, hanem intézményesen igyekezett a zsidótörvények túlkapásait ellensúlyozni a Ferenc József Rabbiképző esetében.⁵⁷⁶

„Et last but not least” [és végül, de nem utolsósorban] az élete kockáztatásával Veessenmayerhez intézett bátor hangú és az egész nemzet óhaját kifejező egyetlen memorandum.⁵⁷⁷

⁵⁷⁵ Lásd a 65. és a 133. jegyzeteket.

⁵⁷⁶ Lásd Wertheimer Adolf tanúvallomását (331–334) és a 433–434. jegyzeteket.

⁵⁷⁷ Hóman levelét lásd e kötetben: 471–475, illetve lásd a 24. jegyzetet.

Súlyosbító körülménynek veszem a Telekinek visszavárárolag átadott ad memo-riam feljegyzéseket.⁵⁷⁸

Ha most a felsorolt enyhítő körülményeket a mérleg másik serpenyőjébe vetem és a mérleg nyelvének lengését lelkiismeretem teljesen szabaddá teszi, úgy vélem, hogy a 92. §⁵⁷⁹ bővebb alkalmazását kellett volna gyakorolni, és jóval enyhébb ítéletet hozni, annál is inkább, mert magyarok oly kevesen vagyunk, és a vádlott egyébként értékes tudományos munkásságát nem nagyon nélkülözhetjük, és a jövőben – évek múltán, a vihar elültével – még hasznunkra fordíthatjuk.

László Géza
népbíró

⁵⁷⁸ Bővebben lásd a 15., a 264., a 280. és a 288. jegyzeteket.

⁵⁷⁹ László Géza népbíró minden bizonnyal az 1878:V. tc. („a magyar büntetőtörvénykönyv a bűntettekről és vétségekről”) 92. §-ára gondolt, e szerint: „Ha az enyhítő körülmények annyira nyomatékosak, vagy olyan nagy számmal fogynak fenn, hogy a cselekményekre meghatározott büntetésnek legkisebb mértéke is aránytalanul súlyos lenne; ez esetben ugyanazon büntetési nem a legkisebb mértékig leszállítható, és ha ez is túl szigorú volna: határozott időtartamhoz kötött fegyház helyett börtön, börtön helyett fogház, fogház helyett pénzbüntetés, ezen büntetési nemek legkisebb mértékig állapítható meg. Halálbüntetés helyett tizenöt évi, életfogytig tartó fegyház helyett pedig tíz évi fegyháznál kisebb büntetés a jelen § esetében sem állapítható meg.”

[JEGYZŐKÖNYV A NÉPBÍRÓSÁGOK ORSZÁGOS TANÁCSÁNÁL
A HÁBORÚS ÉS NÉPELLENES BÜNTETTEK MIATT VÁDOLT
DR. HÓMAN BÁLINT ELLENI BÜNYGYBEN MEGTARTOTT
FELLEBBVITELI FŐTÁRGYALÁSRÓL, 1946. AUGUSZTUS 17.]

A fellebbviteli főtárgyalási jegyzőkönyv
Készült a Népbírók Országos Tanácsánál Budapesten 1946. augusztus 17.
napján a háborús és népeellenes büntettek miatt vádolt dr. Hóman Bálint elleni
bűnygyben
megtartott fellebbviteli főtárgyalásról

Jelenlévők:

I. bíróság részéről:

Dr. Szabó Mihály (NPP)⁵⁸⁰
tanácsvezető

Borbély János⁵⁸²
a népfőügyész helyettese

dr. Sömjén Pál (MKP)⁵⁸³
előadó

dr. Berend György (FKP)⁵⁸⁴
szavazó

II. felek részéről:

Vészy Mátyás⁵⁸¹
ügyvéd, védő

Hóman Bálint
vádolt

⁵⁸⁰ Szabó Mihály (1901–?) jogász. Ítéltáblai elnöki titkár, budapesti népbírói helyettes tanácsvezető bíró, a Nemzeti Parasztpárt 1945 augusztusában delegálta a Népbírók Országos Tanácsába. 1949-től a Kúria bírja.

⁵⁸¹ Lásd a 198. jegyzetet.

⁵⁸² Borbély János (1905–2000) jogász. 1938-tól járásbíróként dolgozott, 1945–1946-ban népfőügyész-helyettes, 1948–1950-ben a Népfőügyszség vezetője, 1953-ig a legfőbb államügyész helyettese, majd jogi tanácsadó lett. 1957. május 18. és 1962. szeptember 14. között a Legfelsőbb Bíróságon bíró, tanácsvezető. Az 1956-os forradalom után tanácselnökként ő hirdette ki a legtöbb – összesen 66 – halálos ítéletet, a gúnyneve „mosolygó halál” volt.

⁵⁸³ Sömjén Pál (1907–?) jogász. 1945-ben a Magyar Kommunista Párt delegálta a Népbírók Országos Tanácsába, az 1950-es években az igazságügy-minisztérium főosztályvezetője, a Jogügyi Hivatal vezetője.

⁵⁸⁴ Berend György (1911–1994) jogász. 1939-től Budapesten ügyvédként dolgozott, 1941-től a Független Kisgazdapárt tagja; 1943-ban részt vett annak polgári tagozata alapításában. 1944-ben az antifasiszta ellenállási mozgalomhoz csatlakozott, 1945 szeptembere és 1948 májusa között a Népbírók Országos Tanácsának népbírja, a háborús főbűnösök ügyének előadója, 1949-ben országgyűlési képviselő. 1949-től ismét ügyvéd, 1951-ig az Ügyvédi Kamarák Országos Bizottsága tagja.

dr. Hajnal Béla (SZDP)⁵⁸⁵

szavazó

dr. Sacher Róbert (PDP)⁵⁸⁶

szavazó

dr. Sárközy Andor⁵⁸⁷

jegyzőkönyvvezető

Elnök fellebbviteli főtárgyalást a Bp. 418. §-a⁵⁸⁸ szerint megfelelően alkalmazandó 301. §-a⁵⁸⁹ értelmében megnyitja, s megállapítja, hogy a jelen ügyre vonatkozó jegyzéket a Bp. 490. §-nak 2. bekezdésében⁵⁹⁰ foglalt rendelkezés szerint az Országos Tanács hirdetőtábláján kifüggesztették, és hogy a fentiek jelentek meg.

Ezután az elnök a Bp. 418. §-nak 2. bekezdése szerint Sömjén Pál előadót az ügy állásának ismertetésére felhívja, előadó az ügyet ismerteti, és az ítéletnek megtámadott részét, valamint a perorvoslatot támogató okokat kiemeli.

Elnök ezután az idézett szakasz 3. bekezdése értelmében felolvashatja az első bíróság ítéletét.

Az előadó előterjesztésének befejezése után a tanácsvezető az idézett 418. §-a 4. bekezdésének értelmében felhívja a tanács tagjait és a feleket, hogy egyes pontoknak felolvasását s egyes iratoknak felolvasását kívánják-e. Védő kéri Sulyok Dezső tanú vallomásának ismertetését.⁵⁹¹

⁵⁸⁵ Hajnal Béla (?–?) 1945 júliusától Pestvidéki törvényszéki tanácselnök, 1947 szeptemberétől bíró a Budapesti Ítéltáblán.

⁵⁸⁶ Sacher Róbert (?–?) ügyvéd. A Polgári Demokrata Párt delegálta a Népbírók Országos Tanácsába. 1947 szeptemberétől a Budapesti Ítéltábla tanácselnöke. 1948 szeptemberében nyugdíjba vonult.

⁵⁸⁷ Sárközy Andor (?–?) bíró. A budapesti büntető törvényszéken bírósági jegyző, majd bírósági titkár, 1946-tól budapesti központi járásbírává nevezték ki, a Népbírók Országos Tanácsa I., később III. tanácsának tagja.

⁵⁸⁸ Az 1896:XXXIII. tc. 418. §: „A fellebbviteli főtárgyalásra a XVIII. fejezet rendelkezései, az alább megjelölt eltérésekkel, megfelelően alkalmazandók. A főtárgyalás megnyitása után az elnök felhívására az előadó a fellebbezés szabta keretben előadja az ügy állását, különösen kiemeli az ítéletnek megtámadott részét és az okokat, melyekkel a perorvoslat támogatva van. Ezután felolvassa vagy felolvastatja az elsőfokú bíróság ítéletét: Szükség esetében felolvashatók az ügynek olyan iratai vagy részei, melyeknek a főtárgyaláson való felolvasását a 313. § nem tiltja. Az előadó előterjesztésének befejezése után az elnök, a tanács többi tagjai és a felek egyes pontok felvilágosítását és egyes iratok felolvasását kívánhatják. A feleknek erre vonatkozó indítványai felett a tanács határoz. E határozatra, valamint az előadásra megjegyzések nem tehetők. A határozat ellen külön perorvoslat nem használható.”

⁵⁸⁹ Lásd a 203. jegyzetet.

⁵⁹⁰ Valójában az 1896:XXXIII. tc. 435. §-nak 5. bekezdése rendelkezik arról, hogy: „A vádlott és a magánvádló a határnapról, ha Budapesten lakó megbízottat jelentettek be, ennek kezéhez kézbesítendő idézéssel, ellenkező esetben a tárgyalásra kitűzött ügyek jegyzékének a kir. kúria hirdető tábláján a tárgyalás előtt legalább tizenöt nappal való kifüggesztése útján értesítendő. Az idézésben figyelmeztetni kell a vádlottat és a magánvádlót, hogy a tárgyaláson megjelenhetnek ugyan, de csakis ügyvédek emelhetnek szót.”

⁵⁹¹ Lásd e kötetben: 319–323.

Tanácsvezető ismerteti.

További felvilágosítást vagy iratok felolvasását senki sem kívánja, a tanácsvezető a Bp. 436. §-a 4. bekezdése⁵⁹² szerint megfelelően alkalmazandó 421. §-a 1.⁵⁹³ bekezdése értelmében felhívja a feleket indítványaik és előterjesztéseik megtételére.

Népfőügyész-helyettes fellebbezést fenntartja, a vádlottal szemben a törvényben megállapított legsúlyosabb büntetés kiszabását indítványozza.

Védő a bizonyítás kiegészítése iránt indítványt terjeszt elő az írásbeli beadványával egyezően, s annak során kéri a vádbeli ténykörülményekre dr. bárcziházi Bárczy István,⁵⁹⁴ dr. Radocsay László,⁵⁹⁵ Keresztes-Fischer Ferenc,⁵⁹⁶ Farkas Elemér⁵⁹⁷ és Sztójay Döme tanúkénti kihallgatását, az enyhítő körülményekre vonatkozóan Bánóczi Dénes⁵⁹⁸ tanúkénti kihallgatását.

Érdemben fellebbezését fenntartja, s részletesen indokolja.

Vádlott az utolsó szó jogán:

A hadüzenet már befejezett tényként állapí[tta]t meg, ebben szerepem nem volt. Soha háborús uszító beszédet nem mondtam.

⁵⁹² Az 1896:XXXIII. tc. 436. §: „A tárgyalás a koronaügyésznek vagy helyettesének jelenléte nélkül nem tartható meg. Más félnek vagy képviselőjének elmaradása miatt az ülés nem napolható el. A vádlott kihallgatásának vagy bizonyítás-felvételnek a tárgyaláson nincs helye. Az ügy előadása és a felek előterjesztései tekintetében a 418. és 421. §-ok rendelkezései megfelelően alkalmazandók, azaz az eltéréssel, hogy a vádlott és a magánvádló személyesen nem emelhetnek szót.”

⁵⁹³ Az 1896:XXXIII. tc. 421. §: „Az ügy előadása (418. §), illetőleg a bizonyítói eljárás befejezése után (419., 420. §), az elnök a fellebbező fél képviselőjét s ha jelen nem volna, magát a fellebbezőt, a mennyiben jelen van, felhívja a fellebbezés okainak kifejtésére. Erre az ellenfél és képviselője válaszolhatnak. Ha a vádló is fellebbezett, előbb ő lesz meghallgatandó. Mindig a védőt illeti az utolsó felszólalás. Ha a magánvádló vagy a sértett fellebbezett, a főügyésznek képviselője a fellebbező ellenfelének válasza után előterjesztést tehet. A felek előterjesztéseinek befejezésével s a mennyiben a tanács még szükségesnek tartja, újabb felvilágosítások adása, kihallgatások teljesítése és iratok felolvasása után a tanács zárt ülésben határoz.”

⁵⁹⁴ Bárczy István, bárcziházi (1882–1952) jogász, politikus. 1905-től dolgozott a miniszterelnökségen, fogalmazógyakornok (1905–1906); Wekerle Sándor és gr. Khuen-Héderváry Károly miniszterelnökök személyi titkára (1906–1912), az elnöki osztály helyettes vezetője (1913–1917), majd vezetője (1917–1918). A forradalmak után a miniszterelnöki hivatal államtitkár-helyettese (1922–1928), adminisztratív államtitkára (1928–1944), 1921-től 1944-ig a minisztertanácsi ülések jegyzőkönyvvezetője. Részt vett Horthy kiugrási kísérletében (1944. október 15.), ezután rövid időre fogságba került. Korábbi bizalmi pozíciója és feladatai ellenére 1945 után – bár nála jóval jelentéktlenebb politikai szerepeket betöltőket is eltértek ekkoriban – a haza szála sem görbült. 1945–1946-ban a „háborús főbűnösök” népbíróági pereiben több alkalommal – általában terhelő vallomást tévő – tanúként hallgatták meg.

⁵⁹⁵ Lásd a 114. jegyzetet.

⁵⁹⁶ Lásd a 17. jegyzetet.

⁵⁹⁷ Lásd az 538. jegyzetet.

⁵⁹⁸ Lásd a 245. jegyzetet.

Az előterjesztés végeztével elnök a tárgyalást befejezettnek nyilvánítja a Bp. 418. §-a szerint megfelelően alkalmazandó 321. §-a értelmében, a bíróság határozat hozása céljából visszavonul, s az idézett 421. §-a végbekezdése értelmében zárt ülésben határozván, a tanácsvezető a Bp. 329 §-a 1. bekezdésében foglalt rendelkezés szerint nyilvános ülésben kihirdeti a külön íven szövegezett ítéletet:

Tudomásul vették.

Tárgyalás berekesztve.

Költség nem merült fel.

Kmft: [szöveg]

Szabó Mihály

tanácsvezető

Sárközy Andor

tanácsjegyző

[TANÁCSKOZÁSI JEGYZŐKÖNYV A NÉPBÍRÓSÁGOK ORSZÁGOS TANÁCSÁNAK NYILVÁNOS TANÁCSÜLÉSÉRŐL A HÁBORÚS ÉS NÉPELLENES BÜNTETTEK MIATT ELÍTÉLT DR. HÓMAN BÁLINT ELLENI BÜNYGEBEN, 1946. AUGUSZTUS 17.]

NOT I. 4846/1946

Tanácskozási jegyzőkönyv

Készült a Népbírósgok Országos Tanácsának 1946. évi augusztus hó 17. napján tartott nyilvános tanácsüléséről a háborús és népeellenes bűntettek miatt dr. Hóman Bálint elleni bűnygyben

Jelenlévők bíróság részéről:

Dr. Szabó Mihály (NPP) tanácsvezető; dr. Sömjén Pál (MKP) előadó; dr. Berend György (FKP) szavazó; dr. Hajnal Béla (SZDP) szavazó; dr. Sacher Róbert (PDP) szavazó; dr. Sárközy Andor⁵⁹⁹ jegyzőkönyvvezető

Tanácsvezető felhívja az előadót és tanácsstagokat, hogy a vádlott bűnössége és minősítés kérdésében nyilatkozzanak.

Tanácsvezető megállapítja, hogy bűnösség és minősítés kérdésében a határozat egyhangú a Nbr. 11. § 1. p.⁶⁰⁰ szerint.

A büntetési tétel kérdésében:

Dr. Sömjén Pál előadó az elsőfokú ítéletben kiszabott büntetés helybenhagyását indítványozza.

Dr. Berend György szavazó 15 évi fegyház kiszabását javasolja.

Tanácsvezető és dr. Sacher Róbert és dr. Hajnal Béla tanácsstagok az előadó álláspontjához csatlakoznak.

Tanácsvezető megállapítja, hogy a Népbírósgok Országos Tanácsa szótöbbséggel az elsőfokú ítéletben kiszabott életfogytig tartó fegyházbüntetés mellett határozott.

⁵⁹⁹ Lásd az 580, az 582. és az 584–586. jegyzeteket.

⁶⁰⁰ Az 1945:VII. tc. 11. §-ának 1. pontja szerint háborús bűnös az, „aki az 1939. évi háborúnak Magyarországra való kiterjedését, vagy Magyarországnak a háborúba mind fokozottabb mértékben történt belesodródását vezető állásban kifejtett tevékenységével vagy magatartásával elősegítette, vagy azt megakadályozni nem törekedett, bár erre vezető közhivatali állásánál, politikai, közgazdasági, közéleti szerepénél fogva módja lett volna”.

Tanácskozás berekesztve:

Kmft.

Szabó Mihály

tanácsvezető

Sárközy Andor

tanácsjegyző

[A BUDAPESTI NÉPÜGYÉSZSÉG VÁDIRATA AZ 1945. ÉVI DECEMBER HÓ 3. NAPJA ÓTA ELŐZETES LETARTÓZTATÁSBAN LEVŐ HÓMAN BÁLINT ÜGYÉBEN, 1946. FEBRUÁR 23.]

Budapesti Népügyészség

1945. Nü. 14930./1.

Rendőrségi szám: 21504/1945. sz.

Budapesti Népbíróságnak

A nyomozás iratait idezárva a következő

vádirattal

küldöm át:

Az 1945. évi december hó 3. napja óta előzetes letartóztatásban levő

Dr. Hóman Bálint (szül. Budapest, 1885. december 29-én, anyja: Darányi Borbála, ny[ugalmazott]. kultuszminiszter, v[olt]. egyetemi tanár, 3 és ½ hold saját birtoka, 300 hold felének hasznélvezete van, budapesti, Múzeum krt. 14. sz. alatti lakos)⁶⁰¹ terheltet az

1945. évi VII. tc-vel törvényerőre emelt Nbr. 11. § 2., 3. és 6. pont, a Nbr. 13. § 3. pont 1. bekezdésébe ütköző háborús, valamint az Nbr. 15. §-nak 1., 3. és 4. pontjába⁶⁰² ütköző népellenes büntettek elkövetésével vádolom.

1. Terhelt mint a Bárdossy-kormány tagja részt vett az 1941. június hó végén, előzetes koronatanács nélkül tartott minisztertanácson, és szavazatával hozzájárult ahhoz a határozathoz, amely szerint Magyarország a tanácskoztársasággal [a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségével, röviden: a Szovjetunióval] hadiállapotban levőnek tekinti magát.

Ezen cselekményével, mint a kormány tagja, bár a következményeket előre láthatta, részese volt olyan határozat hozatalának, amely a magyar népet az 1939. évben kitört világháborúba sodorta.⁶⁰³

2. Terhelt 1944. szeptember havában, a megalakulást követő napon tagként belépett a Nemzeti Szövetségbe, amely tudvalevőleg szélsőjobboldali képviselőkből alakult, abból a célból, hogy azt a törekvést, amely Magyarországnak a tengely-

⁶⁰¹ Lásd a 204–206. jegyzeteket.

⁶⁰² Lásd a 335., a hivatkozott paragrafusokról a 193–195. jegyzeteket.

⁶⁰³ Az 1941. június 26-i minisztertanácsi ülésről van szó. Bővebben lásd a Hóman-per újratárgyalása Szakértői véleménye ügyészégi kérdésekre adott válaszainak 2–13. pontjait, illetve a védő kérdéseire adott válaszokat: 547–585.

hatalmak sorából, illetőleg a háborúból való kiugrását célozta, megghiúsítsa, és a Németország mellett való kitartást a háború befejezéséig biztosítsa. Terhelt élénk részt vett a szövetség munkájában, nemcsak Budapesten, hanem Sopronban is, ahová a szövetség az előnyomuló orosz hadsereg elől székhelyét áttette.

Terhelt ezen cselekményével a fegyverszünet megkötését befolyásának kihasználásával megakadályozni igyekezett.⁶⁰⁴

3. Terhelt 1941. szeptember 26-án a Magyar Történelmi Társulat közgyűlésén elnöki megnyitó beszédében a következőket mondotta:

„Fiaink messze keleten harcolva védelmezik Magyarország határait. Újra ott állunk a Dnyeper vonalán, ahol ezer év előtt Árpád népe védekezett a besenyők keleti hadai ellen. Honvédeink a nagy német szövetséges oldalán, olasz és finn barátainkkal szoros fegyverbarátságban vívott küzdelem élethalálharca a magyarságnak csakúgy, mint a németeknek és az egész európai közösségnek. Kimenetelétől függ Európa és benne Magyarország, a nyugati művelődés és a keresztény ösiség jövő sorsa. Ebből a történelmi harcból minden jó magyar érzi, Magyarországnak saját erejéhez mért keretben ki kellett vennie a maga részét. [...] A trianoni szakadékból új magaslatok felé vezető, nehéz útján bölcs vezér, nagy csaták hőse és az államkormányzás mestere vezérli népünket, hűséges barátok, két hatalmas nép és azok új világot készítő vezérei támogatják. [...] A magyarság igaz barátai és a történelem legnagyobbjait megillető tisztelettel és hálával gondolunk a német és olasz nép nagy vezéreire, Hitler Adolfra és Mussolini Benitóra.”⁶⁰⁵

1941. szeptember 15-én Győrött tartott beszédében a következőket mondotta:

„A mi fiaink most ott állanak a Dnyeper-vonalon, és védekeznek a mai világ legnagyobb ellensége, a bolsevizmus ellen. Ez a küzdelem kétségtelenül győzelemmel végződik, s ezért a küzdelemért kell nekünk hálával fizetnünk akkor, amikor idehaza a kultúra területén igyekszünk azt a keresztény magyar szellemet nevelni és szilárdítani, amely legerősebb vára a magyarságnak.”⁶⁰⁶

1941. október 12-én, Székesfehérváron, választói előtt tartott beszédében a következőket mondotta:

„Jelenleg a nemzeti és bolsevista gondolat között folyik a háború. Arról van szó, hogy Európa áldozatul esik-e az ázsiai jellegű bolsevizmusnak, avagy nem. A bolsevizmus egész Európát fenyegette, és a magyar állam feje már 20 esztendeje sürgeti a bolsevizmussal szembeni összefogást. Neki volt igaza; hiszen egy valóságos keleti császárság húzódott meg körülöttünk, amelynek végeredményben nemcsak az orosz nép, hanem az összes népek áldozatául estek volna. Véleményem szerint

⁶⁰⁴ Lásd a 26., a 125., a 127., a 237. és a 495. jegyzeteket.

⁶⁰⁵ A kihagyásokkal közölt szövegről lásd a Hóman-per újratárgyalása Szakértői véleménye bíróság kérdésére adott válaszában 6. pontját: 600–601.

⁶⁰⁶ A valójában 1941. szeptember 14-én tartott beszédéről lásd a Hóman-per újratárgyalása Szakértői véleménye bíróság kérdésére adott válaszában 5. pontját: 598–600.

a háború valószínűleg hamarosan befejeződik, és azután nekünk is nagy szervezési munkát kell végezni.⁶⁰⁷ 1942. december 24-én, az Új Fehérvár című lapban megjelent cikkében a következőket írta: „Honvédeink a német és olasz szövetségesekkel, finn testvéreinkkel és japán barátainkkal szoros fegyverbarátságban vívott küzdelme a magyarságnak is élet-halálharca, mint a finneknek, a németeknek s az egész európai közösségnek. Kimenetelétől függ Európa és benne Magyarország jövője és a keresztény erkölcsiség sorsa. Fiaink messze keleten harcolva is Magyarország történeti határait védik a nemzetet egyszer már a romlás szélére taszító keleti rendszer katonáival szemben. Európa és a Szovjet háborújából a magyarságnak történeti hivatása értelmében ki kellett vennie a maga részét. A küzdelem megvívásához azonban nem elegendő a magyar katoná vitézsége és harckészsége, fegyelmézettség és kötelességérzése. Idehaza a front mögött is nehéz felelősség és komoly feladatok terhe hárul minden magyarra.”⁶⁰⁸

1944. május 12-én, Székesfehérváron, a szélsőséges jobboldali Toldi Árpád csendőrezredes főispáni beiktatásán a közgyűlés tagjai nevében tartott üdvözlő beszédében a következőket mondotta: „A mai nagy élethalál-küzdelemben élethalálharcát vívja a magyar is. Az ellenség minden eddiginél erősebb, török-, tatárnál kegyetlenebb hada itt áll a magyar határon, s a magyarra ismét nagy erőpróba vár. Létünk, jövőnk, magyarságunk forog kockán. Fennmaradásunk és jövőnk azon múlik, hogy meg tudjuk-e állni most is helyünket történeti hivatásunk értelmében a nyugati világ keleti mezsgyéjén, a Kárpát-medence történeti földjén.”⁶⁰⁹

Terhelt ekképp nyomatványban, illetőleg gyülekezet előtt elmondott beszédében huzamosabb időn át olyan állandó jellegű és folyamatos tevékenységet fejtett ki, amely alkalmas volt arra, hogy a háború fokozottabb mértékben való folytatása érdekében a közfelfogást jelentős mértékben befolyásolja és az országra káros irányba terelje.

4. Terhelt, bár a kormánypárt és az ebből alakult kormányok tagja volt, állandó és közvetlen kapcsolatot tartott fenn a kormánypárton kívül álló szélsőjobboldali elemekkel, így kitűnő kapcsolatai voltak Szálasi Ferencsel, Hubay Kálmánnal és mindazokkal, akik a hitlerizmus közvetlen szövetségeseiként voltak ismertek Magyarországon. Többször próbált kapcsolatot létesíteni a kormányzó és

⁶⁰⁷ Lásd a Hóman-per újratárgyalása *Szakértői véleménye* bíróság kérdésére adott válaszában 7. pontját: 602.

⁶⁰⁸ A kihagyással közölt idézetről lásd a Hóman-per újratárgyalása *Szakértői véleménye* bíróság kérdésére adott válaszában 8. pontját: 603.

⁶⁰⁹ A május 11-én mondott beszédéről lásd a Hóman-per újratárgyalása *Szakértői véleménye* bíróság kérdésére adott válaszában 10. pontját: 607–609.

a Szálasi-csoport között, és állandóan informálta a csoportot a kormány tanácskozásairól és szándékairól.⁶¹⁰

Terhelt ezen nem vezető jellegű cselekményeivel a nyilas mozgalomnak segítséget nyújtott a hatalom megszerzéséhez.

5. Terhelt, mint a minisztérium és az országgyűlés tagja, részt vett az első zsidótörvény meghozatalában, majd utóbb megszavazta a második zsidótörvényt is. Tagja volt a MÉP⁶¹¹ ún. zsidóbizottságának, amely a párt szélsőjobboldali politikusaiból állt és feladata volt a zsidókérdés ébrentartása.⁶¹²

Javaslatára létesítették az Értelmiségi Kormánybiztosságot, amelynek élére a közismerten szélsőjobboldali Kultár István, terhelt miniszteri osztályfőnöke került.⁶¹³

Terhelt 1939. március 12-én az előtte járt diákküldöttségnek kijelentette, hogy a küldöttség kérelmének megfelelően az egyetemeken a numerus clausust olyképpen fogja alkalmazni, hogy a zsidó hallgatók száma karonként ne haladja meg az országos arányszámot, s ezt a kijelentését valóra is váltja.⁶¹⁴

1940. június 20-án egy emlékiratot készített és adott át a berlini útja előtt álló gróf Teleki Pál miniszterelnöknek, amelyben kifejti, hogy a zsidókérdés kezelésében szakítani kell a kompromisszumok rendszerével, a zsidókat semminő hatalmi pozícióban, sem a közigazgatásban, sem a bírói székben, sem az iskolában nem lehet megtűnni, s a gazdasági életben sem szabad tanácsadói, irányító, vezető szerepet kezükben meghagyni. A meglevő törvények rosszak, mielőbb meg kell hozni az új, egy-két szakaszos törvényt, amely faji alapra helyezkedik. Gondoskodni kell az emigránsok hazatérésének és itt leendő szereplésének megakadályozásáról, ha kell, a legerélyesebb eszközök (internálás stb.) alkalmazásával. A szociáldemokrata szervezeteket fel kell oszlatni, és be kell vezetni az állami munkaközvetítés rendszerét.

A sajtó, rádió, mozihíradó a legerélyesebb irányítás alá helyezendő és az új sajtótörvény tervezete eszerint módosítandó.⁶¹⁵

Mint a minisztérium tagja 1941 végén benyújtotta, majd megszavazta azt a törvényjavaslatot, amely az 1895. évi XLII. tc.-t hatályon kívül helyezte, és ezzel az izraelita felekezetet bevett vallásból elismert vallássá fokozta le, s ezáltal megfosztotta az eddig élvezett költségvetési támogatástól (1942. évi VIII. tc.) és ingatlanszerzési képességétől.⁶¹⁶

⁶¹⁰ A valótlán vádak több perbeli tanúvallomás – köztük az említett Hubay Kálmáné is (lásd e kötetben: 331) – cáfolta.

⁶¹¹ Magyar Élet Pártja, lásd a 20., a 26. és a 87. jegyzeteket.

⁶¹² Lásd az 5., a 81. és a 265–266. jegyzeteket.

⁶¹³ Lásd a 7–8. és a 268. jegyzeteket.

⁶¹⁴ Lásd a 89., a 269. és a 299. jegyzeteket. Az eset valójában 1939. március 11-én történt.

⁶¹⁵ Bővebben lásd a 15., a 264., a 280. és a 288. jegyzeteket.

⁶¹⁶ Lásd a 18., a 285. és a 434. jegyzeteket.

Hóman Bálint rádióbeszéde, valószínűleg a külföldi magyarokhoz, 1937. november 14.

Terhelt ezen cselekményeivel – mint a minisztérium tagja – a nép érdekeit súlyosan sértő jogszabály kezdeményezője volt; illetőleg azok meghozatalában tudatosan részt vett.

6. Terhelt a gróf Teleki Pálhoz intézett, már említett emlékiratában kifejti, hogy el kell fogadni Hitler és Mussolini faji gondolatán épülő, de immár a történelmi jog és birodalmi gondolat útjára áttelepedett elgondolást; el kell nyernünk a német hatalom teljes bizalmát, félre kell állítani mind a polgári, mind a katonai vezető helyen levő, németelleneseknek ismert avagy csak ilyennek tartott személyeket is. Le kell váltani a külügyi szolgálat tengelyellenes követit és főtisztviselőit. Utasítani kell az egyes követeket és a kisebbségi magyar vezetőket, hogy szakítsák meg a szabadkőműves és zsidó körökkel a kapcsolatot. Terhelt így mint joghatósággal bíró közalkalmazott következetesen népellenes, fasisztabarát működést fejtett ki.

7. Terhelt 1938. március 7-én Szentesen a NEP⁶¹⁷ Csongrád vármegyei nagygyűlésén tartott beszédében a következőket mondotta:

⁶¹⁷ Nemzeti Egység Pártja, lásd a 9. jegyzetet.

A Szent István ünnepi év megnyitásának díszközgyűlésén Hóman Bálint beszél a székesfehérvári városháza nagytermében, 1938. január 17.

„A zsidókérdés gazdasági és világnézeti problémára tagozódik. A gazdasági ok, amely elégedetlenséget váltott ki, a zsidóság aránytalan befolyása és részesedése gazdasági téren. A kérdés világnézeti alapja az, hogy a zsidóság aránytalanul vesz részt a kulturális életben és a sajtóban, ami egyes zsidó elemeknél, különösen az újonnan jötteknél a magyartól idegen szemlélettel párosul. Nem tűrjük el, hogy a magyar keresztény alkotmányt, az egyházat, a királyeszmét, a szabadságot, a nemzetet és a hadsereget olyanok is védjék, akik nem is olyan régen megtagadták, meggyalázták és a hadsereget szétkergették.”⁶¹⁸

Terhelt 1939. május 16-án székesfehérvári választói előtt tartott programbeszédében idézve Gömbös Gyula ekkori programját, Darányi Kálmán győri beszédét, kijelenti:

„Ezekben a beszédekben le van fektetve az a politika, amelyet nyílegyenes úton immár négy miniszterelnök ideje alatt követek, és amelyet keresztény nemzetiszocialista, fajvédő jobboldali politikának nevezhetünk. A múlt évben a Szent István-i gondolattól hangzott az ország, az idén a szegedi gondolathoz

⁶¹⁸ Hóman valójában 1938. március 6-án mondta el beszédét. A vádiratban nem jelzett kihagyással közölt idézetről lásd a Hóman-per újratárgyalása *Szakértői véleménye* bíróság kérdésére adott válaszában 1. pontját: 585–589.

térünk vissza. A 20 év előtti nemzeti gondolat, a magyar fajvédő gondolat, a Szent István-i gondolat jelentése tulajdonképpen egy.”⁶¹⁹

1940. szeptember 17-én a Giornale d'Italia budapesti tudósítója előtt tett és a sajtóban közzétett nyilatkozatában kijelenti:

„Amikor 8 évvel ezelőtt ártvettem a kultuszárca vezetését, elhatároztam, hogy a magyar közoktatásból kizárom a materialista, demokrata liberális felfogást.”⁶²⁰

1941. március 10-én a MÉP Fehér megyei szervezeteinek nagyválasztmányi ülésén tartott beszédében a következőket mondotta:

„Aki nem tud a zárt magyar szellemi egységbe beilleszkedni, nem lehet jó magyar, s itt van a nyitja az egész zsidókérdésnek is. Ezt nem valami szadisztikus hajlam vetette fel, hanem kizárólag azért került a magyar politika előterébe, mert már évszázadokkal ezelőtt is több ízben bebizonyosodott, hogy a zsidóság nem tud [egy rövid rész nem olvasható] beilleszkedni más népi közösségbe.”⁶²¹

Terhelt ekképp nyomtatványban, illetőleg gyülekezet előtt mondott beszédében huzamosabb időn át olyan állandó jellegű és folyamatos tevékenységet fejtett ki, amely alkalmas volt arra, hogy a fasiszta és demokráciaellenes irányzatok elterjesztése és megerősítése végett, vagy a faji és felekezeti gyűlölet felkeltése, illetőleg ébrentartása céljából a közfelfogást jelentős mértékben befolyásolja és az országra káros irányba terelje.

A vád tekintetében a tárgyalásra a Nbr. 20. §-a⁶²² és a Bp. 16. §-nak első bekezdése⁶²³ értelmében a budapesti népbíróság bír hatáskörrel és illetékességgel.

Indítványozom a terhelt előzetes letartóztatásának a fenntartását a hozandó érdemi határozatig.

Indítványozom az Nbr. 3. §-a⁶²⁴ értelmében a teljes vagyonelkobzás kimondását.

⁶¹⁹ Hóman szeptember 14-én mondta beszédét, amelyet helytelenül idézett a vádirat. Hóman ugyanis addig négy miniszterelnök alatt követett politikáját nem „keresztény nemzetiszocialista, fajvédő jobboldali”-nak, hanem „keresztény nemzeti, szociális és fajvédő jobboldali”-nak nevezte. Bővebben lásd a Hóman-per újratárgyalása *Szakértői véleménye* bíróság kérdésére adott válaszában 2. pontját: 589–594.

⁶²⁰ Hóman 1940. szeptember 16-án adta a nyilatkozatát. Lásd a Hóman-per újratárgyalása *Szakértői véleménye* bíróság kérdésére adott válaszában 3. pontját: 594–597.

⁶²¹ Hóman valójában 1941. március 9-én mondta el beszédét. Lásd a Hóman-per újratárgyalása *Szakértői véleménye* bíróság kérdésére adott válaszában 4. pontját: 597–598.

⁶²² Az 1945:VII. tc. 20. § szerint: „A jelen rendelet 11., 13., 15. és 17. §-ában meghatározott bűncselekmények feletti ítélkezés a népbírászkodás alá tartozik. A népbíróság hatásköre kiterjed továbbá: az 1921. évi III. tc. 1–5. §-ában, az 1930. évi III. tc. 58–59. §-ában, az 1878. évi V. tc. IV. fejezetében, az 1878. évi V. tc. 172. §-nak 1. bekezdésében (1912. évi LXIII. tc. 19. §) meghatározott bűncselekményekre, valamint a jelen §-ban eddig felsorolt bűncselekményekkel összefüggésben levő más bűncselekményekre, különösen az 1878. évi V. tc. XVIII., XX., XXI., XXII., XXXVI., XXXVII., XXXVIII. és XXXIX. fejezeteiben meghatározott bűncselekményekre.”

⁶²³ Az 1896:XXXIII. tc. 16. §-nak első bekezdése: „Bűnvádi eljárásra rendszerint az a bíróság illetékes, a melynek területén a bűncselekmény elkövetve volt, habár az eredmény máshol következett is be.”

⁶²⁴ Az 1945:VII. tc. 20. § szerint: „A népbíróság által kiszabható büntetések: 1. halál, 2. fegyház, 3. börtön, 4. fogház, 5. internálás, 6. vagyonelkobzásig terjedhető pénzbüntetés, 7. állásvesztés, vagy foglalkozástól való eltiltás, 8. politikai jogok gyakorlásának felfüggesztése, 9. a 15/1945. M.E. számú rendelet

A megidézendők jegyzékét vádiratom végén közlöm.

Indokok:

A nyomozás adatai alapján a vádiratom indítványi részében körülírt tényállás állapítható meg.

Az ekként elkövetett bűncselekmény a vádiratom indítványi részében meghatározott bűncselekményt megvalósítja.

A terhelt ténybeli beismerésével és megidézni indítványozott tanúk vallomásával a vád tárgyává tett tényállás bizonyítható. A vádemelés tehát indokolt.

A terhelt előzetes letartóztatását azért kell fenntartani, mert a kiszabandó büntetés előrelátható nagyságánál fogva megszökésétől alaposan tartani kell.

Budapest, 1946. évi február hó 23. napján.

Dr. Resofszy s. k.⁶²⁵

vezető népművész helyettese]

Dr. Csillag s. k.⁶²⁶

népművész

Kiadmány hitelűl:

s[egéd]h[ivatali]. igazgató

19. § 3. bekezdésének a), b), c) pontjaiban meghatározott fegyelmi jellegű büntetések. A felsorolt büntetések önmagukban főbüntetésként, a 6–8. pontban felsorolt büntetések mellékbüntetésként is alkalmazhatók a népbíróság hatáskörébe utalt minden bűncselekmény esetében, akkor is, ha a vonatkozó jogszabály a 6–8. pontban felsorolt büntetéseket mellékbüntetésként alkalmazandóknak nem mondja ki. Egy ítéletben több mellékbüntetés is kiszabható. Az internálás legkisebb tartama hat hó, leghosszabb tartama kettő év. Amennyiben a rendelet büntetésként internálás kiszabását rendeli, annak legkisebb tartamát a népbíróság ítéletében megszabja. A megszabott időnek eltelte után azonban az internálótáborba utalt csak abban az esetben bocsátható szabadon, ha internálásának tartama alatt példás magatartást tanúsított. Ellenkező esetben az internálótábor felügyelőhatósága az elítélt fogva tartását további 8 hónapig terjedő idővel meghosszabbíthatja. Az internálás leghosszabb tartama ebben az esetben sem haladhatja meg a két (2) évet. A pénzbüntetés kiszabására, átváltoztatására, behajtására vonatkozóan az 1928:X. tc. rendelkezései megfelelően alkalmazandók. A népbíróság teljes vagyonelkobzás helyett a vagyon meghatározott hányadának elkobzását is kimondhatja. A vagyonelkobzást kimondó ítéletet végrehajtás végett közölni kell a területileg illetékes pénzügyigazgatósággal, amely a pénzügyminiszter rendelete szerint jár el. Az állásvesztésre ítélt elveszti közhivatalát és közszolgálati állását. Nyugdíjigényét, nyug- és kegydíját csak akkor veszti el, ha ezt a népbíróság ítéletében kifejezetten kimondja. Az elítélt ellátatlan családtagjait megillető nyugdíjigényt a népbíróság fenntarthatja. Az állásvesztés vezető állásban levő magánalkalmazottal szemben is kimondható. Ennek kimondása nem akadályozza annak, hogy az elítélt nem vezető jellegű állást tölthessen be. A foglalkozástól eltiltott foglalkozását öt évig nem folytathatja abban a helységben vagy helységeken, amelyekre nézve ezt a népbíróság ítéletében kimondja.”

⁶²⁵ Helyesen: Resofszy (1945 előtt Resovski vagy Resovszki) Sándor (1887–1948) jogász, ügyvéd. 1917-ben lett a Budapesti Ügyvédi Kamara tagja, a Sztójay-kormány alatt azonban törölték a tagok sorából. 1945 áprilisától népművész, 1945 júniusától államügyész, 1946 márciusától népművész-helyettes (állását május 20-ától töltötte be). Megbízatásáról 1946. november 4-én lemondott, ezután ismét ügyvédként tevékenykedett.

⁶²⁶ Csillag Dezső, lásd a 190. jegyzetet.

A tárgyalásra idézendők:

1. Dr. Hóman Bálint terhelt a kebelbeli fogházból
2. Dr. Sulyok Dezső,⁶²⁷ P[énzügyi]. K[özpont]. elnöke Gr. Teleki Pál u. 23.
3. Dr. Bassola Zoltán⁶²⁸ Kultuszmin[isztérium]. Alkotmány u. 3.
4. Paikert Géza⁶²⁹ Kultuszmin[isztérium]. Gr. Klebelsberg u.
5. Dr. Jánossy Dénes⁶³⁰ Múzeum krt. 14.
6. Dr. Pasteiner Iván⁶³¹ Bp. Ferenciek tere 5.
7. Edmund Veesenmayer⁶³² Politikai Rendőrség útján

⁶²⁷ Lásd a 40. jegyzetet.

⁶²⁸ Lásd a 45. jegyzetet.

⁶²⁹ Lásd a 38. jegyzetet.

⁶³⁰ Lásd a 29. jegyzetet.

⁶³¹ Lásd a 31–32. jegyzeteket.

⁶³² Lásd a 24. jegyzetet.

[A BUDAPESTI NÉPBÍRÓSÁG ÍTÉLETE, 1946. MÁRCIUS 23.]

A Budapesti Népbíróságtól.

A Magyar Nép Nevében!

A Budapesti Népbíróság nyilvános tárgyalása után a következő ítéletet hozta:

Az 1945. évi november hó 23. napjától előzetes letartóztatásban levő dr. Hóman Bálint vádlott, aki 59 éves, budapesti születésű és lakos (VIII. Múzeum krt. 14–16.), magyar állampolgár, nő, egygyermekes, egyetemet végzett, katonai szolgálatot nem teljesített, 3 és fél hold földje van, ny[ugalmazott], kultuszminiszter, volt egyetemi tanár, bűnös az 1945. évi VII. tc. által törvényerőre emelet Nbr. 11. § 2. p és 6. pontjában meghatározott háborús, továbbá a 15. § 1. pontjában, 15. § 3. pontjában és 15. § 4. pontjában⁶³³ meghatározott népellenes bűntettekben.

A népbíróság ezért:

Dr. Hóman Bálint vádlottat, a törvényerőre emelt Nbr. 12. § 2. bekezdése b. pontja⁶³⁴ és a 6. § 2. bek[ezdés]. a. pontja,⁶³⁵ és a 3. § 2. bekezdés 3., 6. és 8. pontjai⁶³⁶ alapján a Btk. 96. és 99. §-ainak⁶³⁷ felhívásával összsbüntetésül főbüntetésként életfogytiglani fegyházra és mellékbüntetésül politikai jogai gyakorlatának 10 (tíz) évi felfüggesztésével és vagyonának elkobzására ítéli.

A népbíróság a Btk. 94. §⁶³⁸ alapján a szabadságvesztés büntetésből a kiállott előzetes letartóztatással 4 (négy) hónapot kitöltöttnek vesz.

⁶³³ Lásd a 335., a hivatkozott paragrafusokról a 193–195. jegyzeteket.

⁶³⁴ Az 1945:VII. tc. 12. §-a: „Amennyiben más jogszabály a cselekményre súlyosabb büntetést nem rendel, a népbíróság által kiszabható legsúlyosabb büntetés: a 11. § 1. pontjának első bekezdésében és a 3., 4., 5. pontokban meghatározott bűncselekményekre halál, a 11. § 1. pontjának második bekezdésében meghatározott bűncselekmény esetében tíz (10) évi fegyház, a 11. § 2. pontja esetében tizenöt (15) évi fegyház.”

⁶³⁵ A 6. § nem erről szól, elírás lehet, aszerint ugyanis: „Bűnvádi eljárás a szökésben levő terhelt ellen is lefolytatható az 1921:III. tc. 12. § 2. bekezdésében foglalt korlátok között azzal, hogy a terheltet nem kell hirdmény útján megidézni, de a tárgyalás kitűzését a terhelt utolsó lakhelyén 30 nappal előbb szokásos módon meg kell hirdetni. Ennek elmulasztása az eljárás megsemmisítésének okául nem szolgálhat.”

⁶³⁶ A 3. § hivatkozott pontjai: „3. § A népbíróság által kiszabható büntetések: [...] 3. börtön, [...] 6. vagyonelkobzásig terjedhető pénzbüntetés, [...] 8. politikai jogok gyakorlatának felfüggesztése [...]”

⁶³⁷ Ekkoriban büntető törvénykönyvként az 1878:V. tc. volt hatályban. Ennek hivatkozott §-ai: „96. § Ha ugyanazon személy több büntetendő cselekményt, vagy ugyanazon büntetendő cselekményt több ízben követte el: az egyes cselekményekre együttvéve egy összsbüntetés szabandó ki. Az összsbüntetés a bűnös által elkövetett cselekményre meghatározott legsúlyosabb büntetési nemben állapítandó meg; ha az határozott időtartamú szabadságvesztés-büntetésben áll, ennek leghosszabb tartama a következő §-ban megállapított megszorításokkal feljebb emelhető. [...] 99. § Büntetteknek, vagy ezeken felül más büntetendő cselekményeknek halmazánál, az azokra megállapítottak közül, a legsúlyosabb büntetés alkalmazandó, és ha az határozott időtartamú szabadságvesztés büntetés: annak leghosszabb tartama 5 évvel feljebb emelhető.”

⁶³⁸ A 94. § szerint: „A vizsgálati fogságnak vádlott hibáján kívüli hosszú tartama a szabadságvesztés vagy pénzbüntetésbe beszámítandó; s az ítéletben mindenkor kiteendő, hogy ez által a büntetésből mennyi

A szabadságvesztés büntetést megkezdésének napjától, a politikai jogok gyakorlásának felfüggesztését pedig szabadságvesztés büntetés kitöltésének, illetőleg elévülésének napjától kell számítani.

A népbíróság a Bp. 479–480. §-ai⁶³⁹ alapján kötelezi dr. Hóman Bálint vádlottat, hogy az eddig felmerült 24 300 000 pengő bűnügyi költséget 15 nap alatt, és az azután felmerülő bűnügyi költségeket pedig felmerülésüktől számított 15 nap alatt végrehajtás terhére az államkincstárnak térítse meg.

Ellenben a népbíróság dr. Hóman Bálint vádlottat a törvényerőre emelt Nbr. 11. § 3. pontjában⁶⁴⁰ és a 13. § 3 pontjában⁶⁴¹ meghatározott háborús bűntettek miatt ellene emelt vádak alól a Bp. 326. § 2. pontja⁶⁴² alapján felmenti.

A bíróság az ítéletet – annak jogerőre emelkedése után – a törvényerőre emelt Nbr. 52. §⁶⁴³ alapján közli a Budapesti Népjúrszszéggel, Budapest főváros polgármesterével, központi választmányával, lakáshivatalával, VIII. ker. előjáróságával, a Földigénylő Bizottsággal, az Országos]. Bűnügyi Nyilvántartó Hivatallal, a budapesti államrendőrség politikai rendészeti osztályával, a székesfővárosi pénzügyigazgatósággal és végül a Bp. 108. §⁶⁴⁴ alapján a magyar Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériummal.

Indokolás: A népbíróság a tárgyalás adatai alapján megállapította és bizonyítottan vette a következő tényállást:

vétetett kitöltöttnek. Annak meghatározásánál azonban: a szabadságvesztés-büntetéseknel, a vizsgálati fogság a büntetésnek legfőbb egyenlő tartamú idejét pótolhatja.”

⁶³⁹ Az 1896:XXXIII. tc. hivatkozott §-ai: „479. § Bűnügyi költségek alatt értendők a nyomozástól kezdve a büntetés végrehajtásának befejezéséig az államkincstárból előlegezett, továbbá a magánvádlónak kiadásában okozott szükséges költségek; valamint a magánvádló és a terhelt képviselőjének és a védőnek megfelelő díja és készkiadásai is. A bűnügyi költségeket, kivéve azokat, melyeket a magánvádló és a terhelt képviselője, illetőleg védelme okozott, megtérítés fenntartásával az államkincstár előlegezi. A büntető ítéletben, a büntető parancsban, valamint a vádlóindítványt elutasító, vagy a bűnvádi eljárást megszüntető végzésben ki kell mondani: hogy a bűnügyi költségeket ki vagy kik, és az addig felmerültek, a mennyiben megállapításuk nem függ más hatóság intézkedéseitől, mily összegben, illetőleg minő arányban kötelesek megtéríteni. [...] 480. § Ha a bíróság a vádlottat bűnösnek mondta ki: a bűnügyi költségeket a vádlott köteles megtéríteni. [...]”

⁶⁴⁰ Eszerint háborús bűnös az, „aki a fegyverszünet megkötését erőszakkal vagy befolyásának felhasználásával megakadályozni igyekezett”.

⁶⁴¹ Eszerint háborús bűnös az is, „aki nem vezető jellegű cselekményével a nyilas mozgalomnak segítséget nyújtott a hatalom megszerzéséhez vagy megtartásához”.

⁶⁴² Eszerint felmentő ítélet hozandó, „ha a vád alapjául vett bűncselekmény, vagy pedig az, hogy a vádlott követte el, nincs bebizonyítva”.

⁶⁴³ Az 1945:VII. tc. 52. § alapján: „A bűnvádi perrendtartásban felsorolt eseteken kívül, a jogerőre emelkedett ítélet rendelkező része kiadandó a népjúrszszéggnek, az Országos Bűnügyi Nyilvántartó Hivatallal, az elítélt lakhelye szerint illetékes törvényhatósági előjáróságnak, a központi választmányának és a lakáshivatalnak.”

⁶⁴⁴ Az 1896:XXXIII. tc. 108. §: „A vizsgálatnak a fegyveres erő vagy a csendőrség tényleges szolgálatban levő tagja ellen, a rendőrség vagy a pénzügyőrség tagja ellen, állami, törvényhatósági, községi vagy felekezeti szolgálatban álló vagy az egyházi rendhez tartozó egyén ellen, végre vasúti, gőzhajózási vagy bányavállalatnál alkalmazott ellen való elrendeléséről az illető feljebbvaló hatóság; ügyvéd vagy közjegyző ellen való elrendeléséről pedig fegyelmi hatóságuk értesítendő.”

Dr. Hóman Bálint vádlott egyénisége és politikai pályafutása az ország negyedszázados történelmének ismerete és áttekintése nélkül nem ítéltető meg. Ellenforradalomban fogant pályafutás ez,⁶⁴⁵ és ennek az ellenforradalomnak a szellemét vitte magával abba a korba, mikor dönteni kellett a nemzet élete és halála felett.

Az első világháború és az azt követő forradalmak után az európai államok közt Magyarországon jutott elsőként uralomra az ellenforradalom jegyében fogant jobboldali politika, amelynek tengelyében annak legfőbb jelszavai a revizionizmus és az antiszemitizmus voltak. A Horthy Miklós körül tömörült csoport saját egyéni és politikai érvényesülése érdekében az úgynevezett szegedi gondolat valóra váltásával és a már hivatkozott jelszavak hirdetésével igyekezett célkitűzéseit megvalósítani, ami abból állt, hogy a nép figyelme a szociális reformok szükségességétől eltereltesse az irredentizmus és az antiszemitizmus irányába, hogy így ezután a régi nagytőkés és feudális uralmi rendszer fenntartható legyen.

E csoport vezetője az átlagos képességekkel rendelkező Gömbös Gyula volt, aki a katonai pályán csak a századossáig jutott, de az összeomlást követő zűrzavarban egy új, határtalan pálya lehetőségét pillantja meg. Nyomban megkezdte a tájékozódást és a szervezés munkáját kitűzött célja érdekében hogy a körülötte tömörülők előtt mindig [mint] a leendő hatalom leendő birtokosa tűnjék fel. Ennek érdekében kifejtett ténykedései nagyon jól ismertek. Ezek eredményezték a háborúban vesztes országunk amúgy is megtépzott jó hírnevének aláásását.⁶⁴⁶

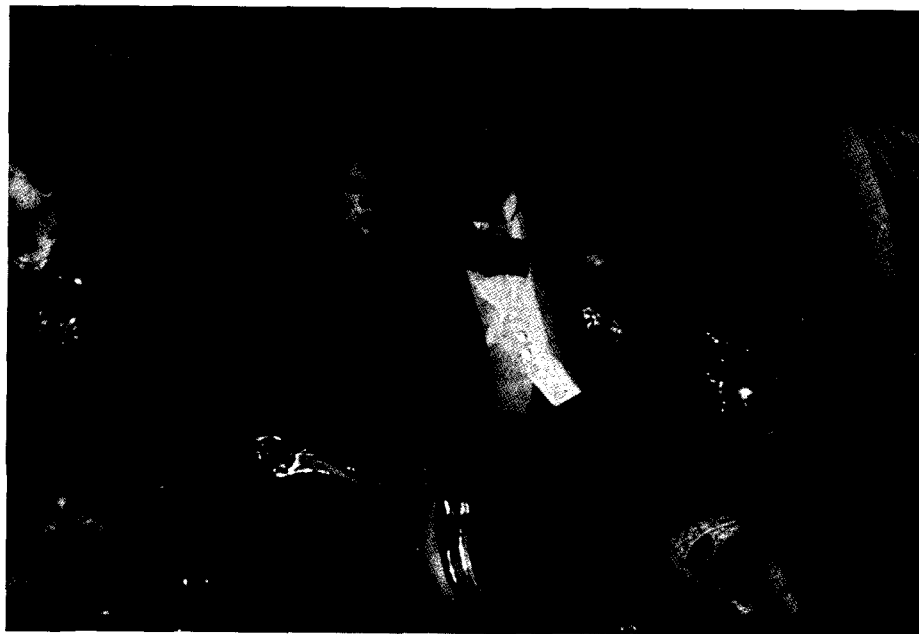
Több évnek kellett eltelni, míg a vezető körök egy hibás politikát felismerték [!], és a politikai vonalvezetést a közép felé igyekeztek visszatolni. Ez a politikai vonalvezetés a legtöbb tekintetben erősen kifogásolható, tele volt hibákkal, ennek ellenére az ország gazdasági és politikai elszigetelődése csaknem teljesen megszűnt.

Az 1931-ben bekövetkezett világgazdasági válság érezte hatását hazánkban is. Kormányváltozást idézett elő, és a már feledés homályába merült Gömbös Gyulát ismét felszínre vetette. Először mint honvédelmi miniszter kapcsolódott bele a politikába, majd pedig miniszterelnöke lett az országnak.

Dr. Hóman Bálint az ő kormányának lett kultuszminisztere. Vádlott a politika küzdőterén új ember volt, nevét csak a tudományos életben ismerték, és a közvélemény abban a meggyőződésben volt, hogy Gömbös Gyula a kultuszárca élére nem politikust, hanem szakembert állított. A vádlott ezek szerint elkövette ugyan azt a nagy hibát, hogy tárcát vállalt Gömbös Gyula kormányában és csatlakozott ehhez a sekélyes és alantas kultúrájú szemlélethez, azonban eleinte csak szakkérdésekben fejtett ki működést. Viszont nem hagyható figyelmen kívül, hogy vádlott

⁶⁴⁵ Hóman felívelő pályája valójában már 1908-ban, doktori dolgozata (*A magyar városok az Árpádok korában*, Budapest, 1908) sikerével elkezdődött; az 1910-es évek közepén már az egyik legtehetségesebb fiatal történésznek, és kiváló tudományszervezőnek ismerték (többek szerint a gyakorlatban már az Egyetemi Könyvtár is ő irányította).

⁶⁴⁶ Az előbbieken vázolt hamis és végtelenül leegyszerűsített történelemszemléletet Andics Erzsébet három kiadásban, több mint 50 000 példányban megjelent brosjája, az *Ellenforradalom és bethleni konszolidáció* összegzi (Szikra, Budapest, 1946, 1948 és 1949).

Özv. Gömbös Gyuláné Hóman Bálinttal egy estélyen, az 1930-as évek második felében

a hatalom magas polcán felismerhette és nyilván fel is ismerte, hogy Gömbös Gyula és érdekcsoportja az ország sorsát végzetesen a német és olasz diktatúrák oldalára igyekszik irányítani.

Attól kezdve, hogy az időközben megüresedett székesfehérvári választókerület képviselője lett,⁶⁴⁷ Hóman Bálint elsősorban mint politikus kezd szerepelni, és a közvélemény érdeklődése vele szemben elsősorban nem mint tudós, hanem mint politikus felé kezd irányulni. Ő sem tudja kivenni magát a hitleri uralmi rendszer által erőszakkal kitermelt, igen széles körben talajra talált nemzetiszocialista világnézet után keletkezett úgynevezett koreszmék hatása alól. Tekintettel arra, hogy az akkori kormány politikájának tengelyében a revizionista politika állott, vádlott is abba a téves elgondolásba esett, hogy a trianoni békeszerződés revízióját elsősorban a német hatalom, a hitleri uralmi rendszer segítségével lehet elérni, holott neki mint történettudósnek rögtön fel kellett volna ismernie, hogy a nemzetiszocialista világnézet[ű] hitleri Németország, amely állandóan a német nép faji felsőbbrendűségét hirdette, felállította az élettér-elméletet, politikai céljai elérése érdekében a legbrutálisabb eszközöktől sem riad vissza, az emberi humánus parancsait semmibe sem veszi, nem lehet alkalmas arra, hogy megbízható

⁶⁴⁷ 1932. november 20-án Székesfehérvárott a választásra jogosult 12 799 szavazó közül 10 796-an járultak az urnákhoz, közülük 7075-en szavaztak Hómanra. Az egyesült ellenzék jelölje, Friedrich István korábbi (1919) miniszterelnök 3721 szavazatot kapott. (Bővebben lásd FARKAS Gábor, *Politikai viszonyok Fejér megyében 1919–1945*, Akadémiai, Budapest, 1980; 152–156.)

támogatást nyújtson a magyar nemzeti célok és törekvések elérésére. A revízió megvalósítása érdekében nem egy idegen hatalom kétes értékű támogatását kellett volna számításba venni, hanem a magyar életben, a magyar államberendezésben egy gyökeres változást kellett volna keresztülvinni, meg kellett volna szüntetni a feudális csökevényeket, az egyházak túlzott befolyását, a hamis történelmi beállítások szuggesztióit, meg kellett volna szüntetni az osztályérdekeken alapuló uralmi rendszert, és törekedni kellett volna a magyar népi demokrácia tökéletes megvalósítására. Ezek a törekvések minden bizonnyal sokkal közelebb vitték volna a nemzetet a revízió megvalósításához, mint az akkori kormánynak a revízió érdekében kifejtett kétes értékű tevékenysége, kalandos vállalkozásai.

Hóman Bálint mindezeket szem előtt tévesztette. Ő is teljesen a hitleri Németországban keletkezett jelszavak hatása alatt állott. Állandóan hirdette a két nép egymásrataltságát. Mint miniszter teljes egészében elfogadta és helyesnek tartotta a hitleri Németország magyarországi exponensei által hirdetett elveket, hogy Magyarország csak a németek oldalán valósíthatja meg nemzeti törekvéseit és csak ezen a vonalon alapíthatja meg jövő boldogulását. Nem akart tudomást venni a németek hatalmi törekvéseiről, különösen arról, hogy ezek a hatalmi törekvések a magyarság létét veszélyeztetik.

Ez az akkori kormányzat részéről tanúsított magatartás és politikai beállítottság eredményezte azt, hogy Magyarország belesodródott a hitleri Németország háborújába. Vádlott fent vázolt politikai állásfoglalásának pedig természetes következménye lett, hogy ő mint a Bárdossy-kormány tagja, szavazatával minden fenntartás nélkül hozzájárult ahhoz a határozathoz, amely szerint Magyarország Szovjetunióval hadiállapotban levőnek tekintette magát.⁶⁴⁸

Azonban vádlott nemcsak megszavazta a hadüzenetet, hanem ezt követően 1941. évtől 1944 nyaráig több alkalommal és több helyen beszédeket tartott és újságcikkek[et] írt, amelyekben a háborút úgy tüntette fel, mintha az Magyarország érdekében is folya.⁶⁴⁹

Ezekben a megnyilatkozásaiban hangsúlyozta, hogy a magyar honvédek kint Oroszországban is az ország határait védik, a Szovjetuniót Európa legnagyobb ellenségeként tüntette fel, és kifejezést adott annak a meggyőződésének, hogy a nemzet fennmaradása és jövőjének biztosítása érdekében a Szovjet elleni háborúban a magyarságnak is ki kell vennie a részét.

Azonban nemcsak külpolitikai viszonylatban állott a németek mellett, hanem a náciizmus belpolitikai elgondolásainak is hű támogatója volt. Minden kritika nélkül elfogadta a fajelméletet. Ennek természetes következménye volt az,

⁶⁴⁸ Az 1941. június 26-i minisztertanácsi ülésről, annak előzményeiről és következményeiről bővebben lásd a Hóman-per újratárgyalása *Szakértői véleménye* ügyészégi kérdésekre adott válaszainak 2–13. pontjait, illetve a védő kérdéseire adott válaszokat: 547–585.

⁶⁴⁹ A beszédekről lásd a Hóman-per újratárgyalása *Szakértői véleményének* bíróság kérdésére adott válaszait: 585–609.

hogy a zsidótörvények meghozatalában részt vett, azokat megszavazta, tagja volt a kormánypárt úgynevezett zsidóbizottságának, [a] szégyenletes, úgynevezett „numerus clausus” törvényt nem hogy enyhíteni, hanem szigorítani törekedett, pedig nemcsak magyar, hanem egyetemes emberi szempontból is halálos bűn és szégyen volt a XIX. század nagyszerű szellemi lendülete után bárkit bármi címen elzárni a több műveltségtől és több tudástól.⁶⁵⁰

Nemcsak tárcája ügykörében helyezkedett azonban vádlott a legszélsőségesebb álláspontra, hanem tárcáján kívül is. 1940. június 20-án egy emlékiratot készített és adott át gróf Teleki Pálnak. Ebben kifejtette, hogy a zsidókérdés tekintetében szakítani kell a kompromisszumok rendszerével. A zsidókat semmiféle politikai pozícióban, sem a közigazgatásban, sem a bírói székben, sem az iskolákban nem lehet megtűrni, és a gazdasági életben sem szabad tanácsadói, irányító-vezető szerepet a kezükben meghagyni. Kritizálja a meglevő zsidótörvényeket. Olyan törvény meghozatalát javasolja, amely tisztán faji alapra helyezkedik. Javasolja az emigránsok hazatérésének megakadályozását, és a szociáldemokrata szakszervezetek feloszlását. Továbbá mint kultuszminiszter 1941 végén törvényjavaslatot nyújtott be és szavaztatott meg, amely az 1895:XLII. tc.-t hatályon kívül helyezte, és ezáltal az izraelita vallásfelekezetet bevett vallásfelekezetből elismert vallásfelekezetté degradálta.

A fentebb említett emlékiratban kifejtette azonkívül azt is, hogy el kell nyernünk a német hatalom teljes bizalmát, és úgy katonai, mint polgári vonalon félre kell állítani a németellenesnek ismert vagy csak ilyennek tartott személyeket is; le kell váltani a külügyi szolgálat tengelyellenes követőit és főtisztviselőit, utasítani kell az egyes követeket és a kisebbségi magyar vezetőket, hogy szakítsák meg szabadkőműves és zsidó körökkel a kapcsolatot.⁶⁵¹

Vádlott ezeket az irányelveket az emlékiratában nemcsak kifejtette és összegezte, és mintegy egységes rendszerbe foglalta, hanem hivatalos működésében is állandóan szem előtt tartotta és gyakorlatilag is alkalmazta. Ezen kívül 1936-ban megkötötte a német–magyar kultúregyezményt, és ebben az egyezményben a németek részére olyan nagy jelentőségű engedményeket tett, amelyekkel a nácizmus Magyarország felé irányuló politikai és kultúrexpanzióját nagymértékben elősegítette.⁶⁵²

Tagja lett vádlott a Német–Magyar Társaságnak is, amely ugyan kifelé a kulturális kapcsolatokat volt hivatva ápolni, lényegében azonban a nemzetiszocialista ideológia átpalántálását és annak népszerűsítését tűzte ki céljául.⁶⁵³ Berlini útja alkalmával a magyar–német kapcsolatokról előadást tartott. Ezen előadásában a magyar–német sorsközösséget hangoztatta, ugyanakkor azonban a magyar füg-

Hóman Bálint az 1930-as években

getlenség gondolatát nem tévesztette szem elől, és előadásában ennek kifejezést is adott. De ebben a beszédében annak ellenére, hogy a magyar függetlenséget hangoztatta, hitet tett szilárd németbarátsága mellett is, mégpedig olyan időben, mikor már az európai közvélemény mélységes utálattal és megvetéssel fordult el a hitlerizmustól.⁶⁵⁴

Végül vádlott 1938. március hetedikén Szentesen, 1939. május 16-án Székesfehérváron és 1941. március 10-én [a] Magyar Élet Pártja Fehér [!] megyei szervezeteknek nagy választmányi ülésén tartott beszédében, továbbá 1940. szeptember 17-én a Giornale d'Italia tudósítója előtt tett és a sajtóban közzétett nyilatkozatában⁶⁵⁵

⁶⁵⁰ Lásd az 5., a 18., a 81., a 89., a 110., a 265–267., a 285., a 299. és a 434. jegyzeteket.

⁶⁵¹ Bővebben lásd a 15., a 264., a 280. és a 288. jegyzeteket.

⁶⁵² Lásd a 46., az 59., a 320. és a 339. jegyzeteket.

⁶⁵³ Lásd a 342., a 487–488. és az 493. jegyzeteket.

⁶⁵⁴ Lásd a 106., a 293. és az 551. jegyzeteket. Valójában 1940 végén a „hitlerizmusnak” rendkívüli vonzereje volt Európában.

⁶⁵⁵ Lásd a Hóman-per újratárgyalása Szakértői véleménye bíróság kérdésére adott válaszában 1., 3. és 4. pontjait: 585–589, 594–598.

a zsidókérdéssel foglalkozva leszögezi, hogy politikája keresztény, nemzetiszocialista, jobboldali és fajvédő politikának nevezhető.⁶⁵⁶ Megállapítja, hogy a zsidóság aránytalanul nagy mértékben vesz részt a magyar gazdasági és kulturális életben és a sajtóban. A zsidóság nem tud tökéletesen beilleszkedni a magyar népi közösségbe, ezért befolyását és szereplését minden vonatkozásban ki kell zárni.

Vádlott a fenti tényállásban írt cselekmények elkövetését beismerte.⁶⁵⁷ Bűnöségét azonban tagadta, csupán hibásnak tekintti, hibásnak érzi magát, és hibásnak tartja azt a politikát, amely politika folytán Magyarország a német szövetségbe sodródott. Védekezésének lényege az volt, hogy amit tett, azt mindig hazája iránti szeretetből tette, és ő úgy gondolta, hogy a magyar nemzeti törekvések az ő politikája alapján lesznek megvalósíthatók.

A háborúba való besodródással, a szovjetnek szóló hadüzenet megszavazásával kapcsolatban azt a védekezést adta elő, hogy a honvédelmi miniszternek és a vezérkari főnöknek azon tájékoztatását, hogy ezeket az úgynevezett terrortámadásokat Kassa és Csap ellen a szovjet repülők hajtották végre, elhitte. Ezeknek az információi alapján ezt háborús oknak tekintette, és ezért nem zárkózott el a hadiállapot beálltának megállapításától, illetve a hadüzenet megszavazásától.⁶⁵⁸

A népbíróóság vádlottnak ezen védekezését nem fogadhatta el. A Bárdossy-kormány történelmileg szinte le sem mérhető kárt és szenvedést idézett elő azáltal, hogy a nemzetet ebben a hatalmas világnézeti küzdelemben a jog, igazság és a szabadság biztosításáért harcoló Szovjetunió ellen a németység mellett harcba állította.⁶⁵⁹ A határozat meghozatalánál a kormány minden tagjának – így vádlottnak is – tisztában kellett volna lenni ennek a lépésnek a nemzet szempontjából óriási jelentőségével és esetleges következményeivel.

Az a körülmény, hogy a hadiállapot beálltának deklarálásánál bizonyos fokú német nyomás és az ország esetleges megszállásával való fenyegetéssel előidézett félelem is közrejátszott, nem menti a Bárdossy-kormány egyetlen tagjának és így vádlott[ak] felelősségét sem.

Nem menti a vádlott felelősségét, mert ezzel a hadüzenettel az országot visszavonhatatlanul a német náciizmus, a világ legnagyobb bünszövetkezetének az

⁶⁵⁶ Hóman valójában „keresztény nemzeti, szociális és fajvédő jobboldali” politikáról beszélt. Lásd a 619. jegyzetet.

⁶⁵⁷ Mint láthattuk, Hóman a terhére rótt cselekményeket csak részben ismerte el, hiszen a per során több esetben torzították, megváltoztatták az általa mondottakat, s olyasmivel is vádolták, amit soha nem követett el.

⁶⁵⁸ Lásd a Hóman-per újratárgyalása *Szakértői véleménye* ügyészégi kérdésekre adott válaszainak 2–7. pontjait: 547–575.

⁶⁵⁹ A háborúba sodródásban kétségtelen a Bárdossy-kormány felelőssége. Még akkor is, ha napjaink történetírói szinte egyértelműen azt gondolják, hogy Magyarország – már csak geopolitikai helyzete miatt is – előbb vagy utóbb részt kellett volna hogy vegyen a Szovjetunió elleni hadjáratban. Ugyanakkor a gondolatmenetnek az a része, amely szerint a Szovjetunió „a jog, igazság és a szabadság biztosításáért” küzdött, igencsak távol áll a valóságtól. A Szovjetunió 1939 szeptemberétől 1941. június 22-éig Németországgal szövetségben terjesztette ki európai érdekszféráját, majd 1943-tól – a németek defenzívába szorulása után – minél nagyobb területek hatalmi körzetébe vonása vált a legfontosabb céljává.

oldalára állították. Mert az állítólagos kassai és csapi bombázást még valóság esetében sem lett volna szabad háborús oknak tekinteni, annál kevésbé, mert Magyarországnak semmi egyéb ellentéte a Szovjetunióval nem volt, sőt – kevéssel előbb – az 1848-as honvédszászló visszaadásakor a szovjet a legnagyobb hálára kötelezte hazánkat.⁶⁶⁰ Nem menti végül felelősségét főként azért sem, mert a Bárdossy-kormány – [a] kétváztesdes Hörthy-korszak' előkészítése után – ezzel a hadüzenettel tulajdonképpen közvetlen megindítója volt a nemzetet sújtó tragédiák sorozatos csapásainak. Az ország minden lakója szenvedte és fogja még hosszú időn át szenvedni az ő bűnös, könnyelmű és felelőtlen cselekvésüknek következményeit, így egy ilyen súlyú cselekménnyel kapcsolatos felelősségüket nemhogy mentené, hanem még súlyosbítja azzal, hogy a kormány egyes tagjai a határozat meghozatalánál – saját gondatlanságuk folytán – a hadüzenet⁶⁶¹ indokai tekintetében esetleg tévedésben voltak.

Vádlott tehát ezen cselekményével mint a kormány tagja, bár a következményeket előre láthatta,⁶⁶² részese volt olyan határozat hozatalának, amely a magyar népet az 1939-ben kitört világháborúba sodorta. Így cselekménye a törvényerőre emelt Nbr. 11. § 2. p[ont]-ban⁶⁶³ meghatározott háborús bűntett tényálladéki elemeit kimeríti.

Ami a háborús propagandabeszédeket illetően az 1942. december 24-én az Új Fehérvár című lapban megjelent cikket illeti, vádlott e tekintetben a tárgyaláson beismerő vallomást tett, és az inkriminált újságcikk szerzőségét, illetve a beszédek elmondását beismerte.⁶⁶⁴ Ennek következtében az ítéleti tényállás a részben vádlott beismerő vallomásán alapszik. A vád tárgyává tett beszédek, illetve újságcikk szövege tekintetében a népbíróóság utal a vádiratra.

⁶⁶⁰ A Szovjetunióban őrzött 1848-as magyar honvédszászlók visszaadására Andrej Januarjevics Visinszkij szovjet külügyi népbiztos-helyettes, Kristóffy József magyar követ és Faragó Gábor tábornok, katonai attasé jelenlétében 1941. március 20-án került sor Moszkvában, a Vörös Hadsereg Központi Házában. A visszakapott 56 zászlót még aznap este, különvonaton indították útnak Magyarországra. A szerelvény március 24-én reggel futott be a Keleti pályaudvarra, ahonnan ünnepélyesen a Hősök terére, majd a Várba, a Görgei-szoborhoz vitték. Itt a magyar kormány több tagja és a szovjet követ várta a lobogók megérkezését, amelyeket a közelben lévő Hadimúzeumban helyeztek el. Cserébe a magyar fél már korábban engedélyezte az életfogytiglani börtönre ítélt Rákosi Mátyás és Vas Zoltán Szovjetunióba távozását. Rákosi 1940. november 2-án lépte át a magyar–szovjet határt. Így a magyar kormány gesztusát követte a szovjet lépés, „legnagyobb háláról” tehát szó sem lehetett. (A kérdés hátteréről: SERES Attila, *Nemzeti ereiklyéinket egy politikai fogolyért. Orosz levéltári iratok Rákosi Mátyás és az 1848–1849. évi szabadságharc honvédszászlóinak kicseréléséről* (1940), Történelmi Szemle 2005/1–2., 129–177.)

⁶⁶¹ Valójában a hadiállapot kimondása.

⁶⁶² Gyakori érv volt a „háborús bűnösökkel” szemben, hogy a következményeket előre láthatták. Az előrelátás meglehetősen ritka emberi tulajdonság, de amúgy is nagyon kevesen voltak Európában és a tengerentúlon, akik 1941. június 26-án, a magyar–szovjet hadiállapot kimondásának napján a Szovjetunió elleni német támadás következményeivel tisztában lettek volna. A politikusok döntő többsége a németek szokatlanul gyors előrenyomulását látva ekkor úgy vélte, hogy a Német Birodalom térdre fogja kényszeríteni a Szovjetuniót, vagy esetleg egy németek számára kedvező, megegyezéssel békével ér véget a II. világháború. A Harmadik Birodalom teljes kapitulációjával ekkor még senki sem számolt.

⁶⁶³ Lásd a 193. jegyzetet.

⁶⁶⁴ Lásd a Hóman-per újratárgyalása *Szakértői véleménye* ügyészégi kérdésekre adott válaszainak 8. pontját: 575–576.

Vádlott ezáltal tehát nyomtatványban, illetőleg gyülekezet előtt elmondott beszédekben huzamosabb időn át olyan állandó jellegű és folyamatos tevékenységet fejtett ki, amely alkalmas volt arra, hogy a háború fokozottabb mértékben való folytatása érdekében a közfelfogást jelentős mértékben befolyásolja és az országot káros irányba terelje. Ekképpen tehát cselekménye kimeríti a törvényerőre emelt Nbr. 11. § 6. pont)-ban⁶⁶⁵ meghatározott háborús bűntett tényálladási elemeit.

Ugyancsak beismerő vallomást tett vádlott a zsidótörvénynek meghozatalában, illetőleg megszavazásában való közreműködés tekintetében is. Lényegében beismerte azt is, hogy a kormánypárt úgynevezett zsidóbizottságának tagja volt, beismerte az izraelita vallásfelekezet elismert felekezetté degradálásra irányuló törvényjavaslat benyújtását, megszervezését, végül pedig a Telekihez intézett memorandum szerzőségét is, és csupán azt tagadta, hogy a numerus clausus-féle szigorításokat léptetett volna életbe.⁶⁶⁶

Ezzel a vádponttal szemben azonban beismerése mellett védelméül azt hozta fel, hogy 1938-tól kezdve a szélsőjobboldali tényezők részéről egy olyan éles zsidóellenes propaganda- és támadóhadjárat indult meg, hogy a jogfosztó rendeletek és törvények kibocsátását elkerülni nem lehetett.

Ezekkel szemben a kormányok és az ő törekvése is arra irányult, hogy ezeket a törvényeket és rendeleteket legalább a lehető kímélettel, kivételezések beiktatásával és enyhítésekkel szövegezzék és hajtsák végre. A Teleki Pál-féle memorandummal kapcsolatban pedig azzal védekezett, hogy az csak Teleki Pálnak egy németországi útja előtt Teleki Pál és közte folytatott beszélgetésről készült magánfeljegyzés, amelynek azonban semmi konkrét következménye nem volt.

A népbíróság vádlottnak ezen védekezését elfogadhatónak nem találta. Az kétségtelen, hogy a szélsőjobboldali körök az antiszemitizmust állították a belpolitikai követeléseik középpontjába, de kétségtelen az is, hogy ez a törekvés általában megfelelt vádlott intencióinak is. Merthogy később meg is tette, módjában állott volna már jogfosztó jogszabályok meghozatalának kezdetekor visszavonulni, ehelyett azonban éveken keresztül részt vett több ilyen jogszabály előkészítésében és megalkotásában. Ezen kívül köztudomás szerint is kultuszministersége alatt szigorúan betartotta, sőt szigorította az egyetemeken a numerus clausus törvényt.⁶⁶⁷

⁶⁶⁵ Lásd a 193. jegyzetet.

⁶⁶⁶ Lásd az 5., a 18., a 81., a 89., a 110., a 265–267., a 285., a 299. és a 434. jegyzeteket.

⁶⁶⁷ A Magyar Statisztikai Évkönyvek, illetve a Magyar Statisztikai Zsebkönyvek adatai szerint a magyarországi felsőoktatási intézményekben – beleértve a hittudományi karokat és főiskolákat is, amelyekre elenyésző számban jártak izraelita hallgatók – a zsidóság aránya Hóman ministersége idején valóban csökkenő tendenciát mutatott. 1938/39-ig azonban – utóbbi tanévnek az első felében nem Hóman, hanem Teleki Pál volt a miniszter, tehát ő határozta meg a felvehető hallgatók, közöttük az izraeliták számát – a zsidó hallgatók még mindig országos arányszámuk felett részesültek egyetemi vagy főiskolai képzésben. A zsidó fiatalok arányának alakulása: 1931/32: 12,3%; 1932/33: 12,5%; 1933/34: 11,6%; 1934/35: 9,7%; 1935/36: 8,3%; 1936/37: 7,4%; 1937/38: 6,2%; 1938/39: 3,9%; 1939/40: 3,2%; 1940/41: 3,1%; 1941/42: 2,9%.

A Teleki-féle memorandummal kapcsolatban a népbíróság elfogadta vádlott védekezését abban a vonatkozásban, hogy ez Teleki Pál németországi útja előtt vádlott és Teleki között lefolytatott beszélgetés eredményeit foglalta össze. A népbíróság megítélése szerint azonban, tekintettel arra, hogy az ebben foglalt nép- és demokráciaellenes intézkedések meghozatalát a németeknek a területi juttatások ellenértékeként ajánlották fel, vádlott számolt ezen újabb és fokozott következményekkel járó jogfosztó rendszabályok megvalósulásával, azok ellen nemhogy kifogást nem emelt, hanem azokat helyeselte, esetleges létrejöttüket előkészítette, így bűnössége tekintetben is megállapítandó volt.

Vádlott tehát mint a minisztérium tagja a nép érdekeit súlyosan sértő jogszabályok kezdeményezője volt, illetőleg azok meghozatalában tudatosan részt vett.

Amint a népbíróság ítéletében már tényként leszögezte, vádlott a maga politikája tengelyébe a németbarátságot és a német szövetséget állította. Vallomásában a népbíróság előtt is azt adta elő, hogy Magyarország helyét el nem tudta képzelni másutt, mint Németország oldalán.⁶⁶⁸ Ez ökből, valamint a már kifejtettek alapján a népbíróság nem fogadta el vádlottnak azon védekezését, hogy ő a hivatali működése alatt sem faji vagy felekezeti hovatartozásra, sem politikai felfogásra tekintettel nem volt, s mindig csak a tehetséget és a rátermettséget vette figyelembe.

A tárgyalás folyamán tanúvallomások hangzottak el arra vonatkozólag, hogy vádlott egyes üldözött személyeken segített, a Teleki Pál Intézet baloldali tanárainak működését elősegítette,⁶⁶⁹ és megakadályozta azt, hogy emigrációs iratokat a politikai üldözöttek ellen felhasználhassák.⁶⁷⁰ A népbíróság valóban fogadta el ezeket a körülményeket, ezek azonban azok a kivételek, amelyek csaknem valamennyi volt vezető politikusnál az úgynevezett háborús főbűnösöknél előfordulnak, és amelyek azért sem vádlott, sem társai hivatali működésének fasisztabarát jellegét és beállítottságát elhomályosítani nem alkalmasak.

Vádlott német- és fasisztabarát politikai elgondolásait és működését kiegészíti kultúrpolitikája is, főként pedig a Németországgal 1936-ban kötött kulturális egyezménye is. Vádlott mint a történelem kiváló ismerője és tudományos művelője bizonyára tudta vagy legalábbis tudnia kellett, hogy a finn, osztrák, olasz vagy a balkáni államokkal kötött kultúregyezmények nem veszélyeztethetik Magyarország érdekeit és létét. De a Drang nach Osten⁶⁷¹ erőszakos politikáját folytató náci imperializmus ezt a kultúregyezményt is fel fogja használni arra, hogy hazánkban politikai befolyását növelje, és a fasiszmus szellemi termékeit addig még el sem gondolt mennyiségben csempéssze be az országba.

⁶⁶⁸ Korábban már Glatz Ferenc felhívta a figyelmet arra, hogy Hóman a magyar állam szuverenitásának, belpolitikai önállóságának megtartását csak úgy látta lehetségesnek, „ha feltétlen külpolitikai szövetségi hűséget mutatnak a németek iránt. [...] Feltétlen külpolitikai kollaboráció a vélt belpolitikai önállóság érdekében – nem ismeretlen koncepció a magyar történelemben.” (GLATZ 1988, 309.)

⁶⁶⁹ Lásd Deér József, Kosáry Domokos és Waldapfel Eszter tanúvallomásait: 335–339, 354–358, 352–354, illetve a 25. és a 451. jegyzeteket.

⁶⁷⁰ Lásd a 245. jegyzetet.

⁶⁷¹ „Törekvés Kelet felé”, a középkortól 1945-ig a keleti expanzió célját kitűző német külpolitika jelszava.

Vádlott tehát egyrészt befelé, hivatalos működésében teljesen alkalmazkodott régi jobboldali politikai elgondolásaihoz, másrészt pedig mint kultuszminiszter elősegítette a német nemzetiszocializmus Magyarország felé irányuló kultúr-expanzióját, és ezáltal mint joghatósággal bíró közalkalmazott következetesen népellenes vagy fasisztabarát hivatali működést fejtett ki. Vádlottnak ezen cselekménye kimeríti a törvényerőre emelt Nbr. 15. § 3. p[ont].-ban⁶⁷² meghatározott népellenes büntett tényálladéki elemeit.

Végül vádlott beismerte azt is, hogy a vád tárgyává tett zsidóellenes beszédek elmondta. E tekintetben azt a védekezést terjesztette elő, hogy ő az asszimilált zsidóságot soha nem támadta, és ezekben a beszédekben is csupán magát a magyar szellemiségtől távol tartó s abba beilleszkedni nem akaró, külföldről bevándorolt zsidó rétegekre célzott.

A népbíróság azonban ezt a védekezést szintén nem találta elfogadhatónak. Vádlottnak mint ismert nevű tudósnek tisztában kellett volna lennie azzal, hogy a lakosság előtt az ő zsidóellenes megállapításai sokkal inkább döntő hatásúak, mint az ilyen országos tekintéllyel nem bíró bármilyen más politikusé. Ezeket a beszédek leközltek az újságok, az antiszemita jelszavakkal félrevezetett közönség [a] propaganda hatása alatt ezekben csak az antiszemita kitételeket látta meg – a sajtó is azokat a részeket emelte ki –, így ezeknek a beszédeknek káros hatása és a fasiszmusnak nyújtott támogatása kétségtelen. Vádlott tehát nyomtatványban, illetőleg gyülekezet előtt elmondott beszédében huzamosabb időn át olyan állandó jellegű és folyamatos tevékenységet fejtett ki, amely alkalmas volt arra, hogy a fasiszta és demokráciaellenes irányzatok elterjesztése és megerősítése végett, vagy a faji és felekezeti gyűlölet felkeltése, illetőleg ébrentartása céljára a közfelfogást jelentős mértékben befolyásolja és az országot káros irányba terelje.

Vádlottnak ezen cselekménye kimeríti a törvényerőre emelt Nbr. 15. § 4. p[ont].-ban⁶⁷³ meghatározott népellenes büntett tényálladéki elemeit.

Az előadottak következtében vádlottat fenti büntettekben bűnösnek kellett kimondani, és büntethetőséget vagy beszámíthatóságot kizáró okok hiányában megfelelő büntetéssel kellett sújtani.

A büntetés kiszabásánál a népbíróság enyhítő körülményként mérlegelte vádlott idős korát, betegségét, azt a körülményt, hogy mint történettudós a magyar tudományos életet számos értékes munkával gazdagította, az üldözések alatt az izraelita egyházat – bár kezdeményezője volt az ellene irányuló jogfosztó rendelkezéseknek is –, továbbá több üldözött és baloldali embert támogatott.⁶⁷⁴ Nagyfokú enyhítő körülménynek tekintette azt is a népbíróság, hogy Hóman Bálint volt az egyedüli az akkori politikusok, miniszterséget viselt emberek közül, ki a németek

⁶⁷² Lásd a 195. jegyzetet.

⁶⁷³ Uo.

⁶⁷⁴ Lásd Bacher-Bodrogh Pál, Bassola Zoltán, Deér József, Eckhardt Sándor, Hajdú Algernon László, Jánossy Dénes, Kosáry Domokos, Lukinich Imre, Schiller Rezső, Paikert Géza, Pasteiner Iván, Waldapfel Eszter és Wertheimer Adolf tanúvallomásait: 212–214, 216, 218–219, 323–339, 341–359.

1944. március 19-én történt bevonulása után felemelte szavát a német megszállás ellen, sőt levelet intézett a német kormány itteni megbízottjához, Veessenmayer követhoz, amelyben tiltakozott a megszállás ellen.⁶⁷⁵

Ezzel szemben súlyosbító körülményként vette figyelembe a népbíróság a halmazatot és azt a körülményt, hogy neki mint történelemtudósna kivétel tudásánál és intelligenciájánál fogva tisztában kellett volna lennie németbarát politikájának helytelen voltával és a bekövetkező eredményével, ő azonban ennek ellenére mindvégig kitartott a német vonal mellett.

Érdekes, a népbíróság előtt egy pszichológia rejtély áll Hóman Bálint tevékenységével kapcsolatban. Ugyanis az egyik oldalon kifelé a legteljesebb németbarátságot, a németek legteljesebb kiszolgálását hirdette és politikai ténykedése is erre irányult, a másik oldalon pedig nagyon sok embernek segítségére sietett, a hozzá közelállóknak, akik többek között az üldözöttekhez tartoztak, továbbá akik baloldali gondolat képviselői voltak, semmi tekintetben nem ártott, sőt még maga körül ezeket az embereket meghagyta, és rajtuk minden vonatkozásban segíteni akart. Ezeket a körülményeket, főként azonban a német megszállás elleni tiltakozását olyan nagyfokú enyhítő körülménynek tekintette a népbíróság, hogy vádlottal szemben a legsúlyosabb büntetés kiszabását mellőzendőnek találta, és büntetését az ítélet rendelkezető részében meghatározott tartamú fegyházban állapította meg, mint amely büntetés vádlott alanyi bűnösségi fokával és cselekményeinek tárgyi súlyával arányban állott.

A népbügyesség a mai tárgyaláson vádat emelt ezenkívül még dr. Hóman Bálint vádlott ellen a törvényerőre emelt Nbr. 11. § 3. pont⁶⁷⁶ és 13. § 3. p. 1. bek[ezdés].-ben⁶⁷⁷ meghatározott háborús büntettek miatt is.

Vád szerint vádlott 1944. szeptember havában – a megalakulást követő napon – tagként belépett a Nemzeti Szövetségbe, mely tudvalevőleg szélsőjobboldali képviselőkől alakult, abból a célból, hogy ezt a törekvést, mely Magyarországnak a tengelyhatalmak sorából, illetőleg a háborúból való kiugrását célozta, megíúsítsa, és a Németország mellett való kitartást a háború befejezéséig biztosítsa.

Vádlott élénk részt vett a szövetség munkájában, nemcsak Budapesten, hanem Sopronban is, ahová a szövetség az előnyomuló orosz hadsereg [elől menekülve] székhelyét áttette.⁶⁷⁸

Vádlott ezen cselekményével a fegyverszünet megkötését befolyásának kihasználásával megakadályozni igyekezett. Ezenkívül vádlott, bár a kormánypárt és az abból alakult kormányok tagja volt, állandó és közvetlen kapcsolatot tartott fenn a kormánypárton kívül álló szélsőjobboldali elemekkel. Így kitűnő kapcsolatai voltak Szálasi Ferencel, Hubay Kálmánnal és mindazokkal, kik a hitlerizmus

⁶⁷⁵ A levél magyar fordítását lásd e kötetben: 471–475.

⁶⁷⁶ Lásd a 193. jegyzetet.

⁶⁷⁷ Lásd a 194. jegyzetet.

⁶⁷⁸ A Törvényhozók Nemzeti Szövetsége 1944. október 9-én alakult. Lásd a 26., a 125., a 127., a 237. és a 495. jegyzeteket.

közvetlen szövetségeseiként voltak ismeretesek Magyarországon. Többször próbált kapcsolatot létesíteni a kormányzó és a Szálasi-csoport között, és állandóan informálta a csoportot a kormány tanácskozásairól és szándékairól.⁶⁷⁹

Vádlott ezen nem vezető jellegű cselekményeivel a nyilas mozgalomnak segítségét nyújtott a hatalom megszerzéséhez.

Ami a Nemzeti Szövetség-i tagságot illeti, vádlott a tárgyaláson beismerte, hogy belépett ebbe a szervezetbe, azonban azzal védekezett, hogy nem volt előtte ismeretes a szövetség azon célkitűzése, hogy a fegyverszünetet, illetve Magyarországnak a háborúból való kiválását megakadályozza. Azt hitte csupán, hogy ez a szervezet a politikai pártok feloszlátása után a kormányzó intencióinak megfelelően a nemzet egységének megvalósítását célozza. A betegsége miatt 1944 nyara óta nem is vett részt a politikai életben tevőlegesen, a soproni üléseken is mindössze két-három alkalommal vett részt, és ezeken is csak egyszer szólalt fel, amikor a papsággal szemben elkövetett és egyéb nyilas atrocitásokat tett szövé.⁶⁸⁰

Ezen vádponttal kapcsolatban, de vádlott egész politikai ténykedéseivel kapcsolatban is utalás történt a tárgyalás során a vádlott történelmi felelősségére. Így tehát a népbíróság szükségesnek tartja leszögezni e tekintetben is álláspontját. Az tény, hogy a történelem nem térhet ki a kollektív felelősségrevonás elől, de a vádlott felett most a jelen esetben nem a történelem ítélt, hanem a magyar népbíróság. Így a népbíróság elsősorban a vádlottnak mint egyénnek a felelősségét, ténykedését vizsgálja, és csak a ténykedések egybevetésével állapíthatja meg vele szemben a tényállást. Ismételten leszögezi a népbíróság a kollektív felelősség kérdésében elfoglalt álláspontját. A népbíróság a kollektív felelősségrevonás elvét nem teszi magáévá, hanem az egyéni felelősségre vonás alapján áll. Ebből következik, hogy bármilyen bűnös valamely társadalmi réteg vagy foglalkozási csoport, noha e réteg vagy csoport tevékenységét általában kollektív szempontból szokták bíráltni, e csoportok tagjainak felelőssége azonban egyenként bírálendő el. Ugyanis a népbíróság előtt a kollektív felelősségrevonás leggyalázatosabb és legszomorúbb példája lebeg, amikor nem is olyan régen egyesek hibájáért vagy bűnéért a nép igen széles rétegeit tették felelőssé.

Ez az elve vezette a népbíróságot akkor is, mikor vádlott cselekvőségét ezen vádponttal kapcsolatban vizsgálat tárgyává tette. Ennek során a népbíróság előtt semmi olyan bizonyíték nem merült fel, amely azt igazolná, hogy vádlott befolyásának kihasználásával vagy bármilyen egyéb módon a fegyverszünet megkötését és Magyarországnak a háborúból való kiválását megakadályozni igyekezett volna. Az kétségtelen, hogy benne volt egy képviselő szervezet[é]ben, amely a harc továbbfolytatását tűzte ki céljául. De ezen kívül semmi olyan ténykedése, semmi

⁶⁷⁹ Ezek az alaptalan vádak egyedül a Hómannal rossz viszonyban lévő Sulyok Dezső vallomásaiban (321) fogalmazódtak meg, Hubay Kálmán azonban maga is cáfolta valóságtartalmukat: 331.

⁶⁸⁰ Hóman valójában hét alkalommal szólalt föl – s valószínűleg ennél több alkalommal vett részt – a Törvényhozók Nemzeti Szövetsége ülésein. Lásd a 125. és 127. jegyzeteket.

olyan súlyú és jelentőségű aktív cselekménye, amely alkalmas lett volna ezen cél hathatós támogatására, bizonyítást nem nyert, ezért a népbíróság őt ezen vádpont alól a Bp. 326. § 2. pont⁶⁸¹ alapján felmentette.

Ami a Nbr. 13. § 3. p[ont]-ban⁶⁸² meghatározott büntett miatti vádat illeti, vádlott tagadta azt, hogy neki a nyilas párttal bármilyen kapcsolata lett volna, és hogy a nyilas hatalomátvételhez bármilyen támogatást nyújtott volna.

Tagadásával szemben a tárgyaláson csak gyanúkok merültek fel arra vonatkozólag, hogy vádlottnak minisztersége alatt milyen kapcsolatai lehettek a nyilas párttal. Ilyen gyanú pl. hogy annak idején Eckhardt Tibor támadást intézett ellene nyilasbarát magatartása miatt,⁶⁸³ továbbá az, hogy Sulyok Dezső tanúvallomása szerint politikai körökben általánosságban az a vélemény volt róla elterjedve, hogy nyilas kapcsolatai vannak.⁶⁸⁴ Azonban olyan adat, amely megnyugtató bizonyítékul szolgált volna vádlott bűnösségének megállapítására, nem merült fel, sőt Hubay Kálmán tanúvallomása alapján⁶⁸⁵ az volt megállapítható, hogy vádlott a nyilas párttal összekötterésben nem állott, ezért a népbíróság őt ezen vádpont alól, bizonyítékok hiányában a Bp. 326. § 2. pont⁶⁸⁶ alapján felmentette.

Az ítélet egyéb rendelkezései a felhívott törvényszakaszokon alapulnak.

Budapest, 1946. évi március hó 23. napján.

Dr. Gálfalvi István s. k. tanácsvezető bíró

Kádár Iván s. k.; Nagy Istváné s. k.; Szigeti Sándor s. k.; Miszti Károly s. k.; László Géza s. k.; Bolgár Menyhért s. k. népbírák⁶⁸⁷

a kiadmány hitelül

s[egéd]h[ivatali]. tisztv[iselő].

⁶⁸¹ Lásd a 642. jegyzetet.

⁶⁸² Lásd a 194. jegyzetet.

⁶⁸³ Lásd a 43., a 262. és a 382. jegyzeteket.

⁶⁸⁴ Lásd Sulyok tanúvallomását e kötetben: 319–322.

⁶⁸⁵ Lásd e kötetben: 331.

⁶⁸⁶ Lásd a 642. jegyzetet.

⁶⁸⁷ Lásd a 196–197. és a 198–202. jegyzeteket.

[A NÉPBÍRÓSÁGOK ORSZÁGOS TANÁCSÁNAK ÍTÉLETE, 1946. AUGUSZTUS 17.]

Népbíróóságok Országos Tanácsa

A Magyar Köztársaság nevében!

A Népbíróóságok Országos Tanácsa háborús és népellenes bűntettekkel vádolt dr. Hóman Bálint bűnügyét, amelyben a Budapesti Népbíróóság V. 864/1946/5. szám alatt ítélte,⁶⁸⁸ az ítélet ellen népbügyész részéről súlyosbításért és a részleges felmentés miatt, a védő részéről pedig a bűnösség megállapítása minősítés[e] miatt és enyhítésért bejelentett fellebbezés folytán, alulírott napon megtartott szóbeli tárgyaláson felülbírálta, és meghozta a következő ítéletet:

A Népbíróóságok Országos Tanácsa az elsőfokú bíróság ítéletének a vádlott cselekményeinek a minősítésére vonatkozó rendelkezést a Bp. 385. § 1. b. pontja⁶⁸⁹ alapján megsemmisíti.

Vádlottnak az elsőfokú ítéletben részletezett összetevékenységet egyrendbeli 1945. VII. tc. 11. § 1. pontjában⁶⁹⁰ háborús bűntettnek minősíti és elítéli őt ezért az 1.440/1945 M.E. sz. rendelet 7. § b tétele alapján,⁶⁹¹ továbbá ugyanezen rendelet 1. § 6., 7., 8. pontja⁶⁹² alapján főbüntetésül életfogytiglani fegyházra, mellékbüntetésként pedig vagyoneklobzásra, állásvesztésre ítéli azzal, hogy vádlott mindenmű nyugdíjigényét is elveszti, s politikai gyakorlatának 10 évi felfüggesztésére.

Beszámítani rendel vádlott főbüntetésébe az elsőfokú bíróság ítéletének hozatala óta eltelt további négy hónapot és 20 napot (Btk. 94. §).⁶⁹³

Egyebekben az elsőfokú bíróság ítéletének nem fellebbezett részét nem érinti, fellebbezett részét helybenhagyja, a Bp. 423. § 3. bek[ezdés].⁶⁹⁴ alapján.

⁶⁸⁸ Az ítéletet lásd: 393–407.

⁶⁸⁹ Eszerint: „Anyagi semmisségi okok: 1. ha a bíróság a büntető törvénynek megfelelő rendelkezését nem alkalmazta vagy tévesen alkalmazta ama kérdésekben: [...] b) hogy a bűncselekményt a büntető törvényeknek melyik rendelkezése szerint kell minősíteni [...]”. Lásd még az 566–567. jegyzeteket.

⁶⁹⁰ Lásd a 600. jegyzetet.

⁶⁹¹ Eszerint: „A 11. § 1–6. pontjaiban felsorolt cselekményekre főbüntetésként a következő büntetéseket lehet alkalmazni: [...] b) életfogytig tartó kényszermunka, testi alkalmatlanság esetében életfogytig tartó fegyház [...]”.

⁶⁹² „A népbíráskodás körében a büntetések nemei a következők: [...] 6. vagyoneklobzás; 7. állásvesztés vagy foglalkozástól való eltiltás; 8. politikai jogok gyakorlatának felfüggesztése.”

⁶⁹³ Az 1878.V. tc. 94. § szerint: „A vizsgálati fogságnak vádlott hibáján kívüli hosszú tartama a szabadságvesztés vagy pénzbüntetésbe beszámítandó; s az ítéletben mindenkor kiteendő, hogy ez által a büntetésből mennyi véterett kitöltöttnek. Annak meghatározásánál azonban: a szabadságvesztés-büntetéséknél, a vizsgálati fogság a büntetésnek legfeljebb egyenlő tartamú idejét pótolhatja.”

⁶⁹⁴ Eszerint: „Az érdemleges felülvizsgálatnak egyéb eseteiben a kir. ítélőtábla a törvényszék ítéletének nem fellebbezett részét érintetlenül hagyja, fellebbezett részét pedig vagy helybenhagyja, vagy megváltoztatja.”

Indokolás:

A Nbr. 11. § 1. pontja szerint háborús bűnös az, aki az 1939. évi háborúnak Magyarországra való kiterjedését, Magyarországnak a háborúba mind fokozottabb mértékben történt belesodródását vezető állásban kifejtett tevékenységével vagy magatartásával elősegítette, vagy azt megakadályozni nem törekedett, bár erre közhivatali állásánál, politikai, közgazdasági, közéleti szerepénél fogva módja lett volna.

Az Országos Tanács felismerése szerint vádlott ítélet tárgyává tett összetevékenysége maradéktalanul megvalósítja a felhívott törvényhelyben szabályozott tényálladékokat.

Egymagában az a körülmény, hogy vádlott, mint a kormány tagja, részt vett a kabinetnek azon ülésén, amely 1941. évi június hó 26-án deklarálta a hadiállapot beálltát a Szovjetunióval szemben, már e törvényhely alá vonandó háborús bűnösnek mutatja a vádlottat.⁶⁹⁵

Az Országos Tanács az előzményként mutatkozó történelmi tényeket és azt a kül- és belpolitikai szituációt, amely a háborút közvetlenül megelőző években és háborúba sodródásunk időpontjában alapul fektettek [...],⁶⁹⁶ már egyéb főbenjáró háborús bűnösök ügyeiben⁶⁹⁷ a szükséges terjedelemben kifejtette, és az akkori történelmi helyzetet, kormányaink felelősségét itt is azonos szempontok szerint tartja szem előtt.

Vádlott fellebbezési indokaiban ismételt hangoztatott oly nézettel szemben, mely azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy a felelős tényezők oldalán bűnösnek mutatkozik-e háborúba sodródásunk befejezett ténnyé nyilvánítása, foglalkozni részletesen nem szükséges.

A vádlott e részbeni okfejtése alap nélküli.

Eltekintve attól, hogy már érintett korábbi ítéleteiben az Országos Tanács részletesen kifejtette, milyen rendkívüli felelősség és bűn terheli azoknak a kormányférfiaknak lelkét, akik az országot saját érdeke ellen a német imperialista

⁶⁹⁵ Az indokolás (illetve a népbíróósági törvény) abszurditását mutatja, hogy háborús bűnnek tekintették azt, hogy valaki részt vett azon a kormányülésen, amelyen a szuverén Magyarországot ért támadások miatt – a Budapestre tartó gyorsvonat Tiszaborkút és Rahó közötti géppuskázása bizonyíthatóan, a kassai bombázás valószínűsíthetően szovjet gépek által történt –, és az államfő törvényes, már a minisztertanács ülésénél korábban meghozott döntését követően jóváhagyták a hadiállapot kimondását a Szovjetunióval. E jegyzetek írója szerint is – bár utólag könnyű okosnak lennünk – végzetes hiba volt a szinte azonnali döntés, azonban nem szabad felednünk, hogy mindez a szovjet akcióra adott reakció volt. A népbíróóság egyébként az általa megfogalmazott elvekkel szemben is következetlennek bizonyult, hiszen az 1941. június 26-i kormányülésen jelenlévők közül többeket (Bánffy Dániel, Keresztes-Fischer Ferenc, Radocsay László) nem vont felelősségre, sőt Varga Józsefet számos tudományos elismeréssel (például az MTA rendes tagsága, két Kossuth-díj) tüntette ki. Bővebben lásd a Hóman-per újratárgyalása *Szakértői véleménye* ügyészre adott válaszainak 2–7. pontjait: 547–575.

⁶⁹⁶ Bővebben lásd a Hóman-per újratárgyalása *Szakértői véleménye* ügyészre adott válaszainak 2–7. pontjait: 547–575.

⁶⁹⁷ Már Hóman pere előtt lezárult a „háborús főbűnösök” – többek között Bárdossy László, Budinszky László, Imrédy Béla, Pálffy Fidél, Rajniss Ferenc, Szálasi Ferenc és társai – elleni eljárások többsége, s az ezekben elítélteket ki is végezték.

törekvések uszályába sodorva, végső fokon azonban azért vitték a világ egyik legnagyobb hatalma, a Szovjetunió elleni háborúba, mert olyan uralkodó osztály érdekeit képviselték és szolgálták ki, amely uralmának fenntartását reálisan egyedül csak a fasiszmus mellett és a világ haladó demokratikus hatalmaival szembe való helyezkedésben remélhette, maga a törvény minősíti bűnösnek ezt a háborút a mi oldalunkon, és háborús bűnösnek azt, aki vezető állásban kifejtett tevékenységével vagy magatartásával elősegítette a háborúba sodródásunkat, illetve azt vezető állása ellenére megakadályozni nem törekedett.

Igaz, hogy a Nbr. 11. § 2.⁶⁹⁸ pontja külön törvényes szabályozást ad azokra a kormányfőfiakra, akik részesei voltak oly határozat hozatalának, mely a magyar népet a második világháborúba sodorta, s első látszatra vádlottnak 1941. évi június hó 26-i részvétele a minisztertanácson oly ténykedésnek mutatkoznék, amely ez utóbbi pont alá volna vonandó, az Országos Tanács azonban már több ízben kifejtette, hogy népbíróság elé kerülő vádlottak folyamatos cselekvőképességeit nem kiszakítva, egy-egy részletben, külön-külön kell elbírálni, hanem a kivizsgált résztevékenységeket egy összefüggő egészbe kell foglalni (jogegység).

Háborús és népellenes bűntettek tényálladékaik maguk is szabály szerint „tevékenységet”, „magatartást” szabályoznak, és a gyakorlatban is, a dolog természetéből indokoltan az jellemzi a háború[s] és népellenes bűntettek elkövetőit, hogy ítélezés alá kerülő működésük nem egy vagy zárt, kis számú és egymással semmi összefüggésben nem levő cselekvőiséget, hanem épp háborús, illetve népellenes beállítottságukból folyóan egy folyamatos, rendszeres tevékenységet mutat, amelyet az egyes résztevékenységek kellő kivizsgálása után az ítélező bíróságnak egységbe kell foglalni.

Meg kell keresni azt a törvényes tényálladékot azután, amely vádlott egész tevékenységet felel, és ennek a legtagabb tényálladékot felelő bűntettnek viszonylatában az egyes és önmagukban is külön háborús vagy népellenes bűntettet megvalósító részmozzanatok eszköz-cselekményként fognak mutatkozni, illetve amabba be fognak olvadni.

A vádlott esetében ez a szempont indokolja a rendelkező rész szerinti minősítést. Ő Gömbös kormányában jelentkezett először a politikai fórumon, tehát annak a kormányfőnek kabinetjében, aki nyíltan és elhatározó jelentőséggel kötötte le a magyar nép sorsát a fasiszta nagyhatalmak mellé, melyeknek tengelyként való elnevezése terminológiailag is Gömbös Gyulától származik. Vádlott tagja maradt az összes következő kabineteknek 1942 nyaráig, és az elsőfokú bíróság ítéletében részletezett tevékenysége, mindaz, amit a vádirat terhére ró és ebből az ítélet vádlottal szemben megállapít, és amely tényállást az Országos Tanács e helyen is irányadónak tekint, miután az ügy adatainak helyes értékelésén alapul.

Oly magatartás, mely a háborúba mind fokozottabb mértékben történő besodródásunkat segítette elő, mely pozitív ténykedésben azután természetesen

⁶⁹⁸ Lásd a 193. jegyzetet.

bennfoglaltatik még inkább az, hogy e fokozottabb besodródást nem törekedett megakadályozni.

Amit az ítélet vádlott terhére ró, az lényegében mindazt a célt szolgáltatta és annak a célnak a szolgálatába állított eszköz-cselekmény, hogy Magyarország – jobb-oldali kormányzatának vezetésével – mindjobban közeledjék a Tengelyhez, végül pedig háborús szövetségesként odacsatlakozzék, és maga is belépjen a háborúba. Idevonandó vádlott egyes olyan tevékenysége is, amelyet népellenes bűntettként minősített a népbíróság, mert nincs kétsége az Országos Tanácsnak a tekintetben, hogy vádlottnak a nép érdekeit súlyosan sértő jogszabályok kezdeményezésében vagy meghozatalában való részvétele, következetesen népellenes hivatali működése, nyomtatvány, beszédek útján tett megnyilatkozásai végső fokon a háborús célt szolgálták. Háborús cél alatt pedig itt azt érti az Országos Tanács, hogy a vádlott egész politikai működését az az irányvonal határozta meg, amely Magyarország fejlődését, belső politikai, gazdasági és kulturális emelkedését, továbbá mindezek által determinált külpolitikáját nem a népi erők mind fokozottabb érvényesülésében, a politikai, gazdasági és szellemi elnyomás határozott ütemű felszámolásában, a szabadságjogok biztosításában, ezekkel párhuzamosan a demokratikus nagyhatalmak felé való gravitálásban, hanem abban kereste, hogy évszázados és a történelmi fejlődés által rég idejét múlta előjogokat fenntartsa, egészségtelenül konzerváljon olyan társadalmi berendezkedést, amelyben a fejlődés rég túlmúlt,⁶⁹⁹ és mindennek érdekében hozzákösse az ország sorsát a világ népei ellen nyíltan merényletre készülő imperialista tengelyhatalmakhoz.

Ezek az elvek vezették az Országos Tanácsot akkor, amikor az első[fokú] bíróság által helyesen megállapított tényállás jogi minősítésénél e rendelkező rész szerint döntött.

A védő által kért bizonyításkiegészítés felvételére szükség nem volt. Részben oly tényekre vonatkozik ez az indítvány, amelyeket e bíróság amúgy is figyelembe vett, másrészt olyanokra, amelyek az ügy elbírálása szempontjából nem jelentősek. Egyébként az Országos Tanács állandó gyakorlata szerint, különösen olyan felelős helyet betöltő férfiúnál, mint a vádlott, elsősorban a tevékenység, a magatartás tárgyi súlya az irányadó, az pedig, amit a vádlott bizonyítani akar, hogy ugyanis egy-egy esetben általános politikai irányvonalának megtörésével, utólag különben is alig felderíthető okokkal összefüggésben úgy cselekedett, amely a helyes követelményeknek megfelel, nem bír jelentőséggel.

Az a tevékenység, az a magatartás, amelyet vádlott követett a magyar nép történelmének olyan válságos korszakában, mint amely miniszterségének idejére esik, a tárgyi felelősségnek olyan fokát adja, mely a legmagasabbak közül való.

⁶⁹⁹ Meglehetősen sajátos az érvelésnek az a része, amely a – két világháború között Magyarországon kétségtelenül egészségtelen berendezkedésű – társadalmi rendszer fenntartásának igényét háborús célnak tekinti. Ráadásul azért is sántít, mivel Hóman részben igyekezett ezt megújítani. Lásd még a 846. jegyzetet.

Itt különös súllyal esik latba az, hogy a vádlott a politikai porondon jelentkezve fokozott tekintéllyel rendelkezett, annál a ténynél fogva, hogy őt történetudósoknak ismerték. Mint a tudomány embere, állásfoglalása már e körülménynél fogva fokozott súllyal esett latba. Személyével kapcsolatos ez a körülmény azután megadja az ő alanyi bűnösségének magasabb fokát is. Ilyen hosszú időn át, ilyen kitartóan, tervszerűen, ilyen felelős állásban kifejtett tevékenység, amely szerves részként kapcsolódik a nemzetet ért történelmi katasztrófát előidéző erőtevézőkbe; a legsúlyosabb büntetés kiszabását indokolná.

Ilyen mésszemenő konzekvenciák levonásától az Országos Tanács a vádlott esetében mégis eltekintett, és méltányosságot gyakorolt vádlottal szemben, lényegében két körülmény figyelembevételére folytán:

Nem hagyta figyelmen kívül az Országos Tanács, hogy vádlott 1944. év március 19. után Veessenimayerhez intézett levelében,⁷⁰⁰ ha csak egy ízből is, de oly kiállást mutatott, mely az ő körében csaknem egyedülálló, s hogy általában a tényleges német megszállás időpontjától kezdve terhére – a Nemzeti Szövetség puszta tagságvállalásán kívül – nem mutatkozik semmi. Javára tudta be továbbá a vádlottnak, hogy olyan tudományos működést fejtett ki, amely egy alapjaiban téves történelmi szemlélet és kutatómódszer jegyében folyt ugyan, de mint adatgyűjtő és rendszerező tudományos munka nem jelentőség nélküli.

Mindezekre tekintettel az Országos Tanács a rendelkező rész szerinti büntetést szabta ki vádlottra.

Az ítélet egyéb rendelkezése a felhívott törvényhelyeken alapul.

Budapest, 1946. évi augusztus hó 17. napján.

Dr. Szabó Mihály tanácsvezető s. k., dr. Sömjén Pál s. k. előadó, dr. Bérend György s. k. szavazó, dr. Hajnal Béla s. k. szavazó, dr. Sacher Róbert s. k. szavazó⁷⁰¹

⁷⁰⁰ Lásd 471–475.

⁷⁰¹ Lásd az 580., az 582. és az 584–586. jegyzeteket.

[A NÉPBÍRÓSÁGOK ORSZÁGOS TANÁCSÁNAK VÉGZÉSE; 1946. JÚLIUS 8.]

Népbírók Országos Tanácsa

NOT I. 4846 4

1946

A budapesti Népbírók Országos Tanácsa felterjeszti háborús népellenes bűntett miatt vádolt dr. Hóman Bálint ellen indított bűnügyet a népügyészségnek, vádlott és védő az 1946. évi március hó 23-án Nb. V. 864/1946. sz. alatt hozott első bírósági ítélet ellen bejelentett fellebbezés folytán.

Végzés

A Népbírók Országos Tanácsa a Bp. 407. §⁷⁰² értelmében a bejelentett fellebbezés folytán vádlott elővezetésére a fellebbviteli tárgyalás megtartását elrendeli, s a bűnügyre vonatkozó iratokat a tárgyalási határnap kitűzése végett a tanácsvezetőhöz juttatja.

A kitűzendő határnapról Bp. 409. §⁷⁰³ értelmében a népügyészséget és a kirendelt közvédőt az ugyanazon napon tárgyalandó ügyek jegyzékének közlésével meg kell idézni, többi érdekeltet pedig a tárgyalásra kitűzött ügyek jegyzékének a NOT hirdetőtábláján való kifüggesztése útján és egyidejűleg a tárgyalás határnapját közlő ajánlott levélben értesíteni kell, hogy megjelenésük nem kötelező.

Budapest, 1946. július 8.

Bojta⁷⁰⁴

tanácsvezető előadó

⁷⁰² Az 1896:XXXIII. tc. 407. §: „A kir. ítélőtábla előtt fő tárgyaláson vizsgálándók fölül mindazok az ügyek, melyek sem ülésen kívül nem intézhetők el, sem tanácsülésbe nem tartoznak.”

⁷⁰³ „A kir. ítélőtábla a fő tárgyalásra a közvédőt mindig, a 415. § esetén kívül pedig a fő ügyészséget is a heti ülésszakban tárgyalandó ügyek jegyzékének közlésével idézi meg. A hivatalból kirendelt külön védő idézőlevéllel idézendő meg.”

⁷⁰⁴ Bojta (Ernö) Béla (1899–1969) jogász. Szegeden ügyvédeskedett, több baloldali személy védelméért látta el. 1942-ben szabotázsakciók gyanújával, majd 1944 áprilisában ismét letartóztatták. 1945 márciusától miniszteri tanácsos, majd 1945. május 31-étől 1947. augusztus 31-éig a miniszterelnökség közigazgatási államtitkára, egyben az általa szervezett Népbírók Országos Tanácsának tanácsvezető bírálója, 1947-től miniszteri rangban a magyar–csehszlovák határrendező bizottság elnöke. 1948. augusztus 6-ától 1950. március 31-i megszűnéséig a Népbírók Országos Tanácsának elnöke. 1950. február 23-án a Legfelsőbb Bíróság tanácsvezető bírójává nevezték ki, állását április 1-jén foglalta el, ám abból 1950. december 31-én elbocsátották és ideiglenesen nyugdíjazták. Ezután gyári tiszviselőként dolgozott. 1956-tól ismét ügyvéd, 1958-tól az ügyvédek felülvizsgáló bizottságának – mely az ország ügyvédi karának kétharmadát megfosztotta kamarai tagságától, így megélhetésétől – tagja, 1962 és 1964 között az Országos Ügyvédi Tanács elnöke.

[MAJOR RÓBERT FELJEGYZÉSE CSILLAG DEZSŐ NÉPÜGYÉSZNEK HÓMAN BÁLINT ÜGYÉRŐL, 1946. JANUÁR 25.]⁷⁰⁸ „... Dr. Csillag [Dezső]⁷⁰⁹ népügyész úrnak! ...

Nü 21504: ...

Hóman Bálint ügye ... A vádlott működésének megítéléséhez szükséges tudományos munkásságának ismerete is. Magamat nem tartom illetékesnek ebben általános véleményt mondani, kérem ezekre vonatkozóan Szekfű Gyula,⁷⁰⁹ Domanovszky Sándor⁷¹⁰ egyetemi tanárok és dr. Lederer Emma⁷¹¹ egy[etemi], m[agán].tan[ár]. kihallgatását. Kérem miniszteri és tudósi működésére vonatkozóan kihallgatni még dr. Waldapfel Esztert⁷¹² (Nemzeti Múzeum). Mindezeknek felvilágosítást kellene adniok, elsősorban arról, hogy H[óman]. tudományos működése túllépte-e bizonyos kérdésekben a tudomány határait; milyen magatartást tanúsított mint miniszter a zsidókérdésben és a németbarátság kérdésében. Politikai állásfoglalása mennyiben folyt tudományos meggyőződéséből.

Nekem tudomásom van arról, hogy adott esetekben Hóman bizonyos jóindulatot tanúsított zsidó származású tanárokkal és tudósokkal szemben is. Úgy tudom azonban, hogy egyetemi tanári és tudományos működése során az intelligencia helytelen irányú művelése szempontjából igen nagy szerepe volt. E téren azonban nem áll egyedül, például hasonló vádak emeltek éppen Szekfű⁷¹³ ellen is, akivel H[óman]. együtt is írta nagy művét. Kérem ezekre vonatkozóan Kornis Gyulát⁷¹⁴

⁷⁰⁸ Lásd a 190. jegyzetet.

⁷⁰⁹ Lásd az 52. jegyzetet.

⁷¹⁰ Domanovszky Sándor (1877–1955) történész, az MTA tagja (levelező: 1915, rendes: 1926; igazgatósági: 1933–1946). A pozsonyi főreáliskola tanára (1899–1904), a Budapesti Kereskedelmi Akadémián a történelem rendes tanára (1904–1914). A budapesti tudományegyetemen magántanár (1909–1914), nyilvános rendes tanár (1914–1948); a Bölcsészettudományi Kar dékánja (1926–1927), az egyetem rektora (1939–1940). Az 1919–1920-as béketárgyalásokon a magyar béke delegáció egyik szakértője, egyeteme képviselőjében az országgyűlés felsőházának tagja (1935–1939, 1942–1944). Hómannal szoros kapcsolatban állt, 1922-től az Országos Magyar Gyűjteményegyetem (1934-től Magyar Nemzeti Múzeum) tanácsának tagjaként, 1927-től az Országos Ösztöndíjtanács ügyvezető igazgatójaként, illetve a Magyar Történelmi Társulat 1933–1945 közötti első (ügyvezető) alelnökeként, valamint a társulat folyóiratának, a Századoknak a szerkesztőjeként (1913–1933). 31 levele található Hóman hagyatékában (OSZKK 15/452.).

⁷¹¹ Lederer Emma (1897–1977) történész. Gazdaságtörténetből doktorált (1923), 1945-től magántanár, 1950–1969 között tanszékvezető egyetemi tanár a budapesti tudományegyetemen, ahol az ő kezdeményezésére indult a levéltáros-képzés és a historiográfia oktatása.

⁷¹² Lásd a 165. jegyzetet.

⁷¹³ Lásd az 52. jegyzetet.

⁷¹⁴ Kornis Gyula (1885–1958) filozófus, az MTA tagja (levelező: 1916; rendes: 1928; igazgatósági: 1934–1945; elnöke: 1945; tagságáról lemondott: 1948). 1900-tól a piarista rend tagja, 1908-ban szentelték pappá.

is kihallgatni. Kíváncsios volna a liberális tanári nevelés egyik képviselőjének, Keresztury miniszternek⁷¹⁵ kihallgatása is.

Szerény véleményem szerint a német irányzat kérdését – a hitlerizmustól eltekintve – nem egykönnyen lehet Magyarországon elintézni. Ma és még hosszú ideig Németország alig számít, de a múltban Magyarország legközelebbi és legerősebb nagyhatalmi szomszédja volt, amely külkereskedelmünkben – akár mint Ausztria, akár mint Németország – mindig messze a legfontosabb faktor volt, és amelynek kiesése hosszabb időre alig megoldható probléma elé állítaná gazdasági életünket.⁷¹⁶ Kétségtelen, hogy kultúránk a legszorosabb kapcsolatban mindig a kultúrnműveléssel volt, ami lehet helyes vagy helytelen, de történelmi tény, és aminek nyomós népi, történelmi, földrajzi és gazdasági okai voltak. Amennyiben Magyarország Nyugat felé orientálódott, ez csak Németországon át történhetett, már azért is, mert Itália évszázadok óta távolról sem bír számunkra olyan, főképp gazdasági jelentőséggel. Aláhúzza mindezt, hogy a trianoni Magyarországon is a legnagyobb nemzetiségi kisebbség a német volt. Intelligenciánk jelentékeny része pedig ma is német származású, miként maga H[óman]. is.

A Magyar Szemle, melynek Hóman egyik szellemi vezetője volt, bár érdemei is vannak, eléggé kétes szerepet játszott politikai és szellemi életünkben. Két vezére azonban Szekfű és Eckhardt, akik ma is döntő tényezők szellemi életünkben, sőt az előbbi politikai életünknek is jelentős alakja.⁷¹⁷ Kérem H[óman]. egyetemi, történetírói és szerkesztői működésére vonatkozóan Eckhardt Sándor⁷¹⁸ kihallgatását. Mindez a teljesség kedvéért szükséges, amivel nem kívánom H[óman].

A budapesti piarista gimnázium tanára (1914–1920), a budapesti tudományegyetem magántanára (1914–1920), a pozsonyi Erzsébet Tudományegyetem nyilvános rendkívüli (1914–1916), majd nyilvános rendes (1916–1919) tanára és bölcsészkarának dékánja (1918–1919). A budapesti tudományegyetem nyilvános rendes tanára (1920–1947), bölcsészkarának dékánja (1933–1934), illetve rektora (1935–1936). A kultuszminisztérium közoktatásügyért felelős államtitkára (1927–1931), a váci választókerület kormánypárti képviselője (1931–1939), az országgyűlés alelnöke (1935–1938) és elnöke (1938), felsőházi tag (1942–1944). 1944-ben a német megszállás, majd a nyilas hatalomátvétel után is letartóztatták. 1951-ben kitelepítették, majd 1953-tól Hajdúszoboszlón élt. Hómannal feszült volt a viszonya. Az MTA elnökeként ő is támogatta a tudós testület alapszabályának olyan módosítását, amely lehetővé tette Hóman kizárását az MTA-ból. Hóman hagyatékában 18 levele maradt fenn (OSZKK, Fond 15/885.).

⁷¹⁵ Keresztury Dezső (1904–1996) költő, író, irodalomtörténész, az MTA tagja (levelező: 1948, rendes: 1982). A berlini tudományegyetem Magyar Intézetének lektora és könyvtárosa (1929–1936), majd az Eötvös Collegiumban a magyar irodalomtörténet szakvezető tanára (1936–1950), egyben a Collegium igazgatója (1945–1948). 1945. november 15-étől 1947. március 14-éig a Nemzeti Parasztpárt tagjaként vallás- és közoktatásügyi miniszter, 1945 és 1951 között a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem (1950-től ELTE) magántanára. Az MTA főkönyvtárnoka, az Országos Széchényi Könyvtárban a Kézirattár tudományos munkatársa (1948–1950), majd a Színház- és Operajelölti Osztály (1950–1962), illetve a Történelem Külföldi Gyűjtemények Főosztálya vezetője (1962–1971).

⁷¹⁶ A jelentést író Major Róbert (lásd a 540. jegyzetet) 1946 elején – amikor nem volt ildomos ilyesmiről beszélni – kiválóan észlelte Németország jövőbeni térségben játszott szerepét, hiszen Németország, illetve Ausztria mindmáig Magyarország legfontosabb gazdasági partnerei.

⁷¹⁷ A Magyar Szemle szellemi irányultságára Hómannak – bár a Magyar Szemle Társaság választmányának 1933-ig elnöke, majd tagja volt – szinte semmilyen befolyása sem volt. Lásd az 52., a 481. és a 487. jegyzeteket. Szekfű ekkoriban moszkvai magyar követ volt (lásd az 52. jegyzetet).

⁷¹⁸ Lásd a 466. jegyzetet.

felelősségét csökkenteni. Csupán tárgyilagosság okán is kell mindez, mert sokban, amiben H[óman]. felelős, mások is felelősek. Kétségtelen, hogy kultúrpolitikánk H[óman]. alatt egyoldalú tájékozódást mutatott, elsősorban Németország felé, majd a totális államok irányában. Ő azt állítja, az angolszászok elzárkóztak előlünk. Erre nézve kérem a közoktatásügyi minisztérium illetékes osztályából a véleményt megkérni. A kultúregyezmények, amelyekre hivatkozik – német, olasz, osztrák, lengyel – mind diktatúrák államokkal kötöttek.⁷¹⁹ Kétségtelen az egyoldalúság, de lehet szándékos mulasztást is feltételezni. Az viszont igazolódott, hogy a magyar kormányok szívesen ellensúlyozták volna valamivel a német befolyást.

Súlyos megítélés alá esik az ún. Értelmiségi Kormánybiztosság⁷²⁰ H[óman]. szempontjából, annál inkább, mert éppen Kultsár Istvánt⁷²¹ tette meg annak vezetőjévé és tartotta annak élén. Nem tudom biztosan, Kultsár el van-e fogva; ha igen, kérem a kihallgatását. E kérdésben hasznos lehetne Rupért Rezső képviselő⁷²² kihallgatása is.

A numerus claususban elfoglalt álláspontja azt jelentette, hogy a zsidók a főiskolákon az országos arányszámuknak megfelelően sem vehetnek részt, tekintettel arra, hogy minden fakultáson külön-külön ragaszkodni kellett az országos arányszámhoz.⁷²³

Megjegyzem itt, hogy a beküldött anyag rendkívül hiányos, annak egy része nyilván a rendőrségen maradhatott.

Nincs tudomásom arról, hogy H[óman]. a TESZ-ben nagyobb szerepet játszott volna; amikor azonban ott ünnepi beszédet mondott, tudhatta, hogy ez a szövetség a fasiszta uszítás középpontja Magyarországon.⁷²⁴

Ami[t] az 1939–40-es külpolitikáról mond, azt sok más forrás megerősíti, így a külügyminisztérium előadása is. A magyar kormányok szívesen kívül marad-

⁷¹⁹ Lásd a 46. és az 59. jegyzeteket.

⁷²⁰ Lásd a 7. jegyzetet.

⁷²¹ Lásd a 8. jegyzetet.

⁷²² Rupért Rezső (1880–1961) jogász, újságíró, polgári demokrata politikus. 1909-től Veszprémben dolgozott ügyvédként, emellett a katolikus-konzervatív irányzatú Veszprémi Hírlap szerkesztője. 1920-tól a fehérterrort elítélő kisgazdapárti nemzetgyűlési képviselő. 1922-ben a Rassay Károly vezette Függetlenségi, Kisgazda, Földműves és Polgári Párthoz csatlakozott. 1924-től 1928-ig az őszirózsás forradalom eszméért és a rendszer demokratizálásáért küzdő – a baloldali emigrációval is kapcsolatban álló – Országos Függetlenségi Kossuth Párt Nagy Vince melletti elnöke. Az 1926-os választásokon alulmaradt, 1935-ben jutott ismét mandátumhoz. 1935-től 1939-ig a Kossuth Párt, 1939-től 1944-ig a liberális Polgári Szabadság Párt (Rassay-párt) országgyűlési képviselője. Írásainak többsége a Pester Lloydban és a Világban jelent meg.

⁷²³ Ez az első zsidótörvény utáni helyzetet jellemzi (amikor egyébként nem Hóman, hanem Teleki Pál volt a kultuszminiszter). Az állampolgári jogegyenlőséget valóban durván sértő numerus clausus ellenére 1937/38-ig a felsőoktatásban résztvevő zsidó hallgatók arányszáma meghaladta országos arányszámukat. Az 1938-as felvételeknél, Teleki Pál miniszter idején esett az arányszámuk az előző évi 6,2%-ról 3,9%-ra. Lásd a 299. jegyzetet.

⁷²⁴ Lásd a 14. jegyzetet.

tak volna a háborún – azonban éppen a szellemi vezetés hibái okozták jórészt, hogy ez nem sikerült.

A vallomás részletesen felsorolja H[óman]. különböző ballépéseit, nem terjed ki azonban arra, miért túrték a magyar szakminiszterek, köztük H[óman]. is évtizedeken át a főiskolai verekedéseket, pontosabban zsidóveréseket.

H[óman]. szerint a revízió érdekében is részt kellett vennünk a Szovjet elleni háborúban. Elfelejtí, hogy olyan államokkal szövetségben harcoltunk, amelyek a magyar területeket elcsatolták, míg a Szovjet sem nem kapott magyar területet, sem nem aspirált erre.

Nem adható hitel annak, hogy H[óman]. nem tudta és nem hitte el a német kegyetlenségeket. A németek igen gyakran nyíltan hangoztatták mindezt, és programjukból folyt. H[óman]. mint tudós ember feltétlenül tudta mindazt, amit az utca népe is tudott minderről.⁷²⁵ Szükség esetén ezt bőven igazolhatom.

Ha viszont eljár zsidó kivételezések érdekében, erre vonatkozóan Jaross Andort,⁷²⁶ Antal Istvánt⁷²⁷ és Mester Miklóst⁷²⁸ lehetne kihallgatni. Megjegyzem, hogy az utóbbi, aki ma baloldali támogatással bizonyos szerepet játszik, a szélsőjobb oldalon nem kevésbé exponálta magát, mint H[óman].

A Nemzeti Múzeum könyveinek elszállítása hogyan történhetett a Kállay-kormány kultuszminisztere [Szinyei Merse Jenő] alatt?⁷²⁹

Ha tudta, hogy a németek elvesztették a háborút, miért követte mégis mindvégig ezt a politikát?

Kétségtelen, hogy H[óman]. történetírása, ha tudományos alapon is, már alátámasztja a fajelméletet és a fajvédelmet; ez azonban nem tartozik szorosan szakvéleményemhez, mert nem értékelhető kriminális szempontból. Kérem erre vonatkozóan a Századunk c. lap 1937. 10. számában megjelent tanulmányt átolvasni.⁷³⁰

⁷²⁵ Annak rekonstruálása és megállapítása, hogy ki mit tudott és hitt a (közel)múltban, mindig meglehetősen merész és kissé spekulatív vállalkozás. Hóman valószínűleg tényleg nem hitte el az auschwitzi jegyzőkönyvben foglaltakat, mint ahogy 1944 nyarán számos, a németellenes koalícióhoz tartozó állam politikusa is erősen kételkedett azokban.

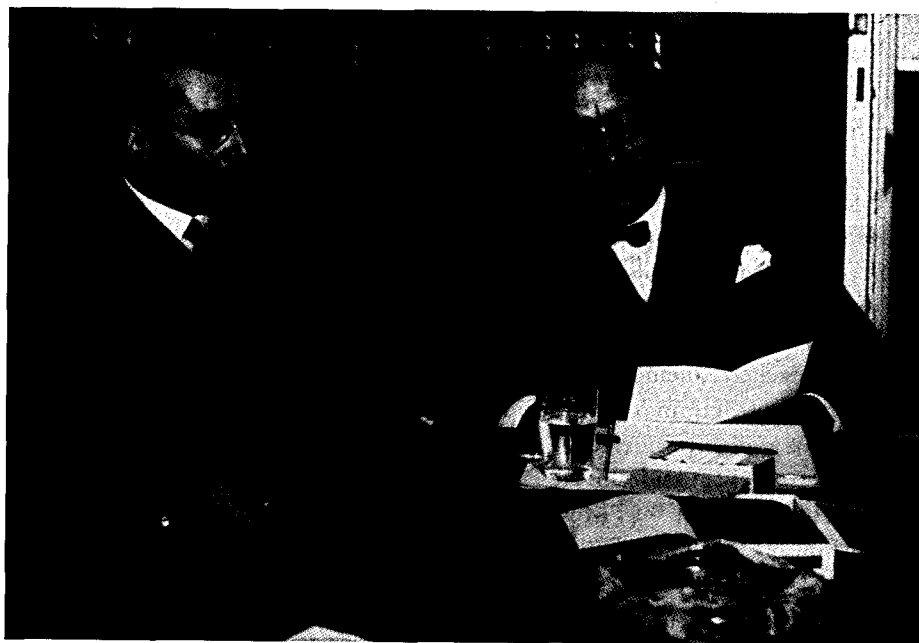
⁷²⁶ Lásd a 115. jegyzetet.

⁷²⁷ Lásd a 116. jegyzetet.

⁷²⁸ Lásd a 117. jegyzetet.

⁷²⁹ A Széchényi Könyvtár legértékesebb állományának egy részét – egyébként az országos közgyűjteményeket egyesítő Magyar Nemzeti Múzeum elnöki tisztét betöltő Hóman javaslata ellenére – 1943. április 28-án Veszprémbe szállították a Magyar Nemzeti Bank bombabiztos óvóhelyére. Innen a háború vége felé továbbszállították osztrák területre, ahonnan 1946 szeptemberében – tehát kilenc hónappal Major jelentésének keletkezése után – érkeztek vissza Budapestre. (Bővebben: NÉMETH Mária, *Az Országos Széchényi Könyvtár értékeinek mentése a második világháború közepétől, 1942-től 1946-ig* = *Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve 1994–1998*, Budapest, 2000, 299–322.)

⁷³⁰ A Századunk 1937/9–10. számában tette közzé Vass Gyula *Hóman és Székfü történetírása* című kritikáját (344–351), amelyben – amúgy valótlannul – azzal vádolta Hómant, hogy „a faj politikai hatalmában látja a magyar történet központi elvét” (344). Mindezt meglehetősen elfogultan, önmagának ellentmondva, szakmailag is nehezen értelmezhetően próbálta bizonyítani. Például Vass szerint: „A szentistváni gondolat erőszakos, abszolutisztikus keresztülvitele megteremtette ugyan a nyugati kíváncsalak szerint való magyar királyságot, de ennek számára valójában elvesztette a magyar népet. [...] Hóman mindent megtett annak az érdekében, hogy a magyar történet most már ne legyen bántó egyetlen németből, szlávból vagy más idegen rétegből ájtott magyar állampolgár számára sem. [...] A magyar

Hóman Bálint és Antal István igazságügyi államtitkár, 1930-as évek közepe

A fentiekre vonatkozóan kérem Pataky Tibor ny[ugalmazott], államtitkár,⁷³¹ Kósa Kálmán közokt[tatásügyi], min[isztériumi], osztályfőnök,⁷³² Zsindely Ferenc v[olt], képviselő,⁷³³ Kelemen Krizosztom főapát⁷³⁴ kihallgatását. Utóbbiról megjegyzem, hogy tudomásom szerint Imrédy híve volt.

Kérem továbbá Say Géza min[isztéri], tan[ácsos].⁷³⁵ kihallgatását is.

Amit H[óman], védekezésében a zsidókérdésről ír, az nyilván igaz. Egyes közbelépéseiről már annak idején tudomásom volt. Az azonban, hogy a recepció visszavonása⁷³⁶ a zsidók közjogi helyzetét ne rontotta volna, nem igaz; kérem erre vonatkozóan dr. Munkácsi Ernőt,⁷³⁷ az Orsz[ágos], Izr[aelita], Iroda vezetőjét kihallgatni. Síp u. 12.

történet első idejében minden társadalmi, kultúr stb. küzdelem faji ellentétek köpönyegében jelenik meg” (345–346). Meglehetősen furcsa eljárás, hogy Major egy könyvbírálattal, nem pedig Hóman valamelyik autentikus szövegével igyekszik állításának helyességét bizonyítani. A Századok – bár valószínűleg az előző cikkre utalt Major, de az esetleges elírás lehetősége sem kizárt – 1937/9–10. számában jelent meg Hóman Bálintnak a Magyar Történelmi Társulat évi rendes közgyűlésén 1937. december 16-án mondott *Elnöki megnyitó beszéde* (389–398). Ebben kizárólag a társulat történetének elmúlt 70 esztendejéről szól Hóman, szóba sem kerül benne a fajelmélet.

⁷³¹ Lásd a 136. jegyzetet.

⁷³² Lásd a 104. jegyzetet.

⁷³³ Lásd a 140. jegyzetet.

⁷³⁴ Lásd a 149. jegyzetet.

⁷³⁵ Lásd a 150. jegyzetet.

⁷³⁶ 1942:VIII. tc., lásd a 18., a 285. és a 434. jegyzeteket.

⁷³⁷ Lásd a 248. jegyzetet.

Nem ismerhető el az sem, hogy Magyarországnak nem volt más választása, mint a német hatalomhoz simulni. Ezt a nehéz kérdést én itt nem dönthetem el, de utalok itt más kis államok példájára, amelyek nem így cselekedtek. Egyébként a zsidókérdést még Románia sem intézte hasonló kegyetlenséggel, pedig régebben meg volt szállva.⁷³⁸

Nem meggyőző érvelése az Oroszországgal szembeni hadiállapot kérdésében sem. Magyarország német felvonulási terület volt Oroszországgal szemben, közlekedési berendezéseink bombázása – még ha orosz részről történt volna is – a németek ellen irányult.⁷³⁹ Egyiptomot is egyre bombázták, mivel angol felvonulási terület volt, mégsem üzent hadat. A semleges Svájc is többször kapott bombatámadást; mindig diplomáciai úton intézték el ezeket, itt azonban meg sem várták a vizsgálatot és az orosz magyarázatot.

Kissé félremagyarázza a kulturális egyezmények kérdését is.

Ismétlém, maga írja életrajzában, hogy egyezményt kötött Olasz-, Német-, Lengyel-, Finn-, Észtországgal és Japánnal. Valamennyi országban a jelzett időpontokban diktatórikus kormányok voltak. Miért nem kötött egyezményt a magasabb kultúrájú északi és nyugati államokkal is?

Lehet, hogy Toldi főispán beiktatóján mérséklően akart hatni. Beszédében azonban (Magyarország 1944. V. 12.) a teljes háborús helytállást hangsúlyozza, a győzelemig tartó harcot kívánja, s jellemző, hogy Baký Lászlóval együtt állt oda szónokolni.⁷⁴⁰ Ahelyett, hogy eltávolodott volna a bábkormánytól, a Magyar Futár 1944. V. 31-i számában [a hetilap 6. oldalán] ott látjuk a parlamentben lefényképezve Sztójayval és Tasnádi Naggyal együtt.

Ez az ő állandó szellemi irányzatából is folyt. Már 1938. III. 7-én nyilvános előadást tartott Szentesen, amelyen a következőket mondotta:

⁷³⁸ Románia nem volt megszállt ország a II. világháború idején, bár 1940 októberében német tancsapatok érkeztek az országba az olajmezők biztosítása érdekében. 1938 januárjában Romániában több száz ezer zsidótól megvonták az állampolgárságot; majd 1940 nyarán a „zsidók statútuma” az egész ottani zsidóságot másodrangú állampolgárrá tette. Az országot 1940 őszétől miniszterelnökként, 1941 elejétől már diktátorként – Conducător, azaz vezéri címmel – irányító Ion Antonescu uralmának első szakaszát zsidóellenes intézkedések sora, így a zsidó javak kisajátítása jellemezte, melynek következtében a zsidóságot kizárták Románia gazdasági és társadalmi életéből. Bukarestben és Jászvásáron már 1940-ben, Bukovinában és Besszarábiában pedig azok 1941-es visszaszerzésétől pogromok, majd deportálás fenyegették a teljes kiirtással a romániai zsidóságot. 1942 végétől azonban – mivel Antonescu felismerte, hogy a keleti háború nem záródhat teljes győzelemmel – a zsidóság már viszonylagos biztonságot élvezett Romániában. Az előző esztendőkkal szemben – amikor a „végső megoldás” megkezdésében megelőzték a németeket – ezután már nem voltak hajlandók a zsidók megsemmisítését célzó német követeléseknek eleget tenni. A különböző becslések szerint a német segítség nélkül végrehajtott – sőt 1940–1941-ben még többször a németek akarata ellenére történt – román holokauszt áldozatainak száma 275 000 fő körüli. (Összefoglaló igénytelül lásd TIBORI SZABÓ Zoltán, *Románia és a holokauszt. Felemás szembenézés a múlttal*, Szabadság 2003. június 19. és július 22. közötti számai, <http://adatbank.transindex.ro/inchtm.php?kod=233>.)

⁷³⁹ Ez tévedés, Magyarország ugyanis 1941 júniusában – egészen az 1944. március 19-i német megszállásig – nem volt német felvonulási terület.

⁷⁴⁰ A beszédről lásd a *Szakértői vélemény* bíróság kérdésére adott válaszában 9. pontját: 603–607.

„Nincs hozzáfűzni való ahhoz, amit a min[iszter].elnök a zsidókérdésről mondott. A zsidóság aránytalanul vesz részt a kulturális és a gazdasági életben és a sajtotban, ami egyes zsidó elemeknél, különösen az újonnan jötteknél a magyartól idegen szemlélettel párosul. Nem tűrjük el, hogy a magyar keresztény alkotmányt, szabadságot és nemzetet olyanok védjék, akik nem is olyan régen ezeket az eszméket meggyalázták és a hadsereget szétkergették.”⁷⁴¹

Ha az aránytalan zsidó részesedés ténye fenn is állt, H[óman].-nak mint törénésznek a legkevésbé lett volna szabad ismételnie a történelmi ferdítést, hogy a hadsereget „szétkergették”, s ezzel a háborús vereség tényét olyanok nyakába akasztani, akiknek abban részük nem volt.

Nem pontos az a megállapítása sem, hogy a művészeti kamarák önkormányzattal rendelkeztek, amiből következne, hogy az ott történtekért ő mint miniszter nem felelős. Erre vonatkozóan a felsőházban 1940. VI. 26-án a következőket mondotta:

„En ezeknek a kamaráknak a szervezetében az önkormányzati elvet az irányítás elvével, vagyis a miniszteri kormánybefolyás elvével kívánom egyeztetni.”⁷⁴²

Ő tehát magának tartotta fenn az irányítást, felelős azért, amit ezek a kamarák minisztersége alatt csináltak. Ugyanígy felelős bizonyos mértékig az egyetemeken történtekért és tanítottakért is, bár az egyetemek autonómak. 1941. XII. 17-én gr. Pálffy Géza interpellált a felsőházban Baráth Tibor nyilas történetíró ügyében.⁷⁴³

Erre adott válaszában H[óman]. ezeket mondotta:

Így jutott kinevezéshez Szekfű Gyula jeles tanítványa, Baráth Tibor. (Ez vágás volt Szekfű felé, aki ekkor már liberális irodalmi működést fejtett ki.)

Hosszasan ismerteti itt Baráth tudományos érdemeit, „Baráth Tibor könyve tudománytalannak semmiképp sem nevezhető”.

Ismerteti ugyan a könyv hibáit és fogyatékoságait is. Figyelmeztette is Baráthot, hogy a 2. kiadást módosítsa, de nem azok szerint a szempontok szerint követelte ezt, amiket a baloldal Baráthnál kifogásolt. Hazafiasnak mondja ezzel szemben Baráth felfogását, és kijelenti, hogy semmilyen intézkedésre nem haj-

⁷⁴¹ A nem jelzett kihagyással közölt idézetről lásd a Hóman-per újratárgyalása *Szakértői véleménye bíróság kérdésre adott válaszában* 1. pontját: 581–589.

⁷⁴² Hóman rövid hozzászólásában Voinovich Géza szavaira reagálva mondta: „az én elgondolásom szerint a művészeti kamarák különböznek más kamarái érdekképviseletektől, nevezetesen például az ügyvédi, az orvosi kamarától abban, hogy itt nem csupán a kamarában foglalt személyek gazdasági és szociális érdekeiről van szó, hanem ahogyan a javaslat indokolásában is kifejeztem, bizonyos magasabb művészeti és nemzetietikai szempontok érvényesüléséről is. Ennek folytán én ezeknek a kamaráknak a szervezetében az önkormányzati elvet az irányítás elvével, vagyis a miniszteri kormánybefolyás elvével kívánom egyeztetni. Ebben a szellemben szólalt fel Voinovich Géza felsőházi tag úr öméltségére is, magam is ezt helyeslem, és kérem, hogy ezt a javaslatot, amely voltaképpen nem jelent novumot, mert csupán annyiban újság, hogy azt a felhatalmazást, amelyet, a megelőző törvény, nevezetesen az 1939:IV. tc. a minisztérium részére megadott, a szakminiszterre ruházza át, méltóztatassanak elfogadni. (Helyeslés.)” (*Felsőházi Napló*, 1939–1944, I. kötet, 319.)

⁷⁴³ Pálffy interpellációja: *Felsőházi Napló*, 1939–1944, II. kötet, 343–345.

landó Baráthtal szemben.⁷⁴⁴ Amennyiben a tárgyaláshoz szükséges, [a] Baráthra vonatkozó adatokat megadhatom.

Esterházy János 1942. VI. 9-én interpellált a sportegyesületek zsidó tagjainak kérdésében, és kifogásolta, hogy a miniszteri rendelet olyan jogokat ad a miniszternek a felosztás kérdésében, amiket még a törvény sem kívánt.⁷⁴⁵ Hóman válaszában kifejtette:

„A nemzeti érzésű magyar sporttársadalom egységesen és türelmetlenül követte a zsidókérdés sportvonatkozásainak megoldását. E kívánságokat magam is megoldandónak találtam. Ha jogszabályaink szerint szükséges volt a nem zsidókat a zsidóktól a tanítás és a nevelés mezején hatásosan elszigetelni... éppen ennyire szükséges volt és közérdekből sürgős megoldásra várt a sport elzsidósodását és

⁷⁴⁴ Hóman válaszában felhívta a figyelmet Pálffy felszólalásának néhány pontatlanságára, az 1940 októberében újjászervezett kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem helyzetére, az akkor, 1941 decemberében alapított Teleki Pál Tudományos Intézet tudományos személyzetének kiválasztására – ezzel összefüggésben Kosáryt Szekfű „kiváló tanítványának”, Baráthot viszont „másik jeles tanítványának” nevezte –, majd ezután tért rá a „Baráth-ügyre”. Tárgyilagosan ismertette Baráth addigi életútját, s ennek alapján kijelentette, hogy „tudományos érdemek alapján került a kolozsvári egyetem tanszékére. Kinevezésében tehát semmiféle mulasztás, könnyelműség vagy elnézés nem történt.” Egyben hangsúlyozta: a műről tudományos, nem pedig politikai szempontú kritikát kell mondani. Megjegyezte: „Baráth Tibor könyve, ha megállapításai jó részével nem is érthetnek egyet, a történettudomány legújabb eredményeinek felhasználásával készült történeti összefoglalás: tudománytalannak semmi esetre sem nevezhető. [...] Baráth Tibor professzor hibázott azzal, hogy ezt a könyvet egyáltalában kiadta. (Úgy van! Úgy van!) Egy egyetemi professzornak egy évi egyetemi előadás után nem szabad egy összefoglaló munkával a köz elé jönnie, mert az a munka csak felületes lehet (Helyeslés), mert nem képes egy év alatt megfelelő könyvet kidolgozni. [...] ebből a rövidségből és a gyors munkából származnak egyéb tévedései, származnak továbbá abból az én felfogásom szerint ugyancsak hibából, hogy ő napjainkig, 1941-ig vezeti le a történelmet. [...] különösen félreérthető bizonyos kifejezései, amelyek a mai pártpolitikában is hanghoz jutnak, és azt a látszatot kelthetik, mintha ő pártpolitikai tendenciával írta volna meg művét. Kétségtelen, hogy a közelmúlt történetének megítélése tekintetében szubjektívek vagyunk, azoknak kell lennünk, mert emberek vagyunk, részt vettünk vagy legalább is szemlélői voltunk az eseményeknek. [...] Hibát követett el Baráth Tibor, amikor mintegy jóslatszerű megállapításokba bocsátkozott a jövő fejlődését illetően: lát bizonyos fejlődési vonalat, amely kétségtelenül felismerhető a tekintélyuralom és a hivatásrendi szervezet felé. Ezt a jövőre vonatkozó jóslatot azonban a történetírónak nem lehet kimondania, mert ez a politikus feladata.” Végül ennek ellenére ismét cáfolta, hogy Baráth könyve tudománytalan, pártos és hazafiatlan lenne, és kijelentette, hogy pillanatnyilag nem látja szükségét Baráthtal szembeni „különös intézkedésnek” (*Felsőházi Napló*, 1939–1944, II. kötet, 345–349, az idézetek: 347–348). Mindettől nyilván nem teljesen függetlenül az 1941/42. tanév második félévében szabadságotlalt Baráthot a kolozsvári egyetemen, másfél esztendővel később pedig Hóman – a Magyar Történelmi Társulat 1943. június 10-i közgyűlésének elnöki megnyitójában – már élesen támadta a történelemfelfogását. Erről lásd a 253., a 447. és a 452–453. jegyzeteket.

⁷⁴⁵ A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1942. évi 239.000 sz. rendelete a sportszövetségek szervezetének szabályozásáról szolt, 1942. február 1-jén lépett hatályba. 2. §-a (3) bekezdése szerint: „Sportszövetség tisztikarának vagy más szervének és sportegyesületnek tagja nem lehet az, akit az 1941:XV. tc. 9. §-a értelmében zsidónak kell tekinteni. Az olyan sportegyesületet, amely ennek a rendelkezésnek nem felel meg, fel kell oszlatni.” (A zsidók és a nem zsidók közötti házasságkötést is megtiltó 1941:XV. tc. 9. § alapján „zsidó az, akinek legalább két nagyszülője az izraelita hitfelekezet tagjaként született, úgyszintén – tekintet nélkül származására – az, aki az izraelita hitfelekezet tagja.”) Esterházy János ezt a rendelkezést a „jogrend aláaknázásaként” és jogellenesként támadta. Többek között kijelentette: „Bármilyen antiszemita legyen is valaki, felelőssége teljes tudatában azt kell hogy mondja, hogy a zsidók és az ellenük való gyűlölet nem érik meg azt, hogy e miatt veszélyeztessük az állami élet biztonságát, a teljes jogrendet és gyengítsük a jogrendbe vetett hitet.” Márpedig „alapvető tétele a magyar alkotmánynak, hogy az összes állampolgárokat – hacsak ez alól tételes törvény kivételeket nem statuál – polgári és politikai jogegyenlőség illeti meg.” (*Felsőházi Napló*, 1939–1944, III. kötet, 20–21, az idézetek: 20.)

ezen keresztül a társadalom széles rétegeinek káros irányú befolyásolását gyökeres intézkedéssel megszüntetni.”⁷⁴⁶

Ez tehát nem azt mutatja, mintha H[óman]. csak a gazdasági és kulturális életben tartotta volna szükségesnek a zsidók kiszorítását, hanem inkább azt, hogy általában és mindenütt erre törekedett. Nagyfokú antiszemitizmusa annál feltűnőbb, mert éppen a magyar történetírásban igen nagy szerepük volt zsidó származású történetíróknak (Angyal,⁷⁴⁷ Marczi,⁷⁴⁸ Ballagi,⁷⁴⁹ Fraknói⁷⁵⁰ stb.), mégpedig egyáltalán nem „destruktív” irányban.

⁷⁴⁶ A szöveget nem pontosan, és kihagyásokkal közli Major. Hóman Bálint az interpellációra adott válaszában visszautasította Esterházy vádjait, és megállapította, hogy a vitatott rendeletnek volt jogalapja, nem követett el semmiféle törvényszegést, és „működésem alatt a közhatalmat mindig a jogszerűség alapján és a törvények keretében és azok szemmel tartásával gyakoroltam”. Elmondta, hogy az ifjúság honvédelmi nevelésének és a testnevelésnek országos vezetője (lásd a 184. jegyzetet) a „sporttársadalom óhajának megfelelően” javasolta, hogy zsidók vagy akiknek zsidónak tekinthető házastársuk van, ne lehessenek sportegyesületek tagjai. Utóbbi kérést ő nem teljesítette, mivel úgy vélte, „hogy olyan miniszteri rendelkezés, amely a sportegyesületi tagság kellei szempontjából nemcsak az egyesületi tag személyére, hanem házastársának személyére is tekintettel van, nehezen lenne összeegyeztethető fennálló jogszabályaink alapelveivel. Azok a jogszabályok ugyanis, amelyek a zsidók alanyi jogait eddig bármely vonatkozásban korlátozzák, mindig csak annak a személynek leszármazását vagy faji jellegét vizsgálják, akinek alanyi jogairól szó volt. Nem korlátozták azonban senkinek alanyi jogait azon a címen, hogy nem őt magát, hanem házastársát kell zsidónak tekinteni.” Hivatkozott arra is, hogy 1938-tól a zsidók jogait különböző intézkedésekkel korlátozták. „A magyar jogban tehát – a jogszabályok mai állapota szerint – elvileg nem lehet idegennek tekinteni vagy törvényeink céljával és jogrendszerünk alapelveivel ellentétben állónak minősíteni azt, ha valamely jogszabály zsidó személy meghatározott jogait közérdekből korlátozza. [...] Ha fennálló tételes szabályaink szerint szükség volt arra, hogy a nem zsidókat a zsidóktól a tanítás és nevelés területén hatásosan elszigeteljék, ha szükséges volt az, hogy a zsidókat a munkásegységek elöljárói közül kizárják, vagy az, hogy bizonyos hivatások gyakorlásában a zsidókat korlátozzák és egyes foglalkozási ágakból teljesen kiszorítsák, éppen ennire szükséges volt és közérdekből sürgős megoldásra várt az is, ami a sporttársadalom követelése volt, hogy a sport kétségtelenül megindult elzsidósodását és ezen keresztül a társadalom széles rétegeinek káros irányú befolyásolását gyökeres intézkedéssel megszüntessük. Ennek az intézkedésnek szükségességét mind a sporttársadalom, mind a felelős kormánytényező felismerte. [...] Ezt a rendelkezést nem módosíthatom, mert a rendelkezésre az előadottak szerint szükség volt és szükség van, és mert ez a rendelkezés törvényes és tartalmánál fogva helyes és azért azt fenn kívánom tartani.” (*Felsőházi Napló*, 1939–1944, III. kötet, 21–23.) Esterházy János nem fogadta el Hóman válaszát, sőt kijelentette, hogy ezzel az eljárásával „gúnyt űz a felsőházzal, semmibe veszi a felsőházat”. Hóman korábbi érveire hivatkozva kérte, fogadják el a feleletét, amelyet végül a többség meg is tett (*Uo.*, 23–25).

⁷⁴⁷ Angyal (1880–ig Engel) Dávid (1857–1943) történész, az MTA tagja (levelező: 1902; rendes: 1917; tiszteleti: 1936). A budapesti Egyetemi Könyvtár őre (1885–1898), egyben az V. kerületi állami főreáliskola (1890–1897), majd a VII. kerületi Barcsay utcai főgimnázium tanára (1897–1909). A budapesti tudományegyetemen az újkori egyetemes történet magántanára (1896–1909), a magyar történelem (1909–1925), illetve az újkori egyetemes történelem nyilvános rendes tanára (1925–1929); a Bölcsészettudományi Kar dékánja (1918–1920). 1929–1930-ban Habsburg Ottó történelemtanára, 1929-től 1935-ig a Bécsi Magyar Történeti Intézet igazgatója. Hóman már a gimnáziumban is tanítványa volt. Kapcsolatuk mindvégig baráti maradt, bár az 1930-as évek legvégén némileg megromlott. Angyalnak 55 levele található Hóman hagyatékában (OSZKK, Fond 15/129.), Hóman 81 hozzá írott levele maradt fenn (MTAKK, Ms 801/171–190., 192–238. és 240–253.). Kapcsolatukról: ÚJVÁRY 2008.

⁷⁴⁸ Lásd a 435. jegyzetet.

⁷⁴⁹ Ballagi Aladár (1853–1928) történész, az MTA tagja (levelező: 1884; rendes: 1904). A budapesti (1875–1876) és a sárospataki református teológiai akadémián (1876–1880) a magyar művelődéstörténet tanára. A budapesti tudományegyetem magántanára (1877–1879), az újkori történelem helyettes (1880–1883), nyilvános rendkívüli (1883–1889), nyilvános rendes tanára (1889–1924); a Bölcsészettudományi Kar dékánja (1903–1904) és az egyetem rektora (1919–1920). A Magyarországi Tanácsköztársaság idején nem oktatott. 1905 és 1910 között a Függelenségi és 48-as Párt országgyűlési képviselője.

Mikor Esztergályos János a zsidótörvény ellen tiltakozott (1938. V. 10.), hivatkozott arra, hogy a rákosi országgyűlésen a lutheránusok megégetésére hoztak határozatot, Hóman „isteni nevetésbe kezdett”. „Ebben a jóízű nevetésében benne volt, hogy milyen számárságot mond ez az Esztergályos.”⁷⁵¹

Igen óvatosan kell kezelni a magyar–német kultúrkapcsolatok kérdését, amelyeknek H[óman]. előharcosa volt. Könyvet írt a német–magyar sorsközösségről,⁷⁵² egyik vezetője volt a Magyar–Német Társaságnak,⁷⁵³ az Ungarn c. folyóirat irányítói közé tartozott⁷⁵⁴ és í[gy]. t[ovább]. De a német kultúra tisztelői voltak sokan mások is, a baloldalon, a liberálisok részéről stb. Itt el kell választani a politikai és a kulturális szempontokat. H[óman]. a német kultúrával nemcsak a hitlerizmus óta állt szoros kapcsolatban. A leventemozgalom fejlődése tekintetében már súlyosabb a szerepe; mint kultuszminiszternek kétségkívül éreztetni kellett volna befolyását az ifjúság káros irányú nevelése ellen; bár ez a kérdés nem tartozott egészen ingerenciája alá. Erre és a Deutsche Jugendre vonatkozóan adatok találhatók Béldy Alajos bűnügyének iratai közt.⁷⁵⁵ Politikai felfogását egyébként *Magyar sors – magyar hivatás* c. írásában is kifejtette.⁷⁵⁶

⁷⁵⁰ Fraknói Vilmos (1843–1924) római katolikus püspök, történész, az MTA tagja (levelező: 1870; rendes: 1873; igazgatósági: 1892; tiszteleti: 1917). A nagyszombati érseki főgimnázium és az esztergomi papnevelő intézet tanára (1865–1873), a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának őre (1875–1879). Nagyvárad kanonok (1878-tól), székszárdi címzetes apát (1879-től), arbei választott püspök (1889-től). 1890-től 1910-ig jórészt Olaszországban – többnyire Rómában – élt, ahol 1895-ben megalapította a Római Magyar Történeti Intézetet. Krasznai főesperes (1898-tól), szentjohi javadalmas apát (1900-tól), 1897-től 1915-ig a múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelője. Három levele (ebből kettő névjegy) található Hóman hagyatékában (OSZKK, Fond 15/553.).

⁷⁵¹ Esztergályos János (1873–1941), 1922-től 1939-ig Pécs egyik választókerületének szociáldemokrata képviselője, az első zsidótörvény 1938. május 10-i parlamenti vitájában mondott beszédében – Fraknói Vilmos Werbőczy-életrajzára hivatkozva – utalt a lutheránusok üldözésére. Emlékeztetett: Rassay Károly korábbi beszédéhez fűzött közbeszólásában már említette, hogy 1525-ben „a rákosi országgyűlésen határozatot hoztak, hogy a lutheránusokat meg kell égetni. [...] Erre a közismerten tudós igen [tiszelt]. miniszterünk, Hóman kultuszminiszter úr isteni nevetésbe kezdett (Derűltég), csak úgy rengett az egész miniszter a jóízű nevetéstől (Élénk derűltég). – Csoór Lajos: Válgék egészségére! – Farkas István: Attól hízik!), és ebben a jóízű nevetésében benne volt az, hogy milyen számárságot mond ez az Esztergályos. [...] Ha tehát az igen [tiszelt]. kultuszminiszter úr, a mi közismerten nagy történelemtudósunk állításomat helytelennek minősítette, azt kérem mélyesges szeretettel és tisztelettel, intézze el majd ezt a kultuszminiszter úr Fraknói Vilmossal.” (*Képviselelőházi Napló*, 1935–1939, XVIII. kötet, 442–443.)

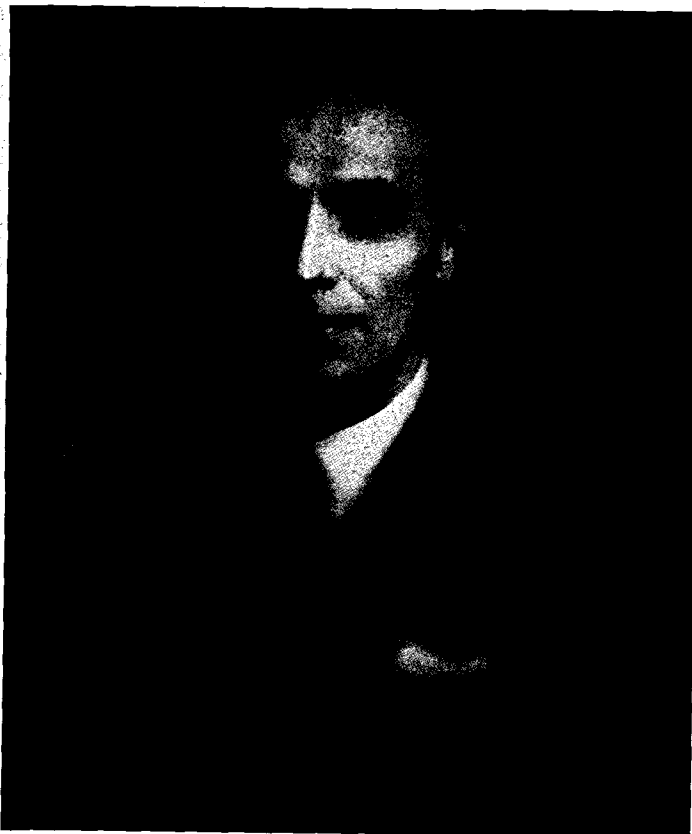
⁷⁵² Valójában beszédet mondott erről, lásd a 106., a 293. és az 551. jegyzeteket.

⁷⁵³ Hóman nem tartozott a társaság vezetői közé, lehet, hogy nem is volt tagja annak. Lásd a 342., a 487–489. és a 493. jegyzeteket.

⁷⁵⁴ Hómannak semmiféle szerepe sem volt a Magyar–Német Társaság kiadásában német nyelven megjelenő havilap, az Ungarn irányításában. A lap főszerkesztője Pukánszky Béla volt, szerkesztőségként a társaság vezetőit jelölték meg.

⁷⁵⁵ A leventemozgalomról a „testnevelésről” szóló 1921:LI. tc. rendelkezett. A leventeképzés átszervezéséről és Béldyről lásd a 184. jegyzetet. A Deutsche Jugend (Német Ifjúság) a Hitlerjugend mintájára az 1941 júniusában Mágocson tartott országos Volksbund ifjúsági találkozón jött létre, alapszabályait 1942. április 1-jén – nem sokkal Hóman miniszterségről történt lemondása előtt – hagyta jóvá a magyar kormány. A kultuszminisztérium felügyelte ifjúsági szervezetbe kizárólag Volksbund-tagok gyermekei léphettek be. (Bővebben lásd Norbert SPANNENBERGER, *A magyarországi Volksbund Berlin és Budapest között 1938–1944*, Lucidus, Budapest, 2005, 306–309.)

⁷⁵⁶ Valójában egy ilyen címen 1942-ben kiadott kötetről van szó, amely Hóman különböző írásából tematikusan rendezett válogatás volt.

Imrédy Béla

A német–magyar kapcsolatokról Berlinben előadást tartott 1940. dec. 13-án. Itt is a német–magyar sorsközösséget hangoztatta. A magyar függetlenség gondolatát nem tévesztette szeme elől, de maga az előadás mégis erős exponálása volt a német irányú politikának, olyan időben, amikor már egész Európa gyűlölte a hitlerizmust.⁷⁵⁷ H[óman]. kultúrpolitikája szorosabbra fonta a végzetes magyar–hitlerista kapcsolatokat.

Súlyosan minősülhet az ő műveltségi fokán, hogy Imrédy Csodaszarvas Mozgalmába bekapcsolódott.⁷⁵⁸ Erre vonatkozóan Szálasi naplója ezt mondja:

„Imrédy megindította a Csodaszarvas-mozgalmat, amelyet Hóman Bálint, a Nyilas Pufi vezet. Szálasi tudomásul veszi a fegyházban, hogy milyen eredményes volt beszélgetése Hómannal.”⁷⁵⁹

⁷⁵⁷ Lásd a 106., a 293. és az 551. jegyzeteket.

⁷⁵⁸ Lásd a 87. jegyzetet.

⁷⁵⁹ Szálasi és Hóman beszélgetéséről lásd a 84. jegyzetet. Szálasi börtönnaplójának 1939. január 22-i bejegyzésében egy szarvasvadászatról és az abban résztvevő Hómanról szóló álma kapcsán megemlékezett

A németek H[óman].-t bizalmi emberüknek tartották és Veesenmayer őt is akarta kultuszminiszternek (Szálasi naplója, 1944. március).⁷⁶⁰ H[óman]. ezt nem vállalta – amennyiben a felszólítást megkapta volna.⁷⁶¹

Még súlyosabb ténykedése, hogy részt vett a Nemzeti Szövetség munkájában, Sopronban. Beszédei itt önmagukban alig kifogásolhatók, csupán a beszédek elmondásának helye.⁷⁶²

Szükségesnek tartanám még H[óman]. parlamenti működését is részletesebb vizsgálat alá venni. Ebből a célból kérem Malasits Géza⁷⁶³ és dr. Sulyok Dezső⁷⁶⁴ képviselők kihallgatását. A számos tekintélyes tanúra azért van szükség, hogy a szellemi körök felé tisztán igazolva legyen, amennyiben a bíróság H[óman].-t bűnösnek találja.

1946. jan. 15.

Major [Róbert]⁷⁶⁵ min[iszteri]. tan[ácsos].

a Csodaszarvas Mozgalomról is: „Egy hatalmon lévő kormány ne csináljon mozgalmat, [...] mert vagy a mozgalomba bukik bele, vagy a kormányzásba. Ha pedig mozgalmat csinál, akkor valaki ellen kell csinálnia [...]. Ki ellen vagy mi ellen kell mozgalmat csinálnia a kormánynak? Biztosan a hungarizmus ellen. [...] ez azt jelenti, hogy a hungarizmus hatalmasabb, mint a kormány.” (Szálasi Ferenc börtönnaplója 1938–1940, szerk. CSIFFÁRY Tamás, Budapest Főváros Levéltára – Filum, Budapest, 1997, 79.)

⁷⁶⁰ Uo.

⁷⁶¹ Veesenmayer valóban felkérte Hómant a tárca vezetésére (többek között lásd Veesenmayer 1945. november 26-i tanúvallomását: 215, illetve Hóman 1945. november 27-i kihallgatási jegyzőkönyvét: 249), ám ő – mivel a német megszállást elítélte – nem fogadta el az ajánlatot.

⁷⁶² Lásd a 26., a 125., a 127., a 237. és a 495. jegyzeteket.

⁷⁶³ Malasits Géza (1874–1948) szociáldemokrata politikus. Őt elemít, illetve a budapesti felsőbb rajziskolában két szemesztert végzett, a lakatos és a villanyszerelő mesterséget is elsajátította. Évekig tanult Londonban. 1893-tól a Magyarországi Szociáldemokrata Párt tagja, 1895-től az óbudai Munkásképző Egylet elnöke. 1904-től tizenöt éven át a Magyarországi Vas- és Fém munkások Központi Szövetsége titkára. 1900 és 1908 között a szociáldemokrata párt vezetőségi tagja, 1925-től 1939-ig az angyal földi pártszervezet végrehajtó bizottsági elnöke. A Magyarországi Tanácsköztársaság után letartóztatták, majd visszatért a közéletbe. 1924-től 1944-ig nemzetgyűlési, majd országgyűlési képviselő. A német megszállás után a mauthauseni koncentrációs táborba hurcolták, ahonnan 1944 augusztusában hazatért. 1945 júniusától az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagja, szeptemberétől a nemzetgyűlés háznapja, haláláig képviselő maradt.

⁷⁶⁴ Lásd a 40. jegyzetet.

⁷⁶⁵ Lásd az 540. jegyzetet.

[HÓMAN BÁLINT FELLEBBEZÉSE, 1946 JÚNIUSA KÖRÜL]

Mélyen Tisztelt Népbírószágok Országos Tanácsa!

A Népbírószág március hó 28-án hozott ítéletével az 1946.VII. tc-vel törvényerőre emelt népbírószági rendeler⁷⁶⁶ 11.§ 2., 3., 6.⁷⁶⁷ és 15. § 1., 3., 4. pontjaiba⁷⁶⁸ ütköző háborús és népellenes cselekmények elkövetését róva terhére, életfogytiglani fegyházra ítél.

Ez ítélettel szemben fellebbezéssel éltem, mert a Népbírószág ítéletének indoklása szerint a fő tárgyaláson előterjesztett bizonyítékok és tanúvallomások nem vétettek figyelembe, holott azokból nyilvánvalóan megállapítható, hogy a teremre rótt bűncselekményeket nem követtem el.

Az egyes vádakra vonatkozó észrevételeimet a következőkben van szerencsém előadni:

Ad 11. § A bűn fogalma évezredes jogelv szerint magában foglalja a szándékosság ismervét s a szándékosságot. Különös nyomatékkal kell mérlegelnünk annak a vádnak elbírálását, mintha az 1941. évi június hó 26-iki minisztertanácsi határozat meghozatalában való részvétellel Magyarországnak háborúba sodródását elősegítettem volna. Ezért ki kell térnem az előzményekre is.

A kormányok, melyeknek 1932 és 1942 közt tagja voltam, nemcsak hogy nem kívánták az országot háborúba sodorni, hanem mindig a legnagyobb következetességgel törekedtek a béke fenntartására, s a trianoni Magyarország külpolitikájának központjában álló revíziós igényeinket is kizárólag békés úton kívánták érvényesíteni.

Ez volt a korábbi kormányok – Teleki és Bethlen miniszterelnökök – politikája is, akik 1920 óta a Millerand-féle kísérőlevél⁷⁶⁹ értelmében a Népszövetség⁷⁷⁰

⁷⁶⁶ Valójában az 1945.VII. tc. „a népbíráskodás tárgyában kibocsátott kormányrendeletek törvényerőre emeléséről”.

⁷⁶⁷ Lásd a 193. jegyzetet.

⁷⁶⁸ Lásd a 195. jegyzetet.

⁷⁶⁹ Az 1920. május 6-án a magyar kormánynak átadott, Alexandre Millerand (1859–1943) francia miniszterelnök – egyben a békekonferencia elnöke – által aláírt „kísérőlevél” a trianoni békeszerződés melléklete volt. Egyrészt segítette az ultimátumszerű döntés elfogadását, másrészt hamis illúziókba ringatott számos magyar politikai vezetőt, hiszen a benne megfogalmazott határkiigazítási lehetőségeket többen – Millerand szándéka ellenére – revíziós esélyként értékelték. Az e szempontból legfontosabb rész így szólt: „A szövetséges és társult hatalmak hívek ahhoz a szellemhez, mely őket a béke által megállapított határok kijelölésénél eltöltötte, foglalkoztak azzal a lehetőséggel is, hogy az így kijelölt határ esetleg nem felel meg mindenütt pontosan a néprajzi vagy gazdasági követelményeknek. [...] Ebben az esetben a szövetséges és társult hatalmak hozzájárulnak ahhoz, hogy a szövetség tanácsa, ha a tekintetbe jövő felek egyike azt kívánta, felajánlhassa jó szolgálatait az eredeti határok békés úton való kiigazítására, ugyanazon feltételek mellett, azokon a helyeken, ahol egy határbizottság valamely változtatást kívánatosnak tartott.”

⁷⁷⁰ A Népszövetségről lásd a 90. jegyzetet.

útján s a nyugati nemzetek támogatásával vélték igazságunkat biztosíthatónak. Csak mikor bebizonyult, hogy a Népszövetség érzéketlen a mi sérelmeink és panaszaik iránt, s a magyarság életérdekeit európai érdekek elismerő külföldi barátaink – Nitti,⁷⁷¹ Farand,⁷⁷² Sir Robert Gower,⁷⁷³ Lord Rothermere,⁷⁷⁴ Senator Borah⁷⁷⁵ és társaik – szózata is pusztába kiáltó szó maradt, fordultak Itália és Németország felé, hol a fasiszta és nemzetiszocialista államvezetők fenntartás nélkül elismerték revíziós igényeink jogosságát, sőt támogatásukat is kilátásba helyezték.⁷⁷⁶

Ezért vette fel gr. Bethlen Mussolinival és Hindenburg⁷⁷⁷ kormányaival,⁷⁷⁸ Gömbös Hitlerrel a barátságos érintkezés fonalát, anélkül, hogy bármelyikük, bármely felelős magyar tényező háborúra gondolt volna.

Magyarország őszintén békét és barátságot keresett valamennyi európai nép-nél. A kormányok nagy súlyt helyeztek amerikai, angol, francia s más kapcsolataink kiépítésére, s Gömbös Szovjet-Oroszországgal is felvette a diplomáciai érintkezést,⁷⁷⁹ a német befolyás ellensúlyozására pedig a birodalommal barátság-talan lábon álló Olaszországgal, Ausztriával és Lengyelországgal létesített szorosabb kapcsolatot.

Békeakaratumknak világos bizonyítékát adtuk, mikor 1938 őszén – minden német részről vett biztatás ellenére – tartózkodtunk a szétdarabolt Csehszlovákia egykor magyar impérium alá tartozó területének megszállásától, s nem vontunk az akkor minden nehézség nélkül elérhető északi országhatárig, hanem a trianoni békében is lefektetett – s a Millerand-levélben is biztosított – elvnek

⁷⁷¹ Francesco Saverio Nitti (1868–1953) közgazdász professzor, publicista. Több miniszteri poszt után 1919–1920-ban Olaszország miniszterelnöke. Írásaiban támadta az I. világháborút követő békeszerződések után kialakult európai rendszert.

⁷⁷² Nem tudtam kideríteni, kire gondolhattott Hóman.

⁷⁷³ Sir Robert Vaughan Gower (1880–1953) politikus, a brit alsóház 1924 és 1945 közötti képviselője, magyarbarát csoportjának vezetője. A határon túli magyar kisebbségekről és a trianoni szerződés felülvizsgálatának szükségességéről szóló műveiben tette szavá az 1919–1920-as rendezés igazságtalanságait.

⁷⁷⁴ Sidney Harold Harmsworth, Lord Rothermere (1868–1940) brit sajtómágnás és politikus, 1927-től a magyar revíziós törekvések legbefolyásosabb külföldi támogatója.

⁷⁷⁵ William Edgar Borah (1865–1940), az USA 1907 és 1940 közötti időhöz szenátora. 1920-tól többször javasolta a párizsi békék revízióját, így igen népszerűvé vált Magyarországon.

⁷⁷⁶ Olaszország és főleg a Német Birodalom is gyakran erős fenntartásokkal fogadta a magyar revíziós igényeket, de azok legalább részbeni – különösen a németek esetében saját, nagyhatalmi céljaik érdekében történő – támogatását valóban csak ők vállalták föl.

⁷⁷⁷ Paul (Ludwig) Hans Anton von Beneckendorff und von Hindenburg (1847–1934), az I. világháború német hőse, 1916 augusztusától a német császári haderő főparancsnoka, 1925-től haláláig a Német Birodalom elnöke.

⁷⁷⁸ Bethlen miniszterelnöksége idején a magyar–olasz kapcsolatok 1927-től valóban harmonikusak voltak, a magyar–német kapcsolatokat viszont – kivéve a kulturális területet – sok súrlódás nehezítette.

⁷⁷⁹ A magyar–szovjet diplomáciai kapcsolatok felvételére a Gömbös-kormány idején, 1934. február 6-án került sor. Magyar részről Jungerth-Arnóthy Mihály rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter, szovjet részről Vlagyimir Patyomkin római nagykövet írták alá a február 4-ére datált dokumentumot.

Hóman Bálintot hivatalos berlini látogatásán a kancellária épületében fogadja Adolf Hitler, 1936. május 27.

megfelelően a nemzetek szabad rendelkezési jogának érvényesítésével kívántunk határkiigazítást, s igényeinket a magyarlakta határsávra korlátoztuk.⁷⁸⁰ Kárpát-alját, mint gazdátlan régi magyar területet, csak a német protektortus alatt életre hívott Szlovákia megalakulása után vettük birtokunkba, nehogy szlovák–német megszállás alá kerüljön. E lépésünket a müncheni értekezlet hatalmai és a szovjet sem kifogásolták.⁷⁸¹

1939 őszén, a német hatalom esetleges megtorló lépésével is számolva, megtagadtuk a lengyelek ellen felvonuló német hadak magyar földön tervezett átvonulásának engedélyezését.⁷⁸²

1940 nyarán, mikor Szovjet-Oroszország Lengyelországgal és Romániával szemben már érvényt szerzett a maga jogos revíziós igényeinek, tartózkodtunk Erdély fegyveres megszállásától, s igényeinket békés tárgyalás útján akartuk érvényesíteni, majd [a] Romániával akkor már szövetséges, sőt felette protektorátust gyakorló németek és az olaszok döntőbírósaági ítéletéhez folyamodtunk. Az erdélyi revízió miatt a Német Birodalommal akkor barátságos, sőt látszatra szövetséges viszonyban álló új szomszédunk, Szovjet-Oroszország sem emelt kifogást, s így azt teljesen békés szellemben valósítottuk meg.⁷⁸³

A magyar külpolitikát ez időben is a revíziós törekvések és elhatározott békeszándékunk determinálták. Bár az észak-magyarországi és erdélyi kérdésben bennünket támogató német és olasz hatalommal mind szorosabb kapcsolatba kerültünk, álláspontunk az volt, hogy e hatalmakat gazdasági téren támogatjuk,

⁷⁸⁰ Hóman itt több eseményt gyúr egybe. Horthy Miklós 1938. augusztus 20–26. közötti hivatalos németországi látogatásakor határozott biztatást kapott a Csehszlovákiához csatolt egykori magyar területek visszafoglalására. Hitler – Szlovákia megtámadása fejében – a teljes hajdani Felső-Magyarországot fölajánlotta a magyar államfőnek. Horthy azonban – akit újjára Imrédy Béla miniszterelnök, Kánya Kálmán külügyminiszter és Rátz Jenő honvédelmi miniszter is elkísért – a kedvezőtlen nyugat-európai visszhangtól és a magyar hadsereg felkészületlenségétől tartva elutasította a provokátor szerepének vállalását. Ehhez hozzájárult, hogy éppen a kieli találkozó idején, 1938. augusztus 23-án parafálták a bledi egyezményt, amelyben a kisantant-államok (Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia) elismerték Magyarország fegyverkezési egyenrangúságát, Magyarország pedig vállalta, hogy a szomszédokkal szembeni területi követeléseit nem fogja fegyveres úton érvényesíteni. Egészen más volt a helyzet a jó két hónappal későbbi, a Német Birodalom és Olaszország bábáskodásával 1938. november 2-án kihirdetett első bécsi döntés esetében. A minél nagyobb területek visszacsatolását célzó magyar revíziós igényeket – az októberben még a döntőbíráskodást is ellenző – Németország erősen fékezte, így Ciano olasz külügyminiszternek volt köszönhető több város (Kassa, Munkács, Ungvár) visszaszerzése. 1938 novemberében pedig, amikor Magyarország lengyel diplomáciai segítséggel vissza akarta foglalni Kárpátalját, a németek és az olaszok is ellenezték a tervezett akciót, ezért a magyar politika visszakozni kényszerült. (Bővebben lásd a Hóman-per újratárgyalása *Szakértői véleménye* ügyészség kérdésére adott válaszában 1. pontját: 537–547.)

⁷⁸¹ 1939. március 14-én jelentették be a Német Birodalom védelme alá helyezett, korlátozott szuverenitású Szlovák Köztársaság megalakulását. A magyar csapatok – immár a németek belegegyezésével – másnap, március 15-én megkezdték Kárpátalja elfoglalását, és március 17-én elérték a lengyel határt. Kárpátalja saját erőből történt visszacsatolását – örülve annak, hogy a terület nem a németek kezére került – a nyugat-európai államok is megértéssel fogadták. Mivel Magyarország csatlakozott az Antikomintern Paktumhoz, 1939. február elejétől 1939 augusztusáig szüneteltek (de nem szakadtak meg) a diplomáciai kapcsolatai a Szovjetunióval, amely – bár már ekkoriban is igényt tartott Kárpátaljára – szintén tudomásul vette a döntést.

⁷⁸² Lásd a 96. jegyzetet.

⁷⁸³ Lásd a 98–100., a 133. és a 272. jegyzeteket.

a háborúba fegyverrel beavatkozni sem kívánunk. Épp ezért fenn tartottuk és főleg az én reszortomban, a kultuszpolitika terén ki is mélyítettük angol–amerikai kapcsolatainkat. Hivatásos diplomaták és félhivatalosan kiküldött politikusok mellett számos magyar tudós, író, művész szolgálta e törekvésünket előadások tartásával, könyvek és cikkek kiadásával, társadalmi kapcsolatok létesítésével stb.⁷⁸⁴

A német túlhatalom ellensúlyozására 1940 őszén vetette fel Teleki és Csáky a jugoszláv–bolgár–magyar barátsági blokk gondolatát, aminek rendeltetése háborús unszólásokkal szemben a béke biztosítása lett volna. Sajnos ez a koncepció nem sokkal a jugoszláv–magyar barátsági szerződés⁷⁸⁵ és a magyar–bolgár kultúregyezmény⁷⁸⁶ megkötése után megbukott a jugoszláv–német összeütközés miatt.

Magyarország ekkor, 1941 áprilisában is óvakodott háborúba lépni, noha Hitler a kormányzó urat egyenesen felszólította a hadba lépésre.

A koronatanácson egyhangúlag mondtuk ki, hogy Jugoszláviát megtámadni nem vagyunk hajlandók, s Teleki Pál javaslatára ugyancsak egyhangúlag csupán arra határoztuk magunkat, hogy amennyiben Horvátország elszakad Szerbiától s a németek megszállják a Szerémséget, bevonulunk a gazdátlanul maradt Bácskába, nehogy a németek vegyék birtokukba, a nyugati Bánáthoz hasonlóan. Kifejezetten eltiltottuk azonban a honvédséget attól, hogy magyar csapatokat akár horvát, akár szerb részen Jugoszláv[ia] területére küldjön.⁷⁸⁷

A magyar kormány mindent elkövetett békeakarátának érvényesítésére, bár a tengelyhatalmakkal szemben mindinkább deferálni [meghátalni] volt kénytelen. A többi szomszédos államokkal, Jugoszláviával, Romániával s a teljesen német járszalagon [értsd: pórázon] járó szlovák, horvát államokkal együtt mi is kénytelenek voltunk a háromhatalmi egyezséghez⁷⁸⁸ és az antikomintern ligához csatlakozni,⁷⁸⁹ a Népszövetségből kilépni⁷⁹⁰ s az ún. kisebbségi egyezményt⁷⁹¹ aláírni. Ez volt az ára a felvidéki, erdélyi, bácskai területrészek visszavételének.

A német befolyás tetőfokára emelkedett. Hitler birodalma hatalma csúspontján állt. Az európai kontinens országai és népei letiporva heverték a német

⁷⁸⁴ Lásd a 107. és a 301–303. jegyzeteket.

⁷⁸⁵ Csáky István és Alexander Cincar-Marković külügyminiszterek 1940. december 12-én kötötték meg Belgrádban a mindössze három pontból álló magyar–jugoszláv barátsági szerződést (1941:II. tc.), mellyel a térségben dominánssá vált Német Birodalom befolyását igyekeztek ellensúlyozni. Ennek első cikke szerint: „A Magyar Királyság és a Jugoszláv Királyság között állandó béke és örökös barátság fog fennállani.” A szerződés Jugoszlávia 1941. áprilisi lerohanása és fölbomlása miatt rövid életűnek bizonyult. Lásd még a 107., a 130. és a 298. jegyzeteket.

⁷⁸⁶ Lásd a 107. jegyzetet.

⁷⁸⁷ Lásd a 130. és a 298. jegyzeteket.

⁷⁸⁸ A háromhatalmi egyezményt 1940. szeptember 27-én Berlinben kötötte meg – tízévnyi időtartamra, egymás kölcsönös politikai, gazdasági és katonai támogatását előírva – Németország, Olaszország és Japán. Magyarország 1940. november 20-án – a három „tengelyhatalom” után elsőként – csatlakozott a megállapodáshoz.

⁷⁸⁹ 1939. február 24. Lásd a 90. jegyzetet.

⁷⁹⁰ 1939. április 11. Lásd a 90. jegyzetet.

⁷⁹¹ 1940. augusztus 30-án. Lásd a 65., a 102. és a 133. jegyzeteket.

hadak lába alatt. Szovjet-Oroszország pedig látszatra teljes egyetértésben állt Németországgal hazánk északi határán. Sehol nem volt egy ellensúlyozó hatalom. Az osztrák–lengyel–olasz szövetség gondolata megbukott az Anschluss-szal,⁷⁹² a jugoszláv–bolgár szövetségé a szerbiai eseményekkel. Ily előzmények után került sor a határunkon álló két nagyhatalom összeütközésére, s nekünk egyfelől az orosz támadással, másfelől a német megszállással kellett számolnunk, pedig utóbbi – sokallta közelebb álló – veszedelem egyértelműnek tetszett a cseh, szlovák, horvát, szerb sors, a német védszövetség vállalásával.

Magyarország válaszára került, de még mindig reménykedtünk a béke fenn tartásában, mikor a június végi események a reményünket kettétörték.

1941. június hó 26-án a hirtelen összehívott minisztertanács a Bárdossy m[iniszter]e[lnök]–k[ül]ü[gy]m[iniszter]. s a katonai tényezők által eléje terjesztett tényállásjelentés alapján a hadi állapot bekövetkeztét Magyarország és Szovjet-Oroszország közt határozatilag megállapította.

E határozat meghozatalában a Bárdossy-kormány kultuszminisztereként én is részt vettem szavazatommal, s így ugyanaz a felelősség terhel, mint a kormánynak az egyhangú határozathoz szavazatukkal hozzájárult összes többi tagját.

Téves azonban a vádnak s az ítélet indokolásának az a megállapítása, mintha e határozattal „Magyarország háborúba sodródását elősegítettük” volna, s ilyképpen a Nbr. 11. § 2.⁷⁹³ pontjába ütköző bűncselekményt követünk volna el.

1. A m[iniszter]elnök–külügyminiszter és a honvédelmi miniszter által előterjesztett tényállás szerint:

az orosz repülők előzetes hadüzenet nélkül két súlyos támadást intéztek Magyarország ellen, s e támadásoknak 30–40 magyar élet esett áldozatul;

a németek budapesti követük útján hadba lépésünket követelték,⁷⁹⁴ s ellenkezés esetén a német, sőt német–román–horvát–szlovák megszállással és a nemrég visszacsatolt országrészek elvesztésével kellett számolnunk;

az orosz háború nem vonja szükségképpen maga után Nagy-Britannia hadüzenetét;

Molotov [szovjet] külügyminiszter kérdést intézett magyar követünkhöz, vajon semlegesek kívánunk-e maradni, de a diplomáciai viszony megszakadása és az orosz támadás miatt a kérdés tárgytalanná vált.

E tényállás jelentés szerint a hadiállapot Oroszország hibájából voltaképpen bár [elírás lehet „már” helyett] be is állt, a minisztertanácsi határozat csak a megtörtént tények bekövetkeztét deklarálta.

⁷⁹² Valójában olasz–osztrák–magyar szövetségről volt szó, lásd a 296. jegyzetet. Emellett Magyarország hagyományosan jó, de az 1930-as évek közepén mégsem igazán szoros kapcsolatban állt Lengyelországgal.

⁷⁹³ Lásd a 193. jegyzetet.

⁷⁹⁴ Téved Hóman: a hadba lépést politikai vonalon nem, csak katonai vonalon javasolták a németek. (Lásd még a következő jegyzetet.)

Ennek ellenére Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter – a minisztertanácsi ülés előtt folytatott beszélgetésünk során felmerült aggodalmainknak hangot adva – halasztó indítványt tett, amihez Radocsay igazságügy-miniszter is csatlakozott. Kettőjük nyilatkozata után Bárdossy félbeszakította a szavazást s a honvédelmi miniszternek adta át a szót, majd ő maga szólalt fel. Felvilágosításaiukból azt a meggyőződést szereztük, hogy a támadó gépek minden kétséget kizáróan oroszok voltak, a támadásunk [!, elírás lehet „támadásuk” helyett] szándékos és tervszerű volt, nincs tehát semmi ok újabb támadás bevárására. Másfelől az is megállapítatott, hogy a német kormányzat határozottan kívánja hadbalépésünket, s nincs szükség újabb és energikusabb felhívás bevárására.

Ezek alapján alakult ki az a felfogás, hogy a hadiállapot deklarálása – sajnos – elkerülhetetlen. Így is szavaztak sorra az ülés sorrendjében a kereskedelmi, földművelési, pénzügyi, honvédelmi, közellátási miniszterek s utolsónak én magam is. Ezután vonta vissza a belügyminiszter a kapott felvilágosítások után halasztó indítványát s így egyhangú határozat jött létre.

2. E határozathozatalban való részvételem mérlegelésénél kérem figyelembe venni, hogy szakminiszterként, akinek feladata nyolc egymást követő kormányban kizárólag a kultúrpolitika irányítása volt, külpolitikai kérdésekben sem kompetenciám, sem – még sokkal kevésbé – döntő szerepem nem volt. Teljesen alávetettem magam a miniszterelnök és külügyminiszter, háborús kérdésekben ezúttal a kormányzó úr és a katonai tényezők illetékességének. Netáni aggályomnak és kételyeimnek minisztertanácson adtam kifejezést, s ha megfelelő felvilágosítást kaptam – mint június hó 26-án is történt –, az illetékesek előterjesztéséhez csatlakoztam.

3. Az 1941. június hó 26-iki minisztertanácsi határozat – az én legjobb tudomásom szerint – nem sodorta az országot háborúba, mert a hadiállapot a fenti ismertett tényállás jelentés szerint Magyarország hibáján kívül álló okokból már e határozat előtt bekövetkezett. De még ennek a ténynek a határozati deklarálása sem jelentett – legjobb tudomásom és hitem és meggyőződésem szerint – döntő lépést, csupán egy államfői elhatározás alkotmányjogi alátámasztását.

Még az ülés előtt értesültem és értesültek ott jelen volt minisztertársaim is a katonai tényezőktől és a kormányzó úr környezetéből, hogy e döntés e tekintetben már megtörtént. A háború és béke kérdésében magát döntésre illetékesnek tartó államfő a miniszterelnök-külügyminiszter és a katonai tanácsadói javaslatára már elhatározta a hadiállapot deklarálását, s ezért nem hívott meg bennünket koronatanácsra, hol netán ellentétes véleményünket előterjeszthettük volna. Ezt az értesülésünket Bárdossy kérdésemre a minisztertanács állásfoglalása után maga is megerősítette.

A kormányzói döntés ismeretében tudtam, hogy esetleges nemleges állásfoglalásunkkal sem akadályozhatjuk meg a háborút, s egy részleges kormányválság

legfeljebb egy nappal odázhatja el a hadiállapot deklarálását, anélkül, hogy ezt bárki az országban elvi tiltakozásnak tekinthette volna, mert mi – eskünhöz híven – hallgatásra voltunk ítélve, az új kormány pedig nyilván az erőskező háborús kormány képében mutatkozott volna be.

Egy szélsőséges politikusokból vagy inkább katonákból alakuló kormány ki-nevezése egyértelműnek látszott a német hatalmi befolyás megerősödésével, a teljes behódolással. Ezért foglalt állást a háborúellenes és németellenes Keresztes-Fischer [az] ülés közben teljes határozottsággal a maradás mellett. Mint mondotta: a német gőzhenger elé kell feküdnünk, akár feltartóztathatjuk, akár halálra gázol bennünket, de a kormányzó urat nem hagyhatjuk magára e nehéz percekben.

Mindebből nyilvánvaló, hogy a mi határozatunk már nem segítette elő a háborúba sodródás befejezett tényét, s így szavazásunk nem meríti ki a 11. §. 2. pontban körülírt cselekmény fogalmát.⁷⁹⁵

Ad 11. §. 3.⁷⁹⁶ A vád és az ítélet indokolása szerint a képviselők nemzeti szövetség[é]be történt belépéssel akadályozni igyekeztem volna a fegyverszünet megkötését.

Ezzel a váddal szemben meg kell állapítanom, hogy arról, mintha a Nemzeti Szövetség célja a fegyverszünet megakadályozása volna, sem belépésemkor, sem később nem hallottam; csupán a vádiratból értesültem erről a feltevésről.

Belépésem körülményeire vonatkozólag a következőket adhatom elő:

A minisztériumból 1942. július hó 4-én történt megválasom óta a politikai életben nemigen vettem részt. Készülő nagy őstörténeti munkámon⁷⁹⁷ dolgoztam, és a Teleki Pál Intézet béke-előkészítő munkálatait irányítottam, a szívbjajom miatt is többnyire Balatonfüreden tartózkodtam, hova a légiveszély miatt az intézetet is kitelepítettük.⁷⁹⁸ Ritkán jelentem meg a MÉP helyiségében egy-egy pártértekezleten, s még ritkábban a Házban. A helyzetről a mindenkori miniszterelnöknél és képviselőház elnökénél tett látogatásaim, a kormányzó úrnál kb. félvétenként történt kihallgatásomon tájékozódtam, továbbá a külügyi bizottság ülésein. 1944. évi március 27-e után pedig, mikor Veessenmayernek az iratok közt levő leveletem elküldöttem,⁷⁹⁹ állandóan Füreden és fiam birtokán⁸⁰⁰ tartózkodtam, s csak néha-néha jöttem egy-két napra Budapestre, többnyire hívásra.

⁷⁹⁵ Az 1941. június 26-i minisztertanácsi ülésről, annak előzményeiről és következményeiről bővebben lásd a Hóman-per újratárgyalása *Szakértői véleménye* ügyészégi kérdésekre adott válaszainak 2–13. pontjait, illetve a védő kérdéseire adott válaszokat: 547–585.

⁷⁹⁶ Lásd a 193. jegyzetet.

⁷⁹⁷ Lásd a 439. jegyzetet.

⁷⁹⁸ Lásd a 25. és a 377. jegyzeteket.

⁷⁹⁹ Lásd a 24. jegyzetet, illetve e kötetben: 471–475.

⁸⁰⁰ A minisztertanács 1939. március 10-én járult hozzá ahhoz, hogy Hóman Bálint – bátyja, az I. világháborúban elesett vitéz Hóman Ottó emlékére – vitézi telek alapítását terjeszthesse föl a kormányzóhoz. Hóman a 15 holdas, Tass határában fekvő telket fia, ifj. Hóman Bálint és utódai részére kívánta adományozni (64. napirendi pont).

Egyik alkalommal, június hó 20. körül a kormányzó úrnál voltam kihallgatáson, s tőle tudtam meg, hogy – noha a németek márciusi és későbbi eljárása miatt rendkívül fel volt háborodva – a háborút folytatni kénytelen, nehogy ezek beváltásuk a román–szlovák–horvát megszállásra vonatkozó fenyegetésüket. Ekkor közölte velem azt is, hogy katonakormány kinevezésére és az összes pártok feloszlására készül, hogy minden eshetőségre a kormány mögé állítsa a Ház többségét s a nemzeti közvéleményt. Szó került akkor egy a kormányzó és kormánya működését támogató törvényhozói blokk vagy szervezet megalakítására is [!], sőt egy mindevvel kapcsolatos kormányzói szózat stilizálására is felkért. Én a tervezetet el is készítettem, másnap át is adtam, s azután elutaztam Budapestről.⁸⁰¹ Az intézkedések akkor nem történtek meg, valószínűleg a németek miatt, kik Lakatos miniszterelnöki kinevezését július hó elején megakadályozták.⁸⁰²

Ezután szeptember 10–15. közt hívtak meg a képviselőház elnökénél tartandó képviselői értekezletre, mely az időközben csakugyan feloszlott pártok értekezletét volt hivatva pótolni. Itt az augusztus végén kinevezett Lakatos tájékoztatta a képviselőket a különféle, illetve fegyverszüneti tárgyalásokról elterjedt hírekről, s bejelentette, hogy a háborút folytatni fogjuk, fegyverszüneti tárgyalásokról a kormány nem tud, s ha ilyenekre sor kerülne, a parlament[et] előzetesen tájékoztatni fogja.⁸⁰³

Ilyen előzmények után jöttem haza újra szeptember végén vagy október elején – a napra nem emlékszem – a korábbi MÉP vezetősége által összehívott értekezletre. Ott értesültem, hogy a Törvényhozók Nemzeti Szövetsége egy vagy két nappal előbb megalakult, s célja az alkotmányos tényezők – kormányzó, kormány és törvényhozók – érintkezésének és kölcsönös tájékozódásának biztosítása és megkönnyítése. Lukács Béla volt elnök és én magam kifejezést adtunk annak az aggodalmunknak, hogy a szövetségbe belépő szélsőséges elemek nem akarják-e azt a maguk pártcéljainak támogatására s a kormány elgáncsolására felhasználni. Csak mikor e tekintetben megnyugtattak, írtam alá a belépési nyilatkozatot s vettem részt a szövetségnek nyomban az értekezlet után tartott formális ülésén.⁸⁰⁴

⁸⁰¹ A tervezett szózatról más forrásból nincs tudomásom.

⁸⁰² Horthy 1944. július 8-án és 9-én kihallgatáson fogadta Lakatos Gézát, és fölkerlte a miniszterelnöki teendő vállalására. A kormányzó végül – valószínűleg Vörös János vezérkari főnök érvelésére, miszerint a németek még mindig elég erősek egy kormányváltás megakadályozására – mégsem hajította végre tervét. Egy héttel később, július 15–17. között Horthy ismét megkísérelte kinevezni Lakatos, ám Veessenmayer teljhatalmú birodalmi megbízott, majd a Führer határozott kívánságára és fenyegetésére eltekintett ettől. Lakatos végül 1944. augusztus 29-én lehetett miniszterelnök, posztját 1944. október 16-ig töltötte be. Bővebben lásd LAKATOS Géza: *Ahogy én láttam*, Európa, Budapest, 1992², 107–114; A *Wilhelmstrasse és Magyarország*, összeáll. RÁNKI György – PÁMLÉNYI Ervin – TILKOVSKY Loránt – JUHÁSZ Gyula, Kossuth, Budapest, 1968, 882–887.

⁸⁰³ Nem tudtam kideríteni, milyen értekezletre gondolt Hóman. A nyári szünet után, 1944. szeptemberében egyszer – és a nyilas hatalomátvételig egyben utoljára – ülésezett a képviselőház: 1944. szeptember 21-én, amikor Lakatos Géza miniszterelnök röviden ismertette kormánya programját, ekkor azonban nem ejtett szót a fegyverszüneti tárgyalásokról szóló hírekről: *Képviselőházi Napló*, 1939–1944, XIX. kötet 259–261.

⁸⁰⁴ A Törvényhozók Nemzeti Szövetsége 1944. október 9-én alakult, lásd a 26. jegyzetet.

Egyebet a szövetség működéséről november végéig nem tudtam.

Visszaütztam Balatonfüredre, s itt a rádióból értesültem az október 15–16-i eseményekről; a kormányzó úr lemondásáról és Szálasi hatalomátvételéről. Sem választásán, sem eskütételén nem vettem részt, s mint a Teleki Intézet és a Nemzeti Múzeum díjazást nem élvező elnöke, az eskütételt megtagadtam.

Sopronba nem a képviselőkkel mentem, hanem Kelemen Krizosztom főapát meghívására, kinek kihallgatását a Népbíróság nem rendelte el; ő előbb Pannonthalmára hívott meg [a] családommal együtt, hogy ott várjuk be a háború végét, mikor pedig a főapátságot védő vöröskereszt megbízottja, Brunschweiler úr⁸⁰⁵ a volt miniszterek távozását kívánta, a kőszegi vagy soproni bencés rendházban ajánlott fel hajlékot. Mivel Kőszegen és Szombathelyen nyilas kormányservek telepedtek meg, Sopront választottam, s ott éltem betegeskedő feleségemmel, nővéremmel s ugyanott meghalt anyóssommal, míg nem a bombatámadások nyomán kelt pánik következtében Ausztriába menekültünk, s ott Bad Aussee-ben szálltunk meg, hol minden érintkezésem megszakadt a magyar politikai körökkel.⁸⁰⁶

Sopronban a képviselőház üléseire nemigen jártam, s csupán egy ízben beszéltem az elnök kérésére: a képviselők részvétét fejeztem ki a bombázástól sújtott polgárságnak.⁸⁰⁷

Ad 13. § 3.⁸⁰⁸ Bár a Népbíróság az e szakaszba ütköző bűncselekmény vádak alól felmentett, mert a vád tanúinak – Sulyok Dezsőnek és Hubay Kálmánnak – vallomásából kétségtelenül kiderült, hogy a nyilasokkal való állítólagos összekötéseim és őket informáló tevékenységem nem egyéb kőszai mendemondáknál, rosszakaratú híresztelésnél.⁸⁰⁹

Mivel a vád a felmentés miatt fellebbezett, kérném kell ugyane pletykával szemben 1937. évi hó-n és-n a képviselőházban elmondott tiltakozó beszédeim figyelembe vételét,⁸¹⁰ s annak mérlegelését is, hogy noha 1932 óta minden miniszterelnök biztosított arról, hogy a pártpolitikában szakminiszterként

⁸⁰⁵ Pannonthalma 1944. október 13-ától a Nemzetközi Vöröskereszt oltalmát élvezte. 1944 őszén és 1945 első felében a szervezet megbízottjaként tevékenykedő svájci textilkereskedő, Eduard Benedek Brunschweiler (1910–1987) – a szerzetesek és Kelemen Krizosztom főapát hathatós segítségével – védte meg a pannonthalmi apátságban megbúyó mintegy 3000 menekültet, köztük számos kisgyermeket. Brunschweiler 2009-ben posztumusz kapta meg a „Világ Igaza” kitüntetést.

⁸⁰⁶ Pontosan nem rekonstruálható, hogy Hóman mikor tartózkodott Pannonthalmán: 1944 novemberének egy részét valószínűleg ott töltötte. 1944. december 1-jén már felszólalt Sopronban, a Törvényhozók Nemzeti Szövetségének ülésén, így ekkor már feltehetően ott lakott. Sopronból 1945. március 27-én indult a családjával nyugatra, s végül a Stájerországban található Bad Aussee-ig jutottak. Hóman 1945. november 27-i, valószínűleg precíz vallomása szerint (lásd e kötetben: 250): „November 13-ig Balatonfüreden voltunk, 24-ig Pannonthalmán és november 24-étől 1945. március 27-éig a soproni bencés rendházban, a főapát vendégeként.”

⁸⁰⁷ A soproni képviselőházi ülések jegyzőkönyvei csak töredékesen maradtak fenn, így nem tudjuk, mikor szólalt föl Hóman, ám ez minden bizonnyal 1944 decemberében, a Sopron ellen december 6-ától indított valamelyik nagyobb bombázás után történt.

⁸⁰⁸ Lásd a 194. jegyzetet.

⁸⁰⁹ Lásd Sulyok Dezső és Hubay Kálmán tanúvallomásait: 319–322, 331.

⁸¹⁰ Hóman beszéde 1937. december 1-jén hangzott el, lásd a 262. jegyzetet (az nem derül ki, ezen kívül még melyik felszólalására gondolhatott).

Hóman Bálint és Mecsér András a Parlamentsben, 1930-as évek közepe

nem kell részt vennem – 1939 májusában, éspedig csupán az egy alkalommal, részt vettem beszédeimmal a MÉP választási harcában, mert kötelességemnek tartottam a nyilaskeresztes agitációval szemben Teleki mérsékelt politikáját minden eszközzel támogatni.⁸¹¹

Ad 11. § 6. és 15. § 4.⁸¹² Azzal a váddal szemben, mintha akár a háború fokozottabb mértékben leendő folytatására, akár pedig a faji vagy felekezeti gyűlölet ébrentartására izgató beszédekkel igyekeztem volna a közvéleményt befolyásolni, utalok arra, hogy ily szellemű beszédek nem tartottam, és sem a háborús, sem a zsidóellenes propagandában nem vettem részt, noha erre több száz miniszteri és képviselői megnyilatkozásom során bőségesen lett volna alkalmam.

A háborúról csak 1941. szept. 15. és október 12. közt, egészen szűk körben, a Magyar Történelmi Társulat tudósai, Győrött egy édesapámról elnevezett apácaintézet felavatásánál és székesfehérvári pártom 50 tagú választmányára előtt emlékeztem meg egészen röviden, abban az értelemben, hogy mikor fiaink a harctéren küzdenek, buzdításra van szükségük, s az itthon maradottaknak irántuk való hálájukat kell szorgalmas munkával leróniuk.⁸¹³

Az Új Fehérvár c. lapban nevem alatt megjelent cikk ezekből s más beszédeimből kiszakított mondatokból van összeállítva.⁸¹⁴ A tiltakozásom ellenére

⁸¹¹ Hóman nagyon is aktívan vett részt az 1939-es kampányban, amelyben a legtöbb helyen elsősorban valóban a szélsőjobb jelöltjeivel szemben szónokolt, lásd a 263. jegyzetet.

⁸¹² Lásd a 193. és a 195. jegyzeteket.

⁸¹³ Lásd a Hóman-per újratárgyalása Szakértői véleménye ügyészégi kérdésekre adott válaszainak 5–7. pontjait: 568–575. Az első beszédét 1941. szeptember 14-én, nem pedig 15-én tartotta.

⁸¹⁴ Uo., 8. pont.

1944-ben kinevezett s két hónap múlva az én követelésemre Bonczos miniszter által felmentett Toldi főispán beiktatásán híveim kérésére a t[ör]v[ény]h[atósági]. bizottság örökös tagjaként elmondott beszédemben csak mellékesen emlékeztem meg a háborúról. Öt mérsékletre intettem.⁸¹⁵

A zsidókérdésben egyetlen beszédemben szoltam hosszabban [!], Darányi Kálmán miniszterelnök kérésére és megbízásából.

Ennek a főtárgyaláson egészében felolvasott beszédrészletnek hiteles tanúsága szerint Szentesen 1938. március hó 7-én a tagadhatatlanul időszerű zsidókérdésről a túlzásokba tévedt szélsőséges agitációval szembehelyezkedve, akkor nagyon is mérsékeltnek tetsző álláspontra helyezkedtem, s a meggyökeresedett magyar zsidók asszimilációját követeltem, csupán az újonnan bevándorlottak kitelepítéséről szoltam, híven Darányi és Teleki felfogásához.⁸¹⁶

Az 1941. március hó 10-iki fehérvári pártgyűlésen – egy közbeszólásra reflektálva – ugyane szellemben mondtam el két vagy három mondatot.⁸¹⁷

Az 1939. május hó 16-án tartott programbeszédemben a Teleki-kormány politikájáról mondottakban a MÉP választási programjának idevágó részét vontam össze néhány rövid mondatban, s abban sem fasiszta, sem demokráciaellenes avagy éppen zsidóellenes propaganda nem foglaltatik.⁸¹⁸

A Giornale d'Itáliának adott nyilatkozatomból idézett mondat nem tőlem származik, hanem az interjúvoló újságírótól, mint ez a Függelék helyes közléséből is megállapítható. Ez a mondat egyébként értelmetlen, és nem fedi álláspontomat.⁸¹⁹

A vádiratban e két vád alátámasztására idézett mondatok összefüggésükből kiragadott s a beszédek terjedelméhez és szelleméhez képest egészen jelentéktelen részletek. Kérem, hogy azok mérlegelésénél méltóztassék az inkriminált beszédek teljes szövegét s több százra rugó egyéb beszédeim, írásaim és tevékenységem irányát és szellemét is figyelembe venni. Ezekből nyilván megállapítható, hogy a háborút – sajnos – elkerülhetetlennek vélt szerencsétlenségnek tartottam; a zsidókérdésben pedig az akkori hangulathoz és szélsőséges propagandához képest mindig humánus és mérsékelt állásponton álltam. Ezt bizonyítják a főtárgyaláson elhangzott tanúvallomások – különösen Lukinich, Wertheimer, Eckhart, Deér, Kosáry, Bacher-Bodrogh és Waldapfel vallomásai⁸²⁰ –, továbbá a magyar kulturális életben érdemeket szerzett zsidók mentesítésére általam kezdeményezett akció sikere, közbelépésem Sztójaynál az auschwitzi memorandum s a székesfehérvári zsidók brutális kezelése ügyében, nem is szólva az egyes személyek érdekében a kormány-
nál és kabinetirodánál tett intervencióimról.⁸²¹

⁸¹⁵ Uo., 10. pont.

⁸¹⁶ Uo., 1. pont. Valójában 1938. március 6-án mondta el beszédét.

⁸¹⁷ Uo., 4. pont. A beszéd 1941. március 9-én hangzott el.

⁸¹⁸ Uo., 2. pont. Programismertetőjét ténylegesen 1939. május 14-én tartotta.

⁸¹⁹ Uo., 3. pont.

⁸²⁰ A vallomásokat lásd e kötetben: 323–357.

⁸²¹ Lásd a 22. és a 118. jegyzeteket.

Faji gyűlöletről nálam egyébként sem lehet szó, mert sohasem álltam a faji gondolat és a népnemzet elvi alapján, és az asszimilációt lehetségesnek tartottam.

Ad 15. § 1.⁸²² A vádiratban e pont alapján inkriminált cselekményekről a következőket adom elő:

Az Értelmiségi Munkanélküliség Ügyeinek Kormánybiztosságát mintegy 20-25 000 ifjú elhelyezése céljából valóban én állítottam fel, de ennek a zsidótlanítás kérdéséhez semmi köze sem volt.

Mikor eredeti feladatát betöltötte s az országgyűlés feloszlása után a munkanélküliség megszűnt, a kormánybiztosság szervezetét a miniszterelnök használta fel a gazdasági élet zsidótlanításának végrehajtására s a kormánybiztos úr is a miniszterelnök hatósága alá került. Működéséhez ez idő óta a kultuszminiszternek semmi köze sem volt.⁸²³

A MÉP zsidóbizottságáról s abban volt tagságonról semmit sem tudok. Talán a zsidótörvény tárgyalás[a] alkalmával ad hoc összehívott pártbizottságról van szó?⁸²⁴

Az 1939. március hó 12.-én nálam járt diákküldöttség a numerus nullus bevezetését kívánta, s én ennek a teljesítését kereken megtagadtam azzal, hogy csupán a már megszavazott 1939:IV. tc-ben foglalt rendelkezések végrehajtására, vagyis a kari 6%-os arányszám biztosítására vagyok hajlandó. Az újságok – úgy látszik – ezt könyvelte el a küldöttségjárók érdeméül.⁸²⁵

Az 1942:VIII. tc-et nem én kezdeményeztem, sőt a javaslat benyújtását 1939. óta folyton halogattam, míg végül az 1942. évi költségvetés bizottsági tárgyalása alkalmával az egyesített pénzügyi és közoktatásügyi bizottság annak betervezésére utasított.

Ezért szerepelt az 1939–1942. évi költségvetésben, tehát miniszteri működésem utolsó napjáig az izraelita intézmények támogatására szolgáló összeg, s ezért támogatottam – mint Wertheimer Adolf önkéntes tanúvallomása is bizonyítja – az intézmények megmentésére irányuló kulturális törekvést.⁸²⁶

Az 1938. és 1939. évi törvények az akkori légkörben – mindenki tudja – a mérséklet jegyében készült[ek] el, s inkább a felszított közhangulat csillapítása, semmint faji gyűlölet felkeltése vagy fokozása volt a céljuk.⁸²⁷

Ad 15. § 1. és 3.⁸²⁸ A vád állítólag „következetesen fasisztabarát, népellenes közhivatali működésem” bizonyítására s a 15. § 1. alapján emelt vád aláírásához egy irataim közül kiemelt, teljesen magántermészetű feljegyzést használ fel.

⁸²² Lásd a 195. jegyzetet.

⁸²³ Lásd az 5–7. és a 268. jegyzeteket.

⁸²⁴ Lásd az 5., a 81. és a 265–266. jegyzeteket.

⁸²⁵ Lásd a 89., a 269. és a 299. jegyzeteket. Az eset valójában 1939. március 11-én történt.

⁸²⁶ Lásd a 18., a 285. és a 434. jegyzeteket.

⁸²⁷ Itt valószínűleg a két zsidótörvényre (1938:XV. és 1939:IV. tc.) gondolt Hóman.

⁸²⁸ Lásd a 195. jegyzetet.

Ennek a „csak Teleki Pál számára” készült feljegyzésnek a keletkezési körülményeit a főtárgyalás során részletesen ismertettem, és megállapítottam, hogy miként az kormányzati tevékenységemből is világosan kiderül, tartalma nem fedi elvi álláspontomat és gyakorlati törekvéseimet, hanem egy adott pillanatban – Teleki németországi útja előtt, az erdélyi döntés előestéjén – kettőnk között lefolyt baráti beszélgetés eredményeként jött létre. Célja nem valami új kormányprogram anyagának az előkészítése volt, hanem a tárgyalás során esetleg felmerülő kérdések megállapítása a célból, hogy a kedvező erdélyi döntés érdekében mit lehetne a németeknek – persze megfelelő hátsó gondolatokkal – kilátásba helyezni.

Egytől-egyig oly kérdésekről van benne szó, amelyek német részről opatívumként [óhajként] már felmerültek.

Tudatosan mellőztük azonban a kisebbségi kérdés feszegetését, holott ez volt az igazi ütközőpont, mint a következmények is bizonyították. A bécsi tárgyaláson csak ez került szóba, s Teleki kénytelen volt a kisebbségi egyezményt aláírni.

A feljegyzés ezzel tárgytalanná vált anélkül, hogy a bennfoglaltak megvalósítására bármelyikünk részéről még csak kísérlet is történt volna. Teleki azt visszajuttatta hozzám, s ha nem teszem el irataim közé, kettőnkön kívül senki sem tudhatna róla, s még következtetés sem vonható állítólagos fasiszta felfogásomra, aminek minden kormányzati és közhivatali ténykedésem ellene mond.⁸²⁹

Megjegyzem, hogy ez az irat a per iratai közt szereplő többi „bizonyítékokkal” együtt az Országos Levéltárban elhelyezett zárt letétekből foglaltatott le, ami – felfogásom szerint – teljesen szabálytalan és törvényellenes. Ezt a főtárgyalás során említette meg védőm – s ennek bizonyítására kérem Bánóczi Dénes meghallgatását –, hogy hasonló zárt letéteket én, mint a Nemzeti Múzeum főigazgatója, törvényes kötelességemhez híven nem adtam ki az ügyészségnek, mikor az abban foglaltak alapján egyesek ellen kommunista vádat akart emelni.⁸³⁰

Közhivatali működésemben soha sem ismertem pártpolitikai szempontokat. Munkatársaimat az arra képességeik szerint alkalmas személyek közül, tekintet nélkül pártpolitikai vagy világnézeti beállítottságukra választottam ki. Így kerültek a múzeumban az előzőleg kommunista vád miatt fegyelmileg elmozdított vagy megbüntetett Bartucz, Lambrecht,⁸³¹ Moek,⁸³² Szabó-Patay,⁸³³ Anyos,⁸³⁴ a liberális

⁸²⁹ Bővebben lásd a 15., a 264., a 280–281. és a 288. jegyzeteket. Az 1940. augusztus 30-án aláírt népcsoport- (vagy kisebbségi) egyezményről lásd a 65. és a 133. jegyzeteket.

⁸³⁰ Lásd a 245. jegyzetet.

⁸³¹ Bartucz Lajos (1885–1966) antropológus. A budapesti tudományegyetem tanársegéde (1905–1914), magántanára (1914–1919). Mivel a Magyarországi Tanácsköztársaság alatt a Marx–Engels Munkásegyletemen oktatott, egyetemi állását elvesztette (1919). A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztálya (később Tára) díjnoka (1921–1924), illetve szakdíjnoka (1924–1926), majd múzeumi őre (1926–1935), 1935 és 1940 között – I. osztályú múzeumi őrként – igazgatója. 1931-től a Pázmány Péter Tudományegyetemen az embertan előadója. 1940-től 1949-ig a szegedi Alföldi Tudományos Intézet igazgatója, egyben a szegedi tudományegyetem professzora (1940–1959), tanszékvezetője (1950–1959), a Matematikai és a Természettudományi Kar dékánja (1943–1946). 1959-től 1965-ig az ELTE TTK Embertani Tanszékének tanszékvezető egyetemi tanára. Neki és feleségének hat levele található Hóman hagyatékában (OSZKK, Fond 15/268.). – Lambrecht Kálmán (1889–1936) zoológus, ornitológus, paleontológus

demokrata báró Fejérváry,⁸³⁵ Pongrácz, Zichy, Jánossy, a Teleki Intézetben Deér, Kosáry,⁸³⁶ a minisztériumban Jalsoviczky, Terbócz,⁸³⁷ Jeszenszky,⁸³⁸ Bassola, Paikert,⁸³⁹ Ybl,⁸⁴⁰ Say, az Irodalmi Művészeti Tanácsban Ugron⁸⁴¹ és Tihamér⁸⁴² vezető állásokba.

A tisztviselőkart én – igazi demokratikus és liberális szellemben – depolitizálni igyekeztem, a hivatalnokokat kizárólag szaktudásuk, munkakészségük és vezetőkéességük szerint ítélt meg.

és néprajzos. 1909-től az Ornithológiai Központ ideiglenes gyakornoka, 1912-től II. asszisztense. 1917-től dolgozott a Földtani Intézetben, ahol 1918-ban II. osztályú geológus lett. 1918 őszén a Természettudományi Szövetség egyik alapító tagja és titkára: A Magyarországi Tanácsköztársaság idején a Természettudományi Közlöny szerkesztője volt, ezért felfüggesztették állásából és 1923-ban nyugállományba helyezték. 1926-tól a Földtani Intézet könyvtárának tiszteletdíjas vezetője, 1933-tól a pécsi tudományegyetemen – ahol 1925-től tartott magántanárként előadásokat – a néprajz címzetes nyilvános rendkívüli tanára; 1934-től a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárnoka. Nyolc levele maradt fenn Hóman hagyatékában (OSZKK, Fond 15/936.).

⁸³² Minden bizonnyal Mocs Gusztáv (1873–1946) botanikusról, mikológusról [gombatanál foglalkozóról], az MTA tagjáról (levelező: 1945) van szó. A budapesti tudományegyetemen 1895-től tanársegéd, 1899-től a brassói főreáliskola természettanár-tanára, 1909-től a Nemzeti Múzeum Növénytárának munkatársa, 1911-től igazgatóőre. 1915-től egyetemi magántanár, a Magyarországi Tanácsköztársaság idején a budapesti tudományegyetemen a növényrendszertani tanszék vezetője, ezért 1920-ban megfosztották magántanárságáról, és bíróság elé állították. 1929-től 1934-es nyugdíjba vonulásáig múzeumi igazgatóőrként a Nemzeti Múzeum Növénytárának igazgatója. Három levele található Hóman hagyatékában (OSZKK, Fond 15/1095.).

⁸³³ Szabó-Patay (1914-ig Szabó) József (1887–1945) biológus, zoológus. A Nemzeti Múzeum Állattárának gyakornoka (1910–1914), múzeumi segédőre (1914–1919), múzeumi őre (1919–1936) és igazgatóőre (1936–1940); az Országos Természettudományi Múzeum főigazgató-helyettese (1940–1943), majd főigazgatója (1943–1945). Az általa alapított gödöllői Méhészeti Kutató Állomás vezetője (1928–1938).

⁸³⁴ Nem tudom, kire gondolt Hóman. Talán Anyos Lajos (1876–1960) levéltárosra, aki 1912 és 1943 között az Országos Levéltárban – és nem a Nemzeti Múzeumban – dolgozott a nemzeti ügyek szakértőjeként, és országos levéltári igazgatói címmel vonult nyugalomba.

⁸³⁵ Fejérváry Géza Gyula (1894–1932) biológus, herpetológus [csúszómászókkal foglalkozó]. 1913-tól a Nemzeti Múzeum Állattárának önkéntes munkatársa, 1916-tól 1930-ig első osztályú múzeumőrként a Kétféltű- és Hüllőgyűjtemény vezetője. 1924-től a pécsi tudományegyetem magántanára; 1930-tól nyilvános rendkívüli tanára. Két levele maradt fenn Hóman hagyatékában (OSZKK, Fond 15/516.).

⁸³⁶ Lásd Pongrácz Sándorról a 148., Zichy Istvánról a 146., Jánossy Dénesről a 29., Deér Józsefről a 162., Kosáry Domokosról a 239. jegyzetet.

⁸³⁷ Lásd Jalsoviczky Károlyról a 139., Terbócz Miklósról a 138. jegyzetet.

⁸³⁸ Ifj. Jeszenszky Sándor (1886–?) művészettörténész. 1910-től a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban fizetéstelen, 1911-től rendes segédfogalmazó. 1913-tól fogalmazó, 1918-tól segédtitkár, 1922-től osztálytanácsos, 1929-től tanácsos, 1942-től 1946-ig, nyugállományba helyezéseig, miniszteri osztályfőnök. 1946 szeptemberében nevezték ki a köz- és magángyűjteményekből elhurcolt művészeti alkotások miniszteri biztossá, ezt a feladatot 1949. február végéig látta el.

⁸³⁹ Lásd Bassola Zoltánról a 45., Paikert Gézáról a 38. jegyzetet.

⁸⁴⁰ Ybl Ervin (1890–1965) művészettörténész. 1912-től a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban díjtalan fogalmazógyakornok, majd fizetéstelen, 1917-től rendes segédfogalmazó. 1918-tól fogalmazó, 1919-től segédtitkár, majd titkár, 1930-tól osztálytanácsos, 1936-tól tanácsos. 1931-től a Pázmány Péter Tudományegyetem magántanára, 1941-től címzetes rendkívüli egyetemi tanár.

⁸⁴¹ Lásd Say Gézáról a 150., Ugron Gáborról a 141. jegyzetet.

⁸⁴² Tihamér Lajos (?–?) 1908-tól a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének tollnoka, 1915-től titkára, majd szakelőadója, 1922-től múzeumi központi előadója. Az 1920-as évek közepétől a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban a III. ügyosztályon (művészeti ügyek), majd 1942-től a IV. (tudományos és felsőoktatási) csoportban dolgozott, közben 1934-től 1942-ig az 1934:IX. tc. alapján szervezett Országos Irodalmi és Művészeti Tanács ügyvezető igazgatója. 1930-tól miniszteri tanácsos, 1944-től osztályfőnök.

Kultúrpolitikám állítólág „népellenes” szellemének megvilágítására szociális intézkedéseimre hivatkozhatom, aminők az olcsó tankönyvek bevezetése a tankönyv-uzsora letörésével kapcsolatban,⁸⁴³ az ösztöndíj- és tandíjrendszer szociális irányú átalakítása, a falusi tehetségek középiskolai tanulmányainak lehetővé tétele,⁸⁴⁴ a művelődni vágyó munkások részére esti középiskolai tanfolyamok létesítése,⁸⁴⁵ a tanyai internátusok rendszerének bevezetése, az internátusi rendszer fejlesztése,⁸⁴⁶

⁸⁴³ A Gömbös-kormány programját jelentő 95 pontos Nemzeti munkaterv 89. pontja (*Iskolapolitikánk*) szerint: „A nép minden rétegének gazdasági érdekét érintő tankönyv- és tanszerügyet a jogosulatlan üzleti érdekek figyelmen kívül hagyásával az olcsó tankönyv és olcsó tanszer irányában kívánjuk végleg megoldani.” Hóman miniszterként tett első sajtónyilatkozatai egyikében is hangsúlyozta: „A nép legszegényebb rétegeit és elszegényedett középosztályunkat is érintő tankönyv- és tanszerügyet minden jogosulatlan üzleti aspiráció figyelmen kívül hagyásával az olcsó tankönyv és olcsó tanszer irányában kívánom végleg megoldani, anélkül, hogy a nyomdaipar méltányos és legális érdekeinek alapos mérlegelésétől elzárkóznék.” (*Kultúrpolitikánk elsőrendű feladata az egységes és szilárd világnézet kialakításának előkészítése. Hóman Bálint kultuszminiszter tervei és célkitűzései*, Budapesti Hírlap 1932. október 11., 3.) Ennek érdekében 1932. január 9-én már Hóman elődje, Karafiáth Jenő is intézkedett „az iskolai tankönyvváltoztatások korlátozásáról, és a tankönyvek árának leszállításáról” (VKM 1932. évi 11.801. sz. rendelet), kezdeményezését azonban Hóman váltotta valóra. A Karafiáth által elrendelt öt éves tankönyv-változtatási tilalom fenntartása mellett 1933 januárjában megállapodott a magyar könyvkiadók és könyvkereskedők országos egyesületével, hogy az 1933/34. tanévben forgalmazhatják ugyan díszesebb kiadású könyveiket, ám kötelesek az ezekkel egyenértékű, olcsóbb tankönyvek kiadására is. Ennek következtében a felére csökkent a népi iskolai tankönyvek ára. (*Az olcsó tankönyv*, Budapesti Hírlap 1933. január 21., 6; <http://www.huszadikszazad.hu/1933-január/gazdasag/felmillio-szulo-nagy-konnyebbsege-megvan-az-olcsó-tankönyv>.)

⁸⁴⁴ Hóman 1937-ben alapította a „szigorú tehetségszelekció” szellemében, „szegénysorsú magyar családból származó, tehetséges és szorgalmas ifjak középiskolai és főiskolai tanulmányainak rendszeres támogatása céljából” a Horthy Miklós-ösztöndíjat (a VKM 1937. évi 9.000. eln. sz., 1941. évi 57.436. sz., illetve – nem sokkal Hóman lemondása után – 1942. évi 110.700 sz. rendeletei), amely első alkalommal 900 főnek szólt. 1939-től – a népi írók gondolatát részben követve – ő is támogatta a Bolyai (1942-től már Györfy) Kollégiumot, a népi kollégiumi rendszer első intézményét. (Bővebben lásd PAPP István, *A népi kollégiumi mozgalom története. Népi tehetségek gondozása, vagy tudatos elnevelési kísérlet?*, Napvilág, Budapest, 2008.) Végül Szombatfalvy György kezdeményezésére 1941-ben felállította az Országos Magyar Falusi Tehetségmentést (Tehetségvédelmi Alap) és az Országos Tehetségkutató Intézet Bizottságát, melyek célja évente 500–600 szegény sorsú gyermek középiskolai tanulmányainak támogatása volt. (Lásd Dr. UJLAKI Andor, *Hóman Bálint ismertetése a diákszociális intézmények nagyarányú kifejlesztésének programját. Ötmillió pengő fordított a tehetséges szegény diákok támogatására a kultuszminiszter az elmúlt tanévben*, Nemzeti Újság 1942. április 5.; *Hatszáz tehetséges, szegény falusi gyermek kerül be ingyen a gimnáziumba az 1942/43. tanévben*, Magyar Nemzet 1942. április 5.; *Hóman kultuszminiszter megnyitotta a tehetségkiválasztó tandíj tanfolyamát*, Nemzeti Újság 1942. május 1.; *Hóman beszéde a tehetségek kiválasztásáról*, Magyar Nemzet 1942. május 1.; MTI Hírközlés, 1942. április 30. és 1942. május 6.)

⁸⁴⁵ A középiskolákat egységesítő koncepció értelmében 1938-ban került sor az új típusú és a korábbihoz képest magasabb státuszú gazdasági középiskolák szabályozására. Ekkor jött létre a szakközépiskolák rendszere (1938:XIII. tc.). Ezek mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi jellegűek lehettek, de a gyakorlati életben mutatkozó szükségletek alapján tovább differenciálódhattak, például kertészeti, háztartási, fa-, fém-, vegy- vagy textiltipari stb. irányba. A tanítóképzés hasonló rangú intézményben folyt, ezt líceumnak nevezték. A gazdasági középiskolákba a polgári iskola vagy a gimnázium negyedik osztályának elvégzése után iratkozhattak be a fiatalok. A négyosztályos képzés ugyanúgy érettségivel zárult, mint a gimnáziumok esetében, annyi eltéréssel, hogy az itt szerzett érettségivel csak meghatározott szakokra jelentkezhetek felsőoktatási intézményekbe. Az új intézménytípus a Hóman által számtalanszor hangsúlyozott célt, az ifjúság gyakorlati életpályák felé terelését igyekezett megvalósítani. Az 1938:XIII. tc. 42. §. (3) alapján pedig felnőttképzést is indíthattak a gazdasági középiskolákban.

⁸⁴⁶ Hóman a minisztertanács 1938. április 1-jei ülésén jelentette be, „hogy a szétszórt településű tanyák évtizedek óta iskola nélkül felnövő tankötelesei beiskoláztatásáról új intézmény – tanyai internátussal

3000 népiskolai tanterem felépítése⁸⁴⁷ és a 8 osztályos elemi iskola életre hívása,⁸⁴⁸ a tanszemélyzet nyomorgó alsó kategóriáinak megszüntetése, a helyettesi várakozási idő leszállítása⁸⁴⁹ stb.

A „fasisztabarát” és a vádbeszédek szerint „egyoldalúan német beállítású” kultúrpolitikámat inkrimináló váddal szemben hivatkozom a vád és a védelem összes tanúinak ezt határozottan cáfoló vallomására s az előterjesztett tárgyi bizonyítékokra.

Ezek szerint kultúrpolitikámban éppúgy, mint a tudományban, a mindenkor a nemzeti hagyományok szellemében, magyar érdekből jártam el, és szellemi függetlenségünk megővésére törekedtem. Egészséges kulturális kapcsolatot csak a teljes egyenjogúság és kölcsönösség elve alapján tudtam és tudok elképzelni, s ezt az elvi álláspontomat német vonalon tartott beszédeimben – így Rust miniszter 1934. évi látogatása s az én 1936. évi viszontlátogatásom alkalmával is – mindig különös nyomatékkal hangsúlyoztam, amit a másik fél is kénytelen volt elfogadni.⁸⁵⁰

Kultúregyezményeket 1934 és 1935-ben Ausztriával, Olaszországgal, Lengyelországgal, 1936–1937-ben Német-, Finn- és Észtországokkal, majd 1941-ben

kapcsolatos elemi iskola – útján szándékozik gondoskodni”. Az első ilyen intézményt a Bihar megyei Komádiban kívánja fölláttani, „ahol a község 28 000 kat[asztális]. hold határában több mint 300 mindennapi és körülbelül 120 továbbképző iskolai tanköteles van teljesen iskola nélkül. Ha a tankötelesek beiskolázását tanyai iskolákkal kívánna biztosítani, körülbelül 20 iskolát kellene építenie, és 20 tanítót alkalmaznia [...]”. Ennél pedig jóval olcsóbb megoldás az internátus létesítése. „Az intézmény nevelési-oktatási célt szolgál ugyan, de tekintettel arra, hogy a tankötelesek háromnegyed része szegény gazdasági cseléd vagy napszámos gyermek, az internátus egyben népgondozási jellegű.” (10. napirendi pont.) A kísérleti céllal született intézmény eredményeiről 1941. november 26-án – Pápai István interpellációjára adott írásbeli válaszában – számolt be ismét. Elmondta, hogy a „szétszórtan települt alföldi lakosság” oktatására 85 körzetet létesített, melyekben „a kijelölt tanyai központokon az iskolaköteleseket, sőt a leventéket és a felnőttéket is” oktatják a „vándortanítók”. Az 1938 őszén Komádiban nyílt, állami Horthy Miklós Állami Nevelőintézetéről pedig megállapította, hogy a népszerű intézmény addig 400, „minden oktatás nélkül volt gyermek tanításáról, neveléséről és elhelyezéséről” gondoskodott. Egyben jelezte, hogy hasonló internátusokat szeretne Karcagon és Gyomán alapítani. (*Képviselőházi napló*, 1939–1944, XII. kötet, 63–64.)

⁸⁴⁷ Hóman Bálint 1934-től folytathatta Klebelsberg Kuno 1930-ban megtorpant népiskola-építési programját. 1937. december 1-jén arról számolt be, hogy 1938 végéig több mint 1800 „népiskolai objektum” (tanterem és tanítói lakás) fog felépülni. 1941 körüli feljegyzése szerint az 1935 óta felépített 2500 tanterem és tanítói lakás folytatásaként újabb 500 épüleategység építését készítették elő. Miniszterségéről történt lemondásakor – az MTI híradása nyomán – mindenütt megemlékeztek róla, hogy hivatali ideje alatt mintegy 2000 tanterem és 1000 tanítói lakás, azaz összesen 3000 „népiskolai objektum” épült. (Lásd HÓMAN 1938a, 147, 156, 163–164; OSZKK, Fond 15/50. és 75., illetve Fol. Hung. 3084.; MTI Pro domo, 1942. július 4.)

⁸⁴⁸ A nyolcosztályos népiskola kötelezővé tételét már Klebelsberg minisztersége idején is tervezték, ám törvénybe iktatására – elsősorban a gazdasági nehézségek, majd a gazdasági világviszonyok hatásai miatt – csak 1940-ben kerülhetett sor (1940:XX. tc.). Miután azonban Magyarország belépett a II. világháborúba, az egyébként is fokozatosan bevezetendőnek gondolt törvény teljeskörű végrehajtása végül csak 1945-ben történhetett meg (az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. augusztus 16-i, 6.650 M.E. sz. rendelete „az általános iskola szervezéséről”).

⁸⁴⁹ Erről – többek között – lásd Hóman 1940. évi 2.000 sz. eln. rendeletét „a tanszemélyzet ideiglenes minőségben teljesítendő szolgálatáról”.

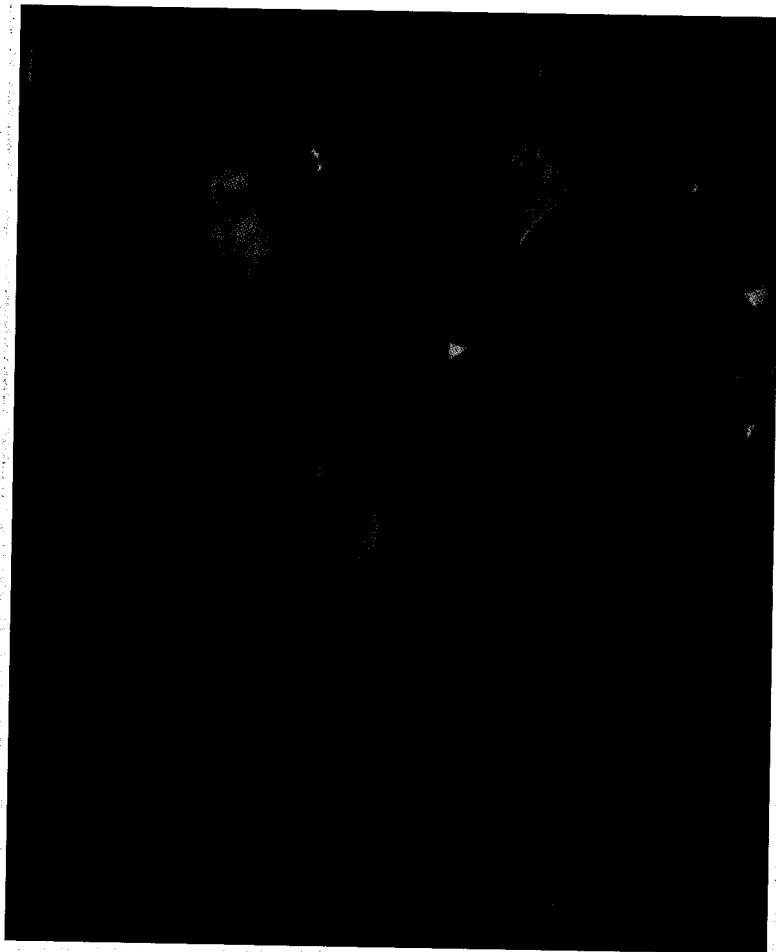
⁸⁵⁰ Lásd a 60–61. és a 63–66. jegyzeteket.

A hivatalos berlini látogatásra érkező Hóman Bálintot Bernhard Rust német birodalmi tudomány-, nevelés- és népművelésügyi miniszter fogadja az Anhalter Bahnhofon, 1936. május 24.

Bulgáriával kötöttem, Jugoszláviával és Franciaországgal készítettem elő, míg az ily egyezmény kötéseire nem hajlandó angolszász államokkal, Svédországgal és Svájccal ad hoc egyeztem meg bizonyos kapcsolatok létesítésére.⁸⁵¹

⁸⁵¹ Lásd az 59., a 62., a 107. és a 301–302. jegyzeteket. Svédországban, a stockholmi egyetemen 1929 őszén állították föl a Magyar Intézetet – benne magyar lektorátussal, 1942-től már magyar tanszékkel is –, melynek Leffler Béla (1887–1906), majd 1936-ban bekövetkezett halála után a később nemzetközileg is ismert nyelvész, Lotz János (1913–1973) voltak a vezetői. Svájcban, Zürichben már Klebelsberg is tervezte Collegium Hungaricum alapítását, s bár ez meghiúsult, 1943-ban Genfben Magyar Tájékoztató Könyvtárat nyitottak, amely a kulturális intézet szerepét is betöltötte. Ennek létrehozását még Hóman minisztersége idején készítették elő. Baselben pedig – szintén 1943-tól – Némedi Lajos (1912–2006) dolgozott magyar lektorként az ottani tudományegyetemen.

Wojciech Świątosławski lengyel kultuszminiszter és Hóman Bálint, 1937. június 4.

A német–magyar egyezményben foglaltak nem jelentettek novumot; az egyezmény csupán szabályozta és rendezte az érintkezést, tudatosan korlátot szabva a netáni politikai törekvések elé. Annak alapján nem is tudtak semmi politikai eredményt elérni.⁸⁵² Ezért kényszerítették Telekit és Csákyt szinte rajtaütésszerű váratlan követeléssel 1940. augusztus 30-án a kisebbségi egyezmény elfogadására, ettől téve függővé erdélyi követeléseink teljesítését.⁸⁵³

Ez utóbbi egyezmény rendelkezéseinek késedelmes és a Bund befolyását kesztesztő végrehajtásával követett eljárásomat eléggé megvilágítja Bassola Zoltán tanú főtárgyalási vallomása.⁸⁵⁴

⁸⁵² Lásd a 320. jegyzetet.

⁸⁵³ Lásd a 65. és a 133. jegyzeteket.

⁸⁵⁴ Lásd e kötetben: 326–330.

Arra vonatkozólag, hogy kultúrpolitikámban mennyire távol állt tőlem az egyoldalúság, a teljes bizonyítást felajánlva, röviden utalok a francia, olasz, angol, amerikai, svájci, skandináv, finn, észt, lengyel, osztrák, görög, bolgár és más országokba – gyéren bár orosz földre is – küldött ösztöndíjasok százaira, ugyane viszonylatokban általam létesített egyetemi tanszékek és lektorátusok, intézetek és könyvtárak, népiskolák és népművelő kiállítások, tudóscserek és művészi kiállítások hosszú sorára, köztük pld. a New York-i Public Library magyar könyvtárára, a varsói és szófiai magyar intézetekre, a londoni és párizsi lektorátusokra⁸⁵⁵ stb.; továbbá az általam életre hívott Teleki Pál Intézet működésére és szellemére.⁸⁵⁶

Ha engem egyoldalúsággal lehet vádolni, az csupán abban nyilvánult meg, hogy a német, olasz, angol, francia, amerikai és más viszonylatban – és tudományos és kulturális érintkezés örve alatt – [az] egyre fokozódó, féktelen magyar-ellenes román és csehszlovák propagandát minden eszközzel, a diákok, tudósok, művészek és gyakorlati szakemberek kiküldésével, magyar intézetek, könyvtárak, tanszékek létesítésével és kiadványok forgalomba hozatalával stb. ellensúlyozni törekedtem. A német, de még az olasz vonal egyoldalú favorizálásáról sem lehet szó. Tény azonban, hogy 1939. ősz óta az érintkezés [a] nyugattal egyre nehezebbé, majd 1941 vége óta teljesen lehetetlenné vált, s ugyanígy le kellett mondanunk a német megszállás alá került s a háborúba keveredett országokkal való érintkezésről is. 1940 és 1941 folyamán kiküldöttem – ennek ellenére is – eljutottak Angliába, Amerikába, Franciaországba, Svájcba, s épp e kritikus időszakban jelent meg Amerikában Kosáry Domokos magyar története⁸⁵⁷ és több más munka, tanulmány.

A német–magyar viszony természetéről s a túlhajtott német beavatkozási törekvésekről vallott felfogásomra világot vetnek tudományos és kultúrpolitikai műveim, tanulmányaim és beszédeim, s nem utolsósorban 1944. évi március hó 27-én Veessenmayerhez intézett és a főtárgyaláson felolvasott levelem, melyben – egyedül a magyar politikusok közül – nyíltan síkraszállottam a jogtipró, alkotmánysejtő és szuverenitásunkat csorbító német hatalommal szemben jogaink védelmében, s ugyanakkor minden érintkezést beszünttettem a németekkel.⁸⁵⁸

A Népbíróság az ítélet kiszabásánál a többi bizonyítékokhoz és tanúvallomásokhoz hasonlóan ezt a levelet sem méltatta igaz értéke szerint.

⁸⁵⁵ Lásd az 59., a 62., a 107., a 301–302. és a 851. jegyzeteket; az ösztöndíjasokról a 303. és a 412. jegyzeteket. Az 1927:XIII. tc. 1 § (3) értelmében az ún. „kézi ösztöndíjakkal” – a korábban már élő gyakorlatot folytatva – a világ bármely részébe utazhattak magyar állami támogatással tehetséges fiatalok. Ezek segítségével Európa szinte minden országába, a tengerentúlra és Japánba is sokan eljutottak, s néhányan valóban kaptak a Szovjetunióba szóló stipendiumot (erről lásd a 304. jegyzetet) is. Bővebben lásd UJVÁRY 2013a, 98–101.

⁸⁵⁶ Lásd a 25. jegyzetet, illetve Deér József, Kosáry Domokos és Waldapfel Eszter tanúvallomásait: 335–358.

⁸⁵⁷ Domokos G. KOSÁRY, *A History of Hungary*, Benjamin Franklin Bibliophile Society, Cleveland – New York, 1942 (magyar változata: KOSÁRY Domokos, *Magyarország története*, Országos Közkutatási Tanács, Budapest, 1943; spanyol kiadása: Domingo de KOSÁRY, *Historia de Hungría*, Atlas, Madrid, 1944).

⁸⁵⁸ Vö. e kötetben Veessenmayer tanúvallomásával: 348–349.

Tisztelt Népbíráóságok Országos Tanácsa! Az ellenem emelt vádak – lelkiismeretem szigorú megvizsgálása után nyugodt lélekkel állítom – alaptalanok. Alátámasztásukra a közvád nem tudott egyetlenegy tanúvallomást vagy bizonyítékot produkálni. A vád tanúi éppúgy, mint a védelem által idéztetett s az önként megjelent tanúk is egytől-egyig igazamat bizonyították. Erről tanúskodnak írásaim, beszédeim, munkásságom is.

Lehet, hogy közéleti és kormányzati működésem során hibákat és tévedéseket követtem el. Lehet, hogy a nemzetpolitikai irányzat és a kormánypolitika, melyet kultuszpolitikai vonalon követtem, mai szemszögből nézve elhibázottnak és tévesnek látszik, hiszen a politikust csakúgy, mint a hadvezért, a kortárs szemében csak a siker igazolhatja. Emelt fővel és tiszta lelkiismerettel állíthatom azonban, hogy négyévtizedes közhivatali, tanári, tudományos és kormányzati működésemben mindig magyar érzésem, tiszta szándékaim, lelkiismeretes kötelességtudásom irányítottak, s minden pozícióban, ahova sorsom állított, mélységes magyar meggyőződéssel igyekeztem népemet és hazámat szolgálni.

Tisztelettel:

Hóman Bálint

[VÉSZY MÁTYÁS VÉDŐÜGYVÉD FELLEBBEZÉSE, 1946. JÚNIUSA KÖRÜL]

Tisztelt Népbíráóságok Országos Tanácsa! Szerény megítélésem szerint a kirendelt védelem, hogy feladatát esküje és hivatásához méltón tudja betölteni, de egyben még tudjon maradni azon a tárgyilagos állásponton, amely viszont a háborús bűnösökkel szemben a demokratikus Magyarország minden hívő emberének kötelessége, ezt a feladatát csak akkor tudja betölteni, ha módot ad a vádlottnak ahhoz, hogy a maga védekezését teljes megfontoltsággal, de minden vádlottat megillető szubjektivitással előterjeszthesse, s a kirendelt védőnek a kötelessége csak az, hogy fellebbezése indokolásnál rámutasson azokra a tárgyilagos szempontokra, amelyek az ő megítéléséből folynak, előterjessze azokat a bizonyítékokat, amelyeket az ügy teljes felderítése érdekében szükségesnek tart; és felsorakoztassa azokat az enyhítő körülményeket, amelyek legjobb meggyőződése szerint fennforognak, s amelyeknek összegyűjtése éppen abból a humánumból folyik, amelyet az elmúlt évtizedekben oly súlyosan meggyaláztak, s amelynek újra érvényt szerezni éppen az új világ hivatott, amelyet éppen úgy szolgálja a mélyen tisztelt tanács [!], mint ahogyan szolgálni kötelessége ezt a magyar ügyvédnek mint védőnek, ha a sors háborús bűnös védelmére rendelte ki.

[I.]

1. Az I. fokú ítélet, amikor megrajzolja azokat az alapvető szempontokat, amelyekből ítéleti döntését levezeti, maga is megállapítja, hogy a vádlott eleinte csak szakminiszter volt. Az ítélet felfogása szerint Hóman Bálint akkor lép be a politikába, amikor Székesfehérvár képviselője lesz.

Ez a megállapítás azonban téves. Hóman Bálint volt az akkori kormányzó-párt egyetlen képviselője, aki Székesfehérvárról sohasem mint a kormányzó-párt tagja lépett fel, hanem Székesfehérváron minden választás idejére külön párt, Hóman Bálint pártja szerepelt a választásokon.⁸⁵⁹ Ez a körülmény végigvonul Hóman Bálint politikai működésén, és változatlanul megtartja azt a legalább bizonyos mérvű különállást a gömbösi napi politikától, amely a vádlott megítélésénél figyelmen kívül nem hagyható.

⁸⁵⁹ Lásd az 539. jegyzetet.

Eme állításom bizonyítására tisztelettel kérem

1. Farkas Elemér min[iszteri]. tan[ácsos].,⁸⁶⁰ lakik VI. Andrássy út 12. tanúkénti kihallgatását.

2. Reámutat az ítélet arra, hogy lassanként vádlott is a hitleri koreszme hatása alá kerül, ezzel szemben a védelem utal a lefolytatott tanúbizonyításra, ahol Szekfű Gyula iratoknál elfekvő levele, Eckhardt Sándor, Deér József, Kosáry Domokos és Lukinich Imre történettudósok vallomásából⁸⁶¹ kitűnik az, hogy Hóman Bálint mindvégig a hitleri völkisch történelemszemlélettel szemben, változtatlanul az inkább nyugati hatásokat felmutató, a maga németiségében a weimari korszak szellemtudományi hagyományain épülő történetiszemlélet képviselője maradt. Kitűnik ez az iratoknál elfekvő, a történelemtudományi társaságban⁸⁶² elmondott beszédeiből is.

3. A védelem nem téheti vitássá az ítélet abbeli megállapítását, hogy Hóman Bálint a magyar és német nép egymásrataltságát hirdette, de a lefolytatott bizonyítási eljárás igazolta azt, hogy még a legnehezebb időben, a német megszállás idejében is szembeszállt azzal a német elnyomó politikával, amelyről, ha elkészen is, de sokakat megelőzően már akkor belátta a német törekvések katasztrofális eredményeit a magyar nemzet szempontjából. És nem lehet elhallgatni, hogy ezt abban az időben látta be és nyilvánította, amikor ennek megvallása veszélyes volt, és ennek a kormánypolitika gerincévé válása a nemzetet – a szakadék szélén bár, de – a teljes lezuhanástól még megmenhette volna.

A védelem a tisztelt Népbíróság ítéletén túlmenő jelentőséget tulajdonít Hóman Bálintnak Veessenmayerhez intézett levelének,⁸⁶³ mert közvetlen tapasztalatból tudja, mit jelenthetett volna a magyar nemzet szempontjából, ha legalább 1944. március hó 21-én feléled a nemzet akkori vezetőiben az a megismerés, ahová akkor Hóman Bálint eljutott, s mely kellő következetességgel és a felelős tényezők hasonló belátásával el kellett volna hogy jusszon már ekkor az oly elkészen és rosszul, 1944. október hó 15-én meghirdetett kormányzói nyilatkozathoz.

4. Osztja a védelem az ítélet amé megállapítását is, hogy a történettudomány egy olyan komoly művelőjének nem lett volna szabad a revíziós politika szolgálatába állani; mert ha ez a revíziós politika tényleg hosszú éveken keresztül a maga békés szándékait hirdette is, a maga célkitűzéseiben túl messzi ment ahhoz, hogy az békés úton megvalósítható lett volna. És ha igaz is, hogy ez vezetett a német–olasz

⁸⁶⁰ Lásd az 538. jegyzetet.

⁸⁶¹ Lásd e kötetben: 335–338, 341–347, 354–358, 469–470.

⁸⁶² A pontos megnevezés: Magyar Történelmi Társulat.

⁸⁶³ Lásd e kötetben: 471–475.

barátságához; mint amely ezt a ki nem elégíthető revíziós igényt magáévá tette, kötelességének érzi a védelem, hogy reámutasson arra:

hogy a nagy nyugati nemzetek soha nem állottak a magyarság jogos igényei mellé;

hogy a szovjet hatalom a maga jogos elzárkózottságában szinte ismeretlen távolságban állott ezekben az időkben a magyar nemzettől, és végül:

hogy a magyar nemzet a maga egészében a trianoni megrázkódtatás után egyetemességében szinte belebódult a „nem, nem, soha” szólamába.

És ha ebben Hóman Bálint is részt vett, őt csak az a kollektív felelősség terheli, amely végül is mindannyionkat – akik legjobb esetben hallgattunk – terhel, s amelyre elismerésre méltó tárgyilagossággal maga az I. bírói ítélet is reámutat.

És ha igaz is, hogy mindennek folyománya volt Hóman Bálintnak az a szerepe, amellyel maga is megszavazta az orosz–szovjet hatalommal való harcba állásunk kinyilatkoztatását, és ha igaz is, hogy az ekként megindult háborús küzdelem ideje alatt a háború érdekében beszédeket tartott, ezáltal még nem vált kezdeményezőjévé vagy részesévé olyan határozat hozatalának, amely a népet az 1939. évben kitört világháborúba sodortá.

5. A védelem felfogása szerint az orosz nemzettel, majd a szövetséges hatalmakkal való háborúba sodródás nem egy minisztertanácsi határozattal következett be, hanem bekövetkezett a miniszterelnök–külgyminiszter, valamint honvédelmi miniszter és vezérkari főnök ama tevékenységével, amely eredményezte, hogy a kormányzó koronatanács összehívása nélkül deklarálhatónak látta a háborút. Az az egyszerű minisztertanács, amely ebben a kérdésben határozatot hozott, már nem járult hozzá kezdeményezői vagy tettestársi minőségben a háborúba sodródáshoz, mert itt el kell hogy ismerje a védelem a vádlottnak azt a beállítását, hogy egy-egy miniszternek mint reszortminiszternek a szembeállása legfeljebb 24 órával tolhatta volna ki annak minisztertanácsi deklarálását, amelyet a miniszterelnök és honvédelmi miniszter előterjesztése alapján a kormányzó már elhatározott.

Ismerjük a minisztertanács lefolyását, tudunk egyesek halasztó szándékáról, de tudjuk azt is, hogy végül is úgy ezek, mint a minisztertanács minden más tagja deferált [megháttrált], és a miniszterelnök és a honvédelmi miniszter felszólalása után egyhangú határozat született, és így a védelem tiszteletteljes felfogása szerint a felelősség kérdésében komoly cezúrát kell felállítani a miniszterelnök és honvédelmi miniszter és esetleg a vezérkari főnök felelőssége és a minisztertanács többi tagjainak magatartása között.

Abban a nem várt esetben, ha a tisztelt Országos Tanács a vádlott védekezését és a kirendelt védő ezirányú felfogásait nem tenné magáévá, akkor is figyelmen kívül nem hagyható különbség jelentkezik a felelősség szempontjából a mi-

nisztertanács egyszerű tagjai s a döntést kiprovokáló; a kormányzói elhatározás ismeretében másként cselekedni nem tudó szakminiszterek és a miniszterelnök és a honvédelmi miniszter között.⁸⁶⁴

6. Annak alátámasztására, hogy mialatt a vádlott a minisztérium tagja volt, a minisztérium egész revíziós politikája a lehető békesség jegyében folyt, a védelem a következő irányú bizonyítási eljárás lefolytatását tartaná a teljes tényállás kiderítése érdekében helyesnek:

- a.) megkeresendő volna
 - 2) a külügyminisztérium, olyan irányú vélemény adása végett, hogy igaz-e az, hogy a Csehszlovákiával történt döntésnél az akkori külügyi szolgálatunk a müncheni megegyezésben részt vett többi hatalmak mellett Angliának és Franciaországnak részvételét is kérte.⁸⁶⁵
- b.)
 - 3) a belügyminisztérium megkeresését kéri a védelem annak tisztázása végett, hogy Kárpátalja megszállása alkalmával szolgálta-e a lakosság érdekét az, hogy oda a magyar kormányzat vonult be.⁸⁶⁶

⁸⁶⁴ Az 1941. június 26-i minisztertanácsi ülésről, annak előzményeiről és következményeiről bővebben lásd a Hóman-per újratárgyalása *Szakértői véleménye* ügyészség kérdéseire adott válaszában 2–13. pontjait, illetve a védő kérdéseire adott feleleteket: 547–585.

⁸⁶⁵ Magyarország 1938 késő nyarán és kora őszen a szudétánemetekkel azonos eljárást tartott kíváncsnak a csehszlovákiai magyarok esetében. A kormány tisztában volt vele, hogy a felvidéki területek egy részének visszacsatolása csak akkor lehet tartós, ha békés úton valósul meg és a nyugati nagyhatalmak egyetértésével találkozik (lásd még a 780. jegyzetet). A komáromi magyar–csehszlovák tárgyalások megszakadása után, az 1938. október 13-i minisztertanácsi ülésen (ennek egyetlen napirendi pontja a komáromi tanácskozásról szóló tájékoztatás volt) Kánya Kálmán külügyminiszter a következőképpen összegezte ezt a szándékot: „a németektől Münchenben lefektetett etnikai (völkisch) elveken túlmenően támogatást nem remélhetünk. A ruszin kérdésben a németek ellene vannak a magyar álláspontnak. Ellene vannak a közös lengyel–magyar határnak. [...] Nekünk a négyhatalmi bázist nem lehet elhagyni.” Másnap Kánya hivatalosan is bejelentette, hogy a kormány a négy nagyhatalomhoz fordul a magyar és a csehszlovák fél közötti vita eldöntése érdekében. Mivel azonban a németek nem voltak érdekeltek egy újabb négyhatalmi döntésben, Nagy-Britannia és Franciaország pedig Csehszlovákia további feldarabolásában nem kívánt részt venni, a magyar kormány végül a német–olasz döntőbíráskodást kérte, amit az angol és a francia kabinet is elfogadott. (Az első bécsi döntés diplomáciai előkészítéséről bővebben lásd SALLAI Gergely, *Az első bécsi döntés*, Osiris, Budapest, 2002, 55–123.)

⁸⁶⁶ Kárpátalja területét 1939. március közepére hatalmi vákuumba került. Avgusztin Ivanovics Volosin (1874–1945) rutén kormányfő az önálló Szlovák Köztársaság kikiáltásának napján, március 14-én függetlenségi nyilatkozatot tett közzé, s az országrészt a Német Birodalom védelme alá kívánta helyezni. Kérésének azonban a németek nem tettek eleget. Mivel az a veszély is fenyegetett, hogy a németek szállják meg a korábban Csehszlovákiához tartozó területet, a március 15-én kezdődő – három nap alatt a teljes Kárpátalja visszaszerzéséhez vezető – magyar katonai akciót a nyugat-európai kormányok is megkönnyebbülten fogadták, a lengyelek kifejezetten örültek neki, s a németeknek sem volt ellenére. Lásd még a 781. jegyzetet.

c.)

- 4) Antall József⁸⁶⁷ újjáépítési miniszter tanúkénti kihallgatását kéri a védelem annak bizonyítására, hogy a '39–41-es kormányaink a szomszédos szövetséges országok kormányaival szemben mindent elkövettek, hogy a német kívánság és nyomással szemben a hozzánk menekülő lengyelséggel kapcsolatban az emberi jogok betartassanak.⁸⁶⁸

d.)

- 5) Radocsay László és Keresztes-Fischer Ferenc volt miniszterek tanúkénti kihallgatását kéri a védelem az 1941. június 26-i minisztertanács lefolyására és annak igazolására, hogy a háborús állapot deklarálása valójában már a minisztertanács előtt megtörtént, hogy e minisztertanács minden előzetes értesítés nélkül egy fontos kérdésnek [megbeszélésére] ült össze, és végül, hogy a dolog természete szerint egy ilyen fontos kérdés koronatanács elé tartozott volna, amellyel szemben ennek a kérdésnek a folyó ügyek tárgyalására hívott minisztertanácson való megbeszélése a minisztereket, közöttük a vádlottat is erősen meglepte.

A védelem tiszteletteljes megítélése szerint végtelenül nagy a különbség az 1941 júniusában kormányon lévő miniszterelnök, honvédelmi miniszter és vezérkari főnök felelőssége és az egyes reszortminiszterek felelőssége között. Ezeknek a különböző felelőségeknek az elbírálásánál jelentős azoknak a szempontoknak a vizsgálata, amelyekre a fentiekben a védelem utal, és azok elrendelését az igazság teljes kiderítése érdekében mély tisztelettel kéri.⁸⁶⁹

7. A tisztelt Népbíróóság a maga ítéletében, amikor megállapítja a Nbr. 11. § 2. pontjának⁸⁷⁰ fennforgását, közvetve utal a vádlottnak 1941 évtől 1944 nyaráig több beszédére és írott cikkére, amelyekben a háborút úgy tüntette fel, mintha az Magyarország érdekében is folyt volna. Ezt a megállapítását az ítéletnek a védelem nem osztja. Ha kellő tárgyilagossággal olvassuk Hóman Bálint cikkeit és beszédeit, nemcsak a vádiratban kiszakított részek, hanem azok egésze szem-

⁸⁶⁷ Id. Antall József (1896–1974) jogász, politikus. 1923-tól több minisztériumban, illetve a vámhivatalban dolgozott. 1931-ben a Független Kisgazdapárt egyik alapító tagja, 1939 szeptemberétől Magyarország német megszállásáig menekültügyi kormánybiztosként több tízezer lengyel, illetve más menekültek – köztük számos zsidó – ellátásáról, elhelyezéséről, illetve Magyarországról továbbutazásáról gondoskodott. 1944 márciusában a Gestapo letartóztatta, 1944 szeptemberében szabadult a fogságból. 1945-ben az újjáépítési minisztérium államtitkára, 1945–1946-ban, jó félévén át tárcavezetője, 1945-től 1953-ig parlamenti képviselő. 1989-ben posztumusz kapta meg a „Világ Igaza” kitüntetést.

⁸⁶⁸ Magyarország 1939. szeptemberi semleges, a lengyel menekülteket szívélyesen fogadó magatartását a nyugati kormánykörök is meglegedetten vették tudomásul. Mindez annál nagyobb megdöbbenést váltott ki Németországban, ahonnan 1939 őszén tiltakozások sora érkezett a magyar külügyminisztériumhoz a lengyel menekültekkel szembeni magyar vendégszeretet miatt, amelyet a későbbiekben is a magyarok szemére hánytak.

⁸⁶⁹ Lásd a Hóman-per újratárgyalása *Szakértői véleménye* ügyészség kérdéseire adott válaszában 2. pontját: 547–565.

⁸⁷⁰ Lásd a 193. jegyzetet.

pontjából, és ha meg is állapítja a védelem, hogy azokban tényleg megnyilatkozott az a gondolat, mintha a háború Magyarország érdekében is folyt volna, mégis aki visszaemlékszik azokban az időkben mondott beszédekre és cikkekre, egy olyan végtelenül nagy különbséget kell hogy megállapítson, amely a vádlott javára esik, és amely azt bizonyítja, hogy ezek a cikkek – szemben egyéb cikkekkel és beszédekkel – nem voltak alkalmasak kialakítani azt a háborús pszichózist és még inkább azt a gyűlölethullámot, amely a magyar nemzetet előntötte. A védelem nem a vádlott érdekében, hanem a nemzet egyetemes megítélése szempontjából hangot kíván adni annak, amelyet nemzetünk jövője szempontjából sem szabad elhomályosítanunk, hogy anélkül, hogy az illetők felelősségét csökkenteni lehetne, mégis igaz marad az, hogy ebbe a háborúba a magyar nemzet a maga nagy tömegeiben egyáltalán nem vett oly mértékben részt, mint ahogyan pl. [az] 1914–18-as háborúban részt vett, a nemzet nem lelkesedéssel vett részt a nagy orosz birodalommal szemben ebben a kizárólagosan német örületet szolgáló háborúban, hanem akarata ellenére és kényszeredetten. Ha ezt nem is az akkori politikusok javára lehet írni, a tárgyilagos szemlélő kiérzi ezt a kényszeredett hangot a vádlott beszédéből és cikkéből is, szemben a tényleges háborús uszítók aljas, nemzetrontó megnyilatkozásaival.⁸⁷¹

8. Ami a zsidótörvények meghozatalával kapcsolatos vádlotti magatartást illeti, itt a védelem rámutat ismét a vádlott beszédeire, amelyek ha magukban hordják is egy gyenge kor megmételtyezett és gyáva közhangulatának megnyilatkozását, ismét végtelenül távol van [!] attól a hangtól, amely az 1939–1944. években nálunk eluralkodott,⁸⁷² és ha ehhez hozzávesszük a vádlott magatartását, amelyre nézve utal a védelem Waldapfel, Hajdú, Wertheimer, Bacher-Bodrogh tanúk vallomásaira,⁸⁷³ azt kell megállapítsa, hogy magatartásában egyáltalán nem lehet a vádlottat a hitleri fajelmélet kritikanélküli elfogadjának tekinteni.

Csatlakozik a védelem a vádlott okfejtéséhez a Teleki-féle, nem vitásan bizalmas okirat megítélése kérdésében is, és nem tudja elfogadni, hogy ezen az alapon a vádlottal szemben bűncselekmény legyen megállapítható. Az iratok alapján megállapítható, hogy ez az emlékirat egy kifejezetten magáncélra szolgáló, egy a vádlott és Teleki Pál miniszterelnök között lefolytatott magánbeszélgetésnek pro memoriáját jelentette, amelyben nehéz megállapítani, hogy mi az, ami esetleg a vádlott terhére esik, és mi, amit mint politikus a bécsi döntést megelőzően Teleki Pál összeállítandónak tartott.⁸⁷⁴

Egy azonban bizonyos, hogy ez az emlékirat a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött bizalmas irat volt, amelyből a bécsi döntés során semmi meg nem valósult,

⁸⁷¹ Lásd a Hóman-per újratárgyalása Szakértői véleménye bíróság kérdéseire adott válaszait: 585–609.

⁸⁷² Uo., elsősorban az 1. és a 4. pont.

⁸⁷³ Lásd e kötetben: 323–326, 331–334, 352–354, 359.

⁸⁷⁴ Bővebben lásd a 15., a 264., a 280–281. és a 288. jegyzeteket.

minthogy ott a németiség az örület céltudatosságával és a Herrenvolk-gondolat megvalósításának érdekében csak egy egészen más irányú kívánsággal, a német kisebbség többségi jogainak biztosításával hozakodott elő; azzal a Volksbund-politikával, amely végeredményében végzetes lehetett volna, talán mindennél végzetesebb a nemzet számára.⁸⁷⁵

Éppen ezért, minthogy a tények szemüvegén keresztül ez az emlékirat nem maradt más hatásban sem, mint egy magánbeszélgetés lerögzítése, és amely csak azért jöhet e bűnperben a vádlott terhére számításba, mert a levél mint bizalmas letét a nyomozó hatóság kezébe került; nem mellőzheti a védelem, hogy ne mutasson rá arra, miszerint éppen a vádlott volt az, aki annakidején nemzeti érdekből hozzájárult egy végtelenül fontos iratgyűjteménynek, az emigrációs anyagnak megszerzéséhez. Annak idején ezt az emigrációs anyagot egyesek üldözésére akarták felhasználni, és éppen a vádlott volt az, aki utólag készített iratokkal lehetővé tette, hogy ez az anyag a nyomozó és vádhatóságnak ne álljon rendelkezésére. E tény igazolására tisztelettel kérem.

6) Bánóczy Dénes Rózsa u. 38/b alatti lakos tanúkenti kihallgatásának elrendelését.⁸⁷⁶

9. A sérelmes ítélet átfogó indokolásában a német–magyar kultúregyezmény megkötésében a nácizmus politikai és kultúrkapcsolatának elősegítését látja. Ezzel a beállítással szemben a védelem kéri

7) szerezzé be a Népbíróságok Országos Tanácsa mindazokat a kultúregyezményeket, amelyeket a vádlott minisztersége alatt a magyar nemzet kötött.

Csak ezek összehasonlítása és egybevetése alapján lehet esetleges bűncselekmény tényálladáki elemeit alkotó helyes tényállást megállapítani. Mert ezzel szemben ma a lefolytatott bizonyítási eljárás eredménye alapján fordított megállapítást kell tennünk, még pedig azt, hogy a vádlott ebben a kérdésben sokkal inkább olybá tűnik, aki igyekezett minden irányban – és így a német irányban is – a magyar kultúrtörekvéseket nemzeti vonalon ápolni; de ezen a téren egyáltalán nem látzik az, mintha az ítéletnek ama ténymegállapítása, hogy a nácizmus törekvéseit segítette elő, csak a legtávolabbról is bizonyítást nyert volna. Nyilván csak a kultúregyezmények szövegének ismerete adhat alapot arra, hogy a kihallgatott tanúk vallomásai megcáfolhatók legyenek.⁸⁷⁷ A védelem e kérdésnél különös súlyt helyez arra, hogy kérje a N[épbíróságok]. O[rszágos]. T[anács]-ot, hallgassa ki tanúként.

8) Paikert Géza min[iszteri]. tanácsost,⁸⁷⁸ idézendő kultuszminisztérium, gr. Klebelsberg u., akinek kihallgatása az ügyészség előtt megtett vallomásának felolvasásával nem lehet egyenrangú.

⁸⁷⁵ Az 1940. augusztus 30-án aláírt népcsoport- (vagy kisebbségi) egyezményről lásd a 65. és a 133. jegyzeteket.

⁸⁷⁶ Lásd a 245. jegyzetet.

⁸⁷⁷ Lásd az 59., a 62., a 107., a 301–302. és a 851. jegyzeteket.

⁸⁷⁸ Lásd a 38. és a 39. jegyzeteket.

Éppen ennél a kérdésnél, ahol a gyakorlati tények szemüvegén keresztül lehetséges bírálatot mondani a vádlott részortminiszteri működése – a legnagyobb jelentőségű vonala – szempontjából, és ezzel magatartása átfogó megítélése szempontjából nem mellőzhető nevezett tanú kihallgatása.

A tényekkel ellentétesnek kénytelen a védelem megállapítani a [tisztelt]: Népbírók ama ítéleti megállapítását, hogy a vádlott nemhogy enyhíteni, hanem szűkíteni törekedett az ún. numerus clausus törvényt. Ezzel szemben áll az ez irányban kihallgatott legilletékesebb tanúk vallomása, de szemben áll a vádlottnak ez irányba mozgó és a tényeket fedő védekezése is.

II.

Ezek után a védelem külön-külön kíván foglalkozni az ítéletnek az egyes bűncselekményt megállapító rendelkezéseivel a következőkben.

1. A[z] NBR 11. § 2. pontja:⁸⁷⁹ A védelem megítélése szerint ezt a bűncselekményt elkövetette az ismert körülmények közepette a miniszterelnök, [a] külügyminiszter, a honvédelmi miniszter, a vezérkari főnök, és mindazok, akiknek esetleg befolyásuk volt az ország kormányzójára, de a minisztérium többi tagja e bűncselekményben már részes nem lehetett, mert a tárgyilagossá szemlélő szemüvegén keresztül nézve az eseményeket az 1941. június 26-án hirtelen összehívott minisztertanács döntésével az egyes részortminisztereknek már sem kezdeményező, sem részési tevékenysége nem volt. Minthogy pedig a rendelet ezt kívánja meg, ennek megállapítása jogszabályt sért.

2. A[z] NBR 11. § 6. pontja: A védelem álláspontja szerint ha ismét kellő tárgyilagossággal vizsgáljuk a vádlott cikkeit, beszédeit, azokat, miként azt már az I. alatti részben a védelem taglalta, nem lehet olyanoknak tekinteni, mint amelyek alkalmasak lettek volna arra, hogy az ország háborúba lépjen, vagy annak fokozottabb mértékben való folytatása érdekében a közfelfogást jelentős mértékben befolyásolja. Hiányzik ezekből a cselekményekből az alkalmasság erre a célra, egyetlen beszéd sem foglalkozik azzal, amely a háborúba lépést szorgalmazta volna. A beszédek és cikkek az itthoniak feladatát próbálják a saját szemszögéből vizsgálni, amely jelentheti a háborúban való változatlan megmaradás óhaját, nem az abban való fokozottabb részvételt. Éppen ezért a vádlott cselekménye e törvényi rendelkezést sem meríti ki.

3. NBR 15. § 1. pont:⁸⁸⁰ A védelem álláspontja e cselekmény kapcsán az, hogy ha a lefolytatott bizonyítás alapján nem is lehet megállapítani azt, hogy a vádlott

⁸⁷⁹ A vonatkozó jogszabály 11. paragrafusáról lásd a 193. jegyzetet.

⁸⁸⁰ A vonatkozó jogszabály 15. paragrafusáról lásd a 195. jegyzetet.

a nemzet érdekeit súlyosan sértő jogszabályok kezdeményezője lett volna, nem tagadható, hogy különösen az 1895. 42. tc. hatályon kívül helyezésével mint miniszter, e törvény meghozatalában tudatosan részt vett volna. És ha igaz is az, hogy ezt az akkori megnehezült és megtebolyult idők hatása alatt is tette a vádlott, és ha magatartása ezzel a felfogással lényegileg szemben is állott, és a törvény meghozatala után is arra törekedett, hogy a nemzet, illetve a nemzet egy részét súlyosan sértő e jogszabály rája a maga teljes súlyával ne is nehezedjék, kénytelen a védelem megállapítani, hogy bírói mérlegelés tárgyát kell képezze az, hogy a vádlott magatartása eliminálja-e [kiküszöböli-e] a bűncselekményt, avagy az csak enyhítő körülményül szolgálhat.⁸⁸¹

4. A[z] NBR 15. § 3. pontja: A védelem megítélése szerint a tárgyalás során lefolytatott bizonyító eljárás nem igazolta azt, mintha a vádlott következetesen néppellenes vagy fasisztabarát hivatali működést fejtett volna ki. Ezzel szemben a kihallgatott tanúk megegyező vallomása azt bizonyítja, hogy ha a vádlott politikai elgondolásában a németbarát politika hirdetője volt is, éppen hivatali működésében szemben állt a német kultúra törekvéseivel, és ha valami jellemző kialakult a tanúk vallomása alapján, az tárgyilagosan éppen az volt, hogy a vádlott joghatósági körén belül minden volt, csak nem következetes. Minthogy pedig a NBR 15. § 3. pontja éppen e következetességet írja elő, a védelem tiszteletteljes álláspontja szerint e bűncselekmény tényálladási elemei a főtárgyalás alapján bizonyítást egyáltalán nem nyertek. Sőt éppen megfordítva, a kihallgatott tanúk egyértelműen kénytelenek voltak – az igazságnak nyilván megfelelően – azt vallani, hogy a vádlott körülvette magát baloldali gondolkodású politikusokkal és tudósokkal, ezeket nem befolyásolta; miközben kifelé egy szót sem szólt a zsidótörvények meghozatala ellen, befelé sehol annyian állásukban a meghozott törvények dacára bent nem maradtak, mint éppen a vezetése alatt álló minisztériumban, és miközben az izraelita vallás bevett felekezeti jellegét megszüntető törvényt meghozza, ugyanakkor megtesz mindent, hogy e törvény lényege ellen járjon el. A történelmi igazságnak tartozunk azzal, hogy a[z] NBR 15. § 3. pontját a vádlottal szemben meg ne állapítsuk.

5. NBR 15. § 4. pontja: A védelem igazságot kereső felfogása mellett e bűncselekménnyel kapcsolatban a legnehezebb a helyzete. Kénytelen a védelem elismerni azt, hogy a vádlott beszédei, még inkább magatartása nem felelt meg annak a tudományos képzettségnek és még inkább történelmi tudásnak, amelyet éppen tőle joggal vártak volna el, hogy a közfelfogást abban az irányba befolyásolja, hogy az ne legyen az országra káros.

⁸⁸¹ Az izraelita vallást törvényesen bevett vallásfelekezetté nyilvánító 1895:XLII. tc.-t az 1942:VIII. tc. helyezte hatályon kívül. Bővebben lásd a 18., a 285. és a 434. jegyzeteket.

Elismeri a vádlott javára a védelem, hogy a napi politikába a vádlott éppen a nyilaskeresztes pártok ellen irányuló agitáció alkalmával lépett ki addigi elzárkózottságából, és tartott ún. választási kortesbeszédet, amelyek – visszatekintve ezekre az időkre – el kell ismerjünk, azt a célt szolgálták, hogy a nyilaskeresztes pártok, így különösen a Szálasi-féle politikai irány, ne tudjanak érvényesülni. Tény azonban, hogy ugyanakkor – mint ahogyan azokban az időkben a jó szándékúaknak tartott politikusok is – beleesett abba a közös hibába, hogy azt hitték [!], ki lehet a vitorlákból a szelet fogni. S ha így a vádlott beszédei a magasabb szellemi síkon mozgó ember számára mérsékelteknek – és az akkori gyűlöletet felkelteni szándékozó beszédekkel szembenállóknak – tűnik is fel [!], mégis el kell hogy ismerje a védelem azt, hogy a vádlott esetleges jó szándékú törekvése célját tévesztette, mert ezek a beszédek éppen azért, mert a vádlott mondotta azokat el, sokkal inkább esetleg célja ellenére, a hallgatók előtt olybá tűnt fel, mint aki maga is a faji és felekezeti gyűlölet felkeltését akarná szolgálni. Hogy mármost a Népbíróóságok Országos Tanácsa a büntetőtudomány szubjektív álláspontját teszi-e magévá, és élesen látva a kérdést azt állapítja-e meg, hogy a vádlott nem akarván faji és felekezeti gyűlöletet szítani, a bűncselekmény fenn nem áll, minthogy arra az álláspontra helyezkedik, hogy a tanúvallomásokban megnyilatkozó lelkeséget veszi alapul, és ennél fogva a szándékot látja kizártnak; avagy kizárólag az eredményt veszi figyelembe, ettől függ, hogy a bűncselekmény esetleges megállapítása esetén is igen nyomatékossak éppen a tények szemüvegén keresztül az enyhítő körülmények.

III. A bíróság a vádlott bűncselekményét vizsgálva megállapította, hogy a vádlott a bűncselekmény elkövetésénél nem volt tisztában a bűncselekmény jogi természetével, és ezért a bűncselekmény elkövetésétől mentesül. Bármi ként döntsön is a Népbíróóságok Országos Tanácsa, bármi bűncselekményt állapítson is meg, a védelemnek nyilván elsősorban mint kirendelt védőnek kötelessége felsorakoztatni azokat az enyhítő körülményeket, amelyek a büntetés kiszabása szempontjából mellőzhetetlenek.

A védelem a következő enyhítő körülményeket látja a vádlott javára megállapíthatónak:

1. A vádlott nem mint politikus kezdte működését. Történettudós volt, aki tudományos nevet szerzett akkor, amikor a politikai életbe bekapcsolódott. Követhetett el nagy bűnt, hogy a tudomány teréről a napi politika terére lépett, de végigvonul a főtárgyalás bizonyítási eredménye szerint is egész munkásságán a mégiscsak tárgyilagosságra törekvő tudós, aki éppen azért maga körül meghagyja azokat, akik a legélesebben szemben állanak azzal a politikával, amelynek ő egyik képviselője. Tény, hogy hosszú ideig nem ártja bele magát a napi politikába, annak a demagóg korteshadjáratnak, amely itt minden humánusot az emberek lelkéből kiölt,

hosszú ideig egyáltalán nem lesz részese, és később is messze elmarad mások féltelenségétől.

2. Tény az, hogy 1940 óta foglalkozik a lemondás gondolatával, és végül ezt még abban az időben valósítja meg, amikor a nemzet legjelentősebb értékállományában az emberiségben nem süllyedt úgy alá, mint ahogyan az az utolsó években bekövetkezett.

Tény az, hogy azok alatt az idők alatt, ami alatt ő is részese volt a hatalomnak, fel-felcsillant egyszer-egyszer a kormányzati ténykedések közepette is egy szebb, egy emberiesebb vonás, a lengyel hadsereg átözlésével, a Szlovákiából menekült és származásuk miatt halálra üldözöttek úgy-ahogy való megtűrése, még mindig az emberi jó szándék megnyilatkozásai.

3. Hallottuk a tanúk vallomásából, és ez tényleg nem az alibi-igazolást szolgáló nyilatkozatokkal egyértékű, hogy a vádlott úgy felfogásában, mint cselekedeteiben szemben állt a fajgyűlölettel, és egy egészen különösen megértést tanúsított a baloldali felfogásúakkal szemben.

4. Ha a vádlott politikai működésén végig is vonul annak a látszata, mint aki túlzottan szereti a hatalmat – de ki az a világtörténelem politikusai között, akiben ez ne lenne –, de mégis a kevesek közül ő volt az, aki amikor 1944. március 19-e után kormány alakul, amely újra vissza akarja hívni a hatalomra, határozott formában tér ki ettől. Ha igaz, hogy a vádlott túlon túl szerette a hatalmat, akkor kétszeresen a javára szolgál, hogy ebben a lealázó korban a hatalom kedvéért sem vállalkozott arra, hogy kiszolgálja a megszállás alatt hatalmon maradtak és elsősorban a nemzet legnagyobb ellensége, Németország céljait. S ezzel szemben – ez ismét a bizonyítékok eredménye – a Teleki Pál Intézetben legalábbis hallgatólag elnézi a jó célért okmányhamisítóknak, az ellenállási mozgalomban résztvevőknek munkáját.

5. De a legnagyobb jelentőségű enyhítő körülménynek az ismert Veessenmayer-féle levelet tekintjük. Vissza kell gondolnunk 1944. március utolsó harmadára, az utcán száguldó német autókra, az SS-legényekre, Hain Péter⁸⁸² pribékjeire, amikor senki politikusnak, akinek a múltban szava volt vagy a jövőben szava lehetett, élete biztonságban nem volt, Mihelyt csak a látszata fennforgott annak, hogy az

⁸⁸² Hain Péter (1895–1946) derektívfelügyelő. 1918-tól dolgozott a Budapesti Rendőr-főkapitányság Bűnügyi Osztályán, 1923-tól a Politikai Osztályon a kommunisták elleni nyomozásokat irányította. 1938-tól a személybiztonsági szolgálat vezetője, Horthy Miklós, valamint a fontos külföldi vendégek védelmét szervezte. 1944-ben Bakó László a politikai rendőrség vezetőjévé nevezte ki, de a Lakatos-kormány – visszaélések miatt – leváltotta pozíciójából. A nyilas puccs után kormánytanácsos, miniszteri tanácsos, 1944. december 12-étől rendőrségi derektív-főfelügyelő, az Állambiztonsági Rendszert vezetője. A népbíróóság halálra ítélte.

illető szembenáll a német halommal és azok kiszolgálóival. És ekkor ezekben az időkben a 60 éven felüli⁸⁸³ Hóman Bálint, akiről közismert, hogy szeretete az életet, mégpedig a jó és szép életet,⁸⁸⁴ nemcsak visszautasítja a felajánlott miniszteri tárcát, hanem ő, aki közismerten németbarátnak volt elkönyvelve, megírja azt a levelet, amely ha talán diplomáciai stílusban is, de egy élész, komoly tiltakozás a német megszállás aljassága és a német terror becstelensége- és féltelenségével szemben. És hogy ez a lépés, tisztelt Országos Tanács, nem volt olyan minden veszedelem nélkül való, ennek igazolására szükség esetén kérem.

9) Sztójay Döme tanúkénti kihallgatását, annak igazolására, hogy a levél megírása után a Magyarországon mindenható Veessenmayer Sztójay Dömének felháborodva mutatta meg ezt a levelet.⁸⁸⁵

Ha pedig mindezeket az enyhítő körülményeket figyelembe vesszük, akkor nyilvánvalóvá válik, hogy az I. fokú ítélet büntetést megállapító rendelkezése túlzottan szigorú, és a semmiségi panaszban felhozott indokok alapján megváltoztatandó, ugyanúgy, ahogy a védelem fent kifejtett álláspontjára való tekintettel a bűncselekmények megállapítása tekintetében is a bejelentett semmiségi panaszokhoz képest annak megváltoztatása indokolt.

Tisztelettel:

Dr. Vészy Mátyás⁸⁸⁶

mint Hóman Bálint vádlott kirendelt védője

⁸⁸³ Hóman 1944 márciusában néhány hónappal múlt 58 éves.

⁸⁸⁴ Minderről számos emlékezés tanúskodik. Csitáry G. Emil például az 1960-as évek közepén írt korrajzában a következőket írta Hómanról: „Igen szeretett jól és sokat enni, és így nagyon élvezte házi kosztunkát. Többször mondotta is, hogy hiába, Magyarországon legjobban a Csitáryéknál lehet enni. Mivel cukorbeteg volt, külön készítettek neki édességet. Ezt persze nyugodtan elfogyasztotta, azután alaposan belakmározott a másik tésztából is. Vendéglátása, különösen mivel mindig hozott magával kísértet is, természetesen nem kis pénzbe került, és a reprezentációs költség sem fedezte, de szívesen megtettük, egyrészt mert ez akkor nem okozott gondot, másrészt mivel így mindig megtudhattuk a legfrissebb kormányzati híreket. Hóman Bálint ugyanis élvezetes csevegő volt, aki megfelelő bemelegedés után előtárta a legintimebb híreket is. Nagy közvetlenségéért és mindenkor való segítőkészségéért a fehérváriak is nagyon megszerették, és így az elkövetkező választásokon nem csak egyhangúlag újból megválasztották, hanem elhalmozták a szeretet és megbecsülés egyéb megnyilvánulásai is.” (CSITÁRY G. Emil, *Emlékiratok*, Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára, Székesfehérvár, 2013, 150.)

⁸⁸⁵ A levél szövegét lásd e kötetben: 471–475.

⁸⁸⁶ Lásd a 198. jegyzetet.

[VÉSZY MÁTYÁS BIZONYÍTÁSI INDÍTVÁNYA
A FELLEBBEZÉSHEZ, 1946. JÚNIUSA KÖRÜL]

Fellebbezési indoklás

Hóman Bálint vádlottnak és kirendelt védőjének Dr. kálnoki Bedő Sándor⁸⁸⁷ és Dr. Vészy Mátyás ügyvédnek bizonyítékai előterjesztése tárgyában és az I. bírói ítélet indokai alapján N.O.T. I.4846/1946. számhoz és az I. bírósági ítélet indokai alapján Tisztelt Népbiroság!

Dr. Hóman Bálint büntetőügyében a következő bizonyítási indítványt terjesztem elő, mint a vádlott részére. 1946. évi március hó 14-iki értesítés szerint kirendelt védő:

1. Annak igazolására, hogy a vádlott 1944. évi március havában Veessenmayer német követhöz a megszállással szembeni magatartás miatt határozott tiltakozást jelentett be, a német megszállásról a legnagyobb felháborodással beszélt mint a Teleki Pál Intézet elnöke eme intézet tisztviselőivel; továbbmenően annak igazolására, hogy eme intézet vezetését a Szálasi-rendszer alatt kizárólag azzal a feltétellel vállalta, hogy az intézet munkásságba rajta kívül senkinek befolyása és beleszólása nem lehet, végül annak igazolására, hogy a vádlott jól tudott a Teleki Pál Intézet Történettudományi Osztályának⁸⁸⁸ élesen baloldali és németellenes beállítottságáról, annak ily irányú munkásságáról, kérem tanúkul kihallgatni:

- Kosáry Domokos,⁸⁸⁹
- Dr. Deér József⁸⁹⁰ egyetemi tanárokat, idézendők mindketten Budapest, VIII. Eszterházy-utca 26. sz[ám]. a[latt]. gróf Teleki Pál Intézet; és

⁸⁸⁷ Bedő Sándor, kálnoki és hodgyai (1874–1948) ügyvéd, politikus. Marosvásárhelyen az ügyvédi kamara utolsó magyar elnöke (1914–1919), az Erdélyi Szövetség ügyvezető alelnöke, majd társelnöke (1917–1922). 1922-ben, mivel a román hatóságok kiutasították Erdélyből, Budapesten nyitott ügyvédi irodát, és Bethlen István szűkebb környezetéhez tartozott. A Nemzeti Hitelintézet ügyvezető alelnöke (1924–1931), a Keresztény Kisgazda, Földműves és Polgári Párt színeiben 1927 és 1935 között a nyírbátori kerület országgyűlési képviselője. 1935-től 1944-ig az Országos Ügyvédszövetség elnöke. Valószínűleg egy ügyvédi irodában dolgozott Vészy Mátyással – aki az Országos Ügyvédszövetség társelnökeként is szoros kapcsolatban állhatott vele –, az iraton a nevük egy bélyegzőn szerepel egymás alatt.

⁸⁸⁸ Helyesen: Történettudományi Intézetének.

⁸⁸⁹ Lásd a 239. jegyzetet.

⁸⁹⁰ Lásd a 162. jegyzetet.

c. Waldapfel Eszter Kelemen Jánosné⁸⁹¹ múzeumi könyvtárnok, Budapest, VIII. Thék Endre-utca 43/c.

2. Annak igazolására, hogy a Nemzeti Múzeum kincseinek kiszállításánál a vádlott mindent elkövetett, hogy a nemzet értékei ne kerüljenek külföldre, kérem kihallgatni:

d. Györke József,⁸⁹² a Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtára főigazgatóját, idézendő a Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárából;

e. Fitz József,⁸⁹³ Budapest, Sándor-utca 13. sz. a. lakost;

3. Annak igazolására, hogy amidőn a vádlott mint a Nemzeti Múzeum igazgatója megvásárolta az emigrációs irodalmi anyagot, és utóbb ezt az anyagot vádemelésre akarták felhasználni, elkövetett mindent, mégpedig eredményesen, hogy az anyag senkivel szemben a vád szempontjából bizonyítékul ne szolgálhasson, kérem tanúul kihallgatni:

f. Bánóczi Dénes⁸⁹⁴ Rózsa u. 38/b. sz. a. lakost azzal, hogy a tárgyalásra az emigrációs anyaggal kapcsolatos iratokat hozza magával.

4. Annak igazolására, hogy a vádlott a származásuk miatt üldözöttek mentesítése érdekében minő tevékenységet fejtett ki, kérem tanúkkal kihallgatni:

g. Lukinich Imre⁸⁹⁵ egyetemi tanár, Budapest, Múzeum-körút 6–8.; Tudományegyetem bölcsészeti kara;

h. Stern Samu,⁸⁹⁶ Budapest, Nádor utca 8. sz. a. lakost;

i. Dr. Munkácsi Ernő⁸⁹⁷ hitközségi főtitkár, Budapest, Síp utca 12. sz. a. lakost.

5. Annak igazolására, hogy művészeinkkel szemben származásra tekintet nélkül minő tevékenységet fejtett ki, kérem tanúul kihallgatni:

j. Hajdu László⁸⁹⁸ múzeumi tisztviselő, Budapest, Mária Terézia-tér 16. sz. a. lakost;

k. Bacher-Bodrogh Pál,⁸⁹⁹ az Ömike művészakciója vezetőjét, idézendő: Budapest, Művész Kávéház, Andrássy út és Vörösmarty utca sarok.

⁸⁹¹ Lásd a 165. jegyzetet.

⁸⁹² Lásd a 242. jegyzetet.

⁸⁹³ Lásd a 243. jegyzetet.

⁸⁹⁴ Lásd a 245. jegyzetet.

⁸⁹⁵ Lásd a 162. jegyzetet.

⁸⁹⁶ Lásd a 247. jegyzetet.

⁸⁹⁷ Lásd a 248. jegyzetet.

⁸⁹⁸ Helyesen: Hajdú Algernon László, lásd az 524. jegyzetet.

⁸⁹⁹ Lásd a 166. jegyzetet.

6. Annak igazolására, hogy a vádlott kultuszminiszteri működésének ideje alatt ő tette lehetővé, hogy a minisztériumban ne a faji szempontok, hanem a rátermettség érvényesüljön, kérem kihallgatni a már fentebb hivatkozott Waldapfel Eszter Kelemen Jánosné múzeumi könyvtárnokot.

7. Annak igazolására, hogy a vádlott közreműködött abban az irányban, hogy a Teleki Pál Intézet béke-előkészítő munkája kétirányú legyen, hogy a Baráth Tibor- és Mályusz Elemér-féle egyoldalú történelmi beállítást a legélesebben elnevezte, Baráth Tibort fogadni hajlandó nem volt,⁹⁰⁰ hogy tudott a Teleki Pál Intézet illegális tevékenységéről s azt helyén maradásával előmozdította, kérem a már a. b. és c. alatt hivatkozott tanúk kihallgatását.

Tisztelettel: Dr. Vészy Máttyás

Vészy Máttyás, ügyvéd, Budapest, Rákóczi út 10. sz. a. lakos, kirendelt védő

⁹⁰⁰ Lásd a 253–254. jegyzeteket.

MÁSOLAT [A MAGYAR NEMZET 1942. JÚNIUS 9-I SZÁMÁBÓL]

57/1946.

Az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött, Hegedüs Gyula szerkesztésében megjelenő Magyar Nemzet című napilap 1942 júniusi 9-i száma 5. lapja I. hasábján, II. hasábján 1–44., III. hasábján 1–44. soráról.

„Szegedről jelenti a Magyar Távirati Iroda: A Horthy Miklós Tudományegyetem tanácsa a Mannerheim tábornagyot díszdoktorrá avató ünnepség utáni ünnepi ülésen átadta Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszternek, Varga József⁹⁰¹ kereskedelem- és iparügyi miniszternek, valamint Szily Kálmán⁹⁰² kultuszállamtitkárnak az egyetem alapítása és továbbfejlesztése körül szerzett érdemeikért az egyetem Horthy Miklós-émlékérmét. Kogutowicz Károly⁹⁰³ rektor nagy tetszéssel fogadott méltató beszéd után átnyújtotta a kitüntetések.

A kitüntetettek nevében Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter mondott beszédet a Horthy Miklós-émlékérmel való megtiszteltetésért. Emlékeztetett arra, hogy a Ferenc József Tudományegyetem Kolozsvárra való hazaköltöztetésekor⁹⁰⁴ azt a magyarság jövőjére rendkívül fontos szerepet betöltő egyetemet fel kellett ruházni az egyetemi teljesség minden attribútumával. Ezért a többi vidéki egyetemnek bizonyos áldozatokat kellett hoznia, azonban az e kérdésben rendelkező törvény csupán átmenetileg szünetelteti a pécsi, debreceni és az új alapítású szegedi egyetem egyes fakultását.⁹⁰⁵

A közoktatásügyi kormányzatnak természetesen elő kell készítenie a szünetelő fakultások megindítását, mert senki sem vonhatja kétségbe, hogy Pécsnek, Debrecennek és Szegednek a fakultásokra törvényben biztosított joga és igénye van. Mindhárom város addigi áldozatával és egyetemei eddigi munkájával kiérdemelte, hogy egyetemeinek tudományos élete teljes legyen.

⁹⁰¹ Lásd a 178. jegyzetet.

⁹⁰² Lásd a 111. jegyzetet.

⁹⁰³ Kogutowicz Károly (1886–1948) földrajztudós. 1923-tól 1944-ig a szegedi Ferenc József Tudományegyetem nyilvános rendes tanára, a Földrajzi Intézet igazgatója, az 1929–1930. tanévben a Bölcsész-, Nyelv és Történettudományi Kar dékánja, az 1942/43. tanévben a szegedi Horthy Miklós Tudományegyetem rektora.

⁹⁰⁴ Az 1872-ben alapított kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem 1919-ben – szinte teljes tanári karával és hallgatóságával – Budapestre menekült, majd 1921-ben Szegedre költözött. A második bécsi döntés után, 1940 októberétől ismét Kolozsvárra költözött, Szegeden pedig jogilag új univerzitást hoztak létre, Horthy Miklós Tudományegyetem néven (1940:XXVIII. tc. „a Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem újjászervezéséről és a Magyar Királyi Horthy Miklós Tudományegyetem felállításáról”).

⁹⁰⁵ Az 1940:XXVIII. tc. értelmében „átmenetileg szüneteltették” Debrecenben a bölcsész- nyelv- és történettudományi karon a természettudományi és a matematikai tanszékeket, Pécsen a bölcsész- tudományi kart, Szegeden a jog- és államtudományi kart.

Az emberiség sorsdöntő időket él, a népvándorlás kora óta nem volt ilyen mozgalmas időszaka az európai történelemnek. Ebben a gigászi küzdelemben a magyarság csak az összes erőinek egyesítésével és céltudatos kifejtésével, a magyar öntudat és a nemzeti önismeret felfokozásával, az átfogó népi egység és az egészséges magyar közszellem kialakításával biztosíthatja jövőendő életét és nagy nemzeti céljainak megvalósítását.

Mindehhez azonban szükséges, hogy művelődésünk tartalmát kimélyítsük, színvonalát pedig emeljük. A nemzeti művelődés alapja az egészség és fejlődőképes nemzeti tudomány és ennek legfontosabb műhelyei: az egyetemek, amelyek mindegyikére különleges hivatás vár a nemzet életében. Minden vidéki egyetemünknek a maguk általános irányú és egyetemes szempontú művelődési feladatai mellett sajátos egyéni hivatásuk is van. A kolozsvári egyetem elsősorban Erdély természeti és szellemi életének vizsgálatával foglalkozik, a pécsi egyetemen a Dunántúl problémái kerültek előtérbe, Debrecen az északkeleti részek, Szeged az alföldi és délvidéki kérdéseket állítja tudományos vizsgálatainak központjába.

Kiterjed ez a kutatás a nemzetiségi kérdésre is. Minden egyetemünk vonzókörében másfajta nemzetiség él, ezeknek a kutatása is beletartozik a magyar élet jelenségeinek kutatási körébe. A nemzetiségek itteni történetét, népi életét, a magyarsághoz való kapcsolatait is ez egyetemnek vannak hivatva kutatni, kapcsolatban azokkal a tudományos intézetekkel, amelyeknek minden egyetem mellett párhuzamosan meg kell majd alakulniuk. Ahogy Budapesten megalakult a Teleki Pál Tudományos Intézet és ahogyan Erdélyben működik az Erdélyi Tudományos Intézet, Szegeden Alföldi Kutató Intézetet, Pécsen Dunántúli Kutató Intézetet, Debrecenben pedig Északkeleti Kutató Intézetet kell majd életre hívni, és ezek egy nagy közösségbe fogva végzik majd el a maguk rész kutatásait.⁹⁰⁶

A nemzetiségi kérdés tekintetében újabban igen zavaros fogalmak lettek közeleltűvé. A trianoni szótárból a magyar köztudatba is belekerült egy fogalom; amelyet mi történetírók nem ismertünk ezelőtt, és nem kívánunk ismerni a jövőben sem: a nemzetiségi állam fogalma. Magyarország nem nemzetiségi állam,

⁹⁰⁶ Az Erdélyi Tudományos Intézet 1940 októberében alakult, első igazgatója Tamás Lajos volt; 1941 végén lett az akkor – Hóman elnöklésével – létrejött Teleki Pál Tudományos Intézet egyik tagintézménye. (Lásd még a 25. jegyzetet.) Az Alföld kutatására Kogutowicz Károly földrajztudós (vö. a 903. jegyzettel) 1927 decemberében hozta létre a szegedi egyetem Alföldkutató Bizottságát, amely 1928. február végén Szegedi Alföldkutató Bizottsággá alakult. A bizottság 1940-ban, a szegedi Ferenc József Tudományegyetem Kolozsvárra visszaköltözésekor – ezzel párhuzamosan a szegedi Horthy Miklós Tudományegyetem alapításakor – rövid időre megszűnt. 1943-ban Bartucz Lajos (1885–1966) szervezte újjá és vezette az 1949-ig fennálló Alföldi Tudományos Intézetet, melynek működése a háború alatti és utáni nehéz gazdasági helyzetben előadássorozatok rendezésére és két évkönyv megjelentetésére szorítkozott. 1993-tól az MTA Regionális Kutatások Központjának (2012-től Intézetének) Alföldi Tudományos Intézeteként (2012-től osztályaként) ismét működik. A Dunántúli Tudományos Intézetet ugyancsak 1943-ban létesítették, első igazgatója Szabó Pál Zoltán (1901–1965) geográfus volt. Egyik fő célkitűzése a nemzetiségi kérdés kutatása, a térségben élők államhűségének erősítése és a pángermán törekvések ellensúlyozása volt. Az intézet 1955-ben került az MTA kutatóhálózatába, ma az MTA Regionális Kutatások Intézetének egyik osztálya. Az Északkeleti Kutatóintézet végül nem jött létre.

Magyarország a Szent István-i gondolat értelmében is magyar nemzeti állam, mert a Kárpátok medencéjében ennek a földnek nemzetformáló, államszervező, országépítő népe a magyar. Magyarország fajilag is meghatározott történelmi alakulat, és ezen nem változtathat az a tagadhatatlan tény, hogy idők folyamán népessége idegen elemekkel gyarapodott, és a magyarság aránszáma a sok vérvesztés következtében megromlott.

A mai országhatárokon belül körülbelül 71% a magyar. Mellelre nagyobb számban hat idegen fajta él: német, szlovák, rutén, román, szerb és zsidó, ezen felül kis töredékben más népelemek is. A legnépesebb nemzetiség aránszáma sem haladja meg a nyolc százalékot. Nyilvánvaló tehát, hogy ha ebben a nemzeti államban elég különféle nemzetiségek is élnek, ez semmiképpen sem változtat nemzeti jellegén. Ugyanez állott a történelmi Magyarország területére is, ahol a többség magyar volt, s a legnagyobb nemzetiség is csupán 18%-át érte el az összes népességnek.

A magyar állam nemzeti állam, de mindenkor számol azzal az adott ténnyel, hogy határai között más nemzetiségű népelemek is élnek. Az Árpád-házi királyok szellemében elismeri ezeknek a nemzetiségeknek a jogát a maguk népi művelődésének ápolásához.

Ma német viszonylatban a gróf Teleki Pál és gróf Csáky István által kötött bécsi egyezmény, amelyhez híven tartjuk magunkat,⁹⁰⁷ más nemzetiségek viszonylatában pedig a régi magyar tradíció szabályozza e jogokat. A közigazgatásban biztosítjuk a nemzetiségek számára saját nyelvük használatát, az iskolában az anyanyelv oktatását, de mindenkor csak a szülők kívánságára, mert a család joga meghatározni, hogy melyik nemzetiséghez tartozik a gyermek. Ezzel szemben a magyar állam megköveteli a nemzetiségektől a teljes lojalitást és hűséget.

A magyar állam történelmi jogon követeli magának az irányítást és felügyelet jogát a művelődéspolitikára minden területén. Nem engedhetjük kétségessé tenni a magyar állam iskolai felségjogát, amit a történelmi egyházakkal egyetértve gyakorol. Ha másoknak jogot adunk iskola fenntartására, ezt a magyar állami jog átruházásával tesszük. Minden magyarországi iskolában tanítani kell a magyar állam nyelvét, s az iskola tanítása állam- és nemzetellenes nem lehet, aminthogy sehol a világon olyan nemzeti állam nincs, ahol ez lehetséges volna. A magyar gyermek viszont csak magyar műveltségben részesülhet, idegen nyelven oktató iskolába jártni iskolaköteles korban nem szabad. Szorosan kapcsolódik ide az úgynevezett szórványkérdés, a nemzetiségi területeken, falvakban élő magyarok és magyar gyermekek gondozásának a kérdése. Eddig kereken 9200 szórványgyermekről van tudomásunk, s közülük 8300-nak magyar oktatásáról már gondoskodtunk.

Feladatunk a magyarság és vele a magyar állam keretében együtt élő nemzetiségek békés életének és zavartalan fejlődésének a biztosítása. Aki nem illeszkedik

⁹⁰⁷ Lásd a 65. és a 133. jegyzeteket.

bele ebben a gondolatmenetbe, aki nem tud megférni a közösséggel, annak itt nem lehet hazája.

Hóman Bálint végül társai nevében is ünnepélyesen megígérte, hogy Szeged városának és egyetemének minden olyan törekvését, amely a magyar munka végzésére irányul, teljes szívvel, magyar lélekkel támogatni fogja.

A megjelentek a beszédet általános tetszéssel fogadták és melegen ünnepelték a kitüntetetteket.⁹⁰⁸

Alulírott hivatalosan igazolom, hogy ezen másolat a jelzett nyomtatvány jelzett helyeiről vétetett, és az eredetiekkel szó szerint megegyezik.

Budapest, 1946. március 16-án.

[...] Hóman Bálint beszéde magyarországi nemzetiségekről szóló részének az MTI tudósításai szerint élénk visszhangja volt, nemcsak bel-, de külföldön is. Itthon elsősorban a Volksbund részéről támadták mondanóját, lásd a 350. jegyzetet. Lásd még a 102. és az 544. jegyzeteket.

A beszéd magyarországi nemzetiségekről szóló részének az MTI tudósításai szerint élénk visszhangja volt, nemcsak bel-, de külföldön is. Itthon elsősorban a Volksbund részéről támadták mondanóját, lásd a 350. jegyzetet. Lásd még a 102. és az 544. jegyzeteket.

A beszéd magyarországi nemzetiségekről szóló részének az MTI tudósításai szerint élénk visszhangja volt, nemcsak bel-, de külföldön is. Itthon elsősorban a Volksbund részéről támadták mondanóját, lásd a 350. jegyzetet. Lásd még a 102. és az 544. jegyzeteket.

⁹⁰⁸ Hóman beszéde magyarországi nemzetiségekről szóló részének az MTI tudósításai szerint élénk visszhangja volt, nemcsak bel-, de külföldön is. Itthon elsősorban a Volksbund részéről támadták mondanóját, lásd a 350. jegyzetet. Lásd még a 102. és az 544. jegyzeteket.

[BALASSA BRUNÓ NYILATKOZATA, 1946. MÁRCIUS 17.]

Nyilatkozat

1946. III. 17.

Igen tisztelt Tanácsvezető Bíró Úr!

A Hóman Bálint ellen indított bűnügyben Nb. V. 864/946 sz. alatt tanúként idézést kaptam f[olyó]. hó 18-ára.

Az idecsatolt kezelőorvosi igazolás is tanúsítja, hogy lázasan, mellhártyagyulladás jeleivel megbetegedtem, s ezért a fenti idézésnek eleget nem tehetek.

Tisztelettel kérem Tanácsvezető Bíró Úrtól igazolt elmaradásom elfogadását, és tanúkénti meghallgatásomra későbbi, felgyógyulásom után eső új időmegjelölést.

Tisztelettel:

Dr. Balassa Brunó

[SZEKFŰ GYULA LEVELE A BUDAPESTI MAGYAR NÉPBÍRÓSÁGNAK, 1946. MÁRCIUS ELSŐ FELE, ILLETVE HUSZTI JÓZSEF KÍSÉRŐLEVELE, 1946. MÁRCIUS 17.]

A Budapesti Magyar Népbíróságnak,
Budapest

Tisztelettel alulírott, több mint 1 1/2 hónapja ágyban fekvő beteg vagyok, és a jövő héten, amint helyreállok, el fogok utazni moszkvai állomáshelyemre. Így csak írásban közlöm a Népbírósággal mindazt, amit a háborús bűnösséggel vádolt Hóman Bálint dolgában lelkiismereti kötelességnek tartok elmondani.

Hóman Bálint nekem egyetemi iskolatársam volt, és így 40 év óta jó ismerősöm és barátom. Ezelőtt 20 évvel én szólítottam fel őt, hogy velem együtt írja a M[agyar]. T[örténet]. középkori kötetét (az újkoriakat én írtam meg),⁹⁰⁹ mint munkatársa tanúskodhatom tehát, hogy ő ezen és egyéb tudományos munkásságában semminemű tudományellenes szempontokat nem alkalmazott: sem németbarát, sem hitlerista, sem antiszociális, sem antiszemita szempontokat. Hóman Bálint irodalmi munkássága tudományos szempontból a magyar szellemi élet nagy nyeresége volt. Nem számítom irodalmi munkásságnak természetesen a minisztersége alatt tartott különböző beszédeit és értekezéseit, melyben már gyakran politika érvényesült. De még ebben az időben is politikától sugalmazott történeti áttekintéseiben nem német szellem érvényesült, hanem egyre az olasz és a lengyel szellemiséggel való kapcsolatainkat rajzolta és próbálta a jelenre is alkalmazni.

Énvelem minisztersége alatt igen keveset érintkezett, bizonyára azért, mert tudatában volt politikai nézeteink eltérésének, és a vitát kerülni akarta. Voltak évek minisztersége alatt, mikor egyszer sem beszéltem vele. De 1944. márc. 19-e után találkoztam vele, s akkor ő előadta nekem, hogy Veessenmayer felszólításának, hogy miniszterséget vállaljon, nem tett eleget, mert nem helyesli Magyarország német megszállását, és ezt katasztrofálisnak mondotta. Ugyanakkor a zsidóság sorsáról is részvétellel beszélt, és közölte velem, hogy lépéseket próbál meg annak érvényesítésére [!]. Azóta többet nem is láttam.

⁹⁰⁹ A *Magyar történet* kötetének megírását – bár sokan még mindig Szekfűnek tulajdonítják ezt az ötletet – valójában Hóman Bálint kezdeményezte. Hóman 1920. szeptember 1-jén a Magyar Történelmi Társulat igazgatóválasztmányának írt tervezetében javasolta: „mondja ki a tekintetes választmány, hogy 1) a Magyar Történelmi Társulat – amennyiben e vállalat anyagi oldala biztosítva lesz – megírta és kiadja »A magyar történettudomány kézikönyvét«. A munka két fő részből áll. Első része: Bevezetés a magyar történettudományba, három 35–40 íves kötetben. [...] Második része: Magyar történet, négy 40 íves kötetben, beleértve a mellékartományok történetét.” (OSZKK, Fond 15/34.)

Ezeket szükség szerint eskü alatt is vallhatom a Népbíróság esetleges kívánságára.

Tisztelettel

Szekfű Gyula
egyetemi tanár
moszkvai magyar követ

Budapest, 1946. március hó 17-én

Mélyen tisztelt Ügyvéd Úr! Dr. Szekfű Gyula moszkvai magyar követ közvetlenül e hó 16-án történt elutazása előtt személyesen adta át nekem a csatolt, Hóman Bálintra vonatkozó nyilatkozatot, azzal a kéréssel, hogy juttassam el illetékes helyre, a budapesti magyar népbírósághoz. Legközvetlenebb megoldásnak gondoltam, ha a csatolt iratot Önhöz mint Hóman Bálint védőjéhez küldöm, aki pontosan tudja, hová és hogyan kell az iratot továbbítani.

Szíves elnézését kérve az alkalmatlankodásért üdvözli: Dr. Huszti József⁹¹⁰ egyetemi ny[ilvános] r[endes]. tanár [...]⁹¹¹

Huszti József (1887–1954) klasszika-filológus, történész. Budapesten az érseki főgimnázium (1911–1915), a középiskolai tanárképző intézet (1915–1918), majd az Eötvös Collegium rendes tanára (1918–1923) és a tudományegyetemi magántanára (1921–1923). 1923-tól 1934-ig a szegedi Ferenc József Tudományegyetem nyilvános rendes tanára és az ottani Apponyi Kollégium miniszteri biztosa (1929–1934), az 1930/31. tanévben a Bölcsészettudományi Kar dékánja. 1934-től 1948-ig a Pázmány Péter Tudományegyetem professzora. 1944-ben, a nyilas hatalomátvétel után Huszti farkasréti villájában talált menedéket Szekfű és felesége. Minderre egy szórakoztató történettel emlékezett BISZTRAY Gyula: *Adalékok Szekfű Gyula életéhez és munkásságához* (MTAKK, G 635/65.). Huszti egyébként Szekfű egyik kedvenc tanítványa, Kosáry Domokos apósa volt.

⁹¹⁰ Huszti József (1887–1954) klasszika-filológus, történész. Budapesten az érseki főgimnázium (1911–1915), a középiskolai tanárképző intézet (1915–1918), majd az Eötvös Collegium rendes tanára (1918–1923) és a tudományegyetemi magántanára (1921–1923). 1923-tól 1934-ig a szegedi Ferenc József Tudományegyetem nyilvános rendes tanára és az ottani Apponyi Kollégium miniszteri biztosa (1929–1934), az 1930/31. tanévben a Bölcsészettudományi Kar dékánja. 1934-től 1948-ig a Pázmány Péter Tudományegyetem professzora. 1944-ben, a nyilas hatalomátvétel után Huszti farkasréti villájában talált menedéket Szekfű és felesége. Minderre egy szórakoztató történettel emlékezett BISZTRAY Gyula: *Adalékok Szekfű Gyula életéhez és munkásságához* (MTAKK, G 635/65.). Huszti egyébként Szekfű egyik kedvenc tanítványa, Kosáry Domokos apósa volt.

⁹¹¹ A kihagyott részben a Magyar Nemzeti Bank Bankosztályának a Hóman-perhez semmilyen vonatkozásban sem kapcsolható, 1932–1933-ból származó körlevelei, azok hátoldalán Hóman kézzel írott – a fellebbezésekben is említett tanúk nevét felsoroló – jegyzetei olvashatók.

[HÓMAN BÁLINT LEVELE EDMUND VEESENMAYERNEK, 1944. MÁRCIUS 27.]

Követ Úr!⁹¹²

Nemrégiben alkalmam volt Önnel, Követ Úr, megbeszélést folytatni, amelyben megkíséreltem jellemezni a magyar nép lelki beállítottságait. Ez a megbeszélés sajnos meg lett akasztva, s ezért engedtem meg magamnak, hogy a következő fejtegetéseket Ön elé terjesszem. Kérem, tekintse ezeket a fejtegetéseket mint folytatását beszélgetésünknek.

Előadásomban, melyet 1940. december 13[-án], [a] Német–Magyar Társaságban, Berlinben tartottam,⁹¹³ fejtegetéseim eredményeit a következő mondatokban fogalmaztam meg:

A német–magyar barátság történelmi szükségszerűség, egy századok óta tartó folyamat, egy szembeeszköztény. Időlegesen félreértés, bosszantó külső beavatkozások, mesterségesen táplált és tapintatlanul elővonszolt ellentétek által megzavarható, fonala azonban el nem vágható, mert a baráti együttműködés mindkét nép magas érdeke. A Német Birodalom Magyarország természetes hátvédje, az erős és egységes Magyarország viszont a németiség előőrse és védősánca Kelet felé. Németek és magyarok, bármi különbözőek is e népek számszerűség és hatalom szempontjából, természetes társak a nyugati kultúrközösségben, barátságukat ápolni és fejleszteni, elmélyíteni a kapcsolatokat, elősegíteni a kölcsönös megértést, s épp ezért minden zavaró behatást távol tartani minden tudatos német és minden jó magyar számára, mindkét nép társas viszonyára és államvezetésére nézve, egyike a legelőkelőbb kötelezettségeinek.⁹¹⁴

És az én nemzetpolitikai meggyőződése, amely történelmi tanulmányaimból és a kormányzati ügyekben való tapasztalataimból fakadt, s amelyet mindig vallottam, kötelességemmé teszi, hogy az Ön figyelmét, Követ Úr, néhány szempont-ra, amely a német–magyar viszony jövőbeli kialakulását illetik, különösen ráirányítsam.

Fejtegetésemben talán túlnyomóak a történelmi megfontolások, ezt azonban hivatásom indokolja, és az a körülmény, hogy a magyarok érzelmi beállítása a németekkel szemben a történelmi tényein [!], egy hosszas fejlődési folyamat eseményein és jelenségein nyugszanak.

A magyarság mind a múltban, mind a jelenben Kelet és Nyugat határvonalán él. Már a honfoglalás idején az elé a nagy kérdés elé állítottott: Kelet vagy Nyugat? És Nyugatot választotta.

⁹¹² Az Edmund Veesenmayerhez írt levelet német eredetiből fordították magyarra, nyelvi cserlensége ennek – nem pedig Hóman gyatra stílusának – a következménye.

⁹¹³ Lásd a 106. és a 293. jegyzeteket.

⁹¹⁴ A bekezdés eredeti magyar szövegét lásd az 551. jegyzetben.

1000-ben Kr. u. Szt. István megkoronázata által a magyar nemzet európai sorsa végérvényesen eldöntetett.

Mióta a német–magyar kapcsolatok a politikai sorsközösség, a kultúra és gazdaság kölcsönösségének a jegyében fejlődtek ki, a legnagyobb német és magyar államférfiak, III. Ottótól Bismarck hercegig, Szent Istvántól gr. Andrássy Gyuláig, egyaránt meg voltak győződve ennek a barátságosan szomszédi viszonynak a természet adottságaiból s a történelmi sorsközösségből folyó belső szükségszerűsége felől. S attól is egyaránt át voltak hatva, hogy legyen bármi különböző is e két nemzet számszerű ereje, erőviszony-hatásaikra s politikai hatalmi eszközeinek tömegeire nézve, tartós és termékeny hatású természetes szövetség csupán a két nép szabad és önkéntes elhatározásából jöhet létre.

Ezt az alapvető tényt a múltban nem mindig vették tekintetbe, és a német–magyar barátság, amely sorsközösségen alapul, ismét súlyos megterheléseknek lett kitéve, az egyik vagy másik fél időleges magatartása, vagy egyesek tévedései vagy balfogásai következtében. Ezúttal csupán egyetlen körülményre akarok rámutatni: arra az ellentétre és véleménykülönbségre, amely a német hatalmi kör és a magyar önrendelkezési jog közötti súrlódás következtében előállt.

Már a középkorban a szász császárok és a Hohenstaufok leigázási törekvései a magyar lélekben nagy visszahatást eredményeztek, az ellentétek még sokszorosra kieleződtek azonban a Habsburgok és osztrák–német környezetük háromezázéves uralma alatt, minthogy a kormányzati szervek a nép önértetét és érzékenységét – tudatosan vagy tudattalanul – rendszerint a magyar lélek nem ismerete által félrevezetve, ismételten súlyosan megsértették.

Az udvar a magyarok mindenkor bevált hűsége helyett feltétlen alávetést követelt, kétségbe vonta a nemzet önrendelkezési jogát, és olyan intézkedéseket tett, amelyek a nép állagának fennmaradását veszélyeztették. Mindez szükségszerűen ellenhatásra kellett hogy vezessen. A magyarok állami függetlenségüket és nemzeti mivoltukat passzív ellenállással védelmezték meg, s ha kellett, fegyverrel is a kézben.

Ez a harc nem a német és a magyar nép közt folyt, hanem a dinasztikus rendszerek harca volt – hasonlóan, mint a német és olasz népi mozgalmak ellen – a magyarok ébredő nemzeti önértetével szemben. Azonban táplálékot nyert mindkét nép eltérő népi jellegéből is, amelyek ilyenképpen érintkezésbe jutottak egymással.

Az északi fajta, amely a német népiség alaptömegét teszi ki, a fajbiológia eredményei szerint fejlett önértete, kitartó harckészsége, fegyelmezettsége és alaposága folytán nagyszabású termelő és szervező tevékenységre hivatott – azonban jellemzi egy olyan jellemvonás is, amely már sokszor megakadályozta tervei hiánytalan megvalósításában. Éppen mert feltétlenül meg van győződve szándékai szükségességéről, gyakran nehezen vagy egyáltalán nem volt képes magát más népek helyzetébe beleélni, mások képzetvilágát helyesen értékelni, és mert ezeket a saját életfelfogása és saját életstílusa szerint akarja boldogítani, gyakran hívta ki a népek

elégedetlenségét és ellenállását, akiket anyagi tekintetben talán boldogított, de lelki egyensúlyukban érzékenyen befolyásolt.

A német hatalomnak az engedményekre hajlamosabb szláv népekkel rendszert kevesebb nehézsége volt, mint a magyarokkal. A szláv népek látszólag ellenállás nélkül vetik magukat alá, azonban, mint ahogy az a legutóbb is a cseheknel kiderült, föld alatt készítik elő szívós kitartással és lassú előnyomulással felszabadulásuk és függetlenségük útját. A magyar nép ezzel szemben magát a német néppel egyenrangú, úri népnek tartja, leereszkedő vagy lekicsinylő bánásmóddal szemben azonnal szélsőséges tartózkodás viselkedésével felel, és a passzív és aktív ellenállás eszközeihez nyúl.

A szabadság, a függetlenség, az állami szuverenitás és az alkotmányosság eszményei olyan mélyen benne gyökereznek népünkben, hogy kiirthatatlan alkatrészei a népléleknek, mint ahogyan a nép jellegének első, a IX. századból származó leírása is már a nagy szabadságszeretetet emeli ki különlegesen jellemző jellemvonása gyanánt.

Ezen eszmények védelme érdekében küzdött a magyarság a „német” udvar ellen, ebből adódtak az ellentétek. E soká húzódó viszálkodások nem váltak a német–magyar viszonynak előnyére. A „német zsarnok”-ról és a „magyar lázadó”-ról való elképzelések ezen belső torzalkodás közepette keletkeztek. Hosszú ideig elhomályosítják a sorsszerű kapcsoltág érzését a német–osztrákoknál és a magyaroknál, és sötét létüket máig is folytatják terjesztett irodalmi ábrázolásokban és mindkét nép közvéleményének széles rétegeiben, s ezzel mind emitt, mind amott károsan befolyásolják a német–magyar kapcsolatokról való elképzeléseket.

Ezt az ellentétet azonban mindenkor le lehetett győzni a magyaroknak a birodalmi némettség iránti vonzalma következtében, mely a mind jobban szláv irányban fejlődő Habsburg-monarchia határain túl élt, s ez iránt ellenségesen volt hangolva.

Magyarország gyakran keresett Németországban megértést és barátságot az udvar politikája ellen. Ez történt II. József idején. Később az 1848–49. évi szabadságharc politikusai kerestek és találtak kapcsolatokat Németországgal és Olaszországgal. Ebben a harcban német légiók is részt vettek. 1866-ban ismét az elnyomott magyar nemzet fiai küzdöttek a porosz–olasz szövetséges oldalán.

Midőn Poroszország győzött, a magyar nemzet keresztül tudta vinni ennek a győzelemnek a nyomása alatt a mármost dualisztikus alapon újjáépített Monarchiában nemzeti önkormányzatának elérését. Nem véletlen, hogy a Monarchia akkor, az új alkotmányi forma után a német és a magyar elemre alapozta magát, mert ezzel Bismarck herceg tanácsát követte, s ugyanígy, a Monarchia hagyományos poroszellenes politikáját egy magyar államférfi, Andrássy Gyula gróf tette félre, midőn a nagy kancellár a hármasszövetséget életre keltette.

Ez a történetileg jól megalapozott német–magyar kötöttség még csak mélyült az 1914–1918-as világháború és a békeparancsok éveiben, amidőn a fegyverbarátság, majd a közös kemény sors széles néprétegekben felélesztette a sorsközösség

tudatát. 1932 óta a magyar kormányzat politikája ezen a vonalon mozog, és a baráti jó viszonyban csak a legeslegutolsó időkben állt be bizonyos elkéldvetlenedés.

Min múlt ez az elkéldvetlenedés és elidegenedés, mik ennek az okai, melyek a hibák, amelyek az egyik vagy a másik oldalon elkövetek, minő káros befolyások kerültek érvényre? – erre a kérdésre nem akarok kitérni. Tény azonban, hogy a német hadsereg 1944 márc. 19-én itt bevonult, és – éppen a német nép legjobb magyar barátainak a legmélyebb, fájdalmas meglepetésére – hacsak időlegesnek tervezetten is, de a legrégebb szövetséges országát megszállta, és ott német kormányzati és közigazgatási működést vezetett be és folytatott.

Ez az áldatlan állapot – teljesen eltekintve [attól], hogy kinek hibájából, minő okokból, mely szándékkal és milyen időtartamra is állt ez be – igen könnyen a német–magyar viszonylat állandósuló elridegedésére vezethet, ha a Magyarországon tevékenykedő birodalmi hatóságok a magyar nemzeti jelleg adottságaival nem számolnának. A német hatóságoknak, ugyanúgy, mint az új magyar kormányzatnak, minden igyekezettel azon kell lennie, már mindkét nép közös sorsdöntő harcának győzelmes befejezése érdekében, valamint a jövőbeni békés együttélés biztosítására is, hogy ez a fatális fordulat, amely a német–magyar viszonyoknak egy állandó elmérgesedését jelenti, sohase állhasson be.

Mélyen megütközve azon a megaláztatáson, amelyet a magyar nemzetnek – mégpedig legszélesebb néprétegeiben érdemtelenül – tapasztalnia kellett, és aggódva hazám és honfitársaim sorsa felett engedem meg magamnak, hogy rámutassak néhány körülményre, amelyet a szövetséges és baráti birodalom felelős vezére és hatóságai, az én jól megalapozott véleményem szerint, soha sem volna szabad hogy figyelmen kívül hagyjanak.

Az a tény, hogy a német hadsereg ide bevonult, a magyarságot a lelke legmélyéig megrendítette. Ugyanilyen mélyen érintette a magyarokat az a tény is, hogy a német hatóságok a magyar jog és alkotmány értelmében jogtalanul hoztak konkrét intézkedéseket. A magyar népesség nagy része, sőt a nemzet többsége azon véleményen van, és feltételezi, hogy a német kormányzat ezekre a rendszabályokra csak életfontosságú háborús szükségszerűségek következtében volt kényszerítve. Szükséges azonban, hogy ez a feltevés és hit meggyőződéssé szilárduljon meg.

Mind német, mind magyar részről törekedni kell, hogy Magyarország mielőbb megváltást nyerjen ebből a megalázott helyzetéből; hogy a megszálló hadsereg az ország területének belsejéből eltávolíttassék, helyét a magyar hadseregnek átadja, s ugyanúgy, hogy a többi német hatóság is beszüntesse hivatali ténykedését és funkcióit a magyar hatóságoknak átadja. Aki bűnös, az állíttassék magyar polgári és katonai bíróság elé, illetve – ha törvényeink úgy rendelik – a parlament elé.

A nemzeti önrendelkezés formális helyreállítása, az állami szuverenitás és a hatóságok rendelkezési szabadsága egymagában nem elegendő. A nemzetnek meg kell szereznie azt a meggyőződést, hogy ez ténylegesen így is van. Mindaddig azonban, míg mindez beállhat, a magyar népet és a magyar hatóságokat a legnagyobb

tapintattal kell kezelni, nehogy a megalázottság érzése gyökerezze meg a magyar lélekben. Önérzetes magyarok számára a lebecsültség és még inkább a leigáztatás érzése – ha a német nép magas szellemi képességeit, a katonai erőit mégannyira is nagyra becsüli – egyenesen elviselhetetlen, és ezeknek az érzéseknek a kicsírázása egyenlővé válhat a Magyarország és Németország között[i] baráti érzések halálos megsértésével.

Miután az új kormány összeállítása után a katonai okokból szükséges rendelkezések és eljárások legnagyobb részére már, úgy látszik, nincs többé szükség, rendkívül fontos és szükséges, hogy a birodalmi hatóságok a magyar hatóságokkal, de magánszemélyekkel is kerüljék az érintkezést, és minden szükséges tárgyalást a kormánnyal és annak erre hivatott szerveivel folytassanak le. Ezt azért kell hangsúlyoznom, mert a múltban olyan jelenségek mutatkoztak, amelyek minden alkalommal a legmélyebb nemtetszést keltették fel.

Ezzel a megjegyzéssel kapcsolatban arra kell rámutatnom, hogy utóbbi években a magyarországi német Volksbund hatóságai részéről hasonló lépések ismételtén tétettek, és így állhatott elő, hogy néha igazságos és jogos kívánalmaik fellépésük tapintatlansága következtében kedvetlenül lettek kezelve. A mai helyzet könnyen odavezethet, hogy a magyarországi németek hasonló fellépése a két nemzet közti barátságot is veszélyeztetheti.

Ha a hangulat nálunk az utóbbi években Németországgal szemben előnytelenné vált, akkor ez a zsidóságon és más németellenes elemeken kívül a Volksbund egyes tagjain múlt. A Volksbund vezéreinek a mi véleményünk szerint más magatartást kellett volna tanúsítani azokban az országokban, mint pl. Csehszlovákia, ahol a német érdek az államiság feloszlását követelte, mint egy szövetséges országban, ahol nem a szervezet szétbomlasztása, nem annak erőnek szétforgácsolása a cél, hanem egy középponti akarat átható erejét s mindazon erők egyesítését követeli az állam – és az azzal szövetséges hatalom – eminens érdeké.

Abban a reményben[, hogy] egy magyar történetkutató ezen őszinte szavai nemzetem előnyére és a német–magyar barátságnak is szolgálatára lesznek, biztosítom Önt, Követ Úr, nagyabecsülésemről.

Budapest, 1944. március 27.

Hóman s. k.

(Hóman Bálint professzor, m. kir. titkos tanácsos, ny. miniszter)

HÓMAN BÁLINT 1938. MÁRC. 7-ÉN⁹¹⁵ SZENTESÉN TARTOTT BESZÉDE. ÚJ MAGYARSÁG 1938. MÁRCIUS 8. [3-4. OLDALAK]
A Nemzeti Egység Pártjának vezére, Darányi Kálmán miniszterelnök úr szombat a Dunántúl egyik nagy ipari városában fejtette ki a kormány és a párt legközelebbi évekre terjedő munkaprogramját,⁹¹⁶ s én ma – az ő megbízásából is – itt a Tisza menti, alföldi magyar nép között kívánom elmondani ebből a programból mindazt, amit ez alkalommal ismertetni helyesnek és szükségesnek vélek. Eljöttem, mert tudom, hogy ez a nép nem lelkesedik frázisokért, hanem tetteket, valóságokat akar, s önmagában megvalósította az értelmiségnek és a népnek annyira kívánt összefogását. A nép megvalósította, amennyiben igen nagy benne az intelligencia, szükséges már most, hogy az intelligencia is megvalósítsa, és legyen benne erős népi gondolat és a nép iránti érzése. (Hosszantartó zajos taps.)

A miniszter hangzottatta ezután, hogy a kormány munkájának eredményéről ezúttal nem kíván szólni, ismertetni kívánja azonban a kormány új, öt éves programját, amely két vezető gondolaton épül fel. Az egyik a nemzet és az ország biztonságának szilárdítása: a honvédelem fejlesztése, felszerelésének kiegészítése. A másik: a magyar falu, a magyar gazda s ezzel a mezőgazdasági városok fejlesztése, megerősítése, helyesebben talpra állításának gondolata. Részletesen foglalkozott ezután a miniszterelnöknek a részben egyszeri megterheléssel, részben belső kölcsön útján igénybe veendő, egymilliárd pengőről tett bejelentésével, kiemelve, hogy ebből a közeljövőben közel százmillió pengő összeget fordítanak a mezőgazdasági kisegyszisztenciák gyarapításának és a meglévő megerősítésének céljaira.

Ennek a nagy beruházó programnak a végrehajtása – folytatta – igen nagy áldozatot követel a magyar társadalomtól, elsősorban annak tehetősebb rétegeitől. Az államnak ennek az egymilliárdos beruházó programnak a végrehajtására igénybe kell vennie nemcsak a hitellet tényezőit, hanem a vagyont is. Elsősorban természetesen a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok vagyont, aztán azokat a vagyont, amelyek mobilitásuk következtében eddig meglehetősen el tudták kerülni az igazságos megadóztatást (Zajos helyeslés), de igénybe kell vennie minden más nagyobb vagyont is. Természetesen olyanképpen, hogy a kisemberek és a középosztály gyengébb rétegei, amelyek már amúgy is sokat áldoztak gazdaságilag ne legyenek megterhelve. (Helyeslés.) Ezért az ötvenezer pengő alul maradó vagyon teljesen mentesül minden megadóztatástól, az ennél maga-

⁹¹⁵ A beszéd valójában március 6-án hangzott el.

⁹¹⁶ Győrben, 1938. március 5-én.

sabb vagyon pedig nagyságának megfelelő arányban vesz részt a teher viselésében. Kedvezőbb, méltányosabb elbírálásban részesül azonban általában a mezőgazdasági vagyon.

Az ötvenezer pengő felüli vagyonnak ez az egyszeri megadóztatása súlyos, de korántsem elviselhetetlen terhet ró a tehetősekre. (Helyeslés.) Ezt az áldozatot azonban viselniük kell a közösség, különösen a szegényebb néprétegek, elsősorban a mezőgazdasági, ipari, kubikoló és más munkások, de a kisipar és az értelmiségi munkások érdekében is, akiknek négy-öt esztendőre munkát és megélhetést biztosítanak a beruházások. (Taps.) Viselni és vállalni kell ezt az áldozatot az angol felfogás értelmében, amely szerint az adózás nem kötelesség, hanem jog. Jog arra, hogy valaki az állampolgárságot megszerezze, azt megtartsa, és annak eleget tegyen. (Taps.) Nekünk is magunkévá kell tennünk ezt a felfogást, és társadalmunk vagyonosabb rétegének a szegényebb rétegek érdekében meg kell hoznia ezt az áldozatot mint jogot, egyszersmind kötelességet is: kötelességet saját maga iránt, mert ha nem tenné meg, ennek igen súlyos következményei lehetnének. (Taps és helyeslés.)⁹¹⁷

A miniszter ezután részletesen ismertette az értelmiségi munkanélküliség leküzdése terén elért eredményeket, a nevelés átállításának preventív munkáját, az ötletszerű megoldással szemben a szerves és intézményes megoldás kimunkálását, majd így folytatta:

Nincs hozzáfűznivaló ahhoz – mondotta –, amit a miniszterelnök a zsidókérdésben mondott. Az elmondottak alapján megállapítom csupán, hogy olyan kérdés ez, amelyről nem lehet – és a zsidóság érdekében nem szabad – hallgatni. (Taps.) A kérdés voltaképpen gazdasági és világnézeti problémára tagozódik. A gazdasági ok, amely az elégedetlenséget kiváltotta, a zsidóság aránytalan befolyása és részese a gazdasági téren, az ipar, a kereskedelem és a hitellet vállalataiban, aminek kettős oka van: egyrészt a zsidóság ez irányú képességének fejlettsége, másrészt a magyar társadalom közönyössége, a mezőgazdasági és értelmiségi pályák előtérbe helyezése. (Úgy van.)

Világnézeti szempontból a kérdés alapja az, hogy a zsidóság aránytalanul vesz részt a kulturális életben és a sajtóban, ami egyes zsidó elemeknél, különösen az újonnan jötteknél a magyartól idegen szemlélettel párosul. (Zúgó helyeslés és taps.) A befogadott s itt talált idegen népelemek behelyezkedtek, elkeveredtek, áthasonultak a történelmileg kialakult magyar fajba, beleolvadtak a magyar nemzetbe, és ma ennek szerves részeként élnek. A történelmileg kialakult magyar faj éppen úgy magába szívta ezeket az elemeket, mint más nemzetek a maguk történelmi kialakulása folyamán, hiszen minden európai nemzet többféle népelemből tevődött össze.

⁹¹⁷ Az itt vázolt ún. győri programról bővebben lásd a Hóman-per újratárgyalása *Szakértői véleménye* ügyészség kérdéseire adott válaszában 1. pontját: 537-547.

A zsidóság nem ment át ezen a folyamaton – önként vagy kényszerítve, ezt vitatni lehet –, de különálló, sajátos életét élte, különálló sajátos világszemlélettel és felfogással élt itt a magyarság körében is. (Úgy van!) A régiek igazodtak a magyar közszellemhez, az újonnan jöttek azonban elkülönültek, s ezért a magyarság idegeneknek tekinti őket. Ezeknek az újonnan jött elemeknek bizonyos fölforgató mozgalmakban, eszmeáramlatok terjesztésében való részvétele általánosításra vezet, és ezért a régóta itt lakó zsidóságnak is érdeke ennek a kérdésnek a megoldása, mert csak ez vezethet nyugodt együttélésre és a ma Európa-szerte mutarkozó antiszemitizmus levezetésére.

Az erre szolgáló eszközök igen különbözők. Nagy tévedés volna azt hinni, hogy erőszakos fellépéssel – mondjuk bunkóval – lehet ilyen kérdést megoldani. Erre azonban gondolni sem szabad, hiszen megvannak törvényes eszközeink ennek a kérdésnek rendezésére. Egyfelől megfelelő oktatással és neveléssel a keresztény magyar ifúságot versenyképesé kell tenni és a gazdasági életben versenyre kell állítani megfelelő támogatással. (Taps.) További eszköz a jogosulatlanul beszivárgott, nem kívánatos zsidóság kitelepítése, és az állandó újabb beszivárgás megakadályozása. A kormány éppen ezért állít kormánybiztost az idegenellenőrző hivatal élére. Végül – ez a zsidóság feladata – a zsidó ifúságnak társadalmi ráneveléssel kell elérni azt, hogy alkalmazkodjék a nemzeti közfelfogáshoz és közzsítse ki magából mindazokat, akik a magyar közfelfogással és közszellemmel szembehelyezkednének. (Zajos helyeslés.)

A kérdés ezen a ponton érintkezik a nemzeti közszellem kialakulásának fontos társadalompolitikai problémájával, ami elsősorban nemzetnevelési probléma. Az egészséges nemzeti élet alapja az egészséges nemzeti közszellem, egészséges és szilárd alapozású világnézet. A történelem szerint minden kornak megvolt a maga sajátos világszemlélete, és ez rányomta bélyegét minden cselekvésre és intézményre. A mi korunknak, sajnos, félszázad óta nincs meg ez a világszemlélete; korszakunk a világnézeti harcok kora. Különböző eszmék, áramlatok, irányzatok, gazdasági, társadalmi, politikai rendszerek, és ezek küzdelme nyomán fogalmi zavar, lelki válság, erkölcsi válság, bizalmi válság ütötte fel fejét.

A régi ellentétek – felekezeti, nemzetiségi, pártpolitikai ellentétek – mellé újak, világnézeti ellentétek járultak: a materiális és spirituális felfogás, az individualizmus és kollektívizmus, a liberalizmus és kötött gazdasági rendszer, a nemzetfogalom és osztályharcfogalom küzdelme, a vallásos gondolat és a vallástalan laicizmus, a forradalom és fejlődés elvharcá. És itt van a pesszimizmus és illuzionizmus, amely megfertőzi a közéletet, holott a középben, az egészséges, a realitásokkal számoló optimizmusban van az igazság.

Az eszmék katolikus küzdelemével harcolt világnézeti harc eldőlt, de tünetei még nem foszlottak szét, ezek ellen védekezni és harcolni kell. Harcolni kell különösen ennek a válságnak immár kórossá fajult tünetei ellen; el kell oszlatni a társadalmat megmértelvező fogalmi zavarokat. Az egyik oldalon a bizalmat-

lanság, a pesszimizmus, a sötétben látás üli orgiáit, a rosszhiszemű felvetések, gyanúsítások, kétkedés, a becsmérlés, tudatos félremagyarázás, hazug híresztelések, rémhírek és kritikátlan hiszékenységek mérgezik meg a levegőt. A másik oldalon csodaváró illuzionizmus, kalandos elképzelések; naív önhittség tobzódik. A kritikátlanság, a csodaszerekbe és fantasztikus elképzelésekbe vetett alaptalan bizalom, beteges érvényesülési törekvés, az ígéretek könnyelmű politikája irányítja a mozgalmakat. S amikor ott a vészharangot húzzák, itt pedig a harcra hívó dobot verik és jóhiszemű nemzetvezetők, egyik vagy másik tábor hadba szállnak, előbújnak minden háborúk parazitái, akikről a miniszterelnök úr mondotta, hogy álcázott lobogók alatt küzdenek, és igyekeznek a zavart mindig a maguk hasznára fordítani.

Nem tűrhetjük és nem tűrjük el, hogy a magyar keresztény alkotmányt, az egyházat, a királyeszmét, a szabadságot, a nemzetet és a hadsereget olyanok is védjék, akik nem is olyan régen megtagadták, kigúnyolták, csúffá tették, lejáratták, gúzsba kötötték, akik ezeket a nagy eszméket meggyalázták és a hadsereget szétkergették. Nem nézhetjük tétlenül azt sem, hogy nemzeti gondolatról, kereszténységről, új rendszerekről és törvényről, szociális igazságról és meggyászról szónokoljanak olyanok is, akik megtagadják a nemzeti hagyományt és történeti intézményeinket, akik az összefogás helyébe a széttagolás eszményét állítják, akik rendszereket és szervezeteket kívánnak lerombolni és a jog uralma helyett az erőszak igazságát és a fölforgatást hirdetik. Erkölcsi válságba vezet ez az állapot, mert a gyengék, meggyőződésükben, világszemléletükben nem eléggé megacélozódtott emberek megtévednek, és ennek [a] hangulatnak a rabjaivá válnak.

Helyesen mondotta tehát a miniszterelnök úr, hogy a világnézeti harc eldőlt ugyan, de eredményeit ennek a lelki zűrzavarnak megszüntetésére törekedve állandó, céltudatos munkával és [a] nemzetbomlasztó törekvések ellen erős meggyőződéssel vívott harccal kell biztosítani. Ez a munka elsősorban a nemzetnevelés terén kell hogy meginduljon. Iskolában és iskolán kívül nemcsak oktatni kell a magyar népet, hanem nevelnünk is. Céltudatos és következetes nevelőmunkával kell kialakítanunk az eszmék és irányok zavaros küzdelméből ma még biztosan eligazodni nem tudó népünk nemzeti közszellemét, az egységes és szilárd, nemzeti és keresztény és szociális tartalommal telített magyar világnézetet. Ezt a nagy nemzetpolitikai problémát kívánja a megoldáshoz közelebb vinni az iskolaszervezeti reform és a nemzetnevelés igazgatásának átszervezése, amelyen öt és fél év óta dolgozom.

Ez a nemzetnevelő munka azonban nemcsak az iskolának és az iskolán kívüli népművelésnek a feladata, de a sajtónak és a nemzeti sajtópolitikának is. A magyar sajtó, anélkül, hogy ebben a kérdésben általánosítani kívánnék, ma még nincs teljes tudatában ennek a nemzetnevelő hivatásának. Szelleme igen nagy százteljesben átalakításra és javításra szorul. Munkásait magának az újságíró-társadalomnak kell erre a munkára ránevelnie és kényszerítenie.

Ezt a célt, a magyar sajtó nemzetpolitikai hivatásának biztosítását és ily irányú munkálkodásának előmozdítását szolgálja az új sajtótörvény és a sajtókamara megalkotása, amit a miniszterelnök úr már bejelentett.

A nemzetnevelő munkából ki kell venni részüket a politikusoknak is. Részt kérünk belőle mi is, a Nemzeti Egység Pártjának egykor Gömbös Gyula és most Darányi Kálmán vezetése alatt dolgozó tagjai, amikor magas erkölcsi eszmények és szellemi értékek tiszteletén alapuló programunknak a magyar életben érvényt kívánunk szerezni, és az ország kormányzatában is magasrendű erkölcsi elvek alapján kívánunk eljárni.

Pártunk programja nemzeti, mert a nemzetet tartja és nem más csoportokat a természetes emberi közösségnek, mert a nemzet összefogását hirdeti, mert ki-küszöbölni igyekszik minden szétválasztó tényezőt a nemzet életéből. Pártunk programja keresztény, mert a keresztény erkölcs alapján áll és szeretettel karol fel minden magyart, a vallásos gondolatban összefogó erőt kíván látni, és harcba száll minden felekezeti viszálykodással. Programunk szociális és népi, mert a nemzeti sorsközösség és a társadalmi különbségek enyhítését tartja egyik külön feladatának. Fajvédő ez a program és politika, mert a történetileg kialakult magyar faj és nemzet sajátos értékeinek védelmére törekszik és a magyar képességek teljes kifejtését kívánja.

Alkotmányos, mert a magyar alkotmány folytonosságának elvi alapján áll. A törvényes rend fenntartásán munkálkodik, és minden módosítást és fejlődési lehetőséget az alkotmány keretében kíván lehetővé tenni. Jobboldalinak valljuk ezt a programot – a ma használt szóval –, mert a hagyományok megtagadása nélkül munkálja a korszerű haladást, rombolás nélkül kíván építeni, mert a forradalom helyett az evolúció tanát hirdeti, mert a nemzetköziséggel szembehe-lyezi a nemzeti erőt, a vallástalansággal és erkölcstelenséggel a keresztény vallást és a közéleti erkölcsöt, mert a szemforgató áldemokratizmus helyett mélységesen szociális elveket hirdet, a szabadság örve alatt fellépő szabadossággal szemben az egyéni érdekeket korlátok közé szorítja, ha a közérdek úgy kívánja, mert az erőszak és a felforgatás ellen a törvény erejével él, és az ellentétek és a megosztás helyett a nemzeti összefogás gondolatát, az erők egyesítését és teljes kifejtését készíti elő.

Ezt a politikát szolgáljuk mi, a kormány tagjai, ennek a pártnak a tagjai, leg-jobb tudásunkkal, elszánt akarattal, köteleességteljesítő munkával és közérdekű gondolkozással, meggyőződésből fakadt önbizalommal, szigorú önkritikával, a lehetőségek mindenkorai mérlegelésével. A célkitűzés kétségtelenül követésre, az eredmény pedig – úgy véljük – elismerésre méltó. Van ennek a programnak még egy nagy előnye más programok fölött, az, hogy számol a magyarság érdekeivel, de a nemzeti társadalom teherviselő képességével is, ezért megvalósítható és meg is fog valósulni, mert Darányi Kálmán, a mi vezérünk arról ismeretes – és eddi-gi működésével arról tett tanúságot –, hogy soha sem ígért olyat, amit ne akart

volna és nem tudott volna beváltani. Csillogó szólamok és csálóka ígéretek po-litikája helyett ehhez a valóságpolitikához kérem a Várady László⁹¹⁸ barátom és képviselőtársam személyén át az önök további szeretetteljes támogatását.⁹¹⁹

[...]⁹²⁰

⁹¹⁸ Várady László, vitéz (1895–1974) gyógyszerész, a Magyarországi Gyógyszerész Egyesület elnöke. 1919-ben Szegeden csatlakozott a Nemzeti Hadsereghez, ahol Horthy Miklós hadügyminiszter mel-llett is teljesített testőri szolgálatot. Pályáját a szentesi családi gyógyszerertárban kezdte, majd 1923-ban ugyanott nyitotta meg a Fehér Kereszt gyógyszerertárat, amelynek az államosításig volt tulajdonosa. 1941-ben választották a Magyarországi Gyógyszerész Egyesület elnökévé. Aktívan részt vett a vármegyei közéletben, 1935-től a szentesi kerület országgyűlési képviselője, 1939-től a Csongrád megyei listán jutott a parlamentbe. 1944-ben egy ellenállási csoport tagja volt, 1951-ben 6 évi börtönbüntetésre ítélték. Szabadulása után 1957-től 1973-ig a Nógrád megyei Ecsegen gyógyszerertárvezető.

⁹¹⁹ Az itt idézetnél hosszabb volt az Új Magyarság tudósítása, amely nemcsak Hóman beszédéről, de a nagygyűlésen, majd az azutáni „közebédén” elhangzott többi szónoklatról is beszámolt. (Hóman Bálint, *Nem tűrjük, hogy az alkotmányt, az egyházat és a hadsereget olyanok is védjék, akik nemrégén még kigúnyolták és meggyalázták!*, Új Magyarság 1938. március 8., 3–4.) Lásd még a Hóman-per újra-tárgyalása *Szakértői véleménye* bíróság kérdésére adott válaszábanak 1. pontját: 585–589.

⁹²⁰ A kihagyott részben a Budapesti Népbíróság 1946. szeptember 7-i levelében tudósítja a Kaposvári Népbünyészséget, hogy a „Hóman Bálint ellen indított bűnügyben” keletkezett iratokat nem tudják nekik megküldeni, mivel azok a Népbíróságok Országos Tanácsától még nem érkeztek vissza. Egy má-sík, 1945. december 1-i keltezésű formanyomtatványon a Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitányságának Politikai Rendészeti Osztálya a Budapesti Népbünyészség elnökét értesíti a „folyamatban levő nyomozati ügy iratai”-nak megküldéséről. Ezen kívül a Budapesti Népbíróság 1947. június 13-án tudósítja a Budapest vidéki Pénzügyigazgatóságot, hogy a Hóman Bálint elleni bűnügy „II. fokú íté-lete jogerős és végrehajtható” (mint egy másik levélből kiderül, azért, mert a pénzügyigazgatóság afelől érdeklődött, hogy a teljes vagyonelkobzásra ítélt Hómannak – akinek „Budakeszi község határában is van ingatlan vagyona” – jogerős-e az ítélete [1947. március 31.]). Emellett Gálfalvi István, az V. tanács vezető bírása 1946. március 19-én kérte tanúként „soronkívüli kézbesítőivel még ma megidézni” március 20-ára Eckhardt Sándort, Tasnádi Nagy Andrást, Edmund Veesenmayert és Balassa Ernő rendőr őrnagy tolmácsot. Egyéb itt őrzött, ám a Hóman-per szempontjából érdektelen, illetve Hóman mint vádlott tárgyalásokra való előállításáról szóló iratok közlését is mellőzöm.

[ÉRTESÍTÉS HÓMAN BÁLINT HALÁLÁRÓL, 1951. JÚNIUS 2.]

Állambiztonsági Büntetőintézet, Vác 1017 sz./1951.

Állambiztonsági Büntetőintézet, Vác

1017 sz./1951.

bíróságnak

Budapest

Értesítem, hogy a b[uda]pesti népbíróság NB. V.864/1946 sz. [...] és a Népbíróságok Országos Tanács által [szám hiányzik] hozott ítéletekkel háborús és népellenes bűntett miatt életfogytig tartó fegyházbüntetésre jogerejűleg elítélte a b[uda]pesti törvényszéki fogházból 1950. március 11-én ide beszállított dr. Hóman Bálint a mai napon meghalt.

Erről az államügyészséget – megyei bíróságot – tudomásulvétel végett értesítem.

Vác, 1951. évi június hó 2-[á]n

Lehota²²¹
intézetvezető

[...]

²²¹ Lehota István (?-?) munkás, kommunista mozgalmár. 1930 decemberében az illegális kommunista apparátus „másodvezetőjeként” vette őrizetbe a rendőrség politikai nyomozó főcsoportja (*Vakmerő kommunista kísérlet a fővárosban*, Budapesti Hírlap 1930. december 20., 7). 1945 után az Államvédelmi Hatóság őrnagya, majd alezredese lett, 1950. április 29-étől 1953 augusztusáig a váci, 1953-tól a budapesti Kozma utcai Állambiztonsági Büntetőintézet kegyetlenkedéseiről hírhedt parancsnoka. Az 1967. május 1-jén adományozott, számos kiváltsággal járó egyik legmagasabb pártállami kitüntetéssel, a Szocialista Hazáért Érdemrenddel, majd 1979 márciusában, a Magyarországi Tanácsköztársaság 60. évfordulója alkalmából – mint „nyugdíjas belügyminisztériumi dolgozót” – a Munka Érdemrend arany fokozatával tüntették ki (*Kitüntetések az Országgházban*, Népszava 1979. március 21., 3). 1968-ban, amikor a Társadalmi Szemle közölte emlékezését a Kommunisták Magyarországi Pártja 1918. novemberi megalakulásáról (KELEN Jolán – HAJDÚ János – LEHOTA István, *Visszaemlékezések a KMP megalakulására*, Társadalmi Szemle 1968/11., 11–19; az ő emlékezése: 17–19), az 1. jegyzetben a következő élettrajzát közölte: „Lehota István a KMP IX. kerületi szervezetének alapító tagja. A Magyarországi Tanácsköztársaság alatt a Vörös Hadseregben harcol. Ezután román fogságba kerül, onnan megszökik. 1920 júniusában letartóztatják és internálják, ahonnan 1922 februárjában megszökik. Csehszlovákiába megy, innen Ausztriába menekül. 1922-ben hazakerül és bekapcsolódik az SZDP munkájába. 1925-ben részt vesz az MSZMP [Magyarországi Szocialista Munkáspárt], a magyar kommunisták 1925–28 közötti legális, majd 1928 után illegális fedőpártja] IX. ker. szervezetének megalakításában. 1926-tól emigrációban él. 1929-től futárszolgálatot teljesít Bécs és Budapest között. 1930 végén letartóztatják. Szabadulása után VS-vonalon tevékenykedik. A felszabadulás után a BM-ben dolgozik. A Szocialista Hazáért Érdemérem tulajdonosa, jelenleg is munkásor” (17).

KÍSÉRLETEK HÓMAN BÁLINT REHABILITÁCIÓJÁRA

[A MAGYAR KÖZTÁRSASÁG LEGFELSŐBB BÍRÓSÁGÁNAK
VÉGZÉSE ÉS INDOKOLÁSA A HÓMAN BÁLINT ÜGYÉBEN
KEZDEMÉNYEZETT FELÜLVIZSGÁLATI KÉRELEM
ELUTASÍTÁSÁRÓL, 1994. OKTÓBER 20.]

A Magyar Köztársaság Legfelsőbb Bírósága az előzetes eljárási ítéletével, Bfv. X. 1049/1994/4. számú ügyében

A Magyar Köztársaság Legfelsőbb Bírósága Budapestén, az 1994. év október hó 20. napján tartott tanácsülésen meghozta a következő

végzést:

A háborús bűntett miatt dr. Hóman Bálint ellen a Budapesti Népbíróság előtt Nb. V. 864/1946. szám, illetőleg a Népbíróságok Országos Tanácsa előtt NOT. I. 4816/1946. szám alatt folyamatosan volt büntető ügyben Perényi Ottó által előterjesztett felülvizsgálati indítványt elutasítja.

A végzés ellen fellebbezésnek vagy a kérelmező részéről ismételt felülvizsgálati indítvány előterjesztésének nincs helye.

Indokolás:

A Budapesti Népbíróság az 1946. március 23. napján kelt Nb. V. 864/1946/5. szám ítéletében dr. Hóman Bálint terhelt bűnösségét háborús bűntettben (Nbr. 11. § 2. és 6. pont),¹ valamint népellenes bűntettben (Nbr. 15. § 1., 3. és 4. pont)² állapította meg, és ezért összbüntetésként életfogytiglani fegyházbüntetésre, 10 évre a politikai jogainak felfüggesztésére és vagyonelkobzásra ítélte.

Bfv. X. 1049/1994/4. számú ügyben a kérelmező (1) dr. Hóman Bálint A Népbíróságok Országos Tanácsa az 1946. augusztus 17. napján kelt NOT. I. 486/16. szám ítéletével az elsőfokon eljáró népbírósági ítéletnek a terhelt cselekményei jogi minősítésére vonatkozó rendelkezését megsemmisítette, és a terhelt összetevékenységet háborús bűntettnek (Nbr. 11. § 1. pont)³ minősítette, főbüntetésül életfogytiglani fegyházbüntetésre ítélte azzal, hogy a terhelt mindennemű

¹ Lásd az 1946. évi peranyag 193. jegyzetét.

² Lásd az 1946. évi peranyag 195. jegyzetét.

³ Lásd az 1946. évi peranyag 193. jegyzetét.

nyugdíjigényét is elveszti, ezenfelül a politikai jogai gyakorlásának 10 évi felfüggesztésére is ítélte.

A Népbíráóságok Országos Tanácsának határozata értelmében az Nbr. 11. §-[á]nak 1. pontja szerinti háborús bűnös az, aki az 1939. évi háborúnak Magyarországra való kiterjedését, Magyarországnak a háborúba mind fokozottabb mértékben való belesodródását vezető állásban kifejtett tevékenységével vagy magatartásával elősegítette, vagy azt megakadályozni nem törekedett, bár erre hivatali állásánál, politikai, közgazdasági, közéleti szerepénél fogva módja lett volna.

Egymagában az a körülmény, hogy a terhelt – mint a kormány tagja – részt vett a kabinetnek azon az ülésén, amely 1941. június 26. napján deklarálta a Szovjetunióval szembeni hadiállapot beálltát: az említett törvényhely alá eső tevékenységként értékelhető.

Perényi Ottó nyugdíjas gimnáziumi tanár felülvizsgálati indítványnak tekintendő kérelmet nyújtott be az eljárás bíróságok határozatai ellen a büntetés végrehajtása alatt elhunyt dr. Hóman Bálint törvénysértő elítélése miatt.

Megkeresés alapján a felülvizsgálati indítvány előterjesztője közölte, hogy édesanyja: néhai Hóman Róza dr. Hóman Bálint unokahúga volt; dr. Hóman Bálintné idegösszeroppanásban meghalt; a fia – ifj. Hóman Bálint – műszaki könyvtáros volt Kanadában; édesanyja öccse, vitéz Hady Hóman Jenő őrnagy pedig a szegedi Csillag börtönben tűnt el.

Bfv.X.1049/1994/4

A legfőbb ügyésznek (Bfl. 22.323/1993. szám) a kérelmet előterjesztőjéhez 1993. december 21. napján intézett átiratából az tűnik ki, hogy a felülvizsgálati eljárás ténybeli és jogi feltételeinek hiányában nem kíván felülvizsgálati indítvánnyal élni.

A Be. 284/A §-nak (1) bekezdése⁴ taxatív felsorolja a felülvizsgálati indítvány benyújtására jogosultakat. Az említett törvényhely 1/f. pontja értelmében a terhelt halála után az egyenes ágbeli rokona, testvére vagy házastársa jogosult a terhelt javára a felülvizsgálati indítvány előterjesztésére.

⁴ A „büntetőeljárásról szóló 1973. évi I. törvényben „a felülvizsgálati eljárás megteremtéséről” rendelkező és az ezt megerősítő részt 1992. évi LXIX. törvény szerint: „284/A. § (1) Felülvizsgálati indítvány benyújtására jogosult I. a terhelt javára: a) a terhelt, b) az ügyész, c) a védő, kivéve, ha a terhelt ezt megtiltja, d) a fiatal korú terhelt törvényes képviselője, e) a kényszergyógykezelés elrendelése ellen – a terhelt hozzájárulása nélkül is – a nagykorú terhelt törvényes képviselője és házastársa, f) a terhelt halála után egyenesági rokona, testvére, házastársa [...]”

Minthogy a felülvizsgálati indítványt előterjesztő Perényi Ottó nem esik a törvényben meghatározott jogosultak körébe, a Legfelsőbb Bíróság a Be. 289/A §-a (2) bekezdésének a/ pontja⁵ szerinti tanácsülésen a felülvizsgálati indítványt mint arra nem jogosulttól származó kérelmet a Be. 287/B §-a⁶ alapján elutasította.

Budapest, 1994. október hó 20. napján.

Dr. Szabó Győző s. k., a tanács elnöke

Dr. Kiss Zsigmond s. k. előadó bírósági tanács, Dr. Berkes György s. k., Dr. Édes Tamás s. k., Dr. Vereczkei Géza s. k., a tanács tagjai

⁵ 289/A. §: „(2) A Legfelsőbb Bíróság tanácsülésen határoz, ha a) a 287/B. § alapján az indítvány elutasításának van helye [...]”

⁶ 287/B. §: „A törvényben kizárt, az arra nem jogosulttól származó, az azonos jogosult által ismételt előterjesztett vagy az elkészített indítványt a Legfelsőbb Bíróság elutasítja. A 287/A. § (3) bekezdését kivéve ugyanígy jár el, ha a felülvizsgálati indítványt a felhívás ellenére nem, vagy hiányosan nyújtották be.”

SUSA ÉVA

HÓMAN BÁLINT FÖLDI MARADVÁNYAINAK FELLELÉSÉRŐL ÉS AZONOSÍTÁSÁRÓL

I. VÁC, VÁCI BÖRTÖN, BÖRTÖNKÓRHÁZ, VÁCI RABTEMETŐ

A Dunakanyar egyik legszebb helyén, Vác város közepén, a Duna partján a börtön ma ismert épülete a 17. században egy kolostorszerű épülettömbből alakult ki. E helyen régészeti források szerint a középkorban a Szentlélek-ispotály és templom állt.¹ A váci börtön épülete volt a Szegény Nemesi Ifjak Intézete 1762-től, majd Tereziánium 1777/78-tól, ezt követően Ludovika Katonai Akadémia 1808–1825 között, majd fegyház 1855-től.² Az 1848–49-es szabadságharc után itt gyűjtötték össze a volt nemzetőrség tisztjeit. Egészen a II. világháború befejezéséig főleg a nagyobb ítéleteket kapott közbüntényeseket tartották itt fogságban, majd 1945 után az igazságügy kezelésében továbbra is büntetőintézet maradt. 1950. január 1-jétől állambiztonsági intézetként, később hírhedt ÁVH-s börtönként működött.³

Az 1950-es évektől számos neves „lakója” volt, köztük Hóman Bálint is.

A váci börtönben 1931-től működő rabkórházról ismert, hogy a legkorszerűbben felszerelt kórháza működött itt a korszaknak, kiemelt volt a tüdőrészele. 1950-től 1952 januárjáig ide szállították az internálótáborban megbetegedetteket, a tbc-vel kezelt betegeket. A váci börtönben kivégzés nem történt. Kutatásaink szerint a börtönben betegségben meghaltakat a váci rabtemetőben temették el. Csak kivételes esetben került sor máshol kivégzett, betegségben meghalt vagy internáltként elhalt személy váci rabtemetőben, esetleg Vácott más helyen (Váci Református temető árka, vagy Vác – Csatadűlő) való eltemetésére.⁴

¹ Pest megye régészeti topográfiája 1., szerk. TORMA István, Akadémiai, Budapest, 1986.

² HORVÁTH M. Ferenc, *A Váci Fegyház – egy épület változatos múltja*, Váci Híd 1999/8–10. (Dokumentumtár) 29–31.

³ FEHÉRVÁRY István, *Börtönvilág Magyarországon 1945–1956*, Magyar Politikai Foglyok Szövetsége, Budapest, 1990, 230; BENCZE Béla, *Börtönügyi lexikon*, Kronosz, Pécs, 2014 (mai neve Váci Fegyház és Börtön).

⁴ ÉVA SUSA, *Identification of Hungarian historical persons*, Acta Biologica Szegedinensis 2000, 175–178; SUSA ÉVA – MOLNOS Mária, *Az 1945–1962 között büntetés-végrehajlási intézményekben elhaltak és jeltelen sírokban eltemetettek temetési helyeinek kutatása*, Anthropológiai Közlemények 2002/46–50; SUSA ÉVA – MOLNOS Mária, *Jeltelen eltemetések (1945–1962) kutatása*, Trezor 3. Az átmenet évkönyve, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest, 2003, 245–253; SUSA ÉVA – MOLNOS Mária, *Az igazságügyi antropológia szerepe a jeltelen eltemetések (1945–1962) kutatásában = Hőseink nyomában tanulmánykötet, a hadisírok kutatásáról*, szerk. TÓTH Zsolt, Zrínyi, Budapest, 2013, 305–324.

Adataink szerint 1951–1952-ben a korábbi évekhez képest megsokszorozódott a váci börtönben a halálesetek száma. A halottak száma 1951-ben volt a legtöbb, amikor 30 börtönben meghalt személy mellett még további 13 holttest beszállításáról is van adat.

Levéltári adatokból vált ismertté, hogy a rabtemető a korábbi Híradó út mentén elhelyezkedő közel 400 négyszögöl nagyságú területe egy korábban már 1812-től használt polgári temető volt, az úgynevezett Deákvári úti temető (hrsz.: 1769).⁵ Ma már ez emlékpark, a 2001. november 1-jei felavatását követően.

II. JELTELEN SÍROKBAN VALÓ ELTEMETÉSEK RENDJE VÁCOTT

Kutatásaink alapján,⁶ börtönviszonyok között, ahol az '50-es években a haláleset történt, a börtön gondoskodott az eltemetésről, és ennek a rendszere egységes volt országosan. A totális diktatúra időszakában az Államvédelmi Hatóság Börtönügyi Osztályának, az ún. ÁVH VI/2 osztályának a feladata volt az eltemetés, és ennek utasítászerű rendszere egységes gyakorlat szerint zajlott. Vagyis a váci rabtemető Vác 298-as és 301-es parcellájaként működött a korszakban.

A terület a rendszerváltáskor az 1990-es évek elején nagyon elhanyagolt, gazos, fákkal, bokrokkal sűrűn benőtt volt, még a váciak többsége előtt sem volt ismert eredeti rendeltetése. Megtisztítását, rendbehozatalát a rendszerváltást követően dr. Rusvay Tibor (helytörténész, tanár) mint váci polgár és a Váci Múzeumi Egyesület vezetője különböző fórumokon szorgalmazta.⁷ Rusvay folyamatos kapcsolatot tartott ifj. Hóman Bálinttal, aki Kanadából és 1989-től már itthonról is személyesen kérelmezte édesapja sírjának a fellelését, kihantolását és földi maradványainak újratemetését. A kezdeményezések a '90-es évek elején nem jártak eredménnyel. 1994-ben a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokság (BVOP) akkori parancsnoka még azt közölte levelében, hogy „Nincs tudomásunk arról, hogy néhai Hóman Bálint földi maradványai hol nyugszanak [...]”. Ifjabb Hóman Bálint hivatalos felkérő levelére is csak udvarias viszontválasz érkezett az akkori Fővárosi Temetkezési Intézettől (FTI), még 1996-ban is. Javasolták neki, hogy édesapja ügyében közvetlenül az igazságügyi miniszterhez forduljon.

Jómagam 1989-től az Igazságügyi Minisztérium (IM) által létrehozott igazságügyi szakértői bizottság tagjaként, majd vezetőjeként is szembetalálkoztam olyan

⁵ Vác – 1812. A Kámánházy László váci püspök által készíttetett egyházmegye térkép részlete. Karancs Ferenc rézmetszete, Váci Múzeumért Közalapítvány, Vác, 2000.

⁶ A 4. jegyzetben említetteken túl lásd még SUSA ÉVA – MOLNOS Mária, *Kegyelet és végtisztesség (A kommunista diktatúra áldozatainak exhumálása és azonosítása)*, Porta Historica, Budapest, 2016, 91; ÉVA SUSA, *Forensic Anthropology in Hungary = Forensic Anthropology. Case Studies from Europe*, szerk. Megan B. BRICKLEY – Roxana FERLLINI, Charles C. Thomas, Springfield (IL), 2007, 203–215.

⁷ Vö. RUSVAY Tibor, *A váci rabtemető*, Váci Napló 1995. november 21., 5; Uő., *Ki volt Hóman Bálint?*, Váci Polgár 1996. február 23., 2.

kérésekkel, amelyek a váci rabtemetőben eltemetettek exhumálási kérelmét tartalmazták. Akkoriban a médián keresztül is felhívás hangzott el, hogy akinek tudomása van arról, hogy hozzátartozója a váci rabtemetőben nyugszik, az kérje a kihantolását. Vagyis nagyobb mozgolódás indult el a hivatalos szerveknél.

Dr. Kralovánszky Alán régész, Dr. Éry Kinga antropológus és jómagam hivatalos kutatásba is kezdtünk, kiderítendő: ki hol, hogyan halt meg és a kit hol, hogyan temettek el büntetés-végrehajtási intézményekből, rabkórházakból, internáló táborokból 1945–1962 között. Ezért kutattuk a börtönadatokat, halotti anyakönyvi adatokat, temetői adatokat, levéltári adatokat (Magyar Országos Levéltár, Pest Megyei Levéltár – ma már mindkettő a Magyar Nemzeti Levéltár része), valamint a belügyminisztérium (BM) és a Történeti Hivatal (TH) – a későbbi Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) – adatait, valamint a korabeli tanúvallomásokot, de szemtanúkat is meghallgattunk. A rendszerváltástól – mint hivatalosan eljáró szakértők – számos kihantolást és személyazonosítást végeztünk, főként a budapesti Újköztemető 298-as és 301-es parcellájában, valamint vidéken, jeltelen sírokban keresve az eltemetetteket.⁸

Kitartó keresésünk ellenére sem találtunk a váci rabtemető eltemetési rendjét tartalmazó feljegyzést. Mindössze a börtönben rendszeresített, 1909-től vezetett Halottak Könyvének nyilvántartása volt fellelhető, amely temetői sor- vagy sír-megjelölést nem tartalmazott. Ebből a könyvből a temetések időrendje, helyzete (a topográfiai rendje) nem volt rekonstruálható. A bejegyzés alapján jogos feltételezésnek látszott azonban az, hogy Hóman Bálintot, aki a váci börtönben halt meg, a váci rabtemetőben temették el. A mai napig is folyó kutatómunka eredményeképpen sem került azonban napvilágra olyan adat, amely a váci rabtemetőbe való jeltelen temetések rendszeréről bármilyen további felvilágosítással szolgálna, a szemtanúk pedig már elhunytak vagy nem lelhetők fel.

A korábbi Történeti Hivatal (TH) „Zárt anyag” X. számú „Exhumálás” feliratú iratsomójában mindazonáltal közvetett dokumentációkra akadtunk. Az 1964 nyarán ugyanis korábban kivégzett vagy börtönben elhunyt szociáldemokrata politikusok exhumálása céljából különböző helyeken (főként Budapesten, az Újköztemető 301-es parcellájában, de a váci rabtemetőben is) nagyszámú, sorozatos igazságügyi orvosszakértői kihantolás történt. Az Újköztemetőben közel 400 sírt, Vácott 60 sírt bontottak meg. A jelzett iratsomóban megtalálhatóak az ekkor feltárt sírok helyének sematikus térképvázlatai, sír- és csontvázfotók, s a kihantolások jegyzőkönyvei, amelyek leírják a feltárt vázak számukra fontosabb embertani jellemzőit. Ugyanakkor a feltárt sírok nagy száma egyértelműen

⁸ SUSA Éva – ÉRY Kinga – KOVÁCS László – SZÓKE Máttyás, *A váci rabtemető kegyeleti-régészeti feltárájának szakértői problémái*, Fiatal Igazságügyi Orvosszakértők Fóruma, Kaposvár, CD-kiadvány, 2001; Éva SUSA – Kinga ÉRY – László KOVÁCS – Máttyás SZÓKE – Mária MOLNOS, *Forensic archeology and anthropology in Hungary: current trends and future perspectives = Forensic Archeology. A Global Perspective*, szerk. W. J. Michael GROEN – Nicholas MÁRQUEZ-GRANT – Rob C. JANAWAY, Wiley Blackwell, 2015, 83–90.

tanúsítja, hogy 1964-ben sem állt rendelkezésre az elhunytak pontos eltemetési helyére utaló dokumentum.⁹

A kutatás során a TH X/25 jelzetű dossziében egy kihantolt csontváz fényképfelvételeit tartalmazó borítékon mindössze az alábbiakat találtuk: „Váci rabtemető, 1964. V. 18. Első felbontott sír Hóman [!] Bálint XXV”. E csontvázat 1964. május 30-án vizsgálták meg az akkori szakértők, s mivel nem találták azonosnak az általuk keresett személyekkel, a csontmaradványokat kisebb faládában a feltárási helyére visszatették. Magában a jegyzőkönyvben bárminemű további, Hóman Bálintra történő utalást nem találtunk.

A TH X/28 számú anyagában „Szigorúan titkos” jelzettel, az Országos Börtön Vác (VOB) büntetés-nyilvántartási iroda által készített kimutatást is megtaláltuk, amelyben szintén szerepel feljegyezve: „Dr. Hóman [!] Bálint 1017, 1885., Darányi Borbála, nincs bejelentve” [mármint anyakönyvezésre]. Meghalt 1951. VI. 2.”¹⁰

A Kanadában élő ifjabb Hóman Bálint 1996. február 2-án kelt levelében fordult azzal a kéréssel az akkori Budapesti Igazságügyi Orvosszakértői Intézet (BIOSZI) szakmai csoportjához, hogy a váci börtönben 1951-ben elhunyt édesapja, néhai Hóman Bálint igazságügyi kihantolását és azonosítását végezzük el.

Hóman Bálintot a népbíró V. 864/46. számú döntésével 1946-ban életfogytiglani börtönbüntetésre ítélte. Az 1945. július 2-i őrizetbevételét követően 1945. december 1-jétől a Markó utcai börtönben, majd 1946. május 28-ától a Kozma utcai börtönben (Gyűjtőfogházban) raboskodott, és innen került 1950. március 11-én a váci börtönbe, ahol 65 éves korában, 1951. június 2-án 7:15-kor elhunyt.¹¹

Halála okáról a Váci Országos Börtön (VOB) Halottakat Nyilvántartó Könyvében, a 1017-es törzskönyvi szám alatt („1017, Hóman Bálint, június 2. de. 7.45, 66 [éves], o. miniszter, egy[etemi]. tanár”) bejegyzés szerepel. A betegség neve oszlopban latinról magyarra fordítva a következők olvashatók: „szívizom-elfajulás, szívélegtelenség állapotában tüdővizenyő, mellkasi folyadékgyülem, hasvízkór, bőr alatti kötőszövet vizenyő, szívbénulás”. Neve megjelenik az 1954-ben kelt listán is, ahol a neve után a törzskönyvi szám, majd az 1884-es (helyesen: 1885) születési évszám, a szívbénulás diagnózis, és a június 2. mint a halál ideje szerepel feljegyezve.¹²

⁹ KURCZ Béla, *Kallódó tetemek. A váci rabtemető titkai*, HVG 2000. május 27., 105–106. ÁBTL, 252. doboz, X/5 sz. iratanyag: Vácott készült kihantolási jegyzőkönyvek (1964); Kő András – NAGY J. Lambert, *A mindenség, az emberi élet kérdései foglalkoztatták – van remény Hóman Bálint hamvainak megtalálására*, Magyar Nemzet 2000. április 29.; Kő András, *A rabtemető átváltozásai*, Magyar Nemzet 2000. július 8.

¹⁰ „Kimutatás azon elítéltekről és internáltakról kik a Váci Országos Börtön rabkórházában 1948 évi január 1-étől meghaltak és a váci rabtemetőben vannak eltemetve.”

¹¹ Hóman Bálint nyilvántartó lapja, ÁBTL, Váci Országos Börtön (VOB), 1945–1960, 71 (a Budapesti Népbíró V. 864/1946. sz. alatti 1946. március 23-án kelt értesítése az ítéletről). HORVÁTH 1993, 120–229, 173–176. Vö. *Életfogytiglani fegyházra ítélték Hóman Bálintot*, Világ 1946. március 24., 1.

¹² ÁBTL, 2.3.1. VOB 194–1960. 70. d. Halottak könyve. 1909–1999. p. n. Gyászjelentést természetesen nem adtak ki Hóman halála után, de a bíróságot a váci Állambiztonsági Büntetőintézet 1951. július (?) 2-i keltezéssel hivatalosan értesítette az elítélt haláláról (Horváth László Béla szíves közlése).

Boncolási jegyzőkönyve más személyekével együtt a BVOP pincéjéből került elő, a feltárást követően. Ebből tudható, hogy az Állambiztonsági Büntetőintézet Kórháza (Vác) bonchelyiségében 1951. június 2-án 13:00 kor került sor a boncolásra, és a jegyzőkönyv a kornak megfelelő szakmaisággal íródva tartalmazza a halottak könyvébe bejegyzett diagnózist. A boncolást dr. Radó Sándor [állam]v[édelmi]h[atóság]i. orvos őrnagy végezte. Feltehetően még aznap vagy másnap eltemették jeltelenül, a váci rabtemetőben.¹³

Halálát csupán három évvel később, a BM ORK 9524/1954 sz. rendelete alapján jegyezték be Vác város halotti anyakönyvébe (ma ez a Pest megyei Levéltárban megtalálható), amely 1954/133. szám alatt az elhalálozás helyeként Vác várost nevezi meg. A korra jellemző, hogy a halott foglalkozása rovatban „ismeretlen foglalkozású” bejegyzés került be.¹⁴

Hóman haláláról családja is csak egy évvel később értesülhetett. A tény, hogy meghalt, „Szigorúan bizalmas” besorolást kapott, mintha így is büntetni akarták volna őt és családját. Ifjabb Hóman Bálint nagynénje leveléből értesült édesapja haláláról 1952-ben: „Kórházi ágyon halt meg. Isten különös kegyelméből 43-szor beszéltem vele, míg élhetett. Első szava mindig te voltál.”¹⁵

III. A VÁCI RABTEMETŐ KEGYELETI RÉGÉSZETI FELTÁRÁSA 2000-BEN

Az Igazságügyi Minisztérium és Vác Város Önkormányzata kezdeményezésére és anyagi támogatásával 2000. május 29. – június 17. között került sor a rabtemető kegyeleti-régészeti részleges feltáráására.¹⁶ A kezdeményezés fő koordinátora továbbra is dr. Rusvay Tibor volt, aki velem együtt eljár az akkori váci vezetésnél. Jómagam biztos támogatóra találtam 2000-ben Hende Csaba személyében, aki akkor az igazságügy-minisztérium politikai államtitkára volt. Ő és Vác városának akkori polgármestere, Lábodi László garantálták az anyagi segítséget, amely lehetővé tette, hogy elkészíthessem a váci rabtemető feltárási tervét.¹⁷

A rendelkezésre álló anyagi fedezet mindössze három hétre korlátozta a munkát. Rengeteg szervezési feladat állt a szakemberek előtt: az ásatási munkások felfogadása, munkagép biztosítása a nagyobb földmunkához, tereprendezés a tényleges

¹³ ÁBTL, 2.3.1. VOB 1945–1960 70. d. Boncolási jegyzőkönyv, felvétel az Állambiztonsági Büntetőintézet Kórháza (Vác) bonchelyiségében.

¹⁴ Pest megyei Levéltár, Vác város halotti anyakönyve (1954).

¹⁵ OSZKK, Hóman Bálint irathagyaték, Fond 15/2040.

¹⁶ A feltárást az MTA Ásatási Bizottsága 1432-071-16/2000 ajánlása alapján a Kulturális Örökség Igazgatósága 1247-07-180/2000 KÖI számon engedélyezte. A kihantolások a 9/1965/VIII.17. IM.R. 18., valamint 43+43/A paragrafusai, és a 12/1979/VIII.17. IM.R. paragrafusai szerint történtek.

¹⁷ SUSÁ ÉVA, *Az 1945 után jeltelen sírokkban eltemetett személyekkel kapcsolatos egyes kegyeleti jogok gyakorlását elősegítő csoport munkaterve – A váci rabtemető feltárásnak szervezése, ütemezése, költségkibátása*, kelt: 2000. február 17.

feltárás előtt. Nagyon sok segítséget kaptunk a néhány méterre lévő Petőfi laktanyától, valamint a váci önkormányzattól és a váci börtön akkori parancsnokától is.

A munka kezdetekor – ifj. Hóman Bálintén kívül – már több mint 30 exhumálásra és azonosításra vonatkozó felkérés feküdt az eljáró szakértők asztalán.

2000. május 29-én indult meg a rabtemető kegyeleti-régészeti feltárása. A kihantolásokat biológus-antropológus szakértőként vezettem. A kutatócsoport tagjai Dr. Éry Kinga (BIOSZI) igazságügyi antropológus szakértő, Dr. Kovács László (MTA Régészeti Intézete) és Szőke Mátyás (Mátyás Király Múzeum, Visegrád) felkért régész szakértők és Molnos Mária technikai munkatárs (BIOSZI) voltak.

A rabtemető 250 négyszögöl nagyságú területén, a középészétől (az 1956-ban elhunyt Dr. Túry György nyugalmazott börtönigazgató keresztrel jelölt sírja) a vasút felé (a Vác–Szob között húzódó árok és fasor) lévő részen a földfelszín munkagéppel (talajgyaluval) letisztításra került. A kb. 60–80 cm földréteg eltávolítása után többnyire egymást átvágó 285 sírfolt rajzolódott ki, teljesen szabálytalan elrendeződésben. Közülük 109 sír feltárássra került sor. A sírfoltok színben eltérőek voltak, sárga, sárgás-feketé és fekete szín rajzolódott ki. A színek relatív kronológiai besorolást tettek lehetővé, a sárga a legmélyebben, azaz a korábbi polgári temető sírjait, a fekete a közvetlenül talaj közelben lévő, '50-es évek eltemetéseit jelezte. 20. századnak 41 sír volt vélelmezhető. A szakmai csoport az összes sír helyét térképen, a feltárt csontvázakat jegyzőkönyvben, valamint a feltárást fotón és videófelvételen is rögzítette.

A rendelkezésre álló időszak alatt csak részleges feltárás történt, mivel a teljesen szabálytalan, többretegű, különböző időszakhoz köthető sírfolt-eloszlás, valamint a temetettek azonosítására szolgáló jelzés hiánya miatt a temetések évenkénti eloszlása nem volt rekonstruálható. A sírfolt-térkép alapján, valamint az addig rendelkezésre álló iratok szerint az ide temetettek azonosítása nehéznek bizonyult, ráadásul a felkérők sem rendelkeztek kellő biológiai információval a keresett személyek azonosításához.

A kegyeleti-régészeti feltárást követően kiemelt valamennyi csontmaradvány (több mint száz) igazságügyi antropológiai vizsgálatra a BIOSZI-ba került. A vizsgálatok és dokumentálás után a nem azonosított maradványokat dokumentáltan a rabtemető vasút felőli oldalára, egyenként helyezték vissza 2001-ben.

A csontvázakon végzett igazságügyi-antropológiai vizsgálatok a szakma szabályai szerint történtek.¹⁸

A kóros esetek meghatározására Dr. Marcsik Antónia antropológus (Szegedi Tudományegyetem Természettudományi Kar), a fogazat vizsgálatára Dr. Kocsis S. Gábor fogszakorvos, a DNS-vizsgálat elvégzésére Dr. Csete Klára igazságügyi

¹⁸ A nem meghatározása: Éry–Kralóvánszky–Nemeskéri (1963), az életkor meghatározása: Nemeskéri–Harsányi–Acsádi (1960), figyelembe véve Meindl–Lovejoy (1985), Iscan–Loth–Wright (1984), valamint Vlcek (1983) szempontjait. A testmagasság-számítás Sjøvold (1990) alapján, a mérések Martin–Saller (1957) szerint.

szerezológus (Szegedi Tudományegyetem Igazságügyi Orvostani Intézete) kapott felkérést. Abban az időben még csak korlátozottan végeztek hazánkban DNS-vizsgálatokat az igazságügyi szakértői gyakorlatban, csontmaradványból azok nem történtek rutinszerűen.

A váci rabtemetőből kiemelt és 20. századnak minősített 41 csontmaradvány részletes vizsgálata alapján is mindössze három személyt sikerült azonosítanunk. Néhai Gáspár Gusztáv római katolikus lelkészt (1908–1951), aki 43 évesen halt meg, és akit a kihantolás és azonosítás után az Esztergom-Budapesti Érsekség temetett el Esztergomban.¹⁹

Azonosítottuk néhai Friedrich István (1882–1951) volt miniszterelnököt, aki 69 évesen halt meg, és akit visszatemettünk.²⁰ Nyughelyén 2017-ben helyezték el egy emlékkeresztet a Nemzeti Örökség Intézete.

A harmadik azonosított Hóman Bálint volt.

IV. AZ AZONOSÍTÁS FOLYAMATA

Hóman Bálint esetében számos biológiai tény volt ismeretes a szakemberek számára, illetőleg a keresését szorgalmazó fia is adott hiteles biológiai mintát (saját vérfoltmintáját) az azonosítás elősegítésére.

Hóman Bálint személyleírása is fellelhető volt a VOB 5409-es számú törzslapján. Eszerint a testmagassága 184 cm, testalkata vállas, arca hosszás, arcszíne sápadt, haja őszesbarna, orra, szája rendes, fogazata hiányos, bajusza nyírott, álla ovális. Ezen a törzslapon szerepel az a megjegyzés, hogy az „Önélelmézés meg- szűnt 1946. november”.

Ifj. Hóman Bálint megerősítette azt, hogy édesapja 184 cm magas és robosztus testalkatú volt, de a több éves börtönlét alatt kb. 70 kilóra fogyott le. Ezt a tényt erősítette meg börtöntársa, Forgó László, aki számos levélben beszámolt a sanyarú börtönviszonyokról. Forgó 1946. július 9-étől szeptember 16-áig volt rabtársa Hóman Bálintnak a Gyűjtőfogházban. Forgó László nekem írt leveleiben így emlékezett meg róla 2000-ben: „Nagyon sokszor ültem az ágyán és sok mindenről beszélgettünk. Ő ugyanis olyan rossz és legyengült állapotban volt már akkor (ha jól emlékszem), legalább negyven kilót-fogyott, állandóan ágyhoz volt kötve.” A rabtárs levelében hozzátette még, hogy a fogházban, illetve a rabkórházban az élelem- és a vitaminhiány „katasztrofális” volt. Hóman ezt úgy élhette túl, hogy nővére, Hóman Borbála hozhatott be számára naponta főtt ételt, ún. „önkosztot”, de ezt is, ahogy fentebb írtam, 1946 novemberében megvonták tőle.²¹

¹⁹ Igazságügyi szakértői vélemény: ISZIH S/88/8/2002.

²⁰ Igazságügyi szakértői vélemény: ISZIH S/95/2002.

²¹ Forgó László, *In memoriam Hóman Bálint*, Váci Napló 2000. július 25., 6.

A Váci Országos Börtönben még durvább elbánásban részesült, mint korábban.²²

A „Gyűjtőből” egy idő után még megengedték neki, hogy leveleket is küldjön külföldre, feleségének és fiának. Utolsó levelét 1950. február 27-én írta, ezután már nem küldhetett életjelt magáról.

Nagyban segítette a szakértők munkáját az is, hogy Hóman Bálint tudósi alappossággal számolt be szeretteinek leveleiben a börtönben elkészült fogkezeléseiről, fogpótlásáról. Horváth László Béla történész, aki Hóman Bálint életútját kutatta, rendelkezésünkre bocsájtotta a néhai 1947. július 1. és 1949. május 24. között írott leveleiből a fogazat szempontjából lényeges részeket. Ezekből tudható, hogy Hóman Bálint fogazatának pótlása a Gyűjtőfogházban készült.

Idézet Hóman Bálint leveleiből:

1947. július 1. „...fogaimat is megcsinálták: felső fogorom készen van, 2 szemfogon és 2 zápfogon nyugvó híd, valóságos mesterműve Göllner professzornak. Az alsó protézis most készül, az is igen szép!

1947. július 6. „...fogaimat is megcsinálták: felső fogorom készen van, 2 szemfogon és 2 zápfogon nyugvó híd, valóságos mesterműve Göllner professzornak. Az alsó protézis most készül, az is igen szép!

Közben fogaimat is megcsinálták: felső fogorom készen van, 2 szemfogon és 2 zápfogon nyugvó híd, valóságos mesterműve Göllner professzornak. Az alsó protézis most készül, az is igen szép!

Göllner orvosprofesszor népbíróági ítélete 6 évré szolt, 1946. július 8-án kelt. A börtönbüntetését a Markó utcai börtönben kezdte 1945. december 20-án, majd 1947. április 17-től ő is a Gyűjtőfogházban raboskodott és 1950. március 16-tól Vácra volt szabadulásaig, 1952. szeptember 9-ig.²³

1947. augusztus

A fogak teljesen rendben működnek.

1949. május 3.

Most húzattam ki öt gyökeret, így az alsó fogorom bizony mizerábilis [siral- mas]. Maradt 3 fog, s a betét sem használható. De csak elrágcsálok így is a jó felső fogorommal.

1949. május. 24.

A napok egyhangúan és csendben telnek, mióta fogaimat, gyökereimet – most hatot – kihúzták. Előzően kellemetlen csonthátyagyulladásom volt az egyikről.

²² GEDAI István, *Hóman Bálint mártírsága*, Pest Megyei Hírlap 1994. november 19., 6.

²³ Forrás: BVOP, Dr. Göllner Lajos nyilvántartó lapja.

Most már ez a veszély nem fenyeget. Lent összesen három maradt, s ha egészen begyógyulnak a sebhelyek, új protézist fogok kérni. A felső fogsor a négy pilléren szilárdan áll, csupán a két rossz zápfogat dobtuk ki.

Ezen utolsó, fogairól szóló levél után Hóman Bálint még két évet élt. 1950 márciusában Vácra szállították, ahol fizikailag is bántalmazták – írta életének kutatója, Horváth László Béla.²⁴

Hóman Bálint azonosítási folyamata két lépéssorban történt. Először vakvágányra futottunk, mert az írott forrás szerint indultunk el, és tényleges kapcsolatot kerestünk az 1964-ben észleltekkkel.

A feltáráskor az általunk 253-as számmal jelzett sír azonosnak mutatkozott az 1964-es exhumáláskor XXV-ös számmal jelzett sírral. Mivel írott forrás volt arról, hogy az akkori szakemberek ebbe a XXV-tel jelzett dokumentációba helyezték el a „Hóman Bálint” feliratú borítékot, a sír maradványát részletesen vizsgáltuk.

A 253-as számmal jelzett sírt felbontva, abban 110 cm mélyen, erősen humuszos földben, az 1964-es exhumálás egyértelmű jeleként egy 95×45 cm-es faláda korhadt maradványaiban boncolt koponyát és bolygatott vázcsontokat találtunk, rajtuk feketés elszíneződés utalt az egykori lágyrész-maradványokra. A koponyatetőben fémhíd volt két fogmaradvánnyal, valamint egy kerek, fehér, mintegy 18×15 mm-es oxidálódott alumínium medál. Feliratát vagy képét nagyfokú károsodása miatt²⁵ a restaurátor szakszerű kezelésével sem sikerült megállapítani.

A részletes antropológiai vizsgálat során megállapítottuk, hogy a 253-as sírban egy boncolt, 58–62 év közötti férfi feküdt, akinek a fogazata alul-felül hiányos és pótolt volt. A sírban fellelt protézis ráilleszthető volt a felső állcsontra. A becsült testmagassága 175,2 cm, különösen a felső végtag csontjai karcsúak, gracilisak [törékenyek] voltak. A szegycsont erősen ívelt volt, az ún. tyúkmell állapotát mutatta. A nyakcsigolyák peremén közepes fokú csontnövedék, a bal szárcapocscsonton régi törés nyoma volt észlelhető.

Ezen egyén általános emberi jellemzői, mindenekelőtt fogállománya azonban nem felelt meg a néhai Hóman Bálintról szóló ismereteknek. Biztonsági okokból mégis célszerűnek látszott az összehasonlító DNS-vizsgálatot is elvégezni.

Szakértői csoportunk e célra vérfoltmintát kért és kapott ifjabb Hóman Bálinttól, amelyet a 2000. július 4-én felvett hiteles vérvételi jegyzőkönyv tanúsított. A DNS-vizsgálatot a Szegedi Tudományegyetem Igazságügyi Orvostani Intézete, valamint a Münsteri Egyetem Igazságügyi Orvostani Intézete végezte el. A két intézet egyhangzó szakértői véleménye szerint a 253-as sír csontmintája, valamint ifjabb Hóman Bálint vérmintája között kapcsolat nem volt megállapítható.

²⁴ Horváth László Béla levele Susa Évának, 1994. június 9.

²⁵ A restaurálást a váci Tragor Ignác Múzeum restaurátora, Újhelyi Mária végezte.

A kizárás megerősítése érdekében az eljáró szakértők kezdeményezték, hogy ifjabb Hóman Bálint engedélyével felnyitásra kerüljön atyai nagyszüleinek Tass község temetőjében levő sírja. A felmenők, Hóman Ottó és felesége, Darányi Borbála sírjainak felbontása megtörtént a célból, hogy DNS-vizsgálathoz mintát vegyünk az eltemetettekből.²⁶ 2011. január 16-án –5–6 °C-os hidegben dolgoztunk, és a csontmaradványokból kivett mintákat a szegedi és münsteri szakértők ugyancsak vizsgálat alá vették. A mintákból azonban sajnálatosan, feltehetően az érckoporsókban való eltemetés miatt, DNS-jellegek nem voltak kinyerhetők.²⁷

Az antropológiai, fogazati, valamint molekuláris biológiai vizsgálatok kizárták a 253-as csontváznak Hóman Bálinttal való azonosságát. A mai napig nem sikerült azonban értelmeznünk az 1964-es exhumáláskor e sírről a levéltárban található adatokat. A 253-as számú csontmaradványt 2001. augusztus 30-án visszatemették a váci rabtemetőbe.

Az összes, 20. századinak vélt csontmaradvány vizsgálata során figyelmünk a 96-os számú sírből kiemelt csontvázra összpontosult. Ezt a csontmaradványt az utolsó exhumálási napon, 2000. június 17-én emeltem ki. Már a feltárás lezárásánál tartottunk, amikor is úgy döntöttünk, hogy néhány sírt még felszedünk, mivel azok igen felszínközeliak voltak. Azt szerettük volna, hogy a felső földréteg visszahordása után a bontatlan sírok megfelelő mélységben maradjanak a földfelszín alatt, azokat illetéktelenek ne bolygathassák meg.

A 110 cm mélységű sírből olyan boncolt férfi csontmaradványa került elő, akinek fogpótlása alul-felül igen jellegzetes volt. A faforgáccsal kitöltött koporsóban a halott a hátán feküdt, karjai, lábai nyújtott helyzetben voltak. A csontokon beszáradt lágyrész-maradvány csupán sötét elszíneződés formájában volt észlelhető. A maradvány állaga és az állapota, a sírföld színezete, a sír mélysége egyértelműen a 20. századi sírok közé helyezték ezt a 96-os sírt.²⁸ A benne fellelt fogpótlás az ott fekvő egyén ugyancsak 20. századi voltát erősítette.

Az elvégzett antropológiai vizsgálatok szerint a csontmaradvány egyértelműen férfi holttest maradványának bizonyult, akinek a becsült biológiai életkora 58–62 évre volt tehető.

A továbbiakban idézek az antropológiai véleményből:

„A fogszakorvosi vélemény szerint Dr. Hóman Bálint saját leírása fogazatának állapotáról messzemenően összeegyeztethető a 96-os koponyán észleltekkkel. A fogak közül mindössze a jobb felső 3., bal felső 3. és 7. fog maradt meg, és talán a bal alsó 2. fog; ez utóbbi azonban vagy közvetlenül a halál előtt, vagy a feltárás során elveszett. A fogakon felső, előrészes körhíd van, amelyet a feltárás időpontjában a két szemfog, valamint a bal 7. nagyörölő tart. Az elszíneződés és patinakepződés alapján a pótlás erősen réztartalmú (Randolf-fém). Az előrészek valószínűleg

²⁶ Tass, Református temető, Darányi sírkert, 2001. január 16., ISZIH-BIOSZI feltárási jegyzőkönyv.

²⁷ Cséte Klára (SZTE OTE) 2000. december 18-án kelt levele Susa Évának.

²⁸ Igazságügyi szakértői vélemény: ISZIH S/59/8/2002.

kramponos [fémszegecses] porcelánfogak. (Ilyeneket főleg a két világháború között készítettek, de még a II. világháború után is előfordultak a készülékektől függően.) Utóbb a jobb oldali hídból egy hátruló pillérfog elvesztése miatt a pótlás-részt eltávolították (letörték), s a szemfog koronáján visszamaradt pótláscsonkot cementtel fedték, hogy ne sértse az ajkat. A felső állcsont metszőfogi felszínének híd alatti részén bőr- vagy papírszerű anyag látható, melynek mibenléte és rendeltetése ismeretlen. A becsült testmagasság négy végtagcsont átlaga alapján 178,9 cm (176–184 cm között). A végtagcsontok erőteljesek. A nyaki 2-3. csigolya összecsontosodott, a gerincoszlop nyaki és ágyéki szakaszán enyhébb fokú ízületi gyulladás, a csigolyák peremén csontnövedékek, testén ún. Schmorl-féle [hernia – porckorongsér] benyomatai, a szegycsont testén elcsontosodott porc, a medencelapátok peremén csontcsőrök láthatók.”

A becsült testmagasság és a csontozat állapota, robosztus volta, erős testalkatú egyénre utalt, és hasonlóságot mutatott a Hóman Balintról ismert biológiai jellemzőkkel.

Már ezen adatok is nagymértékben támogatták azt, hogy a feltárt csontmaradványban Hóman Balint földi maradványait feltételezhessük. De további bizonyítékokat is találtunk.

A csontmaradvány koponyája hosszú, széles, magas, homloka igen széles, arcva igen széles és közép magas, az orr igen széles és igen magas, az orrcsontok profilja egyenes, az állkapocs középszéles.

A kihantolt csontmaradvány koponyájának képét, valamint Hóman Balint fényképét egymásra vetítve azok teljes fedésbe voltak hozhatók, mind arányait, mind részleteit tekintve. Az így elkészített szuperimpozíció [a koponya- és az arcforma hasonlóságát/egyeztetését mutató] kép is támogatta a vélelmezett azonosságot.

Természetesen a 96-os sírból vett csontminta, valamint ifjabb Hóman Balint vérmintájának összehasonlító DNS-vizsgálata is megtörtént, amely szerint nem volt kizárható a rokoni kapcsolat a két minta között.²⁹

Mindezek alapján megállapítható volt – idézek az igazságügyi szakértői vélemény összefoglaló részéből –, hogy a „váci rabtemető 96-os sírhelyéről kihantolt csontvázlelet igazságügyi-antropológiai, fogászati és molekuláris biológiai vizsgálata alapján *nagy valószínűséggel* azonosnak tekinthető néhai Hóman Balint földi maradványával”.

2001. május 14-én kelt levelemben értesítettem ifjabb Hóman Balintot arról, hogy eredményes volt a munkánk. A földi maradványokat 2001. október 12-én adtuk át, elhelyezve mellette az azonosításhoz kivett szülői csontmintákat, és a Harmath Kálmán (aki a család rokona) által átadott hajmaradványt, amely Hóman Borbálától származott.³⁰

²⁹ A 2001. június 6-án faxon érkezett szakértői vélemény Susa Éva részére a Münsteri Igazságügyi Orvostani Intézet vizsgálatáról (SZTE OTE).

³⁰ Susa Éva levele ifjabb Hóman Balintnak, 2001. május 14.

V. AZ ÚJRATEMETÉS, TASSI SÍRKERT.

Az újratemetés megszervezését a Darányi-Hóman Alapítvány végezte Szilágyi József titkár, valamint Hóman unokaöccse, Harmath Kálmán és Dobos Bence tassi református lelkész közreműködésével. A költségeket a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztérium állta.³¹

Hóman Balint földi maradványainak végső nyughelyre történő temetésére 2001. október 13-án került sor, a Fejér megyei Tass református temetőjében, a római katolikus egyház szertartása szerint. Az elhunytat a Darányi-sírkertbe helyezték, rokonai közé. A sírkertben szülei és Irén nővére mellé temették. A temetésen – amelyről a média is beszámolt – a kormány több tagja is részt vett, képviselte magát az MTA, a Magyar Nemzeti Múzeum, valamint Tass és a környező települések lakói közül is számosan eljöttek. A koporsót katonai díszpompával, kilenc katona kíséretével hat katona vitte a sírhelyig.³² A 2001-ben kelt gyászjelentésben ifjabb Hóman Balint – édesapja halála után 50 évvel – „a család nevében is tudatja mind azokkal, akik ismerték és tisztelték, hogy az Igazságügyi Minisztérium intézkedése révén lehetővé vált Dr. HÓMAN BALINT Budapest, 1888. december 29 – Vác 1951. június 2. máltai lovag, magy. kir. titkos tanácsos, magy. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter, történettudós, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója, az Országos Széchényi Könyvtár igazgatója, a Magyar Numizmatikai Társulat elnöke, a Szent István Akadémia igazgatója, ill[etve]. tiszteleti tagja, a Teleki Intézet igazgatója, a középkori magyar történelem tanára a budapesti egyetemen, Székesfehérvár országgyűlési képviselője a Corvin-lánc és a Corvin-koszorú tulajdonosa, Vác város díszpolgára, földi maradványainak, végső nyughelyükre történő temetése”, a méltó végtisztesség megadása.³³

A kovácsoltvas-kerítéssel körbevett családi sírkertben korábban egyszerű fejfa jelölte a sírt, amelyet ma már kopjafa őriz.³⁴ Az önkormányzat, a Darányi-Hóman Alapítvány, valamint a Tassi Helytörténeti Egyesület gondoskodik a sír gondozásáról. A Hóman-sír külön nem, de az egész Darányi-sírkert a Nemzeti Sírkert részeként védettséggel rendelkezik.³⁵

Ifjabb Hóman Balint néhány évvel később szintén itt talált végső nyughelyet, hamvait 2006-ban, a 2005-ben meghalt felesége (ifj. Hóman Balintné született

³¹ SZILÁGYI József, *Dr. Hóman Balint temetése előzményei*, kézirat; a Kairon temetkezési céggel készített átadás-átvételi elismervény (2001. október 12.).

³² DEBRECZENI-DROPPÁN Béla, *Sírok és temetések. A Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatóinak végtisztessége*, II., Folia Historica XXX (A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Évkönyve), Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 2015, 35–44.

³³ MTI-tudósítás 2001. október 13., vö. <http://mno.hu/migr/homann-balint-ujratemetese-815064>. Szilágyi József listája szerint Stumpf István kancelláriaminiszter is jelen volt, Orbán Viktor miniszterelnök pedig koszorút küldött.

³⁴ A Tassi Helytörténeti Egyesület megbízásából Sári Csaba fafaragó készítette Horváth Attila festő, szobrászművész, helyi rajztanár tervei alapján.

³⁵ Nemzeti Örökség Intézete, HÉ 2009/24.

Philomena Bernadette O'Regan) hamvaival együtt, édesapja és nagyszülei mellé temették.³⁶

A váci rabtemetőben az 1999-ben felállított sírkereszt a mai napig őrzi Hóman Bálint emlékét.

Márai 1955-ben írt szavai a mai napig igazak: „Nem tudjuk, mit gondolt a börtönben Hóman a magyar múltról és jelenről, abban való tudósi, politikusi részvételéről, de bizonyos, hogy amiben tévedett, kegyetlen és igazságtalan módon büntette egy jogtalan és kegyetlen rendszer ezt a tudóst.”³⁷

VARGA ISTVÁN A „HÓMAN-ÜGY”

BEVEZETŐ SOROK

Miért kezdtem el foglalkozni a „Hóman-üggyel”? Ezt a kérdést nemcsak rég föltem – meg is válaszoltam magamnak. Fontos és személyes; majdhogynem intim kérdés volt, hiszen neveltetéssel, érdeklődéssel állt szoros összefüggésben, és az őszinte válasz a felfogásomat, világnézetemet érinti. Egyszerű kérdésem és a bonyolult válasz, a tények, a tudás, az érdeklődés, vonzalom, tisztelet, igazságérzet és még számos lelki összetevő ugyanis identitásomnak meghatározó részét alkotja.

Mindig szerettem kérdezni, nemcsak vitatkozni, Hómanhoz és életművéhez való – nyugodtan mondhatom – bensőséges viszonyomat azonban természetesen a családi nevelés, az olvasás és az örökös „hozzaolvasás” alakította ki és mélyítette el az idők folyamán. A kérdések és a viták csak ezután jöttek. Már közel két évtizede, hogy az MDF képviselőjeként a magyar országgyűlésben először mondtam ki a méltatlanul meghurcolt, mártírhálált halt kiváló kultúrpolitikus és történész nevét. Glatz Ferenc és Kosáry Domokos akadémikusok tettek ugyan kísérletet kollégájuknak, a 20. század egyik legnagyobb magyar történésének akadémiai rehabilitációjára, de az ismert kommunista-szocialista kultúrpolitika azonnal megghiúsította próbálkozásukat. És bár nemcsak a két világháború közötti Magyarországon, hanem már a rendszerváltozás előtti időszakban is bölcsésznezedekek, sőt a „művelt nagyközönség” is haszonnal és áhítattal forgatta Hóman műveit, politikai rehabilitálása fel sem merülhetett.

Első országgyűlési ciklusomat töltöttem, amikor 1995. november 28-án – nem politikai indíttatásból, inkább tisztességből és mint a magyar történelmet éppen Hóman Bálint és Szekfű Gyula műveiből többé-kevésbé ismerő amatőr történelemkedvelő – azonnali kérdést intéztem akkori politikai ellenfelemhez, a szocialista Vastagh Pál igazságügyi miniszterhez *Hol nyugszanak Hóman Bálint hamvai?* címmel. Igazi kommunista feleletet kaptam, melynek lényege az volt, hogy Hóman esetében (is) el kell választani egymástól a politikust és a történészt, ügyében perújrafelvételre nincs jogi lehetőség, hamvai pedig valahol a váci rabtemetőben vannak.

1998-ban végre bekövetkezett a politikai fordulat Magyarországon, a korábban kétharmados többségű szocialista-szabaddemokrata kormány megbukott, és megalakulhatott a második polgári kormány Orbán Viktor vezetésével. Ezen a nagy csodán túl – minden szerénytelenség nélkül állíthatom – barátaimmal

³⁶ Ifjabb Hóman Bálint és felesége gyászjelentései.

³⁷ MÁRAI Sándor, *Ulysses II.*; Vasárnapi Krónika 1955. július 24., 392–397.

együtt én is valóságos kis csodát tehettem, mert az igen erősen baloldali kötődésű Orosházán és környékén képes voltam legyőzni az MSZMP korábbi Csongrád megyei első titkárát, a Horn-kormány igazságügy-miniszterét, az imént emlegetett Vastagh Pált. Aki utóbb nagykövet lett, mégsem ezért emlékeznek rá kevésen, annak ellenére, hogy díszpolgára lett Orosházának. De ne kalandozzak el a múltban, inkább térjek vissza Hóman Bálinthoz, aki a parlamenti ülésterem patkójában közel egy évtizeden keresztül szolgált kultuszminiszterként is.

Az utóbbi időszakban különféle éllel számtalanszor nekem szegezték a kérdést: mi közöm van Hóman Bálinthoz, miért karoltam fel rehabilitációja ügyét?

Az okot – ahogyan kezdtem –, mint minden igazán fontosat, gyermekkoromban kell keresnem. Amikor családukat a kommunisták kitelepítették az orosházi Lila villából a Zöldfa utcai vályogfalú házba, apám csak könyvtárának egy részét tudta magával vinni. A polcon a megmaradt művek közül gyermekként egy kisebb, vastkos könyv és egy szép sorozat ragadta meg figyelmemet. A magányos kötet Eötvös József *Magyarország 1514-ben* című történelmi regénye volt. 1847-ből, a sorozat a „Hóman–Szekfü” nyolc kötete, a piros bőrkötésű *Magyar történet*, amely 1928-tól jelent meg a Királyi Magyar Egyetemi Nyomda kiadásában.

Jóval később, amikor – 1988-ig kellett rá várni – végre felcsillant a remény, hogy az országból végleg kitakarodnak az oroszok és megbukik a kommunista rendszer, deklaszálta, antikommunista gyermekként én is elkezdtem „politizálni”. Barátaimmal, a hozzám hasonló „reakciós úri gyerekekkel” úgy gondoltuk, és gondoljuk ma is, hogy a legfontosabb eszme, ahogyan Kölcsey megfogalmazta: „A haza minden előtt!” A nemzeti zászló színe és a címer egyértelmű volt, még ha folyt is erről egy nemtelen vita a rendszerváltozás utáni első magyar országgyűlésben. Célunk természetesen nem lehetett egyéb, mint folytatni azt, ami az ország német, később szovjet megszállásával félbeszakadt: építeni a független polgári Magyarországot. Példaképeinket az első szabadon választott miniszterelnök, Antall József félreérthetetlen pontossággal kijelölte, mellettük azonban az ezeréves magyar történelem kínált kimeríthetetlen kincsestárat mindnyájunk számára.

Az MDF első lakiteleki, *A magyarság esélyei* című tanácskozása 1987 szeptemberében egyértelmű útmutatást adott számomra, hiszen legfontosabbnak mindig is a magyarság megmaradásának ügyét tartottam. Miként lehet a Kárpát-medencében és a világban szétszórórtott tizenötmillió magyart egységes nemzetté tenni, hogyan, milyen eszközökkel lehet megállítani a tragikus népességfogyást, s hogyan tudjuk biztosítani az igazságtalan békeszerződésekkel szétszórt, alávetett, a kényszerű asszimilációtól szenvedő felvidéki, kárpátaljai, erdélyi és délvidéki testvéreink közösségeinek fennmaradását? Milyen külpolitikát kell folytatnunk annak érdekében, hogy a világ végre rádöbbenjen, milyen ostobaságot követtek el akkor, amikor a jelenlegi Európai Unió előképét, az Osztrák–Magyar Monarchiát szétszúrták, s ezzel a kereszténységet hatalmas áldozatok árán is megvédő Magyar Királyságot liliputi állammá zsugorították? E kérdések megválaszolásában régi politikai ideál-

jaim siettek segítségemre: Szent István, Szent László, Nagy Lajos, Hunyadi Mátyás, Széchenyi István, Batthyány Lajos, Deák Ferenc, Andrássy Gyula, Tisza István, s nem utolsósorban a történész-politikus Hóman Bálint.

Első parlamenti felszólalásom elhangzása után felkeresett Hóman egyetlen fia, s megköszönte a család nevében, hogy édesapjáról megemlékeztem a Házban. Ekkor említette azt is, hogy a rehabilitáció ügyében megbízást adtak Bánáti János ügyvéd úrnak, a rendkívüli perorvoslat azonban sajnos nem volt eredményes. Személyes találkozásunk megerősített benne, hogy Hóman Bálint ügyében tennem kell valamit. Néhány képviselőtársam már akkor is reménytelennek látta elhatározásom kimenetelét; ahogy egyikük megfogalmazta: Hóman rehabilitálására annyi esélyem van, mint Bárdossy Lászlónak a felmentésre a népbíróság előtt.

2000. június 20-án Dávid Ibolya igazságügyi minisztert kérdeztem arról, mikor kerül sor Hóman Bálint rehabilitálására és méltó eltemetésére. A válaszból kiderült, hogy a kormány már 1999-ben megbízta az Igazságügyi Orvos-szakértői Intézetet az 1945 és 1962 közötti években tisztázatlan körülmények között elhunyt és eltemetett személyek földi maradványainak felkutatásával. Susa Éva igazságügyi antropológusnak is köszönhetően a váci rabtemetőben közel száz ember csontmaradványának kihantolása és sikeres azonosítása fejeződött be 2000-ben. Minden kétséget kizáróan megtalálták a jeltelen sírba elkapart, kommunista príbékek által megkínzott akadémikus és miniszter, Hóman földi maradványait is.

2001. október 13-án katonai pompával, három miniszter jelenlétében temettük újra a tassi református temetőben a méltatlanul meghurcolt egykori vallás- és közoktatásügyi minisztert, Klebelsberg Kuno kultúrpolitikájának méltó folytatóját. Fia, Bálint – betegsége miatt – személyesen nem tudott részt venni édesapja újratemetésén, ezért nem hallhatta sem a székesfehérvári püspök búcsúztatóját, sem a kiváló történész, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke, Glatz Ferenc méltató szavait. A temetést – hasonlóan Horthy Miklós 1993-as újratemetéséhez – nemtelen, méltatlan utóöngék is kísérték, ez azonban még negyedszázaddal a rendszerváltozás után sem volt meglepő számomra.

A 2002-es választási vereséget követő nyolc évben fel sem merülhetett a rendkívüli perorvoslat benyújtása, hiszen ezt az ismét kormányra került szocialisták sohasem támogatták volna. Hóman Bálint egyetlen fiának halálával egy újabb jogi nehézség is előállt, mert a hatályos büntetőeljárás törvény perújítás vagy felülvizsgálati indítvány benyújtását csak egyenes ági rokonnak tette lehetővé. Summa summarum: a harmadik polgári kormány megalakulásáig ténylegesen lehetetlen volt bármit is tenni a néhai kultuszminiszter ügyében.

2010-ben, miután a szocialisták totális vereséget szenvedtek, a kétharmados választási győzelem – nyolc év szünet után – engem is visszaültetett a világ legszébb parlamentjébe. Tekintettel arra is, hogy az Alaptörvény megalkotásában tevékenyen részt vettem, ismét és okkal merült fel bennem: „most vagy soha”, itt a kínálkozó alkalom a méltatlanul meghurcolt kiváló történész becsületének jogi

helyreállítására. Mint utóbb kiderült, el nem múló naivitásomtól fűtve, romantikus hevülettől hajtva interpellációt kívántam benyújtani igazságügyi miniszterünkhöz. Az interpelláció azonban legnagyobb megdöbbenésemre nem hangozhatott el. Itt nem részletezem, milyen hangvételű szó-, majd levélváltásra került sor a nagyhatalmú miniszter és köztém, de nem rejtettem véka alá, hogy az akkor meghozott döntéssel ma sem értek egyet. A következő Fidesz–KDNP-frakció-ülésen – sokak megdöbbenésére – megkérdeztem a miniszterelnököt: nemzeti kormány van-e az országnak vagy sem, s hogy személy szerint ő támogatja-e Hóman Bálint rehabilitációját? Nem csalódtam Orbán Viktorban, amikor kijelentette, rendkívül nagyra tartja a kiváló történészt, támogatja a koncepciók ítélet megsemmisítését, és azt javasolta, ügyvédként tegyem a dolgomat.

A miniszterelnöki felhatalmazás megszabadított minden béklyótól. Nem tördtem vele, kinek milyen ellenvetése van, s azokkal sem, akik a szokásos sunyi és gyáva álláspontot képviselve óva intettek a Hóman-kérdés „feszégetésétől”. Számomra ugyanis már kezdettől napnál világosabb volt, hogy az ország szovjet megszállása után választási csalással hatalomra került kommunisták egyik legfontosabb politikai célkitűzése az egész Horthy-korszak pellengérré állítása volt, prominens képviselőivel együtt, akiknek koncepciók eljárásban való törvénytelen elítélésére, kivégzésére vagy bebörtönzésére készültek. A koncepciók pérek sorozatának első állomása Bárdossy László miniszterelnök elítélése és kivégzése volt. Tekintettel arra, hogy a rendszer kultúrpolitikusa, Klebelsberg Kuno akkor már nem élt, követőjét, műve folytatóját, a korszak másik legfontosabb kultúrpolitikusa, Hóman Bálintot kellett lehetetlenné tenni, vagyis mindenáron el kellett ítélni. Rendkívül szomorúnak, sőt elfogadhatatlannak tartom, hogy még 2015-ben is hatályosak olyan ítéletek, amelyeket koncepciók eljárás keretében, törvénytelenül, hazaáruló népbírók hoztak meg, gyakran a kommunista párt megrendelésére.

Ebben a kérdésben nem az én tisztem állást foglalni, de mint az Országgyűlés Alkotmányügyi és Jogi Bizottságának néhai Antall József miniszterelnök által létrehozott Iustitia-albizottságának egykori elnöke, kijelenthetem, hogy az ún. Zétényi–Takács törvényjavaslat alkotmánybíróági megsemmisítése, az ügynök-törvény felemás volta és egy megfelelő törvény mai napig tartó hiánya, valamint az ún. lusztrációs törvény elmaradása jóvátehetetlen károkat okozott a mai magyar társadalomban. Mindaddig ugyanis, amíg fontos politikai tisztségeket egykori kommunisták tölthetnek be, mindaddig, amíg mindkét oldalon a kommunista állambiztonság régi ügynökei juthatnak fontos politikai szerephez – például belügyi államtitkárok lehetnek –, s mindaddig, amíg az emberek azt látják, hogy mindkét politikai oldalon vannak kollaboránsok és hazaárulók, addig valóban nincs, nem lehet és nem is lesz tisztánlátás és erkölcsi megújulás. Ahogyan az Alaptörvény vitájában elmondtam, ebben az országban a kommunista hatalomátvétel után az emberek túlnyomó többsége hű maradt a hazájához, vállalta az elnyomatást, az egzisztenciális bizonytalanságot, a megaláztatást, és nem volt hajlandó

elveit egy tál lencséért feladni. A közel nyolcszázézer párttagság még mindig elenyésző kisebbségben volt a többséghez képest! Voltak, akik azért nem lehettek igazgatók, mert nem léptek be a pártba, s egész életükben morális és egzisztenciális hátrányt szenvedtek, s persze voltak bátrak és hősök, akik inkább életüket áldozták, de nem váltak árulókká.

Nekem örök példaképem az az orosházi parasztember, aki nem volt hajlandó belépni a téeszbe, amiért két ÁVH-s pribék mindkét térdét szétlőtte. Berta bácsi később mulábbal is művelte a földjét. A nyolcszázézer párttag közül, aki akart és tudott, természetesen vállalkozhatott is a rendszerváltozás után – már a Németh-kormány alatt bőven meg is tették, nem csekély hasznukra –, de az új rendszerben (önkormányzati képviselőként, polgármesterként, országgyűlési képviselőként, államtitkárként, miniszterként) nem lenne szabad betölteniük semmilyen funkciót, mert számomra hiteltelenek.

Visszatérve a „Hóman-kérdéshez”: a legfontosabb jogi akadály tehát sajnos éppen az volt, hogy a hatályos eljárásjogi törvény rendkívüli perorvoslat benyújtását csak egyenes ági rokon számára tette lehetővé, ifjabb Hóman Bálint pedig már nem volt az élők sorában. Ezt az akadályt kellett leküzdeni. A törvény megfelelő módosítását az alkotmányügyi bizottság tagjaként, képviselőtársaim támogatásával sikerült elérni. Így született meg a 2013. évi LXXVIII. törvény 13. §-a, az úgynevezett Lex Varga. A jogszabály-módosítást úgy sikerült parlamenti-politikai „oldalvizeken” biztonságos révbe juttatni, hogy amikor benyújtottam Hóman Bálint perújítását, még a vádhatóság sem ismerte.

A 2013-as év a politikai és szervezési előkészítés, főként pedig a mindenre kiterjedő anyaggyűjtés nehéz időszaka volt. Magam sem hittem, hogy mindez legalább olyan sok időt és munkát igényel, mint az eljárási törvény módosítása. Bánáti János, Kutrucz Katalin és a Fővárosi Levéltár munkatársai azonban minden segítséget megadtak, hogy a büntetőügy teljes iratanyaga rendelkezésemre álljon. Azt már nem is kell mondanom, hogy a kétharmados parlamenti többség nélkül jóval nehezebben vettem volna az akadályokat.

2013. szeptember elején készült el a perújítási indítvány, melyet Harmath Kálmán, Hóman Bálint rokona segítségével tudtam benyújtani. Harmath Kálmán kevéssel az ítélet meghozatala után súlyos betegségben elhunyt, de még megélhettem, hogy sikerült, amiért egész életében harcolt: a gyalázatos népbíróági ítélet megsemmisítésre került. Drága emlékét örökre megőrzöm.

2013. szeptember 7-én benyújtott perújítási indítványomat – legnagyobb megdöbbenésemre – a Fővárosi Ítéltábla 3. Bpi. 11.442/2013/6. számú végzésével elutasította, mivel álláspontja szerint oldalági rokon nem nyújthat be rendkívüli perorvoslatot. Annak ellenére, hogy perújítási kérelmem a 2013. évi LXXVIII. törvény 13. §-ával kezdődik, melyhez a Harmath Kálmán oldalági rokonságát igazoló leszármazási táblát is csatoltam, kiderült, hogy sem a Fővárosi Ítéltábla,

sem a Legfőbb Ügyészség nem ismerte a hatályos (módosított) büntetőeljárás törvényt.

A Kúria 2014. január 29-én kelt Bpkf. II. 46/2014/2. számú végzésével a Fővárosi Ítéltábla végzését hatályon kívül helyezte, és az ítéltáblát új eljárás lefolytatására utasította, miután a perújítási indítványt arra jogosult személy terjesztette elő. Perújítási indítványom a következőkre hivatkozott:

1. A megtámadott népbíróági ítéletek koncepciók eljárás keretében születtek. (A koncepciók per olyan büntetőper, amely a vádhatóság és a bíróság jogellenes együttműködésével koholt, hamis vagy hamisított bizonyítékok alapján állapítja meg többnyire súlyos bűncselekmények elkövetését a vádlottak terhére. A koncepciók per két fontos szempontból különbözik a konstrukciók pertől: először abban, hogy a koncepciók perben a bíróság az ártatlanság vélelmének tényleges elvetésével eleve elfogadja a vádhatóság álláspontját, másrészt abban, hogy a vád olyan politikai értékelésen alapul, amely a perben nem tehető vitássá.)

2. Hivatkoztam az Alaptörvény azon passzusára, mely kimondja:

Hazánk 1944. március tizenkilencedikén elvesztett állami önrendelkezésének visszaálltát 1990. május másodikától, az első szabadon választott népképviselői megalkodásától számítjuk. Nem ismerjük el történeti alkotmányunk idegen megszállások miatt bekövetkezett felfüggesztését. Tagadjuk a magyar nemzet és polgárai ellen a nemzetiszocialista és kommunista diktatúrák uralma alatt elkövetett embertelen bűnök elkövetését. Nem ismerjük el az 1949. évi kommunista alkotmányt, mert egy zsarnoki uralom alapja volt, ezért kinyilvánítjuk érvénytelenségét.

Az Alaptörvény hatályba lépése óta az Alkotmánybíróság 6/2013. (III. 1.) számú határozatában is hivatkozott a Nemzeti Hírvallásra, elismerve annak alkotmányos szintű jogforrás-jellegét. A perújítással támadott népbíróági ítélet nem hagy kétséget afelől, hogy elfogult, politikailag befolyásolt világképe szovjetközpontú. A bíróság ideológiailag marxista osztályszemléletű érvrendszert és terminológiát használ, amikor a következőket rója fel a terheltnek:

[...] milyen rendkívüli felelősség és bűn terheli azoknak a kormányférfiaknak a lelkét, akik az országot saját érdeke ellen a német imperialista törekvések irányába sodorta, végső fokon azonban azért vitték a világ egyik legnagyobb hatalma, a Szovjetunió elleni háborúba, mert olyan uralkodó osztály érdekeit képviselték és szolgálták ki, amely uralmának fenntartását reálisan egyedül csak a fasiszmus mellett és a világ haladó demokratikus hatalmaival szembe való helyezkedésben remélhette.

3. Hóman Bálint bűnösségét a Népbíróságok Országos Tanácsa háborús bűntett miatt állapította meg, mert álláspontja szerint „egymagában az a körülmény, hogy a terhelt – mint a kormány tagja – részt vett a kabinetnek azon az ülésén, amely 1941. június 26. napján deklarálta a Szovjetunióval szembeni hadiállapot beálltát, az említett törvényhely alá eső tevékenységként értékelendő”.

Az elmúlt év kutatásai – Szakály Sándor, Tarján M. Tamás, Diószegi István, Romsics Ignác, Perjés Géza munkái – egyértelműen cáfolták azt az évtizedeken keresztül megcsontosodott nézetet, miszerint Bárdossy László törvénytelenül tette volna azt a megállapítást, hogy „a támadások következtében Magyarország és a Szovjetunió között beállt a hadiállapot”.

Az 1920. I. tc. 13. §-ának 5. bekezdése a következő: „Közvetlen fenyegető veszély esetében a kormányzó a magyar ősszeminisztérium felelőssége és a nemzetgyűlés késedelem nélkül kikérendő utólagos hozzájárulása mellett a hadseregnek az ország határain kívül alkalmazását elrendelheti.” Horthy Miklós kormányzó, élve az alkotmányos jogaiban biztosított lehetőséggel – Kassa június 26-i bombázása, majd a Körösmézőről Budapest felé tartó gyorsvonat megtámadását követően –, ezt az utat választotta:

A nemzetközi jogban a június 26-án történtek csak casus belliként értékelhetők!

4. A kassai bombázás történetét számos tanulmány elemezte, de ma már szinte kétséget kizáróan megállapítható, hogy a légitámadást – még ha esetleg tévedésből is – szovjet gépek hajtották végre. (A Kassától 30 kilométerre északra, az akkor a német hadsereg által ellenőrzött szlovák területen található Eperjes városa a legközelebb mind fekvése, mind körvonalai alapján meglehetősen hasonlít Kassára, ráadásul a támadás idején a városban működött a Wehrmacht egyik fontos híradóközpontja, amely számos géptávíró-vonalat és egy nagy teljesítményű katonai rádióadót kezelte.)

5. A népbíróági tanácsok nem mérlegelték az 1941. június 26-i minisztertanácsi ülés történetét, különös tekintettel az ülés lefolyására, annak előzményeire és az ott elhangzottakra. Figyelemmel arra, hogy Horthy Miklós kormányzó az 1920. évi XVII. törvénycikk alapján a kassai bombázást követően már döntött, a minisztertanácsi ülésnek csak deklaratív akta volt, nevezetesen tudomásul vette a kormányzó döntését. Magyarán nem hadüzenet, hanem hadban állás bejelentésére került sor.

Figyelemmel arra, hogy a háborús bűntett csak szándékosan követhető el, Ujváry Gábor történész szakvéleményéből, továbbá a lefolytatott bizonyítási eljárás anyagából nem lehet olyan következtetést levonni, hogy néhai Hóman Bálint a hadban állás megszavazásánál szándékosan a háborúba lépést kívánta, vagy ennek megtörténte iránt közömbös maradt volna. Ezzel kapcsolatosan Bárdossy László

úgy nyilatkozott: „Nem lehetett semmit tenni az után, hogy Kassát az orosz gépek lebombázták, a kormányzó döntött [...], mert a vonat már mozgásban volt.”¹ Az álláspontom szerint az alapügyben eljáró népbíróság és az ügyészség kötelességét a Büntető Törvénykönyvbe ütköző módon megszegte. Nem adtak helyi bizonyítási indítványoknak, és az eljárás koncepciós jelleggel folyt. Figyelemmel arra, hogy az ügyben eljáró hatóság tagjai ellen bűncselekményt elkövető tevékenységre vonatkozóan eljárásra nem került sor, e perújítási ok végül nem fogadtatott el.

A Fővárosi Ítéltábla perújítást elrendelő határozatában előírta, hogy a bíróságnak vizsgálnia kell Hóman Bálint tudatállapotát a minisztertanácsi ülésen történt szavazás idején. Az eljáró bíróságok vélelmezték Hóman szándékosságát a kormányhatározat meghozatalakor, ugyanakkor az elsőfokú ítélet sem zárja ki Hóman Bálint gondatlanságát (lásd az elsőfokú ítélet 5. oldalának első bekezdését).

A háborúba belépés a háborús bűnösség törvényi tényállása alapján *kizárólag szándékos magatartással* meríthető ki.

Az ítéltábla előírta, hogy történész szakértő bevonásával kell az ülés jegyzőkönyvét megvizsgálni, majd ennek tükrében állást foglalni az elítélést megalapozó határozatokkal kapcsolatban.

A Fővárosi Törvényszék Ujváry Gábor szakértőt bízta meg a szakértői feladatok ellátására, tekintettel arra is, hogy a kirendelt szakértő Klebelsberg Kuno és Hóman Bálint munkásságának elismert kutatója.

Ujváry nagy terjedelmű, minden részletre kiterjedő, objektív szakértői véleményt terjesztett elő, amelyben mind a bíróság, mind az ügyészség, mind pedig a védelem kérdéseire kimerítő választ adott.

1) *Volt-e a minisztertanács deklaratív döntéséig bárminemű olyan kormányzati tevékenység – különösen Hóman Bálint részvételével –, amely a háborúba való belépés előkészületének tekintendő?*

Megállapítható, hogy míg a magyar katonai vezetés már 1941 elejétől szorgalmazta Magyarország önkéntes részvételét az esetleges német–szovjet háborúban, addig a kormánynak Teleki Pál, majd Bárdossy László miniszterelnöksége alatt is határozott szándéka volt, hogy Magyarország megőrizze semlegességét, és semmiképp se tegyen olyan lépést, amely ezt veszélyeztetné. A Szovjetunió elleni német támadás június 22-i megindítása után is ez maradt a kabinet álláspontja, azzal a módosulással, hogy kizárólag a német részről politikai vonalon érkező határozott kérés esetén hajlandók megfontolni a hadjáratához történő esetleges csatlakozást. *A főszerpét a hadba lépésről már a kormány döntése előtt határozó Horthy Miklós államfő, nem pedig a kormány vagy Bárdossy László játszotta.*

2) *Rekonstruálható-e hitelesen és viszonylag teljeskörűen, hogy pontosan kik voltak jelen a minisztertanács 1941. június 26-i ülésén, és ott mi hangzott el?*

Hóman Bálint az elsőfokú ítélettel szembeni jogorvoslatában számol be az 1941. június 26-i ülésről:

Az ott hallottak alapján úgy érezte, hogy „a hadiállapot Oroszország hibájából voltaképpen már be is állt, s a minisztertanácsi határozat csak a megtörtént tények bekövetkeztét deklarálta”, ezért jött létre egyhangú határozat annak kimondásáról. Aláhúzta, hogy a minisztertanácsi döntés szerinte „nem sodorta az országot háborúba, mert a hadiállapot a fent ismertetett tényállás-jelentés szerint Magyarország hibáján kívül álló okokból már e határozat előtt bekövetkezett. De még ennek a ténynek a határozati deklarálása sem jelentett döntő lépést, *csupán egy államfői elhatározás alkotmányjogi alátámasztását*. Még az ülés előtt értesültem és értesültek ott jelen volt minisztertársaim is a katonai tényezőktől és a kormányzó úr környezetéből, hogy e döntés e tekintetben már megtörtént. A háború és a béke kérdésében magát döntésre illetékesnek tartó államfő a miniszterelnök-külgügyminiszter és katonai tanácsadói javaslatára már elhatározta a hadiállapot deklarálását és ezért nem hívott meg bennünket koronatanácsra, hol netán ellentétes véleményünket előterjeszthettük volna.” [Lásd e kötetben: 433–434.]

3) *Volt-e a minisztertanács tagjai előtt ismert olyan információ, amely cáfolni látszott avagy kérdésessé tette, hogy a támadásokat a szovjet légierő hajtotta végre?*

A június 26-i minisztertanácsi ülés résztvevői a miniszterelnök-külgügyminiszter és a honvédelmi miniszter tájékoztatása után minden bizonnyal valamennyien meg voltak győződve róla, hogy a kassai támadást is szovjet gépek hajtották végre. Nem elhanyagolható körülmény, hogy a diplomáciai kapcsolatok megszüntetését követően amúgy is várható volt, hogy a Szovjetunió – magyar határszakaszának biztosítása érdekében – támadást intéz a Német Birodalommal szövetséges Magyarország kárpátaljai területei ellen.

4) *A minisztertanács döntését megelőzően tárgyalták-e, hogy mi volt a Szovjetunió álláspontja, megnyilvánulása Magyarországgal való viszonyát illetően, különös tekintettel a béke megőrzése, a háború elkerülése avagy ezek ellen ható megnyilatkozásokra?*

Június 22. után az európai politikusok többsége, még a németekkel nem igazán rokonszenvezők is a Szovjetunióval szembeni hadjáratot a bolsevizmus elleni keresztes hadjáratként ünnepelték. Azt, hogy a Szovjetuniónak preventív támadási tervei voltak a Német Birodalommal és szövetségeseivel szemben, már akkoriban is sejtették. Az 1941. június 22. után történtek pedig éppen azt bizonyították, hogy a Szovjetunió – amely nyugati határait 1941 júniusára komoly erőket csoportosított át – katonai doktrínája támadó jellegű volt, védelmi tervekkel nem rendelkezett.

Mivel a németek támadták meg a Szovjetuniót, ritkán szoktuk emlegetni azt a tényt, amely miatt Európa nagy része 1941 elején a sztálini diktatúrától okkal

rettegett, hogy a magát békeszeretőnek beállító Szovjetunió 1939–40-ben valamennyi szomszédjával konfliktusba került, vagy meg is támadta őket. Ennek következtében Finnország és Románia területi veszteségeket szenvedett, Lengyelország keleti fele és a balti államok (Észtország, Lettország és Litvánia) pedig a Szovjetunió fennhatósága alá kerültek, erőszakos és kíméletlen bolszevizálásuk azonnal megkezdődött. Ezt a félelmet csak erősítette, hogy az 1919-es Magyarországi Tanácsköztársaság még élő emléke következtében a lakosság döntő többsége tartott az újabb kommunista uralomtól, amelyet számukra a Szovjetunió testesített meg.

5) *Milyen volt Magyarország külpolitikai mozgástere és orientációja az 1920 utáni, 1938 és 1941 közötti időszakban?*

Az ezeréves történelmi Magyar Királyságot a trianoni békeszerződéssel gyakorlatilag halálra ítélték. Nem fordult még elő a történelemben, hogy egy olyan országot, melynek határait 1000 éven keresztül a Kárpátok félreismerhetetlen pontossággal kijelölték, s amelynek lakói évszázadokon keresztül hatalmas véráldozatokkal védték a keresztény Európát, egy tollvonással Európa ötödik államából jelentéktelen mini-állammá degradáljanak. A döntően francia és angol közreműködéssel összeeszkábált igazságtalan békeszerződés nem volt tekintettel sem az ezeréves magyar történelemre, sem az etnikai viszonyokra, sem a Kárpát-medence földrajzi egységére, sem pedig arra a lényeges körülményre, hogy a Magyar Királyság az I. világháborúban egyetlen négyzetcentiméter területet sem veszített, s Tisza István magyar miniszterelnök volt az egyetlen, aki tiltakozott a háború ellen. A trianoni békediktátum megalkotói csekély történelmi, földrajzi és etnikai ismeretekkel rendelkeztek. Ostoba módon hittek a csehek, a szlovákok, a szerbek, a románok és a horvátok nemzetiségi elnyomásról kitalált propagandájának, holott a 19. századi magyar nemzetiségi politika nem összevethető az utódállamok 20–21. századi magatartásával. Az már a kínálkozó lehetőségek cinikus kihasználása volt, hogy az ugyancsak vesztes Ausztria megkapta Burgenlandot, Lengyelország pedig 589 négyzetkilométernyi területet szerzett a Szepességből.

Magyarország területe 325 ezer négyzetkilométerről 93 ezer négyzetkilométerre zsugorodott, lakóinak száma 20,8 millióról 7,9 millióra csökkent. A legnagyobb területet – 103 ezer négyzetkilométert – Románia kapta meg 5 millió lakossal, utána következett Csehszlovákia 61 ezer négyzetkilométerrel és 3,5 millió fővel. A délszláv államnak Horvát-Szlavónia mellett 20 ezer négyzetkilométer és 1,5 millió fő, Ausztriának 4,3 ezer négyzetkilométer és csaknem 300 ezer lakos jutott. Magyarország elvesztette egyetlen tengeri kikötőjét, Fiumét és környékét. Az elcsatolt területeken élő lakosságból 3,2 millió lélek, tehát 30,2% volt magyar. Az anyaországon kívül élő nemzeti kisebbségek aránya a két világháború között Európában egyedül az albánok esetében volt magasabb, 44%. Az utódállamok, fittyet hányva a meghirdetett wilsoni elveknek, egyáltalán nem új kisebbségeik nemzeti jegyeinek megőrzését vagy megerősítését tartották szem előtt, hanem erő-

szakos asszimilálásukra törekedtek. Az 1910-es népszámlálás óta a magyarság számaránya tragikusan és folyamatosan csökken, mert az utódállamok politikai célkitűzése – független attól, hogy állami berendezkedésük demokratikus vagy diktatórikus – a magyarság beolvasztására vagy elűldözésére irányult. Ez utóbbit helyesen felismerve, a Horthy-korszak minden felelős politikusának egyetlen célkitűzése lehetett: az igazságtalan trianoni békeszerződés revíziója. Magyarország geopolitikai helyzete, korábbi szövetségi rendszere még elméletileg sem számolhatótt azzal, hogy a kommunista Szovjet-Öröszország – a szláv tenger fővárosa – majd segítséget nyújt abban, hogy a csehek, a szlovákok, a románok vagy a szerbek egyetlen négyzetméter területet nekünk visszaadnának (1940-ben majdnem sor került a magyar–szovjet együttműködésre Romániával szemben). Ez ugyanolyan képtelenség, mint az az utólagos okoskodás, hogy a Moszkvától 27 kilométerre álló német páncélosok biztos vereségre voltak ítélve...

6) *A minisztertanács 1941. június 26-i üléséről két jegyzőkönyv maradt fenn. Az egyik Bár dossy-, a másik Bárczy-féle variánsként ismert. A kérdés az, hogy hitelesnek tekinthetők-e ezek a jegyzőkönyvek.*

Ma már egyértelmű, hogy Bárczy István utólag megváltoztatta, saját rész-igazságának megfelelően alakította át a jegyzőkönyv tartalmát, így az abban foglaltak hitelesnek semmiképpen nem tekinthetők.

A Fővárosi Törvényszék Hóman Bálintot bűncselekmény hiánya miatt mentette fel a háborús bűntett vádjáról. Az ítéletet meghozó Dr. Horváth Zsolt kiemelte, hogy az 1945. évi VII. törvénnyel törvényerőre emelt 81/1945. (II.5.) ME. rendelet 11. §. 1.) pontjában írt háborús bűntett csak szándékosan követhető el. A lefolytatott bizonyítási eljárás alapján nem lehet olyan következtetést levonni, hogy néhai Hóman Bálint a kormányülésen a hadban állás megszavazásánál szándékosan a háborúba lépést kívánta, vagy ennek megtörténte – mint a szavazás következménye – iránt közömbös maradt volna. Jelen ügyben a szándékosság, amely tényállási eleme a háborús bűntett bűncselekményének, hiányzik. Az előzőkből következik, hogy a Fővárosi Törvényszék néhai Hóman Bálintot a háborús bűntett vádjáról a Be. 331. §. (1) és (3) bekezdése alapján bűncselekmény hiányában felmentette.

Az ügyész indítványában arra is hivatkozott, hogy:

Hóman Bálint nyilatkozatai, vallomásai, nevezetesen, hogy értesültek a támadásról, szovjet gépek voltak a támadók, tudtak Horthy döntéséről, deklarálták a hadiállapotot, mert ez a helyzet a kormányzó döntése alapján már beállt, továbbá Hóman Bálint nyilatkozatai, amelyek nem cáfolhatók, és az utólag készült javított jegyzőkönyv autentikusnak nem tekinthető, valamint a kiváltók a kassai bombázás volt és ezt szovjet gépek hajtották végre, valamint az, hogy

a német igényeknek akartak megfelelni és a már megtörtént és az esetleges további területi revízió mérlegelésénél felmerülhettek ezek a kérdések, de nem döntő módon, mert erre semmiféle utalás nincs. Ezen kérdések összességében mind azt támasztják alá, hogy Hóman Bálint nem követte el a terhére rótt bűncselekményt.

A Fővárosi Törvényszék a Budapesti Népbíróság Nb. V. 864/1946/5. számú ítéletéből a 3. oldal (2) bekezdéséből mellőzi az első három sort és a mondat eztán így hangzik: „a vádlott, mint a Bárdossy-kormány tagja, hozzájárult ahhoz a határozathoz, mely szerint Magyarország Szovjetunióval hadiállapotban lévőknek tekintette magát”.

Mellőzi a negyedik oldal (6) bekezdését, mely szerint: „mert az állítólagos kassai és csapi bombázást még valóság esetén sem lett volna szabad háborús oknak tekinteni”.

Mellőzi a Fővárosi Törvényszék a Népbíróságok Országos Tanácsa NOT. I. 4816/146/4. számú ítélete 2. oldal utolsó bekezdés és a 3. oldal első és második sorát: „amit az ítélet a vádlott terhére ró, az lényegében mind azt a célt szolgálta és annak a célnak a szolgáltatába állított eszközcselekmény, hogy Magyarország jobboldali kormány vezetésével mind jobban közeledjék a Tengelyhez, végül pedig háborús szövetségesként odacsatlakozzék és maga is belépjen a háborúba”. [Lásd e kötetben: 411.]

A Fővárosi Törvényszék elvi éllel leszögezi, hogy ma már nem cáfolható, hogy a Kassai és Csapi elleni terrortámadást szovjet repülőgépek hajtották végre.

A minisztertanácsi ülés által meghozott döntés nem hadüzenetről szól, hanem hadban állásról.

A száraz és talán hosszadalmas, ám az ügy lényegére fényt vető jogi szakszövegek után térjünk vissza az eseményekhez. A végre 2015. március 6-án meghozott felfüggesztő ítélet megsemmisítette a Hóman Bálint bűnösségét megállapító koncepció ítéletet. A tudományos rehabilitáció azonban még hátra volt. Annak ellenére, hogy az ítélet jogerős és mindenki számára kötelező érvényű, igazságtartalmát jó néhányan máig vitatják, s még mindig nem hajlandók tudomásul venni, hogy Magyarországon 1990-ben rendszerváltozás történt, amint hogy azt sem, hogy Alaptörvényünk már nem a sztálinista alkotmányon nyugszik.

Hóman Bálintot egy nyilvánvalóan koncepció perben mondták ki bűnösnek és ítélték el életfogytig tartó fegyházbüntetésre. Így lett Imrédy Béla és Bárdossy László politikai sorstársa. Az egész Horthy-rendszert, illetve annak elitjét akarták elítélni vele is, igazságtalanul és érdemtelenül. Nyilvánvaló, hogy nemzeti elhivatottsága – „ideológiai bűne” – minősült a legsúlyosabbnak a kiépülő kommunista rendszer gátlástalan magyar nemzetellenes és rendkívül primitív képviselőinek

szemében. Ma már az is nyilvánvaló, hogy Hóman politikai és történész életműve akkor is élni fog, amikor elítélői és mai bírálói lábjegyzetként sem fognak fennmaradni a magyar történelem lapjain.

Bár kezdetben egyedül vívtam kilátástalannak tűnő harcomat Hóman Bálint rehabilitálásáért, a végső és sorsdöntő „ütközetben” a teljes magyar igazságszolgáltatás az ügy mellé állt, beleértve az eljáró bíróságokat és az ügyészséget is. Köszönet mindnyájuknak!

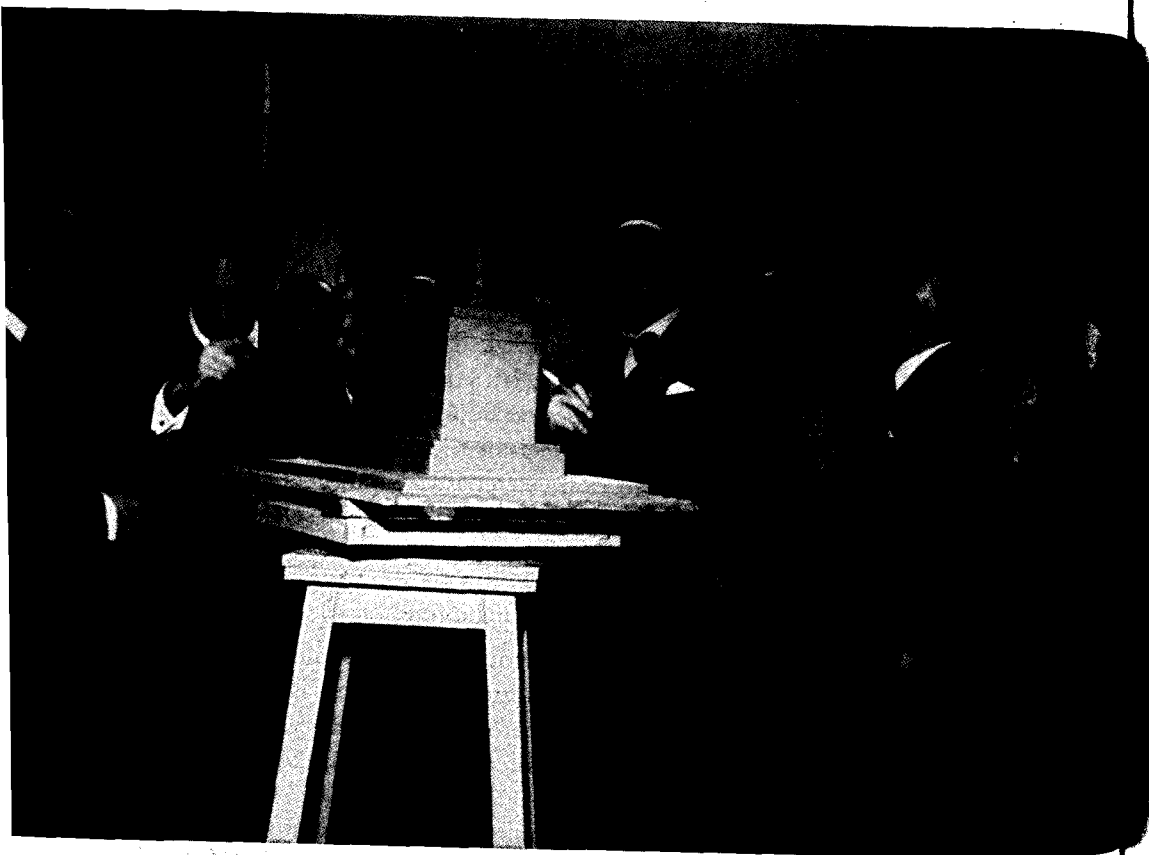
Amikor e sorokat írom, a jogerős ítélet ellenére ismét fellángol a nemtelen és igazságtalan pergőtűz. Egyesek kezdik elfelejteni, hogy Magyarország jogállam, s a jogerős ítéletet mindenkinek tiszteletben kell tartania. Felvetődik bennem a kérdés: a törvénytelen ítélet után embertelen körülmények között gyakorlatilag halálra éheztetett Hóman Bálinttól és családjától ki és milyen formában fog bocsánatot kérni? A posztumusz rehabilitálás nem teszi semmissé az elszenvedett testi és lelki szenvedéseket, nem ad vissza életet és vagyont, nem állítja vissza az egyetemi katedrát és az akadémiai tagságot, nem állítja vissza sem a család elvett becsületét, nem teszi semmissé a kanadai emigrációs éveket.

A koronázó város, Székesfehérvár, melynek Hóman megbecsült országgyűlési képviselője volt, a város, ahol királyaink, köztük Szent István nyugszik, ahol 1938-ban Hóman Bálint országgyűlést tartatott, régóta várja, hogy nemzetközi rangú történészük szobra örök időkre emlékeztesse a város ifúságát a század egyik legnagyobb kultúrpolitikusára. Ez utóbbit erősítette meg Magyarország miniszterelnöke, Orbán Viktor fehérvári látogatásakor, 2015. május 26-án, amikor ezt mondta:

Az első dolog, hogy emlékezzünk meg arról, hogy ennek a városnak Hóman Bálint volt az országgyűlési képviselője, akit nemrégiben jogi értelemben teljes mértékben rehabilitáltak. Ez városunk rehabilitációját is jelenti, ezért üdvözljük ezt a döntést, és örülök annak, hogy Hóman Bálint emléke Székesfehérvár városából nem tűnik el, és reméljük, hogy hamarosan a tudományos és közéleti rehabilitáció is meg fog történni.

Befejezésül Hóman Bálint felszólalását idézem abból a beszédből, amelyet az országgyűlés mindkét házának 1938. augusztus 18-i ünnepi ülésén mondott el:

A magyarság a Szent István-i gondolat értelmében százévi tapogatózás után elfoglalta helyét az európai nemzetek keresztény közösségében, kialakította a maga új keresztény magyar világszemléletét, megbarátkozott a nyugati életformákkal, s az európai életre így felvértezve megtalálta a maga történeti hivatását is. Ez a hivatás a Kárpát-medence egységének biztosítása, s a magyar határon találkozó nyugati, keleti, délkeleti erők működésének a közép-dunai központból való folytonos egyensúlyozása, a nyugati művelődés védelmével és terjeszté-

Sidló Ferenc műtermében megtekintik az 1938. augusztus 18-án, Székesfehérváron felavatott Szent István szobor makettjét – középen Hóman Bálint, mögötte gróf Széchenyi Viktor főispán, jobbra Tasnádi Nagy András és Ugron Gábor, a bal szélén Bárcziházi Bárczy István és Sidló Ferenc szobrászművész

sével kapcsolatban. A magyar nemzet kilencszáz év óta teljesíti nagy történelmi hivatásából folyó nehéz kötelességeit. Teljesítette akkor is, amikor a Nyugat megtagadta, cserbenhagyta, kiszolgáltatta. Teljesíteni fogja a jövőben is, mert tartozik vele magának, múltjának, története hőseinek, s közöttük első sorban Szent István királynak, akiben méltán tiszteljük a történelmi magyar gondolat és korszerű haladás, a Kelet és Nyugat határán mindegyre nehéz próbát álló »örök magyar« halhatatlan szimbólumát.

(Orosháza, 2015. augusztus 20.)

HOL NYUGSZANAK HÓMAN BÁLINT HAMVAI? (AZONNALI KÉRDÉS AZ ORSZÁGGYŰLÉSBEN, 1995. NOVEMBER 28.)

Tisztelt Ház! Tisztelt miniszter úr!

Korosztályom azon tagjai, akik nemcsak Révai Józseftől¹ és Molnár Eriktől² tanulták a történelmet, úgy tekintenek a nyolckötetes „Hóman–Szekfű”-re,³ mint mondjuk, az irodalomtanárok Szerb Antal magyar irodalomtörténetére.⁴

Igen, kedves képviselőtársaim, Hóman Bálintról szeretnék beszélni. Arról a kultúrpolitikusról, aki itt ült a patkóban, és aki 1932-től kisebb-nagyobb megszakításokkal 1943-ig volt kultuszminiszter. Akiről Glatz Ferenc történész azt írta, hogy igen jó miniszter volt, mert ő teremtette meg az egységes középiskolai hálózatot, az ő érdeme az iskolafelügyelői rendszer megalkotása, és a nyolcosztályos népiskola is az ő nevéhez fűződik.

Arról a Hóman Bálintról szeretnék beszélni, aki kiemelkedő tudása révén már 33 éves korában egyetemi tanár volt. Arról a Hóman Bálintról, képviselőtársaim, akit 35 éves korában a Magyar Tudományos Akadémia tagjai közé fogadott. Arról a Hóman Bálintról, aki a két világháború közötti történészgeneráció egyik legnagyobb alakja volt. S arról a Hóman Bálintról természetesen, aki 1951. június 2-án méltatlan körülmények között hunyt el. Arról a történésztől, akit az ávós pribékek öt éven keresztül megaláztak és meggyaláztak, pedig amikor XI. Piuszt meglátogatta, a pápánál saját könyvét láthatta: a *Magyar történetet*.

Nem szeretném hosszan ecsetelni, hogy ez alatt az öt év alatt mi minden történt meg Hóman Bálinttal, interpellációm, tisztelt képviselőtársaim, nem is erre irányul. Interpellációm két kérdésre szeretne őszinte választ. Nevezetesen:

A rendszerváltozás óta már jó néhány éve eltelt. Nem kellene-e a Magyar Tudományos Akadémiának végre rehabilitálnia Hóman Bálintot, s nem kellene-e ezzel a törvénytelen perrel foglalkozni? Hiszen – hogy ismét Glatz Ferencre utaljak, és elnézést a frivol kifejezéséért – a volt vallás- és közoktatásügyi miniszternek és kiváló történésznek egyetlen pechje volt. Az, hogy amikor Bárdossy László⁵ hadat üzent, azon a kormányülésen ő is ott volt, s perében az első vádpont az volt, hogy nem tiltakozott. Nem kívánok arra sem utalni, hogy hány ezer zsidó honfitársunk életét mentette meg, hány művész léphetett fel az ő minisztersége alatt, és arról sem szeretnék hosszan beszélni, hogy Waldapfel Esztertől

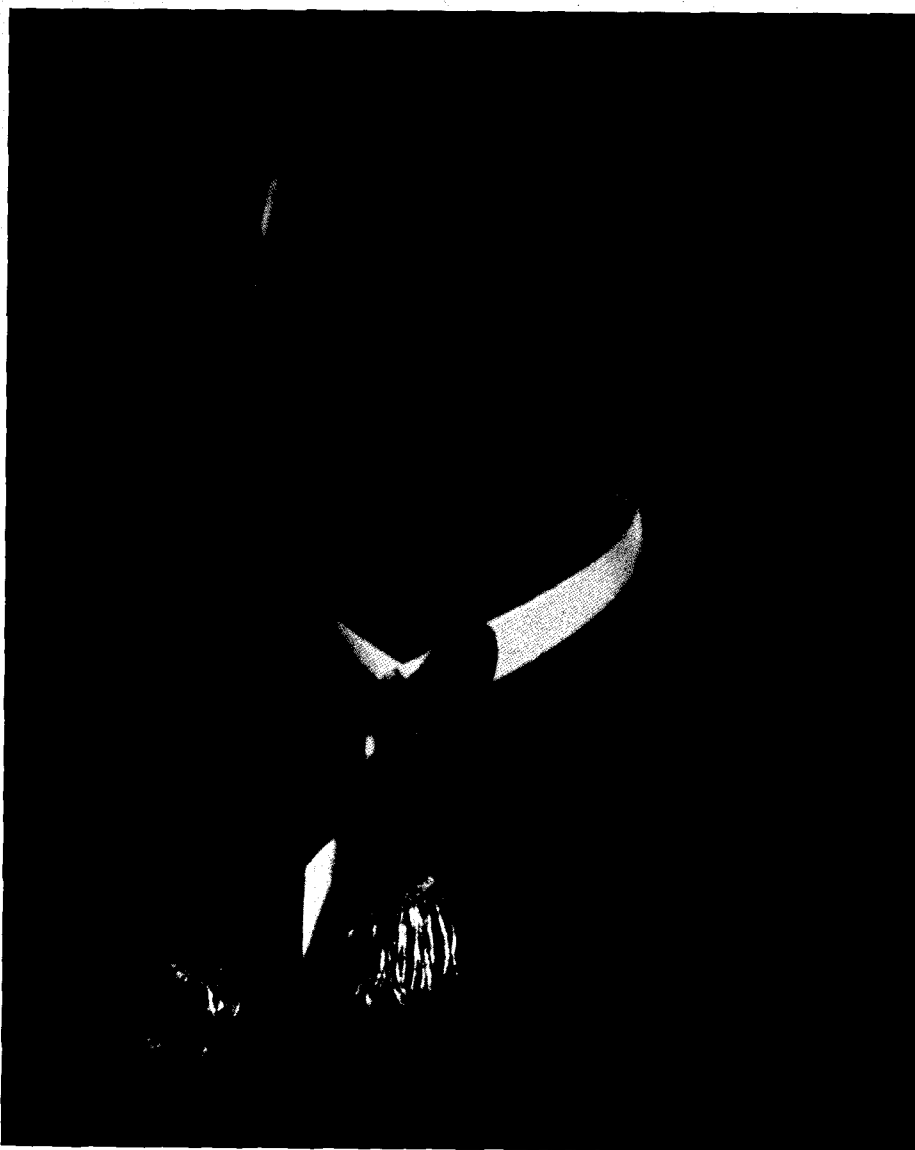
¹ Révai József (1898–1959) kommunista politikus, 1949 és 1953 között népművelési miniszter, az osztályharcos irodalom- és történetfelfogás kizárólagosságának egyik legharcosabb képviselője.

² Molnár Erik (1894–1966) kommunista politikus, történész, 1949-től az MTA Történettudományi Intézetének igazgatója, az ötvenes években igazságügyi és külügyminiszter.

³ HÓMAN–SZEKFŰ 1928–34/1936.

⁴ Szerb Antal, *Magyar irodalomtörténet*, I–II., Erdélyi Szépművészeti Céh, Kolozsvár, 1934.

⁵ Bárdossy László (1890–1946) diplomata, volt bukaresti magyar követ, 1941–1942 között miniszterelnök. 1945-ben háborús főbűnösneként kivégezték.

Hóman Bálint az 1930-as években.

Szekfű Gyuláig hányan és hányan álltak ki mellette, amint hogy természetesen az is nagyon érdekes, hogy Kosáry Domokos, a Magyar Tudományos Akadémia tagja is mellette állt ki.

Tehát, miniszter úr, a kérdésem az, hogy esetleg sor kerülhet-e a kiemelkedő miniszter és tudós rehabilitálására; illetve hogy ennyi év után mikor találjuk meg végre Hóman Bálint hamvait, hogy földi maradványait édesapja és Darányi Kál-

mán,⁶ Darányi Ignác⁷ mellé a Darányi-sírkertbe elhelyezhessék, és néhányan, akik tiszteljük, egy szál virágot elhelyezhessünk a sírján? (Taps a jobboldalon.)

Dr. Vastagh Pál igazságügy-miniszter: Tisztelt Ház! Tisztelt képviselő úr! Természetesen az én tisztemből fakadóan csak az ön által szorosan hozzám intézett kérdésekre tudok válaszolni.

Elöljáróban el kell mondanom önöknek és a közvéleménynek is, hogy ez nem először került az igazságügyi kormányzat és szélesebb közvélemény elé, hiszen az ügy már felvetődött 1989-ben, felvetődött 1991-ben, és felvetődött '90-ben, a szabad választások előtt és közvetlenül utána is.

Ami az első kérdését illeti, képviselő úr, nem tudok egyértelmű választ adni a rendelkezésemre álló okiratok alapján, hogy vajon Hóman Bálintot hol temették el. Feltételezhetően a váci rabtemetőben nyugszik, de ezt büntetés-végrehajtási hivatalos okirattal nem tudom alátámasztani.

Ami a második kérdését illeti, képviselő úr, ahogy említettem, ez is több ízben fölmerült. 1991 őszén ifjabb Hóman Bálint néhai Antall József miniszterelnök úrhoz fordult, kérte édesapja rehabilitálását. Az ezzel kapcsolatban kialakult igazságügyi minisztériumi álláspont – amelyet hivatali elődöm október 31-én küldött át a miniszterelnök úrnak – ezt nem találta megalapozottnak. Vajon miről van szó ez esetben?

Hóman Bálintot, ahogy ön is említette, a népbíróság – miután az amerikai hatóságok őrizetbe vették – 1946. augusztus 17-én az 1945. évi VII. törvény 11. §-ának (1) pontjába ütköző háborús bűncselekmények miatt ítélte el. Ezt az ítéletet a szabad választásokat követően megtörtént felülvizsgálatok során a Legfelsőbb Bíróság nem vonta kétségbe, és nem tartotta indokoltnak, hogy törvényességi óvást emeljen sem a Legfelsőbb Bíróság, sem a legfőbb ügyész.

A későbbiekben az Alkotmánybíróság ezt a hivatkozott szakaszt, ezt a törvényhelyet megsemmisítette 1994-ben, de csak 1989. október 23. után jogerősen lezárt büntetőügyek felülvizsgálatát rendelte el. Az ezt megelőzően hozott bírósági döntéseket az Alkotmánybíróság határozata nem érintette. Így tehát a perújítás lehetősége ez esetben nem teremtődött meg az Alkotmánybíróság döntésével.

Nyilvánvalóan a jogrendszerbe később beépült felülvizsgálati kérelem intézményével élhet ifjabb Hóman Bálint – mint ahogy ilyen felülvizsgálati kérelmet elő is terjesztettek, de nem az arra jogosultak, és ezt a Legfelsőbb Bíróság nem hagyta jóvá, nem foglalkozott vele 1994-ben.

A felülvizsgálati kérelem beterjesztésének megalapozottságát illetően beszereztem a legfőbb ügyész úr álláspontját és véleményét. Ő nem tartja megalapozottnak, hogy a felülvizsgálati kérelem törvény szabta feltételei között felülvizsgálati kérelem ez esetben benyújtható.

⁶ Darányi Kálmán (1886–1939) politikus, 1935-ben földművelésügyi miniszter, 1936–1938 között miniszterelnök, a képviselőház elnöke.

⁷ Darányi Ignác (1849–1927) agrárpolitikus, 1895–1903 és 1906–1910 között földművelésügyi miniszter.

Tisztelt képviselő úr! Az a személyes véleményem – ha szabad ez esetben ezt tolmácsolni –, hogy valószínűleg Hóman Bálint is osztozik azoknak a 20. századi tragikus politikusoknak a sorsában, akiknek külön kell választani tudományos munkásságát – azt az arra hivatottaknak értékelni kell –, és külön kell választani politikai tevékenységét, amelyet a történelem megítélt.

Kérem, fogadja el válaszomat. (Taps a kormánypártok padsoraiban.)

[Viszontválasz:] Tisztelt Miniszter Úr! Tulajdonképpen egyik kérdésre sem kaptam választ. Annyit én is tudtam, hogy Hóman valószínűleg a váci temetőben van eltemetve, de úgy gondolom, hogy az utókornak annyit mégis meg kellene tennie – és az igazságügyi minisztérium is közreműködhetne ebben –, hogy megtalálják. Jó néhány ártatlanul bebörtönzött – elnézést a kifejezésért – jóval kisebb kaliberű politikust is valamilyen módon megtaláltak és exhumáltak. Úgy gondolom, hogy talán Hóman Bálint esetében is lehetne még tovább kutakodni. Még egyszer: azért, hogy a sírjára egy virágot legalább Hóman Bálint fia elhelyezhessen.

A másik dolog, amit miniszter úr érintett, és ami a legfőbb ügyész álláspontját illeti, én úgy gondolom – legalábbis szerény tudásom szerint –, hogy külön lehet ugyan választani Hóman Bálint történészi és politikusi életútját, azonban, ahogy én vidéki ügyvédként áttanulmányoztam ezt a vádiratot, az ítéletet és az ügyvel kapcsolatos irományokat, úgy gondolom, és a magam részéről ki is merem jelenteni, hogy ugyanolyan koncepciós, törvénytelen ítélettel állunk szemben, mint ezernyi más esetben.

Az ügyvel egyébként széles körben foglalkoztak a történészek és a sajtó is. És ha az én értékítéletem helytálló – mi több: Glatz Ferenc is úgy gondolta, és le is írta, hogy ez egy teljesen törvénytörő ítélet volt –, akkor nekem meggyőződésem, hogy valamilyen formában be kellene nyújtani felülvizsgálati kérelmet, természetesen a jogosultnak.

Erre való tekintettel válaszát nem tudom elfogadni. (Taps a jobboldalról.)

MIKOR KERÜL SOR HÓMAN BÁLINT REHABILITÁLÁSÁRA ÉS MÉLTÓ ELTEMETÉSÉRE? (AZONNALI KÉRDÉS AZ ORSZÁGGYŰLÉSBEN, 2000. JÚNIUS 20.)

Tisztelt elnök asszony! Tisztelt miniszter asszony! Tisztelt Ház!

Hóman Bálint rehabilitálása ügyében 1995. november 28-án már intéztem interpellációt az akkori szocialista igazságügy-miniszterhez, arra azonban sajnos érdemi választ nem kaptam, és előrelépés sem történt.

Tisztelt országgyűlés! Ma már vitathatatlan, hogy Hóman Bálint egykori kultuszminiszter a 20. század egyik legnagyobb magyar történettudósa volt. (Mádai Péter:⁸ Nana!)

Azt is mindenki tudja képviselőtársaim közül, hogy 11 éven keresztül itt a parkóban ült vallás- és közoktatásügyi miniszterként. Azt hiszem, hogy sok kormány boldog lenne, ha ilyen minisztere lenne, elkelne egy-két ilyen vallás- és közoktatásügyi miniszter még az elkövetkezendő években is.

Biztosan azt is tudják képviselőtársaim – már azokra a képviselőkre gondolok, akik nem Andics Erzsébeten, Molnár Eriken és Révai Józsefen nevelkedtek, akik nem az ő tankönyveiket forgatták –, hogy a Hóman–Szekfü-féle *Magyar történet*, amely több kiadást megért, ma is a történettudósok, az ifúság és az eljövendő nemzetek egyik hasznos olvasmánya. Azt hiszem, hogy nagyon hosszú ideje nem írtak ilyen kiváló munkát. És akkor még nem beszéltem az 1916-ben kiadott *Magyar pénztörténetről* és az *Egyetemes történetről*.

Úgy gondolom, képviselőtársaim, hogy a magyar millennium évében, akkor, amikor önök is, kormánypárti képviselőtársaim, Szent István ünnepén Hóman Bálintot idézik, akkor, amikor szobrot emeltek Klebelsberg Kunónak Szegeden, nagyon helyesen, akkor úgy gondolom, elérhetnénk végre a millennium évében, hogy megtalálják Hóman Bálint sírját, úgy tudom, miniszter asszony, ebben már van előrelépés.

Úgy gondolom, hogy nem ártana, ha a polgári kormány azt a bizonyos gyalázatos népbírószági 1946-os ítéletet megsemmisítené végre, s végül, de nem utolsósorban: a Magyar Tudományos Akadémiának is illene visszafogadnia tagjai sorába a méltatlanul kizárt Hóman Bálintot.

Köszönöm szépen. (Taps a kormánypártok és a MIÉP soraiban.)

Dr. Dávid Ibolya igazságügy-miniszter: Tisztelt elnök asszony! Kedves Képviselő Úr!

Dr. Hóman Bálintot a Népbírószágok Országos Tanácsa 1946. augusztus 17-én kelt ítéletével háborús bűntett miatt életfogytiglani fegyházbüntetésre ítélte, az Akadémia pedig az alapszabálya értelmében rögtön kizárta soraiból. Hóman Bálint a büntetését a Váci Országos Börtönben töltötte, ahol 1951. június 2-án az adatok szerint szívbénulás következtében elhunyt.

Hóman Bálint halálát azonban csak 1954-ben, utólagosan anyakönyvezték, ám az anyakönyvi iratokban semmiféle utalás nincs a temetés helyére. Feltételezhető, hogy eltemetése Vácon, az úgynevezett rabtemetőben, jeltelen sírban történt.

1999-ben személyes döntéssel megbízást adtam az Igazságügyi Orvosszakértői Intézetnek az 1945 és 1962 közötti években bizonytalan körülmények között

⁸ Mádai Péter (1939–2009) 1990–2002 között az SZDSZ országgyűlési képviselője, 2002–2006-ban Ajka alpolgármestere.

elhunyt és eltemetett személyek földi maradványainak felkutatására. E kutatómunkát Dr. Susa Éva igazságügyi antropológus vezeti. A megbízásom egyébként az egész országra kiterjedően szól; elsőként a váci rabtemető feltárása kezdődött el, a váci önkormányzat kérésére is, arra tekintettel, hogy ezen a helyen az önkormányzat kegyeleti hely kialakítását tervezi.

A váci rabtemető kegyeleti régészeti feltárása idén május 29-étől június 17. napjáig folyt, és közel száz ember csontmaradványának kihantolása történt meg. A napokban pedig elkezdődött az előkerült csontmaradványok személyre szóló beazonosítása is. A rehabilitációval kapcsolatban az utókor azonban már törlesztett valamit az adósságból.

A második egy percben folytatom. Képviselő úr, köszönöm a kérdését. (Taps a kormánypártok soraiban.)

[Viszontválasz:] Köszönöm szépen, miniszter asszony, azt az érdemi előrelépést, ami ebben az ügyben történt, és köszönet a tárcának is.

Remélem, ebben az évben, a millennium évében valóban sor kerülhet Hóman Bálint illő temetésére. Annál is inkább mondom ezt, mert fia most 80 éves, Montrealban él, legalább megérné, hogy édesapját méltóképpen eltemetik.

Még annyit hadd mondjak el a tisztelt országgyűlésnek, hogy vannak azért olyan önkormányzatok is, például Vác önkormányzata, amely az elmúlt esztendőben díszpolgárává fogadta Hóman Bálintot. Úgy gondolom, ha sikerülne a sírhelyét megtalálni, illetve sikerülne őt magát rehabilitálni, akkor már csak egyetlenegy lépés lenne hátra, és azt hiszem, nagyon könnyű dolga lenne a Magyar Tudományos Akadémia elnökének, Glatz Ferencnek, hisz' ő nagyon szépen írt Hóman Bálintról, még az átkos időkben is. Azt hiszem, nincs akadálya annak, hogy Glatz elnök úr segítségével a Magyar Tudományos Akadémia végre tagjai sorába visszafogadja.

Köszönöm szépen. (Taps a kormánypártok soraiban.)

Dr. Dávid Ibolya igazságügy-miniszter: [...] A rehabilitáció kérdésében az utókor már sokat törlesztett az adósságából. Művei ismét megjelentek, tudományos tevékenysége része napjaink történeti gondolkodásának, de ez talán még fájdalmasabbá teszi a tisztességes eltemetetésének hiányát.

Ígérem képviselő úrnak, hogy az igazságügyi tárca minden tőle telhetőt megtesz annak érdekében, hogy Dr. Hóman Bálint maradványai előkerüljenek, és a tudós méltó végtisztességgel legyen eltemetve.

Köszönöm a figyelmüket. (Taps a kormánypártok soraiban.)

PERÚJÍTÁSI INDÍTVÁNY, 2013. JÚLIUS 9.

Tisztelt Fővárosi Törvényszék!

I. Néhai Dr. Hóman Bálint terhelt érdekében a Budapesti Népbíróság Nb.V.864/1946/5. sz., illetve a Népbíróságok Országos Tanácsa NOT: I.4916/1946/4. sz. ítélete ellen – Harmath Kálmán megbízásából – a Be. 408. § (1) bekezdésének a) és d) pontja alapján

perújítási indítványt

terjeszttek elő az alábbi indokok alapján:

II. Néhai Dr. Hóman Bálintot a Budapesti Népbíróság az 1945. évi XVII. törvény által törvényerőre emelt Nb. V.864/1946/5. sz., 1946. március 23. napján kelt ítéletével háborús bűntett (Nbr. 11. § 2. és 6. pont), valamint népellenes bűntett (Nbr. 15. § 1., 3. és 4. pont) miatt összbüntetésként életfogytiglani fegyházbüntetésre és 10 évre politikai jogainak felfüggesztésére, valamint vagyonelkobzásra ítélte.

A Népbíróságok Országos Tanácsa az 1946. augusztus 17. napján kelt NOT: I.4816/1946/4. sz. ítéletével az első fokon eljáró népbírói ítéletnek a terhelt cselekményei jogi minősítésére vonatkozó rendelkezését megsemmisítette és a terhelt össztevékenységét háborús bűntettnek (Nbr. 11. § 1. pont) minősítette, főbüntetésül életfogytiglani fegyházbüntetésre, mellékbüntetésként vagyonelkobzásra és állásvesztésre ítélte azzal, hogy a terhelt mindennemű nyugdíjigényét is elveszíti, ezen felül politikai jogai gyakorlásának 10 évi felfüggesztésére is ítélte.

Arra hivatkozott, hogy a Népbíróságok Országos Tanácsának határozata értelmében az Nbr. 11. §-ának 1. pontja szerinti *háborús bűnös az, aki az 1939. évi háborúnak Magyarországra való kiterjedését, Magyarországnak a háborúba mind fokozottabb mértékben való belesodródását vezető állásban kifejtett tevékenységével vagy magatartásával elősegítette, vagy azt megakadályozni nem törekedett, bár erre hivatali állásánál, politikai, közgazdasági, közéleti szerepénél fogva módja lett volna.*

Egymagában az a körülmény, hogy a terhelt – mint a kormány tagja – részt vett a kabinetnek azon az ülésén, amely 1941. június 26. napján deklarálta a Szovjetunióval szembeni hadiállapot beálltát, az említett törvényhely alá eső tevékenységként értékelendő.

1994. április 21. napján Perényi Ottó, néhai Dr. Hóman Bálint távoli rokona felülvizsgálati kérelmet terjesztett elő, a Magyar Köztársaság Legfelsőbb Bírósága 1994. október 20. napján kelt Bfv. X.1049/1994/4. sz. végzésével a Budapesti Népbíróság előtt Nb. V.864/1946. sz. alatt, illetve a Népbíróságok Országos

Tanácsa előtt NOT. I.4816/1946. sz. alatt folyamatban volt büntető ügyben a felülvizsgálati indítványt, mint nem jogosulttól származót elutasította.

Ifj. Dr. Hóman Bálint – néhai Dr. Hóman Bálint fia – perújítási kérelmet terjesztett elő.

A Fővárosi Főügyészség Bf. 14386/1994/1. sz. indítványában a perújítási kérelem Be. 279. § (2) bekezdése alapján történő elutasítását indítványozta azzal, hogy a Be. 276. §-ában felsorolt egyetlen perújítási ok sem állapítható meg. A főügyészségi indítvány szerint az alapügyben megállapított ítéleti tényállás azt tartalmazza, hogy az 1941. június 26. napján tartott minisztertanácsi ülésen Dr. Hóman Bálint, mint az akkori magyar kormány tagja, megszavazta Magyarország második világháborús hadba lépését a Szovjetunió ellen.

A háború megindítása után különféle, nyilvánosság előtt tartott beszédeiben a háború folytatására buzdított. Közreműködött zsidó származású állampolgárok és a zsidó felekezet ellen hozott törvények meghozatalában is. Az iratok tartalma szerint az elítélt ezeket a terhére felsorakoztatott tényeket nem vitatta, de bűnösségét nem ismerte el. A bíróság a vádlott ténybeli beismerése mellett bizonyítékként értékelt még több tanúvallomást és a korabeli újságokban megjelent cikkeket és egy zárt magánletétben elhelyezett magántermészetű feljegyzést, amelyek a vádlott nézeteit tükrözték.

Az ügyészségi álláspont szerint néhai Dr. Hóman Bálintnak a jogerős ítéleti tényállásban rögzített cselekvése megalósította az elbíráláskor hatályban volt 1945. évi VII. tc. 11. § 1. pontjában írt 1 r[end]b[eli]. háborús bűntettet.

A Fővárosi Bíróság 2001. november 15. napján kelt 12.B.175/1995/14. sz. végzésével a perújítási kérelmet elutasította, a Legfelsőbb Bíróság 2002. március 13. napján kelt Bpf. I.579/2002/2. sz. végzésével a Fővárosi Bíróság elutasító végzését helybenhagyta.

A Legfelsőbb Bíróság kifejtette, hogy a kérelem sem semmiség megállapítását kérő kérelemként, sem pedig a 2/1994. (I.14.) AB-határozatra hivatkozó felülvizsgálati kérelemként nem vezethet arra, ami a kérelem lényege, nevezetesen, hogy a terhelt büntetőjogi felelősségének megállapítására tévesen került sor.

III.

Mint ismeretes, Dr. Hóman Bálint korának egyik legkiemelkedőbb, Corvin-koszorúval és Corvin-lánccal is kitüntetett történésze, illetve meghatározó kultúrpolitikus volt.

Hóman Bálint történészként, tudósként a magyar középkor egyik legelismerőbb kutatója, és Klebelsberg Kuno mellett a 20. század legkiválóbb kultuszminisztere volt.

Eredményeinek nagy része máig alapvető jelentőségű, közoktatásunk része. Ő hívta fel a figyelmet többek között Károly Róbert gazdaságpolitikájának jelentőségére, Magyar pénztörténet 1000–1325 című munkája pedig máig a magyar

numizmatika alapműve csakúgy, mint a Szekfű Gyulával közösen szerzett Magyar történet.

A politikát és a tudományt egész életében következetesen kettéválasztotta.

Történelmi tanulmányokat végzett, bölcsészdoktori oklevelet szerzett. Harmincévesen már az Egyetemi Könyvtár igazgatója volt. 1922-ben az Országos Széchényi Könyvtár igazgatójává, 1923-ban a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatójává nevezték ki, 1929-ben a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjává választották. 1932-ig megmaradt a tudomány területén, munkássága megkerülhetetlen a magyar történettudományban. Gömbös Gyula kormányfő meghívására 1932-ben lépett a politikusi pályára, amikor elvállalta a vallás- és közoktatásügyi tárca irányítását.

E minőségében Klebelsberg Kuno méltó utódjának tekinthetjük. Ösztöndíjakat hozott létre, támogatta a szegény, de tehetséges gyermekek oktatását, a négy- és hatosztályos elemi iskolák helyett bevezette a nyolcosztályos alapoktatást. Alapvető nemzetstratégiai kérdésnek tekintette a tudományt, a kultúrát és az oktatást, ez utóbbiban igyekezett a nemzetismeretet előtérbe helyezni. Kitartásának

Hóman Bálint két és félórás beszédét mondja a kultuszköltségvetés vitájában, tőle jobbra Ugron Gábor és Imrédy Béla, 1933. május 31.

és elkötelezettségének köszönhetően az 1930-as években a magyar költségvetés 11–13 százalékát fordították oktatásra, kultúrára.

1946-ban a népbíróság, mint háborús bűnöst, életfogytig tartó fegyházbüntetésre ítélte, az MTA tagjai közül kizárták.

Szervezeté a fogságban teljesen legyengült, az embertelen bánásmód következtében, a testi és lelki megaláztatásokat és meghurcolásokat követően 1951-ben a váci fegyház falai között érte a halál.

Jeltelen földi maradványait ugyan 2001-ben sikerült azonosítani a rabtemetőben, majd méltó módon újratemetni, de becsületének helyreállítására – a korábbi törekvések ellenére – a mai napig nem került sor.

A tudós születésének 125. évfordulójára rendezett székesfehérvári konferencián Szöcs Géza államtitkár úr Hóman Bálint mielőbbi politikai és tudományos rehabilitációjának szükségességét hangsúlyozta, illetve a város polgármestere, dr. Cser-Palkovics András is kihangsúlyozta, hogy nem sérülhet egy tudományos életmű egy politikai szerepvállalás fényében.

A politikai akarat tehát világos, a rehabilitáció jogi értelemben való megvalósítása azonban a mai napig várat magára, holott az lenne a legkevesebb a számos erre irányuló törekvést követően, hogy a gyalázatos koncepciók ítéletet végre megsemmisítsék, hiszen ez az akadály annak, hogy Dr. Hóman Bálintot a Magyar Tudományos Akadémia végre visszaemelhesse tagjai sorába.

IV.

Néhai Dr. Hóman Bálint terhelt érdekében a Budapesti Népbíróság Nb. V.864/1946/5. sz., illetve a Népbíróságok Országos Tanácsa NOT. I.4916/1946/4. sz. ítélete ellen – Harmath Kálmán megbízásából – a Be. 408. § (1) bekezdésének a) és d) pontja alapján perújítási indítványt terjeszttek elő.

A Be. 408. § (1) bekezdés alapján a bíróság jogerős ítéletével elbírált cselekmény (alapügy) esetén perújításnak van helye, ha

a) az alapügyben akár felmerült, akár fel nem merült tényre vonatkozó olyan új bizonyítékot hoznak fel, amely valószínűvé teszi, hogy

1. a terheltet fel kell menteni, lényegesen enyhébb büntetést kell kiszabni, vagy büntetés helyett intézkedést kell alkalmazni, illetve a büntetőeljárást meg kell szüntetni,

d) az alapügyben a bíróság, az ügyészség vagy a nyomozó hatóság tagja a kötelességét a büntető törvénybe ütköző módon megszegte.

2011. április 18. napján fogadta el az országgyűlés Magyarország Alaptörvényét, mely 2012. január 1. napján lépett hatályba.

Figyelemmel az Alaptörvény Nemzeti Hitvallására és annak passzusaira, néhai Dr. Hóman Bálint politikai és tudományos rehabilitálása, a koncepciók ítélet megsemmisítése pusztán az Alaptörvény értelmében is indokolt, különös tekintettel a következőkre:

MI, A MAGYAR NEMZET TAGJAI, az új évezred kezdetén, felelősséggel minden magyarért, kinyilvánítjuk az alábbiakat:

Büszkéek vagyunk az országunk megmaradásáért, szabadságáért és függetlenségéért küzdő őseinkre.

Büszkéek vagyunk a magyar emberek nagyszerű szellemi alkotásaira.

Büszkéek vagyunk arra, hogy népünk évszázadokon át harcokban védte Európát, s tehetségével, szorgalmával gyarapította közös értékeit.

Ígérjük, hogy megőrizzük az elmúlt évszázad viharaiiban részekre szakadt nemzetünk szellemi és lelki egységét.

Vállaljuk, hogy örökségünket, egyedülálló nyelvünket, a magyar kultúrát, a magyarországi nemzetiségek nyelvét és kultúráját, a Kárpát-medence természet adta és ember alkotta értékeit ápoljuk és megóvjuk.

Valljuk, hogy az emberi lét alapja az emberi méltóság.

Tiszteletben tartjuk történeti alkotmányunk vívmányait és a Szent Koronát, amely megtestesíti Magyarország alkotmányos állami folytonosságát és a nemzet egységét.

Nem ismerjük el történeti alkotmányunk idegen megszállások miatt bekövetkezett felfüggesztését. Tagadjuk a magyar nemzet és polgárai ellen a nemzetiszocialista és kommunista diktatúrák uralma alatt elkövetett embertelen bűnök elévülését.

Hazánk 1944. március tizenkilencedikén elvesztett állami önrendelkezésének visszaálltát 1990. május másodikától, az első szabadon választott népképviselő megalakulásától számítjuk. Ezt a napot tekintjük hazánk új demokráciája és alkotmányos rendje kezdetének.

Alaptörvényünk jogrendünk alapja: szerződés a múlt, a jelen és a jövő magyarjai között.

Az Alaptörvény Magyarország jogrendszerének alapja. Az Alaptörvény és a jogszabályok mindenkire kötelezőek. Az Alaptörvény rendelkezéseit azok céljával, a benne foglalt Nemzeti Hitvallással és történeti alkotmányunk vívmányaival összhangban kell értelmezni.

Az Alaptörvény Nemzeti Hitvallása rögzíti Magyarország helyét a nyugati civilizációban, és felidéri azokat a szellemi értékeket és történelmi tényeket, amelyek hazánk történetében kiemelkedőek. Az alkotmány tagadja a magyar nemzet és polgárai ellen a nemzetiszocialista és kommunista diktatúrák uralma alatt elkövetett emberiség elleni bűnök elévülését.

Az 1946-ban a népbíróság által háborús bűnökért életfogytiglani börtönre ítélt Hóman Bálintot kizárták a Magyar Tudományos Akadémia tagjai közül, a rendszerváltozás után újratemetették, de politikai és tudományos rehabilitációjáról máig nem folytatták le a vitát.

Álláspontom szerint az Alaptörvény azon passzusa, amely kimondja, hogy: „Hazánk 1944. március tizenkilencedikén elvesztett állami önrendelkezésének visszaálltát 1990. május másodikától, az első szabadon választott népképviselői megalakulásától számítjuk”, az Alaptörvény többi idézett passzusával együtt lehetővé teszi annak megállapítását, hogy a terhelt büntetőjogi felelősségének megállapítására tévesen került sor, s lehetővé teszi Dr. Hóman Bálint jogi keretek között történő tudományos és politikai rehabilitálását, a sokak által sérelmezett koncepciók ítélet megsemmisítését.

A Nemzeti Hitvallás több mint a nemzeti alkotmányoknál szokásos preambulum. Ugyanakkor magyarázója, irányadója és alapérték-katalógusa is az Alaptörvénynek, valamint lehetséges magyarázatának.

Harmadik része az Alaptörvényt a történeti állam és a történeti alkotmány részeként, folytatójaként határozza meg:

Nem ismerjük el történeti alkotmányunk idegen megszállások miatt bekövetkezett felfüggesztését. Tagadjuk a magyar nemzet és polgárai ellen a nemzetiszocialista és kommunista diktatúrák uralma alatt elkövetett emberellenes bűnök elévülését. Nem ismerjük el az 1949. évi kommunista alkotmányt, mert egy zsarnoki uralom alapja volt, ezért kinyilvánítjuk érvénytelenségét. Egyetértünk az első szabad Országgyűlés képviselőivel, akik első határozatukban kimondták, hogy mai szabadságunk az 1956-os forradalmunkból sarjadt ki. Hazánk 1944. március tizenkilencedikén elvesztett állami önrendelkezésének visszaálltát 1990. május másodikától, az első szabadon választott népképviselői megalakulásától számítjuk. Ezt a napot tekintjük hazánk új demokráciája és alkotmányos rendje kezdetének.

Sem Alkotmánybíróság, sem a rendes bíróságok nem tudják megkerülni azt, hogy a Nemzeti Hitvallás rendelkezéseit is az értelmezés tárgykörébe vonják, melynek kibontakozására már láthatunk példákat.

Az Alaptörvény hatálybalépése óta az Alkotmánybíróság 6/2013. (III. 1.) számú határozatában is hivatkozott a Nemzeti Hitvallásra, gyakorlatilag elismerve annak alkotmányos szintű jogforrási jellegét. Ugyanakkor nem példa nélküli az sem, hogy az AB elé indítványt terjesztő bíró hivatkozzon a Nemzeti Hitvallásra, amint azt a III/00081/2012. számú AB-határozatból láthatjuk.

A Nemzeti Hitvallás szellemisége és szövege szerint Magyarország a német megszállástól az első szabadon választott országgyűlés megalakulásáig önrendelkezés nélküli, függetlennek nem tekinthető állam volt, ami igaz az 1945-től 1949-ig tartó időszakra is. Bár ezen időszak alatt hazánk államformája köztársaság lett, és látszólagosan volt remény egy szabad választásokon és többpártrendszeren alapuló demokrácia kifejlődésére, valójában mindez teljes katonai és politikai megszállás mellett történt, ami a közigazgatás és a bíróságok, különösen a népbíróságok

szovjet befolyását is jelentette, végül pedig az 1949-es törvénytelen kommunista hatalomátvételhez vezetett.

A perújítással támadott népbírósági ítélet nem hagy kétséget a felől, hogy elfogult, politikailag befolyásolt, világképe szovjetközpontú. A bíróság ideológiailag marxista osztályszemléletű érvrendszert és terminológiát használ, amikor a következőket rója fel a terheltnek: „milyen rendkívüli felelősség és bűn terheli azoknak a kormány-férfiaknak a lelkét, akik az országot saját érdeke ellen a német imperialista törekvések uszályába sodorta, végső fokon azonban azért vitték a világ egyik legnagyobb hatalma, a Szovjetunió elleni háborúba, mert olyan uralkodó osztály érdekeit képviselték, és szolgálták ki, amely uralmának fenntartását reálisan egyedül csak a fasizmus mellett és a világ haladó demokratikus hatalmaival szembe való helyezkedésben remélhette”. [Lásd e kötetben: 409–410.]

Az Alaptörvény – azon belül a Nemzeti Hitvallás – feljebb bemutatott deklarációja önmagában olyan új körülmény az alapügyben született indokolás tekintetében, ami perújítási okként merülhet fel.

Ezen felül hivatkozom még arra, hogy az alapügyben a bíróság, az ügyészség, illetve a nyomozó hatóság tagjai a kötelességüket számos esetben a büntető törvénybe ütköző módon megszegték (Be. 408. § (1) bekezdés d. pont).

A bírósági eljárásban nem került sor a védelem által indítványozott tanúk mindegyikének meghallgatására sem. A NOT ítéletének indokolása szerint a védő által kért bizonyításkiegészítés felvételére nem volt szükség, mert azok egy részét a bíróság egyébként is figyelembe vette, másik része pedig az ügy elbírálása szempontjából nem bír jelentőséggel. Álláspontom szerint ezzel a bíróság az indokolási kötelezettségét is súlyosan megsértette, amikor nem adta indokát annak, hogy a védelem indítványait miért utasítja el.

Ezáltal a bíróság nem tett eleget tényállás-feltárási kötelezettségének, megsértve a Büntető törvénykönyvön alapuló kötelezettségét, ítéletében pedig a koncepciók perekre jellemző valamennyi elem megjelenik.

A népbíróság, majd a NOT a vádlott és a kirendelt védő által javasolt tanúk egy részének kihallgatását mellőzte, s főleg olyan tanúkat hallgatott ki, akiktől a vád a támogatását várta volna, de ez kevés esetben következett be. Még a vád tanúi is a vádlott védekezését támasztották alá, ezt azonban mindenki figyelmen kívül hagyta.

A NOT ítéletében és annak indoklásában felsorolt tevékenységeket egy az egyben a Budapesti Népjogi Szakszolgálat vádiratának egyes vádpontjaival lehet azonosítani.

Teljesen szabálytalan és törvényellenes volt az az eljárási módszer is, hogy egy magántermészetű feljegyzést használt fel az ügyészség a vád alátámasztására, mintegy „koronabizonyítékként”, mely egyrészt nem fedte Hóman Bálint elvi álláspontját és gyakorlati működését, másrészt pedig egy baráti beszélgetést rögzít, ami egyebekben az Országos Levéltárban elhelyezett zárt levélből került kiemelésre a többi „bizonyítékkal” együtt; elmondható, hogy lényegében „kilopták” azt a levéltárból.

Lényeges, hogy a Hóman Bálint által „elkövetett cselekmény” közvadás, azonban az ügyészség egyetlenegy bizonyítékot vagy tanúvallomást sem tudott produkálni, mely a vádlott bűnösségét támasztotta volna alá.

Nem a védelem, hanem a vád feladata a bűnösség bizonyítása, ehhez képest az ügyészség semmit nem tudott felmutatni; koholt vádak alapján Hóman Bálint bűnösségét mégis megállapították, és a váci fegyház falai közé „örök kárhozatra” ítélték.

Az elbíráláskor hatályos 1945. évi VII. törvény tc. 64. §-a rögzíti, hogy amennyiben a jelen rendeletből más nem következik, az 1896. évi XXXIII. tc. és az azt kiegészítő törvények, illetve rendelkezések megfelelően alkalmazandók.

A bűnvádi perrendtartásról szóló 1896. évi XXXIII. tc. rögzíti az elbíráláskor hatályos és irányadó eljárési szabályokat, melyeket az eljáró nyomozóhatóság, ügyészség, bíróság sorozatosan megsértett, az eljárési törvényen alapuló kötelezettségének nem tett eleget, ez pedig a hatályos büntető eljárési törvényünk szerint perújítási okot valósít meg.

Az 1896. évi XXXIII. tc. többek között a következőket mondja ki:

9. § Az eljáró hatóságok és hatósági közegek kötelesek a terhelő és súlyosító, valamint az enyhítő és mentő körülményeket egyenlő gondossággal figyelembe venni. Kötelesek továbbá a terheltet az őt megillető jogokról és a megengedett perorvoslatok használásáról azokban az esetekben is felvilágosítani, melyekben ezt a törvény kifejezetten nem rendeli.

33. § A kir. ügyészségnek kötelessége a tudomására jutott, hivatalból üldözendő bűncselekmények tárgyában a nyomozást teljesíteni és a bűnvádi eljárásban a bűnvádat képviselni.

77. § A bíróság köteles határozatait indokolni.

83. § A nyomozás tárgya: azoknak az adatoknak kipuhatólása és megállapítása, melyek a vád emelése vagy nem emelése kérdésében a vádló tájékozására szükségesek. A nyomozás e határon túl nem terjedhet.

100. § A nyomozás folyamán nemcsak a terhelő, hanem a mentő körülmények is kiderítendőek és a gyanúsított érdekében is gond fordítandó ama bizonyítékok megszerzésére, melyeknek megsemmisülésétől tartani kell (9. §).

133. § Ha a terhelt olyan tényekre vagy bizonyítékokra hivatkozik, amelyek ártatlanságának megállapítására, vagy bűnösségének enyhébb színben való feltüntetésére alkalmasak; azok, hacsak a halogatás célzata nem nyilvánvaló, sürgősen megállapítandók, illetőleg megszerzendők.

A bíróságnak kötelessége lett volna, hogy a vád és a védelem szempontjából még szükségesnek mutakozó lényeges adatok és bizonyítékok megszerzését az illető felek indítványja nélkül is elrendelje. Ehhez képest a védelem indítványainak egy részét rendre elutasította.

A nyomozóhatóságot, ügyészséget és a bíróságot egyaránt terhelő officialitás értelmében mindegyik hatóság hivatalból köteles feladatait, így többek között a bizonyítást is ellátni.

Valamennyi hatóságnak, amennyiben bizonyítást vesz fel, hivatalból kötelessége mind a vádnak, mind a védelemnek érdekeit egyformán szem előtt tartani. Az eljáró hatóságok és hatósági közegek kötelesek a terhelő és súlyosító, valamint az enyhítő és mentő körülményeket egyenlő gondossággal figyelembe venni.

A nyomozás folyamán nemcsak a terhelő, hanem a mentő körülmények is kiderítendőek, és a gyanúsított érdekében is gond fordítandó azon bizonyítékok megszerzésére, melyeknek megsemmisítéséről tartani kell.

Az eljáró hatóságok az anyagi igazság kutatása helyett a „mindenáron való üldözésnek” és a „mindenáron való elítélésnek” tettek eleget, a pártatlanság minden elemét nélkülöző bíróságok pedig ehhez „asszisztáltak”, holott az ő feladatuk lett volna, hogy az anyagi igazságot szem előtt tartsák.

A nyomozóhatóságnak egyenlő gondossággal kellett volna összegyűjteni a terhelő és a mentő körülményeket.

A nyomozást is pártatlan módon, a bizonyítékok mindenirányú beszerzése mellett kellett volna lefolytatni.

A vádat a vádló köteles bizonyítani, a bíróság pedig az anyagi igazság érdekében támogatja nemcsak a terheltet, de a vádlót is azzal a működésével, hogy köteles a terhelő és a mentő bizonyítást egyenlően kiegészíteni.

A vád bizonyítása a vádlót terheli, de az ügyész kötelessége mind a terhelő és súlyosító, mind a mentő és enyhítő körülmények figyelembevétele, s mindezt elfogulatlanul kellett volna megtenni, a pártatlan bíróság teljes körű tényállás tisztázási kötelezettsége mellett.

Az eljáró hatóságok számos ponton megsértették a törvényen alapuló kötelezettségüket, a cél nem az igazság kiderítése, hanem egyértelműen dr. Hóman Bálint elítélése volt.

A bíróság szerint egymagában az a körülmény, hogy a terhelt – mint a kormány tagja – részt vett a kabinetnek azon az ülésén, amely 1941. június 26. napján deklarálta a Szovjetunióval szembeni hadiállapot beálltát, az említett törvényhely alá eső tevékenységként értékelendő.

A két illetékes miniszter – a külügyminiszter és a honvédelmi miniszter – felvilágosítását követően, nevezetesen, hogy a légitámadást orosz gépek hajtották végre, egyértelmű volt, hogy a Szovjetunió hadüzenet nélkül támadta meg Magyarországot, így elkerülhetetlen volt annak kijelentése a rendelkezésre álló tények alapján, hogy a Szovjetunióval hadban állunk.

Hóman Bálint hozzájárulását a következő kijelentéssel adta meg:

„Ilyen körülmények között, úgy látszik, elkerülhetetlen lesz a határozat kimondása.”

Ez volt Hóman Bálint „bűne”, ami miatt életfogytig tartó fegyházbüntetésre ítélték.

Az ítélet indokolása alapján egyértelműen megállapítható, hogy Hóman bűnösségét kizárólag a háborúba való belépésről döntő minisztertanácsi ülésen leadott egyetértő szavazatára alapozta:

Egymagában az a körülmény, hogy a vádlott, mint a kormány tagja részt vett a kabinetnek azon ülésén, amely 1941. évi június hó 26-án deklarálta a hadiállapot beálltát a Szovjetunióval szemben, már a törvényhely alá vonandó háborús bűnökként mutatja be a vádlottat. [Lásd e kötetben: 409.]

Ezen érvelésből kitűnik, hogy a bíróság nem mérlegelte kellő megalapozottsággal sem a szavazás körülményeit, sem előzményeit, sem indokolását, mert pusztán az egyetértő szavazat ténye alapján megállapíthatónak látta a Nbr. 11. § 1. pontjának megvalósulását.

Hóman 1946. március 18. napján tett népbíróági vallomása viszont egy sokkalta árnyaltabb képet fest a történetekről, amelyet – az ítélet szerint – a bíróság nem vett figyelembe.

A vallomást Glatz Ferenc idézi a História c. történelmi lap 1992/2. számában (Az 1941. június 26-i minisztertanácsi ülés). Hóman Bálint 1946. március 18-i népbíróági vallomása:

Hóman Bálint népbíróági perében az egyik vádpont: részt vett a minisztertanács azon ülésén, amelyik állást foglalt a Szovjetunió elleni háborúba lépés mellett és azon egyetértően szavazott. A volt kultuszminiszter perében igyekezett a mentőnek látszó körülményeket részletesen ecsetelni, de emellett a tényszerűségek dolgában igen korrekten vallott. Ezért is perének szétszórt anyaga a korszak egyik igen érdekes dokumentuma. – A világháborúba lépésről határozó minisztertanácsi ülés rekonstrukciójában a nem igazolható mozzanat: a németek fenyegetése a szlovák, román horvát csapatok megszállásával.

A vallomást 1946. március 18-án rögzítették, a per iratait a Belügyminiszter Irattárában őrizték.

Az orosz hadüzenet, illetőleg az Oroszországgal beállott hadiállapot fennforgásának megállapítása 1941. június 26-án történt. Én ekkor tagja voltam a kormánynak. Június 26-án váratlanul minisztertanácsot hívtak össze. Előzetesen koronatanács nem volt, tehát semmi különösebb külpolitikai kérdés felvetését nem vártuk. Ennek ellenére a minisztertanácson a miniszterelnök, úgy is, mint külügyminiszter és a honvédelmi miniszter határozott tényállást jelentettek be. Bejelentették, hogy Oroszország Magyarországot hadüzenet nélkül megtámadta, és pedig olyképpen, hogy Csapnál egy vonatszerelvényt; Kassán pedig a várost légi úton bombázta. Ekkor kérdést intéztünk a honvédelmi miniszterhez, hogy megvan-e állapítva, hogy a bombázó gépek orosz gépek voltak. Erre azt a határozott választ kaptuk, hogy a vezérkari főnök jelentése szerint határozottan megállapítható, hogy orosz felségjelvényel ellátott orosz gépek bombázták Magyarországot.

és ennek a bombázásnak 35 vagy még több személy esett áldozatul. Tehát benne voltunk a háborúban anélkül, hogy hadat üzentünk volna, mert megtámadtak bennünket.

A kérdéshez Keresztes-Fischer Ferenc szólott hozzá elsőnek és azt mondotta, hogy várunk kell addig, amíg a németek nagyobb nyomást gyakorolnak ránk. Azt indítványozta, hogy el kell halasztani a határozat kimondását. A Keresztes-Fischer indítványához csatlakozott Radocsi is. Varga József emlékezetem szerint nem szólt semmit. Már úgy volt, hogy a halasztáshoz hozzájárulunk, közben azonban azt a tájékoztatást kaptuk, hogy a németek egészen határozottan követelik a hadba lépést.

Azt, hogy a bombázást nem orosz gépek hajtották végre, most nemrég hallottam itt a Markó utcai fogházban és ezt a hírt a legnagyobb megdöbbenéssel fogadtam. Annak idején erre nézve megkérdeztük a honvédelmi minisztert, és ő a külügyminiszterrel egyetértőleg úgy nyilatkozott, hogy meg van állapítva, hogy a gépek orosz gépek voltak. Én, mint szakminiszter nem lehettem hivatva arra, hogy a külügyminiszternek és honvédelmi miniszternek ezt a megállapítását konkrét bizonyítékok nélkül kétségbe vonjam. Általában a külpolitikában abban az időben kevésbé voltam tájékozott, mert míg Gömbös és Darányi tájékoztattak a külpolitikai helyzetről; addig itt csak annyit tudtam, amikről hivatalosan tájékoztattak.

Az kétségtelen, hogy a 48-as zászlók visszaadása igen barátságos lépés volt a szovjet kormány részéről és ez ellentétben is állott a későbbi támadással. Erre vonatkozólag a külügyminiszter azt a tájékoztatást terjesztette elő, hogy Molotov Moszkvába Kristóffy magához hívatta és megkérdezte tőle, hogy Magyarország semleges marad-e ebben a háborúban. Ez a semlegesség azonban részünkről közben tárgyalanná vált, mert közben megtörtént az orosz támadás.

A minisztertanácson ezután Bárdossy sorban megkérdezte az egyes minisztereket. Varga József az ülés előtt kérdezett valamit a honvédelmi minisztertől; az orosz gépekre vonatkozólag, hogy tényleg azok voltak-e, és nem kellene-e várni a hadiállapot kimondásának deklarálásával. Ezután Bárdossy Bánffy Dánielt kérdezte meg, majd Reményit, azután az akkor közellátási minisztert – azt hiszem, Laky volt – és ezután jöttem én. Én ezekkel a szavakkal adtam meg hozzájárulásomat: „ilyen körülmények között úgy látszik elkerülhetetlen lesz a határozat kimondása”. Ekkor Keresztes-Fischer is visszavonta halasztó indítványát azzal az indoklással, hogy az egyhangú határozathozatal végett ő is csatlakozik ehhez a megállapításhoz. Tehát Keresztes-Fischer nem állott végig szemben az üggyel, hanem csak a határozatig. Természetesen Radocsi szintén visszavonult és csatlakozott Keresztes-Fischerhez, úgy hogy a minisztertanács egyhangúlag hozta meg a határozatot. [...]

A németek azzal fenyegettek meg bennünket, hogy ha nem parírozunk, megszállják az országot a román, horvát és szlovák csapatokkal.

Azt pedig mindannyian tudtuk, hogy ez az ország teljes kifosztását jelentette volna. A másik momentum az volt, hogy Romániában akkor kezdődött meg Antonescu részéről Észak-Erdély visszaszerzésére irányuló erős propaganda.

Arról is szó volt, hogy ha a hadüzenethez nem járulunk hozzá, Erdélyt, melyet egy fél éve szereztünk csak vissza, újra el fogjuk veszíteni. Ezek olyan momentumok voltak, melyek a minisztertanácsot a hadüzenet kimondására bírták, annál is inkább, mert a honvédelmi miniszter bejelentette, hogy a magyarság részvétele inkább szimbolikus jelentőségű lesz és a hadseregünk értékesebb részeiből nem fogunk nagyobb kontingenst rendelkezésre bocsátani. [Lásd e kötetben: 273–275.]

A cikk és Hóman vallomása alapján megállapítható, hogy a külpolitikai és katonapolitikai ügyekben kellő tájékozottsággal nem bíró kultuszminiszter Hóman döntését az elé tárt információk alapján hozta meg. A kassai bombázás pontos körülményei a mai napig nem tisztázódtak minden kétséget kizáró bizonyossággal, az akkori miniszterek a rendkívüli gyorsasággal összehívott minisztertanácsi ülésen az eléjük tárt „kozmetikázott” bizonyítékok alapján döntöttek, ami akkor szovjet támadást valószínűsített. Ezt megalapozottan kétségbe vonni Hómannak nem állt módjában.

A visszaemlékezések arról is szólnak, hogy a hadba lépést a minisztertanácsi határozatot megelőzően a kormányzó már eldöntötte, azt megakadályozni hosszú távon egy szakminiszternek sem lehetett reális esélye.

A kassai bombatámadás egyébként máig nem tisztázott légi támadás volt 1941. június 26-án, mely esemény okot adott Magyarországnak Szovjetunióval szembeni hadviselésére, illetve a háborúba „sodródásra”.

Az akkor eljáró hatóságok nem tettek eleget tényállás feltárási kötelezettségüknek, hiszen nem vizsgálták az előzményi okokat, nevezetesen, hogy amennyiben való igaz, hogy felségjel nélküli szovjet gépek támadták meg Kassát, akkor Magyarországnak nem volt más választása, csak a hadiállapot beálltának deklarálása.

Az incidensről értesülve Horthy Miklós kormányzó még aznap bejelentette a hadiállapot beálltát a Szovjetunióval, amelyet az országgyűlésben Bárdossy június 27-én jelentett be.

A kassai bombázás a modern kori történelem egyik jelentős rejtélye, mivel a támadó repülőgépek típusát és hovatartozását mind a mai napig nem sikerült kétséget kizárólag megállapítani.

Ez pedig az jelenti, hogy Dr. Hóman Bálint felelősségét és bűnösségét sem lehet kétséget kizáróan megállapítani Magyarország háborúba sodródásával kapcsolatban.

A lehetséges felelősökkel kapcsolatban számos elmélet látott napvilágot,⁹ azonban a legvalószínűbb elmélet, hogy a légitámadást – még ha tévedésből is¹⁰ – szovjet gépek hajtották végre.

⁹ Szándékos szovjet provokáció: A hadüzenet utólag közzétett indoklásában a Bárdossy-kormány tényként állította, hogy a támadást szovjet gépek hajtották végre. Ennek bizonyítékként bemutattak két

Az eljáró hatóságok tehát nem tettek eleget legfontosabb kötelezettségüknek, vagyis a tényállás – lényegében mind a mai napig – tisztázatlan maradt.

Ezt követően az eljáró bíróság figyelmen kívül hagyta azt a tényt is, hogy *valamennyi megidézett tanú szinte kivétel nélkül Hóman Bálint ártatlanságáról tett* – eskü alatt vagy a nélkül – *tanúbizonyyságot*.

Terhére rótták fel a *zsidótörvények megszüntetését* is, a zsidókérdés megoldásában betöltött központi szerepéről azonban a bíróságok tudomást sem kívántak venni. Ő volt az, aki segítséget nyújtott a zsidó hallgatónak az egyetemre való felvételben, a zsidó származású embereknek az elhelyezkedésben, akár tanárként, akár levéltárosként vagy muzeológusként; ő volt az, aki kieszközölte a kizárt zsidó színészek számára a játszási engedélyt a belügyminiszternél a zsidó színházban, számos szellemi kiválóságnak mentességet szerzett, soha nem szorgalmazta a zsidótörvények végrehajtását, és még oldalakon keresztül lehetne sorolni – a tanúvallomások fényében is – a zsidóság érdekében, a „zsidókérdés” megoldásában „elkövetett” emberi és szakmai érdemeit.

Ezt a bíróság még az enyhítő körülmények sorából is kizárta.

A fentiekben meghatározott kötelezettségszegések perújítási okot valószínűsítanak meg.

V.

A fentiek alapján kérem a T. Fővárosi Törvényszéket, hogy a Be. 408. § (1) bekezdésének a) és d) pontjára tekintettel rendelje el a perújítást néha dr. Hóman Bálint

darab fel nem robbant, 105 kg tömegű szovjet légibombát, amelyeket a bombázás után a helyszínen találtak a tűzszerészek. *Román bombatámadás:* A román támadás elmélete az 1980-as években merült fel, amikor megromlott a viszony Ceausescu rezsimjével. A román támadás elméletét támogató repüléstörténészek indítékként Bukarest hábtámadástól való félelmét vetik fel. A román csapatok a németek oldalán harcolva az első naptól kezdve nagy erővel vettek részt a Szovjetunió elleni támadásban, mivel céljuk a besszarábiai területek visszafoglalása volt. A román csapatok távolléte felvetette annak a lehetőségét, hogy a Szovjetunió elleni hadjáratban akkor nem érintett Magyarország a második bécsi döntésen túllépve, katonai erővel foglalja el Dél-Erdélyt. Ennek megakadályozására alkalmas lehetett egy olyan provokatív támadás, amely a Szovjetunió elleni hadba lépésre kényszerítette a Magyar Királyságot. *Német bombatámadás:* Egyike annak a két elméletnek, amelyet az állampárti rendszer 40 éve alatt kutatni lehetett. A felvetés szerint Hitler rendelte el a provokatív bombázást, azért, hogy Magyarországot is bevonja a keleti hadjáratba. A támadó repülőgépeket azonban a szemtanúk többsége (köztük képzett pilóták és légvédelmi tüzérek) nem tudta azonosítani, ami kizárja a német típusok alkalmazását. *Magyar önbombázás:* A másik, az államszocialista rendszerben emlegetett elmélet a kassai bombatámadásról, miszerint a Horthy-rendszer ukránjai területhódítások reményében önbombázással kívánta önmagát bevonni a keleti hadjáratba, napjainkban már kevés támogatást élvez. *Cseh vagy jugoszláv támadás:* Egyes kevésbé hihető feltevések szerint a német megszállás alatt álló két ország valamelyikének bábkormányza rendelte el a kassai támadást, azért, hogy a Felvidék, illetve Délvidék visszafoglalását megtorolja Magyarországon.

¹⁰ Fennáll a lehetősége, hogy a bombázást téves célpontot támadó szovjet gépek hajtották végre. A Kassától 30 kilométerrel északra, az akkor a német hadsereg által ellenőrzött szlovák területen található Eperjes városa a levegőből mind fekvése, mind körvonala alapján meglehetősen hasonlít Kassára, ráadásul a támadás idején a városban működött a Wehrmacht egyik fontos híradóközpontja, amely számos géptávíróvonalat és egy nagy teljesítményű katonai rádióadót kezelt.

– jogi keretek között történő – politikai és tudományos rehabilitálásának érdekében.

Orosháza, 2013. július 9. napján

Tisztelettel:

Harmath Kálmán megbízásából

Dr. Varga István

HÓMAN BÁLINT NÉPBÍRÓSÁGI PERÉNEK 2015-ÖS ÚJRATÁRGYALÁSA

SZAKÉRTŐI VÉLEMÉNY AZ ÜGYÉSZSÉG, A VÉDŐ ÉS A BÍRÓSÁG KÉRDÉSEIRŐL

AZ ÜGYÉSZSÉG KÉRDÉSEI

1) Volt-e a minisztertanács kérdéses döntéséig bárminemű olyan kormányzati tevékenység – különösen néhai Hóman Bálint részvételével –, amely a háborúba való belépés előkészületének tekintendő?

A trianoni béke csak korlátozottan adta vissza Magyarország függetlenségét. Az országnak ugyanis nem volt joga arra, hogy általános védkötelezettséget vezessen be, így hadserege a kisantant fegyveres erejének alig a húszadát tette ki. S míg Európa legtöbb állama – a hamarosan bekövetkező helyi, kontinentális vagy világ-méretű háború lehetőségére számítva – már az 1930-as évek közepén beindította fegyverkezési programját, addig Magyarország csak jócskán megkésve, 1938 tavaszán csatlakozott ehhez a folyamathoz. Darányi Kálmán miniszterelnök 1938. március 5-én a kormánypárt, a Nemzeti Egység Pártja győri nagygyűlésén jelentette be az Imrédy Béla által kidolgozott, öt év alatt megvalósítandó, átfogó, 1 milliárd pengős gazdaságélénkítő és hadsereg-fejlesztési programot.

Ennek előteremtésére megadóztatták a vagyonokat: összesen 27 000 – 1938. február 28-án 50 000 pengőnél nagyobb tiszta jövedelemmel rendelkező – természetes és jogi személytől 600 millió pengőt szedtek be. Ezt az összeget a honvédség bővítésére és korszerűsítésére fordították. A fennmaradó 400 milliót pedig államkölcsönökből fedezték. Ebből egyéb fejlesztések, így az ország közlekedési és távközlési infrastruktúrája, szociális célok, az egészségügy, a mezőgazdaság, a bányászat támogatását finanszírozták, így *a korábbi szakirodalom állításaival szemben* nem pusztán, sőt *nem elsősorban fegyverkezési akcióról volt szó*. (Ugyanis maga a fegyverkezés is erősen visszahatott a civil szféra fejlődésére.) Bár a program első, legfontosabb célokat tartalmazó ütemét 1940 végéig tervezték végrehajtani, 1939-ben végül két évre csökkentették a futamidejét. Így a tervezett befektetések 1940 őszéig megvalósultak, és gazdasági konjunktúrát eredményeztek. A győri fegyverkezési program ugyan sikeres volt, ám összegzően kijelenthető: az ország 1941-ben úgy került bele a II. világháborúba, hogy még mindig nem rendelkezett akkora fegyveres erővel, amely egy nagy erejű agresszióval szemben megvédte volna a lakosságát.¹

¹ Vö. HONVÁRI János, *XX. századi magyar gazdaságtörténet*, Aula, Budapest, 2006, 71–72; UNGVÁRY Krisztián, *A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon*

Hóman Bálintnak több okból is értesülnie kellett a fegyverkezési program előkészületeiről. Először is azért, mivel annak meghirdetésekor még (1938. május 14-éig) vallás- és közoktatásügyi miniszter volt, s a kormány tagjaként tudnia kellett a tervekről. Annál is inkább, mivel az 1938:XX. („a honvédelem és a közgazdaság fejlesztéséről, egyes népjóléti beruházásokról s ezek költségeinek fedezéséről” szóló) törvénycikkkel megerősített akcióban a tárcája révén ő is érdekelt volt. A jogszabály 1. §-a ugyanis kimondta, hogy az „a mezőgazdasági szakképzés és a népoktatás céljait szolgáló iskolák, előadótermek és egyéb intézmények” építését és felszerelését is szolgálja.² Másrészt Darányi miniszterelnök nemcsak unokatestvére, hanem egyik legjobb barátja is volt Hómannak, akinek tanácsait minden fontos döntése előtt, így bizonyára a győri program kidolgozásának a megkezdésekor is kikérte, de egyéb politikai kérdésekről is gyakran beszélgettek és egyeztettek. Számosan beszámoltak róla, hogy a kormányfőre a legnagyobb hatást ebben az időben Hóman gyakorolta.

Harmadrészt Hóman 1938. februárjától a kormánypárt (a Nemzeti Egység Pártja) pártvezérhelyettese, így a párt második-harmadik embere volt. (A kormánypártban a pártvezéri tisztelet általában – 1938-ban is – a miniszterelnök töltötte be, így Hóman Darányi közvetlen helyettese lett. Létezett még a pártelnöki pozíció is, ennek a pártvezérhez való viszonyát azonban nem tisztázták.)

Negyedrész pedig – egy nappal Darányi győri beszéde után, 1938. március 6-án, a kormánypárt szentesi nagygyűlésén – Hóman ismertette a széles nyilvánosság előtt, „második emberként” számon tartott politikusként a győri programot, melynek a gazdaságélénkítő és a nemzetnevelésben, valamint a zsidókérdés rendezésében játszott szerepét hangsúlyozta. (Utóbbi kapcsán kiemelte, hogy a zsidóság arányszámához képest rendkívül erős gazdasági és kulturális befolyásának fő oka a zsidóság „ez irányú képességeinek fejlettsége”, emellett pedig „a magyar társadalom közömbössége”, illetve aláhúzta, hogy a zsidóság visszaszorítását „erőszakos fellépéssel – mondjuk bunkóval” – nem szabad megoldani.) Arról viszont, hogy a programnak hadsereg-fejlesztési profilja is lenne, egy szót sem szólt.³

Az ország védelmi képességeinek a környező országokéhoz való közelítését célozta – egyben a már megkezdett győri program utólagos külpolitikai szentesítését jelentette – az 1938. augusztus 23-án parafált bledi megállapodás, amelyet Pritz Pál „a két világháború közötti magyar külpolitika csúcsteljesítményének” tekint. Ennek értelmében a kisantant-államok (Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia) elismerték Magyarország fegyverkezési egyenrangúságát, Magyarország pedig vállalta, hogy a szomszédokkal szembeni területi követeléseit nem fogja fegyveres

² 1919–1944, Jelenkor–OSZK, Pécs–Budapest, 2013 (második, javított kiadás), 179–184; KEREPESZKI Róbert, *A „tépelődő gentleman”. Darányi Kálmán (1886–1939)*, Kronosz – Magyar Történelmi Társulat, Pécs–Budapest, 2014, 102–105.

³ 1000 év törvényei, <http://www.1000ev.hu/index.php?a=1&k=5>, 1938:XX. tc.

⁴ HÓMAN Bálint, *Nem tűrjük, hogy az alkotmányt, az egyházat és a hadsereget olyanok is védjék, akik nemrégiben még kigúnyolták és meggyalázták!*, Új Magyarország 1938. március 8., 3–4. (Lásd e kötetben: 478.)

úton érvényesíteni. Minderre Horthy Miklós kormányzó és Imrédy Béla miniszterelnök németországi hivatalos látogatása idején került sor, amikor a Führer ajánlatot tett: ha Magyarország megtámadja Csehszlovákiát, visszakaphatja 1918–1920-ban elveszített északi területeit. Az európai közvélemény jelentős része is attól tartott, hogy Hitler Kielben rászorítja Horthyt: vegyen részt a Csehszlovákia elleni agresszióban. Ezt azonban a magyar vezetés életveszélyesnek tartotta, hiszen azzal lehetett számolni, hogy a versailles-i békemű egyik kedvencének, az annak következtében létrejött Csehszlovákiának a megtámadása kiválthatja az Egyesült Királyság (Nagy-Britannia) fegyveres válaszát. A magyar politika valójában eszköznek tekintette a bledi egyezményt, annak érdekében, hogy Hitler ne szorgalmazhassa az elgondolása szerint kezdeményező magyar részvételt Csehszlovákia szétzúzásában. A kisantanttal való tényleges megállapodást pedig azáltal tudta elkerülni a magyar politika, hogy partnereivel elfogadtatta: a megegyezésnek az a feltétele, hogy a kisantant egyes államai kétoldalú szerződésekben rendezik Magyarországgal az országukban élő magyar kisebbségek helyzetét. Mivel azonban a kisantantnak az volt az alapállása, hogy az egyes tagállamok külön nem állapodhatnak meg Budapesttel, mert az a blokk szétesését vetítheti előre, ezért az egyezményrel a magyar diplomácia elvileg felrobbantotta a kisantantot, amely aztán gyakorlatilag – jó fél év múlva – Csehszlovákia szétesésével meg is szűnt. (Bár virtuálisan még továbbra is létezett, immár Berlintől remélve magyarellenessé céljainak elérését.)⁴

A bledi szerződés megkötésében Hómannak semmilyen szerepe sem volt, hiszen 1938 júniusától 1939. február 16-ig nem viselt kormánytisztiséget. A két világháború közötti időszakban amúgy sem volt példa rá, hogy a tárcák egymás működésébe érdemben beleszóljanak, így a külpolitika alakításába – amely alapvetően a miniszterelnök és a külügyminiszter feladata volt – Hómannak nem is lett volna módja részt vennie. (A külügyminisztérium szakmai kérdésekben természetesen egyeztetett az illetékes tárcákkal, így például a szellemi együttműködésről szóló megállapodások esetében a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériummal is.) Ráadásul elődjével, a külpolitika iránt komolyan érdeklődő Klebelsberg Kunóval szemben ő inkább csak történeti szempontból foglalkozott a nemzetközi kapcsolatokkal, azok aktuálpolitikai vonatkozásai kevésbé izgatták.

Ránki György a mozgáster és a kényszerpálya kettősségéről szólva már az 1980-as évek elején hangsúlyozta, mennyire szűkek voltak a magyar diplomácia lehetőségei az 1930-as években. A legtöbb historikus napjainkban is azt vallja, hogy a Trianon utáni Magyarországnak nem létezett valódi külpolitikai alternatívája. Az I. világháború elvesztését követően erősen elszigetelt ország sorsa ugyanis a nyugati nagyhatalmakat alig érdekelte, ugyanakkor csak nagy fantáziával lett volna

⁴ ÁDÁM Magda, *A kisantant 1920–1938*, Kossuth, Budapest, 1981, 221–227; PRITZ Pál, *Az a „rövid” 20. század. Történetpolitikai tanulmányok*, Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 2005, 121–131, az idézet: 122.

Hóman Bálint hivatalos római látogatásán, Cesare Maria de Vecchi nemzetnevelés-ügyi miniszter (Hómantól jobbra, mellette Villani Frigyes magyar követ) és Ricci államtitkár (Hómantól balra) társaságában a Forum Mussolinin, 1935. február 18.

elképzelhető, hogy az éppen ellene létrehozott – a térség meghatározó erejének számító – kisantantba belépjen. Ezt a közvélemény sem tűrte volna, mint ahogy az ezzel járó kényszert, a revíziós törekvések feladását sem. Mivel nem volt magyar család, amelyet valamilyen formában ne érintettek volna az 1918 és 1920 közötti területi elcsatolások, a revíziós követelések a magyar politika legkisebb közös politikai többszörösét jelentették, és bennük – a szélsőbaltól a szélsőjobbáig – mindenki egyetértett. Viták legfeljebb arról folytak, mekkora legyen a revízió mértéke. Ezért aztán a kormánynak inkább hűtenie, mint szítania kellett a revíziós hangulatot. Magyarország tragédiája éppen az volt, hogy az utódállamokkal szembeni területi igényeit az 1930-as évek közepétől már kizárólag az egyre jobban erősödő Német Birodalom (és a mind inkább gyengülő Olaszország) segítségével érvényesíthette. Külpolitikájában ennek ellenére is vezérfonal maradt, hogy akár a nemzetiszocialista szándékokkal szemben is megőrizze függetlenségét, amelyet – ha mind szerényebb mértékben, de – 1941 tavaszáig sikerült megővnia. (Az or-

szág belügyeinek önálló intézését viszont egészen a német megszállásig képesek voltak megtartani.)⁵

A semlegesség feladása fokozatosan történt. A világháború kitörése után, 1939. szeptember 10-én a magyar kormány visszautasította a Kassától a lengyel határig húzódó magyar vasútvonalak – német csapatszállításokat célzó – igénybevételére irányuló német kívánságot. A magyar revíziós célokat csak részben kielégítő első, illetve második bécsi döntés (1938. november 2. és 1940. augusztus 30.) azonban már eleve olasz és német döntőbíráskodással valósult meg – ami értelemszerűen a német befolyást növelte –, ám eközben Kárpátalja saját erővel történt visszacsatolását (1939. március 15–17.) a nyugati közvélemény és a német diplomácia is megértéssel fogadta. (Az első bécsi döntést a „Nyugat” még gond nélkül, Kárpátalja elfoglalását már némi fenntartással vette tudomásul. A második bécsi döntéskor – az Egyesült Királyság kivételével – már nem létezett önálló Nyugat-Európa, a Szovjetunió viszont semmiféle ellenvetést sem tett.)

Ezeknél sokkal súlyosabb következményekkel járt az eredetileg a Német Birodalom, Japán és Olaszország között kötött háromhatalmi egyezményhez való csatlakozás (1940. november 20.), melynek nyomán Magyarország kötelezettséget vállalt, hogy amennyiben valamely, még nem hadviselő harmadik fél megtámadja bármelyik aláíró államot, annak katonailag is támogatást nyújt. Ez alapján azonban Magyarországot nem lehetett volna arra kényszeríteni, hogy 1941 júniusában a német–szovjet háborúban Németország segítségére siessen, hiszen a Harmadik Birodalom nem a megtámadott, hanem a támadó fél volt.

A geopolitikai okokból is mind inkább erősödő német nyomás ellenére Magyarország fő célja a világháború kitörésétől az volt, hogy a Harmadik Birodalom szövetségeseiként ugyan, de mégis megőrizze a semlegességét, „nem hadviselő fél” státuszát. Haderejét mindenképpen tartalékolni kívánta egy állandóan rettegett román–magyar vagy szlovák–magyar konfliktus esetére. A kormánynak ezzel a külpolitikai irányvonalával Hóman Bálint – aki 1939. február 16-ától töltötte be ismét a kultuszminiszter tiszteit – mindenben egyetértett. Gazdag irathagyatékát végigtekintve felelősséggel állítom, hogy bár külpolitikai tekintetben megingathatatlan németbarátként viselkedett, belpolitikai téren viszont egyáltalán nem tartotta követendőnek a nemzetiszocialista berendezkedés átvételét. Egyetlen olyan megnyilatkozásával sem találkoztam, amely a háborúba lépés szükségességét hangoztatta volna: a kormány halogató politikáját vallotta magáénak. (Másokhoz hasonlóan ez a magatartása aztán – éppen a hadba lépés után – módosult.)

1940 nyarára – az Egyesült Királyság kivételével – a Német Birodalom már szinte egész Európára kiterjesztette befolyását. A kontinens keleti felét pedig akkori szövetségese, a Szovjetunió tartotta ellenőrzése alatt. Szinte minden politikai megfigyelő úgy vélte, hogy az egymással kizárólag rövidtávú érdekek miatt

⁵ CZETTLER Antal, *Teleki Pál és a magyar külpolitika 1939–1941*, Magvető, Budapest, 1997, 11, 26–30, 149–169, 195–214.

kiegyezett két nagyhatalom a közeljövőben szembekerül egymással. Magyar részről valószínűleg a berlini katonai attasénak, Homlok Sándornak a honvéd vezérkar főnökéhez intézett 1940. október 17-i jelentése utalt először a német-szovjet háború lehetőségére, amelyben a Kárpátok védelmének megerősítését javasolta.⁶ A honvédelmi miniszter, Bartha Károly 1941. január végi berlini látogatásáról Sztójay Döme berlini magyar követnek – február 1-jei beszámolója szerint, Hitler Bartha előtt tett kijelentései alapján – az volt a benyomása, hogy „a birodalmi kancellár bensőleg végeredményképpen nem bízik Moszkvában. [...] Meg vagyok ugyan győződve, hogy a Führer továbbra is a legnagyobb elővigyázatossággal kerülni fog minden összetűzést Moszkvával, de éppoly biztos az is, hogy teljes erővel neki indítja hadseregét, ha az olajforrások vagy a Balkán felé kinyújtáná kezét, avagy a Kárpátokon át akarna lépni.”⁷

Hitler tehát – anélkül, hogy a Szovjetunió lerohanását célzó, ekkorra már elkészült Barbarossa-tervről bármit is szólt volna – először említette egy magyar vezető előtt a preventív háború lehetőségét, melyben Magyarország feladatait a Kárpátok védelmében jelölte meg. Ezután ugyan mind több jel utalt a német-szovjet háború közeli kitörésére, ám annak javában zajló előkészületeiről a magyarokat nem értesítették. 1941. április 24-én, mikor Horthy Mönichkirchenben felkereste Hitlert, a kormányzó kérdésére: igaz-e, hogy döntő fordulat következik be a német-szovjet viszonyban, a Führer kitérő választ adott, és kijelentette: Németország részéről nem fenyegeti veszély a Szovjetuniót.

A két államfő találkozására már azután került sor, hogy a német támadás következtében összeroppant Jugoszlávia 1941. április 10-én – miután Zágrábban kiáltották az önálló Horvátországot – megszűnt létezni. A következő napon a magyar csapatok – a délvidéki magyarság védelmére hivatkozva – átlépték a határt, hogy visszafoglalják az egykori magyar területeket. Végül a Bácska, a baranyai háromszög és a Muraköz került vissza Magyarországhoz, amely ezáltal az Egyesült Királyság – kisebb részben az ez ügyben kevésbé érdekelt USA – maradék jóindulatát is elveszítette. (A Szovjetunió „neheztelt” ugyan, ám Kristóffy József moszkvai magyar követ azzal vágott vissza, hogy Magyarország az 1939 szeptemberében alkalmazott szovjet megoldást tekintette példának, és úgy igyekezett a magyar kisebbséget megvédeni, mint ahogy a Szovjetunió Lengyelország esetében tette.⁸) Az Egyesült Királyság – már a magyar támadás előtt, április 7-én – a diplomáciai kapcsolatait is megszakította Magyarországgal, amelynek minimális külpolitikai mozgástere az utolsó revíziós nyereség következtében tovább szűkült.

Hitler, aki – mint későbbi, őszintének tűnő „asztali beszélgetéseiből” világosan kiderül – amúgy is lesújtó véleményt fogalmazott meg a szerinte feudális,

⁶ *Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945, V. Magyarország külpolitikája a nyugati hadjárattól a Szovjetunió megtámadásáig*, összeáll. JUHÁSZ Gyula, s. a. r. JUHÁSZ Gyula – FEJES Judit, Akadémiai, Budapest, 1982 [a továbbiakban: DIMK V.], 672–673.

⁷ *Uo.*, 851.

⁸ *A moszkvai magyar követség jelentései 1935–1941*, szerk. PETER PASTOR, Századvég, Budapest, 1992, 303.

a „korszellem” és a szociális megújulás iránt teljesen érzéketlen, konzervatív, zsidó- és angolbarát magyar vezetőréteggel szemben,⁹ a Barbarossa-tervben egyébként sem számolt Magyarországgal. Fegyvertársai közül csak Romániának és Finnországnak szánt aktív szerepet, de erről még őket is meglehetősen későn, nem sokkal a hadjárat megkezdése előtt értesítette. Ennek fő oka a titoktartás révén a meglepetésszerű támadás biztosítása, Magyarország esetében pedig attól való – részben jogos – félelme volt, hogy a magyarok a segítségnyújtás fejében újabb revíziós igénnyel fognak előállni. (Ráadásul Romániával és Finnországgal ellentétben Magyarországnak nem voltak a Szovjetunióval szembeni területi igényei.)¹⁰

A német hadvezetéssel jó kapcsolatokat ápoló magyar katonai vezetés – főként a kormányzó által is nagyra becsült Werth Henrik, a honvéd vezérkar főnöke – 1941. februárjától többször is hangsúlyozta, hogy a hamarosan kitörő német-szovjet konfliktusban Magyarországnak önként kell felajánlania a Német Birodalom melletti részvételét, és fenntartás nélkül annak oldalán kell állnia. Ezen álláspontját három (1941. május 6-i, május 31-i és június 14-i) – Bárdossy László miniszterelnöknek, illetve ugyancsak öneki, mint a külügyminiszteri posztot is betöltő miniszternek küldött – emlékiratában részletesen kifejtette, és mielőbbi cselekvésre ösztönözte a kormányt.¹¹ Hasonlóképpen vélekedett Magyarország berlini követe, Sztójay Döme is, akiről nem véletlenül híresztelték, hogy nem lehet tudni: Magyarország érdekeit képviseli-e Berlinben vagy a Német Birodalomét Budapesten.¹²

Bárdossy László miniszterelnök Werth soraira adott május 12-i válaszában kifejtette, hogy a vezérkar főnöke által szorgalmazott „garanciális és segítségnyújtási politikai és katonai szerződés” megkötésére a Német Birodalom „a hatalmi és erőviszonyok tekintetében fennálló óriási különbség” miatt nyilván nem hajlandó. Mivel a birodalom a Szovjetunióval szembeni terveit szigorúan titokban tartja, Magyarország felajánlkozása „esetén annak a veszélynek is kitennénk magunkat, hogy felajánlkozásunkról a szovjet kormány tudomást szerezne, aminek a következményeit mindenesetre hiba volna felidézni”.

Bárdossy Werth újabb memorandumának megvitatására június 14-én rendkívüli minisztertanácsi ülést hívott össze. Bár az erről szóló jegyzőkönyv hiteles változata nem maradt fenn, a többnyire megbízható Szent-Iványi-kézirat szerint

⁹ Néhány példa: Adolf HITLER, *Monologe im Führerhauptquartier 1941–1944. Die Aufzeichnungen Heinrich Heims*, szerk. Werner JOCHMANN, Wilhelm Heyne Verlag, München, 1982, 62, 129, 152, 178, 212, 299, 335, 363, 371.

¹⁰ A Barbarossa-tervben Magyarország szerepéről lásd *Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht (Wehrmachtführungsstab), I. 1. August 1940–31. Dezember 1941*, szerk. Hans-Adolf JACOBSEN, Bernard & Graefe, Frankfurt am Main, 1965, 299, 303, 326–327, 342, 361, 400–401, 406; Walter HUBATSCH, *Hitlers Weisungen für die Kriegsführung 1939–1945. Dokumente des Oberkommandos der Wehrmacht*, Bernard & Graefe, Koblenz, 1983, 91–92.

¹¹ DIMK V., 1097–1100, 1142–1143, 1176–1179.

¹² Sztójay az önkéntes felajánlkozás szükségességéről: *Uo.*, 1152–1153 (1941. június 7.), 1173–1174 (1941. június 14.), 1187–1188 (1941. június 17.).

Bárdossy ekkor is kijelentette, hogy mivel Magyarország már többször bizonyította a tengelyhatalmak melletti kiállását, nem tartja szükségesnek az esetleges német–szovjet háborúba való bekapcsolódást. Annál inkább sem, mivel a németek – így a június 10-e és 14-e között Budapesten tartózkodó Weizsäcker külügyi államtitkár is – következetesen cáfolják a háború lehetőségét, ráadásul a magyar katonai előkészületekkel a német támadási szándékot is leleplezhetnék. Ugyanezen a napon Sztójay követnek küldött számjeltáviratában is közölte, hogy nem számít Magyarország részvételére az esetleges konfliktusban; egy másikban pedig utasította őt, hogy a német kormánynál tájékozódjon a háború esélyéről, illetve hogy időben értesítik-e majd arról a magyar kabinetet.¹³

Június 16-án a katonai hírszerzés már arról tájékoztatót, hogy „Szovjetország háború esetén német csapatoknak magyar területen való megjelenésével és átvonulásával számol, és ezért Magyarországot már eleve ellenségének tekinti”.¹⁴ Ugyanezen a napon Otto von Erdmannsdorff budapesti német követ feljegyzésben tudósította a miniszterelnököt a háború lehetőségéről, egyben a magyar kormányt határai megerősítésére kérte. Bárdossy erről azonnal értesítette Werthet, ám ismét hangsúlyozta, hogy a háborúban való részvétel felajánlását továbbra sem tartja szükségesnek. Amennyiben azonban a német kormány felszólítja erre Magyarországot, eleget tesznek a kívánságnak. A következő napok hírei – a vezérkar főnöke, a berlini magyar követ és az ottani katonai attasé jelentései – mind-mind arról szóltak, hogy néhány napon belül megindul a német támadás.¹⁵ Ennek megtörténte után a katonai vonal – német biztatást élvezve – a korábbinál is aktívabbá vált.

A magyar és a német legfelső katonai vezetés közötti összeköttetést a német hadsereg főparancsnokságának a magyar vezérkarhoz delegált, 1941. április elejétől működő összekötő törzse biztosította, melynek parancsnoka Kurt Himer vezérőrnagy volt. Alfred Jodl vezérezredes, a német véderő főparancsnoksága (Oberkommando der Wehrmacht – OKW) hadműveleti osztályának vezetője már a támadás napján, június 22-én közölte Himmerrel: „Minden magyar segítséget bármikor elfogadunk. Nem akarunk semmit követelni, de köszönettel veszünk mindent, amit önként felajánlanak. Szó sincs arról, hogy Magyarország esetleges részvétele elől elzárkóznánk.” Másnap Franz Halder vezérezredes, a szárazföldi haderő (OKH) vezérkarának főnöke hasonlóképpen nyilatkozott: „most azon múlik a dolog, hogy a magyar katonai fórumok mozgásba tudják-e hozni a politikai szerveket annak érdekében, hogy ezek maguktól ajánlkozzanak. [...] nem támasztanak követeléseket, mert ezekért fizetni kellene; hálásak azonban minden támogatásért, különösen gyors csapatokért.”¹⁶

¹³ Uo., 1114–1116, 1180–1181, 1174–1175.

¹⁴ Idézi DOMBRÁDY Lóránd, *A hadba lépés felelősségéről* = Uo., *Katonapolitika és hadsereg 1920–1944*, Ister, Budapest, 2000, 134.

¹⁵ DIMK V., 1184–1185, 1196–1200, 1202–1203.

¹⁶ *A német hadvezetés magyarországi politikájához 1941. március–július*, közli KUN József, Századok 1965/6., 1240.

Politikai oldalról azonban semmiféle hivatalos német kérdés nem érkezett a magyar állam- vagy kormányfőhöz. Hitler június 21-i keltezésű levelét Otto von Erdmannsdorff német követ 22-én fél 11-kor adta át Horthynak, ám ebben – a Horthy emlékirataiban írottakkal ellentétben – szó sem esett arról, hogy a Szovjetunió elleni hadjáratban igényt tartanának a magyar részvételre.¹⁷ Bárdossy a külügyminisztérium vezetőivel június 23-án délelőtt tartott egyeztetésén a moszkvai magyar követség fenntartásának a lehetőségéről szólt, tehát még a diplomáciai kapcsolatokat is igyekezett fenntartani. „Németország valószínűleg arra vár – állította –, hogy valamilyen önkéntes gesztussal kifejezzük szolidaritásunkat, a mi érdekünk viszont azt diktálja, hogy kesztyűs kézzel bánjunk a Szovjetunióval. Mindenesetre úgy kell cselekednünk, hogy a Reich ne foghasson gyanút. [...] Tehát ha Ribbentrop azt tudakolja tőlem, miért akarom fenntartani követségünket egy Németországgal ellenséges viszonyban álló országban, azt felelem neki, hogy semmi oka sincs az aggodalomra, ellenkezőleg, hisz hasznot húzhat majd azokból az értékes információkból, melyeket moszkvai diplomáciai képviselőknek bocsát rendelkezésünkre.”

Miután azonban sajtófőnöke, Ullein-Reviczky Antal jóhiszeműen ilyen értelemben nyilatkozott a Német Távirati Irodának, a német követ szinte azonnal jelentkezett Bárdossynál és magyarázatot kért tőle. Otto von Erdmannsdorff „Kijelentette: nincs szükségük a moszkvai magyar követség közreműködésére, és szívesebben venne magyar részről valamiféle szolidaritási gesztust. A legkevesebb, amit megtehetünk, ha megszakítjuk diplomáciai kapcsolatunkat a szovjettel. Bárdossy ezek után azt felelte a követnek, hogy »ha ez a Reich hivatalos álláspontja, készek vagyunk e szerint eljárni.«”¹⁸

A diplomáciai kapcsolatok megszakítását még ezen a napon, június 23-án bejelentette a miniszterelnök. Ennek következtében – ha német nyomásra is, de – Magyarország feladta addigi semlegességét. Kristóffy József moszkvai magyar követ ezután megkapott számjeltávirata mindezen már nem változtatható. Ebben Kristóffy beszámolt arról, hogy 23-án délelőtt Molotov szovjet külügyi népbiztos magához kérte, s közölte vele, hogy kormányának „nincs követelése vagy támadó szándéka Magyarországgal szemben, nem volt észrevétele, hogy a magyar követelések Románia kárára megvalósuljanak, e tekintetben a jövőben sem lesz észrevétele”, egyben afelől érdeklődött, milyen magatartást fog a háborúban Magyarország tanúsítani.¹⁹

A katonai vezetés állandó sürgetése ellenére a politikusok továbbra is igyekeztek elkerülni a háborúba sodródást. Bartha Károly honvédelmi miniszter és

¹⁷ DIMK V., 1203–1205. Horthy emlékezése szerint Hitler „Azt kívánta, hogy üzenjünk hadat a Szovjetuniónak” (HORTHY Miklós, *Emlékirataim*, szerk. ANTAL László, Európa–História, Budapest, 1990 [3., javított kiadás], 250).

¹⁸ ULLEIN-REVICZKY Antal, *Német háború – orosz béke*, Európa–História, Budapest, 1993, 94–95. Mindezt megerősíti a Bárdossy és Erdmannsdorff megbeszéléséről szóló feljegyzés is: DIMK V., 1213–1214.

¹⁹ DIMK V., 1214.

Werth Henrik, a honvéd vezérkar főnöke szintén 1941. június 23-án keresték föl Horthyt, akit eredménytelenül próbáltak meggyőzni az azonnali hadbalépés szükségességéről. Werth erről rögtön tájékoztatta Himer tábornokot is, aki az OKW hadműveleti osztályának küldött táviratában megjegyezte: „úgy látszik, Werth nem képes megbirkózni a pillanat nagyságával”.²⁰

A következő napon, 1941. június 24-én Bárdossy újabb rendkívüli minisztertanácsi ülést hívott össze – legalábbis Ullein-Reviczky Antal emlékirata szerint, jegyzőkönyv ugyanis erről sem maradt fenn. Ezen a miniszterelnök ismertette a Werth Henriktől aznap kapott – annak a kormányzónál ez ügyben tett, ám sikertelennek bizonyult látogatása után írott – levelét (erről is csak Ullein-Reviczkytól van tudomásunk, de megtörténtét elképzelhetővé teszik az addigi események), melyben a vezérkar főnöke azonnali hadüzenetet követelt. Bárdossy az ismételt felszólításra Ullein-Reviczky szerint megjegyezte: „Ez a levél elfogadhatatlan beavatkozás a kormány ügyeibe. Egyébként is szembeszökő, hogy egyetlen érve sem állja meg a helyét. A kormánynak az a szándéka, hogy távol tartja magát a háborútól. Annál is inkább, mivel ehhez a háborúhoz semmi közünk. Ez nem a mi háborúnk!” Az ezutáni szavazáson elsőként ő voksolt a háborúba lépés ellen, majd a miniszterek – a honvédelmi minisztert helyettesítő Györffy-Bengyel Sándor kivételével – is ugyanígy tettek. (Némi gyanúra ad okot, hogy erről az ülésről kizárólag Ullein-Reviczkytól tudunk.)²¹

Bárdossy még ugyanezen a napon magához kérte Erdmannsdorff követet, akinek előadta arról szóló érveit, hogy Magyarország miért nem szeretne bekapcsolódni a háborúba. Ezt a német szándékok Magyarország előtti korábbi eltitkolása, illetve – politikai vonalon – a német felkérés hiánya mellett azzal indokolta, hogy Magyarországot román és szlovák revíziós követelések fenyegetik. Ám a rossz gazdasági helyzet miatt is „a magyar kormánynak elemi kötelessége, hogy elsősorban és mindenekfelett az ország saját erőállományának megőrzéséről gondoskodjék. Meggyőződésem, hogy ez a tengelyhatalmaknak is érdeke [...]. Mindent egybevéve őszintén meg kell mondanom, hogy a magyar kormány [...] tekintettel az elmondottakra, csak nehezen határozna el magát arra, hogy a szovjet elleni katonai akcióban részt vegyen.” Emellett ismét kérte a német követet, hogy tájékoztassa őt kormánya álláspontjáról.²²

Erre 1941. június 26-áig nem került sor. Addigra a Német Birodalom fegyvertársai közül már csak a Szovjetunióhoz ezer szállal kötődő Bulgária és a szovjet politikától 1919 óta irtózó Magyarország nem vett részt a Szovjetunió elleni háborúban. Így a Körösmező–Budapest közötti gyorsvonat aznapi, szovjet repülőgépek általi, Tiszaborkút–Rahó térségében történt géppuskázása, majd a Kassa elleni, mindmáig tisztázatlan bombatámadás végül is megszüntette és feloldotta a magyar

²⁰ *A német hadvezetés magyarországi politikájához...*, 1241.

²¹ ULLEIN-REVICZKY, I. m., 95.

²² DIMK V., 1217–1221, az idézet: 1220.

katonai és politikai vezetés, valamint a magyar kabinet álláspontja és a német kormány (még inkább a Wehrmacht irányítói) egyre nyilvánvalóbb szándéka közötti ellentétet a fegyveres semlegesség, illetve a hadbalépés dilemmájában. Ebben azonban a főszerepet a hadba lépésről már a kormány döntése előtt határozó Horthy Miklós államfő, nem pedig a kormány vagy Bárdossy László játszotta.²³

Összegzésként tehát megállapítható, hogy míg a magyar katonai vezetés már 1941 elejétől szorgalmazta Magyarország önkéntes részvételét az esetleges német–szovjet háborúban, addig a kormányzatnak Teleki Pál, majd Bárdossy László miniszterelnöksége alatt is határozott szándéka volt, hogy Magyarország megőrizze a semlegességét, és semmiképpen se tegyen olyan lépést, amely ezt veszélyeztetné. A Szovjetunió elleni német támadás június 22-i megindítása után is ez maradt a kabinet álláspontja, azzal a módosulással, hogy kizárólag a német részről politikai vonalon érkező, határozott kérés esetén hajlandók megfontolni a hadjáratához történő esetleges csatlakozást. Minden bizonnyal Hóman Bálintnak is ez volt a véleménye, hiszen fennmaradt gazdag irathagyatékában és más dokumentumokban semmi nyoma sincs annak, hogy bármikor is eltért volna kormánya álláspontjától. Annál inkább így volt ez, mert arról sem tudunk, hogy más tárcák ügyeibe valaha is beleszólt volna: a külpolitika intézését a kormányfő és külügyminisztere (ekkoriban mindkét posztot Bárdossy László töltötte be), illetve a kormányzó feladatának tekintette.

2) Rekonstruálható-e hitelesen és viszonylag teljeskörűen, hogy pontosan kik voltak jelen a minisztertanács 1941. június 26. napján történt ülésén, és ott mi hangzott el?

A kérdésre a jelenleg rendelkezésünkre álló források és az eddig született feldolgozások alapján lehetetlen pontosan válaszolni, ám ha sok kételyt megfogalmazva is – az azt megelőző és követő eseményeket figyelembe véve –, részben mégis rekonstruálható a nevezetes minisztertanácsi ülés lefolyása.

Túlzottnak tűnő óvatosságom és aggályoskodásom fő oka az a kutatók előtt régóta jól ismert tény, hogy erről az ülésről – mint ahogy egyébként a diplomáciai

²³ A június 26-i hadbalépés bel- és külpolitikai okait részben máig érvényesen elemzi Bárdossy László a perében, az utolsó szó jogán mondott beszédében: PRITZ Pál, *A Bárdossy-per*, Kossuth, Budapest, 2001, 146–159. A döntés előzményeinek kiváló összefoglalásai: SZAKÁLY Sándor, „... Magyarország és a Szovjet-Unió között a hadiállapot beállott”. *Egy döntés politikai hátteréről*, Hadtörténelmi Közlemények 1991/2., 27–44; DOMBRÁDY, I. m. Lásd még CZETTLER Antal, *A mi kis élethálál kérdéseink. A magyar külpolitika a hadba lépéstől a német megszállásig*, Magvető, Budapest, 2000, 16–48; PRITZ Pál, *Bárdossy László*, Elektra, Budapest, 2001, 71–93; SZAKÁLY Sándor: *Század vagy ezred? Katonákról, történelemről, önmagunkról II.*, Ister, Budapest, 2004, 65–87. Komoly vitát is kiváltott a Bárdossy-per értékelésével PERJÉS Géza, *Bárdossy László és pere*, Hadtörténelmi közlemények 2000/4., 771–841, a témánkkal kapcsolatban elsősorban: 815–821. Újabb tömör összegzések: SZAKÁLY Sándor, *Kassa bombázása és a hadba lépés*, Rubicon 2011/6., 52–56; ROMSICS Ignác, *Magyarország hadba lép*, BBC History 2013/4., 22–28. A felelősség kérdéséről: OLASZ Lajos, *Hadiállapotban a Szovjetunióval – bűnbakok és felelősök = Bűnbak minden időben. Bűnbakok a magyar és az egyetemes történelemben*, szerk. GYARMATI György – LENGVÁRI István – PÓK Attila – VONYÓ József, Kronosz – Magyar Történelmi Társulat – Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára, Pécs–Budapest, 2013, 350–370.

kapcsolatok megszakításáról határozó június 23-áról is – két különböző, egymásnak is több tekintetben ellentmondó jegyzőkönyv maradt fenn. A szakirodalomban az egyiket a Bárczy-féleként, a másikat pedig a Bárdossy-féleként ismerik. Mindkettőt már jóval az ülés után, de nem tudjuk, pontosan mikor – a Bárczy-változatot (és valószínűleg a Bárdossy nevében írottát is) 1945 júliusa körül –, ugyanazon az írógépen készítették, így egyik sem tekinthető hitelesnek. Az egyiket (a Bárczy-félét) szinte bizonyosan, ám feltehetően a másikat (a Bárdossy-változatot) is tudatosan manipulálták, meghamisították. Könnyen lehet, hogy a ferdítéseket egy- valaki, bárcziházi Bárczy István követte el.

Bárczy volt 1917–1918-ban a Miniszterelnökség Elnöki Osztályának a főnöke, 1921 és 1944 között a minisztertanácsi ülések állandó jegyzőkönyvvezetője, 1922-től helyettes államtitkár, 1928-tól már adminisztratív (közigazgatási) államtitkár a miniszterelnökségen, s bizalmi pozíciója és feladatai ellenére 1945 után – bár nála jóval jelentéktlenebb politikai szerepeket betöltőket is elítéltek ekkoriban – a haja szála sem görbült. 1945–1946-ban a „háborús főbűnösök” népbíró-sági pereiben több alkalommal, így a Bárdossy ellen folyóban is (terhelő) tanúként hallgatták meg.

A Bárdossy-per megrendezésében fontos szempont volt, hogy egyedül (vagy legalábbis főleg) Bárdossyt tegyék felelőssé a hadbalépés kinyilvánításáért, ugyanakkor az egykori miniszterelnök személyén keresztül azon politikusok többségét is megbélyegezzék, akik 1919 és 1944 ősze között vezető pozíciókat töltöttek be. Ugyanis nem pusztán Bárdossy, hanem az egész ellenforradalmi rendszer fölött akartak ítéletet mondani, ám e tekintetben mégis következtelenek voltak. A kormányzó hadbalépésben játszott szerepére ugyanis nem tértek ki, aminek Horthy korábbi népszerűsége, idős kora és a szovjetekkel megkötött, végül sikertelen 1944. október 15-i fegyverszünet előkészítése lehetett az oka. (Mint ismeretes, Sztálin sem kívánta Horthy népbíró-ság elé állítását.)

Annak érdekében tehát, hogy Bárdossy felelőssége minél jobban kidomborodjék, pere előkészítése közben szükség lehetett az 1941. június 26-i minisztertanácsi ülés eredeti jegyzőkönyvének az eltüntetésére vagy megsemmisítésére, illetve olyan új dokumentum(ok) előállítására, amely(ek) a valóságtól ugyan nem rugaszkodott/rugaszkodtak el teljesen, ám Bárdossy bűnösségét egyértelműen bizonyította/bizonyították. Ennek/ezek megírásában – büntetlensége fejében – Bárczy is partner lehetett. Legalább ennyire elképzelhető persze az a lehetőség is, hogy a Horthy bizalmasaként ismert Bárczy a kormányzónak a Szovjetunió elleni hadbalépésben betöltött szerepét kívánta utólag elkenni, és a felelősséget egyértelműen Bárdossyra áthárítani.

Mindez természetesen csak feltételezés. Mindenesetre eleve gyanús, hogy míg a korabeli minisztertanácsi ülések jegyzőkönyveinek szinte mindegyike a miniszterek – vagy legalábbis egy részük – aláírásával maradt fenn, az 1941. június 26-i két változatból a szignók egyikén sem szerepelnek (az 1945-ben „rekonstruált”

Bárczy-félén – de a valószínűleg ugyanekkor írt Bárdossy-félén sem – már nem is szerepelhettek). A Bárdossy-változaton mindegyik miniszter neve után s. k. szerepel, miközben Bárczy – ugyanennek a dokumentumnak a végén, az észrevételeit sorolva – azt állítja, hogy azt kilenc hónappal később, 1942. március 10-én Bárdossy aláíratta a miniszterekkel.²⁴ Több mint furcsa, hogy a Bárdossy-per idején ez senkinek sem tűnt föl.

Ahogy az sem, hogy a Bárczy szerint „Bárdossy László lemondásban lévő miniszterelnöknek 1942. március hó első felében átszilizált fogalmazványa” a politikatörténet kronológiájának is élesen ellentmond. Bárdossy ugyanis 1942. március 7-ig volt a Magyar Királyság miniszterelnöke. Kállay Miklós 1942. március 9-én alakult kormányának tagjai jórészt az előző kabinet miniszterei maradtak (köztük Hóman Bálinttal, aki csak hosszas rábeszélésre, és ideiglenesen vállalta el újabb megbízatását). Vajon életszerű-e, hogy Bárdossy a kormányfőségről történt lemondása után íratott alá egykori minisztertársaival egy kilenc hónappal azelőtti eseményről készített, hamisított jegyzőkönyvet? Mindezt úgy, hogy a vele már semmiféle függelmi viszonyban sem álló volt kollégái ezt ne sérelmezzék, és szó nélkül ásszisztljanak e súlyos szabálytalansághoz? A korabeli magyar közigazgatás viszonylagos pontosságát és törvénytiszteletét ismerve ennek lehetőségét nehezen tartom elképzelhetőnek.

A két forrás hitelességének megkérdőjelezését még inkább indokolja, hogy a Bárczy-féle jegyzőkönyv alapján – megint csak a később bekövetkezetteket visszavetítve – azok a miniszterek ellenezték a hadba lépést, akiket 1945 után is németelleneseknek vélték, a „németbarátok” viszont valamennyien mellette nyilatkoztak. Sőt, továbbmenve, az is elgondolkodtató, hogy 1941. június 26-án miért éppen azok érveltek volna a hadiállapot elfogadása ellen, akiket aztán 1945 után nem vontak felelősségre, s miért éppen azok álltak mellette, akiket végül – Hómant is ideértve – háborús bűnösneként ítélték el?²⁵ Különös előrelátás volt ez a tiltakozók részéről, hiszen ekkoriban még a legtöbb magyar és európai politikus – még a németellenesek is – a németek győzelmét remélte vagy félté, ki-ki politikai hozzáállása és hovatartozása szerint. A végül is bekövetkezett, teljes német vereséggel alig számolt valaki.

A jegyzőkönyvek hitelessége iránti kételyünket tovább erősíti, hogy a Bárczy szerint 1941. június végén – a másik változathoz fűzött megjegyzésében pontos dátumot is ad: június 28-án – általa: „előterjesztett eredeti fogalmazványban” több alkalommal is vezérezredesnek titulálja Werth Henriket, a honvéd vezérkar

²⁴ Bárczynak „a népbíró-ság »felkérésére« hamisított jegyzőkönyveire”, illetve a valóságot meghamisító, a vádlott egyértelmű bűnösségét bizonyító, prekonceptiált gondolatmenetet követő, jegyzőkönyvnek titulált »vádiratok«-ra utal, melyek közül „mindkettő egyazon személy által a célnak megfelelően utólag komponált alkotás”: DOMBRÁDY, I. m., 148–149.

²⁵ Hasonló kérdéseket tesznek fel: SZAKÁLY Sándor, A „hadüzenet”. Egy minisztertanácsi jegyzőkönyv margójára, História 1992/2., 12–14 (<http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/historia/92-02/ch05.html>); DOMBRÁDY, I. m., 150.

főnökét, s míg Bartha Károly honvédelmi miniszter a jelenlévők listáján még tábornagyként, az összefoglaló szövegében egy helyen ugyancsak vezérezredesként szerepel. Mint arra Szakály Sándor fölhívta a figyelmet, 1941 júniusában a magyar királyi honvédségben még nem létezett ez a rendfokozat: „Bartha Károly mint szolgálaton kívüli viszonyban lévő tábornagytöltötte be a kormányban a honvédelmi miniszteri posztot, Werth Henrik pedig mint gyalogsági tábornok állt a Honvéd Vezérkar élén. A honvédségben a vezérezredesi rendfokozat elnevezés bevezetéséről az 1941. július 29-én megjelent 50 000/Elnöki o./1941. számú HM körrendelet intézkedett. Ekkor lett a gyalogsági, lovassági, tüzérségi, tábornoki és tábornagyi rendfokozatból vezérezredesi, illetve a tábornokiból vezérőrnagyi. Egyébként ezt az egy minisztertanácsi jegyzőkönyvet leszámítva, minden más 1941. július 29-e előtti és utáni minisztertanácsi jegyzőkönyvben helyesen szerepel Bartha Károly rendfokozata – tábornagytöltötte be, illetve 1941 augusztusától vezérezredesi.”²⁶ (Hozzáteszem: a címek – rendfokozatok – pontosságára roppant érzékeny Horthy-kori politikai elitben szinte elképzelhetetlen volt, hogy ne pontosan adták volna meg azokat. Bárczy tehát egy valamivel későbbi állapotot vetített vissza ez esetben is, bizonyítva a jegyzőkönyv általa megadottnál későbbi keletkezését; egyben azt, hogy „korábbi jegyzetei” alapján pontatlanul „rekonstruálta” annak szövegét 1945 júliusában.)

Ugyancsak tisztázatlan, hogy a Bárczy-féle „eredeti” és a Bárczy szerint Bárdossy által „átstilizált” jegyzőkönyvek elejére miként kerülhettek azok a bizonyosan utólagos megjegyzések, miszerint az előbbi hiteles, az utóbbi pedig manipulált. Más minisztertanácsi ülések jegyzőkönyvein – kivéve például a már említett, szintén vitatott hitelességű 1941. június 23-ait – sohasem jelentek meg ilyen kommentárok. Bárdossy, bár a perében a hadba lépés felelősségét jórészt magára vállalta – talán ezzel is menteni kívánta az általa is tisztelt államfőt, illetve más magyar politikusokat –, határozottan tagadta, hogy a jegyzőkönyvet bármikor is meghamisította volna.²⁷ Bárczy pedig a népbíró előtt maga is beismerte, hogy a június 26-i minisztertanács alatt készített jegyzeteit később javította, az ülés jegyzőkönyvét pedig 1945 júliusában „rekonstruálta”.²⁸ Tanúként így vallott arról: „Az általam készített eredeti jegyzőkönyvek eltűntek [...], mert azokat Bárdossy akkori miniszterelnök magánál tartotta a külügyminisztériumban és azokat én többé viszont soha nem láttam. Sokkal később ezeket a jegyzőkönyveket a vádlott [Bárdossy] átstilizálva aláírta a minisztertanács tagjaival és velem, azonban az általam készített eredeti jegyzőkönyvek akkor sem kerültek elő [...] és ezért tartottam szükségesnek azt, hogy rekonstruáljam az eredeti jegyzőkönyvet és hű képet adjak a minisztertanács történetéről.” Bárczy vallomásával csak az a gond, hogy nem csak a Bárczy-féle, hanem a Bárczy szerinti Bárdossy-féle változat sem került elő, hiszen

ha meglenne, azon szerepelniük kellene a Bárczy által említett miniszteri aláírásoknak. Márpedig ezek a ma ismert Bárdossy-jegyzőkönyvön nem szerepelnek... (Ugyanez a helyzet egyébként az 1941. június 23-i jegyzőkönyv esetében is.)

Mindezek alapján okkal feltételezem, hogy a napjainkban az 1941. június 26-i ülésről olvasható – láthatóan azonos írógéppel készített –, mindkettő jegyzőkönyvet bárcziházi Bárczy István „rekonstruálta” 1945 júliusában, ám azt is valószínűsítem, hogy eredetileg csak egy jegyzőkönyv létezett, amelyből Bárczy kreált – a Bárdossy bűnösségét már előre megállapító koncepció jegyében – kettőt.

Az eddig említett, eléggé nyomós argumentumokon kívül még más, később részletezendők is amellől szólnak, hogy az 1941. június 26-i minisztertanácsi ülésről készült jegyzőkönyvek egyike sem tekinthető eredetinek és autentikusnak, de kétségtelen, hogy részgazságokat azért tartalmaznak. S bár régi igazság, hogy a részgazságok néha veszélyesebbek a hazugságnál, az ülés menete nagyjából mégis rekonstruálható.

Mindezt előrebocsátva az 1941. június 26-i minisztertanácsi ülés résztvevőiről csaknem teljes bizonyossággal nyilatkozhatunk. Abban ugyanis mindkét jegyzőkönyv megegyezik, hogy az ülésen a miniszterelnökön kívül ott volt Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter, Reményi-Schneller Lajos pénzügyminiszter, Bánffy Dániel földművelésügyi miniszter, Varga József (egyúttal a Kereskedelem és Közlekedésügyi Minisztérium vezetésével is megbízott) iparügyi miniszter, Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter, Radocsay László igazságügyminiszter, Bartha Károly honvédelmi miniszter, hiányzott viszont Zsindely Ferenc miniszterelnökségi államtitkár. A Bárczy-féle jegyzőkönyv szerint Laky Dezső közellátási tárcanélküli miniszter az ülés végére megérkezett, a Bárdossy-féle szerint viszont egyáltalán nem volt jelen.

Az ülésen elhangzottak tekintetében ugyancsak különbségeket mutat a két változat. Abban ugyan megegyeznek, hogy Bárdossy a kassai (szovjetnek tulajdonított), illetve a Tiszaborkút és Rahó közötti (bizonyosan) szovjet támadás tényét ismertette, illetve arról szólt, hogy „ezen légitámadás új helyzetet teremt, amellyel szemben azonnal reagálnunk kell. Nézete szerint ki kellene mondani azt, hogy e támadás következtében hadiállapotban lévőnek tekintjük magunkat Szovjet-Oroszországgal szemben.” Meglehetősen furcsa, hogy Bárdossy a minisztertanács elején rögtön erre a kérdésre tért rá, s nem szólt arról, hogy nemrég járt a kormányzónál, aki a honvédelmi miniszter és a vezérkar főnöke tájékoztatása nyomán már döntött a honvédség visszacsapásáról – sőt valószínűleg a hadiállapot Szovjetunió által kiprovakált beálltának bejelentéséről is –, s ezzel Bárdossyt és kormányát félig-meddig kész helyzet elé állította. A minisztertanács hirtelen és soron kívüli összehívásának is éppen a Horthynál tett látogatása volt az oka.

A Bárdossy után hozzászóló Bartha Károly honvédelmi miniszter szavait is ugyanúgy adja vissza a két jegyzőkönyv. Ő a katonák ismert álláspontját követve kijelentette, hogy már csak a magyarok nem csatlakoztak a háborúhoz, s a „pro-

²⁶ Szakály Sándor ezt számos írásában megemlíti, például SZAKÁLY, A „hadüzenet”.

²⁷ *Bűnös volt-e Bárdossy László?*, s. a. r. JASZOVSKY László. Püski, Budapest, 1996, 87.

²⁸ *Uo.*, 133–135, 198–202 és 398.

vokálatlan támadás arra indokolt alkalom, hogy Magyarország is részt vegyen az Oroszország elleni háborúban, annál is inkább, mert annak idején Magyarország kormányzója volt az, aki elsőnek hirdette a bolsevizmus elleni harcot”.

Keresztes-Fischer Ferenc hozzászólását azonban már különbözőképpen – bár végkicsengésében mégis hasonlóan – interpretálta a két jegyzőkönyv. A Bárczy-félében röviden csak annyi szerepel: „Várni. Ezt a légitámadást nem veszi komoly akciónak. Ha arra kerül a sor, ez is egy ok lesz. A németekkel nincs tisztázva, ma még korai.”

Ezzel ellentétben a Bárdossy-féle jegyzőkönyvben Keresztes-Fischer jóval hosszabb okfejtéssel utalt arra, hogy a háború nem áll Magyarország érdekében, bár lehetségesnek gondolja, hogy retorzióképpen repülőgép-támadást indítsanak. Ugyanakkor a magyar hadsereget nem tartja alkalmasnak arra, hogy a háborúban komoly erővel vegyen részt. Egyébként is: „az összes konzekvenciáit fogjuk viselni annak, ha egy nagyhatalom ellen háborút (viselünk) kezdünk”. Mindehhez azonban állítólag még ő is hozzátette: „Másként állana a helyzet részünkre, ha a német politikai vonal azonosítja magát a német katonai vonallal” – azaz a német politikai vezetés Magyarország háborúba kapcsolódását kérné. Keresztes-Fischer véleménye alapján Dombrády Lóránd joggal kérdezi: „Vajon elképzelhető-e, hogy a mérsékletre intő, a hadba lépést kerülni kívánó Keresztes-Fischer maga javasolja magyar repülőgépek támadását a Szovjetunió ellen? A kormányzó előzetes tájékoztatását, illetve véleményének kikérését sem tartotta volna szükségesnek a törvényeket jól ismerő, magát nem alaptalanul a kormányzó bizalmasának valló belügyminiszter? Ezt a maga részéről sem tartotta fontosnak? Pedig ha a katonákon kívül valóban voltak már valakinek értesülései a történetekről, akkor az ő kellett legyen. Végül Bárczy vagy bárki más számára hihető volt-e, hogy Bárdossy ilyen primitív módon hamisítsa meg a belügyminiszter hozzászólását, s azt még alá is írassa vele?”²⁹

A Bárczy-féle jegyzőkönyvben ezután Radocsay László igazságügy-miniszter Keresztes-Fischer álláspontját osztó véleménye, majd Bárdossy reagálása („valamit tennünk kell”) és Bartha Károly megjegyzése („ez az utolsó alkalom, hogy még a németek oldalán becsülettel részt vehetünk az oroszok elleni háborúban”) következik, míg a Bárdossy-féléből ezek hiányoznak. Ott Hóman Bálint állásfoglalása következik, amely szerint a kultuszminiszter – kevéssé hihetően – Bárdossynál és Barthánál is jobban értesült a támadások szomorú következményeiről. „Támadás történt szovjet orosz légierők részéről. Déli 12 órakor Körösmezőről Budapest felé haladó gyorsvonatot nyílt pályán szovjet repülőgépek géppuskatűz alá vették. A támadásnak egy halottja és három sebesült áldozata van. Délután egy órakor Kassa ellen intézett támadást a szovjet légierő. A postaépület[er] és a tüzéségi laktanyát több bombatalálat érte, aminek az első híradások szerint sok

²⁹ DOMBRÁDY 2000, 155.

halálos és több sebesült áldozata van.” Ezután így folytatta: „Nézete szerint retorzióképpen azonnal pár repülőgépünkkel reagálnunk kell. Szükségesnek tartja Oroszország felé néző határunk megerősítését és limitált erők mozgósítását. Oszítja a belügyminiszter álláspontját a tekintetben, hogy belpolitikai szempontból a kérdés elbírálása közömbös. A belpolitikai hangulat tehát e kérdésnél nem lehet irányadó. De nézete szerint magasabb szempontból, éppen a románkérdésre tekintettel helyesli a honvédelmi miniszter úr álláspontját. Meggyőződése, hogy Szovjet-Oroszország felbomlása esetén és Besszarábiának Romániához csatolása esetén latba fog esni Dél-Erdély kérdése is. A miniszterelnök és a honvédelmi miniszter úr álláspontjához csatlakozik.”

Nehezen érthető, hogy Bárdossy miért éppen ezt a hozzászólást „stilizálta” ily mértékben át a Bárczy-féle jegyzőkönyvhöz képest, amelyben mindössze annyi áll, hogy Hóman szerint „tájékoztatni kellene a kabinetet, hogy mi történt”. (Később viszont a Bárczy-változatban is említi Hóman Dél-Erdélyről és Besszarábia kérdését, sőt új momentumokról is szól, ezeket lásd alább.)

A továbbiakban, a könnyebb áttekinthetőség kedvéért táblázatban közlöm az ülés Hóman véleménye utáni menetét, a megszólalók sorrendjében, mondandójukat összefoglalva. Saját megjegyzéseimet szögletes zárójelben, dőlt betűkkel jelzem.

Bárczy-féle változat	Bárdossy-féle változat
	Reményi-Schneller Lajos: Helyesli a retorziót és 6000 fő aratás előtti mozgósítását, mivel kifogásolható lenne a magyarok egyedüli kimaradása a háborúból.
	Bánffy Dániel: Oszítja „a kisebb retorziós repülőgéptámadás” és a „kisebb méretű háborús készültség” elrendelésének szükségességét. Rögtön ezután azonban – önmagának ellentmondva – kijelenti: „Kisebb méretű akciót is mellőzné.”
Bárdossy László: Annak utóbbi napok-béli történetét ismerteti, hogy „Németország részéről [...] politikai vonalon semmiféle kérés vagy kívánság nem merült fel.	

[...] Most kapott Werth Henrik vezérezredes Halder vezérezredéstől egy közlést: »Die deutsche Heeresleitung wäre dankbar, wenn Ungarn mit-tünkönnte«. [A német hadsereg vezetése hálás lenne, ha Magyarország bekapcsolódna [a háborúba].] Werth erre azt válaszolta Haldernek, hogy ezt közölni fogja a magyar kormánnyal. Én közöl-tem ezt a Kormányzó úrral, ő kijelentette, hogy ez politikai kérdés és ezért a birodalmi kormány közölje a véleményét.” [Hogy mindez így hangzott volna el, azért is nehe-zen elképzelhető, mivel Bárdossy a visszacsapást már elrendelt kormányzótól érkezett a miniszter-társainak, amikor az előzményeket ismertetni.]	
Keresztes Fischer Ferenc: Szinte ugyanazt mondja el, ami a Bárdossy-féle jegyzőkönyvben korábban szerepelt [s már szól-tam róla. Itt kimarad – s majd később következik – az a rész, miszerint más lenne a helyzet, ha a né-met vezetés politikai vonalon kérné Magyarország bekapcsolódását a háborúba.]	
Bárdossy László: Az olaszok példájára hivatkozva gyors cselekvésre ösztönöz. „Lényeg: erre az ütésre visszaüssünk.”	
Hóman Bálint: [Itt a teljes hozzászólást idézem:] „Oroszország le-veretése után latba fog esni Dél-Erdély kérdése. A románoknak Besszarábiát kell benépesíteni romá-nokkal. Helyeslem a honvédelmi miniszter úr ál-láspontját. Én minden körülmények között emel-tett vagyok, azért is, mert a német hadvezetőség magyarbarát. Tehát gyorsan részt venni most 6000 emberrel, aratás után többel. Nem osztom a belügyminiszter úr véleményét, hogy csak akkor vegyünk részt, ha a németek követelik.”	

Bartha Károly: „A német katonai körök azt mondják a magyar katonai köröknek: nektek Szlovákiában és Er-délyben elintézetlen ügyeitek vannak.”	
Keresztes-Fischer Ferenc: Az „ország érdeke” miatt „nem kell beugranunk”.	
Bárdossy László: „Mindenki részt vesz, csak mi nem. Mi az ország érdekében tennők ezt meg.”	
Reményi-Schneller Lajos: Hóman álláspontját osztja, mert tényleg „az egyedüliek vagyunk, akik kívül maradnak a bol-sevizmus elleni felvonulásban”.	
Bánffy Dániel: „A németek nem szorulnak most reánk, nehogy a számlát benyújtsuk náluk Dél-Erdélyre vonat-kozólag.” „Kisebb méretű akciót” is mellőzne.	
Bárdossy László: „Szárazföldi akciót most nem tennék.”	
Bartha Károly: „Csak amennyiben fölényben érezzük magunkat.”	
Keresztes-Fischer Ferenc: „Nem gondoljátok meg, ha megindítunk egy la-vinát, az hova fog vezetni.”	
Bárdossy László: Csak ha tesznek valamit, akkor hivatkozhatnak rá, hogy az a maximum, s így a későbbi német kívánságokat visszautasíthatják.	
Bánffy Dániel: Ha az oroszok győznének, „úgy Magyarország sorsa meg van pecsételve. Ellene van.” [Ismét fi-gyelmeztetnem kell Bánffy csodálatos előrelátására – ami ekkor a magyar politikusokat egyáltalán nem jellemezte, valószínűleg Bánffyt sem.]	

Bartha Károly: „Magyarország az egyedüli ország, amely nincs háborúban a szovjettel.”	
Bárdossy László: „Ha a kassai támadás nem jön, úgy nem tettem volna semmi akciót. [...] Ha most relatíve szűk eszközökkel tesszük, akkor kevesebb áldozatot kell hoznunk.”	
Keresztes-Fischer Ferenc: Németország megkérdezése nélkül ellenzi a hadjáratot és a mozgósítást.	
Hóman Bálint: „Mi mindig hangoztatjuk a szuvere- nitásunkat, miért kell előzetesen Né- metországot megkérdezni?”	
Bárdossy László: Katonai vonalon kaptak „egy katonai szuggerációt.”	
Keresztes-Fischer Ferenc: „Ha a német politikai vonal azonosít- ja magát a német katonai vonallal, akkor más a helyzet.”	
Bárdossy László: Összegezi a miniszttertanács véleményét: „A kormány egységes abban, hogy mi- után repülőtámadás történt, repülő- gépeink még ma visszaüssön [!] ezen támadásra. Ezt mint a miniszttertanács egyhangú határozatát kimondom. A másik kérdésben, hogy jelentsük-e ki a hadiállapot beálltát Magyarország és Szovjet-Oroszország között, a bel- ügyminiszter úr ellene van, a többi miniszter úr hozzájárul. [Ha Keresz-	Bárdossy László: „Leszögezi, hogy a kormány állás- pontja egységes a tekintetben, hogy a repülőtámadást meg kell torolnunk. A másik kérdést illetően, hogy mond- juk ki, és már ma, hogy hadiállapot- ban lévőknek tekintjük magunkat Szovjet-Oroszországgal szemben, a belügyminiszter úr álláspontjával szemben a kormány valamennyi tagja azon az állásponton van, hogy igenis hadiállapotban levőknek kell már ma

tes-Fischeren kívül Radocsay és Bánffy is ellenezte ezt, különös, hogy a szinte mindig pontosan fogalmazó Bárdossy miért hazudott volna erről az érintettek és a többi kormánytag jelenlétében.] Harmadszor kérem a honvédelmi mi- niszter urat, hogy csak limitált erők vételének igénybe.	tekintenünk magunkat Szovjet- Oroszországgal. [...] mai külpolitikai helyzetünkben az ország érdekében kizártnak tartja azt, hogy ezek után kimaradhassunk a bolsevista Szovjet- Oroszország elleni felvonulásból.” Ezután tekint vissza Bárdossy a döntés előzményeinek ismertetésére [ami megint csak minden logikának ellent- mond, hiszen nem közvetlenül a záró határozat kihirdetése előtt, hanem az ülés elején lett volna ennek helye. A logi- kusan gondolkodó Bárdossytól igencsak meglepő lenne, ha így cselekedett volna.]
Bartha Károly: „A két motorizált dandár és a lovas- dandár és a határon lévők vétetnek igénybe.”	
Bárdossy László: Kéri a honvédelmi minisztert: „kö- zölje a vezérkar főnökével, hogy csak akkor vetheti be a limitált erőket a ve- lünk szembenálló oroszokkal, ha ezen erők lényegesen gyengébbek.”	
Keresztes-Fischer Ferenc: „Ha azt mondjuk, hogy hadiállapot, akkor mi már nem köthetjük meg a honvédvezérkar főnökének a kezét. Ez már a végrehajtás.”	
Bárdossy László: „Tehát deklaráljuk a hadiállapotot?” [Ismét érthetetlen, miért kérdez erre vissza Bárdossy, mikor az előbbieken már a miniszttertanács határozataként ezt kijelentette.]	

Bartha Károly: „Deklaráljuk a hadiállapotot!”	
Keresztes Fischer Ferenc: „Én nem. Én ellenzem.”	
Varga József: „Ne siessünk. Aludjunk rá egyet.” [Ez különösen érdekes megjegyzés egy felelős minisztertől, olyan helyzetben, amely azonnali döntést igényel.]	
Bárdossy László: „Tehát akkor egyhangú a retorzió.” [Jelenté ki, két ezzel ellentétes vélemény után a közismerten éles elméjű, művelt és intelligens Bárdossy. Ilyen fokú ostobaság megint csak nehezen elképzelhető róla.]	
Minisztertanácsi határozat: Egyhangúan szükségesnek tartják, hogy a szovjet támadásokra „repülőgépeink még ma visszaüssenek”. A belügyminiszter „nem látja annak szükségét, hogy hadiállapotban lévőnek tekintsük magunkat Oroszországgal szemben. Ezen állásponthoz csatlakozott felszólalásában az igazságügy-miniszter úr, a földművelésügyi miniszter úr és az iparügyi miniszter úr. Laky Dezső nem vett részt a minisztertanácson.” A kormány többi tagja szerint viszont ki kell mondani, „hogy a szovjet légi haderőnek a mai nap folyamán magyar terület ellen intézett ismételt népjogellenes, indokolatlan és provokálatlan támadásai következtében Magyarország a hadiállapotot a Szovjetunióval beállottnak tekinti. A pénzügyminiszter, a vallás- és köz-	Minisztertanácsi határozat: Egyhangúan szükségesnek tartják, hogy a szovjet támadásokra „repülőgépeink még ma visszaüssenek”. A belügyminiszter „pillanatnyilag nem látja annak szükségességét, hogy hadiállapotban lévőnek tekintsük magunkat Oroszországgal szemben, a kormány tagjainak ezen állásponttal szemben az az elhatározása, hogy a légitámadási retorzió mellett egyidejűleg kimondassék az, hogy a szovjet légi haderő a mai nap folyamán magyar terület ellen intézett ismételt népjogellenes, indokolatlan és provokálatlan támadásai következtében Magyarország a hadiállapotot a Szovjetunióval beállottnak tekinti.”

oktatásügyi miniszter és a honvédelmi miniszter urak tehát a miniszterelnök és külügyminiszter úr [Bárdossy tölti be mindkét funkciót] álláspontját fogadják el.

A miniszterelnök úr javaslatára a minisztertanács úgy határozott, hogy Magyarország a lehetőségig limitált erővel vesz részt az Oroszország elleni katonai akcióban.”

A végső határozat szövegében mindkét változatban újabb csúsztatásnak vagyunk tanúi. A minisztertanács ugyanis nem dönthetett a katonai visszacsapásról, ezzel gyakorlatilag a hadiállapot beálltáról; hiszen ezt a kormányzó már a minisztertanácsi ülés előtt – „a magyar összminisztérium felelőssége és a nemzetgyűlésnek késedelem nélkül kikérendő utólagos hozzájárulását” (1920.XVII. tc. 2. §) feltételezve – kimondta, miközben Horthynak ehhez a kabinet jóváhagyásával kellett volna rendelkeznie. A kormánynak tehát a kormányzó döntését kellett tudomásul vennie és megerősítenie. A miniszterek ugyan felvethettek volna kifogásokat, de nyilvánvaló, hogy Horthy elhatározásának visszautasítása bajosan merülhetett föl. Amennyiben pedig tényleg Bárdossy kezdeményezte volna a „visszaütés” és a hadiállapot deklarálását – pontosan tudjuk, hogy ez nem így volt –, akkor kérnie kellett volna Horthytól a minisztertanács határozatának a jóváhagyását, mielőtt azt másnap a képviselőház elé terjeszti; ám ez nem történt meg. Különösen furcsa eljárás lett volna ez egy olyan jogtudó és törvénytisztelő kormányfőtől, amilyen Bárdossy volt.

A Bárdossy-féle verzióhoz Bárczy – a határozat végét ugyanazon a lapon, láthatóan ugyanazzal az írógéppel folytatva – öt észrevételt fűzött:

1. Laky Dezső csak a minisztertanács végére érkezett.
2. Zsindely államtitkár a margitszigeti strandfürdőn töltötte a délutánt. [Ez a kérdés szempontjából föltöttebb fontos volt...]
3. Keresztes-Fischer nem állította, hogy csak pillanatnyilag – és azért, mert még a németekkel nem tárgyaltak róla – ellenzi a hadiállapot kimondását; „ő abszolúte ellene volt, [...] mert honvédségünk offenzívára nincs felszerelve, és mert ez az országnak érdeke”.

4. Bárdossy kilenc hónapon át visszatartotta a Bárczy-féle jegyzőkönyvet, és csak „1942. március 10-én, az én jegyzőkönyvem átstilizálása után íratta azt alá a miniszterekkel. Így elűtötte őket attól, hogy a minisztertanács után mindjárt helyreigazítását kérjék a Bárdossy által kimondott határozatnak.” [Véleményem szerint a miniszterek – ha így kívánták volna – 1942. március 10-én is ugyanígy

kérhették volna a helyreigazítást, illetve tiltakozhattak volna az „átstilizálások” ellen. Különösen egy ilyen súlyú döntés esetében lett volna ez indokolt, már csak azért is, mert Bárdossynak akkor már semmiféle kormányzati funkciója nem volt, így az esetleges presszió lehetőségét is kizárhatjuk.]

5. Nemcsak Keresztes-Fischer foglalt állást a „hadüzenet” [Bárczy itt megint csúsztat, ugyanis nem hadüzenetről, hanem a hadiállapot kimondásáról volt szó – a kettő között, ha nem is nagy, de árnyalatnyi különbség mégis volt] ellen, hanem Radocsay László és Varga József is „határozottan” csatlakozott a belügyminiszterhez, majd későbbi felszólalásában Bánffy Dániel is. Utóbbi, hogy „tévedés ne legyen, a minisztertanács végén hozzám jött és ezt kívánta is. Bárdossy látván, hogy csak ő, Bartha, Hóman és Reményi-Schneller nyilatkoztak határozottan a hadüzenet mellett, kihagyta az ő jegyzőkönyvéből Radocsayt és Vargát és Bánffy későbbi felszólalását. Az ő általa 1942 márciusában átstilizált jegyzőkönyvben tehát olyan változtatásokat tett, amelyek nem felelnek meg a történelmi hűségnek.”³⁰

Mindebből látható, hogy a két jegyzőkönyv között lényeges – ám a minisztertanácsai ülés határozatának szempontjából mégsem perdöntő – változások vannak. Forráskritikai és egyéb érvek alapján igyekeztem bizonyítani, hogy ilyen formában egyik jegyzőkönyv sem tekinthető hitelesnek. Még akkor sem, ha az alapvető tényről sok dokumentumból pontosan ismerjük: a kormány tényleg ezen az ülésen mondta ki (a jegyzőkönyvek szerint), illetve nyugtázta (valójában) – Horthy ez irányú határozatát megerősítve – a Szovjetunióval szembeni hadiállapot beálltát. Hogy ez pontosan miként történt, máig sem tudjuk, mivel a Bárdossy-perben vagy más perekben tanúként beidézték akkori miniszterek részben ellentmondásosan nyilatkoztak az ülés lefolyásáról.

Abban viszont a történészek döntő többségének véleménye megegyezik, hogy ha a hadba lépésre nem ekkor, akkor a közeli napokban vagy hetekben mindenképpen sor került volna. Magyarország geopolitikai helyzete és külpolitikai szövetségi kapcsolatai ugyanis 1941 nyarán már nem adtak lehetőséget a háborúból való kimaradásra. Az addig is erősen beszűkült kül- és a katonapolitikai mozgáster akkorra már a múlté volt, Magyarország kényszerpályára került. Mindebben persze – a külpolitikai meghatározottság mellett – a magyar politikai vezetőrétegnek is volt szerepe.

A legfőbb kérdés számomra a 1941. június 26-i minisztertanácsai ülés Bárczy-féle jegyzőkönyvének Bárdossy általi, 1942 márciusában történt állítólagos meghamisítása kapcsán mégiscsak az, hogy a németek győzelmében még 1944-ben is töretlenül hívó Bárdossynak miért lett volna érdeke a torzítás.

Miért húzta volna ki 1942 elején – amikor a németeknek még a velük szembenállók szerint is komoly esélyeik voltak a háború megnyerésére vagy legalább

egy számukra kedvező kompromisszumos béke elérésére – éppen azokat a részeket a jegyzőkönyvből, amelyekben minisztertársai a háborúba lépést ellenezték? Hiszen pontosan ezeket kellett volna a szövegben meghagynia, sőt (ha már módosított a dokumentumon) a neki ellentmondó véleményeket kellett volna erősítenie, hogy a háborúellenes miniszterekkel való szembenállását hangsúlyozza – így is bebiztosítva magát a német győzelem utáni időkre –, és hogy kiemelve saját előrelátását és történelmi szerepét.

Másrészt persze Bárdossy – művelt, okos és intelligens ember letére – pontosan tudta, hogy mi vár rá a németek veresége esetén. Ha már 1942-ben erre gondolt volna, akkor nyilván mások felelősségét igyekezett volna bizonyítani a szöveg meghamisításakor.³¹

A bizonytalanságot ugyan nem szünteti meg, ám részben oldja Hóman erre vonatkozó néhány nyilatkozata. Ezért idézem a következőkben Hóman Bálint egy 1945-ös – még szabadlábban, az amerikaiak által történt őrizetbe vétele előtti – feljegyzésének, illetve az ellene folytatott népbíróági perben nyújtott vallomásainak azon részleteit, amelyek az 1941. június 26-i minisztertanácsai ülésre emlékeztek. Mindegyiknél figyelembe kell azonban vennünk, hogy ezek jóval az események után születtek (mint ahogy a vélhetően Bárczy által „rekonstruált” két jegyzőkönyv is), s jól tudjuk, milyen nehéz feladat életünk néhány nappal ezelőtti történéseit is pontosan felidézni. Különösen így volt ez egy aktív, változatos programok sokaságát teljesítő politikusnál – még akkor is, ha ez esetben valóban egy sorsdöntő történelmi eseményre kellett visszatekintenie: (Megjegyzéseimet ismét szögletes zárójelben, dőlt betűkkel jelzem.)

1945 májusában – valószínűleg memoárja tervezésekor rögzítve a gondolatait – Hóman ezt írta: „Keresztes-Fischer belügyminiszter ellene volt a hadüzenetnek [helyesen itt s a továbbiakban is: hadba lépésnek] s a minisztertanácsban halasztást ajánlott, mely véleményéhez két vagy három miniszter csatlakozott. Utóbb azonban a kormányzó döntését ismerve visszavonta javaslatát, s a határozat egyhangúsága érdekében maga is megszavazta a hadüzenetet. Bárdossy miniszterelnököt határozat előtt megkérdeztem: mi a kormányzó álláspontja? s ő nyíltan megmondta: a hadüzenet mellett döntött, de ezt ő nem hozhatja a minisztertanács tudomására, nehogy presszió látszata merüljön fel. Álláspontja alkotmányjogi szempontból teljesen korrekt volt, de nem változtat azon a tényen, hogy a döntés – tekintet nélkül az alkotmányjogi felelősség kérdésére – a kormány meghallgatása nélkül történt meg s – mint ellenőrizhetetlen információkból értesültem – már a minisztertanács döntése előtt tudomásul is adatott katonai vonalon a németeknek.”³²

³¹ Bárdossy életútját és személyiségét is kiválóan mutatja be PRITZ, *Bárdossy László*; és ugyanennek jegyzetekkel ellátott változata: PRITZ, *Az a „rövid” 20. század*, 226–332.

³² Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára [a továbbiakban: OSZKK], Analekta 12.369, HÓMAN Bálint, *Magyarország szerepe a világháborúban. Ötletszerű feljegyzések egy emlékirathoz* (Bad Aussee, 1945. május 20.).

³⁰ Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár [a továbbiakban: MNL OL], K 27, 1941. június 26-i minisztertanácsai ülés. (Mindkét változatból hosszasan idéztem.)

A nem sokkal Magyarországra szállítása utáni, a rendőrség politikai osztályán lefolytatott 1945. november 27-i kihallgatásakor Hóman megállapította: „Bárdossy miniszterelnök előzetes koronatanács [azaz a kormányzó vezetésével tartott kormányülés] nélkül, a minisztertanácson jelentette be, illetőleg provokálta ki és bocsátotta döntés alá, hogy a Szovjettel hadiállapotban lévőknek tekintjük magunkat. Ennek az elhatározásnak az alapja három komplexumból áll. A honvédelmi miniszter jelentése két orosz repülőtémadásról, amelyek közül az egyik a Csap felől jövő vonatort érte, a másik Kassa városa ellen irányult. A második komplexum az ekkor előttünk már köztudomású tény, hogy a németek részéről követelik a hadbalépést. A harmadik, hogy ennek a kívánságnak a figyelmen kívül hagyása esetén esetleges megszállással is számolnunk kell, amely akár német vagy esetleg tót csapatok részéről fenyeget. Számolnunk kell továbbá Románia észak-erdélyi revíziós törekvéseinek támogatásával. Ilyen előzmények után a kormány, közöttük én is, megállapítottuk, hogy Oroszország és Magyarország között a hadiállapot beállt.” Keresztes-Fischer belügyminiszter ugyan javasolta: vizsgálják meg, hogy a repülőtémadások valóban orosz részről értek-e minket, ám: „A honvédelmi miniszter határozott válaszára elállt attól a javaslatától, hogy újabb támadás volna bevárando a határozat előtt.”³³

Idézett vallomását 1945. december 13-án így egészítette ki: „A minisztertanács által mérlegelt tényállás egyik eleme épp a német-román megszállás lehetősége volt. A minisztertanács határozatra vonatkozólag megjegyzem, hogy Keresztes-Fischer halasztó indítványt tett a Kassát támadó repülőgépek nemzetiségének biztos megállapításáig, mely indítványhoz Radocsay is csatlakozott. Mielőtt a többi miniszterek nyilatkozhattak volna, Bartha honvédelmi miniszter bejelentette, hogy a hozzáérkezett hivatalos jelentések szerint semmi kétség nem foroghat fenn aziránt, hogy Kassát orosz felségjelvényt viselő orosz repülőgépek bombázták. E felvilágosítás után elsőnek Varga és Bánffy, majd az ülés sorrendjében Reményi-Schneller, Bartha, Bengyel [itt Györffy-Bengyel Sándorra gondolhatott Hóman, aki azonban csak később, 1941. szeptember 15-étől lett közellátásügyi tárca nélküli miniszter; utóbbi tisztségét 1941. június 26-án Laky Dezső töltötte be] s végül én nyilatkoztam, egyértelműleg megállapítva, hogy ily körülmények közt az önhibánkon kívül beállt hadiállapot deklarálása elkerülhetetlen. Felfogásunkat a javaslatát visszavonó Keresztes-Fischer és Radocsay is magukévá tették, s evvel egyhangú határozat jött létre. Arról, hogy orosz részről semlegességre szólítottak volna fel, mit sem hallottam. Bárdossy miniszterelnök azonban határozathozatal előtt bejelentette, hogy Molotov moszkvai követünkhöz kérdést intézett még június 22-én [helyesen: 23-án] aziránt: semlegesek maradunk-e? Erről az értesítés 24-én vagy 25-én elkésve jött meg, mert a diplomáciai viszonyt 23-án német kívánságra már megszakítottuk, 26-án pedig bekövetkezett a kassai támadás is. A hadiállapot bekövetkeztét dek-

³³ A peranyagot lásd e kötetben: 201–482.

laráló minisztertanács egyhangú határozatért a felelősséget a kormány minden tagja egyenlő mértékben viseli, de a felelősséget az országgyűlés minden tagja is vállalta, mégpedig pártkülönbség nélkül, mert a határozat kimondása ellen senki sem emelt szót.” [Bárdossy 1941. június 27-én napirend előtti felszólalásában közölte a képviselőkkel a válaszcsep és a hadiállapot beálltának tényét. Bejelentését „Hosszantartó élénk éljenzés és taps” követte „a Ház minden oldalán”. A felsőház július 4-én ugyancsak helyesléssel nyugtázta Széchenyi Bertalan erről szóló bejelentését.³⁴

Hóman immár perének 1946. március 18-i tárgyalási napján a korábbiakhoz hasonlóan nyilatkozott:

„Június 26-án váratlanul minisztertanácsot hívtak össze. Előzetesen koronatanács nem volt, tehát semmi különösebb külpolitikai kérdés felvetését nem vártuk. Ennek ellenére a minisztertanácson a miniszterelnök, úgy is mint külügyminiszter és a honvédelmi miniszter határozott tényállást jelentettek be. Bejelentették, hogy Oroszország Magyarországot hadüzenet nélkül megtámadta, és pedig olyképpen, hogy Csapnál egy vonatszerelvényt, Kassán pedig a várost légi úton bombázta. Ekkor kérdést intéztünk a honvédelmi miniszterhez, hogy meg van-e állapítva, hogy a bombázó gépek orosz gépek voltak. Erre azt a határozott választ kaptuk, hogy a vezérkar főnöke jelentése szerint határozottan megállapítható, hogy orosz felségjelvénnel ellátott orosz gépek bombázták Magyarországot és ennek a bombázásnak 35 vagy még több személy esett áldozatul. [Ez új momentum Hóman vallomásában. Nem valószínű, hogy a miniszterelnök és a honvédelmi miniszter erről szóló közlése után erre külön rákérdeztek volna. Hóman ezt valószínűleg azoknak az 1945 utáni – sajtóban terjesztett, a népbírósi tárgyalásoknál is hangoztatott – érveknek a hatására vetítette vissza az 1941. június 26-i minisztertanács ülésre, miszerint aznap nem szovjet gépek támadták Kassát. Az áldozatok pontos számát pedig ekkor még nem ismerték.] Tehát benne voltunk a háborúban anélkül, hogy hadat üzentünk volna, mert megtámadtak bennünket.

A kérdéshez Keresztes-Fischer Ferenc szólott hozzá elsőnek és azt mondta, hogy várnunk kell addig, amíg a németek nagyobb nyomást gyakorolnak ránk. Azt indítványozta, hogy el kell halasztani a határozat kimondását. A Keresztes-Fischer indítványához csatlakozott Radocsay is. Varga József emlékezetem szerint nem szólt semmit. Már úgy volt, hogy a halasztáshoz hozzájárulunk, közben azonban azt a tájékoztatást kaptuk, hogy a németek egészen határozottan követelik a hadba lépést.

Azt, hogy a bombázást nem orosz gépek hajtották végre, most nemrég hallottam itt a Markó utcai fogházban, és ezt a hírt a legnagyobb megdöbbenéssel

³⁴ Lásd e kötetben: 260–262; *Országgyűlési dokumentumok* (benne a nemzetgyűlések és az országgyűlések képviselőházának, illetve felsőházának naplóival, irományaival), a képviselőház 1941. június 27-i ülésének naplója: http://www3.arcanum.hu/nap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KN-1939_10&pg=318&cl=hun; és a felsőház 1941. július 4-i naplója: http://www3.arcanum.hu/nap/a110616.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=FN-1939_2&pg=246&cl=hun.

fogadtam. Annak idején erre nézve megkérdeztük a honvédelmi minisztert, és ő a külügyminiszterrel egyetértőleg úgy nyilatkozott, hogy meg van állapítva, hogy a gépek orosz gépek voltak. Én, mint szakminiszter, nem lehettem hivatva arra, hogy a külügyminiszternek és honvédelmi miniszternek ezt a megállapítását konkrét bizonyítékok nélkül kétségbe vonjam. [...]

A minisztertanácson ezután Bárdossy sorban megkérdezte az egyes minisztereket. Varga József az ülés előtt kérdezett valamit a honvédelmi minisztertől az orosz gépekre vonatkozólag, hogy tényleg azok voltak-e, és nem kellene-e várni a hadiállapot kimondásának deklarálásával. Ezután Bárdossy Bánffy Dánielt kérdezte meg, majd Reményit, azután az akkori közellátási minisztert – azt hiszem Laky volt –, és ezután jöttem én. Én ezekkel a szavakkal adtam meg hozzájárulásomat: »ilyen körülmények között úgy látszik elkerülhetetlen lesz a határozat kimondása«. Ekkor Keresztes-Fischer is visszavonta halasztó indítványát azzal az indoklással, hogy az egyhangú határozathozatal végett ő is csatlakozik ehhez a megállapításhoz. Tehát Keresztes-Fischer nem állott végig szemben az üggyel, hanem csak a határozatig. Természetesen Radocsay szintén visszavonult és csatlakozott Keresztes-Fischerhez, úgyhogy a minisztertanács egyhangúlag hozta meg a határozatát.³⁵

A nyilvános tárgyalás következő napján Hóman ismét összefoglalta véleményét: „Én nem az oroszoknak szóló hadüzenetet, hanem az oroszok támadása következtében beállott hadiállapotot vettem tudomásul a minisztertanácson.

A minisztertanácson szóba került az a gyanú, hogy a bombázást nem orosz gépek hajtották végre, de katonai részről leghatározottabban kijelentették, hogy orosz gépek bombáztak és annak 35 magyar áldozata is volt. *[Mint már jeleztem: az áldozatok számával ekkor még nem voltak tisztában.]*

Az oroszokkal való háborúval szemben mindnyájunknak a legteljesebb lelkiismereti aggályaink voltak. *[Ez valószínűleg ismét csak Hóman későbbi ismereteinek visszavetítése. 1941-ben ugyanis – mint már volt róla szó – szinte valamennyi európai politikus a németek (legalább részbeni) győzelmét jósolta.]* És csak egy határozott ténymegállapítás alapján jutottunk arra a meggyőződésre, hogy elkerülhetetlen annak kijelentése, hogy Oroszország minket hadüzenet nélkül megtámadott. Ez volt az egyhangú álláspont. Teljes felelősséget vállalok ezért a határozatért minisztertársaimmal együtt, de én természetesen egy határozott tényállás alapján járultam hozzá a minisztertanácsi határozathoz. [...] A határozathoz való hozzájárulásunkat előidézte még, amint már előadtam, az, hogy a külügyminiszter felvilágosítása szerint a németek kívánták, hogy részt vegyünk a háborúban. A következő érv az volt, hogy Románia már belépett a háborúba és Finnország is, aminek következtében attól féltünk, hogy a románok revíziós igényei Észak-Erdéllyel szemben érvényesülni fognak, ha mi nem lépünk be a háborúba. A harmadik ok

³⁵ Lásd e kötetben: 273–274.

az volt, hogy a német kívánság megtagadása esetében az ország megszállása következhetett volna be.³⁶

Hóman a perében hozott első fokú ítélettel szembeni fellebbezésében számolt be újra – nagyrészt megismételve a korábban mondottakat – az 1941. június 26-i ülésről. Egyebek mellett kijelentette, hogy az ott hallottak alapján úgy érezte, „a hadiállapot Oroszország hibájából voltaképpen már be is állt, s a minisztertanácsi határozat csak a megtörtént tények bekövetkeztét deklarálta”, ezért jött létre egyhangú határozat annak kimondásáról. Fölhívta rá a figyelmet, hogy neki szakminiszterként nem volt kompetenciája a külpolitikai kérdésekről hozott döntésekben. „Teljesen alávettem magam a miniszterelnök és külügyminiszter, háborús kérdésekben egyúttal a kormányzó úr és a katonai tényezők illetékességének. Netáni aggályaimnak és kételyeimnek minisztertanácson adtam kifejezést, s ha megfelelő felvilágosítást kaptam – mint június hó 26-án is történt – az illetékesek előterjesztéséhez csatlakoztam.” Egyben aláhúzta, hogy a minisztertanácsi döntés szerint „nem sodorta az országot háborúba, mert hadiállapot a fent ismertetett tényállás-jelentés szerint Magyarország hibáján kívül álló okokból már e határozat előtt bekövetkezett. De még ennek a ténynek a határozati deklarálása sem jelentett – legjobb tudomásom, hitem és meggyőződéseim szerint – döntő lépést, csupán egy államfői elhatározás alkotmányjogi alátámasztását.

Még az ülés előtt értesültem és értesültek ott jelen volt minisztertársaim is a katonai tényezőktől és a kormányzó úr környezetéből, hogy e döntés e tekintetben már megtörtént. A háború és béke kérdésében magát döntésre illetékesnek tartó államfő a miniszterelnök- külügyminiszter és a katonai tanácsadói *[valójában csak az utóbbiak]* javaslatára már elhatározta a hadiállapot deklarálását, s ezért nem hívott meg bennünket koronatanácsra, hol netán ellentétes véleményünket előterjeszthetjük volna. Ezt az értesülésünket Bárdossy kérdésemre a minisztertanács állásfoglalása után maga is megerősítette.

A kormányzói döntés ismeretében *tudtam*, hogy esetleges nemleges állásfoglalásunkkal sem akadályozhatjuk meg a háborút, s egy részleges kormányválság legfeljebb egy nappal odázhatja el a hadiállapot deklarálását, anélkül, hogy ezt bárki az országban elvi tiltakozásnak vette volna, mert mi – eskünkhöz híven – hallgatásra voltunk ítélve, az új kormány pedig nyilván az erős kezű háborús kormány képében mutatkozott volna be.³⁷

³⁶ Lásd e kötetben: 314, kiemelések az eredetiben.

³⁷ Lásd e kötetben: 434–435. Hóman védője is hozzá hasonlóan érvelt a fellebbezésében, kijelentve: a miniszterelnök- külügyminiszter, valamint a honvédelmi miniszter és a vezérkar főnöke – ténylegesen csak a két utóbbi – tájékoztatása alapján „a kormányzó koronatanács összehívása nélkül deklarálhatónak látta a háborút. Az az egyszerű minisztertanács, amely ebben a kérdésben határozatot hozott, már nem járult hozzá kezdeményezői vagy tetteitársi minőségben a háborúba sodródáshoz [...]” Vészy Máttyás fellebbezését lásd e kötetben: 428–448.

3) Az adott történelmi helyzetben milyen információk álltak a minisztertanács rendelkezésére Kassa 1941. június 26. napján történt bombázásával és a Körösmező–Budapest között közlekedő gyorsvonat megtámadásával kapcsolatban? Ezek az információk honnan származtak, azokat ki és milyen módon gyűjtötte össze?

A minisztertanácsi ülésen részt vevő kormánytagok ugyan az ülés kezdete előtt értesülhettek a támadásról, ám a veszteségekről valószínűleg csak Bárdossy miniszterelnök és Bartha honvédelmi miniszter tájékoztatójából szereztek tudomást, azok pontos felmérésére ugyanis csak napokkal később került sor.

E szempontból feltétlenül fontos az időrend rövid ismertetése.

12.10 perckor Tiszaborkút és Rahó között három szovjet vadászgép nyitott géppuskatűzet a Budapestre tartó gyorsvonatra.

13.08 perckor Kassára három, nem azonosított típusú repülőgépről hullott 29 darab, 105 kilogrammos rombolóbomba. (A harmincadik Enyicke településre esett. Ez és az egyik Kassára dobott bomba nem robbant föl, mindkettő szovjet gyártmányú volt.)

A támadás híre a légvédelmi parancsnokságtól 13.45-kor jutott el a vezérkar ügyeletéhez. Bár a jelentés ismeretlen repülőgépekről szólt, ezeket a vezérkarnál – mindenféle vizsgálatot mellőzve – szovjetekként azonosították. (A vezérkar hírnaplójában az eredeti bejegyzést később – nem tudjuk, mikor és milyen elemzés alapján – kiegészítették: „Utólag beérkezett jelentés szerint a támadó gépek sárgára festett orosz gépek voltak.”)

Ezután a háborúba lépést már korábban is többször szorgalmazó Werth Henrik, a honvéd vezérkar főnöke és Bartha Károly honvédelmi miniszter azonnal – 14.00 óra körül – Horthyhoz siettek, anélkül, hogy erről Bárdossyt – nyilván a kormányfő túlzott óvatosságától, esetleges akadékoskodásától tartva – értesítették volna. A provokálatlan szovjet támadásról szóló tájékoztatásuk alapján a kormányzót gyorsan sikerült meggyőzniük a visszacsapás szükségességéről, sőt valószínűleg a hadiállapotot haladéktalan kimondásáról is. Bárdossyt csak ezután kérte magához Horthy.

A kormányfő 14.30 körül érkezett a kihallgatásra, ahol a kormányzó közölte vele elhatározását. Addigra Werth már el is távozott, sőt rögtön ki is adta a parancsot a légierő kijelölt alakulatainak. 16.45 perckor – még mielőtt a kormány egyáltalán hozzájárult volna az akcióhoz – a veszprémi 4. bombázó ezred parancsot kapott a szovjet célpontok elleni, másnap reggeli támadásra.

A miniszterelnököt tehát kész tények elé állították. Egy már meghozott döntést kellett a kormányával jóváhagyatnia, vagy – ha erre nem lett volna hajlandó – rögtön le kellett volna mondania. Mivel Bárdossy tartott tőle, hogy az őt követő kormányfő nála sokkal készségesebben szolgálná ki a németeket, inkább az előbbi megoldást választotta.

15.30 körül tért vissza a Sándor-palotába, s haladéktalanul összehívta a rendkívüli minisztertanácsot, amely legelőbb 16.00 óra, még inkább 16.30 körül

kezdődhetett el (nem tudjuk, pontosan mikor, de a váratlanul riasztott kormánytagoknak is oda kellett érniük a palotába, ami időt vett igénybe).

16.00 órára a miniszterek – bár Ullein-Reviczky emlékezései szerint Bárdossy 14.00 óra körül kérte tőle, hogy a támadásról egyelőre semmi se jelenjen meg a lapokban – már bizonyára valamennyien tudtak az incidensről.³⁸ Sőt Hóman 1945-ben egyenesen úgy emlékezett (talán rosszul, és csak a későbbi tudását visszavetítve, hiszen nem valószínű, hogy ilyen gyorsan terjedtek a hírek; vagy egyszerűen Bárdossy erről szóló beszámolóját idézte föl): „Mikor Bárdossy miniszterelnök a hadizenet-kérdését a minisztertanács elé terjesztette s evvel az alkotmányjogi formának eleget tettek, katonai körökből és a kormányzó környezetéből vett értesülések alapján [a miniszterek már] tudták, hogy a döntés a Várban már megtörtént.”³⁹

A minisztertanács befejeztével Bárdossy azonnal magához kérte Otto von Erdmannsdorff budapesti német követet, és közölte vele a hadiállapot deklarálását. „Magyar részről a hadiállapot beálltát csak a [másnap reggeli] magyar légitámadás végrehajtása után hirdetik ki – jelentette Berlinbe Erdmannsdorff. – Ezért [Bárdossy] nyomtatékosan kéri, hogy a magyar kommuniké megjelenése előtt a német sajtó erről az ügyről ne közöljön híreket.”⁴⁰

Azt, hogy a kassai támadásról szerzett miniszteri információk milyen mélységűek voltak, sajnos nem tudhatjuk. Bizonyosnak tűnik, hogy a halottak és sebesültek számát kezdetben alábecsülték, hiszen az MTI első, június 26-án 20.34-kor kiadott tudósítása a gyorsvonat esetében egy halottról és három sebesültről (ez az adat később sem változott), Kassa bombázásánál viszont még „csak” öt halottról és „több sebesültről” számolt be.⁴¹ A következő napokban derült aztán ki, hogy a kassai veszteségek jóval nagyobbak voltak: 32 halottat, körülbelül 60 súlyos és mintegy 220 könnyebb sebesültet, az épületekben sokmillió pengős károkat regisztráltak a vizsgálatok.

Nyilvánvaló, hogy az első értesülések a vezérkartól származtak. Innen, illetve – amint az imént idézett Hóman feltehetően helyesen idézte föl – „Horthy környezetéből” szerezhettek első kézből tudomást a kormánytagok is a támadásról. Az egyébként gyorsaságáról és pontosságáról ismert Magyar Távirati Iroda már csak jóval a minisztertanács befejezése után, este fél 9-kor adott hírt a történetekről.

4) Megállapítható-e, hogy Hóman Bálint a kérdéses minisztertanácsi ülést megelőzően már szerzett-e információkat a hivatkozott támadásokról, és ha igen, akkor milyen tartalmúak voltak, azok kiktől származtak?

³⁸ A kronológiára vonatkozóan: PRITZ, Bárdossy László, 93–100; DOMBRÁDY, I. m., 144–148; SZAKÁLY, Kassa bombázása és a hadba lépés, 52–53; ROMSICS, I. m., 24–25.

³⁹ OSZKK, Analekta 12.369, HÓMAN, Magyarország szerepe a világháborúban.

⁴⁰ A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944, összeáll. és s. a. r., bev. RÁNKI György – PÁMLÉNYI Ervin – TILKOVSKY Loránt – JUHÁSZ Gyula, Kossuth, Budapest, 1968, 598–599.

⁴¹ MNL OL, K 428. a., MTI-hírfiadás, 1941. június 26., 20.

Valószínűleg Hóman már az ülés előtt is tudott a támadásokról, bár erre semmilyen bizonyítékunk sincs. Mindenesetre feltehető, hogy amikor a rendkívüli minisztertanács összehívása miatt – nyilván telefonon – hívták, közölték vele, miért is kerül erre sor. Az üléstől fennmaradt – s mint már kifejtettem, alighanem részben hamisított vagy „retusált” – két jegyzőkönyv adatai szögesen ellentmondanak egymásnak Hóman informáltsága tekintetében. Míg a Bárczy-félében Hóman azt kéri, hogy „tájékoztatni kellene a kabinetet, mi történt”, addig a Bárdossy-félében feltűnően pontos ismereteivel kérkedik. Mint ezt korábban már bemutattam, nehezen hihető, hogy Hóman az ott megfogalmazott mélységben tudott volna a támadásokról.

Dombrády Lóránd ennek kapcsán így fogalmazott: „Neki, kultuszminiszterként, meglepő módon még a honvédelmi miniszternél is pontosabb képe volt a szovjet légierő Kassa elleni támadásáról. Ő már azt is tudni vélte, hogy 13 órakor »a posta épületét és a tűzérési laktanyát több bombatalálat érte, aminek az első híradások szerint sok halálos és több sebesült áldozata van«. Kérdés, hogy a délutáni sziesztájából riasztott kultuszminiszter már három óra után honnan lehetett ilyen jólétesült? A jegyzőkönyvet »alkotó« Bárczyt azonban ez nem zavarta, amikor az általa célzatosan jól értesült, németbarátnak tartott Hóman szájába adta a még Bartha által sem ismert részleteket. A per során a tárgyalóteremben soha jelen nem levő, így ellenvetést tenni sem tudó Hóman a neki tulajdonított jólétesültségnek és politikai beállítottságának megfelelően, határozottan és töle szokatlan harciassággal érvelt a háborúba lépés mellett.”⁴²

Nem tudni, milyen forrás alapján állítja Dombrády, hogy Hómant az ebéd utáni szunyókálásából keltették volna föl és hívták a minisztertanácsba, de könnyen elképzelhető, hogy így volt. Az akkori munkarend szerint ugyanis többnyire a miniszterek is hazajártak ebédelni – és kicsit talán pihenni is –, s csak késő délután tértek vissza a hivatalukba. Hómannak ráadásul amúgy is szokása volt éjjel 2–3 óráig dolgozni, így ez a kis szieszta valóban szükséges lehetett a számára, és belefértetett a napjába.

Arra vonatkozóan tehát, hogy Hóman jobban értesült lett volna miniszter-társainál, sajnos nincs adat.

5) Volt-e a minisztertanács tagjai előtt ismert olyan információ, amely cáfolni látszott avagy kérdésessé tette azt, hogy a támadásokat a szovjet légierő hajtotta végre? Ilyen tartalmú körülmény tárgyát képezte-e a döntést megelőző megbeszélésnek? A külpolitikai helyzet determináltsága milyen összefüggésben állt azzal, hogy a politikai vezetés nyomban elfogadta a vezérkar azon állítását, hogy a kassai súlyos támadást szovjet gépek hajtották végre? Ismertek-e vonatkozó eltitkolt körülmények egyes kormánytagok előtt? (Felmerült-e például a döntés előtt, hogy a számításba jöhető országok közül

egyedül a Szovjetunióknak nem volt érdeke ellenségeinek szaporítása, tehát Magyarország aktivizálása? Mérésezték-e, hogy a merényletet esetleg a Magyarország mielőbbi hadba lépését sürgető német és magyar katonai körök törekvései okán hajtották végre? Felvetődött-e kérdésként, hogy miért álcázott gépekkel hajtották végre a támadást? Felmerült-e, hogy esetleg eltévedt szovjet gép dobta le a bombákat, amely már a Szovjetunióknak hadat üzent Szlovákiát akarta megtámadni? Szóba került-e a szlovák, román vagy jugoszláv pilóták által végrehajtott revíziós bosszú lehetősége stb.?)

A két világháború közötti időszakban a szakminiszterek minisztertanácsokon nyújtott információit általában a többi miniszter is elfogadta. 1941. június 26-án még a katonai kérdésekhez jól értő Horthy Miklós is hitelesnek tartotta a honvédelmi miniszter és a katonai tudása miatt még a kormányzó által is nagyra értékelt Werth Henrik, a honvéd vezérkar főnöke beszámolóját a szovjet támadásokról. Ugyanígy nem kételkedett bennük Bárdossy László sem. Nincs tehát okunk kétségbe vonni, hogy a kormány többi tagja is elfogadta a minisztertanácsokon ezekről elhangzott tájékoztatást. Ha nem így lett volna, az üléstől fennmaradt két jegyzőkönyvben bizonyára találkozoznánk olyan hozzászólással, amely vitatná, hogy valóban a szovjetek támadtak-e – ám ilyen nem hangzott el. Pedig – éppen azért, mivel a jegyzőkönyvek részben hamisítottak voltak – az utólagos szerkesztőnek érdeke lett volna, hogy a miniszterelnök felelősségének súlyát azzal is növelje, hogy bemutatja: már ezen az ülésen is volt(ak), aki(k) nem hitt(ek) abban, hogy valóban szovjet gépek támadtak Kassára.

A kormánytagok tehát bizonyára nem gondoltak arra, hogy a miniszterelnök és a honvédelmi miniszter – akik maguk is meg voltak győződve állításuk helyességéről – félrevezették őket vagy fontos információkat titkoltak el előlük. Annál inkább sem, mivel a magyar katonai hírszerzés már június 16-i tájékoztatójában is figyelmeztetett: „Megítélésünk szerint Szovjet-Oroszország háború esetén német csapatoknak magyar területen való megjelenésével és átvonulásával számol, és ezért Magyarországot már eleve ellenségének tekinti. [...] Az orosz hds. várható magatartása Magyarországgal szemben ellenségesnek vehető. Nincs kizárva tehát annak a lehetősége, hogy az orosz hds. arcvonalának kiszélesítésére és a német hadmozdulatok megzavarására a Moldvában és Krakkó körül felvonult német csoportok elvágása céljából, ha a magyar–orosz határon puha pontot talál, Kárpát-alja megrohanását is megkísérli.”⁴³ Tehát a hadvezetőség – s nyilván a politikusok is – már a német támadás előtt tartottak tőle, hogy háború esetén a Szovjetunió Magyarországot ellenségének fogja tartani.

Így a hadiállapot kimondása elsősorban a kassai bombázás, a katonai szakértők arról nyújtott tájékoztatása, és nem a – máskülönben akkor már csakugyan determinált – külpolitikai helyzet következménye volt. (Utóbbira jellemző, hogy ekkor már az összes Magyarországgal szomszédos államban – melyek közül Szlo-

⁴² DOMBRÁDY, I. m., 155–156.

⁴³ Idézi DOMBRÁDY, I. m., 134.

vákiának és Romániának revíziós igényei voltak Magyarországgal, Magyarországnak meg velük szemben, de részben így volt ez Horvátország vonatkozásában is – jelentékeny német haderő tartózkodott, az európai kontinens pedig a Német Birodalom politikai és gazdasági befolyása vagy német megszállás alatt állt.) A külpolitika beszoríttósága tekintetében sokkal fontosabb szerepet játszott a döntésben az a tény, hogy Magyarország a diplomáciai kapcsolatait már június 23-án megszakította a Szovjetunióval – így gyakorlatilag feladta a semlegességét. A június 26-i lépés pedig részben éppen ennek következménye volt (akár szovjet gépek hajtották végre a támadást, akár nem).

A június 23-i elhatározás ugyanis valóban Magyarország külpolitikai kényszerhelyzetéről, roppant szűk mozgásteréről tanúskodott, és nem a kormányfő- külügyminiszter vagy minisztertársai kezdeményezésére, hanem német nyomásra született. Bárdossy – Ullein-Reviczky Antal szerint – aznap délelőtt még kijelentette: „Németország valószínűleg arra vár, hogy valamilyen önkéntes gesztussal kifejezzük szolidaritásunkat, a mi érdekünk viszont azt diktálja, hogy kesztyűs kézzel bánjunk a Szovjetunióval.” A miniszterelnök-külügyminiszter taktikája ezért az volt, hogy igyekszik a németeket meggyőzni arról, milyen fontos a moszkvai magyar követség fenntartásával hírszerzési információkat szerezni a szovjektől. Miután azonban az erre vonatkozó szándékát nagyhatalmú sajtófőnöke, Ullein-Reviczky a Német Távirati Irodának – ha akaratlanul is, de – kifecsegte, az erről percekben belül értesülő budapesti német követ, Otto von Erdmannsdorff telefonon kért azonnal magyarázatot Bárdossytól, és a magyar–szovjet diplomáciai kapcsolatok megszakítását javasolta. Erre Bárdossy azt válaszolta: „ha ez a Reich hivatalos álláspontja, készek vagyunk e szerint eljárni”.⁴⁴

A minisztertanács ezt követően határozott a kapcsolatok megszakításáról. (Erről az ülésről ugyancsak két, később keletkezett jegyzőkönyv maradt ránk, ám mindkettővel szemben hasonló fenntartásokat kell megfogalmaznom, mint a június 26-iakkal kapcsolatban.⁴⁵) Miután ezt Bárdossy hivatalosan is közölte Erdmannsdorff-fal, utóbbi megállapította, hogy „a diplomáciai viszonyunk megszakítását a Szovjetunióval magától értetődőnek tartja, hiszen ez a legkevesebb, amit tehetünk”.⁴⁶

Érdekesképpen jegyzem meg, hogy Otto von Erdmannsdorff a budapesti követségről írt kéziratok emlékeztetéseiben – *Politikai események Magyarországon 1937 májusától 1941 júliusáig* – csak annyit ír az 1941. június 22-e és 26-a közötti fejleményekről, hogy: „Bárdossynak azonban egyelőre sikerült ellenállnia annak az erős nyomásnak, amelyet a vezérkar fejtett ki Magyarország háborús részvétele érdekében, és elérte, hogy a kormány – a honvédelmi miniszter kivételével – csatlakozzon az álláspontjához. Berlinton politikai állásfoglalást kért, ha

esetleg más lenne az ő felfogásuk. Ezt a kérést nem teljesítették. Június 26-a hozta aztán a fordulatot.”⁴⁷

Összegezve a mondottakat (és válaszolva a zárójelben feltett kérdésekre is): a június 26-i minisztertanácsi ülés résztvevői a miniszterelnök-külügyminiszter és a honvédelmi miniszter tájékoztatása után minden bizonnyal valamennyien meg voltak győződve róla, hogy a kassai támadást is szovjet gépek hajtották végre. Az ülésen nem ez volt a kérdés, hanem az, kimondják-e a hadiállapotot a Szovjetunióval – az utóbbiról vita is kialakult. A döntés előtt nem merült, nem is merülhetett föl, hogy a Szovjetunióknak nem volt érdeke Magyarország bekapcsolása a háborúba. A moszkvai magyar követ erről szóló június 23-i számteltáviratát⁴⁸ – amely már a diplomáciai viszony megszakítása után, 24-én érkezett Budapestre – a kormánytagok valószínűleg nem ismerték,⁴⁹ ám ha ismerték volna – mint ahogy erre Hóman utalt (lásd a 2. kérdésre adott válaszmot) –, bizonyára akkor is hasonlóan döntöttek volna. Hiszen:

1. a vélelmezett szovjet támadás után a hadba lépést félig-méddig indokoltak érezték, ráadásul

2. a szovjet vezetők szavára azok sem adtak sokat, akik az ülésen állítólag el-
lenezték a hadbálépés kimondását.

A diplomáciai kapcsolatok megszüntetését követően amúgy is várható volt, hogy a Szovjetunió – magyar határszakaszának biztosítása érdekében – támadást intéz a Német Birodalommal szövetséges Magyarország kárpátaljai területei ellen. Így ennek bekövetkezése nem is okozott különösebb meglepetést; csupán az erre adott reakció – a válaszcspás vagy a hadiállapot deklarálása – volt kérdéses. Egyben kiváló ürügyet szolgáltatott annak a feszültségnek a feloldására, amely napok – sőt már hosszú hónapok – óta a magyar had- és politikai vezetés (tágabban: Magyarország és Németország) között, illetve részben a magyar politikai vezetésen belül húzódott. Mindezek miatt föl sem merült, hogy a kassai akciót nem szovjetek, hanem szlovák, román vagy jugoszláv pilóták – vagy (magyar közreműködéssel) németek – hajtották volna végre, mint ahogy az sem, hogy a gépek eltévedtek volna.⁵⁰ Arról pedig az ülés napján a kormánytagok nem – legföljebb

⁴⁷ Auswärtiges Amt, Politisches Archiv [a továbbiakban: AA, PA], Nachlass Erdmannsdorff, 67.

⁴⁸ DIMK V., 1214. Bárdossy értékelése szerint: „A szovjet külügyi népbiztos a magyar követség intézett kérdésével nem is akart mást, mint azonnali színvallásra bírni a magyar kormányt, hogy azután a szovjet is szabad kezet kapjon Magyarországgal, illetőleg az előreláthatólag magyar területeken is átvonuló német hadseregekkel szemben. A magyar kormány válaszában tárgyi tartalma tekintetében nem lehetett kétség. És az elmaradt válasz is – válasz volt.” (PRITZ, *A Bárdossy-per*, 156.) Werth Henrik szovjet hadifogságban tett vallomásaiban szintén azt állította: „A parancsom alapján folyt a vizsgálat, amely szemtanúk vallomása alapján és a helyszínen talált fel nem robbant bomba alapján megállapította, hogy a bombázást orosz repülőgépek hajtották végre” (idézi MAGYARI Péter, *Nem Kassán múlt a magyar hadüzenet?*, Index.hu 2011. 06. 22., http://index.hu/tudomany/tortenelem/2011/06/22/mindenkeppen_megtamadtuk_volna_a_szovjetuniot/).

⁴⁹ Bárdossy szerint Kristóffy József moszkvai magyar követ táviratát nem titkosították, annak hat példányát – bizalmas jelzés nélkül – szét is osztották: *Bűnös volt-e Bárdossy László?*, 398.

⁵⁰ Minderről Bárdossy hosszasan szolt az utolsó szó jogán elmondott beszédében is: „kétsége sem merült fel annak, hogy a bombák honnan jöttek. Ezt mondták nekem a szakértők, a katonák is, akikre a szak-

⁴⁴ ULLEIN-REVICZKY, I. m., 94–95; PRITZ, *Bárdossy László*, 270–272.

⁴⁵ MNL OL, K 27, 1941. június 23-i minisztertanácsi ülés.

⁴⁶ DIMK V., 1213–1214.

a honvédelmi miniszter, esetleg a miniszterelnök – tudott, hogy gépek „álcázot-
tak”, nem azonosítható típusúak voltak.

6) *Ha nem volt olyan bizonyíték, amely hitelt érdemlően cáfolta vagy megkérdője-
lezte volna, hogy a támadásokat a szovjet légierő hajtotta végre, akkor ez mennyiben
vonta szükségyszerűen maga után azt, hogy a Magyar Királyság hadban állónak te-
kinti magát a Szovjetunióval? Azaz milyen döntéseket hozhattak volna még az ülésen?
Volt-e olyan személy, aki ellentétet döntést javasolt, ha igen, akkor milyen okból, mi-
lyen érvek mentén? A minisztertanácsi ülésen a hadiállapot fennálltáról való döntés
mellett született-e egyúttal döntés a katonai válaszcsepéről, ha igen, e két lépés szük-
ségyszerűen együttjárt-e avagy utóbbi elmaradhatott volna?*

Mint a 2., 3. és 5. kérdésre adott részletes válaszümban már kifejtettem, az
1941. június 26-i minisztertanácsi ülésen részt vevők nem ismerték semmiféle
olyan hitelt érdemlő bizonyítékot, miszerint a támadásokat ne szovjet gépek kö-
vették volna el. Ez azonban nem jelentette azt, hogy ne hozhattak volna olyan
döntést, amely elkerüli a hadiállapot bejelentését. A 2. pontban részletesen be-
mutattam, hogy a két – egyébként manipulált – 1941. június 26-i miniszter-
tanácsi jegyzőkönyv tanúsága (és az ezt megerősítő emlékezések és népbíróági
vallomások) szerint az ülésen Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter határo-
zottan – majd véleményéhez csatlakozva Radocsay László igazságügyi, Bánffy
Dániel földművelésügyi, esetleg Varga József iparügyi miniszter is – ellenezte
a hadiállapot kimondását. Argumentumaikat ugyancsak ismertettem. Mint már
idéztam, maga Hóman Bálint is úgy emlékezett: „Keresztes-Fischer belügyi-
miniszter ellene volt a hadizenetnek [valójában a hadiállapotnak] s a miniszter-
tanácsban halasztást ajánlott, mely véleményéhez két vagy három miniszter csat-
lakozott.”⁵¹

Mindennek kapcsán arról is szóltam már, hogy a katonai válaszcsepéről va-
lószerűleg egyhangú határozat született az ülésen, ebből következően a hadiál-
lapot kimondása ellen érvelő miniszterek is úgy gondolhatták, hogy a válaszcse-
pás és a hadiállapot deklarálása nem kapcsolódott szükségyszerűen össze. Ugyan-
akkor bizonyos, hogy Magyarország – geo- és külpolitikai helyzete, illetve
gazdasági érkei következtében – előbb vagy utóbb akkor is belesodródott vol-
na a háborúba, ha 1941. június 26-án nem állapítják meg a hadiállapot beálltát
a Szovjetunióval.⁵² Amennyiben erre nem lett volna hajlandó, könnyen elképzel-

kérdés ítéletét egyedül bízhattam. [...] a hozzám érkezett jelentés szerint megállapították, hogy orosz
gépek voltak. Miért lett volna kétségem, hogy orosz agresszióval állunk szemben, amely agressziót az
államfő így értékeli? (Uo., 287.)

⁵¹ OSZKK, Analekta 12.369. HÓMAN, *Magyarország szerepe a világháborúban*.

⁵² Ahogy Bárdossy június 27-én a képviselőházban fogalmazott: „A Ház elnöke [Szinyei Merse Jenő]
méltó szavakkal bélyegezte meg a Szovjet népjogellenes és minősíthetetlen támadását. A magyar királyi
kormány megállapítja, hogy e támadások következtében Magyarország és a Szovjetunió között a hadi-
állapot beállt.” (Országgyűlési dokumentumok, a képviselőház 1941. június 27-i ülésének naplója,
http://www3.arcanum.hu/onap/a110616.htm?v=pdf&ca=pdfdata&id=KN-1939_10&pg=318&cl=hun.)

hető, hogy ez egy német – vagy német–román–szlovák – megszállást követően
történt volna.

Bár a történésznek a „mi lett volna, ha” kérdése általában irreleváns, Bárdossy
e tekintetben többször is helyesen érvelt 1945-ös perében. Hóman Bálint számos
megnyilatkozásából szintén tudjuk, hogy ugyanígy vélekedett. Úgy gondolta, az
adott helyzetben a magyar kormány a nagyobb rossz (a német megszállás) elke-
rülése érdekében – a lehető legkisebb engedményeket téve – németbarátként kény-
telen cselekedni. Főleg azért, hogy belpolitikai önállóságát megőrizhesse, és ne
kelljen az általa egyébként visszautasított nemzetiszocialista társadalomszerve-
zési szisztémát átvennie.⁵³

7) *A hadiállapot kérdésében ismert-e, hogy mi volt a vizsgált minisztertanácsi döntés
előtt az álláspontja Horthy Miklós kormányzónak, tekintettel legfőbb hadúri méltó-
ságára? A minisztertanácsnak tudomása volt-e a döntés során a kormányzó állás-
pontjáról, és ez mennyiben befolyásolhatta a hadiállapotról való döntést? Kiegészítő
jelleggel gondolok az 1920. évi 17. törvénycikkkel módosított 1920. évi 1. törvénycikk
13. § (5) bekezdésére, az kiterjesztette a kormányzónak a hatáskörét; ennek nyilván
olyan szempontból van jelentősége, hogy milyen hatásköri tagozódás állapítható meg
a hadba lépéssel, hadiállapot megállapításával kapcsolatban a kormányzó és a mi-
nisztertanács között? Megvonható-e ez a határ, hiszen tulajdonképpen némileg tör-
ténelmi alkotmányra visszautalás, és nem írott, egzakt formában létező hatáskör
jellemzte a kormányzatnak a tevékenységét.*

Horthy Miklós álláspontja – mint az a korábban elmondottakból is kiderült
– egyértelmű volt. Annak ellenére is, hogy ezt később, 1945 júniusában, a (ma-
gyarokkal és Horthyval szemben egyébként mindig is jóindulatúan semleges)
Carlile Aylmer Macartney professzorral folytatott beszélgetésekor vagy 1953-ban
befejezett *Emlékirataiban* letagadta. Az előbbi során – többszörösen is torzítva
a tényeket – azt állította (megjegyzéseimet szögletes zárójelben, kurzívan közlöm):
„Amikor Hitler megtámadta Oroszországot, egy tisztet küldött Horthyhoz, egy
levéllel [valójában Otto von Erdmannsdorff budapesti német követ adta át a levelet],
és kérte, hogy Magyarország is üzenjen háborút. [Hitler levelében erről szó sem
volt.] Horthy ezt megtagadta azon az alapon, hogy értelmetlen (mivel Magyaror-
szág nem akart semmit Oroszországtól) és groteszk (mivel az erőviszonyok olyan
egyenlőtlenek). [Ebben ugyan igaza volt Horthynak, ám nem volt mit megtagadnia.
Ráadásul a Hitlernek küldött válaszelevelében örömet fejezte ki a Szovjetunió elleni
– „az egész európai kultúra és civilizáció megmentéséért” vívott – háború megindí-
tásáért, és azért, hogy Magyarország is a németek oldalán harcolhat a bolsevizmus
ellen...⁵⁴] Azután megmondták nekik, hogy az oroszok Kassát és Munkácsot bom-
bázták. Ekkor Horthy betegen feküdt. [Tudomásom szerint nem volt ekkor beteg.]

⁵³ GLATZ 1988, főleg 306–309; UJVÁRY, 2011b.

⁵⁴ DIMK V., 1244–1245.

Bárdossy meglátogatta és beszámolt a bombázásról, hozzátéve, hogy a németek megkérdezték: vajon Magyarország ezt eltűri? [Bárdossyt Horthy kérte magához; azután, hogy már elrendelte a válaszcápást.] Ámbár ez nem tetszett neki, Bárdossy távozása után úgy vélte, hogy az ügyet tovább tárgyalják. De a következő reggelen Bárdossy megüzente a háborút Horthy beleegyezése nélkül (és tényleges aláírása nélkül). [Bárdossy nem üzent háborút, hanem – minden bizonnyal Horthy kívánságát teljesítve – a hadiállapot beálltát deklarálta az országgyűlés képviselőházában.] Horthy azt mondta, hogy »utólag azt hallotta«, hogy nem az oroszok, hanem a németek bombázták Kassát.⁵⁵

Pontosan tudjuk azonban, hogy 1941. június 26-án Horthy még teljesen más-ként vélekedett. A katonai vezetők beszámolója alapján a támadásokat kétséget kizáróan szovjetek által elkövetetteknek hitte, ezért azonnal határozott a katonai visszacsapásról és talán a hadiállapot kimondásáról is, amire legfőbb hadúrként, az 1920:XVII. tc. 2 §-a alapján a kormány helyeslését bírva joga volt. Az említett paragrafus szerint: „Az 1920. I. tc. 13. §-ának ötödik bekezdése második mondatként a következő rendelkezéssel egészítették ki: Közvetlen fenyegető veszély esetében a kormányzó a magyar összminisztérium felelőssége és a nemzetgyűlés [1926-tól már országgyűlés] késedelem nélkül kikérendő utólagos hozzájárulása mellett a hadseregnek az ország határain kívül alkalmazását elrendelheti.”

Horthynak a katonai döntésekre gyakorolt befolyása éppen ezen felhatalmazás következtében vált meghatározóvá. Megkérdése nélkül 1944. március 19-ig, részben egészen 1944. október 15-ig semmilyen lényeges ügyben nem határozhattott a magyar katonai vezetés. Annál inkább sem, mivel a tiszti és a tábornoki kar összetételének alakításában Horthy személye megkerülhetetlen volt.⁵⁶

Az már más kérdés, hogy mi történt volna, ha a minisztertanács Horthy döntésének ellentmond vagy az országgyűlés nem adja meg a kormányzó elhatározásához az »utólagos hozzájárulását«. Semmiféle rendelkezés nem született ugyanis arról, hogy ez esetben mi a teendő, de minden bizonnyal a kabinet lemondása, majd egy új – Horthy akaratát végrehajtó – kormány kinevezése következett volna.

Másrészt viszont a kormányzó olyan rendkívüli tekintéllyel bírt – amúgy is éppen ekkoriban állt népszerűsége csúcsán –, hogy szavainak megkérdőjelezése nehezen volt feltehető. A katonai ügyekben kialakult hatáskörök pedig világosak voltak: Horthy mint »legfelsőbb Hadúr« az országot fenyegető veszély esetén – egy számos halottal és sebesülttel járó, illetve komoly anyagi károkat okozó, szovjetnek vélelmezett légicsapás pedig kétségtelenül ennek volt tekinthető –, a kormány jóváhagyásával elrendelhetette a honvédség országhatárokon kívüli bevetését, ami viszont hadiállapotot eredményezett. Ezt azonban utólagosan az országgyűlésnek

⁵⁵ Horthy Miklós dokumentumok tükrében, közléteszi H. HARASZTI Éva, Balassi, Budapest, 1993, 31–32.

⁵⁶ SZAKÁLY Sándor, A katonai felső vezetés és a honvédség 1944–1945-ben, előadás a Megszállástól – megszállásig című konferencián 2014-ben. (Részletes tudósítás a referátumról: http://veritasintezet.hu/images/sajto_archivum/megszallas-sajto/index_140929.pdf).

„késedelem nélkül” meg kellett erősítenie. Bárdossy a képviselőház utólagos hozzájárulását részben már június 27-én elnyerte, ám hivatalosan csak egy hónappal később, július 24-én kérte, s az országgyűlés elnapolása miatt október 23-án kapta meg, így ez nem éppen haladéktalanul történt.⁵⁷

Bár a június 26-i ülésről készített két jegyzőkönyvben nem esik róla szó, elképzelhetetlennek tartom, hogy Bárdossy ne informálta volna a kormánytagokat a kormányzó döntéséről. Hiszen közvetlenül azelőtt járt Horthynál, magát a rendkívüli ülést is a nála hallott legfelsőbb elhatározás miatt hívta össze, tehát erről (elvileg) mindenképpen tájékoztatnia kellett minisztertársait. Ha ezt nem tette volna, biztos, hogy valamelyikük érdeklődött volna, hogy ismeri-e – illetve előzetesen kikérte-e – az államfő véleményét.

Ez egyébként aligha volt kétséges a június 26-i támadásokról érkezett tudósítás után. Otto von Erdmannsdorff budapesti német követ június 22-i jelentése szerint ugyanis a kormányzó – miután a követ átadta neki Hitler erről szóló levelét – már aznap is „köszönetet mondott az általa nagyszerűnek talált hír [a Szovjetunió elleni német támadás megindítása] közléséért. 22 éve sóvárogva várta ezt a napot, és most boldognak érzi magát. Évszázadok múlva is hálás lesz az emberiség a Führernek ezért a tettéért. 180 millió orosz szabadul fel 2 millió bolsevista által ráerőszakolt iga alól. A Führernek ez a döntése meghozza majd a békét, mert Anglia és az Egyesült Államok kénytelenek lesznek felismerni, hogy Németország katonailag immár legyőzhetetlen, élelmezése és hadigazdálkodása pedig az oroszországi gazdag nyersanyagforrások és mezőgazdasági területek birtokában biztosítva van”.⁵⁸

8) A minisztertanács döntését megelőzően tárgyalták-e, hogy mi volt a Szovjetunió álláspontja, megnyilvánulása a Magyarországgal való viszonyát illetően, különös tekintettel a béke megőrzésére, a háború elkerülésére avagy ezek ellen ható megnyilatkozásokra? A Szovjetunió hazánkkal szembeni semlegességének deklarált ténye szempontként felmerült-e a döntés során?

Nem ismerek olyan dokumentumot, amely a feltett kérdésekben szereplő szempontokat figyelembe vette volna. Nehezen képzelhető el, hogy Magyarországon bárki, aki akkoriban felelős politikai állást töltött be, hitt volna a Szovjetunió Magyarországgal szembeni semlegességében. Mivel a háromhatalmi egyezmény révén Magyarország a Német Birodalom katonai szövetségese volt, ezért sokan

⁵⁷ Országgyűlési dokumentumok, képviselőházi irományok, 544. szám, 1941. július 24. (a miniszterelnök előterjesztése „a Szovjetunió által Magyarországra kényszerített háborúban a m. kir. honvédségnek az ország határain túl szükségszerűen bekövetkezett alkalmazása tárgyában”), http://www3.arcanum.hu/online/a/110616.htm?v=pdf&ca=pdfdata&id=KI-1939_7&pg=0&l=hun; illetve a képviselőház 1941. október 23-i ülésének naplója: http://www3.arcanum.hu/online/a/110616.htm?v=pdf&ca=pdfdata&id=KN-1939_11&pg=18&l=hun.

⁵⁸ A Wilhelmstrasse és Magyarország, 594. Erdmannsdorff az emlékezéseiben is utalt Horthy lelkesedésére, amit Hitler levelének átadása okozott: AA, PA, Nachlass Erdmannsdorff, 66.

tartottak attól, hogy a magyar–szovjet diplomáciai viszony megszüntetése (1941. június 23-a) után szovjet részről támadás érheti Magyarországot. A Szovjetunió egyébként sem deklarálta a semlegességét Magyarországgal szemben. Vjacseszlav Mihajlovics Molotov szovjet külügyi népbiztos 1941. június 23-án annyit közölt Kristóffy József magyar követtel – akinek a jelentése már a diplomáciai viszony magyar részről (német nyomásra) történt megszakítása után érkezett Budapestre –, hogy kormányának „nincs követelése vagy támadó szándéka Magyarországgal szemben”, illetve arról érdeklődött, „hogy Magyarország szándékozik-e részt venni a háborúban vagy semleges magatartást kíván-e” tanúsítani.⁵⁹ Június 22-ét követően az európai politikusok többsége, még a németekkel nem igazán rokonszenvezők is a Szovjetunióval szembeni hadjáratot a bolsevizmus elleni keresztes hadjáratként ünnepelték. Azt, hogy a Szovjetunió „preventív” támadási tervei voltak a Német Birodalommal és szövetségeseivel szemben, már akkoriban is sejtették. Az 1941. június 22-e után történtek pedig éppen azt bizonyították, hogy a Szovjetunió – amely a nyugati határait 1941 júniusára komoly erőket csoportosított át – katonai doktrínája támadó jellegű volt, védelmi tervekkel nem rendelkezett.⁶⁰

Mivel a németek támadták meg a Szovjetuniót, ritkán szoktuk emlegetni azt a tényt, amely miatt Európa nagy része 1941 elején a sztálini diktatúrától okkal rettegett: hogy a magát békeszeretőnek beállító Szovjetunió 1939–1940-ben valamennyi szomszédjával konfliktusba került vagy megtámadta őket. Ennek következtében Finnország és Románia területi veszteségeket szenvedett, Lengyelország keleti fele és a balti államok (Észtország, Lettország és Litvánia) pedig a Szovjetunió fennhatósága alá kerültek, erőszakos és kíméletlen bolsevizálásuk azonnal megkezdődött. Ezt a félelmet csak erősítette, hogy az 1919-es Magyarországi Tanácsköztársaság még élő emléke következtében a lakosság döntő többsége tartott az újabb kommunista uralomtól, amelyet számukra a Szovjetunió testesített meg.

9) *A bombázást követően volt-e bármilyen formális vagy informális kapcsolatfelvétel, levél-, jegyzékváltás a magyar és a szovjet kormányzat között a kérdéses támadásokkal kapcsolatban?*

Semmilyen kapcsolatfelvételtől, levél vagy jegyzékváltásról nincs tudomásunk a fennmaradt dokumentumok alapján. A diplomáciai kapcsolatok magyar részről történt megszakításáról Nyikolaj Saranov budapesti szovjet követ 1941. június 23-án délután, Kristóffy József moszkvai magyar követ 1941. június 24-én este értesült. Utóbbi 25-én reggel kért időpontot – az őt június 23-án magához kérető – Vjacseszlav Mihajlovics Molotov szovjet külügyi népbiztostól. Erre a találkozóra

⁵⁹ DIMK V., 1214.

⁶⁰ UNGVÁRY Krisztián, *Sztálin és a háború*, Hadtörténelmi Közlemények 1996/2., 128–132; UNGVÁRY Krisztián, *Válasz Öledei Ignácnak*, Hadtörténelmi Közlemények 1997/3., 639–644. Vö. *A második világháború*, szerk. UNGVÁRY Krisztián, Osiris, Budapest, 2005, 91–96.

azonban már nem került sor. Molotov helyett Andrej Januarjevics Visinszkij helyettes külügyi népbiztos fogadta Kristóffy, aki kérte, „hogy elutazásomat és a moszkvai magyar követség tagjainak elutazását a szovjet kormány tegye mielőbb lehetővé, és ennek módjára nézve megfelelő szuggesztíókat is tettem”. Kristóffy egyben azt is kívánta, hogy „a bolgár követtel, aki a magyar érdekeket hivatva lesz képviselni, érintkezést elutazásomig zavartalanul fenntarthassam”. 25-én délután „a követség telefonvonalait kikapcsolták, az épületet az eddiginél szigorúbb őrizet alá vették és villanyáram szolgáltatása is megszűnt, tehát a rádiókészülékeket már nem volt módunkban többé használni”. Ezután senki sem távozhatott el a követségről, melynek épületéből a rendőrség felszólítására június 26-án este egy órán belül kellett távoznia a személyzetnek (amely a bizalmas iratokat és az irattár nagy részét már az előző napokban elégette). Végül a szovjet–török határ felé sikerült elhagyniuk a Szovjetuniót – csomagjaik egy része azonban eltűnt.⁶¹ Ebben a légkörben érthető, hogy június 26-a után nem kísérelték meg a kapcsolatfelvételt a szovjet külügyi népbiztossággal (bár – ha nehezen is, de – elképzelhető, hogy erre vonatkozó akták a moszkvai bolgár követség dokumentumai között fellelhetők).

A külügyminiszter ankarai magyar követhoz intézett számjeltávirata szerint 1941. június 26-ától Magyarország moszkvai érdekképviselőt az ottani bolgár követség vette át.⁶²

10) *Mit tudtak a kormánytagok arról, hogy bármilyen formában elismerte-e a Szovjetunió, hogy a kérdéses légitámadásokat a saját légiereje követte el; ha igen, adott-e erre bármiféle magyarázatot; ha pedig nem ismerte el, volt-e ezzel kapcsolatos megnyilvánulása? Ezekről volt-e szó a minisztertanács döntése során?*

Az előbbi kérdésekre adott válaszokra visszautalva: a kormánytagok nem tudhattak róla, hogy a Szovjetunió elismerte-e a légitámadásokat. A fennmaradt dokumentumok alapján úgy tudjuk, hogy az 1941. június 26-i minisztertanácsi ülésen ez a kérdés nem került szóba. Azért sem történhetett így, mivel a moszkvai Tájékoztató Iroda csak a következő nap tette közzé azt a kommunikéjét, amelyben határozottan tagadta, hogy a kassai támadást szovjet gépek hajtották végre. A még Budapesten tartózkodó szovjet követ ugyanezt közölte Vörnle Jánossal, a külügyminiszter állandó helyettesével.⁶³ (Lásd még a védő 2. kérdésére adott válaszat.)

11) *Felmerült-e a minisztertanács ülésén más olyan körülmény (is), amelyet a légitámadásokon kívül a hadiállapot beálltáról szóló döntést megalapozta?*

Mint a 2. kérdésre adott válaszomban már részletesen kifejtettem, a minisztertanácsi ülésről szóló, manipulált jegyzőkönyvek szerint – de más dokumentumokból is igazolhatóan – több ilyen körülmény is szóba került.

⁶¹ PASTOR, I. m., 315–316.

⁶² DIMK V., 1229.

⁶³ ROMSICS, I. m., 26.

A Bárczy-féle változat szerint Bárdossy hivatkozott Franz Halder vezérezredes, a német szárazföldi haderő (OKH) vezérkari főnöke Werth Henriknek adott közlésére, miszerint a német hadsereg vezetése hálás lenne, ha Magyarország bekapcsolódna a háborúba.

A Bárdossy-féle jegyzőkönyvben Hóman Bálint azért is szükségesnek tartotta az azonnali válaszcspást, mivel „Szovjet-Oroszország felbomlása esetén és Besszarábiának Romániához csatolása esetén latba fog esni Dél-Erdély kérdése is”.

Ezt egészítette ki a Bárczy-változat szerint azzal, hogy a „románoknak Besszarábiát kell benépesíteni románokkal”, s a német hadvezetőség magyarbarátsága is indokolja a beavatkozást. Ugyancsak a Bárczy-féle szöveg alapján Bárdossy és Bartha Károly honvédelmi miniszter is arra figyelmeztetett, hogy már mindenki részt vesz már a háborúban, csak a magyarok nem. Bárdossy azonban azt is hangsúlyozta: „Ha a kassai támadás nem jön, úgy nem tettém volna semmi akciót. [...] Ha most relatíve szűk eszközökkel tesszük, akkor kevesebb áldozatot kell hoznunk.”⁶⁴ Bár ezek az érvek valószínűleg nem teljesen ebben a formában hangzottak el, bizonyos, hogy hasonlókat említettek a minisztertanácsi ülésen; hiszen más aktákban is találunk erre vonatkozó utalásokat.

12) Volt-e a minisztertanácsi döntést befolyásoló olyan konkrét ráhatás, útmutatás a német fél részéről, hogy miként reagáljon a magyar kormányzat – így különösen a minisztertanács – a szovjet fél részéről a Magyar Királyságot ért bárminemű provokációra? Ha igen, ez milyen formában érkezett, és mi volt a tartalma? Volt-e erről tudomása Hóman Bálintnak?

A politika részéről semmiféle német befolyásolási kísérletről nem tudunk. Mint azt az első kérdésben már leírtam, Hitler a Barbarossa-tervben nem számolt a magyarok részvételével, mivel minden bizonnyal attól tartott, hogy ha a magyarokat erre kérnék, rögtön benyújtanák a számlát egy újabb revíziós követelés formájában, amelynek nem kívánt eleget tenni. Politikai vonalon tehát a németek „lebegtették” a magyarok bekapcsolódásának kérdését, nem terjesztettek elő olyan kívánságot, amely erre vonatkozott volna.

A német hadvezetés oldaláról viszont számos alkalommal hangsúlyozták, hogy minden magyar hozzájárulást örömmel vennének.⁶⁵ (Erről lásd az 1. kérdésre adott válaszomat.) Ennek egyik oka az volt, hogy a német csapatok támadása a Kárpátok előterében elakadt, s a német katonaelemek mentése érdekében tehermentesíteni kívánták őket. Hitler azonban valószínűleg ekkor sem kívánta a magyarok csatlakozását.

Mint Bárdossy az utolsó szó jogán mondott beszédében helyesen megállapította: „A német politika tehát arra törekedett, hogy a magyar kormány kénytelen legyen – ha másként nem: az antibolsevista közvélemény és a hadsereg nyomására

– a háborúban részt venni anélkül, hogy ezért ellenszolgáltatást köthessen ki magának a birodalmi kormánytól. Csak ez az értelmezés ad magyarázatot arra az eljárásra, amellyel diplomáciai vonalon még a kérdés felvetése ellen is tiltakoztak, katonai vonalon viszont annál jobban sürgették Magyarország felkészülését és részvételét.”⁶⁶ Éppen ezért nem született javaslat német részről, hogy miként kellene reagálnia Magyarországnak egy esetleges szovjet támadásra. A Wehrmacht szovjet provokáció nélkül is a magyarok háborúba kapcsolódását kívánta, a német politikai vezetés pedig a magyarok támogatása nélkül is bízott az újabb villámháborús sikerében, sőt jobban örült volna, ha ennek a magyarok nem lennének részesei, hiszen akkor nem kellene viszontszolgáltatást nyújtania (bár arra nyilván számított, hogy szovjet támadás esetén Magyarország nem marad tétlen).

13) A történelmi események, a külpolitikai helyzet, a belpolitikai döntések és nyilatkozatok tükrében, így például hogy

– 1938-ban mozgásba indul a német imperializmus. Először a nyugati nagyhatalmak egyetértésével felbontja Csehszlovákiát, majd a térség másik terjeszkedő nagyhatalmával, a Szovjetunióval érdekszférákra osztják a Keleti-tengertől a Balkánig húzódó térséget. Magyarország területrevíziós céljait ezen érdekszféra-politikához illeszti;

– Magyarországon a háborús gazdasági előkészületek korábbi burkolt formáit 1938-tól a nyílt és rohamos ütemű fegyverkezés váltotta fel;

– 1938 ősze – 1941 tavasza között Magyarország javára területi változások zajlottak le, mely területi változásokat a magyar vezetés még befejezetlennek tekintette, és az igazságtételt – csakúgy, mint a többi érdekelt – Hitlertől várta;

– továbbá a magyar katonai és politikai vezetés 1941 tavaszán mind több értesülést kapott a Szovjetunió ellen küszöbönálló német támadásról (Werth Henrik vezérkari főnök 1941. május–júniusában három emlékiratában követelte, hogy a kormány lépjen érintkezésbe a németekkel és „tegyen formális ajánlatot a német–orosz háborúban való önkéntes csatlakozásunkra”);

– a Szovjetunió elleni német támadás 1941. június 22-e után a magyar katonai körök a német hadvezetéssel egyetértésben mind fokozottabb nyomást gyakoroltak a kormányra a háborúba való sürgős bekapcsolódás érdekében;

– Bárdossy László miniszterelnök már 1941. június 23-án elfogadtatta a minisztertanáccsal a diplomáciai kapcsolatok megszakítását a Szovjetunióval;

– több történész megfogalmazás szerint a románok, a szlovákok hadbalépésével már a versengés újabb fordulója vette kezdetét. Bárdossyék legnagyobb félelme az volt, hogy a gyors német sikerben részt vállaló románok és szlovákok – Hitler jóindulatából – lehetőséget nyernek majd a revízió felülvizsgálatára, a bécsi döntések során elvesztett területek visszaszerzésére; mennyiben tekinthető a Kassát ért bombatámadás

⁶⁴ MNL OL, K 27, 1941. június 26-i minisztertanácsi ülés (Bárczy-féle változat).

⁶⁵ A német hadvezetés magyarországi politikájához..., 1240–1241.

⁶⁶ PRITZ, A Bárdossy-per, 146.

a Magyarországnak a Szovjetunióval való hadiállapotának beálltáról szóló bejelentés valós okának, avagy ez egy kapóra jött hivatkozási alap volt Magyarország „vélt” érdekeinek védelmében belépni a háborúba. Egyes történelmi vélemények arról szólnak, hogy Bárdossy miniszterelnök úgy gondolta, hogy a katonai körök megegyeztek a németekkel abban, hogy szovjet gépeknek állítják be a támadó repülőket, de amennyiben a támadást német gépek hajtották volna végre, ez csak azt bizonyítaná, hogy a németek valóban óhajták Magyarországot hadba lépését. Van-e bizonyíték Bárdossy ezen vélekedéséről, illetve arról, hogy ezt megosztotta volna a minisztertanács tagjaival, illetőleg Hóman Bálint erről tudott volna?

A kassai támadás – mint ezt az előző kérdésekre adott válaszaimban taglaltam – tulajdonképpen kapóra jött a magyar politikai vezetésnek abból a szempontból, hogy a napok óta érezhető, állandó bizonytalanságot szinte azonnal feloldotta. Míg a kormány célja – a honvédelmi miniszter kivételével – a kivárás, a június 23-ától már nem semleges, azonban még „nem hadviselő állapot” további megőrzése volt, addig a magyar vezérkar és a honvédelmi miniszter – maga mögött tudva a német hadsereg ez irányú támogatását – az azonnali háborúba lépést kívánta elérni. Ezt azonban a kormány csak német felszólításra lett volna hajlandó megtenni. A miniszterelnök-külgyminiszter hiába kísérelte meg több alkalommal is megtudni a hivatalos német álláspontot, kérdéseire mindig kitérő feleletet kapott. Ezt a dilemmát szüntette meg a kassai támadás, amely a magyar politikának arcvesztés nélküli ürügyet szolgáltatott a háborúba lépésre.

Mindezen történések hátterében valóban ott álltak az alkérdésekben megfogalmazott tényezők. 1938–1939 ugyanis a magyar külpolitika addig sem túl tág mozgásterének további szűkülését eredményezte. Ennek csak egyik oka volt Magyarország legfontosabb külgazdasági és politikai partnerének, a Német Birodalomnak a kontinentális Európa vezető hatalmává válása. Az Ausztria bekebelezését lehetővé tevő Anschluss (1938. március 12.), majd az 1938. szeptember 30-i müncheni egyezmény értelmében Csehszlovákiából a Szudéta-vidék leválasztása – nem sokkal ezután a lengyelek és a magyarok javára tett kényszerű csehszlovák területi engedmények (Teschen-vidék, illetve a Felvidék déli része) –, aztán az önálló Szlovákia 1939. március 14-i kikiáltása, másnap pedig a német felügyelet alatti Cseh-Morva Protektorátus létrehozása, végül 1939 szeptemberében Lengyelország gyors szétzúzása mind-mind Németország rendkívüli megerősödését eredményezte.

Másrészt pedig 1939 szeptemberétől – a Molotov–Ribbentrop-paktum következtében – a Szovjetunió is területi terjeszkedésbe kezdett. Benyomult Kelet-Lengyelországba, amelyből bekebelezte az I. világháború után elveszített Nyugat-Ukrajnát és Nyugat-Beloruszsiát. 1939 októberében arra kényszerítette a Szovjet-Oroszország területéből a bolsevik forradalom után kivált három balti államot, hogy azok kölcsönös segítségnyújtási szerződést kössenek velük. Sorsuk ezzel megpecsételődött: 1940 augusztusában a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének tagjaivá váltak. Miután a finnek visszautasították a Szovjetunió Karélia

egy részének átadására vonatkozó követelését, 1939. novemberében hadüzenet nélküli támadást indítottak Finnország ellen. Bár a finnek óriási veszteségeket okoztak a szovjet csapatoknak, végül mégis arra kényszerültek, hogy 1940 februárjában megkössék az igényelt területek átengedéséről kötendő békét.

Magyarország így két nagy hatalom, ráadásul két diktatúra harapófogójába került. Ekkoriban elért területi sikerei (első bécsi döntés; Kárpátalja elfoglalása; második bécsi döntés; a Délvidék egy részének visszaszerzése) ugyan mindezt részben feledtették, hiszen a magyar politika legfőbb célja a két világháború között a revízió volt. Ugyanakkor a revíziót a politikusok nem tekintették befejezettnek, hiszen a magyar közvélemény nagy része – családi háttere, neveltetése és a közhangulat okán is – a teljes revíziót, a történelmi Magyarország visszaállítását követelte, ami végzetes illúzióknak bizonyult.

Hiába számított a Német Birodalom Magyarország szövetségesének, hiába köszönhatték a magyarok a németeknek – és az olaszoknak – a revíziós célok részbeni megvalósulását, ettől még Németország növekvő hatalma szorongással töltötte el a magyar politika irányítóit, mindenekelőtt Teleki Pál miniszterelnököt, de bukaresti követét, majd külügyminiszterét – a Teleki öngyilkossága utáni új kormányfőt – Bárdossy Lászlót is.

Másrészt az 1919 ősze utáni magyar politika egyik alaptétele volt, hogy a kommunista Szovjetunióval nem szabad szoros kapcsolatokat kialakítani; ezt a Magyarországi Tanácsköztársaság alatt szerzett szomorú tapasztalatok alapján a magyar társadalom döntő többsége is elutasította volna. Így nyert teret az a nézet, amelyet Hóman Bálint – történelmi példák nyomán is – számos alkalommal megfogalmazott, s melyet hozzá hasonlóan oly sok magyar politikus vallott: külpolitikai szövetség tekintetében csak két rossz (német és szovjet-orosz) közül lehet választani, s ebből a kettőből még mindig a németek jelentik a kisebbik gonoszt.

A beszorítottság mellett a katonai és a politikai vezetés – már Teleki kormányfősége alatt megfigyelhető, később tovább éleződő – ellentéte is hozzájárult ahhoz, hogy Magyarország még inkább függő viszonyba kerüljön a Német Birodalomtól. A magyar honvédség irányítói, mindenekelőtt az egyébként kiváló képzettségű Werth Henrik ugyanis – a német villámháborús sikerek következtében – állandóan ostromolták a politikusokat, hogy egyértelműen kössék Magyarország sorsát a legyőzhetetlennek tűnő Német Birodalomhoz. Werth Henrik 1941 tavaszán három emlékiratban kérte, hogy a Szovjetunió elleni, küszöbönálló német támadás előtt Magyarország ajánlja föl önkéntes csatlakozását a háborúhoz, s ezen szándékában Sztójay Döme berlini magyar követ és az ottani katonai attasé, Homlok Sándor is támogatta. Ez a nyomás 1941. június 22-e után – mint már többször utaltam rá – csak tovább fokozódott.

Mindezek a tényezők – amelyek mellé a hatalmi érdekeit határozottan, sőt nyersen képviselő német külpolitika társult – mindenképpen hozzájárultak ahhoz, hogy a kassai támadás következtében Magyarország belépjen a háborúba.

Ehhez további nyomós érvet szolgáltatott, hogy a térség államai szinte versengtek az egész Európát – mint 1941 júniusában gondolták: hamarosan a Szovjetuniót is – térdre kényszerítő Hitler kegyeiért. Miután a románok már június 22-én, a szlovákok pedig június 23-án bekapcsolódtak a Szovjetunió elleni háborúba, részben jogos volt az a magyar félelem, miszerint a közép-kelet-európai népek ellentéteit a saját céljaira ügyesen fölhasználó Führer a Szovjetunió remélt megsemmisítése után a két bécsi döntés felülvizsgálatát ajánlhatja a románoknak és a szlovákoknak. Másrészt pedig (egyébként ugyancsak tévesen) abban bíztak – mint Werth Henrik is megállapította emlékirataiban –, hogy „magyar érdemek” szerzésével meg lehet nyerni a németek támogatását az újabb magyar revíziós igények teljesítésére.

A VÉDŐ KÉRDÉSEI

1) A minisztertanács 1941. június 26-i üléséről két jegyzőkönyv maradt fenn. Az egyik a Bárdossy-, a másik pedig a Bárczy-féle variánsként ismert. A jelenlegi kutatások szerint hitelesnek tekinthetők-e a minisztertanácsi jegyzőkönyvek, illetve volt-e bármilyen jelentősége, hogy a minisztertanácson ki, hogyan vette tudomásul a hadiállapot beálltát?

Mint az ügyészség által feltett 2. kérdésnél már részletesen megválasoltam, s másutt is utaltam rá, a minisztertanácsokról készült két jegyzőkönyv egyike sem tekinthető hitelesnek. Bárdossy perében maga bárcziházi Bárczy István vallotta be, hogy saját változatát négy esztendővel korábbi – közben részben ugyancsak megváltoztatott – jegyzetei alapján, a II. világháború után, vélhetően 1945 júliusában rekonstruálta. Minden jel arra mutat, hogy ugyanő, ugyanakkor, ugyanezt tette az állítólagos Bárdossy-féle változattal is (melynek létét Bárdossy – valószínűleg igazat mondva – eleve tagadta). Ezért a jegyzőkönyvek olyan hamisítványoknak tekinthetők, amelyek információi – mint az más forrásokkal való összevetésük-ből kiderül – részgazságságokon alapulnak, ám számos esetben jelentősen torzítják az ülésen elhangzott hozzászólások tartalmát. Így aztán nincs különösebb jelentősége annak, hogy a jegyzőkönyvek szerint ki és hogyan vette tudomásul a hadiállapot beálltát, illetve ki érvelt az ellen. Annak viszont sokkal inkább, hogy más források bevonásával a jegyzőkönyv mely állításai igazolhatóak. Az ugyanis bizonyosnak tekinthető, hogy Keresztes-Fischer Ferenc – legalábbis kezdetben – a hadiállapot deklarálása ellen szólt, mint ahogy az is, hogy Bartha Károly, Bárdossy László, Hóman Bálint és Reményi-Schneller Lajos pedig mellette. (Utóbbi három esetében ezt népbírói vallomásaik, Hómannál pedig egyéb iratai is megerősítik.)

2) A Bárdossy Lászlót érintő népbírói ítélet szerint Bárdossy László az országgyűlés előzetes hozzájárulása nélkül törvénytelenül tette azt a megállapítást, hogy „a támadások következtében Magyarország és a Szovjetunió között beállott a hadiállapot”.

Itt nyilvánvaló, hogy nem hadüzenetről lehetett szó, hanem arról, hogy 1941 júniusában érvényben volt az 1920. évi XVII. törvénycikk is, amely az 1920. évi I. törvénycikk novellájának volt tekinthető. Ezen törvénycikk 2. §-a pedig a következőket tartalmazza: „Az 1920. I. tc. 13. §-ának ötödik bekezdése második mondatként a következő rendelkezéssel egészítették ki: Közvetlen fenyegető veszély esetében a kormányzó a magyar összminisztérium felelőssége és a nemzetgyűlés késedelem nélkül kikérendő utólagos hozzájárulása mellett a hadseregnek az ország határain kívül alkalmazását elrendelheti.”

Horthy Miklós kormányzó élve az alkotmányos jogaiban biztosított lehetőséggel ezt az utat választotta. Ezen lépés ellen sem a magyar kormány, sem az országgyűlés nem élt kifogással.

1941. június 27-én az országgyűlésben a következő hangzik el: „A magyar királyi kormány megállapítja, hogy a támadások következtében Magyarország és a Szovjetunió között a hadiállapot beállott.” Szavazásra sem akkor, sem később nem került sor, hiszen nem hadüzenetről volt szó, hanem egy tény bejelentéséről, melyet a képviselőház egyhangú helyesléssel vett tudomásul. Nem volt egyetlen olyan tagja sem az országgyűlés képviselőházának, aki felszólalt vagy tiltakozott volna a háborút bejelentő miniszterelnöki bejelentés ellen. Hasonló volt a fogadtatás az országgyűlés felsőházában is. Idézem gróf Széchenyi Bertalant, aki a következőket mondta: „A szovjet-országi magyar terület ellen intézett, magyar életekben és vagyonokban súlyos károkat okozó minősíthetetlen légitámadások következményeképp hazánk hadiállapotba került a Szovjetunióval.”

3) A jelenlegi kutatások szerint június 26-án Kassát bombázták, melynek következtében 32 halálos áldozat lett, illetve repülőgép-támadás érte a Körösmezőről Budapest felé tartó gyorsvonatot is.

Tehát a legújabb köztudomású eredmények alapján igaz-e, hogy a bombázást a rosszul navigáló orosz egység hajtotta végre, mert valószínűleg egy szlovákiai célpontot akart bombáznia?

Az 1941. június 26-i kassai bombázás elkövetőit mindmáig nem sikerült kideríteni. Számítalan többé-kevésbé – inkább persze kevésbé – megalapozott elmélet született arról, kik is lehettek a támadók. Ennek kapcsán fölmerült a kérdésben megfogalmazott lehetőség is. Emellett azonban továbbra is élnek más elképzelések, melyek szerint németek (bár ezt az utóbbi időben rendre cáfolták), a magyar vezérkar (sok hitelt ez sem érdemel), a románok (erre sincs semmilyen bizonyíték), revíziós bosszúból a szlovákok vagy a Vörös Hadseregbe állt egykori jugoszláv katonák (ez ugyancsak nehezen hihető) követték el a támadást. De olyan magyarázat is létezik, miszerint a kassai bombázást az NKVD különleges egységei hajtották végre, a szovjet hadsereg vezetésének tudta nélkül.

Napjainkban a legtöbben valóban a szovjet támadást valószínűsítik. Sokan úgy gondolják, hogy ez a véletlen műve volt: a Kassára bombákat hajító szovjet

kötélék eltévedt – ilyesmi viszonylag sokszor előfordult még a II. világháborúban is –, és eredeti célpontja a Szovjetunióval már hadiállapotban lévő Szlovákiában Eperjes városa lehetett. Egyes vélemények szerint a szovjetek ugyan szándékosan, de nem provokációs céllal, hanem a korábban készült háborús tervek alapján, egy alsóbb szintű parancsnokság utasítására bombáztak.⁶⁷

Ebben a szövevényes és egyelőre megfejtethetlen kérdésben nem kívánok állást foglalni – hiszen kiváló hadtörténészek sem tudták tisztázni e minden bizonnyal örökre nyitott kérdést –, a legvalószínűbbnek azonban magam is a szovjet támadást tartom.

4) Dr. Hóman Bálint, mint a kormány egyik tagja, esetleges nemleges szavazatával meg tudta volna-e akadályozni a hadiállapot beálltát deklaráló koronatanácsai döntést vagy sem?

Az ügyészség 2. és 6. feltett kérdéseire felelve részletesen szoltam róla, hogy az 1941. június 26-i minisztertanácsai jegyzőkönyvek – és az ezeket részben alátámasztó emlékezések vagy népbírósi vallomások – Bárczy-féle variánsa szerint az ülésen Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter határozottan, kevésbé élesen Radocsay László igazságügyi, Bánffy Dániel földművelésügyi és esetleg Varga József iparügyi miniszter is ellenezte a hadiállapot kimondását. Annak deklarálását Bárdossy László miniszterelnök és külügyminiszter, Bartha Károly honvédelmi, Reményi-Schneller Lajos pénzügy- és Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter javasolta. A Bárdossy-változatban kizárólag Keresztes-Fischer ellenvéleményéről van szó.

Hóman Bálint amerikai őrizetbe vétele és hazaszállítása előtt írt emlékezésében szintén arról tudósított – s perében tett vallomásaiban ezt többször megismételte –, hogy Keresztes-Fischer belügyminiszter ellenezte a hadba lépést, s véleményéhez két vagy három miniszter csatlakozott. Végül azonban – Horthy véleményét megismerve – mégis mindnyájan megszavazták azt.⁶⁸

Tehát az ülés első felében a miniszterelnök és négy miniszter (Bárdossy ugyanis kettős minőségében, külügyminiszterként is ismertette a véleményét) minden bizonnyal a hadiállapot bejelentése mellett, három viszont határozottan ellene nyilatkozott, egy pedig ingadozott. Ám a Bárdossy-féle jegyzőkönyv alapján az ülés végén már csak Keresztes-Fischer ragaszkodott a határozatban is említett véleményéhez, Hóman Bálint szerint pedig még Keresztes-Fischer (és nyilván a többiek is) elálltak javaslatuktól. Ha Horthy korábbi döntése csakugyan szóba került az ülés folyamán – ami több mint valószínű –, akkor hihető, hogy valóban így történt. Keresztes-Fischer ugyanis Horthy egyik legbensőbb bizalmasa volt, és nyilván nem kívánt a kormányzó ellenében cselekedni.

⁶⁷ A lehetséges elkövetőkről született elméleteket kiválóan összegzi: OLASZ, I. m., 354–360.

⁶⁸ OSZKK, Analekta 12.369, HÓMAN, *Magyarország szerepe a világháborúban*.

Összegezve: Hóman szavazata valószínűleg nem változtathatta volna meg a minisztertanács (nem koronatanács, mert erre, bár indokolt lett volna, nem került sor) döntést. Amennyiben azonban Bárczy 1945 májusában újraírt, a népbíró-ság által hitelesnek tekintett jegyzőkönyvverziója bizonyulna valósnak – aminek azonban számos adat és a szövegkritikai érvek is ellentmondanak –, és amennyiben Varga József valóban a hadbalépés ellen szólalt volna föl (ami egyik jegyzőkönyv alapján sem bizonyított), akkor Hóman voksa megakadályozhatta volna a döntést. Utóbbi feltételezésben azonban annyi a „ha”, hogy nyugodtan elvethetjük.

A BÍRÓSÁG KÉRDÉSEI

Vizsgálja meg a szakértő dr. Hóman Bálint 1938., 1939., 1941., 1944. években tett sajtónyilatkozatait – amelyekre a népbírósi ítéletek is hivatkoznak –: milyen tartalmuk volt ezeknek a nyilatkozatoknak, az egyes nyilatkozatok egészét tekintve nem csupán a kiragadott részek vonatkozásában?

Elemezze a szakértő egyenként a nyilatkozatokat, és az eredeti sajtónyilatkozatokat szakvéleményéhez csatolja.

1. Hóman Bálint szentesi beszéde 1938. március 6-án

Hóman Bálint egy nappal unokatestvérének, Darányi Kálmánnak híres győri beszéde után, 1938. március 6-án, a kormánypárt szentesi nagygyűlésén – Darányi után elsőként – ismertette a kormány új, ötesztendő programját, „amely két vezető gondolaton épül fel. Az egyik a nemzet és az ország biztonságának szilárdítása: a honvédelem fejlesztése, felszerelésének kiegészítése. A másik: a magyar falu, a magyar gazda s ezzel a mezőgazdasági városok fejlesztése, megerősítése, helyesebben talpra állításának gondolata.” Részletesen tájékoztatott a miniszterelnök egymilliárd pengős beruházást bejelentő „győri programjáról”, amely a nagyobb – 50 000 pengőn felüli – vagyonok megadóztatásával járt. (A programról részletesebben lásd az ügyészség 1. kérdésére adott válaszomat.) Beszámolt az értelmiségi munkanélküliség ellen tett intézkedésekről, majd rátért beszédének legvitatottabb részére, a „zsidókérdés” tárgyalására.

Úgy vélte, erről a zsidók érdekében is szólni kell, s a kérdést két részre tagolta: gazdaságira és világnézetire.

„A gazdasági ok, amely az elégedetlenséget kiváltotta, a zsidóság aránytalan befolyása és részesedése gazdasági téren, az ipar, a kereskedelem és a hitelélet vállalataiban, aminek kettős oka van: egyrészt a zsidóság ez irányú képességének fejlettsége, másrészt a magyar társadalom közönyössége, a mezőgazdasági és értelmiségi pályák előtérbe helyezése.

Világnézeti szempontból a kérdés alapja az, hogy a zsidóság aránytalanul vesz részt a kulturális életben és a sajtóban, amely egyes zsidó elemeknél, különösen

Darányi Kálmán a lemondása után, 1938. május 14.

az újonnan jötteknél, a magyartól idegen szemlélettel párosul.” Ennek kapcsán kiemelte, hogy szerinte a zsidóság egy része – „önként vagy kényszerítve, ezt vitatni lehet” – nem ment át az asszimiláció folyamatán. Saját korának jellegzetes érvrendszerét használva kettéosztotta a magyar zsidóságot: „A régiek igazodtak a magyar közszellemhez, az újonnan jöttek azonban elkülönültek, s ezért a magyarság idegen testnek tekintti őket. Ezeknek az újonnan jött elemeknek fölforgató mozgalmakban, eszméáramlatok terjesztésében való részvétele általánosításra vezet, és ezért a régóta itt lakó zsidóságnak is érdeke ennek a kérdésnek a megoldása, mert csak ez vezethet nyugodt együttélésre és a ma Európa-szerte mutakó antiszemitizmus levezetésére.”

Ezután következett szónoklatának legfontosabb része, amelyben elzárkózott a „zsidókérdés” erőszakos megoldásának lehetőségétől: „Nagy tévedés volna azt hinni, hogy erőszakos fellépéssel – mondjuk bunkóval – lehet ilyen kérdést megoldani. Erre azonban gondolni sem szabad, hiszen megvannak törvényes eszközeink ennek a kérdésnek rendezésére. Egyfelől megfelelő oktatással és neveléssel a keresztény magyar ifjúságot versenyképesé kell tenni és a gazdasági életben versenyre kell állítani megfelelő támogatással. További eszköz a jogosulatlanul beszivárgott, nemkívánatos zsidóság kitelepítése és az állandó újabb beszivárgás megakadályozása. [...] Végül – ez a zsidóság feladata – a zsidó ifjúságnak társadalmi ráneveléssel kell elérni azt, hogy alkalmazkodjék a nemzeti közfelfogáshoz, és

közösítse ki magából mindazokat, akik a magyar közfelfogással és közszellemmel szembehelyezkednek.”

Hóman ezután „nemzetnevelési” problémákról szólt, az „eszmék kaotikus küzdelmével harcolt világnézeti harc” bal- és jobboldali szélsőségeit is elutasította. „Iskolában és iskolán kívül nemcsak oktatni kell a magyar népet – hangoztatta –, hanem nevelnünk is. Céltudatos és következetes nevelőmunkával kell kialakítanunk az eszmék és irányok zavaros küzdelméből ma még biztosan eligazodni nem tudó népünk nemzeti közszellemét, az egységes és szilárd, nemzeti és keresztény és szociális tartalommal telített magyar világnézetet. Ezt a nagy nemzetpolitikai problémát kívánja a megoldáshoz közelebb vinni az iskolaszervezeti reform és nemzetnevelés igazgatásának átszervezése, amelyen öt és fél év óta dolgozom.” Amellett érvelt, hogy ebből a munkából a sajtónak és a politikusoknak is ki kell venniük a részüket.

Végül a kormánypárt nemzeti, keresztény, szociális-népi, fajvédő (a baloldaliak által is sűrűn használt faj fogalma itt teljesen mást jelent, mint a Hóman által is következetesen visszautasított nemzetiszocialista ideológiában; nagyjából a „nemzeti”-vel azonosítható) és végül alkotmányos – „mert a magyar alkotmány folytonosságának elvi alapján áll” – programjáról szólt. Szerinte ez jobboldali program, „mert a hagyományok megtagadása nélkül munkálja a korszerű haladást, rombolás nélkül kíván építeni, mert a forradalom helyett az evolúció tanát hirdeti, mert a nemzetköziséggel szembehelyezi a nemzeti erőt, a vallástalansággal és erkölcstelenséggel a keresztény vallást és a közéleti erkölcsöt, mert a szemforgató áldemokratizmus helyett mélységeken szociális elveket hirdet, a szabadság örve alatt fellépő szabadossággal szemben az egyéni érdekeket korlátok közé szorítja, ha a közérdek úgy kívánja, mert az erőszak és a felforgatás ellen a törvény erejével él, és az ellentétek és megosztás helyett a nemzeti összefogás gondolatát, az erők egyesítését és teljes kifejtését készíti elő”.⁶⁹

Hóman szónoklata tehát jóval többről szólt, mint a népbíróóság által kifogásolt „zsidókérdésről”. S bár kétségtelen, hogy mai szemmel olvasva Hóman egyes kitételei antiszemitának minősíthetőek, saját korának légkörében inkább mérséklőek, mint uszítóak voltak a zsidósággal kapcsolatos szavai. Márpedig elsősorban a keletkezési idejét figyelembe véve, annak szélesebb kontextusában kell értékelnünk a beszédet.

Az 1910-es években még számos zsidót magában foglaló baráti körrel rendelkező Hóman egyébként, a tanácsköztársaság „élményeinek” következménye- és reakciójaként 1919 után valóban antiszemitává vált – oly sok, korábban e tekintetben teljesen toleráns értelmiségi kortársához hasonlóan. Ez az antiszemitizmus azonban teljesen más volt, mint az 1945 utáni. Leginkább „szelektív antiszemitizmusnak” nevezném, amely jó és rossz zsidókra különítette el az egyébként koránt-

⁶⁹ HÓMAN, *Nem tűrjük...*, 3–4. (Teljes szövegét lásd e kötetben: 476–481.)

sem egységes társadalmi, vallási és kulturális szempontból is erősen tagolt magyar zsidóságot. S mint szavaiból kiderül, Hóman maga is óvott az általánosítástól.

Hóman ugyanis nem harcosan, nem harsányan, nem a nyilasokat jellemző útszéli propaganda, és semmiképpen sem a német birodalmi faji törvények szellemében volt antiszemita. Nem gondolt a „zsidókérdés” erőszakos, teljes jogfosztást jelentő megoldására. A legalább részben asszimilált zsidókat a magyar állam hű és hasznos polgárainak, a szerinte nem asszimilálható, „rossz” zsidókat viszont a magyarság engesztelhetetlen ellenségeinek tartotta. Ezért ugyan kiállt a zsidótörvények mellett, amelyeket viszont miniszterként, majd a Nemzeti Múzeum és a Teleki Intézet elnökeként a lehető legenyhébben hajtatott végre.⁷⁰ Tudjuk, hogy 1944 tavaszán számos zsidó barátja és ismerőse – vagy akár mások ajánlotta zsidók – mentesítését kezdeményezte, a deportáltak sorsáról szóló híreket pedig nem is hitte el, teljesen irracionálisnak vélte: az auschwitzi jegyzőkönyvek valóságában komolyan kételkedett.⁷¹

Perének nyilvános tárgyalásán, 1946. március 18-án – nagyrészt a tényeknek megfelelően – a következőt mondta szentesi felszólalásáról: „Én ebben a beszédemben az akkor országszerte felhangzó súlyos és szinte brutális antiszemita propagandával és hangulattal szemben foglaltam állást. Beszédemben a zsidóságnak két rétegét különböztettem meg. Az asszimilálódó magyar zsidóságot és a most bevándorló keleti zsidóságot. A két réteg között éles határvonalat húztam. [...] a magyar zsidóságot teljesen asszimilálni kell, a másik részt pedig a keletről mértéktelenül beáramló zsidóságot nem kell beengedni, illetve ki kell telepíteni. Ebben a beszédemben a miniszterelnök és a magam felfogását szegeztem le. Mi a zsidókérdésben Deák Ferenc álláspontját foglaltuk le. Ezt fejtettem ki, semmi mást nem mondtam, mint a köztudatban levő tényeket, hogy a zsidóságnak a gazdasági életben való túlságos előnyomulása bizonyos elégedetlenséget kelt, de a zsidóság képességei miatt jutott ebbe a helyzetbe, mert kiváló képességei vannak. Ez bent van a beszédemben. Hangsúlyoztam, hogy ennek a helyzetnek másfelől a keresztény társadalom az oka, mert mindig előbbre helyezte a hivatali és az értelmiségi pályákat a gazdasági pályákkal szemben. [...] Kifejezetten hangsúlyoztam, hogy minden atrocitást elítélek. A zsidókérdést bunkóval nem lehet megoldani, hanem csak ráneveléssel.” Lehet, hogy antiszemitának tartják – mondta –, „de beszédemben nincs egyetlen olyan hang sem, vagy gesztus, amely a zsidóságot lekicsinyelné vagy üldözni akarná. Ugyanezen álláspontra helyezkedtem volna akkor is, ha nem zsidó[k], hanem mások jöttek volna be az

⁷⁰ A zsidótörvényekkel kapcsolatos elvi álláspontját így összegezte: „nem szabad a nyilasok által követelt faji alapra helyezkedni. A mi elgondolásunk szerint azon a vonalon kellett megcsinálni a zsidótörvényt, amely most egész Európában szokásos a kisebbségekkel szemben követett eljárásban; szóval szerintünk a zsidóság jogait biztosítani kellett teljes mértékben számáranyuknak és súlyuknak megfelelően. [...] Soha a faji gondolat alapjára nem helyezkedtem.” (Lásd e kötetben: 285.)

⁷¹ Bővebben lásd UJVÁRY GÁBOR, *A harmincharmadik nemzedék. Politika, kultúra és történettudomány a „neobarokk társadalomban”,* Ráció, Budapest, 2010, 59–97, e tekintetben elsősorban: 87–91.

országba, és helyezkedtek volna szembe a magyar közszellemmel.” Azt is aláhúzza, hogy a zsidókérdésről a szentesi beszédétől eltekintve nyilvánosan soha nem beszélt, legfeljebb egy-két mondatban említette azt.⁷²

2. Hóman Bálint 1939. május 16-i (valójában 14-i) programbeszéde Székesfehérváron

A Budapesti Néppügyészség vádirata szerint Hóman 1939. május 16-án, székesfehérvári választói előtt tartott programbeszédében Gömbös Gyula egykori programját és Darányi Kálmán győri beszédét idézve jelentette ki: „Ezekben a beszédekben le van fektetve az a politika, amelyet nyílegyenes úton immár négy miniszterelnök ideje alatt követek, és amelyet keresztény nemzetiszocialista, fajvédő jobboldali politikának nevezhetünk. A múlt évben a Szent István-i gondolatról hangzott az ország, az idén a szegedi gondolathoz térünk vissza. A 20 évvel ezelőtti nemzeti gondolat, a magyar fajvédő gondolat, a Szent István-i gondolat jelentése tulajdonképpen egy.”⁷³

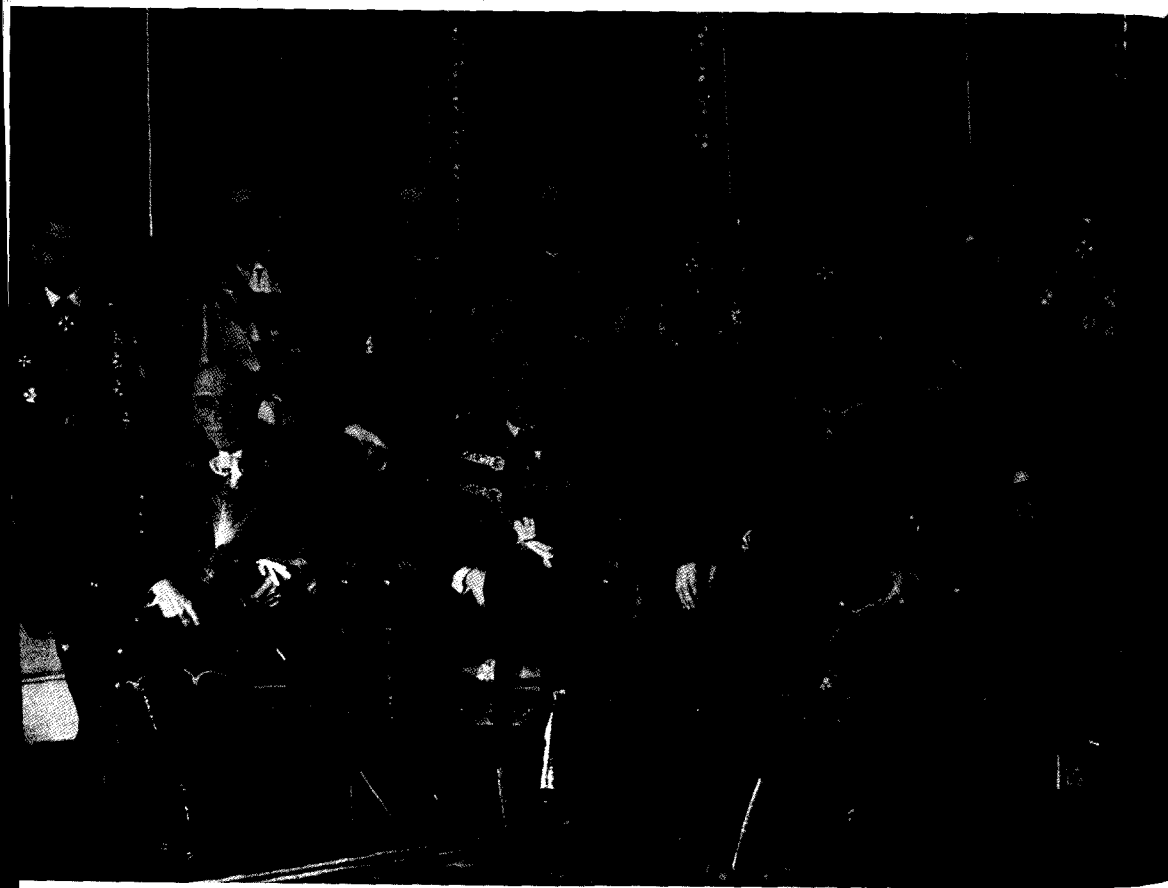
Hóman május 16-án több helyen is felszólalt de Székesfehérvárott nem. Délután a hajmáskéri nagyvendéglő gyűlésén mondott programbeszédet. Az MTI tudósítása szerint: „ismertette a Magyar Élet Pártja és a Teleki-kormány célkitűzéseit, és az egybegyűlt választók nagy tömegének viharos lelkesedése közben mutatott rá azokra a népet megsegíteni akaró szociális reform-törekvésekre, amelyeket a kormány a földműves lakosság és általában a magyar nép sorsa jobbra fordítása érdekében feltétlenül megvalósítani akart”. Ugyanezen a napon este Szentgál községben a templom előtti téren mintegy 3000 fő részvételével tartott nagygyűlésen „átfogóan ismertette a kormány célkitűzéseit, s az egybegyűlt tömeg lelkesen tüntetett a miniszter mellett, különösen akkor, amikor a földreformról s a földműves lakosság érdekében tett és tervezett intézkedésekről beszélt. [...] Hóman Bálint azután látogatást tett a faluban, éjfélig maradt a választók körében, akik nagy szeretettel vettek búcsút a Veszprémbe visszatérő minisztertől.”⁷⁴

Így a vádirat valószínűleg Hóman két nappal előbbi, 1939. május 14-i székesfehérvári beszédére vonatkozott. Hóman itt saját választói előtt fejthette ki programját, hiszen 1932 és 1945 között a város képviselője volt, rengeteg tett annak fejlesztéséért, különösen az 1938-as Szent István-emlékév kapcsán. Szónoklatában Hóman – Teleki Pál, Reményi-Schneller Lajos és Imrédy Béla e napokban

⁷² Lásd e kötetben: 291–292. Fellebbezésében hasonlóan érvelt: „A zsidókérdésben egyetlen egy beszédemben szóltam hosszasan Darányi Kálmán miniszterelnök kérésére és megbízásából. Ennek a fő tárgyaláson egészében felolvasott beszédrészletnek hiteles tanúsága szerint, Szentesen 1938. március hó 7-én [valójában 6-án], a tagadhatatlanul időszerű zsidókérdésről a túlzásokba tévedt szélsőséges agitációval szembehelyezkedve, akkor nagyon is mérsékeltnek tetsző álláspontra helyezkedtem, s a meggyökeresedett magyar zsidók asszimilációját követeltem, csupán az újonnan bevándorlottak kitelepítéséről szóltam, híven Darányi és Teleki felfogásához.” (Lásd e kötetben: 439.)

⁷³ Lásd e kötetben: 389–390.

⁷⁴ MNL OL, K 428. a., MTI-hírkiadás, 1939. május 16., 24.

A Teleki-kormány az 1939. február 17-i eskütétele után – álló sor (balról jobbra):

Csáky István külügyminiszter, Teleki Mihály földművelésügyi miniszter,

Tasnádi Nagy András igazságügy-miniszter, Kunder Antal kereskedelem- és közlekedésügyi, illetve iparügyi miniszter, Bartha Károly honvédelmi miniszter, Reményi-Schneller Lajos pénzügyminiszter, Bárczy István, a miniszterelnöki hivatal adminisztratív államtitkára;

ülő sor (balról jobbra): Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter,

Teleki Pál miniszterelnök, Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter

tartott beszédei mellett – valóban utalt Gömbösrre és Darányira is, ám saját, négy miniszterelnök alatt követett politikáját (a vádirattal idézettel ellentétben) nem „keresztény nemzetiszocialista, fajvédő jobboldali”-nak, hanem „keresztény nemzeti, szociális és fajvédő jobboldali”-nak nevezte. A kettő között az árnyalatnyílnál jóval nagyobb a különbség...

Szerinte a minisztersége alatti négy kormányfő mindegyike a Szent István-i – vagy ami szinte ugyanaz: a „történelmi magyar”, a „keresztény nemzeti”, illetve a „fajvédő” (ismét hangsúlyozom: ez valóban nemzetvédőt jelentett akkoriban) – gondolat szellemében tevékenykedett. „Gömbös Gyula ösztönös meglátása és

Gömbös Gyula kormánynyilatkozata az Egységes Párt ülésén, a kép közepén Hóman Bálint, 1932 októbere

dinamizmusa, Darányi Kálmán politikai judíciuma és bölcsessége, Imrédy Béla akaratereje és megejtő fanatizmusa és Teleki Pál gróf kimeríthetetlen tudása és nemzedékek során át kifinomult politikai érzése mind egyazon forrásból táplálkozik, egyazon eszme szolgálatában működik, és egy célra tör.”

Ezután Hóman a „liberális korszak individualista rendszerét” kritizálta, mivel az „atomizálta a társadalmat, mert az egyéni szabadság elvéből kiindulva az egyéni érdeket helyezte mindenek fölé”. Ezzel állította szembe saját pártja politikáját, melynek szociális rendszere „az egyént a közösség alá rendeli, egységbe foglalja és ezt az egységet [...] nem egyes osztályokban, hivatásokban látja, hanem a természetes családi közösségben, a nemzetben, amelynek keretében kell mindig az egyén érvényesülését keresni”.

Az általa talán legtöbbször hangoztatott „nemzetnevelés” fogalmáról kijelentette: annak „célja egészséges nemzeti közszellem kialakítása, és a nemzetélet számára szükséges, hogy jellemes, erkölcsös, értelmes, művelt, szociális érzékű munkás

magyar emberek minél nagyobb számban nevelődjenek”. Hangsúlyozta, hogy az iskolákban „sokkal nagyobb hangsúlyt kell adni a nevelő szempontoknak, mint korábban”. A testnevelés fontosságát, az „elméleti túlterhelés megszüntetésére és a nemzeti tartalom elmélyítésére” irányuló törekvéseit, az iskolahálózat bővítésének, szakiskolák – Fehérváron kertészeti szakiskola – létesítésének célját emelte ki.

A társadalmi élet minden területén megnyilvánuló nemzetnevelés révén a közélet is megtisztulhat. „E küzdelmünk szolgálatában hajtjuk végre a zsidótörvény rendelkezéseit. E célt fogja szolgálni az előkészítés alatt levő új sajtótörvény” – közölte (s többet nem is szólt ezekről a témákról). Hosszasan szólt az „egészséges szociálpolitika” szükségességéről is, hiszen: „Minden magyarnak kötelessége a megfeszített munka, öntevékenység, kockázatvállalás, felelősségtudat ott, ahova sorsa, készsége, ismeretei állították, de másfelől joga van a kenyérhez és megélhetéshez, joga van műveltsége gyarapításához, szakismerete fejlesztéséhez és műveltsége megőrzéséhez. [...] A nép legszélesebb rétegeit emelni kell, életszínvonalát, vagyonát, jövedelmét, szellemi és egészségügyi kultúráját pedig gyarapítani kell. Arányosabb és egészségesebb vagyon- és jövedelemmegoszlásra van szükség, egyfelől tulajdonjuttatással, munkabéremeléssel, másfelől igazságos és arányos adóztatással.”

A földbirtok-politikáról megállapította: „Szükség van a birtokmegoszlás egészségesebbé tételére, a kisgazdaréteg szaporítására. Termeléspolitikai szempontok követelik a középbirtok fenntartását és a mintaszerű nagygazdaságokat is, viszont szükség van arra, hogy a megmaradó nagybirtokokon intézkedések történjenek a munkás- és cselédvédelem biztosítására.” A gazdaságpolitika „alapelve a termelés fokozása és a termelés minőségének javítása. A termelés minőségét javíthatjuk szakoktatással, a termelő rétegek kiművelésével.”

A külpolitika egyik támaszának Hóman az erős hadsereget tartotta. Beszédét így zárta: „Megyünk előre a keresztény, nemzeti, szociális, fajvédő politika útján, ott masírozunk Teleki Pál gróf miniszterelnök nyomában a többi tiszttel, kérem, kövessenek ezen az úton magyar lelkesedéssel.”⁷⁵

Mindebből egyértelmű, hogy a vádirat meghamisította Hóman választási körútjának – ezekben a napokban ugyanis rengeteg helyen megfordult – székesfehérvári állomásán mondott beszédét. Egy hosszú, minden fontosabb korabeli problémát megemlítő szövegből csak a Gömbösre és Darányira történő hivatkozást emelte ki. A „keresztény nemzeti, szociális” jelzőket pedig „keresztény nemzetiszocialistára” változtatta, amivel teljesen elferdítette Hóman társadalom- és szociálpolitikai érzékenységről tanúskodó szövegét. Emiatt aztán joggal állította Hóman a Népbíróságok Országos Tanácsához írt fellebbezésében: „Az 1939. május hó 16-án tartott programbeszédemben a Teleki-kormány politikájáról mondtakban a MÉP választási programjának idevágó részét vontam össze néhány

⁷⁵ Uo., 1939. május 14. 35–40.

Teleki Pál díszmagyarban, 1940 körül

rövid mondatban [valójában igen hosszú volt a szónoklat: a róla szóló tudósítás csaknem hatoldalas], s abban sem fasiszta, sem demokráciaellenes avagy éppen zsidóellenes propaganda nem foglaltatik.”⁷⁶

Sokkal inkább tükröződik benne Hóman erős szociális érzékenysége. Ennek jegyében a saját területén, az oktatási igazgatásban megtette a tőle telhetőt. Az alsóbb néprétegek felemelése céljából már 1934-ben újraindította a népiskola-épí-

⁷⁶ Lásd e kötetben: 439.

tési programot, 1937-ben pedig – a „szigorú tehetségszelekció” szellemében – Horthy Miklós-ösztöndíjat alapított. 1939-től támogatta a Bolyai (1942-től már Györfly) Kollégiumot, a népi kollégiumi rendszer első intézményét, majd 1941-ben felállította az Országos Tehetségkutató Intézet Bizottságát, melynek célja évente 500-600 szegény sorsú gyermek középiskolai tanulmányainak a támogatása volt. Osztályok fölötti nemzeti szintézist követelt, részben – nyilván – a „korszellem” hatására. Részben viszont amiatt, mert fölismerte a magyar társadalom korszerűtlen szerkezetéből adódó veszélyeket, a parasztság és a munkásság – az értelmiség vérfrissítése miatt is oly fontos – felemelkedésének bántó akadályait.⁷⁷

3. Hóman Bálint 1940. szeptember 17-én (valójában 16-án) a *Giornale d'Italia* budapesti tudósítójának adott nyilatkozata

A Budapesti Népgyógyesség vádirata szerint Hóman ebben a nyilatkozatában kijelentette: „Amikor 8 évvel ezelőtt átvettem a kultusztárca vezetését, elhatároztam, hogy a magyar közoktatásból kizárom a materialista, demokrata, liberális felfogást.” Hóman erre így reagált: „A *Giornale d'Italia*-nak adott nyilatkozatomból idézett mondat *nem tőlem származik*, hanem az interjúvoló újságírótól, mint ez a Függelenség helyes közléséből is megállapítható. Ez a mondat egyébként értelmetlen és nem fedi álláspontomat.”⁷⁸

Hóman utóbbi állításával szemben azonban – az MTI Hírkiadásának 1940. szeptember 16-i (tehát nem 17-i) tájékoztatása szerint – a miniszter a *Giornale d'Italia* budapesti tudósítójának, Francesco Giarizzónak a vádiratban idézettnek megfelelően nyilatkozott. Azután így folytatta mondandóját: „Nézetem szerint az iskola feladata nemcsak az, hogy tanítson, hanem az is, hogy egészséges életfelfogást, magas erkölcsi színvonalat és nemzeti és szociális érettséget adjon az ifűságnak. Az iskolaügy reformja során a nevelő és alakító elvet tartottam szem előtt.

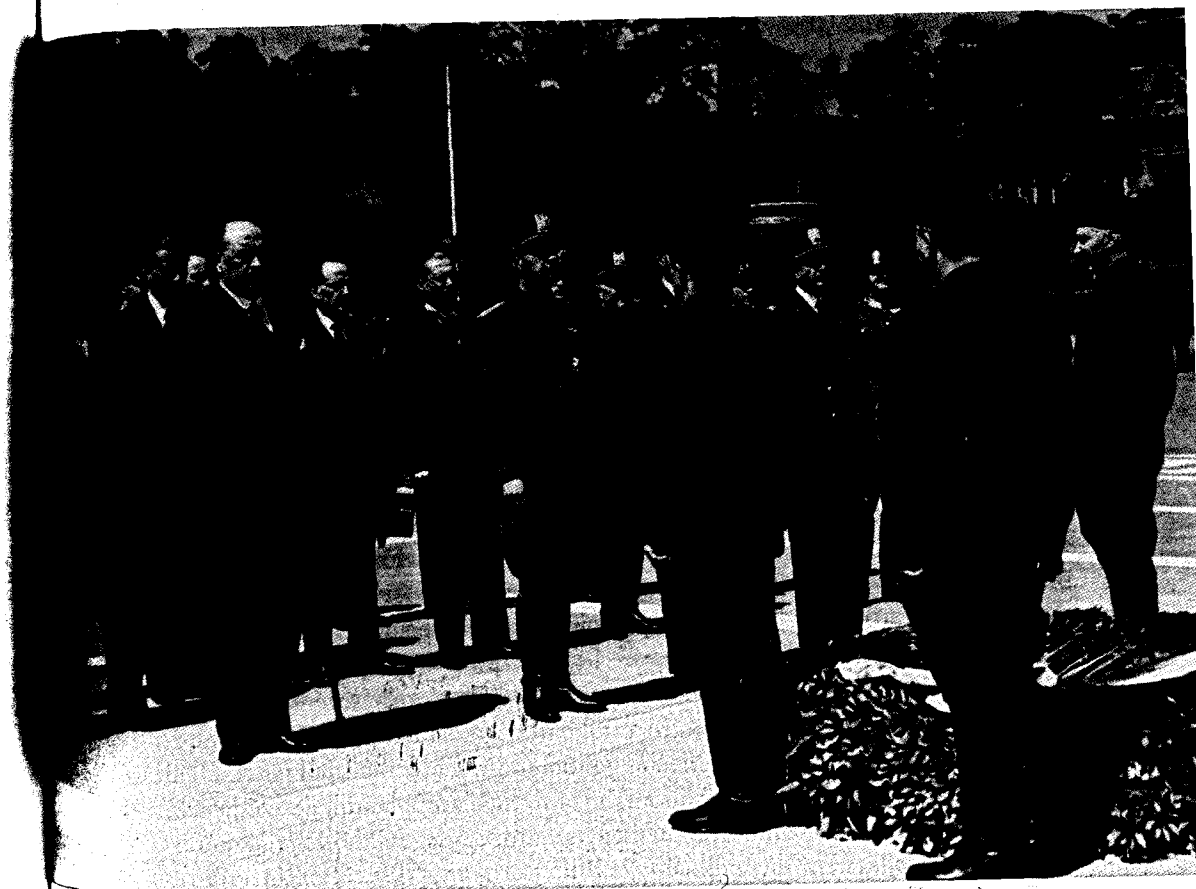
A miniszter hangsúlyozta, hogy mindig rajta volt az Olaszországgal és Németországgal való kulturális kapcsolatok kiépítésén. Ennek a tevékenységének egyik gyümölcse a magyar–olasz kulturális egyezmény. Az egyezménynek már megvannak a kézzelfogható eredményei, elsősorban az, hogy a statisztikai adatok szerint az olaszul tanuló magyarok száma állandóan növekedik.

Hóman Bálint ezután részletesen szólott a magyar–olasz kulturális kapcsolatokról és hangsúlyozta, hogy a magyar közoktatásügy reformja során szem előtt fogja tartani a Mussolini-féle iskolaalkotmány elveit.

A miniszter végül annak a reményének adott kifejezést, hogy Bottai olasz nemzetnevelésügyi miniszter ellátogat Budapestre. Erdély egy részének visszatérésével kapcsolatban felmerült kulturális kérdésekről szólva kijelentette, hogy kész tervszövege van ezeknek a kérdéseknek a megoldására, de egyelőre csak annyit mondhat, hogy az erdélyi iskolareformot nem a bosszú vagy az elnyomás szelle-

⁷⁷ UJVÁRY 2009, elsősorban: 404–406.

⁷⁸ Lásd e kötetben: 390, 439.

Giuseppe Bottai olasz nevelésügyi miniszter hivatalos magyarországi látogatásakor megkoszorúzza a Hősök Emlékkövét, mellette Hóman Bálint, 1941. június 18.

me fogja vezetni. »Mi meg fogjuk erősíteni Erdély magyarságát, de ugyanakkor biztosítani fogjuk az erdélyi német és román kisebbség normális fejlődését is. Már elkészítettük az iskolakönyveket is, amelyek magyar, román és német nyelvűek lesznek.«⁷⁹

Bár Hóman tagadta, hogy „materialista, demokrata, liberális felfogást” elítélve nyilatkozott, az MTI tudósítása alapján – márpedig az MTI többnyire a pontosságáról volt ismert – valószínűleg mégis ezt mondta. A „materialista, demokrata, liberális felfogást” egyébként más beszédeiben is sokszor kárhoztatta. (Ezek kizárása a közoktatásból azonban csak részben történt meg.)

Figyelembe kell vennünk, hogy e jelzőket akkoriban némileg másként definiálták, mint manapság. A materialistát leginkább a történelmi materializmussal,

⁷⁹ MNL OL, K 428. a., MTI-hírkiadás, 1940. szeptember 16., 42.

a demokratát a szociáldemokráciával, a liberálist pedig az 1918–1919-hez vezető dualizmus kori politikai hagyománnyal azonosították. Bár Hóman ezeket az eszméramlatokat többször is megőrizte, általában a más oldalról fenyegető veszélyekre is felhívta a figyelmet. 1928-ban például kijelentette: „A materiális szemlélet s vele az osztályharc történetietlen, ezért merőben hamis elmélete észrevétlenül belopakodott a magyar lélekbe s még ahol politikai értelemben küzdenek is ellene, győzelmesen ütközik ki a frázisok tömegéből. [...] A nyugati betegség romboló munkája mellett tovább működnek a mi régi betegségünk kórokozó csírái. A nagy háború és a nyomában járó katasztrófa még mindig nem tudott valamennyiünket kigyógyítani az »extra Hungariam«, a »magyar glóbusz« ernyesztő betegségéből. Még mindig vannak, akik a magyarságot látják a világ központjának s a múlt dicsőségén ábrándozva, frázisokkal és fantasztikus szövetségek délibábjával kívánnak harcba indulni Európa reális erőtenyezői és ezeket számba vevő honfitársaik ellen.”⁸⁰

Hóman a szociáldemokraták kiváló képviselőjével, Kéthly Annával gyakorta vitatkozott a nevelés szellemiségének kérdéséről. A képviselőház 1935. május 9-i ülésén a Kéthly bírálta „egységes nemzeti világnézet” kapcsán közölte, hogy a szociáldemokrácia a „maga pártszervezetében olyan tökéletes példáját adta az egységes világnézeti nevelésnek, hogy ezt mi csak a legszebb példaképpen vehetjük alapjául a mi nacionalista világnézeti nevelésünknek. [...] a nevelés egységére törekszem, de minden uniformizálást a leghatározottabban helytelenítek. [...] Amit ő mondott, hogy tudniillik bátor, független és gondolkodni merő állampolgárokat kell nevelni: ezt kívánom én is. Azt kívánom, hogy ilyen állampolgárok nevelődjenek, de ez semmiképpen sem áll ellentétben egy szilárd, egységes erkölcsi világnézettel, amelyet kifejleszteni kívánok.”⁸¹

Egy év múltán ugyancsak Kéthlyhez intézve szavait Hóman hangsúlyozta: „osztályérdek az istápolására, amivel a szociáldemokrata párt részéről szoktak vadolni, osztályellentét az átáramlására soha és semmi körülmények között a magyar művelődési politikában, de más téren sem vagyok kapható. Én teljesen elhibázottnak tartom – méltóztatnak tudni munkásságomból – a történelmi materializmus egész eszmerendszerét, ideológiáját, azzal egész életemben, tudományos munkálkodásomban, hivatali munkálkodásomban és politikai pályámon is szembe helyezkedtem. Én a spiritualizmus alapján állok, a szellemi és erkölcsi tényezőket tartom primer történelemirányító tényezőknek [...]”⁸² S ezért állapította meg az 1939-es választások után: „A most lefolyt országos választásnak az eredménye teljes mértékben igazolta országos politikánkat. Ez a választás ítélethozatal volt a múlt mulasztásai felett. A magyar nép ítéletet hozott a régi liberális rendszerrel, a materiális szociáldemokrata rendszerrel, a nemzetet megosztó pár-

⁸⁰ HÓMAN 1942, 101–103.

⁸¹ HÓMAN 1938a, 183.

⁸² *Uo.*, 116.

toskodás politikájával, az osztálypolitikával s a ma immár konzervatív síkra áttelepedett liberális és szociáldemokrata törekvésekkel szemben is.”⁸³

4. Hóman Bálint beszéde a Magyar Élet Pártja Fejér megyei szervezeteinek nagyválasztmányi ülésén, 1941. március 10-én (valójában 9-én)

A Budapesti Népiügyszéség vádirata szerint Hóman az ülésén a következőket mondta: „Aki nem tud a zárt magyar szellemi egységbe beilleszkedni, nem lehet jó magyar, s itt van a nyitja az egész zsidókérdésnek is. Ezt nem valami szadisztikus hajlam vetette fel, hanem kizárólag azért került a magyar politika előterébe; mert már évszázadokkal ezelőtt is több ízben bebizonyosodott, hogy a zsidóság nem tud [egy rövid rész nem olvasható] beilleszkedni más népi közösségbe.”⁸⁴

Az MTI szerint Hóman a beszéde kezdetén a külpolitikai helyzetről, majd a nemzetiségi kérdésről szólt. Utóbbiról – Teleki Pálra is hivatkozva – kifejtette: „Az asszimiláció történeti folyamat. Senkit erőszakosan nem lehet megfosztani nemzetiségétől, népi érzésétől. [...] A magyarság tisztán és kizárólag természetes folyamat útján szívott fel magába igen sokfajta népelemet. Az erőszakos magyarosítás történetietlen és lehetetlen folyamat, viszont az asszimilálódásra, az áthasonulásra igen sok példa van a történetben, majdnem minden nemzetnél.” Nyilvánvalóan a magyarországi németsegnél tapasztalható tendenciákra utalva bizonygatta: „Állítólag a magyarság köréből kiválnak egyesek, s származás alapján más nemzetiségűeknek mondják magukat. Az ilyenek csak válnak ki. Aki disszimilál, nem volt sohasem magyar.” Aztán kitért arra is, hogy: „Aki nem tud a zárt magyar szellemi egységbe beilleszkedni, nem lehet jó magyar, s itt van a nyitja az egész zsidókérdésnek is. Ezt nem valami szadisztikus hajlam vetette fel, hanem kizárólag azért került a magyar politikai érdeklődés előterébe, mert már évszázadokkal ezelőtt is több ízben – Szent László és Kálmán király korában, az Aranybulla idején, Nagy Lajos idejében, a mohácsi vész előtt – bebizonyosodott, hogy a zsidóság nem tudott tökéletesen beilleszkedni más népi közösségekbe. Ezért lépnek a népek velük szemben a korlátozás és a kirekesztés álláspontjára.” Ezt követően saját kora uralkodó eszméiről szólt. Szerinte közülük a legfontosabbak: a közösség gondolata, „más szóval a nemzet egysége”; „a gazdasági javak igazságosabb elosztása” és „a társadalmi különbségek enyhítése”; illetve a „nemzet önkormányzata”.⁸⁵

A „zsidókérdésről” tehát Hóman nagyjából olyan értelemben beszélt, ahogy a vádirat állította, ezen túl azonban a hosszú szónoklatában semmi mást nem mondott róla. Mondandója – különösen a korabeli közhangulathoz képest – nem volt uszító. A Székesfehérvári Friss Újság részben másként adta vissza Hóman szavait, melyeket a lap szerint Hóman kiegészített azzal, hogy: „A zsidóság erős

⁸³ HÓMAN 1942, 169.

⁸⁴ Lásd e kötetben: 390.

⁸⁵ MNL OL, K 428. a., MTI-hírkiadás, 1941. március 9., 26–29.

fajta, amelynek értékei vannak, és ezért önálló zsidó államban igen jól tudna prosperálni.”⁸⁶

5. Hóman Bálint 1941. szeptember 15-i (valójában 14-i) beszéde

A vádirat szerint e beszédében Hóman kijelentette: „A mi fiaink most ott állnak a Dnyeper vonalon, és védekeznek a mai világ legnagyobb ellensége, a bolsevizmus ellen. Ez a küzdelem kétségtelenül győzelemmel végződik, s ezért a küzdelemért kell nekünk hálával fizetnünk akkor, amikor idehaza a kultúra területén igyekszünk azt a keresztény magyar szellemet nevelni és szilárdítani, amely leg-erősebb vára a magyarságnak.”⁸⁷ Az MTI szeptember 14-i tudósítása is szó szerint ezt az idézetet hozta.⁸⁸

A bolsevizmus elleni harcra való hivatkozás teljesen általános volt ebben az időben; különösen a nyilvános felszólalásokban. Hogy valójában mit is gondolt Hóman a Szovjetunió elleni hadjáratról és abban a magyarok szerepéről, illetve a németek uralta Európáról, az sokkal inkább kiderül a „naplójaként” számon tartott feljegyzéseiből. Valamikor 1941 őszén vagy telén írhatta:

„Már mostan ami a stratégiai helyzetet illeti, az az, hogy a németek olyan fába vágták a fejszéjüket ezzel az orosz háborúval, amire ők nem is gondoltak.

Tény az, hogy itt villámháború nem lesz. Ez alatt persze nem azt gondoltam, hogy a németek az erőket nem úgy fogják alkalmazni, mint azt a villámháborúban szokás, hanem azt, hogy a háborút nem tudják sem fegyverszünettel, sem békekötéssel befejezni, mert gyors döntés itt nincs, sőt azt hiszem, hogy ezen a harctéren a döntés lehetősége egyáltalán nem áll fenn. Az ellenfél politikai rendszere, a nép jellemé, a tájjelleg, a végtelen kiterjedések, elodázzák a döntés lehetőségét.

Megverhetik a németek az ellenséget a Dnyeszternél, a Dnyepernél, megverhetik a Volgánál és talán az Urálnál, de a döntés nem lesz meg. A steril politikai rendszer, amelyet a kommunizmus alkotott, kizárta a csíráját egy politikai váltó-gazdaságnak, amely minden más politikai rendszerben át tudja venni a kormányzatot attól a hatalomtól, amelynek eddig ellenzéke volt és így politikai irányt tud változtatni.

Ezért, bár hadtörténelmi elvi alapon nagyon helyes az a felfogás, hogy Magyarország sorsa a Volgánál dől el, de ebben a konkrét helyzetben ezt nem tartom találónak. Túlságosan dogmatikus. [...] A kiterjedések olyan óriásiak, hogy valahol meg kell állanunk, és ebből a szempontból azt mondom, hogy nekünk jobb előbb, mint utóbb. Mi nem vagyunk nagyhatalom, mint a németek. Ezek a kiterjedések messze túlhaladják lehetőségeinket és tehetségünket. [...] A lényeg az,

⁸⁶ „Nem alázkodunk meg senki előtt sem, barátságot adunk, de nem szolgásgot.” Hóman Bálint és a többi megyei képviselők együttes beszámolót mondtak a Szent István teremben, Székesfehérvári Friss Újság 1941. március 10., 2.

⁸⁷ Lásd e kötetben: 385.

⁸⁸ MNL OL, K 428. a., MTI-hírkiadás, 1941. szeptember 14., 6.

hogy lesz keleti front. Hosszú háború lesz, és a döntés nem itt lesz és a mi sorsunk sem itt lesz eldöntve, sem nem a Volgán, sem másutt, hanem a jó Isten tudja, hogy hol. Talán Londonban, ha a németeknek lesz módjuk és kedvük a csatornán átkelni, talán spanyol, francia vagy belga földön, ha a szövetségeseknek lesz kedvük és bátorságuk partra szállni. De hogy ez a döntés kinek a javára fog meghozatni, hogy az isteni Gondviselés útjai e döntés meghozatalánál merre járnak, azt csak Ő tudja. Én azt hiszem, hogy egyik fél sem fog győzni. [...] Ezért jó lesz a háborút mindinkább a mi kisebb tehetségű és korlátozottabb hatóerejű szempontjainkból kifolyólag nézni és nem a német nagyhatalom szemüvegén át. A vilálmháború kábulatából, sajnos, nekünk is fel kell ébrednünk és hosszú háborúra berendezkednünk. [...] Kezünkbe kell a sorsunkat nekünk is vennünk és nem a németekre bízunk magunkat, akiknek a győzelme, kérdés, hogy meghozza-e azt, amit gondolunk.

Én ugyanis azt hiszem, hogy a mi sorsunk már el van döntve Berlinben a politikusok által. Ők már pontosan tudják, hogy hogyan akarják elrendezni az új Európát. [...] A német Európa egy völkisch Európa lesz és nem a mi Európánk a nemzeti, történelmi Magyarországgal. A völkisch Európában a német koncepcióban nem urak, hanem – könnyen – megtűrték lehetünk a saját portánkon. Már Szlovákiában láttuk ezt, ezért is engedik önálló államot játszani. Jelek már nálunk is mutatkoznak a Volksbund- és az iskola-politikájukban. Minél hatalmasabb lesz a német győzelem, annál nagyobbak lesznek a rendezés hátrányai a számunkra, még abban az esetben is, hogyha az egész magyar hadsereggel a Volgán harcoltunk volna. Százszázalékos német győzelem, százszázalékos völkisch Ungarnt jelent. Ez a valóság, mert a rendezésnél nem a megértő katonák, hanem a politikusok fognak dönteni, akik éppen úgy nem értik meg a világháború nagy magyar véráldozatát, amit majdnem kizárólag szövetségesi hűségéből, a német érdekek miatt hoztunk, mint ahogy nem fogják megérteni azokat az áldozatokat sem, amelyeket a mostani háborúban hozunk.

Ők – különösen ha nagyon önként ajánlkozunk – azt fogják gondolni, hogy ez a kötelességünk. Azt fogják mondani, a magyarok szolgálataik fejében kiélhetik saját fazonjukat a Duna-medencében, nem fogják kitelepíteni őket, és már ez is elég jutalom a szövetségi hűségükért. Az urak azonban ők lesznek a Duna-medencében, mert ez szerintük ősi német föld. Legnagyobb meglepetésemre a krakkói pártnapon Lengyelország hozzácsatolását a Német Birodalomhoz szintén azzal indokolták, hogy az ősi német föld. 20 000 000 lengyelről egyáltalán nem vettek tudomást. Természetesen bennünket nem úgy kebeleznének be, mint a lengyeleket és cseheket, mi tarthatnánk magyar egyetemeket, magyar iskolákat, magyar színházakat stb. is, de ezzel szemben német egyetemeken és német iskolákban csak a völkisch tanárok és tanítók taníthatnának. A Volksbundot felfegyvereznék, illetve katonai alakulatokba szerveznék. Ez a valóság a német elképzelésben és szükségszerű következménye a mai német völkisch elképzelésnek. [...]

Százszázalékos német győzelem százszázalékos német megoldást jelent. Hol marad a magyar megoldás akkor, ha minden erőnket eleve ennek a százszázalékos német győzelemnek a kivívására bedobjuk és feláldozzuk. Ezért mindent egybevetve azt hiszem, hogy várunk kell. Ne siessünk. Ne akarjunk németebbek lenni a németnél. Tartsuk szárazon a puskaport és gondoljuk meg, hogy mi nem nagyhatalom vagyunk és ne nagyhatalmi fejjel gondolkozzunk. Nem helyezkedhetünk mi magyarok a németekkel azonos álláspontra. A háború hosszú háború lesz, erre és nem a villámháborúra kell berendezkednünk. [...] most következik a valódi háború, amely attól tartok, évekig el fog tartani. Ennek folyamán még nagyon sok alkalom lesz arra, hogy megmutassuk hűségünket a németekkel szemben, mint sok évszázadon át ezt megtettük, de egyben szolgáljuk kizárólagos öncéljainkat is. [...] Nagyhatalmi politikát és hadászatot át kell engedni a nagyhatalmaknak. Nekünk a fal mellett kell járnunk. Itt a politikai presztízsnak (európai háború) és katona-becsületnek egyaránt eleget tettünk.”⁸⁹

6. Hóman Bálint beszéde 1941. szeptember 25-én, a Magyar Történelmi Társulat közgyűlésén.

Az előző kérdésre adott válaszból következtetni lehet arra, hogy Hóman mennyire gondolta komolyan a vádirat által idézett, a Magyar Történelmi Társulat 1941. évi közgyűlésének elnöki megnyitó beszédében hangoztatott mondatait. Hóman – nyilván némi megalkuvásból – a közhangulatnak való megfelelés kényszerének is engedett, mikor (mint fellebbezésében írta) eleget tett Bárdossy miniszterelnök kérésének, „hogyan mondjak egy beszédet, amelyben emlékezzem meg a háborúról és tegyek egy gesztust a kormányzó és [a] szövetségesek felé”.⁹⁰ (A vádiratból – a Századokban közölt szöveggel történt összehasonlítás alapján – kimaradt vagy kicsit másként szereplő részeket szögletes zárójelben adom meg):

„Fiaink messze keleten harcolva védelmezik Magyarország határait [a nemzetet egyszer már a végromlás szélére taszító rendszer katonáival szemben]. Újra ott állnak a Dnyepér vonalán, ahol ezer év előtt Árpád népe védekezett a besenyők keleti hadai ellen. [Ott egyengetik a békés építőmunka útját a Dnyeszter partján, ahol félezer év előtt Nagy Lajos királyunk szerzett békét a tatárokkal, végleg elhárítva hazánk fölül a száz év óta annyiszor megismétlődött tatár támadások veszedelmét.]

Honvédeink[nek] a nagy német szövetséges oldalán, olasz és finn barátaikkal szoros fegyverbarátságban vívott küzdelmé, élethalálharca a magyarságnak csak úgy, mint a németységnek és az egész európai közösségnek. Kimenetelétől függ Európa és benne Magyarország, a nyugati művelődés és a keresztény ösiség [erkölcsi] jövő sorsa. [Ha a Szovjet – mint egykor Mohács előtt a nyugati keresztény világot ostromló török hatalom – szövetségesekre talált is Nyugaton, a keleti

⁸⁹ Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára [a továbbiakban: ÁBTL], A-742, 96–100.

⁹⁰ Lásd e kötetben: 277.

szellemű és keleti erkölcsű bolsevik állam képében újra a Kelet döngeti a Nyugat kapuit s a magyarságot a keleti erőkkal szemben önként vállalt történelmi hivatása kötelezi a küzdelemben való részvételre.] Ebből a történelmi harcból [–] minden jó magyar érzi [–] Magyarország[nak] saját erejéhez mért keretben ki kellett vennie a maga részét. [...] A trianoni szakadékból új magaslatok felé vezető, nehéz útján bölcs vezér, nagy csaták hőse és az államkormányzás mestere vezérli népünket, hűséges barátok, két hatalmas nép és azok új világot készítő vezetői támogatják. [...] A magyarság igaz barátait és a történelem legnagyobbjait megillető tisztelettel és hálával gondolunk a német és olasz nép nagy vezéreire, Hitler Adolfra és Mussolini Benitóra.”⁹¹

A hosszú megnyitónak e néhány sor csak rövid részlete volt, mintegy kötelező megemlékezésként Magyarország hadba lépéséről. Számos korabeli beszéd és újságcikk ismeretében állítom, hogy a korhangulatot tükrözte, illetve az akkoriban szokásos frázisokat ismételte, az átlagosnál valamivel mérsékeltebb formában.

Maga az előadás egyébként a muhi csata 200., Budavár elestének 400. és a trianoni béke törvénybeiktatásának 20. évfordulója emlékére a magyarságot ért sorscsapásokról, az azokat követő felemelkedésről és újjáépítésről, illetve a „trianoni korszakot lezáró országgyarapodásról és annak előkészítőiről” szólt. A Magyarországot keleten védelmező honvédekről idézett sorokat megelőző, szintén aktuálpolitikai célzatú mondatok pedig így hangoztak: „Magyarország területe három év alatt majdnem megkétszereződött, lakosainak száma másfélszeresére növekedett. A magyar állam húszévi megalázottság szomorú korszaka után tekintélyes közep-hatalom rangjára emelkedett s az emelkedés nyomán feladatai is megsokasodtak. A magyarság meggyarapodva és megerősödve újra betöltheti örök történelmi hivatását: e háza és a nyugati művelődés harcos védelmét a keleti erőkkal szemben.”

Mint láttuk, Hóman Horthyról úgy szólt, mint aki „az államkormányzás mestere”-ként vezeti a népet. Megemlékezett Teleki Pálról is, akinek „A társadalom szellemének javítására, az állami szervezet tökéletesítésére, az erők koncentrációjára, magyarságunk tudatosítására és a korszerű haladás előmozdítására irányuló őszinte törekvése azonos volt a nagy eszményképekével, s ha azokat nem is tudta mindig valóra váltani, ebben csupán elmélyedő tudós kedélye, s még inkább a napi politika módszereiben való járatlansága akadályozta meg”. Hosszú méltatását azzal zárta, hogy Teleki „Munkáját tovább folytatják barátai és tanítványai az ő elgondolásai nyomán most útnak induló, s róla elnevezett Tudományos Intézetben”. Ezután pedig a saját elnökségével létrejövő új intézet feladatait – „a magyarság s a vele együtt élő nemzetiségek, valamint a szomszédos Duna-völgyi népek történelmi életének, állami és társadalmi berendezkedésének, gazdasági és művelődési szerepének módszeres tanulmányozása és ismertetése” –, illetve felépítését vázolta.⁹²

⁹¹ HÓMAN Bálint, *Elnöki megnyitó beszéd. A Magyar Történelmi Társulat 1941. szeptember 25-i közgyűlésén elmondotta dr. Hóman Bálint elnök, Századok 1941/7–8., 228–229; vö. e kötetben: 385.*

⁹² HÓMAN, *Elnöki megnyitó beszéd*, 225–235.

7. Hóman Bálint 1941. október 12-én Székesfehérváron, választói előtt tartott beszéde

Hóman ezen a napon a kormánypárt (Magyar Élet Pártja) székesfehérvári pártvezetőségének értekezletén mondott körülbelül egyórás beszédet. A vádirat szerint kijelentette: „Jelenleg a nacionalis és bolsevista gondolat között folyik a háború. Arról van ugyanis szó, hogy Európa áldozatul esik-e az ázsiai jellegű bolsevizmusnak avagy nem. A bolsevizmus egész Európát fenyegette, és a magyar állam feje már húsz esztendeje sürgeti a bolsevizmussal szembeni összefogást. Neki volt igaza, hiszen egy valóságos keleti császárság húzódott meg körülöttünk, amelynek vég-eredményben nemcsak az orosz nép, hanem az összes népek áldozatául estek volna. Véleményem szerint a háború valószínűleg hamarosan befejeződik, és azután nekünk is nagy szervezési munkát kell végezni.” Hóman úgy vélte, hogy szónoklatának az volt a lényege, „hogya fiaink kint harcolnak a harctéren, akkor ezekkel szemben hálával tartozunk olyképpen, hogy itthon is megteesszük a kötelességeinket”.⁹³

Bár erről a beszédéről nem találtam újságcikket vagy részletes tudósítást, Hóman minden bizonnyal a vádiratban idézethez hasonló módon szólt meg – mint ahogy a győri, valamint a Magyar Történelmi Társulat előtti beszédében is tette –, s ezt maga sem tagadta. Fellebbezése szerint: „A háborúról csak 1941. szept. 15. és október 12. közt, egészen szűk körben, a Magyar Történelmi Társulat tudósai, Győrött egy édesapámról elnevezett apácaintézet felavatásánál és székesfehérvári pártom 50 tagú választmánya előtt emlékeztem meg, egészen röviden, abban az értelemben, hogy mikor fiaink a harctéren küzdenek, buzdításra van szükségük, s az itthon maradottaknak irántuk való hálájukat kell szorgalmas munkával leróniuk.”⁹⁴

Október 12-i szerepléséről az MTI így adott hírt: „Hóman Bálint kultuszminiszter részletesen beszámolt az ország külpolitikai helyzetéről. Magyarország évtizedek óta nyílegyenes külpolitikát folytat. Azok mellett állunk, akik velünk együtt szenvedtek s akiknek elrabolt területeink jelentős részének visszaszerzését köszönhetjük. Épp így azok ellen vagyunk, akik országunkat megcsonkították és megrabolták. Az európai háború ma a nacionalizmus és bolsevizmus jegyében folyik, és ez a körülmény eleve meghatározta Magyarország helyzetét a küzdelemben, hiszen kormányzó urunk volt az első államfő, aki s bolsevizmus elleni európai összefogást hirdette. A külpolitikai helyzet vázolásá után szólott a miniszter a visszatért területeknek az ország gazdasági és szellemi életébe való visszacsatolásával járó teendőkről, majd a belpolitikai helyzet érintése után a közellátási kérdésekkel foglalkozva megemlítette a kormánynak e téren tett több erélyes és eredményes intézkedését.”⁹⁵

⁹³ Lásd e kötetben: 385–386, 277.

⁹⁴ Lásd e kötetben: 438.

⁹⁵ MNL OL, K 428. a., MTI-hírkiadás, 1941. október 13., 30.

8. Hóman Bálint *A történelem útján* című, 1942. december 24-i cikke az *Új Fehérvár* című lapban

A vádirat egy rövid kihagyással (ezt szögletes zárójelben pótlom) szó szerint azt a szöveget citálja, ami az *Új Fehérvár*ban is megjelent:

„Honvédeink a német és olasz szövetségeseikkel, finn testvéreinkkel és japán barátaikkal szoros fegyverbarátságban vívott küzdelme a magyarságnak is élet-halálharca, mint a finneknek, a németeknek s az egész európai közösségnek. Kimenetelétől függ Európa és benne Magyarország jövője és a keresztény erkölcsiség sorsa. Fiaink messze keleten harcolva is Magyarország történeti határait védik a nemzetet egyszer már a romlás szélére taszító keleti rendszer katonáival szemben. [Mert ha a szovjet – mint egykor Mohács előtt a magyar államot és a kereszténységet ostromló török hatalom – szövetségeseire talált is Európa nyugatán, keleti szellemű és keleti erkölcsű állama képében újra Kelet dőngeti Nyugat kapuit.]

Európa és a szovjet háborújából a magyarságnak történeti hivatása értelmében ki kellett vennie a maga részét. A küzdelem megvívásához azonban nem elegendő a magyar katona vitézsége és harckészsége, fegyelmezettsége és kötelességérzete. Idehaza a front mögött is nehéz felelősség és komoly feladatok terhe hárul minden magyarra.”⁹⁶

Olvasva e sorokat teljesen jogos Hóman védekezése, miszerint a cikk a Győrben, a Magyar Történelmi Társulat közgyűlésén, illetve a Székesfehérvárott – 1941 szeptembere és októbere között – mondott „s más beszédeimből kiszakított mondatokból van összeállítva”. Ugyanezt állította egyébként perének március 18-i nyilvános tárgyalásán is: „Az 1942. december 24-én az *Új Fehérvár* című lapban megjelent cikket nem én írtam. A cikket különböző beszédeimből vágta össze és bemutatták nekem. Én ezt azután approbáltam [jóváhagytam] és így jelent meg a cikk.”⁹⁷

Maga az írás ezt az összeollózást bizonyítja. Hóman a „sorsdöntő” és a „történelemformáló” időről, az „eszmék harcának zűrzavaráról”, Magyarország újbóli európai tényezővé válásáról szólt, majd a már idézett szavak után kijelentette, hogy: „Idehaza, a front mögött is nehéz felelősség és komoly feladatok terhe hárul minden magyarra. [...] Áldozatos hazafisággal és emelkedett nemzeti érzéssel, keresztényi szeretettel és benső szociális érzéssel, fegyelmezett lélekkel és felfokozott munkakészséggel kell mindannyiunknak a magunk helyén teljesíteniünk háborús kötelességeinket.”⁹⁸

9. *A Függetlenség* című lapban 1944. április 5-én megjelent memorandum

A vádiratban ugyan nem szerepeltek a memorandummal kapcsolatos észrevételek, ám a tárgyaláson többször is szóba került a *Függetlenség* című napilapban

⁹⁶ HÓMAN Bálint, *A történelem útján*, Új Fehérvár 1942. december 24., 3.

⁹⁷ Hóman Bálint fellebbezése, lásd e kötetben: 428–448, valamint vallomása 1945. március 18-án, lásd e kötetben: 269–278.

⁹⁸ HÓMAN Bálint, *A történelem útján*, 3.

– keletkezésének pontos dátuma nélkül – közreadott, kormánypárti politikusoktól származó „történelmi dokumentum” Hómanra nézve terhelő volta. Szövegét először a Függetlenség közölte – Lukács Béla pártelnöknek történő átadását 1944 februárjára datálva –, a későbbiekben pedig Kállay Miklós miniszterelnök emlékirataiban is megjelent (ő tévesen 1943 októberére helyezte átnyújtásának az időpontját).

A tizenkét oldalas memorandumot a Függetlenség szerint „a párt nagy többségének megbízásából” harmincnégy Magyar Élet Pártja-béli képviselő írta alá. Közülük Hóman volt a legismertebb; mellette Csicsery-Rónay Istvánt, Kolosváry-Borcsa Mihályt, Marton Bélát, Teleki Mihályt és Tömböly Dénest emelném még ki. A többi tiltakozó mára méltán elfeledett politikus volt. A dokumentum Kállay Miklós kabinetjének ingadozó kül- és belpolitikáját, a kormányfőn kívül pedig elsősorban Keresztes-Fischer Ferenc belügyminisztert támadta. Mivel a memorandum a vádnak nem volt tárgya, csak a Függetlenség szalagcímeit ismertetem: „Az anglofil álláspont cáfolata”; „A németekkel sorsközösségre vagyunk utalva”; „Tiltakozás a belügyi politika balratolódása ellen”; „A Népfront szervezkedése”; „Baloldali agitáció a gazdátársadalomban”; „A kisgazdapárt hazaárulása”; „Béke-propaganda, szalonbolsevizmus”; „Meg kell oldani a zsidókérdést”; „A gazdasági problémák”; „A sajtó-defetizmus”; „A könyvkiadás elszídósodása”; „A nemzeti-ségi politika hibái”; „A legnagyobb katasztrófa...”; „A követendő politikai út”.

A memorandum végkövetkeztetése így hangzott:

„A szegedi gondolaton alapuló, kemény, az egész nemzeti társadalmat átható, fegyelmezett, egységbe fogláló, katonás szellemű jobboldali politikát kell követnünk! [...] meg kell keresnünk az utat, hogy egy katonailag és lelkileg felfegyverzett, erős nacionalista állam álljon minden veszéllyel szemben, bármilyen elképzelhető következmények esetére is, mert ha nem ezen, hanem a másik úton megyünk tovább, mindent kockára teszünk.

Felelősségünk tudatában, pártunk nagy többségének nevében kérjük pártunk elnökét – míg nem késő –, hasson oda, hogy az ország kül- és belpolitikai irányvonala térjen vissza arra az útra, amely megadja a nemzetnek és nekünk is azt a lelkiezt, hogy örömmel vállalhassuk a felelősséget és azt a nagy küzdelmet, melyet hazánkért és főméltóságú urunkért még meg kell és meg fogunk vívni.”⁹⁹

Hóman a népbíróóság előtt azt vallotta, hogy a nyilatkozatra nem emlékszik, mivel: „Annak idején a legkülönbözőbb csoportok és memorandumok voltak, nem tudok a dologra visszaemlékezni.”¹⁰⁰ „Napló”-jában ugyanakkor hosszasan beszámolt róla, milyen előzmények vezették annak aláírására.

⁹⁹ Történelmi dokumentum: a Magyar Élet Pártjának jobboldali többsége memorandumban tiltakozott a helytelen külpolitika és a belpolitika baloldali eltolódása ellen, Függetlenség 1944. április 5., 3–4; Kállay Miklós, Magyarország miniszterelnöke voltam 1942–1944. Egy nemzet küzdelme a második világháborúban, I., Európa–História, Budapest, 1991, 256–263. Lásd még CZETTLER, A mi kis élethálál kérdéseink, 469–471.

¹⁰⁰ Hóman vallomása az 1945. március 18-i, 19-i, illetve 20-i nyilvános tárgyaláson. (Az idézet a 20-i vallomásból származik; lásd e kötetben: 351.)

Külpolitikai elképzeléseinek megfelelően felhívta a figyelmet az elsősorban értelmiségi körökben megfigyelhető angolbarátság veszélyére, de annál is károsabbnak vélte, hogy „ezek mellett az angolszász elgondolások mellett egyre erőteljesebben lépett fel az oroszbarátság gondolata, különösen a kommunizmus felé hajló, s annak ügynökei által izgatott munkás-, sőt paraszti rétegekben is. [...] Előkelő nagybirtokosoktól, egyházi személyektől, ún. tájékozott politikusoktól hallottuk, hogy a szovjet nem az, ami volt, sőt ellenkezőleg, egy igen akceptábilis demokrata hatalom, amelynek sorkatonasága magyar földre érkezve semmiféle excesszusokra nem lesz hajlandó. De – úgy mondták – ettől a lehetőségtől nem is kell tartanunk, mert az oroszoknak semmi keresnivalójuk sem lévén Magyarországon, egyfelől északon fognak Berlin ellen masírozni, másfelől pedig a Kárpátoktól keletre vonulnak le a Balkánra, s az oda időközben megérkező angolszász haderővel együtt csinálnak majd rendet a Balkánon. E gyermekes elgondolás szerint tehát Magyarország, ha hűtlenségre vállalkozik addigi szövetségeseivel szemben, mint egy boldog sziget fog kiemelkedni a körülte tomboló hullámok közepéből. Csodálatosképpen ez a felfogásuk akkor sem nagyon enyhült, amikor 1943 végén nyilvánvalóvá lett, hogy az orosz a Balkán felé törekedve Tito kommunista partizánjaival fogja az összeköttetést keresni, északon pedig máris megtalálta az együttműködés alapját Benešnek egész Felső-Magyarországra igényt tartó csehszlovák emigráns kormányával, majd az Észak-Erdélyre igényt tartó román emigránsokkal is, ejtőernyős partizánjai pedig Kárpátalján is megjelentek.

Ezek a körülmények készítették már decemberben a Magyar Megújulás Pártjának vezetőit, hogy terjedelmes memorandumban s a képviselőház belügyi bizottságában elhangzott felszólalásaikban hívják fel Kállay miniszterelnök figyelmét az ún. demokratikus pártok és egyes személyek háború idején hűtlenség- és árulássalamba menő, kétes működésére [...]. Ugyanezidőtájt a kormánypárt (MÉP) képviselőinek többsége, mintegy 120 képviselő egy vacsorával összekötött néma összejövetel keretében adott életjelet magáról, megcáfolandó egy kisebb képviselőcsoportnak – Laky Dezső, Bencs, Magasházy, gróf Pálffy, gróf Zichy és másoknak – magatartása és nyilatkozatai nyomán a párt anglofil beállításáról elterjedt híreket. Ugyane jobboldali csoport 20 tagja Tasnádi Nagy András képviselőházi elnök, Lukács Béla pártelnök és a magam részvételével egy memorandumot juttatott Kállay Miklós kezéhez, s előtte előszóval is kifejtettük aggodalmunkat a kormány külpolitikájával szemben s főleg a belügyminiszter által szóltanul tűrt belső propaganda elhatalmasodása miatt.

Fellépésünk nem vezetett eredményre. Én magam 1943 karácsonya előtt – hosszabb vidéki tartózkodásra készülvén – felkerestem Kállay Miklóst, és teljes komolysággal fejtettem ki előtte azt a meggyőződésemet, hogy a kétértelmű politika ideje lejárt, s neki vagy jobbra, vagy balra hajolva véglegesen és nyíltan állást kell foglalnia, annál is inkább, mert – tőle vett tudomásunk szerint – a német kormány immár egy esztendeje nem hajlandó sem magát Kállayt, sem pedig azóta

kinevezett külügyminiszterét, Ghyczy Jenőt fogadni, akinek így még bemutatkozó látogatása is elmaradt a szövetséges hatalom külügyminiszterénél. Felhívtam figyelmét arra, hogy a hadihelyzet változásával ez a politika, s a különböző üzemek megtűrése minden körülmények között német megszálláshoz fog vezetni; amitől – ismerve a németek szervezottségét és alaposságát – az Isten óvjon meg minden népet és országot. Ő erre avval válaszolt, hogy bármely percben hajlandó a kormányt bármelyikünknek átengedni. Persze bölcsen elhallgatta, hogy ezt a kormányt az eddig elmaradt angolszász bombázók egyszeri megjelenése Budapest felett az akkori hangulatban azonnal lehetetlenné tenné az ország népe előtt, amelynek többé-kevésbé burkoltan mindennap tudtára adták, hogy Budapestet Kállay bölcs politikája miatt, s másfelől az itt lakó sok zsidó ortalma érdekében nem bombázzák. Azt is elhallgatta, hogy ilyen kormány kinevezésére, a jobboldali politika maradéktalan érvényesítésére voltaképpen nincs is lehetőség, mert – sajnos – idők folyamán az államfő mellett egy háttérben működő kiskabinet vagy kamarilla vagy mi más alakult ki [...].

Kállay végül, Hóman elutazása előtt a pártvacsorán „arra a cinikus megjegyzésre vetemedett, hogy »ha a németek megszállnák az országot, a ti kötelességetek megmenteni az országot, akikről tudják, hogy németbarát politikusok vagytok«. Kérdésemre Bárdossy, Imrédy, Tasnádi Nagy, Reményi-Schneller s az én nevemre utalt. Válaszul annyit mondtam, hogy német megszállás esetén én magam semminő miniszteri megbízatást nem vagyok hajlandó vállalni, és túlságosan szép elgondolásnak tartom az ő egyéni szempontjából azt, ha politikájával kihívja a német megszállást, s utána mint becsületes nagy hazafi félrevonul, s átengedi helyét és szerepét a magamhoz hasonló »gyanús németbarátoknak«. Megjegyeztem azonban azt is, hogy téved, ha azt hiszi, hogy én s velem az említett urak németbarát politikát folytatnak, mert a mi politikánk – néhai id. gr. Andrássy Gyula, Tisza István vagy akár Széchenyi István s más effajta »németbarát hazaárulók« politikájához hasonlóan – nem németbarát politika, hanem a földrajzi és történeti adottságokból következő, s erős meggyőződésünk szerint egyedül lehetséges magyar nemzetpolitika, természetes védekezés a köztünk és körülöttünk élő immenzis [mérhetetlen] szláv tömegek terjeszkedésével, s a magyarságot teljes elsöpréssel és felszívással fenyegető törekvéseivel szemben. A beszélgetést könnyed módon avval zárta le, hogy ezt nekem, mint »Magyarország legnagyobb történetírójának nála bizonyára jobban kell tudnom«. Tenni azonban nem tett semmit.

Ily előzmények után [1944.] februárban pártunk említett tagjai Lukács Béla elnök útján terjedelmes memorandumban fejtették ki aggodalmaikat a külügyi szervek működésével s a belügyminiszter türelmi politikájával szemben, s ezt a memorandumot az államfőhöz s a miniszterelnökhöz juttattuk. A válasz a megszállásig nem érkezett meg.” (Ezt közölte aztán áprilisban a Függetlenség.)¹⁰¹

¹⁰¹ ÁBTL, A-742. 114–116. A dokumentum idézett részét közölte még GLATZ 1988, 315–318.

Hóman részben hasonló következtetésre jutott 1945 májusában írott emlékiratában is, amelyben „a közbeszédben rendszerint »angolbarát« és »németbarát« néven emlegetett, de egyaránt magyarul érző és gondolkodó politikusok és híveik egymással szembenálló két népes csoportjáról” szólva kifejtette:

„A magyar külpolitika alapelvei és törekvései – a nyugati tájékozódás, a revíziós törekvések, a keleti veszedelemmel szemben való védekezés s a német hatalom túlkapásai elleni önvédelem – tekintetében egyetértettek, de a célt más úton kívánták megközelíteni, mert más-más irányban vélték a nemzetüket fenyegető veszedelmet felismerni:

Az »angolbarátok« – voltaképpen a régi függetlenségi párt politikájának kései örökösei – német félen látrák a veszedelmet, s a nemzetiszocialista ideológia és törekvések kártékony hatásától tartva, a normális diplomáciai érintkezéseken túl minden közelebbi politikai, sőt kulturális kapcsolat létesítését is elleneztek s helytelenítették. A magyar külpolitika helyes útját a nyugati hatalmakhoz való közeledésben s az angol törekvésekhez való simulásban látrák. Ez úton vélték megvalósíthatónak revíziós törekvéseinket is. Csupán azt hagyták számításán kívül, hogy az angol politika szempontjából Magyarország sorsa nem fontos tényező, s hogy számunkra voltaképpen nincs is angol–német kérdés, annál nagyobb súlya van az orosz–német problémának.

A »németbarátok« – a régi hatvanhetes, vagy ha úgy tetszik, a történeti értékű Szent István-i politika örökösei – Keleten látrák a magyarságot végső megsemmisüléssel fenyegető veszedelmet, abból a történeti tapasztalatból kiindulva, hogy a német hatalomnak minden hatalmi törekvése megőrzi a magyarság ellenálló erejét, viszont a keleti – román és szláv – beolvasztási kísérletekkel szemben népünknek nincs kellő ellenálló ereje, a közvetlenül szomszédos német hatalomhoz simulva vélték céljainkat és törekvéseinket megvalósíthatónak.

A nyugat, főleg angol és amerikai kapcsolatok kiépítését és elmélyítését ez irány hívei is fontosnak és szükségesnek ítélték, és a keleti hatalmakkal szemben az e tájon érdektelen és nagyon is távol eső nyugati nemzetek támogatását még formális szövetség esetében is illuzórikus értékűnek vélték. A határainkon találkozó német és orosz hatalmak törekvéseinek kiegyensúlyozását, illetőleg saját biztonságunk és jövő fejlődésünk biztosítását csak e hatalmak egyikéhez való simulással gondolták elérhetőnek. A magyar politikának nem az angol és német közt kellett választania, hanem a német és orosz közt.”¹⁰²

10. Hóman Bálint Toldi Árpád főispáni beiktatásán tartott üdvözlő beszéde 1944. május 11-én

Hóman a Toldi Árpád csendőrezredes Fejér megyei és székesfehérvári főispáni beiktatása alkalmából 1944. május 11-én rendezett városi törvényhatósági

¹⁰² OSZKK, Analekta 12.369, HÓMAN, *Magyarország szerepe a világháborúban*. Hóman külpolitikai elképzeléseiről bővebben lásd UJVÁRY 2011b.

bizottság – melynek Hóman örökös tagja volt – díszközgyűlésén valóban elmondta a vádiratban közölt mondatokat: „A mai nagy élethalál-küzdelemben élethalálharcát vívja a magyar nép is. Az ellenség minden eddigénél erősebb, török-, tatárnál kegyetlenebb hada itt áll a magyar határon, s a magyarra ismét nagy erőpróba vár. Létünk, jövőnk, magyarságunk forog kockán. Fennmaradásunk és jövőnk azon múlik, hogy meg tudjuk-e állni most is helyünket történeti hivatásunk értelmében a nyugati világ keleti mezsgyéjén, a Kárpát-medence történeti földjén.”¹⁰³

Ezután így folytatta: „A helytállás első alapfeltétele az egész nép teljes erőkifejtése; a belső viszályok kiküszöbölése és az erős központi kormányzat. Ma nincs érkezésünk a pártoskodásra, vitatkozásra, hangzatos jelszavakra. A harcok és a tettek idejét éljük most. [...] Meg kell teremtenünk a belső egységet, a politikai és társadalmi békét. [...] Ha majd vége lesz – mint hisszük, győzelemmel – ennek a nagy fegyveres küzdelemnek, újra megindulhat a vita, a pártharc s nyomukban az élet átalakulása. [...]”

Az egységbe fogott és jól megszervezett nemzeti erőket ma a hadviselés szolgálatába kell állítanunk, de a jövőről sem feledkezhetünk meg. Tovább kell haladnunk Horthy Miklós útján a szegedi magyar gondolat jegyében. Meg kell valósítanunk az utóbbi időben félretett terveket, elejtett vagy lassú ütemben irányított szociális reformokat, az itthon dolgozók s a harctéren küzdők megnyugtatóására. [...] Itt hangsúlyoznom kell, hogy a magyarság mindig össze tudta egyeztetni szabadságszeretét a fegyelemmel, az erős központi hatalmat az autonómiák szellemével. [...] Úgy érezzük, hogy ez a két gondolat, az erős központi kormány és az autonómia teljesen kiegyensúlyozott, s biztosítékot látunk, hogy a kettő munkája a legfelsőbb bölcs vezetés alatt együttműködésen alapul. Abban a tudatban, hogy ez így lesz, bizalommal köszöntöm a törvényhatósági bizottság nevében a város [és Fejér vármegye] új főispánját.”

A díszközgyűlés jegyzőkönyvét olvasva feltűnő, hogy míg Toldi Árpád a „zsidóság teljes és végérvényes elkülönítéséről”, a hírhedt belügyi államtitkár, a Toldit a kormány nevében köszöntő Bakó László pedig arról beszélt, hogy „a zsidó mételey nélkül erősek és egységesek leszünk és kivívjuk a végső győzelmet”, addig Hóman egyáltalán nem szólt a „zsidókérdésről”.¹⁰⁴

Ennek egyik oka nyilván az volt, hogy ő már az 1944. március 19-én bekövetkezett német megszállással sem értett egyet, s ő volt az egyetlen a szabadlábban maradt magyar politikusok közül, aki – szokatlanul éles hangú levelében – tiltakozni mert az ellen Edmund Veessenmayernél, a Német Birodalom teljhatalmú magyarországi megbízottjánál.¹⁰⁵ A másik ok pedig az lehetett, hogy – mint ez a perében mellette tanúskodók vallomásaiból is kiderül – Hóman a zsidók depor-

¹⁰³ Lásd e kötetben: 386.

¹⁰⁴ Székesfehérvár Városi Levéltár és Kutatóintézet, IV-B. 1437. Székesfehérvár Város Törvényhatósági Bizottságának Közgyűlési Jegyzőkönyvei, az 1944. május 11-i díszközgyűlés jegyzőkönyve.

¹⁰⁵ A levél szövegét lásd e kötetben: 471–475.

tálását sem helyezte, ezért számos zsidó származású művész és tudós mentesítését segítette, s ezzel komoly szerepet játszott az üldözöttek mentésében.¹⁰⁶ Annak ellenére is – vagy éppen azért – történhetett így, mivel a német megszállás után továbbra is Székesfehérvár képviselője maradt, s megbecsült politikusként még volt akkora befolyása, hogy ezt megtehesse. Mint ahogy végül azt is elérte, hogy a szélsőségesen németbarát, antiszemita és nemzetiszocialista főispánt, Toldi Árpádot 1944. szeptember 16-án leválták tisztségéből.¹⁰⁷

Hóman ezért minden bizonnyal a valóságnak megfelelően állította perében, hogy Toldi Árpádot az akarata ellenére nevezték ki főispánnak, és Toldi beiktatásán nem is akart részt venni. Mivel azonban székesfehérvári hívei kérték, hogy beszéljen a beiktatáson, hiszen ő olyan dolgokat is említhet, amit ők nem mernek kimondani, mégis úgy döntött, hogy megjelenik a ceremónián. „S felkértek arra is, hogy Toldit intsem mérsékletré. Ebből a beszédből való ez az egy kiragadott mondat, amelyben azonban nincs benne az a rész, ahol én őt mérsékletré intetem. Később azután Toldi Árpádot Bonczos belügyminiszter az én kívánságomra eltávolíttatta, mert a zsidók kitelepítésénél a fehérváriak brutalitásokat tapasztaltak, és ezt rögtön jelentették nekem, én pedig azonnal közbeléptem a belügyminiszternél. Ekkor Bonczos volt már a belügyminiszter, aki Toldit fel is mentette azonnal és helyébe Széchenyi Györgyöt nevezte ki főispánnak.”¹⁰⁸

¹⁰⁶ Bacher-Bodrog Pál, Bassola Zoltán, Wertheimer Adolf, Lukinich Imre, Eckhardt Sándor, Waldapfel Eszter tanúvallomásai; lásd e kötetben: 323–334, 341–347, 352–354.

¹⁰⁷ Hóman és Toldi ellentétéről kiváló esettanulmány: GLATZ 1970.

¹⁰⁸ Hóman vallomása az 1945. március 18-i nyilvános tárgyaláson, lásd e kötetben: 269–278.

VARGA ISTVÁN

PERÚJÍTÁSI BESZÉDEK A 2015-ÖS BÍRÓSÁGI FELÜLVIZSGÁLAT SORÁN

PERBESZÉD, 2015. FEBRUÁR 25.

Tisztelt Fővárosi Törvényszék!

Néhai Dr. Hóman Bálintot a Budapesti Népbíróság 1946. március hó 23. napján kelt ítéletében bűnösnek mondta ki háborús, továbbá népellenes bűntettekben, ezért főbüntetésként életfogytig tartó fegyházra, mellékbüntetésül a politikai jogok gyakorlásának 10 évi felfüggesztésére és vagyonának elkobzására ítélte. Ugyanakkor a népbíróság az elítéltet a háborús bűntettek miatt emelt vád alól felmentette.

A Népbíróságok Országos Tanácsa 1946. augusztus hó 17. napján jogerős ítéletével az elsőfokú bíróságnak a terhelt cselekményei jogi minősítésére vonatkozó rendelkezését megsemmisítette. A vádlottnak az elsőfokú ítéletben részletezett összevetékeségét egy rendbeli háborús bűntettnek minősítette, és főbüntetésül életfogytiglani fegyházra, mellékbüntetésül vagyonelkobzásra, állásvesztésre ítélte azzal, hogy a vádlott mindennemű nyugdíjigényét elveszíti, politikai jogainak gyakorlását 10 évre felfüggeszti.

Az Országos Tanács felismerése szerint a vádlott ítélet tárgyává tett összevetékesége maradéktalanul megvalósítja a felhívott törvényhelyben szabályozott tényálladékokat.

Egymagában az a körülmény, hogy a vádlott, mint a kormány tagja, részt vett a kabinetnek azon az ülésén, amely 1941. június hó 26. napján deklarálta a hadiállapot beálltát a Szovjetunióval szemben, már e törvényhely alá vonandó háborús bűnösnek mutatja a vádlottat.

Amit az ítélet a vádlott terhére ró, lényegében mindazt a célt szolgálta, hogy annak a célnak a szolgálatába állított eszközcselekmény, hogy Magyarország jobboldali kormányzatának vezetésével mind jobban közeledjék a Tengelyhez, végül pedig háborús szövetségesként odacsatlakozzék és maga is belépjen a háborúba. Idevonandó a vádlott egyes olyan tevékenysége is, amelyet népellenes bűntettként minősített a népbíróság, mert nincs kétsége az Országos Tanácsnak a tekintetben, hogy a vádlottnak a nép érdekeit súlyosan sértő jogszabályok kezdeményezésében vagy meghozatalában való részvétele, következetesen népellenes hivatali működése,

deése, nyomtatvány, beszédek útján tett megnyilatkozásai végső fokon a háborús célt szolgálták.

Az általam 2013. szeptember hó 7. napján benyújtott perújítási indítványt a Fővárosi Ítéltábla végzésével – a Fővárosi Fellebbviteli Főügyészség indítványára is figyelemmel –, mint arra nem jogosulttól származót, elutasította. A Kúria 2014. január hó 29. napján kelt végzésével az elsőfokú bíróság határozatát hatályon kívül helyezte és új eljárás lefolytatására utasította. Határozata már rámutatott arra, hogy a perújítási indítványt a Be. 409. § (1) bekezdés f) pontja alapján az arra jogosult terjesztette elő. Az ismételten megvizsgált perújítási indítványt a másodfokú bíróság megalapozottnak találta.

A Fővárosi Ítéltábla leszögezte, hogy Be. 408. § (1) bekezdés a/1.) pontja szerint perújítási ok megállapítható-e. Eszerint a jogerős ítélettel elbírált cselekmény esetén perújításnak akkor van helye, ha az alapügyben akár felmerült, akár fel nem merült tényre vonatkozó új bizonyítékot hoznak fel, mely valószínűvé teszi, hogy a terheltet fel kell menteni, lényegesen enyhébb büntetést kell kiszabni. Ahogy az előterjesztés hivatkozott rá, az eljáró hatóságok valójában meg sem vizsgálták, hogy a kormányülésen ténylegesen milyen előterjesztésről szavaztak, az oksági kapcsolat hiánya meggátolhatja az elítélt ezzel kapcsolatos büntetőjogi felelősségének megállapítását. Vizsgálandó, hogy néhai Hóman Bálint tudatállapotát a szavazáskor mi jellemezte. Egyetlen bűncselekmény esetében, így jelen esetben sem mérhető az elkövető tudattartalmának vizsgálata, mivel a perújítás tárgyát képező bűncselekmény *csak szándékosan* követhető el. A bűnösség megállapításának alapját képező hatályos törvény szerint háborús bűnös az, aki az 1939. évi háborúnak Magyarországra való kiterjedését, vagy Magyarországnak a háborúba mind fokozottabb mértékben történt belesodródását vezető állásban kifejtett tevékenységével vagy magatartásával elősegítette, vagy azt megakadályozni nem törekedett, bár erre vezető közhivatali állásánál, politikai, közgazdasági, közéleti szerepénél fogva módja lett volna.

Az ismertetett törvényi tényállás szerint a háborús bűnösséget kizárólag a háborúba történő belépéshez játszott szándékos magatartás meríti ki. Elsődlegesen tehát a háborúba történő belépéshez való szándékosság kérdésében kell állást foglalni, ez az, ami eldönti, hogy a háborús bűnösség megállapítására sor kerülhet-e vagy sem.

Az ítéltábla rámutatott arra is, hogy a megtámadott jogszabály gondatlanságról beszél a kormány egyes tagjainál, holott nyilvánvaló, hogy ezt a bűncselekményt csak szándékosan lehet elkövetni.

A perújítás legfontosabb eleme, hogy az 1920. évi I. tc. 13. § (5) bekezdésének második mondata a következő rendelkezéssel egészül ki: „Közvetlen fenyegető veszély esetén a kormányzó, a magyar őrszeminisztérium felelőssége és a nemzetgyűlés késedelem nélkül kikérendő utólagos hozzájárulása mellett a hadseregnek az ország határain kívüli alkalmazását elrendelheti.” Horthy Miklós kormányzó,

élve az alkotmányos jogaiban biztosított lehetőséggel, ezt az utat választotta. Ezen lépésével sem a magyar kormány, sem az országgyűlés nem élt kifogással. A döntést nem előzte meg tiltakozó jegyzék, kérdés, megkeresés a szovjet kormányhoz. Ezt megerősíti Bárdossy László 1941. június hó 27. napi országgyűlési bejelentése:

„Egészen rövid bejelentést szeretnék tenni. A ház elnöke méltó szavakkal bélyegezte meg a szovjet népjogellenes és minősíthetetlen támadását. A Magyar Királyi Kormány megállapítja, hogy a támadások következtében Magyarország és Szovjetunió között a hadiállapot beállott.”

Az országgyűlés felsőházában 1941. július hó 4. napján megtartott ülésen gróf Széchenyi Bertalan a következőt mondta:

„Tisztelt Felsőház! A szovjet-orosz részről magyar terület ellen intézett, magyar életekben és vagyonokban súlyos károkat okozó, minősíthetetlen légitámadások következményeképp hazánk hadiállapotba került a Szovjetunióval.”

A *casus belli* kétségtelenül Kassa bombázása volt, mely június hó 26. napján 32 halálos áldozatot követelt, és repülőgép-támadás érte a Körösmezőről Budapest felé tartó gyorsvonatot is. A legújabb kutatások szerint a bombázást rosszul navigáló orosz egység hajtotta végre, mert valószínűleg egy szlovákiai célpontot akartak bombázni.¹

A törvényszék által kirendelt Dr. Ujváry Gábor szakvéleménye minden tekintetben megerősíti a perújítási kérelemben foglaltakat. Nevezetesen, hogy Hóman Bálint mint a kormány egyik tagja esetleges nemleges szavazatával nem tudta volna megakadályozni a hadiállapot beálltát deklaráló minisztertanácsi döntést. Ujváry szakértő úr szerint további novum: legvalószínűbb, hogy szovjet támadás érte 1941. június hó 26. napján Kassát.

Összegezve az elmondottakat, a június hó 26. napi minisztertanácsi ülés résztvevői, a külügyminiszteri posztot is betöltő miniszterelnök, a honvédelmi miniszter minden bizonnyal valamennyien meg voltak arról győződve, hogy a kassai támadást szovjet gépek hajtották végre. Az ülésen nem ez volt a kérdés, hanem az, hogy kimondják-e a hadiállapotot a Szovjetunióval.

Ujváry Gábor szakvéleménye minden tekintetben megerősítette a perújítási kérelemben foglaltakat.

*1) Volt-e a minisztertanács kérdéses döntéséig bárminemű olyan kormányzati tevékenység – különösen néhai Hóman Bálint részvételével –, amely a háborúba való belépés előkészületének tekintendő?*²

Ránki György a mozgástér és a kényszerpálya kettősségéről szólva már az 1980-as évek elején hangsúlyozta, mennyire szűkek voltak a magyar diplomácia lehetőségei az 1930-as években. A legtöbb historikus napjainkban is azt vallja, hogy

¹ SZABÓ A. Ferenc, *A titokzatos bombázás*, Új Honvédségi Szemle 2001/6., 88–100.

² A 1., 9. és 11. ügyész kérdésekre adott reflexiók az Ujváry Gábor *Szakértői véleményeiben* foglaltakat összegzik (többnyire szó szerint idézem). Vö. e kötetben: 537–609.

a Trianon utáni Magyarországnak nem létezett valódi külpolitikai alternatívája. Az I. világháború elvesztését követően erősen elszigetelt ország sorsa ugyanis a nyugati nagyhatalmakat alig érdekelte, ugyanakkor csak nagy fantáziával lett volna elképzelhető, hogy az éppen ellene létrehozott – a térség meghatározó erejének számító – kisanantba belépjen. Ezt a közvélemény sem tűrte volna, mint ahogy az ezzel járó kényszert, a revíziós törekvések feladását sem. Mivel nem volt magyar család, amelyet valamilyen formában ne érintettek volna az 1918 és 1920 közötti területi elcsatolások, a revíziós követelések a magyar politika legkisebb közös politikai többszörösét jelentették, és bennük – a szélsőbaltól a szélsőjobbáig – mindenki egyetértett.

A semlegesség feladása fokozatosan történt. A világháború kitörése után, 1939. szeptember 10-én a magyar kormány visszautasította a Kassától a lengyel határig húzódó magyar vasútvonalak – német csapatszállításokat célzó – igénybevételére irányuló német kívánságot.

„Az oroszokkal való háborúval szemben mindnyájunknak a legteljesebb lelkiismereti aggályaink voltak. És csak egy határozott ténymegállapítás alapján jutottunk arra a meggyőződésre, hogy eltörölhetetlen annak kijelentése, hogy Oroszország minket hadüzenet nélkül megtámadott. Ez volt az egyhangú álláspont. Teljes felelősséget vállaltok ezért a határozatért minisztertársaimmal együtt, de én természetesen egy határozott tényállás alapján járultam hozzá a minisztertanácsi döntéshez. A határozathoz való hozzájárulásunkat előidézte még, amit már korábban előadtam, az, hogy a külügyminiszter felvilágosítása szerint a németek kívánták, hogy részt vegyünk a háborúban. A következő érv az volt, hogy Románia már belépett a háborúba és Finnország is, aminek következtében attól féltünk, hogy a románok revíziós igényei Észak-Erdéllyel szemben érvényesülni fognak, ha mi nem lépünk be a háborúba. A harmadik ok az volt, hogy a német kívánság megtagadása esetében az ország megszállása következhetett volna be. [...]

Még az ülés előtt értesültem és értesültek az ott jelenlévő minisztertársaim is a katonai tényezőktől és a kormányzó úr környezetéből, hogy e döntés e tekintetben már megtörtént. A háború és béke kérdésében magát döntésre illetékesnek tartó államfő a miniszterelnök-külügyminiszter és a katonai tanácsadói javaslatára már elhatározta a hadiállapot deklarálását, és ezért nem hívott bennünket koronatanácsra, holott netán ellentétes véleményünket előterjeszthettük volna. Ezt az értesülésünket Bárdossy kérdésemre a minisztertanács állásfoglalása után maga is megerősítette.” [Lásd e kötetben: 314, 434.]

1941. június hó 26. napján 12 óra 10 perckor Tiszaborkút és Rahó között három szovjet vadászgép nyitott géppuskatűzetet a Budapestre tartó gyorsvonatra. 13 óra 08 perckor Kassára három, nem azonosított típusú repülőgépről hullott 29 db, 105 kg-os rombolóbomba. Ez és az egyik, Kassára dobott bomba nem robbant fel, mindkettő szovjet gyártmányú volt.

Összegezve a mondottakat, az 1941. június hó 26. napi minisztertanácsi ülés résztvevői a miniszterelnök-külgyminiszter és a honvédelmi miniszter tájékoztatása után minden bizonnyal valamennyien meg voltak győződve róla, hogy a kassai támadást is szovjet gépek hajtották végre. Az ülésen nem ez volt a kérdés, hanem az, hogy kimondják-e a hadiállapotot a Szovjetunióval – az utóbbiról vita is kialakult. A döntés előtt nem merült, nem is merülhetett fel, hogy a Szovjetunióknak nem volt érdeke Magyarország bekapcsolása a háborúba. A moszkvai magyar követ erről szóló június hó 23. napi számjeltáviratát a kormánytagok valószínűleg nem ismerték, ám ha ismerték volna – mint ahogy erre Hóman utalt –, bizonyára akkor is hasonlóan döntöttek volna. Hiszen:

1) A vélelmezett szovjet támadás után a hadba lépést félig-meddig indokolt-nak érezték, ráadásul:

2) a szovjet vezetők szavára azok sem adtak sokat, akik az ülésen állítólag el-leneztek a hadba lépés kimondását.

Mivel a háromhatalmi egyezmény révén Magyarország a Német Birodalom katonai szövetségese volt, ezért sokan tartottak attól, hogy a magyar–szovjet diplomáciai viszony megszüntetése után szovjet részről támadás érheti Magyar-országot. A Szovjetunió egyébként sem deklarálta a semlegességét Magyaror-szággal szemben. Június hó 22. napját követően az európai politikusok többsége, még a németekkel nem igazán rokonszenvezők is a Szovjetunióval szembeni hadjáratot a bolsevizmus elleni keresztes hadjáratként ünnepelték. Azt, hogy a Szovjetunió-nak „preventív” támadási tervei voltak a Német Birodalommal és szövetségeseivel szemben, már akkoriban is sejtették. Az 1941. június 22. napja után történtek pe-dig éppen azt bizonyították, hogy a Szovjetunió – amely a nyugati határaitra 1941 júniusára komoly erőket csoportosított át – katonai doktrínája támadó jellegű volt, védelmi tervekkel nem rendelkezett.

Mivel a németek támadták meg a Szovjetuniót, ritkán szoktuk emlegetni azt a tényt, amely miatt Európa nagy része 1941 elején a sztálini diktatúrától okkal rettegett: hogy a magát békészeretőnek beállító Szovjetunió 1939–1940-ben va-lamennyi szomszédjával konfliktusba került vagy megtámadta őket. Ennek kö-vetkeztében Finnország és Románia területi veszteségeket szenvedett, Lengyelország keleti fele és a balti államok (Észtország, Lettország és Litvánia) pedig a Szovjetunió fennhatósága alá kerültek, erőszakos és kíméletlen bolsevizálásuk azonnal megkezdő-dött. Ezt a félelmet csak erősítette, hogy az 1919-es Magyarországi Tanácsköztár-saság még élő emléke következtében a lakosság döntő többsége tartott az újabb kommunista uralomtól, amelyet számukra a Szovjetunió testesített meg.

9) A bombázást követően volt-e bármilyen formális vagy informális kapcsolatfelvétel, levél- vagy jegyzékváltás a magyar és a szovjet kormányzat között a kérdéses táma-dásokkal kapcsolatban?

Semmilyen kapcsolatfelvételtől, levél- vagy jegyzékváltásról nincs tudomásunk a fennmaradt dokumentumok alapján. 25-én délután „a követség telefonvonalait kikapcsolták, az épületet az eddiginél szigorúbb őrizet alá vették és a villanyáram szolgáltatása is megszűnt, tehát a rádiókészülékeket már nem volt módunkban többé használni”. Ezután senki sem távozhatott el a követségről, melynek épüle-téből a rendőrség felszólítására június 26-án este egy órán belül kellett távoznia a személyzetnek. Végül a szovjet–török határ felé sikerült elhagyniuk a Szovjet-uniót – csomagjaik egy része azonban eltűnt. Ebben a légkörben érthető, hogy június 26-a után nem kísérelték meg a kapcsolatfelvételt a szovjet külügyi nép-biztossággal.

11) Felmerült-e a minisztertanács ülésén más olyan körülmény (is), amelyet a légi-támadásokon kívül a hadiállapot beálltáról szóló döntést megalapozta?

Bárdossy hangsúlyozta: „Ha a kassai támadás nem jön, úgy nem tettem volna semmi akciót.”

A politika részéről semmiféle német befolyásolási kísérletről nem tudunk. Hitler a Barbarossa-tervben nem számolt a magyarok részvételével, mivel minden bizonnyal attól tartott, hogy ha a magyarokat erre kérnék, rögtön benyújtanák a számlát egy újabb revíziós követeléssel, amelynek nem kívánt eleget tenni.

Mint Bárdossy az utolsó szó jogán mondott beszédében helyesen megállá-pította:

„A német politika tehát arra törekedett, hogy a magyar kormány kénytelen le-gyen – ha másként nem: az antibolsevista közvélemény és a hadsereg nyomására – a háborúban részt venni anélkül, hogy ezért ellenszolgáltatást köthessen ki magának a birodalmi kormánytól.”

1939 szeptemberétől – a Molotov–Ribbentrop-paktum következtében – a Szovjetunió is területi terjeszkedésbe kezdett. Benyomult Kelet-Lengyelorszá-gba, amelyből bekebelezte az I. világháború után elveszített Nyugat-Ukrajnát és Nyugat-Belorussziát. 1939 októberében arra kényszerítette a Szovjet-Oroszország területéből a bolsevik forradalom után kivált három balti államot, hogy azok kölcsönös segítségnyújtási szerződést kössenek velük. Sorsuk ezzel megpecsété-lődött: 1940 augusztusában a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének tagjaivá váltak. Miután a finnek visszautasították a Szovjetunió Karélia egy ré-szének átadására vonatkozó követelését, 1939 novemberében hadüzenet nélküli támadást indítottak Finnország ellen. Bár a finnek óriási veszteségeket okoztak a szovjet csapatoknak, végül mégis arra kényszerültek, hogy 1940 februárjában megkössék az igényelt területek átengedéséről kötendő békét.

Magyarország így két nagyhatalom, ráadásul két diktatúra harapófogójába került.

Hiába számított a Német Birodalom Magyarország szövetségésének, hiába köszönhatték a magyarok a németeknek – és az olaszoknak – a revíziós célok

részbeni megvalósulását, ettől még Németország növekvő hatalma szorongással töltötte el a magyar politika irányítóit, mindenekelőtt Teleki Pál miniszterelnököt, de bukaresti követét, majd külügyminiszterét – a Teleki öngyilkossága utáni új kormányfőt –, Bárdossy Lászlót is.

Az 1919 ősze utáni magyar politika egyik alaptétele volt, hogy a kommunista Szovjetunióval nem szabad szoros kapcsolatokat kialakítani; ezt a Magyarországi Tanácsköztársaság alatt szerzett szomorú tapasztalatok alapján a magyar társadalom döntő többsége is elutasította volna. Így nyert teret az a nézet, amelyet Hóman Bálint – történelmi példák nyomán is – számos alkalommal megfogalmazott, s melyet hozzá hasonlóan oly sok magyar politikus vallott: külpolitikai szövetség tekintetében csak két rossz (német és szovjet-orosz) közül lehet választani, s ebből a kettőből még mindig a németek jelentették a kisebbik gonoszt.

Miután a románok már június 22-én, a szlovákok pedig június 23-án bekapcsolódtak a Szovjetunió elleni háborúba, részben jogos volt az a magyar félelem, miszerint a közép-kelet-európai népek ellentéteit a saját céljaira ügyesen fölhasználó Hitler a Szovjetunió remélt megsemmisítése után a két bécsi döntés felülvizsgálatát ajánlhatja a románoknak és a szlovákoknak. Másrészt pedig – mint Werth Henrik is megállapította emlékirataiban –, hogy „magyar érdek” szerzésével meg lehet nyerni a németek támogatását az újabb magyar revíziós igények teljesítésére.

1. Hóman Bálint szentesi beszéde 1938. március 6-án³

Hóman elzárkózott a „zsidókérdés” erőszakos megoldásának lehetőségétől: „Nagy tévedés volna azt hinni, hogy erőszakos fellépéssel – mondjuk bunkóval – lehet ilyen kérdést megoldani. Erre azonban gondolni sem szabad, hiszen megvannak törvényes eszközeink ennek a kérdésnek rendezésére. Egyfelől megfelelő oktatással és neveléssel a keresztény magyar ifjúságot versenyképessé kell tenni és a gazdasági életben versenyre kell állítani megfelelő támogatással. További eszköz a jogosulatlanul beszívárgott, nemkívánatos zsidóság kitelepítése és az állandó újabb beszívárgás megakadályozása. [...] Végül – ez a zsidóság feladata – a zsidó ifjúságnak társadalmi ráneveléssel kell elérni azt, hogy alkalmazkodjék a nemzeti közfelfogáshoz, és közösítse ki magából mindazokat, akik a magyar közfelfogással és közszellemmel szembehelyezkednek.”

Hóman szónoklata tehát jóval többről szólt, mint a népbírósg által kifogásolt „zsidókérdésről”. S bár kétségtelen, hogy mai szemmel olvasva Hóman egyes kitételei antiszemitának minősíthetők, saját korának légkörében inkább mérséklők, mint uszítóak voltak a zsidósággal kapcsolatos szavai.

Nem gondolt a „zsidókérdés” erőszakos, teljes jogfosztást jelentő megoldására. A legalább részben asszimilált zsidókat a magyar állam hű és hasznos polgárainak,

³ A következő, a bíróság kérdései révén fölmerült beszédekről – a 8. pont kivételével – bővebben lásd Ujváry Gábor *Szakértői véleményeit*: 537–609.

a szerinte nem asszimilálható, „rossz” zsidókat viszont a magyarság engesztelhetetlen ellenségeinek tartotta.

1944 tavaszán számos zsidó barátja és ismerőse – vagy akár mások ajánlotta zsidók – mentesítését kezdeményezte, a deportáltak sorsáról szóló híreket pedig nem is hitte el, teljesen irracionálisnak vélte: az auschwitz-i jegyzőkönyvek valódiságában komolyan kételkedett.

Perének nyilvános tárgyalásán, 1946. március 18-án a következőt mondta: „Én ebben a beszédemben az akkor országszerte felhangzó súlyos és szinte brutális antiszemita propagandával és hangulattal szemben foglaltam állást. Mi a zsidókérdésben Deák Ferenc álláspontját foglaltuk le. Ezt fejtettem ki, semmi mást nem mondtam, mint a köztudatban levő tényeket, hogy a zsidóságnak a gazdasági életben való túlságos előnyomulása bizonyos elégedetlenséget kelt, de a zsidóság képességei miatt jutott ebbe a helyzetbe, mert kiváló képességei vannak. Kifejezetten hangsúlyoztam, hogy minden atrocitást elítélek. A zsidókérdést bunkóval nem lehet megoldani, hanem csak ráneveléssel.”

Lehet, hogy antiszemitának tartják – mondta –, „de beszédemben nincs egyetlen olyan hang sem, vagy gesztus, amely a zsidóságot lekicsinyelné vagy üldözni akarná.”

2. Hóman Bálint 1939. május 16-i (valójában 14-i) programbeszéde Székesfehérváron

A négy miniszterelnök politikáját nem „keresztény nemzetiszocialista, fajvédő jobboldalinak”, hanem „keresztény nemzeti, szociális és fajvédő jobboldalinak” nevezte. A kettő között az árnyalatnyinál jóval nagyobb a különbség...

Szerinte a minisztersége alatti négy kormányfő mindegyike a Szent István-i gondolat szellemében tevékenykedett.

„Gömbös Gyula ösztönös meglátása és dinamizmusa, Darányi Kálmán politikai judíciuma és bölcsessége, Imrédy Béla akaraterője és megejtő fanatizmusa és Teleki Pál gróf kimeríthetetlen tudása és nemzedékek során át kifinomult politikai érzése mind egyazon forrásból táplálkozik, egyazon eszme szolgálatában működik, és egy célra tör.”

Ezután Hóman a „liberális korszak individualista rendszerét” kritizálta, mivel az „atomizálta a társadalmat, mert az egyéni szabadság elvéből kiindulva az egyéni érdeket helyezte mindenek fölé”.

A vádirat a „keresztény nemzeti, szociális” jelzőket pedig „keresztény nemzetiszocialistára” változtatta, amivel teljesen elferdítette Hóman társadalom- és szociálpolitikai érzékenységről tanúskodó szövegét. Hóman erős szociális érzékenységgel volt, ennek jegyében a saját területén, az oktatási igazgatásban megtette a tőle telhetőt. Az alsóbb néprétegek felemelése céljából már 1934-ben újraindította a népiskola-építési programot, 1937-ben pedig Horthy Miklós-ösztöndíjat alapított. 1939-től támogatta a Bolyai (1942-től már Győrffy) Kollégiumot, a népi

kollégiumi rendszer első intézményét, majd 1941-ben felállította az Országos Tehetséggutató Intézet Bizottságát, melynek célja évente 5-600 szegény sorsú gyermek középiskolai tanulmányainak a támogatása volt.

3. *Hóman Bálint 1940. szeptember 17-én (valójában 16-án) a Giornale d'Italia budapesti tudósítójának adott nyilatkozata*

„Nézetem szerint az iskola feladata nemcsak az, hogy tanítson, hanem az is, hogy egészséges életfelfogást, magas erkölcsi színvonalat és nemzeti és szociális érettséget adjon az ifúságnak. Mi meg fogjuk erősíteni Erdély magyarságát, de ugyanakkor biztosítani fogjuk az erdélyi német és román kisebbség normális fejlődését is. Már elkészítettük az iskolakönyveket is, amelyek magyar, román és német nyelvűek lesznek. A nagy háború és a nyomában járó katasztrófa még mindig nem tudott valamennyiünket kigyógyítani az »extra Hungariam«, a »magyar glóbusz« ernyészto betegségéből. Még mindig vannak, akik a magyarságot látják a világ központjának, s a múlt dicsőségén ábrándozva, frázisokkal és fantasztikus szövetségek délibábjával kívánnak harcba indulni Európa reális erőtegyezői és ezeket számba vevő honfitársaik ellen. Én teljesen elhibázottnak tartom – méltóztatnak tudni munkásságomból – a történelmi materializmus egész eszmérendszerét, ideológiáját, azzal egész életemben, tudományos munkálkodásomban, hivatali munkálkodásomban és politikai pályámon is szembehelyezkedtem. Én a spiritualizmus alapján állok, a szellemi és erkölcsi tényezőket tartom primer történelemirányító tényezőeknek.”

4. *Hóman Bálint beszéde a Magyar Élet Pártja Fejér megyei szervezeteinek nagyválasztmányi ülésén, 1941. március 10-én (valójában 9-én)*

„Az asszimiláció történeti folyamat. Senkit erőszakosan nem lehet megfosztani nemzetiségétől, népi érzésétől. Az erőszakos magyarosítás történetietlen és lehetetlen folyamat. A zsidóság erős fajta, amelynek értékei vannak, és ezért önálló zsidó államban igen jól tudna prosperálni.”

5. *Hóman Bálint 1941. szeptember 15-i (valójában 14-i) beszéde*

Valószínűleg 1941 őszén vagy télén írta:

„Már mostan, ami a stratégiai helyzetet illeti, az az, hogy a németek olyan fába vágják a fejszéjüket ezzel az orosz háborúval, amire ők nem is gondoltak. Tény az, hogy itt villámháború nem lesz. Megverhetik a németek az ellenséget a Dnyeszternél, a Dnyepernél, megverhetik a Volgánál és talán az Urálnál, de a döntés nem lesz meg. Kezünkbe kell a sorsunkat nekünk is vennünk és nem a németekre bízunk magunkat, akiknek a győzelme, kérdés, hogy meghozza-e azt, amit gondolunk. A völksich Európában a német koncepcióban nem urak, hanem – könnyen – megtűrtek lehetünk a saját portánkon. Minél hatalmasabb lesz a német győzelem, annál nagyobbak lesznek a rendezés hátrányai a számunkra. Százszázalékos

német győzelem százszázalékos német megoldást jelent. Hol marad a magyar megoldás akkor, ha minden erőnket eleve ennek a százszázalékos német győzelemnek a kivívására bedobjuk és feláldozzuk. Ezért mindent egybevetve, azt hiszem, hogy várnunk kell. Ne siessünk. Ne akarjunk németebbek lenni a németnél. Tart-suk szárazon a puskaport és gondoljuk meg, hogy mi nem nagyhatalom vagyunk és ne nagyhatalmi fejjel gondolkozzunk. Nem helyezkedhetünk mi magyarok a németekkel azonos álláspontra.”

6. *Hóman Bálint beszéde 1941. szeptember 25-én, a Magyar Történelmi Társulat közgyűlésén*

Maga az előadás a muhi csata 200., Budavár elesetén 400. és a trianoni béke törvénybeiktatásának 20. évfordulója emlékére a magyarságot ért sorscsapásokról, az azokat követő felemelkedésről és újjáépítésről, illetve a »trianoni korszakot lezáró ország-gyarapodásról és annak előkészítőiről« szolt:

„Magyarország területe három év alatt majdnem megkétszereződött, lakosainak száma másfélszeresére növekedett. A magyar állam húszévi megalázottság szomorú korszaka után tekintélyes középhatalom rangjára emelkedett, s az emelkedés nyomán feladatai is megsokasodtak. A magyarság meggyarapodva és megerősödve újra betöltheti örök történeti hivatását: e háza és a nyugati művelődés harcos védelmét a keleti erőkkel szemben.”

7. *Hóman Bálint Toldi Árpád főispáni beiktatásán tartott üdvözlő beszéde 1944. május 11-én*

Ekkor Hóman egyáltalán nem szolt a »zsidókérdésről«. Ennek egyik oka nyilván az volt, hogy ő már az 1944. március 19-én bekövetkezett német megszállással sem értett egyet, s ő volt az egyetlen a szabadlábbon maradt magyar politikusok közül, aki – szokatlanul éles hangú levelében – tiltakozni mert Edmund Veessenmayernél, a Német Birodalom teljhatalmú magyarországi megbízottjánál. A másik ok pedig az lehetett, hogy Hóman a zsidók deportálását sem helyeselte, ezért számos zsidó származású művész és tudós mentesítését segítette, s ezzel komoly szerepet játszott az üldözöttek mentésében. Mint ahogy végül azt is elérte, hogy a szélsőségesen németbarát, antiszemita és nemzetiszocialista főispánt, Toldi Árpádot 1944. szeptember 16-án leváltás tisztségéből. Toldi Árpádot Hóman akarata ellenére nevezték ki főispánnak, és a beiktatásán nem is akart részt venni.

8. *Kosáry Domokos: Emlékeim Hóman Bálintról*

„Benne [Szekfü Gyulában] láttam ugyanis azt a nagy formátumú történészt, aki a régi, sokban elavult, nemesi, romantikus nacionalista szemléletet modern polgári nemzeti történetfelfogással kezdte felváltani, nem kevés konfliktust vállalva ezzel [...] annak kapcsán, hogy doktorátusom (1936) után külföldi tanulmányutakra – hagyományosan – ne a hitleri Németországba kapjak ösztöndíjat, hanem Francia-

országba és Angliába – Szekfű és Domanovszky Sándor (az ösztöndíjtanács elnöke) támogatásán túlmenően – a pozitív döntést, miniszterként, Hóman hozta meg. A német megszállás után, amelyet mélyen elítélt, azonnal hívatott, figyelmeztetett, hogy az esetleges kompromittáló iratokat semmisítsen meg, és vigyázzak, mert az Államtudományi Intézetből máris feljelentést kapott ellenem. Azt is tudta vagy sejtette, hogy mi 1944 márciusa után az intézetben olyan helyi ellenállási központot igyekeztünk kialakítani, amely üldözötteken, francia és más menekülteken próbált segíteni, amiért utóbb a francia De Gaulle Bizottság és Anglia részéről Alexander tábornagy írásbeli köszönetét fejezte ki. [...] Mályusz Elemér nem sokkal az intézet megalakulása után, *A magyar történettudomány* címmel cikksorozatban intézett átfogó, éles bírálatot Hóman Bálint ellen [...] egyebek közt azt vetette Hóman szemére, hogy hatalmi pozícióját nem használja fel az általa kívánatosnak tartott »reform« keresztülvitelére, »úgy, ahogyan Hitler Németországát megcsinálta«.

Hóman e támadásokra a Századok hasábjain, a Magyar Történelmi Társulat elnökeként tartott megnyitó beszédében higgadtan, személyek megnevezése nélkül úgy válaszolt, hogy a támadást visszautasítva a hagyományos magyar nemzetfogalmat védte meg, Klebelsberg kultúrpolitikai hagyományait méltatta, elutasította a »fajiság« német meghatározását, és felkérte a történészeket, hogy óvakodjanak »a történet szemléletébe napi politikai szempontokat vegyíteni«. [...]

[A népbíróági tárgyaláson] Hangsúlyoztam, hogy Hóman nem világnézeti okokból, hanem a hatalmi erőviszonyok tévesnek bizonyult felmérése miatt tartotta ajánlatosnak a Németországgal való jó viszony fenntartását, és előadtam, amit tisztességes emberi magatartásáról a nehéz időkben el tudtam mondani. Az indokolatlanul súlyos – életfogytiglanra szóló – ítélet után, a terem bejáratánál Illyés Gyulával beszélgettünk, aki keserű szemrehányásokkal kezdte szidni a közelbe érő Katona Jenőt. »Hát így vagyunk keresztények? Egyáltalán keresztények vagyunk?« – kérdezte tőle.

A Magyar Tudományos Akadémia, az 1949-ben kizárt többi taggal együtt, rehabilitálta Mályusz Elemért, aki 1945 után habilitációját elvesztette ugyan, de szakmai munkalehetőséget rövidesen kapott. A jogerős népbíróági ítélet miatt azonban az Akadémia nem rehabilitálhatta a mai napig sem azt a Hóman Bálintot, aki Mályusz egykori szemrehányásait bírálva nem volt hajlandó a hitleri »reformot« Magyarországon végrehajtani, és aki történetíróként ugyancsak jelentős tudósi életművet hagyott maga után, és »kultúrpolitikusként sem csak elvetendő«.

VÉDŐBESZÉD, 2015. FEBRUÁR 27.

Tisztelt Fővárosi Törvényszék!

Ilyen hosszú idő távlatában nehéz elfogultság nélkül nyilatkozni, mindenekelőtt azonban – érzve a hely szellemét – szeretném kifejezni örömemet afölött,

hogy itt, az ország egyik legszebb törvényszéki épületében, ebben a díszteremben tárgyaljuk néhai Hóman Bálint ügyének perújítását. Teszem ezt különös tekintettel arra, hogy a sok irat között tegnap este kezembe akadt a Budapesti Népbíróság 1946. március 9-én kelt végzése, mely szerint háborús és népellenes bűntettek miatt a Dr. Hóman Bálint elleni büntetőügyben a népbíróság tárgyalási határanapul 1946. március 18. napjának 9 óráját tűzte ki a Budapesti Törvényszék épületébe, a Markó utca 27. III. emelet 1. szám alá.

Elnézést kell kérnem a tisztelt törvényszéktől, hogy – mielőtt érdemi felszólalásomra rátérnék – röviden összefoglalom az elmúlt húsz esztendő eseményeit, hiszen perújítási kérelmet először most nyújtottam be a Fővárosi Törvényszékhez, mert korábban kiváló kollégám, Dr. Bánáti János tett egy halvány kísérletet Hóman Bálint fiának megbízásából, amely akkor nem járt sikerrel.

Először 1995-ben, országgyűlési képviselőként szólaltam fel a magyar parlamentben Hóman érdekében. Az agyonhallgatott Hóman Bálinttal kapcsolatban interpellációt nyújtottam be az akkori szocialista igazságügyi miniszterhez, Dr. Vastagh Pálhoz, politikai ellenfelemhez, megkérdezve tőle: mi lesz a gyalázatos népbíróági ítélettel gyakorlatilag halálra ítélt Hóman Bálinttal?⁴

Vastagh azt a szokásos kommunista választ adta, hogy el kell választani a tudóst a politikustól, és jó lenne, ha a kérdést nem feszegetném tovább. Később aztán, amikor szerencsés véletlen folytán ismét képviselő lettem az első polgári kormány megalakulása idején, úgy véltem, a fölvetett gondolatnak reneszánsza lesz, tehát folytattam. Második interpellációm Hóman ügyében Dávid Ibolya akkori igazságügyi miniszterhez intéztem.⁵ Kértem, hogy ha már a rehabilitáció egyelőre nem sikerül, akkor legalább az általam a 20. század legnagyobb történészének és Klebelsberg után második legnagyobb kultúrpolitikusként illő eltemetéséről gondoskodjon a polgári kormány. A tisztelt törvényszék előtt is ismeretes, hogy nagy költséggel, hatalmas munkával az egész váci rabtemetőt fel kellett ásni annak érdekében, hogy a nagy történésznek, a parlamenti patkóban ülő miniszternek földi maradványait föllessük. Úgy találtuk meg, ahogyan a többi ismert áldozat holttestét is megtaláltuk annak idején. Jeltelenül elföldelték a rabtemetőben, ezért az igazságügyi orvosszakértők szerint egyetlen szerencsénk volt, hogy Hóman igen magas, közel kétfélméteres, sudár ember volt, és hogy hívó katolikusként, tisztességes magyar emberként volt egy kereszt a nyakában, így találhatták meg. Amikor 2001-ben volt szerencsém az újratemetésen részt venni, katonai pompával temették el Hóman Bálintot. Amikor most vásárnap kimentem a sírjához, hogy némi ihletet merítsek a mai tárgyalás előtt, eszembe jutott, hogy szegény Hómannak utolsó kívánsága volt, hogy feleségének, Borbálának egy hajtincset melléje tegyék. Ezt mi meg is tettük 2001-ben, de csak akkor, pedig 1951-ben halt meg.

⁴ *Hol nyugszik Hóman Bálint hamvai?* (1995. november 28-i interpelláció [technikailag azonnali kérdés], lásd e kötetben: 515–518).

⁵ *Mikor kerül sor Hóman Bálint rehabilitálására és méltó eltemetésére?* (2000. június 20-i interpelláció [technikailag azonnali kérdés], lásd e kötetben: 518–520).

És végül, de nem utolsósorban: 1995-ös parlamenti interpellációm után megkeresett Hóman Bálint fia, megköszönve felszólalásomat. Együtt próbáltunk megtenni valamit apja rehabilitációja érdekében, ő azonban sajnálatos módon 2006-ban elhunyt, büntetőeljárás törvényünk pedig nem tette lehetővé, hogy a perújítási kérelmet oldalági rokon is benyújtsa. Miután nyolc év múlva ismét képviselő lettem, sikerült a törvényt módosítani; így most már oldalági rokon, jelen esetben a mellettem ülő egyetlen oldalági rokon segítségével benyújthattuk a perújítást; és tudtunk lassan hatvan esztendő után eljönni a Fővárosi Törvényszékhez, hogy jogilag is rehabilitáljuk Dr. Hóman Bálintot.

A kiváló szakértői véleményben nagyon sok minden elhangzott már Hóman-ról, mégis kérem, engedjék meg nekem, hogy őt magát idézzem *Magyar sors és magyar hivatás* című műve egy részletének felolvasásával:

„Nemzeti létünk biztonságát és nagy nemzeti céljainkat az összes erők egyesítésével, átfogó nemzeti egység és erős központi hatalom megteremtésével, egészséges magyar közszellem kialakításával érhetjük el. Az egyéni érdekeknek háttérbe kell vonulniuk a nép, a nemzet és az állam érdekei előtt. A pártok, osztályok, felekezetek, nemzetiségek, érdekcsoportok, hivatáskörök, családi közösségek, származási csoportok közötti ellentéteket mérsékelnünk és eloszlatnunk kell. Az ellentétek kiélezésére törekvő alattomos erőkkel meg kell küzdenünk. Munkájuk csak a társadalom bomlásához és a nemzet romlásához vezet. Ne keressük, hogy ki milyen vallás híve, melyik osztályhoz tartozik, mi hivatáskörben munkálkodik, minő pártnak vagy érdekcsoportnak a tagja. Csak azt keressük, valóban hasznos polgára-e az államnak, becsületes munkása-e a keresztény magyar közösségnek. Ne firtassuk, hogy ki a jobb magyar a másikkal, mert a magyar szónak nincsenek fokozatai. Nincsenek magyar és magyarabb, legmagyarabb magyarok, csak magyarok és nem magyarok vannak. Szent István államközösségében élünk, szigorúság és megalkuvást nem ismerő önkritika magunkkal szemben. Ez a kötelességünk” – mondta Hóman Bálint.

1995-ös találkozásunkkor ifjabb Hóman Bálint két eredeti levelet adott és bízott rám. Most ezekből idézek, megpróbálva érzékeltetni, mire gondolt, és mi mire gondolunk.

Az első levél 1965. január 3-án kelt Kanadában, Montrealban, Hóman Bálintné írta, az angol-magyar szöveget kézzel javítva: „Csak az a rémséges Vác ne következett volna be, mindig a testi kínzásoktól féltettem őt és másokat, és az is bekövetkezett. Akkoriban persze azt sem tudtuk, hol van ő, éreztem ezt, de ennyire borzasztónak nem mertem hinni.” E sorokat Hóman azóta régen elhunyt özvegye, Borbála asszony Szitnyai Zoltánnak írta egy felszólalásával kapcsolatban.

A másik levélben ifjabb Hóman Bálint a következőket írta ugyancsak Szitnyai Zoltánnak 1965. január 3-án: „Nagyon hálásan szeretném megköszönni szegény apámról írt szép, hosszú és nagyon szomorú megemlékezésedet. Néhány éve még a nevét sem merték kinyomtatni, de te már akkor írtál róla. Az utolsó levelező-

lapot, amit tőle kaptunk, a gyűjtőfogházban írta 1950. március 6-án. Úgy látszik, röviddel ezután szállították őket Vácra, ahonnan aztán soha semmilyen levél vagy üzenet nem jutott ki.”

Bár a tény bizonyára a tisztelt törvényszék előtt is ismeretes, mégis azt hiszem, annyi történelmi vélemény és dicséret után feltétlenül szükséges a mindannyiunk által tisztelt és szeretett Kosáry Domokost idézni, aki annak idején itt, a népbíró-sági tárgyaláson is megjelent. Amint az iratokból is kitűnik, Hóman mellett tett tanúvallomást, és mereven visszautasította az ügyész provokatív kijelentéseit. Ha jól tudom, vele volt a nagy magyar költő, Illyés Gyula is, aki igen kemény jelzőkkel illette azt a népbíró-sági cirkuszt. Kosáry professzor úrtól – aki ugyancsak négy évet ült kommunista börtönben, nem lehetett tanszékvezető egyetemi tanár, de az előző rendszer utolsó évtizedeiben a kommunista politikai hatalom nagy tudós-nak tartotta, középen álló embernek – azt hiszem, lehet idézni (nem betűhíven):

„Egyetemi és Eötvös-kollégiumi tanulmányaim során, 1931-ben kezdtem főleg Szekfű [Gyula] előadásain és szemináriumi gyakorlatain részt venni nagy figyelemmel. Benne láttam ugyanis azt a formátumú történészt, aki a régi, sokban elavult nemesi, romantikus, nacionalista szemléletet modern polgári, nemzeti felfogással kezdte felváltani, nem kevés konfliktust vállalva. Doktorátusom után a külföldi tanulmányutaknál elértem, hogy ne Németországba kapjak ösztöndíjat, hanem Franciaországba, Angliába. A pozitív döntést Hóman miniszter úr hozta meg. A német megszállás után, melyet mélyen elítélt Hóman, azonnal hívatott, figyelmeztetett, hogy az esetlegesen kompromittáló iratokat semmisítsem meg és vigyázzak, mert az Államtudományi Intézetből máris feljelentést kaptak ellenem.”

Ezt követően részletesen szól Mályusz Elemérről, aki szintén ismert a törvényszék előtt; és aki hozzá – mármint Hómanhoz képest – igencsak jobbra álló ember volt, akinek a haja szála sem görbült.

És végül, de nem utolsósorban arról is kell röviden szólnom, hogy mai napig nem került sor Hóman akadémiai rehabilitációjára sem. A mostani ügyészi indítvány tükrében, és az általunk is várt ítélet meghozatala után gondolom, hogy most már a Magyar Tudományos Akadémia sem fog kitérni ez előtt. Eddig éppen az volt a legnagyobb probléma, hogy a népbíró-sági ítélet hatályos. Az MTA ezután nem tud kitérni az előtt, hogy a tudós társaság soraiba visszafogadja a Corvin-lánccal és Corvin-koszorúval kitüntetett kiváló tudóst, Hóman Bálintot.

Nem tehetem meg, még az ügyészi indítvány ismeretében sem, hogy ne idézzem a Lamm Vanda és társai által szerkesztett jogi lexikónból, hogy mi is a koncepció-s per. Eszerint a koncepció-s per olyan büntetőper, amely a vádhatóság és a bíróság jogellenes együttműködésével koholt, hamis vagy hamisított bizonyítékok alapján állapítja meg többnyire súlyos bűncselekmények elkövetését a vádlottak terhére.

A koncepció-s per két fontos szempontból különbözik a konstrukció-s pertől: először abban, hogy a koncepció-s perben a bíróság az ártatlanság vélelmének tény-

leges elvetésével eleve elfogadja a vádhatóság álláspontját, másodszor abban, hogy a vád olyan politikai értékelésen alapul, amely a perben nem tehető vitássá.

Az én jogi felfogásom szerint ez a per az összes többivel együtt – ideértve természetesen Bárdossy László ügyét is, amely majd, reméljük, egy külön eljárás során ide fog kerülni – koncepciós per volt. Bárdossy László volt az első, aki koncepciós per áldozata lett, és mindenféle elfogultság, minden nagyzás nélkül nyugodtan ki merem jelenteni – s ezt történészek is megerősítik –, hogy 1945 után a koncepciós perek elsősorban azt a célt szolgálták, arra lettek megalkotva, hogy az egész Horthy-rendszert 1920-tól 1945-ig koholt vádak alapján ide, a bíróság elé citálják, és hogy az egész rendszer, annak minden meghatározó politikusa idekerüljön, hogy bűnösségüket megállapítsák. Magyarán, hogy az 1920–45 közötti időszak végérvényesen úgy kerüljön be a magyar köztudatba, mint a „Horthy-fasizmus huszonöt éve”, az „utolsó csatlós”, ahogy a vulgártörténészek írták. És ebben a koncepciós játékban kezdődött az egyik legokosabb, legintelligensebb, legkarakánabb, legférhiasabb magyar politikus és kiváló külügyér, Bárdossy László elítéltetése. Ebben a sorba illeszkedett bele Bárdossy. Klebelsberg Kunónak nagy „szerencséje” volt, hogy 1932 óta a szegedi dómban nyugszik, mert különben ő is itt lett volna Hómannal együtt. Klebelsberg meghalt, műve folytatóját, Hómant kellett ide ültetni. Mindegy, mi volt a vád, a lényeg az, hogy az a kultúrpolitikus, aki meghatározta huszonöt év magyar kultúrpolitikáját, meghatározta a magyarság Kárpát-medencei szupremáciáját, meghatározta a revíziót és mindent, amit abban a mozgástérben egy magyar politikusnak szélsőbaltól szélsőjobbba „meg kellett tennie”, természetesen ezt idézőjelbe teszem, az a politikus ide kellett hogy kerüljön.

És ebben a sorban – persze jó néhányan kimaradtak belőle, opportunisták, akik különböző mutyikat kötöttek, nem akarok itt neveket sorolni, senkit nem akarok megbántani, szerencséire voltak; akik nem kerültek ide, de még egyszer mondom – Hóman Bálintnak ide kellett kerülnie.

És a legfontosabb kérdés, amiről itt most beszélt a történész szakértő, részben ügyész úr is: itt van közöttünk vitéz nagybányai Horthy Miklós, Magyarország negyedik kormányzójának a kérdése. Ennek az egész ügynek a kulcsa nyilvánvalóan Horthy megítélése. Miért nem került Horthy a vádlottak padjára? Mert Sztálin elvtárs annak idején úgy döntött, hogy idős korára való tekintettel, és mert Horthynak a magyar nép előtt nagy tekintélye volt, talán mégis meg kéne menteni. Így került ki Horthy Miklós ebből a körből, és maradtak azok, akik itt maradtak. Ők kerültek ide a vádlottak padjára, és szerencséjükre – mint Bárdossy László – golyó általi halállal haltak, volt, akit felakasztottak, és volt, aki embertelen körülmények között 130 kilóról 75 kilóra fogyva – ahogy Hóman Bálinttal tették az ávos pribékek, akik felmosatták vele a zárkát és egyebeket –, testi szenvedéssel, 1951-ben tragikus körülmények között hunyt el.

Nem akarom szaporítani a szót, de kénytelen vagyok még két idézetet megismertetni önökkel. Kedvenc írómat, Márai Sándort idézem a *Napló* 1946-os kötetéből:⁶

„Amíg ezeket a sorokat írom, Bárdossy a siralomházban ül. Holnap reggel, ha igaz, kivégzik. Ezen az éjszakán rá kell gondolnom. Először Londonban láttam a követségen; akkor ügyvivő volt; nagyon európai, nyugodt, művelt, kissé stilizált, a Stefan George-i arccal, feleségét (elvált asszony) nem fogadták az angol udvarnál, s az asszony – akit a gyomorbajos férfi a »hőrig«-emberek [kiszolgáltatottak] kötésével szeretett – állítólag akkor kezdte befolyásolni, elfordította lelkét az angol, a nyugati vonaltól a németek felé. Emlékszem első találkozásunkra, kis, fehér kutyája volt; a revízióról beszéltünk; azt mondotta, az angolokat annyira érdekli csak a magyar revízió ügye, mint a helikopter. Aztán, évek múltán, Bethlen [István]ék szalonjában; még később – akkor már bukaresti követ volt, kijelentetten németbarát – rövid beszélgetés a román állapotokról a szigeti szálloda csarnokában; majd egy találkozás, miniszterelnöksége és végzetes cselekedetei után, egy moziban. A tárgyaláson kitűnően viselkedett, vállalta sorsát és felelősségét, osztálya nevében is; így kell viselkedni egy férfinak, minden körülmények között. Magasan helyezte és bírái fölött viselkedett, mártír lesz belőle. Igazi bűne [...] egy volt csak: az, hogy nem volt sikeres. Az irodalomban nem bűn, ha nincs sikere valakinek; a politikában megbocsájthatatlan. Egy újságban olvastam délután, hogy a népbírónak – mikor közölték vele kivégzésének hírért, s azt, hogy nem kapott kegyelmet – azt felelte: »Hál'istennek, köszönöm...«

Tévedett, talán bűnös is, de mi a bűn?... Az asszonyt nem menteném fel. De Bárdossy férhiasan élt, védekezett, vállalt mindent, s bizonyos, hogy férfihoz illően fog meghalni. Ez éjszakán – s nem csak, mikor e sorokat írom – reá gondolok. [...]

Nyolc óra. A lapok szerint most végzik ki Bárdossyt. Abbahagytam a munkát és elmondtam egy Miatyánkot. Ne vigy minket a kísértésbe, igen. Rossz óra ez. Keménynek, kérlelhetetlennek kell maradni az emberi agressziók örülete közepette. Most folytatom a munkát.”

És végül egyetlen mondat, amely talán ugyanilyen fontos: a haldokló Kosztolányi Dezsőnek egyik utolsó szava volt, hogy „talán mi magyarok mindannyian Trianonba fogunk belehalni”.

Ennek az ügynek, az egész koncepciós pernek, a mai tárgyalásnak és az elmúlt idők történéseinek legfontosabb mozgatórugója, hogy a ránk kényszerített, milliókat tisztességtelen sorsra juttató trianoni békeszerződést a magyarság túléli-e, vagy belehal? Ha az elmúlt évtizedeket, ha csak az elmúlt negyven évet nézzük, az idő arról győz meg bennünket, hogy a kisebbségben élő magyarok sorsa az égedta világon semmit sem változott, a helyzet csak rosszabbodott.

⁶ MÁRAI Sándor, *A teljes napló 1946*, III., Helikon, Budapest, 2007, 17–19.

Ez pedig számomra a tárgyalat ügyel kapcsolatban egy dolgot ma bizonyosan megerősít. Akár most, amikor a népbírószági tárgyalásról, akár másutt polemizálunk róla: milyen mozgástere volt a magyar politikusoknak, köztük a vádlott Hóman Bálintnak 1920 és 1945 között, kérdés, vajon tehettünk volna-e mást, mint hogy a revíziót követeljük?

Meggyőződése, hogy teljesen történelmietlen erről bármi mást mondani, mint hogy az akkori magyar politikának semmilyen más lehetősége nem volt, az utolsó lehetősége volt, hogy a trianoni szerződés módosítását egyébiránt döntően békés úton kikövetelje – ami be is következett. Horthyról lehet jót és rosszat is mondani, de az biztos, hogy az ő kormányzósága alatt történt meg, hogy a magyarlaktá területek túlnyomó többsége visszakérült Magyarországhoz.

És amint előbb Máraitól idéztem Bárdossy Lászlót, hogy az angolokat megnyíre érdekelte a magyar kisebbségek sorsa, a békeszerződéssel „természetesen” ugyanúgy nem voltak tisztában.

Még valami, ami az ún. „bűnös nemzet” illető ostoba okfejtést illeti; ügyész úr is hivatkozott rá a bombázással kapcsolatosan.

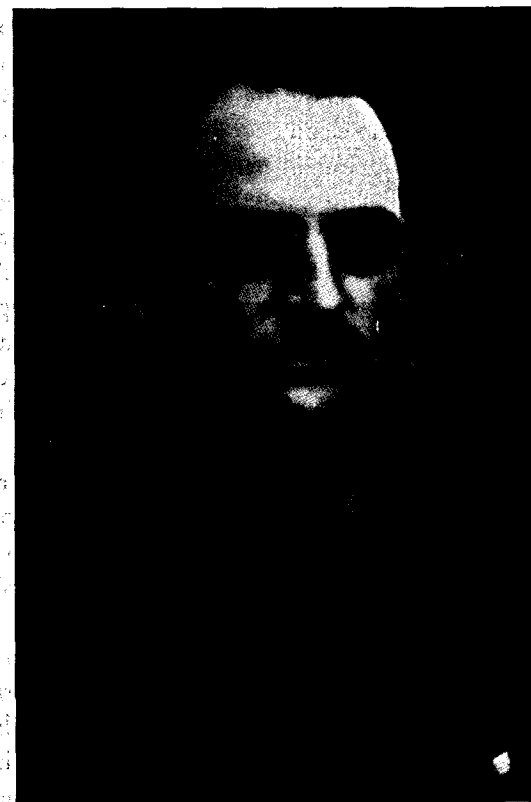
Mi volt az ezzel kapcsolatos mostani megállapítás? Az, hogy ha esetleg a bombákat mégsem Kassának szánták az egyébként orosz gépek, akkor Szlovákiára, Eperjesre.

Megkérdezem: a tisói Szlovákia milyen demokráciát képviselt? Tiso Szlovákiája Hitler egyik legfontosabb csatlósa volt, éppúgy, mint a horvát fasiszták, akik most a Szent László-székesegyház akkori püspökének boldoggá avatására tesznek kísérletet a Szentszéknél. Miről beszélünk akkor mi, magyarok, miért lennénk mi „bűnös nemzet”? Miért volnánk mi rosszabbak a környező utódállamokban élő többségi nemzeteknél? Akkor a magyar külpolitikának nem volt más választása, mint hogy a két gonosz közül a kisebbik gonoszt válassza.

Meggyőződése szerint még abban is sok igazság van, hogy azok a magyar katonák, akik a magyar határoktól több ezer kilométerre harcoltak, valóban – átvitt értelemben – úgy is gondolták, hogy a hazáért harcolnak, Erdélyért, a Felvidékért, a Délvidékért harcolnak. Ezek történelmi tények, és hiszem, most itt, a tárgyalás végén, hogy a következő nemzedék számára már elkopik az a „bűnös nemzet”, „utolsó csatlós” sztereotípiája.

Nem kívánom a törvényszék idejét húzni, hiszen a szakértő részletesen kifejtette Hóman Bálint nézeteit, milyen messze állt tőle a németbarátság, mit írt a német megszállás idején Veessenmayernek, mi volt Hóman ítélete a megszállásról, milyen liberális barátai voltak. Mindezt nem kívánom részletezni, mert a tények magukért beszélnek.

Azt azonban mindenképpen nyomatékosan szeretném ismét hangsúlyozni, hogy Hóman Bálint kora egyik legkiválóbb, legfelkészültebb és az akkori kontextusban egyik legliberálisabb konzervatív gondolkodója volt, azokhoz a politikusokhoz képest, akikről az imént említést tettem.

Edmund Veessenmayer

És még valami a koncepciók perkeit illetően: ki ült volna még Bárdossy László mellett a vádlottak padján? Gróf Teleki Pál, hiszen neki is egyetlenegy „szerencséje” az volt, hogy annak idején öngyilkosságot követett el, ma sem tudjuk, milyen körülmények között. Ő volt a revízió atyja, ő volt az, aki már a trianoni békeszerződés előtt megszerkesztette azt a bizonyos etnikai térképet, tanulmányokat írt. Teleki Pál legalább olyan emblematisz alakja volt a Horthy-korszaknak, mint Hóman Bálint, de neki, mint mondtam, „szerencséje” volt.

Végül, de nem utolsósorban: ezzel kapcsolatban azt is szeretném minden körülmények között leszögezni, hogy a koncepciók perek most már, a 21. században lezárultak, s bízom benne, hogy soha többet nem is fog előfordulni Magyarországon sem balról, sem jobbról az, hogy embereket politikai nézeteik, meggyőződésük alapján ítéljenek el.

Röviden szölok magáról az ügyről. Az ügyész felszólalással nagyrészt egyetértetek. A megtámadott ítélettel kapcsolatban azt szeretném nyomatékosan hangsúlyozni, hogy most a tárgya a Népbírószágok Országos Tanácsa által 1946. augusztus 17-én meghozott ítélet. A Népbírószágok Országos Tanácsa a korábbi népbírószági

ítéletet megváltoztatta, és ahogy az ügyész úr helyesen hivatkozott rá, a tisztelt bíróságnak itt most már csak egyetlen kérdésben kell állást foglalnia: azt a bizonyos háborús bűntettet Hóman Bálint elkövette-e vagy sem. És ahogy az ítélőtábla már helyesen rámutatott, ezt a bűncselekményt csak szándékosan lehetett elkövetni. Volt-e, lehetett-e szándékosság Hóman Bálint vonatkozásában?

Ezt a kérdést felszólalásában ügyész úr már nagyrészt megválaszolta. Természetesen néhány kérdésből azt a bizonyos áthallást is kihallottam, a Népbírósgok Országos Tanácsának ítélete ellenére kicsit a vádtól elrugaszkodva elhangzottak olyan kérdések is, amelyekről korábban már döntött a népbíróság (nyilván itt a súlyosítási tilalomra gondolok). Álláspontom szerint tehát csak egy dolgot lehet vizsgálni, nevezetesen azt, hogy a háborús bűntettet szándékos magatartásával Hóman Bálint elkövette-e vagy nem. Más nincs a vád tárgyai között.

Nyilvánvaló, hogy a szakértői vélemény, valamint az iratok alapján egyértelműen megállapítható, hogy a szándékosság Hóman Bálint részéről fel sem merülhetett. A casus belli, ahogy perújításomban fogalmaztam, a háborús ok azzal a két rénnel következett be, hogy az akkor Magyarországhoz tartozó Rahónál a gyorsvonatot legéppuskázták, illetve hogy Kassát bestiális bombatámadás érte, amelyek következtében közel harminc halott volt.

A kormányzói 1920:XVII. törvénycikkkel kapcsolatban értem a bíróság elnökének kérdését; természetesen ezen is lehet polemizálni az akkori megfogalmazás alapján, de nekem az a meggyőződés, hogy miután Horthy Miklós kormányzóvá választásával igen széles jogkört kapott, ebből a jogszabályhelyből egyértelműen következik, hogy a casus belli kérdésében – magyarul, ha támadás éri Magyarországot, mint jelen esetben történt – a kormányzó eldönthette, és el is döntötte, hogy háborúba lép Szovjet-Oroszországgal. Ebből következik, hogy az a sokszor idézett, koronatanács nélküli minisztertanácsi ülés, majd hadba lépésnek az országgyűlés előtt való első, Bárdossy-féle bejelentése, végül a második, felsőházi bejelentés teljesen nyilvánvalóan deklaráció volt. A döntést Horthy Miklós, Magyarország kormányzója hozta. Egyrészt a jogszabály erejénél fogva nem is dönthetett volna másképpen, másrészt éppen azért nem dönthetett volna másképpen, mert ha az országot egy másik ország megtámadja, akkor nyilvánvalóan hadiállapotban lévőknek kell tekintenie magát.

Az már csupán utólagos okoskodás; mi lett volna, ha...

Az elmúlt negyven esztendőnek talán ez a legcsúnyább, legostobább kérdés-sorozata: mi lett volna ha... ha Sztálingrádnál nem az következik be, ami bekövetkezett, mi lett volna akkor, ha... Abszolút vulgármaterialista történelem-szemlélet az a felfogás, mely szerint lehetett volna számítani arra, ami 1812-ben Napóleonnal megtörtént, és Hitler azt mondta, nem fogom ezt a hibát még egyszer elkövetni...

Egy dolognak van jelentősége, annak, hogy Magyarországot támadás érte, és hogy a tudomány mai állása szerint 99%-os biztonsággal állítható, hogy a táma-

dást orosz gépek hajtották végre, a bombák is orosz gyártmányúak voltak. Hogy Kassára szánták-e őket avagy Eperjesre, nincs jelentősége. Annak van jelentősége, hogy mindenki, aki a minisztertanácsi ülésen részt vett, végül is kisebb-nagyobb ellenvetések után egyhangúlag tudomásul vette Horthy Miklós kormányzó döntését, amit a képviselőház és az akkor még létező felsőház is tudomásul vett. Ebből következő álláspontom szerint ezt a bűncselekményt Hóman Bálint semmilyen körülmények között nem követhette el. Mindezek alapján kérem a Fővárosi Törvényszéket, szíveskedjen perújítási kérelmemnek helyt adni.⁷

⁷ A bíróság elnapolta a tárgyalást, az ítélethirdetést 2015. március 6-ára tűzte ki.

HORVÁTH ZSOLT

GONDOLATOK AZ ÍTÉLET* UTÁN

A Fővárosi Törvényszék 2015. március hó 6. napján néhai dr. Hóman Bálintot – a Budapesti Népbíróság és a Népbíróságok Országos Tanácsa ítéleteinek hatályon kívül helyezésével – a háborús bűntett vádja alól felmentette.

A törvényszék ítélete a kihirdetés napján jogerőre emelkedett. A törvényszék által kirendelt dr. Ujváry Gábor történész szakértőnek az 1941. évi június hó 26-i kormányúléssel kapcsolatos megállapításait és ehhez kapcsolódó értékelését a történész szakma nem vitatta, dr. Hóman Bálint szerepének értékelésével összefüggésben azonban újra fellángolt a vita.

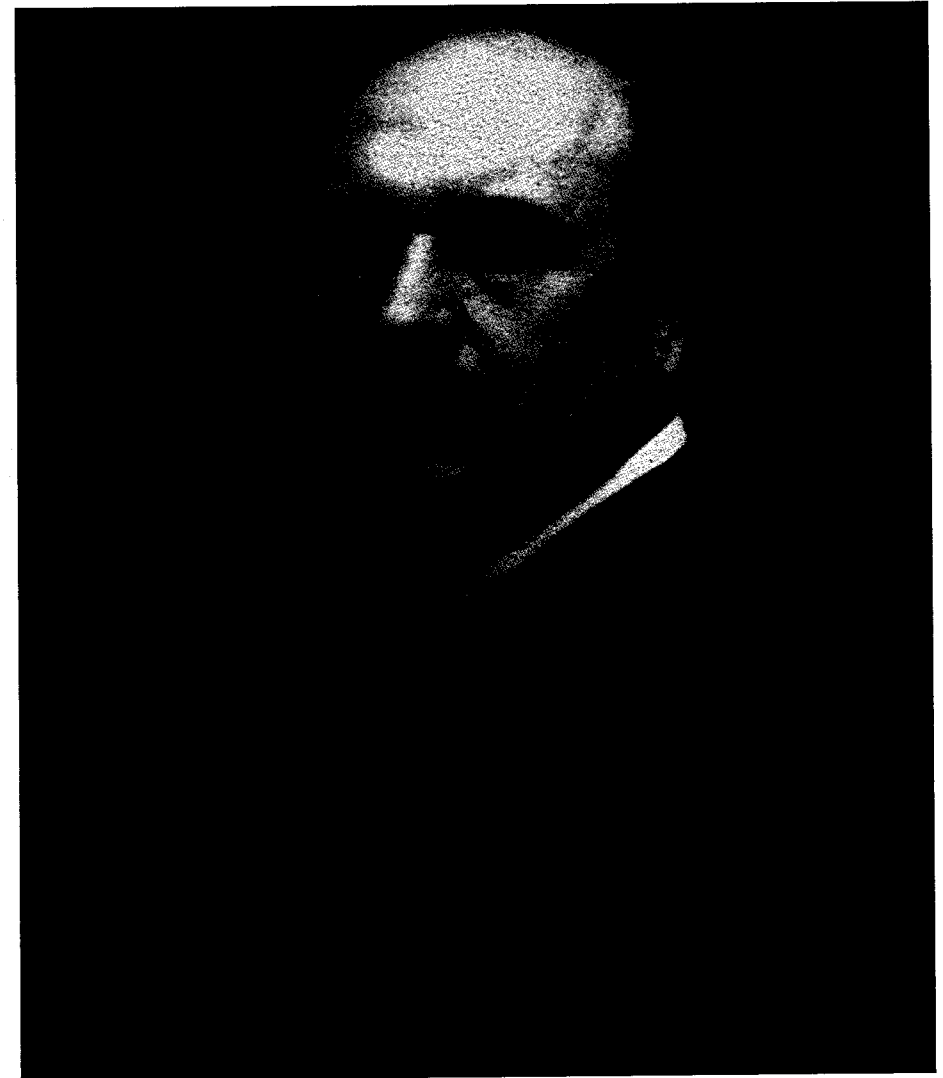
Az ítéletben is hangsúlyoztam – és ezzel kapcsolatos álláspontom nem változott –, hogy a történetek vitáját nem a bíróságnak kell eldönteni. A bíróságnak az a feladata, hogy a büntető eljárás szabályai szerint az ügyben döntsön. Jelen esetben egy speciális eljárás, a perújítás keretében kellett ezt megtenni.

A Fővárosi Ítéltábla mint másodfokú bíróság 3. Bpi. 10.224/2014/3-i számú 2014. április hó 3. napján kelt végzésével Hóman Bálint oldalági rokona, Harmath Kálmán perújítási indítványa alapján a Budapesti Népbíróság Nb. V. 864/1946/5. számú, és a Népbíróságok Országos Tanácsa NOT. I. 4816/1946/4. számú jogerős ítélete ellen a perújítást elrendelte.

A perújítást elrendelő végzés részletesen meghatározta azt, hogy a perújítási eljárást milyen körben kell lefolytatni.

„Megállapítható viszont a Be. 408. § (1) bekezdés a/1. pontja szerinti perújítási ok. E szerint a jogerős ítélettel elbírált cselekmény esetén perújításnak akkor van helye, ha az alapügyben akár felmerült, akár fel nem merült tényre vonatkozó olyan új bizonyítékot hoznak fel, amely valószínűvé teszi, hogy a terheltet fel kell menteni, lényegesen enyhébb büntetést kell kiszabni stb. Ahogyan arra az előterjesztő helyesen hivatkozott, az eljáró hatóságok valójában még azt sem vizsgálták, hogy a kormányúléseken ténylegesen milyen előterjesztésről szavaztak? Az oksági kapcsolat hiánya meggátolhatja az elítélt ezzel kapcsolatos büntetőjogi felelősségének a megállapítását.

Vizsgálандó, hogy néhai dr. Hóman Bálint tudatállapotát a szavazáskor mi jellemezte. Egyetlen bűncselekmény esetében, így jelen esetben sem mellőzhető az elkövető tudattartalmának vizsgálata, mivel a perújítás tárgyát képező bűncselek-

Hóman Bálint 1932-ben

mény csak szándékosan követhető el. Az ítéltábla által idézettek szerint az eljáró bíróságok mintegy vélelmezték dr. Hóman Bálint szándékosságát a kormányhatározat meghozatalakor, ugyanakkor az idézett ítélet maga sem zárja ki a vádlott „gondatlanságát”. Ennek megállapítása esetén felmentő rendelkezés meghozatala sem zárható ki, mivel az 1945. évi VII. törvény mellékletét képező 81/1945. (II. 05.) ME rendelet a gondatlan elkövetést nem rendeli büntetni.

Az ismertetett törvényi tényállás szerint a háborús bűnösséget kizárólag a háborúba történő belépésben játszott szándékos magatartás meríti ki. Az elsőfokú

* [Mivel az ítélet indokolása csaknem teljes egészében Ujváry Gábor szakértői véleményét tartalmazza, eltekintünk szövegének közlésétől; e könyvben csupán az ítélet első és utolsó oldalának másolatát adjuk közre: 630–631. A Szerk.]

ítélet történeti tényállásban foglalt egyéb terhére rótt megnyilvánulások, cselekmények csak szándékosság megállapítás esetén alapozzák meg a bűncselekmény megállapítását.”

A Magyar Tudományos Akadémia gondozásában 2016-ban két tanulmány jelent meg Hóman Bálint népbíróági peréről és a perújítási eljárásról.

Ungváry Krisztián: *Hóman Bálint és népbíróági pere* (MTA Law Working-Papers 2016/1.) és Gellért Ádám: *A népbíróági jog hálójában – Perújítási eljárás Hóman Bálint ügyében* (MTA Law Working Papers 2016/5.). A két tanulmány különböző megközelítéssel azt állapítja meg, hogy a Fővárosi Törvényszék perújítási ítélete nem foglalkozott a hadbalépésen kívüli egyéb vádlotti cselekvésekkel, illetve azzal, hogy a Népbíróságok Országos Tanácsa (NOT) az elsőfokú bíróság ítéletének minősítését megváltoztatta és Hóman Bálint bűnösségét egy rendbeli háborús bűntettben állapította meg, amely magában foglalja a vádlott valamennyi cselekvőségét, úgynevezett „jogi egységet” hozva létre.

Egyetértek Gellért Ádám azon megállapításával, miszerint a népbíróági jog kérdéskörével kapcsolatban a mai napig egyetlen összefoglaló munka született, amelyet 1979-ben adtak ki. Jogi szempontú megközelítéssel például minősítés, tényállás megállapítása, Lukács Tibor könyvének kívül nem készült összegzés.

Hosszabb kutatást igénylő feladat, amely túlmutat egy-egy ügy elemzésén, hogy mi volt az oka az elsőfokú népbíróóságok és a Népbíróóságok Országos Tanácsa eltérő minősítési gyakorlatának. Ennek a kérdésnek a vizsgálata meghaladja jelen írás kereteit. Ugyanakkor úgy gondolom, a bírósági döntés kereteit meghaladóan is tárgyalni kell és rá kell mutatni arra, hogy a nem kellően kidolgozott anyagi jogszabályok és a megfelelő eljárásjogi háttér megteremtésének elmaradása milyen jogalkalmazási problémákat vetett, vethet fel.

Hogyan indult meg az eljárás Hóman Bálint ellen?

A magyar hatóság összeállították a háborús bűnösök listáját. Az első lista második csoportjában szerepelt Hóman Bálint neve. Az itt megjelölt személyek kiadatását a következőkkel indokolták: „Magas pozícióban elősegítették a nyilas mozgalmat és a háborús [!] folytatását.”

A nyilasokkal történt kapcsolattartás és a Nemzeti Szövetségben való részvétel vádja alól Hóman Bálintot a Budapesti Népbíróóság felmentette, ezt a rendelkezést másodfokon is helybenhagyták. A konkrét döntésre a Budapesti Népbíróóság ítéleténél térek vissza.

Felmerül a kérdés: mi lehetett az oka annak, hogy a nyilasokkal való kapcsolat (amelyre egyébként ténykörülmeny soha nem merült fel) bekerült a vádiratba? Valószínűsíthetően ezzel még megalapozottabbá kívánták tenni a vádlott felelősségét.

A perújítási eljárás során lehetőség volt a határozathozatalt megelőző tanácskozási jegyzőkönyv megismerésére is. Ebből megállapítható, hogy a Budapesti Népbíróóság dr. Gálfalvi István tanácsvezető bíró (szakbíró) szavazatával szabott ki

életfogytiglani fegyházbüntetést. A szakbíró szavazategyenlőség esetén szavazhatott. Három szavazat 10 évi fegyházbüntetést javasolt, három szavazat életfogytiglani fegyházbüntetést. A tanácsvezető bíró a három életfogytiglani fegyházbüntetéshez csatlakozott, így ez lett a bíróság döntése.

A szavazatok a népbírák között a pártdelegálás alapján a következők szerint oszlottak meg: 10 év fegyházbüntetés: Bolgár Menyhért (Független Kisgazdapárt), Szigeti Sándor (Nemzeti Parasztpárt), László Géza (Polgári Demokrata Párt).

Életfogytiglani fegyházbüntetés: Kádár Iván (Magyar Kommunista Párt), Miszti Károly (Szociáldemokrata Párt), dr. Nagy Istvánné (Szakszervezeti Tanács).

László Géza (Polgári Demokrata Párt) írásban is megfogalmazta álláspontját és csatolta az iratokhoz:

Különvélemény: Hóman Bálint alanyi és tárgyi bűnösségénél három szempontot veszek figyelembe. Először azokat a bűnöket, amelyeket tevőlegesen saját elhatározásával követett el, vagy amelyeknek elhatározásában részt vett. Ezek a Bárdossy kormányban az 1939-i minisztertanács háborúba lépése és részben a perfolymán ismertetett beszédei, és a zsidótörvények megszavazásai.

Másodszor azon bűnök vagy hibák, amelyekre az adott helyzetben sodródott. Ezek az inkriminált beszédek másik része, a Nemzeti Bizottságban, a soproni parlamentben való részvétele és a német kultúregyezmény létrehozása, habár itt figyelembe veendő, hogy ugyanilyen egyezményeket kötött a lengyelekkel, finnekkel, jugoszlávokkal stb., és nem rajta múlt, hogy a többi nyugati államokkal ez ugyanolyan mértékben nem sikerült.

Ugyancsak nem rajta múlt, hogy a második bécsi döntés alkalmával kizsárolt kisebbségi szerződés következtében a kultúrexpanzió egészen más irányt vett, mint a valószínű eredeti elgondolás.

Mindezekben természetesen magamévá teszem a vádhatóság álláspontjának nagy részét.

Harmadszor magamévá teszem azonban a védelem álláspontját abban a tekintetben, hogy ő nem csak egyes üldözött személyek érdekében lépett közre, hanem intézményesen igyekezett a zsidótörvények túlkapásait ellensúlyozni, mint a Ferenc József Rabbiképző esetében.

„Et last but not least” [végül, de nem utolsósorban] az élete kockáztatásával Veessenmayerhez intézett bátor hangú és az egész nemzet óhaját kifejező egyetlen memorandum.

Súlyosító körülménynek veszem a Telekinek visszavárolag átadott ad memoriam feljegyzéseket.

Ha most a felsorolt enyhítő körülményeket a mérleg másik serpenyőjébe vetem és a mérleg nyelvének lebegését lelkiismeretem teljesen szabaddá teszi, úgy

vélem, hogy a 92. § bővebb alkalmazását kellett volna gyakorolni és jóval enyhébb ítéletet hozni, annál is inkább, mert magyarok oly kevesen vagyunk, és a vádlott egyébként értékes tudományos munkásságát nem nagyon nélkülözhetjük és a jövőben – évek múltán a vihar elültével – még hasznunkra fordíthatjuk.

Felhívnam a figyelmet arra, hogy a különvélemény a Nemzeti Bizottságban (helyesen: Törvényhozók Nemzeti Szövetsége) és a soproni parlament munkájában való részvételre is hivatkozik, amely vádpont alól a népbíró Hóman Bálintot felmentette.

A tanács elnökének összefoglalója nem áll rendelkezésre, így a tényállással kapcsolatban nincs lehetőség további vizsgálódásra.

A Népbírók Országos Tanácsa határozathozatali tanácsülésén dr. Berend György (Független Kisgazdapárt) 15 évi fegyházbüntetést javasolt, a tanács további négy tagja az elsőfokú büntetés helybenhagyására szavazott.

A Budapesti Népbírók határozatának meghozatalakor a pártpreferenciák valószínűsíthetően – egyéb ismeretek hiányában – nyomon követhetők a három-három szavazati arányban. Itt azonban nem áll rendelkezésre adat arra nézve, hogy a tanácsvezető bíró dr. Gálfalvi Istvánnak milyen politikai preferenciái voltak.

A NOT esetében ugyanakkor más a helyzet. A Szakszervezeti Tanács képviselője a NOT-ban nem kapott helyet, így elméletileg lehetőség volt a három-kettő szavazati arányra. Ebben az ügyben azonban erre nem került sor, illetve a határozatok meghozatalakor az esetleges pártkötődéseknek nem volt meghatározó szerepe.

Dr. Lukács Tibor A magyar népbírói jog és a népbírók (1945–1950) címmel írt könyvet, melyet a Közgazdasági és a Jogi Könyvkiadó és a Zrínyi Kiadó jelentetett meg 1979-ben.

Ez a könyv a jelenleg rendelkezésre álló egyetlen munka, amely összefoglalóan tárgyalja a magyar népbírók kialakulását, foglalkozik a jogalkalmazás több problémájával. Megpróbál választ adni a klasszikus jogelvekkel szemben alkalmazásra került szabályokról, például a visszaható hatályról, a miniszteri felelősségről és a kollektív felelősségről.

Nem szabad azonban elfeledkeznünk arról, hogy a könyv keletkezési ideje 1979. Nyilvánvalóan az adott viszonyok és az adott ismeretek lehetőségei között keletkezett műről van szó. Ez a körülmény azonban nem változtat azon, hogy a népbírói jog kérdéseinek tárgyalásakor alapmunkaként kell figyelembe venni a megállapításait. Nyilvánvalóan azzal, hogy szükség esetén meg kell fogalmazni a nem egyező vagy teljesen ellentétes véleményét.

Dr. Lukács Tibor a következő osztályozást alkalmazta a népbírói jog alapján:

„a. A béke elleni bűncselekmények

Azokat a háborús bűncselekményeket, amelyeket lényeges és azonosítható ismérvek alapján a béke elleni bűncselekmények közé sorolhatunk, tovább kell osztályoznunk.

Az első csoportba azok tartoznak, amelyek a háború kirobbantását elősegítették és hozzájárultak ahhoz, hogy Magyarország a második világháborúba belesodródjék.

A második csoportba tartozókra az a jellemző, hogy a már dúló háború kiterjedését célozták. A harmadik magatartás, így bűncselekménycsoport a nyilas mozgalom és lázadás hathatós segítése volt, amely – közvetlenül vagy közvetve – a háborúban való mind teljesebb részvételünket szolgálta. A felhozott magatartásokat az NBR 11. §-a több pontja kodifikálta. [236 ...]

b. A háborús bűncselekmények

A népbírói jog háborús bűncselekményeknek minősített több olyan magatartást, amelyek a már folyó háborúban a hadviselésre vonatkozó nemzetközi jogszabályokat sértették.

Azok, akik a megszállt területek lakosságával, illetőleg a hadifoglyokkal való bánásmód tekintetében súlyosan megsértették a háborúra vonatkozó nemzetközi jogszabályokat, vagy a visszacsatolt területek lakosságával kegyetlenkedtek, vagy egyébként tettesei, felbujtói vagy részesei voltak emberek törvénytelen kivégzésének vagy megkínzásának – háborús bűncselekményt követtek el (NBR 11. §. 5. pont). Tágabb értelemben az emberiség ellen vétettek. Erősebb érdek fűződött azonban ahhoz, hogy a hadviselésre vonatkozó nemzetközi jogszabályoknak szerezzen a nemzeti jog, így hazai jogunk is érvényt. Helyesen járt el ezért a magyar népbírói jog akkor, amikor a nemzetközi jogszabályokat durván sértő magatartásokat a belső jog által is bűncselekményeknek minősítette. Az ilyen cselekmények egyébként is a legszorosabban kapcsolódnak egy bizonyos jellegű háborúhoz: az agresszióhoz, az imperialista támadó háborúhoz. [255 ...]

c. Az emberiség elleni, illetve népellenes bűncselekmények

Az emberiség ellen súlyosan vétő magatartásokat népbírói jogunk a népellenes bűncselekmények elnevezéssel kodifikálta. A támadó, az agresszív háború kirobbantása és kiterjesztése éppen úgy, mint a hadviselésre vonatkozó szabályok megszegése természetesen szintén emberiség-, illetőleg népellenes. Volt azonban a cselekményeknek olyan csoportja, amelyben a népellenesség domborodott ki anélkül, hogy közvetlenül a háborút segítették volna, vagy a hadviselésre vonatkozó jogszabályok megsértését jelentették volna. Ezeket nevezte a jog és az ítélkezési gyakorlat népellenes bűncselekményeknek.

A népellenes minősítés megjelent azoknak a személyeknek az ügyében, akik a nép érdekeit súlyosan sértő jogszabályok kezdeményezői voltak, azok meghozatalában részt vettek.” [257–258 ...]

3. Egység vagy többség

Igen hosszú idő óta folyik a vita a büntetőjog tudományában arról, hogy mi a bűncselekmény egység és mi a bűncselekmény többség: ennek ellenére ma sincs olyan álláspont – emiatt törvényi megoldás sem –, amely teljes és mindenki számára elfogadható lenne. [...]

Ezek sorában elsőként arra kell utálnom, hogy az ütközéseket, a halmazatot kerülni igyekeztek, és az egység vagy többség problémájában lehetőleg az egység mellett foglaltak állást. Erre komoly elvi alapot adott az a felismerés, hogy a háborús és népellenes bűncselekmények sértettje is »egyetlen«, mert a sértett maga a magyar nép. Már emiatt sem lehetséges – fejtette ki gyakran a NOT –, hogy valaki többrendbeli háborús bűncselekményben legyen bűnös. A halmazat kiküszöbölésére vezető másik elvi álláspont a háborús és népellenes bűncselekmények jellegéből következett. Aki például Magyarországnak a háborúba való belesodródását vezető állásban kifejtett tevékenységével elősegítette, szükségszerűen valószínűleg meg egyéb törvényi tényállásokat is. Ez volt a döntés Szakvály Emil volt hadmérnök tiszti ügyében is, aki 1935-től az Iparügyi Minisztérium vezető tisztviselője volt, már 1941-ben tárgyalta Szálasi Ferencel az ország ipari, energia-gazdálkodási és bányaugyeiről, később pedig tagja lett a Szálasi-kabinetnek. Egész tevékenységét vizsgálva, abban számos olyan elem volt felfedezhető, amelyet a népbírói jog bűncselekménynek minősített. A tevékeny nyilas párttagságtól kezdve a nyilas hatalom megszerzését célzó segítségnyújtáson keresztül a nyilas »kormányban« való részvételig valóban több törvényi tényállás ismerhető fel. A NOT mindezek ellenére egy rendbeli NBR 11. §-ának 4. pontjába ütköző háborús bűncselekményben állapította meg a vádlott bűnösségét. [...]

A törvényhozó szándékát sokszor a különböző törvényhelyek összevetése is megmutatta. Az összevetésből kiolvasható volt az a súlyosság és fokozatosság, amit a törvényhozó a cselekmények társadalomra veszélyességének különbözőségei miatt épített ki. A bírói gyakorlat is hasonló úton járt, a halmazat mellőzése érdekében kifejtett törekvéseit a már említett elvi megfontolásokon (a sértett egy, a sértett a nép; a háborús és népellenes bűncselekmények jellege is egységesít) túlmenően a társadalomra veszélyesség szerinti fokozatosság is irányította. Más szóval ez azt jelenti, hogy miként a törvényi tényállásoknál, a bírói gyakorlatban is az enyhébb megítélési cselekmény beleolvadt és értékelést nyert a súlyosabb cselekményben. [...]

Előfordult, hogy az egység–többség problematikájában való foglalkozást gyakorlati, a maga idejében érthető okokból mellőzték. Erről így írt egy NOT-ítélet: »figyelemmel volt továbbá az Országos Tanács a cselekmények jogi egységbe foglalásánál a népbírói rendeletek azon céljának, amely szerint a háborús és népellenes cselekmények elkövetői minél előbb elnyerjék büntetésüket, miért is rendszerint nem áll módjában a bíróságnak apróbb, rendszerint a cselekmények tárgyi súlyát nem emelő mozzanatok felderítésével foglalkozni, amikor a háborús vagy népellenes szándék a legsúlyosabb beszámítás alá eső cselekményekben nyilvánvalóan jelentkezik s ennek konzekvenciáit a súlyosabb minősítéssel járó büntetés kiszabásával amúgy is le tudja vonni. [260, 266–268, 271 ...]

7. A Népbírói Országos Tanácsa ítélező tanácsainak csak egyik feladata volt az, hogy másodfokon eljárjanak, tehát konkrét ügyekben ítéljenek. Az országban működő népbírói bíróságok ítélezési gyakorlata nem volt egységes, de a NOT tanácsai sem értelmezték mindig azonosan a jogszabályokat, az egyes törvényi rendelkezéseket. Igény merült fel arra, hogy az ítélezési gyakorlat lehető egységesítése érdekében a NOT olyan döntéseket hozzon, amelyek alapvető elvi, jogpolitikai jogértelmezési kérdésekre adnak iránymutatást, az elsőfokú bíróságok pedig e döntéseket megismerve azokat ítélezési gyakorlatukban kövessék. Az elvi jelentőségű, iránymutató NOT-döntéseket rendszeresen közzétették a hivatalos lapban, ezzel elértek, hogy azokról a népbírói bíróságok tudomást szerezzenek. [349–350]

A fenti idézetekből megállapítható, hogy Lukács Tibor több jogértelmezési kérdést is felvetett könyvében, és mindegyikben úgy foglalt állást, hogy azokat a népbírói bíróságok előremutatóan és az akkor helyzetnek megfelelően alkalmazták.

A 81/1945. (II. 5.) ME rendelet preambuluma szerint a népbíráskodás az esküdtbíráskodás visszaállításáig működött volna. Az esküdtbíráskodás nem került bevezetésre, így a népbíráskodásra várt a feladat, hogy a magyar népet ért történelmi katasztrófa okozóival, illetőleg részeseivel szemben eljárjon.

A népbírói ítéletek részletesen foglalkoztak Magyarország 1919 és 1945 közötti történelmével, a konzervatív államberendezkedéssel és a fokozatosan jobbra tolódó politikával.

Hóman Bálint ügyében is végigkövették pályafutását, és értékelést adtak a kormányok és azokban Hóman Bálint tevékenységéről.

Az elsőfokú ítélet a következőket állapította meg:

„Dr. Hóman Bálint vádlott egyénisége és politikai pályafutása az ország negyedszázados történelmének ismerete és áttekintése nélkül nem ítéltető meg. Ellenforradalomban fogant pályafutás ez, és annak az ellenforradalomnak a szellemét vitte magával abba a korba, s mikor döntenie kellett a nemzet élete és halála felett. [...] A revízió megvalósítása érdekében nem egy idegen hatalom kétes értékű támogatását kellett volna számításba venni, hanem a magyar életben a magyar államberendezésben egy gyökeres változást kellett volna keresztülvinni, meg kellett volna szüntetni a feudális csökevényeket, az egyházak túlzott befolyását, a hamis történelmi beállítások szuggesztióit; meg kellett volna szüntetni az osztályérdeken alapuló uralmi rendszert, és törekedni kellett volna a magyar népi demokrácia tökéletes megvalósítására. Ezek a törekvések minden bizonnyal sokkal közelebb vitték volna a nemzetet a revízió megvalósításához, mint az akkori kormánynak a revízió érdekében kifejtett kétes értékű tevékenysége.”

Az ítéletben Hóman Bálint tevékenységét és a korszakot teljes mértékben negatívan ítélték meg. Hóman Bálintot és vele együtt a Horthy-korszakot ítélték el.

Az előző idézetekből egyértelműen megállapítható, hogy a népbíráskodás politikai bíráskodás volt, amelynek feladata volt az is, hogy a konkrét ügyek eldöntésén túlmenően ítéljen az elmúlt 25 év felett is.

Különös helyzetet eredményezett a népbíróági jogszabályok és a hatályban tartott joganyag együttes alkalmazása. Ugyanis az alapokat anyagi jogi szempontból a Csemegi-kódex, eljárásjogi szempontból pedig a bűnvádi perrendtartásról szóló 1896. évi XXXIII. törvénycikk adta meg. Ezeket a jogszabályokat alkalmazták a teljesen eltérő szemléletű népbíróági joggal együtt, ami sok esetben sajátos helyzetet eredményezett.

Alapvető problémaként állapítható meg az is, hogy a népbíróági jog feloldotta a nullum crimen sine lege [nincs bűncselekmény törvény nélkül] és a nulla poena sine lege [nincs büntetés törvény nélkül] alapvető szabályait is.

A BUDAPESTI NÉPBÍRÓSÁG ELSŐFOKÚ ÍTÉLETE

Az ítélet Hóman Bálint bűnösségét két háborús bűntettben állapította meg, valamint három népellenes bűntettben.

Háborús bűntettek:

Nbr. 11. §. 2. pontja: „aki mint a kormány, országgyűlés tagja, vagy mint vezetőállást betöltő közalkalmazott, kezdeményezője, vagy bár a következményeket előre láthatta, részese volt olyan határozat hozatalának, amely a magyar népet az 1939. évben kitört világháborúba sodorta”.

Nbr. 11. §. 6. pontja: „aki nyomtatványban (bármilyen módon sokszorosított iratban), gyülekezet előtt elmondott beszédben vagy rádió útján huzamosabb időn át olyan jellegű és folyamatos tevékenységet fejtett ki, amely alkalmas volt arra, hogy az ország háborúba lépése, illetőleg a háború fokozottabb mértékben való folytatása érdekében a közfelfogást jelentős mértékben befolyásolja és az országra káros irányba terelje”.

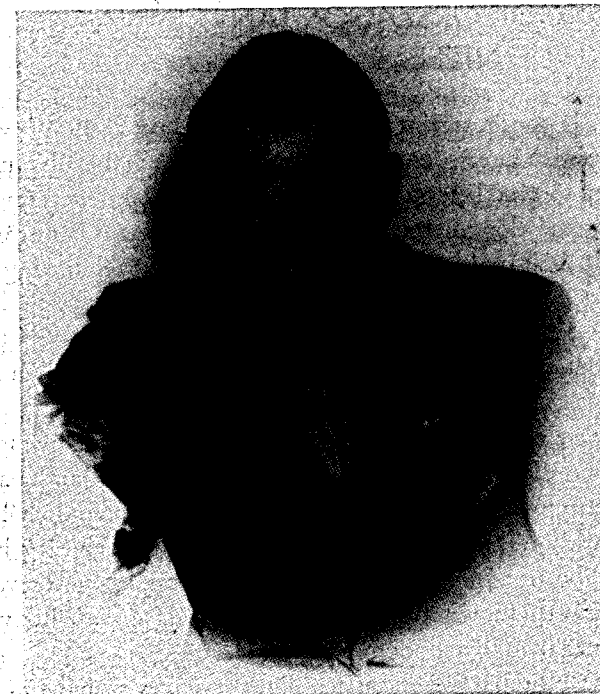
Népellenes bűntettek:

Nbr. 15. §. 1. pont: „a minisztériumnak, az országgyűlésnek az a tagja vagy az a vezető állást betöltő közalkalmazott, ki a nép érdekeit súlyosan sértő jogszabály kezdeményezője volt, vagy annak meghozatalában tudatosan részt vett”.

Nbr. 15. §. 3. pont: „az a joghatósággal bíró közalkalmazott, aki következetesen népellenes, fasisztabarát hivatali működést fejtett ki”.

Nbr. 15. §. 4. pont: „aki nyomtatványban (bármilyen módon sokszorosított iratban) gyülekezet előtt elmondott beszédben, vagy rádió útján huzamosabb időn át olyan állandó jellegű és folyamatos tevékenységet fejtett ki, amely alkalmas arra, hogy a fasiszta és demokráciaellenes irányzatok elterjesztése és megerősítése végett vagy a faji és felekezeti gyűlölet felkeltése, illetőleg ébrentartása céljára a közfelfogást jelentős mértékben befolyásolja és az országra káros irányba terelje”.

A népbíróság az alábbi két vádpontban írt cselekmények alól Hóman Bálintot felmentette.

Hubay Kálmán

A Budapesti Népbügyész 1945. Nü. 14.930/1 számú vádiratának 2. pontja a következőket írja: „Terhelt 1944. szeptember havában, a megalakulást követő napon tagként belépett a Nemzeti Szövetségbe, amely tudvalevőleg szélsőjobboldali képviselőkkel alakult abból a célból, hogy azt a törekvést, amely Magyarországnak a tengelyhatalmak sorából, illetőleg a háborúból való kiugrását célozta, meghiúsítsa és a Németország mellett való kitartást a háború befejezéséig biztosítsa. Terhelt élénk részt vett a szövetség munkájában nemcsak Budapesten, hanem Sopronban is, ahová a szövetség az előnyomuló orosz hadsereg elől székhelyét áttette.”

A Budapesti Népbügyész vádirata 4. pontjában a következővel vádolták: „Terhelt, bár a kormánypárt és az abból alakult kormányok tagja volt, állandó és közvetlen kapcsolatot tartott fent a kormánypárton kívülálló szélsőjobboldali elemekkel, így kitűnő kapcsolatai voltak Szálasi Ferencsel, Hubay Kálmánnal és mindazokkal, akik a hitlerizmus közvetlen szövetségeseiként voltak ismeretesek Magyarországon. Többször próbált kapcsolatot létesíteni a kormányzó és a Szálasi-csoport között, és állandóan informálta a csoportot a kormány tanácskozásairól és szándékairól. Terhelt ezen nem vezető jellegű cselekményeivel a nyilasmozgalomnak segítséget nyújtott a hatalom megszerzésében.”

A Budapesti Népbíróság felmentő rendelkezéseit az ügyészség fellebbezését követően a Népbíróságok Országos Tanácsa helybenhagyta.

A NÉPBÍRÓSÁGOK ORSZÁGOS TANÁCSÁNAK MÁSODFOKÚ DÖNTÉSE

„Az Nbr. 11. §. 1. pontja szerint háborús bűnös az, aki az 1939. évi háborúnak Magyarországra való kiterjedését, Magyarországnak a háborúba mind fokozottabb mértékében történő belesodródását vezető állásban kifejtett tevékenységével vagy magatartásával elősegítette, vagy azt megakadályozni nem törekedett, bár erre közhivatali állásánál, politikai, közgazdasági, közéleti szerepénél fogva módja lett volna.

Az Országos Tanács felismerése szerint vádlott ítélet tárgyává tett össztevékenysége maradéktalanul megvalósítja a felhívott törvényhelyben szabályozott tényálladékokat.

Egymagában az a körülmény, hogy a vádlott, mint a kormány tagja, részt vett a kabinetnek azon ülésén, amely 1941. június hó 26-án deklarálta a hadiállapot beálltát a Szovjetunióval szemben, már e törvényhely alá vonandó háborús bűnös-ként mutatja a vádlottat. Maga a törvény minősíti bűnösnek ezt a háborút a mi oldalunkon és háborús bűnösnek azt, aki vezető állásban kifejtett tevékenységével vagy magatartásával elősegítette a háborúba sodródásunkat, illetve azt vezető állása ellenére megakadályozni nem törekedett.

Igaz, hogy az Nbr. 11 § 2. pontja külön törvényes szabályozást ad azokra a kormányférfiakra, akik részesei voltak olyan határozat hozatalának, amely a magyarságot a második világháborúba sodorta, s első látszatra vádlottnak 1941. június 26-i részvétele a minisztertanácson oly ténykedésnek mutatkoznék, amely az utóbbi pont alá volna vonandó. Az Országos Tanács azonban már több ízben kifejtette, hogy a népbíróság elé kerülő vádlottak folyamatos cselekvősegeit nem kiszakítva, egy-egy részletben külön-külön kell elbírálni, hanem a kivizsgált résztevékenységeket egy összefüggő egészbe kell foglalni (jogegység).

Háborús és népellenes bűntettek tényálladéakai maguk is szabály szerint „tevékenységet”, „magatartást” szabályoznak és a gyakorlatban is a dolog természete szerint indokoltan az jellemzi a háborús és népellenes bűntettek elkövetőit, hogy ítélezés alá kerülő működésük nem egy vagy zárt kyszámú és egymással semmi összefüggésben nem lévő cselekvőseget, hanem épp háborús, illetve népellenes beállítottságukból folyóan egy folyamatos, rendszeres tevékenységet mutat, amelyet az egyes résztevékenységek kellő kivizsgálása után az ítélező bíróságnak egységbe kell foglalni.

Meg kell keresni azt a törvényes tényálladékokat ezután, mely vádlott egész tevékenységét felöleli, és ennek a legtagabb tényálladékokat felölelő bűntettnek viszonylatában az egyes és önmagukban is külön háborús vagy népellenes bűntettet megvalósító részmozzanatok eszközselekményként fognak mutatkozni, illetve abba be fognak olvadni.

A vádlott esetében ez a szempont indokolja a rendelkező rész szerinti minősítést. Ő Gömbös kormányában jelentkezett először a politikai fórumon, tehát annak a kormányfőnek kabinetjében, aki nyíltan és elhatározó jelentőséggel kötötte le a magyar nép sorsát a fasiszta nagyhatalmak mellé, melyeknek tengelyként való elnevezése terminológiailag is Gömbös Gyulától származik. Vádlott tagja maradt az összes következő kabineteknek 1942 nyaráig, és az elsőfokú bíróság ítéletében részletezett tevékenysége, amit a vádirat terhére ró és ebből az ítélet vádlottal szemben megállapít és amely tényállást az Országos Tanács e helyen is irányadónak tekint, miután az ügy adatainak helyes értékelésén alapul, oly magatartás, mely a háborúba mind fokozottabb mértékben történő besodródásunkat segítette elő, mely pozitív ténykedésben azután természetesen bennfoglaltatik még inkább az, hogy e fokozottabb besodródást nem törekedett megakadályozni.

A másodfokú döntés az elsőfokú bíróság tényállását – beleértve a felmentő rendelkezéseket is – nem érintette. A jogi minősítést változtatta meg, és Hóman Bálint cselekményeit egyrendbelinek minősítette azzal, hogy folyamatos cselekvőseget állapított meg és jogi egységbe foglalta azt. A legtagabb törvényi tényállásba ütköztették a cselekményeket és a részselekmények eszközselekményként beolvaszták a legsúlyosabb cselekménybe. Az indokolásnak azonban van egy jogilag nem elfogadható kitétele. A háborúba történő belesodródást elősegítő ténykedésbe „természetesen bennfoglaltatik” még inkább az, hogy ezt nem törekedett megakadályozni.

Az Nbr. 11. § 1. pontja alternatív módon két magatartást szabályoz büntetendő cselekményként. Az első fordulat egy tevékeny, aktív magatartást, cselekményeket feltételez, amikor valaki tevőleges magatartással segíti elő a háborúba való belesodródást. A második fordulat „vagy” kötőszóval kezdődik, tehát az elkövető nem lép fel a háborúba való belesodródás érdekében, tulajdonképpen passzív magatartást tanúsít – nem szólal meg a háborúval szemben.

Ennek a két fordulatnak ugyanazon személy esetében történő alkalmazása dogmatikailag kizárt. Az első- és másodfokú határozatok kizárólag Hóman Bálint pozitív, a háborúba való belesodródást elősegítő tevékenységével foglalkoztak.

A másodfokú ítélet indokolása külön kiemeli az 1941. évi június 26. napján megtartott kormányülésen való részvételt és a hadüzenet deklarálását, amely önmagában is háborús bűntettként volna megállapítható, azonban ez is beleillik az egységbe, a folyamatos cselekvőségbe.

NÉHÁNY SZÓ A PERÚJÍTÁSRÓL

A Fővárosi Ítéltábla a büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény (Be.) 408. § (1) bekezdésének a) pontja alapján Hóman Bálint ügyében elrendelte a perújítást. Az eljáró bíróságok annak idején nem vizsgálták, hogy az 1941. június 26-i kor-

mányúléson milyen előterjesztésről szavaztak. Az oksági kapcsolat hiányában a büntetőjogi felelősség megállapítása kétséges.

Hóman Bálint szándékosságának kérdését kellett vizsgálni a perújítási eljárás során, mert az alkalmazott jogszabály csak a szándékos elkövetést rendelte büntetni.

Ebben a kérdésben kellett állást foglalni a perújítási eljárásban, és dönteni arról, hogy a háborús bűnösség megállapítható-e vagy sem.

A Magyar Köztársaság Legfelsőbb Bíróságának 3/2008. Büntető Jogegységi Határozata a perújítással, a perújítási eljárással kapcsolatban a következőket állapította meg:

„A Be. 413. § (1) bekezdése szerinti perújítás elrendelést követő megismételt eljárás nem azonos az elsőfokú eljárás teljes megismétlésével. Ennek során a Be. XI. és XIII. fejezetének rendelkezéseit ugyanis a Be. 414. § (3) bekezdése értelmében a perújítás jellegéből folyó eltérésekkel kell alkalmazni. Ez egyben azt is jelenti, hogy a bizonyítást terjedelmét a perújítási ok határozza meg, minthogy a perújítás alaposságát kell tisztázni. A feleknek a Be. 285. §-ában indítványtételi joga ezért nyilvánvalóan szűkebb, hiszen például a bizonyítékok újraértékelésének igényével nem lehet az alapügyben kihallgatott tanúk, szakértők újbóli meghallgatását indítványozni. A terhelt javára irányuló tárgyaláson ugyanígy nem indítványozható olyan bizonyítás sem, amely a terhelt terhére szóló változtatást eredményezne.”

A perújítást elrendelő határozat megadta tehát azokat a kereteket, amelyek között az eljárást le kellett folytatni.

Természetesen csak a minisztertanácsi ülés tekintetében, a szándékosság-gondatlanság témakörében folytatódott a bizonyítási eljárás.

Ujváry Gábor kirendelt szakértő véleményében teljes körben taglalta az 1941. évi minisztertanácsi ülésről készült kétféle jegyzőkönyv, a bárcziházy. Bárczy- és a Bárdossy-féle változat lehetséges keletkezési körülményeit, további kitért az eltérések ismertetésére, és elemezte azokat.

A Fővárosi Törvényszék a bizonyítás eredményeként módosította a Budapesti Népbíróság elsőfokú ítéletének tényállását.

Az ítélet harmadik oldalának 2. bekezdése a következőképpen szól:

„Ez az akkori kormányzat részéről tanúsított magatartás és politikai beállítottság eredményezte azt, hogy Magyarország belesodródott a hitleri Németország háborújába. Vádolt fent vázolt politikai állásfoglalásának pedig természetes következménye lett, hogy ő, mint a Bárdossy-kormány tagja, a szavazatával minden fenntartás nélkül hozzájárult ahhoz a határozathoz, amely szerint Magyarország Szovjetunióval hadiállapotban lévőnek tekintette magát.”

Ezen megállapítás helyett a tényállás a következőképpen szól:

„A vádlott mint a Bárdossy-kormány tagja hozzájárult ahhoz a határozathoz, mely szerint Magyarország Szovjetunióval hadiállapotban lévőnek tekintette magát.”

Mellőzte a Fővárosi Törvényszék a 4. oldal 6. bekezdéséből a következőket: „Mert az állítólagos kassai és csapi bombázást még valóság esetében sem lett volna szabad háborús oknak tekinteni.”

A törvényszék a Népbíróságok Országos Tanácsa ítélete 2. oldal utolsó bekezdése és 3. oldal elejéről a következőket mellőzte:

„Amit az ítélet vádlott terhére ró, az lényegében mindazt a célt szolgálta és annak a célnak a szolgálatában állított eszközcsелеkmény, hogy Magyarország jobboldali kormányzatának vezetésével mindjobban közeledjék a tengelyhez, végül pedig háborús szövetségesként odacsatlakozzzék és maga is belépjen a háborúba.”

Az elsőfokú népbírósági ítélet 5. oldal 2. bekezdése a következő jogilag meglepő kijelentést tartalmazza:

„E cselekménnyel kapcsolatos felelősségüket nemhogy mentené, hanem súlyosbítja azzal, hogy a kormány egyes tagjai a határozat meghozatalánál saját gondatlanságuk folytán a hadüzenet indokai tekintetében tévedésben voltak.”

A háborúba belépéssel kapcsolatos magatartás, a törvényi tényállás szándékos magatartást rendel büntetni. Ezen bűncselekmény gondatlanul nem követhető el. Ennek következtében nem volt megállapítható, hogy Hóman Bálint a kormányúléson a hadbalépés megszavazásánál szándékosan a háborúba lépést kívánta vagy ennek megtörténte – mint a szavazás következménye – iránt közömbös maradt volna.

Nem cáfolható Hóman Bálint védekezése, miszerint elhitte azt, hogy Kassa és Csap ellen a terrortámadást szovjet repülők hajtották végre. Ezeket a cselekményeket háborús cselekményeknek tekintette, és erre tekintettel nem zárkózott el a hadiállapot megszavazásáról.

A szándékos magatartás nem állapítható meg, a körülmények gondatlan állapotot mutatnak, ezért Hóman Bálint felmentésére került sor.

MIÉRT NEM FOGLALKOZOTT A TÖRVÉNYSZÉK ÍTÉLETE A TÉNYÁLLÁSBAN SZEREPLŐ EGYÉB CSELEKMÉNYEKKE?

A hatályon kívül helyezés jelen esetben azt jelenti, hogy a törvényszék különleges eljárás keretében egy különleges eszközt alkalmazott. Feloldotta a 69 évvel korábban született döntés jogerejét az Nbr. 11. § 1. pontja vonatkozásában. A másodfokú ítélet jogi indokolása kizárólag erről a törvényhelyről szól, illetve arról, hogy a többi cselekmény ebbe beleolvad. Ez logikusan azt jelenti, hogy a háborúba belesodródáson kívüli egyéb cselekmények súlyosító körülményként tekinthetők és a büntetés kiszabása körében kerülnek értékelésre. Az ezzel kapcsolatos kérdésekre a rendelkezésre álló elemzésekben, munkákban ez ideig még nem tértek ki.

Ezért a hatályon kívül helyezés a teljes ítéletre vonatkozik. A Fővárosi Törvényszék perújítási ítélete ezt az egy bűncselekményt helyezte hatályon kívül, mivel

a népbíróági ítéletek jogilag kizárólag erről szóltak. Erre figyelemmel utalt a törvényszék ítélete arra, hogy az ítélet egyéb tényállási részeivel, megállapításaival nem foglalkozik. Erre nem is volt lehetősége, hiszen a perújítás elrendelése kizárólag a háborúba való belesodródással kapcsolatban történt meg és a bizonyítási eljárás is ebben a körben került lefolytatásra.

Napjainkban a következő népbíróági jogszabályok hatályosak: A/2/1994. (I. 14.) Alkotmánybírósági határozat 2. pont A/1.2; 1.3 pontjaiban történeti áttekintést adott a népbíróági szabályok, az 1945. évi VII. törvénnyel törvényerőre emelt, az 1440/1945. (V. 1.) ME rendelettel, valamint az 1947. évi XXXIII. törvénnyel módosított és kiegészített 81/1945. (II. 5.) ME rendelet továbbéléséről, változásairól.

Az 1978. évi IV. törvény (Büntető törvénykönyv) már nem rendelkezik a népellenes bűntettekről. Ugyanis az 1978. évi IV. törvény hatálybalépéséről és végrehajtásáról szóló 1979. évi 5. törvényerejű rendelet (Btké.) az Nbr. rendelkezéseit hatályban tartó szabályokat hatályon kívül helyezte. Az Nbr. 15. és 17. §-aiban írt népellenes bűncselekmények – mivel elévülésük nem volt kizárt – 1979. július 1-jéig elévülhettek.

Ugyanakkor az 1978. évi IV. törvény 33. § (2) bekezdése szabályozta a háborús bűncselekmények elévülésének kizárását, amely az Nbr. 11. § és 13. §-aiban írt bűncselekményekre vonatkozott.

Az Alkotmánybíróság határozata az Nbr. 11. §-nak 1–4. pontjait, 6. pontját, valamint 13. §. 1., 3–7. pontjait alkotmányellenesség miatt megsemmisítette.

Megállapította azt is, hogy a Büntető törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény 33. § (2). bekezdés a/. pontja (az elévülés kizárása) az Nbr. 11. §. 5. pontjában és 13. §. 2. pontjában meghatározott háborús bűntettek vonatkozik.

Ennek alapján megállapítható, hogy az Nbr. szabályai közül jelenleg a következők vannak hatályban:

11. § 5. pont: „aki a megszállott területek lakosságával vagy a hadifoglyokkal való bánás tekintetében a háborúra vonatkozó nemzetközi jogszabályokat súlyosan megsértette, vagy a visszacsatolt területek lakosságával, a reá bízott hatalommal visszaélve, kegyetlenkedett, vagy aki általában akár belföldön, akár külföldön felbujtója, tettese vagy részese volt emberek törvénytelen kivégzésével, vagy megkínzásának”.

13. § 2. pont: „aki valamilyen katonai jellegű alakulatnak személy vagy vagyontárgy ellen elkövetett erőszakos cselekményhez segítséget nyújtott”.

A jelenleg hatályos Büntető törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény 158. §-a rendelkezik az egyéb háborús bűntettekéről. Ez a szabályozás az Nbr. előzőekben írt és jelenleg hatályban lévő két tényállását tartalmazza.

A büntethetőség elévülését a 2012. évi C. törvény 26. §-a szabályozza. A (3) bekezdés szerint nem évülnek el a XIII. fejezetben szabályozott emberiesség el-

leni és a XIII. fejezetben írt háborús bűncselekmények. Az utóbbi fejezetbe kerültek be az Nbr. által büntetni rendelt hatályos szabályok.

Hóman Bálint ügyében valamennyi, az elsőfokú népbíróság által felhívott háborús bűntettéről szóló jogszabály megsemmisítésre került, illetve elévült.

A Fővárosi Törvényszék jogi álláspontjával ellentétes vélemény szerint a tényállásban írt cselekmények miatt a felmentés ellenére maradna egy háborús bűntett, az Nbr. 11. §. 6. pontja, valamint három népellenes bűntett, az Nbr. 15. §. 1. pont, 15. §. 3. és a 15. §. 4. pontjai.

A jelenleg hatályos szabályokat az előzőekben már ismerttettem. A Hóman Bálint ügyében felhívott háborús bűntetteket az Alkotmánybíróság megsemmisítette, a népellenes bűncselekmények pedig elévültek.

Hóman Bálint a büntetés végrehajtása alatt Vácott 1951. június hó 2. napján elhunyt.

A Büntető törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény 25. §. a/ pontja büntethetőséget megszüntető okként szabályozza az elkövető halálát. Az elkövető halála értelemszerűen megszünteti a büntethetőséget. Erre tekintettel a büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény 6. §. /3/. bekezdése alapján – büntethetőséget megszüntető okból – Hóman Bálinttal szemben a büntetőeljárást meg kellene szüntetni.

A Fővárosi Törvényszék álláspontja a jogkérdésben egyértelmű volt, ezért nem foglalkozott az ítélet indokolásában ezzel a megoldással.

Az összes többi kérdés, amely a perújítási eljárás során felmerült – kivéve a perújítási okot –, nem jogkérdés.

Álláspontom változatlan ebben a kérdésben. A korszak értékelését a történetseknek kell „sine ira et studio” elvégezniük.

A letisztult, árnyalt vélemények hozzásegíthetnek ahhoz, hogy a népbíróági eljárásokról, a jogi kérdésekről megalapozott munkák születhessenek.

A KÖTET ILLUSZTRÁCIÓIRÓL

Az illusztrációkat válogatta (a székesfehérvári Szent István Király Múzeum gyűjteménye esetében Csurgai József és L. Simon László közreműködésével), valamint a képaláírásokat készítette Ujváry Gábor.

Borítókép: Hóman a Budapesti Népbíróság Markó utcai tárgyalótermében, Budapest, 1946. március 22., Bass Tibor (MAFIRT) felvétele – Magyar Távirati Iroda Rt. (MTI Fotószerkesztőség), FMAFI_1946575006: *Hóman Bálint a Népbíróságon*.

12. lap: Hóman Ottó fiatalkori portréja – a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, ltsz. 481/1952.

13. lap: A Barcsay utcai főgimnázium 1903. évi tablóképe – a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, ltsz. 2018-22-1.

14. lap: Az Egyetemi Könyvtár épülete 1885 – a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, ltsz. 2000/572.

15. lap: Hóman Bálint 1910-es években – a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, ltsz. 917/1950.

20. lap: Fejérpataky László – a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, ltsz. 76.1m.

32. lap: A Gömbös-kormány, 1932. október 4. – a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, ltsz. 62.872.

33. lap: Hóman, Gömbös és Kozma Miklós, 1936. március 3. – a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, ltsz. 62.852.

36. lap: Székesfehérvár város küldöttsége Hóman Bálintnál, 1932. november 7. – Szent István Király Múzeum, ltsz. R 70.

40. lap: 1933. évi könyvnapon az Új Idők könyvessátránál, 1933. június 8. – a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, ltsz. 62.870.
43. lap: Hóman, Schuschnigg és Nelky Jenő, 1934. január 23. – a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, ltsz. 63.813.
43. lap: Dollfuss osztrák kancellár budapesti látogatásán a magyar kormány tagjaival, 1934. február 8. – a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, ltsz. 1228/1953.
45. lap: Hóman Bálint díszmagyarban, 1935 (?) – a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, ltsz. 80.1067.
47. lap: Hóman Bálint hivatalos római látogatásán, Cesare Maria de Vecchi nemzetnevelésügyi miniszterrel, 1935. február 18. – a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, ltsz. 63.816.
53. lap: Hóman felavatja 1937. január 31-én a székesfehérvári fedett sportcsarnokot, Kaulich Rudolf felvétele, 1937. – Szent István Király Múzeum, ltsz. R 69.
56. lap: Hóman Gömbösről tart emlékbeszédet, 1937. április 7. – a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, ltsz. 62.4616.
57. lap: Hóman a Nemzeti Múzeumot meglátogató III. Viktor Emánuel olasz királyt kíséri, 1937. május 21. – a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, ltsz. 80.740m.
58. lap: Készül Aba-Novák Vilmos városházi freskója, Molnár Tibor felvétele, 1940 – Szent István Király Múzeum, ltsz. 51a.5.
59. lap: Készül Aba-Novák Vilmos városházi freskója, Molnár Tibor felvétele, 1940 – Szent István Király Múzeum, ltsz. 51a.6.
67. lap: Sidló Ferenc Szent István-szobrának leleplezése Székesfehérváron, 1938. augusztus 18. – a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, ltsz. 2970/1958.
67. lap: Székesfehérvár díszpolgárai a Szent István szobornál, Tóth Károly felvétele, 1938. augusztus 18. – Szent István Király Múzeum, ltsz. R 206.
71. lap: Hóman Bálint, Pátzay Pál és Mihályfy Ernő egy kiállításon, 1940 – a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, ltsz. 81.2.

76. lap: A magyar csapatok ünnepélyes bevonulása Kolozsvárra 1940. szeptember 15-én – a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, ltsz. 62.534.
84. lap: Hóman parlamenti dolgozószobájában száz székely kisfiú és kisleány jelenik meg, 1942. március 17. – a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, ltsz. 62.4330.
87. lap: Bogdan Filov és Hóman Bálint a budapesti bolgár iskolában, 1941. október 16. – a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, ltsz. 62.1380.
91. lap: Kállay Miklós kormánya, 1942. március 9. – a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, ltsz. 2979/1957.
101. lap: Toldi Árpád beiktatása Fejér vármegye és Székesfehérvár főispáni tisztiségébe a székesfehérvári megyeházán, 1944. május 11. – a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, ltsz. 2018.15.1..
163. lap: Herman Ottó emlékművének leleplezése a Nemzeti Múzeum kertjében, 1930. május 29. – a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, ltsz. 877/1953.
164. lap: Hóman Bálint a miniszteri dolgozóasztalánál, 1937 körül – a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, ltsz. 69.895.
166. lap: Bárdossy László miniszterelnök, 1941 – a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, ltsz. 62.4576.
172. lap: Rust és Hóman megkoszorúzza a Hősök emlékkövét, 1934. október 8. – a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, ltsz. 62.6367.
203. lap: Az Imrédy-kormány a Sándor-palota teraszán, 1938. május 15-i eskütétele után – a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, ltsz. 62.4355.
212. lap: Jánossy Dénes – a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, ltsz. 68.487.
231. lap: Kurt Schuschnigg, Hóman Bálint és Gömbös Gyula Budapesten, 1934. augusztus 10. – a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, ltsz. 62.930.

232. lap: Schuschnigg osztrák kancellár megnyitja a bécsi magyar népművészeti kiállítást, Hóman Bálint, Szablya János és Petri Pál jelenlétében, 1935. március 2. – a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, ltsz. 1689/1953.
245. lap: Hóman a szerb főváros közelében lévő Avala-hegyen megkoszorúzza a jugoszláv hősök emlékművét, 1941. február 22. – a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, ltsz. 63.820.
260. lap: Szmrecsányi Lajos, Serédi Jusztinián és Hóman Bálint a Horthy Miklós kormányzó „garden-partyján”, 1933. május vége – a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, ltsz. 62.4275.
279. lap: Varjú Elemér üdvözlí József főherceget és Hóman Bálintot a Magyar Nemzeti Múzeumban az Ernst Lajos magyar történeti gyűjteményéből rendezett kiállításon, 1933. május 3. – a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, ltsz. 2012.1.1.
284. lap: Hóman Bálint és Tahy László – a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, ltsz. 62.1656.
303. lap: Hóman hivatalos berlini látogatásán, Bernhard Rust társaságában, 1936. május 27. – a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, ltsz. 64.555.
309. lap: Hóman Bálint, Imrédy Béla, Hubay Kálmán, Keresztes-Fischer Ferenc, Csáky István, Rác Károly és Kolosváry-Borcsa Mihály egy vacsorán, 1939 körül – a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, ltsz. 61.31.
320. lap: Hóman felszólalása a képviselőházban, 1937. december – a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, ltsz. 62.2766.
342. lap: Lukinich Imre – a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, ltsz. 2479/1951.
347. lap: A Darányi-kormány – a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, ltsz. 90.163.
356. lap: Kosáry Domokos, 1947 – a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, ltsz. 12.1947.
361. lap: Szekfű Gyula, 1947 – a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, ltsz. 63.1763.

376. lap: Hóman Bálint és Uuno Hannula aláírja a szellemi együttműködésről szóló magyar–finn egyezményt, Budapest, 1937. október 22. – a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, ltsz. 62.3210.
388. lap: Hóman Bálint rádióbeszéde (valószínűleg 1937. november 14.) – a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, ltsz. 72.1230.
389. lap: A Szent István ünnepi év megnyitásának díszközgyűlésén Hóman Bálint beszél a székesfehérvári városháza nagytermében, 1938. január 17. – a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, ltsz. 62.3042.
396. lap: Özv. Gömbös Gyuláné Hóman Bálinttal egy estélyen, 1930-as évek második fele – a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, ltsz. 62.3040.
399. lap: Hóman Bálint, 1930-as évek – a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, ltsz. 62.3137.
420. lap: Hóman Bálint és Antal István, 1930-as évek közepe – a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, ltsz. 96.35.
426. lap: Imrédy Béla – a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, ltsz. 66.594.
430. lap: Hóman Bálintot a berlini I kancellária épületében fogadja Adolf Hitler, 1936. május 27. – a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, ltsz. 63.1928.
438. lap: Hóman Bálint és Mecser András a Parlamentben, 1930-as évek közepe – a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, ltsz. 62.5030.
445. lap: Hóman Bálintot Bernhard Rust fogadja az Anhalter Bahnhofon, 1936. május 24. – a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, ltsz. 377/1954.
446. lap: Wojciech Świątosławski és Hóman Bálint, 1937. június 4. – a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, ltsz. 63.812.
514. lap: Sidló Ferenc műtermében megtekintik az 1938. augusztus 18-án, Székesfehérváron felavatott Szent István-szobor makettjét – a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, ltsz. 2016.6.1.
516. lap: Hóman Bálint, 1930-as évek – a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, ltsz. 62.3244.

523. lap: Hóman két és félórás beszédét mondja a kultuszköltségvetés vitájában, 1933. május 31. – a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, ltsz. 63.814.

540. lap: Hóman Bálint római látogatásán, Cesare Maria de Vecchi társaságában a Forum Mussolinin, 1935. február 18. – a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, ltsz. 1676.1953.

586. lap: Darányi Kálmán, 1938. május 14. – a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, ltsz. 62.3897.

590. lap: A Teleki-kormány, 1939. február 17-i eskütele után – a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, ltsz. 62.5198.

591. lap: Gömbös Gyula kormánynyilatkozata az Egységes Párt ülésén, 1932 októbere – a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, ltsz. 777/1953.

593. lap: Teleki Pál díszmagyarban, 1940 körül – a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, ltsz. 62.5221.

595. lap: Giuseppe Bottai és Hóman Bálint megkoszorúzza a Hősök Emlékkövét, 1941. június 18. – a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, ltsz. 62.6041.

627. lap: Edmund Veesenmayer – a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, ltsz. 826.1952.

630–631. lap: A 2015. évi ítélet első és utolsó oldala – Fővárosi Törvényszék, Dr. Horváth Zsolt engedélyével

633. lap: Hóman Bálint, 1932 – a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, ltsz. 5663/1957.

641. lap: Hubay Kálmán – a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, ltsz. 62.3373.

Ráció Kiadó
Budapest, 2019
www.racio.hu

Kiadványszám: 257

Felelős kiadó a Ráció Kiadói Kft. ügyvezetője

Felelős szerkesztő: Csillag István

Tipográfiai terv: Arany Imre

Nyomdai előkészítés: Layout Factory Grafikai Stúdió

Nyomdai munkák: *mondAt Kft.*, www.mondat.hu

ISBN 978-615-5675-30-0

Hóman Bálint 1946-os népbíróági perének 2015-ös újratárgyalása kapcsán szokatlan hevességgel lángoltak föl Magyarországon az emlékezetpolitikai viták. Hómant a szakmai és a politikai munkásságát nem vagy alig ismerő újságírók és történészek rendkívül magabiztosan, sokszor még a népbíróság vádjait is túlszárnyalva ítélték el, a másik oldalon pedig – ugyanilyen tévesen – a legkiválóbb és a leginkább előrelátó magyar politikusok között jelölték ki a helyét.

Az Ujváry Gábor szerkesztette forráskiadvány nemcsak az 1946-os, Hómannal szembeni első- és másodfokú népbíróági eljárás – illetve az alóli 2015-ös felmentése – bőséges jegyzetapparátussal ellátott iratait, hanem egy Hóman életének legfontosabb állomásait is bemutató részletes kronológiát, illetve a magyar népbíróságok tevékenységéről, a Hóman-perekről, a Hóman hamvainak megtalálásáról és azonosításáról, rehabilitálásának kísérleteiről és történetéről szóló tanulmányokat és emlékeztetéseket, valamint az újratárgyalás védőjének és bírójának a viszszaemlékeztetését is tartalmazza.

ISBN 978-615-5675-30-0

9 786155 675300

4999 Ft